

САВО ОРОВИЋ
РАТНИ ДНЕВНИК
1941 — 1945

ХРОНОМЕТАР

РЕЦЕНЗЕНТИ
МИЛИНКО ЂУРОВИЋ
МИЛИСАВ РАИЧЕВИЋ

ПРЕДГОВОР
МИЛИНКО ЂУРОВИЋ

УРЕДНИК
РАДОШИН РАЈОВИЋ

ЛИКОВНА И ГРАФИЧКА ОПРЕМА
ЈОВИЦА БОЈИЋ

ЛЕКТОР
ПЕТРАШИН НИКИТОВИЋ

КОРЕКТОР
ДУШИЦА МУЧАЛИЦА

САВО ОРОВИЋ

РАТНИ ДНЕВНИК
1941-1945.

СА ПРИЛОЗИМА И КОМЕНТАРИМА

ХРОНОМЕТАР
БЕОГРАД
1972.

ПРЕДГОВОР

И ово дјело генерала Сава Оровића — „Ратни дневник 1941—1945“ — као и његова ранија дјела, само још знатно потпуније, изразитије и обухватније, говори о непрекинутом континуитету посебних интересовања аутора у његовој плодној активности. Сажето речено, у сваком његовом дјелу доминантну улогу у обради имају патриотизам, чојство и јунаштво, као — по његовом схватању — неопходни услови сваке успјешне борбе за праву људску слободу. За њега само храбри људи, високих моралних врлина, у стању су да издрже и да се одрже усправно у свим тешкоћама и неизвјесностима борбе за слободу отаџбине, само људи који високо знају да цијене људско достојанство, своје и других, у стању су да истрају у борби за слободу и равноправност у својој земљи и у свијету уопште.

Утицају борбене традиције у формирању духовних особина народа и сваког појединца Оровић придаје велики значај. У свим његовим радовима, као и у његовој активности уопште, борбене особине народа неизоставно присутне су као битна дејствујућа снага, неопходна у сваком подухвату, у миру и рату.

Да би што потпуније, увјерљивије и пластичније истакао значај борбене традиције народа, он то најчешће чини путем истицања примјера истакнутих историјских личности, како из даље прошлости, тако и оних из нашег времена. Понекад се због те жеље догађа да истакнуте појединце и преувелича у односу на покрет, масе и њихову улогу у догађајима који се приказују. Али, то је веома присутно и данас, и у нашој и у свјетској литератури, чак и код многих историчара који претендују на научност и објективност. Поставља се питање да ли је то потпуно могуће у данашњем времену и остварити, имајући у виду односе у савременом друштву, ограниченост људског сазнања, непотпуност слободе казивања, интересе друштвених институција и моћ појединаца у њима, или ван њих, итд. Јуче је још у мањој мјери то било могуће превазићи.

Оно што је код Оровића, и као писца и као човјека, карактеристично, поучно и привлачно и у том погледу, јесте да он то увијек чини искрено, што је историјске личности, које у свом дјелу приказује, управо тако схватио, доживио и осјетио. Његова је жеља да,

путем истицања улоге и позитивних особина њихових у одређеним историјским периодима и догађајима, утиче на људе, на читаоце, да им буду узор у формирању сопствене личности, да им буду узор у животу, раду и борби. Он најчешће и најнепосредније, пером и ријечју и личним примјером, настоји да утиче на људе, посебно младе, да схвате и усвоје врлине истакнутих појединаца — јунака, војсковођа, државника, политичара, пјесника, умјетника, приказујући њихове заслуге, њихове изреке, стихове. Његош и Марко Миљанов и њихова дјела су увијек у првом плану, на њих се готово редовно у свим приликама позива и у својим дјелима, чланцима, расправама, критикама, књигама, као и у свакодневним друштвеним активностима.

Начин казивања је такође, од првих његових радова па до овог, непрекинуто континуелан и изразито епски, било да се ради о прози или стиху десетерцу. У томе је доследан у свим својим говорима, чланцима и књигама, без обзира на предмет који обрађује. Због таквог начина казивања има понекад и непотребне опширности и развучености у излагању, али његово казивање је лако, течно и кристално јасно, разумљиво и невичнијем и мање образованом читаоцу.

Иако је аутор ове књиге по професији официр, предмет његовог интересовања и у друштвеној активности и у писању је много шири од војне проблематике. Поред војних радова, написао је и објавио већи број расправа, критика, приказа о алкохолизму, народном фолклору и језику, а бави се и преводилачком дјелатношћу са чешког језика на српскохрватски.

*

Због блиске повезаности садржаја, и посебно начина казивања у дјелима Сава Оровића, са његовим ликом борца, команданта, активног друштвено-политичког радника и непоколебљивог патриоте, биће, надам се, од интереса за читаоце ове његове књиге да се бар у најсажетијим цртама упознају са његовом биографијом.

Сава Оровић је изразито епска личност савремене Црне Горе, каква је била и средина у којој се родио и провео младе године свога живота, с правом каже о њему др Нико Мартиновић.

Рођен је у Лијевој Ријечи 30. јануара 1888. године, на границама ондашње Црне Горе према Турској, када су сви, од дјетета до старца, морали бити на опрези и увијек спремни да бране свој праг и своју слободу. Ту Сава још као дијете свакодневно радознано слуша разговоре старијих, које су водили најчешће с ханџарима за појасом и с пушкама преко крила, о јуначким подвизима, о чојству и јунаштву као највећим људским врлинама тога времена, неопходним не само за достојно мјесто сваког одраслог мушкарца у тој средини, већ и као услов самог опстанка. Тако се код њега, слушајући те разговоре и пјевање јуначких народних пјесама уз гусле, зачела још у дјетињству љубав према јунацима, мржња према непријатељу и презир према кукавицама и издајницима. Још прије поласка у основну школу научио је многе народне пјесме слушајући њихово пјевање уз гусле. И сам је још у дјетињству почео да пјева уз гусле.

Још у раној младости научио је „Горски вијенац“ и „Смрт Смаила Ченгића“ и знао наизуст велики број јуначких народних пјесама.

Основну школу Саво је завршио у свом родном мјесту, на Цетињу војну школу, а после првог свјетског рата Пјешадијску официрску школу у Сарајеву.

У вријеме уставних борби у Црној Гори, коју су повели млади интелектуалци школовани у Србији, Саво се активно укључује на страни демократског покрета. Да би избјегао прогоне и хапшења био је присиљен да емигрира из земље у Јужну Америку, гдје остаје до 1915. године. Радио је као физички радник у каменоломима Аргентине и Уругваја. У том периоду активно учествује у борбама радничке класе за скраћење радног времена, повећање надница и слободу организовања радника у класне синдикате. Учешћем у борби радничке класе он проширује своје видике и стиче нова сазнања о значају борбе за социјалну правду и једнакост, коју повезује са својим дотадашњим схватањима и осјећањима људске правде, слободе личности и националне слободе и независности.

Та своја веома јака и развијена осјећања националне припадности он је у свим ситуацијама и дјелом потврђивао. Чим је сазнао о избијању првог свјетског рата враћа се у земљу као добровољац и учествује у рату као командир извиђачког одјељења у Доњовасојевићкој бригади, гдје је произведен у чин потпоручника, а убрзо унапријеђен у чин поручника за испољену храброст и умјешност у командовању.

Капитулацију Црне Горе доживљава врло болно и не мири се са њом. Он се не преда^е непријатељу већ наставља борбу с ^{пушком} у руци као комита. Ни прогони његових братственика и репресалије над њима од стране аустро-угарских окупатора, ни тешки услови опстанка, нијесу га поколебали нити могли сломити да се преда окупатору. Заједно са Радомиром Вешовићем покушао је да се пробије преко Албаније и повеже са српском војском. Ни када се Вешовић предао окупатору Саво се није поколебао. Наставио је да комитује и да се прикрива код јатака у селу Враке. Ту је, издан од јатака, ухваћен 1917. године, спроведен у Колашин гдје је малтретиран и мучен. Његово држање у затвору и пред судом било је пркосно, достојно истинског борца за слободу свог народа. Осуђен је од аустро-угарског суда на 10 година робије и спроведен на издржавање казне у Подгорицу, у познати затвор „Јусовача“, гдје је и остао све до ослобођења 1918. године.

Чим је изишао из затвора активно учествује у покрету за уједињење Црне Горе са Србијом, а против рестаурације Краљевине Црне Горе. Од тада па до данашњих дана ватрени је поборник јединства народа Југославије у заједничкој држави. У томе види бољу перспективу за све. Исто тако увијек је придавао велики значај словенској слози и њиховој солидарности у борби за независност словенских земаља и њихов бржи економски и културни прогрес. У слози словенских народа он види основни фактор мира у Европи и у свијету. Зато је сваки сукоб међу словенским народима и државама болно

доживљавао, као камен спотицања у њиховом развиту и опасност за њихову независност. Његово схватање словенске солидарности није уперено ни против којег несловенског народа, већ њен смисао посматра као фактор обуздавања и онемогућавања сваког агресора који би посегао на слободу било које словенске земље, непосредно или посредно. То његово схватање ослања се на искуство прошлости. За њега различитост у системима никад није била разлог за њихову неслогу. За њега је „матушка Русија“, као највећа словенска земља — и она царистичка а посебно ова социјалистичка — била и остала главни ослонац за све словенске државе и народе.

По ослобођењу и стварању Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца Оровић постаје официр у њеној војсци. Априлски рат га затиче у чину пуковника, на дужности команданта пука. Због саботаже и брзог слома бивше Југославије и њене војске његов пук није учествовао у борбама.

Као активни официр у војсци бивше Краљевине Југославије настојао је да код војника и официра развије особине поштења, другарства, храбрости и љубави према отаџбини. Он у том смислу активно дјелује у друштвеним и спортским организацијама — Соколу, стрелаштву, у покрету трезвењака, смучарству, итд. Активно се залагао и борио да се у раду тих организација одстрани ускопартијски интереси, а да се њихов рад усредреди на морално и физичко васпитање омладине у циљу развијања патриотизма и словенске солидарности.

И у војсци, као и у друштвеним и спортским организацијама, супротстављао се прогонима због политичких и идеолошких увјерења. Он комунисте никада није сматрао анационалним из једноставног разлога што су се они борили за слободу и социјалну правду, а такви људи и њихове организације не могу бити антипатриотски и анационални. Зато их је и заштитивао од прогона док су се налазили у његовој јединици и с многима успостављао пријатељске односе.

Када је сазнао за капитулацију није се ни поколебао ни двоумио. Распустио је јединице свога пука, а војницима и официрима препоручио да се не предају окупатору и да понесу своје лично наоружање кућама, са што више муниције, јер им може требати. У том погледу његови ставови били су слични ставовима КПЈ.

Ријешо је да се не предаје непријатељу као ни 1916. године. Склањао се у Боки Которској код пријатеља, ван домаћаја власти окупатора, заједно са својом женом Јошком, пореклом Чехињом.

У периоду од капитулације до тринаестојулског устанка, он опрезно, преко својих блиских познаника и пријатеља, пропагира давање отпора окупаторским властима и настоји да сузбије малодушност и деморализацију код појединаца, говорећи да ће још бити „дана за мегдана“.

Устанак црногорског народа затекао га је у Горњем Ораовцу. На том подручју брзо је устанак привремено угушен. Иако непотпуно риформисан о догађајима и успјесима тринаестојулског устанка, он је у њему видио огромну моралну и борбену снагу, што је користио у даљем раду у народу за све вријеме до ступања у партизанске редове

у новембру 1941. године. У почетку као борац с пушком у руци у Никшићком партизанском одреду, а убрзо као савјетник штаба и замјеник Саве Ковачевића, команданта овог одреда. Они су се кроз борбу завољели и постали присни другови и пријатељи. Саво за кратко вријеме својом храброшћу, постојаношћу и блиским односом са људима осваја симпатије и стиче велики углед и повјерење у редовима партизанских бораца, као и у народу на подручју Боке, Грахова и источне Херцеговине. Само његово присуство и учешће у борбама у партизанским редовима имало је великог утицаја на све оне који су се колебали и држали пасивно.

Као искусан војник од првог дана подучава партизанске борце руковању и чувању оружја и вјештини ратовања кроз саму борбу, на скуповима бораца, обиласком положаја, разговором о минулим борбама и како најбоље, са што мање жртава, извести одговарајућу оружану акцију.

Од не мањег значаја је његово политичко дјеловање у народу и партизанским јединицама кроз свакодневне разговоре и говоре на скуповима, у којима је величао партизанску борбу и разобличавао издајнике. Готово сваки његов говор у којем би разобличавао издајнике, завршавао би се:

„Свака птица своје тату,
сваки боатац своје брату,
својим братом тугу блажи,
у свом јату срећу тражи;
а куд тебе носи крило,
издајнице, срам те било!“

Као већ афирмисани борац у партизанској борби у Црној Гори и угледна личност, он учествује као делегат на Острошкој скупштини, на ком скупу је одржао запажен борбени патриотски говор. Непосредно пост.тшје Острошке скупштине написао је и упутио познато „Писмо Васојевићима“, у којем разобличава издају четника и позива их да се тргну и окрену пушку противу окупатора и вођа који су их гурнули на тај срамни пут. Писмо је имало значајног одјека не само у Васојевићима већ и у цијелој Црној Гори.

Он је учествовао и на Конференцији родољуба Црне Горе, Боке и Санџака (на Тјентишту, 16. јуна 1942) и одржао запажени говор.

Као признање за његове војне и политичке заслуге у НОВ у Црној Гори именован је 6. маја 1942. године за члана Главног штаба за Црну Гору и Боку, а убрзо затим и за члана Врховног штаба НОВ Југославије.

У новембру 1942. године формирао је прву Официрску школу Врховног штаба у Доњем Лапцу и био њен командант до четврте непријатељске офанзиве, када је расформирана због настале ситуације, а њени слушаоци и наставници распоређени по јединицама.

У току битака на Неретви и Сутјесци као делегат Врховног штаба учествује у борбама у саставу Прве, Друге и Треће дивизије. Послије

битке на Сутјесци упућен је од Врховног штаба за начелника Главног штаба за Војводину. Са те дужности долази у Врховни штаб, непосредно пред десант на Дрвар, 25. маја 1944. године. После тог неуспјелог немачког напада на Врховни штаб одлази авионом на Вис, гдје се налазио до ослобођења Београда.

По задатку Врховног штаба организовао је у Београду отварање Војног училишта, које је почело са радом 1. децембра 1944. године, чији је командант био до завршетка прве класе 1947. године. После тога био је на раду у Генералштабу до пензионисања 1952. године. Првим указом Врховног штаба, маја 1943. године, Саво Оровић је једини унапријеђен у тада највиши официрски чин, генерал-лајтнанта, а у чин генерал-пуковника унапријеђен је 1950. године.

За заслуге у рату поред „Партизанске споменице 1941“, одликован је још и: Орденом заслуге за народ са златном звијездом, Орденом братства и јединства са златним вијенцем, Партизанском звијездом са златним вијенцем, Орденом народне армије са лавровим вијенцем, Орденом за храброст и др., а од иностраних — Орденом Кутузова II реда (совјетским), Орденом бијелог лава за побједу I реда (чехословачким), Ратним крстом 1939 (чехословачким) и Орденом партизанске звијезде II реда (албанским).

Упоредо са испољеним способностима и заслугама које је генерал Саво Оровић показао као командант и као борац на бојном пољу још у првом свјетском рату и посебно у нашем ослободилачком рату, он се бавио и дан-данас успјешно и активно бави књижевношћу, публицистиком и науком, иако је зашао већ у пету годину девете деценије свога живота.

Још 1936. године написао је и штампао брошуру о невесињском уетанку и забележио седам народних пјесама о томе. Још прије рата написао је и објавио више чланака о разним војним питањима. У току народноослободилачког рата, поред вођења дневника, Саво је написао више разних чланака, писама, говора, као и познату брошуру „Четници и партизани“ (1944).

Епски народни стил казивања Саво задржава и у радовима на тематику народноослободилачке борбе, који је посебно изражајан у његовој већ поменутој брошури „Четници и партизани“.

По ослобођењу написао је и објавио више чланака и расправа у војним и другим часописима и листовима о појединим значајним историјским догађајима из ослободилачког и минулих ратова наших народа. Написао је и објавио и више чланака о појединим борбеним поступцима у рату, као и књигу „Изнанађење у рату“, 1954. г. и др.

Саво се посебно бавио изучавањем значаја моралног фактора у војсци и значаја моралног васпитања војника, прилазећи му историјски и искуствено. На ту тему написао је више чланака, расправа и цртица, а у издању Војноиздавачког завода изашла је 1961. године његова опсежна књига „О моралном васпитању“.

Веома је значајан и драгоцен докуменат његов „Албум документарних фотографија“ из нашег рата које је лично снимео и сачувао. Објављен је непосредно послје рата у издању Војноисторијског института ЈНА, 1946. године.

Написао је и објавио у разним листовима и часописима и више запажених чланака, приказа, критика и расправа о народном и војном фолклору (наоружању, униформама и другој војној опреми). Као признање за допринос у тој области биран је 1961. године за потпредседника Удружења фолклориста Србије.

Саво је и данас активан у борби против алкохолизма, прилазећи том проблему као значајном и опасном не само по здравље, већ и морал свих оних који неумерно троше алкохолна пића. И о тој тематици написао је и објавио више чланака, а рукопис његове књиге „Алкохол и дуван“ налази се у штампи (издавач: „Обод“, Цетиње).

Опус писане ријечи Сава Оровића је разноврстан по тематици, карактеристичан по начину казивања и доста опсежан по обиму: преко 60 разних радова, чланака, брошура и књига, чији укупни обим износи неколико хиљада страница.

*

Ова књига, „Ратни дневник“ генерала Оровића, веома је карактеристично и вриједно дјело, у првом реду по богатству и разноврсности аутентичне материје о нашој народноослободилачкој борби 1941—1945. године, коју обухвата, као и о најважнијим догађајима другог свјетског рата уопште и онима који су му непосредно претходили. Наиме, садржај своје књиге аутор претежно излаже онако како је он забележен у његовом дневнику, а поткрепљује га, допуњује и проширује врло богатим и разноврсним аутентичним документима, које је у току читавог рата сам пажљиво прикупљао и чувао, тако да су и они сами у неку руку функционално саставни дио његовог дневника.

Има, међутим, и извјесног одступања од тога, јер аутор о неким догађајима и личностима проширује оно што је забиљежено у дневнику накнадним проучавањем докумената и литературе о њима. То се доста лако осјети и уочи, па је свакако штета што приликом редиговања текста за штампу није увијек довољно јасно одвојено оно што не спада у аутентични текст дневника. Тиме би књига само добила у прегледности а „Дневник“ у потпуности снагу аутентичног документа о томе како је аутор на збивања гледао онда када је о њима билежио у свом дневнику, за разлику од накнадних сазнања која је стекао на основу проучавања литературе и изворних докумената који му у току рата нијесу могли бити доступни. Али, ако је понегде на тај начин нарушена аутентичност дневника, књига је обогаћена новим подацима и потпунијим приказима појединих догађаја, што није било могуће у ратним условима достићи, у каквима је дневник вођен.

Генерал Оровић се у току рата налазио на одговорним војним (као члан Врховног штаба) и политичким дужностима (као члан АВНОЈ-а), и учествовао је у најзначајнијим, прекретничким биткама

нашег рата. Његова ратна стаза која отпочиње у Црној Гори води кроз штово све крајеве наше земље — Херцеговину, Санџак, Босну, Хрватску, Срем, а при завршетку рата и Србију. Имајући развијен смисао и осјећај за значај тих збивања за судбину и историју наших народа, он од самог почетка биљежи у свом „Дневнику“ најкарактеристичније моменте везане за догађаје у којима је и сам учествовао и људима са којима се сусретао у борбама и ван борбе. Али он брижљиво прати токове догађаја народноослободилачке борбе у свим крајевима наше земље, колико год је то било могуће у оним изузетно тешким условима нашег рата, као и збивања у свијету и о њима записује у свој дневник. Он за то користи радио-вијести, билтене Врховног штаба, новине до којих би дошао, информације са разних састанака, од појединаца, из разних летака и прогласа, наших и непријатељских, итд.

Тако је настало одиста право богатство разноврсне материје о нашем народноослободилачком рату, садржано у овом дјелу. Готово да нема компоненте нашег рата и револуције, иначе богатих садржајем, а да није нашла мјесто у овом опсежном и својеврсном дјелу. Ниједно подручје наше земље није испуштено а да бар о најважнијим збивањима на њему није макар фрагментарно нешто казано. Она пак подручја и догађаји који су се на њима одигравали, а у којима је и сам аутор учествовао или био у могућности да их изближе посматра, обрађени су потпуније, документованије и непосредније, што је логично и разумљиво.

Из овог дјела читалац ће се упознати са сликовито, непосредно, увјерљиво написаним и разноврсно поткријељеним подацима, са веома великим бројем борбених дејстава наших јединица, подвизима појединаца — бомбаша и пушкомитраљезаца, злочинима окупатора, гладовањем и страдањем народа, паљевинама села, ентузијазмом наших бораца и народа, сумњама и дилемама у најтежим моментима, као нужних пратилаца ратних и револуционарних збивања, превирањем и колебањима народних маса у појединим крајевима и другим питањима, проблемима и тешкоћама и како су они савлађивани. Са неким оцјенама и ставовима аутора можда се понеко неће сложити, као напр. кад анализира напад на Пљевља, али аутор их износи као своја лична запажања и размишљања.

Импесионира на стотине имена бораца из великог броја јединица — курира, бомбаша, пушкомитраљезаца, командира, команданата, политичких комесара, људи из народа из свих крајева земље о којима је аутор у току рата биљежио своја запажања и уносио у свој дневник. Најчешће он то чини сликовитим народним епским језиком, наријетко и у стиху — десетерцу, упоређујући њихове ликове са епским личностима народних јунака, или знаменитим људима из наше прошлости. Поред осталог, биће и због тога од интереса његова књига за читаоце из свих крајева наше земље.

Као саставни дио „Дневника“ у ову књигу ушли су у цјелини или дијелови ауторових чланака, говора на скуповима и пригодних здравица које је одржао, поруке, писма, поздрави, као и дијелови из-

вјештаја о обиласку јединица, раду прве Официрске школе Врховног штаба, итд. Све су то вриједна свједочанства о нашем рату. Истовремено они увјерљиво говоре и о чврстости, постојаности, смјелости, активности и стилу рада у току рата самог аутора. Сама чињеница да је многе своје иступе и у току рата у писменој форми сачињавао и да их је сачувао говори увјерљиво са каквом је одговорношћу, преданошћу и систематичношћу обављао своје одговорне ратне дужности.

Од почетка па за све вријеме рата аутор је брижљиво прикупљао и биљежио народне партизанске пјесме, стиховане скечеве из свих крајева наше земље, записивао их у свој „Дневник“, тачно назначујући када и гдје их је забиљежио. Многе од тих партизанских пјесама данас су мало познате, а неке, колико је мени познато, по први пут се објављују у овој књизи. Исто тако аутор је још у току рата забиљежио и оне најпознатије пјесме партизанских пјесника — Радована Зоговића, Скендера Куленовића, Бранка Ћопића, Владимира Назора, Душана Костића, Таназија Младеновића, Пунише Перовића и других, а које су посебно биле омиљене у партизанским јединицама и у народу. Дјелови тих пјесама, а неке од њих и у цјелини, ушле су у ову књигу, што ће за сваког читаоца, нема сумње, бити мали предах и посебно освјежење богатством садржаја и љепотом израза народног и пјесничког стваралаштва у народноослободилачкој борби. Овим је овај „Дневник“ Сава Оровића добио посебну драж и привлачност, без обзира да ли је увијек учињен најбољи избор пјесама које су дате у цјелини, и да ли је нађена права мјера и најбољи избор цитираних стихова.

Књига је илустрована са преко 100 факсимила ратних докумената (прогласа, извјештаја, летака, писама, формулара, итд.), скица и цртежа већег броја значајнијих борби, интересантних ратних карикатура које су објављиване у нашој или иностраној штампи у току рата. Треба подвући да је аутор то све у току рата прикупљао и сачувао, тако да ове илустрације имају и са те стране посебну своју вриједност, као саставни дио његовог „Дневника“. Неке од тих илустрација су и ријетки документи, па је њихово објављивање утолико више значајно. Овим је текст књиге у графичком погледу освјежен и добио у прегледности, а садржај обogaћен већим бројем вриједних докумената.

Треба посебно истаћи и значај већег броја успјелих документарних фотографија из периода рата, које је сам аутор снимно, а којима је књига илустрована. Оне са легендама које су за сваку од њих дате, представљају саме за себе и у склопу „Дневника“ веома вриједна свједочанства о нашој народноослободилачкој борби. У овој књизи се налази преко 240 фотоса, од којих је преко 180 снимно сам аутор „Дневник“.

Смисао, систематичност и упорност аутора коју је показао у вођењу дневника, као и у прикупљању и чувању разних вриједних докумената који су ушли у ову књигу, импресионарају и заслужују посебну пажњу и признање. Не мањи је свакако био напор да се тако

разнородна, богата по садржају и обиму, 'материја систематизује и повеже у једну успјелу и складну цјелину. Овај „Дневник“ генерала Оровића представља, сажето речено, један интересантан и успјели мозаик о токовима нашег рата и револуције. Нема сумње да ће богатством и разноврсношћу свог садржаја, лакоћом и читљивошћу казивања, епским народним језиком, ова књига привући пажњу великог броја читалаца из свих слојева нашег друштва.

У Београду, 10. септембра 1972.

Милинко БУРОВИЋ
генерал-пуковник ЈНА у пензији

САВО ОРОВИЋ

РАТНИ ДНЕВНИК

1941 — 1945.

*

ГЛАВНИ ЈЕ ЗАДАТАК ИСТОРИЈЕ
ДА ВРЛИНЕ НЕ БУДУ ПРЕЋУТАНЕ
И ДА ЗЛЕ РЕЧИ И РЉАВА ДЕЛА
СТРЕПЕ ОД СРАМОТЕ КОД ПОТОМСТВА

Корнелије Тацит

Увод

Немачка традиционална агресивност и почетак фашизма

„Немачка је удешена за шездесет година“, рекао је Лојд Џорџ после савезничке победе 1918. године. Али Французи, поучени искуством, нису делили то мишљење. И одиста, утврђено је да су се Немци почели спремати за реванш и други светски рат сутрадан после потписивања мировног уговора у Версају. У ту сврху је у Минхену 5. јануара 1919. године основана „Националсоцијалистичка немачка радничка странка“, у коју се као седми члан уписао тек демобилисани каплар Адолф Хитлер, родом из Аустрије. Нова странка је брзо нарасла, тако да је после 14 година преузела сву власт у Немачкој, а њен „фирер“ Хитлер нашао се на челу немачког Рајха као његов неограничени господар (13. јануара 1933) и, после смрти председника Хинденбурга, постао је и формално шеф државе (19. августа 1934).

Ова архиреакционарна и реваншерска странка супротставила се немачкој Комунистичкој партији која је у то време била јака и све више расла. Хитлер је још у почетку своје делатности формирао оружане заштитне одреде (СА) који су важили као лична његова војска. Ови одреди су најпре служили индустријским магнатима за разбијање штрајкова, за изазивање нереда на радничким зборовима, за премлаћивање и убијање народних вођа и за прогањање комуниста.

Да би осигурао победу на изборима и да би уништио комунисте у Немачкој, Хитлер је преко својих људи запалио Рајхстаг (ноћу 27/28. фебруара 1933) и за то бацио кривицу на Комунистичку партију, коју је одмах затим забранио и ставио ван закона, а Националсоцијалистичку партију прогласио за једину политичку партију у Немачкој. (На процесу поводом пожара Рајхстага смело и зналачки је иступио бугарски револуционар Георги Димитров и потпуно раскринкао нацизам.) У исто време Хитлер је немилосрдно ликвидирао „стару гарду“, тј. своје ривале, Рема, Шлајхера и др.

Да би фанатизовао немачки народ, Хитлер је у своју партију увео нови, чисто пагански „немачки верски покрет“, на чијем челу је био професор Теолошког универзитета у Тибингену, Виљем Хауер, који је проповедао да „немачки карактер у свом божанском пореклу јесте посланство вечног“, што значи да су Немци богом изабрани народ или нека виша, аријевска, раса која треба да влада светом. На основу тога „учења“ предузето је најпре бесомучно гоњење Јевреја, а затим смишљено и систематско поробљавање и истребљење суседних народа, у првом реду словенских.

Хитлер је, дакле, измислио нову веру само за Немце: бог је Немце створио да владају над свима народима кроз векове. У својој књизи „Мет Катрг* (Моја борба) он је ту своју веру обелоданио и сваки је Немац ту књигу морао да купи и да чита. Ниједан брачни пар није могао да се венча у Немачкој ако не зна шта пише у тој књизи. А у њој се даје план како ће, прво преваром, успавати народе око себе, па их онда покорити, њихове земље разделити Немцима, а те народе оставити да аргатују као робље. Оно што не пропадне од глади, зиме или рата просто ће протерати у пустиње Азије и Африке. Људи покорених народа вечито ће бити присиљени да раде само грубе, најтеже и најмање плаћене послове. Школа за њих неће бити. Њима то не треба. Само основну школу моћи ће да похађају; силом ће учити немачки језик како би могли боље извршавати заповести својих господара — Немаца, а наука, техника, уметност нису за њих, особито не за Словене. Свако парче земље биће у рукама Немаца. Словени ће бити само радна снага, као раја, и живеће од онога што им се додели. Мешавина крви биће кажњива смрћу. Словени морају остати вечито нижа, покорена, презрена раса.

Кад су људи први пут читали ову Хитлерову књигу, која је постала јеванђеље националсоцијалиста, нису могли веровати да та књига и мисли у њој могу значити ништа озбиљно. Стаљин је тада за Хитлера рекао да је лудак и да му треба навући лудачку кошуљу. Али, тај програм су примили не само националсоцијалисти, већ скоро цео немачки народ и изводили га огњем и мачем пуних седам година, све до свог пораза, 1945. године. За то време усмртили су десетине милиона слободољубивих народа, служећи се при том и најзверскијим средствима, као што су:

- угушивање у гасним коморама;
- спаљивање у нарочитим пећима;
- стрељања и вешања, појединачно и масовно;
- тортуре у затворима и заробљеничким логорима;
- вештачко заражавање разним болестима;
- прекомерни рад до исцрпљења;
- глад и сваковрсни експерименти над живим људима.

Само у концентрационом логору Освјенциму хитлеровци су истоебили преко 4 милиона невиних људи — припадника разних народа Европе, а таквих логора имали су нацисти на десетине, на стотине: Дахау, Бухенвалд, Мајданек, Белсен итд.

Нацисти су од људске коже правили „пергамент“, а од овог разне предмете: повез књига, абажуре итд.

Нацисти су израђивали сапун од лешева пољских родољуба. Пепелом од спаљених Словена ђубрили су своје њиве.

Али, треба нагласити, ова Хитлерова „немачка вера“ и људодерска политика није за Немце било ништа ново. Напротив, то је продужење традиционалног васпитања Немаца у духу варварства, јер су они по својој милитаристичкој васпитању били охоли и свирепи, силеције и грабљивци. Одувек су своје суседе нападали, поробљавали и истребљивали. Они су читаве милионе Полапских Словена — који су насељавали земље од Глањска на истоку до Хамбурга на западу и свуда између река Одре и Лабје — истребили или понемчили. Од њих је остало свега неких двеста хиљада Лужичких Срба.

Зато су Литванци, као и Пруси (пре но што су се стопили с Немцима), чак и пошто су примили хришћанство, мртваца испраћали песмом: „Нека иде на бољи свет, где неће грабљиви Немци господарити њему, него он њима“ — забележио је у својим делима велики пољски песник Адам Мицкијевић.

Исто тако је карактеристична за немачку пљачкашку грамзивост ова стара чешка пословица:

„21e, таИско, г1e,
ВгапЉога 2(1e;
Козе уеГке серке,
Вегио њиз1, з!ер1се“

(„Зло, мамице, зло; дошли браниборци; носе веље капице, купе гуске, кокице“)

У току прошлог рата кружила је ова анегдота: Неко је рекао Немцу: Шилер је ваш народни писац, то је истина, али је ипак био интернационалиста. Он је Чесима написао „Валдштајна“, Французима „Дјевицу Орлеанску“, Енглезима „Марију Стјуарт“, једино вама, Немцима није ништа написао. А на то ће Немац: Како да није, нама је написао „Крадљивце“.

Уосталом, Немци сами себе најбоље карактеришу, па ево — као потврда тога — неколико изјава њихових представника:

„Немачка раса — то је наша вера. Она има већа права него сви други. Ми имамо од бога одређено право да владамо и ми ћемо себи обезбедити то право“.

Др Леј

„Не штеди ближњег“.

Ниче

„Немци су избрани народ на земалској кугли. Немци ће извршити своју мисију, а она се састоји у томе да владају светом“.

Проф. Сајден

„Само је немачки Рајх у стању да осигура сталан мир у Европи својим припадницима, и то онај немачки Рајх који се простире од Емса до ушћа Дунава, од Мемела до Трста, од Мезе до Буга“.

Легард

„Насиље и моћ могу да створе право“.

Проф. Шефер

„Немачка мора или постати сила која ће владати светом или пропасти“.

Генерал фон Бернард

„Преговарање без оружја, то су ноте без инструмената“.

Фридрих Велики

„Рат је биолошка потреба, регулатор у животу човечанства и без њега се не може бити, јер без њега настаје нездрава култура“.

Историчар Трајчке

„Ја сам средство свевеишег, ја сам његов мач, његов представник! Ужас и смрт свима онима који се успротиве мојој вољи! Ужас и смрт свима онима који не верују у моју мисију! Ужас и смрт кукавицама!“

Нека сви противници немачког народа пропадну! Бог захтева њихово уништење. Бог вам кроз моја уста наређује да извршите његову вољу“.

Виљем Други

„О Немачка, мрзи! Подави милионе противника и подигни од људских лешева пирамиду до облака. О Немачка, мрзи сада! Заштити се оклопом, а прободи срце сваког непријатеља. Ућуткај све, нема заробљеника, претвори у пустињу суседне земље!

О Немачка, мрзи! Спас ће произићи из твоје срибе, размрскај непријатељске главе секиром и копљем, ови разбојници су дивље звери, то нису људи, нека твоја песница изврши божју вољу.

О Немачка, дошао је час мржње! Снажно ударај и надири! Батальони, батерије и ескадрони, сви напред! А потом ти ћеш се уздићи на развалинама света!“

Немачки песник Хенрих Фирорд

„Мир је зла реч. Мир између Немаца и Словена исто је што и уговор на папиру између ватре и воде“. — „Словен је рођен само за покорност, а не за заповедање“. — „Рат не сме побеђенима оставити ништа осим суза да се исплачу. Чедност би за нас значила глупост“.

Из књиге „Велика Немачка“ од Таненберга (1911)

И тако даље. Могло би се цитирати стотинама оваквих и сличних мишљења и докумената. Али, доста је и ово за доказ да је Хитлерово разбојничко тражење „животног простора“ само наставак германског традиционалног култа силе ради поробљавања и истребљења других народа.

Познато је да је после првог светског рата створена таква ситуација да су немачки империјалисти, који су порушили и опљачкали за време рата скоро три четвртине Европе, остали у ствари некажњени. Будући да је маршал Фош направио велику грешку што није искористио победу и са савезничком војском ушао у Немачку и диктирао услове мира у Берлину, Немци се нису ни признавали побеђенима. И одиста они нису дотучени, но им је остао главни фактор за нови рат — војнички морал. А пошто су убрзо отказали плаћање репарација, Хитлер је са својом странком, уз подршку немачких јункера и капиталистичке буржоазије, могао убрзо после закључења версајског мира да отпочне интензивно припремање за други светски рат.

За љубав међународне реакције Чемберлен и компанија идеолошки су разоружали европске народе пред фашизмом, правећи Немачкој и Италији један уступак за другим. За то време Хитлер и Мусолини су свим средствима, од школе до касарне, припремали становништво за реванш, сањајући о светском господству. Они су славили рат као средство против народне беде, страдања и несреће.

„Рат је најприроднија појава у свету. Човечанство ће пропасти, ако наступи вечни мир“, казао је сулуди швапски каплар Адолф Хитлер.

„Треба свим средствима настојати да Немци освоје свет. Ако хоћемо да створимо наш великонемачки Рајх, морамо најпре потиснути и истребити словенске народе — Русе, Пољаке, Чехе, Словаке, Бугаре, Украјинце, Белорусе. Нема никаква разлога да то не чинимо“.

„Човек је грешан од рођења, њиме се може управљати само помоћу силе. У опхођењу с њим допуштене су све методе. Кад то тражи политика, треба лагати, вршити издају, чак и убијати“.

„Ја ослобађам човека химере која се зове савест. Савест, као и образовање, прави од човека богаља. Ја имам ту предност да ме не спутавају никакви обзир теоријске или моралне природе“.

Тако је говорио Адолф Хитлер.

„Рат је ватра која чисти, он испељује и учвршћује дух нације. Милитаризам је највиши облик моралног васпитања једног народа“, секундирао је Хитлеру надувени Бенито Мусолини.

Фашизам је први завео Мусолини, када је издао социјализам и са својим бандама у црним кошуљама 22. октобра 1922. године извршио поход на Рим говорећи: „Или ће нам дати владу добровољно или ћемо је сами узети“. И олако је, уз помоћ батина и ричинуса, преузео власт, на велику несрећу Италије и целог света, јер је његова фашистичка идеологија уназдила прогрес и довела до међународне катастрофе у другом светском рату.

Графички симбол: *јавсго* — фашио (свежањ)* који је био симбол римске моћи усвојили су и фашисти. Пре марша на Рим они су ширили страх у народу помоћу једног другог симбола који је представљао Мусолинијеву главу, испод које је био натпис: „Тешко ономе ко је дирне“.

Мусолини је замислио да обнови старо римско царство, а за то није бирао средства. Увиђајући да нема за то довољно снаге, он много полаже на себе и каже: „Италија, то сам ја пута 43 милиона“. Тада је сам држао шест министарских ресора и уједно био министар-председник. Пред масама је знао да глуми и да их заводи. Забашуривао је чињенице да је поубијао своје политичке противнике (Матеоти) и да су његови приврженици разбијали главе радника боксерима и пендрецима. Говорио је народу: „Док наступам, следујте ме; одступим ли, убијте ме“.

У политици је био опседнут Ничеом, кога је обожавао, а управљао се према принципима Макијавелија, нарочито овим: „У поступцима свих људи, а нарочито владара, треба гледати на успех. Нека се дакле владар стара да победи и да се одржи на власти; средства ће после бити сметана као часна и биће хваљена. Јер блато се може очистити сјајем и успехом. На свету и нема ништа друго осим блата“.

Потпуно у сагласности са овим средњовековним циником, Мусолини каже: „Индивидуа има склоност да не поштује законе, да не плаћа порезу и да не ратује... Народ? Шта је та бесадржајна маса о којој се стално прича? Говорим народу опоре речи, не марим за његово пријатељство и за његову сагласност. Глуп је, прљав и нерадан. Задовољан је са неколико својих филмова. Човек се мора за народ старати и пазити његове интересе. А његова је дужност: да слуша“.

Припреме и увод у други светски рат

Империјалистичке намере Мусолинија могле су се запазити по великом броју војника и наоружању које је спремао. Маја 1927. године он је Једном приликом рекао да ће светски конфликт искрснути 1935. године, а тада, вели, „Италија ће имати четири милиона под оружјем. Располагаће највећом морнарицом на свету, и тако моћном авијацијом, чији ће

*) секира усађена у сноп прућа

звук мотора заглушити сву ларму на Полуострву, а крила авиона замрачити небо Италије". И одиста, 1935. Италија је имала врло јаку ваздушну флоту — 2.100 авиона и 40.000 пилота (Британија само 640 авиона и 2.700 пилота). Мусолини се хвалисао да има не 4 него свих 8 милиона бајонета (Британија свега једну наоружану дивизију).

Хитлер је, чим је дошао на власт, у Немачкој предузео интензивно спремање за рат.

У новембру 1933. године извео је Немачку из Друштва народа и тиме показао да му није стало до међународне сарадње.

Даље, никако није тајио да мисли „разбити версајске окове“. То је могло довести и најзад је довело до рата.

Прогласио је уједињење свих Немаца у једну државу, што је, опет, морало да доведе до ратног заплета.

Изјавио је да немачки народ мора проширити свој „Бећепзгаит“ (животни простор), зато што му је досадашњи сувише тесан, а то је било могуће постићи само ратом, низом ратова.

Завео је 6. марта 1934. године, противно мировним обавезама, општу војну обавезу и за наоружање војске, по сопственом признању, инвестирао до 1940. године 100 милијарди марака.

После плебисцита, 1. марта 1935. године, Сарска област је поново прешла под власт Немачке. Тиме је Хитлер добио један од највећих центара ратне индустрије, богати индустријски рејон који је усмерио на јачање ратног потенцијала.

Хитлер је 7. марта 1936. године посео леву обалу Рајне, где није смело бити немачких посада нити утврђења. Том приликом је изјавио да су „уговори Версаја и Локарна престали да важе“.

Васпитавао је немачки народ, нарочито омладину за рат, претварајући народни живот у касарнски и заводећи култ пруског милитаризма.

А као предигру другог светског рата фашистички диктатори Мусолини и Хитлер извршили су низ освајачких агресија.

Абисинија

Италија је 2. октобра 1935. године почела освајачки рат против Абисиније. На територији ове земље укрштали су се интереси великих сила већ деценијама. Још 1896. године Италија је покушала да освоји ову тешко приступачну и заосталу земљу, али није успела. После првог светског рата фашистичка Италија је тајним споразумима добила „слободне руке“ у Абисинији. И после неколико испровоцираних инцидената, од којих је онај у Уал-Уалу узет као повод за рат, Италија је напала ову слободну и мирољубиву земљу.

Абисинија је била освојена у тако рекордном року да се цео свет зачудио италијанској победи. Међутим, касније је сама италијанска штампа признала, да су италијански конзули, којих је у Абисинији било 35, извршили све припреме за дочек Мусолинијевих трупа и да у тој победи имају лављи део заслуга. А више него све техничко оружје Италијана отпор Абисиније сломили су издајници као што је био абисински рас Гукса. Италијански конзулати у Абисинији имали су огромна новчана средства, тако да су успешно могли организовати пету колону. Пошто је освојена, Абисинија је припојена италијанским колонијама Сомалији

и Еритреји под новим заједничким именом — Етиопско царство. Италија је проглашена за царевину, што је и формално значило обнављање римске империје.

Осим земаља у којима је био завладао (Италија, Немачка, Шпанија, Јапан), фашизам је продирао и у друге државе: у Југославију, Грчку, Албанију, Румунију, Португалију; фашизам се такође пробијао у Јужну Америку (Аргентина, Бразил, Чиле), појавио се у Сијаму и Ирану. У другим земљама следбеници фашизма су се жестоко борили са демократима: Де ла Рок у Француској, Дегрел у Белгији, Квислинг у Норвешкој, милионер Оскар Мосли у Енглеској итд.

Шпанија

Хитлер је 18. јула 1936. године, заједно са својим фашистичким ортаком, изазвао, подстакао и помогао избијање грађанског рата у Шпанији. Већи део шпанског официрског кора на челу са генералом Франком, нешто војске и шпанска фашистичка странка, звана фаланга, побунили су се против легалне републиканске владе. Овај грађански рат био је својерсна предигра другог светског рата. Хитлер и Мусолини су испробали у њему своја нова оружја и нове методе ратовања. Уједно су испробали стрпљење и попустљивост Друштва народа и одговорних државника.

Франкови побуњеници су одмах добили новчану помоћ с непознате стране. То им је омогућило да врбују у шпанској Африци Мавре и да их снабдевају оружјем које су куповали од међународних оружних фирми, чији је један од главних деоничара био и сам Чемберлен. Али пошто та помоћ није била довољна да наоружа Франкову војску, појављују се постепено на сцени: најпре, званично демантовани, авиони с посадом, затим добровољци названи легионари, па онда целе италијанске дивизије, артиљеријски пукови и авионске ескадриле. На шпанским Балеарима Италија је створила пред лицем целог света базу за своје операције у Африци. Истовремено Хитлер шаље у Шпанију „специјалисте“, тј. бомбардерске авионе „Кондор“, специјалну артиљерију и остало што је Франку могло бити потребно

Осим тога, фашистичка дипломатија подстиче Енглеску и Француску да прогласе „неутралност“, што је практично значило да француска граница буде затворена за евентуалну помоћ других европских држава, у првом реду Совјетског Савеза, трупама шпанске владе. За то време је Франку помоћ из Италије и Немачке слободно допремана морем до побуњеничких пристаништа.

Па ипак републиканској влади су дошли илегално у помоћ добровољци из 53 земље, што је био јединствен пример међународне солидарности. Међу њима је било и 1.270 Југословена. Нема ниједног краја наше земље из кога није неко учествовао у интернационалним бригадама у Шпанији. Многи од њих добили су и чинове у шпанској републиканској војсци. Тако, 2 наша добровољца су имала чин потпуковника, 8 чин мајора, 35 чин капетана и 105 чин поручника. Осим тога, 39 Југословена било је на дужности комесара чета и батерија, 7 наших добровољаца вршило је дужност комесара батаљона, а члан ЦК КПЈ Благоје Паровић био је комесар Тринаесте интернационалне бригаде.

На пољима Шпаније оставило је своје животе преко 600 наших добровољаца. Од преживелих, око 300 их је успело да се с великом муком пребаци у Југославију и већ 1941. године нађе у редовима Народноослободилачке војске, у којој су добро искористили стечено искуство, као организатори устанка и виши руководиоци борбе и револуције у Југославији. Прву устаничку пушку опалио је Жикица Јовановић Шпанац 7. јула 1941. године. У великом броју партизанских јединица 1941. године команданти или комесари били су „Шпанци“. Први командант Прве пролетерске бригаде био је Коча Поповић. Команданти наше четири армије формиране при крају рата били су „Шпанци“, и то: прве Коча Поповић, друге Пеко Дапчевић, треће Коста Нађ, четврте Петар Драпшић. На крају рата од 120 преживелих „Шпанаца“, учесника у НОР, било је генерала 9, виших официра 30, а сваки пети „Шпанац“ проглашен је за народног хероја.

Аустрија

Аустрија се задуго опирала нацистичкој пропаганди и аспирацијама и тежила да по сваку цену очува своју независност, и то јој је успевало све док властољубиви канцелар Долфус није по наговору Мусолинија, који је тада био протектор Аустрије, завео диктаторски режим. То га је довело у сукоб са социјалистима, који су били главна брана против нацизма. Сада су били разбијени и 9 њихових вођа је обешено. Долфус је распустио и аустријску нацистичку странку, а Хитлер донео одлуку о његовом уклањању. У пучу којим је покушано да се обори влада, Долфус је убијен. Влада је за то обесила 13 нациста. Међу њима и коловођу бунта и Долфусовог убицу Планету који је умро са покликом „Хајл Хитлер“.

Долфуса је заменио Шушниц. За заштиту аустријске независности узеле су се Италија, Француска и Енглеска, па је Хитлер попустио с притиском на Беч и свечано изјавио да Немачка неће да се меша у унутрашње ствари Аустрије и да нема даље територијалне захтеве у Европи. Али није прошло много времена, а Хитлер је позвао к себи Шушница и осорно га упитао: „Хоћете ли ви аншлус* са крвљу или без ње, изаберите“, и понудио му је да потпишу протокол о „споразуму“, као и да прими за министра унутрашњих дела Сајса Инкварта, аустријског нацисту. Шушниц је пристао и тиме је независност Аустрије била неосредно угрожена.

Увиђајући опасност, Шушниц је заказао плебисцит, али га је Хитлер претњом осујетио и донео коначну одлуку о аншлусу Аустрије.

Немачки план за окупацију Аустрије био је „План Ото“. Претходно је Хитлер отпустио начелника штаба Врховне команде генерала Фрича и узео Врховну команду у своје руке. Једанаестог марта 1938. године издао је наређење за окупацију Аустрије и сутрадан су нацисти умарширали у Беч. Истог дана објављено је укидање Аустријске Републике и прикључење њене територије немачком Рајху.

После аншлуса Аустрије начелник немачког Генералштаба генерал Фон Бек упозорио је Хитлера да ће његова освајања довести до светске катастрофе и до пропасти Немачке, али се Хитлер на то није обзирао. А кад је затим одлучио да се ликвидира и Чехословачка, Бек је поднео оставку и на његово место је постављен Хадлер.

*) присаједињење

Прогањање Јевреја

У Немачкој је 1938. године предузета бесомучна хајка на Јевреје, за коју је председник британске владе Балдвин у свом апелу преко радија за помоћ страдалницима рекао: „То нису жртве неке катастрофе, жртве земљотреса, поплаве или глади. То су жртве експлозије људске нечовечности према човеку“.

У знак протеста због прогањања Јевреја у Немачкој, пољски Јеврејин Хершел Гринцпан убио је 7. новембра 1938. године у Паризу трећег саветника немачког посланства. Био је то предзнак грозног уништења Јевреја, најпре у Немачкој, а затим по окупираним земљама.

Девети новембар 1938. године забележен је у историји као почетак једног од најмрачнијих догађаја у новијој историји света. Тога дана отпочели су хитлеровци организовану ликвидацију Јевреја који су и до тада били изложени тешком притиску и сваковрсном терору.

Тога дана Хајдрих и Гебелс извели су на улице нацистичке руље, које су демолирале јеврејске радње, станове и друге објекте, извршиле страховита пљачкања и низ одвратних злочина. Отпочело је масовно депортовање Јевреја у логоре смрти, тако да су за кратко време у Немачкој, где их је било неколико милиона, скоро потпуно уништени. Ово је било једно од највећих злочинстава — геноцида — за које зна историја.

Чехословачка

Одмах после аншлуса Аустрије Хитлер је отпочео систематску кампању против Чехословачке, која је била савезница Француске и Совјетског Савеза. Немачки план за ликвидацију Чехословачке имао је ознаку „Случај Грин“.

Немци су се већ од раније интензивно припремали за уништење чехословачке државе. Чак и школску децу нападали су том идејом. На пример, у једној школској књижици која је носила наслов: „Примери националсоцијалистичке изградње“, у делу о трговачкој математици био је овај карактеристичан задатак:

„Авионска група, коју сачињава 46 бомбардера, баца запаљиве бомбе на непријатељски град. Сваки авион носи 500 бомби, свака је тешка 11/2 килограм. Израчунај укупну тежину бомби. Колико ће пожара букнути, ако тридесет одсто ових бомби погоди циљ и само двадесет одсто њих изазове пожар? Бомбардер ноћу преваљује 240, дању 280 километара на сат. Израчунај растојање између Бреславе и Прага!“

Да би ослабио наду Чехословачке у Совјетски Савез и ослонац на њ у питању Судетске области, а уједно унео раздор у редове Црвене армије и совјетске Комунистичке партије, Хитлер је преко амбасаде у Прагу протуррио вези као да маршал Тухачевски у споразуму са неким високим војним и политичким функционерима и у дослуху са немачким режимом спрема заверу против Стаљина. Та смишљена обмана протурена је путем шпијунаже до Бенеша који је о томе одмах добронамерно обавестио Стаљина. Лаковерни Стаљин је поверовао, па је у Совјетском Савезу 1937. године предузета немилосрдна војна и политичка чистка. У процесима, на којима је Вишински као јавни тужилац играо злокобну улогу, осуђени су и стрељани Зиновјев, Бухарин, Радек и многи

други стари револуционари, а у војсци маршал Тухачевски и око 5.000 официра и војних службеника са чином већим од капетана. На тај начин Хитлер је успео да знатно ослаби Црвену армију и Комунистичку партију, па је зато немачка војска релативно брзо и лако стигла на врата Москве и Лењинграда, угрожавајући победу Совјетског Савеза и савезника над фашистичким завојевачима.

Хитлер је преко Хенлајна, вође немачке мањине у Чехословачкој, тражио да се пригранични крајеви у којима већином живе Немци, Судетска област, припоје Немачкој, премда је то чешка земља од старине, на коју су се Немци временом доселили из Аустрије и Немачке и уживају сва права као и Чехословаци. Угрожена, Чехословачка је тражила заштиту од својих савезника и пријатеља. Али је Француска срамно издала своју савезницу, а Совјетски Савез је нашао да није обавезан да сам, без Француске, посредује, па је тако Чехословачка остављена на цедилу.

Немачка окупација Чехословачке (15. марта 1939). Шрафирано су приказане раније одузете територије (30. септембра 1938)

У Чехословачкој је 21. маја 1938. године извршена делимична мобилизација и око 200.000 до зуба наоружаних војника заузело је положаје на граници која је била добро утврђена, слично Мажиновљевој линији у Француској. Када је Хитлер видео да ће наићи на одлучан и јак отпор, устукнуо је и одложио остварење своје намере.

Из Енглеске је 26. јула 1938. године упућен у Праг лорд Рансиман да потражи споразумно решење спора око Судета између чехословачке владе и Хенлајна. Трећег августа Рансиман је стигао у Праг. Две недеље вођена је дискусија између разних заинтересованих страна, али су преговори претрпели неуспех, а лорд је по повратку у Лондон поднео својој влади необјективан извештај на штету Чехословачке.

Литвинов је 21. септембра 1938. године у скупштини Друштва народа казао: „У садашњем тренутку Чехословачка трпи мешање у њене унутрашње послове од стране једне суседне државе и њој се јавно прети нападом. Један од најстаријих, најкултурнијих и највреднијих од свих

европских народа, који је после вековних тлачења стекао своју независност, можда ће данас или сутра одлучити да се дигне на оружје у одбрани те независности".

Међутим, председник британске владе Чемберлен, уплашен од немачке силе, сматрао је да је боље попустити Хитлеру и жртвовати Чехословачку него ризиковати да дође до рата. Он је у Доњем дому 27. септембра 1938. године изговорио ове речи, недостојне једног енглеског центмена и државника: „Зашто да се код нас копају ровови и стављају маске против загушљивих гасова због свађе у једној далекој земљи, међу људима о којима не знамо ништа“.

У Минхену су се 30. септембра 1938. године састали Хитлер, Мусолини, Чемберлен и Даладје и потписали кобни споразум да се Судетска област уступи Немцима. Овај докуменат је као свршен чин саопштен чехословачким делегатима, који су били позвани, али нису имали приступа на конференцији. Чехословачка је под претњом силе била приморана да на то пристане „у интересу мира“. Немачке трупе су 1. октобра окупирале ову територију, која је својим планинским венцем са јаким утврђењима била одлична за одбрану Чехословачке, али је сада остала ослабљена и изложена лакој упаду немачке моторизације.

Истог дана је Пољска, што није било коректно, окупирала Тјешин и Фриштат са околином, а и Мађарска је са своје стране узурпирала извесне делове чехословачке територије.

По повратку Даладјеа из Минхена, француска реакција, која га је дотле жестоко нападала, приредила му је бучне овације, а Чемберлен се у Лондон вратио као „спасилац мира“, показујући табак хартије са текстом минхенског споразума.

Бенеш, кога је Хитлер више од било кога мрзео и није га трпео на положају председника републике, наводно говорио: „Или Бенеш или ја“, поднео је оставку, а на његово место дошао је безначајни Хаха.

Черупање Чехословачке одузимањем Судетске области Молотов је овако окарактерисао: „Минхенски пакт је победа Британије и Немачке над Француском и победа ове три силе над Чехословачком“.

Наши људи су искрено саосећали бол братског чехословачког народа за отете крајеве њихове земље и на хиљаде их се јављало да као добровољци иду у помоћ угроженој Чехословачкој. Али су место дозволе и пасоша добијали „главњачу“ и пендрек злогласног полицајца, пона Корошеца. Јер Стојадиновић, који је разбио Малу антанту, био је 17. јануара 1938. године у Берлину. Он је тада говорио како се пољопривредна Југославија и индустријска Немачка допуњују и изрично признао одлучујућу улогу Немачке у Подунављу. Осим тога, тајно је обећао Герингу да се Југославија неће противити аншлусу Аустрије нити ће се мешати у спор Немачке и Чехословачке.

Потресен трагедијом чешког народа, умро је, 25. децембра 1938. године, један од највећих чешких књижевника новијег времена, Карел Чапек, чија су готово сва дела преведена и код нас. А једно од најснажнијих његових дела, драма „Мати“, извођена је и за време рата на многим нашим партизанским позорницама.

У Минхену су Енглеска и Француска гарантовале Чехословачкој нове границе, али је то било само празно обећање и лицемерна утеха за претрпљену жртву. Минхенска конференција је ушла у историју као

симбол колебљиве и попустљиве политике према агресору која доводи само до јачања његових агресивних тежњи.

После Минхена и Хитлер је гарантовао остатак Чехословачке Републике овим речима: „Ово је последњи захтев који имам у Европи. Ја се више нећу интересовати за чешку државу и могу да је гарантујем. Ми више не желимо никакве Чехе“.

Али, „веруј Немцу као зимском сунцу“, говорио је Крсто Франкопан. А Алекса Ненадовић је рекао: „Немам писара ни других учених људи, но ћу ићи од манастира до манастира и казивати сваком калуђеру и попу да у сваком манастиру запишу да више никад ко је Србин Немцу не верује“.

То се и потврдило. Већ после неколико месеци Хитлер је погазио минхенски уговор и 15. марта 1939. године на препад окупирао целу Чехословачку у часу кад је преговарао са њеним председником Хахом. Чешки радио је јавио поражавајућу вест:

„Јутрос у 6 часова немачка војска је прешла границу. Ви који се будите из сна још сумњате да ли су ове вести тачне. Немачка војска ући ће у нашу земљу са својим моћним моторизованим снагама. Влади не остаје ништа друго него да се покори. Сваки отпор значио би пропаст нације“.

А то није тачно. Напротив, много би часније и корисније било за Чехословачку да је пружен отпор, јер би, по оцени самих немачких стручњака, чехословачка војска и без помоћи савезника издржала напад три месеца. У међувремену би се умешале остале заинтересоване државе.

На јадиковање и сузе моје супруге, која је родом из Чешке, говорио сам јој: „Не плачи, све ће се поправити, осим срамоте што се за одбрану слободе чехословачког народа није испалила ни једна пушка“. Па ипак није сасвим тако, јер се 500 чешких авијатичара борило у британском ваздухопловству и већином су изгинули. Тако исто чешки добровољци су дошли из Лондона авионом, спустили се падобраном код Прага и убили чешког целата Хајдриха; вршили саботаже, водили герилску борбу; једна дивизија под командом генерала Слободе борила се, заједно са Црвеном армијом, за ослобођење Чехословачке и најзад одважни устанак у Прагу (1945). Устанак у Прагу имао је прави народни карактер. Он је избио спонтано а њим је руководило чешко Народно веће. Стога је тај устанак велики догађај у животу чешког народа који је отворио перспективе нове будућности.

Черчил у својим „Мемоарима“, говорећи о Бенешу, каже: „Погрешка КОЈУ је учинио — и која ће скупо стати њега и његову земљу — била је што у одлучном тренутку није донео снажне одлуке. Он је био исувише искусан дипломата, исувише лукав политичар, да је могао схватити како је дошао тренутак да се игра на карту живота или смрти. Да је допустио да проговоре топови у доба Минхена, други светски рат би започео у далеко мање повољним условима за Хитлера коме је био потребан велики број месеци да организује своју армију“.

Хитлер је по други пут раскомадао Чехословачку на тај начин што је од Чешке и Моравске направно некакав протекторат великонемачког Рајха, а од Словачке марионетску „слободну државу“. Међутим, Немци су у Протекторату одмах почели да се понашају не као протектори, већ

као насилници који имају нескривену намеру да униште чехословачки народ. Извршена је „ревизија“ свих школских књига и уклоњене су све са патриотском и демократском садржином. За милион Чеха у Прагу остављено је само једно позориште, а за 40.000 Немаца узета су остала два. Итд.

Вођа пропаганде у Протекторату, Хелер, изјавио је на једној скупштини у Прагу да Праг мора постати главни центар немачке културе у даљем маршу према истоку и према југу. А вођа „Културног политичког одељења Протектората“ Блажек написао је у једном националсоцијалистичком листу да чешког језика мора нестати из јавног живота и да ће чешким језиком моћи да се говори само „код куће“, у фамилији.

Немачка окупација и черечење Чехословачке најзад су освестили државнике великих западних демократија, те су отворено иступили против немачке расистичке и освајачке политике. Ерио је у једном говору устао против расне теорије и рекао: „Такве теорије срозавају нас на ранг животињског царства. Теорија о животном простору није ништа друго него примена закона џунгле, закона јачег“. А председник енглеске владе Балдвин овако је, залуду, упозоравао Хитлера и Мусолинија: „Ако се националсоцијалистички и фашистички вођи одлуче на насиље, они ће наићи на осуду свих земаља. То је притисак коме нико не може одолети. Није то могао ни Наполеон, а где се он насукао, неће нико успети“.

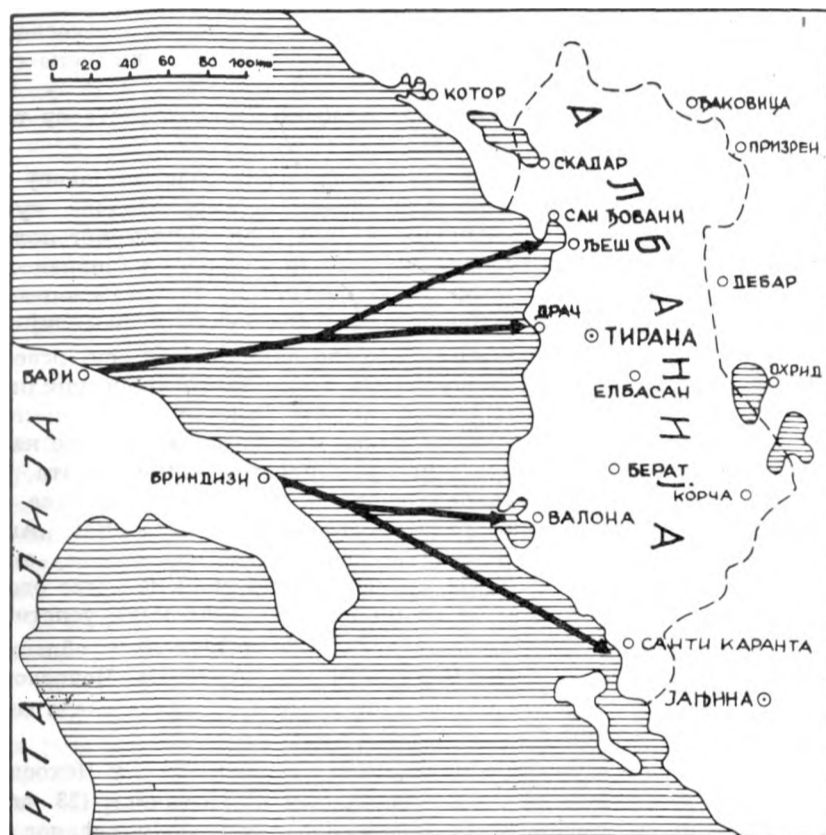
Хитлер је 21. марта 1939. године анектирао и Мемелску област. Четири добитка без иједног метка: Рајнска област, Аустрија, Чехословачка и Мемел — Немци су с правом назвали „блаженим ратовима“ када се само „маршевало и светковало“.

Совјетска влада најпре није признавала „свршен чин“ у Чехословачкој, али је по закључењу пакта о ненападању са Немачком (23. августа 1939) званично признала Словачку и примила њеног опуномоћеног представника у Москви, а истовремено замолила Фирлингера, чехословачког посланика, да напусти територију Совјетског Савеза. У Историји Бољшевичке партије се каже: „Још и данас има радника који мисле да је на СССР-у кривица што није притекао у помоћ Чехословачкој, а не на чешкој буржоазији и социјалдемократима који су одбили војну помоћ СССР“.

Албанија

Италијани су ноћним покретом превезли своје трупе за препад на Албанију. Седмог априла 1939. године у 4 часа ујутру, у албанским водама пред четири луке: Валоном, Драчом, Сан Ђованијем и Санти Карантијем осванула је италијанска ратна флота. Одмах је отпочело искрцавање берсаљера и аскара у пуној ратној опреми, а за њима је следила остала војска, која је посела Албанију у року од неколико дана. Пета колона је умногоме олакшала успех нападачу. Албанским топовима и митраљезима на обали били су повађени затварачи па нису могли дејствовати приликом искрцавања Италијана. Било је доста и других саботажа.

Интересантно је и за велико чудо што су остале балканске државе овај завојевачки корак Италије примиле равнодушно, као да се то није тичало и њихове коже. Нарочито су Југославија и Грчка биле том ита-

Италијански напад на Албанију (7. априла 1939)

лијанском агресијом непосредно угрожене. Али та кратковида политика саможивости омогућила је Хитлеру (а донекле и Мусолинију) да појединачно окупира толико великих и малих народа у Европи, све док се није сукобио са снажним и јаким силама: Великом Британијом, Америком и Совјетским Савезом.

Као што ће Чехословачка Немцима бити база за агресију против Пољске, тако ће Албанија постати одскачна даска за напад на Грчку и за неутралисање Југославије.

Напад на Пољску — почетак другог светског рата

Идеал Чемберленове политике био је стварање савеза између Енглеске, Француске, Немачке и Италије, како би се Совјетски Савез изоловао из европске политике. А кад до тога није дошло, онда су енглеска и француска влада упутиле у Москву своје делегације ради закључења савеза са Совјетским Савезом. Али је ово био неозбиљан покушај, што се могло запазити и по саставу самих делегација, у којима су биле све

безначајне личности, а неке и без потребних пуномоћија. Међутим, са стране Совјетског Савеза преговарали су највиши војни руководиоци: Ворошилов, Шапошников, Кузњецов, Лоткионов и Смородинов. Преговори су трајали 11 дана (од 11. до 22. августа 1939) и завршили се без резултата, зато што су Енглеска и Француска хтеле да Совјетски Савез „вади за њих кестење из ватре“, а да се саме реципрочно не ангажују и, нарочито, што пољска влада никако није дозвољавала да у случају рата с Немачком совјетска војска пређе преко пољске територије. Њихов став је био: „Са Немачком ризикујемо да изгубимо нашу слободу, а са Русијом нашу душу“. Колико шовинистичке мржње према своме најближем рођаку! Међутим, знаменити италијански научник и државник наше крви, пореклом из Далмације, Никола Томазо, давно је пријатељски с правом писао и саветовао: „А ти, несретна Пољска! Нећеш моћ' ускрснути у прави живот ако не љубиш своју сестру Русију“.

Дакле, сутрадан после прекида преговора са енглеским и француским делегатима, 23. августа 1939. године, Совјетски Савез је закључио пакт о ненападању с Немачком („Ја знам колико немачки народ воли свога фирера; мило ми је да пијем у његово здравље" — Стаљин у здравици). То је веома изненадило светску јавност. Зато је Хитлер гоЕорио: „Док год је Стаљин на власти, сигурно је да ће се стриктно придржавати закљученог уговора“. А сам је у исто време имао спремљен план за напад на Совјетски Савез. Узвикивао је: „Свет је у мом цепу“. Он је још од 1936. године утирао пут за поход на Исток.

Пошто је неколико пута успео да стави свет пред свршен чин и да без ло муке дође до великог плена (Рајнска област, Аустрија, Чехословачка, Мемел), Хитлеру је упала секира у мед и упутио се на Пољску, најпре са великом кампањом лажи и подметања, па онда са „условима" који су били ултимативни. Пољска је морала да напусти своје интересе у Данцигу и да уступи Немачкој један „коридор кроз коридор", тј. пролаз за источну Пруску преко коридора, који је Пољска имала за излаз на Балтичко море. Пољска је остала упорна и Хитлер ју је напао, мислећи да ће велике савезничке силе и овог пута остати неактивне. Али се преварио. Јер, док је Француска лакомислено у Минхену изневерила своју савезницу Чехословачку, Енглеска није погазила своју обавезу према Пољској, већ је одмах (3. септембра 1939), чим је ова нападнута, објавила рат Немачкој, а с њом солидарно и Француска. Тиме је почео други светски рат.

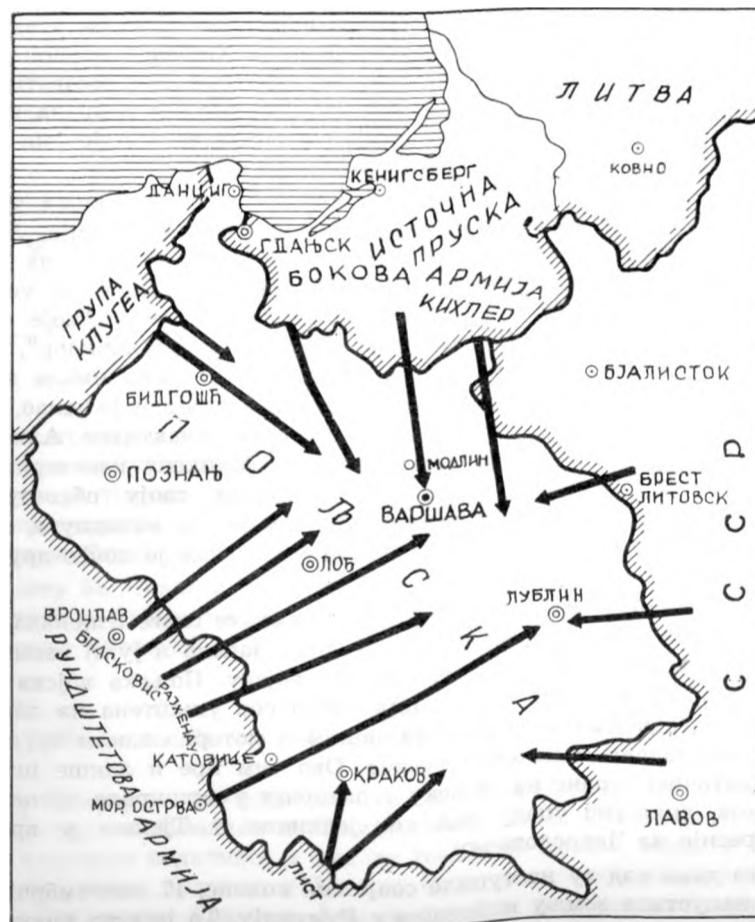
Првог септембра 1939. године огромне немачке снаге изненада су прешле пољску границу и са три стране (севера, запада и југа) напале релативно слабу и још непотпуно мобилисану војску. Пољска војска је дала огорчен отпор, али је њена авијација скоро сва уништена на легалу (по аеродромима), а војска немачким оклопним и моторизованим трупама муњевито раскомадана и почесно тучена. Ово тим пре и лакше што су са четврте (источне) стране на пољску територију умарширале трупе Совјетског Савеза, аналогно упаду пољских јединица у Тјешин у време немачке агресије на Чехословачку.

Истога дана кад су наступиле совјетске колоне, 17. септембра, пољска влада је напустила земљу и прешла у Румунију. То је исто учинио и врховни командант пољске војске Риђ Смигли. Тако су народ и војска

обезглављени и судбина Пољске запечаћена. Поједине веће и мање групе пољске војске продужиле су очајничку борбу с Немцима, али су убрзо савладане или су пребегле преко границе у Мађарску, Румунију и Литву. Само храбри браниоци Варшаве и Модлина држали су се још десет дана, до 28. септембра, када су и они капитулирали.

Узроци тако брзог пораза пољске војске били су:

- 1) апсолутна надмоћност немачких снага уопште, а нарочито у авијацији и моторизацији;
- 2) кордонски распоред трупа са много снага за заштиту границе, а мало за давање отпора, што је довело до слабости на свим тачкама фронта, по чувеном стратегијском начелу „Ко брани све не може да одбрани ништа“;
- 3) слаба припрема у фортификацијском погледу;
- 4) недостатак времена за мобилизацију и концентрацију војске, услед изненадног и мучког напада Немаца;

Немачки напад на Пољску (1. септембра 1939)

5) упад Црвене армије у Пољску;

6) неспособност и кукавичлук вишег командовања.

Хитлер је овако окарактерисао пољску војску: „Пољски војници су се на многим местима храбро борили, нижи командни кадар залагао се очајнички, више старешине су биле премало интелигентне, највише командовање пак — испод сваке критике, а организација војске само пољска“. И Черчил признаје хероизам Пољака и подвлачи мизерију њихових вођа кад каже: „Јунаке над јунацима често воде ниткови над нитковима“.

После капитулације Пољске, Совјетски Савез је у споразуму с Немачком задржао источне делове пољске територије у којима су претежно живели Украјинци и Белоруси, а сав остали део окупирала је Немачка. На тај начин извршена је и четврта подела Пољске, која је била историјски условљена и одговарала старој политичкој традицији. Њом је Немачка добила заједничку границу са Совјетским Савезом, која јој је омогућавала да једног дана пређе у директан напад на овај, а Совјетски Савез је добио у времену да се припреми за тај напад и, помичући знатно своју границу према западу, ублажи први налет немачке ратне машине.

Овога пута Пољска је била рашчережена на три дела. Територију на западу са 10 милиона становника анектирали су Немци, источни део са 12 милиона присвојио је Совјетски Савез, а централни део са 14 милиона Пољака постао је Генерални гувернамент под управом најокрутнијег Хитлеровог гаулајтера Ханса Франка, који је једном приликом рекао: „У Прагу сам читао плакате о вешању седморице Чеха. Када бих ја за сваких седам Пољака, које ћу стрелјати, морао да лепим плакате, не би ми за тај папир била довољна сва пољска шума“.

И одиста, Немци су у Пољској завели страховладу и систематско истребљење пољског народа. У току рата на разне начине уморили су око 6 милиона невиног пољског становништва. При томе су практиковали и оваква недела: израђивали су од људских кости суперфосфат за ђубрење немачких њива, вадиле су мртвацима златне зубе и пломбе за немачку банку, одсецали су косу убијених жена за пуњење душека, од људске масти су правили сапун, а од људске коже ташне, рукавице и другу сличну робу итд.

Данска и Норвешка

После лаке и јефтине победе над Пољском (погинуло је свега 13.000 Немаца), Хитлер је пола године учинио застој у војним операцијама, али је зато његова политика била врло активна. Колебао се и покушавао да западне силе — Енглеску и Француску — приволи на мир, јер своме новом савезнику, Совјетском Савезу, није веровао, а увиђао је да му ратовање на два фронта може донети пораз. Истовремено Немачка је свим силама радила да се изазове сукоб између Совјетског Савеза и западних сила, нарочито у току првог финског рата, али без успеха. Хитлер је у своме говору у Рајхстагу нудио мир Енглеској и Француској: „Зашто уогните да дође до рата на Западу?“, но није добио одговора. За време тог затишја Енглези, који су војнички били сасвим неспремни, мобилисали су се и наоружали, а Совјетски Савез је закључио пакт с балтичким државама и успешно завршио рат с Финском. Немци су учинили судбо-

носну грешку што нису одмах по завршетку рата у Пољској - отпочели „мушевити“ рат против Француске и Енглеске, док су ове биле много мање спремне за отпор него доцније.

Крајњи циљ Хитлерове „мирољубиве“ политике у то време био је да се осигура са Запада, како би могао напасти Совјетски Савез. Али пошто није успео да Запад приволи на мир, напао га је, држећи увек јаке резерве према Истоку. Но пре похода на Запад требало је окупирати Данску и Норвешку.

Немачке оклопне јединице су 9. априла 1940. године прешле данску границу код Дондерна и Н. Френсбурга. Истовремено спустиле су се немачке ваздушне трупе на аеродром у Вибургу, а поморске снаге продрле су у обалску утврђену зону Копенхагена. Данци са својом слабом снагом од 40.000 војника нису могли да се боре дуже од 4 дана, премда су на неким местима дали озбиљан отпор, нарочито Краљева гарда. Целокупни губици Данаца износили су 25 мртвих и 29 рањених војника и официра.

У исто време кад су продрли у Данску, Немци су се искрцали у Норвешку и помоћу народног издајника мајора Квислинга и своје пете колоне убрзо савладали релативно малу, али храбру норвешку војску. Енглези и Французи су покушали да спасу Норвешку (нарочито због њених рудника железa) и са извесним снагама су јој пошли у помоћ, али су услед немачке надмоћности у ваздуху претрпели неуспех. На мору су Енглези имали осетне губитке, а трупе које су се биле искрцале у Нарвик и друга места дуж норвешке обале биле су принуђене да се повуку (6. маја 1940). Тиме је Норвешка заједно с Данском постала плен нацистичке Немачке. Немци су постигли још једну победу на бојном и политичком пољу, али са доста губитака на оба поља. Они су тада изгубили на мору две велике крстарице, „Блихер“ и „Карлсруе“ са још 10—15 ратних бродова, а на политичкој арени као противник се појавио одлучни и даровити државник Черчил место колебљивог и смушеног Чемберлена. Био је то велики минус за немачку победу.

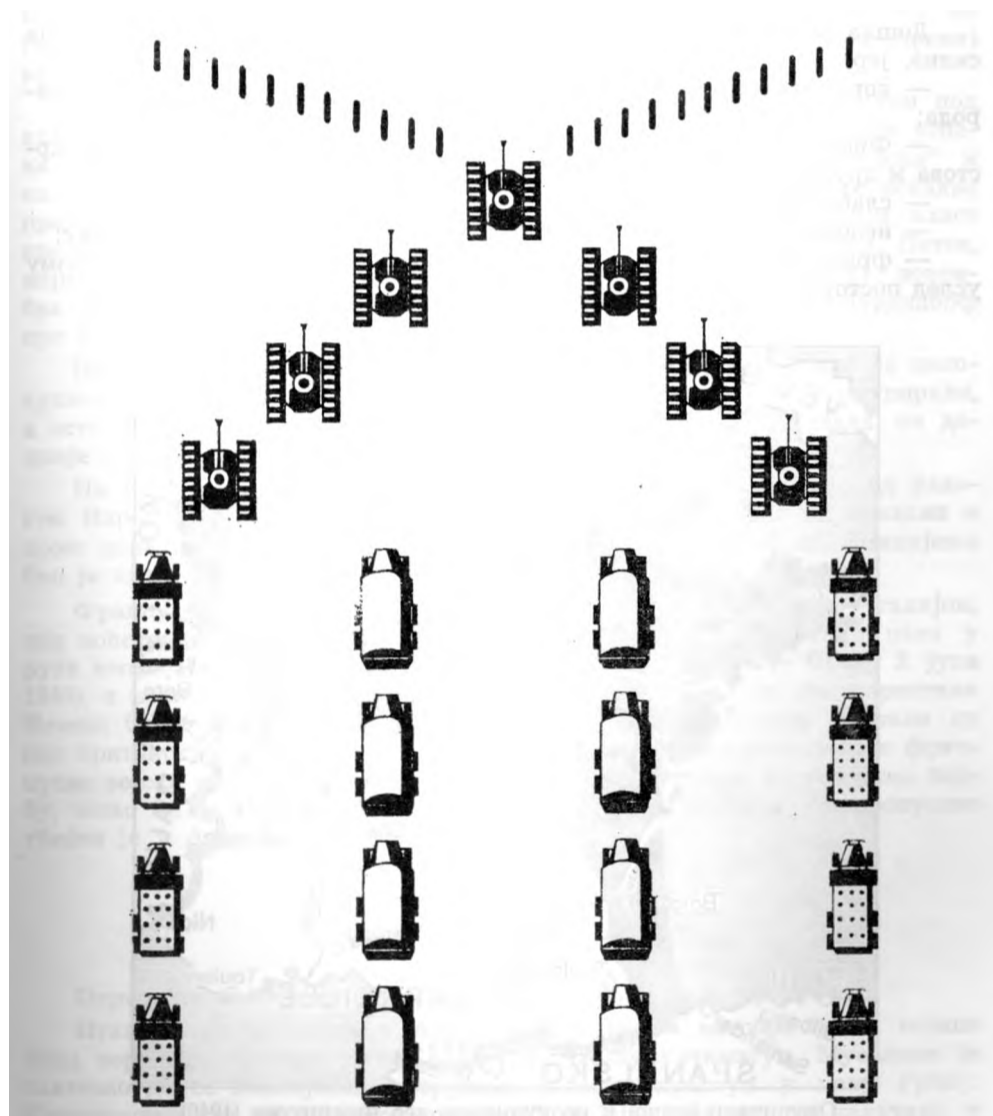
Немачки поход на Запад

Немачке трупе су 10. маја 1940. године*) продрле у Холандију, Белгију и Луксембург. Немци су врло лако савладали ове земље, не толико што су биле слабе, колико благодарећи петој колони која је учинила велике услуге немачкој војсци: остали су читави мостови на каналима и рекама, нису експлодирале мине на друмовима, нису прорадиле бране за поплаву, давани су подаци падобранцима итд.

За нагли слом холандске војске дао је холандски министар спољних послова ово објашњење: „Једна група Немаца у Холандији имала је задатак да спречи дизање у ваздух огромног моста на реци Мези код Дордрехта, на путу за Ротердам. Ова група је обукла холандске војничке

*) У Хитлеровој заповести за напад стајало је: „Битка која данас почиње одлучиће судбину немачке нације за следећих хиљаду година“.

униформе, узела уз пут један аутобус, приближила се мосту и изненада отворила ватру на стражу на мосту. Пошто су побили све стражаре, Немци су запосели мост и омогућили немачким трупима да се неочекивано појаве пред Ротердамом, што је довело до капитулације земље“.

Шема немачког напада у муњевитом рату (1939/40)

Ни Белгија није била у стању да се јаче одупре, јер је надмоћност нападача била велика, а помоћ Француске и Енглеске слаба и касна. Уз то треба додати петоколонашко држање краља Леополда који је, сасвим супротно патриотском и храбром држању свога оца краља Алберта у пр-

вом светском рату, издао свој народ и своје савезнике наређењем за безусловну капитулацију белгијске војске, што је Немцима отворило пут за Денкерк.

Француска

Дошла је на ред једна велика сила. Сила која у ствари није била силна, јер:

- корупција је ослабила слободарски и херојски дух француског народа;
- Француска је била подривена роварењем Кагулара, Огњених крстова и других профашистичких организација;
- слабо француско више командовање (Гамлен, Веган и др.);
- недостатак заједничке команде за француску и енглеску војску;
- француски комунисти нису тада били за отпор немачком фашизму услед постојања совјетско-немачког пакта; и

Окупирани (црно) и неокупирани део Француске (1940)

— Французи су се лакomisлено поуздали у велика утврђења која су, по плану француског министара рата Андре Мажиноа, подигнута дуж целе француско-немачке границе. Немци су вешто ову „неосвојиву“ линију заобишли преко Белгије, а уз то били су толико јаки да је пробију, као на пример код Седана и Сарбрикена.

Енглеска је била послала Француској у помоћ десетак дивизија, које су мало користиле, а страшно настрадале.

Неочекивана и нагла капитулација Белгије довела је у тежак положај француске, а нарочито енглеске трупе; ове савезничке снаге биле су немачком моторизацијом поцепане и Енглези набачени на море код Денкерка. Под пакленом ватром са земље и из ваздуха укрцали су се на бродове и уз велике жртве (око 20.000 војника и целокупна ратна опрема) вратили преко Ламанша у Енглеску.

После евакуације Енглеза, Французи су продужили борбу сами под командом генерала Вегана (Гамлен је смењен због пораза), али без успеха. У међувремену Италија је престала да буде „незарађена земља“ и напала је Француску преко Нице и Савоје, на које увек полаже некакво право. Немци стижу у Париз и баш у тој критичној ситуацији власт преузима као председник владе стари маршал — петоклонаш Петен, који одмах капитулира пред Хитлером и потписује примирје 21. новембра 1940. године у оном истом вагону у Компјењу, у коме је Лудендорф пре 22 године (11. новембра 1918) капитулирао пред Фошом.

Немци су заробили близу два милиона француских војника са целокупном ратном опремом. Три петине француске територије су окупирани, а остатак оставили под управом својих вазала Петена и Лавала, на доцније и то окупирани. Немци су имали 27.000 погинулих.

На глас о капитулацији Француске, Хитлер је поскакивао од радости. Наредио је да у славу победе седам дана звоне звона на црквама и десет дана да стоје извешане заставе. Историјски вагон из Компјења био је пренет у Берлин.

Француске колоније остале су и даље у рату с Немачком и Италијом, под вођством генерала Де Гола. Француска флота такође није пала у руке непријатеља. Једним делом уништили су је Енглези (у Орану 3. јула 1940), а већим делом сами Французи (у Тулону) да је не би користили Немци; бродови који су се налазили у британским лукама потпали су под британску команду. Да је адмирал Дарлан после капитулације француске војске извео француску флоту у савезничке воде и продужио борбу, остао би славан, а пошто је везивањем са Петеном то пропустио убијен је у Африци као издајник.

Напад Италије на Грчку

Охрабрена немачким успесима Италија је напала Грчку.

Италијански посланик у Атини предао је 28. октобра 1940. године пред зору председнику грчке владе Метаксасу ултиматум. Мусолини је захтевао да се италијанским трупама дозволи приступ у целу Грчку. Истовремено две италијанске армије (IX и XI), које су се налазиле у Албанији, ушле су са више тачака у Грчку. Али је италијанска инвазија Грчке претрпела сраман пораз. Први напад био је одбијен уз велике губитке и Грци су одмах прешли у противнапад, те одбацили Италијане натраг у Албанију; 16 грчких дивизија држало је у шаху 27 италијанских, и можда би биле бачене у море да им нису стигли у помоћ Немци преко Бугарске и Македоније. Овде су се Грци показали јунаци достојни

својих предака Спартанаца, а Италијани слабићи недостојни старих Римљана.

Мусолини је тада сменио генерала Бадоља (који му је иначе био тајни противник и доцније погинуо у „авионској несрећи“). На његово место за начелника генералштаба постављен је генерал Кавалџеро.

У исто време (11. новембра 1940) у Тарантском заливу енглеска авијација је потукла ваздушним торпедима (уз осветљавање авионским ракетама) италијанску флоту коју је докусурила нешто доцније енглеска ескадра код рта Матапана (27. марта 1941). Командант италијанске морнарице адмирал Доминико Кавалџачи је смењен и заменио га је адмирал Артуро Рикардо. Генерал Грацијани је у Африци тучен од Вавела. И тако је почело да се руши Мусолинијево ново Римско царство.

Битка за Британију

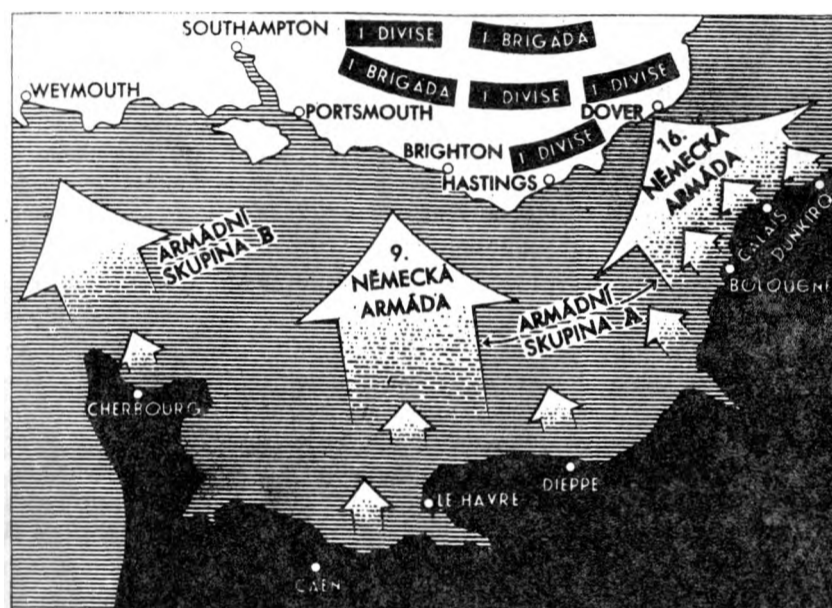
После пада Француске, победа Немачке на Западу изгледала је врло близу; потребно је било само да Енглези признају зШиз ^ио на континенту и да прихвате руку немачког „пријатељства“, па да Немци без опасности са Запада предузму одавно жељени „Бгап^ паш Оз1:еп“.

Енглези нису били лаковерни да испуне Хитлерову жељу за привременим измирењем, но су кроз уста Черчила одговорили: „Ми смо решени да победимо или да пропаднемо“. Тако је Хитлер био принуђен да предузме „битку за Енглеску“, која је отпочела 1. августа 1940. године. За инвазију је прикупљено 750.000 војника на обалама Ламанша, и то: 16. немачка армија за правац Кале — Довер; 9. немачка армија за правац Хвар — Портсмаут и један армијски корпус за правац Шербур — Вејмут.

Претходно је било наређено да БиЊлуаИе уништи енглеску авијацију и да се бомбардовањем градова скрши морал енглеског народа. Немци су мислили да ће иначе малобројну енглеску авијацију наћи на „легалу“ ло хангарима као раније пољску и француску, али су Енглези, поучени, склонили своје авионе на импровизоване аеродроме и са ових прихватили неравну, али победоносну ваздушну битку. Хитлеровске новине су писале да ће се у догледно време говорити да је Лондон некада постојао. Али Хитлер није успео да задобије надмоћност у ваздуху. То и херојско држање енглеског народа за време дуготрајног бомбардовања (имали су 43.667 мртвих и 50.387 рањених) учинило је да се намеравана инвазија не изврши. Колика је била упорност Енглеза за време смртне опасности, када су били усамљени (Совјетски Савез и Америка још се нису ангажовали) види се из ових Черчилових речи упућених народу: „Ништа вам не могу понудити до сузе, патњу и крв. Борићемо се на обалама, борићемо се по својим пољима, борићемо се по градовима. Више волим да видим Лондон у рушевинама него окаљан срамним ропством... Ми смо се, дакле, приправили да победимо или да пропаднемо“.

У почетку су Немци оптимистички и гордо говорили да воде битку за Британију, а пошто су наишли на несавладљив отпор енглеске авијације, тај израз су променили и говорили да воде борбу „над Британијом“.

Немци су у ваздушним борбама са енглеском авијацијом за припрему инвазије изгубили 2.375 авиона (сл. 13). То је био велики успех енглеске одбране. Немцима није остало довољно авиона за заштиту превоза трупа преко Ламанша. Међутим, да су предузели инвазију непосредно после пораза Француске, уз подршку јаке авијације, победа би им била скоро сигурна,

План за инвазију Енглеске 1940. године

јер су Енглези тада били веома слаби за одбрану. Имали су на располагању само једну дивизију (канадску) потпуно спремну за борбу и још две-три дивизије на обуци, скоро без оружја, свега 600 ловаца и једва 50 тенкова. Они су од своје, иначе малобројне војске много изгубили у Француској, а нарочито приликом евакуације у Денкерку. Да се Хитлер није поколебао и пропустио прилику, можда је могао осигурати коначну победу у овом рату.

„Да се — рекао је Черчил — одлучио да баца преко Канала 750 хиљада људи рачунајући да ће се можда 3/4 њих жртвовати, тешко могу претпоставити шта би се догодило“. Али се Хитлер није одлучио. Изузетно овде је штеео војску, сигурно за доцнији поход на Совјетски Савез. Хтео је да најпре уништи енглеску авијацију, па да после лако превезе трупе у Енглеску. Али, место да уништи енглеску авијацију, она је уништила његову и зато је одустао од инвазије и одлучио да претходно туче Русију.

После неуспеха са Енглеском, Хитлер је пожурио да закључи Тројни пакт Немачка — Италија — Јапан (потписан у Берлину 27. септембра 1940), како би забашурио свој први пораз, јер се диктатори ничега више не боје него неуспеха. А када Енглеску није било могуће победити непосредним нападом, Немци су покушали да је савладају блокадом помоћу

магнетских мина и подморнида, што је такође остало без жељеног резултата.

Тада је дошао на ред и трик са Хесом. Десетог маја 1940. године министар Рајха и Хитлеров заменик, Рудолф Хес, одлетео је авионом преко Ламанша и спустио се падобраном у Енглеску код свога познаника војводе од Хамилтона. Преко њега је предложио мир од стране Немачке под следећим условима:

- 1) Немачка добија одрешене руке у Европи;
- 2) Енглеска остаје господар свог целокупног царства. Немачкој ће бити повраћени само њени ранији поседи у Африци;
- 3) Совјетски Савез треба затворити у Азију. Немачка ће му поставити извесне захтеве и уколико ти захтеви не буду испуњени, биће употребљено оружје. (Хес није ништа рекао о томе да је Немачка већ извршила припреме за напад на Совјетски Савез);
- 4) Британци треба да евакуишу Ирак;
- 5) мировни предлози треба да буду дискутовани између немачке и енглеске владе, али ни у ком случају владе на челу са В. Черчилом.

Хесова мисија није успела. Енглези су одлучно одбили његову понуду, из које су јасно видели да Немци намеравају напасти Совјетски Савез и то ће бити од великог утицаја на исход рата. Черчил је одмах обавестио Рузвелта и Стаљина, па према томе Совјетски Савез у ствари није био сасвим изненађен немачким нападом, али није био довољно војнички спреман у почетку за јачи отпор. Хес је задржан у Енглеској као заробљеник до краја рата, а онда је као ратни злочинац осуђен у Нирнбергу на доживотну робију (коју и сад издржава).

Сједињене Америчке Државе су се колебале између Монроове и Рузвелтове доктрине и нису се одлучивале на рат све док Рузвелт није и по трећи пут изабран за председника републике (5. новембра 1940). Тада је постало извесно да ће се Американци ангажовати у рату против Немачке, али су они претходно учинили добар пазар са усамљеном и блокираном Енглеском. За неких 50 старих торпедњача добили су у најам за 99 година врло важне поморске и авионске базе на Атлантику, као што су: Њуфаундланд, Бермуди, Бахами, Јамајка, Санта Луција, Тринидад, Антигва и енглеска Гујана. И тек када је Јапан извршио 7. децембра 1941. г. изненадан напад на америчку поморску базу Перл Харбур (Хавајска острва) и нанео јој тешке губитке, Америка и Велика Британија су Јапану објавиле рат, а одмах затим Немачка и Италија, као чланице Тројног пакта, објавиле су рат Америци и тако је други светски рат добио пун замах.

Немци су у борби са Енглезима изгубили не само „битку“ за Британију“ него исто тако и „битку за Атлантик“. Они су, иако на мору неупоредиво слабији од Енглеза (сем у подморницама), авантуристички испловили са својом флотом на отворено море, те је 23. маја 1940. године код Исланда дошло до судара са енглеском флотом. У борбама које су трајале два-три дана Немци су изгубили свој највећи ратни брод „Бизмарк“ са 1.300 морнара посаде и на тај начин су лишени своје главне ударне снаге на мору. Истина, том приликом су и Енглези претрпели

озбиљну штету, јер су им Немци потопили велики ратни брод „Худ“, али је њима остало доста снаге да одрже превласт на мору.

Тако су се Енглези у току једногодишње борбе с Немцима, које су помагали и Италијани, сами јуначки бранили и одбранили до часа кад су се ови ухватили у коштац са Совјетским Савезом. После су могли лакше водити борбу на мору и у Африци и спремати се за коначни обрачун са фашистичким завојевачима, у садејству са својим савезницима Совјетским Савезом, Америком и осталим антифашистичким снагама.

Стара Југославија

Стара Југославија је настала версајским миром, који је био квасац за нове ратове, јер њиме није остварена жеља народа за самоопредељење већ је изражена тежња империјалистичких ајкула за пљачком побеђених земаља и организовањем контрареволуционарног обруча око младе Руске Совјетске Републике.

Уочи првог светског рата код југословенских народа у Аустро-Угарској монархији, тој чудовишној тамници народа, била је развијена жеља за ослобођење испод аустро-мађарског јарма. О томе сведочи Фридрих Шлегел у Загребу, на коме је учествовао и раскринкао перфидни Беч велики чехословачки трибун Масарик, затим процес српској националној омладини у Војводини са Васом Стајићем на челу и националнореволуционарна „Млада Босна“. А Срби у Србији и Црној Гори, задојени националним идеалима, веровали су да је стварање веће заједничке државе једини циљ и сигуран услов за слободу, напредак и благостање.

У свом револуционарном жару они нису умели да праве разлику између стварних ослободилачких тежњи угњетених пречанских маса словенских народа и уских класних интереса великосрпске буржоазије, која је у размаху свог економског и политичког развитка тежила за већим тржиштима, за новим територијама и за ширим могућностима индустријског и економског експлоатисања. И тако је дошло до уједињења и стварања државе Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевине Југославије са централистичким режимом.

Али се убрзо велико одушевљење народа за уједињење претворило у опште разочарење. Великосрпска буржоазија завела је несносну хегемонистичку владавину која је проузроковала велико незадовољство и непрестано трвење у народу, што је кочило прогрес у сваком погледу. Двадесет осмог јуна 1921. године, на Видовдан, бацио је Спасоје Стејић бомбу на краља Александра, баш када се овај враћао из Скупштине после прокламовања Видовданског устава. Он је за то одлежао на робији 20 година, све до другог светског рата. Погинуо је као партизан у пробоју на Сутјесци (1943).

Никола Пашић, који је важио као вешт политичар и најбољи државник малене српске државе, Краљевине Србије, није се показао дорастао за организовање веће државне формације која је састављена од више народа. Он је третирао нову државу као проширену Србију и није водио рачуна о националним аспирацијама и правима Хрвата и осталих народа који су се ујединили са Србијанцима. Због тога је олако

препустио Италијанима хрватске и словеначке крајеве при разграничењу после првог светског рата.

„Не ценкајте се са Сфорцом; он вам тражи оно што ми је увек говорио да ће тражити; он нам је пријатељ; али ако се будете ценкали, прекинуће преговоре и сам ће поставити границе" — ово је била Пашићева депеша Веснићу приликом преговора у Рапалу, новембра 1920. године, у моменту када је Сфорца, по сопственом признању, већ имао инструкције из Рима да одустане од тражења Задра, острва у Јадранском мору итд. И тако је потписан фамозни рапалски уговор.

У раздору између Срба и Хрвата у то време кобну улогу је одиграо баш један од главних твораца српско-хрватске коалиције, даровити, али болесно амбициозни политичар Светозар Прибићевић. Он је у почетку, као Пашићев саветник и експерт за српско-хрватско питање, хушкао Србе против Хрвата, а доцније, видећи да не може да наследи Пашића, Хрвате против Срба (Србијанаца), као Радићев савезник.

Због великосрпске хегемоније и под утицајем велике октобарске револуције у Русији, у радничким и сељачким масама свих народа Југославије осећао се жив револуционарни покрет, који је подстицала и предводила Комунистичка партија. Радници су тражили од капиталиста веће плате, а сељаци земљу од велепоседника.

Велика снага радничког покрета била је изражена у Комунистичкој партији, а снага сељака у Хрватској републиканској сељачкој странци Стјепана Радића и Српској земљорадничкој странци. И зато је буржоаска власт у почетку (1918—1922) поступала врло опрезно. Пре свега својим „уједињењем“ она окупља и организује све снаге реакције из свих крајева земље. Затим демагошким паролама о „потпуној“ демократији покушава да успава народне масе, али је њена најпреча брига била да радничку класу одвоји од сељаштва, да спречи остварење савеза радника и сељака, како би лакше потукла међусобно раздвојени и ослабљени пролетаријат и сељаштво.

У ту сврху буржоаска влада обећава сељацима радикално спровођење аграрне реформе. Сам регент Александар у два маха се обраћа сељацима са свечаним прокламацијама да ће земља припасти онима који је обрађују; да ће бити укинута кметски односи у Босни, Санџаку и Македонији; да ће у Хрватској, Словенији и Војводини бити конфисковани велепоседи и предати сељацима на искоришћавање, у власништво.

Тим обећањима, која нису испуњена, сељаштво је одвојено од радничке класе, па се онда буржоазија окомила на пролетаријат; 1919. године дивљачки је ликвидирала штрајк железничара, а 30. децембра 1920. године издата је Обзнана којом се Комунистичка партија ставља ван закона; из Народне скупштине најгрубљом силом је уклоњено 59 комунистичких народних посланика.

А затим је отпочела хајка на Хрватску републиканску сељачку странку, која је савладана на тај начин што је њено ситно-буржоаско вођство капитулирало одласком Радића у Београд, одрицањем од републиканског програма и променом имена од ХРСС у ХСС.

Поред смицалица да одвоји радничку класу од сељаштва, буржоазија се служила и другим познатим средствима народних непријатеља. Ту треба у првом реду поменути политику систематског завађања једног

народа са другим, политику завађања Срба, Хрвата и Муслимана у Босни и Херцеговини, Срба и Македонаца итд. Овој кобној политици наседаше су несвесне масе свих народа и вероисповести. То је довело до оне огорчене мржње и међусобног покоља у току рата којему је кумовао католички клер.

Таква антинародна политика и неразумна владавина довеле су до крвопролића у Народној скупштини: Пуниша Рачић убија дза брата Радића очевидно са знањем и по наговору династичке клике. Ово је учињено да би се имао повод за одлучан удар против народа и његове слободе уопште и против хрватске и словеначке буржоазије као конкурената напосе.

Државни удар је извршен да би се тобож учинио крај штетним политичким размирицама које су довеле чак до убиства у парламенту. Прогласом краља Александра од 6. јануара 1929. године парламент је распуштен, партије су забрањене, раднички синдикати укинута, штампа ионако саката — изнакажена строгом цензуром, а појачани политички апарат и новоформиран Суд за заштиту државе решавали су све друштвене проблеме.

У почетку диктатуре главни ударац је упућен радничкој класи. Комунистичка партија је издржала први и најјачи налет. Она је тада написала крваву, али и херојску страницу своје историје, изгубила је десет својих најбољих синова, као што су били Ђура Ђаковић, Паја Маргановић, браћа Орешки, Колумбо и др. Главњаче и робијашнице напуниле су се комуниста.

У држави Срба, Хрвата и Словенаца било је сем ова три народа и других, као на пример Македонаца, којима се уопште није признавало право народности. Великосрпска буржоазија, која је имала мање индустријских и финансијских снага од хрватске и словеначке, трудила се да прсшири своју економску моћ политичким тлачењем. Привредно је запостављала и исцрпљивала нове територије, усредредила индустријски и банкарски живот у Србији, насилно посрбљивала непокорни народ Македоније. У Санџаку су муслиманске масе биле понижене и обесправљене. У Црној Гори „уједињење“ се спроводило огњем и мачем. Једном речју све југословенске земље ван Србије стењале су под несносним теретом великосрпске хегемоније. Ни народу у Србији није било ништа лакше.

Док је великосрпска буржоазија безобзирно владала новоствореном државом, радник и сељак у Србији остао је без политичких права и без удела у националном богатству, као и радник и сељак осталих народа. Многи борац из три рата, скинувши после толико година војнички копоран и цокуле, није имао шта да обуче и обује. Огроман чиновнички апарат притиснуо је цео народ, читаву једну велику војничку и чиновничку силу морао је народ да храни својим знојем. На хартији народ је имао права, али у стварности не. Српска буржоазија, „победница“ у рату — у коме је учествовала као посматрач из позадине или из иностранства, често као јатак окупатора — журила се да искористи могућности. Ницала су разна ратна и поратна богатства, док је народ остао гладан и го.

Великосрпска буржоазија стицала је моћ насиљем, погађањем и разним смицалицама. Да би ојачала у односу на друге буржоазије, посрб-

љивала је Македонце и умиривала Шиптаре. Политика посрбљивања Македонаца писана је крвљу, пламеном и лажју. При умиривању Шиптара ишло се до истребљења читавих села, до покоља и организоване пљачке. Исте појаве дешавале су се у Црној Гори. Македонске сељаке разбаштинили су зеленаши, банке и пореске власти. Њиве Шиптара одузимане су заоејане, пред жетву, а они су, гоњени од својих кућа, остављали качамак у котлу. Ништа бољи није био ни положај муслиманских маса у Босни, Херцеговини и Санцаку. У Санцаку Муслимани су масовно напустили своју земљу и селили се у Турску, остављајући за собом домове предака, бежећи пред угњетавањем и понижењем.

У Црној Гори великосрпски режим је ишао на руку једино чиновницима и пензионерима лојалним влади, а читав крај је привредно запостављен и одржаван у мизерном положају пасивнога краја. Брижљиво су грађене само жандармеријске станице. Ни једно индустријско предузеће није подигнуто у Црној Гори, а сва радиност у том „пасивном крају“ сводила се на јавне радове.

Војводина је стењала под оптерећењем „ратног дохотка“ и других облика ванредног пореза. У народносно и верски сложеним покрајинама, као у Босни и Херцеговини и Санцаку, великосрпска буржоазија владала је распирујући нетрпељивост и продубљујући вештачки раздор разним повластицама. Муслимани су били запостављени не само политички и привредно него и културно. И док су новоприпојене територије сматрале да Србија живи на њихов рачун, српски сељак је носио исте терете само у мање отвореном виду.

Политичке партије су се смењивале на власти: час радикалска, час демократска, али то је углавном била само смена личности у влади. Разлике у програмима показале су се безначајне у пракси, и чак су се сводиле на промену чиновничког апарата по партијским, родбинским и пријатељским везама.

Народ је сувише јасно исказивао своје тежње и постављао своје захтеве, а то је у „слободној“ држави Срба, Хрвата и Словенаца било опасно. Од свих државних установа једино су главњаче и тамнице биле широм „отворене“ широким народним масама. Културне установе називале су се народне, издржавале су се народним трудом, али су народу биле неприступачне тековине народне културе која је законита баштина и својина радног народа. Школско образовање било је, додуше, у теорији приступачно свима, а ипак је огромна већина радничке и сељачке деце била лишена могућности школовања и стицања ширег знања.

Омладина угњетених народа није могла да учи на свом матерњем језику. Сеоска омладина била је осуђена на рад од јутра до мрака у уском атару једног села, слушајући лажна обећања. А сељак је био заробљен кредитима „народних“, „хипотекарних“ и „аграрних“ банака, дуговима код зеленаша, монополима, заштитним царинама, таксама, разликом између цена пољопривредних производа и оних индустријских, који су често увожени и скупо плаћани, иако су израђени од сировина извезених из наше земље по ниској цени.

„Аграрна реформа“, којом су се владе толико разметале, није стварно решила питање сеоске сиротиње, као што српска буржоазија није ни хтела ни могла да реши национално питање. Због хроничне

аграрне кризе, сељаштво је било презадужено и давало је индустријалцима јефтину радну снагу. Банке су постајале власници сеоских имања и сточних стада. Страни капитал је добијао повољне концесије, разуме се уз добре провизије услужним даваоцима концесија — на штету народа.

Велика богатства земље одлазила су у иностранство: рудно благо, дрво, па и капитал. Истакнути политичари, почев од краљевске породице, износили су свој новац у друге земље. А само рудници Бор и Трепча извозили су из наше земље олова и бакра у висини готово једногодишњег државног буџета. Политичари на власти стицали су преконоћ велика богатства шпекулацијом, ратном штетом и другим обвезницама. Упркос чињеници да је земља богата, народ је све више осиромашивао. При том су политичари са поносом говорили да смо ми „сељачка земља“ и, одлазећи „у народ“, навлачили из демагошких разлога гуњ и опанак на свилену кошуљу и свилене чарапе.

Под заштитом краљевог ауторитета вршене су несметано злоупотребе, преваре и пљачке народног богатства. Бирокуратски апарат, још више искварен у тешкој атмосфери без јавне контроле, безобзирно је узјашао народ. Уходе и шпијуни чуљили су уши на сваку реч.

Краљев ауторитет је за неко време маскирао противнародни карактер шестојануарског режима, али је ускоро и најзатуцанији грађанин увиђао да „чврста“ рука генерала Петра Живковића, управљана са двора, није ништа решила, него само притиснула све народе и све слојеве Југославије у корист мале групе најкрупније великосрпске буржоазије. Имена народа званично су укинута. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца добила је ново име — Југославија, народи су претворени у „племена“, а декретом је створен нов народ — југословенски. Но, иза те Југославије крила се великосрпска буржоазија — група највећих индустријалаца, финансијера и профитера, од којих је био главни сам Александар Карађорђевић. Пљачкање осталих народа Југославије добило је такве размере да је често долазило до отпора властима и да су Хрвати ступали у организован бојкот који се претварао у кржаве сукобе.

Српски народ не само што је морао да трпи исто насиље, него су радници и сељаци уз највеће жртве исказивали симпатије за потлачене народе. Најбољи представници радног народа Србије излагали су се прогонима и смрти у борби за права хрватског, словеначког и македонског народа, за права Муслимана, Турака, Шиптара и осталих мањина у Југославији.

У тим угњетеним народима, међутим, дизала је главу најреакционарнија националистичка клика, која ће касније одиграти крваву и срамну улогу. За ужасна зверства хрватских и муслиманских усташа, с једне стране, и српских четника, с друге стране, велики део одговорности сноси диктаторски режим краља Александра који је привидним стапањем народности изазвао највећу заоштреност, што је погодновало развоју шовинистичких и терористичких покрета.

Све те супротности у Југославији избијале су бучно и крваво. Демонстрације студената наишле су на одобравање у скоро свим друштвеним слојевима народа. Изражена жеља напредног радништва, сељаштва, интелигенције и неуспех на изборима са само једном листом оборили су Петра Живковића (1931). Затим су се ређали: Сршкић, Маринковић, Узу-

новић, Јевтић, који су привидно одступали од омражене диктатуре, а у основи су наставили исту политику.

У то доба дешавају се милионске и милијардерске афере Радивојевића, Узуновића итд. У Немачкој долази на власт Хитлер и југословенска влада, сасвим противно расположењу народа, води курс ка Немачкој. Сам краљ Александар је увиђао да треба водити рачуна о народним жељама и хтео је да одржи пријатељство и савез са Француском. У том циљу пошао је у Париз, али су га агенти немачког и италијанског фашизма, Павлићеве усташе, убиле на путу, у Марсељу (9. октобра 1934), а његово је место као регент заузео кнез Павле, изразити германофил.

Комунистичка партија је тражила да се уместо кокетирања са фашистичким освајачима спољна политика прилагоди политици колективне безбедности, да се призна Совјетски Савез и да се склопи савез са њим. Инсистирала је на решењу националног питања, давању демократских слобода народима и побољшању социјалног и економског положаја радних маса. У том циљу позивала је све грађанске партије на сарадњу, на преговоре за стварање народног антифашистичког фронта. Али те партије, окупљене у Удруженој опозицији, оглушиле су се о апеле Комунистичке партије. Вође Удружене опозиције (Мачек, Кошутић, Трифуновић, Аца Станојевић, Јоца Јовановић, Љуба Давидовић, Милан Грол, Бранко Чубриловић, Милан Гавриловић, Вјећеслав Вилдер, Срђан Будисављевић и др.), одбијањем предлога Комунистичке партије, спречили су консолидацију народног јединства и на тај начин подржали режим великосрпске хегемоније и профашистичке клике.

Иако због негативног става водећих личности Удружене опозиције није дошло до пуног остварења Народног фронта тада у Југославији, ипак је та политика освајала масе и најшири слојеви су почели да увиђају да су комунисти једини прави поборници за народна права, слободу и националну равноправност у Југославији. То се осведочило на манифестацијама 27. марта 1941. године, а нарочито у народноослободилачком рату и, доцније, под руководством Комунистичке партије.

Погибија краља Александра, носиоца диктатуре у Југославији, била је знак да опозиционе снаге дигну главу. Али великосрпска буржоазија није пуштала власт из руку. Тако су 5. маја 1935. године спроведени избори, на којима је Јевтић са дворском камарилом применио и терор, и превару, и паролу „Чувајте ми Југославију“, и назив „Јанка Пуста“ за опозицију (коју је као привремену савезницу искрено и снажно помагала Комунистичка партија) итд. Владајућа српска буржоазија је, међутим, опет изиграла јасно изражени захтев народних маса, а Стојадиновић, који је из ових избора извукао највећу корист, уз привидну обнову парламентаризма и уставности, наставио је добро познату политику.

Словеначка буржоазија добила је свога представника у влади у доктору Корошецу, заступнику најреакционарнијег дела словеначког капитала. Мудар и лукав језуита, са најјасније израженом буржоаском класном опредељеношћу и најдалеквиднијом реакционарно-клерикалном свешћу, поп Корошец је исто тако чврсто и хладнокрвно баратао полицијским пендреком.

Но, једном покренуте народне масе нису стале. Ницали су и ширили се огромни штрајкови радника, јачао је хрватски сељачки покрет, а Ко-

мунистичка партија је стицала вођство у свим народним манифестацијама. Стојадиновићев режим покушао је сва средства: и непосредни терор, и тобожњу демократију, и лажне реформе, и лажни раднички покрет (свој фашистички „Југословенски раднички савез“ или „Југорас“) да би завео један део радништва. А да завара сељаштво донео је такозвани закон о раздужењу сељака који је тобоже штитио њих а у ствари је штитио банке и зеленаше.

Врхунац те политике под окриљем кнеза Павла био је Конкордат који је требало да осигура католичкој цркви и Риму позиције, да врати некадашња велика црквена имања, да препусти католичком свештенству просвету и политички утицај на масе и да католичком клеру, који је у ствари један одред политичке војске буржоазије, да изузетна права у држави. Тај Конкордат је вређао Србе, али је најтеже погађао Хрвате, којима је наметао најдрње мрачњаштво и потчињавао сав њихов политички и културни живот утицају попова и Рима. Под притиском огромних масовних демонстрација, Стојадиновићев режим морао је да одустане од већ готовог споразума с Римом и Корошец је морао да призна пред Папом потпун неуспех.

И у протесту против Конкордата и у великој демонстрацији против владе приликом погребца (наводно отрованог) патријарха Варнаве, комунисти су били на челу догађаја. Показало се у пракси да од свих политичких партија једино Комунистичка партија може правилно да руководи масама, управљајући њихове тежње и револт правим путем.

Режим Стојадиновић-Корошец све више и све отвореније се приклањао немачком фашизму. Привредно и политички Стојадиновић је потчинио Југославију плановима Хитлера и Мусолинија, дао Немачкој огромне концесије (индустрија челика у Зеници и др.), дао све повластице немачкој мањини која је дрско спроводила Хитлерове намере. Разбио је Малу антанту у тренутку када су већ биле јасне Хитлерове тенденције против Чехословачке. Бенеш је учинио званичну посету Београду (5—7. априла 1937) да би спречио разбијање Мале антанте од стране принца Павла и Стојадиновића, али није успео. Рекли су му да Југославија хоће свакако да остане неутрална. Међутим, принц Павле је често ишао у Немачку и био у контакту с Берлином преко свог пашенога грофа Теринг-Јетенбаха.

И за гушење устанка у Грчкој Стојадиновић је пружио помоћ. Он и Корошец су крваво прогнали добровољце који су полазили у помоћ шпанском народу у његовој херојској борби за демократију и слободу, против међународног фашизма. Тако је антинародна политика велико-српске буржоазије слабила унутрашњи и међународни положај Југославије, изолујући је од снага демократије и напретка, одузимајући јој ослоње за одбрану од фашистичке агресије, и корак по корак припремала предуслове за срамну капитулацију 1941. године.

Благодети спољне политике владе Стојадиновић-Корошец показале су се у чехословачкој кризи. Влада Југославије је у приличној мери била равнодушна за судбину Чехословачке, премда је читав народ Југославије јасно показивао свој став, захтевајући да се помогне братском чехословачком народу. Комунистичка партија је тада тражила сарадњу с демократским силама и ослоње на моћни Совјетски Савез. Јер, на велику своју срамоту, Југославија двадесет година после стварања велике државе

социјализма није имала дипломатске везе с њом. Свега три кукавне државе у свету правиле су се као да Совјетски Савез не постоји, а једна од њих била је Југославија.

Стојадиновић је морао да се уклони са позорнице (између двеју чехословачких криза, у фебруару 1939). У самом назови парламенту долазило је до таквих несугласица, скандали Генералштаба у вези са војним набавкама избијали су таквом силином, незадовољство народа унутрашњом и спољном политиком владе постајало је тако моћно да ни окретни Стојадиновић није могао да изврда. „Лукавога, али глупога Стојадиновића заменио је обични паланачки политикант Цветковић“ (Бенеш).

Цветковић је наставио где је Стојадиновић стао, а Корошец је и даље управљао из позадине. Међутим, постајало је јасно да и Југославију очекује судбина Чехословачке. У последњем тренутку, када је пример Словачке показао како фашизам може да разори једну версајску творевину, Цветковић је најзад „решно“ хрватско питање које је двадесет година било нерешено. Приближавање рата гонило је владу да нађе неки излаз за било какву унутрашњу консолидацију. Са становишта унутрашње политике „решење“ хрватског питања представљало је један од најкрупнијих маневара великосрпске буржоазије да би се разбио Народни фронт који се под руководством Комунистичке партије образовао у дубини народних маса. Њему је задат тежак ударац споразумом Цветковић-Мачек (26. августа 1939).

У дванаестом часу, као и „споразум“, извршен је акт признања Совјетског Савеза: успостављени су дипломатски и привредни односи с њим (24. јуна 1939). Али, као што споразум између Срба и Хрвата није смео бити споразум два народа, тако ни признање Совјетског Савеза није смело бити израз жеља народних маса које су га годинама захтевале насупрот свих режима. И, разуме се, Корошец није пропустио да мотри ко одржава везу са совјетским представницима у Београду. А и сам долазак совјетских представника био је праћен суровим мепам полиције.

Пример Румуније и Бугарске, које је хитлеровска Немачка на миран начин покорила, показао је и слепцима да једино потпун ослободилачки Југославије на Совјетски Савез може да је спасе те судбине. Међутим, и поред формалног признања Совјетског Савеза, режим Мачек-Цветковић-Корошец припремао је капитулацију. Делимична мобилизација (позивање обвезника на вежбу) у данима најоштрије ратне кризе била је у ствари затварање обвезника у војничке логоре скоро без оружја. При томе се на разне начине радило да се војска и народ деморалишу. Тако, на пример, тих дана је петоколонашки лист „Вече“, филијала полузваничног „Времена“ (заједнички директор др Данило Грегорић), под насловом „Хвала Богу“, донео карикатуру која приказује разносача позива и једног грађанина, а испод ње стоји текст:

- Имате позив ...
- Зар опет?
- ... за суђење у окружном суду!
- Но, хвала Богу кад је само то!

„Вече“ се тако „шалило“ на рачун неког измишљеног „страха“ наших људи од позива на вежбу. Међутим, обвезници су се редовно одази-

вали како на многобројне вежбе, тако и на закаснелу мобилизацију, али је све то било узалуд услед петоколонашке издаје.

Југословенска влада у страху од Немачке није водила рачуна о расположењу огромне већине народа, нити о стварним народним интересима, већ је одлучила да се поклати Хитлеру. Против те срамоте устао је читав народ, што је требало да послужи као последња опомена принцу Павлу и Цветковићу. Студенти су организовали бурне демонстрације, интелегенција се бунила, новине нападале владу, чиновници изјављивали несагласност, па и сама црква се умешала у борбу. Принц Павле је позвао патријарха Гаврила и рекао му да би црква требало да остане неутрална, а овај му је одговорио: „Височанство, Ваш покојни братучед (краљ Александар) никада не би тако радио“. Вође опозиције су тражиле да се уједине све народне снаге с обзиром на догађаје који су се одигравали око границе. Министри Будисављевић, Чубриловић и Константиновић дали су оставке (22. марта 1941), јер се нису сложили са Цветковићевом пронемачком политиком. Ранији начелник Генералштаба, армијски генерал Душан Симоновић, ишао је нарочито у аудијенцију код принца Павла да га одврати од привођења Југославије Тројном пакту, али ништа није помогло.

Да видимо стање у бившој Југословенској војсци.

Улогу коју је у унутрашњој политици играла великосрпска хегемонистичка клика у војсци је играла солунска официрска клика. „Солунци“ су држали све кључне положаје, а остали су били подређени. Црногорским официрима нису признавали војничку спрему и називали су их комунистима, Хрвати су им били „франковци“, Словенци — Швабе, а Македонци — Бугари.

На више војне школе слушаоци су ступали са разним везама, најпре генералски синови и зетови, затим други рођаци. А при том школе нису давале солидно знање, но су често од генералштабних официра били способнији они из трупе.

Настава у војсци извођена је по методама из балканског и првог светског рата. То је био обичан „дрил“ без стицања способности за савремено ратовање. Са војницима се сурово поступало, било је доста псовки и злостављања, тако да је касарна упоређивана са казнионом. Многа мајка је заплакала спремајући сина на одслужење војног рока, а отац је говорио: „Имадох два сина, па један оде на робију, а другог отераше у војску“.

По угледу на Француску усвојена је офанзивна тактика, а за то се није имало савремено наоружање. Тако исто према француској Мажиновљевој линији утврђивала се наша дуга граница за кордонску одбрану и у то је узалудно утрошено велико благо, место да се тај новац употребио за набавку тенкова, авиона и друге ратне опреме, у чему смо толико оскудевали.

Ми смо у прво време после ослобођења и уједињења били скоро као француска колонија. Француска нам је утрапила за скупе паре ратни материјал са Солунског фронта који је био застарео и дотрајао. То важи нарочито за авионе „Брегеје“, који су падали као зреле крушке, и на њима смо изгубили много наших најбољих авијатичара. А Французи су у замену за такав ратни материјал искоришћавали рудна богатства наше земље.

Било је и других лиферација ратног материјала из иностранства при којима су ницале прљаве афере. Лиферације су добијане и за карташким столом. Лиферант који би изгубио за столом више новца у корист генералских дама тај би добио лиферацију. На пример, кћерка генерала Марића једне вечери је „добила“ 4 милиона динара!

Ни јачи европски потреси нису узнемиравали наше „стрателе“. Пољске нестаје и за њом долази редом низ западноевропских земаља. Хитлер преко Мађарске улази у Румунију, а код нас се не предузимају никакве ефикасне одбрамбене мере. Све војне школе раде и у њима се проповедају теорије тоталног и муњевитог рата. У официрском дому, по налогу министра војске и морнарице Богољуба Илића, приказују се филмови фашистичких дивљања на Западу. У војсци се растура Љотићев „Билтен“. Отворено се иде у издају.

А за држање виших команди за време оног жалосног десетодневног рата довољно је за илустрацију навести случај команданта јужне армијске групе, генерала Илије Брашића, који је при провали немачке моторизације из Бугарске панично побегао из Скопља чак у Андријевицу, 350 километара далеко од своје војске!

Док сам био на служби у Боки Которској

У Котор сам дошао 10. јуна 1938. године на положај команданта батаљона Пешадијског пука Боке Которске, премештен из Невесиња, где сам био 6 година командант деташованог батаљона и командант места.

Лето 1938. године пук је провео на Црквицама у врло лепом логору који је наслеђен од аустроугарске војске. Ту је било врло угодно леговање и погодан терен за тактичке вежбе са трупом. Али већ следеће две године биле су пуне ратне психозе, нарочито кад је Генералштаб прибегао такозваном активирању појединих јединица, чиме се хтела заварати родољубива јавност како се тобоже наша војска спрема за одбрану земље. А да се Хитлер не би наљутио, јединице су активирале у дубокој позадини, тако да оне у случају непријатељске инвазије не би уопште стигле да интервенишу. Тим активирањем открила се сва наша голотиња и слабост. Не само што нисмо имали савременог наоружања него није било довољно ни хране, ни обуће, ни одеће. Међутим, пуни возови су извозили храну, коње, стоку за Немачку. А осим тога активирање јединица није поговало правилном и благовременом извођењу мобилизације и концентрације војске, јер су обвезници претходно морали да иду у своје војне округе да тамо добију распоред, па тек на одређена мобилизацијска места.

У пуку смо имали велики број обвезника на вежби, међу којима и доста комуниста. Они су осећали да „има нешто труло у држави Данској“, па су често били готови да колективно руше дисциплину, узимајући као повод неуредну исхрану и сл. У тим случајевима надлежни су ме упућивали у немирне јединице ради одржања реда и дисциплине, јер сам за то имао такта и био популаран код војске и народа као отворени

русофил. Због тога сам био, извесно време, на Груди у Конављима и у Радановићима на Грбљу.*)

Године 1940. у рејону Црквица полагао сам и положио испит за пуковника. Председник комисије био је армијски генерал Душан Симић.

Разорни утицај пете колоне и Павлићевих усташа свуда се запажао, нарочито овај последњи. На пример, помоћник команданта пука, пуковник Мирко Грегорић јавно се хвалио како му је неко анонимно лице послало 5.000 динара зато што енергично заступа хрватске (читај: усташке) интересе. А једном приликом, кад је на школској табли нашао овај стих, који је кредом написао мој ађутант, поручник Велимир Филиповић:

Каплар Хитлер војску купи,
Магараца велик број;
Кад на нашу земљу ступи,
Облиће га крвав зној.

надао је дреку, како сме тако нешто да се пише о једном „генијалном човеку и суверену велике немачке државе!“ Зато се нисам зачудио кад сам га по свршетку рата видео на оптуженичкој клупи међу најгорим усташким зликовцима, са којима је заједно осуђен на смрт и стрељан. Као југословенски патриота осећао сам велику опасност која нам је претила од немачке агресије, па сам спремао једну брошуру, у којој сам упозоравао на то примерима немачких зверстава, поробљавања и истребљивања словенских и других народа, али нисам стигао да је издам.

У то време дошла ми је до руку књига „*Моји поверљиви разговори са Хитлером*“ од Хермана Раушнинга, из које сам видео да су моји назови о Немцима сасвим тачни, па сам из ње извадио изванредан број карактеристичних пасуса, откуцао их у више примерака и слао појединим друговима и пријатељима ради знања и сузбијања германофилства и пете колоне.

Један примерак тога „Извода“ из књиге Раушнинга „*Моји поверљиви разговори са Хитлером*“ сам сачувао и овде га прилажем у целини**):

РАУШНИНГОВЕ РЕЧИ:

- 1) „Један ограничени човек, по својим инстинктима дубоко ропске ћуди“.
- 2) „Ако Хитлер победи неће се мењати само државне границе. Онда ће нестати свега што је до сада било сматрано смислом и вредношћу човечанства“.

*) О томе Владо Шегрт у својој књизи „*Крв на камену*“ пише: „Налазили смо се на Црквицама, у љутом и врлетном кршу, повише Боке Которске. Командант 151. пеш. пука, пуковник Саво Оровић, био ми је познат још од раније, откако сам у његову јединицу долазио на војну вјежбу. Још тада се међу војницима шапутало да је Саво добар човек, да „симпатише Русе“ и да не прогони комунисте. Зато се у његовој јединици некако слободније могло да дише, да отворено разговара са друговима, могло се смјелије да иступа и говори војницима“.

**) Раушнинг је био председник слободног града Данцига и један од најинтимнијих пријатеља Хитлерових. Као такав он је присуствовао тајним седницама, на којима је Хитлер у најужем кругу својих сарадника (Геринг, Хес, Гебелс, Рибентроп, Кајтел итд.) кројио паклене планове за уништење цивилизације и подјармљивање света. После се разишао са Хитлером и у Америци је штампао дневник тих поверљивих разговора.

Ова књига је била врло ретка и једва сам је добио на прочитање — и то испод руке.

3) „Они (чиновници) су само за једним чезнули, а то је да што пре нестане тог црноког човека са ружним челом, који је чисто зубе када су му подносили реферат, који се брутално дерао или уопште није слушао што му говоре“.

4) „Оно што је код њега (Хитлера) најодвратније, то је заударење неке абнормалне сексуалности, која шири неки ружни мирис“.

Хитлерове речи:

- 1) „Што је рат друго него лукавост, превара, препад и изненађење“.
- 2) „Немогуће увек успева. Најневероватнија ствар је најсигурнија“.
- 3) „Славени неће никада бити у стању да воде зрачну борбу. Авијација је мужевно оружје. То је германска врста борбе“.
- 4) „Чешко-моравску низију и источно подручје које граничи с Немачком населићемо немачким сељацима. Чехе ћемо преселити у Сибирију или Волинију. Чехе ћемо истерати из средње Европе“.
- 5) „Право господство постоји само онде где постоји и право ропство. Ми не идемо за тим да одстранимо неједнакост међу људима, него напротив за тим да ју продубимо. Нема једнаких права за све. Зато нећу никада другим народима признати иста права као и Немцима. Наш је циљ да подјармимо друге народе, јер је немачки народ позван да господује на свету“.
„Сад ћу вам протумачити како ће изгледати мој будући социјални поредак на свету. Најпре ће постојати слој госпоре. Затим долази хијерархија страначких присташа која ће представљати наш средњи staleж. А затим долази велика маса анонимних-колективних служника и вечних малодобника. Но на најнижој степености стоје покорена туђа племена која можемо мирне душе назвати слојем робова. Круну свега чини високо племство, састављено од особито заслужних и одговорних вођа“.
- 6) „Оншта ће наобразба једном за увек бити укинута... Маси најнижега слоја оставићемо благодат неписмености“.
- 7) „И Стари и Нови завет су један те исти жидовски швиндл“.
- 8) „Јест. Ми смо барбари. Ми и хоћемо то бити. То је почасни наслов. Ми смо они који ћемо подмладити свет. Садашњи свет је при концу. Наш је задатак да изазивамо немире“ (На нападе опозиције, негде после пожара у Рајхстагу.)
- 9) „Чините што вас је воља, али не дајте се ухватити“.
- 10) „Зашто не бих данас потписао уговор у доброј вери, да га сутра цинички погазим, ако је то од користи немачком народу“.
- 11) „Ја сам спреман да шест пута на дан криво присегнем, ако је то потребно“.
- 12) „Борба са Русијом је неизбежна. Јер, само један може заповедати“.
- 13) „Треба да спречимо даљи прилив славенске крви... Зато је наша дужност да истребимо те народе. Мора се развити посебна техника истребљења. Што значи истребљење? Да ли се под тим мисли истребљење читавих народа. Наравно, тако ће по прилици ствар испасти. Ако имам снагу да без икакве гриже савести пошаљем у смрт цвет немачке омладине, зар онда немам право да уништим милионе инфериорне расе, која се множи попут гамади. Ја их нећу све поубијати, него запријечити да се множе, а зато ћу мужеве раставити од жена. Има више метода да се уништи један народ систематски и без крви!!! То ће бити планско уништавање народа. Једна од најважнијих задаћа немачке политике у будућности бити ће та да свим средствима спријечи даљи пораст славенских народа“.
- 14) „Ви (Немци ван Рајха) ћете бити извиднице које шпијунирају. Ви имате да припремите извесне ствари далеко пред фронтом. Ваша је задаћа да камуфирате наше властите припреме за напад. Сматрајте да се налазите као у рату. За вас вреди ратни закон. Ви сте данас можда најважнији део немачког народа... Кад Немачка победи, онда неће бити никога ко ће се усудити да вас криво погледа. До вас је да извојуете Немачкој тај положај. Онда ћете ви заповедати без параграфа и мањинских права. Ваша задаћа ће бити да у свим подјармљеним земљама будете тутори, који ће турску власт вршити у име немачког народа. Ви ћете у моје име управљати земљама и на-

родима, у којима сте сада прогоњени и потлачени. Тако се наша несрећа, што су се милиони најбољих Немаца у прошлости морали иселити у друге земље, претворила у нашу велику срећу. Као што су Жидови од распршеног народа постали светском силом, тако ћемо и ми, као прави народ Божји, који је распршен по читавом свету, постати господујућим народом на кугли земаљској“.

15) „Ја могу владати масом само онда ако водим рачуна о природним законима. Приговара ми се да фанатизујем масе и да их доводим у стање екстазе. Требало би ваљда по мишљењу ових суптилних психолога масе умиривати и задржати их у летаргичној апатији. Не, господо, управо обратно стоји ствар. Ја могу масу само онда водити ако је истргнем из њене апатије. Управљајући се може само фанатизованом масом. Апатичне и аморфне масе су највећа опасност за сваку политичку заједницу. Апатија је за масе једна врста одбране... Ја сам свестан да ми нико није дорастао у начину владања над масом, па ни Гебелс. Гебелс постиже своје успехе прорачуном лукавством, али истинско вођење масе се не може научити. И запамтите: што је већа маса, то се лакше њоме може управљати. Што је разноликија ова мешавина: сељака, радника и чиновника, то се она пре претвара у масу. Ништа се не може постићи ограниченим састанцима интелектуалаца и представника сталешких интереса. Оно што ту данас постигнете разумним разлагањем, то је сутра опет оборено противним уверењем. Али оно што ви кажете народу, кад се налази у стању масе, то остаје као сугестивна хипноза, то је неизбрисиво и отпорно према сваком покушају уверавања“.

16) Хитлерова филозофија и назови о моралу:

„Ми се налазимо на крају столећа разума. Сувереност духа је патолошка деградација живота“.

„Постоји античко доба. Постоји наш покрет. Између њих је средњи век, који је трајао све до данас и којег ми закључујемо“.

„Синајске плоче изгубиле су своју вредност“.

„Савест је жидовска измишљотина, то је осакаћење човека“.

„Нема истине ни у моралном ни у зnanственом смислу“.

„Мисао о слободној и независној зnanости могла се родити само у време либерализма. Она је апсурдна“.

„Зnanост је социјални феномен и просуђује се као сви социјални феномени по томе колико је корисна или штетна по људску заједницу“.

„Помоћу крилатице о објективној зnanости хтели су се професори ослободити контроле државне власти“.

„Сва дела имају смисао па и злочин“.

„Израз „злочин“ произлази из једног преживелог света. Постоји само позитивна и негативна делатност“.

„Не поуздавајмо се у дух и савест, него само у инстинкте. Ми морамо опет постати наивни“.

„Ја сам захвалан удесу да ме је поштедео од зnanственог одгоја. Тако сам био слободан од многих простих предрасуда. То ми је данас од користи. Ја просуђујем све с монументалном непристрасношћу и леденом душом“.

„Провидност је одредила да будем велики спаситељ човечанства. Ја спасавам човека од окова разума, који је хтео бити његова сврха; ја га спасавам понижавајуће утваре, која се зове савест и морал, и од индивидуалне слободе, коју мало њих може поднети“.

17) „Национализма неће више бити. Остаће само споразум између јаких људи, који говоре разним језицима, али који су припадници једног те истог универзалног братства господујуће расе“.

18) „Националсоцијализам је више него религија, то је воља за стварањем надчовека“.

19) „У мојим одгојним дворцима одгојиће се младеж која ће бити страх и трепет целом свету. То ће бити насилничка, неустрашива и окрутна младеж, а то ја и желим. Она ће знати сносити бол. Она не сме бити нежна. Ја бих хтео да она има изглед дивље звери. Ја хоћу атлетску младеж, а то је најважније... Ја нећу дозволити никакав интелектуални одгој. Знање само квари младеж“.

Овом пакленом плану сулудог Хитлера не треба коментар.

Да су Немци одувек и свуда били свирепи поробљивачи и истребљивачи суседних мањих народа види се из поступка аустроугарских трупа при нападу на Србију 1914. године које су, по преласку Дрине и наступању, стигле до Рудника. Тада су њихови похлепни и уображени команданти сматрали да је са Србијом свршено, па су јој направили „посмртни оглас“, а уједно и приказ у листу „Die Pele Mele“ како цар Виљем газди херојску Србију.

За време док су, једна за другом, европске државе падале под Хитлерову чизму, дотле су се управљачи Југославије уљуљкивали надом да ће одржати неутралност, иако је било посве јасно да је то празна нада, што је врло лепо окарактерисао енглески лист „Дејли Експрес“ карикатуром коју је и наша „Политика“ од 21. априла 1940. године донела. Међутим, југословенски петоклонаши на челу с принцом Павлом су хватали везу са Хитлером и припремали издају своје земље прилажењем Тројном пакту. Од 1. до 5. априла 1939. године принц Павле је боравио у посети код Хитлера који му је том приликом рекао: „После немачке победе и успостављања њеног новог европског поретка Југославија неће морати да се стара за своју сопствену војску, као ни за спољну политику. О томе ће се старати сама Немачка.

У енглеском листу *БаИу Експрес* са потписом „Закон дунгле“ овако је дато упозорење да нема неутралности

У народу, пак, сви су били свесни озбиљности ситуације и зато се није пропуштала ниједна прилика а да се не укаже на неизбежност рата и да се не утиче на осећај родољубља и готовости да се жртвује за одбрану националне части, слободе и независности. Тако, на пример, почетком јула 1940. године, приликом копања неких ровова у Котору војници су случајно нашли кости тројице бораца из кривошијског устанка (1869)

које су Аустријанци били заробили и на том месту стрељали. Да би се освежила успомена на јуначку борбу Кривошијана и Бокеља, и у циљу подизања морала у војсци и у народу, организован је свечани пренос и сахрана у Рисну (12. јула 1940) ових храбрих устаника. У присуству велике масе света из места и околине на гроб су положени многобројни венци и ређали се говорници, међу којима и старешина соколске жупе Црне Горе, даровити беседник Гавро Милошевић.

Ја сам говорио у име војске и као старешина соколског друштва у Котору. Тај говор сам сачувао па га овде у целини доносим:

Поштовани зборе!

Браћо и сестре!

Јуначки Бокељи и витешки Кривошијани!

„Поколења дјела суде, што је чије дају свјема“ — казао је генијални Његош.

„Благо гробу и у тами што се сјаји, где кандило припаљују нараштаји“ — рекао је други наш велики песник, Змај Јова Јовановић.

Наша лепа, велика и славна отаџбина Југославија створена је по цену мора крви и брда костију њених најбољих синова. Од доласка из Закарпатске Русије наши преци непрестано су се борили на смрт и на живот са разним завојевачима од истока и запада, са севера и југа да очувају своје огњиште, своју веру, своју слободу и своју независност. Једнокрвна браћа Срби, Хрвати и Словенци стицајем прилика нису успели да одмах по доласку на Балканско полуострво организују заједничку државу, која би била способна да одоли навалима и да се одржи. Стога су, мада понекад и онако поцепани, доста јаки и напредни, као на пр. Срби под царем Душаном, Хрвати под краљем Томиславом и Словенци под кнезом Самом, ипак под ударцима јачих непријатеља редом испропадали и то: најпре Словенци као најмалобројнији под Немцима, затим Хрвати на Гвозду (Белој гори) под Мађарима и најзад Срби на Косову пољу 1389. године под Турцима, после чега је настало мрачно и тужно петвековно робовање.

Свирепи азијатски Турци направили су пустош по нашој земљи: на све стране штрчала су вешала, ченгеле и друга мучилишта за наш народ, а маса света одведена је у Азију и тамо продавана као робље. Цркве нису смеле да звоне звонима, већ су, уколико нису порушене, оскрнављене и претворене у џамије, употребљавале клепала. Хришћани су постали бесправна „раја“, која је мучена, плачкана, понижавана и уништавана на све могуће начине. Дошао би ага код чипчије и набусито загрмео домаћици: „Спремај, бабо, цицвару“, а домаћину би додао опанке и наредио: „Проводај ми, рајо, опанке“ и овај би узео опанке за узице (обуваче) и водао их по дворишту док се ага гостио у његовој кући. Поред тешког кулечења и несносног харача тражен је и данак у крви: Турци су узимали најздравију и најлепшу децу, коју су одводили у Цариград, турчили је и спремали за „јаничаре“, ту најкрволочнију султанову војску која је после баш своме роду највеће јаде задавала, итд. итд. То зло стање песници су овако описали:

„Од онога дана чемернога,
Кад је српско пропало царство,
На Косову пољу јадовиту,
Србин трпи муке свакојаке
И пропишта у окове тешке:
Србин сије, а Турчин пожњева,
Србин ради, а Турчин се слади,
Србин роди, а Турчин одводи;
Место паса свиленог и златног,
Ликовим се опасује пасом;
Место тока сребрних и сјајних,
Лед у груди срце му покрива“.

„Бјеше облак сунце ухватио,
Бјеше гору тама притиснула,
Пред олтаром плакаше кандило,
На гусле се струне покидале,
Сакриле се виле у пештере,
Бјеху мушка прса охладњела,
И у њима умрла слобода,
Ко кад зраке умру на планину
Кад утоне сунце у пучину“.

У том црном периоду наше историје једини зрачак слободе очувао се у витешкој Црној Гори, која се никако, по цену небројених жртава, није дала покорити, већ:

Што утече испод сабље турске,
Што на вјеру праву не похули,
Што се не шће у ланце везати,
То се збјеже у ове планине
Да гинемо и крв проливамо,
Да јуначки аманет чувамо:
Дивно име и свету слободу.

Из слободне Црне Горе крстарице су чете осветнице по поробљеним крајевима наше земље, те кажњавале Турке зулумћаре, падајући на њихове куле и чардаке као гром из ведра неба, а своју браћу штитиле су, бодриле на истрајност и подстицале на устанке. По примеру Црне Горе и у потлаченим крајевима одважнији људи су се одметали у хајдуке, који су били први вестници слободе, као што каже Бранко Радичевић:

Нико тебе не хтеде помоћи,
Роде мили, у претешкој ноћи,
Ал' с' у гори диже синак пусти,
Па дохвати руком тај мрак густ:
Хајдук кликну, шара пушка плану,
А Србији бијел дан освану.

Ти хајдуци, на челу са легендарним вождом Карађорђем, дигли су устанак 1804. године и васкрсли Србију, која је после постала пијемонт Српства и Југословенства.

Србија и Црна Гора наставиле су борбу за ослобођење осталих делова нашег народа, који су се и сами отимали, узимајући учешћа у свима патриотским потхватима и дижући устанке да се ишчупају испод туђинског јарма. У те борбе и ратове спадају:

Босанско-херцеговачки устанци, тј. устанак Луке Вукаловића (1852), Хусеин Капетана Градашчевића — „Змаја од Босне“ (1831) и невесињски устанак (1875);

Бокелски или кривошијски устанци 1869. и 1882;

Српско-турски рат 1877—78, у коме су проширене Црна Гора и Србија;

Балкански рат 1912, у коме је ослобођена класична јужна Србија и освешћено Косово („За Косово — Куманово“);

Српско-бугарски рат 1913, у коме су одбрањене српске земље од насртљивих Бугара и освешћена Сливница („За Сливницу — Брегалницу“); и најпосле

Светски рат, у коме су ослобођени сви наши делови испод Аустро-Угарске и остварен вековни сан нашег народа: ослобођење и уједињење.

Хрвати и Словенци са своје стране борили су се са својим угњетачима храбро и истрајно (Губец 1573, Јелачић 1848. итд.) и увек су помагали Србе морално, материјално и активно — добровољцима, те се тако упорном и заједничком борбом дошло до заједничке отаџбине Југославије.

Између толиких и толиких подвига у овим вековним борбама, који су пронели славу нашег оружја широм света, једна од најблиставијих страница

наше историје јесте кривошијски устанак 1869, чије жртве данас са пијететом славио. Шака голоруких, али слободних и смелих горштака, за које се каже:

Довољна му сура струка,
Комад хлеба, чесно лука,
По камену оре, пасе —
Ал' туђину не да на се,

шака оваквих соколова, прекаљених у љубави и борби за слободу, супротставила се једној огромној империји, потукла јој многобројне казнене експедиције и победила, победила јер је Аустрија најпосле капитулирала и морала да прими све услове јуначких устаника. Победио је Давид Голијата! Ово је класичан пример и доказ да

Бој не бије свијетло оружје,
Већ бој бије срце у јунака,

што и сад остаје у пуној важности поред све разноврсности и савршенства борбених средстава.

У овим бурним временима када је у питању бити ил' не бити, нека жарко родољубље, витешки дух и непоштедно пожртвовање племенитих жртава, стрељаних Чучковића Мата, Крста и Митра и њихове јуначке дружине, запаја садашње и будуће нараштаје за очување Југославије, која нам је од њих и од свију хероја, изгинулих за крст часни и слободу златну, од Косова и прије Косова, у аманет остављена.

Поклонимо се са највећим пијететом и дивљењем светлим сенима ових мученика и свију осталих хероја из славног кривошијског устанка. Нека им је вечан помен, хвала и слава!*)

У то време кроз касарне су кружила два опречна билтена: петоконашки Љотићев „Билген“, који се поверљиво протурало и који ја сам хтео ни да видим, и патриотски „Српски преглед“ који сам примао.

Сачувао сам „Српски преглед“ број 3, за март 1941. године, у коме се влада, спремна на издају, овако упозорава:

НАША ОДЛУКА — ОДБРАНА ОТАЦБИНЕ

Сви су изгледи да ће ова, 1941. година, а нарочито ово пролеће, бити богата веома значајним, можда судбоносним акцијама и операцијама обеју зараћених страна у овом светском рату. Ужурбана дипломатска активност, страховито појачање рата нерава, пактови и декларације, кретање трупа, све то представља јасан увод, после кога ће веома брзо наступити дела. И пошто ће предстојећи догађаји бити судбоносни не само за зараћене него и за цео свет, то сваки народ мора бити начисто са својим положајем, својим интересима, својим могућностима и према томе донети одлуку.

Та се дужност пре свега намеће нама самим тим што обе зараћене стране придају велики значај Балкану. Наш став мора бити одређен и одлучан.

А да би се заузео такав став, прво и најважније је издржати рат нерава, тј. сачувати нерве, задржати присуство духа и, без мегаломаније и прецењивања, али и без страха и потцењивања своје снаге, схватити ствари онакве какве јесу.

Кад се ствари тако посматрају онда је јасно: 1) да ми нисмо и не смемо бити само пасивни посматрачи који ће, чувајући неку немогућу тоталну неутралност, примити све што буде одлучено без икаква њихова учешћа, него

•) Кривошијци су и у народноослободилачком рату остали достојни потомци својих славних предака. Њихов јуначки Орјенски батаљон, под руководством Мирка Матковића, команданта и Николе Турковића, пол. комесара био је једна од најбољих јединица у славном Никшићком одреду којим је командовао легендарни Сава Ковачевић, па према томе и један од најбољих батаљона у нашој народноослободилачкој војсци.

само чинилац који може у осетној мери да утиче на догађаје; 2) да за нас постоји један врховни и апсолутни императив, а то је одбрана наших животних интереса, наше националне части, нашег државног опстанка. Отаџбина има да буде брањена. У свему другом може да буде компромиса, у томе не. О свему другом одлучују само други, или и други и ми, о овоме једино ми и нико више.

Један народ или ставља слободу и независну националну државу на прво место, или не. Наша историја је у томе јасна и потпуно једносмислена. На овоме месту света живимо већ 14 векова у части, без мрље. Имали смо посла са најмоћнијима на свету, а никад нисмо помишљали на предају и срамоту. Без колебања и без устезања борили смо се са сваким ко се дрзнуо да дирне у нашу државу и слободу. Зато смо се и одржали.

То је глас наше историје и то је данас јасни глас народа. Ништа не сме да нас поколеба. Ни застрашивања, ни рат нерава, ни пропаганда, ни тактика делимичних (на први поглед веома наивних) ултиматума, ни савремено машинско оружје. Тачно је да се многе велике ствари одлучују без нас. Али је тачно да на многе бар исто толико велике ствари ми можемо пресудно да утичемо. Примери из наших дана показују шта и колико може да учини морално јак народ који националну слободу ставља изнад свега и који за њу живи и мре.

Према томе, наши реални интереси, да из овог светског рата изиђемо са што мање штете и да уједно утичемо на ток догађаја у стварању будућег поретка у свету, и наша част упућују на исто: безусловна одбрана отаџбине.

Томе се има подредити све и покорити свако. Ни са чије стране не смеју се трпети никакви услови, никакве уцене, никаква издаја. Отаџбина има да се брани. Зато благовремено и без милости уништити све унутрашње непријатеље, јер ће они иначе уништити отаџбину.

Слабошћу и бешчашћем се никад нико није спасао. То народ врло добро зна. То мора да зна и влада. Ако никад, данас, кад је питање бити или не бити, мора да се послуша глас народа. И пошто је народ свестан своје дужности и спреман да је испуни, то и влада мора да врши своју дужност и да одмах, без одлагања, делима покаже да је свесна озбиљности тренутка и одговорности пред народом и пред историјом.

Ако влада није дорасла величини задатка, ако је спопала малодушност, има да иде, уступајући места људима који ће у овом тренутку знати само за један једини, врховни интерес: част и одбрана отаџбине.

Вило је више таквих и сличних упозорења.

„Југословенска попка“ у новембру 1940. године пренела је из чланка Адама Прибићевића „Играју коло и на гробљу“, који је изишао у „Сељачком колу“, следећи извод:

„У оваквим временима сви унутрашњи спорови морају замукнути, расплутати се све старе чегрсти, мржње, злобе и зависти. И ја ћу рећи отворено: морају престати све наше личне бриге, угасити се све наше жеље, макар и најоправданије биле. Сврши ли се борба, ако нам се наметне, ма како: с нашим животом или смрћу, ми ћемо је овако лакше бити. Па ако не буде друге, но да умremo, овако ћемо и умријети лакше, према оној црногорској песми:

Брат на брата наслонио главу,
Да би лакше испустили душу.

Зато је злочинац против народа, па ма се сто пута клео на Српство, Хрватство, Словенство и Југословенство, ма како високо или ниско био у друштву постављен, ко овако не ради.

А таквих злочинаца има код нас и сувише.

Једни потпаљују мржњу на Хрвате, други на Србе, једни сад, кад гори кров над главама, траже да се исправе све вјековне неправде, други врше партијске освете и новаче присташе своје партије, мјесто да стављају мелем на ране од старих освета и новаче одушевљене борце за домовину. Неваљалци играју коло и на гробљу.

Зашто је то тако?

Није само зато што су они слијени или неваљали, већ зато што их ми не сузбијамо, но их без протеста пуштамо да рију.

За домовину се не боримо само с пушком на фронту, већ и прије те борбе с правом ријечи на правом мјесту, сузбијајући све оне који слабе народну снагу, одлучност, морал народа. Лако ћемо се ми борити, кад сви будемо одлучни за борбу прије него. И зато борба до истраге свима онима који свраћају народну пажњу са великог питања опстанка државе на друга питања подређеног значења. Ко је не води, он издаје домовину и нека не криви никога, ако нас задеси зло: сам га је скривио".

Родољуби Црне Горе штампали су и растурали брошуру „*Све за отаџбину, а отаџбину ни за што*“.

Наводим овде њену садржину:

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ,

Преживљујемо судбоносне часове. Ратни пожар све више се шири. Освајачка појама бијесни у свијету. Дрхте темељи великих и малих држава; руше се и сагоријевају културне тековине многих покољења. Мјесто са дјелима и ријечима братства, љубави и истине, народ народу, држава држави, појединац појединцу приступа с огњем, мачем и отровом, преваром и издајством. *Сила је постала врховни закон у Европи. Ко силу има — има и право; ко силе нема — нема ни права на живот.* Настали су судбоносни часови. Свијет се преврћа у мукама. Освајачка немај силе без обзира гази слободу, право и мир. Најсветлији идеали људства погажени су. Најдрагоцјеније тековине народа — шихове слободне и независне отаџбине газе се немилосрдно. Нема ни самилости ни обзира. Сила не зна за право. Око нас тугњи пожар рата. И нашу отаџбину може сваког часа захватити. *И захватиће је ако је не бранимо. Наиз народ неће рата. Ништа туђе не тражимо.* Али ватра не зна граница; сила не познаје право. Сваког часа може грунути гром. *Сваког тренутка може туђинска нога погазити све то, по хиљаду пута крвљу заливено, тле наше отаџбине.* Тековине вјекова; плод милионских жртава нашега народа — наша велика уједињена отаџбина, и наш напаћени, мученички, али слободни и независни народ могу сваког часа бити нападнути од освајачке силе.

Има ли спаса? Што да радимо?

Један једини одговор постоји: има спаса. И спас је у томе: *Силу сузбити силом, на ударац одговорити ударцем.* Јер сила не признаје никакво друго право сем силе. *Црногорци мимо икога знају како се сузбија сила.* Цијела историја *Српске Спарте* — Црне Горе је непрекидно вјековна борба против силе и насиља. Дух, јуначко срце Црногораца било је непобједиво оружје, које је бранило и одбранило грм из којег се родила српска, па југословенска слобода. То непобједиво оружје, тај велики борачки дух могла је дати само слободна отаџбина. Само слободан човјек и слободан народ могао је дати велике подвиге, велика дјела. *Само слободна Српска Спарта могла је дати великане као што је Његош.* Само слободан човјек је прави човјек, само слободан човјек је израз божанске моћи, божанског стваралаштва, узвишености и љепоте. *Бог говори само кроз уста слободна човјека. А слободан човјек се рађа, расте и ствара само у слободној независној отаџбини.* Зато слободан човјек даје све за слободу своје отаџбине. Јер народ без слободне отаџбине је само гомила радних машина и ништа више. Зато се за слободну, независну отаџбину приноси неограничено све чиме слободан човјек располаже.

Све за отаџбину, а отаџбину ни за што!

То је врховни закон сваког човјека, који је достојан да носи то име. *За кога то није врховни закон рђа је и издајица најузвишенијег људског идеала.*

Наша отаџбина стоји пред тешким искушењем. И позива све нас младе и старе, мушкарце и жене, да јој ставимо на расположење све наше моћи, све наше помисли. С правом, јер ми смо јој дужни дати све што је у нашој моћи. Што јој дајемо — дајемо себи. *Ми сви скупа смо садржина отаџбине.* Отаџбина је заједничка кућа. Бранећи њу бранимо себе, своју слободу, своја права, своје потомство, своје човјечанско достојанство.

Чујемо приговоре: Није све добро у нашој отаџбини! И није! Знамо то, и борићемо се против свега што не ваља. Али зло можемо тријевити и истријевити само као слободни људи у независној отаџбини. Поробљена отаџбина је туђа кућа и тамница поробљеног народа. Туђин неће никада лијечити наше невоље, он ће их само повећати. Наши идеали слободних људи, наше благостање, може се остварити само у слободној отаџбини. Не живи се само о вагању! Има нешто веће од пуног корита. Бог говори само са слободним човјеком. То је знао кроз вјекове сваки српски син славне Српске Спарте. Јер Црна Гора немаше ни цвјетних поља, ни богатих градова да их Црногорац брани. Па шта је бранио? Слободну отаџбину и у њој слободу златну, која је највеће човјеково благо. То највеће благо је у опасности.

Нагаа отаџбина, наша заједничка кућа — Југославија је угрожена.

Пред том чињеницом мора отпасти све. И лична, и начелна, политичка и економска, и племенска и покрајинска питања и размимомлажења. Пред мишљу и дужношћу да се чува и очува сигурност и независност Југославије, заједничке наше куће, мора устукнути све. Тој дужности мора се подредити све остало.

Тога мора бити свјесна свака југословенска душа, сваки наш грађанин. Стотине, можда хиљаде ухода, гапијуна, саботера, штеточина вршља по нашој лијепој земљи. То је опасна војска, која употребљава све ђаволске мјере да наш народ растроји, заведе и завади, да убије код нас вјеру у сопствену снагу, у могућност одбране отаџбине, да нас духовно разоружа и припреми тако пад наше слободе и независности. Све је стављено у покрет. И туђинске паре и туђинска заводљива обећања, и усмена и писмена лаж, и варљиве идеологије. Сва та злосрећна оружја уперена су против наше отаџбине, против наше слободне будућности.

У свим временима, код свих народа било је људи који су, као Јуда Христа, продавали своју отаџбину. То су издајници на чије мрске главе пада проклетство народа и историје. Било је и злосрећника који су несвјесно себе ставили у службу туђинску, под овим или оним изговором. Чувајмо се те губе.

Синови Српске Спарте, Југословени!

Нека свети црногорски крик не окаља ни једно погано име издајника! Нека Његошеву отаџбину не осрамоти ни један злосрећник заведен туђинским дошаптавањем! Нека ни једна стопа наше Југославије не буде оскрнављена туђинском ногом! Нека сигурност отаџбине и независност народа у данашњим тежким и судбоносним данима буде брига над свим бригама свих нас.

У судбоносном сукобу, ако нам буде наметнут, морају бити прикупљене и чврсто повезане све духовне и физичке моћи цијелога народа. У очекивању великих, нежељених часова, у данима опасности за сигурност отаџбине, народ, цео народ, мора представљати недјељив, непробојан фронт, несавладљив, челични штит наше заједничке куће — отаџбине наше.

Наша славна, непобједива војска будно чува наше границе. Али да она испуни свој свети задатак свака стопа њене позадине мора бити сигурна, свака душа нашега народа мора присно да осјети сву важност и величину времена у којему живимо, пружи нашој одбрамбеној сили сву моралну и материјалну подршку, сву неокрњену вјеру да цео народ сачињава с њом јединствен фронт за одбрану отаџбине. Свака душа нашега народа широм цијеле Југославије мора бити вјерни и одани војник отаџбине. Све друго, док траје опасност, мора отпасти. Све друго је издаја највеће светиње човјекове: слободе и независности. Нико вјерније кроз вјекове није чувао те светиње од Црногораца, нико, непоколебљиво вјерујемо, неће испунити своју велику отаџбинску дужност боље од потомака носноца чојства и јунаштва. То је закон вјекова. *Отаџбина Мандушића не смије дати ни једног невјерника тога закона, који је увјенчао бесмртношћу и славом грм српске слободе.*

Буди нам општа, прва и једина задовјест:

Све за отаџбину, а отаџбину ни за што!

Спасовдан, 6. јуна 1940. године.

По једнодушној жељи и овлаштењу националних, витешких и културно-просветних друштава и организација из Цетиша, Подгорице, Никшића, Бе-

рана, Андријевице, Колашина, Данилова Града, Бара и Улциња и огромног броја консултованих грађана из поменутих и др. мјеста:

Др. *Никола Шкерковић*, *Мило Ђукановић*, ђенерал у пензији, *Гавро Милошевић*, адвокат, *Јоко Јовановић*, пуковник у пензији, *Милутин Јелић*, директор гимназије, *Крсто Љуловић*, директор гимназије, *Милосав Добричанин*, адвокат, *Јевто Павић*, адвокат, *Ђорђе Брајовић*, директор гимназије, *Глигорије Радовић*, директор гимназије, *Филип Цемовић*, адвокат, *Петар С. Вукотић*, инжењер, *Стево Вукотић*, директор гимназије, *Др Гојко Гвозденовић*, лекар, *Радуле Ивановић*, учитељ, *Иван Савелић*, пензионер, *Ђуро Ивовић*, судија у пензији, *Војин Оровић*, пензионер, *Дамјан Мартиновић*, трговац, *Благоје Лекић*, учитељ, *Милинко Трипковић*, директор гимназије.

Али властодршци нису марили за расположење и глас народа.

Поред ратне пропаганде преко радија, штампе, летака и гласноговорника, и туризам се показује као веома погодно средство савременог рата. Још су можда у свежој успомени најезде многобројних агената Аустро-Угарске монархије у Србију и Црну Гору, некако одмах после завршених балканских ратова. Они су уздизали и величали наше ратне подвиге, хвалили држање наше војске и народа, а истовремено вршили шпијунажу за рачун обавештајне службе своје државе. Живо су се интересовали за наша бојишта, обилазили их и коментарисали одлично дејство српске артиљерије, скромност и храброст црногорске пешадије, посећивали најважнија места Македоније, упуштајући се у „пријатељске разговоре“ са народом и „честитајући“ му на ослобођењу. Али у исто време они су се интересовали и за обраду поља, за жетвени принос, распитивали за поједине мостове, да ли су оправљени и кад ће то бити, као и да ли су поједини путеви пролазни за њихове аутомобиле итд. Наш народ је, у тадањој својој раздраганости, широко задовољавао њихову радозналост, указујући им љубазно и своје гостопримство, а све на сопствену штету.

То су потврдили, између осталог, догађаји у Норвешкој где је, по објављеним подацима савезника, упућено 50 хиљада туриста, професионалних војника, официра, подофицира и редова, добровољаца, који су пред десант Немаца у Норвешкој и пред почетак операција били у акцији на одређеним местима.

Само тако је успео овај велики десант у своме почетку, јер је имао на планираним местима на обали подршку која је слабе делове норвешких снага могла да одржи у шаху. А сви ови „туристи“, у заказани час и на уговореним тачкама, појављивали су се у војничкој униформи којом је лако било заменити туристичко одело, и са бомбама и револверима које није било тешко пренети у ручним коферима са дуплим дном. И тамо где је било одређено разоружавали су слабе страже код појединих објеката, заузимали обалске батерије или упадали на војне аеродроме и поседали их истовремено са појавом првих немачких транспортних и ратних бродова и авиона пред тим местима. Таквом подухвату „туриста“ следио је одмах талас падобранаца за појачање, а затим ваздушна пешадија преношена авионима, или трупе које су се искрцавале из бродова.

Таква иста опасност од немачких туриста претила је и нама, али су они по сугестијама петокOLONашке владе толерисани и на тај начин лако и успешно обављали своју улогу, што нам се после грдно осветило.

За све време фашистичког угрожавања, до самог бомбардовања Београда и напада на Југославију, влада није ништа учинила за обезбеђење своје земље, већ, напротив, сви њени поступци ишли су, свесно или несвесно, на руку освајачима да што лакше и брже поробе наше народе.

Уместо да се додељени кредити троше на савремено наоружање правила су се многобројна утврђења дуж границе, а место да се склопи савез са Совјетским Савезом или бар одржи Мала антанта и савез са Француском председник владе, познати берзијанац Стојадиновић иде у Берлин, ствара пријатељство са Хитлером и спрема се да фашизира Југославију, што је наставио и његов наследник Цветковић.

Због свега тога народ је губио поверење у политичаре, док је Генералштаб уживао опште симпатије, јер се надало да ће војска, која се према закону није мешала у политику, остати поштеђена од корупције и фашизма. Али је било велико разочарење кад су се појавиле генералске афере око набавке оружја, кад су почела да излазе луксузна издања немачких војних књига („О рату“ од Клаузевица, „Велики војсковођа“ од Кохенхаузена, „Узроци нашег пораза“ од Крауса итд.), а нарочито кад је у војсци почео тајно да се протура Љотићев „Билтен“ са изразито фашистичком садржином.

Мартовски догађаји 1941. године

Одуставши од инвазије Енглеске преко Ламанша услед слабости своје флоте и десетковања авијације приликом бомбардовања Лондона и осталих енглеских градова, Хитлер је одлучио да продужење операција на Запад одложи за доцније, а у међувремену да постигне главни циљ рата, обрачун са Совјетским Савезом, и то што пре, док се Америка није спремила и ангажовала.

Да би за напад на Совјетски Савез обезбедио свој десни бок и да би се снабдео нафтом у Румунији и у Мосулу, потребно му је било да претходно задобије Балканско полуострво и даље правац Крит — Сирија — Палестина — Ирак. За маскирање колико-толико поробљивачке агресије сервирао је паролу о стварању Нове Европе и успостављању „новог поретка“ у њој.

У том циљу Хитлер је наредио своје савезнику — вазалу Мусолинију да нападне Грчку, а сам је редом, без муке и без пушке, окупирао Мађарску, Румунију и Бугарску. Веровао је да ће му исто тако пасти пред ноге као зрела крушка и Југославија. Али се ту грдно преварио и добио први шамар који му је пољуљао престиж и помрсио конце.

Крајем фебруара 1940. године имали смо ове податке о јачини и распореду немачке војске:

а) *Западни фронт (против Енглеске):*

— у северној Француској, Белгији и Холандији 46 пешадијских, 2 моторизоване и 2 оклопне дивизије;

— у Данској и Норвешкој 16 пешадијских, 2 моторизоване и 1 оклопна дивизија.

б) *Источни фронт (против Совјетског Савеза):* 45 пешадијских, 5 моторизованих и 5 оклопних дивизија.

в) *Јужни фронт (према балканским државама):* 34 пешадијске, 6 моторизованих и 5 оклопних дивизија.

г) *Општа резерва:* 50 пешадијских, 2 моторизоване и 5 оклопних дивизија.

Као што се види из овог распореда немачких трупа, још тада је у ствари постојао Источни фронт на који су Немци оријентисали своју главну снагу.

У то време имали смо и ова обавештења из Генералштаба:

„Неповерење између совјетских и немачких војних кругова све више јача. Како совјетски тако и немачки војни кругови и даље сматрају међусобни сукоб неизбежним.

Совјетски војни кругови не верују много у успех десанта и блокаду Енглеске, нарочито због све веће помоћи Америке.

Код немачких представника у Москви осећа се извесно опадање самопоуздања. Они сада у предвиђању догађаја употребљавају редовно израз: „Ако ми добијемо рат“, а не као до сада: „Када ми добијемо рат“.

Черчил је 22. марта 1941. године покушао да одврати Југословенску владу од закључења Тројног пакта и послао је Драгиши Цветковићу телеграм следеће садржине:

„Екселенцијо, потпуни коначни пораз Хитлера и Мусолинија је сигуран. Разборит и далековидан човек не може да сумња у то, када се имају у виду јасно изражене намере британске и америчке демократије. На свету има свега 65 милиона оваких Хуна, од којих је већ сада већина заузета држећи у покорности Аустријанце, Чехе, Пољацима и многе друге народе које сада тиранишу и пљачкају. Британска империја и Сједињене Државе имају скоро 200 милиона.

Ми смо апсолутни господари океана, а са америчком помоћи ускоро ћемо добити и одлучну надмоћ у ваздуху. Британска империја и Сједињене Државе су богатије, имају веће техничке могућности и производе више челика него цео остали свет заједно. Оне су одлучне у схватању да слобода не сме да буде погажена, као и да злочиначки диктатори не смеју враћати точак прогреса. Један од тих диктатора је већ претрпео непоправљиви ударац.

Ми знамо да срца свих правих Срба, Хрвата и Словенаца куцају за слободу, интегритет и независност своје земље, и да деле наде у будућност народа који говоре енглеским језиком. Ако Југославија сада прихвати судбину Румуније, или почини злочин као Бугарска, те постане сачесник у покушају уништења Грчке, њена пропаст ће бити сигурна и непоправљива. Она неће избећи, већ ће само одгодити ратна искушења, а тада ће се њена храбра војска борити сама, опкољена и одсечена од сваке наде и помоћи.

С друге стране, историја ратова је ретко када показала бољу прилику од ове која се указује југословенској војсци, ако је искористи док још има времена. Ако се Југославија и Турска удруже са Грчком, уз помоћ коју може да им пружи Британска империја, немачко надирање ће бити заустављено и коначна победа извојевана исто тако сигурно и одлу-

чно као и прошли пут. Верујем да ће се Ваша Екселенција показати на висини светских догађаја".

Али се Цветковић, припурасти „паланачки политикант“, није показао на висини светских догађаја него је, упркос расположења народа, повољних података о ситуацији и мудрих Черчилових савета, у друштву Цинцар-Марковића, са периферијске станице у Топчидеру, бечким возом кришом напустио Београд. Без знања јавности и штампе они су следећег дана потписали у Бечу, 25. марта, Тројни пакт са Хитлером.

У пакту се каже:

1) Немачка влада Рајха потврђује своју одлуку да ће увек поштовати суверенитет и неприкосновеност територије Краљевине Југославије.

2) Владе сила Осовине неће у току рата поставити захтев да Југославија дозволи пролаз војске или њеног транспорта кроз југословенске земље.

При свем том на банкету, који је био приређен у част београдских гостију, Рибентроп је спокојно изјавио: „Цео Балкан је сада у табору поретка“.

А Цветковић је при повратку у Београд, 26. марта, излазећи из вагона, могао рећи Мачеку који га је дочекао: „Сад је све у поретку“, само зато што није добро познавао ни огромну снагу ни страсни понос свога народа.

Берлинске новине су писале да „у Југославији влада дубоко спокојство“. Међутим, у народу је кипело највеће огорчење, јер се, између осталог, сазнало да, поред јавних клаузула пакта, постоје и три тајне, и то:

- 1) Обећање да се Југославији на крају рата додели Солун.
- 2) Повезивање југословенске привреде с немачком привредом.
- 3) Прелаз преко Југославије немачког ратног материјала и рањеника.

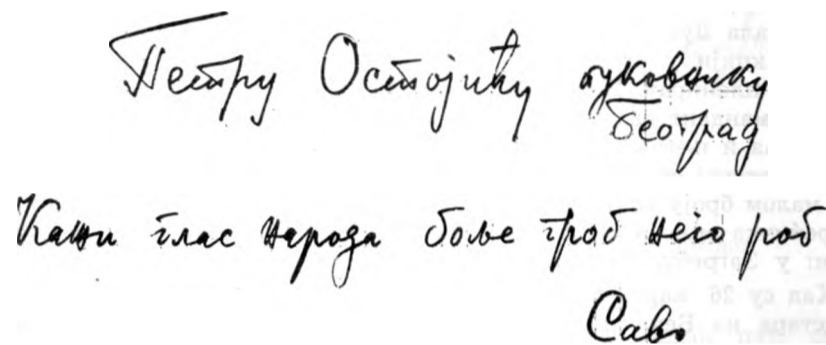
А то је баш оно чега се народ бојао. Јер је на тај начин Југославија одвучена уз бок поробљивачке Немачке, а против сила које су гарантовале њену независност, против Совјетског Савеза и Велике Британије; осим тога, помаже акцију на своју савезницу Грчку.

У Југославији је 25. и 26. марта владало необично тешко расположење због потписивања Тројног пакта. Целокупно становништво, мушко и женско, старо и младо, изражавало је жестоко негодовање и огорчење. Школе и соколане су одјекивале од омладинског скандирања нове крилатице: „Боље рат, него пакт“ и од старе слободарске девизе нашег народа: „Боље гроб, него роб“. Народ је јавно псовао кнеза Павла и његове доглавнике, а нарочито омрзнуте потписнике пакта, Цветковића и Цинцар-Марковића. ЈБуди нису могли од срамоте један другоме да погледају у очи. Мајке и сестре су говориле својим синовима и браћи: „Срам вас било! Јесте ли ви људи или шта сте? Зашто пуштате да се овако ради?“ Жене су (као и доцније, приликом капитулације) насртале на официре и питале их: „Тако ли се брани част народа и слобода отаџбине? Шта ће вам сабље?“ и томе слично. Широм земље избиле су спонтане и бучне демонстрације које ништа није могло обуставити.

Мене су 25. марта телефоном из Лијеве Ријеке питали моји племенници шта се то ради и шта им ја саветујем: да ли да иду у Грчку и да

се тамо боре као добровољци, или да беже у гору, јер неће у срамно ропство. Ја сам им на то одговорио овим речима: „Поздравите Љеворечане да се умире. Неће наш народ пустити да га Цигани и Цинцари заведу за Голеш планину у издају и ропство; ако нико други, то неће допустити наш Генералштаб“. Толико је поверење било у врховно војно руководство, а показало се како је оно оправдало то поверење.

Да бих колико-толико дао одугака сопственом огорчењу због Тројног пакта и да бих се одужио својој савести, послао сам у Београд своје класном другу, пуковнику Петру Остојићу ову депешу, коју сам сачувао и доносим је овде у оригиналу.

Петру Остојићу пуковнику
Београд
Кажи јлас народа Јаве гроб нејо рад
Саво

Депеша којом сам изразио народно и своје негодовање поводом потписивања Тројног пакта од стране Цветковића и Цинцар-Марковића

Када су Цветковић и Цинцар-Марковић потписали пакт са Немачком, овом депешом изјавио сам своје и народно негодовање. Најпре сам мислио да ову депешу пошаљем генералу Симовићу, но како ми је Остојић школски друг, а на служби баш у Врховној војној инспекцији, то сам нашао за сходније да је тамо упутим.

На дан потписивања Тројног пакта, 25. марта 1941. године, у „Политици“ је изишао уводник од познатог публицисте др М. Спалајковића „Рат и Југославија“, који је код лаковерних стварао извесну забуну оваквом увијеном петоклонашком садржином:

„Оно што је за нас најважније, то је дилема — ако уопште о дилеми може бити говора — пред којом се ми сада налазимо. Једна зарађена страна жели да Југославија узме активног учешћа у рату. Друга зарађена страна не тражи ништа слично томе, али жели да Југославија приступи Тројном пакту и на тај начин формално потврди своје мирољубиве намере према силама Осовине.

Занимљиво је, али и за сваког који познаје душу нашег народа сасвим појмљиво, да је ово друго изледало нашем свету много теже него оно прво. Чим се сазнало о чему се ради, у публици су се чули мелодрамски узвици: Приступање Тројном пакту значи наше потчињење једној зарађеној страни и пропуштање њених трупа преко наше територије. Ако је то тако, помислио сам, онда не може бити говора о бирању између

два зла, него само између робовања и јуначке смрти, а у том случају зна се каква би одлука одговарала традицијама нашега народа.

Моја зебња престала је од оног тренутка кад сам потпуно поуздано сазнао да нам Немачка никад није постављала захтев за прелаз своје војске преко наше земље и да се наше приступање Тројном пакту не условљава ничим што би се ма и у најмањој мери, било теоријски било практично, косило са целокупношћу наше државне територије, наше независности и нашег народног достојанства“.

Но то заваривање није постигло циљ. Народ је јасно видео издају и, револтиран, одговорио ерупцијом гнева, израженом у преврату који је извршен овако:

Под неодољивим притиском јавног мњења, у малом кругу официра око генерала Душана Симовића неколико дана је вођена дискусија о директној акцији у случају да влада капитулира пред Немачком. Пуч је пажљиво планиран. Вођа пројектованог удара био је генерал Бора Мирковић, командант ваздухопловства, потпомогнут од стране мајора Живана Кнежевића и његовог брата Радоја који је, захваљујући своме положају у Демократској странци, успоставио политичке везе. План је био познат само малом броју официра, који су скоро сви били испод чина пуковника. Завереничка мрежа се из Београда протезала на гарнизоне у унутрашњости: у Загребу, Скопљу, Сарајеву и другим местима.

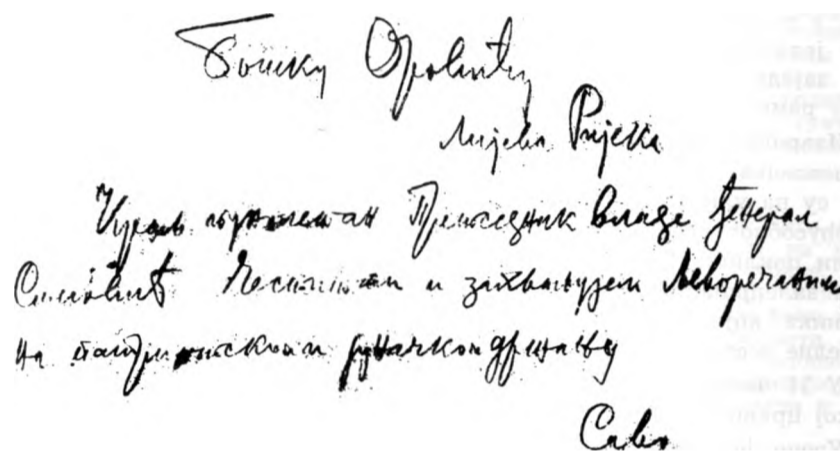
Кад су 26. марта по Београду почели да се шире гласови о повратку министара из Беча и о закључењу пакта, завереници су одлучили да ступе у акцију. Дат је сигнал да се у зору 27. марта у Београду заузму најважније тачке, међу којима и двор заједно са младим краљем Петром II. Док је војска под командом одважних официра поседала двор, кнез Павле се налазио у возу на путу за Загреб, не знајући, или пре знајући сувише, о томе шта се догађало.

Мало је преврата тако глатко и без крвопролића изведено. Неки виши официри били су ухапшени. Цветковић је у пратњи полиције доведен у Симовићев штаб и приморан да потпише оставку. Митраљеви и топови су били постављени на погодна места престонице. По доласку у Загреб кнез Павле је био обавештен да је Симовић преузео власт у име краља Петра II и да је Намесништво распуштено. Командант места у Загребу је захтевао од кнеза Павла да се одмах врати у Београд и он је под пратњом доведен у канцеларију генерала Симовића. Ту је заједно са друга два намесника потписао указ о абдикацији. Дато му је на располагање неколико сати да покупи своје ствари, те је исте ноћи са породицом отишао у Грчку.

Краљ Петар положио је 28. марта заклетву у Саборној цркви поздрављен акламацијама народа. Немачки посланик је био јавно вређан, маса је пљувала на његов аутомобил. Народ који је до тада био парализан и лоше руковођен, који је већ дуго времена осећао да је везан, сада је слободно и херојски пркосио тиранину и освајачу, и то у моменту када је овај био на врхунцу своје снаге.

Хитлер је био погођен у најосетљивије место, био је просто избезумљен од беса. А месец дана касније у прибранијем расположењу, у разговору са Шуленбергом (немачким амбасадором у Совјетском Савезу), геккао је: „Југословенски удар ме је изненадио као гром из ведра неба. Када ми је 27. ујутро саопштена новост, мислио сам да је то шала“.

Ја сам о догађају одмах известио своје племенике депешом коју сам сачувао у оригиналу.

Бошкун Оровићу
Милана Рајића
Уред политичког Директората Владе Југославије
Савремена Политика и захваљујући Већерини
на Балканској конференцији
Саво

Факсимил текста депеше рођаку Бошкуну Оровићу поводом
успелог пуча од 27. марта

Има тренутака у историји народа када је само један пут, сасвим прави пут, исправан и спасоносан, па ма колико ризикантан и тежак био и ма колико жртава захтевао. У тим тренуцима свако скретање је издајство, а свако попуштање злочин. То наш народ инстинктивно и дубоко осећа, јер га је томе научила његова мучна и крвава историја. Зато је српски народ на почетку своје историје на Балкану, мада мали и сиромашан, започео неравну борбу са Византијом, највећом војном силом онога доба. Зато је на Косову примљена битка, иако је Турака било „ко на гори листа“. Зато је малена Црна Гора столећима водила крваву борбу са великом Турском царевином. Зато су наши хајдуци и ускоци ударали на султана и онда кад је цела Европа пред њим клецала. Зато се Карађорђе са два трешјева топа дигао на Турке који су имали хиљаде железних топова. Зато је мала Србија 1914. године поносно одбацила ултиматум велике Аустро-Угарске и Немачке. Па зато је наш народ и сада изабрао пут части и слободе и пркосно одбацио пакт са фашистичком Немачком као пут који води понижењу и ропству.

Вест о преврату у Југославији примљена је са великим задовољством У Енглеској која је већ годину дана водила усамљену борбу с Немачком. Черчил је тада на заседању руководства Конзервативне партије свој говор завршио овим речима:

„Имам да вам саопштим, вама и целој земљи, значајну вест. У раним часовима овога јутра југословенски народ је поново нашао самога себе. У Београду је дошло до преврата и министри који су, само пре неколико дана, били пристали да жртвују част и независност своје земље, како изгледа, ухапшени су. Тај патриотски покрет израз је гнева једне храбре ратничке расе, против издаје коју су према народу починили малодушни шефови и против перфидних интрига сила Осовине.

Према обавештењима која сам примио можемо гајити наду да ће у Југославији бити успостављена влада спремна да брани слободу и независност своје земље. Једна таква влада добиће у свом одважном подухвату сваку могућу помоћ и подршку од стране Британског царства, а такође, у то сам убеђен, и од стране Сједињених Америчких Држава, премда у једној другој форми. Британско царство и његови савезници деловаће заједно са југословенским народом и ми ћемо ступати и наставити борбу раме уз раме до коначне победе“.

Извршени преврат у Београду изазвао је у народу прави делиријум одушевљења. Чим су грађани Котора сазнали за радосни догађај, излетели су на улице, где су се одигравале дирљиве сцене грљења, љубљења и међусобног честитања. „Доживели смо ново ослобођење“, чули су се весели поклици. За тили час све су радње биле затворене, а на кућама су се залепршале државне заставе. Раздрагано грађанство купило се око звучника који је преносио из Београда краљеву прокламацију и остале актуелне вести.

У 11 часова благодарење у православној цркви Св. Николе и католичкој цркви Св. Трифуна.

Увече је приређена свечана поворка у којој је учествовало скоро целокупно грађанство и која је завршена митингом пред зградом градске општине. Ту су најпре два угледна мештанина*) поздравила збор, па сам онда ја, као војник и као старешина соколског друштва, одржао пригодни патриотски говор, који је често прекидан аплаузом одобравања, па чак и усклицима: „Живео Стаљин!“ Овај говор је остао запажен и спомињао се у току народноослободилачке борбе, нарочито зато што сам јавно изразио нашу наду ипоуздање у Русију, јер се за време стареЈугославије није смело без подозрења казати ни „руска“ кртола, а камоли величати та комунистичка земља.

Тај говор овде дословно цитирам:

БРАЋО И СЕСТРЕ!

Благо мени, моји соколови!
Благо мени, јуначка слободо!
Јутрос си ми дивно васкрснула
Из гробова наших дједова!
Да умијем плакат од радости,
Бих плакао слађе него игда;
Ал' код мене када поје душа,
Сузе ми се смрзну од радости.

Да отпочнем овај пригодни говор речима генијалног Његоша, изговореним кроз уста владике Данила на глас да је Црна Гора ослобођена од потурица на историјски Бадњи дан 1702. године.

Јер ово је такође један велики дан наше историје. Као и онда малодушни, плахи и лакоми хтели су да поведу наш родољубиви, поносни и јуначки народ наонаким путем који води сраму, стиду, понижењу, ропству и пропасти. Али је народ, пренеражен, узвикнуо једнодушно, мушки и одлучно: „Не! Никад! Боље гроб, него роб!“

И наш узвишени старешина, наша нада и узданица, наш млади краљ Петар II, као достојни син краља витеза Александра, унук краља Петра Ве-

*) судија Суботић и професор Злоковић

ликог Ослободиоца и праунук легендарног Вожда Карађорђа, видећи свој народ очајан на судбоносној раскрсници, преузео је сву краљевску власт од Намесништва у своје руке и повео народ путем части, славе, слободе и срећне будућности.

Важност тога историјског чина види се и по величанственим манифестацијама целокупног југословенског народа, без обзира на верско и племенско обележје. Народ се радује срећном обрту у ситуацији и са неописаним одушевљењем дочекује и поздравља свога правог вођу, своју сретну звезду, младог тића Карађорђевића, који ће га по примеру славних предака водити ка слави и величини. А највише се радујемо ми соколи, јер је данас у сунчаном сјају тријумфовала наша соколска родољубива идеологија и наше гесло: Све за краља и отаџбину.

Браћо и сестре!

У овим судбоносним временима, када је у питању бити ил' не бити, треба да се сврстамо у збијене редове око нашега младог краља и да на шегов позив неустрашиво пођемо стопама славних дједова на браник отаџбине, наше миле Југославије, која је створена морем крви и брдима костију најбољих наших синова и омеђена врхом мача и бајонета. На тај начин ми ћемо испунити свој соколски завет и свети аманет краља Мученика, те очувати Југославију. Јер отаџбина коју рођени синови бране је непобедива. А најопаснији непријатељ је онај који је решен да погине. А ми смо како по традицији, тако по одушевљењу које кипи готови пре сви изгинути но срамно пасти у ропство.

Сада не ратују само професионални војници, већ цео народ, а за победу је увек важило и сада важи правило: да она у три четвртине зависи од морала. Зато високи морал и вера у коначну победу треба да прожима сваког брата и сваку сестру. А малодушност и дефетизам гушити и чистити као губу из торине. Сви унутрашњи непријатељи нека се забију у мишије рупе да их не згроми народни гнев. Издајницима нема места у нашем народу. Јер њима се не прашта, као што вели наш велики песник Прерадовић:

Проштено је грешницима,
Зулумћару, убојци,
Проштено је свима, свима,
Само није издајци.

И као што каже наш други славни песник Змај Јова:

Свака птица своје јату,
Сваки братац своје брату,
Својим братом тугу блажи,
У свом јату срећу тражи;
А куд тебе носи крило,
Издајци, срам те било.

Као што су старе Спартанке говориле сину: „Са штитом или на штиту“ а Црногорке: „Не враћај ми се без свијетла образа“, тако ће свака сестра Југословенка весело слати свога сина или брата у војску, а сама преузимати дужност домаћина, самарићанке, поштарке итд., да допринесе извојевању победе. Ово ако се усуде да нас нападну, а можда ће се добро размислити, јер ми смо тврд орах. Два милиона наше херојске војске није лако савладати. А имамо моћне савезнике: Енглеску, која је као четвртина света, тврда и несаломљива кост и богату и неисцрпну Америку, а у резерви стару нашу заштитницу, велику матушку Русију, тако да нам је победа потпуно, божом помоћу, осигурана. И наша отаџбина биће тек онда потпуна Југославија, јер ће се завршити ослобођење свих Срба, Хрвата и Словенаца, са Скадром, Задром, Ријеком и Истром, и прићи ће у заједницу братски бугарски народ, те ће се наша држава простирати од Трста до Солуна и од Јадранског до Црног мора.

У тој нади и у тој вери, ја вам честитам овај велики тријумф соколске мисли и народног достојанства и позивам вас да из дубине раздрагане душе кликнемо:

Да живи наш млад краљ Петар II Карађорђевић!
Живела Југославија!

Док сам силазао са говорнице праћен аплаузима и узвицима: „Живео Стаљин“, честитали су ми на успешном говору, а један, који је после отишао у четнике, додао је: „Али ако те због оваквих говора пензионису, припиши себи“.

Огромни значај историјског 27. марта 1941. године увидео је цео свет, јер је то био први неуспех Хитлерове Немачке, која је од напада на Пољску пуних 19 месеци само брала јефтине победе. Пољска, Данска, Норвешка, Холандија, Белгија, па чак и велика Француска биле су прегажене у рекордном времену немачком ратном машином. Владе Мађарске, Румуније и Бугарске, уверене да Немачка више не може да изгуби рат, прешле су на немачку страну, а њихови народи ћутке су примили ту политику, јер им је изгледало да другог излаза нема.

Догађаји од 27. марта 1941. године пореметили су војне планове Немаца за напад на Совјетски Савез, који је био одређен за 15. мај, па одложен за 22. јун, и нема сумње да је губитак од скоро четрдесет дана драгоценог летњег времена имао одлучне и судбоносне последице за исход источне кампање, а вероватно и целог рата. Совјетски Савез је добио у времену за припрему, а Хитлера је „генерал Зима“ ухватио за гушу пред самом Москвом и ту су се његова кола заглибила. Последице овог одлагања добро је резимирао амбасадор Карло фон Ритер, кад је рекао: „Ово одлагање коштало је Немце зимску битку пред Москвом, и управо овде је рат изгубљен“.

Увиђајући то, Молотов је рекао да су још пре овога рата Југословени учинили три велике услуге Совјетском Савезу, и то:

- 1) нису се хтели борити против Руса када су они почели револуцију 1917. године;
- 2) нису хтели потписати брестлитовски мир који је Русија склопила с Немачком и којим су Русији одузете неке земље; и
- 3) нису допустили руским избеглицама у Југославији да се војнички организују и раде против совјетског режима.

Преокрет у Југославији обрадовао је и Стаљина, па да би је подстакло на отпор, хитно је потписао, 6. априла ујутру, са Гавриловићем Пакт о пријатељству и ненападању, али је то било само морално охрабрење. Да се не би замерио Хитлеру и да га овај не би могао напасти због повреде неутралности, Стаљин је захтевао да на пакту буде датум 5. април.

Енглези, који су тада усамљени водили огорчену борбу на живот и смрт с Немцима, добили су охрабрење кад су видели да ипак нису сами.

У сваком кутку поробљене Европе родила се 27. марта нова нада да немачка чизма неће моћи дуго да се одржи док још има људи који неће никоме да се покоре када се ради о части, слободи и независности народа. Амерички сенатор Џејмс Девис је за овај дан рекао: „Историја ће без сумње спомињати 27. март 1941. године као стварни одлучни дан у хроници Европе. Тога дана су снаге достојанства, слободе и части удариле шаком у зубе оне који су хтели да продају своју земљу немачким тиранима“.

СМЕНА СТАРЕ И САСТАВ НОВЕ ВЛАДЕ

Указом К бр. 3749 од 27. марта 1941. године, који су потписали краљ Петар и председник нове владе арм. генерал Душан Симовић, смењена је влада Цветковића, а Симовић је образовао нову владу.

Смењена влада Драгише Цветковића:

Председник Драгиша Цветковић
Потпредседник др Влатко Мачек (доцније Јурај Крњевић)
Министар без портфеља др Фран Куловец
Министар војске и морнарице арм. генерал Петар Пешић
Министар просвете др Михо Крек
Министар шума и рудника др Џафер Куленовић
Министар саобраћаја инж. Никола Бешлић
Министар иностр. послова др Александар Цинцар-Марковић
Министар без портфеља др Бариша Смољан
Министар финансија др Јурај Шутеј
Министар трговине и индустрије др Иван Андрес
Министар ПТТ др Јосип Торбар
Министар правде др Михајло Константиновић
Министар физичког васпитања народа Душан Пантић
Министар грађевина инж. Данило Вуловић
Министар снабдевања и исхране Милан Протић

Нова влада генерала Душана Симовића:

Председник арм. генерал Душан Симовић
Потпредседник др Влатко Мачек
Потпредседник Слободан Јовановић
Министар војске и морнарице арм. генерал Богољуб Илић
Министар саобраћаја Богољуб Јевтић
Министар грађевина др Фран Куловец
Министар иностр. послова др Момчило Нинчић
Министар просвете Милош Трифуновић
Министар соц. политике и нар. здравља Милан Грол
Министар без портфеља др Михо Крек
Министар шума и рудника др Џафер Куленовић
Министар без портфеља др Бариша Смољан
Министар финансија др Јурај Шутеј
Министар трговине и индустрије др Иван Андрес
Министар ПТТ др Јосип Торбар
Министар унутр. послова др Срђан Будисављевић
Министар пољопривреде др Бранко Чубриловић
Министар без портфеља Марко Даковић

Влада генерала Симовића, која је била прелазна влада, учинила је одмах по свом доласку на власт читав низ грешака у спољној и унутрашњој политици.

У спољној политици прва грешка Симовићеве владе била је извесна колебаљивост: није остварила Пакт о узајамној помоћи са совјетском владом одмах, истог тренутка, без оклевања, већ је то учинила у тренутку самог немачког напада на Југославију, што нам је, истина, пружио моралну подршку, али не и материјалну помоћ. А преговори Нинчића са Италијанима и његов покушај да Рим посредује између Југославије и Немачке стимулирали су Мачекову петоколонашку политику, према којој је Симовићева влада била попустљива.

Колебаљивост Симовића, пак, у унутрашњој политици огледа се у његовој неодлучности да радикално очисти државни и војни апарат од пете колоне и од бирократског режима диктатуре. Њему је морало бити јасно да земљи прети опасност рата и да у војним врховима седе људи који су или петоколонаши или потпуно неспособни. Даље, нису укинута реакционарни закони нити се приступило доношењу социјалних и економских мера у корист народа. Најзад, својим одласком из земље и одвајањем од народа, влада генерала Симовића је учинила последњи корак да постане ненародна влада. После примања Драже Михаиловића у владу као министра војске и морнарице, емигрантске владе у Лондону и Каиру су постале отворено издајничке.

Десетодневни рат старе Југославије

После 27. марта, када је фактички раскинут споразум о приступању Тројном пакту, свакоме ко је имао смисла за реалност било је јасно да ће Хитлер наредити напад на нашу земљу. Југословенска влада лакомилено се заваравала надом да и даље одржи неутралност, па је место наређења за мобилизацију активирала поједине јединице, што је стварало само излишно кутарање војника.

Међутим, ево како гласи записник са седнице немачког Генералштаба од 27. марта 1941. године:

„Фирер је одлучио да се, не чекајући могуће изјаве лојалности од стране нове југословенске владе, приђе извођењу свих потребних припрема да се Југославија уништи и војнички и као нација. Неће се вршити никакво сондирање терена дипломатским путем нити ће се упућивати никакав ултиматум. Уверавања југословенске владе, која више није достојна било каквог поверења, само ће се примити на знање. Напад ће бити предузет чим средства и потребне трупе буду спремне.

Стварна војна помоћ против Југославије биће тражена од Италије, Мађарске, а такође, у извесном смислу, и од Бугарске. Главни задатак Румуније је да обезбеди заштиту од Русије. Амбасадорима Мађарске и Бугарске већ су упућене ноте. У току дана биће упућена порука Дучеу. Са политичког становишта необично је важно да ударац Југославији буде задан немилосрдном жестином и да војничко уништење те земље буде извршено у облику муњевите операције. Такав поступак биће довољан да застраши Турску и имаће повољан утицај на касније операције против Грчке.

j|

Са правом се може очекивати да ће оног дана када извршимо напад Хрвати прећи на нашу страну. Њима ће бити гарантован политички третман који ће одговарати њиховом држању (обећање аутономије остаје за касније). Рат против Југославије биће врло популаран у Италији, Мађарској и Бугарској, јер ће тим државама бити обећана територијална проширења: Јадранска обала Италији; Банат Мађарској; Македонија Бугарској. Тај план ће довести до убрзавања свих припрема и до стављања у погон довољно снажних средстава да би ликвидирање Југославије било изведено у најкраћем року. Главни задатак немачког ваздухопловства састојаће се у томе да изврши што пре уништење инсталација југословенског ваздухопловства и да, нападајући у таласима, разори престоницу — Београд”.

Истог дана Хитлер је потписао „Директиву 25“ (шифра за напад на Југославију) која гласи:

„Моја намера је да нападнем Југославију снажним колонама, које ће кренути са простора Ријеке и Софије у општем правцу Београда и даље према југу у циљу доношења одлучног пораза југословенској армији; одсецање јужног дела Југославије од осталих делова земље и стварање у њему полазне базе за накнадне операције немачко-италијанских снага против Грчке.

Као детаље наређујем следеће:

а) чим буде извршена концентрација довољних снага и чим материјалне прилике то дозволе, све инсталације на југословенском тлу и град Београд морају бити уништени непрекидним даноноћним ваздушним нападима;

б) операција „Марита“ (напад против Грчке) треба да почне, уколико је то могуће, истовремено, али ни у ком случају не сме бити изведена пре ваздушног напада. Њен почетни циљ биће ограничен на заузимање луке Солун и планине Диос“.

По ратном распореду ја сам био одређен за команданта 151. пешадијског пука коме је било мобилизацијско место на Црквицама, па сам 1. априла према добивеном наређењу дошао на Црквице ради активирања свог пука.

Г о д и н а
1941.

1. *априла* — *уторак*. — Дошао на Црквиде да припремим активирање 151. пеш. пука.

2. *априла* — *среда*. — Примео дужност од мајора Александра Видановића.

Видановић је био командант батаљона на Црквицама, па сам од њега примио дужност команданта логора. (Био је ваљан и способан официр, али је у току рата пришао четницима Драже Михаиловића и био командант четничког корпуса, па је за злодела почињена под његовом командом осуђен на смрт и стрељан.)

3. *априла* — *четвртак*. — Први дан мобилизације која је почела у поноћ и тече нормално. Поднео предлог да се Кашћелан реактивира или преведе у резерву. Дошао пуковски свештеник прота Симоновић.

Поручник бивше црногорске војске Нико Кашћелан, као „зеленаш“, тј. присталица свргнутог краља Николе, није био примљен у заједничку војску Срба, Хрвата и Словенаца после уједињења 1918. године, нити су га узимали у ма какву комбинацију, тако да се на дан мобилизације нашао без ратног распореда. Очајан због тога пријавио се мени као својем класном другу. Примео сам га у штаб пука, са намером да му се учини исправка и искористи у рату, јер је био познат из ранијих ратова као врло храбар и добар официр, али до тога није дошло услед неочекиване капитулације.

4. *априла* — *петак*. — Други дан мобилизације. Долазак обвезника у великом броју. Време лепо.

Издавало се оружје и остала ратна опрема. У логору владало ведро расположење.

5. *априла* — *субота*. — Трећи дан мобилизације. Обишао командант Боке и нашао интензиван рад. Време лепо.

Навече московски радио јавио да је између Совјетског Савеза и Југославије закључен уговор о пријатељству и ненападању, што је примљено са великим одушевљењем.

Мобилизација 151. пука извршена је скоро у пуном саставу. Био је одређен да 6. априла крене преко Грахова и Никшића за Подгорицу и одатле на положај према Скадру, што ме много радовало, јер ми се чинило да бих сам са таквим пуком заузео Скадар, али је у последњем моменту наређено да тамо иде 150. пук из Котора, а мој 151. пук да за-

узме положаје за одбрану обалског фронта од Цавтата до Св. Стефана закључно.

Овај одсек нашег обалског фронта делио се на 5 пододсека, и то: Цавтатски, Молунатски, Луштитички, Траштански и Будвански пододсек.

На овом делу обалског фронта, тј. на полагају мога 151. пука, била су пласирана 82 оруђа тврђавских топова, хаубица и мерзера, додељених за одбрану појединим пододсецима. Сем тога на овом делу фронта налазило се још и 25 батерија из главнине артиљерије Команде Боке Которске и 5 батерија ваздушне одбране Боке Которске.

Сачувао сам оригинал формације и списка официра 151. пеш. пука.

6. априла — недеља. — Почетак рата. Непријатељ од 07.12 часовацео дан бомбардовао Боку и нанео доста штете, нарочито у Тивту. Оборена 3 непријатељска апарата. Морнарица се врло добро борила. Трећи батаљон упућен у Будву.

Фашистички поробљивачи извршили су напад на Југославију мучки, без објаве рата, као што је негде раније Хитлер говорио: „Када будем хтео да нападем свога противника, ја га нећу обавестити. Бацићу се на њега као пантер на своју жртву у дунгли“.

Застава, која је за пук послата из Генералштаба, освећена је овог дана у 10 часова. На пространом и лепом зборном месту логора постројен је цео пук. Прота Јагош Симоновић обавио је верски обред и говорио о значају заставе, а затим сам ја одржао подужи пригодни говор, већи део уз зујање непријатељских бомбардера, који су наишли и кружили изнад логора, али га нису уочили да га заспу бомбама, пошто је небо било прошарано облацима.

И тако је отпочео рат Југославије са фашистичким нападачима, Немачком, Италијом и Мађарском.

РАСПОРЕД НЕПРИЈАТЕЉСКИХ И НАШИХ СНАГА

Немачка војска кренула је са XII армијом од 4 корпуса (Лист) из зоне Целовец — Грац у Штајерској за напад у правцу Загреба, и са II армијом од 3 корпуса (Ваје) са територије Бугарске у правцу запада према Скопљу и Нишу и у правцу северозапада према Београду.

Италијанска војска полазила је са II армијом од 5 корпуса (Виторио) од Венеције у правцу према Љубљани и Ријечи; IX армија из Албаније у правцу Подгорице и Битоља и прекоморске снаге за дејство дуж далматинске обале.

Мађарска војска — III армија од 6 бригада — прелази границу између Дунава и Тисе и у зони Барање западно од Дунава.

Укупно је узело учешћа у нападу на Југославију 30 дивизија, од којих 5 тенковских, и јаке ваздухопловне и поморске снаге.

Груписање наших снага према ратном плану П-41 било је овако:

1) *Врховна команда:*

Врховни командант — краљ Петар II,
Помоћник врховног команданта — војвода Петар Бојовић,
Штаб Врховне команде — Ковиљача — Зворник,
Начелник штаба В. К. — арм. генерал Душан Симоновић,
Помоћник начелника штаба В. К. — див. генерал Милутин Николић,
Начелник опер. одељ. В. К. — див. генерал Радивоје Јанковић,
Начелник обавештајног одељења В. К. — бриг. генерал Боривоје Јоксиминовић.

акт. пул. Оровић Љ. Саво
акт. пуков. Вукотић Буро
акт. кап. I. кл. Томовић Машан
акт. кап. II. кл. Дабетовић Радоје
акт. интен. ппор. Вучић Марко
акт. в. кап. I. кл. Слобода Јосип
рез. пор. Вулић Матија
рез. пор. Вукосавовић Андрија
рез. ппоруч. Борозан Марко
рез. суд. ппор. Бердовић Владимир
рез. н. в. ч. IV. кл. Поповац Марко
рез. н. в. ч. 4. кл. Бакарећ Јадислав
ветер. обвез. Грубишић Иван
руководилац Група Јаков Савковић

БОЈНА КОМОРА

рез. пор. Мијатовић Миладин
рез. ппор. Пурић И. Василије
рез. ппор. Пурић Димитрије
рез. ппор. Секуловић Душан
рез. ппор. Вуковић Рајко
рез. ппор. Шћепановић Јован

ШТАБ 1. БАТАЛОНА

акт. пеш. мајор Станковић Боривоје
рез. ппор. Савић В. Ђорђе

1. ЧЕТА

акт. поруч. Зећ Авдија
рез. ппор. Гиљан Васо
рез. ппор. Ракочевић Новица
рез. ппор. Хиршлер Иван
рез. ппор. Бурашевић Војислав

2. ЧЕТА

акт. поруч. Ђировић Добривоје
рез. поруч. Куљезић Илија
рез. поруч. Бурашковић Михаило
рез. ппор. Хиршлер Иван
рез. ппор. Вукићевић Радован

3. ЧЕТА

рез. ппоручник Беранић Милија
рез. ппор. Верона Вјекослав
рез. ппор. Шукловић Јово
рез. ппор. Гредич Вукашин
рез. ппор. Вујокић И. Саво

4. ЧЕТА

рез. кап. 2. кл. Мезић А. Иво
рез. ппор. Коросец Јосип
рез. ппор. Чарапић Радоња
рез. ппор. Велашевић Миливоје
рез. нар. ђак Николац Станко

1. МИТРАЉЕСКА ЧЕТА

акт. кап. I. кл. Радовић Гаврило
рез. пор. Берберовић Борђе
рез. ппор. Ђици Ј. Херберт
рез. ппор. Ђоновић Митар

ГРУПНА КОМОРА

рез. кап. I. кл. Ђоровић Момчило
рез. пор. Дрљевић Вукосав
рез. ппор. Момировић Боривоје

БОЛНИЧАРСКО ОДЕЉЕЊЕ

акт. сан. кап. 2. кл. Милић Ристо
рез. сан. пор. Дворник Др. Петар
рез. ппор. сан. Вулетин Др. Франо
рез. сан. ппор. Ферари Стјепан
рез. нар. ђак Атијац Др. Мориц
рез. обвез. лекар Аљкалај Др. Исак

ШТАБ 2. БАТАЛОНА

акт. пуков. Милићевић Богодуб
рез. поруч. Першин Венцеслав

5. ЧЕТА

акт. поруч. Вукановић Драгутин
рез. ппор. Југић Урош
рез. ппор. Томовић Р. Данило
рез. ппор. Костић Вожа
рез. ппор. Вајрамовић Крето

6. ЧЕТА

акт. кап. 2. кл. Раилић Радован
рез. поруч. Ивовић Костадин
рез. ппор. Костић Ј. Јован
рез. ппор. Салцбергер Александар
рез. ппор. Садиковић Енос

7. ЧЕТА

рез. поруч. Раичевић Станко
рез. ппор. Сјеклоћа Видак
рез. ппор. Коленшић Владимир
рез. ппор. Ђивковић Бранислав
акт. ппор. Станишић Миладин

8. ЧЕТА

акт. кап. 2. кл. Радић Миодраг
рез. поруч. Давид Х. Артур
рез. ппор. Челебић Лука
рез. ппор. Шијан Бранко
рез. ппор. Лушић Иван

2. МИТРАЉЕСКА ЧЕТА

акт. поруч. Галевић Борис
рез. ппор. Ивановић Миливоје
рез. ппор. Кривокапић Мирко
рез. ппор. Иличковић Миодраг

ШТАБ 3. БАТАЉОНА
акт. кап. I. кл. Мартиновић Стево
рез. ппор. Џајин Вид

9. ЧЕТА
акт. кап. 2. кл. Баталић Михаило
рез. ппор. Куртин М. Едвин
рез. ппор. Јоковић Митар
рез. ппор. Бабић Радомир
рез. пор. Бурић О. Азис

10. ЧЕТА
акт. кап. 2. кл. Павичић Иван
рез. ппор. Трибуновић Вуксан
рез. ппор. Јеринић Божо
рез. ппор. Фуке А. Теодор
рез. ппор. Хаћан Миткат

11. ЧЕТА
акт. пор. Пламенац Владимир
рез. ппор. Крајевић Ристо
рез. ппор. Кујовић Љубомир
рез. ппор. Секуловић Владимир
рез. пнар. бек Станић С. Божићар

12. ЧЕТА
рез. пор. Кривокапић М. Јован
рез. ппор. Шарановић Војислав
рез. ппор. Вукићевић Јован
рез. ппор. Симић Ратољуб
рез. пнар. бек Ненезић Мирко

3. МИТРАБЕСКА ЧЕТА
акт. ппор. Пугњик В. Душан
рез. пор. Ракочевић Батрић
рез. пнар. бек Влаховић Вукић

ШТАБ ДОПУНСКОГ БАТАЉОНА
акт. кап. I. кл. Марковић Неђако
рез. ппор. Марковић Филип
рез. пнар. ппор. Царатан др. Јурај

ТЕХНИЧКА ЧЕТА
рез. кап. I. кл. Подхуреки Војислав
рез. ппор. Драшковић М. Борђе
рез. пнар. ппор. Буцовић Миливој

1. ЧЕТА ДОПУНСКОГ БАТАЉОНА
рез. поруч. Буришић С. Марко
рез. ппор. Кажић Марко
рез. ппор. Веловић Петар
рез. ппор. Орландић Лука
рез. ппор. Вуковић Анђелко

3. ЧЕТА ДОПУНСКОГ БАТАЉОНА
рез. пор. Рашчанин Тришко
рез. ппор. Радевић Миомир
рез. ппор. Вајковић Павле
рез. ппор. Савић С. Милан
рез. пнар. бек Радовић Јагош

ШТАБ 4. БАТАЉОНА
акт. кап. I. кл. Пантелија Живановић
рез. ппор. Караџузовић Х. Ризо

13. ЧЕТА
акт. пор. Младиновић Мирослав
рез. ппор. Батаковић Никола
рез. ппор. Греговић Саво
рез. пор. Јабовић Вуксан
рез. ппор. Мирковић Радомир

14. ЧЕТА
рез. пор. Булатовић Јовица
рез. ппор. Павићевић Војислав
рез. пор. Кривокапић С. Јован
рез. нар. бек Куећки Теушић
рез. нар. бек Шепановић Радојица

15. ЧЕТА
акт. пор. Павловић Вилотије
акт. ппор. Иванишевић Владислав
рез. ппор. Дрљевић Бранко
рез. ппор. Пинџо Недељко
рез. ппор. Зековић Драгутин

16. ЧЕТА
рез. пор. Добровић Марко
рез. ппор. Шкрабо В. Нивша
рез. ппор. Дашић Владимир
рез. ппор. Коштић А. Милорад
рез. пнар. бек Медин И. Стефан

4. МИТРАБЕСКА ЧЕТА
акт. кап. 2. кл. Ивановић Јеремија
акт. ппор. Богојевић Богдан
рез. ппор. Мишанић Благоје
рез. ппор. Смоквина Ј. Давор

ЧЕТА ПРАТЕЋИХ ОРУЂА
акт. кап. I. кл. Коларевић Илија
рез. ппор. Бабовић Вучеља
рез. ппор. Поповић Мрчило
рез. наред. бек Поповић Благо

МИТРАБЕСКА ЧЕТА ДОП. БАТАЉОНА
рез. пор. Хаћнер Фрањо
рез. ппор. Девић Љубомир
рез. ппор. Ижков Радован
рез. ппор. Буровић Филип
рез. ппор. Бошковић Војислав

2. ЧЕТА ДОПУНСКОГ БАТАЉОНА
рез. пор. Тешановић Владислав
рез. ппор. Србиновић Милисај
рез. ппор. Буровић Василије
рез. наред. бек Марковић Душан
рез. наред. бек Кашићкић Бурос

4. ЧЕТА ДОПУНСКОГ БАТАЉОНА
рез. пор. Мандић Љубомир
рез. ппор. Јасић Антун
рез. ппор. Радојевић Михаило
рез. пор. Фитић Јосип
рез. пнар. бек Селчић Ахмет

Сачувани списак формацијског састава и списак официра 151. пешадијског пука

Команда позадине В. К. — Ваљево
 Командант позадине В. К. — арм. ген. Данило Калафатовић,
 Помоћник к-та позадине В. К. — див. ген. Михаило Боди.

2) *III група армија* — к-т арм. генерал Милан Недић, штаб Скопље; на фронту према Албанији и Бугарској (до карауле Патарица), састава:
 а) *III армија* — арм. генерал Илија Врашић, штаб Скопље; према Албанији на фронту ушће р. Бојане — Плав — Охридско језеро, састава:
 Зетска дивизија (бриг. генерал Миленко Варјачић) и Херцеговачка дивизија (див. генерал Војислав Петровић) на правцу Подгорица — Скадар;
 Комски одред (бриг. генерал Љубомир Новаковић) на правцу Гусиње — Пука;
 Косовска дивизија (генерал Милутин Миленковић) на правцу Призрен — Ороши;
 Вардарска дивизија (генерал Душан Крстић) на правцима Дебар — Тирана и Охрид — Елбасан.
 б) *III армијска област* — арм. генерал Јован Наумовић, штаб Скопље, према Бугарској на фронту од грчке до старе српско-турске границе, састава:
 Струмички одред — на правцу Петрич — Струмица;
 Брегалничка дивизија (генерал Драгољуб Живановић) на правцу Царево Село — Штип — Велес;
 Моравска дивизија (генерал Лазар Тонић) на правцу Крива Паланка — Куманово;
 Шумадијска дивизија (генерал Коста Адамовић) у II линији на просторији Радовиште — Штип.
 в) *Резерва III групе армија:*
 Ибарска дивизија (генерал Александар Димитријевић) у рејону Косовске Митровице (?) Косово.

3) *V армија* — к-т арм. генерал Владимир Чукавац, штаб Нишка Бања, на фронту према Бугарској од Патарице до Дунава, састава:
 II одред (генерал Павле Павловић) на правцима Власина — Сурдулица и Свођ — Власотинци;
 Топличка дивизија (генерал Владислав Костић) на правцу Цариброд — Пирот — Ниш;
 I одред (генерал Панта Драшкић) на правцу Св. Никола — Кална — Сврљиг;
 Крајинска дивизија (генерал Милоје Попадић) и Тимочка дивизија (генерал Антонио Стошић) на фронту Кадибогаз — Дунав;
 Дринска дивизија (генерал Коста Ђорђевић) у II линији области Ниша (и Лесковца?).

4) *VI армија* — к-т арм. генерал Димитрије Живковић, штаб Азања, на фронту према Румунији (на Дунаву и Банату), састава:
 Браничевски одред,
 Смедеревски одред,
 Банатски одред,
 Савски одред,
 Сремски одред (генерал Јован Антић),
 2. коњичка дивизија (генерал Димитрије Предић),
 Дунавска дивизија (генерал Петар Љубичић) у II линији.

5) *II група армија* — к-т арм. генерал Милутин Недић, штаб Бијељина, на фронту према Мађарској од тромеђе до р. Чађавице, састава:
 а) *I армија* — арм. генерал Милан Раденковић, штаб Рума (?), на фронту од тромеђе до Дунава, састава:
 три одреда на граничном фронту,
 Потиска дивизија (генерал Божидар Јовановић) и III коњичка дивизија (генерал Жарко Мајсторовић) у II линији.
 б) *II армија* — арм. генерал Драг. Миљковић, штаб Ђаково (?), на фронту Дунав — р. Чађавица, састава:
 Осјечка дивизија (генерал Миљвоје Алимпић) у Барањи;
 Врбаска дивизија (генерал Драгослав Милосављевић) на правцу Доњи Михољаци — Нашице — Слав. Пожега;
 Босанска дивизија (генерал Илија Жугић) у II линији (?) сев. Ђаково.

6) *I група армија* — к-т арм. генерал Милорад Петровић — „Лорд“, штаб Загреб, на фронту према Мађарској (зап. р. Чађавица), Аустрији и Италији (до Карлобага), састава:

а) *IV армија* — арм. генерал Петар Недељковић, штаб Бјеловар, на фронту према Мађарској од р. Чађавице до Ст. Вида, састава:

Славонска дивизија (генерал Ратко Ракетић) на правцу Вировитица — Дарувар;

Савска дивизија (генерал Аугуст Матић) на правцу Копривница — Крижевци — Загреб;

Мурска дивизија (генерал Боривоје Ристић) на правцу Вараждин — Загреб;

Ормошки одред на правцу Ормож — Лепоглава.

б) *VII армија* — див. генерал Душан Трифуновић, штаб Керестинац (?), на фронту према Аустрији и Италији од Ст. Вида до Карлобага, састава:

Дравска дивизија (генерал Чедомир Станојловић) на правцима Марибор — Цеље и Дравоград — Цеље;

Триглавски одред (бриг. генерал Михаило Лукић) на одсеку Караванке — Крањска Гора — Триглав — Бохињ;

Триглавска дивизија (генерал Драгиша Пандуровић) на одсеку Бохињ — Чабар (?);

Ришњачки одред (генералштабни пуковник Стојадин Миленковић) на правцу Ријека — Делнице;

Лички одред на одсеку Бакар (?) — Карлобаг.

в) *Резерва I групе армија:*

I коњичка дивизија (генерал Драгослав Стефановић) у рејону Загреба.

7) *Приморска арм. област* — арм. генерал Милојко Јанковић, штаб Мостар, на фронту Јадранског мора до Будве, састава:

Јадранска дивизија (генерал Јово Кукавичић) на правцу Задар — Книн;

Команда тврђаве Шибеник (генерал Живко Павловић);

Чапљински одред на правцу ушћа Неретве — Мостар;

Команда Боке Которске (генерал Војислав Кузмановић) на фронту од Цавтата (закључно) до Св. Стефана (укључно);

Динарска дивизија (генерал Марко Михајловић) у II линији (или стратегијској резерви?) у области Сињ — Имотски (?).

8) *Стратегијска резерва:*

Церска дивизија (генерал Милорад Мајсторовић) око Тополе;

Унска дивизија (генерал Гаврило Маринковић) у Срему на простору Инђија — с. Голубинци;

Личка дивизија (генерал Живорад Божић) у Славовији и Босни на простору Брчко — Врпоље — Брод — Добој.

Напомена: Услед слабе припреме, петоклонашке саботаже и изненадног напада непријатеља, мобилизација, а нарочито концентрација и стратегијски развој војске нису могли потпуно и на време да се изврше.

7. *априла* — *понедељак*. — Око 10 часова кренуо са IV батаљоном и деловима пука са Црквица. Из Рисна IV батаљон упутно за Радановић, а остало повео за Суторину, где смо стигли 8. априла у 5,30 часова.

На путу сам направно један снимак војника у колони, а у Суторину следећи дан снимак штаба пука испред штапске зграде. (Сл. 25 и 26)

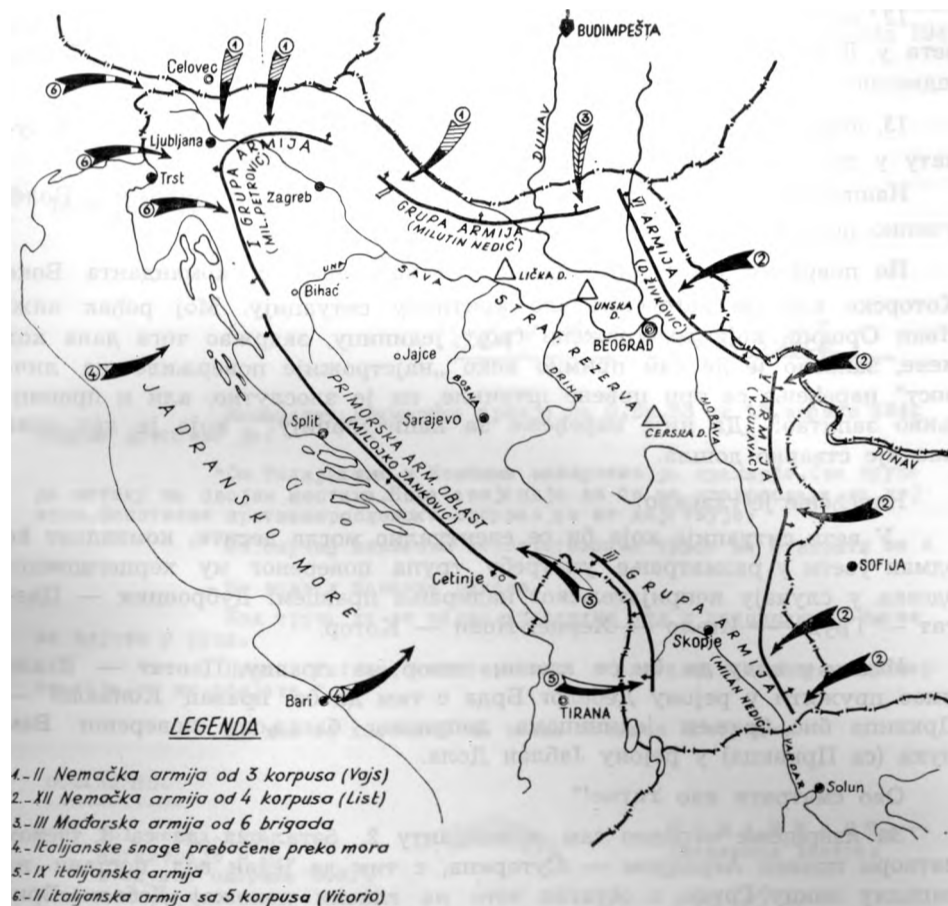
8. *априла* — *уторак*. — Размештај пука у кантонман.

Тада је 151. пук био у овом распореду: II батаљон — Конавље; I батаљон — Суторина; III батаљон — Будва; IV батаљон — Грбаљ; допунски батаљон — Црквице; остали делови (чета пратећих оруђа, техничка чета, бојна и трупна комора, болничарско одељење и вод за везу) у рејону Суторина — Игало.

Штаб пука у Суторини, у школској згради.

9. априла — среда. — Уређење кантонмана и организација снабдевања.

10. априла — четвртак. — Обишао сам I батаљон. Прва чета упућена у Игало. Примљене 2 радио-станице, од којих једна упућена у Цавтат. Једна чета упућена у Игало за заштиту овог правца, јер је место погодно за искрцавање.

Напад на Југославију (6. априла 1941)

Овога дана (по каснијем сазнању) на седници ЦК КПЈ образован је Војни комитет на челу са другом Титом, у циљу организовања оружане борбе. То је било истога дана када су Немци ушли у Загреб и када је Југословенска војска била у расулу, а ненаоружани народ препуштен на милост и немилост фашистичким агресорима. У тим тешким данима једино је Комунистичка партија Југославије остала уз народ и тежиште одмах усмерила на припреме својих редова и радних маса уопште за борбу против окупатора. У том циљу, на истој седници је одлучено да већина чланова Централног комитета оде у Црну Гору, Босну, Србију и Словенију, ради предузимања послова око припрема за устанак.

11. априла — петак. — Дошли артиљерци са 2 пољске батерије за затварање правца Груда — Херцег-Нови против тенкова. Дсбијен извзштај о преузимању Скопља.

Командант пуковске артиљерије био је мој добар племеник, потпуковник Радисав Радевић, са којим сам заједно изабрао положаје за батерије.

12. априла — субота. — Обишао јединице у Цавтату. Упућена једна чета у Дубровник за посаду, а један вод митраљеза у Цавтат. Обишао јединице у Груды и тамо ручао као гост официра II батаљона.

13. априла — недеља. — Обишао јединице на Ђурињићима и Молунату у друштву са потпуковницима Волфом и Милићевићем.

Нашао сам задовољавајуће стање, али ми се арт. потпуковник Волф учинио петоклонашки настројен.

По повратку у Суторину добио сам наређење од команданта Боке Которске које је наговештавало критичну ситуацију. Мој рођак инж. Иван Оровић, који се, тражећи своју јединицу, задржао тога дана код мене, запазио је да сам примио неко „најстрожије поверљиво на личност“ наређење са три црвене штрикле, па је злослутно, али и проницљиво запитао: „Да није наређење за капитулацију?“, која је два дана касније стварно дошла.

Наређење је гласило:

„У вези ситуације која би се евентуално могла десити, командант ће одмах узети у разматрање употребу трупа повереног му херцеговског одсека у случају непријатељског надирања правцем: Дубровник — Цавтат — Груда — Игало — Херцег-Нови — Котор.

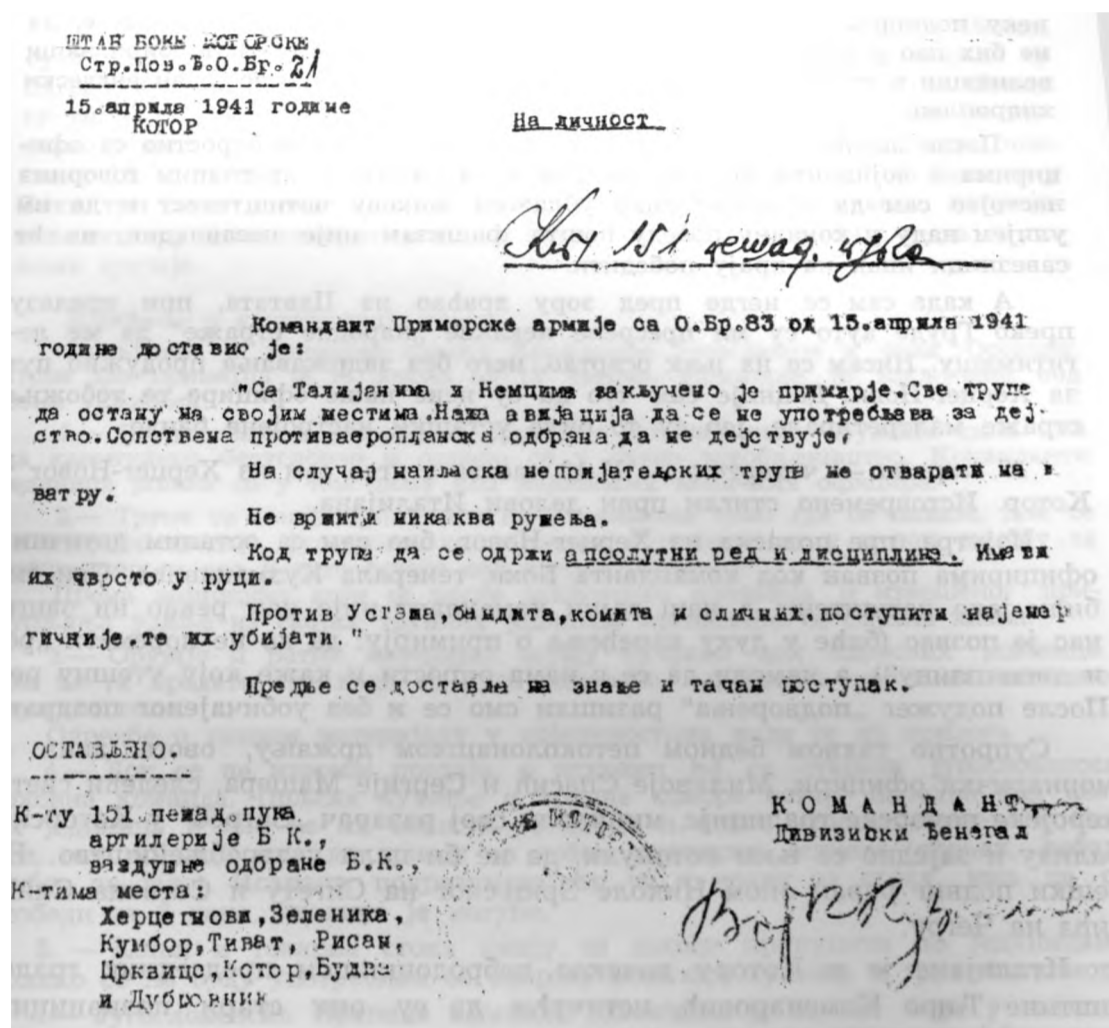
Имати у виду да би се главни отпор на правцу Цавтат — Игало имао пружити у рејону Дебелог Брда с тим да би правац Конавли — Црквица био брањен јединицама допунског батаљона повереног Вам пука (са Црквица) у рејону Јаблан Дола.

Ово сматрати као *хитно!*“

За извршење наредио сам команданту 2. батаљона да са 8. четом затвори правац Аеродром — Суторина, с тим да један вод постави на западну ивицу Груде, а остатак чете на главни положај Дебели Бријег. Осим тога, наредио сам свим јединицама строгу приправност и готовост за борбу.

14. априла — понедељак. — Обишао командант Боке. Ја сам ишао у Дубровник заједно са својим помоћником, потпуковником Ђуром Вукотићем ради испитивања ситуације, јер смо имали обавештење да је тамо завладала узнемиреност и паника. У команди места смо одржали конференцију са војним и цивилним властима ради разбијања туробног расположења. Одатле сам говорио телефоном са командиром чете, капетаном Гајом Радовићем који ми рече да је онамо било покушаја за стварање забуне и нереди од стране профашистичких и усташких елемената, али је по доласку војске успостављено нормално стање.

15. априла — уторак. — Начелник штаба потпуковник Швајгер донео ми је наређење о примирју. Командант генерал Кузмановић је признао да је наређење његово, а примећујући моје узбуђење умиривао ме је речима да је то „извесна превентивна мера“ цинички додајући да није ни имало смисла заратити са једном великом силом као што је Немачка. А пошто је видео моје запрепашћење и неверицу, додао је да могу аутентичност акта проверити преко телефона, што сам и учинио. То је било наређење Штаба Боке Которске Стр. Пов. Ђ. О. Бр. 21 од 15. априла 1941. године које сам сачувао и овде га прилажем.

Наредба команданта Боке Которске, генерала В. Кузмановића (од 15. априла 1941) у којој се саопштава да је закључено примирје са „силама осовине“ и да се не пружа отпор

16. априла — среда. — Командант Боке наредио предају оружја Приликом полагања оружја војници су прилазили погружено као на погреб и често са сузним очима стављали га на гомилу. Питали су ме да ли што од оружја могу задржати и понети собом кућама. Одобриво

сам им, с тим да га добро склоне да не зарђа и да га не нађе непријатељ, па сам за пример узео за себе две бомбе и метнуо у цепове.*) После се могло видети доста „демобилисаних“ обвезника како се разилазе са пушком или две о рамену, са по којим пушкомитраљезом и бомбама у цевовима. Све је то добро искоришћено доцније у устанку и ослободилачком рату.

Том приликом сељаци су мога дивног (тркачког) коња Дилбера на моје очи оседлали и одвели, а да им нисам ни речи казао. Толико сам био резигниран, а нисам ни знао шта ћу с њим.

Навече сам ишао дуж обале до Бијеле, не бих ли се како укрцао у неку подморницу или хидроплан што су отуд одлазили ван земље, да не бих пао у ропство, али нисам успео, јер су све били употребили наши великаши и страни дипломати. Краља Петра је евакуисао један енглески хидроплан.

После поноћи ишао сам до Груде и Цавтата, те се опростио са официрима и војницима који су још били на окупу. У пригодним говорима настојао сам да колико-голико ублажим њихову потиштеност и да им улијем наду у коначну победу пошто фашизам није несавладив, па ће савезници ипак на крају победити.

А када сам се негде пред зору враћао из Цавтата, при прелазу преко Груде ауто су ми пресреле некакве „народне страже“ да ме летитимишу. Нисам се на њих освртао, него без задржавања продужио пут за Херцег-Нови. Доцније сам чуо да су неке наше официре те тобожње страже малтретирале, јер су то биле усташки настројене банде.

17. априла — четвртак. — У 10 часова стигао сам из Херцег-Новог у Котор. Истовремено стигли први делови Италијана.

Изјутра, пре поласка из Херцег-Новог, био сам са осталим дотичним официрима позван код команданта Боке, генерала Кузмановића. Сви смо били јако потиштени, а наш вајни командант није нам рекао ни зашто нас је позвао (биће у духу наређења о примирју: да ко не поремети „ред и дисциплину“), а камоли да се с нама опрости и каже коју утешну реч. После подужег „поворења“ разишли смо се и без уобичајеног поздрава.

Супротно таквом бедном петколонашком држању, овога дана су морнарички официри, Миливоје Спасић и Сергије Машера, следећи светле херојске поморске традиције, минисали свој разарач „Загреб“ у Которском заливу и заједно са њим потонули, да не би пали у заробљеништво. Вишешки подвиг раван оном Николе Зрињског на Сигету и Стевана Синђелића на Чегру.

Италијане је у Котору дочекао добродошлицом председник градске општине Ђиро Каменаровић, истичући да су они стари познаници и пријатељи Боке Которске, којој су увек доносили културу, напредак и благостање.

При доласку у Котор срео сам благајника 150. пука, поручника Мила Краљевића и питао га за благајника мога, 151. пука. Он рече да га је видео у пролазу за Херцег-Нови. Мој благајник је био упућен на положај јединица у Грбљу и Будви да изда плату официрима и подофицирима, па

*) Један од присутних официра пришао ми је и упозорио да не предузимам борбу с непријатељем на своју руку, јер је војска резигнирана и нико не би послушао.

није стигао да и нама у штабу пука исплати принадлежности. Сазнавши то, Краљевић ми је из евоје касе дао 6 хиљада динара, и то ми је био сав новац који сам имао. Не знам да ли је благајник мога пука предао преостали новац команди Боке Которске, али сам обавештен да су команде ваздухопловства и морнарице у Боки сав новац из касе поделиле својим официрима, да се с њим помогну у насталој тешкој ситуацији и да не падне у руке непријатељу, што наш командант, генерал Кузмановић није учинио.

Безусловна капитулација Југословенске војске

У року од десет дана бедно је завршен рат старе Југославије. Немци су 9. априла ушли у Ниш, Скопље и Марибор, 10. априла окупирали су Загреб, 12. априла Љубљана је припојена Италији, а 13. априла Немци су ушли у Београд. Већ 17. априла генерал Данило Калафатовић је потписао уговор о безусловној капитулацији, с тим да непријатељства престану 18. априла у 12 часова. Овде треба навести чињеницу да смо ми у Боки три дана раније добили наређење: „На случај наласка непријатељских трупа не отврати на њих ватру“, а два дана раније — да се положи оружје.

Наређење о капитулацији гласи:

Закључено је примирје између Краљевине Југославије и сила Осовине. Први дан примирја је 18. април од 12 часова. Примирје је закључено под овим условима:

1.— Потписивањем уговора о примирју југословенска оружана сила има да капитулира безусловно и одводи се у ратно заробљеништво. Команданти јединица јавиће се у том циљу код најближих немачких официра.

2.— Трупe се имају прикупити по јединицама тамо где се налазе. Док се не изврши предаја, југословенски официри одговорни су у пуном смислу за дисциплину и ред и зато остају код својих јединица.

Према војницима који се после закључења примирја и извршеног прикупљања удаље из својих трупа примениће се смртна казна.

3.— Оружје и ратни материјал остају начелно код односних јединица. Ове ће га предати тек када то буде наређено одређеним органима немачке оружане силе.

Одредбе о ратном материјалу у појединостима виде се из прилога.

4.— Док се не изврши предаја, о исхрани ће се старати југословенска Врховна команда. Пољске кухиње и трупне коморе остају начелно код својих јединица и оне ће их повести са собом и после извршене предаје. Сем тога, сви војници има да понесу са собом прописну опрему (шињел, ћебад, прибор за јело). Исхрана, подразумевајући ту и храну за стоку, има да се обезбеди за 6 дана, уколико је могуће.

5.— Коњи и товарна стока имају се такође прикупити по јединицама, уколико се не буду употребили за запрегу пољских кухиња и трупа.

6.— Југословенска Врховна команда одговорна је за све мере у санитарском смислу. Нарочито има да остану код свих јединица припадајући санитарски официри и санитарско особље. Има да се извести, где се налазе места болница и завојништа.

7.— Сви немачки, италијански и мађарски заробљеници и интернирани има одмах да се пуне на слободу.

8.— Органи жандармерије и полиције, који су морали да напусте своја мирнодопска места са одступајућим трупама, имају се сместа упутити на своју редовну дужност. У својим мирнодопским местима имају се одмах јавити немачким посадним трупама. За повратак, који се има извршити без ватреног оружја, могу се код одстојања већег од дневног марша употребити моторна возила. Ова морају бити обележена белим заставама, а возари морају бити

снабдени путним исправама. Жандармеријске официре и жандарме не упућивати у крајеве слободне Хрватске и оне крајеве окупиране од Мађара, Бугара и евентуално Румуна. О овоме се распитати код немачких власти.

9.— Војним лицима забрањено је да напусте земљу. Ко буде учествовао у борби против сила Осовине, са њим ће се поступити као са франкирером (бунтовником). Даље је забрањено бродове, оружје, опрему и ваздухоплове односити у непријатељско или неутрално иностранство.

10.— Сва средства за везу имају се употребити једино за спровођење услова о примирју. Ради контроле бежичног саобраћаја има да се доставе на знање фреквенце и таласне дужине. Дозвољава се само предавање отворених депеша.

11.— Ваздухопловима је забрањено полетање. Свако полетање сматраће се као негтријатељски акт.

12.— Сва уређења и постројења војне силе и привреде, урачунавши и саобраћајна средства, имају се предати неоштећена.

На основи предњег, *најхитније*, а најдаље 22. априла до поноћи доставите следеће податке:

- а) Које су јединице прикупљене и где у вашем рејону;
  - б) Бројно стање официра, људства, возила и стоке;
  - в) Извештај о местима и врстама радио-станица и њиховој способности за рад и таласним дужинама;
  - г) Извештај о местима болница и завојшта.
- Уколико поједини подаци буду раније прикупљени, доставити их одмах, не чекајући да се доставе сви као целина.

Пада у очи чињеница да је командант Приморске армије издао наређење о примирју четири дана раније од овог наређења Врховне команде. Али то објашњава наређење Врховне команде од 14. априла, чији оригинал прилажем.

За овако нагли пораз југословенске војске има више узрока, а главни су ови:

- 1) профашистичка и петоколонашка настројеност одговорних фактора у влади и Генералштабу, као и сепаратизам усташких елемената;
- 2) кратковидост политичара и неспособност вишег командовања. Влада је лакомислено рачунала да Југославија може остати неутрална и после 27. марта, а Генералштаб је закаснио са мобилизацијом и извршио кордонски распоред војске, који није измењен ни после обухвата преко Бугарске;
- 3) недостатак савремене ратне опреме, нарочито авијације и тенкова. Утрошене су милијарде на излишно утврђивање дуж границе, а запостављено наоружање;
- 4) повезивање с грчком војском, а требало је најпре удруженим снагама избацити Италијане из Албаније, па онда образовати заједнички фронт, сличан Солунском, и тако сачекати савезничку помоћ;
- 5) закашњење савеза са Совјетским Савезом;
- 6) одсуство енглеске помоћи која је била најављена, а није стигла. Истина, Вавел је из Африке упутио на Балкан 60 хиљада војника, који нису ништа допринели, а четвртина њих је изгинула у борбама с Немцима у Грчкој.

Иначе, војска је, поред свих недостатака и свег разорног дејства усташа и осталих петоколонаша, показала високу патриотску свест и традиционалну борбеност са дивним примерима пожртвовања и хероизма, нарочито у правцу Скадра. А од свих југословенских снага најбоље се показала авијација. Југославија је имала неких 400 авиона прве линије, који су непосредно пред рат купљени од Немаца („Месершмити“), Ита-

ОПШТИНА КОМАНДА ОПЕРАТИВНОГ ОДЕЉЕНА

3.3.1941

14. 4. 1941

9.30 часова.

Због неуспеха на свима фронтима, због потпуног распада наше војске у Хрватској, Далмацији и Словенској као и због тога, што смо после страниг проучавања наше политичке и војничке ситуације дошли до закључка, да је сваки даљи војнички отпор немогућ и да би могао довести до нежељеног проливања крви без икаквог нагледа на успех, а иако с друге стране овај рат није наша ни нашег народа ни његових војничких старешина, те, без обзира на последњу размишљају у тачки 3. а. на основу свега, а због наређења - олакшања, одлучили смо следеће:

- 1.- Да одмах, док цела наша територија није окупирана, затражимо прекид непријатељства с немачким и италијанским групама;
- 2.- Да предузмемо све потребне за закључење часног примирја с немачким и италијанским групама у циљу да војоци и народу олакшамо ове последице овог нежељеног рата и
- 3.- Да се у овом циљу одмах издаду потребна наређења и предузму потребне мере.

Начелник Штаба Врховне Команде,
армијски генерал,

Ми. В. Караџић

Помоћник Начелника Штаба Врховне
Команде,
дивизијски генерал,

Ми. В. Шимић

Начелник Оперативног Одељења
Штаба Врховне Команде,
дивизијски генерал,

Бранко Н. Токић

Чео Оперативног Одељења Оператив.
Одељења Штаба Врховне Команде,
генералштабни потпуковник,

Бранко Н. Токић

Одлука о „тражењу прекида непријатељства“, у ствари одлука о срамној капитулацији (од 14. априла 1941)

ВРХОВНА КОМАНДА ОПЕРАТИВНОГ ОДЕЉЕНА

О. Бр. 201

14. априла 1941. год.
Сарајево

КОМАНДАТУ *Позариче* *Врх. Ком. Сл.*

Закључено је примирје између Ратевине Југославије и сила осовине. Први дан примирја је 18 априла од 12 часова. Примирје је закључено под овим условима:

1.- Потписивањем уговора о примирју југословенска оружана сила има да капитулира безусловно и одводи се у ратно заробљеништво. Команданти јединица јавиће се у том циљу код најближих немачких официра.

2.- Трупе се имају прикупати по јединицама тамо где се налазе. Док се не изврши предаја, југословенски официри одговорни су у пуном смислу за дисциплину и ред и зато остају код својих јединица.

Према војницима, који се после закључења примирја и извршеног прикупљања удају из својих трупних јединица призећи се смртна казна.

3.- Оружје и ратни материјал остају начелно код односних јединица. Све ће га предати тек када то буде наређено одређеним органима немачке оружане силе.

Одредбе о ратном материјалу у појединостима виде се из прилога.

4.- Док се не изврши предаја, о исхрани ће се старати југословенска врховна команда. Пољске кухиње и трупне коморе остају начелно код својих јединица и онде ће их повести са собом после извршене предаје. Свим тога, сви војници има да поведу са собом прописну опрему (пивале, тебад, прибор за јело). Исхрана, подразумевајући и храну за стоку, има да се обезбеди за 6 дана уколико је могуће.

5.- Кови и товарна стока имају се такође прикупити по јединицама, уколико се не буду употребили за запрегу пољских кухиња и трупних комора.

6.- Југословенска врховна команда одговорна је за све мере у санитарском смислу. Нарочито има да остану код свих јединица припадајући санитарски официри и санитарско особље. Има да се извести, где се налазе места болница и завојалта.

7.- Сви немачки, италијански и мађарски заробљеници и интернирани има одмах да се пуште на слободу.

8.- Органи жандармерије и полиције, који су морали да напусте своја мирнодопска места са отступajuћим трупима, имају се сместити на своју редовну дужност. У својим мирнодопским местима морају се одмах јавити немачким посадним трупима. На повратак, који се има извршити без ватреног оружја, могу се код одстојања већег од дневног марша употребити моторна возила. Сва морају бити обележена белом заставом, а возари морају бити снабдевени путним исправама. Жандармериске официре и жандари не упућивати у крајеве слободне Хрватске и оне крајеве окупиране од Мађара, Бугара и евентуално Румуна. О овоме се распитати код немачких власти.

9.- Војним лицима је забрањено да напусте земљу. Ко буде учествовао у борби против сила осовине, са њим ће се поступити као са транкитером. Даље је забрањено бродове, оружје, опрему и ваздухоплове односити у непријатељско или неутрално иностранство.

10.- Сва средства за везу имају се употребљавати једино за спровођење услова о примирју. Ради контроле безичног саобраћаја има да се доставе на знање фреквенце и таласне дужине. Дозвољава се само предавање отворених депеша.

11.- Ваздухопловима је забрањено полетање. Свако полетање сматраће се као непријатељски акт.

12.- Сва уређења и постројења војне силе и привреде, урачунавши и саобраћајна средства, имају се предати неопштењем.

На основи предлог, НАЈХИГНИЈЕ, а најдаље 22 априла до поноћи доставите следеће податке:

- а) Које су јединице прикупљене и где у вашем рејону;
  - б) Бројно стање официра, људства, возила и стоке;
  - в) Извештај о местима и врстама радио станица и њиховој способности за рад и таласним дужинама.
- Уколико поједини подаци буду раније прикупљени, доставити их одмах, не чекајући да се доставе сви као целина.

Доставено:
Свима командантима
рејона по наређењу
О.Бр.197 и њих који
су се могли пронаћи
и то:

генерал

Датко Ковачевић
с.р.

и команданту *Филипе В.Р.*

С. Ковачевић

М. Ковачевић

Наредба о капитулацији (од 19. априла 1941)

лијана („Савоје“), Енглеза („Бленхајми“, „Харикени“ и „Хокер-фјури“), а биле су и две ескадриле наше конструкције „И-ка 3“ ловачких авиона. Али су у великој већини ови авиони уништени на самим аеродромима изненадним нападом 6. априла. Остатак је оборен у ваздушним борбама, или противавионском артиљеријом приликом напада на непријатељске трупе. Нешто је уништено да не падне у руке непријатељу, а неких 10—15 авиона је успело да из Никшића прелети у Грчку и до Каира.

Југословенској авијацији одао је признање и надувени немачки генерал Лер овим речима: „Велике сметње при операцијама на Београд причињавали су нам напади југословенских двомоторних одељења, која су бомбардовала Грац, мост на Мури и мост на Лајти... Југословенски авијатичари пружали су и даље осетан отпор. Они су били врло вешто вођени и увек су успевали да се, упркос крајњој немачкој надмоћности, изнова прикупе на помоћним аеродромима. Са њима је водила борбу и група ваздухопловне команде „Арад“.“

Пети ловачки пук, који је имао „Хокер“ апарате брзине 250 км (а Немци са „Месершмитима“ брзине 550 км на сат), скоро сав је изгинуо, као што је изгинуо и цео VII бомбардерски пук над Печујом, Темишваром и Сегедином.

Ловачка група „И-ка“ дочекала је над Београдом многобројне хорде немачких бомбардера и ловаца. Појединци су показали чуда од јунаштва: капетан Тодор Гогић и наредник Семиз оборили су у неколико тренутака сваки по два непријатељска авиона („Штука“ и „Хајнкел 15“); капетан Живица Митровић, пошто је оборио један непријатељски авион („Хајнкел 15“) и кад су га други опколили, јурнуо је на непријатељски „Месершмит 110“ и с њим заједно пао. У Батајници му је нађена само лева рука са сатом и монограмом, попут руке Дамјанове; поручник Ђорђе Кешљевић сам је налетео на целу групу „Месершмита“, један одвојио и у борби с њим однео победу; командант бригаде, пуковник Петар Вукчевић сам је бомбардовао Скадар итд., итд. Сличних подвига било је и по другим родовима оружја. Вредан је помена случај поручника Божидара Жугића, који је у часу предаје убио и свога команданта пука Божидара Ристића и мађарског команданта а онда и сам погинуо. Многи наши пешаци скакали су на немачке тенкове и под њима нашли смрт. Други су извршили самоубиство да њихови гробови остану једини доказ војничког поноса и жарке љубави за своју отаџбину.

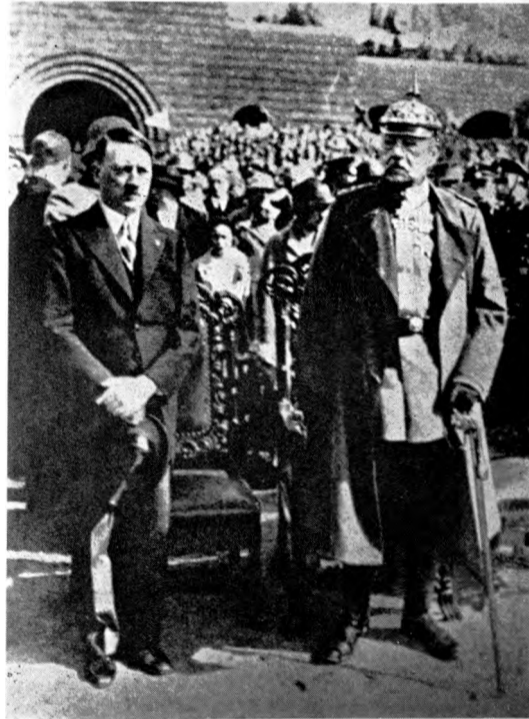
Али је међу авијатичарима било и издајника. Командант одбране за-гребачког аеродрома, мајор Владимир Крен, као припадник усташке организације, пребегао је Немцима авионом 4. априла 1941. године, ставио им се на располагање и однео скицу са свим легилиштима и бензинским слагалиштима у Југославији, распоред војске и друге важне податке. Он је 6. априла летео с Немцима приликом бомбардовања Београда.

Доцније, поставши Павлићев генерал и командант авијације, Крен се овако у једном предавању усташким авијатичарима хвалио*) својим разорним радом у југословенском ваздухопловству:

*) Кажем хвалио, јер није све тако било, што су показали авијатичари Клуз и Чајавац.

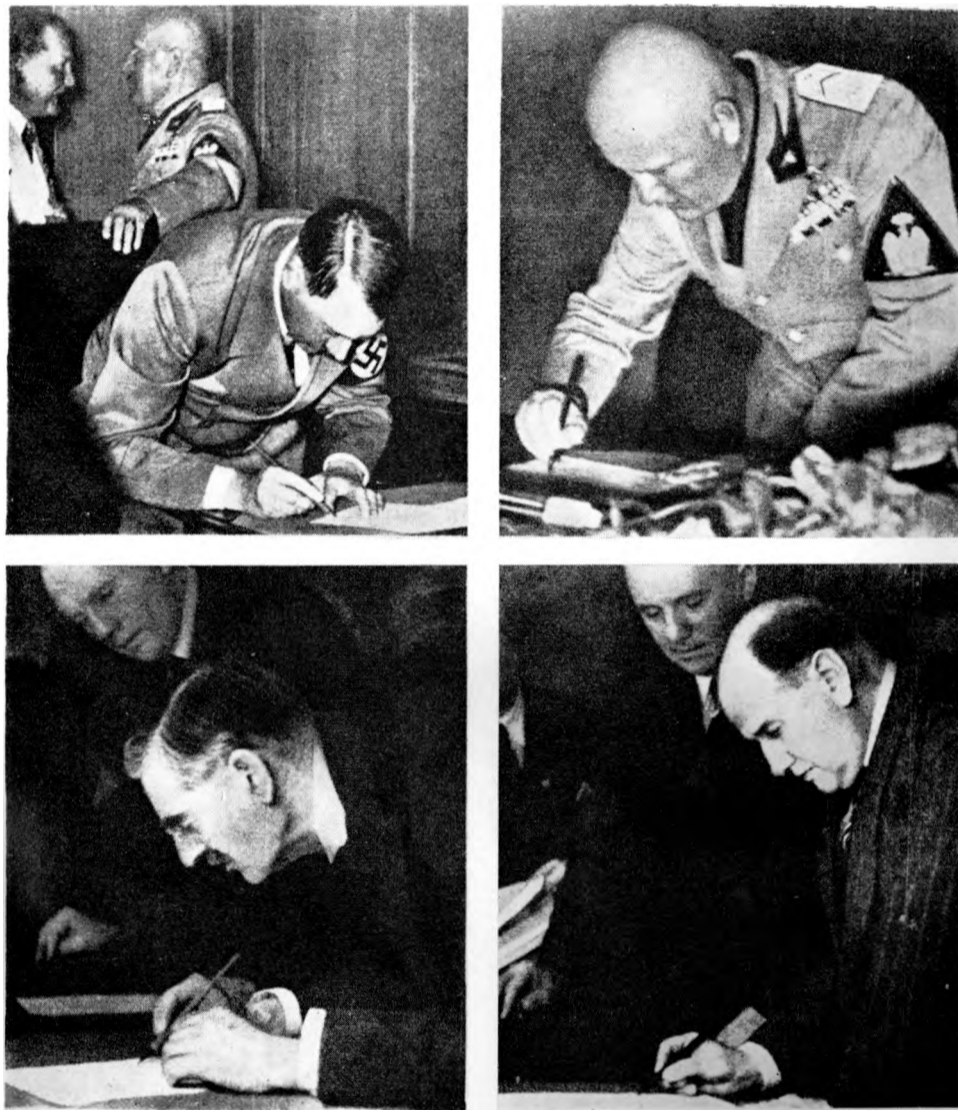
Сл. 1 — Мусолини и Хитлер,
„јемци мира“, како су их на-
зивале немачке и италијан-
ске новине

Сл. 2 — Хитлер са предсени-
ком Хинденбургом, када је по-
стао канцелар пошто је добио
већину у парламенту, 1933; веле
да му Хинденбург није ни руку
пружио

Сл. 3 — Тевтонско беснило Адолфа Хитлера у време док је побеђивао

Сл. 4 — Хитлер, Мусолини, Чемберлен и Даладје потписују Минхенски споразум

Сл. 5 — Хершел Гринцман, пољски Јеврејин који је убио саветника немачке амбасаде у Паризу (7. новембра 1938) због прогона Јевреја у Немачкој

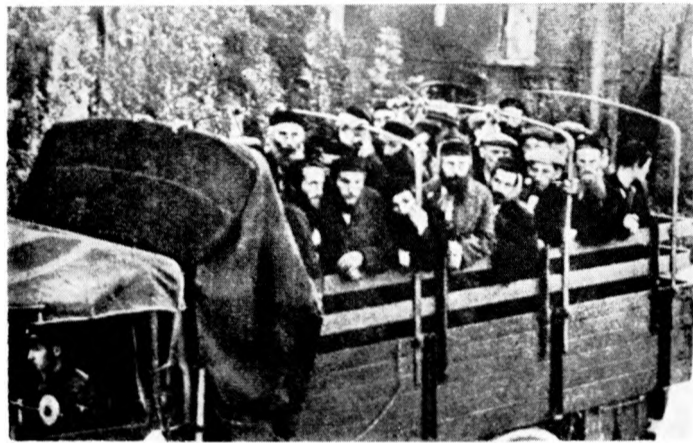
Сл. 6 — Председник Чехословачке Републике Е. Бенеш (у емиграцији) приликом одликовања чехословачких pilota ловачких авиона у саставу британског ваздухопловства

Сл. 7 Хитлер са Герингом (лево) и Кајтелом кроји планове за поробљавање Европе

Сл. 8 — Потписивање совјетско-немачког пакта у Кремљу (23. августа 1939)

Сл. 9 — Одвођење Јевреја из Варшаве у концентрационе логоре после окупације Пољске

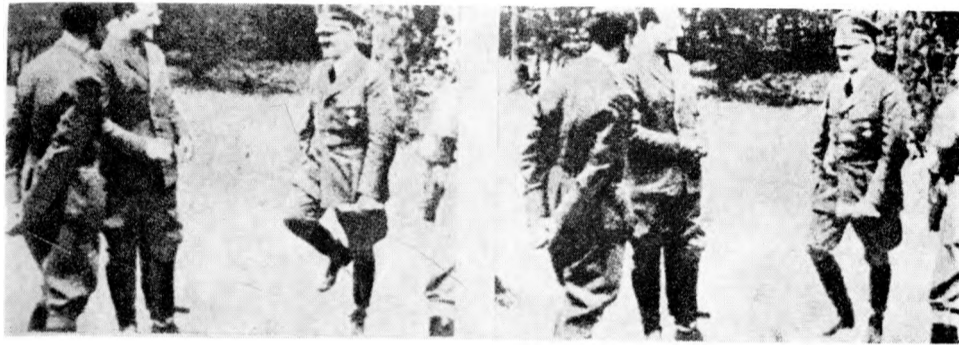

Сл. 10 — Мошчици у лову са Герингом, у време пољско-немачког „пријатељства“

Сл. 11 — Винстон Черчил, председник британске владе

Сл. 12 — Хитлер поскакује од радости на глас да је капитулирала Француска

Сл. 13 — Група од пет немачких авиона пада оборена успешном енглеском одбраном Лондона (1940)

„У чему се састојао родољубиви рад Хрвата у бившем зракопловству? План је био да се помоћу Хрвата часника, подчасника и радника зракопловаца оснује легија, која би у одређеном тренутку, на знак вође хрватског народа, ступила у акцију и оружаном снагом зракопловства потпомогла ослобођење подјармљене Хрватске. Сваким даном број присталица усташког покрета у зракопловству био је све већи, али се вањска политичка ситуација развијала тако вратоломном брзином и на такав начин да се организовање усташког покрета међу зракопловцима није могло извести до краја. Прва замишљања о оснућу једне легије није се могла остварити. Већина Хрвата зракопловаца била је остављена сама себи, пошто није било времена да се сви обавијесте и да на вријеме одлете.

Управо у тим часовима се тада показало да је тај исти покрет у срцу Хрвата потпуно сазрео. Препуштени сами себи, сваки је од Хрвата зракопловаца урадио у своме дјелокругу све што је могао и знао да ће бити за усташки покрет и ослобођење корисно. Налазио сам се на челу овог покрета и рада, коме се може захвалити да смо сачували огромне вриједности у објектима, који би били иначе порушени у овом рату, а као најглавније сачували су се многи животи који би приликом бомбардовања били изгубљени.

За документовање напомињем, да је од Хрвата часника само један погинуо на ратном задатку, а тројица су убијена од Срба. У летовима преко границе готово нису ни суделовали Хрвати, јер им то није ни дано. Много их је било затворено, а многи предвиђени за стрељање. На смрт осуђених на челу са мном је такође приличан број“.*)

Официри VII ваздухопловне базе у Моотару, потпуковник Макиедо, мајор Микеџ и капетан Кос напустили су аеродром и придружили се усташама.

Усташких агената било је и у осталим родовима војске: генералштабни пуковник Фрањо Николић, на служби у штабу Прве групе армија, побегао је 9. априла к непријатељу и са његовим трупама ушао у Загреб; командант места у Сремској Митровици, потпуковник Клишанић разоружавао је јединице I армије; командант места у Сплиту, ж-шдатз-меријски мајор предао се непријатељу. Итд.

Усташе, а великим делом и мачековци, развили су толики сепаратизам да није могло бити ни говора о једнодушном залагању у борби.

Ево како је о томе писао загребачки лист „Нова Хрватска“ који је изашао на Божић 1942. године:

„Хрвати католици и муслимани били су језгро отпора, непослушности, саботаже и дефетизма у југословенској војсци. Она унутарња, револуционарна, рушилачка улога, тј. она улога која је убрзала слом изнутра, тако да у току борбе и слома није ништа било у реду, ништа на свом месту и у право време, ништа спремно и отпремљено у прави час, ништа испаљено у праве циљеве, ништа ишло коме треба и ништа извјештавано како треба, то је била она велика и значајна улога Хрвата у страшном слому балканског бојишта. У тој својој улози Хрвати су се у балканском рату исказали управо беспримјерно. С Немцима раме уз раме, они су сломили бившу државу“.

Дана 10. априла 1941. године објављено је стварање Независне Државе Хрватске, коју је Степинац почео да изграђује под заштитом папског легата у „Свету — Божју — Христову — Војујућу Хрватску, давно сањани и жељковани идеал“, а која је под вођством фашистичког измећара Анте Павелића требало да разједини народе Југославије. Стварање ове накардне државне творевине, познате по нечувеним зверствима која су у њој почињена, наишло је на отпор не само Срба, већ и огромне већине

*) Године 1945. Крен је ухаћен и осуђен на смрт од наших власти.

Хрвата и Муслимана који су се нашли у њеним границама. Хрватски народ, у заједници са осталим југословенским народима, уништио је у народноослободилачком рату како фашистичке окупаторе, тако и крваву Независну Државу Хрватску, која није била ни независна, ни држава, ни хрватска, и створио истински слободну и независну Народну Републику Хрватску у оквиру Федеративне Народне Републике Југославије.

Рад и кретање владе за време ратне кризе

На седници Министарског савета од 29. марта 1941. године одлучено је, на предлог министра спољних послова Нинчића, да се не објављује мобилизација, али да се настави припремање.

На седници од 30. марта укинута су концентрациони логори и упућено упозорење народу да се не сели из Београда.

Седмога априла влада је у Севојну код Ужица, а већ 11. априла на Палама код Сарајева. Овога дана Шутеј је известио „да је др Мачек остао у Купинцу да дели судбину свога народа, али да неће никог дезавуисати од својих другова“. Министарски савет је констатовао да „др Мачек овим поступком чини највећу личну жртву за свој народ“. Међутим, Мачек је 10. априла, десет минута после прогласа о стварању Павелићеве усташке државе под Хитлеровом чизмом, изјавио да је „данаšnjим даном Кватерник прогласио Независну Државу Хрватску са својим историјским границама“ и позвао присталице ХСС да се покоравају властима.

На седници од 12. априла Министарски савет закључује да се амнестирају сви кажњеници по Закону о заштити државе, осим случајева шпијунске и издаје. Одлука да се достави телеграфски казним заводима.

Седница владе одржана 17. априла у кр. посланству у Атени. Закључено да већина министара пређе у Каиро.

Седница владе у Тантури 28. априла. Закључено да се Министарски савет подели на секције.

Седамнаестог маја седница у Јерусалиму.

Четвртог јуна у Тантури. Учињен распоред за одлазак авионом у Лондон.

Депеша краља Петра
(од 18. априла 1941)
из Каира

И тако је југословенска влада побегла из земље остављајући равнодушно и „без збогом“ свој народ на милост и немилост крволочном окупатору. И, да би иронија била већа, крунисана је овом краљевом депешом: „Моме милом народу. Срећно смо са нашом владом стигли у Каиро. Петар II“.

А ево како је Черчил преко енглеског посланика у Београду Кампбела, депешом од 13. априла 1941. године, саветовао Југословенску владу: „Не видим зашто би краљ и влада били принуђени да напусте земљу која је пространа, брдовита и пуна наоружаних људи. Немачки тенкови се могу несметано кретати дуж цеста и друмова, ал& да би се победила српска војска потребна је пешадија, а тада ће се пружити прилика за уништавање Немаца. Потпуно је јасно да би краљ и влада требало да узму учешћа у том подухвату“.

Раскомадавање окупираних Југославије

После окупације Југославије, силе осовине су поделиле њену територију на девет делова, и то:

1) Србија под немачком окупацијом, без југоисточне Србије, десне обале доњег тока Тимока, Санцака и Срема, а обухватајући северни део Косова;

2) Гувернаторат Црне Горе, под управом Италије, обухватао је приближно већи део садашње територије СР Црне Горе са Санцаком;

3) створена је такозвана НДХ, која је образована од једног дела данашње СР Хрватске, целе Босне и Херцеговине и Срема. Испочетка је била под италијанском утицајном сфером, с тим да то буде велико хрватско краљевство којим ће владати војвода од Сполета као краљ Звонимир I. Али кад су се његове прокламације појавиле у Загребу, намргођени хумористи су изменили његов назив „Први“ и претворили га у — „Последњи“, што је вероватно учинило да се војвода никад не појави у Загребу, а нарочито зато што му Немци нису дозволили да поведе собом дивизију Италијана за личну заштиту;

4) Италија је анектирала део Словеније, јужније од Љубљане, већи део обале и острва и Бококоторски залив са околином;

5) Немачка је анектирала северни део Словеније;

6) Мађарска је анектирала Бачку, Барању и Прекомурје, претендујући и на анексију Међимурја;

7) под немачком управом стајао је Банат;

8) Бугарска је анектирала југоисточни део Србије, источну обалу Тимока северно од Зајечара, највећи део Македоније, сем Преспанског језера, а источно од пруге Охрид — Тетово, захватајући југоисточни део Косова;

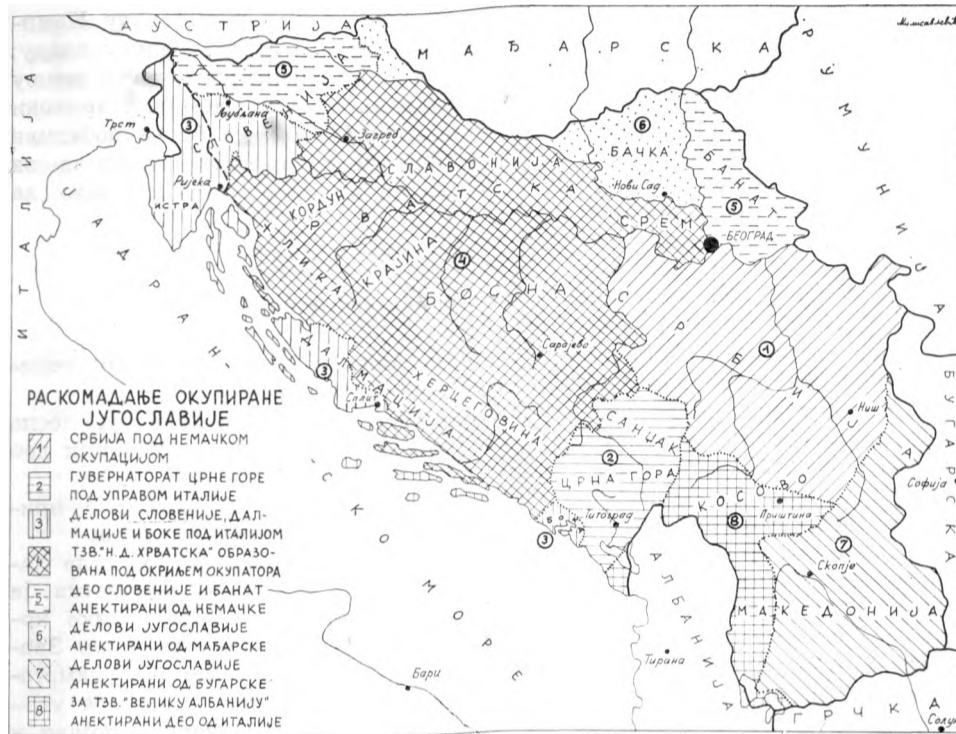
9) Италија је анектирала за „Велику Албанију“ преостали део Македоније, већи део Косова и део Црне Горе.

Али „једна је ствар окупирати једну земљу, а друга — покорити је“ (Наполеон).

И тих двадесет дана, од 27. марта до 17. априла, југословенског отпора немачкој инвазији били су од великог значаја за савезнике. Ево како је то оценио дописник „Сандеј тајмса“, бригадир Енстеј.

„Југославија је својим гестом у огромној мери помогла Британији у том критичном времену њене усамљене борбе, и не рачунајући утицај њеног геста на даљи ток ратних операција. Помажући Британију, Југославија је помогла спасењу целог света“.

Априлским ратом Југославија је савезницима створила драгоцену време, које је било од необичне користи, како за британске трупе у Грч-

Комадање Југогловије (1341)

кој и на Блиском истоку, тако и за снаге Црвене армије на Источном фронту. О томе Винстон Черчил каже: „Нико не може тачно оценити какве су користи имали савезници одгађањем најважнијих операција за пет недеља, а нарочито је тешко проценити последице које је то одгађање имало на ток немачко-руске кампање пре дубоке зиме. Може се с разлогом претпостављати да је због тога Москва била спасена.

Да би се правилно оценило дејство племените побуне југословенских народа на даљи ток рата и са гледишта енглеске стратегијске ситуације, треба се сетити главних црта Хитлеровог плана и степена до којег је он у то време успео да га спроведе. Када му је услед величанствене победе над његовим ваздухопловством, у јесен 1940. године, пропала сва нада на Британију изврши инвазију и покори је, Хитлер, као и Наполеон пре 'њега, окренуо је своју снагу на Исток. Не могавши да се пробије до срца Британске империје, он је одлучио да је раскомада. Оценио је да ради тога мора да овлада пресудним стратегијским подручјем које обухвата цео Средњи исток, од Суецког канала па до петролејских извора на Кавказу и од Сирије и Палестине до Персијског залива. Он се заносио сновима да на ово пресудно подручје изврши трокраки напад огромних размера. Мислио је да ће затим моћи да изврши инвазију на Индију, затим да се споји са Јапаном у Индијском океану и да Африку обухвати са севера и истока. Десни клин његовог напада, по његовом плану,

требало је да продре кроз Либију и Египат, па затим до Суецког канала и да се ту споји са централним клином који је требало да се пробије кроз Балкан, па онда кроз Крит и Сирију. Ова два клина су затим заједнички требало да притекну у помоћ левом клину који би се кроз Русију пробио до петролејских извора на Кавказу и прогутао Ирак и Иран

Показало се да је отпор Југославије, заједно са јуначким отпором Грчке према Италији, био први камен о који се немачка ратна машина спотакла и скренула у страну. Зато што су више трупа морали да пошаљу на Балкан Немци су морали да одложе свој напад на Русију, што је по њих имало катастрофалне последице. Одоцнили су такође са освајањем Крита. Британија је успела да обезбеди Сирију пре но што су Немци у њу стигли и да тако осујети надирање Хитлеровог централног клина ка истоку. Од тога времена Хитлер је могао само да се нада да ће левим клином успети да се пробије до Кавказа, а десним да се дограби Египта“.

Чим су стигли у Котор, Италијани су се размилели као скакавци и предузели потребне мере да место добије што пре њихово фашистичко обележје. Већ сутрадан освануле су свуда по зидовима Мусолинијеве слике и снопихи пружа са секирама; извесили су заставе на све јавне објекте и на све прозоре (сл. 27). Било је доста и латинских слова „V¹¹ и речи „Утсегето“, испод којих су освитали пркосни одговори: „Ук}егето“ (Победићемо — Видећемо).

Завели су редовно дизање (ујутру) и спуштање (увече) велике заставе на високом стубу и наредили да је сви присутни грађани поздрављају, али је родољубиво грађанство пазило да се у то време не нађе у близини бандере са мрском заставом фашистичких окупатора. Поставили су по неком шаблону саобраћајца на „добошу“ у Котору наоко кроз уске и кривудавае градске уличице никаква кола не саобраћају. Изгледало је то смешно (сл. 28). Издавали су многобројна наређења и контрапоређења која се нису извршавала. Поред војних власти одмах је стигао и префект који је у град дошао са добрим обезбеђењем, а наишао на врло хладан дочек сачице грађана.

Ови прекоморски незвани гости брзо су се разбашкарили као да су дошли у Бари, а наши људи опет чинили су се невешти као да нису ни дошли, јер им ничим нису импоновали. Напротив, народу се гадило њихово недостојно, невојничко и нечовечно иступање и опхођење. Из очију сваког нашег родољуба могло се читати као да презриво каже: „Да ме пари врела вода, прости јади, него млака и прљава!“ Додуше, било је и петоколонаша, шпијуна и опортуниста, који су се у новој ситуацији угодно осећали и добро сналазили.

28. априла — понедељак. — Дошли из Котора у Лијеву Ријеку.

Да бих се уклонио из загушљиве атмосфере, која је настала у Котору после доласка Италијана, отишао сам 28. априла заједно са супругом у своје родно место Лијеву Ријеку и настанио се код свога најближег рођака (брата од стрица) Војина Оровића, ранијег племенског капетана и среског начелника. Ту смо остали месец и по дана.

Тамо још није било окупатора, сем што би пројурила цестом понека немачка моторизована колона, и зато смо дуго имали илузију као да смо још у слободи. Али после месец дана стигоше италијански карабинијери, с почетка бојажљиви, учтиви и мањи од „макова зрна“, а после су им мало-помало нарасли рогови, нарочито кад су стекли пријатеље и савезнике код петоколониша и будућих четника, па су постали дрски пљачкаши и несносни тлачитељи народа.

Још док сам био у Лијевој Ријечи запажало се диференцирање људи у односима према окупатору. Већи део је гледао на Италијане с презрењем и мржњом, те мислио о устанку на који се са сигурношћу рачунало. То су били напредни, слободољубиви и одважни људи, на челу са комунистичком омладином, који су после отишли у партизане. А један део малодушних опортуниста није показивао одвратност и мржњу према фашистима, већ је одмах почео да хвата везу с њима на разне начине; то су већином били чиновници и разни реакционари, који су доцније постали шпијуни и издајници, организовани у четничке јединице под окриљем и за рачун окупатора, а против свога сопственог народа.

Ови последњи су прецењивали снагу Немачке, а потцењивали Совјетски Савез, па су се према томе и опредељивали. Тако, на пример, када сам у те дане једном приликом разговарао са Ђорђијем Лашићем и заступао мишљење да ће Совјетски Савез пре или после прићи осталим демократским државама и осигурати победу над фашистичким завојевачима, он је то одлучно побијао кујући у звезде Немачку и говорећи да од Русије, и кад би заратила с Немачком, не би богзна какве користи било, пошто, вели, нема оружја и друге ратне опреме више но за два милиона војника. На то сам га демонстративно напустио, речима: „Нећу више с тобом да дискутујем када ти као генералштабни мајор не знаш тачније податке о великом препороду и циновској војној моћи Совјетског Савеза“.

Као што се доцније показало, овако погрешно схватање Лашића није било због непознавања стварности него је то свесно извртање чињеница једног петоколониша који ће доцније, као „командант свих југословенских трупа у Црној Гори“, први отпочети братоубилачки рат нападом на партизане у Барама Краљским и кога ће зато народ жигосати овим речима:

О Лашићу, о мајоре,
Издајниче Црне Горе,
За конзерве и за проју
Ти издаде браћу своју!

Ево његовог саопштења о наменама и првог наређења „потчињенима“:

ШТАБ КОМАНДЕ СВИХ
ЈУГОСЛОВЕНСКИХ СНАГА
У ЦРНОЈ ГОРИ

Бр. 2
16. јануара 1942.
Положај

Високом одлуком Њ. В. Краља Петра II Стр. Пов. бр. — од 15. октобра 1941. године, предатом радио путем преко команданта свих југословенских снага у отаџбини генерала г. Драже Михаиловића, одређен сам за команданта свих југословенских трупа у Црној Гори.

Истом одлуком наређено је да ми се одмах ставе на расположење сви активни и резервни официри и подофицири и сви обвезници оперативне и резервне војске и сви чиновници. Такође је стављено у дужност свим властима сходно ратним законима Краљевине Југославије да ми пруже пуну сарадњу као представнику редовне Југословенске војске.

Другим наређењем Стр. Пов. бр. 177 од 20. децембра 1941. године позивају се сви активни и резервни официри и подофицири и обвезници Југословенске војске да се сместа ставе на расположење постављеним командантима наше војске у Црној Гори, без обзира на чин и положај који су раније заузимали, јер је циљ висока борба за слободу, те остварење овога не трпи ситнице личне природе. Потребан је свестан, предан, одан и енергичан рад свију правих и поштених патриота. Ово наређење сматрати као оглас мобилизације, јер се очекују брзи и од пресудне важности догађаји за наше потпуно ослобођење.

Командант ће најенергичнијим начином обавестити све старешине и обвезнике о предњој мојој наредби.

Сваки од нас положио је заклетву на верност краљу и отаџбини, те заклетве још нико није разрешен. Држава се налази у рату, услед чега ће сваки онај који се не одазове предњем наређењу бити сматран војним бегунцем, те ће му се судити по ратним законима Југословенске војске.

Достављајући предње *наређење* да о предњем обавестите све активне и резервне официре и подофицире и обвезнике оперативне и резервне војске, с тим да сваки одређени старешина одмах предузме организацију свих националних елемената у свом делокругу и да се рашчисти питање ко је за краља и отаџбину, а ко је против овога.

Обавестите све активне и резервне официре да одмах дођу и јаве се потписатом у Лијевој Ријеци. Рок је јављања најдаље до (нечитак број) овог месеца, ко се до овог времена не јави сматраће се војним бегунцем и имаће да искуси све последице ратног закона Краљевине Југославије.

Живео краљ Петар II.
Живела Велика Југославија.
Живео цео наш народ.

Командант
Ђенералштабни мајор
Ђорђе М. Лашић

Драгиша Вешовић опет, са своје стране, настојао је да ме одврати од поновног комитовања, да се опет не одметнем као за време првог светског рата, када сам провео у гори две и по године, не покоривши се окупатору. Вешовић је после био један од идеолога четничке акције у Црној Гори и као такав на концу рата је осуђен на робију.

Долазак Италијана у Лијеву Ријеку и овакво расположење код Лашића, Вешовића и њихових једномишљеника учинило је да се вратим у Боку. То су сигурно ови будући четници једва дочекали да им не бих сметао у прљавом издајничком послу. А омладинци око Шћепана Ђукића и млађи официри жалили су што одлазим и говорили ми при испраћају: „Штета што идеш између нас, јер смо рачунали на тебе да нас, као стари комита и искусан ратник, поведеш у борбу против окупатора кад за њу дође време“. Ја сам им одговорио да одлазим привремено и да ћу опет доћи кад сазнам да ће устанак почети. Тако сам одиста мислио, али је борба с Италијанима у Црној Гори нагло планула и саобраћај се прекинуо, тако да се нисам могао пребацити у свој крај, но сам најпре искочио из Котора у Ораховац, а доцније преко Цуца пошао у Кривошије, код команданта Никшићког партизанског одреда Саве Ковачевића, код кога сам остао као војни саветник и заменик око пола године.

Тако су Ђорђе Лашић и остали петоклонаши услед мог одсуства из Лијеве Ријеке много лакше успели да организују четничке банде које

су своје народу задале много јада и нанеле велике жртве. И зато нисам могао да прежалим што се у почетку устанка нисам затекао у своје крају пошто сматрам да би иначе тамо све друкчије и боље било. Нема сумње да би моји племеници пре пошли са мном у свету борбу за слободу него са Ђорђијем Лашићем и Павлом Ђуришићем у срамну издају.

Упркос жељеног боравка у свом завичају, међу својим најближим и најдражим, био сам страшно утучен због несреће која је задесила услед окупације нашу земљу и наше народе. На то ме је сваког дана подсећала и беда избеглица из Метохије, које су Шиптари из њихових кућа и са имања отерали без игде ичега, и сад су се враћали на старевину, код својих рођака који ни за себе хлеба нису имали.

Осим тога, моју тадању тугу потенцирала је и болест мога братучеда Николе који је за све то време лежао на самртничкој постељи и који је издахнуо одмах после мог одласка за Боку.

12. јуна — четвртак. — Вратили се из Лијеве Ријеке у Котор.

Преноћили у Подгорици где смо посетили моју рођаку Плану Јовићевић. Са балкона њене куће посматрао сам Италијане како су се разбашкарили. Насред вароши, пред својом командом, имали су огромну „Дучеову“ бисту и око ње су црне кошуље грлато певале, скандирајући после сваког стиха до изнемоглости рефрен: „Еу1уа ^азсГзИ — аһаззо соттитзИ“ (Живели фашисти — доле комунисти), што значи да су лукави Латини наслућивали откуда им прети опасност, па су се у страху овако узајамно куражили.

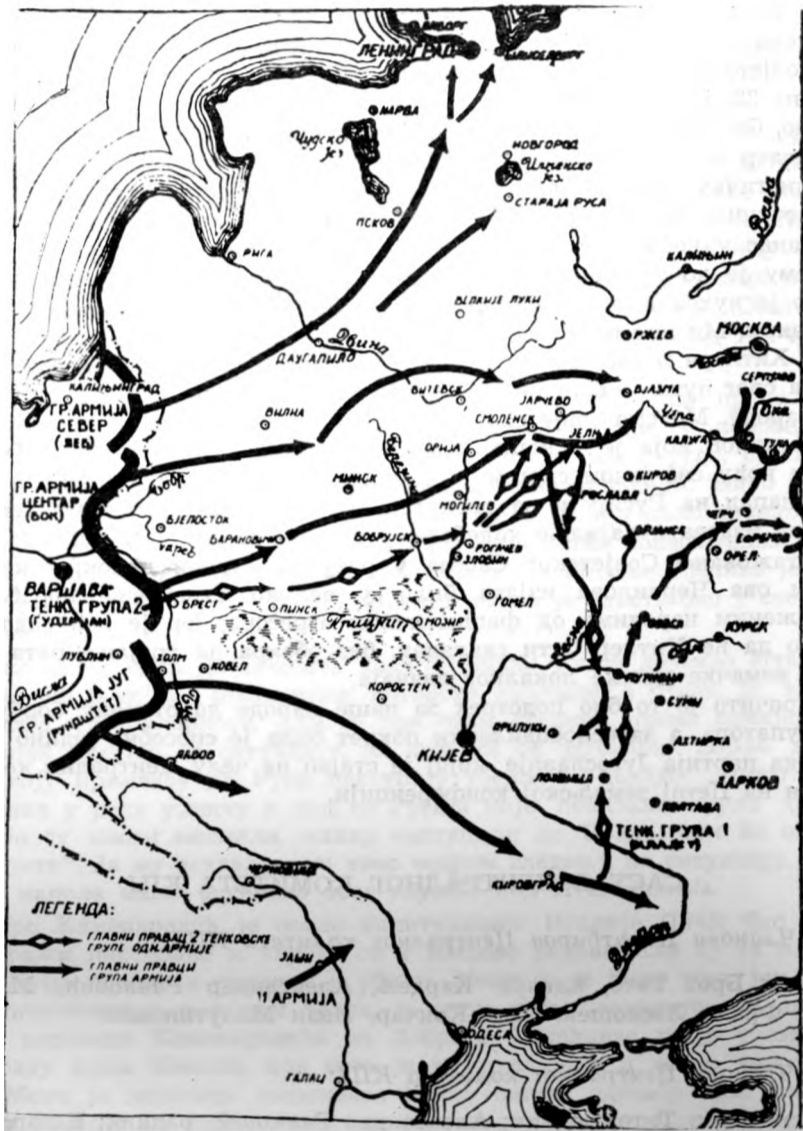
Немачки напад на Совјетски Савез

Хитлер је најпре наредио да се протури глас како немачке концентрације на Истоку имају циљ да обману Енглезе стварајући утисак о непосредном немачко-руском сукобу. „Хоћу — казао је он — да операција „Барбароса“ буде највеће изненађење у историји“. И одиста је то било најчудније, највеће и са најтежим последицама стратегијско-тактичко изненађење које је Немачка приредила Совјетском Савезу с којим је имала пакт о ненападању.

„Командовати значи предвиђати“, казао је Наполеон. А Стаљин није знао да предвиђа, но је слепо веровао Хитлеру који је, још у новембру 1940. године, баш после Молотовљеве посете Берлину, потписао „план Барбароса“ за уништење Совјетског Савеза. У Москви су заборавили на Хитлерове речи у његовој књизи „Мет Катрг“. Није их поучила ни судбина толиких великих и малих држава у Европи које су све тако изненађене и прегажене.

Енглески и амерички државници су пријатељски у више махова упозоравали совјетску владу на опасност која прети Русији од Хитлерове Немачке, али узалуд.

Начелник Врховног штаба, генерал Шапошников је почетком маја 1941. године предлагао совјетској влади да прогласи други степен мобил-

Немачки напад на Совјетски Савез (1941)

лизације. Али је то одбијено и једино што је влада дозволила била је делимична мобилизација у неколико војних округа под изговором маневра.

У духу пароле: „Не провоцирати Немце!“ било је чак забрањено да се доведе у приправност противавионска одбрана, те је тако у неколико првих часова рата совјетска авијација изгубила око 50 одсто својих ефектива који су, изненађени и без противавионске одбране, уништени, исто као раније у Пољској и Француској!

Та лаковерност совјетских државника, на челу са Стаљином, кога је, веле, немачки мучки напад затекао на Криму, скупо је стала не само народе Совјетског Савеза већ и многе друге.

Дана 22. јуна 1941. године сазнало се преко радија да је Немачка вероломно, без објаве рата, напала Совјетски Савез.

Хитлер се надао да ће Запад са задовољством гледати како он руши „комунистичку Русију“, али се преварио. Истог дана када су немачке трупе ступиле на руско тло, Черчил је дао ову значајну изјаву:

„Данас у четири часа изјутра Хитлер је напао и продро у Русију, при чему је до техничког савршенства употребио своје перфидне лажу. Хитлер је чудовиште неваљалства, незаситљив у својој жеђи за крвљу и пљачком. Ми имамо само један циљ и задатак. Ми смо решени да уништимо Хитлера и сваки траг нацистичког режима. Ништа нас неће скренути са овог пута — баш ништа. Ми ћемо дати сваку помоћ Русији и руском народу. Ми смо совјетској влади понудили сваку техничку или економску помоћ која је у нашој власти. Ми ћемо бомбардовати Немачку дању и ноћу све јачом снагом... Хитлер се љуто вара ако мисли да ће његов напад на Русију и за тренутак ослабити напор великих демократија или изазвати најмање колебање у одлуци да му се учини крај“.

Ангажовање Совјетског Савеза у рату на страни демократских држава и ова Черчилова изјава били су велико охрабрење поробљеним тл угроженим народима од фашистичких агресора, јер је већ сада било сигурно да ће Хитлер бити савладан, без обзира на трајање рата и поједине немачке успехе локалног значаја.

Нарочито је то био подстрек за наше народе да отпочну борбу против окупатора, а за ослободилачки покрет била је способна једино Комунистичка партија Југославије којој је стајао на челу Централни комитет, изабран на Петој земаљској конференцији.

САСТАВ ЦЕНТРАЛНОГ КОМИТЕТА КПЈ

а) Чланови Политбироа Централног комитета КПЈ:

Јосип Броз Тито, Едвард Кардељ, Александар Ранковић, Милован Ђилас, Франц Лескошек, Раде Кончар, Иван Милутиновић.

б) Чланови Централног комитета КПЈ:

Јосип Броз Тито, радник; Александар Ранковић, радник; Едвард Кардељ, интелектуалац; Борис Кидрич, интелектуалац; Милован Ђилас, интелектуалац; Франц Лескошек, радник; Моша Пијаде, интелектуалац; Вида Томшич, интелектуалка; Иван Милутиновић, интелектуалац; Миха Маринко, радник; Владо Јанић, радник; Вицко Крстуловић, радник; Раде Кончар, радник; Ђуро Пуцар, радник; Спасенија Цана Бабовић, радница; Јаков Блажевић, интелектуалац; Божо Љумовић, намештеник; Иво-Лола Рибар, интелектуалац; Сретен Жујовић-Црни, намештеник; Методије Шаторов-Шарло, радник; Коста Стаменковић, радник; Жарко Зрењанин, интелектуалац; Јосип Краш, радник; Франц Шаломан, радник; Славко Шландер, интелектуалац; Блажо Јовановић, интелектуалац; Павле Пап, интелектуалац; Милош Зиданшек, радник; Стипе Ромац, сељак.

в) *Кандидати за чланове Централног комитета КПЈ:*

Тоне Томшич, Владо Поповић, Милош Матијевић, Момир-Моша Томић, Крсто Попивоца, Јован Ковачевић, Боро Вукмировић.

У почетку напада Немачке на Совјетски Савез, не само Хитлер, него и већина посматрача и државника у савезничким земљама сматрала је привремени узмак Црвене армије као израз војне и економске слабости совјетске државе. Они су мислили да ће хитлеровске хорде постићи на совјетско-немачком фронту исто тако муњевиту и лаку победу као у Пољској и толиким осталим државама на Западу. О томе амерички публициста Кеседи у својој књизи „Московски записи“ каже: „Опште мишљење свих стручњака је било да ће рат у Русији трајати од три недеље до три месеца“.

Ја сам, услед надирања немачких моторизованих трупа преко Белорусије и Украјине, поред свег свог оптимизма и вере у непобедивост Совјетског Савеза, био јако забринут. Тада, негде око 1. јула, сретнем се пред кафаном „Дојми“ у Котору са Ђиром Каменаровићем. Ђиро је знао више страних језика, па је из новина и преко радија лако сазнавао све догађаје на фронтима и у свету које би нама, мање обавештеним познаницима и пријатељима, у кафани или другде, на питање: „Каква је ситуација, Ђиро?“, све изручио као из рукава пошто је одиста био у све добро верзиран.

Тако је то било до момента када је онако топло дочекао Италијане и остао код њих као председник которске општине, а отада је изгубио свој углед и популарност. Али га при овом сусрету, према ранијем обичају, ипак запитих за ситуацију, на шта ми он одговори: „Врло добра“. И на моју примедбу да Руси одступају убедљиво додаде: „Ништа зато, кад онако у реду узмичу и кад се Русија није показала трула држава, као што су многи мислили, макар одступили до Урала, они ће одолети и победити“. Ја му захвалим на тако ведром гледању на ситуацију. Отада сам га напола мање осуђивао због службе под Италијанима.

Ђиро Каменаровић је после капитулације Италије (1943) био пошао да потражи партизане и уврсти се у њихове редове, али су га на путу преко Цуца пресрели четници и убили. Мени га је било жао, јер је био врло интелегентан и ваљан човек, у души добар патриота, од познате српске породице Каменаровића из Доброте. Школовао га је у лицеју у Цариграду краљ Никола, код кога је дуже служио и добио чин командира. Мени је нарочито импонувао његов оштар одговор арм. генералу Милану Недићу на увреду, коју му је нанео у књизи „Српска војска на албанској голготи“. Он је Недића у једној брошури од 46 страница (1938) јавно изобличио као „лажова и клеветника“ и, како је све зналачки документовао, Недић није смео ништа предузети против њега.

Поводом напада Немачке на Совјетски Савез Централни комитет КПЈ издао је проглас у коме се, између осталог, каже:

РАДНИЦИ, СЕЉАЦИ И ГРАЂАНИ ЈУГОСЛАВИЈЕ!

Раног јутра, 22. јуна, напали су разулари немачки фашистички бандити на велику и мирољубиву државу радника и сељака, на Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошуњали су се исто тако изненада и мучки над

Радници, сељаци и грађани Југославије!

Раног јутра 22 Јуна јапали су разуздрени немачки фашистички бандити на велику и мирољубиву државу радника и сељака на Совјетски Савез. Ови професионални злочинци дошумали су се исто тако изнегада и мучки над цватуће градове Совјетског Савеза као што су се десет недела томе назад дошумали над Београд да их спасу својим убојничким гранатама. Овај нов нечувени злочин фашистичких убојница извршио је страшнијим огорчењем не само срца двестотинаједног народа земље социјализма, већ и срца радног човечанства читавог света.

Пронавши потоке крви, завинили у црно читаву Европу и подјаринаши њене народе Немачка фашистичко-капиталистичка банда, на челу са лудаклом Хитлером натерала је своје, невиним краљу окупале чопоре на шатури Совјетски врт, да руше оно што се 23 године циничким напорима градили народи Совјетског Савеза. Али крвожедни фашистички злочинци и њихови сатрати у осталим капиталистичким земљама јуто су се овог пута преварили. Немају они сада против себе слабе европске државе, већне од издјаничке капиталистичке класе; земље, које су растројале, разједињене и ослабљене петогодишњим издјаничким радом, већ имају против себе сложне двестотинаједне народе великог Совјетског Савеза, окупљене око херојске партије бољшевица, окупљене око свог великог и мудрог вође, друг Стаљина. Они имају против себе непобедљиву црвену армију, грозну силу, која стоји као гранитна стена на одбрајни социјалистичке отаџбине. Они имају против себе радни народ и национално угњетавне масе читавог свијета. То је класа која ће помоћи не само зубе крвожедних фашистичких зверовима, него ће потпуно уништити ту заразу која хоће да својим смрадом окужи читав свет.

Радници, сељаци и грађани!

Немачки фашистички освајачи попутни су, по својој обичају овај свој злочинички напад на Совјетски Савез са најординалијним измишљотинама. Они су на брзу руку скрпљили меку општуру против Совјетског Савеза покушавајући оправдати код свога народа и код осталог поштењег света свој напад, који се ничим не може оправдати. Може ли ико поштењег на свету више веровати глупим изговорима фашистичких пробијата? Не може. Немачка фашистичка пропаганда и пропаганда њених реакционарних сестара у осталим капиталистичким земљама па и код нас почела је бијесно ринати свој отров лажи и клевете против С.С.С.Р.-а. Она ће нас дневно експлоатирати са све могућом лажном вешташтва о својим побједима, да заваља свој народ и унесе забуну код свих оних који желе пораз фашистичких освајачима. Не верујте ништа фашистичким убојницама и крвожедним радног народа. Сачувајте вашу хладнокрвност и чините све да се убрза пролаз тих највешћих злочинаца што их памти историја човечанства. Верујте чврсто у то, да је Совјетски Савез са својом херојском црвеном армијом таква сила коју нико на свету није кадар савладати. Знајте да ће Совјетски Савез у својој оправданој борби бити на својој страни не само симпатије, него и подршку милијонских радних маса читавог света. Херојски народи Совјетског Савеза бију свој последњи бој, да једанпут за увек не само одбране велику социјалистичку отаџбину од фашистичко-капиталистичких вјадја, него и да спасу напавено човечанство да га снова не задеси понова не задеси средњевјековни мрак и ропство.

Радници и раднице Југославије!

Куцнуо је судбосони тренутак. Започела је тсудна битка против највешћих непријатеља радничке класе. Битка коју су фашистички злочинци сами замјетнуји мучким нападом на Совјетски Савез, изазу свих тубојених света. Драгоцења крв херојског Совјетског народа пролива се не само ради одбране земље социјализма, него и ради коначног социјалног и националног ослобођења читавог човечанства. Према томе то је и ваша борба, коју сви ми јужни подупирати свим снагама па и својим животима.

Пролетери свију земаља Југославије, на своја места, у прве борбене редове. Звијте често своје редове око наше авангарде, Комунистичке партије Југославије. Стајте на своје место. Непокорљиво и дисциплиновано вршите своју пролетерску дужност. Спремајте се лично за последњи и отсујани бој. Не дозволите да се пролива драгоцења крв херојског Совјетског народа без наше учешће. Више лароје морају бити: није јави радник или радница не смеју отићи у фашистичку Немачку, да својим радом јача снаге фашистичких бандита. Ни једна топ, ни једна пушка, ни једно таче, ни једно зрно жита и т. д. не сме вашом помоћи доспети у руке фашистичких злочинаца. Мобилизујте све наше снаге против тога, да ниша земаља буде база за снабдевање фашистичких рула, које као бесни пси нападају на Совјетски Савез, на нашу драгу социјалистичку домовину, на нашу мазу и куцу светског прсама који са нама упирају очи напавено радно човечанство читавог свијета.

Радници на железници и осталим транспортним средствима не сминјете бити онај капај кроз који ће пролазити убојно оружје и друга равна средства намењена против Совјетског Савеза и нас самих. Стјетите се наших борбених радница из прошле интервенције капиталистичког света против владе Совјетске републике. Учините све што је у вашој моћи, да онемогућите фашистичким злочинцима да нас искористе против Совјетског Савеза, него и пред радним народом наше земље и читавог света. Ми нас позивамо да у овим судбосоним часовима извршите своју дужност, која вам је намењена у овој отсујаној борби.

Омладино Југославије,

Бије се последњи бој са твојим највешћим непријатељем — са крвожедним младе генерације, са фашистичким злочинцима против које си се ти увек спремно борио кака те је Комунистичка партија позвала. Против тих истих твојих крвожедних непријатеља млада генерација Совјетског Савеза већ бије тежак и крвави бој. Пролива своју драгоцењу крв за твоју срећнују будућност, за уста омладиног Совјетског Савеза која је са песмом на устима градила социјализам, која је већ имала извојено све то за чиме ти, омладино Југославије чекаш. И мала је срећан културни живот и осигурану будућност. Можеш ли ти омладино остати по страни? Не можеш, ти мораш такође сада бити у првим редовима борбе против фашистичких злочинаца. Окупај своје снаге у савезу Комунистичке омладине, да под вођством Комунистичке партије Југославије заузмеш своје место у борбеним редовима радничке класе.

Хрватски народ: радници, сељаци, војници и сва поштена интелегенција

Сауга фашистичких освајача — издјаник Павелић хоће да се хрватски народ искористи у борби против Совјетског Савеза и против ослободилачке борбе наших народа. Није ли већ тај, невиним краљу попрскани злочинац навео довољно срамоте хрватском народу? Зар ћете дозволити да још и та страшно издаја буде покривена твојим хрватским именом? Зар ти хрватски господари већ нису у прошлости навели довољно срамоте? Не. Сада кака је твоја истинска слобода већ тако бланда, ти, хрватски народ, нећеш допустити такве издаје. Војници у касарнама, радници у фабрикама, сељаци у селу, угњетени се у један јединствени фронт и борите се свим средствима против те фашистичке издјаничке банде и њених фашистичких господара. Будите спремни да заједно са осталим радним народом града и села земаља Југославије заузмеш своје место у првим редовима у борби за вашу срећнују будућност.

Срби, Словенци, Црногорци Македонци, и сви остали поробљени народи Југославије,

ни који стете под окупаторском чизмом, сви ви који љубите слободу и независност, који нећете фашистичког ропства знате да је куцнуо час нашег скорог ослобођења од фашистичких освајача. Зато допринесите и ви ваш део у борби за вашу слободу, под вођством Комунистичке партије Југославије. Борба Совјетског Савеза јесте и ваша борба, јер се он бори против нашег непријатеља под чијим ви јармом стете. Не дајте се завести разним домаћим реакционарима који су у служби фашистичких бандита. Ваше место јесте у борбеним редовима радничке класе, која се бори за вашу истинску слободу и независност. Ог те борбе зависи ваша будућност и будућност ваше дече. Ако љубите своју слободу и независност, ако нећете бити туђи робови, ако желите да се ослободите фашистичког ропства, онда помогните свим средствима праведну борбу велике и мирољубиве земље социјализма — Совјетског Савеза, уједињите своје снаге против наших угњетача, фашистичких освајача, који поробише и опљачкаше вашу земљу.

Комунисти Југославије,

Дошло је овај најтежи час кога смо ми у нашој борби вредивали. Ми смо знали шта спремају фашистички злочинци против С.С.С.Р.-а и читавог радничког човечанства. Крвожедни фашистички властодарци, који крве у ропству своје народе и народе подјармањених земаља навештише нам рат до истребљења, навештише преко радија крвави покољ комуниста. Ми ту борбу признаћемо, јер ми смо је очекивали и ми смо се на њу спремили. У тој борби неће бити пардона ни једном комунисту, делу се фашистички бандити, а ми кажемо: у тој борби неће бити пардона злочиничким фашистичким вођама и њиховим верним саугама, у тој борби неће бити пардона фашистичкој финансијској организацији и њеним сатрапима.

Комунисти Југославије! Не оклевајте ни тренутка већ се лично спремајте за ту тежку борбу. Сместа прилагодите своје организације и њихов ред за тај последњи бој. Печузните све да чим боље осигурате наше драгоцење крвожеде који су нам данас више него икад потребни у тој борби. Организујте разне масе и предајте им више тежко стечено искуство. Стајите на челу радних и национално угњетавних маса и водите их у борбу против фашистичких тачача наших народа. Одважност, дисциплина и хладнокрвност мека влада међу нама, јер ви морате тиме дати примор другима. Извршите своју дужност авангарде радничке класе Југославије. Напред у последњи и озлуцини бој за слободу и срећу човечанства.

Да живи велика и непобедива војска социјализма — Совјетски Савез!

Да живи херојска партија бољшевица К. К. П.!

Да живи вођ и организатор прошлих и будућих победа великог и јојног Совјетског Савеза, друг Стаљин!

Да живи Комунистичка Интернационала!

Да живи међународна солидарност свих угњетених и изабављених!

Да живи јединство и борба радних маса Југославије!

Доле империјалистичко-фашистички злочинци на челу са крвавним Хитлером, Мусолинијем и осталим сатрапима.

Централни Комитет
Комунистичке партије Југославије

Проглас Централног комитета КПЈ којим се позивају народи Југославије на оружани устанак против окупатора

цватуће градове Совјетског Савеза, као што су се десет кедља пре тога до-
шуњали над Београд, да их заспу својим убојничким гранатама. Овај нов
нечувени злочин фашистичких убојца напунио је страшним огорчењем не
само срца двестомиллионског народа земље социјализма, већ и срца радног чо-
вечанства читавог света...

Хрватски народе: радници, сељаци, војници и сва поштена интелигенција,

Слуга фашистичких освајача — издајник Павелић хоће да се хрватски
народ искористи у борби против Совјетског Савеза и против ослободилачке
борбе наших народа... Војници у касарнама, радници у фабрикама, сељаци
у селу, уједините се у један јединствени фронт и борите се свим средствима
против те фашистичке издајничке банде и њихових фашистичких господара.
Будите спремни да заједно са осталим радним народом града и села земаља
Југославије заузме своје место у првим редовима у борби за вашу срећнију
будућност.

*Срби, Словенци, Црногорци, Македонци и сви остали поробљени народи
Југославије,*

Ви који стећете под окупаторском чизмом, сви ви који љубите слободу
и независност, који нећете фашистичко ропство, знајте да је куцнуо час вашег
скорог ослобођења од фашистичког освајача... Борба Совјетског Савеза јесте
и наша борба, јер се он бори против вашег непријатеља под чијим ви јармом
стећете. Не дајте се завести разним домаћим реакционарима, који су у служби
фашистичких бандита, ваше место јесте у борбеним редовима радничке класе
која се бори за вашу истинску слободу и независност. Од те борбе зависи
ваша будућност и будућност ваше деце ...

Комунисти Југославије,

Дошао је онај најтежи час који смо ми у нашој борби предвидели. Ми смо
знали шта спремају фашистички злочинци против СССР-а и читавог раднич-
ког човечанства. Крвожедни фашистички властодршци који држе у ропству
своје народе и народе подјармљених земаља навестише нам рат до истреб-
љења. Навестише преко радија крвави покољ комуниста. Ми ту борбу прихва-
тамо, јер ми смо је очекивали и ми смо се за њу спремали...

Комунисти Југославије! Не оклевајте ни тренутка већ се хитно спремајте
за ту тешку борбу... Станите на чело радних и национално угњетених маса
и водите их у борбу против фашистичких тлачитеља наших народа. Одваж-
ност, дисциплина и хладнокрвност нека владају међу вама, јер ви морате тиме
дати пример другима ...

На овај бојни поклич почеле су непосредне припреме за организо-
вање оружаних акција. Војни комитети, формирани још раније по свим
покрајинама, почели су са организовањем партизанских одреда. У таквој
ситуацији одржан је у окупираном Београду, 27. јуна 1941. године, саста-
нак Политбироа ЦК КПЈ, на коме је решено да се образује Главни штаб
Народноослободилачких партизанских одреда Југославије. У штаб су
ушли другови: Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Иван Милутиновић,
Милован Ђилас, Светозар Вукмановић и Иво-Лола Рибар. Друг
Тито, који је био председник Војног комитета, постао је командант Глав-
ног штаба Партизанских одреда Југославије*). Тада је донета одлука да се
главни штабови организују и по свим покрајинама. Ти штабови су органи-
зовани sukcesивно. Њихов састав изгледао је овако:

Србија

Сретен Жујовић-Црни, командант, Бранко Крсмановић, пол. комесар,
Родољуб Чолаковић, Филип Кљајић-Фића и Никола Груловић, чланови

*) Главни штаб је 26. септембра 1941. године променио назив у Врховни штаб НОПОЈ.

Хрватска

Иво Владић (Рукавина), командант, Милан Снадић-Сељо, пол. комесар, Ђаница Опачић, Владо Ђетковић и Вељко Ковачевић, чланови

Словенија

Франц Лескошек-Лука, командант, Ворис Кидрич, пол. комесар, Алеш Беблер-Примож, зам. команданта, Стане Жагар, Оскар Ковачич, Душан Подгорник и Марјан Брецељ, чланови

Босна и Херцеговина

Родољуб Чолаковић-Роћко, Слободан Принцип-Сељо, Светозар Вукмановић-Темпо, Осман Карабеговић, Коста Нађ и Угљеша Даниловић (недостају подаци како су били конституисани)

Македонија

Страшо Пинџур, Лазар Колишевски, Трајко Бошковски-Тарџан, Борка Велевска-Левата, Мара Нацева и Цветко Узуновски (недостају подаци како су били конституисани)

Црна Гора

Иван Милутиновић-Милутин, командант, Бајо Секулић, пол. комесар, Блажо Јовановић, Пеко Дапчевић, Арсо Јовановић и Будо Томовић, чланови

Сањак

Владимир Кнежевић-Волођа, командант и Воја Лековић, пол. комесар; у фебруару 1942. године извршена је реорганизација и попуна овог штаба овако: Владимир Кнежевић-Волођа, командант, Велимир Јакић, пол. комесар, Миле Перуничкић, зам. команданта и Бошко Ђуричковић, зам. пол. комесара

Војводина

Аћим Груловић (Слободан Сремчић), командант, Слободан Бајић, пол. комесар, Срета Савић-Коља, зам. команданта, Саво Оровић, начелник штаба, Јован Бељански и Миливој Савић, чланови*)

*) Ово је првобитна формација главних штабова, који су после у току рата, према потреби, мешали свој састав као што је и Врховни штаб НОВ и ПО Југославије допуњаван из редова политичких и војних руководилаца (отуда се иста имена и појављују на више места). Осим тога, била су 23 оперативна штаба у разним крајевима наше земље.

Одлука за устанак и почетак устанка

У Београду, у Ботићевој улици број 5, у вили Владислава Рибникара, 4. јула 1941. године састао се проширени Политбиро Централног комитета КПЈ и донео историјску одлуку за оружани устанак против окупатора. Том састанку су присуствовали: Јосип Броз Тито, Александар Ранковић-Марко, Милован Ђилас-Ђидо, Иван Милутиновић-Милутин, Сретен Жујовић-Црни, Иво-Лола Рибар и Светозар Вукмановић-Темпо (од чланова Политбироа били су одсутни: Кардељ, Кончар и Лескошек).

На основу те одлуке одређени су делегати Централног комитета за поједине покрајине, и то: за Србију — Сретен Жујовић-Црни, за Хрватску — Владо Поповић и Раде Кончар, за Словенију — Едвард Кардељ, за Босну и Херцеговину — Светозар Вукмановић-Темпо, за Црну Гору — Милован Ђилас-Ђидо. У Београду су остали: Тито, Александар Ранковић, Иван Милутиновић и Иво-Лола Рибар (до септембра 1941. када су се и они пребацили на ослобођену територију).

Убрзо после доношења ове историјске одлуке, 7. јула 1941. године у Белој Цркви (срез рађевски, Србија) испалио је прве устаничке метке Жикица Јовановић-Шпанац, и то је био почетак оружане борбе против окупатора и домаћих издајника. То је тако званично узето, међутим, пре тог датума Стеван Филиповић и Срећко Милићевић пресрели су на друму Ваљево — Ужице и убили два Немца а једног заробили. Стевана су после Немци заробили и под вешалима је дао величанствен пример хероизма, кличући слободи и позивајући на борбу против окупатора. Био је металски радник, командант батаљона Ваљевског одреда.

8. јула — *уторак*. — Посета генералу Симовићу, тешко оболелом.

Генерал Светислав Симовић (брат Душанов) лежао је врло тешко болестан у Шкаљарима и, без обзира што је био непокретан, добио је наређење од фашистичких власти да се сели у Србију. Он је и у тако тешкој ситуацији говорио са мном о будућем устанку против окупатора. Ја сам га познавао од времена када је, при крају првог светског рата, на челу једног пука ушао у Подгорицу, гонећи заједно са црногорским устаницима Аустријанце који су одступали из Црне Горе.

9. јула — *среда*. — Био код Ђукановића заједно са Божовићем и Стојановићем.

Миро Божовић, пуковник у пензији и капетан I класе Шпиро Стојановић, раније командир чете у мом батаљону, живели су у Котору и с њима сам ишао код бана Зетске бановине, генерала Блажа Ђукановића, који ми је био наставник као питомцу Војничке школе на Цетињу, а сада се беше настанио у Доброти близу Котора. Говорили смо о припремама за устанак, али Ђукановић и Стојановић нису били много за то загрејани. Тада ми је то било зачудо, а доцније постало исувише јасно, када је Ђукановић постао доглавник злогласног паликуће Пирција Биролија, а Стојановић један од најокорелијих четничких зликоваца.

Једино је Божовић радо прихватио моју идеју о неодложности устанка, и он ме је по повратку из Доброте у Котор молио да га не оставим кад пођем у гору, већ да пође са мном. Али био је толико слаб да се није могло на то ни мислити. Због чира у стомаку живео је на строгој дијети и изгледао као сенка. Он се за три године добро држао, али га је најзад Ђукановић придобио те је у свом крају одржао један говор за ра-

чун четника. Но убрзо се покајао и, честољубив и честит као што је био, није могао да опрости себи ту грешку, но је извршио самоубиство (у Скадру, одакле му је била жена).

17. јула — четвртак. — Пошао из Котора у Горњи Ораховац код учитеља Ђуровића.

Ноћу између 12. и 13. јула извршен је напад на Италијане у Црној Гори, најпре на Чеву и Вирпазару. То је био, између осталог, одговор на скупштину реакционара који су, под вођством Секуле Дрљевића, прогласили некакву „слободну“ Црну Гору под покровитељством Италије.

Италијани су на то завели опсадно стање, тако да сам једва успео да изиђем из Котора 17. јула. Тога дана сам пошао у Горњи Ораховац и остао код учитеља Крста Ђуровића недељу дана, уживајући најлепше гостопримство. Одатле сам ступио у везу са Кривошијанима, за које сам рачунао да ће по традицији међу првима устати против окупатора. Али су они из извесних разлога у тој првој акцији остали неактивни. А ни у Црној Гори општи устанак није могао да се одржи, но је убрзо малаксао и дошло је до напуштања ослобођене територије, која је обухватала све осим Цетиња, Подгорице, Никшића, Бара и Улциња, па је настало привремено затишје.

Док сам боравио у Горњем Ораховцу, први пут сам имао прилику да посматрам како Италијани „јуначки“ ратују. По целу ноћ су засипали артиљеријским гранатама са оних тврђава око Котора (Врмац, Тројица, Горажда) и са ратних бродова стрме и камените стране изнад Котора, према Ловћену и поврх Доброте, према Цуцама, тако да је све било у пламену као да се врши каква илуминација. Преко дана су непрестано кружили авиони „Савоја“ изнад Његуша, Чева и других села бацајући на њих бомбе, али са повеће висине и тако хладнокрвно и прецизно, да су једног дана погодили касарну своје сопствене посаде на Његушима и побили известан број војника. Тада сам наслутио оно у што сам се доцније у борбама лично уверио, да је тачна она стара хрватска пословица: „Шта је то: перје има, птица није; бежи, зец није; пушку носи, војник није? — берсаљер“.

И одиста, Италијани су стотинама пута показали да су по ратоборности сушта противност својим прецима Римљанима. Они су народ створен за песму и љубав, а не и за ратовање. Мусолини се уочи другог светског рата хвалисао да има осам милиона добро опремљене војске и вероватно је толико на броју имао. Али за свих десет година ратовања (1935—1945) та војска није задобила ни једну једину војничку победу, сем што је привремено окупирала голоруку Абисинију, и то помоћу абисинских издајника, као што је био рас Гукса. На свим ратиштима, са краја Африке преко Балкана до Стаљинграда, та војска је била увек и свуда тучена.

Зато је сам Бенито Мусолини, у разговору са својим зетом и министром Ђаном (23. дец. 1941), говорећи о моралу италијанске војске, рекао: „Ипак морам признати да су Италијани из 1914. године вредели више од ових данашњих. То није ласкаво за режим, али је тако“. А сутрадан, гледајући кроз прозор казао је и ово: „Овај снег и ова зима су дивни. То ће покренути ову слабићку расу, неспособне Италијане“. До оваквих мисли дошао је Мусолини услед неуспеха италијанске војске у Либији и Грчкој.

22. јула — уторак. — Сишао сам из Горњег у Доњи Ораховац и наставио се у кући Васа Вукашиновића, код кога сам остао до 30. септембра. Он је био дуго по свету као келнер на бродовима, па је био отмен и углађен у понашању. Имао је само жену, Марију. Били су то врло вредни, добри и гостољубиви људи, код којих смо се ја и моја жена Јошка осећали као дома, јер су нам указивали велику пажњу и делили с нама све што су имали у оној великој оскудици после окупације. Овде су и сви остали мештани честити људи и поуздани родољуби, тако да сам за све време борављења међу њима остао незапажен од Италијана, за шта им припада моје признање и захвалност.

Италијанска и квислиншка власт у Црној Гори

За цивилног комесара Црне Горе постављен је 28. априла 1941. године опуномоћени министар Серафино Мацолони, који је 22. маја добио титулу високог комесара. Он је 24. јула, у току јулског устанка, опозван, а управу над Црном Гором преузео је А. Пирцио Бироли.

Фашистички окупатор је наступао са паролом о „ослобођењу“ Црне Горе од „српске окупације“. Он се представљао чак као протагониста рестаурације црногорске државе. Циљеви Италије били су јасни: са што мање трупа држати у покорности Црну Гору и везати је што чвршће за себе.

Италијански министар спољних послова гроф Ђано забележио је 21. маја у свом дневнику:

„Отпремио сам Мацолонија Дучеу да бисмо решили црногорско питање; оно се знатно замрсило, у првом реду због сентименталног занимања краљевске куће. Изгледа да на Цетињу није добро примљен предлог да крунису кнеза Михаила; не познају га, жена му је Францускиња, а досад је живео од београдске помоћи. Сви су за краљицу Јелену, она би се по њиховој жељи морала крунисати круном Петровића. Признајем да се овакво решење и мени више свиђа, јер бисмо тако чвршће држали у рукама Црну Гору.“

По уласку у Црну Гору Италијани су формирали као своје оруђе квислиншке органе власти, мењајући неколико пута њихов назив и гарнитуру. Априла 17. то је „Привремени административни црногорски комитет“ и у њему: Јово Поповић, Душан Вучинић, Богдан Ивановић, Јован Клисић, Саво Милуновић, Петар Ломпар и др Иво Јовићевић; 12. маја то је „Техничко-административни савјет“ са јачом групом петоколонаша: Јово Поповић, Михаило Ивановић, Секула Дрљевић, Душан Вучинић и др. А већ 15. маја Техничко-административни савјет је преименован у „Савјетодавно вијеће“ („СопзиКа“).

За 12. јул (Петровдан) Мацолони је сазвао „Црногорски сабор“ који је требало да усвоји декларацију о „поновној успостави“ Краљевине Црне Горе. Декларацију је саставило италијанско Министарство спољних послова.

Орган Високог комесара за Црну Гору „Глас Црногорца“ донео је у ванредном издању на дан 13. јула 1941. године опширан извештај са заседања „Црногорског сабора“. У њему се, између осталог, каже:

„Пред позоришном зградом налазиле су се двије компаније црних кошуља 18. дивизије „Месина“ са музиком. У часу када је Њ. Е. Високи коме-

сар за Црну Гору Мацолони силазио са својом пратњом из зграде бивше бановине, компаније у ставу мирно одавале су почаст, а у исто вријеме музика је интонирала „Бовинецу“. Мацолони је затим извршио смотру постројених црних кошуља и ушао у зграду Зетског дома.

Улазак Екселенције Мацолонија поздрављен је продуженим аплаузима Италији и Црногорству.

Засједање Сабора отворио је стари и вјерни сарадник краља Николе, Михаило Ивановић, а затим је говорио званични саборски говорник, исто тако стари сајрадник краља Николе и два пута министар Краљевине Црне Горе г. Секула Дрљевић.

Послије говора Секуле Дрљевића, Сабор је акламацијом усвојио у име црногорског народа, као верни тумач његових жеља и његове воље, Декларацију у којој се каже: да је престала окупација Црне Горе од стране Србије, да се стављају ван снаге режим који је постојао у Црној Гори од 1918. године, Видовдански устав и Устав од 3. септембра 1931. године.

Сабор је прогласио Независну Државу Црну Гору за уставну монархију. Црногорски сабор је, даље, изјавио да су сви Црногорци захвални италијанским оружаним снагама, чијом се заслугом остварило ослобођење њихове домовине. Сјећајући се уских веза, које постоје између Династије Петровић-Његош и италијанског Краљевског Дома, с повјерењем у дјело обнове, дато увијек и свуда од Дучеа и од фашистичке Италије, Сабор је ријешно да сједини живот и судбину Црне Горе са судбином Италије, успостављајући са њом уске везе солидарности. Сабор је одлучно да се накнадно приступи склапању споразума између Црне Горе и Италије, прожетих духом ове солидарности и сагласних уласку Црне Горе у акциону сферу Рима.

На крају Сабор је ријешно да успостави Краљевско намјесништво и да умоли италијанског краља да одреди Намјесника Црне Горе који би прогласио Устав.

Црногорски сабор је на крају засједања упутно неколико поздравних телеграма. У једном телеграму предједник Сабора Михаило Ивановић моли првог ађутанта италијанског краља да саопшти Виктору Емануелу да је успостављена Црна Гора, чија се судбина усмјерава акционој сфери Рима. Сабор се обраћа захвалом узвишеном краљу, преко нарочите делегације, са поздрављем и молбом да благоизволи одредити једног регента. Сабор је упутно телеграме и италијанској краљици Јелени, грофу Ђану, Мусолинију и Хитлеру“.

Високи комесар за Црну Гору Серафино Мацолони са своје стране известио је своје Министарство спољних послова о припремама за засједање „Сабора“ и о његовом раду овако:

„Претходно позван од цивилних изасланика велики део народних посланика похрлио је 11. јула на Цетиње. Многи од њих који се нису одазвали били су на време замењени. Прштремна скупштинска седница била је сазвана за 11. јул. По сваку цену хтео сам избећи могућност дискусије након свечаног чина и наредио сам да чланови Консулте прикарку народним посланицима праву слику важности Скупштине... Скупштинска седница протекла је правилно. Изјава је била одобрена акламацијом. За то време стари Црногорци који су се нашли у дворани, дали су израза своме одушевљењу, које се поновило и за време ручка, приређеног од стране председника општине, ка(и за време пријема у мојој резиденцији; народ је остао поново по страни“

А то значи да народ није имао везе са издајством групе италијанских плаћеника око Секуле Дрљевића.

У раду Сабора је учествовало 60 „посланика“ којима су Италијани дали по 3.000 лира. Јула 13. требало је да отпутује у Рим делегација Сабора, у коју су били одређени Секула Дрљевић, Јово Поповић, и 5—6 сељака у црногорској ношњи као „свита“. Делегација је имала да однесе италијанском краљу Виктору Емануелу Декларацију Црногорског сабора и да га замоли да наименује краљевског намесника за Црну Гору.

Али — Сабор снује, народ одлучује. Тек што су „посланици Црногорског сабора“ напустили резиденцију грофа Мацолнија, на Чеву и у Вирпазару су пукле прве пушке против окупатора у Црној Гори. Оне су објавиле рат фашистичкој Италији. И тако је петоклонашка „Краљевина Црна Гора“ живела свега неколико часова. А Италијани су били принуђени да се окане лакрдије са „Слободном Црном Гором“ и да предузму операције за поновну окупацију Црне Горе која ће им овога пута бити много тежа него што је била у априлу. „Тврд је орах воћка чудновата, не сломи га ал' зубе поломи“ (Његош).

12. *августа — уторак.* — Око подне једна непријатељска чета упала у Веље Село, нашла оружје и убила из пушака и измрцварила једног младића и две жене.

У то време устаници у Црној Гори звали су се „герилци“ и за њих је била прописана ова заклетва:

„Ја Н. Н. заклињем се чашћу и свим што ми је најмилије да ћу се храбро и дисциплиновано борити,

да национално-ослободилачку борбу, у коју добровољно улазим, нигдје и ни у каквој ситуацији нећу изневјерити,

да ћу свако наређење руководећих другова без поговора извршавати,

да ћу се дисциплиновано и одано покоравати одлукама војне команде и скупу бораца којима припадам.

Заклињем се и гарантујем чашћу и животом да ћу све данас дате обавезе вјерно извршавати“.

У Лондону је 14. августа 1941. године потписана „Атлантска повеља“, међународни докуменат у коме су западне силе изложиле циљеве г-вога рата против фашизма. Потписали су је представници Аустрије, Белгије, Чехословачке, Грчке, Холандије, Јужноафричке Уније, Југославије, Канаде, Луксембурга, Норвешке, Новог Зеланда, Пољске, Слободне Француске, Совјетског Савеза и Велике Британије.

По своме значају „Атлантска повеља“ представља један од најважнијих споразума створених током другог светског рата. Поред тога што за циљеве рата истиче право народа на самоопредељење, независност и слободу, она формулише у зачетку и стварање будуће светске организације држава — Уједињених нација.

„Атлантска повеља“ је донета у критичним часовима за савезнике у другом светском рату и одиграла је велику улогу у мобилизацији снага света за даље вођење рата.

30. *августа — уторак.* — Несуђени поглавник „Независне Државе Црне Горе“ Секула Дрљевић одржао је преко радија један фамозни говор који је штампан у виду прогласа.

Док сам боравио у Ораховцу, дознао сам да је у Београду састављена некаква српска „Влада народног спаса“, са генералом Миланом Недићем на челу, у коју је ушао и један мој племеник, Ристо Јојић, што сам ја осудио као службу непријатељу за коју ће одговарати. И одиста је после ослобођења стрељан.

Немцима је било потребно да се у Београду нађе Србин који би био спреман да са 10-15 себи сличних људи игра улогу немачке маске. Немци су се тек били упустили у своју руску авантуру и изнад свега био им је потребан „мир и ред“ у Србији, а нарочито у пределима кроз које су се протезале њихове саобраћајне линије.

Г О В О Р

ЦРНОГОРСКОГ МИНИСТРА DR. СЕКУЛЕ ДРЉЕВИЋА

који је одржао Црногорском народу преко Радио Цетиња на дан 30 августа 1941

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ,

Црна Гора, прво под именом Дукље и Зете, па онда под именом Црне Горе, постоји већ преко хиљаду година.

Тако дугим државним животом не може се похвалити ни једна земља на Балкану осим Грчке.

Остале земље на Балкану: Бугарска, Румунија, Хрватска, Босна и Србија биле су државе саразмјерно свега по око 300 година.

Чињеница, што је црногорски народ успио кроз толике вјекове одржати своју државу, несумњив је доказ његове политичке мудрости. На ту, кроз толике вјекове доказану, политичку мудрост ја данас апелујем и пред њен суд долазим.

Ја вјерујем, да је црногорски народ већ уочио, да ће се данашњи рат, све што дуже траје, све више разликовати од ранијих ратова у 19 и овоме вијеку. Није важна разлика његова од тих ратова по начину, на који се води, јер је међусобно убијање људи вазда слично, без обзира на који се начин убијају, него је важна његова разлика од ранијих ратова по посљедицама, које се већ дају сагледати.

Данашњи рат донијеће одлуку за судбину не само малих народа, него и за судбину највећих држава и народа кугле земљине, и то не за три или четири бијева него за много бјегова.

Ухватили су се у коштак најјачи на кугли земљиној. Зато што су свјесни посљедица овога рата, боре се на живот и на смрт. Од њихове борбе тресе се цијела кугла земљина. То је борба, у којој је учешће малих народа исто што и самоубиство. То је већ доказала судбина многих малих земаља.

Каже се, да је дјело енглеских агената улазак бивше Југославије у ту борбу, а ја кажем, да ју је тим путем одвела Божија правда. Кад су је бацили у гроб непобједиве армије сила осовине, на далеко се осјетио вадах трулежи.

Има у Црној Гори још београдских агената, који плачу на гробу Југославије, и ако потајно и стидљиво, али је сигурно, да Црну Гору и политичку мудрост црногорског народа смрт Југославије нити је изневадила нити ожалостила.

Да се нестанак Југославије претвори у општу радост црногорског народа заслуга је славне и побједоносне италијанске војске и генијалнога Дучеа. Када је италијанска војска ступила на црногорско земљиште, њена прва ријеч била је: ЖИВЈЕЛА СЛОБОДНА ЦРНА ГОРА! С позивом на тај поклич црногорски сабор је на прошири Петровдан прогласио успоставу независне црногорске државе.

Од свога уласка у Црну Гору па до Петровдана италијанска војска доказала је, не ријечима него дјелима, да црногорски народ сматра не само пријатељским него братским народом. У историји ратова никада ни једна војска није се тако понашала на окупираној територији. На Петровдан славила је заједно са црногорским народом успоставу црногорске државе. Италијанска војна команда толико је и с правом, вјеровала у пријатељство црногорског народа, да је у цијелој Црној

Гори оставила само неколико мањих посада по градовима.

Недостатак интензивног надзора над кретањем сумњивих особа по земљи искористили су енглески агенти, да организују црногорске комунисте, и то помоћу комуниста нецрногораца, већином Јевреја, и да направе зајверу противу црногорског народа и италијанске војске.

14 јула комунистички луђаци, по наредби московскога диктатора Бурђијанца Стаљина, напали су подло, из засједe, поједине малобројне посаде италијанске војске. Необавијештене комунистичке присталице повјеровали су лажима потплаћених вођа; да су совјетске трупе у Плевљима а енглеска флота пред Баром и сљедовале су своје вође. Погињуло је неколико италијанских војника. Тиме је италијанска војска доведена у положај праведне нужне одбране и предузела је мјере за муњевито угушење устанка. Страдало је и праведних, али у таким приликама не може бити друкчије. А што је најстрашније страдао црногорски народ, а нарочито црногорски сељаци, који су вазда били, данас су и остаће за вазда најпоузданији стуб Црне Горе и њене слободе.

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ,

Истина је, да је комунизам међународна болест, од које Европа болује већ неколико деценија. Али је сигурно, да ће Европу од те болести за вазда излјечити побједоносне армије сила осовине, које су већ на прагу Петровграда, Москве и Кијева, али црногорски народ мора сам себе од те болести излјечити.

Црногорски народ мора добро уочити, да је ово сада већ други случај, да неки његови школовани, а највише полужаковани, синови претварају домове црногорских сељака у згариште. Већ по други пут доказују, да су изгубили органску везу са Црном Гором и њеним бритама, и постали свачији, само не црногорски, Црногорски народ, да би осигурао Црну Гору и своју будућност мора са њима озбиљно и коначно обрачунати на овај или онај начин.

Црногорски комунисти и сви, који им дошптавају и који их финансирају, нека упамте једном за свагда: независна црногорска држава успостављена је и остаје за све будуће вјекове Гаранција је зато воља црногорског народа, који је довољно јак, да је сачува од агресивата непријатеља Црне Горе и њене слободе. Ријеч Дучеа моћне фашистичке империје, која је ангажована успоставом црногорске државе, и сувише је чврста и неопозива, да би могла бити ма од кога демантована. Знам, да ће цио црногорски народ са радошћу примити саопштење, да су сад у току припреме за образовање црногорске бладе.

Позивам црногорски народ, а нарочито црногорске сељаке, да учине све, да што прије истријебимо губу из торине. То је једини пут ка срећној будућности.

Браћо Црногорци након 22 године ваша судбина је поново у вашим рукама.

Плакат на коме је објављен говор Секуле Дрљевића (одржан преко радио-Цетиња, 30. августа 1941)

У свакој окупираној држави изабрана је клика да врши тај посао. Ако је квислинг на челу те клике био толико глуп и мислио да врши неку патриотску мисију што се овако изложио, утолико боље за Немце.

Таквих је било много по Европи, али у Београду не би Немци могли да владају помоћу некога ко је само глуп. Они су морали да пронађу таквог који је раније уживао бар неки углед. Знајући да Срби цене борце и ратнике, Немци су се одлучили да свог човека траже међу генералима. Они су морали да пронађу некога ко није само амбициозан и без скрупула, већ онога који се и довољно уплашио немачке војне силе да верује да ће Немци сигурно победити у рату. То је био издајник Милан Недић.

И као министар војни и као начелник Генералштаба Недић је био познат као велики германофил и симпатизер нацистичких идеја. Нарочито је по повратку из Немачке, 1937. године, разбијао дух отпора у влади и у војсци, величајући снагу Немачке и изјављујући да јој се нико не може супротставити, те да због тога „са Немачком треба успоставити што тешње односе“. Систематски је саботирао наоружање војске, премда су за њене потребе изгласавани врло велики буџети.

6. септембра — субота. — Одвезао сам се својом барком из Ораховца у мали заселак Дражин Врт*), где се налази стара кула знаменитог хајдучког харамбаше Баја Пивљанина, који је једно време одавде чете водио и бранио Боку од Турака (сл. 32). На супротној страни, преко Залива, на месту званом Марков рт, тада је живео други хајдучки харамбаша и побратим Бајов, Лимо. Прича се како су зими, кад би замрзло море, један другом добацивали, котрљањем преко леда, поморанце. О Бајовом хатдуковању има доста народних песама и предања. Погинуо је у боју са Турцима на Вртијељци близу Цетиња, 1685. године. За њега и његову јуначку дружину у тој борби Његош у „Горском вијенцу“ каже: „Соко Бајо су тридест змајева, мријет неће док сви^ета траје“.

Бајова кула је била већ руинирана, али ју је рестаурирао Мујо Сочица када је био бан Зетске бановине. Она сада, стојећи наспрам хотела „Славија“ у Котору, који су Италијани наружили са две преживеле и мрске речи „КЕХ—БПХ“, опомиње незване прекоморске госте да им код нас нема мирна и дуга боравка. (Сл. 31)

10. септембра — среда. — Радојица Никчевић прошао предвече за Пераст и даље ка Зеленики и каже да је Италија, безразложно изазвана, благо поступила. Црна Гора није много настрадала, осим Паштровића, Црмнице, Ријеке, Служа, Дробњака и Вasoјевића, које су Арнаути попалили до Слатине. Мени каже: „Сретнији си но паметнији“, што сам се нашао овамо да се не ангажујем. За Цетиње: „Изгубили главу“. А иначе није велики оптимиста.

Ја сам се с Радојицом познавао још из доба комитовања у току првог светског рата. Он је тада, а нарочито по свршетку рата, као одметник-„зеленаш“ и противник уједињења, починио масу злочина, тако да је после хватања осуђен на 20 година робије. У казненом заводу је направио „Косовски храм“, па је добио помиловање и са својим „уметничким“ делом ишао по народу тумачећи замисао и садржину храма. Али се пока-

*) на средокраћи Ораховац — Пераст

зао незахвалан, остао је у души и даље сепаратиста, па најзад фашистички агент, издајница. Он је вероватно дознао где живим, па навратио да ме уходи и денунцира, јер су ме доцније потражили карабинијери, којима сам једва умакао.

ПОГИБИЈА ДОКТОРА КРЦИЋА И МАЈОРА ЈАНКОВИЋА

После устанка у Црној Гори италијанске окупаторске власти повезале су се са реакцијом и отпочеле да заједнички гуше ослободилачку борбу црногорског народа. Они су организовали убиство једне групе партизана, који су се налазили на планини Баљу, између Полимља и Шекулара. У тој групи су се налазили официри бивше југословенске војске др Миливоје Крчић, судски капетан Мирко Крчић, мајор Милинко Јанковић и Радован и Вера Зоговић. Један дан уочи напада Италијана, Радована и Веру је позвала Партија на други сектор, а браћа Крчићи и Јанковић су прешли на ново место крај катуна Мите Крчића, старог црногорског барјактара и стрица браће Крчића.

Тамо су их пронашли и проказали шпијуни Батрић Божовић, Никола Делетић, Милутин Губеринић и Новица Цудовић. Италијани су упутили тамо два батаљона војске, која су предводили васојевићки петоколонаша, 80 на броју, пресвучени у италијанске униформе. Ноћу између 10. и 11. септембра наши другови су изненађени на спавању и похватани. Сем њих одведени су у затвор у Андријевицу стари барјактар Крчић и његова жена Радосава. Сви су осуђени на смрт. Фашисти су стрељали др Крчића, мајора Јанковића и стару Радосаву, а Мирка Крчића и његовог стрица, барјактара Мита, повели су у Подгорицу, одакле су се уз помоћ племена Мартиновића, од којих су и они старином, некако спасли. По повратку у Беране, Мирко се поново пребацио на ослобођену територију и у борби остао до краја рата.

Када су Италијани и њихови калаузи и помагачи стигли код колибе Мите Крчића, његова жена Радосава, стара близу 60 година, покушала је да сакрије пушку Мирка Крчића. Фашисти су је ухватили с пушком у рукама. Она је на саслушању изјавила да је пушка њена, надајући се да ће сачувати Мирка, који је то одбио и признао да је пушка његова. Али је херој-жени био пречи живот једног младог борца него сопствени и остала је при своме. Зато је осуђена на смрт. На стрелишту је изговорила речи које ће се памтити: „Поносим се што сам ступила на мушку стопу. Из моје крви ће нићи слобода“, и плунула је фашистима у лице као „ништа војсци“.

После ослобођења ухваћена двојица од поменутих шпијуна, четници Никола Делетић и Новица Цудовић, осуђени су пресудом Војног суда на смрт и стрељани.

15. септембра — недеља. — Долазио у Ораховац Митар Милошевић са сином Марка Рашовића.

Они су се били настанили у Доброти. Митар Милошевић је капетан бивше Југословенске војске из Лијеве Ријеке, а мали Рашовић — синмога доброг класног друга, пуковника Марка Рашовића из Куча. Марка су као команданта пука у Сињу, приликом капитулације, усташе тешко раниле и сада се, интерниран, налази у некој италијанској болници на лечењу,

а фамилија му је без средстава за живот, али је помаже Марков рођак Милош Рашовић који живи у Дубровнику. Митар рече да се боји од интернирања које Италијани масовно врше.

25. септембра — четвртак. — Котор. Овога дана сам ишао у Котор да видим не бих ли се како могао пребацити на Цетиње ради испитивања ситуације. То је било врло тешко, пошто нисам имао никакве легитимације. Али ми шофер Љубо Иванишевић као познаник и пријатељ рече да ће он успети да ме некако „прошверцује“ до Цетиња и натраг.

26. септембра — петак. — Цетиње. Изашао сам на Цетиње и одсео код свога блиског рођака инж. Ивана Оровића, јер у хотел не бих ни могао без легитимације. Преко Ива сам дознао да Италијани много пљачкају, малтретирају и интернирају народ и да ће се устанак, који се привремено стишао, ускоро још силније разбуктати. Био је русофилски и левицарски настројен па смо целу ноћ провели у оптимистичком разговору, без обзира на тешку атмосферу која нас је окруживала. За то, као и за лепо гостопримство, био сам му врло захвалан.

При доласку на Цетиње срео сам старог „зеленаша“, некадашњег мога наставника у Војничкој школи, Петра Ломпара, који је одмах стао да ме наговара да поднесем молбу Националном комитету за пријем на службу у црногорској војсци која се организује. Одлучно сам то одбио.

Разговарао сам и са пуковником Благодом Пајовићем, који је одобрио моје излагање да је устанком 13. јула спасена част Црне Горе, која је иначе имала да постане друга НДХ, као италијански протекторат или прилија „тетка Јелене“. Али сам био наиван што сам се тако отворено изражавао пред Пајовићем који је, како сам доцније сазнао, био један од главних повереника Пирција Биролија и чудим се што ме није пријавио Италијанима.

Уосталом, Цетиње је онда бедно изгледало. На све стране гамижу црне кошуље и вребају жбири и шпијуни, свуда обележја нове римске империје: спопићи прућа око секире и Дучеове слике и бисте. Али је од свега на мене најтежи утисак учинио један необично крупан официр старе Југославије, како се у униформи задовољно шепури међу фашистима и како се с њима слизао против свога народа. То је био одвратни лик типичног издајника.

27. септембра — субота. — Котор. У ноћи 26/27. септембра црнички партизани убили су на Вирпазару једног италијанског и једног црногорског официра-петокOLONаша. Зато је, због наређеног опсадног стања, настала опасност да ме Италијани пронађу. Иванишевић се ујутру, при повратку за Котор, нећкао да ме вози натраг под таквим околностима, говорећи да би сигурније било причекати на Цетињу док се не стиша ситуација. Али се мени није чекало, па сам му се скоро на силу укрцао у аутобус, у којему је било још двадесетак путника. И одиста је тога дана било тешко прећи без исправа пут од Цетиња преко Будве до Котора, на коме су италијанске патроле, ваљда десет пута, легитимисале путнике. Али је вешти Љубо Иванишевић, показујући патролама путнице и њихове исправе, увек успевао да по једну легитимацију приброш за мене, те се мој излет на Цетиње ипак добро свршио.

30. септембра — уторак. — Селидба у Ораховац, у кућу Стева Гопчевића.

Овога дана преселио сам се из куће Васа Вукашиновића и дотурио намештај из Котора у кућу Стева Гопчевића који је становао у Котору, па ми је своју лепу вилу у Ораховцу ставио на располагање.

Одлазак главног штаба партизанских одреда Југославије из Београда у западну Србију и саветовање у Столицама

Седиште Главног штаба било је до 15. септембра у Београду, где је, упркос тешким условима илегалног рада, израђен читав план развитка операција у Србији и план стварања слободне територије у западној Србији, као базе за што успешније руковођење и развитак оружане борбе у целој земљи. А 16. септембра штаб је прешао у ослобођени Крупањ.

Дана 26. септембра одржано је саветовање у Столицама код Крупања. Учествовали су чланови Политбироа ЦК КПЈ: Јосип Броз Тито, Александар Ранковић, Иван Милутиновић и Иво-Лола Рибар; затим представници главних штабова: Србије — Сретен Жујовић, Филип Кљајић и Родољуб Чолаковић; Босне и Херцеговине — Светозар Вукмановић и Слободан Принцип; Хрватске — Раде Кончар и Владо Поповић; Словеније — Миха Маринко и Франц Лескошек, као и команданти најближих партизанских одреда: Коча Поповић, Здравко Јовановић, Драгојло Дудић и Небојша Јерковић.

На саветовању у Столицама је решено:

да се постепено пређе на чвршћу и јединственију формацију партизанских одреда;

да се посебна пажња посвети организацији обавештајне, санитетске и других служби;

да се још више учврсти унутрашњи ред и дисциплина у одредима;

да се формирају главни штабови у појединим покрајинама где ових нема;

дата су упутства за организацију народноослободилачких одбора;

дат је план за даље вођење операција и стварање нових слободних територија;

закључено да се настави упорна борба за јачање политичког јединства кроз организације Народноослободилачког фронта;

указано је на испитивање активности реакционарних снага и на неопходност предузимања потребних мера у том правцу. У вези с тим одлучено је да се наставе преговори с Дражом Михаиловићем, како би се очувало јединство народа у борби против окупатора.

Ове одлуке су служиле као оријентација и директива за правилно руковођење ослободилачком борбом у свим крајевима Југославије.

На овом саветовању Главни штаб ПОЈ преименован је у Врховни штаб НОПОЈ, а за поједине покрајине формиран су или преименовани „главни штабови“.

До тада се руководство ослободилачке борбе у Црној Гори, Боки и Санџаку називало „Привремена врховна команда Народноослободилачке војске у Црној Гори, Боки и Санџаку“, а онда је тај назив замењен са: „Главни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Црну Гору и Боку“. А уједно су речи „герилац“ и „герилски“ замењене са „партизан“ и „партизански“.

18. октобра — субота. — Стрељани Шкаљари (њих пет) и Нико Корда из Груде.

Нико Корда је био угледан човек у Конављима. Једно време сам становао у његовој кући на Груды, када су тамо биле неке јединице из мог пука. Стрељан је зато што је био у вези с Пашком Чупићем, познатим комунистом. Стрељани су још у Шкаљарима: Крсто Петровић са сином Матом, два брата Гргуревих — Иво и Грацијан — и Ђуро Матковић зато што су Италијани сматрали да држе везу с Матом Петровићем и осталим комунистима из Боке. Тада су Италијани вршили велики терор. Тамнице у Котору биле су препуне, па су нове затворенике трпали у неке бродове по Которском заливу, где су се страшно мучили од тескобе, глади, жеђи и малтретирања. У которском затвору је извршио самоубиство један познати јавни радник, а професор Видак Јакшић је полудео од мучења.

Овога дана је, после извесног затишја, изведена једна велика акција. Зетски одред под командом Блажа Јовановића уништио је код Јелин-Дуба, између Подгорице и Лијеве Ријеке, једну моторизовану колону од 43 камиона са посадом и материјалом. Заробљена су 64 војника и 4 официра.*)

19. октобра — недеља. — Венчао Ђуро Тојагу са Даницом Перовић у Ораховцу.

Наредник Ђуро Тојага, с којим сам био раније у истом пуку на служби, родом је из Лике. Позвао ме за кума и ја сам се одазвао, с обзиром на познанство, а нарочито на традиционални народни обичај да се кумство не одбија.

На свадбеном ручку, који је приређен у породици Перовића, одржао сам ову пригодну здравицу:

Ја подижем ову чашу вина,
Да наздравим на окупу свима,
Понајприје нашим младенцима,
Мојијема златним кумовима.

Мудри људи кажу да су за човека најзначајнија и најсудбоноснија ова три момента: рођење, женидба и смрт. Јер одиста човекова судбина зависи од тога под каквом се звездом родио, с ким се у браку сродио и како је свот живот завршио.

Породица је основна ћелија друштва, државе и човечанства уопште. Она се развија на топлом домаћем огњишту, које се пири у браку. Човек је без жене по човека, а тек са женом цео човек. Јер „кућа не стоји на земљи него на жени“, каже народ, а зато опет „муж је бранич жене и дјетета“, вели Његош.

Муж и жена су најбољи и најприснити тзивијатељи. Они су једна душа и два тела. Међу њима треба да влада искрена љубав, мир и слога, верност и оданост, међусобно поштовање и узајамно потпомагање, па ће им онда срећа увек бити наклоњена.

Честитајући младожењи и невести свечани чин венчања, ја молим бога да на њих излије свој благослов и да им у браку подаои дуг живот, чило здравље и сваку добру срећу, са леним породом према народној песми:

Двије кћери и четрио сина,
Прве кћери, потоње синове,
Да се два зла у дом не састају,

*) У овој акцији су учествовали батаљони: Бјелопавлићки (командант Радомир Бабић, комесар Ђуро Чагоровић); Пиперски (командант Божо Лазаревић, комесар Милош Божовић); Кучки (командант Рашко Павићевић, комесар Драгиша Ивановић).

то јест да снахе не затичу у дом неударе заове, са којима се ретко кад добро слажу.

У овом крвавом рату до сада је ратна срећа била на страни непријатеља, стога, упркос наше готовости на највеће жртве, ето носимо тешки јарам ропства. И зато ова свадба, мада иначе дивна и отмена, тако скромна, и није могла да се изведе са оном помпом и са онаквом веселошћу како се практикује по нашим лепим обичајима. Нема ту веће групе кићених сватова са барјаком на челу, нема громког шеклука из пушака, нема кола, песме нити свирке. Све је то морало да отпадне из познатих узрока.

26/XII 1941 Драин Ђурковића, ^{Свадба}
Свадба се извршила друкче од ^{у свакој} и да
Ваши свтари ми је сваким ово:
Ваш куч Ђуро Манага није хтео да пређе
свтари без Ваше личног писма, јер да смо се
и тако договорили. Ова чудовишта што ми је
дали била је без поштом. Свадба је извршена
да највише једно писмо како бисмо могли да
јесмо ие Ваше свтари.
Зато Ваш куч Ђуро изјављује да се код
њих налазе само два Ваше куфера. Једини
Тојгебит Вам изјављује да је била само
оштима поштом и налази се у кући и
мије сватаром само су кучи од две куће
поштом и поштом. Иако иако су сватаром
и друге неке свтари од поштом. Нашим
су отворили код Ваше куће Ђуро налази
се и материјалне куче коју мије сватаром.
Најбоље је да Ви у једном писму да
Ваше куће Ђуро изјављује иако све ме
лиме се овим сватаром да се уреди, и
ће нами изјављује да се ије сватаром.
Судри французи, слобода ^и ^и
Никола Ђурковића

Писмо Николе Ђурковића (од 26. децембра 1941) у коме се види поступак Буре Тојаге

Али „ко се потоши смеје, најслађе се смеје“. Још има дана за мегдана, и наши моћни савезници Руси, Енглези и Американци брзо ће, акобогда, извојевати победу, па ће нам опет синнути златна слобода.

У тој тврдој нади и са тим жарким жељама ја вас поздрављам:

Здраво десно и лијево крило,
Све вам срећно и честито било!
Срећна свадба и срећно весеље!

Живели младенци!

Морам са жаљењем констатовати да се овај мој кум у току рата недостојно држао, због чега је по рату био осуђен. А мени је лично велику незгоду и штету направио. На првом месту није хтео да ми пошаље робу (одело, шињел, чизме), коју сам код њега оставио када сам пошао у партизане.

Због тога што нисам добио ту опрему, задуго сам трпео велику оскудицу у одећи и обући, јер сам из Ораховца пошао нагло, у лакој цивилној одећи и плитким ципелама, у чему сам се затекао кад су ме потражили карабинијери. Па не само то, но је Тојага варао поједине моје пријатеље у Котору и узимао од њих новац да га бајаги мени пошаље, а једну целу нову униформу, која је била сачувана код једне друге фамилије све до ослобођења Боке, узео је под изговором да ми је дотури, али је ја никад нисам видео, већ је он на неки начин искористио.

О овом поступку Ђуре Тојаге говори писмо Николе Ђурковића од 26. децембра 1941. године, које сам сачувао.

УПУТСТВО ЗА ПРОСЛАВУ 24-ГОДИШЊИЦЕ ОКТОБАРСКЕ РЕВОЛУЦИЈЕ

Главни штаб за Црну Гору и Боку у својој наредби од 31. октобра 1941. године издао је упутство за прославу 24-годишњице октобарске револуције.

У упутству се каже:

„Прослава мора садржати:

а) Предавање политичког комесара о октобарској револуцији, у коме ће се обухватити значај револуције, 24-годишња политика мира СССР-а и данашња улога СССР-а у ослобођењу нападеног човечанства, а нарочито Словена, од фашистичког јарма. У предавању треба подвући значај и потребу народног устанка. Не смије се заборавити чврста веза борбе нашег народа с борбом других народа, а нарочито браће Срба и Хрвата, на шта нас је побудио Велики Стаљин, дао нам вјеру у снагу у моћни СССР, нашу мати и ослободитељицу братску Русију.

б) Предавање о успјесима социјалистичке изградње у СССР-у као и о животу у СССР-у радника, сељака итд.

в) Патриотски дио програма: гусле, скечеви против шпијуна, рецитације, исмејавање окупатора и фашизма, разговори о народним јунацима и борбама, сцене из „Горског вијенца“, на пример, Заклетва (према нахођењу краја и условима).

Главном штабу послати извештај о броју присутних (за свако село посебно) као и сва поздравна писма.

Седми новембар треба да буде мобилизација читавог народа у борби за коначни слом фашизма, истјеривање окупатора из наше земље и ослобођење нашег народа и других братских народа испод фашистичког јарма“.

и осигурати ратни саобраћај на својим унутрашњим линијама за снабдевање. Али у томе нису успели. Главне партизанске снаге из Србије, услед издајства Драже Михаиловића, крајем новембра одступиле су у источну Босну и тамо продужиле појачану борбу против окупатора и домаћих издајника, као и партизански одреди који су остали у Србији.

ПРОГЛАС КРАЉА ПЕТРА СРПСКОМ НАРОДУ

Краљ Петар је 1. октобра преко лондонског радија упутио српском народу проглас.

У прогласу се каже:

Ваш владар, за кога положисте часну заклетву, позива вас преко својих великих бораца, који се нису срамно предали и који се налазе у нашим шумама: На оружје!
У борби кидајте ланце ропства, док вас нису још јаче стегли, јер у скорој будућности само ће имати право на живот онај који буде у овој борби жртвовао све.

Наша мајка, мајка свих Словена — Русија, води борбу против нашег вековног непријатеља борећи се заједно с великим енглеским и америчким народом за спас човечанства и наше слободе.

Народе мој!

Сврстајте се у редове по селима и градовима под вођством мојих најбољих, најхрабријих и најчеститијих људи, који су са мном преко својих команданата у вези.

У ваше редове треба да се пријаве сви способни за борбу од 17 до 60 година старости.

Све оне обвезнике, који од својих кућа буду одведени или буду добровољно пошли у непријатељски логор, као што је био случај са извесним бројем официра и подофицира, сматрају издајницима отаџбине. Ја сам престо примио у доба ране младости, а за време мога малолетства шврљали су људи по овој земљи, који су у срце забадали нож и мени и вама. У последњем тренутку ослободисмо се злотвора, али падосмо за кратко време у ропство које су нам они припремили.

У новоослобођеној отаџбини хоћу људе часне, који ће своју вредност и част доказати данас, сада и одмах, борбом за слободу.

Моја нацвећења, као и оружје, муницију и остале потребе добићете авионома.

На оружје!

Синови великих отаца, на оружје, за слободу, са вером у Бога, за част и слободу, а уз помоћ наших савезника Руса, Енглеза и Американаца.

У борбу против заједничког непријатеља!

Петар с. р.

Ову краљеву поруку пуковник Дража Михаиловић, који се са групом официра и војника налазио у шуми, на Равној гори, умножио је као летак. И можда је тада избегличка влада у Лондону нешто тако и мислила. Али се уплашила популарности Комунистичке партије и успешне партизанске борбе, па су Дражини четници убрзо почели да раде супротно и пошли у издају. Ово је отворено уследило када су крајем октобра у Дражин штаб стигли мајори Захарије Остојић и Мирко Лалатовић са енглеским капетаном Хадсоном. Сугестија, коју су они донели од енглеске команде за Блиски исток, гласила је: „Југословени имају да се боре за Југославију, а не да се борба претвори у борбу комуниста за Совјетску Русију“.

11. новембра — уторак. — Долазио један италијански војник фашиста, те тражио податке о мени.

13. новембра — четвртак. — Ишао у Котор ради фотографисања и лекова за Јошку.

20. новембра — четвртак. — Ораховац — Заљут.

Почетком новембра добио сам вести да се поново оживљава устанак у Црној Гори, зато сам одмах почео да се спремам за одлазак из Ораховца тамо где се води борба. А како се већ беше прочуо Сава Ковачевић као најборбенији, а уз то ми је био најближе, то сам се одлучно да се к њему пребацам.

Ујутру 20. новембра, док сам вршио последње припреме да одем из Ораховца, наишао је од Котора познати италијански шпијун Ценић, из Пераста (по ослобођењу Боке осуђен на 15 година затвора), и с врата најавио долазак италијанске патроле да изврши неки „преглед стана“, па је затим ушао у дотичну кућу месног кнеза, старог Гопчевића. Ја сам схватио да патрола долази истим правцем за Ценићем, па сам се хитно упутно на супротну страну. Међутим, Италијани су баш отуд наишли, па сам се с њима сусрео на десет-двадесет корака од мог стана. Али ме нису познавали, па сам мирно поред њих прошао и упутно се преко села у правцу греда које воде за Цуце.

Када сам пошао из стана, жена ме је плачући молила да иде са мном, али је сваки моменат био скуп, јер нипошто нисам хтео допустити да ме фашисти интернирају, па није било могуће да тако нагло са мном крене, но сам јој рекао да за мном дође. И пошто сам се довољно удаљио, сео сам на једну стену више села и задовољно посматрао како су се фашисти устумарали по селу и околини да ме траже. Био сам срећан што сам успео да умакнем из клопке која ми је била спремљена.

Док сам се ту одмарао, наишла је од Горњег Ораховца једна сељанка с бременим дрва коју сам замолио да сврати у мој стан и да ми неприметно изведе жену из села и упути к мени. Она је то услужно и дискретно учинила. Одатле смо се упутили за Цуце (случајни сапутник Илија Кривокапић добро нам је дошао, јер нисмо знали пут) и стигли на преноћиште у село Заљут, у кућу мога познаника Баја Кривокапића, потпуковника, који беше интерниран, а његов брат нам је указао уобичајено, али доста хладно гостопримство. Сутрадан ми смо продужили пут преко Цуца, а домаћин је полазио на Цетиње. На расанку ја сам му рекао: „Поздрави Крста Поповића да по могућности заштити своје Цуце, али да не заплива у италијанске воде и не навуче фашистичку униформу“. Али је Крсто остао доследан сепаратиста, који хоће по сваку цену засебну Црну Гору, па макар била „кол’ко дно од капе“ и под Италијом, и зато је дубоко запливао у издају и постао фашистички генерал. „Што се црним задоји ђаволом, обешти се њему довијека“. А његова два сина су од првог дана устанка у редовима партизана. (Један је дао свој млади живот за слободу и част отаџбине, други, пак, осведочени јунак, Никола Поповић је генерал ЈНА. Крсто је убијен у одметништву 1947. године.)

21. новембра — петак. — Заљут — Бата. Из Заљута смо отишли у Бату и остали неколико дана код Крста Звицера где смо били врло лепо примљени. Ово је један од најбистријих сељака у Цуцама, прави народни филозоф, кога нико неће навести на танак лед. Он добро схвата народно-ослободилачки покрет и помаже борбу партизана, али сумња у њихов успех, па зато, и из бојазни за своје релативно велико имање, ипак се

држи више неутрално, према оној изреци: „Помози бог чаршију на све четир' стране" (партизани, зеленаши, петоклонаши, Италијани).

Пошто су Италијани установили да сам им испред носа умакао, дошли су из Котора у Ораховац, упали у мој стан, опљачкали оно што им је требало, а један део намештаја избацили у двориште и спалили, говорећи: „Овако ћемо спалит' колонела Оровића кад га ухватимо“. И тако само постао по други пут „погорелац“; Аустријанци су ми у првом светском рату изгорели кућу, зато што сам избегао интернирање и одметнуо се у комите, а сада ми Италијани због одласка у партизане спаљују по кућство, а сигурно би и кућу у којој сам становао да је била моја.

• 22. новембра — субота. — Бата — Трешњево. Преноћио сам код Ђура Симовића и његова брата. Ђуро је био неколико година код мене водник у батаљону и ађутант у команди места, када сам био командант деташованог батаљона у Невесињу. Он је важио као ваљан официр и разборит човек, али политички крут и склон „чекању“, премда се правио да се слаже са мном о неминовности и оправданости борбе са окупатором.

23. новембра — недеља. — Трешњево — Бата. На путу за Бату разговарао сам са више Цуца и код већине сам запазио негативан утицај Крста Поповића, Божа Кривокапића, Николе Биговића и других реакционара. А за време боравка код Звизера упознао сам Николу Поповића (сина Крстова) и још неколико ватрених партизана.

26. новембра — среда. — Бата — Трешњево. Сместили се код учитеља Васа Ђурановића.

Васо је тешко излазио на крај са исхраном и са својом фамилијом (жена и четворо деце), али је гостољубиво делио с нама оно што је имао. Овде сам упознао једног типичног црногорског јунака, старог племенског капетана Сава Кривокапића. Он се никад не заклања кад Италијани бомбардују Трешњево из авиона, но их само псује, а нарочито једног дана кад су му погодили појату и у њој побили стоку, а он у дворишту пуким случајем остао неповређен. Његов син Мујо, младић од неких 15 година, одликовао се као врло храбар партизански борац.

Ту су били Никола Кривокапић, врло напредан, правник и његова жена Радмила, кћи мога доброг племеника Манојла Вешовића, потпуковника из Лијеве Ријеке; Јован Кривокапић, учитељ и његова жена, Личанка, које сам упознао када сам са трупом логоровао на Црквицама, а они били на служби у Драгаљу; затим потомци опеваног Батрића Перовића и др. Све добри људи и патриоти.

30. новембра — недеља. — Трешњево — Мале Цуце (Прентин До). Ишао сам на заказани збор ради организовања бораца у партизанске јединице. Збор је био добро посећен. Говорили смо ја, Крсто Попивода и неки мештани. Са Крстом сам се ту први пут видео и упознао, он је својим наступом и говором чинио утисак ватреног и прекаљеног комунисте. Већина присутних се слагала с нама за борбу против окупатора. Формирано је неколико чета, али се осећао штетан утицај поменутих цуцких реакционара и није било општег и свесрдног одушевљења за народноослободилачки покрет.

4. децембра — четвртак. — Трешњево — Осјеченица. Овде на Осјеченици био је штаб Граховског батаљона Никшићког народноослободилачког партизанског одреда. Сава беше на положају на Цоквицама. У штабу батаљона су били Јован Ковачевић-Брђо, пол. комесар батаљона, Ми-

хаило Вујичић-Ноф и још неколико другова. Они су ме као пуковника бивше Југословенске војске примили са великим подозрењем и умало што ме нису лишили слободе као „шпијуна“. Али смо се ипак некако споразумели, те сам код њих преноћио и ујутру направио први фотографски снимак од многих у току рата. То је група партизана са тенком и мотоциклом које је Сава отео Италијанима. На тенку са уздигнутом пушком у десној руци седи Брђо, а на мотоциклу заробљени Италијан (сл. 38). Двадесет седмог новембра заплена су код Вилуса од Италијана три тенка, које је Граховски партизански батаљон већ сутрадан употребио успешно при нападу на италијанску посаду у Јастви.

5. децембра — петак. — Осјеченица — Јабукe. На повратку из Осјеченице за Трешњево ударио сам преко Јабукe, да видим Италијане које су Сава Ковачевић и Владо Шегрт са својом јединицом заробили; било их је око 120, са једним потпуковником (командантом места Билећа) и неколико нижих официра.

Заробљени Италијани били су смештени у школској згради. Чувало их је свега неколико младића, наоружаних старим и зарђалим „московкама“. Када сам дошао, заробљени потпуковник се умивао на пољани испред школе, и то прописно, као да је негде у логору, на летовању. Један војник му је поливао воду, а други држао сапун, пешкир, четкицу за зубе и калодонт. Кад се добро измио и обрисао пешкиром, пажљиво се очешљао према огледалу које му је трећи војник принео и придржавао. Пошто је завршио тоалету, тако налицкан је обукао шињел, који му је принео и придржао четврти војник, дао је знак да му приђе један поручник, вероватно његов ађутант, па је у друштву с њим стао да се шета испред школе у пози Наполеона на острву Света Јелена!

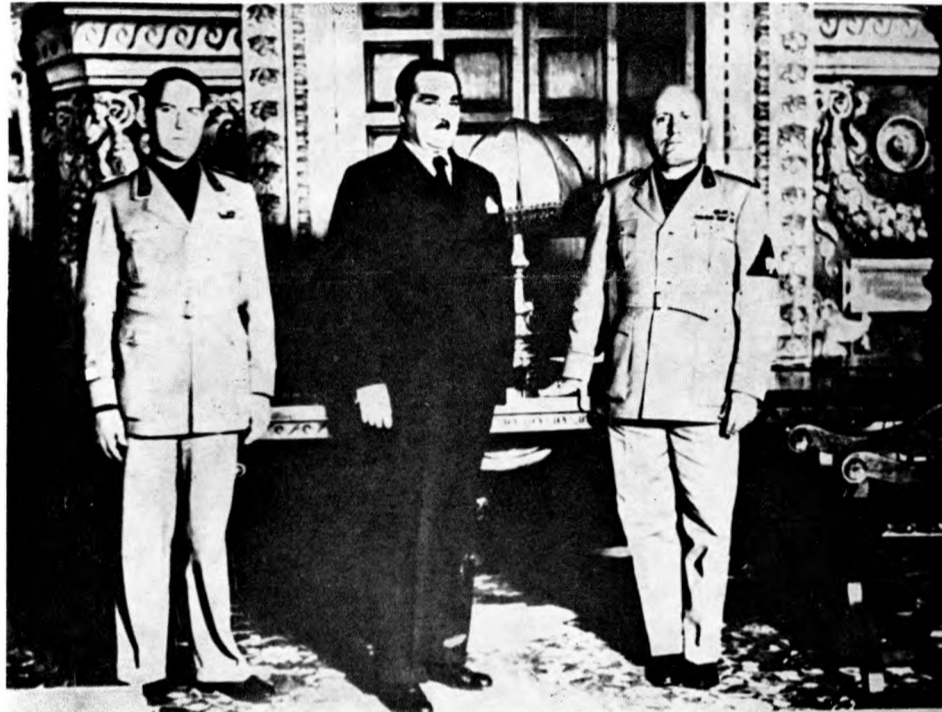
Ушао сам у школу те погледао како се Дучеови ратници греју око неколико пећи, на којима „жаре“ ситне кромпире, извађене из, ко зна по који пут прериљане, суседне њиве-кромпировине, јер су била врло оскудна наша следовања и за партизана и за заробљенике. При изласку из школе хтео сам да сликам потпуковника, али је он то избегао, а ја га нисам приморавао. Овај надувени италијански официр био је фашистички зликовац који је, како сам доцније сазнао, осуђен на смрт и стрељан.

6. децембра — субота. — Јабукe — Трешњево. Вратио сам се у Трешњево да одатле пођем преко Драгаља на положај код Црквица, где се налазио Сава Ковачевић.

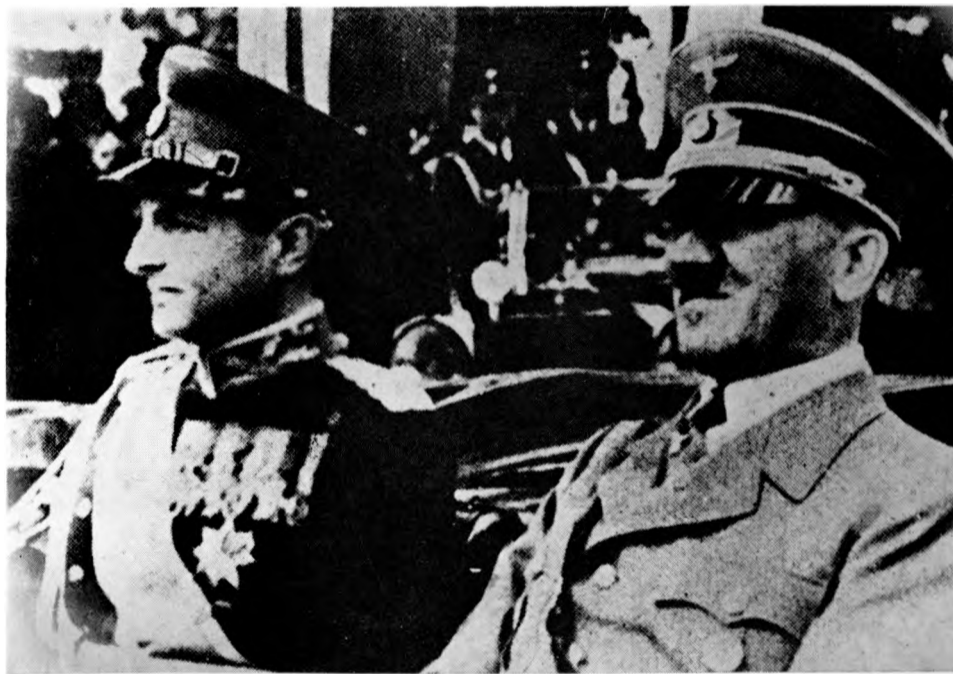
Овога дана је отпочела контраофанзива Црвене армије пред Москвом.

Када је Немачка (22. јуна) изненада бацила против Совјетског Савеза 170 (од 243 колико је тада имала) дивизија до зуба наоружаних модерном ратном техником, америчко министарство рата је сматрало да ће се Црвена армија моћи одупрети „минимум — један, а максимум три месеца“. А Британци су у првом моменту сматрали да совјетски отпор неће трајати ни толико. Али упркос изненађењу и силини удара, Црвена армија се самопрегорно борила за сваки педаљ своје земље. У рат против немачке агресије подигао се заједно са Црвеном армијом сав совјетски народ на позив своје домовине, чији поклич је сликар Поудче лепо симболички изразио на плакату: „Мајка отаџбина зове!“

Немачке трупе су управиле свој напад у три правца: према Москви, Лењинграду и Ростову, и у октобру и новембру продрле дубоко на совјет-

Сл. 14 — Стојадновић код Мусолинија и Ђана (1938)

Сл. 15 — Принц Павле код Хитлера (1. јуна 1939)

Сл. 16 — Франклин Делано Рузвелт је и по трећи пут изабран за председника САД (5. новембра 1940) и тиме је осигурано ангажовање Сједињених Америчких Држава у рату против Немачке

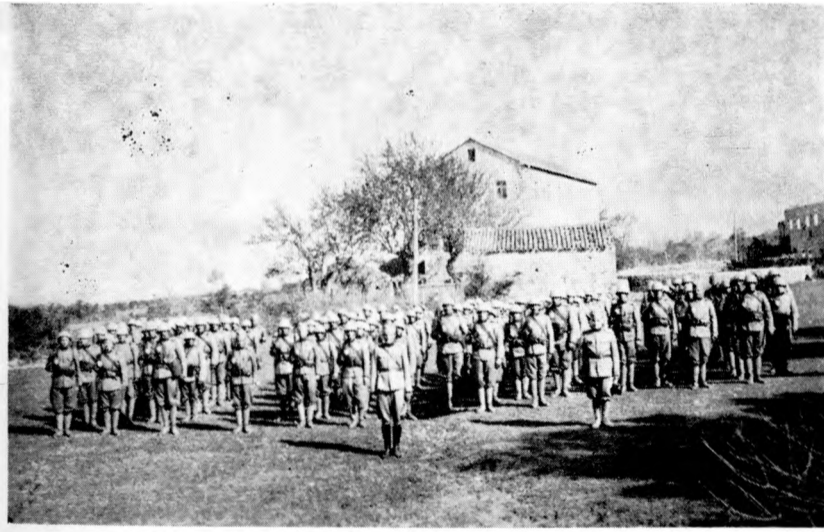
Сл. 17 — Маршал Петен се покораво Хитлеру, кратковидо верујући у могућност споразумевања са нацистичком Немачком

Сл. 18 — Бугарски цар Борис код Хитлера

Сл. 19 — Група официра на вежби приликом активирања јединица
уочи немачког напада на Југославију (Грбаљ, 1940)

Сл. 20 — Једна од активираних чета на вежби (Грбаљ, 1940)

Сл. 21 — Д. Цветковић и А. Цинцар-Марковић на повратку из Берхтесгадена,
где су преговарали са Хитлером

Сл. 22 — Вођа хрватских усташа
Павелић и његов заменик
Кватерник

Сл. 23 — Дан када је народ одбацио пакт с хитлеровском Немачком и срушио петоклонашку владу Цветковић-Мачек (27. март 1941. у Београду)

Сл. 24 — Пуковник Саво Ј. Оровић (Котор, 1941)

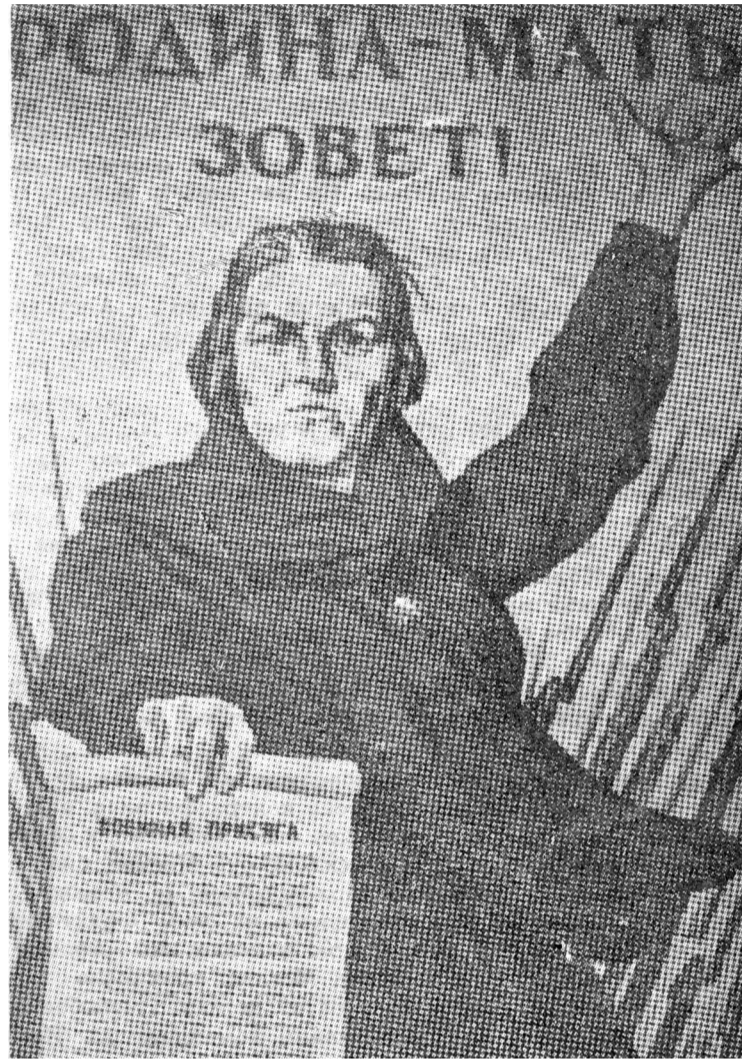

Сл. 25 — Штаб 151. пеш. пука: у средини командант—пуковник Саво Оровић, лево помоћник команданта—потпуковник Ђуро Вукотић, а десно пуковски свештеник, прота Јагош Симоновић (Суторина, 8. априла 1941)

Сл. 26 — Покрет јединица 151. пеш. пука од Црквица за Рисан и даље на одређене положаје (7. априла 1941)

Совјетски плакат из првих дана рата 1941
(„Мајка-отаџбина ЗОВЕ!“)

ску територију, усмеравајући највеће снаге ка срцу Совјетског Савеза — Москви, на коју су два пута предузимали офанзиву. Прва офанзива је отпочела 2. октобра, у њој је учествовало 35 дивизија. Немци су стигли на 30—35 км од Москве. Становништво угроженог града је листом устало да гради одбрамбене бедеме и да брани своју матушку Москву.

Хитлер, убеђен у своју победу, обавестио је цео свет о скором паду Москве и о предстојећој паради немачких трупа на Црвеном тргу баш на дан годишњице октобарске револуције. па је за то припремио 10.000 спе-

цијалних униформи које су ишле за наступајућим трупама. Такође је био спремљен добош за свечани улазак у совјетски главни град. Али се догодило друкчије. На годишњицу револуције, 7. новембра, Црвена армија је одржала историјску параду на Црвеном тргу и са параде војници су отишли право у борбу, испраћени овим речима маршала Стаљина:

„На вас гледа цео свет, као на снагу која је способна да уништи плачкашке пукове немачких освајача. На вас гледају народи поробљене Европе, који су потпали под иго немачких освајача, као на своје ослободиоце. Велика ослободилачка мисија пала вам је у део. Будите достојни ове мисије. Рат који ви водите ослободилачки је рат, праведни рат. Нека вас у овом рату надахњују ликови великих предака — Александра Невског, Димитрија Донског, Кузме Мињина, Димитрија Пожарског, Александра Суворова, Михаила Кутузова! Нека вас озари победоносна застава великог Јењина!“

И непријатељ је претрпео неуспех и заустављен је.

Осам дана касније, 16. октобра, Немци су повели нову офанзиву на Москву са више од 50 дивизија, од којих 33 пешадијске, 13 оклопних и 5 моторизованих, са намером да је преко Туле са југа и преко Калињина са севера обухвате у „кљешта“. Али је Црвена армија опет дала несавладљив отпор који најбоље илуструје херојска борба 28 бораца из Панфиловљеве гардијске дивизије против 50 немачких тенкова на Волоколамском друму. У тој борби су скоро сви изгинули, али су одбили пробој фашистичких тенкова ка Москви. Они су говорили: „Велика је Русија, али повлачења нема. Иза нас је Москва!“ А коњица генерала Доватора продрла је дубоко у позадину непријатеља и пореметила Хитлеров офанзивни план.

После две недеље и та немачка офанзива на Москву почела је да малаксава, па је отпочела велика совјетска контраофанзива, која је запрестила немачке освајаче и задивила цео свет. Гвоздена кљешта Хитлерових армија, која нису доспела да се склопе око Москве, била су раскинута. Совјетска офанзива од 6. децембра разбила је немачке трупе и натерала их у прилично безглаво повлачење на свим фронтovima и одбацила на запад више од 400 километара, наневши им огромне губитке у људству и материјалу. И тако је код Москве крахирала хитлеровска авантуристичка стратегија „муњевитог рата“ и мит о непобедивости немачке фашистичке војске. Хитлеров главни командант на Истоку Фон Браухич дао је оставку, изјављујући да се рат више не може добити.

За месец и по дана совјетске офанзиве постигнути су ови резултати:

1. Ослобођен је огромни део совјетске земље, ослобођено је више хиљада села и преко 60 градова, међу којима Ростов, Тула, Калињин, Калуга, Старица, Малојарословец, Нови Крирши, Керч, Фелодосија, Евпаторија, Боровска, Мосолск, Дечинов, Серпјејск, Стараја Рус, Луђиново, Тихваново, Пустиноје, Киров, Делоборова, Полотјами Завод, Хандрово, Вереја, Шиковскаја, Латушино, Можајск, Алењино, Торопод, Пења, Андропољ.

2. Уништен је велики број фашистичких војника. Према службеним подацима, које је објавио Совјетски информациони биро, од 6. децембра до 15. јануара погинуло је 300.000 немачких војника и официра, а томе треба додати око милион и по рањених, заробљених и промрзлих војника.

3. Уништена је и запаљена огромна количина ратног материјала, и то: 4.801 топ, 3.071 бацач мина, 8.000 митраљеза, преко 15.000 аутоматских пушака, преко 90.000 пушака, 2.766 тенкова, преко 300 оклопних аутомобила, 33.640 камиона, преко 2 милиона топовских граната, преко 30 милиона метака, преко 200.000 мина, око 6.000 мотоцикла, 102 радио-станице, неколико хиљада бицикла и кола. За исто време уништено је 1.100 немачких авиона.

Немачке трупе које су тријумфално промарширале кроз Европу први пут су биле потучене до ногу и у паници су се повукле испред Москве на запад, бацајући оружје, ратни материјал и предајући се совјетским трупама. Уништење групације Немаца код Москве био је велики почетак победа Црвене армије које су довеле до уништења хитлеровске Немачке. Пред Москвом је Хитлеров „План Барбароса“ доживео први пораз.

Колику је радост, одушевљење и охрабрење изазвала ова велика победа Црвене армије код наше Народноослободилачке војске јасно се види из две песме наших истакнутих песника-партизана: Радована Зоговића и Душана Костића, настале у то време — „Побједи под Москвом“ и „Москва“.

Радован ЗОГОВИЋ

ПОБЈЕДЕ ПОД МОСКВОМ

До срца
око пламено
отвори! —

Данас су
бремена
облака и тмине

збациле
с рамена трудних
наше горе,

дигле су главе,
збациле лица

и порасле су
копље у висине!

Бридови планина
просјекли су кору
леда,

ко сабље корице од срме;
бридови
на сунцу
модрикасто горе,

потоци поју
низ литице стрме,
и скаче,
скаче
вода у понору!

На прсте жила,
на камене нокте

данас се
диже
сваки вис и камен;

и пушке
данас
седмогласно грокте,

и људи кличу, и небеса расту —
расту, и горе —
у висину маме!
Над лицима људи,
над жагором села
лете.
смијешани одједи и птице.
Висови расту. С рукама над челом
у даљини виде, виде... Срце врело
од реденика бије
до ресице!
Гранама стрижу, копитама копљу
Бијелци брда под боровљем тмастим
Данас су косе
избиле из кора,
висови су данас
порасли по копље,
и још ће да расту, још ће расти,
расти!

Душан КОСТИЋ

МОСКВА

У мокре јесење дане, у дуге јесење ноћи
ти си бијели галеб на бурним таласима огња,
кликтави вјесник бура, које надимају једра
и зубља у мраку ноћи за нова свитања ведро.
Миллиони очију свјета гледају у твоје тијело,
гледају у твоја прса, у руке гвоздене,
у очи —
у таме тамне шуме која јесење точи,
над црним словима књига, над разливеним браздама њива,
у биједи чађаве собе, у мраку језиве тамнице;
кроз све зидове, кроз све вене, кроз све ријечи и риме —
твој лик, твој пламени лик и твоје топло име
снагом ријеке, топлином љубави дјетиње,
продире,
пробија,
разбија
све наше бескрајне патње, све муке и боле —
о, ти наш црвени јуначки симболе,
Москво.

4

(Дат је само почетак песме)

И сами напги борци опевали су одбрану Москве од стране херојске
Црвене армије песмом „Пред Москвом је тенк до тенка“.

ПРЕД МОСКВОМ ЈЕ ТЕНК ДО ТЕНКА

Да видите браћо мила
Како туче руска СИЛА,
Како Хитлер мучи муку
Кад му Руси војску туку;
Жељан нафте, жељан руде —
Он планове кроји луде:
Мисли Хитлер, зла му мати —
Усред Москве зимовати!
Ал' се лудо преварио,
Москве није ни видио.
Пред Москвом је тенк до тенка

Војсковође Тимошенка.
Све је човек до човека,
Црвена га гарда чека.
Нису ово, чуј копиле,
Фашистичке силе гњиле —
Црвена је то коњица,
Не смета јој вејавица.
Узалуд се мориш, знојиш,
Знаш ли сада пред ким стојиш?
Овде нема саботера:
Ово ј' земља пролетера.

9. децембра — уторак. — Трешњево — Драгаљ, код Николе Ђурковића.

Са мном је био Никола Кривокапић, судија. У Драгаљу сам нашао Николу Ђурковића, политичког комесара Орјенског батаљона, који ме је срдечно дочекао, јер смо се познавали из времена када је он био председник општине у Рисну, а ја на служби у пешадијском пуку Боке Которске, и када ми је тумачио нови устав Совјетског Савеза иако сам био виши официр бивше Југословенске војске. Зато ме сада представио својим друговима речима: „Ово је наш човјек“ и дао им детаљније податке о мени.

Никола је по свршетку Правног факултета у Паризу постао адвокат и убрзо изабран за председника општине у свом родном месту Рисну. Одатле је он, као ватрени комуниста и врло популарна личност, за кратко време толико уздигао политичку свест народа у својој општини и у целој Боки да је реакционарна Стојадиновићева влада нашла за потребно да га смени. А непосредан повод за то било је његово помагање добровољаца за одлазак у Шпанију. Али је Ђурковић и даље интензивно вршио улогу одушевљеног и даровитог револуционара, тако да су Бокелји били добро припремљени за ослободилачки рат и социјалну револуцију. Ово нарочито важи за Рисан и Кривошије, што им и по традицији долази (кривошијски устанци). Од њих је формиран јуначки Орјенски батаљон, чији је Никола Ђурковић био главни организатор и предводник.

10. децембра — среда. — Драгаљ — Црквике. Са мном је пошао Глиго Мандић, бивши морнарички подофицир, а сада зам. команданта Орјенског батаљона. На положају код Црквица упознао сам се са командантом Никшићког партизанског одреда Савом Ковачевићем, који ме је врло лепо примио и жалио што сам рђаво прошао у штабу на Осјеченици. Сава се већ био прочуо као велики јунак, па је зато и својом маркантном појавом импоновао и подсећао на старе, опеване војводе и харамбаше црногорске. Одмах ми је дао једну српску брзометку коју сам носио до краја рата.

11. децембра — четвртак. — Штаб — Вељи врх — Турчиново осоје.

Овога дана био сам заједно са Савом на положају Никшићког одреда код Црквица. Непријатељ у јачини једног батаљона алпинаца, уз помоћ артиљерије са Леденица, нападао је на лево крило одреда; а нас је било свега 15 бораца заједно са командантом одреда, па ипак није успео. Имали

смо јаке, доминирајуће положаје, које смо упорно бранили, а Сава би често подвикнуо својим громким гласом: „Напред прва чета! Јуриш лево крило!“, „Мапо @ш ТаМапо!“ (Руке увис Италијани) и томе слично. То је Италијане плашило и доводило у забуну о нашој стварној снази, па нису смели да заврше напад јуришом, но су предвече прекинули борбу и одступили.

Да смо имали снаге за гоњење покретом, могли смо их натерати да поскачу у историјску Угљешину јаму као аустроугарски солдати, када су их јуначки Кривошијани разбили на Дворничком ждријелу (1879) и најурили ка Рисну, којом приликом је у поменутој провалији заглавило неколико стотина Немаца и Мађара. А овако малобројни, пратили смо Дучеове „храбре“ ратнике ватром све до Пољница, више Рисна и до Леденица. Уживали смо гледајући како беже као зечеви, премда нас је артиљерија са Леденица жестоко засипала гранатама штитећи одступницу своје пешадије. Може се рећи да италијанска војска има једино вредну артиљерију; сем тога мора се признати италијанским официрима патриотизам и пожртвовање, а алпинистима спретност за верање по тешко проходном земљишту.

Како нас је мало на положају, то смо били у стрељачком строју на растојању од 20 до 30 корака. Оскудевали смо у муницији и, кад су нашем борцу Миловићу нестали метци, обратио ми се да му се по могућности нешто додели. Позвао сам друга десно од себе, па смо оба пришли да му дамо по неколико метака. Неопрезно је устао да их прими, а и ми смо код њега стали незаклоњени. Тада је рафал пушкомитраљеза смртно погодио у главу Миловића, који је био лево од мене, и ранио у руку друга десно од мене, док сам ја остао неповређен.

Пошто сам другу превио рану својом марамицом, вратио сам се на своје место и наставио борбу. И одмах сам успео да осветим погинулог друга. Према мени на неких 500 метара био је у заклону, позади стене као и ја, један италијански војник, који ме је вребао и врло прецизно гађао, али није стизао да уграби тренутак док нишаним и окидам пушку. А ја сам њега у томе надмудрио и погодио на тај начин што сам нанишанио док је он пунио пушку у заклону, па окинуо чим се појавио. Није имао времена ни да ме гађа ни да се закљони, већ му је глава са шлемом нагло посрнула и више се није појављивала. Пошто су Италијани одступили, наши борци су по крвавом трагу на његовом положају установили да је заиста убијен.

Италијани су имали доста губитака, јер су нападали у густим стрељачким стројевима по откривеном, каменитом и тешко савладљивом терену, а од наших је један погинуо и један рањен.

Приликом сахране друга Миловића одржао сам пригодни говор и гроб смо му окитили црвеном заставицом.

У току ове борбе направио сам врло успео снимак када Сава Ковачевић вреба Италијане са осматрачнице као орао свој плен са високе литице. (Сл. 39)

Сава Ковачевић је типичан, расни Црногорац. Био је дивовске физичке снаге, широких рамена, изразитог као из гранита исклесаног лица, проницљивих сивих очију и бујних бркова, који су га чинили сличним легендарном хероју Совјетског Савеза Чапајеву, па је и називан његовим именом, не само због сличности по изгледу већ и због изванредне, чапа-

јевске храбрости и непоколебљиве вере у победу. Дивно га је било видети када као разјарен лав јури по положају, кроз редове својих војника, које својим присуством, продорним гласом и успламтелим очима распаљује, електризира и као магнет повлачи за собом у неодољиви налет на непријатеља. Он је био један од оних ретких јунака за које се мисли да их пушка не бије. По карактеру најбољи представник црногорског чојства, а по неустрашивости — црногорског јунаштва. Прави витез без страха и мане.

Због таквих његових особина упоређивао сам га, у говорима на народним зборовима и пред партизанским јединицама, са најзнаменитијим јуначима, као што су били војводе Марко Миљанов, Пеко Павловић, Јоле Пилетић и др. Истицао сам да ни Карађорђе није био друго него богмдани народни херој и вођа, као и Сава. И зато сам сматрао за част ићи у борбу раме уз раме с њим — и под његовом командом, без обзира што сам пуковник.

Сава је имао достојног сарадника у личности политичког комесара одреда Миљинка Ђуровића, који је у борбама такође неустрашив, а у политичком погледу строго правичан, бескомпромисан и оштар, али при том разборит, те је кочио и Саву од пренагљених поступака.

12. децембра — петак. — Обилазак положаја и позив Италијанима на предају, без одговора.

Позивали смо Италијане да се предају, али се нису одазвали. Они су у овом лепо уређеном војничком логору, који је подигла Аустрија, били већ подуже у опсади и при крају издржљивости, јер им је храна дотрајала, али су очекивали најављену деблокаду, па зато нису хтели ни да преговарају.

13. децембра — субота. — Поновни напад непријатеља који је дошао до у висину Церовика и ту заноћио. Истог дана скренуо је напад на наше десно крило које је дало слаб отпор.

Италијани су управили напад на десно крило нашег положаја с друге стране пута за Црквице, куда је био много повољнији терен за наступање, а Сава и ја тамо нисмо могли прећи и зато су успели да потисну нашу главну снагу отуда.

14. децембра — недеља. — Непријатељ продужио напад и изишао на Црквице.

Као и првог дана напада, тако исто 13. и 14. децембра напад непријатељске пешадије помагала је једна батерија артиљерије и тенкови који су се кретали путем за Црквице.

15. децембра — понедељак. — Италијани су артиљеријском ватром бомбардовали оперативни штаб одреда и дошли до села Малојев До. Спасли смо тада од заробљавања 11 чланова породице Трипка Самарџића и Обрада Радмановића. Италијани су били дошли до ивице овога села, које је било евакуисано, а само је ова група заостала и више није смела од ватре да изиђе, већ је дозивала помоћ. Ми смо били развијени у стрељачки строј на супротној страни и отварали ватру преко села на Италијане који су били на 700—800 метара одстојања.

Сава Ковачевић, видећи угрожену нејач и запомагање, по неколико пута је довикнуо на положај да неко сиђе доле да изведе ону чељад из села и љутио се што се нико не јавља. „Да идем ја?“ — рекох и, не че-

Наши борци су у великом снегу, по ужасном мразу, без хране и под неупоредиво надмоћнијом ватром непријатеља, држали своје положаје. Сава и ја смо их обилазили и соколили, па ми том приликом један од њих рече: „Лако је нама кад се вас двојица тако држите и примером служите“. И одиста, у више махова сам се осведочио да је држање старешине у борби од пресудне важности за морал и борбеност његове јединице.

Најпосле, кад је непријатељ већом снагом избио на Дврсник, ми смо предвече одступили на положаје око Грахова. Мени су овога дана промрзли прсти од ногу; то ми је после задуго отежавало покрет који се стално наметао.

Ту око Дврсника рањено је много наших другова, међу којима и др Јован Булајић, а погинули су Панто Миловић и један Банићевић из Лукова. Нешто раније код Грахова, приликом опседања Бобове улице, погинуо је један од најбољих граховских партизана и комуниста, Саво Вујачић; упао је у једну јаму дубоку 20 метара и при паду сломио руку и кичму. Издишући, рекао је својим друговима: „Идите ви, другови, на задатак, неће мени ништа бити, а главно је да се заузме Бобова улица“. Италијани су 7* мали велике губитке и скупо их је стало продирање ка Грахову.

Ноћу 26/27. децембра. — Италијани су ушли у Грахово, највише због тога што су неке чете, под утицајем Новице Ковачевића, напустиле своје положаје без борбе.

27. децембра — субота. — Још преко ноћи заузети положаји северно од Грахова. Само понегде препуцавање. Запаљене куће по Грахову. Штаб на Бојање брдо.

Италијани су одмах по доласку у Грахово запалили села у близини вароши, а ујутро рано продужили да пале куће дуж Граховског поља, али су у томе спречени ватром наших делова које смо тамо хитно упутили.

28. децембра — недеља. — Пошто су Италијани прошле ноћи евакуисали Грахово и повукли се у Црквице, ми смо јутрос рано пошли са Бојањег брда, радосни што је наша мучна и неравна борба крунисана великим успехом. Снег је био до колена и мењава тако јака да смо се једва кретали, али смо ипак брзо стигли и ушли у Грахово „пјевајући и пушке мећући“.

Овим тешким и крвавим борбама око Црквица и Грахова, које су трајале цео месец дана, Италијани су спасавали своје тамошње посаде, које су биле одсечене, изгладнеле и угрожене, па су Црквице као ближе Боки и јаче за одбрану задржали, а Грахово напустили пошто су се осведочили да је наша снага нарасла и да га не могу одржати.

У Грахову су Италијани били у великој беди. Чак ни огрева нису имали на овој ужасној хладноћи, а сваки покрет ван вароши био је угрожен и свако дрво су плаћали својим главама. Но, иако је граховски гарнизон у блокади био исцрпен, ипак се нашло прилично плена који нам је добродошао у нашој великој оскудици.

Ослобођење Грахова*) за нас је од огромног војно-политичког значаја. Ту је тучена јака петоклонашка реакција на челу са Новицом Ковачевићем која је могла много да нашкоди народноослободилачком покрету

*) У борбама на правцу Црквице—Грахово са јединицама Никшићког одреда учествовао је један вод партизана из Цуца, под командом Николе Поповића.

у Црној Гори и Боки. Осим тога, Грахово је постало одлична база за проширење устанка у Херцеговини.

29. децембра — понедељак. — Трешњево.

После ослобођења Грахова, пошао сам у Трешњево приватним послом и у намери да се по могућности пребацим у своје племе, Васојевиће. При одласку из Грахова добио сам од команданта Никшићког одреда Саве Ковачевића препоруку (објаву) коју прилажем.

Објава са потписом команданта Никшићког партизанског одреда Саве Ковачевића (од 28. децембра 1941)

31. децембра — среда. — Трешњево — Грахово. Превео из Трешњева у Грахово Јошку и сместио је код Гојка Кокотовића. Вратио сам се у Грахово, јер није било могућности да се у то време пребацим у Васојевиће.

Напад на Пљевља

Према прикупљеним подацима напад Црногорског одреда на Пљевља 1. децембра ове (1941) године извршен је у овим условима:

Централни комитет КПЈ писмом од 22. октобра, које је у Црну Гору донео Иван Милутиновић, тражио је да се у Србију пошаље 2.500—3.000 добрих бораца, „јер од борбе на овој територији зависи успешна борба у Црној Гори и исхрана црногорског народа. Чете шаљите по 100—200 људи у кратким размацима и нека буду добро наоружане“.

Према томе писму формиран је Црногорски одред од 3.660 бораца, али није упућен по деловима, као што је тражено, већ је одједном цео кренуо за Србију, с тим да, по иницијативи Ивана Милутиновића и Мила Перуничкића, уз пут нападне и ослободи Пљевља.

Штаб Црногорског одреда су сачињавали:

командант одреда Арсо Јовановић, члан Главног штаба за Црну Гору;

политички комесар Бајо Секулић, члан Главног штаба за Црну Гору;

заменик команданта Радован Вукановић;

заменик пол. комесара Бошко Ђуричковић.

Покрет Црногорског одреда и његов напад на Пљевља

Прикупљање јединица одређених за овај одред отпочело је 18. новембра и завршило се концентричним нападом на Пљевља 1. децембра у 4 часа.

Свим јединицама били су додељени задаци и батаљони су се у одређено време почели примицати граду. Непријатељ је очекивао напад и био у строгој приправности, а уз то су неке јединице отпочеле напад пре заказаног времена и пре него су сви батаљони заузели своје полазне положаје, па су тако били тучени непријатељском концентричном ватром појединачно, како је који прилазио граду. Ипак су неке јединице у потпуности извршиле свој задатак, а нарочито батаљони Ловћенски и „Би-

јели Павле“ и две чете Језеро-шаранског батаљона. Ове јединице су на челу са неустрашивим бомбашима, који су крчили пут, продрле у Пљевља, заузеле два утврђења, официрски дом, војни округ, електричну централу, затвор, гимназију и др.

Отпор непријатеља био је очајнички одлучан, ватра његових топова, баача и митраљеза била је страховито јака, али су јој херојски батаљони одолевали и, да су заостале јединице продужиле наступање и упале у град, победа би била сигурна.

Али, на жалост, нису све јединице биле подједнако одважне и појртвоване у борби. Напротив, код неких нових и неискусних чета наједном је избило колебање које се претворило у панично повлачење, па је то повукло назад и остале које су прилазиле граду. А пошто је повлачење вршено по дану, откривено и неорганизовано, било је скопчано са тешким губицима, несравњено већим него да се истрајало у борби до краја.

И тако је на Пљевљима дошло до неуспеха са великим жртвама, углавном из следећих узрока:

1. предузета је једна велика операција пре него што су се трупе оспособиле и прекабиле у мањим и успешним борбама;
2. Црногорски одред је био састављен већим делом од нових бораца који нису учествовали у борбама са окупатором;
3. људство одреда било је преморено дугим маршевима, изгладнело, прозебло, са slabим наоружањем и опремом уопште;
4. јединице одреда нису дејствовале дисциплиновано, плански и одлучно, већ неповезано, лабаво и без садејства;
5. код одреда је владао претерани оптимизам и потцењивање непријатеља, који је у Пљевљима, као дивизијском месту, имао одабране трупе са извесним бројем усташа и петоколонаша;
6. старешински кадар је биран на скуповима, а не постављан према стварним способностима;
7. нису били одређени заменици руководиоца, па су тако јединице услед изгинулих кадрова остале обезглављене у току саме борбе;
8. напад је отпочео касно — у 4 часа — и зато су јединице изјутра потпале под убитачну ватру непријатеља, нарочито при одступању.

БРОЈНО СТАЊЕ ЦРНОГОРСКОГ ОДРЕДА ПО БАТАЉОНИМА

Ред. број	Батаљон	Бројно стање бораца	Број погинулих	Број рањеника	Примедба
1	Ловћенски	341	73	60	
2	„Бијели Павле“	480	14	38	
3	Ускочко-дробњачки	267	20	30	
4	Језеро-шарански	306	52	40	
5	Комски	641	10	12	
6	„Пеко Павловић“	506	20	30	
7	Зетски	453	9	17	
8	„18. октобар“	405	3	3	
9	„Бајо Пивљанин“	261	—	2	
УКУПНО:		3.660	201	232	

Међу погинулима били су јуначки руководиоци Језеро-шаранског батаљона: командант Душан Обрадовић и политички комесар Вук Кнежевић.

Као некролог херојски палим друговима на Пљевљима испевана је ова пригодна, лена и дирљива песма:

ПАЛИМ ДРУГОВИМА У БИЦИ НА ПЉЕВЉИМА

Падосте поносни као младо борје
У жестокој борби свјетлости и мрака.
У Пљевљима ниче крваво мраморје,
Окити се Санџак гробљима јунака ...
Ви се, ето, своме одужисте роду:
Дадосте животе за златну слободу.

Док тијела ваша леже закопана
Негдје око града, гдје још туђин суди,
Док крв усирена лежи око рана
И освету скору и праведну жуди,
Можете с поносом казати народу:
Положисмо главе за златну слободу.

Докле мајке плачу, жене јадикују,
Оплакују сина, изгубљена брата,
Другови вам ваши смјело поручују:
Ићи ћемо сложено све док траје рата
Кроз муке и патњу, згоду и незгоду
У борби за општу, вјечиту слободу!

А кад сунце правде народе озари
На земљиној кугли те не буде робља,
Ми ћемо вам доћи, партизани стари,
Посјетити ваша освешена гробља,
Развити заставу ко једра на броду
И кликнути: Слава палим за слободу!

Руководство одреда у свом извештају Врховном штабу о нападу на Пљевља правдало је неуспех, између осталог, и тиме да је, наводно, део муслиманског становништва отежао уличне борбе, али је Врховни штаб на то одговорио:

„Ваша анализа пораза код Пљеваља јесте једнострана и не додирује главни узрок пораза. Није ствар у Муслиманима који су се једним делом чак пријатељски држали према нашим трупима. Ствар је у томе што је и то био један од оних фаталних напада који су нам донели већ толико пораза. Друг Тито је другу М. (Милутину) неколико пута усмено саопштио да би такав напад био тежак преурањен, и зато је издато наређење Врховног штаба да се тај напад не изврши. Требало је непријатеља деморалисати читавим низом мањих и већих акција на саобраћајним линијама итд. Сматрамо да одговорност за пораз код Пљеваља због тога сноси у првом реду друг М. (Милутин).

То су, дакле, основне грешке које смо утврдили на основу материјала који сте нам слали. Иако су то најгрубље политичке грешке, оне се ипак могу брзо исправити. Но, време је да ПК престане са вечитим понављањем таквих ствари, које стално ометају партизански рат у Црној Гори.

То треба истовремено да схватите као последњу опомену, јер ће ЦК у случају понављања грешака предузети и оштре административне мере“.

Неуспех код Пљеваља имао је тешких последица по даљи ток народноослободилачке борбе у Црној Гори. Настала је криза устанка у једном делу Црне Горе. Народ се деморалисао, а у партизанским јединицама је дошло до знатнијег осипања бораца. Четнички елементи су искористили ситуацију за јачање свог утицаја и формирање јединица у циљу изазивања грађанског рата и разбијања устанка у Црној Гори.

При свем том борба за Пљевља имала је и врло позитивних резултата, и то:

1. непријатељу је задат тежак ударац: убијено је и рањено преко 1.000 његових војника и 4 официра, заплењено доста оружја и муниције и уништена велика количина ратног материјала;
2. отворена је пљеваљска тамница и ослобођен знатан број добрих родољуба и бораца;
3. стечено је драгоцено борбено искуство за даље борбе;
4. учињен је велики допринос братству и јединству југословенских народа, тако да су с правом говорили учесници овог знаменитог похода: „Ми смо показали да су за нас границе Црне Горе свуда, где се бије бој за слободу“.

Формирање и састав Прве пролетерске бригаде

После одступања главних партизанских снага из Србије и неуспелог напада Црногорског одреда на Пљевља, 22. децембра 1941. године формирана је у малом босанском месту Рудо на Лиму прва регуларна јединица Народноослободилачке војске — I пролетерска бригада.

У састав бригаде су ушли ови батаљони:

- 1) један батаљон Крагујевачког НОП одреда;
- 2) један батаљон Краљевачког НОП одреда;
- 3) један батаљон Шумадијског НОП одреда;
- 4) Београдски батаљон Посавског НОП одреда;
- 5) црногорски Ловћенски батаљон са једном четом Комског батаљона;
- 6) други црногорски батаљон;
- 7) један босански батаљон састављен од чета из неколико босанских НОП одреда.

Из ових јединица, које су оличавале народно јединство, у бригади је формирано 6 батаљона и то:

1. батаљон — Ловћенски; 2. батаљон — Црногорски; 3. батаљон — Крагујевачки; 4. батаљон — Краљевачки; 5. батаљон — Шумадијски и 6. батаљон — Београдски.

САСТАВ ШТАБОВА ПРВЕ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ:

командант бригаде Коча Поповић
заменик Данило Лекић-Шпанац
пол.комесар Филип Кљајић-Фића

зам. пол. комесара Мијалко Тодоровић-Плави
референт санитета др Борислав Божовић
шеф хируршке екипе др Бура Мештеровић

1. црногорски (Ловћенски) батаљон: командант Перо Ђетковић.
пол. комесар Јово Капичић
2. црногорски батаљон: командант Радован Вукановић
пол. комесар Мојсије Митровић
3. крагујевачки батаљон: командант Раја Недељковић
пол. комесар Феђа Радојчић
4. краљевачки батаљон: командант Павле Јакшић
пол. комесар Миро Драгишић-Питер
5. шумадијски батаљон: командант Милан Илић-Чича
пол. комесар Драгослав Павловић-Шиља
6. београдски батаљон: командант Миладин Ивановић
пол. комесар Љубомир Илић-Живковић-
-Шпанац (а касније Чедомир Миндеровић)

Чим је формирана, напали су је Италијани и четници. Напад је извршен у три колоне: једна од Прибоја, друга од Белих брда, а трећа од Вишеграда; али је Прва пролетерска бригада однела сјајну победу и показала вредност једне регуларне и уз то револуционарне јединице, У борби која је трајала 24 часа, две колоне нападача су разбијене и одбачене натраг, а трећа је опкољена и потпуно уништена. Храбри борци Прве пролетерске заробили су 4 официра, 4 подофицира и 103 војника-алпинца, а запленили су 3 тешка митраљеза, 9 пушкомитраљеза, 2 тешка и 3 лака минобацача, 75 пушака, 151 гарнитуру војничког одећа, велику количину муниције, 2 радио-станице и др.

„Народна борба“ је донела овај извештај:

„Недавно је, наредбом Врховног штаба Партизанских одреда образована нова партизанска јединица — Пролетерска бригада.. . састављена од најбољих и најхрабријих бораца свих народа Југославије, међу којима се налазе и два батаљона црногорских партизана. Комунистичка партија Југославије, чији се многи чланови налазе у редовима Пролетерске бригаде, сматра да њено оснивање представља историјски датум у ослободилачкој борби наших народа“.

На крају података о догађајима у 1941. години треба забележити и случај Косте Пећанца, који је поред Љотића постао најоданији Хитлеров слуга у Србији. Он је иза слома старе Југославије био извесно време у одметништву, па је убрзо примио од Немаца мито и револвер те постао слепо оруђе окупатора и десна рука Љотића и Недића, предузимајући са нешто својих криминалаца казнене походе на српска села и српске партизана. Тако се најзад овај некада слављени комитски војвода показао онакав каквог су га познавали у Санџаку и Метохији, по пљачкама и насиљу, и кога шиптарске песме називају „котлоношом“ и „подвирепом“, наводећи да је од Јусуфа Мехоџића бежао онда када је имао да га гони!

Његов одвратни лик издајника најбоље се види из овог његовог прогласа:

ПРОГЛАС ДРАГОМ НАРОДУ

„Из свих крајева наше намучене земље, свакодневно добијам тужне вести. Неодговорни елементи руше и пале наше домове, убијају и оно мало Срба што нам још у животу остаде. Пљачке на све стране. Силују мале кћери и наше жене. Све то чине под светим именом српских четника, на чијем челу ја стојим. Каљају нам образ и часно име живих и мртвих четника, који ни у прошлости ни у садашњости никада нису имали везе са пљачкашима и разбојницима.*)

Својим ауторитетом успео сам, а по жељи целог нашег народа примио сам се свете дужности да у нашој земљи заведем ред, то јест да браним животе нашег народа, њихову имовину, слободу рада како у пољу тако и у вароши, уједно и нашу свету традиционалну четничку част ...“

Међународни савезнички суд у Лондону, састављен на основу уговора о кажњавању злочинаца и издајника у другом светском рату, осудио је Косту Пећанца на смрт као издајника српског народа и организатора чета за борбу против српских родољуба. Суђењу је председавао и пресуду објавио енглески пуковник Бритн.

Косту су убили четници Драже Михаиловића у Соко-Бањи 1944. године.

Proglas Koste Pećanaca „dragom narodu“ (od 27. avgusta 1941)

*) Мисли на четнике Драже Михаиловића.

ШТАБ
ЧЕТНИЧКОГ КОЛУБАРСКОГ ОДРЕДА
Лист. Ч. Бр. 58
16 новембра 1941 год.
ПОЛОЖАЈ

Штабу Четничког Команде

Београд

Поред извештаја којег смо поднели Команданту Центра у Ваљеву овеј одред има чест поднети Вам следни извештај:

На дан 3 новембра ов. год. наш четник ухватио су у току ноћи око 20 комуниста и предао их својој власти, посл. разоружања. Атентатора упуцаног у овој штеб ухватили смо и предали Немачким властима.

На дан 11 ов. м. с. у току борби овој одред срушио је надлежним властима путни аутомобиле 380 комуниста и оставили смо исте пред форумом прева, које је крив ника искуси казну а које прав ника користи законску солуцију.

У току врмне борби четник нашг одреда налазе се на терену у непосредној борби противу комуниста. У току овог врмне ухватили су велики број комуниста, који држимо у неким концентрационим логорима, и сирмамо велики број за једноврмне спроводе надлежној власти. Меду овим комунистима имамо не жалост и усташе Хрватских.

Овај одред са људством стално се налази у борбеним и ватреним линијама противу четник унутрашњег зла. Муниципалне и борбених оруђа ни више немамо. За спас нашг опстанка ми Вас молимо као и Команданта Центра у Ваљеву, да нам се ово најхитнијим путем стави на расположање, јер Командант Центра у Ваљеву нема моћи да задовољи нашу борбени акцију.

На лицу овој одред има 300 људи (три стотина) који су и дан и ноћ у борби без резерва, без орстава за опстанак, голи и боси, али се врло високим моралом јер имају у виду да бране свој пород, свој дом, па тек онде Српску земљу.

Ако се овом одреду, не изађе благоврмно у сусрет као најсигурнијим под Вашом командом, наша акција без успеха је.

С обзиром на сва изложно, ми молимо за Вашу сврсрдно помоћ, за то што смо ми нејактивнији за спас и корист Српског народа, а најпоследије у добијањима милионских материјалних помоћи.

С обзиром на изложно, ми молимо за интервенцију код Господина Претседника Владке Јанарада Недића да се Ваша најсигурнија војска неоружа у борбу противу зла и да се обуче и обује.

Немојте да се парате да задовољавају оне групе којје живе у гресовима делано од оне опрезности коју ми издржавамо.

Начелник штаба
Получили

Командант Четничког
Колубарског Одрода-војвода

Документ о томе како Пећанчеви четници „заводе ред“

Г о д и н а
1942.

3. *јануара*. — Грахово — Нудо. На путу за јужну Херцеговину, у циљу што јачег разгарања устанка и народноослободилачке борбе, требало је да прођемо кроз село Нудо, родно место Саве Ковачевића. Било нас је са Савом десетак другова. Кад смо били више овог села, зачудио сам се великим и лепим кућама које су се белеле као школе, за разлику од обичних кућица у суседним селима. А Сава нам је објаснио да је то „срећа у несрећи“; у првом светском рату Аустријанци су због неког пограничног инцидента у том крају запалили цело село Нудо, које су после рата погорелци обновили и, угледајући се један на другог, изградиле много боље куће него што су биле пређашње.

Кад смо сишли у село, Сава нас је свратио у своју кућу на конак, код својих родитеља Благоја и Јоване, и указао нам велико традиционално гостопримство. Заклао прасе и кокошке, „убио“ пчелу и приредио читаву гозбу. Нарочито се око дочека свесрдно старала Савина мајка. Видело се на први поглед да је способна да роди великог јунака као што је Сава. Здрава, отресита, чиста и бистра старица; скромна, али при том отмена и енергична.*)

4. *јануара*. — Нудо — Ластва. Образован Оперативни штаб за Херцеговину.

После великих успеха, које су постигле јединице Никшићког народноослободилачког партизанског одреда (Саве Ковачевића) у сарадњи са херцеговачким партизанима, на терену Грахова, Црквица, Ластве и у правцу Требиња и Дубровника, Херцеговачки народноослободилачки одред дао је предлог да се образује једно заједничко оперативно вођство на терену Херцеговине. Главни штаб за Црну Гору и Боку дао је за то одобрење, па је формиран Оперативни штаб Народноослободилачких партизанских одреда за Херцеговину, са задатком да координира рад црногорских и херцеговачких партизана у источном делу Херцеговине, ради што успешнијег развијања борбе против окупатора и свих петоколонашких, издајничких елемената на терену Херцеговине.

А како је штаб формиран види се из аутентичног записника који овде прилажем.

*) Јовани су на Сутјесци погинула два сина, Сава и Јанко, супруг Благоје и унук Драган (Николин син од 12 година). Умрла је 29. јула 1959. године у 93. години живота и сахрањена у Нудолу уз велику пратњу.

Рађено дана 4. јануара 1942. године у Штабу Н. О. П. батаљона „Лука Вукаловић“ у Ластви

ЗАПИСНИК

са саветовања члана Главног штаба Н. О. П. О. за Црну Гору и Боку друга Саве Ковачевића и представника Никшићког Н. О. П. одреда са једне стране и представника Херцеговачког Н. О. П. О. другова Петра Илића, политичког комесара одреда и Ђорђа Путице, замјеника команданта одреда са друге стране

После исцрпне анализе ситуације у земљи и ситуације на нашем граничном сектору Црне Горе и Херцеговине, а у вези са ситуацијом у Црној Гори и Херцеговини, странке су закључиле следеће:

1) Да би се успешније спроводила борба против окупатора и издајничких петоклонашких и шпијунских елемената на овом терену, па да би се координирале снаге црногорско-херцеговачких партизана, формира се један заједнички оперативни штаб на подручју Херцеговине, који је састављен од ових другова:

за команданта друг Сава Ковачевић,
за његовог заменика друг Ђорђо Путица,
за политичког комесара друг Петар Илић*),
за његовог заменика друг Миле Килибарда,
а за војног саветника пуковник Саво Оровић.

2) Формирање овога оперативног штаба уследило је на захтев другова из Херцеговачког Н. О. партизанског штаба одреда, а по чему је дао пристанак Главни штаб Н. О. партизанских одреда за Црну Гору и Боку.

3) Конкретни задаци који се постављају пред овај штаб одредиће се његовом посебном писменом наредбом, која ће се доставити свим надлежним штабовима. Рад овога штаба је привремен.

За штаб херцеговачких
Н. О. парт. одреда
1. Петар Илић
2. Ђорђо Путица

За Главни штаб Н. О. парт.
одреда за Црну Гору и Боку
Сава Ковачевић

Присутни саветовању:

1. Саво Ј. Оровић, пуковник
2. Петар Комненић, командант Бањско-вучепољског партизанског батаљона
3. Миле Килибарда, пол. комесар Бањско-вучепољског партизанског батаљона
4. Стево Братић, пол. комесар батаљона „Лука Вукаловић“

При Оперативном штабу за Херцеговину били су запослени ови другови и другарице:

1. Инжењер Симо Бабић, као интендант, интеллигентан и вредан човек. Нацртао је био партизана за нашу поштанску марку, коју сам задуго чувао, али је ипак негде изгубио. А суседне винограде марљиво је обрађивао организованом радном снагом.

2. Станко Бобић, који је био писар и дактилограф у штабу, врло вредан и тачан на послу.

3. Стево Братић, из штаба батаљона „Лука Вукаловић“, задржавао се у Оперативном штабу као политички радник. То је био врло добар друг. Често су му слали из Требиња обилне пакете разног јела и колача, а он је све то делио са свима нама у штабу.

4. Вукмица Шакотић, учитељица, врло активан политички радник.

5. Милка Мићуновић, добра партизанка и у исто време вредна домаћица у штабу.

*) Петар Драпшин

Биће да је у Оперативном штабу било још персонала, али више никог нисам забележио и запамтио.

Штаб је био смештен у згради школе, чији је учитељ био Алија Теримагић, врло напредан интелектуалац и одушевљени присталица народноослободилачког покрета. Њега су после нашег одласка из Ластве убили четници са неколико муслиманских породица које су се ту још налазиле.

У Ластву су једног дана дошли из Требиња као италијански изасланици на неке преговоре Душан Боконић, фотограф и Владо Петковић, трговац, и ту су као агенти окупатора ликвидирани. И неки други издајници су добили заслужену казну.

Још док сам био командант батаљона у Пеш. пуку Боке Которске пре рата, била су у мом батаљону два брата, резервни поручници Живко и Радојица Вукићевић. Запазио сам их и оценио као врло бистре, отресите и способне офицере. Они су изводили наставу с војницима боље од многих активних официра. А како већ тада беше у изгледу рат, мислио сам, посматрајући их, како ће бити у борби врло добри борци и одличне старешине. Нисам се преварио. (Обојица од првог дана устанка у партизанским редовима; показали су традиционалну неустрашивост у борбама, па је Живко херојски погинуо, а Радојица од задобијених тешких рана остао инвалид, без једне ноге, али и тако врло активан и способан службеник на важним положајима.)

Пошто ме је познавао са вежби у Боки, добио сам од Радојице писмо које у целини као леп докуменат доносим:

Друже Саво,
Рекоше ми другови да си у партизане Граховског батаљона. Ако би те сви другови познавали као и ја, били би сви поносни што си у нашим редовима. Ако би другови чули твоје ријечи, које си први пут је године рекао пред пуком несрећне Југословенске војске у Котору: да спаса Словеставу без Руса је нема, знали би да је хвала борба за поштење још давно почела. Бито те са другом Савом, партизаном од челника, па полако, пошто сте својим Прегалаштом створили себи кутак слободе, настављајте и завршавајте големо народно дјело. Нека вам буде срећна слобода и с вама двојици и друговима партизанцима у тој деценијама окрвањеном Грахову. Онако Стаљински ишћерасте ту не срећну руду из тога нашег сектора. Нека га нема ту, паж како је изникло те гвожђушине, али ће се лепо копорани дуго налазити по твојим каменарима, ће сте ми ти и Сава, кували попару! Нека буду храна гаврану враном и орлу суром...
Подуже сам времена овђе у Штабу одреда, ће помажем друговима, а заиста бих волио да се што прије видим с тобом, бар да виђењем подносимо сјећања и у разговору допунимо наше партизанске циљеве. Главно је, да се прилике добро развијају. Ми овђе мислимо добро а и добро радимо, а ти и Сава јуначки се борите а мислите што и ми, па и сва морална и физичка снага нашега нареда је с нама. Услови борбе су тешки, победа је догледна и само-само још мало, улазимо у срећан живот. Борба је праведна и историјски оправдана и утолико смо поноснији што све патње подносимо херојски а успјехе постижемо. Наши мил и славни Црвеноармејци су снама и са свима онима који се боре и мисл као и ми.....
Ану, друже Саво, потруди се па једног дана са другом Савом, дођи мало у наш крај, да мало разгледаш и наше положаје на вјетцама града и у позади ни. Наша се чини да смо учинили све што треба. Фашисти су почели да се смрзавају по Трабјеси и Студеначким главицама, а свакодневно их ватамо, а по неког и убијамо у најближим селима. Тражили су скоро и Жарац, али смо им чакми дали".
Надам се да ћемо се скоро виђети, негде око Билеће или око нашег града.
1-5-1942г
Поздравља друга Саву
С другарским поздравом,
Радојица Вукићевић

Писмо Радојице Вукићевића (од 1. јануара 1942)

6. јануара. — Митинг у Ластви и налагање бадњака.

Доношење и налагање бадњака извршено је у свему по народном обичају, у присуству партизанских јединица, које смо ту имали, и народа из места и околине. Ја сам одржао пригодни говор о пореклу овога општесловенског обичаја, који потиче још из паганског доба, а затим о значају Бадњег дана с обзиром на истрагу потурица у Црној Гори, коју је Његош опевао у „Горском вијенцу“, па сам све то довео у везу са словенском слогом, народним јединством и народноослободилачком борбом против окупатора, као заклетих непријатеља свих словенских народа и против наших нових потурица: домаћих издајника, шпијуна и петоколонаша. Затим се пела врућа ракија, „крцали“ ораси, играло коло, певале партизанске песме и шенлучило усред Павлићеве „Независне“ и Хитлерове „Нове Европе“, као год у миру и слободи.

На овом митингу су се заједно братски веселили, певали и коло играли са Србима такође муслимани и католици.

А као контраст и карактеристика четничке политике може да послужи ово фамозно писмо Дражиног делегата за Херцеговину, мајора Бошка Тодоровића, које је написао баш на Божић 1942. године:

„Командиру I групе одреда брату Ристу Ђукановићу

Драги стари друже, опасно сам се приближио нашем Мостару и ступио у везу са Миланом Шантићем. Да нису ту Италијани, могао би ти за који дан писати из учионице у којој сам завршио своје грађанске науке што је рекао Милан Недић — не знам можда ми је својом руком написао, ако тог официра интересују грађанске науке, нека поднесе оставку — овако морам прво да свршим са муслиманима и католицима унаоколо. Налазим се у непријатељској позадини између две мале Азије — Борач и Фазлагина Кула. Гледам да од Гачана, Невесињаца и Билећана прикупим неколико стотина људи, са којима маневрујем по унутрашњим операцијским правцима — палим нека села час у једној час у другој малој Азији.

Како и зима отежава мислим да овај начин није рђав: пребацили се са малим одредом у непријатељску позадину, прикупљати позадину и прикупљати људство и нападати са леђа непријатељску позадину, коју остале јединице са фронта призивају или потискују. Ако тако радите заједно са Рачићем и Дамјановићем, били би страх и трепет за турска села између Зворника и Тузле. Размислите о томе. — Срдачно те поздравља

Бошко“

Напад на италијанску колону на правцу Требиње — Билећа

Наше јединице су 6. јануара 1942. године извршиле препад на италијанску колону која је ишла из Требиња за Билећу. Јачина колоне била је 400—500 војника, 4 камиона и 1 луксузни аутомобил.

На месту Кленак код Моска партизани су пустили ову колону да уђе у заседу, па су је онда препадом након четворочасовне борбе разбили. Партизана је било свега око 50.

Резултат ове борбе је био 14 мртвих и 101 рањен и заробљен Италијан. Међу заробљенима био је и један подофицир — лекар. Остатак Италијана повукао се ка Требињу у неред.

Од партизана нико није ни рањен.

Том приликом задобијен је велики плен: 4 митраљеза, 6 пушкомитраљеза, око 50 пушака, 12 пиштоља, 71 ручна бомба, 10.660 метака за митраљез, 500 метака за пушкомитраљез, око 3.000 литара бензина, 10

буради нафте (нафта је упропашћена у току борбе, а остатак је уништен да не би пао у руке непријатељу), 600 килограма сира, 500 килограма колача, 100 килограма парадајз-конзерви, 220 килограма шећера, 7 килограма масти, 2 канте петролеја, 200 килограма цигарета и другог разног материјала.

Италијанској команди у Требињу упућен је преко курира-заробљеника захтев да пошаљу кола за рањенике, као и санитарски материјал, што су они и учинили.

7. *јануара*. — Ластва — Дубочани. Навече овог дана у Дубочанима је био велики митинг, који је врло успео. Било је велико одушевљење због јучерашњег успеха при нападу на Италијане код Кленка, где је запленио доста хране намењене италијанским војницима за Божић и ратног материјала. Пошиљка им никад није стигла, али зато смо ми имали чиме наш Божић прославити, јер одиста бољега сира и лепше торте тешко би се нашло и у мирно доба, а камоли сада у рату, на положају. „Није коме је речено, но коме је суђено“.

На митингу смо били и говоре одржали Сава и ја, а говорили су и неки мештани. Једном старом сељаку, Раду Анђелићу, Сава је том приликом поклатио пушку у знак признања за његово патриотско и јуначко држање.

8. *јануара*. — Дубочани — Ластва. Предвече смо Сава и ја појахали коње и пошли из Дубочана за Ластву. Ноћу смо прошли кроз велико и лепо, али сада пусто и сабласно село Гранчарево, из којег су сви становници, Муслимани, утекли испред четничког ножа у Требиње. Када смо стигли у Ластву, затекли смо учитеља Николу Кривокапића који је био у пролазу од Зубаца за Грахово. Каже да су му партизани у Зупницама говорили да верују у два Сава као у св. Саву.

11. *јануара*. — Ластва — Зупци. Састанак са Конављанима изостао. Ишли смо Сава и ја по снегу до колена на заказани састанак са неким активистима из Конавља, ради договора за проширење народноослободилачког покрета у том крају, али Конављани нису дошли. Ипак смо долазак у Зупце искористили и разговарали са неким тамошњим партизанским руководиоцима да бисмо испитали ситуацију на њиховом терену и дали упутства за даљи рад, па смо се истог дана навече вратили у Ластву.

У Ластви смо нашли овај извештај „Врапца“ из Грахова:

Опет стигох, Врабац стари, да вам причам нове ствари.
Божић прође српска слава, без пецива и баклава.

На казан се прима каша, задовољна војска наша.
Вијести нам често стижу, успјеси се стално нижу.

Не тражимо друге славе, од вијести друга Саве,
О борбама партизана, које воде ових дана.

Потукли су Талијане, запленили доста хране,
Педесет шест заробише, тридест и три обореше.

Иако је јака зима, ми дођосмо до бензина,
Јер се нова вијест чула, као да смо код Мосула.

Још су брашна пуне вреће, партизани те су среће,
Још конзерве и кртоле, наши борци све то воле.

Из Никшића курир стиже, дух борбени још подиже,
Кокошари пошли били, да би дрва прибавили.

Триста их је пошло било, нешто им се догодило,
Не моглоше дрва брати, пола их се једва врати.

И у Боки око мора, крв се проли од злотвора,
И од туда вести стижу, успјеси се нови нижу.

Руси гоне са истока, Црногорци бију с бока,
Свака сила осовине мора сада да угине.*)

12. *јануара*. — Преговори са Италијанима из Требиња. Састанак са италијанским официрима одржан је код гвозденог моста на путу Требиње — Ластва. Са наше стране на састанку су били:

Сава Ковачевић, командант Оперативног штаба за Херцеговину;
Петар Илић, политички комесар Оперативног штаба за Херцеговину;
Саво Оровић, пуковник, војни саветник Оперативног штаба за Херцеговину;
Владо Шегрт, командант батаљона „Лука Вукаловић“;
Петар Божовић, командант сектора Требиње — Дубровник;
Др Војо Букановић, штабни лекар.

Од стране Италијана састанку и преговорима су присуствовала три официра — један капетан и два потпоручника, којима имена нисмо забележили. Један је добро говорио наш језик.

При сусрету ми смо поздравили стиснутом песницом, а италијански официри прописно војнички. Они пружену руку за поздрав нису примили, говорећи да је код њих законом укинута руковање. Зато када је при растанку њихов капетан понудио цигарете, ми их нисмо примили, говорећи да је дрскост нудити цигарете, а не примити пружену руку.

Као командант Оперативног штаба за Херцеговину Сава је Италијанима изложио ове захтеве:

1) У име народа ових крајева тражимо од фашистичког окупатора да напусти нашу поробљену домовину, остављајући нам целокупно оружје, муницију и други ратни материјал. Са наше стране, за узврат, ми ћемо пустити све италијанске заробљене војнике и официре на територији Црне Горе, Херцеговине и Боке и омогућити им слободно напуштање наше земље.

2) У случају да окупаторска војска не буде хтела да напусти нашу земљу предајући оружје и муницију, у случају да не буде престала са паљењем наших села и пљачкањем наше земље, ми ћемо и даље наставити немилосрдну борбу против те војске и силом нашега оружја присилићемо фашистичке бандите да напусте земљу наших јуначких предака.

3) Тражимо да се хитно за заробљене италијанске војнике и официре изврши замена са одговарајућим бројем поштених народних бораца који се налазе у концентрационим логорима и тамницама окупатора. Будући

*) Вероватно је „врапце“ састављао Бора Продановић који је, у то време, болешљив живео у Грахову.

да се у нашим рукама налази много већи број ратних заробљеника, него што је било наших бораца у рукама окупатора, то за преостали број италијанских заробљеника тражимо да се упути довољна количина животних намирница, јер ми нисмо у стању да издржавамо италијанске заробљенике, пошто су нашу земљу и наш народ опљачкале до голе коже фашистичке освајачке хорде Хитлера и Мусолинија. Такође тражимо и санитарски материјал за рањене заробљенике. Животне намирнице и санитарски материјал захтевамо за све војнике и то још пре него што се изврши предвиђена размена.

4) Тражимо да се окупаторска војска понаша као у рату према неборачком становништву и да не прибегава дивљачким репресалијама, стрељању, паљењу кућа и пљачки, у противном ми ћемо бити немилосрдни према свим заробљеним италијанским војницима и официрима и нећемо имати никаквих обзира.

Наши делегати су ове захтеве образложили окупаторским делегатима овако:

„Италијанска војска је неправедно и противно свакоме међународном праву на један варварски начин погазила нашу националну независност и ставила наш народ у ропство фашистичке тираније. Наша земља никада није била италијанска и италијанска окупаторска војска нема шта да тражи у њој. Италијански окупатор је у нашој земљи завео систем пљачке, паљења и зверског средњовековног мучења народа. Ми немамо ништа против радног народа Италије, који је свету дао многе културне тековине и који је данас и сам поробљен од фашистичких Мусолинијевих банди, али ми тражимо се окупаторска војска сели из наше земље. Ратни планови сила осовине под ударцима *моћне Црвене армије* и народноослободилачких покрета у свету доживљавају свој коначни слом. Италијанска империја фактички већ и не постоји, а немачка фашистичка армија на Источном фронту налази се у бекству и расулу. Што пре италијанска војска напусти нашу земљу, остављајући ратни материјал, то ће имати мање губитака и италијански народ ће пре доћи до своје сопствене слободе“.

Том приликом ја сам предао италијанским официрима један цитат великог сина италијанског народа Мацинија у коме он своје народу означаје природне границе према Југославији и саветује да преко те границе ништа не траже. Навео сам Мацинијеве речи:

„Вама, народе рођени у Италији, Бог је означио отаџбину најлепше ограничenu, као да Еас је више од других волео. У другим земљама, чије су границе несигурније и испрекидане, могу искреснути питања, која ће жеља зд миром кад-тад решити, али која су стајала и стајаће можда још суза и крви — у вашој неће. Бог вас је обавио дивним неспорним границама: с једне стране највиши брегови Европе — Алпи; с другог краја — море, бескрајно море. Отворите шестар, један крај поставите на север Италије, на Парму; други растегните до утока Вара и повуците њиме један полукруг према Алпима — онај крај, који кад заврши полукруг, падне на утоку Соче, означиће границу, коју вам је Бог дао. До те границе разуме се и говори ваш језик; преко ње немате више права“.

На овај начин разговори су завршени и делегације су се растале. Италијански представници су изјавили да ће наше захтеве чим пре доставити својој вишој команди.

По повратку са преговора, нашао сам у штабу курира из Крушевица, Петра Томановића који ми у разговору, између осталог, каже: „Лијепо

ли те виђет' међу нама партизанима“, чиме је хтео да истакне значај што се као пуковник бивше Југословенске војске налазим у партизанима, у борби са окупатором.

13. јануара. — Данас сам добио од супруге Јошке писмо из Грахова у коме, између осталог, пише:

„Синоћ је дошло твоје писмо — у право време, да ме отргне из велике душевне депресије, која ме мучи већ неколико дана. Често сам у тим моментима у осамљености своје душе очајно вапила к теби речима Сјенкјевича: „С}ио уасНз, <Зотане?“ Толико су се замутиле воде, у којима смо запливали, да често мислим, можемо ли уопште из њих испливати. Али о томе усмено.

Како-тако сам здрава и овде ми је много боље него у Трешњеву, нарочито зато што се овде ништа не кува и не пече за војску. Сами смо и као дома.

Ако мислиш набавити веша, не заборави на пешкире и марамнице и ако је могуће на неко парче сапуна. Немам се чиме умити, а тим мање опрати...

Надам се да ћеш доћи, као што си при поласку рекао, кроз 14 дана, значи крајем ове недеље, и да се затим некако постараш за те куфере. На мени се толико све распада, а не могу ни одело ни веш очистити, зато што немам у што да се пресвучем и већ је осма седмица како ходим и спавам све у једном. Понекад ми се чини да ми се кожа на телу распада.

Твоји редци су објаснили све око мене. Видим твоје чисте идеале и свето одушевљење за правду и златну слободу. Ја најбоље знам твоју велику чисту душу, твој светли карактер и бићу неизмерно срећна кад будемо моћи да опет живимо заједно у своме дому.

Пази на своје здравље и остани и даље на отменој висини, којом си импонувао, импонујеш и импонуваћеш не само мени него свакоме при првом сусрету. Уосталом ти знаш добро колико те ценим и волим...”

14. јануара. — Ластва — ЈБубомир. Ишао сам са Савом и још неким друговима на митинг који је одржан у школској згради. После одржаних говора, Сава се вратио у Ластву, а ја сам остао на терену у вези са припремама за формирање љубомирског батаљона. Преноћно сам и остао два дана у с. Вукшићима. Био сам врло лепо примљен и угошћен, мада Љубомирци још нису били организовани у партизанске редове, већ су их поручник Мишељић и жандармеријски наредник Ковач почели врбовати у неки „ћорави батаљон“*). Али смо ми благовременим доласком у Љубомир ту њихову издајничку работу осујетили.

16. јануара. — Прешао код попа Вукомановића и код његовог суседа Момчила преноћно.

Овде је овог дана долазила једна Мишељићева и Ковачева патрола и љубопитљиво са мном разговарала. Ја сам њиховим старешинама по њима поручио да нам се придруже, јер су са стварањем друге војске поред наше на погрешном путу који води цепању снага и издајству. Позвао сам их и да дођу да се видимо и поразговарамо, али нити су они дошли, нити сам ја више могао на томе да инсистирам, јер сам у међувремену добио од Саве службени акт ове садржине:

*) Мисли се на батаљон који покушавају да формирају четници Мишевић и Ковач.

„Саопштава се тебе и другијем друговима који су са тобом на одређену дужност, да примамо одлагање времена до неђеље, у погледу формирања тамошњих партизанских јединица; дозвољавамо консултовање са свим поштеним људима Љубомира, па и са оним који су били до јуче у т.з. „батаљонце“, али разговарати са Мишељићем, Ковачем и још неколико издајника који су са њима — то се не дозвољава никако“.

И показало се да је Сава био у праву, јер су Мишељић и Ковач већ били врбовани преко Дражиног агента за Херцеговину, мајора Бошка Тодоровића. И према томе, можда је она патрола од њих долазила да ме уходи, па можда и убије, али сам ја био под оружјем као и неколико другова код мене, па се нису усудили.

17. јануара. — Четници напали партизане и ранили Маја Бендераћа.

Данас рано, баш кад сам се умивао, наишла је Ластванска чета Маја Бендераћа поред мога стана, да прође кроз село, манифестујући песмом и пуцњавом за партизански покрет. Ја сам пожурио да им се придружим, али су они брзо измакли и на неких 500 метара одатле наишли на четничку заседу, која је отворила ватру и тешко ранила командира чете Маја Бендераћа који је био на челу. И тако је у Љубомиру отпочела братоубилачка борба у којој је проливено доста крви.

Овим испадом четници Мишељића и Ковача хтели су да спрече формирање партизанских јединица у Љубомиру, али у томе нису успели као што ће се доцније видети.

Ноћу 17/18. јануара. — Љубомир — Моско.

Ишао сам за Ластву у штаб на реферисање о стању у Љубомиру. Са мном је био један курир и Мирко Радојичић из Требињске шуме, врло отресит човек и добар организатор ослободилачког покрета у свом крају. Доцније сам чуо да су га четници заробили и стрељали, али ово друго није било тачно, но су га били предали Италијанима, који су га интернирали те је остао жив.

18. јануара. — Моско — Ластва.

На конференцији коју смо одржали у штабу у Ластви поднео сам извештај о ситуацији у Љубомиру; подвукао сам да је народ тамо у великој већини за партизане, па је донета одлука да се појача акција против „ћоравог батаљона" и да се што скорије формира партизански батаљон у Љубомиру и наименује његово руководство.

Том приликом дао сам Сави овај писмени предлог:

„С обзиром на појачање Италијана у Требињу и долазак тамо једног генерала, може се са сигурношћу очекивати покушај разбијања наших снага у циљу деблокаде Билеће, Гацка, па евентуално и Никшића. А да би се то осујетило требало би:

1. интензивно вршити киднање комуникација Требиње — Дубровник, Требиње — Мостар и Требиње — Билећа, и спречавати оправку; то је главно средство партизанске (герилске) борбе;
2. заузети Кравицу, макар и по цену осетних губитака, да би се већ једном дошло до којег тона, као и да би се преузела ова веома важна тачка на том правцу;
3. извршити мобилизацију Љубомира да би се појачале снаге, односно дошло до оружја и муниције. Нарочито је важно узети отуда ба-Цаче бомби;

4. позвати писмима или лецима домобранске официре и војнике да нам се предају и придруже у борби против окупатора;

5. наредити енергичне акције по свим секторима и јединицама у Херцеговини и Боки како би се непријатељ довео у забуну и разбила његова снага и намере“.

19. *јануара*. — Ластва — Грахово.

Ишао сам службеним послом и том приликом сам обишао своју другарицу Јошку. Била је у врло бедном стању и поред све пажње коју су јој домаћини (Гојко — Толе Кокотовић са женом Катицом и четворо деце — Веселин, Вељко, Вера и Анка) указивали, јер је владала општа велика несташница у свему и свачему. Још је била у лакој одећи, у којој је утекла испред Италијана да је не вуку по логорима, у једној влажној собици без огрева и са врло оскудном храном. Прсти руку су јој били толико промрзли да су нокти отпадали. Постарао сам се да јој помогнем колико је то било могуће. То је била она зла „сибирска“ зима која је нашој Првој пролетерској бригади преко сурове планине Игмана нанела тешке последице.

Овде, у Грахову нашао сам објаву штаба Орјенског батаљона о стрељању В.Б. и саопштење Месног комитета КПЈ за Боку о томе случају. Из њих се види колико се строго чувао морал и борбени дух у комунистичким редовима и партизачској војсци уопште. Као карактеристичне документе прилажем их онако како су гласили у оригиналу.

Објава гласи:

„В.М.Б. (цело име намерно не стављам), бив.замјеник политичког комесара Суторинске чете, осуђен је данас на смрт од пријеког војног суда Народноослободилачке партизанске војске. Пресуда је изречена због његове издаје за вријеме борбе против окупатора 5. јануара о.г. у Мокринама. Исти је побјегао са положаја, напустио своју јединицу као војни старшина и тиме је извршио издају према народноослободилачкој борби и партизанској војсци.

Пресуда је извршена одмах у Милошевом Долу плотуном из пушака од вода партизана, гдје је исти и закопан.

17. јануара 1942. г.

Штаб Орјенског батаљона
Народноослободилачке
партизанске војске“

А Месни комитет Партије издао је ово *Саопштење*:

„Јуче је стријељан бивши члан Комунистичке партије и бивши замј. политичког комесара Суторинске чете В.М.Б.

Нека служи на част партизанској војсци што је до краја одлучна да чисти издајце из својих редова, исто као што је одлучна да јуначки дочека својим грудима крвавог окупатора, наносећи му свуда тешке ударце. Непријатеља у војсци, непријатеља на фронту, непријатеља у народу ма у ком се облику појавио, партизанска војска ништи темељито. Овај случај даје гаранције цијелом народу, да ће његова јуначка војска одлучно и побједоносно ступати циљу, чистећи све што је нездравно и болесно у редовима војске и народа.

Комунистичка партија поздравља јуначну партизанску војску, која врши дјела, правде, херојства и дисциплине, што је одлика праве народне војске новог доба.

Стријељањем В.М.Б. Комунистичка партија ослободила се једног недостојног члана — кукавице, који се знао вјешто и дуго претварати као херој, али су га догађаји присилили да открије право лице. Ни један комуниста не смије каљати част и име херојске Комунистичке партије својим поступцима, а најмање кукавичким и невојничким држањем. Наша партија мора бити чиста од

неваљалаца и људи са пороцима. Ако је ко успео да се лажним држањем прикрије, борба ће га открити и биће уништен и уклоњен из редова живих. Комуниста мора у борби бити први, а последњи у одступању.

18. јануара 1942. г.

Комунистичка партија Југославије
Мјесни комитет за Боку“

Народни гуслар Филип Булајић из Вилуса испевао је као припев уз гусле песму *Црногорским партизанима* ове садржине:

Гусле моје, гусле јаворове,
Ви плетете вјенце ловорове
Јунацима из ових гора,
Од Санцака до Јадранског мора.
Спомените храбре партизана
И њихове вође одабране,
Који народ од варвара бране
И бој бију на четири стране,
Против срамних фашистичких

хорда

За слободу раднога народа!
Од Ловћена па до Дурмитора,
Сутормана и гордог Чакора,
И гудура ломне Црне Горе
Партизански покличи се оре.
Са оружјем у бијеле руке,
Не плаше се ни патње ни муке,
У планине и ледном снијегу,

Да фашисти њима не побјегу;
Сретају их у ноћи и дању,
Крв јуначки лију на мегдалу.
Фашистима кланце напунише,
Гавранове месом нахранише.
Тако раде млади партизани,
Соколови наши поуздани,
Дигу у зрак пруге и ћуприје,
Све на позив Совјетске Уније,
Понајвеће на свијету силе,
И словенске наше браће миле;
Јер нам отуд ново сунце грије,
Много легње и много топлије.
Стаљин славни руски дипломата
Отвара нам од слободе врата,
Са херојском Црвеном армијом,
На свијету војском најславнијом,
Ланце скида словенскоме роду —
Смрт фашизму — Слобода народу!

„Народна борба“, орган ПК КПЈ за Црну Гору, Боку и Санцак, од 15. јануара 1942. године донела је овај чланак:

ДА НИКО НЕ УМРЕ ОД ГЛАДИ

Комунистичка партија позива све комунисте, све партизана, све родољубе у борбу против опасности која нам пријети од још једног непријатеља, којег нам је довео окупатор, која нам пријети од глади!

Борба против опасности од гладне смрти, то је борба за сјутрашњи живот. Борба да нам нико не умре од глади, то је борба за продор до слободе, за продор с мање жртава, борба да сјутра у слободи будемо сви и сви срећни.

Борба против опасности од глади то је још један начин борбе против непријатеља. Окупатор нас је опљачкао, он је раскомадао Југославију и тако нам онемогућио набавку жита. Окупатор жели смрт сваком родољубу. И зато — ми морамо да водимо борбу против окупаторових планова и жеља, да водимо борбу — против смрти, борбу да нико не умре од глади, ми морамо да водимо борбу за живот.

Борба против глади и борба с пушком у руци, то су само два начина једне борбе, борбе за исту ствар, за ствар народа. Дати борби против глади свако зрно жита, сваку овцу која се може дати — то је исто што и дати све за борбу преко пушке, јер се борбом против глади и убијањем крвника боримо за живот, за слободу и срећу народа.

Умјети штедјети и распоредити храну тако да допре што дуже и што шире — то је скоро исто што и штедјети метке и ратнике, што и знати распоредити борце тако да најсигурније и с најмање жртава побиједо непријатеља. Штедња, помагање, гвоздена спремност на све тешкоће — то је у овом тренутку национална дужност као и борба с пушком у руци.

Неуморно бдити над сваким човјеком, стићи на сваку невољу, пронаћи и осигурати све могућности и све путеве којима можемо да допремо до крајева који имају жита, ухватити борбену везу са родољубима сусједних народа, пружити им јуначку помоћ и осигурати њихову сарадњу да бисмо се могли одупријети глади и да бисмо осујетили непријатељске намјере да нас мори

и да нас завађа глађу, затворити непријатељу сваку мазгалу, разарати и за-
сијати сваку плодну стопу црногорске земље, проназити, прикупљати, чу-
ваги, дијелити — то је исто што и стићи у сваку битку и бусију. Унесујте
зајам, прикупљајте резерве, бдијте над сваким зрном жита — нека свако по-
могне народу и погоди непријатеља!

Одлучно у борбу за живот и побједу народа, у борбу против свих непри-
јатеља ове борбе! У борбу пушком, оловом, ријечју, оловком и сабирном тор-
бом. За пораз окупатора и глади, за побједу народа и слободе!

Овај чланак карактерише колико нашу тадашњу нужду и опасност да
нас перфидни непријатељ не умори и не победи глађу, кад не може друкчије,
толико далековидост и неуморно старање Комунистичке партије за све потребе
народа и ослободилачке војске. Зато сам га у Грахову преписао као леп до-
куменат из наше народноослободилачке борбе.

А ево како „Врабац“ упозорава на ред и чистоћу у ослобођеном Грахову:

Другарице и другови, ево стиже Врабац нови,
Од кад стигох у Грахово, сваког дана нешто ново,

Негђе добро негђе није, пропушта се што се смије,
Видим куће оне исте, ал нијесу сада чисте.

Кад дођоше Талијани, сва се пјаца опогани,
Али сада кад их нема, треба да се чисти, спрема.

Чистоћа је здравља пола, то нека вам буде школа,
То су посла сад најпреча, узми метлу, четку, креча.

Зато младе цуре, жене, не чекајте наређење,
Нек се свака сама сјети, што јој треба започети.

На присутне апелујем, да резултат рада чујем,
Ако тако неће бити, Врабац ће се преселити.

Ви играјте у весељу, испуните моју жељу,
А ја идем да прошетам, на сијелу да не сметам.

Овде сам нашао „Још један извештај бокешких партизана“ који сам
сачувао:

„Ноћу, између 9. и 10. јануара т.г., партизани из подручја Брезови До
извршили су успјешну акцију, напанувши посаду од 40 италијанских
војника на Пољницама. Овај напад је унапријед добро припремљен и вје-
што изведен. Непријатељски војници имали су добро утврђене положаје.
Партизани су се неосјетно привукли до самих барака и осталих неприја-
тељских објеката и засули масом ручних бомби. Тада је настала велика
паника међу фашистима и разбјежали су се! Поред велике помрчине,
која им је знатно помогла да побјегну, фашистима је штитио одступницу
још и један подофицир са два војника, чије је митраљеско гњијездо било
на тешком положају по нас. Али храбри партизани неустрашивим јури-
шом заузели су то митраљеско гњијездо и заробили подофицира са оба
војника. Фашисти су оставили сву осталу спреду осим оружја, а и од
оружја оставили су 1 тешки митраљез, 1 пушкомитраљез, 3—4 хиљаде
метака (још није тачно избројано), 5 пушака, 3 револвера и приличну ко-
личину остале разноврсне спреме ..

20. јануара. — Увече, поводом 18-годишњице смрти Лењинове, у Гор-
њем Пољу је био митинг на коме је, поред осталог програма, др Симо
Милошевић рецитовао ову песму:

ВЛАДИМИРУ ИЛИЧУ — ЛЕЊИНУ

Прошло је пуних осамнаест лета
Од кад не гледа бела света,
Велики вођа радничке класе,
Некад презрене народне масе.

За њиме сузе народне лише,
Илича нема — Лењина више.

Има ли кога да чуо није,
Лењин је творац нове Русије.
Марксово право учење цело
Спроведе Лењин први у дело.

Руски је народ од свуда страда'
Свака му беше пропала нада,
Царски су били режими строги,
Сељак је био просјак убоги.

Лењин је тада раднику река':
„Капитал светски кратка је века,
Што радни народ бедно нам живи,

Зато су царски режими криви.
Дошло је време — капитал пада,
Радник и сељак мора да влада”.

Па када виде радничка класа
Лењина, свога јединог спаса,
За њиме пође челичних груди,
Да своје старом злотвору суди.
Дуга се борба сад водит' стаде,
Капитализам пред правдом паде.

Сад руски народ живи у прави,
И свога вођу Лењина слави.

Кад очи склопи геније ови,
На место њега дош'о је нови,
Тај који сав свет спасава сада,
Велики Стаљин, сва наша нада.

Живео Стаљин!... Лењину
слава!...
Великом творцу народних права.

21. јануара. — Грахово — Ластва.

У Грахову је био митинг поводом 18-годишњице Лењинове смрти. Било је пуно народа из места и околине. Одржао сам пригодни говор, а између осталих лепо су говорили учитељ Никола Кривокапић и Ранка Стефановић. Предвече сам се вратио у Ластву.

23. јануара. — Продор извесног броја Италијана од Требиња за Билећу. Том приликом они из Билеће потучени и заплена два брдска топа.

У борби са колоном Италијана из Билеће, која је ишла у сусрет оној из Требиња, наши су имали велики успех. Борба се водила код Враћевнице, поред реке Требишњице, у коју су Италијани паничарски скакали, а и у борби их је доста погинуло и рањено; међу њима и сам командант колоне. Партизани су запленили 2 брдска топа са 30 граната, 3 пушкомитраљеца, 50 пушака и доста муниције. Борбом је руководио врло храбри и енергични командант Билећког батаљона Владо Томановић.

Овога дана наши храбри партизани су постигли још један успех. Горњовучедолска чета, под руководством команданта Бањско-вучедолског батаљона Петра Комненића, опколила је у Коритима штаб четничког „Пограничног батаљона народноослободилачке војске“ и разоружала га. Ухваћени су командант тога „ћоравог батаљона“ Милорад Бјелетић и његов ађутант Мићко Братић, петоколонаш Данило Бабић и Максим Вуковић.

Суђење групи четника у Грахову

Осокољени угушењем општег устанка (од 13. јула 1941) од стране Италијана у Црној Гори и поруком Драже Михаиловића, појавили су се у разним крајевима организатори — петоколонаш.

Неки од њих су били сепаратисти и федералисти, али већина — Дражини емисари за формирање четничких јединица за гушење народно-ослободилачког покрета у споразуму и уз подршку окупатора. Један од њих био је Новица Ковачевић који је, за време док смо се ми борили за ослобођење Грахова, држао збор у своме родном месту Спиле и предлагао статут од 14 тачака за организовање тзв. Народне војске Драже Михаиловића. Успео је да му статут потпише 50 присутних, међу којима и неки партизани из Спилске чете.

Позван у штаб одреда, он је 30. децембра дошао демонстративно са 50 наоружаних припадника своје „војске“ у Грахово, где су разоружани и притворени. После истраге, која је вођена од 31. децембра 1941. до 4. јануара 1942. године Преки војни суд Никшићког одреда, који су сачињавали другови Сава Ковачевић, Милинко Ђуровић, Никола Ђурковић и Мато Антуновић — секретар је била другарица Марија Кош — осудио је на смрт стрељањем 19 окривљених, од којих безусловно и без апелације осморицу:

Новица С. Ковачевић, судија из Спиле,
Ђорђе М. Марковић, капетан у пензији из Јабука,
Блажо С. Ковачевић, учитељ из Спиле,
Никола С. Булајић, земљорадник из Присоја,
Марко Р. Ковачевић, земљорадник из Спиле,
Мирко Ј. Ковачевић, земљорадник из Вилуса,
Марко Р. Булајић, земљорадник из Јабука и
Петар Б. Ковачевић, трговац из Спиле.

Осталих једанаест осуђени су условно за годину дана, и то:

Лазо Ј. Ковачевић, земљорадник из Вилуса,
Лука С. Ковачевић, земљорадник из Спиле,
Новак Ј. Кривокапић, земљорадник из Јабука,
Крсто Н. Ковачевић, земљорадник из Вилуса,
Иван Ј. Ковачевић, економ из Вилуса,
Момир Н. Булајић, земљорадник из Јабука,
Јанко Б. Ковачевић, земљорадник из Спиле,
Мирко А. Марковић, земљорадник из Јабука,
Стево М. Ковачевић, општ. чиновник из Вилуса,
Иван М. Јаничић, поручник из Броћанца и
Петар Н. Булајић, земљорадник из Јабука.

Пресуда је изречена 15. јануара 1942. године и првих осам на челу са Новицом Ковачевићем стрељани су, а осталих једанаест су пуштени својим кућама.

У образложењу пресуде за главног кривца, Новицу Ковачевића, углавном је изнето ово:

1) Да је половином новембра 1941. године дошао код њега у окупирани Никшић (у коме је живео са италијанском пропусницом као гра-

ђанин „доброг моралног и политичког владања“) делегат Драже Михаиловића и поверио му организацију „Народне војске“ у старом срезу велимском. Оптужени је то прихватио и одмах приступио послу.

2) Да је 23. децембра 1941. године сазвао збор у Спили на коме је предложио статут од 14 тачака за организовање „Народне војске“ Драже Михаиловића.

3) Да је на збору у Подбожуру и у својој кући говорио да је садашња борба против окупатора преурањена, да је воде неодговорна лица (мислећи на партизана), да је за то овлашћен једино Дража Михаиловић и да се треба повлачити пред окупатором.

4) Да у статуту наговештава борбу против партизана, а за окупатора каже да ће се поступити према наређењу Драже Михаиловића.

5) Да је 30. децембра 1941. године пошао у Грахово, које су партизани ослободили, праћен са 50 наоружаних присталица, на преговоре и евентуално преузимање власти у месту (где је био разоружан и ухапшен).

Остали окривљени осуђени су као присталице и сарадници Новице Ковачевића.

Дана 16. јануара 1941. године штаб Граховског батаљона је објавио пресуду у целини са следећим коментаром:

ГРАЂАНИ!

Извршењем горње пресуде Пријеког војног суда Никшићког партизанског одреда уништено је језгро петоклонашких бандита у општини граховској и тиме у заметку сатрвено зло које је нагризало здраво тијело нашег народа, које је разбијало народно јединство у борби против окупатора и спремало братоубилачку борбу у Црној Гори попут оне коју води издајник Дража Михаиловић у Србији.

Крвава борба коју тако храбро води наша партизанска војска против окупатора, а за народно ослобођење нераздвојно је повезана са борбом против петоклонашких елемената. Противу непријатеља који изнутра хоће да онемогући ту нашу борбу. Тако је било и у ранијој историји Црне Горе и других народа! Борба против Турака неминовно је захтијевала истребљење потурица.

Ослобођење Грахова и настављање наше народноослободилачке борбе нужно су нам поставили задатак да у заметку и најенергичније истријемо губу из наше торине. Тако смо поступили у овом случају свјесни одговорности коју носимо пред нашом храбром партизанском војском и пред нарочом за успјешни завршетак наше борбе. Тако ћемо поступити и убудуће при сваком и најмањем покушају да се упропасте тековине стечене и заливане крвљу наших храбрих партизана. То нам налажу безбројне жртве које широм цијелог свијета падоше у овој мучној борби против крвавог фашизма.

Све оно што посредно или непосредно користи мрском фашизму треба да буде уништено. То је наша дужност, то је наш завјет, који ћемо до краја испунити. У томе не смијемо и нећемо имати никаквих обзира ни сентименталности, јер то би било равно издаји данашње народне ослободилачке борбе. Да је негдашња шпанска републиканска влада одлучно поступила према генералу Франку и његовим саучесницима, не би шпански народ пролио толико крви у борби за своју слободу, не би данас франковштина тлачила херојски шпански народ.

Свјесни су наши партизани, свјестан је читав наш народ опасности која му пријети од овог унутрашњег зла. О томе свједоче бројни апели са стотинама потписа које смо добили из Црне Горе, Херцеговине и Босне у којима се тражи уништење у заметку савремених потурица.

Смрт издајницима — Смрт фашизму — Слобода народу!

Како истрага и пресуда, тако и образложење одговарају свима правним прописима, што се не би могло очекивати у оваквим приликама. Али су у саставу суда била два члана — дипломирани правници (Милинко Ђуровић и Никола Ђурковић) који су овоме процесу дали беспрекорну законску и правну форму.

Према је изгледала сувише строга, ова пресуда је била сасвим оправдана и целисходна, јер је њоме у корену уништено једно опасно легло петоколонаша, издајника и зачетника братоубилачког рата, те је тако осигуран успех народноослободилачком покрету у овом крају који је давао подстрек и пример борбености целој Црној Гори и Херцеговини.

А да је ова немилосрдна казна од стране партизана, који стоје на бранику народне слободе, јединства и демократије, изазвана показује и овај акт Драже Михаиловића написан пре суђења Новици Ковачевићу и његовом друштву. Акт гласи: „Унапред кажемо свима и свакоме да у српским земљама нећемо никада више дозволити да се у нашој рођеној земљи покрећу нека хрватска или друга мањинска питања. Најстрожите забрањујем да се у српским селима цепају снаге и стварају какве друге организације. Ко од Срба није с нама тај је противу нас, противу краља, противу српске слоге и српског народа“.

24. *јануара*. — Ја и Петар Илић упућени из Ластве на Кленак и Моско за руковођење даљом борбом. Истог дана Италијани се повукли ка Требињу.

У међувремену Италијани, који су били прошли за Билећу, вратили су се у Требиње. Штаб сектора Требиње — Билећа био је у с. Жудојевићима па смо се и ми ту сместили. Ишли смо те разгледали јучерашње бојиште на Враћевници; беше још непокопаних Италијана који су изгинули. Владо Томановић нам је изложио ток борбе, пораз Италијана и резултате победе, на којој смо му честитали.

25. *јануара*. — Издали смо заповест за одбрану правца Требиње — Билећа — Плана, са детаљним распоредом и задатком за све јединице овог сектора.

26. *јануара*. — Добијено је наређење из Оперативног штаба: „Нека друг пуковник, у име штаба одреда, остане у штабу сектора да руководи, а друг политички нека одмах дође овамо“.

По одласку политичког комесара Петра Илића у Ластву, ја сам, користећи самосталност, наредио командантима батаљона билећког „Владимир Гаћиновић“ и Ситничког да изврше напад на Плану и ликвидирају тамошњу италијанску посаду, користећи заплењени брдски топ. Циљ ми је био да се искористи повољна ситуација: напредовање Совјетског Савеза и осталих савезника на свим фронтovima; прилазак Турске савезницима (тако смо били обавештени); опадање борбеног морала код италијанске и Павелићеве војске због свега тога, глад и свакодневни поразу у борби с партизанима; груписање довољно наших снага и поседовање једног топа (други заплењени топ био је без затварача који је доцније пронађен у реци), као и да се заузећем Плана дође до још неколико топова, са којима бисмо лакше нападали и ослобађали друга места, као: Билећу, Јбућиње, Столац, Требиње итд.

Истог дана увече одржао сам конференцију са командантима батаљона, командирима чета и политичким комесарима са следећим дневним редом:

- 1) Општа ситуација спољна и унутрашња.
- 2) Продирање Италијана за Билећу и поступак појединих јединица. Постигнути успех.
- 3) Кукавичко држање појединаца и напуштање митраљеза. Херојско држање Крста Комненића.
- 4) Садашњи распоред јединица и држање на положају.
- 5) Извиђање, осматрање, приправност и енергична акција.
- 6) Израда препрека и заклона.
- 7) Смештај и исхрана.
- 8) Одржавање реда, дисциплине и морала код војника.
- 9) Ордонанси за везу.
- 10) Пројектовани напад на Плану.

29. *јануара*. — Извршен је напад на Плану, али, наизглед, без успеха. Сава није дозволио да се употреби топ, јер га је штедео за неку важнију операцију, па су Италијани у тврдим касарнама издржали напад и нису капитулирали. Али су они тим нападом и претрпљеним губицима били потресени и уплашени толико да су после неколико дана напустили Плану и евакуисали се у Билећу, те смо тако ипак добили ово место и проширили слободну територију, иако нисмо дошли до жељеног плена.

О томе командант италијанске дивизије „Мурђе“ у свом извештају команданту VI армијског корпуса, од 6. фебруара 1942. године, каже: „Команда места у Плани се побринула да натовари материјал на камионе упућене из Билеће, примљене јуче за пресељење у Билећу, што ће се сутра извршити“. У том истом извештају као „информативни део“ стоји још и ово:

„Један муслиман, бивши жандарм из Ластве, заробљеник већ два месеца код побуњеника, успео је јуче да побегне из зоне и да реферише:

— Јако нагомилавање побуњеника у зони Кленак и Чепелица, под командом Саве Ковачевића и пуковника Оровића, Црногорца, који је раније припадао бившој Југословенској војсци.

— Спољни положај од Ластве иде дуж линије: Кита (604) — Глумина (922) — Крило (820) — Којатовица (793). Посада на положајима наоружана митраљезима.

— Стање оружја и муниције: много пушака бивше Југославије са оскудном муницијом, мало италијанских пушака са доста муниције, митраљеци са доста муниције.

— Наши заробљеници су удаљени из околине Ластве и упућени на Вилусе; наши тенкови на Вилусе.

— Шефови зона су др Спасоје Спаић и Саво Шараба.

— Команда места у Ластви смештена је у школи“.

За напад на Плану, а нарочито за покушај употребе топа без одобрења, био сам најпре критикован, али пошто су Италијани напустили Плану, признало се да је моја одлука била добра и акција корисна.

О борбама на правцу Требиње — Билећа, на Плани и око Љубомира,, ево како је „Врабац“ рапортирао:

Већ одавно жељу имам
да вам нешто рапортирам
о борбама ових дана
наших смјелих партизана.

Наша војска сад се креће
од Требиња до Билеће
и затвара често паде
за фашисте мрске гаде.

И колону пету гоне
и „ћораве батаљоче“
око села Љубомира
не дајућ’ им нигдје мира

Већ прогоне срамне скоте
дражиновце идните
који срамно граде скине
фашистичке одступнице.

Сад „жабаре“ зној попада
кад колона пета пада

„жабари“ се препадоше
на из Плана побјегоше

Ухвати их триста мука,
бомбардују из ваздуха
положаје нападају
али циљ не погађају.

Ал да видиш те пацове
довукоше и топове
и гађеју цјелог дана
положаје партизана.

Граната им добро пеца
смртно рани једног зеца
и још врале поплашише
не би штете ништа више.

Друговима ради зна(ња
од другара „Врапца“ Гаја
што долеће ових дана
на положај партизана.

Негде у ово време добио сам од неког у Ластви овај интересантан податак о стању у Павлићевој војсци и држави:

„Гребак (код Невесиња) — јачина посаде 25 људи са командиром.

Морал војске. — О њему се и не може говорити, јер ово није војска — мјесто да се њој заповиједа, она, некад сама заповиједа. Један је на упит: „Зашто се смијеш?“ изјавио: „Смијем се зато што сам у хрватској војсци и што никога не морам слушати нити мене тко“. Страховита непослушност као и хаос произлази из саме сржи војне организације која се формално распада — најосновније потребе она не може набавити војсци. Војници немају ципела — 80% их је босо; немају веша, не купају се никада, 100% ушљиви (према лекарском налазу пријети пошаст пјегавца) као и 70% шугави. Храна је слаба и недостатна, а од прије неког времена хљеб се мијеша са 70% кукуруза. Мјесто кромпира једу промрзлу репу. У Мостару већ мјесецима не једу меса. Постоји мишљење да ако их се баца у борбу да ће сви бјежати од борбе са одметницима (партизанима).

Ову слабу борбеност хрватских домобрана уочили су маршал и поглавник, те су закукали у многим дописима врло тајним: У души нас боли кад видимо да три пута мање снаге одметника разоружавају наше бројчано, оружаномно много веће снаге. У грлу нам се стегне кад чујемо да су наше пуковније разоружане и растројене — није лако чути: заробили су нам 6 брдских топова, 3 бацача мина, 4 митраљеза... Па гдје је наша храбра војска? Као да вам се узму руке кад се сусретнете са одметницима“.

30. јануара. — Добрио сам од Јошке писмо поводом рођендана.

31. јануара. — Између 10 и 11 часова италијанска артиљерија с Кравице је тукла Лисац, а између 11 и 12 часова 7 бомбардера је кружило и бацало бомбе око Враћевнице и на Моско. Порушили неколико празних кућа и побили нешто стоке.

То њихово празно шенлучење врло лепо је описао неки партизан на положају. Почетак гласи овако:

ИЗВЕШТАЈ С ФРОНТА КОД КРАВИЦЕ

Ево пуни мјесец дана
Прогонимо Талијана
Од Билеће до Требиња,
Запињемо замке њима,
Чекамо их сваког дана
Жељни борбе и мегдана.
У кршеве и у кланце
Ми чекамо римске врапце,
А они се понадују

Хаубицом бомбардују,
Па да им се види сила
Појави се ескадрила
Извијача бомбардера
Тражи војску пролетера.
Ал' кад пуне бомбе њине,
Од њих нико не погине
Јер жабари у свом страху
Баце бомбе у облаку .
...

У једном поверљивом писму Покрајинског комитета СКОЈ-а за Црну Гору, Боку и Санџак обласним, окружним и месним комитетима дају се упутства за рад. У њему се, између осталог, каже:

„Црногорска народна омладина мора постајати сваким даном све чвршћа и одређенија организација *Комунистичке* омладине, задовољајући свој карактер јединственог народноослободилачког савеза. То значи да наши одговорни другови Ц. Н. О., настављајући са истом доследношћу рад на најширем окупљању све поштене омладине у борби против окупатора, морају стално и неуморно окупљати и васпитавати своје чланство Ц. Н. О. у духу марксизма-лењинизма и тако изграђивати од чланова Ц. Н. О. као цјелине праве младе комунисте. Оштрије и енергичније треба ударити по издајницима народа и свим реакционарним издајничким буржоаским групама које почињу да се уједињују на платформи контра-револуције, све овакве групе и појединце треба знати изоловати из сваког утицаја на омладину. Насупрот овоме треба снажније издићи заставу *интернационализма*, како у нашем васпитном раду тако и на свакодневној пракси. На тај начин читава Ц. Н. О. ће у процесу борбе и нашег рада заиста остати при чврстом јединству са скојевском организацијом, оспособљеном да не само данас већ и сјутра у отвореном класном судару часно изврши своју улогу. Овако постављено питање решава истовремено и питање односа у организационом погледу између СКОЈ-а и Ц. Н. О. Скојевска руководства су данас кичма руководства Ц. Н. О., више од тога није потребно никакво дуплирање организација: читаву Ц. Н. О. већ данас треба *схватити* као црногорску организацију СКОЈ-а“.

Из штаба сектора Требиње — Дубровник јављају да је у Дубровник стигло 5 конвоја бродова са војском и материјалом, од којих је први био од 15 бродова, а остали од по 5—6 бродова.

Кажу да се проносе вести како би требало преко Дубровника да се искрца око 500.000 војске, наводно:

да запоседу све путеве и осигурају пролаз за Турску на правцу Сарајево — Вишеград — Сталаћ;

да избегну борбу на Источном фронту;

да дођу ради исхране, јер је глад у Италији;

да склоне војску, пошто се боје побуна, које се већ појављују у Италији.

Морал војске је врло слаб и код војника и код официра. Прича се да су гладни и краду све што се једе. Размимомлажење између војске и фа-

шиста је велико, али се ипак војници боје фашиста. Изгледа да је и сам командант дивизије „Марке“, генерал Амико говорио да неће у борбу.

Павелићеве војске у Дубровнику има око 150 људи од којих нема сваки пушку. Сви скупа имају 1.200 метака. Револверских метака немају уопште. Друго наоружање немају.

Кватерник је издао проглас за мобилизацију 200.000 војника које му осовина тражи за Источни фронт. Народ избегава ту мобилизацију, па је због тога издато наређење свима бегунцима да се у року од 8 дана пријаве својим командама и да се неће правити никаква питања што се нису пре јавили. Шеф Главног штаба Немачке Фон Кајтел био је у Будимпешти после Тана, ради припреме за остварење персоналне уније између Мађарске и Хрватске (круна Св. Стефана), на чијем би челу био један члан куће Савоја.

Даље о акцијама у Далмацији јављају: да су негде око 15. јануара два омладинца убила у Сплиту секретара фашистичке странке за Далмацију, злогласног Антонија Хофмана. Због тога су Италијани убили три таоца, које су партизани осветили убивши 9 фашиста следеће ноћи. У дубровачкој луци је испражњено 7 буради бензина и запаљене су баракe муниције и одеће у вредности од 2—3 милиона динара; ову акцију су извели војници домобранске војске, наши симпатизери. Врше се саботаже и у школама, ђаци не одговарају професорима.

У Макарској, на Пељешцу и Хвару неће нико у војску.

На линији Книн — Врлика — Сињ партизани из Сиња разбили су Италијане, усташе и четнике који су заједнички нападали.

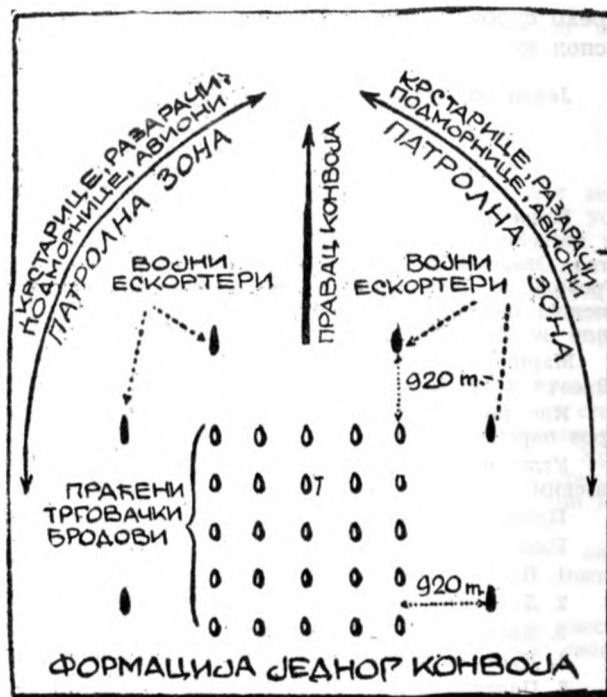
Уједно је достављен списак петоколонаша, који су довољно раскринкани да би их требало ликвидирати. То су: 1) Јово и Владо Врећа, 2) Томо Башић — Дједићи, 3) Тодор Цоцо — Цицина, 4) Никола Краљевић — Цицина, 5) Васо Краљевић — Цицина, 6) Гајо Краљевић — Цицина, 7) Жарко Томовић, учитељ — Добромани, 8) Божидар Даниловић, поп — Добромани, 9) Ђуро Делић — Локвице и 10) Раде Делић — Локвице.

Друга непријатељска офанзива

Половином јануара 1942. године ситуација за савезнике на свим фронтима била је врло тешка. Црвена армија с муком је задржавала немачке хорде које су надирале да пошто-пото освоје Москву и Кавказ. У исто време Американци и Енглези су на Далеком истоку трпели велике поразе. Јапанци су још 6. децембра мучки, без објаве рата, напали на Перл Харбур те онеспособили главнину америчке ратне флоте и сада је и Америка ступила у рат. Јапанци су кренули на југоисточни део Тихог океана и брзо успели да освоје целу југоисточну Азију и Филипинска острва, да доспеју чак до обала Аустралије и да помоћу авиона и подморница са база у Сингапуру и Малаји угрожавају савезничке саобраћајнице у Индијском океану.

За то време конвоји са ратном опремом за Совјетски Савез пробијали су се, иако са великим губицима, око Норвешке, између немачких

подморница до Мурманска и између јапанских подморница до Средњег истока.

Распоред савезничког конвоја са ратним материјалом за Совјетски Савез, Арктички океан и Бело море, до Мурманска

У Африци је била скинута опсада са Тобрука, али је Ромел опет кренуо напред и освојио Бенгази.

У таквој ситуацији Немци су предузели своју другу офанзиву у намери да угуше народноослободилачки покрет у Југославији, да за пројектовану битку за Кавказ растерете своје балканске саобраћајнице, а да дивизије из Југославије користе на другим фронтovima. Ово тим пре што су наше јединице, на челу са Врховним штабом, својим доласком у источну Босну осујетиле разорни рад четничких банди мајора Дангића и Тодоровића и ослободиле градове Фочу, Чајниче, Горажде, Олово, Сребреницу, Соколац, Хан Пијесак, Кладањ, Власеницу, Бистрицу, Трново, Устипрачу и опколиле Зеницу.

Ангажујући у офанзиви две своје дивизије, батаљон тенкова и бројне јединице усташа и домобрана, Немци су намеравали да концентричним нападом од Сарајева, Вишеграда, Љубовије, Зворника, Тузле и Вареша опколе и униште партизанске одреде са Првом пролетерском бригадом и ВШ. Задатак италијанских трупа, које су учествовале у овој офанзиви, био је затварање јужног дела бојишта, да се наше јединице не пробију на југ.

Услед велике надмоћности непријатеља, недостатка муниције, велике хладноће и снега борбе су биле изузетно тешке и наше јединице су, после петодневног отпора, морале да одступе. Босански партизани су се бацили непријатељу у позадину и тиме олакшали одступницу Првој про-

летерској бригади, која се раздвојила на два дела, па је 4. и 6. батаљон са ВШ одступио преко Подроманије за Фочу, а 1, 2, 3. и 5. батаљон са штабом бригаде извршио је један од најтежих ратних подвига, марш преко сурове Игман планине по високом снегу и мразу од преко 30°C испод нуле.

Један од учесника, Н. Дивљан, овако је описао марш преко Игмана:

ДУГИ МАРШ ПРОЛЕТЕРСКЕ БРИГАДЕ

Прва пролетерска бригада кроз Сарајевско поље и преко Игмана показала је највеће војничке квалитете: дисциплину, издржљивост, храброст и другарство. Овај марш је извршен под најтежим временским и теренским условима. Требало је превалити две високе планине (Озрен и Игман), пробити се кроз снежне намете и мећаве, све под температуром од 32°C испод нуле. Требало је пренети материјал, муницију, тешка оруђа, болеснике и рањенике.

Марш је изведен у три етапе: први—10, други—12 и трећи (26/27. јануара) 20 сати хода. Свега 42 сата хода.

Као последица дошло је до масовног смрзавања. Јавило се или прошло кроз партизанску болницу „Игман“ 172 партизана (од тога 6 другарица).

Углавном смрзнути су прсти на ногама, од тога палац скоро у свим случајевима. Ампутирана су 224 прста.

Промрзлих табана било је 33, а пета 75.

Разлози смрзавања су следећи:

1. Веома ниска температура.
2. Дуги марш који је исцрпео унутрашње одбрамбене снаге организма.
3. Квашење обуће (упадање у један поток).
4. Дуги застоји и чекања на маршу.
5. Партизани нису озбиљно схватили опасност смрзавања, код чекања нису танкали у месту.
6. Смрзнуте делове су површно или нису никако трљали снегом.
7. Санитетска служба је отказала, јер је већи део санитета био смрзнут.

Овоме опису марша додао је и ову песму:

ОЈ, ИГМАНЕ!

Ој, Игмане, планински делијо,
По теби сам једном проходио
И тада сам много оболлио,
Дабогда се и ти саломио.

Бригадири ту се помрзоше,
С руку, с ногу прсте изгубише,
А кад доктор њине прсте сече,
Сви певају уместо да јече.

Сада наши партизани плове,
Кроз тешкоће херојски се боре.
А бригада донеће нам спаса,
Од фашиста неће бити гласа.

У међувремену црногорски и санџачки партизани ослободили су Фочу, Горажде и Чајниче, те је створена база за одмор, лечење, реорганизацију јединица и мобилизацију новог људства. Сами Немци су признали да је „покушај да се уништи жариште устанка у источној Босни претрпео неуспех“.

Четничке јединице са овог сектора, разочаране у своје издајничко вођство, које је пактовало с окупатором и својим јединицама наредило да не пружају отпор Немцима, прешле су на страну партизана у великом

броју од око 10.000. Због толиког прилива добровољаца из четничких редова формиране су тзв. добровољачке јединице које су стављене под команду Врховног штаба.

Добровољци су полагали посебну заклетву, која се разликовала од партизанске, а ово је оригинални текст и једне и друге:

ПАРТИЗАНСКА ЗАКЛЕТВА

Заклињем се своме народу да из руку нећу пустити оружје све док посљедњи фашистички окупатор не напусти моју земљу, све док посљедњи усташки гад не буде искоријењен.

Заклињем се да ћу се непријатељу, који је помоћу домаћих издајца и плаћеника поробио и опљачкао моју земљу, убијао мој народ, жене и дјецу, отимао моје жито, мој труд и муку и изгонио ме са мог дједовског огњишта, осветити немилосрдно, да ћу му наносити ударац за ударац, крв за крв, смрт за смрт.

Заклињем се да ћу се у немилосрдној борби против усташких разбојника чувати и клонити сваког самовољног насиља и освећивања над мирним становништвом, женама и дјецом ма какве вјере и народности били; заклињем се да ћу свугдје и увијек заступати мисао братства и заједничке борбе Срба, Хрвата и муслиманског живља за чишћење земље од заједничког непријатеља, против фашистичких окупатора и домаћих издајца и плаћеника, били они из српских, хрватских или муслиманских редова.

Зацклињем се да ћу прије умријети него одати себе или своје другове или нашу свету борбу; да ћу прије умријети него пљачком или самовољним насиљем окаљати заставу под којом се борим.

Ако прекршим ову свету заклетву, ако покажем слабост, малодушност, кукавичлук, недисциплинованост или злонамјерност и издам интересе свога народа, нека срамно паднем од руке својих другова.

Смрт фашизму — Слобода народу!

ДОВОЛЈАЧКА ЗАКЛЕТВА

Ја, народни добровољац, заклињем се у име свога народа, да ћу се борити против окупатора и његових слугу до посљедњег даха, да нећу испустити пушку из руке док не протјерамо и уништимо непријатеље нашег народа; да ћу дисциплинирано извршавати сва наређења старјешина, како на фронту тако и у позадини, која имају за циљ уништење окупатора и свих непријатеља нашег народа.

За прекршење ове заклетве спреман сам поднијети све посљедице предвиђене по војном закону.

Смрт фашизму — Слобода народу!

1. *февруара*. — Добио сам саопштење од команданта Граховског батаљона Димитрија Булајића да се 8. фебруара одржава конференција родољуба у Острогу на коју сам и ја позван, па зато треба да одем у Грахово где ћу добити потребна обавештења. Уједно ми јавља да у Љубомиру иде све боље, да су партизанима пришли и Ковачи, осим злогласног Сава Ковача, и да су донели бацач са 8 метака (бомби).

2. *февруара*. — Жудојевићи (Кленак) — Ластва.

Добио сам из Оперативног штаба од Саве ово писмо: „Друже Саво, 8 ов. мј. одржава се конференција родољуба Црне Горе, на коју се и ти

позиваш да присуствујеш. У штаб Никшићког Н. О. партиз. одреда потребно је да будеш најдаље до подне *шестог* овог мј. Предај на вријеме дужност команди сектора и Оперативном штабу па крени на вријеме. . Добили смо извјештај да су у Романији другови заплијенили 8 топова".

Кренуо на пут за Острог на заказану конференцију.

3. *фебруара*. — Ластва — Грахово. Са мном је за Грахово путовао Павле Ковачевић који ми је уз пут са великим заносом говорио о колхозима и совхозима у Совјетском Савезу, о социјализму и комунизму. Као ватрени марксиста он је био за то да се једновремено с борбом за ослобођење од окупатора изводи револуција за ослобођење од капиталистичке експлоатације; био је за што скорије „совјетизирање“.

4. *фебруара*. — Грахово — Подбожур. Путовао са овом објавом команде места у Грахову. Командант места је био Саво Вујачић.

За Саво Оровића који путује из Грахова
за Никшић, на конференцију радника
Полази дана 4-II-1942 има се вратити дана по завршетку
конференције
Собом носи Моле се све услугити партизанске власти да су не праве сметње
Грахово 4-II-1942 сод
МЕСТО НАР. ОДЛ. ПАРТИЗ. ОДРЕДА
ГРАХОВО
Командант места.
Милутин

Објава Команде места Грахово

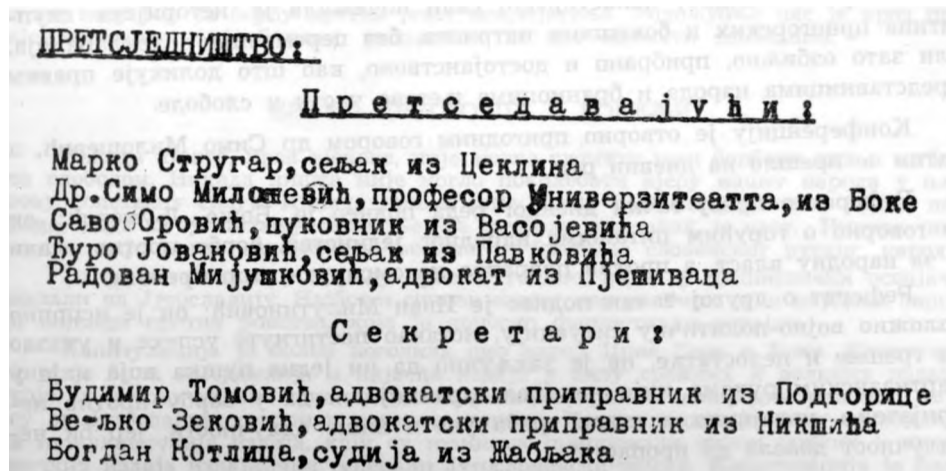
5. *фебруара*. — Подбожур — Горње Поље. Овде сам нашао наређење Главног штаба за Црну Гору и Боку (бр. 124 од 3/II 1942) команданту Никшићког одреда, у коме са потписом Милутин (Иван Милутиновић) каже:

„Настојте да Саво Оровић дође на састанак у Острог, а ако не може и буде ма чим спријечен, нека напише једно писмо Васојевићима, које би ми умножавали и растурали у Васојевићима, јер издајничке четничке банде Лашића, Рачића, Ђуришића и осталих лажу Васојевиће и причају како ће им Саво Оровић доћи у помоћ са једним четничким батаљоном који је формирао у Херцеговини, и да он са партизанима нема ништа заједничког. У случају, ако ће и он с вама доћи у Острог, онда ћемо ту с њим разговарати, направити писмо и упутити га у Васојевиће“.

Исто тако и штаб Орјенског батаљона је тражио да демантујем четничке лажи и каже: „... Ови људи се служе лажи да пуковник Саво Оровић оснива неку посебну војску, одвојену од партизана. Добро би било да да једну изјаву, ради демантовања ове лажи, а ми бисмо је овамо публиковали“.

6. фебруара. — Горње Поље — Луково. Насред Лукова био је један хан; њега су држала два брата Луковца који су били врло предусретљиви. То су били Ђуро и Никола Ђуровић.

7. фебруара. — Луково — Острог. Од Грахова до Острога путовали су са мном као делегати на конференцију Милан Васов Ковачевић и Јован Симов Вучетић, оба од Грахова. То су били одлични другови, који су ми на дугом и тешком путу, по дубоком снегу и хладноћи, указивали велику пажњу и помоћ; био сам у слабој одећи и обући, па сам се био разболео и једва издржао штрапац до Острога.

Факсимил детаља из записника са Скупштине родољуба Црне Горе и Боке у Манастиру Острогу (8. фебруара 1942)

8. фебруара. — У сали Доњег манастира у Острогу одржана је данас Конференција родољуба Црне Горе и Боке, са овим дневним редом:

1. Народноослободилачка борба у Црној Гори и проблем пред којим она данас стоји.
2. Народноослободилачки партизански одреди као оружана сила свога народа.
3. Дискусија.
4. Избор народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку.
5. Избор комисије за састав прогласа.
6. Читање прогласа.
7. Евентуалије.

Пре преласка на дневни ред изабрано председништво, и то:

Председавајући:

Марко Стругар, сељак из Цеклина,
Др Симо Милошевић, професор Универзитета, из Боке,
Саво Оровић, пуковник из Васојевића,
Ђуро Јовановић, сељак из Павковића,
Радован Мијушковић, адвокат из Пјешиваца.

Секретари:

Будимир Томовић, адвокатски приправник из Подгорице,
Вељко Зековић, адвокатски приправник из Никшића,
Богдан Котлица, судија из Жабљака.

Било је магловито и хладно зимско јутро. Студена киша је шибала по прозорима дворане, а италијанска артиљерија непрестано је тукла суседне положаје, тако да су се манастирска звона тресла од тешких експлозија. У великој манастирској сали почињала је историјска скупштина црногорских и бокешких патриота, без церемонија и декларација, али зато озбиљно, прибрано и достојанствено, као што доликује правим представницима народа и браниоцима његове части и слободе.

Конференцију је отворио пригодним говором др Симо Милошевић, а затим се прешло на дневни ред.

Реферат о првој тачки дневног реда поднео је Божо ЈБумовић; он је говорио о горућим питањима народног јединства, борбе против глади и за народну власт, а против повратка на омрзнути стари режим.

Реферат о другој тачки поднео је Иван Милутиновић; он је исцрпно изложио војно-политичку ситуацију, истакао постигнуте успехе и указао на грешке и недостатке, па је закључио да ни једна пушка која није у партизанским рукама није никаква гаранција, и да у борбу против непријатеља, издајника и глади треба унети више одлучности, јер би неодлучност довела до пропасти.

Затим је отворена дискусија о овим рефератима. У њој су узели учешћа и одржали говоре делегати из разних крајева овим редом: пуковник Саво Оровић, учитељ Радован Самарцић, поп Симо Поповић, Вуко Радовић, инжењер Милутин Кажић, професор Стојан Церовић, Душан Костић, прота Јагош Симоновић, новинар Марко Савићевић, мајор Батрић Зечевић, капетан Милош Булатовић, адвокат Јевто Павић, правник Будимир Томовић и поп Блажо Марковић. А од Марка Вујачића и још неких, који су на конференцију позвани, а нису могли да дођу, прочитана су писма којима поздрављају скупштину и унапред усвајају њене закључке.

Сава Ковачевић је стигао при крају заседања, али је својим присуством знатно допунио ведро расположење, оптимизам и борбени дух који су иначе прожимали учеснике ове значајне конференције.

После дискусије извршен је избор Народноослободилачког одбора за Црну Гору и Боку од 22 члана и Извршног одбора од 3 члана, који се конституисао тако да је за председника одбора изабран Божо ЈБумовић, а за чланове Иван Вујошевић и Лазар Ђуровић.

Најпосле је одређена комисија прочитала проглас у коме је први пут јавно изнет издајнички рад Драже Михаиловића и његових четника који сарађују с окупатором у борби против партизана.

Текст прогласа са потписом делегата био је после штампан у одређеном броју примерака и гласи:

НАРОДУ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ

У овим озбиљним временима тешке борбе против фашистичких окупатора јединство свих родољубивих снага, произашло из досадашњих борби, мора бити основа сваке даље борбе.

На Скупштини црногорских и бокелских родољуба, одржаној 8. фебруара ове године у манастиру Острогу, дошло је до израза борбено јединство свих којима је народна слобода највећа и најпреча ствар, свих који су се борили, који се боре и који су спремни да се боре до коначне побједе. Дошло је до израза јединство свих родољуба, без обзира на раније партијске и политичке подвојености, без обзира на различите погледе на свијет.

Родољубље нас је све ујединило, родољубље нам свима даје оне огромне снаге потребне за борбу против јачег непријатеља. Родољубље нас је кроз пет вјекова одржало слободним, родољубље ће нас одржати слободним.

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ И БОКЕЉИ!

Никада ништа, кроз вјекове, није могло сломити наш борбени дух и љубав за слободом. Никада ништа није могло поколебати вјеру нашег народа у његову сопствену снагу. Никада ништа није могло разбити јединство нашег народа, када су у питању били његова слобода, опстанак и част. Никада нас ништа није могло одвојити од великог и братског словенског руског народа.

То се показало и у априлу прошле године, када су фашистички освајачи напали на Југославију. Најбољи синови нашег народа били су и најбољи борци и војници против ропства, које је доносио фашистички освајач.

Капитулација је болно погодила цео народ Црне Горе и Боке. Капитулација је била најсрамнија и највећа издаја у низу срамних и великих издаја, које су у току година вршили разни реакционарни и ненародни режими, који су од Југославије створили тамницу народа. Капитулација је била најподлија и најкукавичкија издаја, коју су годинама припремали низом подлих и кукавичких издаја издајнички генерали Југословенске војске. Капитулација је била дјело пете колоне, која се тако открила и склопила отворен савез са спољним непријатељем народне слободе. Капитулација је, најзад, показала народу да ће морати да води борбу на два фронта, против два непријатеља.

Народ Црне Горе и Боке није примио капитулацију, народ није капитулирао. Слобода је била и остала његова највећа животна вриједност. Народ је због тога одбацио лажну петоколонашку независност, коју су му нудили издајници на врховима италијанских бајонета и на гусјеницама тенкова. Народ је одбацио лажну петоколонашку слободу и независност, коју су му тобоже доносили носници ропства и у самој Италији. Народ је одбацио лажну петоколонашку слободу и независност, којом је окупатор хтио да завади и закрви народе Југославије. Народ је одбацио лажну петоколонашку слободу, коју му је доносила војска, чије су армије нападе на најслободнију земљу свијета, на заточницу слободе свих словенских народа, свих поробљених народа — на Совјетску Русију. Народ је, одбацивши лажну петоколонашку слободу и независност, одбацио ропство, да би се борио за праву слободу, за своју слободу, за јуначку слободу.

Фашистички окупатор хтио је да завлада Црном Гором и да савлада црногорски народ лукавошћу и силом. Он је истовремено вршио припреме и за једно и за друго. Помоћу пете колоне припремао је проглашење некакве сепаратне Црне Горе, помоћу својих карабињера и црних кошуља припремао је и остварио потпуно поробљавање и пљачкање народа Црне Горе и Боке. Присајединио је Боку Италији. Опљачкао је и однио све огромне залихе хране и друге вриједности, које је затекао у нашој земљи, а које су му пале у руке захваљујући петој колони. Почео је да пљачка по селима сијено, стоку и жито. Завео је режим терора и насиља, нападајући људе по улицама и кафанама. Спремао је концентрационе логоре за комунисте и све родољубе.

Све ове политичке и полициске мјере требало је да дођу до свога најјачег израза у тренутку када буде нападнута Совјетска Русија. Окупатор је знао колика је љубав црногорског народа према руском народу и због тога је

чинио све да спријечи и онемогући неминовну и неизбјгжну његову борбу за слободу, хтио је да онемогући братство у оружју између црногорског и руског народа.

И баш у тренутку када су његови карабињери и домаћи изроди узалуд јурили по селима и градовима — прогонећи истакнуте народне борце, баш у тренутку када су петоклонашка господа о Петрову-дне проглашавала, по налогу фашистичке команде, некакву независну Краљевину Црну Гору — независну у првом реду од народа — баш у том тренутку, када је окупатор мислио да је постигао свој циљ, пукла је пушка народне слободе. На позив и под руководством Комунистичке партије Југославије црногорски народ је одговорно својом јуначком борбом за слободу, борбом против фашистичког окупатора и свих његових слугу, народних издајника и изрода. Тој борби пришли су сви прави родољуби и у тој борби настали су партизански одреди, као оружана сила свог народа, у чије редове су ушли најбољи синови црногорског народа и народа Боке, без обзира на њихову ранију политичку и партијску припадност. Партизански одреди најбоља су гаранција да ће борба против окупатора бити вођена до побједе, да ће на ослобођеном територију народу бити загарантована народна демократска власт, и најзад, да ће по коначном ослобођењу народу бити осигурано да својом слободном вољом одлучи о својој даљој судбини.

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ!

Када фашистички крвник није могао да оружјем угуши народну борбу, он је као своје убојито оружје, као своје најубојитије оружје, употребио пету колону. Требало је да она баци горко и отровно сјеме раздора, да појача и искористи све разне међусобне супротности у народу Црне Горе. И заиста, петета колона чинила је све да појача, да заоштри, да створи племенске размрице, да распири старе политичке и партијске супротности, да продуби вјерске нетрпељивости, да искористи личне и братственичке зајевнице. Чинила је све да, ширењем лажи о стању у земљи и на фронтима, унесе забуну и ослаби борбени дух и расположење народа.

Петта колона није успјела да разбије јединство црногорског народа. Али она није још поражена. Данас, на примјер, у Васојевићима, она отвара братоубилачки рат мучким нападом на партизана и звјерским убијањем на десетине најбољих синова нашег народа. То је њена последња услуга крвнику-окупатору, то је њен последњи злочиначки напад на народ.

Ми вјерујемо да браћа Васојевићи неће дозволити да на њих падне сјенка срама, него ће отјерати из своје средине све оне који их тјерају у братоубилачки рат против осталих племена Црне Горе. Вјерујемо да ће се ујединити у борби са народом Црне Горе и Боке, у борби за заједничку слободу. Вјерујемо да ће се браћа Васојевићи угледати у свијетле примјере њихових очева и дједова, који су увијек били први на бранику народа и народних слобода.

Браћо Црногорци и Бокељи! Чувајте и јачајте ваше јединство, ваше најубојитије оружје. Без јединства нема борбе, без борбе нема јединства. Уједињен, потпуно уједињен народ, биће смрт окупатору и петој колони, биће живот народу. Сви у борбу, све за борбу!

НАРОДЕ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ!

У првим данима јулских борби, у којима је црногорски народ први од свих поробљених народа на Балкану остварио оружано братство са Совјетском Русијом, задани су тешки удајци фашистичком окупатору. Та борба се наставља и задаје све теже ударе мрском окупатору. Он је истјеран из скоро свих наших села и из већег броја вароши. Он не смије да се креће нашом земљом. Пресјечени су му путеви и онемогућен саобраћај. Сваки дан он трпи велике губитке у људству и материјалу. Живот у нашој земљи постао је за окупатора несносан. Ближи се крај наше борбе, ближи се велики дан побједе.

Али окупатор још није капитулирао. Он се бори и још ће се борити. Бори се очајнички, бори се подло, против жена и дјете, бори се издалека, топовима и авионима, бори се лукаво и подмукло настојећи да нас помори глађу, бори се палећи наша села — али се бори.

Од нас, од наше снаге, од наше борбе, од нашег јединства, од наше организације зависи и даљи успјех наше борбе.

Ми морамо појачати нашу војну организацију, нашу једину оружану снагу, наше партизанске јединице. Ми морамо енергично сузбити сваки покушај стварања упоредних војних организација, јер би то значило цијепање народних снага које ће користити само окупатору. Партизанске јединице биле су, и убудуће морају остати, једина оружана сила народа. Сваки покушај стварања других, упоредних војних јединица раван је издаји.

Ми морамо појачати и проширити нашу борбу. Морамо се повезати са свим народима Југославије, који исто тако воде борбу против окупатора, у првом реду са свим Србима и Хрватима. Ми морамо стварати братску сарадњу са њима у интересу заједничке борбе.

БРАЋО ЦРНОГОРЦИ И БОКЕЉИ!

У циљу организовања и учвршћења народне власти на ослобођеној територији, на Скупштини црногорских и бокелских родољуба од 8. фебруара ове године изабран је Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку. Његови задаци су:

Да организује, изгради и повеже све народноослободилачке одборе (сеоске, општинске и среске), да их подигне на степен праве народне власти, да их оспособи да постану живи центри наше позадинске организације. Народноослободилачки одбори, иако су привремени носиоци народне власти, морају постати истински органи те власти.

Да организује и поведе најодлучнију борбу против глади, против гладне смрти, којом непријатељ жели да нас помори. Ми морамо учинити све да нико не умре од глади. Непријатељ нас је опљачкао, непријатељ нам онемогућава набавку жита, непријатељ жели смрт сваком родољубу. И зато наша борба против глади је борба против непријатеља. Борба за продор до слободе, за продор са мање жртава, борба да сјутра у слободи будемо сви, и сви срећни. Народноослободилачки одбори морају постати носиоци те борбе, морају постати организатори борбе за живот сваког Црногорца, за живот ^{Сваког} Бокелца. Ми морамо знати набављати, распоређивати, штедјети, трпјети!

Да мобилише цео народ у борби против пете колоне. У интересу народноослободилачке борбе и народног јединства ми морамо истријебити све издајнике и све изроде. Пета колона мијења своје начине рада. Због тога морамо бити врло опрезни и будни. Сваки петоколонаш, сваки разбијач народног јединства мора за нас постати најомрзнутији и најпрезренији човјек.

За извршење свих ових задатака, од којих зависи даљи успјех народноослободилачке борбе, Народноослободилачком одбору за Црну Гору и Боку и свим осталим носиоцима власти биће на расположењу оружана сила народноослободилачких партизанских одреда.

НАРОДЕ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ!

Ми морамо још више развити нашу родољубиву свијест, ми морамо још јаче развити нашу пожртвованост, још боље очеличити нашу вољу за побједом. Пред најма стоје још тешки и напорни дани борбе. Али ми нијесмо сами. Са нама је велика и непобједива Совјетска Русија и њени савезници Енглеска и Америка, са нама су сви слободољубиви народи свијета који се налазе у крвавој и животној борби са фашистичким империјализмом. Побједе Црвене армије наговјештавају и нашу скору побједу. Али ми не смијемо ниједног тренутка заборавити да ће непријатељ покушати да учини све, очајнички све, да спречи нове и коначне побједе Црвеној армији. Наша је дужност да борбом, непрестаном борбом, не дозволимо да иједан непријатељски војник оде из наше земље и преко наше земље на Источни фронт. Армије наших

савезника боре се и за нас. Ми се морамо борити и за армије наших савезника, јер је то борба за нас, за нашу будућност, за срећан живот у слободи.

Наша слобода била је увијек јуначка слобода. Она то мора бити и сјутра. Зато у борбу, у беспощедну борбу, за коначну побједу над фашистичким крвником.

ЖИВЈЕЛА НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА БОРБА НАРОДА ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ!

ДОЉЕ ФАШИСТИЧКИ ОКУПАТОР И ЊЕГОВЕ СЛУГЕ — ИЗДАЈИЦЕ НАРОДА!

ЖИВЈЕЛО БРАТСТВО И ЈЕДИНСТВО СВИХ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ У БОРБИ ПРОТИВ ФАШИСТИЧКИХ ОКУПАТОРА!

ЖИВЈЕЛА СОВЈЕТСКА РУСИЈА И ЊЕНИ САВЕЗНИЦИ ЕНГЛЕСКА И АМЕРИКА!

ЖИВЈЕЛА СОЛИДАРНОСТ СЛОВЕНСКИХ НАРОДА У БОРБИ ПРОТИВ ФАШИСТИЧКИХ НЕПРИЈАТЕЉА СЛОВЕНСТВА!

ЖИВЈЕЛО ЈЕДИНСТВО НАРОДА ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ!

ЖИВЈЕЛИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ПАРТИЗАНСКИ ОДРЕДИ — ОРУЖАНА СИЛА НАРОДА!

ЖИВЈЕЛИ НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОРИ — НОСИОЦИ НАРОДНЕ ВЛАСТИ!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Манастир Острог, 8. фебруара 1942.

НАРОДУ ЦРНЕ ГОРЕ И БОКЕ

У овим озбиљним временима тешке борбе против фашистичких окупатора јединство свих родољубивих снага, пронашло из досадашњих борби, мора бити основа сваке даље борбе. На Скупштини црногорских и бокељских родољуба, одржаној 8 фебруара ове године у манастиру Острог, дошло је до израза борбено јединство свих којима је народна слобода највећа и најпреча ствар, свих који су се борили, који се боре и који су спремни да се боре до коначне побједе. Дошло је до израза јединство свих родољуба без обзира на раније партијске и политичке подвојености, без обзира на различите погледе на свијет. Родољубље нас је све ујединило, родољубље нам свима даје оне огромне снаге потребне за борбу против јачег непријатеља. Родољубље нас је кроз пет вјекова одржало слободним, родољубље ће нас одржати слободним.

Браћо Црногорци и Бокељи!

Никада ништа, кроз вјекове, није могло сломити наш борбени дух и љубав за слободом. Никада ништа није могло поколебати вјеру нашег народа у његову сопствену снагу. Никада ништа није могло разбити јединство нашег народа када су у питању били његова слобода, опстанак и част. Никада нас ништа није могло одвојити од великог и братског словенског руског народа.

То се показало и у априлу прошле године, када су фашистички освајачи напали на Југославију. Најбољи синови нашег народа били су и најбољи борци и војници против ропства, које је доносио фашистички освајач.

Капитулација је бољо погодила црногорски народ Црне Горе и Боке. Капитулација је била најсрамнија и највећа издаја у низу срамних и издајничких издаја, које су у току година вршили разни реакционарни и непартизански режими, који су од Југославије створили тамницу народа. Капитулација је била најподлија и најкукавичкија издаја, коју су годинама припремали низом подлих и кукавичких издаја издајнички генерали југословенске војске. Капитулација је била дјело пете колоне, која се тако открила и склопила отворен савез са својим непријатељем народне слободе. Капитулација је, најзад, показала народу да ће морати да води борбу на два фронта, против два непријатеља.

Народ Црне Горе и Боке није примио капитулацију, народ није капитулирао. Слобода је била и остала његова највећа животна вриједност. Народ је због тога одбацио лажну петоклонашку независност, коју су му нудили издајници на врховима италијанских бајонета и на гуесеницама тенкова. Народ је одбацио лажну петоклонашку слободу и независност, коју су му тобоже доносили носиоци ропства и у самој Италији. Народ је одбацио лажну петоклонашку слободу и независност, коју је окупатор хтио да завлада и закрије народе Југославије. Народ је одбацио лажну петоклонашку слободу, коју му је доносила војска, чије су армије напале на најплоднију земљу свијета, на заточницу слобода свих словенских народа, свих поробљених народа — на Совјетску Русију. Народ је, одбацивши лажну петоклонашку слободу и независност, одбацио ропство, да би се борио за праву слободу, за своју слободу, за јуначку слободу.

Фашистички окупатор хтио је да завлада Црном Гором и да завлада црногорски народ лукавешћу и силом. Он је истовремено вршио припреме и за једно и за друго. Помоћу пете колоне припремао је проглашење некакве сепаратне Црне Горе, помоћу својих карабинера и црних кошуља припремао је и остваривање потпуно поробљавање и плачкање народа Црне Горе и Боке. Присједио је Боку Италији. Опљачкао је и однио све огромне залихе хране и друге вриједности, које је затекао у нашој земљи, а које су му пале у руке захваљујући петој колони. Почео је да плачка по селима сијено, стоку и жито. Завео је режим терора и насиља, нападајући људе по улицама и кафанама. Саремао је концентрационе логоре за комунисте и све родољубе.

Све ове политичке и полицијске мјере требало је да дођу до свога најјачег израза у тренутку када буде нападнута Совјетска Русија. Окупатор је знао колика је љубав црногорског народа према руском народу и због тога је чинио све да спречи и онемогући исминовну и непобједну његову борбу за слободу, хтио је да онемогући братство у оружју између црногорског и руског народа.

Део Прогласа народу Црне Горе и Боке са Скупштине црногорских и бокељских родољуба у Манастиру Острогу (8. фебруара 1942)

Пленум Конференције је одлучио да се, ради спровођења скупштинских одлука, предузму следеће мере: Народноослободилачки одбори морају наставити са уписивањем зајма; они ће организовати пазаришта, настојати да се обради што више земљишта и да се земља коју власници не могу обрадити преда на једногодишње коришћење најсиромашнијим сељацима; они ће забранити уношење хране и сточне пиће (хране), као и стоке, у градове који су под окупатором; они ће радити на позајмицама и размени између појединих наших крајева; општински народноослободилачки одбори узеће под своју управу сва црквена, манастирска и задужбинска имања и даваће их — осим оних која су већ издата под закуп — на обраду сиромашним сељацима; у најтежим ситуацијама општински народноослободилачки одбори приступиће реквизицији жита, кромпира и стоке. Реквизиција ће се вршити тако што ће се одузимати, уз признаницу, *вишкови* жита или кромпира, који претекну домаћину пошто му се остави семе и на сваког члана породице по пола килограма жита или килограм и по кромпира дневно до прве жетве; од стоке ће се реквизирати — почињући од највећих буљука — од 15 оваца једна и од даљих

10 — опет једна; крава или во рачунаће се као 5 оваца. Реквизирана стока ће се употребити као музна стока или као месо, у интересу најсиромашнијих поштених родољубивих грађана и народноослободилачке партизанске војске. Млинови који дају вишак брашна ставиће се под контролу НОО. Народноослободилачки одбори бринуће се, даље, о реду и безбедности, судиће по кривичним делима која нису војничког карактера итд.

Проглас је потписало ових 65 присутних делегата:

Андрија С. Вукосављевић, поседник из Црмнице, Алекса Маркуш, радник из Цетиња, Батрић Зечевић, мајор из Васојевића, Благота Селић, пензионер из Колашина, Блажо Марковић, свештеник из Црмнице, Блажо Мраковић, студент из Загарача, Богдан Котлица, судија из Жабљака, Божо Јбумовић, приватни намештеник из Подгорице, Бошко Милутиновић, учитељ из Пипера, Будимир Томовић, адвокатски приправник из Подгорице, Василије Радуловић, техничар из Бјелопавлића, Васо Поповић, сељак из ЈБешког Поља, Васо Томић, управник поште из Ускока, Вељко Зековић, адвокатски приправник из Никшића, Видо Бурић, сељак из Катунске нахије, Војин Селић, студент из Колашина, Вуко Радовић, сељак из Доње Мораче, Данило Павичић, студент из Боке, Драго Вукасовић, капетан из Боке, Душан Драговић, учитељ из Горње Мораче, Душан Косић, сељак из Боке, Ђорђе Калезић, свештеник из Бјелопавлића, Ђуро Ив. Бошковић, адвокатски приправник из Црмнице, Ђуро П. Јовановић, сељак из Бјелопавлића, Ђуро Радосављевић, капетан у пензији из Липова, Иван Вујошевић, публициста из Куча, Иван Милутиновић, приватни намештеник из Пипера, Јагош Симоновић, свештеник из Колашина, Јефто Павић, адвокат из Никшића, Јован Вучетић, сељак из Грахова, Јован Ђуровић, сељак из ЈБешанске нахије, Јован Тетковић, публициста из ЈБешанске нахије, Крсто Попивода, студент из Катунске нахије, Лабуд Вукчевић, сељак из Зете, инж. Лазар Ђуровић, управник задруге „Сељачка самопомоћ“ из Бјелопавлића, Марко Вујачић, бивши сенатор из Никшића, Марко Косић, сељак из Боке, Марко Савићевић, новинар из Бјелопавлића, Марко П. Стругар, сељак из Цеклина,

Милан Кецојевић, сељак из Вучјег Дола, Милан Ковачевић, сељак из Грахова, Милинко Ђуровић, адвокатски приправник из Жупе никшићке, Милош Булатовић, капетан у пензији из Роваца, др Милутин Кажих, виши чиновник Монопола из Љешанске нахије, Мирко Вешовић, адвокат из Матешева, Михаило Никитовић, сељак из Језера, Никола В. Кривокапић, судија из Катунске нахије, Радован Зоговић, књижевник из Васојевића, Радован Мијушковић, адвокат из Пјешиваца, Радован Радуловић, свештеник из Комана, Радован Б. Самарцић, учитељ из Трепача, Радоје Дакић, металски радник из Пиве, др Радоје Мијушковић, лекар из Пјешиваца, Радоња Голубовић, адвокат из Берана, Радоња Кркелић, сељак из Братоножића, Ристо Перовић, потпуковник из Бјелопавлића, Ристо П. Радовић, сељак из Бјелопавлића, Сава Ковачевић, сељак из Грахова, Саво Ђурђић, сељак из Језера, Саво Ј. Оровић, пуковник из Васојевића, др Симо Милошевић, професор универзитета из Боке, Симо Ђ. Поповић, свештеник из Куча, Стојан Церовић, професор из Дробњака, Тодор Миловић, сељак из Бањана и Шпиро Срзентић, сељак из Приморја.

Затим су се делегати уписали у књигу посетилаца манастира Острога, пошто је претходно у књизи написана ова симболична заклетва:

„На овом мјесту гдје су се и наши дједови заклињали освети и слободи, ми учесници Конференције црногорских и бокељских родољуба, заклињемо се да ћемо остати вјерни духу свога народа, који је у борби за јуначку слободу стварао своје јунаке, пјеснике и светитеље, своје тврђаве и своје манастире, — заклињемо се да нећемо објесити своје пушке док наша побједа не сатре и последњег фашистичког крвника, док наша побједа не осрећи живот наше дјеце и не огране гробове наших предака.

Ко издао, браћо, те јунаке ...
Крвљу му се прелили бадњаци,
Крвљу крсно име ославио,
Своју дјецу на њ печену ио!
Ко издао, браћо, те јунаке,
Рђа му се на дом распртила;
За његовим трагом покајнице
Све кукале, довијек лагале.“

За време Конференције били смо на стану и на храни у манастирским зградама, као гости игумана Леонтија Митровића, који нам је указао велику пажњу и традиционално гостопримство, а на банкету је одржао и лепу патриотску здравицу. То не значи да нисмо ту имали и своју интендантуру која се, под руководством сналажљивог друга Бранка Јововића, постарала за све што је било потребно у погледу смештаја и исхране делегата за време бављења у Острогу.

9. *фебруара*. — Учесници Конференције су се разишли и упутили сваки на своју дужност, задовољни и поносни што су обавили један велики посао за разгарање народноослободилачке борбе и за стварање нове, народне власти, у циљу што бржег ослобођења како од мрских окупатора, тако и од буржоаских експлоататора.

После подне у свечаној манастирској сали остали смо само Иван Милутиновић и ја. Иван је остао да би увече обишао села и положаје према Даниловграду, јер су надирали Италијани од Подгорице како би деблокирали своје трупе у Никшићу, као и због издаје Баја Станишића. Пуковник Баја Станишић је у јулском устанку био саветодавни члан наше привремене Врховне команде у Црној Гори а и после се једно време држао као присталица народноослободилачког покрета, али, изговарајући се болешћу, није се активно ангажовао све док се сада није показао као издајник, јер су по његовом наговору две чете на Тарашу код Даниловграда напустиле положај и поскидале партизанске знаке. Ово издајство је омогућило Италијанима да деблокирају Никшић у коме је њихов гарнизон био на измаку издржљивости и готов да капитулира. — А ја сам се задржао у Острогу неколико дана у дотичној партизанској болници, код врло вредног др Радоја Мијушковића, као и да напишем писмо Васојевићима, које сам послао Главном штабу за Црну Гору у Гостиље, те је тамо штампано и упућено као летак у Васојевиће и другде по Црној Гори.

Ивана Милутиновића пре доласка у Острог нисам познавао. Ту ми је још у току Конференције, пре но што сам дознао ко је и какве функције има, пао у очи необичном активношћу, а сада, у дужем разговору, јасно сам видео да је то човек велике способности и неисцрпне енергије. Нарочито је имао добро памћење, био је обавештен до ситница о свему и свачему, па се тако лако сналазио и у најтежим ситуацијама у шта сам се и доцније уверио.

Наша конференција и проглас народу узнемирили су Италијане и домаће колебљивце, па су одмах реагирани, први — нападом за спасавање своје блокиране посаде у Никшићу, а други — издајом.

Моје писмо Васојевићима је гласило од речи до речи:

БРАЋО ВАСОЈЕВИЋИ!

Не бојим се од вражјега кота,
Нека га је ка' на гори листа,
Но се бојим од зла домаћега.

Са великим запрепашћењем, жаљењем и црвенилом на лицу слушао сам извешћа о братоубилачком рату, кога су неки наши изроди, шићарције, туђински плаћеници, кукавице и издајнице отпочели са звјерски мучким нападом на народноослободилачке јединице у Барама Краљским.

Ја сам се читавог свог живота у добру и злу, у срећи и несрећи, пред пријатељима и пред непријатељима, трудио да својим радом допринесем части и имену свога племена, како би се с правом поносио што сам син јуначког слободарског Васојевићског племена, које је стожер и перјаница Рашке земље, племенита и чиста крв, која се по десет пута свети непријатељу, и које је одњихало Вожда Карађорђа, Вука Караџића, Војводу Миљана, Војводу Лакића и толике друге српске великане. А ето је дошао час, када би поједини зликовци хтјели да укаљају читаву свијетлу прошлост и постиде будућност Васојевића, те да нам тако одузму могућност да се поносимо својим дичним племеном и својом витешком колијевком. Дигла се издајничка плаћеничка рука да нам зада шамар и нанесе рану да се сваки Васојевић црвени пред осталим племенима Црне Горе.

Васојевићи, уточиште ускока и бораца за слободу народа, постали су збјег бјегунаца од народа и његове слободе, издајника и народа и слободе; уточиште осветника српског народа постало је збјег народних крвника, окупаторових најамника. Васојевићи, јуначка предстража Црне Горе и њене слободе, постали су бусија из које непријатељ бије Црну Гору; осветници сваког брата, сваке братске крви, постали су крвожедни братоубице. Тамо гдје јуначка пушка није пуцала ни на крвника док је овај спавао или био на невољи, мучки су и свирепо убијене на спавању десетине осветника и заточника слободе нашег народа.

Јесу ли икад Васојевићи убијали своју браћу за рачун непријатеља? Јесу ли икад налазили спас у одбрани ропства, у борби против слободе? Јесу ли икад Васојевићи ломили борбу и границу своје домовине и тражили спаса у издаји Црне Горе? Имају ли Васојевићи своје прошлости и будућности, ако издају Црну Гору; да ли Црна Гора може извојевати слободу ако Васојевићи отворе продор на свом дијелу фронта? Може ли једно племе живјети у стиду и ропству, чак и да има пун ваган пред собом и сигуран кров над собом?

Ако ово никад није било, и ако никад не може бити и неће бити, онда Васојевићи не смију дозволити да кукавни бјегунци из својих и од својих племена, туђински плаћеници и петоклонаши, као Минић, Булатовић, Радовић, Ђуришић, Ђукић и поштар Вујошевић, проиграју част и будућност Васојевића. Не смију проливати васојевићску крв за рачун ових срамних уљееа, то јест за рачун окупатора.

Ако ово није никад било, и ако никад не може и неће бити, онда Васојевићи не смију дозволити да издајници из њихова племена: Лашић, Јелић, Бакић, Цемовић, Јоксимовић, Шошкић, Драговић и остали тргују са васојевићском крвљу, да ту племениту крв наврћу на млин непријатеља нашег народа. Они морају спрати љагу са свога имена и са имена својих предака, који леже на свим браницима црногорске слободе. Они морају стати у одбрану своје оружане снаге, своје Народноослободилачке партизанске војске, на узети у руке партизанске пушке и чврсто стати на своје мјесто, на свој дио црногорског ослободилачког фронта.

Партизани су једина народноослободилачка војска у коју су ступили прави родољуби и у којој су заступљени сви слојеви народа, без обзира на племенско, вјерско и политичко обиљежје. Они су једини развили заставу слободе и воде херојску борбу против мрског окупатора. Они су спријечили срамни акт издаје нових Бранковића и потурица из Цетињског комитета, који су хтјели да витешку Црну Гору подведу у мираз „тетка Јелени“ и на поклон крвавом бандиту — паликући Мусолинију. И ко год ради противу ове ослободилачке војске, прима на чело срамни жиг издајника. А народни издајници код свију народа и у све вјекове били су најпрезренији људи, које прати вјечно народно проклетство, што се види из ових стихова:

Свака птица своме јату,
Сваки братац своме брату.
Својим братом тугу блажи,
У свом јату срећу тражи;
А куд тебе носи крило,
Издајцо, срам те било!

Браћо Васојевићу!

Чуо сам да вам говоре да ја у Херцеговини организујем четнике и да ћу доћи тамо да се борим противу партизана, што се овим најодлучније демантујем. Јер ја никад нијесам издао нити ћу издати народне интересе, које видим јасно и за које се борим часно и беспопштено у партизанским редовима. Међутим четници отворено раде противу народних интереса. Прво, они разбијају народно јединство, стварајући поред Партизанске народноослободилачке војске посебну војску; друго, они се боре противу праве народне војске — партизана и, треће, они не само да се не боре противу окупатора, но се још са њим братају у борби противу свога народа.

Стога, ви који сте заведени од прокажених изрода и означених издајника, вратите се са странпутице стопама својих дједова на прави пут. „Болје се и са пб пута вратити, но рђавим путем до краја ићи“. Ако тако учините, осигураћете часну и срећну будућност себи и својој дјечи; у противном случају, срамно ћете пропасти и ви и ваши потомци.

Факсимил дела „Писма Васојевићима“

БРАЋО ВАСОЈЕВИЋИ!

Чуо сам да вам говоре да ја у Херцеговини организујем четнике и да ћу доћи тамо да се борим противу партизана, што се овим најодлучније демантујем. Јер ја никад нијесам издао нити ћу издати народне интересе, које видим јасно и за које се борим часно и беспопштено у партизанским редовима. Међутим четници отворено раде противу народних интереса. Прво, они разбијају народно јединство, стварајући поред Партизанске народноослободилачке војске посебну војску; друго, они се боре противу праве народне војске — партизана и, треће, они не само да се не боре противу окупатора, но се још са њим братају у борби противу свога народа.

Стога, ви који сте заведени од прокажених изрода и означених издајника, вратите се са странпутице стопама својих дједова на прави пут. „Болје се и са пб пута вратити, но рђавим путем до краја ићи“. Ако тако учините, осигураћете часну и срећну будућност себи и својој дјечи; у противном случају, срамно ћете пропасти и ви и ваши потомци.

А ви, васојевићски партизани, продужите одлучно и неустрашиво започету борбу противу мрког и неваљалог окупатора до коначног ослобођења наше миле отаџбине. Исто тако будите немилосрдни према унутрашњим непријатељима: шпијунима, петоколонишима и издајницима

сваке врсте догод не очистите губу из торине, имајући на уму ове Ње-гошеве ријечи:

Куд су шћале потрпезне кучке,
Улизице и лижисахани?
Што им хоће друштво са Турцима?

Само тако ће наше витешко племе Васојевића остати досљедно сво-јим славним традицијама, и само тако ће изићи свијетла образа и из ове борбе као из сваке до сада.

Братски и другарски поздрав,

Смрт фашизму — Слобода народу!

18. фебруар 1942. године

Пуковник
Саво Ј. Оровић

Овде, у Острогу, добио сам копију наређења Врховног штаба од 4. јануара 1942. године, којим се формира Оперативни штаб за Херцеговину у овом саставу:

командант Ђоко Путица,
пол. комесар Миро Попара,
зам. команданта Ненад Васић,
зам. пол. комесара Петар Илић.

Овај Оперативни штаб потпада под Главни штаб Народноослободи-лачких партизанских и добровољачких одреда за Босну и Херцеговину.

У директиви се штабу постављају, између осталог, ови задаци:

1. рушење пруге и пута Метковић—Мостар—Коњиц—Иван планина, као и прављење заседа на њима;
2. рушење пруге Дубровник—Требиње—Билећа—Гацко;
3. рушење свих попречних комуникација које везују напред поменуте уздужне линије;
4. упад и освајање каквог места-вароши у Херцеговини што би олакшало даље вођење борбе у тој области;
5. рушење и кидане телефонско-телеграфских линија на што већој дужини;
6. ликвидација свих шпијуна, петоколонаша и разбијача народне борбе;
7. све четничке банде ликвидирати;
8. политички неуморно радити; у овом циљу давати културне приредбе, конференције, предавања, сијела; са јединицама обилазити места и том приликом упознати народ са циљем наше борбе, партизанским радом и дисциплином;
9. при извођењу свих акција избегавати круте фронтове. Никад не дозволити да вам непријатељ натура фронталну борбу. Те борбе ми не можемо издржати због слабости у наоружању. Непријатеља треба хватати у заседама и брзим препадима. То нам доноси плен у оружју и муницији, што је за нас основни проблем. Одбраном не можемо постићи никакав циљ, а при томе троши се муниција;
10. сузбијати све непријатељске испаде из вароши и репресалије које се врше над становништвом. То ће вам донети велики политички престиж;

11. где има услова блокирати варош;
12. при свим тактичким радњама служби извиђања и обезбеђења мора се посветити велика пажња. Исто тако обавештајној служби, коју организовати преко поузданих поверљивих лица.

Даље се у директиви штабу каже:

„Ви већ сада треба да од најсвеснијих радничких елемената и сиромашних сељака стварате јуришне чете и батаљоне, који ће после моћи да ступе у пролетерску бригаду, способну да изврши све задатке који се пред њу ставе и то не само у садашњој борби, него и у оној другој фази борбе.

Те јединице, које још сад почните одабирати, треба да су покретљиве, тј. способне да изврше оне задатке, који им се доделе и то против свих наших непријатеља, не везујући ове задатке за место боравка, као што је то случај код сеоских чета. Са тако покретљивим и поузданим јединицама моћи ћете разјурити сву реакцију на вашој територији. А ви то морате урадити“.

13. *фебруара*. — Острог — Луково. Пошто сам се у Острогу опоравио и упутио поменуто писмо Васојевићима, враћам се у Ластву. На путу ме пратио понеки од месних партизана. У Озринићима сам нашао у једној кући читаву радионицу петокраких звезда, које су се тражиле на све стране, те сам узео неколико да понесем друговима који их немају.

14. *фебруара*. — Луково — Милочане. Преноћио код Блажа Божовића.

Поручник Блажо Божовић је био неколико година водник у мом батаљону (Невесње), па су ми он и сви његови ужућани указали велику пажњу и гостопримство. После вечере дошао је на разговор Блажов рођак, капетан Божовић са још неколико мештана. Користио сам прилику да их придобијем за народнослободилачки покрет пошто сам сазнао да су били у редовима четника низ Херцеговину. Они су признавали да су партизани на правом путу, а четници на странпутици која води у издајство, па је Блажо сутрадан ступио у партизанске јединице и показао се добар борац, али је после извесног времена опет прешао четницима и у једној борби с партизанима погинуо. Доцније сам нашао наредбу мајора Бошка Тодоровића, којом овај Дражин изасланик за Херцеговину похваљује поручника Божовића за показану храброст у борби с „Турцима“ у Херцеговини, и онда ми је било разумљиво његово враћање четницима. „Што се црним задоји ђаволом, обешта се њему довијека“ (Његош). А и Блажов рођак, капетан Божовић, који је такође био с Тодоровићем по Херцеговини, заглавио је као такав, када је ухваћен и заједно с неким Тадићима осуђен на смрт и стрељан у Горњем Пољу.

15. *фебруара*. — Нисам могао да продужим пут услед рђавог времена, но сам преданио у Милочанима и на преноћишту остао код старог мајора Николе Николића, где сам био врло лепо примљен и угошћен. Николин син Војо био је тада у штабу Никшићког одреда.

16. *фебруара*. — Милочани — Стуба. Преноћио код Јована Стевовића.

По великој међави и хладноћи нисам могао да одем даље од Стубе, но сам се ту задржао и остао на конаку код доброг домаћина Стевовића.

17. *фебруара*. — Стуба — Трубјела. Преноћио код потпуковника Дуке Перовића.

То беше повећа задруга, у којој је Дука старешина не толико по годинама колико по мудрости, јер у целом крају није било таквог паметара. Био је жива историја Црне Горе и милина је било с њим разговарати Његовог сина Томаша упознао сам у некој од партизанских јединица као врло доброг борца и руководиоца.

18. *фебруара*. — Трубјела — Грахово. Овде у Грахову сам се задржао два дана и том приликом упознао тешки и сурови живот у њему. С једне стране општа несташица и глад, а с друге стране оштри режим „совјетизирања“ чинили су опстанак мучним и несигурним.

20. *фебруара*. — Команда места Грахово издала је ово саопштење:

„Пишу нам другови из Боке:

1) Партизански покрет упоредо са акцијама сваким даном нараста. Чишћење пете колоне одлучно се наставља. Ликвидирано је неколико шпијуна-петоколонаша у околини Котора. Баш у овим акцијама забиљежен је један смио, храбар и одлучан подвиг једног партизана који је успио да убије за вријеме мисе у цркви (Шкаљаре) једног католичког попа-петоколонаша, а потом да умакне здрав и весео.

2) Почетком фебруара на путу Будва — Цетиње партизани су успјели да заробе један аутомобил и у њему једног артиљеријског италијанског мајора и три војника.

3) У Костајници партизани су дочекали један камион, убили шофера, а помоћник успио да умакне са камионом.

4) Између Херцег-Новог и Каменог партизани су дочекали италијанску комору: убили 5 италијанских војника, 7 војника и 7 мазги са товарима заробили, два италијанска војника успјела да умакну.

5) Истог дана партизани су дочекали један камион између Костајнице и Каменара, пушкомитраљезом убили шофера (Италијана), а аутомобил спалили.

6) 13. фебруара у 4 сата послје поноћи кривошијски, цуцки и бокешки партизани добро организованим, смјелим, одлучним и храбрим нападом — јуришајући са пушкама и ручним бомбама на школу, касарну и митраљеска, добро утврђена гнијезда, у којима је на Ораховцу (више Рисна) била смјештена италијанска посада, успјели су послје 20—25 минута жестоке борбе да заузму ова утврђења и италијанску војску присиле на предају.

Резултат ове борбе је следећи: 13 мртвих и 51 заробљен италијански војник, међу којима један официр (остала команда успјела је да умакне прије него су се наши приближили). Заплијењено је око 50 товара спреме и муниције, међу којом већи број пушака, 1 тешки митраљез и 6 пушкомитраљеза. Партизана 2 погинула, 6 рањено, један од ових умро, осталих 5 лакше рањено — нема опасности.

7) У Конављима се шири партизански покрет, већ је формирано неколико партизанских водова“.

Овом приликом упознао сам се овде, у Грахову, са Бором Продановићем који, иако болешљив, врло активно ради и помаже месним властима и организацијама саветима, предавањима итд.

21. *фебруара*. — Грахово — Ластва. Данас је од Столачког батаљона добијен извештај о једној врло успелој акцији.

У извештају стоји:

„13. фебруара ове године партизани нашег батаљона извели су акцију разоружања италијанске војничке страже на резервоару у Дољу, 7 км далеко од Стоца. Разоружање саме страже извршено је без борбе.

Око 4 сата истога дана дошла су најприје 4 италијанска камиона са војницима, а послје још један луксузни аутомобил, прошли су кроз прве засједе и отворили ватру на партизанима код Ступе у близини водовода. Наши су примили борбу. Послје борбе од 2 сата сви Италијани, сем оних у луксузном аутомобилу, који је успио да побјегне, савладани су. Италијанске губитке у мртвим и рањеним нисмо могли тачно утврдити, јер су били велики.

Заробили смо: 69 војника, 3 подофицира, 5 официра (2 капетана и 3 потпоручника), а међу њима једног команданта батаљона, вршиоца дужности команданта Стоца.

Заплијенили смо: 5 пушкомитраљеза, 2 тешка митраљеза, 60 пушака, 10 револвера, 2 бацача бомби са око 30 бомби, 60 бомби од мањег бацача, 150 ручних бомби, 2 догледа, 5.000 метака, 1 пољски телефон, 54 ћебета, доста сламарица, шаторских крила и остале војне спреме.

Свих 5 камиона су заплијењени и послје скидања вриједнијих дјелова уништени су. Наши су послје тога разрушили водовод којим се снабдијева Столац, што је један од највећих успјеха.

Наши су губици 4 мртва и 4 тешко рањена (који су послје подлегли рањама) и 5 лакше рањених. Губици на нашој страни дошли су неоправдано, јер су се могли избјећи да је била боља веза између засједа, а што је нарочито важно нашим губицима много је допринијела слаба дисциплина и лабавост појединих командира.

Ова прва акција нашег батаљона против окупатора је наш огромни успјех. Непријатељски губици у људству су више него 10 пута већи од наших, а да не говоримо о огромном плијену у наоружању, спреми и камионима. Оваквом акцијом наш батаљон је отворио пут за акције у западној Херцеговини, за борбу против окупатора и његових слугу у заједници са поштеним муслиманима и Хрватима. Истичемо овдје једну ствар коју треба запазити, да су сусједни муслимани имали пријатељско држање према нашим борцима у току саме акције.

Наш успјех је огроман. Наши борци наставиће борбу са још већим успјесима и са већим борбеним искуством“.

Истог дана (21. фебруара) Оперативни штаб за Херцеговину упутио је команди италијанске војске у Требињу извештај о стрељању 87 њихових заробљеника, као одмазди за убијање невиног становништва и палење кућа.

Извештај је упућен под бр. 119 и у целини гласи:

„Прије мјесец дана на заједничком уговореном састанку одржаном код гвоздене ћуприје у Ластви, између претставника ваше команде и претставника овога штаба, претставници овога штаба указали су вашим претставницима на невојничко и варварско поступање ваше војске према нашем цивилном становништву, па смо ви указали на то, да ако се буду убудуће такви поступци понављали, да ћемо бити приморани стријељати ваше војнике који се налазе код нас у ропству као ратни заробљеници.

Послје тога у скорашњим борбама између ваших трупа и наших храбрих партизанских јединица, на путу Требиње — Билећа и на путу Билећа — Плана, као и на путу Требиње — Хум — Мостар, ваша војска је поновила своје нечовјечне и варварске поступке: злостављајући народ, пљачкајући његову имовину, палећи њихове незаштићене домове.

Свјесни тога да фашистички бандити Хитлера и Мусолинија немају никакво право поробљавања наше земље и нашег народа, а пошто су нечовјечно и на варварски начин поробили нашу земљу и наш народ, ми, вјерни синови своје земље, свога народа, устали смо с правом са пушком у руци да

се боримо са крвавим окупатором до коначног ослобођења нашег народа испод ропства тог фашистичког окупатора, који поробљава и свој сопствени народ, па као такав — тај поробљени ваш народ, жељан слободе, жељан хљеба, жели и ваше истребљење са његовог слободарског огњишта.

Имајући пред собом свијетле задатке које нам је поставио наш иначе слободарски народ, а то је борба до коначног ослобођења испод фашистичке тираније, па имајући у виду злочиначка дјела са којима се служите против нашег народа, за које смо ви више пута раније указали и предочили, вјерни својој датој обавези према народу, а вјерни и ономе што смо вама предочили, ових дана били смо приморани да стријељамо ваших 87 (осамдесет седам) официра, подофицира и војника, због горе наведених разлога. Као народно-ослободилачкој партизанској војсци, војсци која се бори против напатка, а за општи напредак човјечанства, није нам се било лако усудити да извршимо овакав акт над можда великим бројем невиних људи, од броја стријељаних, које смо стријељали, али су нас ваши варварски поступци натјерали на такав поступак.

У прилогу ви достављамо изјаве ваших војника који се налазе код нас као заробљеници, а који вас опомињу и моле да се убудуће не служите таквим варварским дјелима, јер пријети опасност да и они за та дјела не плате својим животима. Ако ви је стало до њихових живота, и до живота вас самих, до живота и будућности италијанског народа, народа који је пуно прогресивног дао човјечанству, а да не говоримо је ли вам стало о вашем војничком достојанству, јер знамо да фашистички бандити немају свога достојанства, онда се оканите оваквих злочиначких дјела, а са тим поштедите животе ваших заробљених војника и вашег слободарског поробљеног народа.

Ако ви је стало до њихове боље исхране упутите им средства за исхрану, јер ми у довољној количини тога немамо, а то смо вам и раније предочили, пошто су нас ваше трупе опљачкале, па смо остали без хране и за нашу војску.

Молимо да се ово наше саопштење прочита пред стројем ваше војске да види та заведена војска у какву је опасност воде фашистички крволоци, дг. виде оинови културног италијанског народа, народа Мацинија и Гарибалдија, како га фашистички управљачи упропашћују".

Акт су потписали командант Саво Ковачевић и пол. комесар Петар Илић.

Оперативни штаб је 21. фебруара издао саопштење о продору Италијана од Требиња и деблокарању Билеће.

Ова деблокада, без озбиљнијег отпора („лакше су рањена три друга“) уследила је не толико због непријатељске надмоћности, колико зато што се није поступило по издатим заповестима за упорну одбрану правца Требиње — Билећа. А то је било због саботаже самог команданта овог сектора Михаила Вујичића (ранијег поручника), који је мало затим отворено издао, дезертирао у четничке редове и постао један од најокорелијих зликоваца. Пре одласка из партизана, да би стекао поверење код четника, убио је свога имењака Михаила Вујичића-„Нофа“, једног од најхрабријих партизана у Граховском батаљону. Он је организовао и убиство Николе Ђурковића и његова три друга. А није искусио заслужену казну, јер је успео да избегне у Италију.

22. фебруара. — Ластва. Јуче је погинуо новоименовани командант Оперативног штаба за Херцеговину, Ђоко Путица. Убили су га четници у ЈБубомиру из заседе коју је предводио и поставио четнички војвода — крвопија Саво Ковач. Ово је велики губитак не само за Херцеговину него за наш покрет уопште, јер је Путица био један од најспособнијих партизанских младих руководиоца. Предратни капетан-авијатичар, организатор устанка, који се истицао не само необичном храброшћу него и као из-

врстан народни трибун и војни руководилац. Њега је Сава Ковачевић много ценио и волео, па га је достојно и осветио: поред Ђоковог гроба стрељан је 21 четник-убица. Они су похватани убрзо после погибије Ђока Путице.

Можда је стрељање великог броја Љубомираца због убиства Ђока Путице била сувише сурова казна, али је требало што пре и што радикалније очистити пету колону у Љубомиру, како би се осигурала превласт партизана у томе крају.

То је, у ствари, револуција у којој нема места оклевању и сентименталности. „Ко разгађа у нас не погађа“ (Његош).

Још 10. фебруара формиран је Народноослободилачки партизански батаљон „Љубомир“ са овим штабом: командант Лука Поповац, зам. команданта Трипо Зотовић, пол. комесар Василије-Чиле Ковачевић, зам. пол. комесара Јово Гркавац.

Негде у то време настала је у Љубомиру ова песма:

Киша пада, вјетар дува,
А партизан стражу чува.
Стражу чува брду томе
Леутару високоме.
Млад партизан смјело стоји,
Талијанске страже броји.
Уздисај му срце пара
Па овако проговара:
Хеј, Требиње, тврди граде
Ти запамти многе јаде;
Те зидине твоје старе
Памте многе господаре
Од Херцега па до сада
У те не би горих јада
Него што је било лани
Кад дођоше Талијани.
Ал' Латинин мајстор стари
Да оправда гадне ствари,
Нађе нашег издајницу
Навелића кукавицу,
И пуну му власт дадоше
И за леђа њему сташе;
Што год жели нека ради,
Пасје срце да наслади.
Убшају Србе праве
Као тикве лете главе;
По шумама јаме траже
Пасју жељу да ублаже
Баца старо баца младо
И са села и са града.
Тако раде сваког дана
Напунише много јама.
До на Видов данак бјели

Кад устаде народ цјели
Љубомир је први био
Своју славу утрабио.
Своју свету борбу води
Да с' усташа ослободи.
Сад дођоше нови дани
Да се гоне Талијани.
На Требиње и Билећу
Партизани војску крећу,
Свак се граби ко ће први
Фашистичке пити крви.
Ни Љубомир ту не оста
Већ жртава даде доста,
Али многе кукавице
Свог народа издајнице
Ометају ову борбу
Која с' води за слободу.
Херцеговци дични синци,
Соколови Љубомирци,
Свесни данас своје славе
Издајнице гоне праве
Мишељића кукавицу,
Свога рода издајницу
Ове дивље батаљоне
Партизани данас гоне;
Припремају нову борбу
Која води у слободу.
Наша браћа Црне Горе
Са нама се скупа боре,
Ако ли се ко појави
Да нам у том сметњу прави
Ко фашизам неће гонит,
Наша ће га сила сломит.

Штаб Ударног батаљона, који је формиран 27. јануара у Ластви у саставу: командант Владо Шегрт, полит. комесар Милија Станишић, зам. команданта Љубо Ковачевић и заменик полит. комесара Стево Ковачевић, упућен у северну Херцеговину за чишћење пете колоне која је тамо, по доласку мајора Бошка Тодоровића, почела да узима маха, доставио је овај извештај:

„8. фебруара на пољопривредном имању поред Невесиња одржали су представници четника из среза невестињског и других срезова, и то Петар Самарцић, Јован Драганић, Васо Гутић, мајор Тодоровић и његов ађутант Петковић, Салатић, Јован Мишељић (из Љубомира) и још неке мање вођице, састанак са талијанским повјереником за Босну и Херцеговину Добросавом Јевђевићем, бив. кандидатом за народног посланика и прваком ЈНС из Праче (Босна). Састанак је одржан у циљу предавања цивилне власти четницима у 7 херцеговачких и 2 босанска среза...

На овом састанку осим Јевђевића као окупаторског повјереника био је командир талијанских трупа из Невесиња као и још талијанских официра. *Стражу су чували Талијани и четници заједно.* Наш пролазак поред самог Невесиња, кроз Братач — кулу реакције и четника — много им је побркао планове. Народ је наш уплашен и желио би да види долазак партизанске војске у наше крајеве".

Данас смо добили ове извештаје о акцијама:

„1) *На сектору Требиње — Дубровник*

— 1. фебруара површки партизани у сарадњи са партизанима из Цивара поставили су заседу у Радован — Ждријелу и око 12 сати сачекали талијанску чету, која је ишла као осигурање пред колоном. Том приликом било је 7 мртвих и 15 рањених талијанских војника и један официр мртав. Препуцавање је било до 8 часова увече. Око девет и по сати непријатељ је тукао наше положаје артиљеријом са далматинске границе до дубоко у ноћ. Са наше стране један лакше рањен.

— 7. фебруара око 6 сати после подне партизани Шумске чете и део партизана казнене експедиције сачекали су воз на прузи Хум — Ускопље код Запаника. Том приликом уништене су две локомотиве и више вагона. Заробљена су 33 талијанска војника и 4 домобрана. Рањен један Талијан и возовођа. Ухваћене су и 3 усташе, који су на месту стрељани. Заплењено је: 35 пушак са нешто муниције, 1 јуне, 30 комада ситне сље, 35 врећа брашна (од 50—80 кг), 150 кг шећера, 2 вреће пиринча, 20 врећа пакета и 150 кг соли. Уништено је много артиљеријске муниције, јер се иста није могла спасити. Заплењени пакети су талијанских војника које шаљу својим кућама од плачканих ствари, највише хране (хлеба) и вунених ствари.

— 8. фебруара Талијани су упали у село Рупни До и када су се развили у стрељачки строј, пошли су даље у унутрашњост Површи. Површки партизани и један део казнене експедиције сачекали су непријатеља, зауставили га и повратили натраг у Жупу дубровачку. Том приликом је било 6 Талијана мртвих и више рањених. Од наше стране један партизан лакше рањен у ногу, а Талијани су убили једног старца (око 70 година), који је бежао из села када су ови фашистички плачкаши у исто упали. Због његова бежања и пуцања за њим са стране окупатора партизани су отворили раније ватру да би га спасили, па је услед те раније ватре било мање окупаторских жртава, јер су партизани иначе имали намеру да пусте Талијане на ближе одстојање.

— 9. фебруара површки партизани, један део партизана казнене експедиције и један део циварских партизана, стављајући се у одбрану села Рупни До, сачекали су воз на прузи Ускопље — Зеленика око 2 сата после подне и после борбе од један и по сат непријатељ се предао. Уништене су 2 локомотиве са 18—20 вагона. Заробљено 33 Талијана, од којих 2 официра; убијено 25 и рањено 7 Талијана (ови рањени су сутрадан пуштени). Од наше стране нико није озлеђен. Заплењено: 41 пушка (5 неисправних), 4 пушкмитраљеза (2 неисправна), око 3.000 метака, нешто бомби и другог ратног материјала.

2) *Босна*

— Батаљони „Војвода Момчило“, „Пеко Павловић“ и полубатаљон „Први децембар“ (назван по дану удара на Пљевља) ослободили су градове: Фочу

(21/1), Чајничке (23/1), Горажде (24/1), а сада настављају акције према Калиновику.

— Прва пролетерска бригада ослободила је Олово, Сребреницу, Соколац, Хан Пијесак, Кладањ, Власеницу, Бистрицу, Трново, Устипрачу, Врхпрачу и опколила Зеницу, која се налази пред падом; уједно је ослобођена читава железничка пруга од Пала (код Сарајева) до Међеђе.

— Муслимански Шатровачки батаљон Муја Хоџића ослободио је Вареш.

— Романијски одред у борби са Немцима запленио је 8 топова.

3) Санџак

— Црногорско-санџачки народноослободилачки партизански одред ослободио је Прибој, Нови Пазар, Сјеницу, Рудо и Међеђе. Врше стално нападе на Пљевља, у којима је слаб морал талијанске војске а има и појава смрзавања Талијана.

— 4. фебруара 3.000 талијанских војника и 100 четника пошло је из Пљевља да пале једно суседно село. Наши партизани су их дочекали и повратили натраг у град уз велике губитке по непријатеља. Други дан су партизани пронашли командира те четничке чете са још два четника и стрељали их. Такође су ухватили четничког војводу пљеваљског Пера Вујновића, капетана Дамјановића, наредника Јестровића и још једног четника, а следећег дана Перишу Цаковића*), судију и рез. капетана са још 9 четника и све их стрељали.

— Дошло је до оружаног сукоба између партизана и четника у Шаховићима и том приликом је било 175 мртвих и рањених четника (90 мртвих), а од партизана 20 мртвих и 16 рањених. Са наше стране не би било толико губитака да партизани нису несмотрено јуришали на четнике.

4) Црна Гора

— Талијанске снаге су се повукле из Колашина, Лијеве Ријеке и Матешева, јер се нису могле одупрети сталним нападима црногорских партизана, који су сада посели та места и организовали народну власт.

— Ослобођен је Вирпазар. Заробљено 350 Талијана, запленио 10 вагона кукуруза итд.

— Никшић је опкољен већ више од месец дана и врше се стално напади на талијанске предстраже. Из Данилова Града чест® покушавају Талијани да се пробацију до Никшића, али увек плате кирију за пут. Стално се воде борбе на путу Даниловград — Никшић и наравно увек плате Талијани. Једног дана било је око 350 мртвих и више рањених Талијана.

— Орјенски батаљон је извршио следеће акције:

— 2. фебруара извршена је ноћна акција на фабрику сардина „Фратели Мардешин“ у Бијелој, на самој обали. Учествовало је 35 другова и акција је потпуно успела, иако се у непосредној близини налазио окупаторски гарнизон. Запленио је 400 кг финог уља, 6 сандука сардина, 28 кутија сардина, 128 комада сланих паштета, 1 сандук сапуна, 4 каиша за ђонове, 20 комада чистог коситера, 2 табле воска, 2 цераде, нешто посуђа и других ствари.

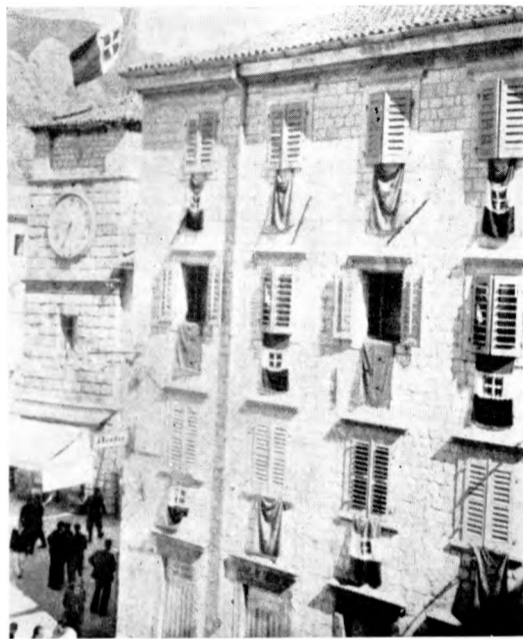
— 5. фебруара једна партизанска заседа сачекала је и напала један талијански камион на друму код Верига. Убијен је помоћник шофера, а камион успео да побегне.

— 10. фебруара партизанска заседа је сачекала и напала комору од 8 мазги и 9 непријатељских војника. Убијено је и рањено 5—6 војника и запленила извесна количина хране. Осталу храну су покупили сељаци из Пода (село које је било близу), пошто су услед пуцања мазге побегле и збациле товаре. Ово је било 600 метара далеко од тврђаве Шпањола.

— У Суторини су партизани зауставили ауто једног петоколонаша, однели ствари које су биле у њему, размонтирали га и узели гуме и све остало што су могли.

— Поред овога било је и неких мањих акција и убијено је неколико шпијуна и петоколонаша.

*) Перишу Цаковића и његову групу ликвидирала је једна чета Никшићког одреда под командом Милинка Маројевића — Мароја.

Сл. 27 — Италијанске заставе у Котору (Котор, маја 1941)

Сл. 28 — Долазак италијанског префекта и саобраћајац на „добошу“ у Котору (Котор, маја 1941)

Сл. 29 — Лијева Ријека 1941. године

Сл. 30 — Кућа Владе Рибникара на Дедињу у којој је Централни комитет КПЈ 4. јула 1941. године донео одлуку за устанак против окупатора

Сл. 31 — Хотел „Славија“

Сл. 32 — „Бајова кула“

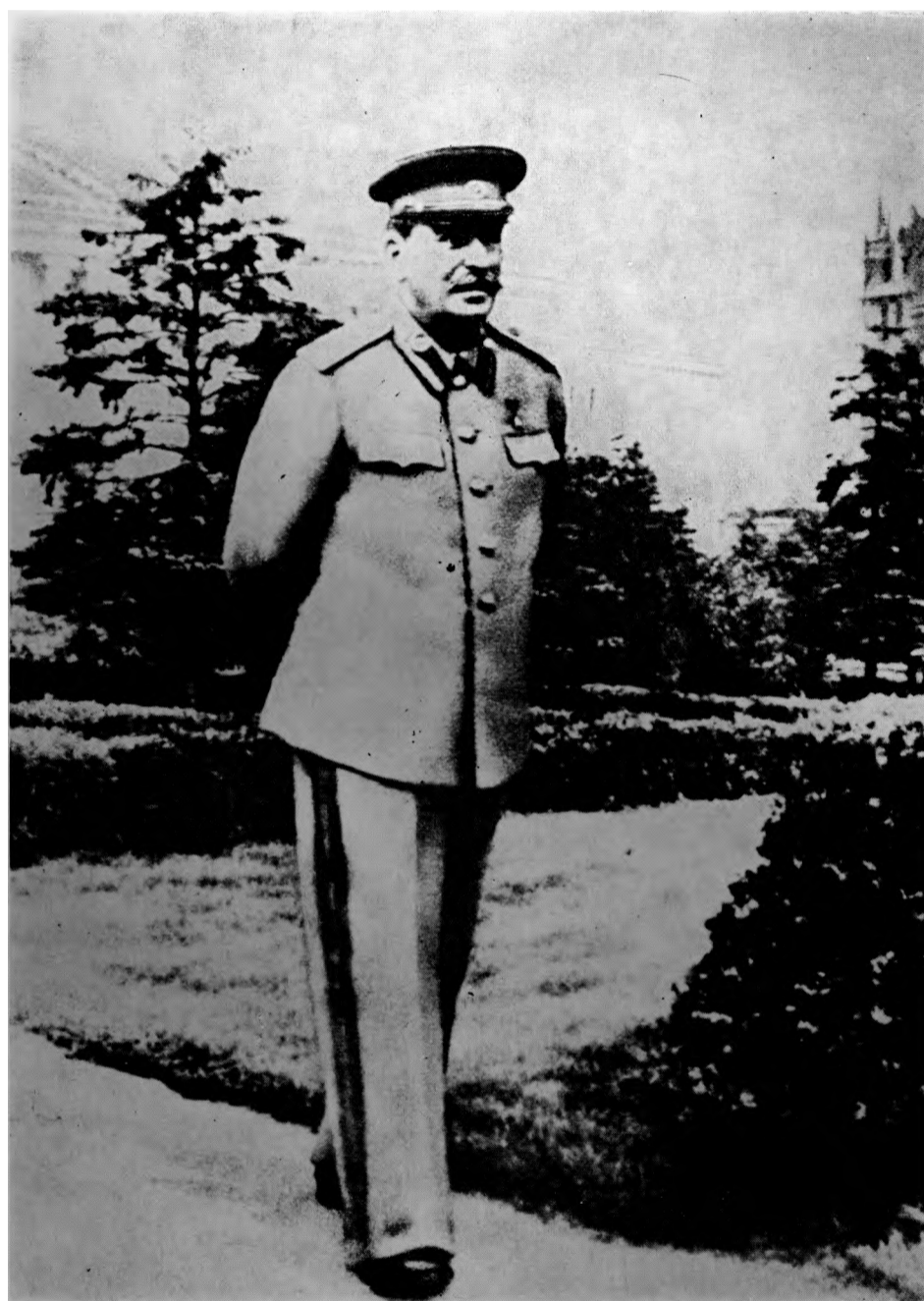

Сл. 33 — Доњи Ораховац

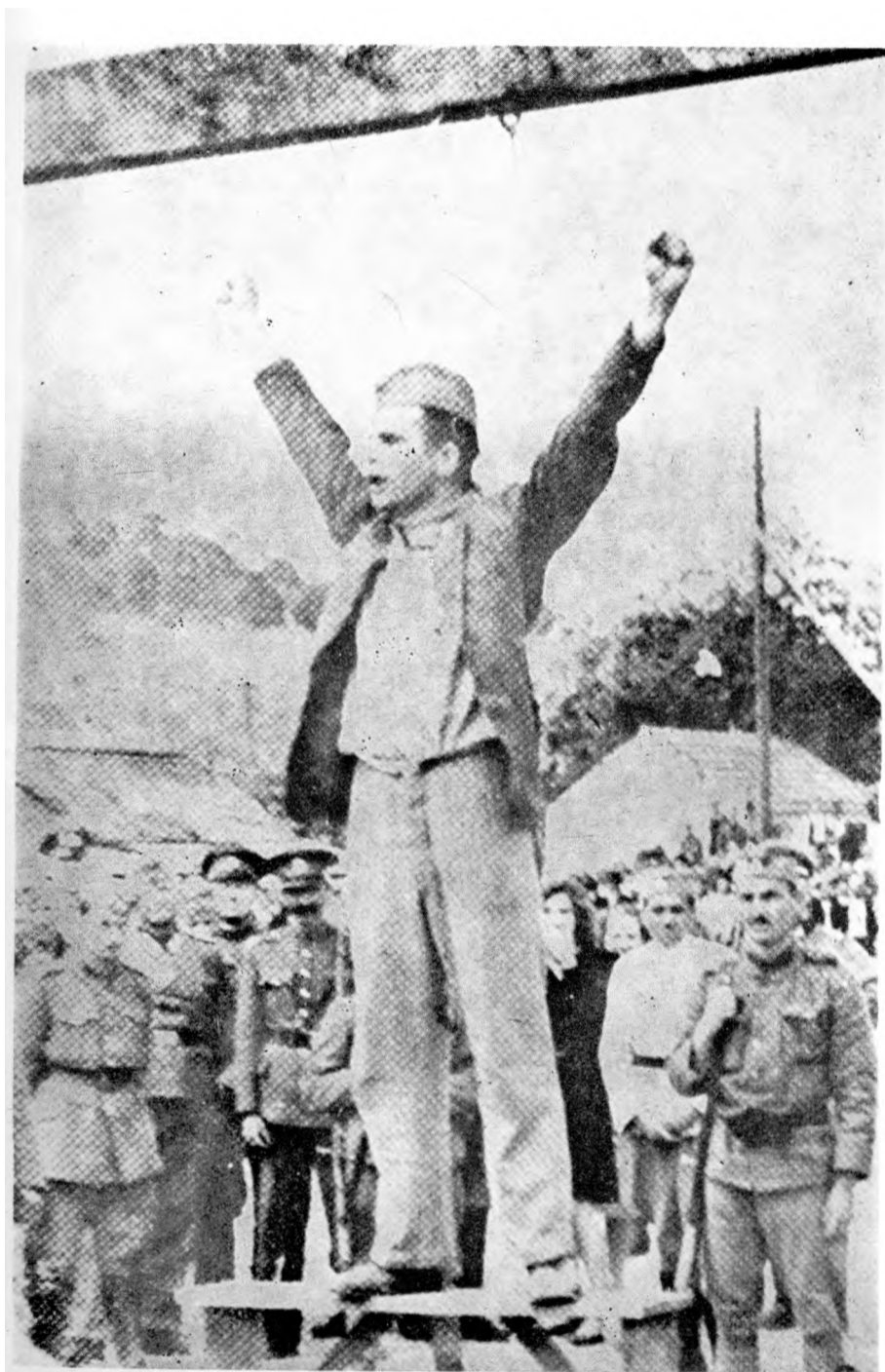

Сл. 34 — Прослава 24-годишњице Црвене армије; јединице Никшићког одреда дефиљују испред свога команданта Саве Ковачевића (Горње Поље, 23. фебруара 1942)

Сл. 35 — Ј. В. Стаљин

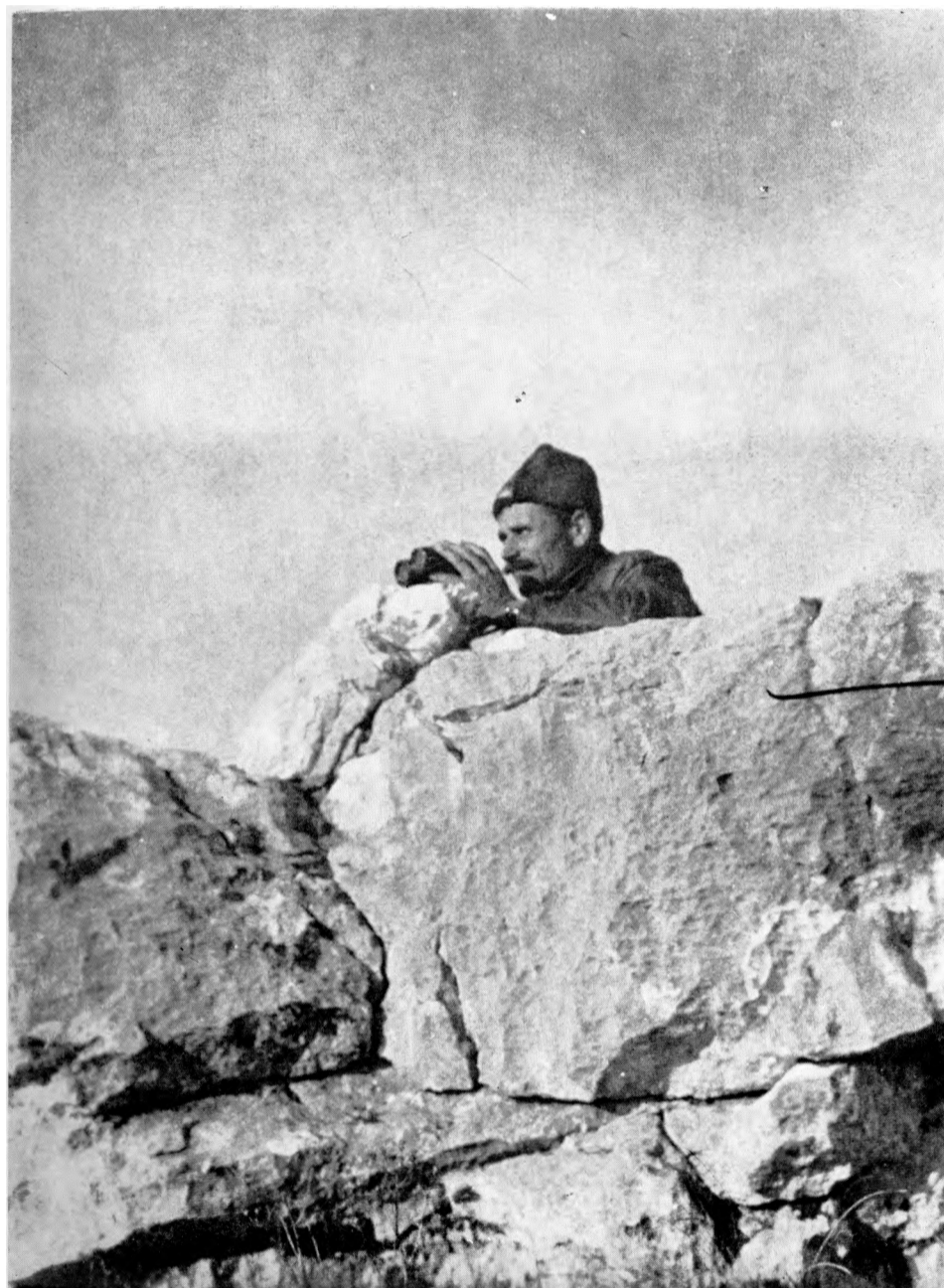
Сл. 36 — Народни херој Стеван Филиповић непосредно пред вешање кличе'
Комунистичкој партији (22. маја 1942)

Сл. 37 — „Генерал Време“ ради за нас, „генерал Зима“: нам не може шкодити — хвалио се Хитлер, док су се на совјетском фронту мрзле хиљаде и хиљаде слабо обучених Немаца, а у позадини је војска просила од народа топао веш, скије и кожухе

Сл. 38 — Група партизана Никшићког одреда са запленим италијанским тенком и мотоциклом (Осјеченица, 4. децембра 1941)

Сл. 39 — Сава Ковачевић на осматрачници
(Црквице, 11. децембра 1941)

Сл. 40 — Јосип Броз Тито —
врховни командант Народноослободилачке војске —
на осматрању

Сл. 41 — Гађање Италијана у Никшићу заплешеним топом; на фотографији: Јован Вукотић, Никола Перовић, Јанко Мићуновић, нишанџија и др. (Кулина, 16. марта 1942)

Сл. 42 — Група руководиља из Црне Горе; с лева: Ђоко Павићевић, Саво Оровић, Иван Милутиновић, Милован Ђилас, Митар Бакић, Сава Ковачевић, Радоје Дакић и Божо Јбумовић (Горње Поље, фебруара 1942)

5) Словенија

Словеначке партизанске чете имале су оштре и успешне борбе код Н. Сливнице, Козје, Римских Топлица и Светог Крижа. Пало је преко 100 Немаца, међу којима и неколико официра.

— На Чрети је 1.000 Немаца напало партизане, који су примили борбу и после два часа одбили напад. Немци су на бојишту оставили око 30 мртвих и 50 рањених. Партизани нису имали губитака.

— Код Илирске Бистрице у Приморју партизани су разорили пругу пред сам долазак посебног воза, са 300 немачких pilota, који су се са одсуства враћали на Источни фронт. Погинуло је 80, а 200 их је рањено.

— У Горњој Крањској Немци су почели расељавати Словенце. Партизани су их напали, убили 80 жандарма, очистили Пољанску долину, поставили заседе и мобилисали сељаке које су се бројно одазвали и водили борбу 3 дана, при чему је побијено 7 камиона Немаца. Немци су позвали у помоћ Италијане и употребили авијацију и артиљерију. Ту се партизанима прикључило 120 немачких војника (из Луксембурга) са целом опремом и оружјем. Немци сами признају своје велике губитке.

— Задњих дана борба на Горњем је појачана. Партизани су напали на саме немачке гарнизоне на неколико места. Пошто Немци нису могли да сами изађу на крај са партизанима, позвали су у помоћ Италијане, а Италијани нису пристали да уђу у борбу против партизана, већ су прешли Немцима своју територију. Успех партизана у овим борбама био је врло нововољно на цео народ у Пољанској долини, који су Немци хтели иселити, тако да је 350 сељака пришло партизанима.

— Партизани су запалили 26 мостова на доуму одакле је поетио напад Немаца. Партизани су поставили заседе на главној цести и држали под ваљом немачке посаде у Пољанској долини. Немци су пуцали тешким митраљезима, тромблонским бомбама са оклопних аутомобила. У тој борби Немци су изгубили неколико аутомобила, а број рањених и мртвих није познат. После тога Немци су напали на Црни врх, имали су 62 мртва и 26 рањених војника. Партизани су имали једног мртвог и 4 рањена.

— Опет су Немци напали партизане и хтели да их опколе. Борба је трајала 4 сата. По неким извештајима више је било 40 рањених немачких војника, поред оних 11 које су партизани нашли на бојишту. Том приликом заплена је 1 митраљез, 5 пушкомитраљеза, 7 пушака и велика количина муниције. На страни партизана било је 4 мртва и 2 рањена. Упркос свих покушаја Немаца, партизани су и даље задржали своје положаје.

— У Титији је дошло до сукоба између Немаца и партизана. Немци су имали 45 мртвих, а партизани једног мртвог и 4 рањена. Број рањених Немаца још је познат. После битке партизани су се повукли и у повлачењу дошло је до борбе са Италијанима, који су оставили 18 мртвих.

— На Штајерском и другим местима Словенске воде се оштре борбе са Немцима и партизански покрет се све више шири.

— Код Планице једна је партизанска чета уништила 2 аутомобила са војском. Било је 15 мртвих и 20 рањених војника.

— Чета партизана ратара разорила је мост преко Љубљанице. Од италијанске страже која је чувала мост погинуло је и рањено 7 војника.

— Три партизана ушла су у суд у Сливници на Сави, ухапсили чувара и ослободили 5 бораца Ослободилачког фронта који су били осуђени на смрт.

— Код Римских Топлица нападнут је аутомобил и убијена 3 непријатељска официра.

23. фебруара. — Ластва. Према извештају штаба батаљона „Недељко Чабриновић“, комбиноване црногорско-херцеговачке снаге сачекале су 13. фебруара на прузи Требиње — Хум, између станица Волујица и Дужи, војни воз. Партизани су стигли баш у моменту када је воз пролазио, тако да нису имали времена да направе веће препреке како би се воз зауставио. Али су ипак отворили ватру на воз, те је том приликом погинуло 20 домобранских војника, међу њима и један потпоручник. Рањених

је било доста, али њихов број није утврђен. На нашој страни није било жртава.

Истог дана комбиноване снаге казнене експедиције извршиле су препад на италијанске страже у Доброманима (Требињска шума), те је том приликом неколико окупаторских војника убијено и рањено, без наших губитака.

Из Зубаца јављају да је ударио гром домобранску касарну на Кличању код Требиња. Том приликом је погинуло и рањено 35 домобранских војника, а још их има под рушевинама. Један официр је рањен и полудео је од страха.

Команда сектора Дубровник — Требиње издала је 18. фебруара ову похвалну наредбу:

„У свима акцијама истакао се својом присебношћу и куражношћу партизан Јово Ђеранић, који је, приликом напада на воз на прузи Хум — Ускопље, у моменту кад је командир чете ускочио у један вагон, отео револвер од једног Италијана, којег је овај потеглао на командира чете. Само присебност и одважност друга Јова Ђеранића спасила је командира од сигурне смрти, те му се од стране ове команде изражава признање.

Овај пример нека служи свима партизанима као узор како се треба хладнокрвно држати и у најтежим моментима“.

Из Боке јављају о следећим акцијама:

1) На Сопоту код Рисна 12. фебруара ноћу партизани су напали стражу на мосту и митраљеско гнездо; убили два стражара и ранили неколико митраљезаца.

2) Код Кумбора је 13. фебруара отворена ватра на фашисте који су прихватили воду и том приликом је убијен један и рањена два фашиста.

3) На Шпањоли, уза сами град Херцег-Нови, нападнута је посада код рефлектора. Један велики рефлектор је уништен, а један мали оштећен. Нападнути Италијани у шаторима јаукали су цело време борбе, но нема података о губицима.

Ударни батаљон је у северној Херцеговини ефикасно извршио чишћење пете колоне. У билећком и столачком срезу ликвидирани су и разоружани сви истакнути разбијачи народноослободилачке борбе. Њих 16 је осуђено на смрт стрељањем и над четворицом је казна извршена, а осталих 12 кажњено је условно за годину дана и са осетном глобом у корист НОП. У Трусини је уништио групу усташа који су ту били као посада. Међу њима је био и један од личних пријатеља поглавника Павелића.

У селу Биограду преговарали са четницима, који су на мишици носили мртвачку главу са паролом „Смрт Турчину — Слобода Србима!“, која тачно карактерише петоколонашку и шовинистичку улогу четника: они се не боре против окупатора, већ против своје браће Муслимана, које сматрају Турцима, а пред очима имају само Србе, а не Југословене и осталу словенску браћу! Са њима, разуме се, нису могли да се договоре за заједнички рад. Али је било и таквих четника који се нису толико одвојили од свога народа и које мајор Тодоровић није стигао да организује. Једну такву групу предводио је Душан Брстина, који је пришао партизанима, па је од његових људи и под његовом командом формиран II херцеговачки батаљон. То је било од великог значаја за народноослободилачки покрет у овом крају.

У Кифином Селу храбри борци Ударног батаљона су ликвидирали опасну четничку тројку: мајора Бошка Тодоровића, поручника Јована Мишељића и професора Милана Недељковића, и тако обезглавили четнички покрет у Херцеговини. Ово је одиста био велики подвиг и велики успех. Невесињац Бранко Кушић сазнао је и саопштио партизанима да ће Тодоровић 18. фебруара заноћити у Кифином Селу. И одмах је 75 партизана Ударног батаљона, под вођством пол. комесара Стева Ковачевића, те вечери по великом мразу и снегу отишло усиљеним маршем из села Опака у Кифино Село и опколило куће у којима су били поменути четници. Недељковића је бомба разнела у кревету. Тодоровић је скочио кроз прозор поред Стева Ковачевића, који га је зграбио за гушу и помоћу другова савладао, па је после кратког саслушања стрељан. Он је једном раније падао у руке партизана, па је успео да измакне и зато су сада тако брзо с њим свршили.

Мајора Тодоровића, капетана Рончевића и потпоручника Видака Ковачевића са 15 четника били су 19. јануара 1942. године заробили партизани, које је предводио Љубо Вушовић, али их је због нехата страже, ноћу 20/21. јануара, препадом на Крстац одробио злогласни поп Перишић са својим четницима.*)

Мишељић се дуго држао на тавану иза неких кошева, бранећи се ватром из пушке и бомбама. Чак је једну крагујевачку бомбу, коју је на њега бацио Стево Ковачевић, успео да врати натраг, те је ова при експлодирању ранила Стева и још три друга. Од Мишељићевих бомби погинуло је двоје чељади из те куће. Како се примицала зора, а италијанска посада је била у истом селу, на удаљености око 500 метара, то су партизани донели сламу да запале кућу, а кад је Мишељић то приметио извршио је самоубиство и тиме је ова акција завршена.

Ликвидирање ове опасне четничке тројке био је велики пораз за четнике уопште, а за њихову акцију у Херцеговини напосе. Тодоровић је за кратко време успео да у Херцеговини организује неколико одреда и неколико батаљона, што се види по томе коме је своја наређења адресирао:

- капетану Данилу Салатићу, команданту Шесте групе одреда,
- Петру Самерцићу, команданту Доњо-невесињског одреда,
- нареднику Т. Гузини, команданту Горњо-невесињског одреда,
- поручнику Милораду Поповићу, команданту Гатачких четничких одреда,
- Милану Зиројевићу, команданту Доњо-гатачког батаљона,
- попу Радојици Перишићу, команданту Горњо-гатачког батаљона,
- Анти Бјелетићу, команданту Граничног батаљона,
- Сави Ковачу, команданту ЈБубомирског батаљона.

Из заплењене архиве мајора Тодоровића види се четничко пактирање са Италијанима које Тодоровић овако објашњава:

„Наша држава је у рату са Краљевином Италијом од када смо 6. априла 1941. године нападнути, и тако ће бити све док се између Краљевине Италије и Краљевине Југославије не закључи мир. Али је један део наше државне територије окупиран од надмоћне италијанске војске и ста-

*) За Тодоровића је Дража Михаиловић на суђењу изјавио да му је то био најбољи командант.

новништво окупиране територије привремено је поверено од стране наше владе и војске на чување војсци Краљевине Италије. Становништво према томе треба да се опходи према окупатору мирно и достојанствено, чекајући час свога ослобођења".

Пактовање са Италијанима види се и из писма које је четнички делегат, потпоручник и судија Мутимир Петковић послао команди VI армијског корпуса у Дубровник, у којем се детаљно предлаже споразум између четника и италијанске војске, као и из Тодоровићевог обавештења да је „пешадијски капетан II класе Салатић Данило одређен од стране потписатог да као официр на служби у добровољачким одредима и као зчступник команданта VI групе четничких одреда одржава у најпотребнијем обиму везу са италијанском дивизијском командом у Мостару".

Сарадња четника са фашистичким окупатором види се и из формулара објаве, коју је Тодоровић прописао за своје четнике, „којом се потврђује, да је носилац исте српски добровољачки четник из самосталне организације Босанско-херцеговачких четничких одреда, којој је главни задатак заштита српског живља од сваког насиља, макар и у сарадњи са окупаторским властима".

А ево како Тодоровић доказује да црне заставе и шубаре са кићанком, које носе српски четници, нису фашистички знаци: „Црну заставу су четници победоносно проносили кроз јужну Србију још 1904. године . . . Шубара са кићанком је прописна капа четничких батаљона Југо^ловенске војске по узору на шубаре које су носили поједини јунаци из Карађорђевог устанка. Никакве везе са фашизмом то нема..

ПРОСЛАВА 24-ГОДИШЊИЦЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

Све јединице Народноослободилачке партизанске војске и добровољачких одреда у Црној Гори свечано су прославиле затедно е народом годишњицу постанка славне и победоносне Црвене армије.

Том приликом јединице Никшићког одреда извршиле су дефиле испред свога команданта Саве Ковачевића. (Сл. 34)

Овде, у Горњем Пољу, од некога сам узео и ову песму — жалопојку К⁰ЈУ је мајка погинулог пол. комесара Луковског батаљона Пунише Лалатовића (погинуо 5. јануара 1942) рецитовала као тужбалицу на његовом гробу и која је значајна по својој политичкој и патриотској садржини.

ЖАЛОПОЈКА МАЈКЕ ПУНИШЕ ЛАЛАТОВИЋА

А што с јадом не говорим,
Тужна мајко!
Да испољим жалост своју
Преобилну,
Што на срцу моме кружи
У цјелости!
Један дио овог бола
Пренијећу
На достојну главу твоју,
Да с утјешим

Кад промислим шта је мажа
Изгубила, с тобом, сине!
Мајка ће се понијети
С твојим дјелом!
Одатле ћу прпст' ут'еху
Срцу моме!
Да доживим дан слободе,
Борбе твоје,
За коју си живот дао
Драгоцјени!

Мајка ће се потрудити
                   Да одржи
 Памет своју и сјећање
                   Доживотно!
 Да те јадна не изгуби
                   Из сјећања!
 Кад бол стане да навире
                   Души мојој!
 Бол ће мајка пригушити
                   Са уздахом!
 Ја ћу тебе поменути,
                   Мој Пуниша!
 Да утјеху себи наћем
                   Ненађену!
 Уста су ми бранич туге
                   У невољи!
 Да излажем бол ми дати
                   Смрћу твојом!
 Када у бој мајци пође
                   Убојниче!
 На дан петог јануара,
                   Црни дане!
 Кад ми рану доби смртну,
                   Срце сине!
 Мајка јаде предосети
                   На осветку!
 У кревету санак усних
                   Бопбе тетпке:
 Од истока сунце разви
                   Знаке своје.
 На свакога доуга твога
                   Свјетлост сину,
 Сваки блиста у свјетлости
                   Под оружјем;
 Ти у мраку огрезнуо
                   У самоћи!
 Ја ти, сине, хоћам прићи
                   Да ти речем,
 Да приступиш друговима
                   И напустиш
 Мјесто што за тебе није,
                   Ал' узалуд!
 Судбина је своје хтјела
                   Неправедна!
 Да изгубиш бистру главу,
                   Учевњаче!
 Ја сам с тобом поносита,
                   Поборниче!
 Што за право и слободу
                   Свог народа
 Радо млади живот даде,
                   Рано моја!
 Ти си давно отпочео
                   Да се бориш,
 Против свега неправедног
                   Праведниче!
 Још док бјеше отаџбина
                   У слободи,
 Са друштвом си доказива
                   Пропаст њену!
 Због слабијех управљача,
                   Издајника!

Кад се братски сјединише
                   Три племена
 Борбом мача српске руке
                   С много крви!
 Тад злотвори саковаше
                   Зло марсељско,
 Те убише Александра
                   Дипломату!
 Три у оку он би'аше
                   Осовини!
 За Чешку се залагаше
                   Подједнако,
 Ка' за своју домовину
                   Драгоцјену!
 По поносу Слбин бјеше
                   До крајности!
 По идеји Словен прави,
                   Син московски!
 Кад безумни упављачи
                   Осовине
 Дјело ово постигоше,
                   Ппонашоше
 За оруђе своје воље
                   Зле нељуде!
 Који образ погазише,
                   Безочници!
                   У ропство нас доведоше
                   Трговинном!
                   Наследнику Светог Саве
                   Отпов даше!
                   Отров коју Милан доби
                   У Берлину,
 Као поклон од Хитлера
                   Српској цркви!
 Ту безумни „вођа“ Милан
                   Захвали се
 Рибентропу на удици
                   Прогутаној!
 Он сатрије моћ и силу
                   Умних људи,
 Кад АнтантУ маду скрши
                   Беншову!
 И испуни доагу жељу
                   Герингову!
                   На кукасти крет об.Теси
                   Савјест своју!
                   Племенити народ чешки
                   Небрат изда!
 Све потајно од народа
                   Своје земље!
 Једини му то недјело
                   Крунисаше
 Принц умјетник и Гркиња
                   Жељна круне!
 Ал' су себе крунисали
                   Мрачном круном,
 Што ће нова повјесница
                   Да биљежи,
 Приступнике Тројном пакту
                   Да прокаже!
 Па полеће црна птица,
                   Кукавица

Од Цинцара Марковића,
 Измећара
 И Цигана Цветковића,
 Полетара!
 Разви крила пут Берлина
 Сав пресретан!
 Што Хитлеру хитно лети
 Да га види!
 У кљун црној кукавици
 Спаковаше
 Право, правду и слободу
 Отаџбине!
 То је дјело министара
 У већини,
 И вишијех официра
 С изузетком!
 Своје сабље отпасаше
 И послаше
 Браухичу крвопији
 Под ногама!
 А ће им је част и образ
 И ће разум?
 Да размисле ко су, шта су
 И чији су!
 Чиј су они представници,
 Срамотници!
 Глас о путу кукавице,
 Злослутнице
 На све стране од свијета
 Брзо јури
 Свијет стао, гледа птицу,
 На се чуди!
 Хоће л' пасти у канџама
 Гласоноши,
 Који лети од Берлина
 У сретање!
 У Бечу јој сигнал даде
 Да се спусти,
 Као почаст Осовине
 Предусретљив!
 Да што прије крила њена
 Себи скину
 И моћ своју пред свијетом
 Повећају!
 Главу своју на пакт спусти
 И приступи
 Десној руци Фиреровој
 На честитку!
 Сав узбуђен од радости
 Бјеше „вођа“!
 Ал' та радост не би дуга,
 Но ишчезну!
 Цикну соко са Авале,
 Мушки рече:
 Пакт је дјело кукавица,
 Издајница!
 А не Срба и осталих
 Патриота!
 Боље гробом, него робом
 Под насиље!

Кад чу Фирер и остали
 На окупу,
 Што им рече српски соко,
 Утрнуше
 Плам весели срцу своме
 Грабљиво!
 Моћ њихова претвори се
 У немоћи
 Да постигну успјех већи
 Политички!
 Бистре очи Фирерове
 Замрежише,
 Примјети ко је соко
 Са Авале,
 И да збори кроз народна
 Уста смјела!
 Уз припомоћ млаце снаге
 Официра!
 Предвођених од два Срба
 Неумрла:
 Генерала Симовића,
 Шумадинца
 И Гаврила патријарха,
 Црногорца!
 Уз подршку и окриље
 Од Русије,
 Старе наше заштитнице,
 Узданице!
 Пакташи се на састанку
 Покуњеше
 И сад наши у туђини
 Посрамљени
 Испаштају своје грехе
 Издајника,
 И стиде се сами себе
 Када чују
 Какву славну болбу воде
 Партизани!
 Голих руку, јаког духа
 Борбенога!
 Са прегнућем и са вјером
 У побједу!
 Којој крвљу праведничком
 Пута киче!
 Главе дају за слободу
 Свог народа!
 Примјер борбе над борбама
 Биће Пљевља,
 Која ће се спомињати
 Кроз вјекове!
 Теби не би тад суђено
 Да погинеш,
 Но се мајци здраво врати
 Надо моја!
 Сад ненаду срца мога
 Рањенога!
 Ране твоје тиштаће ме
 До издаха!
 И кад сине зрак слободе
 Гробу твојем!

24. *фeбруара*. — Штаб Никшићког одреда добио је данас од Команде Националног покрета у Никшићу писмо ове садржине:

„Комунистичком штабу — Горње Поље

Сазнали смо да се у вашим редовима налази Миња и његов син Момо Вишњић, те да исте намјеравате као националисте убити. Овим вам поручујемо, да горе наведену двојицу у року од 24 сата пошаљете живе и здраве у Никшић, јер ће у противном бити, након постављеног рока, убијено ²⁰ (двадесет) ваших другова комуниста и ваших породица, међу којима се налази и Радосав Ковачевић, рођени брат Саве Ковачевића (Мизаре), са фамилијом, а који се већ налази у нашим рукама.

Горњи рок је непрекорачив.

Никшић, 24. фебруара 1942. г.
8 сати прије подне

Командант Националног покрета"

На ово писмо су добили овај одговор који су саставили Милинко Ђуровић и Вељко Зековић:

„Националним и народним издајницима

Никшић

(одмах до италијанске команде)

Вама, народним изродима, шпијунима, гадним слугеринама и лижисаханима крвавог фашистичког окупатора, као одговор на ваше писмо поручујемо: да ћете сви коликогод вас има доживјети исту судбину народног издајника и слуге окупатора Миње Вишњића и његовог сина и многих других до сада уништених народних издајника од херојске народноослободилачке партизанске пушке.

Није далеко дан, када ће вас, продане курве, заједно са вашим фашистичким послодавцима нестати са лица земље.

Од вас народ не очекује ништа друго сем подло издајство које свакодневно вршите према нашем витешком народу, а у корист фашистичких пљачкаша и разбојника и то све за ситне мрвице које вам бацају као псима са њихове крваве грпезе.

Наш витешки народ и његова херојска партизанска војска не плаше се вас, слуге још горих паса Кочија и Пирција Биролија.

Народ зна да је оружје са којим убијате невино становништво оружје окупатора у вашим гадним шпијунским рукама.

Црвена армија је с нама — победа је наша!

Смрт фашизму — Слобода народу!

Из штаба Никшићког НОПО“

26. *фeбруара*. — Штаб Никшићког одреда добио је из Главног штаба за Црну Гору и Боку овај извештај: „Достављамо вам писмо друга Сава Оровића, пуковника, које смо одштампали и упутили у Васојевиће. Писмо, као што видите, скоро је у цјелини штампано, изузев што је изостављена пјесма о Бранковићима и то из разлога што је редактор сматрао да не може да стане, али, да је штампано у два реда, онда би могло. По нашем мишљењу, писмо изостављањем пјесме о Бранковићима није ништа изгубило ни садржајно ни политички. Свако ко га је до сада прочитао допада му се и каже да је добро. — Милутин“.

3. марта. — Оперативни штаб за Херцеговину издао је саопштење, да је пресудом Преког војног партизанског суда осуђен и стрељан водник Барске чете Бошко Васов Кривокapiћ зато што је од неког плена узео без претходне дозволе неке неопходно потребне стварице, јер је „тим чином нанео љагу граховским партизанима која се једино могла опрати његовом смрћу“. Бошка сам у борбама око Црквица и Грахова запазио као једнога од најхрабријих партизана Граховског батаљона, па ме зато вест о његовом стрељању запрепастила. Али су, поред васпитања, само таквом строгошћу створене свесна челична дисциплина и чистота у партизанским редовима, сјајне врлине које су красиле јединице Народно-ослободилачке војске, супротно разулареним и неморалним бандама усташким и четничким.

4. марта. — Издата је наредба којом се одређује штаб Гатачког батаљона у овом саставу:

- 1) командант Коста Бјелогрић,
- 2) зам. команданта Пеко Поповић,
- 3) пол. комесар Обрен Старовић,
- 4) зам. пол. комесара Мирко Мاستиловић.

У Оперативном штабу за Херцеговину док је Сава био командант било је врло живо. Стално су спремане и извођене акције, одржавани митинзи и конференције или изричане немилосрдне казне за издајнике.

О акцијама већ је нешто казано, а на једној конференцији нарочити утисак су оставили Слободан Принцип-Сеља, студент из Бо^ачког Грахова, један од организатора устанка у источној Босни и Драгица Правица, студенткиња из Бјелача код Требиња.

Слободан Принцип — маркантна гојава: висок, сув, брз и одлучан; по ратоборности сличан Сави, што није чудо кад се зна да су Принципи пореклом из црногорског Грахова. Умро је од пегавог тифуса мало после ове конференције.

Драгица Правица беше типична Херцеговка, лепа стаса и образа, поносита и борбена, са пиштољем и бомбом о појасу — права делија-девојка. Она је после, у јулу 1942. године, заробљена и стрељана на Мамули са својим братом Радом и Стевом Братићем.

После убиства Ђока Путице одређен је нови Оперативни штаб за Херцеговину (нисам датум забележио), и то:

- 1) командант Петар Илић (Петар Драпшин),
- 2) зам. команданта Дукица Граховац,
- 3) пол. комесар Миро Попара,
- 4) зам. пол. комесара Павле Ковачевић.

5. марта. — Ластва — Зупци. Пошто је нови штаб преузео дужност, Сава се вратио у свој штаб, који се налазио у Горњем Пољу код Никшића, а мени је дао задатак да прво обиђем Орјенски батаљон, па онда и ја да дођем у Горње Поље. За пут ми је дао својеручно написану пропусницу коју овде уносим.

Из Ластве сам се упутио за Зупце и прелазећи преко Коњског видео ^ сам тамошњи логор италијанских заробљеника. Они су били у очајном стању, толико изгладнели да су раскопавали пољану и вадили за јело разно корење трава. То је остатак војника иза оних 87 стрељаних. Била

сл.
Б-III-42

Пропустница

За друга бркованка Сава Ковачевића,
који путује за на неки одреж. бањавине,
на неким вама, тачније ситуације, у слије
који се се налази у шибов Вишњевог
Н.осл. Чаг. Одред.

Мне се усвојиле парно. власн. де
много у скоро.

С. Ковачевић,
ителулант.

Командант
Сава Ковачевић

Пропустица писана руком Саве Ковачевића, команданта
Оперативног штаба НОП одреда за Херцеговину (од 5. марта 1942)

је велика оскудица и нисмо имали хране ни за своје борце, но су скоро исто тако гладовали, а њихова команда из Требиња хтела да им пошаље намирнице, као што смо тражили.

У Зупцима сам преноћио и лепо угошћен код Спасоја Спаића, који беше комесар Зубачке чете, а командир Милош Шараба, оба добри руководиоци, па им је и чета добра и велика (370 бораца). Другарица Спасојева, Мина, родом из Литве, са свршеном уметничком школом, такође је врло вредна и активна, држи предавања и сарађује у друштвеним организацијама, као што се види из овог прогресивног, поучног и успелог говора на дочеку Нове 1942. године, у школи у Грабу, који је умножен као летак и који скоро у целини цитирам.

ДРУГОВИ И ДРУГАРИЦЕ,

У име наших жена и дјевојака желим да поздравим овај скуп слободних људи, који су сами, својим снагама, извојевали себи слободу. Желим да вам упутим неколико ријечи у име наших жена и дјевојака. Ово је, вјероватно, први пут да се пред вас појављује једна жена да вам каже нешто о нашем женском свијету. Можда многи од вас и не схвата да у данашњој народно-ослободилачкој борби, коју води наша храбра партизанска војска, треба и мора

и жене да допринесу свој дио. Ја, у име свих нас зубачких жена и дјевојака изјављујем да смо ми спремне да поднесемо све жртве у овој светој борби коју водите ви мушкарци с пушком у руци. За нас жене би била највећа срамота да не допринесемо свој дио у овој борби. Ви се борите за слободу свих нас, ви се борите за ново друштво, у коме ће владати они који су до јуче робовали, а то је радни народ села и града. У трулом капиталистичком друштвеном поретку жена радница села и града *је обичај роб.* Вуржоазија је од нас жена направила робове робова, јер ви сте били робови буржоазије. Зашто је то буржоазија урадила? Она је од нас направила робове вас робова зато што ми, као робинје које рађамо људе, можемо рађати *само робове*, а буржоазији су потребни робови, а не слободни људи. А зашто је то баш тако? То је зато што су радне жене села и града заглупљене и без икаквог права. Па како жене као такве могу да рађају слободне људе? Откуда ми нашот дјец можемо говорити о слободи *када ми саме не знамо шта је слобода?* Како ми можемо учити некога ономе што ми саме не знамо? То не може нико нити ће икад моћи па био он човјек или жена. Дакле, наша борба за слободу не може бити истинска и права, ако се ви, заједно са вашим мајкама, сестрама, женама и ћеркама, не борите за слободу свих нас. *Ви никада не можете бити прави слободни људи ако вас буду одгајале ваше мајке које би биле робинје.*

Онај који би хтио да избаци жене из ове свете борбе за слободу учинио би највећи злочин према тој борби и према своме народу. Ви сте и сами одговорни пред историјом за наше ропство. Ви, на примјер, кријете од нас све оно што не смије да зна непријатељ. Ви то правдате тим да ћемо ми жене да испричамо све што знамо и чујемо свакоме. Ви нас, другови, тиме понижавате и вријеђате, јер нас тако стављате у исто коло у коме су шпијуни. Да ли ви знате колику неправду тиме наносите нама женама? *Зар ваше мајке, сестре, жене и кћери да вас шпијављују?* Може ли нико паметан да вјерује да би ми вас шпијавале? А ако нека нешто и рече што не би смјела, она опет зато није крива. Криви су они који су од жене направили роба, па јој не дозвољавају да зна ма шта. Жена је заглупљена и не чудите се када она из незнања, за које она није крива, учини неку глупост.

Али ви, партизани, који се борите за слободу и против свега онога што је против радног народа, ви не смијете да идете старим путевима који су прљави и умрљани крвљу невиних радних људи и по којима се налазе срамни ланци ропства. *Ви партизани морате да упрегнете све нас да би ваша борба била лакша...*

Ми жене тражимо од вас да нам омогућите да активно учествујемо у овој светој народноослободилачкој борби коју воде наши партизани. А сјутра ћемо заједно са вама да учествујемо у раду *око изградње велике социјалистичке државе* — државе радника и сељака ...

Ми све вама пружамо нашу другарску женску руку. Нећемо више да робујемо, не можемо и нећемо више само да гледамо како се ви борите за слободу.

Парола нас жена је: Сви на фронт — све за фронт.

У то име поздрављам вас са: Смрт фашизму — Слобода народу! (Буран и дуготрајан аплауз)

6. марта. — Зупци — Крушевице. На пут од Зубаца са мном је пошао Спаић, а далеко нас је пратио Шараба, с којим сам дуго разговарао. Беше то одличан командир чете, стари ратник, који је био на Солунском фронту као добровољац и одликован Карађорђевоом звездом са мачевима.

Са Спаићем сам обишао партизанску болницу Орјенског батаљона на Врбању у којој, поред осталих, беше на лечењу и командант Орјенског батаљона Мирко Матковић, поручник бивше Југословенске војске, који је тешко рањен у борби код Црквица. Али марљиви лекар Војо Бијелић каже да уз дуже лечење и добру негу може оздравити.

Навече смо стигли у Крушевице у штаб Орјенског батаљона, у коме су тада били Никола Ђурковић, пол. комесар и сада заступник команданта батаљона; Војо Ковачевић, политички инструктор; Дашо Павичић

и Крсто Црногорчевић (нисам забележио на којим дужностима) и Марија Кош као секретар и дактилограф штаба. А баш тада је дошао и морнарички поручник Спасић, који је пришао партизанима и донео једну већу радио-станицу.

Одржали смо конференцију, на којој сам се потанко обавестио о стању у батаљону и ситуацији на положају; дао сам потребне сугестије и директиве за рад, па сам хтео сутрадан да продужим пут преко Орјена за Грахово и даље за Горње Поље, у штаб Никшићког одреда. Али ме Никола замоли да му обиђем цео батаљон дуж положаја и да на лицу места дадем стручна упутства за посудање, уређење и одбрану сектора и целисходне савете и моралне поуке по јединицама. Прихватио сам то и на обиласку провео читавих пет дана. Николи сам дао неколико штампаних примерака мога писма Васојевићима и преноћио код угледног домаћина Видака Павловића. Обилазак сам извршио овим редом.

7. марта. — Крушевице — Жлијеби. Обишао сам положаје Мокрине, Илиницу, Мојдеж и Кулину са посадом од по 1 вода. Командир чете у Мокринама био је Лука Матковић, врло бистар, отресит и способан старешина; ту је и капетан Нешић на дужности војног инструктора.

8. марта. — Обишао сам чету у Жлијебима. Командир чете је Никола Вукасовић, бивши учитељ и активирани резервни поручник. Његов брат Драго Вукасовић, капетан, члан је Народног одбора. Чета држи положаје око пута Камено — Црквице. Италијани су напустили Камено и сада држе положаје од пет-шест чука подно Каменог, а нарочито је јако утврђена чука Тајно брдо, прозвана „Тарабош“. Артиљерије тамо нема, већ само бацачи и митраљеви, посада 400—500 војника.

Истог дана сам обишао положаје Бакочи — командир поручник Стојадин Солдатовић, активни поручник из Врања; Репаје — водник артиљ. мајор Бошко Петричевић и Горње Морине — водник Нико Милиновић. Како старешине тако и војници добри су борци и нарочито су се истакли у последњим борбама са Италијанима на брду Св. Јеремија и Д. Морине. А као прави јунаци су се показали Југослав Грахалић — „Југоле“, машински подофицир; Нешо Прлаиновић из Мокрина, земљорадник, коме је одсечена лева шака због ране у лову, али добро рукује пушкомитраљезом и чим је излечио рану на глави дотрчао је ка свом омиљеном оружју; Антон Лукатели, фотограф — уметник, сликар и Петар Радовић, жандарм.

9. марта. — Био сам у с. Ублима — командир Јовица Кукуљевић, пол. комесар Вељко Ђатовић, адвокатски приправник. Чета је добро смештена у жандармеријској касарни и држи три положаја према Рисну.

10. марта. — Обишао сам с. Брезови До — командир чете Лазар Самарцић, политички комесар Јово Самарцић, учитељ. Ту су у штабу чете били Вељко Кораћ, новинар (шеф кабинета Срђе Будисављевића) и Рашид Салихфендић, берберин из Босне, добар партизански борац. Чета држи положаје дуж Звечаве, према Црквицама и код Пољца, према Рисну. Жале се да немају довољно аутоматских оруђа.

Пут од Убала до Брезовог Дола био је веома напоран. То су стрме падине Орјена, на којима је још био велики снег без пртине. Највише је замарала непотпуна површина, кроз коју су ноге час пропадале до колена а час не, па је то много отежавало и успоравало ход.

Истог дана обишао сам стражу у засеоку Дубоки До — 7 партизана, еђу којима рекоше да се налази и Ерих Кош, а ја га нисам видео но је аљда био на стражи.

11. марта. — Стигао сам у Драгаљ — командир Вукашин Самарцић, злитички комесар Војин Илић, поштански чиновник; Томо Илић, стугнт више трговачке академије, ради на организовању омладине. Чета зжи положаје Јанков врх — Лупоглав, изгледа лепо организована и збро командована.

Бројно стање Орјенског батаљона износи 650 наоружаних партизана, здељених у 6 чета. Од оружја осим пушака имају 6 митраљеза, 20 пу:комитраљеза, 200 ручних бомби и 32.000 бојевих метака. Има око 1.000 танова организоване омладине.

Здравствено стање врло добро. Предузимају се мере за одржавање *гијене и онемогућавање вашљивости и опасности од пегавог тифуса.

Одећа добра, обућа доста слаба.

Смештај добар: по кућама или солидно израђеним земуницама.

Исхрана скромна, али уредна. Добија се доручак, ручак и вечера; гтеба врло мало, а главна је храна кромпир и месо.

Уопште узевши, овај батаљон чини утисак добре јединице регуларне >јске и по сзему судећи то је један од најбољих батаљона Народноосло->дилачке партизанске војске. Све је тамо једнодушно, свесно своје уз-пнене улоге и врло дисциплиновано. Зато Орјенски батаљон по честим шешним акцијама, како према Италијанима тако и према петоколонима, носи рекорд и заслужује похвалу.

Напомена: При Драгаљу држе Зубаца државни сеп у шатај; како и он се
изде са здугољима Шеридан и Ставлин. Зубацка чета има 370 одговарајућих
партизана са 212 оружја, 6 пушколомитраљеза и 1 милион бојевих; осим тога има
124 митраљеза брже са 103 оружја, која још нису скупљена у партизане што је ве-
зано са тим да се држе не разуме, лет да се држе у партизанске реферне
Ја Шупова баталјона одде Реду да свакоко држеју партизану од једне митра-
љезке чете зок се ве збресе, јер је одређено да се саде и има Редске. Сил партизану
изде чете (Побушке) се тим партизанску здржу.
У Драгаљу осетити сеп партизане. Партизане Милошевић бете ве ову ос-
државља, ма да он одде саде здрже садељима Кошић на партизану месу. Милошевић
је ве му партизан још једна месу дима бољивити партизане и око једна месу партизане
саде сапарављена. Осетити партизане. Сеп партизане држе и ве партизану месу. Партизану
изде партизану партизану.

Тријуба,
12. марта 1942.

Тријуба,
Сали Ј. Тријуба

Факсимил дела извештаја који сам поднео команданту Никшићког НОП одреда са обиласка Орјенског баталјона (од 12. марта 1942)

Констатуј ући то, сећао сам се јуначке борбе њихових предака у кривошијским устанцима (1869. и 1882), када су аустријске регimente пред њима безглаво бежале и стотинама упадале у дубоку „Угљешину јаму“ и стихова Андрије Качића-Миошића који за Кривошијане и Бокеље каже:

Сабљом сику кано и Унгарци,
Пушком биу кано Цоногори,
Делије су кано и Которци,
А брзи су, јер су Херцеговци.

И зато је остала реч: „Да није Ришњана и Кривошијана, Бока би Турцима харач плаћала“.

А од неког орјенског партизана забележио сам ову лепу партизанску песму:

У освиту наших дана,
Са Баклана и Јадрана,
Разлеже се са свих страна
Ратни поклич партизана.
А уз цику пушке танке
Поју младе партизанке
Дивну пјесму нових дана,
Што је славно написана
Крвљу храбрих партизана.
Заставе се вију бојне,
Врве чете мпогброше,
Крвава се битка бије

Под барјаком од Русије.
Армија је наша јака
Од радника и сељака,
Оштрим резом свога мача
Смрвити ће освајача.
А његове слуге црне
Срамни вал ће да загрне.
Мјесто борбе, крви, клања,
Биће расцвјет благостања.
Здраво Москово, земљо реда!
Ми смо твоја вјерна чеда.

У интересу истине морам да наведем и један негативан случај. Из Г. Морина сам написао писамце капетану бојног брода Мирку Дабовићу, с којим сам се упознао за време службовања у Боки Которској.

„Драги друже Мирко,

При обиласку фронта Орјенског батаљона, преноћно сам овде у твојим Моринама, па када не могу лично да те поздравим и да се разговоримо, ево да ти напишем неколико речи.

Прочитао сам онај твој извештај о расположењу Грбља (позив Николе на састанак) и о потапању Алпинаца, што ме обоје веома обрадовало.

Овај Орјенски батаљон нашао сам у одличном стању, то је права регуларна војска која чини чуда од јунаштва.

Користим прилику да ти препоручим што боље ангажовање на организовању преосталих Бокеља у партизанске редове. То је потребно како за општу ствар, тако и за... (реч нечитка), а разуме се у интересу твоме и твоје будућности.

Уосталом прими срдачни поздрав.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Морине, 9/Ш 1942.

Саво Ј. Оровић, пуковник"

Писмо сам послао по Нику Милиновићу командиру посаде на Г. Моринама.

Но, Дабовић није пришао партизанима, већ се после две и по године укрцао у трабакулу Марка Сијерковића са још десет људи, међу којима су били један амерички пилот, кога су код Даниловграда оборили Немци, затим поручник бојног брода Јосип Ђуђић, председник Никшићке општине Шаулић, мајор Бошко Павић и др. Пошли су ноћу 14/15. октобра 1944. године да из Бокототорског залива исплове на пучину Јадранског мора и пређу у Италију, али су их код Луштице опазиле страже окупатора и све потопиле.

12. марта. — Изјутра од Данилова Града и Тараша су тукли Италијани топовима и бацачима дотична села и дубраву испод манастира Острога. У селу Вишу у једној кући изгинуло је око 13 партизана, међу којима командант Ударног батаљона Видоје Ђуровић и његов заменик Новица Шкерковић.

За време боравка у пределу Грахова и Ластве забележио сам у то време постојање ових партизанских јединица и њихових штабова:

У Црној Гори

Јединица	Командант-командир	Политички комесар
Ловћенски одред	Пеко Дапчевић студент, капетан из Шпаније	Вељко Мићуновић правник
Одред „Бијели Павле“	Радомир Бабић	Ђуро Чагоровић
Зетски одред	Блажо Јовановић	Владо Раичевић
Комски одред	Веко Булатовић	Милутин Лакићевић
Дурмиторски одред	Обрад Цицил	Велимир Кнежевић
Никшићки одред	Сава Ковачевић сељак	Милинко Ђуровић правник
Орјенски батаљон	Мирко Матковић артиљ. поручник	Никола Ђурковић адвокат
Граховски батаљон	Димитрије Булајић агроном	Јован Ковачевић- Брђо, сељак
Горњополска чета	Мирко Миловић	Мирко Булајић
Нудолско-заслапско- -доловска чета	Михаило Вујичић поручник	Матија Антуновић теолог
Вилушка чета	Јован Булајић земљорадник	Драго Булајић гимназиста
Спилска чета	Милан Ковачевић земљорадник	Коста Ковачевић
Загорско-јабучка чета	Васо Булајић земљорадник	Владо Булајић техничар
У Херцеговини		
Оперативни штаб за Херцеговину	Петар Драштин, сту- дент, пре њега Ђоко Путица, вазд. капе- тан	Миро Попара
Херцеговачки одред	Ненад Васић студент	—
Батаљон „Недељко Чабрино- вић“	Владимир Ђерић арт. поручник	Слободан Шакота студент

Јединица	Командант-командир	Политички комесар
Љубомирски батаљон	Лука Поповац сељак	Василије-Чиле Ковачевић
Билећки батаљон	Владо Томановић судија	Петар Папић железничар
Батаљон „Владо Гаћиновић“	Данило Шаренац наредник	Гојко Милошевић учитељ
Ситнички батаљон	Петар Милидраговић поднаредник	Мирон Микић калуђер
Гатачки батаљон	Коста Бјелогрић	Обрен Старовић зам. Мирко Мاستи- ловић
Столачки батаљон	Саво Беловић сељак	Душан Грк сељак
Батаљон „Невесинска пушка“	Дукица Граховац сељак	Саво Медан стол. радник
Коњички батаљон	Ибрахим Шатор поручник	Бранко
Ударни батаљон	Владо Шегрт сељак	Стево Ковачевић учитељ
Бањско-вучедолски батаљон	Петар Комненић професор	Миле Килибарда агроном
Зубачка чета	Милош Шараба сељак	Спасоје Спаић правник
Сектор Требиње—Билећа	Владо Томановић судија	Владо Вучинић
Сектор Требиње—Дубров- ник	Петар Божовић (Војо Поповић, студент)	Раде Правица суд. приправник

У ово време др Симо Милошевић, ради предохране од епидемије пегавог тифуса у партизанским јединицама, написао је чланак „Чистоћа је пола здравља“ и умножио га као летак. По својој поучној садржини, и као ратни докуменат, заслужује да се сачува од заборава, зато га овде у целини уносим.

ЧИСТОЋА ЈЕ ПОЛА ЗДРАВЉА

ДРУГОВИ И ДРУГАРИЦЕ,

У последње вијеме ви сте добијали летке просветно-политичке садржине, у којима сте добијали обавјештења о развоју наше народноослободилачке борбе. Данас вам шаљемо летак необичне садржине. У њему правимо апел на вас да унапредите чистоћу на сваком мјесту гдје се нађете, чистоћу ваших

доми, чистоћу нашега одијела и рубља, чистоћу нашега тијела. Ми знамо да наш народ живи у рђавим здравственим приликама, ми знамо да су такве прилике последица економских прилика под којима је живио наш народ. Ми знамо и кривце за такво стање. Реакционарни режими који су преко двадесет година управљали нашом земљом нијесу се бринули за вас, нијесу се бринули да ваши домови буду добри, удобни и уређени, нијесу се бринули ни за ваше здравље. Ти режими поступали су са вама као са робљем које има да ради од раног јутра до касне вечери, слабо нахрањени, неодјевени, необувени, да би господарујућа класа могла да ужива у сваком благостању, да подиже палате, да згрће милионе, да се шета по свим страним земљама и да вас за ваш рад награди својим презиром. Наш народ трпи од посљедица рђавог рада тих режима. То се стање не може промијенити за кратко вријеме, нарочито не у садашњим приликама, када је наш главни циљ ослобођење од окупатора, и када због рата нијесмо у могућности да набавимо ни оно што нам је за живот најнужније. Ви знате, другови и другарице, да се то стање не може поправити до темељне промјене друштвених односа. Статзу машину треба потпуно срушити и на њеним рушевинама подићи ново, срећно друштво.

Али у погледу чувања народног здравља и у садашњим приликама можемо доста учинити. Као што су наши храбри партизани, са недовољно хране, одјеће и обуће ослободили велики дио наше земље од окупатора, тако можемо и на осталим пољима, ако одлучно и заједнички прегнемо, доста учинити. У много случајева довољно је знати и хтјети. Реакционарни режими остављали су наш народ у мраку и незнању, те није ни знао како да се помогне. Они су то намјерно радили, јер лакше је упрвљати народом који је непросвијештен, него народом који је свјестан својих права.

ЦРНОГОРСКИ ПАРТИЗАНИ,

Ви који сте показали толико храбрости и свијести, да вам се цио свијет диви, ви који сте први дигли оружје противу окупатора и дали поимјер осталим поробљеним народима како се бори за слободу, будите пивборци и на другим пољима. Као што храбро чувате наше домове од окупатора, будите тако исто добри чувари народног здравља. У вашим домовима и око њих треба да влада највећа чистоћа и ред. Свака ствар у вашем дому нека буде на одређеном мјесту. Зар нијесте запазили колико се времена изгуби и колико непотребних свађа изазове тражећи сваки дан по кући опанке, обожке и друге затурене ствари.

Све радите по плану. Донесите дрва за огрев у вријеме када то временске прилике допуштају. Код нас се често дешава да по највећој зими, кад западне дубоки снијег, кућа остане без дрва. Тада се гази свдгг до по'аеа и ради под најтежим околностима да би се дрва посијекла и дочијела. Пои таквом раду често настају прехладе и дпуге болести, које се послјије прехладе развијају (запаљење душника, плућа итд.).

Сузбијајте све штетне обичаје. Нарочито ружни и нездравни обичај плувања по поду. Путем испљувка пненосе се разне болести (туберкулоза). У недостатку других, правите плуваонице од дрвета у које ћете ставити пепела. Пепео из плуваонице треба свади дан мијењати, а плуваонице бар једном недељно врелом водом опарити.

Сузбијајте толико штетни обичај руковања, јер се преко руку могу пренијети разне, а нарочито пријевне западне болести (трбушни тиф^с, сп^аобоља итд.). Ове су болести стога назване боле^ти прљавих руку. Мјесто руковања поздрављајте се нашим лијепим партизанским поздравом.

Завелите користан обичај прања цителог тијела и главе најмање једанпут недељно и прање ногу сваке вечери.

Немојте лежати на земљи и на тав^{ну}. Прзвите постељу, за сваку особу по један кревет (ако има довољно простора у кући, јеп је нездравно да више особа, спава у једној постељи). Правите и остали намјештај у кући, да не би посуђе и остало лежало на поду. Кречите своје домове, јер кречењем уништавате клице које преносе болести.

Ријетко која наша сељачка кућа има нужник, већ се измет оставља свуда и тиме загађује земљиште. Много болести се преноси путем загађивања и^метом (трбушни тифус, срдобоља, јаја разних глиста). Нужник је лако направити. Није тешко рупу ископати, а дрвета има. Рупа за нужник треба да буде

дубока и удаљена од чатрње најмање 25 метара. С времена на време ставити у рупу негашеног креча (један килограм креча помијешати са 3 литра воде). На тај начин убијамо заразне клице у измету.

ДРУГАРИЦЕ ПАРТИЗАНКЕ,

Нека вам кућа буде чиста и уредна. За одржавање чистоће треба четка, сапун и вода. Иако у свим нашим крајевима и у свако доба нема довољно воде, она се ипак може са мало труда набавити колико је потребно за пиће и одржавање чистоће. Сапун се обично прави помоћу камене соде, коју је у садашњим приликама немогуће набавити. Али у томе погледу има излаза. Ево вам упутство за прављење сапуна без камене соде: 10 кг. пепела и 5 кг. живог креча прелије се са 40 литара кључале воде, помијеша се и остави да стоји 3 дана. Течност се оциједи и остави. На стари пепео и креч наспе се још 10 литара воде и сутрадан се течност опет оциједи. Затим се узме 40 килограма масноће (доја, масти, масних отпадака) и кува се са првих 40 литара оцијене течности. После 5—6 сати кухања, скине се са ватре и разлије у сандук обложен влажном крпом. Разлије се да се према горњим размјерама могу направити и мање количине сапуна.

Сузбијајте ушљивост. Уши у глави добро се уништавају гасом (петролеумом). Пошто је сада врло тешко набавити петролеум, оперите главу дуванском водом и сапуном (једну шаку дувана кувати са 5—6 литара воде), а послије ишчешљајте косу густим чешљем. Када би било гаса, најбоље би било намазати косу гасом, увезати и преко ноћи оставити, на сутрадан опрати главу дуванском волом. Уши тијела уништавајете чистим искувавањем и прањем рубља, само прање без искувавања не уништава уши. Погодан средство свраба који изазивају уши, поред загнојавања коже које настате као последица чешања, не заборавите да преко уни-пу, и само поeko ушцу, преноси се пјегави тифус, воло тешка и опасна болест. Сузбијајте ушљивост док још није касно, јер би у садашњим приликама, када волимо бообу п^о^ив окунатора и кал наоод живи у тешким поликама, појава пјегавог тифуса могла имати судбоносних последица за наш наоод.

Борите се против шуге. Она се поеноси додиром са болесном особом (оуковањем, а наоочито спавањем у истој по^тељи и употребом болесниковог рубља). За лијечење шуге постоје многобоојни и поуздани лијекови, али их је у садашњим нашим тешким приликама тешко набавити, а и нема их у довољној количини. Стога препоручујемо домаће литекове. Маст напоавити од динамита и скорупа и маст од сумпора и уља. Тосба добоо опрати тијело топлим водом и сапуном, а затим намазати лијеком. Мазање, без прања тијела, поновити теданут дневно за 4—5 дана (набоље увече). Послије тога опрати поново тијело топлим водом и сапуном, обући чисто оубље, а свучено оубље и постељину опрати и искухати; ако послје тога болест не прође, поновити лијечење.

Спремајте олјећу и обућу. Честа је, скооо редовна поава код нас, да настуе хладни дани, а чланови породице немају топлот рубља, нема^у ол^еће, немају опанке. То се дешава и онда када има довољно коже и вуне. Опет иста потава — одсуство плана у оалу. Све треба урадити у своје вријеме.

ЦРНОГОРСКА НАРОДНА ОМЛАДИНО,

Ти, за чију се бољу будућност, у првом реду, води садашња борба, треба да и на пољу чувања и подизања народног здравља будеш у првим редовима. Поведи корисну утакмицу међу својим члановима ко ће бити уреднији и чистији. Стварај здравствене секције, које ће вршити пропаганду за одржавање чистоће дома, одијела и тијела, за чување од болести. Бори се против незнања. Сузбијај и искорењуј све обичаје који су штетни за здравље. Ти треба да примјером покажеш да свјестан омладинац и под најтежим приликама може да се снађе и доста учини за унапређење свога здравља и здравља своје околине. Објави немилосрдан рат нечистоћи и болести, не презај у томе ни од каквих тешкоћа и препрека. Угледај се на свјесну омладину Совјетског Савеза, која је својим несебичним радом и пожртвовањем изазвала дивљење цијелога свијета. Као што си на бојишту показала и показујеш свакодневно дивне примјере прегалаштва и јунаштва буди и у борби против болести, тог исто тако опасног непријатеља, „поколење за пјесму створено“.

ЦРВЕНА АРМИЈА ЈЕ С НАМА — ПОБЈЕДА ЈЕ НАША!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

После III непријатељске офанзиве и похода наших главних снага са Врховним штабом у Босанску крајину, Граховом су завладали четници, који су применили нечувени терор у томе слободарском и херојском месту. У свирепости и крволоштву највише се истакао полицајац Андрија Миловић, као председник четничке граховске општине, који је био главни организатор четника и логора у Грахову. Он је убио Влада Булајића, Спасоја Ковачевића, Шћепана Ковачевића и многе друге. А италијански авиони су 6. марта 1942. године бомбардовали цивилно становништво у Грахову, којом приликом је погинуло 14 особа, међу њима и мој добри пријатељ Гојко Кокотовић-Толе, стари комуниста.

Павелић је 1. марта 1942. године у Хрватском државном сабору свечано изјавио: „У православље не дира нико, али у хрватској држави не може бити српске православне цркве!“ И сада је ту противречност озаконио. Поставио је и митрополита Хрватске православне цркве, Гермогена, који је својој пастви упутио ову „посланицу“.

**БРАЋО ПРАВОСЛАВНА! БРАЋО У ХРИСТУ!
ДУХОВНА ДЈЕЦО МОЈА!**

Предувјет сретног земаљског живота и вјечног блаженства јест поштивање људских и Божјих закона. Људске законе прописује законита власт, а Божје законе одређује нам вјера и тумачи црква наша. Већ Христ је рекао фаризејима: „Дајте Богу божје, а цару царско“.

Данас проживљавамо врло тешка ратна времена, када је још више потребно поштивати прописе законитих власти и држати се закона Божјег. Особито нам је потребна вјера, која нас је одржала у најцрњим данима и најтежим временима. Баш данас морамо бити прожети дубоком вјером и осјећајем одговорности према домовини, обитељи и савјести нашој.

Вјера и савјест потребни су нам данас тим више, што се непријатељ нашег земаљског добра и спасења душе наше дигао против нас у намтери, да нам уништи све, што нам је свето: нашу обитељ, нашу цркву и домовину нашу. Безбожни партизани и туђи плаћеници заводе неуки и непросвјешени народ вукући га у шуме, а тиме у сигурну смрт и пропаст. Руше нам и пале домове наше, убијају наше најмилије и упропаштавају светиње наше. Пале се и руше дапаче фрушкогорски манастири, гајитељи православља.

БРАЋО ПРАВОСЛАВНА!

Не насједајте безбожним партизанима! Не остављајте своје домове, дјецу и родитеље! Не бјежите у шуме, јер вас тамо чека смрт и вечна пропаст! Чувајте светињу свога прага и клоните се бјесомучних који по шумама из засједе спремају највеће зло нашој домовини.

БРАЋО ПРАВОСЛАВНА!

Ако су неки већ заведени лажима или страхом, па се крију по шумама, нека се одмах врате дому своме, дјечи својој и старим родитељима. Вратите се матери цркви православној, која Вас чека раскриљених руку и нуди опрштење, заштиту и спокојство.

БРАЋО ПРАВОСЛАВНА!

Вратите се кући својој и редовитом животу под пуном заштитом законитих власти. Одреците се безбожника, који трују Ваше душе и раде Вам о глави. Благост и добронамјерност законитих власти пружа свима могућност, да наставе својим редовитим животом исправних грађана и вјерних синова православне цркве.

Вратите се сви, па ће Вам и добри Бог помоћи, а ја Вам шаљем свој архипастирски благослов.

Гермоген
митрополит загребачки и цијеле Хрватско-православне цркве у Независној Држави Хрватској

У „Хрватском народу“ од 4. априла 1942. године обнародована је Павелићева Законска одредба о хрватској православној цркви, која гласи:

„§ 1. На подручју Независне Државе Хрватске оснива се Хрватска православна црква, која је самосвојна (аутокефална).

§ 2. Устројство и дјелокруг Хрватске православне цркве уређује се уставом, који потврђује Поглавник Независне Државе Хрватске.

§ 3. Проведба ове законске одредбе повјерава се министру правосуђа и богоштовља.

§ 4. Ова законска одредба задобива правну моћ данашњим даном“.

По доласку у Грахово нашао сам и забележио овај рапорт „Врапца“

Врабац јесам идем свуда
И не причам никад чуда
Истином се увек служим
Нашој браћи да с одужим.
Од Требиња ових дана
Глас се чује од погана:
Стигла многа војска јака
Оружана и опака.
Партизани то не хају,
Него соцу цевап дају;
Хоће боја хоће битке
Дохватише шатже витке.
Похиташе поврх чука
Без напооа и без мука
Кад да видиш није тако
Слага неко гром и пако.
Ал да видиш ко то каже,
Ко наш радни народ лаже
То четници тако кажу
Издајника хоће Доажу.
Али бошци свете б'не
Виту скоте и шпиттне
Па ће гаде те побити
Народу се^ одужити.
Други абер стиже нови
Да су наши соколони
На Билећу синоћ били
И побједу задобили.
Гласи нови увјек стижу
Побједи се борбе нижу

Слава наша славно цвјета
На све стране од свијета.
Хоће наша војска млада
Ко првена руска гарда
Да бој бије против силе
Срама, ропства, тираније;
Завјет хоће да истгуну
Одужи се светој буни,
Да дочека нове дане
Слободне и обасјане.
Са истока опет нешто
Тимошенко ради вјешто
Из облака војску тупа
Нож у леђа Немцу тупа
Провићење Хитлер моли,
Јер га удар Руса боли,
Провићење најзад вели
Или блежи или се сели.
Види Хитлер тешку муку,
Јер га Руси стално туку
Не помаже провићење
А мумла му јавно мњење.
Опет Ромел јадикује
Јер Халфаје више није
Хитлер виче, Дуче ћути,
А сиње се море мути.
Сада здраво браћо мила,
Ја раширих своја крила.
Идем мало да се шетам
И весељу да не сметам.

13. марта. — Грахово — Трубјела. При поласку из Грахова за штаб Никшићког одреда у Горње Поље, моја другарица Јошка је желела да пође са мном, али ја, не познавајући тамошње прилике, нисам пристајао све док то другарица ЈБубица Ковачевић није препоручила. Објаснила је да су у Горњем Пољу бољи услови за смештај и исхрану него у Грахову и да тамо при штабу одреда има још другарица. Али како да пређе пут од 50 километара по снегу и леду у дотрајалим лаким ципелицама? Друг Чиле Ковачевић је скинуо с ногу своје опанке „опутом учињене“ и дао јој да би могла да пође. Први пут је обула такву обућу. Ја сам имао коња, али она није знала да јаше, па је целим путем тапкала за мном „пешке на опанке“. Она је родом Чехиња, учитељица, нежног здравља.

у 58. години живота и велико је чудо како је такве и неупоредиво теже штрапаце, уз глад, жеђ и сваку невољу, издржала до краја рата.

На Трубјели смо хтели да преноћимо код поштара Васа Батрићевића. Код њега сам био и кад сам ишао за Острошку конференцију, али су то његове комшије осујетиле указујући на његово реакционарно држање, па смо преноћили у другој кући. Ујутро нас је Васо ипак свратио на ручак и том приликом ми се жалио да је угрожен због тога што је присуствовао збору на коме је Новица Ковачевић оснивао четничку организацију. Како се правдао да он тој организацији није пришао, ја сам га саветовао да одмах иде у Горње Поље код Саве Ковачевића, који ће га сигурно узети у заштиту, ако је стварно невин. Али он није стигао или није хтео да ме послуша, па је истог дана заглавио у „чишћењу“ петоколонаша, које је Димитрије Булајић вршио у том крају. Тада су осим Васа Батрићевића стрељани капетан Радован Косовић, Машан Домазетовић, Радосав Драшковић и др. Разуме се да ово Булајић није радио на своју руку.

14. марта. — Трубјела — Горње Поље. Горње Поље је лепо село, које личи на минијатурну варошицу, са црквицом на брежуљку, неколико дућана и електричном централом која снабдева струјом Никшић, удаљен око 8 километара. Овде је већ подуже времена штаб Никшићког одреда. Ту је било све добро организовано: командовање, смештај, исхрана, просветно-политички рад итд. Храна је за неколико дана била релативно добра, али је убрзо Божо Љумовић смањио порцију на минимум у корист партизанске болнице, тако да се формално гладовало, и то што се добијало већином је било неслано. У народу је владала велика оскудица соли, тако да је и стока од бесолице страдала, а од млека се нису могли правити сир и кајмак. Кад бисмо ми партизани однекуд набавили шачицу соли, чували бисмо је и штедели као велику драгоценост.

Добили смо извештај да је у Чајничу (Босна) 1. марта формирана II пролетерска српска бригада, од I и II ужичког, чачанског и II шумадијског батаљона. Формирањем бригаде руководио је лично друг Тито. Штаб бригаде овако је састављен: командант Ратко Софијанић, пол. комесар Милинко Кушић, зам. команданта Љубодраг Ђурић, зам. пол. комесара Спасенија Бабовић, начелник штаба Павле Илић-Вељко.

Баја Станишић, „командант Национално-ослободилачке војске Црне Горе и Херцеговине“ издао је 4. марта наредбу, којом за команданта националних трупа у Никшићу одређује артиљ. мајора Петра Марушића, а четничког војводу Радојицу Никчевића за команданта свих четничких јединица Црне Горе и Херцеговине.

16. марта. — Договорили смо се Сава и ја да од свега 17 метака, колико смо имали за наш једини топчић, утрошимо неколико за гађање Италијана у Никшићу. У том циљу пошао сам с топом на положај код Кочана и са Кулине (к. 764) извршили смо гађање са 7 метака. Даљину сам измерио по карти, а Јанко Мићуновић, резервни артиљеријски поручник, узео је елементе и гађао. Послужници су били борци Илија Бојић, Вељко Стевовић и Блажо Рогановић, а осматрачи: командант Кочанског батаљона Јован Вукотић, пол. комесар батаљона Никола Перовић и ја. Установили смо да је гађање било успешно: погођен је батаљонски логор у Попима,

градски бедем и бараке. Видело се како војници беже на све стране у за-
 клоне, а у граду је, по казивању, настала паника кад су сазнали да имамо
 артиљерију!

17. марта. — Горње Поље — Озринићи. Озринићи су тада називани
 „никшићка кула реакције“. У једној пећини на Требјеси приликом капи-

Скица гађања Италијана у Никшићу (Кулина, 16. марта 1942)

тулације старе Југославије митагрна је велика количина новчаница државне банке, али је много тога новца остало читаво, па га је суседно становништво разграбило и добро искористило, премда је био оглашен за неважећи. Тако су се многи нагло обогатили, а ово село, иначе доста кулака, важило је као петоколонашко и четничко, па га је требало разбити.

Ноћу 17/18. марта. — Извршен је на Озриниће напад у оваквом распореду:

I група — Турјача, 150 другова (Петар Јовановић, командант Жупског батаљона; Милован Пековић, командир Ударне чете и Радош Раичевић, секретар Народног одбора).

II група — Средократна, 170 другова (Милован Николић, командант Луковског батаљона; Бајо Николић, командир Ударне чете и Пејо Раичевић, политички комесар. Тамо смо били и ја и Максим Горановић).

III група — Растићи, 80 другова (Мијушко Вукићевић, командир Ударне чете; Милисав Раичевић, комесар батаљона и Ратко Бојовић)

Ова акција није успела премда је план био добар и село блокирано, јер код командног кадра није било одлучности услед рођачких веза са Озринићима.

18. марта. — Озринићи — Горње Поље. „Народна борба“ од 15. марта 1942. године донела је под насловом „*Наши пали борци*“ следећи извештај:

„У непрестаној борби са окупатором и са издајничком петом колоном, у ослободилачкој борби народа, комунисти су првоборци. Комунистичка партија ставља Народноослободилачкој војсци на расположење своје најбоље кадрове, чланови Комунистичке партије стављају на расположење своје животе.

У тешким биткама погинули су херојском смрћу многи чланови наше Партије:

— погинуо је Бајо Секулић, члан Главног штаба НОВ и ПО ЦГ, прекаљени борац за слободу народа, јунак многобројних битака, челични комуниста и одани син свога народа;

— погинуо је Кеша Ђуровић, командант Ударног батаљона, славни бранилац бјелопавлићке слободе и части;

— погинуо је Вукман Крушчић, неустрашиви ратник и неуморни борац;

— погинуо је Радојица Мијушковић, политички комесар Пјешивачког батаљона, одани члан Комунистичке партије и одлучни бранилац народа;

— погинуо је Лука Симоновић, политички комесар Ровачко-морачког батаљона, велики пријатељ народа свога краја и одушевљени носилац народне борбе;

— погинуо је Вук Кнежевић, политички комесар Језеро-шаранског батаљона, јунак са Плеваља;

— погинули су јуначком смрћу одани чланови наше Партије Радомир Митровић, Бајо Раичевић, Драго Кукуличић, Новица Шкерковић, Божо Лопичић, Пуниша Лалатовић и многи други.

Пали су смрћу хероја да би народ могао да живи!“ ■

У Горњем Пољу сам, поред Савиних сарадника у штабу одреда, упознао др Сима Милошевића, професора универзитета, родом из Боке, и његову другарицу Олгу, која је такође лекар. Др Милошевић је био познат као један од најбољих медицинских стручњака и најнапреднијих интелектуалаца.

Пораз четника на Бршну

19. марта. — Горње Поље. Прикупљени су подаци о борби партизана и четника на Бршну, из којих се види велики пораз четника.

Пошто је Бајо Станишић од стране италијанске команде на Цетињу наименован за врховног команданта националних трупа у Црној Гори, то је он, по интенцијама наредбодаваца и да оправда њихово поверење, пројектовао напад на Бјелопавлиће са четири стране: од Пипера, Тараша, Превије и Никшића.

Новоименовани „војвода“ и „командант“ Радојица Никчевић је формирао „ударне“ чете од пропалих југословенских жандарма, агената, финанса и разних изгубљених и декласираних елемената, као и једног броја кукавица и заведених људи, 300—400 „ударника“. И са том шареном гомилом кренуо је 10. марта 1942. године у 5 сати из Никшића у намери да се преко Бршна пребаци у Бјелопавлиће, где је имао да се сретне са остале три колоне.

Из Никшића су пошли после игранке и песме око поноћи. У Озринићима их је дочекао капетан Блажо Ђукић који рапортирао Радојици да има 196 Озринића спремних за борбу. Иначе су Озринићи Никчевићу и његовој војсци учинили следеће услуге:

- 1) направили су му мост од кола за прелаз преко реке Грачанице;
- 2) позатварали су све псе у селу да их не одају при пролазу кроз село;
- 3) осигурали су им лево крило од Лукова и Жупе;
- 4) нико се од Озринића није нашао да јави у Бршно о наступању четника.

При наласку четника на Бршно, стража од 2 војника из Бршњанског вода је отворила на њих ватру, те су се развили за борбу на положају Јуков мрамор — Врања глава — Грабова главица — Крапеж греда. У Бршну је била комбинована чета, која је имала око 50 бораца са Бршњанским водом од око 20 бораца. Командир чете је био Милован Пековић, политички комесар Мијушко Вукићевић, а његов заменик Бајо Николић. Чим је стража својом ватром дала узбуну, чета је заобишла непријатеља с левог, а Бршњански вод с десног крила.

Када су партизани извршили напад, Никчевић је позивао на преговоре, довикујући: „Не пуцајте, Бршњани, но дођите да се мирно споразумијемо. Овдје је Радојица Никчевић са великом војском која вас је опколила“. У борби која се развила четници су страшно потучени, тако да је погинуо и сам Радојица. Он је убијен у моменту када је гађао из пушкомитраљеза са једне главице која се зове Јуков мрамор, по неком Јуку, кога су на томе месту убили Турци.

Никчевића је, веле, убио лично Саво Чановић из Бршна и његов леш је био бачен у једну дубоку провалију у забаченом крају. Али кад је

доцније Чановић заробљен, показао је где се налази та провалија па су га Италијани и четници извадили и сахранили уз највеће почасти.

Резултати ове борбе на Бршну били су 14 мртвих. Погинули су: Радојица Никчевић, „војвода“, Радован Зићан, жандарм, Раде Радевић, жандарм, Гојко Дубљевић, Никола Стриковић, Радован Никчевић, Милован Митровић, Радован Тешановић, Ђуро Чоловић, Блажо Бечановић, један Осовић и још тројица чија имена нису забележена.

Заробљеника 7, од којих су двојица стрељани.

Од партизана: 1 лакше рањен.

Заплењено: 21 пушка, 2 револвера и нешто муниције.

О борби на Бршну је одмах састављена песма:

ИЗДАЈНИЧКА ЦРНА СУДБА КОД НИКШИЋА 10. МАРТА 1942.

Једно јутро прије зоре
Удари нам на логоре
Тај војвода издајца,
Никчевићу Радојица.
Сакупио срамне масе,
Љотићевце, Југорасе,
Полицију и жандаре,
Буњиштаре и ламаре.
Колона се пета скупи
И пођоше сви у групи,
Иду смјело, иду кршно,
Док на село дошли Бршно.
Ал' бршански партизани
Дочекаше те погани,
Још их црна судба сrete
Од ударне храбре чете:
Рашћераше и побише,
Неколико заробише;
О, да ти је виђет', друже,
Како ова војска струже

Испред чете ударника
Седам чета издајника;
Данас прне птице глођу
Издајничког срамног вођу,
Народнога издајцу
Никчевића Радојицу.
Сломљена је она клика
Београдских издајника,
У народ им мјеста нема,
Судба им се иста спрема.
Нека живи радна снага,
Омладина наша драга,
Која кида оков тешки
И челичи дух витешки;
Иде друштву слободном
У Савезу Совјетском.
Друг нас Стаљин мудро води
Правим путем ка слободи.
Већ настаје ново доба,
У коме ће нестат роба.

Са поразом Никчевићеве колоне на Бршну изостао је напад и остале три колоне на Бјелопавлиће. Тако је италијански „врховни командант националних трупа у Црној Гори“ Бајо Станишић био лоше среће у покушају да братском крвљу прослави свој срамни положај и задовољи своје фашистичке господаре.

У Никшићу су 17. марта побегла три петоколонаша из Мокре Њиве, зато су Италијани бомбардовали село артиљеријском ватром, а издајцици Под скутом окупатора упутили су поруку да се ово храбро село преда, на што је послат овај одговор:

„Остацима с Бршна, кандидатима за срамну смрт — Никшић. — Ви, издајници црногорског народа, који мислите да ћете свуда наћи по једног Илију Мијушковића, Павла Контића, Павла Гезовића, Радојицу Мијушковића и осталу вашу издајничку сабраћу, грдно се варате, јер је мало таквих издајника, који су нас једном продали, а који сада намтештају седла и мамузе, са којих ће пасти стрмоглавце. Све вас, колико год вас има, чека иста судбина издајника Радојице Никчевића, Радована Зићана, који су са осталима нашли срамну смрт од храбрих ударника. А ви, издајници, добро знајте да се над нашим главама никад неће зигати бијела застава, него само она под којом су се борили наши дједови

и прадједови за слободу коју су добили, а коју ћемо и ми добити. — Црвена армија је с нама — побједа је наша! Смрт фашизму — Слобода народу!“

Да би се поправило стање у Пјешивцима чији се батаљон био распао, упућена је тамо почетком марта једна комбинована чета, којој је за командира одређен Ђуро Рогановић, а за пол. комесара Војо Николић. Овој чети је Сава послао директиву за рад из које се види његова одлучност и оштрина при чишћењу издајничке пете колоне:

„Енергично извршити чишћење по једној и по другој линији. Све издајнике и кукавице, а нарочито партије, на мјесту ликвидирати, а колебљивце разоружати, лишити их партизанског звања, у најгорем случају можете и овамо некога послати. Имовину дезертера, ликвидираних петоколонаша одмах заплијенити. Из Стравевине што више намирница извући. У најмању руку све оно што је колебљиво, а што се не буде ликвидирало разоружати, оружје дати борцима који су се добро држкли, а претијек упутити овамо. Чуди нас како ни до сада нијесте ликвидирали ниједну њихову главешину. Без тога се не може замислити данас никакав рад у Пјешивцима“.

По преласку Главног штаба за Црну Гору и Боку из Гостила у Горње Поље, код штаба Никшићког одреда, ово месташце је постало веома живо. Ту су поред Саве Ковачевића и Милинка Ђуровића сада били и виши руководиоци: Иван Милутиновић, Милован Ђилас и Божо ЈБумовић, а у културној секцији: Веселин Маслеша, Радован Зоговић, Душан Костић, Митра Митровић и Стево Краљевић. Осим тога ту су навраћали др Симо Милошевић, Вељко Зековић, Гојко Гарчевић, Ђоко Павићевић, Срдан Новаковић, Божо Лазаревић, Радоје Дакић, Милинко Маројевић-Мароје и др.

Другови из културне секције организовали су у партизанској читаоници предавања која су држали: Маслеша, Зоговић, Ђидо, Костић и др. Нисам забележио нити запамтио теме, само се сећам да је Ђидо држао једно врло занимљиво предавање о Игманском маршу Прве пролетерске бригаде, да је Краљевић лепо илустровао предавања потребним сликама, а Маслеша своја импровизована предавања излагао тако лако и течно као да чита из књиге.

Ја сам том приликом одржао предавање „О Црвеној армији“.

Ђоко Павићевић и Срдан Новаковић су моји добри класни другови, а сада и ратни, па сам их овде фотографисао за успомену. Снимак је лепо успео, те га уносим у свој дневник. (Сл. 43)

Иако је штаб Никшићког одреда поодавно, а од скоро и Главни штаб за Црну Гору овде у Горњем Пољу, на домаку никшићког италијанског гарнизона (удаљеност 8 км), није се осећала опасност од напада нити од бомбардовања. Водовод за Никшић био је у нашим рукама, па су се Италијани и четници бојали да им не прекинемо воду ако нас узнемирују, а из истих разлога су слали следовање за своје заробљенике, које нисмо имали чиме да хранимо, јер смо и сами гладовали.

Али већ од 15. марта почели су да нас нападају и са земље и из ваздуха. Једног дана је наишао авион и засуо месташце митралеским рафалима. Сава и ја смо се нашли у близини цркве, коју смо искористили за заклон, одакле смо сваки са једних врата гађали авион, који је ниско летео и окомио се највише на црквицу. Други дан су нас жестоко бомбардовали артиљеријским гранатама. То је већ наговештавало нову непријатељску офанзиву.

Баш тих дана је утекао из Горњег Поља у Никшић један италијански војник, „бегунац“ који је као добар мајстор радио у нашој оружаног радионици, заједно са инж. Шалетићем. Они су оправљали оружје, правили ручне бомбе итд. Мени су направили једну лепу каму, коју сам после заменио са Савом за један официрски бодеж, који је он носио. Таква замена се практиковала међу партизанима као знак доброг другарства, аналогно ранијем побратимству. Овај Италијан не само што је злоупотребио наше гостопримство и поверење, него је собом повео и нашег вајног инжењера, који је тако кукавички издао своје другове и своју отаџбину. А уједно су однели и доста података који ће непријатељима користити, а нама шкодити. Он је син мога класног друга Петра Шалетића, честитог човека и ваљаног официра. А он да поступи тако!

У Горњем Пољу сам забележио песму „Вањка“, која се онда често певала. Она је преведена са руског и додата су јој наша два згодна стиха. Песма гласи:

Кад ме мајка на дуг пут испраћала,
Са свих страна родбина дотрчала.

Куда идеш Вањка ти, чух усклике,
Да не идеш Вањка ти у војнике?

Челични су црвени сви војници,
Па без тебе могу бити бољшевици.

— Зар млад момак од војске да се крије,
Шта би било од Москве и Русије.

Као млади радник ја и пролетер
Борићу се храбро за СССР.

Јер под вођством Партије и Стаљина
Слободна је радничка домовина.

Зато радо идем ја у војнике
Међ другове и браћу бољшевице.

Ми под вођством Партије и друга Тита
Чистићемо нашу земљу од бандита.

Тако исто тамо сам забележио „Причу о Кузњецкстроју и о људима Кузњецка“ Владимира Мајаковског (мислим у преводу Радована Зоговића):

ПРИЧА О КУЗЊЕЦКСТРОЈУ И О ЉУДИМА КУЗЊЕЦКА

На овом месту биће у првој пјати-
љетки доведено 1,000.000 вагона грађе-
винског материјала. Овде ће бити
гигант металургије, угљенокони ги-
гант и град са сто хиљада становника.

(Из разговора)

По небу облаци бјеже
И кишом сумрак зрачи.
Испод таљига старих,
Радници трудни леже.
И чујеш шапат горди
вода и испод и изнад:
„После четири љета
биће ту башта-град!“
Оловно у тамној тмици,
мразеви крути ко прут.
Седе у каљужи радници
и пале пламен жут.
Модре су усне од студи,
Но усне шапћу у склад:
„После четири љета
биће ту башта-град!“
Грчеви проклете студи.
Стан ни добар ни сух.
Седе у тмини људи
Жваћу прокисли крух.
Но шапат јачи од глади

Кида капљица над:
„После четири љета
биће ту башта-град!“
Тутањ ће да се пролама,
разгонећ медвеђа јата.
Разриће њедра шахтама
сала стократног гиганта.
Стајаће зидови ко стене.
Пара ће да пара и свира.
Ми ћемо сунца-Мартене
зажећи изнад Сибира.
Ту ће нам дати куће,
куће без глади и влаге,
Када се умируће
за Бајкал сакрију тајге.
Шапат се облаку диже
Ко ноћни покисли сад.
Не чујеш ништа више
до речи — „башта-град“.
Ја знам — град ће да буде,
ја знам — врт ће да цвета,
кад има таквих људи
у земљи у Совјета.

20. марта. — Горње Поље — Драговољићи (штаб Луковског батаљона).

21. марта. Драговољићи — Бршно — Острошке греде — Бршно.

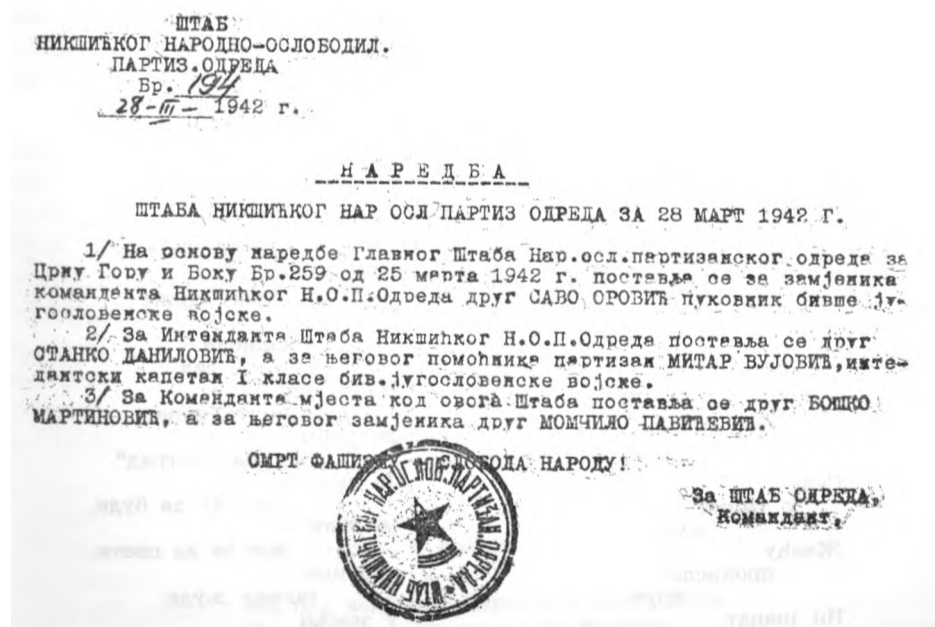
Ишао сам по Савиној жељи и са његовим куриром Стеваном Видовићем да извидим правац према Острогу. На путу смо на једном месту били засути ватром из четничких пушкомитраљеза, али смо убрзо наишли на партизански положај на коме је био и митраљез, па сам им се лично реванширао са неколико рафала. Кад смо изашли на Острошке греде нисмо видели ништа нарочито, осим једну четничку стражу поред пута Никшић — Подгорица. Посматрао сам на доглед стражара и згадило ми се, како као пас на ланцу чува свога госу, окупатора!

22. марта. — Бршно — Никшићка жупа.

23. марта. — Никшићка жупа — Бршно. У Бршну је тада био штаб III ударног батаљона па сам неколико пута навраћао и том приликом прикупио тачне податке о поразу четника и Радојице Никчевића. Упознао сам команданта III батаљона, интелигентног и храброг Ника Јовићевића, као и енергичну партизанку Неду Божиновић, која је радила у штабу батаљона на некој одговорној дужности (не сећам се каквој).

26. марта. — Бршно — Горње Поље (штаб).

28. марта. — Горње Поље. Данас је штаб Никшићког одреда издао наредбу:

Наредба којом сам постављен за заменика команданта Никшићког партизанског одреда (од 28. марта 1942)

Ево како је у то време Бајо Стаишић садејствовао са Италијанима. Прилажем неколико Станишићевих депеша:

Пуковнику г. Пезана (Реггана)

Даниловград

Националистичке трупе крећу се правцем Бријестово — Кривац — Стола — Тополово.

Не треба тамо гађати топовима.

29-111-1942.

у 16.45 ч

№ 3

Пуковник Станишић

Националној команди Даниловград

Моје трупе заноћиле су на линији Зверинац — Криваче. Намјера ми је напад на Тополово гдје су концентрисани комунисти по добивеним извештајима. У току ноћи гађати Бзово Пољице и Гостиље. Известите команданта дивизије.

29-111-1942.

у 7.30 ч

№ 18

Пуковник Станишић

Пуковник г. Пезана

Даниловград

Немам још службени извештај о ослобођењу заробљених Италијана.

31-III-1942.

у 17 ч

№ 25

Пуковник Станишић

Пуковнику Пезана

Даниловград

Комбиновани батаљон упућен на Планиницу — Повија — Вражегрмци — Острог — Полвтаће. Подгорички и павловички остали војници боси и врло су уморни, па стога три дана одмора, после чега се настављају операције о којима ћу вас извјестити.

1-IV-1942.

у 7.13 ч

Пуковник Станишић

Националистичкој команди

Даниловград

Потребно је бомбардовати из авиона следећа места по секцији Никшић: Турија РТ-НР, Ластвица и Мињевац к. 1805 ЕТ-НК, Рекочица ЕУ-ХВ, Моглиње РН-НЕ, Шуговица РТ-НЦ Д. Мораково и Г. Мораково РУ-ХГ, и НГЈ. Ватру по неколико пута обнови. За оба Моракова лакше (болница).

Пуковник Станишић

4. априла. — Горње Поље. Трећи ударни батаљон Никшићког одреда, под командом одважног и храброг Петра Јовановића, потпоручника бивше Југословенске војске, напао је неодољивим јуришом четничко-крилашке банде на положајима на Острошкој греди и kotaма изнад Међећег до Винаћа. Борба је трајала свега један сат, па су издајничке хорде разбијене и најурене према Зети, иако су биле добро наоружане италијанским аутоматским оруђима. Колико су ови жалосни „национални борци“ бозо бежали види се по томе што су на бојишту оставили три своје заставе.

Четнички губици су били велики: 37 мртвих, око 40 рањених и 6 заробљених. Заплењен је један тешки митраљез „брета“, 15 пушака, 120 италијанских бомби, доста муниције и остале ратне опреме, као и хране. Наши губици: 8 мртвих и 10 рањених ударника, међу којима две другарице.

7. априла. — Горње Поље — Трубјела.

Заказан је митинг за сутрадан на Трубјели.

8. априла. — Трубјела — Горше Поље. Митинг је био добро посећен и после говора мога и још неких другова пријавило се у партизане 120 људи, већином младића и неколико девојака с којима смо се вратили у Горње Поље, где су формирани и распоређени у партизанске јединице.

10. априла. — У Горњем Пољу смо купили летке које су италијански авиони бацали. Један је био од „Црногорске националне организације“, а други од „Црмничана са Цетиња“.

У првом летку, великом што се каже кол'ко врата, националисти сикћу против „злогласног Јеврејина Моше Пијаде и јудеомарксистичких измећара“, сваљујући кривицу за сва зла и насиља од стране окупатора на партизане. А после излива свакојакних бљувотина против народних осветника и заточника слободе, ови срамни изроди и прокажени издајници закључују: „Најзад је дошао час, када се чаша горчине препунила. Страшни народни суд дигао је свој моћни глас и свој оштри мач у крсташкој борби против комунизма за спас народа. Ова борба обухватила је као пожар сву Црну Гору. У борби против комунистичке аждаје морамо се сви сложити и удружити“.

А у другом летку „Црмничана са Цетиња“ између осталог се каже: „Окупатор је ставио народ у Црној Гори пред дилему: или да сами Црногорци успоставе ред и мир на територији своје земље, на начин како то најбоље знају, или ће он сам окончати побуну средствима којима се послужио у Љешанској нахији, Брдима и другим мјестима, која су дјелимично или потпуно уништена. Из појмљивих разлога, Црногорци су се одлучили за прву дилему, па су у Цетињу, Подгорици, Никшићу, Даниловграду, Беранама, Андријевици, Колашину и др. мјестима, организовали општи народни покрет, без обзира на ранију политичку припадност, са циљем угушења комунистичке побуне... Код оваквог стања ствари апелујемо на вас, браћо Црногорци, и преклињемо вас крвљу и братском љубави да трезвено схватите и оцијените сву озбиљност ситуације. Удаљите са територије наше нахије све странце, а ви се вратите својим кућама и ту сачекајте мирно даљи развој догађаја“.

БРАЋО,

Црногорци су имали у својој херојској прошлости, од Косова до данас, неколико трагичних момената али је најтрагичнији овај који данас преживљају.

У времену кала је окупирано свето тле наше Отаџбине, јеврејско-комунистички измењари, под вођством злогласног јеврејина Моша Пијаде, извршили су страховит злочин према своме народу. Свима нама познате су и остаће вјечно у најдирљивој успомени кобне посљедице, које је тај безумни акт имао за наш народ: хиљаде свјежих гробова, хиљаде попљених домова, хиљаде интернираних, легије гладних, голих и босих.

Али, што се све то тиче јудео-марксистичких измењара? Они се над злом судбином народа сатански смију, измишљајући нова недела, којима ће проузроковати нове несреће, нове патње и нова страдања. На њиховом крвавом барјаку исписана је девиза: „Што горе, то боље“. Та девиза значи: да од домаћина треба направити бескућника и голача; да побожном човјеку треба исцупати из мисли Бога и вјеру; да код сељака и грађанина треба уништити природно и непоковарено схватање о моралу, браку и породици — то једном ријечју значи да на свим пољима треба створити пустош, јер само на пустоши може да кална отравно комунистичко сјеме.

Срећом број ових проданих душа није велик, али је приличан број заведених наших синова и кћери, који имају очи а не виде:

... да су комунисти прије рата, као туђински агенти, плански подривали темеље наше народне одбране, пропагирајући дефетизам у војсци, а за вријеме рата избојавали су да врше своју војничку дужност и бране Отаџбину, за коју се сада бајаги боре;

... да су, нарочито у посљедње вријеме, под пријетњом смртне казне, приморавали поштени сељачки свијет да се уписује у такозване „партизане“ како би изгледало да је црногорски народ компактан у борби за њихову ствар.

... да поштеном сељачком свијету пљачкају крваво стечену имовину у име свог разбојничког закона,

... да се не боре ни за Црну Гору, нити за Србију, нити за Југославију, нити за Словенство — како су то у почетку покушали да претставе, него да у свој терористички табор привуку и којег наивног националисту — већ да се боре искључиво за одаратни јеврејско-комунистички режим, који се састоји у терору, анархији, безвјерју, неморалу, пљачкању и свим неделама против којих се буну савјест сваког поштеног човјека и родољуба;

... да су ширили и шире разне алармантне вјести, које они називају пропагандом, а што у ствари претставља извор лажи најгоре врсте;

... да су тражили слободу, која у ствари значи овлашћење највећем и најгором друштвеном олошу да може убијати и терорисати поштени свијет; ... укратко да под лажном паролом борбе за народ, ови народни мучитељи и крвопије стварно раде противу народа, који убијају, пљачкају, лажу, терорисају, муче или излажу мучењима најгоре

врсте. Врхунац њихове злочиначке акције према своме сопственом народу, у тешким данима које преживљајемо, достигнут је подлим и свирепим убиствима на стотине наших најбољих народних људи: сељака, свештеника, учитеља, професора, официра, судија и других разних професија, који су пали једино и искључиво зато, што су били поштени, исправни и ватрени родољуби и националисти. Ови крвопице нијесу чак поштеђени ни наше мајке, жене, сестре и нашу дјецу.

Упитај се поштени сељачки свијете:

Ко ти је онемогућно кретање, рад и трговину с градом? Ко је изазвао свакодневну пуцњаву топова, праштање бомби и гроктање митраљеза на тебе и твоје домове? Ко је изазвао палежину твоје куће, уништење твоје имовине, твоје стоке и твоје њетине? Ко је изазвао да будеш свакодневно премлаћиван и убијан? Ко убија подло и мучки најбоље твоје синове? Ко је изазвао хапшење и интернирање на хиљаде твоје браће и синова? Ко је учинио да останеш без коре насушног хлеба, да твоја дјеца и ти умрете од глади? Ко је засно у твоју кућу, па ти проповиједа о слободној љубави и заводи твоју жену, сестру и кћер, скривави твоју породичну част и каља твоје име? Ко ти је нанио сву ту несрећу иза које се цери авет срама, понижења и смрти у овим, и без свега тога, мучним временима? И зашто све то?

Све су то учинили комунисти, који имају образа да и поред оваквих грозних чиниеница за себе присвоје титулу бораца за народна права и народне интересе! Може ли бити већег лицејерства и безочности? Може ли један здрав мозак и помислити да та и таква борба може имати икаквих позитивних резултата за бољу судбину нашега народа и наше Отаџбине? Не! и посто пута не! То је прави народни инстинкт давно осјетио и подбуну се противу јеврејско-комунистичких недела. Али да та унутрашња побуна пријеђе у отворену акцију требало је да прође доста времена. Најзад је дошао час, када се чаша горчине препунила! Страшни народни суд дигао је свој моћни глас и свој оштри мач у крсташкој борби противу комунизма за спас народа. Ова борба обухватила је као пожар сву Црну Гору која листом устаје противу комунистичких злудинара, својих убица, мучитеља и изјелица,

Света је дужност свију нас, да се што прије придружимо тој праведној борби. Доста су нас развајала разна политичка схватања. Доста је народ трпио од наше неслоге. У борби противу комунистичке аждаје морамо се сви сложити и удружити, јер у уништењу комунизма је спас и будућност наше Нације, за коју, као истински националисти, живимо, боримо се и умиремо.

Окупио се широм наше напаћене Црне Горе, одлучно, храбро и постојано под нашу националну тробојку.

Пробудимо се, тргнимо се, досједња је час!

**ЦРНОГОРСКА
НАЦИОНАЛНА ОРГАНИЗАЦИЈА**

Летак који је оапан из италијанских авиона (10. априла 1942)

Браћо Црмничани!

Црмничани, који се данас налазе на Цетињу, следејући примјеру осталих нахија и племена Црне Горе, осјећају братску и свету дужност да вас у овом судбоносном часу, а по својој личној иницијативи и савјести, извијесте о следећем:

Окупатор је ставио народ у Црној Гори пред дилемом: или да сами Црногорци успоставе ред и мир на територији своје земље, на начин како то најбоље знају, или ће он сам окончати побуну средствима с којим се послужио у Љешанској Нахији, Брдима и другим мјестима, која су дјелимично, или потпуно уништена.

Из појмљивих разлога, Црногорци су се одлучили за прву дилему, па су у Цетињу, Подгорици, Никшићу, Данилов-граду, Беранама, Андријевици, Колашину и др. мјестима, организовали општи Народни покрет, без обзира на ранију политичку припадност, са циљем угушења комунистичке побуне.

Народни покрет је већ отпочео акцију. До сада је расчишћена ситуација у Васојевићима, Горњој Морачи и Колашину, околини Никшића, Кучима и Бјелопавлићима, а у току је акција у Катунској нахији.

Код оваквог стања ствари апелујемо на Вас, браћо Црмничани, и преклињемо вас крвљу и братском љубави да трезвено схватите и оцијените сву озбиљност ситуације. Удаљите са територије наше нахије све странце, а ви се вратите својим кућама и ту сачекате мирно даљи развој догађаја.

Окупаторске власти дале су вођама Народног покрета гаранције да ће поштеђети; од сваке одговорности, оне људе који се ватеку код својих кућа, а који нијесу починили тешка злочинска дјела.

Ако послушате наш апел уштеђећете, у последњем тренутку, проливање крви; убијање невине дјеце, старца и жена, паљење домова и уништавање имовине — поштеђећете, такође, себе и нас од суза, болова и патњи, од којих би вјечно крварила наша братска срца.

Схватите ову поруку правилно, искрено и братски онако како то заслужује, јер потиче из срца наших, а за добро и спас вашу.

Цетиње, 11 марта 1942 год

Црмничани из Цетиња

Летак који је бацан из италијанских авиона (10. априла 1942)

Сл. 43 — Бoko Пави-
ћевић и Срдан Новако-
вић, официри бивше
Југословенске војске,
као партизани (Горње
Поље, марта 1942)

Сл. 44 — Горње Поље код Никшића (марта 1942)

Сл. 45 — Иван Милутиновић полази из Горњег Поља за Врховни штаб, у Фочу (марта 1942)

Сл. 46 — Станко Даниловић интeндант Гл. штаба за Црну Гору (Горња Брезна, маја 1942)

Сл. 47 Анте Павелић у разговору са митрополитом тзв. „Хрватске православне цркве“, Гермогеном

Сл. - - Херојска омладина Лијеве Ријеке; с лева: Мило Вешовић, Радуле Попосиа, Мирко Вешовић, Деса Ацић, Ђуро Вешовић, Шћепан Ђукић, Бошко Томовић (Лијева Ријека, 1941 године)

Сл. 49 — Народни митинг у с. Шипачно поводом прославе 1. маја (1942)

Сл. 50 — Јованка — Јока Балетић (слика и забелешка из четничког листа „Пакао“ у коме је погрешно дато њено име)

ЈЕЛЕНА БАЛЕТИЋ
родом из Рудина среза Никшићког. Ухваћена са БУПИЋЕМ. Припадала је IV ударном батаљону. Наоружана пушком, револвером и бомбама. Ухваћена у моменту кад је разидавала бомбе да их баци на Националисте. На вушци је имала 12 зареза, што је значило да је извршила 12 злочина.
Објешена у Никшићу.

Сл. 51 — Нико Стругар, командир Ловћенске ударне чете (Драговољићи, Пољице, код Никшића, 10. маја 1942)

Сл. 52 Група берачица коприва у Горњим Брезнима (маја 1942)

Сл. 53 — Народни гуслар Филип Булајић пева народу и партизанима јуначке песме уз гусле (Г. Брезна, маја 1942)

Сл. 54 — С лева: Мирко Бурић, Блажо Јовановић, Митар Бакић,
Пеко Дапчевић, Иван Милутиновић, Саво Оровић, Нико Стругар;
доле: Ђуро Ђуровић, Мирко Рачић и др. (Г. Брезна, маја 1942)

Сл. 55 — С лева: Андро Мугоша, Драгиша Ивановић, Блажо Јовановић,
Љубица Поповић, Радомир Бабић, Милован Шарановић, Ратко Радовић,
(Липова Раван, 25. маја 1942)

■

Сл. 56 — С лева: Мирко Станишић, Радомир Бабић и Блажо Јовановић, Ратко Радовић; у другом реду: Адам Лучић, Лидија Јовановић, Коста Шарановић, Бранко Савичевић, Љубица Поповић, Мирко Рачић (Липова Раван, 25. маја 1942)

Сл. 57 — Арсо Јовановић, Иван Милутиновић и Митар Бакић у почетку треће непријатељске офанзиве (Заборје, северно од Никшића, маја 1942)

Сл. 58 — Први батаљон Зетског одреда; напред седе: Саво Оровић, Драгиша
Ивановић, Блажо Јовановић, Радомир Бабић и Милован Шарановић (Липова
Раван, 25. маја 1942)

Сл. 59 — Други батаљон Зетског одреда (Липова Раван, 25. маја 1942)

Ови леци, разуме се, на партизане нису имали другог утицаја сем гађења на апеле нових потурица и народних отпадника као што су били Станко и Маркиша*), али су авизирали јаче нападе у извођењу треће непријатељске офанзиве која је у неким крајевима отпочела још 15. марта.

У вези с тим, а да би деморалисали црногорски народ, они су пошли трагом ранијег окупатора, Аустрије. И као што су Аустријанци у првом светском рату оскрнавили гроб Његошев на Ловћену, преносећи му кости на Цетиње, тако су Италијани покушали да артиљеријским гранатама сруше Његошеву капелу на Ловћену.

То је било овако:

Италијани су 12. априла 1942. године искрај цетињске гимназије испалили 4 артиљеријска метка у правцу Његошеве капеле на врху Ловћена. Гранате су падале у непосредну близину капеле, али је нису погодиле. То су поновили и 13. априла, али опет без резултата.

Пошто су Италијани приметили велико узбуђење народа због покушаја да се сруши Његошев гроб, у ванредном издању „Гласа Црногорца“ Војни уред Гувернерства Црне Горе на Цетињу објавио је следеће обавештење:

„У вароши круже гласови да је артиљерија јуче разорила гробницу Владике Рада. Овај глас, међутим, одговара истини само утолико, што је једно залутало артиљеријско тане, приликом испитивања једног оружја, пало у близини гробнице Владике Рада. Гробница није разорена, то се може добро видјети такође и из самог Цетиња. Није искључено да је тане могло проузроковати извјесну штету. У сваком случају ради се само о несретном случају“.

Али то није био случај. Иначе, зашто би испитивали оруђе гађањем баш врха где се налази Његошева капела, код толико других врхова око Цетиња?! Свеједно, тим нечовечним поступцима се није користио ни „ђаво Шваба“ ни „лукави Латинин“. Јер су они могли само окупирати нашу земљу, али не и покорити је.

13. априла. — Горње Поље — Драговољићи (заселак Пољице). Са Савом и I четом Ударног батаљона, због продирања непријатеља преко Никшићке жупе.

15. априла. — Напад на четнике који су упали у Никшићку жупу. Четници страшно потучени.

Пошто смо испитали ситуацију, видели смо да су четници уз помоћ и под заштитом Италијана несмотрено упали у Никшићку жупу као у клопку. Они су 13. априла ушли у жупу уз подршку италијанске артиљерије и тенкова, продрли са више праваца и уз пут запалили села Бршно и Лаз. А онда су у жупи опљачкали све што су могли дохватити: котлове, поњаве, одећу, намирнице итд.

У овом нападу, поред италијанске артиљерије и тенкова, нападало је око 1.400 четника и то два батаљона из Куча, два из Бјелопавлића и један из Братоножића, а у борби су учествовали и четници из Никшића.

*) Станко Црнојевић и Маркиша Пламенац

Ми смо направили план напада тако да су четници нападнути изненада и скоро са свију страна. Користили смо и топ. Четници, иако збуњени, дали су очајан отпор, али су неодољивим налетом наших јединица побеђени уз врло осетне губитке. Избачено је из строја око 300 четника — што мртвих, што рањених, што заробљених. Наши губици 8 мртвих и 15 рањених.

Заплењене су велике количине спреме и оружја, између осталог и 2 баачача мина и 4 тешка митраљеза. Уједно су преотете опљачкане ствари жупских сељака и враћене власницима. А заробљени четници, већином заведени сељаци, ослобођени су.

Овом врло успешном борбом руководио је Сава Ковачевић, заједно са мном и Блажом Јовановићем, а јединице су енергично водили Радомир Бабић, Милован Шарановић и остали команданти батаљона и командири чета. Детаљније податке нисам сачувао.

16. априла. — Напад III ударног батаљона на Жировницу и Каблену главу. Напад је трајао 6 часова са узајамним јуришима и свршио се потпуним успехом. Губици: 5 мртвих и 10 рањених.

Овај напад је вршен под врло тешким околностима: против много надмоћнијег непријатеља и на положаје кош су толико доминирајући и јаки да изгледају као природне тврђаве. При том је напад отежан и замало компромитован неактивношћу Зетског одреда који је имао задатак да дејствује бочном акцијом на Каблену главу.

Борба је била дуга и крвава, али се, благодарећи залагању и храбрости и старешина и војника, завршила потпуним успехом, јео је непријатељ потучен и најурен ка Никшићу, те је тако његов пораз од претходног дана у Никшићкој жупи довршен, а наша победа крунисана.

На одржаној конференцији увече истог дана констатовано је:

1) да је половина људства показала у борби ненадмашну храброст и довољну војничку вештину, а друга половина велику борачку неспособност услед недостатка обуке и искуства;

2) да су се нарочито истакли неустрашивом борбеношћу: командант батаљона Нико Јовићевић; командири чета: ЈБубо Нерић, Рајо Костић и Ратко Бојовић; водник Самосталне ударне чете Јоко Илић и политички комесар I чете Димитрије Ковачевић; затим ударници: Ђуро Поповић, Гојко Гиљен, Перко Вукићевић, Вуко Вујовић, Милија Божовић, Бајо Вујовић, Ђорђије Вушовић, Бајо Јовановић, Бранко Павићевић (митраљезац), Душан Вујовић, Јован Драшковић, Раде Булајић, Марко Андријашевић, Васо Миловић, као и другарице Велика Перутовић, Стана Вучуровић и Даринка Рамовић;

3) губици: погинулих 6, несталих 6, рањених 26; поименично погинули и нестали:

из I чете: погинули Пуниша Шурбатовић и Радош Матијашевић, а нестали Љубо Ђурђевац и Илија Јазовић;

из II чете: погинуо Момчило Драшковић, нестас Никола Шкеровић (дезертирао и доцније ухваћен и стрељан);

из Самосталне чете: погинули Марко Боровинић, Милија Кнежевић и Бајо Бојовић, нестали Бајо Вујачић, Јока Балетић и Љубо Чупић (политички комесар чете).

Губици непријатеља били су вишеструко већи.

Централни комитет КПЈ издао је директиву за рад у источној Босни и скренуо нарочиту пажњу на секташко искривљавање политичке линије („совјетизирање целе Херцеговине“, паљење читавих села итд.).

ЦЕНТРАЛНИ КОМИТЕТ
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
15. IV 1942. г.

ОКРУЖНОМ КОМИТЕТУ КПЈ ЗА ИСТОЧНУ ХЕРЦЕГОВИНУ;
РУКОВОДСТВОМА БАТАЉОНСКИХ ОРГАНИЗАЦИЈА КПЈ У НО ПАРТИЗАНСКИМ ОДРЕДИМА ИСТОЧНЕ ХЕРЦЕГОВИНЕ;
ПОЛИТИЧКИМ КОМЕСАРИМА У ОПЕРАТИВНОМ ШТАБУ И ШТАБОВИМА ОДРЕДА И БАТАЉОНА

Народноослободилачка борба у источној Херцеговини налази се данас у пуном полету. Јуначки одреди херцеговачких партизана високо су дигли заставу борбе против фашистичког окупатора и његових како усташких тако и четничких слугу, и у тој борби пожељели већ знатне успјехе који заслужују признања. Ови успјеси треба да још више подигну јединство и борбену спремност наше НОП и Д. војске у Херцеговини и да је подстакну на даље славне подвиге у светој ослободилачкој борби наших народа, на подвиге који ће у историји Херцеговаца бити записани још сјајнијим словима од оних из прошлог херцеговачког устанка.

Војнички и политички успјеси које сте постигли у задње вријеме не смију међутим да успавају ма и за један тренутак руководиоце народне борбе, херцеговачке комунисте. Непријатељ је још увијек опасан, лукав и подмукао, под његовим се скутом уједињују све издајничке реакције у својој бјесној мржњи против борбе народа и наше Партије. Политички положај постао је сложенији. Све то захтјева од нас комуниста још повећану будност, опрез и чврстину, као и упорну досљедност у спровођењу правилне линије КПЈ у народним масама.

Ово напомињемо због тога што је у оваквим тренуцима унутар наших редова доста честа склоност за секташким искривљавањем наше линије и „упрошћавањем“ нашега става. Извјесни знаци таквих застрањења примјећују се у послједње вријеме и код вас. Иако су они још у почетку треба их смјеста уочити и енергично ликвидирати, јер би њихов даљи развој могао нанјети големе штете вашем раду и читавој ослободилачкој борби народа у источној Херцеговини.

Опасност секташких скретања, која се код вас примјећују, састоји се у склоности појединих организација и другова да често и несвјесно — прескачу У етапу борбе за власт пролетаријата. Примјери: третирање наших партизана као „црвеноармеј аца“ у једном вашем скорашњем опису борбе, употреба поздрава „Црвена армија је с нама — побједа је наша“, јако наглашена тенденција за паљевином читавих непријатељских села, скорашње писмо једне групе херцеговачких другова неким друговима у Босни у коме се каже: „Иде одлично — совјетизирамо целу Херцеговину“ итд.

Овакви и слични знаци указују на опасност секташких застрањења, указују на извјесна неправилна тумачења наше данашње политике. Окутгатор притјешњен полетом ослободилачког народног устанка тежи да оштрицу народне борбе одврне од себе, да ју претвори у грађански класни рат. У усташама и четничким бандама он је нашао оне најамнике који су спремни за извршење те прљаве работе, баш зато што су представници оних реакционарних клика које су се одувјек изнад свега плашиле сопственог народа и ње-

гове борбе ради својих прљавих интереса и профита. Насупрот томе, наша Партија води недвосмислено и јасно политику народноослободилачке борбе, политику окупљања свих родољуба у тој борби, политику братства народа против окупатора. Провокације непријатеља народа нису нас и не могу скренути са тог пута. Заоштравати борбу данас у смјеру класног сукоба значило би само ићи на руку окупатору и домаћим изродима, који баш желе тај сукоб и који покушавају свим могућим лажима, клеветама и насиљем да један дио сељаштва уплаше и одвоје од нас. Не ради се данас ни о каквој „совјетизацији“ итд. Наша НОП и Д. војска је војска читавог наода који се бори против окупатора. Дакле наш главни и основни циљ јесте борба против окупатора, остварење јединства свих родољуба у тој борби. У интересу успјешног вођења те борбе, ми водимо и немилосрдну борбу против слугу окупатора, италијанских грађанских и националних сукоба, против усташа и четника, које треба изолирати од маса, политички и војнички дотући. То је основно у данашњој линији рада наше Партије и то треба добро схватити. Свако секташко искривљавање те линије значило би насједање провокацијама окупатора и сужавање базе народне борбе, исто онако као што би и свака опортунистичка помирљивост према петој колони била кобна за нас.

Правилним схватањем политичке линије наше Партије — јасно изложене у послједњем броју „Пролетера“ — треба наоружати све партијско чланство. Наши војни и политички руководиоци морају је будно и досљедно чувати и бранити у раду.

Питање пљевине усташких и четничких села треба такођер поставити крајње опрезно, јер је то увијек мјера са двије оштрице. Ми смо, принципијелно противу таквих пљевина, а оне се могу вршити само у изузетним случајевима и то онда када је то нужно ради оправдане репресалије према коме истакнутом петоклононском вођи или његовој бази. Понављамо, да се такве ствари могу вршити само као изузетне, у добро испитаним случајевима, а да би свако претеривање у том правцу могло довести до опасног скретања које би олакшало подлу работу слугу окупатора.

Организације КПЈ у источној Херцеговини, као руководиоци народноослободилачког покрета и наших партизанских одреда на томе терену, морају се свакодневно јачати, политички подизати евоје чланство и масе. Оне морају досљедно спроводити нашу данашњу политику: насупрот јединству реакције под скутом окупатора — јединство свих родољуба и братство народа против окупатора и издајника.

То су основне гаранције за даље учвршћење резултата вашег рада и борби, за даљи побједоносни развитак народног устанка у Херцеговини.

Смрт фашизму — Слобода народу!

За ЦК КПЈ
ТИТО

Уништење Борча

Борач је био главно усташко упориште које је угрожавало везу између ослобођених крајева Херцеговине, Босне и Црне Горе. Он је био прибежиште усташких зликоваца који су морали да беже пред победоносним развојем народног устанка.

Из Борча, укљештеног међу планинама и добро утврђеног, усташе су са италијанским оружјем и муницијом вршили дрске испаде, пљачкали и падили херцеговачка, босанска и погранична црногорска села, клали, убијали и бацали у јаме невини становништво. Јавно су се хвалили да им нико ништа не може и да их ни раније нису савладали ни Црногорци ни Аустријанци.

Интереси народа околних крајева и ослободилачке борбе неодложно су захтевали да се ово усташко гнездо ликвидира и Врховни штаб, који

се налазио у Фочи, издао је за то наређење. У овој акцији је учествовало више разних јединица, и то:

три херцеговачка батаљона,
један пивски батаљон,
Вучедолско-бањски батаљон,
Ударни батаљон I пролетерске бригаде са I топом,
Фочански добровољачки одред и
Калиновички одред.

Ове партизанске јединице су изненадним налетом опколиле и нападе Борач, позивајући узалуд усташе на предају. Напад је извршен 17. априла 1942. године. Борчани су се упорно борили. Штавише, држали су се цео дан, све док нису тучени топом. А Мједеник је пао тек после два дана бробе и на њему погинуо један од најхрабријих херцеговачких партизана, заменик команданта Оперативног штаба за Херцеговину, Дука Граховац. У свему је наших губитака било: око 50 мртвих и око 100 рањених. Усташе су, имале око 200 мртвих, али су већим делом успели да се извуку из обруча кривицом Калиновичког одреда, у коме је било доста непоузданог елемента, нарочито из Обља.

Да би се као јака кула реакције потпуно уништио Борач, наређено је да се потпуно сави са земљом. За ту сврху је формиран комбиновани батаљон под командом Мила Килибарде који је све куће погалио, а становништво (3—4 хиљаде) упутио једним делом у Невесиње, а другим у Гацко.

Како су Борчани били опљачкали сва околна селз до 50 км даљине, код њих се нашао велики плен — око 10.000 ситне стоке, 3.000 говеди, 10 вагона жита итд. Све је то искоришћено за исхрану војске и народа.

После ликвидирања Борча била је на реду друга злогласна кула реакције, Фазлагина Кула, али се то због треће непријатељске офанзиве није могло да изведе. Вођене су крваве борбе око Фојнице, Колешка и Врбе, у којима је учествовала једним делом и Прва пролетерска бригада, али су италијанске и четничке снаге биле надмоћније и наши су били принуђени на повлачење.

Оперативни штаб за Херцеговину биО је једним ноћним препадом код Фазлагина Куле разбијен тако да су на једну страну пошли Петар Илић са Душаном Алексићем и малом групом бораца, а на другу страну Павле Ковачевић и Миро Попара.

Због слабе процене ситуације Оперативног штаба за Херцеговину, због које је Врховни штаб имао погрешну представу да су тамо све петоколонашке снаге уништене, као и због неправилног „совјетизирања Херцеговине“, цео штаб је кажњен искључењем из Патрије, а командант штаба Петар Илић деградиран на редова. Петар је после стигао главну снагу наше војске на походу за Босанску крајину и у борби код Прозора био рањен. А Миро и Павле су остали да раде на терену у Херцеговини и убрзо су их четнички настројени сељаци у Зајасену ухватили и предали четничком војводи Петру Самарцићу који их је одвео Италијанима у Невесиње, те су их стрељали.

У хватању Павла и Мира активно су учествовали Марко Руљ, Ратко Братић, Васо Јањић, Милош Јањић и Шћепан Братић, а суделовали су Анто Братић, Обрен Јањић, Владо Јањић, Петар Јањић, Тодор Јањић,

Којо Јањић, Раде Јањић, Николш Јањић и ЈБубица Јањић. Сви су за то примили по 5.000 динара награде.*)

Ударни батаљон, после ликвидирања мајора Тодоровића с друштвом у Кифином Селу, продужио је са акцијама, учествовао у уништењу Борча а касније, у трећој непријатељској офанзиви, ушао у састав X херцеговачке бригаде, која је формирана код Прозора, 10. јула 1942. године, са овим штабом на челу:

командант Владо Шегрт,
пол. комесар Светислав Стефановић-Ћећа (затим Чедо Капор),
начелник штаба Раде Хамовић.

Погибија војног и политичког руководства у Лијевој Ријечи

28. *априла.* — У Горњем Пољу видео сам се први пут са Мирком Вешовићем који је на мене учинио врло добар утисак: интеллигентан, познавалац прилика, скроман и срдчан. Најпре ми је рекао да су четници заробили мога синовца Радивоја, што ме веома онеспокојило, јер сам се бојао да ће га стрељати без обзира што је био малолетан, али се преко пријатеља спасао. Нарочито сам био потресен кад ми је причао како су четници мајора-издајника Ђорђија Лашића побили партизанско војно и политичко руководство у Лијевој Ријечи.

Лашић је као вајни генералштабни мајор, који је преко Драже Михаиловића постављен за команданта црногорске Националне војске, имао толики утицај на млађе офицере у Лијевој Ријечи да су скоро сви пошли за њим у издају, и то: капетани Арсо Боричић, Зарија Зечевић, Вукадин Ђукић, Новак Миликић, Видак Зечевић и Миро Дујовић; поручници: Машан Ацић, Вељко Томовић и Петар Милошевић.

А као најгори зликовци-целати важили су Милош Дујовић и Вуко Боричић.

У Лијевој Ријечи политички и војни руководиоци поред Мирка Вешовића, адвоката и главног организатора устанка, били су: Шћепан П. Ђукић, студент, командант ЈБеворечког батаљона; Раде С. Томовић, студент, секретар љеворечке партијске организације; Момчило-Момо Поповић, гимназиста, један од истакнутијих комуниста у Лијевој Ријечи; Рајко М. Милошевић, студент, омладински руководилац; Мило Вешовић, студент, илегални партијски радник; Јеврем Н. Милошевић, студент, комесар чете; Десанка-Деса Ацић, учитељица; Миљан-Мујо В. Милошевић.

После мучког убиства великог броја партизана (преко 40) у Барама Краљским, четници су овладали Лијевом Ријеком и у њој су сада били веома угрожени партизани, које је командант Зетског одреда Блажо Јовановић у једном писму овако упозоравао:

„Скрећем вам пажњу да се чувате да вас не би окупатори заробили уз помоћ петоколониша око Ђорђија Лашића: због тога морате и дању и ноћу држати стражу. Наставите са одржавањем конференција по селима и разбијајте акцију Ђорђија Лашића и његових људи. Пазите да вам не приреде какве заседе“.

*) Почетком априла 1943. године, у току четврте непријатељске офанзиве, Пета црногорска бригада је похватала један део ових издајника, па су осуђени на смрт и стрељани.

Ово упозорење, изгледа, није озбиљно схваћено, али је услед тешке ситуације у Лијевој Ријечи одлучено да се пређе на слободну територију у Лутово правцем: Лопате — Слацко — Птич — Лутово. И у сумрак 21. марта седморица именованих партизана кренули су из куће Момчила Поповића одређеним правцем. На Слацку им се 22. марта придружила учитељица Деса Ацић (док се њен брат Мијо изговорио болешћу), па су са путовођама Радошем и Миланом Ацићем продужили пут. Када су били на домак Зури навратили су у кућу Мила Мујовића. Ту им је указано лепо гостопримство и саветовано да је најбољи и најсигурнији правац за Лутово преко Силевика, али су водичи то побили говорећи да је прече и погодније преко Зури и при томе се остало. Међутим, водичи Ацићи нису даље ишли, па их то тешко терети да су четнике обавестили и партизани навели у клопку.

Када су партизани у Зурима ушли у заседу, четници су отворили ватру и ранили вођу групе Шћепана Ђукића, који је одговорио на ватру и првим метком оборио једног нападача, а затим, кад му се метак заглавио, извршио самоубиство бомбом да не би жив пао у руке четницима. Остали, збуњени и обезглављени, убрзо су заробљени и сви садистички мучени и крвнички поубијани.

И тако је мала слободарска Лијева Ријека погибијом ове дивне плејаде народних осветника претрпела страховито велики губитак. Он је био тим већи што су скоро у исто време заробљени и стрељани у Колашину познати ратни ветерани и одушевљени партизани, потпуковник Радисав Радевић и мајор Батрић Зечевић.

О свему томе је одмах у народу настала ова дирљива песма.

ЈУНАЧКА ПОГИБИЈА ШЋЕПАНА ЂУКИЋА С ДРУШТВОМ

Са врх Кома вила кличе,
На Ивовик сестру виче,
Пита вила са врх Кома:
„Је ли Шћепан Ђукић дома?“
С Ивовика вила збори,
И овако одговори:
„Ђукић Шћепан дома није —
Њега црна земља крије.
Зар не знацеш веље јаде
Да друг Шћепан с друштвом паде?
Осам друга, све хероја,
Нобише их браћа своја.
Казаћу ти другарице
Име свијех осморице.
Једног јутра, једног дана,
Крену чета партизана.
За Пипере друштво креће,
Ал' Пипере видјет' неће.
А на челу зна се ко је,
Херој Шћепан Ђукић то је.
Поред њега сиви тићу,
Млади Раде Томовићу,
Па Вешовић с њима Мило,
Свога братства десно крило;
Три сокола, сива тића,
То су три Милошевића:

Рајко, Мујо и Јевреме,
Таквих више нема племе,
Јединац је Рајко био,
Своју кућу угасио.
Па знаш, вило са врх Кома,
Поповића друга Мома?
И он ти је тамо пао,
За слободу живот дао;
Ацић Деса бјеше с њима,
Другарица с друговима.
Ал' не даше издајници,
Талијански плаћеници.
Код злогласног села Птича
Банда клетих Дујовића,
Засједу им направила,
Међу собом упустила;
Позваше их на предају,
Да оружје своје дају.
Али Шћепан не шће стати
Ни оружје своје дати,
Но западе иза крша,
Ал' крвничка пушка бржа,
За њим плотун обореше
И тешко га обранише.
Када рањен Шћепан паде,
Издајнике трка стаде,

Да ухвате њега жива,
 Једног риста, једног дива!
 Шћепан своју пушку пали
 И четника једног свали,
 Но му лоша срећа била,
 Пушка му се заглавила.
 Кад је јунак то видио,
 Од себе ју одтурио.
 Двије бомбе с паса трже
 И упдли обје брже,
 На своја их прса стави,
 И црни га дим обави.
 Бомбе срце раздробиле
 Ал' Шћепана прославише,
 Јер јуначки даде роду
 Млади живот за слободу.
 А остале преварили
 И на вјеру ухватили;
 Звјерски су их били, сјекли,
 И на живи огањ пекли,
 Док се мука нагледали,
 Па све редом стријељали.
 А кад Десу ухватише,
 На муке је ударише:
 Да засите мржњу псећу,
 Под нокте јој игле мећу.
 Сви дадоше живот бајни,
 Оставише спомен трајни.
 Још знадеш ли, сестро вило,

У Колашин шта је било?
 За сломљено наше крило;
 За сокола сива тића,
 Младог Бошка Томовића,
 Што је био студент права,
 Сад на Брзи у гроб спава.
 Знаш ли оне старе борце
 И честите Црногорце:
 Радисава Радевића
 И Батрића Зечевића,
 Што за народ живот даше
 И славом се овјенчаше.
 Познајеш ли зор јунака
 Милошевић младог Бранка,
 У болници он је био,
 Тешке ране лијечно;
 Убише га на постељу,
 Направише жалост вељу.
 Већ не могу ређат' више,
 Издајници што побеше
 Партизанских соколова,
 Љворечких витезова;
 То би била прича дуга,
 Рањенога срца туга“.

Комска вила тад проплака
 За том китом зор јунака,
 Па им вјенац славе плете;
 А браћа их мушки свете.

Овде треба додати писмо које је Бошко Томовић послао из колашинског затвора својим родитељима и осталој родбини, извештавајући их како иде „с песмом у смрт“.

Колашински затвор је био једно од највећих мучилишта црногорских родољуба. Из свих крајева Црне Горе довођени су таоци — да би били мучени, пребијани и на крају стрељани. Ту судбину је доживео и Бошко Томовић. Једног мартовског јутра 1942. године био је суочен са убицама. Без имало страха, сигуран у победу идеје за коју се борио, он је 27. марта 1942. године написао ово своје последње писмо:

„Драги родитељи, брате и остали моји укућани,

Данас, 27-III-1942, осуђен сам на смрт. Зато ћу вам послати ово последње писмо, у коме вас молим да будете храбри. Ништа до вас није; ви сте се мучили да ме научите и дали сте све што је до вас било, а ја сам пошао путем целе омладине. Трудно сам се да будем човек и поштено да живим онолико колико ми је суђено. Судбина је хтела овако.

Ви треба да знате да свако ко се роди мора и умрети. Ја данас идем са песмом у смрт. То је моја идеја а од почетка, откад сам (уништен текст)...

Једина моја жеља то је што вас, родитељи, молим да будете храбри, а ти, драги буразеру, такође буди храбар и остављам ти родитеље, а за које и сам знаш.

Драги моји, последње вам збогом

Бошко Томовић“

Овој групи херојске омладине из Лијеве Ријеке припадали су и Радуде Поповић и Александар-Леко Радевић који су остали у борачким јединицама до краја рата.

Референт санитета при Врховном штабу у то време, др Гојко Николић издао је упутство за сузбијање пјегавог тифуса који је могао да се прошири у војсци и народу. Ово упутство гласи:

„Пошто су настали топлији дани а са тим оживело кретање трупа и народних маса, опасност ширења пјегавог тифуса постаје све већа.

Санитет ће дати конкретна упутства и руководити акцијом око сузбијања заразе. Но, како снаге санитета не могу у потпуности задовољити потребе то је потребно да војни и политички руководиоци као и народноослободилачки одбори узму учешћа у подизању свијести код маса за борбу против заразе, на основу упутстава санитета као и помоћи свим силама санитет у тој акцији.

Поред ових потребно је да и само становништво узме пуно учешћа у сузбијању заразе.

Конкретне мјере које треба одмах предузети јесу следеће:

- 1) Издвојити све болеснике од здравих. По могућности скупити их све у једну кућу. Болеснике и сво њихово рубље очистити од ушију.
- 2) Обустава саобраћаја из села и у села у којима се појавила болест:
  - а) забранити посјете оболелих породица по здравим особама,
  - б) забранити све скупове и конференције у селима у којима се појавио макар и један случај пјегаваца,
  - в) из села која су оболела не слати никога на положаје осим у случају крајње ратне потребе,
  - г) обуставити сва одсуства кућама без обзира да ли у дотичним селима влада зараза или не. Ова забрана важи до првог маја ове године.
- 3) Организовати планско уништавање ушију по трупама и у народу:
  - а) искувавањем веша и одјеће,
  - б) систематским прегледавањем веша свако јутро,
  - в) што чешћим спаљивањем старе сламе и замјеном нове,
  - г) обавезним шишањем косе и браде,
  - д) свака јединица, кад упућује своје коначаре, треба да са коначарима упути једног болничара који ће испитати да ли у дотичном селу влада каква зараза или не.

НАПОМЕНА: Дајемо кратко упутство о начину преношења, знацима оболела и лијечењу пјегавог тифуса. Болест преноси уш уједајући најприје болесника па онда здравог човјека. Гдје нема ушију немогуће је појављивање пјегаваца. Болесник чији је кревет и веш потпуно очишћен од ушију престаје бити опасан за здраве људе. Знаци болести: нагла појава врућине, сломљеност цијелог тијела, главобоља, бунило. Нарочито важан знак јесте зажареност лица и очних капака, сув прљаво обложен језик. Четвртог дана од почетка болести јављају се по кожи, а најприје по плећима, црвене пјегнице у величини пшеничног или кукурузног зрна. Кад већ у једном селу избије зараза онда сваки случај болести са врућином треба сматрати као пјегавац и онда ако нијесу наведени знаци изражени. *Нега болесника:* давати болеснику што више врућих напитака (чаја). Око прсију стављати хладне облоге и мијењати их по четири до пет пута на дан. Испирати уста млаком водом или раствором хипермангана.

Пет дана послје престанка ватре болест престаје бити заразна".

Петоколонишке главешине у Црној Гори

После привременог угушења устанка, у јулу 1941. године, петоколонишани, осокољени тиме и поруком Драже Михаиловића, формирали су се по групама (зеленаши, федералисти, националисти, крилаши*) и појавили у разним крајевима. То су:

*) Крилаши су били жандармерија, коју је организовао краљ Никола у новоослободјеним крајевима који су припали Црној Гори после балканског рата (1912). Они су били нека ррста летећих жандармеријских одреда којих није било на осталој територији Црне Горе. Издајничко вођство федералистичке странке покушало је 1941. године да.

из Грахова Новица Ковачевић;
из Цуца Божо Кривокапић и Никола Биговић;
из Цетиња Крсто Поповић и Петар Ломпар;
из Подгорице Новица Радовић и Шћепан Лазовић;
из Никшића Лука Мијушковић;
из Језера Периша Цакковић;
из Шаранаца Никола Бојовић;
из Бијелог Поља Радојица Оровић;
из Пријепоља Милисав Анђелић;
из Берана Филип Цемовић и Зарија Јоксимовић;
из Лијеве Ријеке Ђорђије Лашић и Драгиша Вешовић;
из Колашина ЈБубо Минић;
из Краљских Бара Митар Вукићевић;
из Матешева Богић Милошевић;
из Андријевице мајор Весковић и Ђоко Рачић;
из Д. Мораче Батрић Ракочевић и Лека Вујисић;
из Мојковца Јово Мишнић;
из Роваца Иван Булатовић и Беко Бећковић;
из Пљеваља Ратко Ђуровић и Григорије Божовић;
из Г. Мораче Мирко Жугић;
из Куча Михаило Ивановић и Зарија Вуксановић итд.

Било их је много, тако да их је немогуће све набројати.

Ђорђије Лашић је први отпочео са нападом на партизана 20. јануара 1942. године, на пилани у Краљским Барама, где је пало 36 партизана и десетине заробљено, од којих неколико стрељано. А 24. јануара четници Павла Ђуришића извршили су покољ у Лубницама код Берана — 42 партизана. И после су се ови и други издајници надметали ко ће више да удовољи окупаторима проливањем братске крви.

У Упутству СС добровољачке дивизије „Принц Еуген“ „Тактичка начела за вођење партизанског рата“, од 27. априла 1942. године, стоји:

„У случају разарања телефонских линија стрељаће се за одмазду одређени надзорник, а ако би овај побегао, онда члан његове породице.

Ово исто важи и за надзор железничких линија и важних мостова.

Фанатизовано становништво, нарочито српске народности, не поштује отмене и толерантне поступке. Оно поштује само грубу силу.

Ако су партизани тајно организовани на сопственом подручју, а грађани, односно председник општине, о томе нису поднели пријаву, то ће се таоци из тога места одмах погубити. Ако пак не би било никаквих таоца на лицу места, онда ће се стрељати председник општине и неколико угледних грађана и та егzekуција објавити становништву из целе околине.

У случају да наступе губици код сопствених трупа, тада ће се поступити по кључу: један немачки војник = 100 Срба, дакле за сваког

под окриљем Италијана, створи неку војно-полицијску организацију коју су називали „крилаши“. Међутим, ово је партизанска борба онемогућила и покушај стварања „крилаша“ као квислиншке војне снаге је пропао.

У Васојевићима с почетка је ова организација бројала 250—300 чланова-„крилаша“ које је наоружао окупатор, а наносили су велику штету народу. На челу ових „крилаша“ био је познати шпијун и петоклонаш Ђоко Рачић, а у Колашину Љубо Минић који је имао око 70 „крилаша“**.

немачког војника стрељаће се 100 Срба, а за сваког рањеног немачког војника 50 Срба.

Ако и становништво буде учествовало у борби на страни партизана, онда ће се и оно до последњег побити и села запалити.

Ову меру одмазде прописао је командант окупиране Србије својом Уредбом која се примењује у борби са партизанштином и она се извршава одмах на месту где је дело извршено.

Ухваћени устаници, који имају оружје у руци, сместа ће се стрељати или обесити, као и сваки онај који се затекне у њиховој пратњи, или за кога се утврди да потпомаже или да је потпомагао устанике. Места, у којима је пронађена муниција, или која су ма у ком виду указивала помоћ устаницима, имају се спалити. Места, у чијој близини су извршени препади и која се налазе под јаком сумњом да су устаницима служила као ослонац, биће разорена. Сем тога може бити целисходно да се њихово становништво евакуише у концентрационе логоре. Места са комунистичком управом имају се разорити, а мушкарци одвести као таоци.

Не успе ли се у томе да се ма на који начин похватају лица која су узела учешћа у устанку, тада може бити препоручљиво да се предузму опште мере одмазде, на пример, стрељање мушког становништва из оближњих насељених места по једном извесном кључу (на пример, 1 убијени Немац = 100 Срба, један рањени Немац = 50 Срба)*.

Одлуком Врховног штаба НОВ и ПОЈ од 29. априла 1942. године постављени су: за команданта Главног штаба за Црну Гору и Боку Пеко Дапчевић; за политичког комесара Митар Бакић; за начелника штаба Велимир Терзић; за заменика политичког комесара Блажо Јовановић; за чланове Главног штаба Сава Ковачевић и Саво Оровић.

Истог дана одлуком Врховног штаба формирају се команде подручја које имају задатак да врше мобилизацију људства, да се старају о исхрани, снабдевању и смештају оперативних трупа кад се налазе на њиховом подручју, да организују санитарску службу у позадини итд. Уједно се образују команде места које су потчињене команди подручја.

Наредбом Главног штаба за Црну Гору и Боку постављени су:

за команданта Ловћенског одреда Андрија Пејовић, за политичког комесара Михаило Вицковић, за заменика команданта Шпиро Мугоша, за заменика пол. комесара Филип Бајковић;

за команданта Никшићког одреда Сава Ковачевић, за политичког комесара Мило Јовићевић, за заменика команданта Ђуро Рогановић, за заменика пол. комесара Војо Николић;

за команданта Дурмиторског одреда Момчило Полексић, за политичког комесара Милинко Ђуровић, за заменика команданта Обрад Цицмил, за заменика пол. комесара Светислав Стефановић-Ђећа.

У Горњем Пољу сам забележио и ову лепу револуционарну песму:

У ЛОГОРУ БОЉШЕВИКА

У логору бољшевика
Кажу да је моја дика,
Шест мјесеци има више
Нит' долази, нит' ми ггише.

Бјела вило са планине,
Кажу где су базе њине?
Проговара бјела вила:
— Ја сам јуче с њима била

На планини Дурмитора,
 Сјеђела сам крај логора
 И гледала большевике,
 Партизане осветнике;
 Гледала сам колективе,
 И другарски како живе;
 А најљепше код њих то је:
 Да немају ријеч „моје“,
 Него за све кажу „наше“,
 Што се мени допадале.
 Гледала сам другарицу
 Како збори за праву;
 Слушала сам час читања,
 Лењина васпитања —

Не вјерују у небеса,
 Већ у Маркса и Енгелса,
 У Лењина и Стаљина,
 Света су им дјела њина.
 И још виђех на барјаку
 Срп и чекић, петокраку,
 Испод тога два три слова,
 Име друга Молотова;
 Изнад свега Стаљин пише:
 „Робовања нема, више“.
 Зора свану, сунце сијну,
 Ја одлећех у планину,
 И оставих большевике,
 Партизанске ударнике.

1. *маја*. — Празник 1. мај је прослављен митингом у с. Шипачна (сл. 49). Говорила је о значају овога радничког празника другарица Митра Митровић, па је затим настављено народно весеље, коло, песме итд.

5. *маја*. — Горње Поље — Кочане. Италијани заузели Уздомир. Преноћно у Милочанима.

Ноћу 4/5. маја Италијани из Никшића су изненадним нападом јаким снагама заузели Уздомир, после жестоке борбе са нашим тамошњим јединицама. Ја сам из Горњег Поља 5. маја пошао на положај. Тамо сам најпре нашао Сава Брковића и преко њега се обавестио о току борбе на Уздомиру и ситуацији на фронту. Код наших је било доста алкавости у извиђању и осигурању, те су зато Италијани успели да постигну изненађење, а тиме и успех у освајању природне тврђаве Уздомир.

Затим сам обишао наше јединице на положају. Срео сам команданта батаљона Димитрија Булајића, који беше рањен у главу и сав у крви, јер није било ни воде да се умије, а камоли лекара да га превије. Италијани су се на врху Уздомира журно утврђивали, а нико на њих није отварао ватру „да не би на себе навукли артиљеријско бомбардовање“¹. Ја се нисам са тим сложио нити сам могао гледати како се Италијани неузнемиравани утврђују, тим пре што ћемо можда навече извршити противнапад за преузимање Уздомира. Зато сам опалио метак на њих (одстојање је било око 1500 метара); на то су сви они напустили утврђивање и побегли као зечеви на супротну страну брега. После пола сата опет би се опрезно појавили и продужили, докле их поново не уплашим гађањем. То се поновило неколико пута.

У међувремену добио сам од Саве писмо у коме, између осталог, каже:

„Настој да учврстиш фронт. Чувати муницију и војску. Пазити на позадину. Испитај њихове снаге, па према томе утврди би ли се могли довече заробити“.

Пошто сам дао инструкције у том смислу, изашао сам на брдо Јакел код с. Завратци (више Милочана). Одатле је Јанко Мићуновић по мом наређењу гађао топом Италијане на Уздомиру. Од испаљена 4 метка два су погодила већ подигнути логор, трећи је нешто подбацио, а четврти пребацио и пао у рејон пиламе иза Уздомира. Одстојање сам измерио по карти — 4.000 метара. Било је добро.

Предвече сам се вратио у Главни штаб, у Шипачно, на реферисање. Штаб је препоручио да се покуша повратити Уздомир. Интересантно је

било гледати следеће ноћи Уздомир, како гори у пламену од експлозија бомби које су Италијани из својих ровова целе ноћи непрестано испред себе бацали, бојећи се од напада партизана. Напад је пред зору одиста извршен, али без успеха, јер је изненађење било немогуће, а положај Италијана, од природе јак, био је сада добро организован за одбрану.

Иначе, резултати борбе на Уздомиру, као и тадашње стање у Никшићу најбоље се виде из писма које је нађено у заплешеној архиви Радојице Рончевића, писаног партизанима од неке поверљиве особе из Никшића, које гласи:

„Приликом борбе на Уздомиру било је 30 мртвих и преко 100 рањених Талијана, међу њима 4 официра мртва а 4 рањена.

Много се прича о рђавим односима између „националиста“ и зеленаша, као и да ће по завршетку ових акција доћи до борбе између њих. Али ја сам прије 15 дана читала у „Гласу Црногорца“ да је на Цетињу постигнута сагласност о заједничком раду између њих. Добровољци (тако се зову ови с пушкама) на великој су муци. Никако не могу да схвате данашњу политику Клуба. Дата им је талијанска пушка, а по вароши Држе говоре о моћној Југославији од 30 милиона. Носе фашистичке капе с црном кићанком, а на њој кокарда југословенска, сељаци су највише изложени томе, наравно само извјесни. Ту су се искупили у нади да ће добити „заслужена права“, па не даду ока отворит. Несвјесни, оруђе су Клуба и вичу на 'ва уста против вас, а не штеде никога за кога би знали да још симпатиш; с вама. „Народни суд“ је у њиховим рукама. Чупића и Балетићку су погубили. Балетићка се веома храбро држала. Она је на губилишту пљунула у лице целату — издајнику и сама себи ставила омчу око врата. Било је суђење и Јованићки. Осуђена је на затвор до краја рата уколико не би било нових доказа против ње те би јој било наново суђење“.

Слику Јоке Балетић донели су четници и Италијани у своме часопису „Пакао“ уз белешку да је на својој пушци имала 12 зареза, који су значили да је толико Италијана и четника убила (сл. 50), а у песми „Младост на омчи“ овако је опевана:

Не куни, мајко, Јованку кћерку,
Што дједову месковку узе дугу,
И оде скакутаво за браћом низ гору,
Остави бијело стадо,
И у долини класалу пшеницу,
Неопљевљено жито младо.
Ороси тугом, мајчина сузо,
Решетком окићен прозор,
Дрхтаву руку до мене пружи у ледену таму,
И пошљи с благословом мене у смрт,
Пошаљи, мајко, расијевану.
Јутрос је моје очи виђоше у родном граду,
Како поносно иде и пљује крваву параду.
Прољетни развигорац осина пјенасту грану,
Јованка, данас те видјех у смрти насмејану.

А Даница је била жена Бећира (Михаила) Јованића из Горњег Поља, професорка, родом из Сушака, врло активна партизанка. И она је нешто доцније стрељана са једном групом талаца.

8. *маја*. — Главни штаб се преселио у Јасеново Поље, у кућу Благоја Боковића. Ја сам са својом другарицом био на стану код Рада Тодоровића, код кога смо уживали лепо гостопримство.

Од Врховног команданта добијена је заповест за 6. мај 1942. године у којој се, између осталог, каже:

„Дошло је пролеће и наше шуме, поља и брда завише се у зеленило. Најтеже зимско доба је иза нас. Дошло је време које смо ми тако жељно очекивали. Очекивали смо пролеће само зато тако жељно да можемо опет наставити још жешће нашу народноослободилачку борбу против мрских окупатора и њихових слугу: усташа и четника...

Због тешких зимских услова ми смо били присиљени придржавати се до сада више дефанзивне тактике, али сада када је наступило пролеће, када су зазеленеле шуме и брда, када нам природа ствара услове за успешну партизанску борбу, треба сваког борца да прожима офанзивни дух. Не стална повлачења, већ стални напади на непријатеља где год и кад год је то могуће. Бројна надмоћност непријатеља не сме бити разлог да код бораца тај дух ослаби. Напротив, то нам мора дати још више подстрека да уништавамо живу силу непријатеља, да освајамо од њега оружје и муницију, да му задајемо што више губитака и на тај начин деморалишемо његову војску . . .“

Ова наредба подсећа на традиционални значај Ђурђевдана и на „вјерују“ ранијих народних осветника и бораца за слободу, хајдука, израженом у овој песми:

Ој, Ђурђево јутро племенито!
ЈГјепо ти је сада погледати,
Кад се гора заодјене листом,
Црна земља тр[^]вом и цвијетом;
Кад приспије јагње за печење,
А бијела груди за варење;
Кад се макне снијег из планине,
Планина се закити јабланом;
Кад пресахне вода у лугове
И почину велике ријеке;
Кад с' у пољу може ноћивати
Без шатора и бијела двора.
Гора нам је и отац и мајка,
Што год чује ником не казује,
А што види ником не одаје;
А сестрица ноћца без мјесеца
Куд год ходи никога не види.
Ђурђевданак — хајдучки састанак.

10. *маја* — Јасеново Поље — Пољице. Италијани и четници заузели прошлог дана Жировницу и Каблену главу. Данас су јаким снагама напали Ловћенску чету на Градцу, али су одбијени уз огромне губитке од око 150 мртвих и рањених.

Командир ове јуначке чете био је Нико Стругар, а политички комесар Блажо Орландић. Они су одиста ову борбу врло вешто и јуначки водили, те велику победу задобили. У извештају, који су послали штабу IV дурмиторског батаљона (командант Јеврем Бјелица, комесар Бранко Драшковић), стоји да су Италијани имали око 100 мртвих и рањених, те су „камионима отјерали доста „мрса“ за Никшић“ и да су партизани имали 3 мртва и 3 рањена.

Ја сам се тада налазио у Пољицу (Драговољћи), па је Нико долазио да ме извести о току и резултатима борбе. Из јасног његовог извештаја и личног запажања нашао сам да је Нико Стругар један од најхрабријих и најбољих командира чета у нашој партизанској војсци. Он је тако вешто и марљиво водио ту борбу да му ниједан борац није излишно погинуо или рањен, што се код многих старешина често догађа. Као таквог сам га тада нарочито фотографисао (сл. 51) и мило ми је што се у оцени нисам преварио, јер је он не само на Вилића гувну, него и у десетинама других борби то потврдио, и зато је потпуно заслужено проглашен за народног хероја. Тада су ми рекли и сачувао сам забелешку да се другарица Јагода Богићевић у борби веома храбро држала. Она је из IV ударног батаљона Дурмиторског одреда.

Ноћу 11/12. маја. — Други батаљон Зетског одреда вршио напад на Каблену главу, у зору изненадио четнике, потиснуо их и доста потукао. Убијен и потпуковник Саво Вујошевић. Бочним противнападом батаљон је одбачен назад.

Овај напад је извршен по мојој директиви, не заповести, јер за то нисам имао овлашћења, а имао сам и рђаво искуство од наређења за напад на Плану у Херцеговини, када сам критикован иако је због тога напада непријатељ напустио то место. Али сам сада видео да би се извршењем једног изненадног ноћног напада постигао велики успех, па сам на састанку са дотичним старешинама и уз њихову сагласност 11. маја издао директиву за напад ове садржине:

„Пошто је непријатељ у току напада последња два дана заузео положаје: јужне падине Товића — Градац — Жировница — Каблена глава, те је тако развукао своје снаге и није се још учврстио, то се намеће извршење противнапада у току наредне ноћи, *ако би се непријатељ потукао и поново одбацио ка Никшићу.

У том циљу требало би да IV ударни батаљон Никшићког одреда заједно са Ловћенском ударном четом изврши ноћни напад на непријатеља на јужне падине Товића и на Градац, а Зетски одред на Каблену главу, док би IV ударни батаљон Дурмиторског одреда остао у општој резерви на садашњем свом положају, с тим да извесним својим деловима и сам врши демонстративни напад на Жировницу.

Дотични старешине саставиће детаљан план и час напада, пазећи да се непријатељ нападне изненада и с бока или позадине”.

По овој директиви поступио је само II батаљон Зетског одреда под командом енергичног Милована Шарановића, капетана бивше Југословенске војске, и то тек у зору 12. маја, те је после изласка на Каблену главу бочном ватром и противнападом одбачен назад, уз доста осетне губитке (6 мртвих и 17 рањених) при нападу и у повлачењу. Пошто I батаљон из извесних узрока није пошао у напад, то је командант одреда био послао лично команданта и комесара I батаљона да од напада одустане и II батаљон, али га ови нису стигли.

Остале јединице нису извршиле овај ноћни напад због преморености и закашњења у прикупљању, а највише због неактивности старешина.

Непријатељски губици у целини нису познати, осим што је у зору од изненадне ватре пушкомитраљеза на групу четника око ватре убијено

њих 12, међу којима и сам командант Кучко-братоношког одреда потпуковник Саво Вујошевић (мој класни друг), а после у борби током дана сигурно су имали још губитака у мртвима и рањенима.

Разуме се, и за овај напад сам најпре био критикован, али пошто су прикуговени подаци о резултатима борбе, а нарочито пошто се сазнало да су четници обезглављени губитком свога команданта, увидело се да је моја иницијатива била умесна и акција корисна.

Главни штаб за Црну Гору и Боку доставио ми је 12. маја акт Врховног штаба од 6. маја 1942. године ове садржине:

»ИНОГА 6?ЛВ
ИДЛОВ.ТО-ОБЛДЛОВХИСКЕ РЛВТ12ЛК8КЕ
Гдевлстоилен уојкв лјоозЛулје
Вг. 1 аИлјкав

Полю*«J,6 М*ј 1942 в.

Другу *Savi Oroviću, članu Gl. Štaba Н.О.П.О. Црне Горе*
Положај

Dragi druže!

Izvještavamo te da si, odlukom Vrhovnog Štaba Н.-О.П. и Д.В. Југосл. а по одобрењу Централног комитета К.П.Ј., изабран за члана Врховног Штаба, како у знак признања за твоју досадашњу руководећу улогу у нашој народно-ослободилачкој борби тако и у убједјенју да ће твоје искуство и сарадња у нашем раду знатно допринијети даљим успјесима.

Као члан Врховног штаба садржићеш и даље оне дужности на своме терену које имаš данас.

О војним и политичким савјетованима Врховног штаба бићеš увјеж на време обавештен како би им могао присуствовати. Све твоје евентуалне сугестије и предлози биће нам увјек добре дошли.

С другарским поздравом:
С мрт фашизму - слободанароду!

КОМАНДА "Т
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ПАРТИЗАНСКЕ И
ДОБРОВОЛЈАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ:
Тили

Обавештење о мом избору за члана Врховног штаба НОП и ДВЈ
(од 6. маја 1942)

„Другу Саву Оровићу, члану Главног штаба НОПО Црне Горе. Положај.
— Драги друже! Извјештавамо те да си, одлуком Врховног штаба Н. О. П. и Д. В. Југославије, а по одобрењу Централног комитета К. П. Ј, изабран за члана Врховног штаба, како у знак признања за твоју досадашњу руководећу

улогу у нашој народно-ослободилачкој борби, тако и у убјеђешу да ће твоје искуство и сарадња у нашем раду знатно допринијети даљим успјесима.

Као члан Врховног штаба задржаћеш и даље оне дужности на своје терену које имаш данас.

О војним и политичким савјетовањима Врховног штаба бићеш увјек на време обавештен како би им могао присуствовати. Све твоје евентуалне сугестије и предлози биће нам увјек добродошли.

С другарским поздравом: Смрт фашизму — Слобода народу!

КОМАНДАНТ
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ПАРТИЗАНСКЕ
И ДОБРОВОЉАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ТИТО

Достављајући ми ово писмо, командант и комесар Главног штаба Црне Горе Пеко и Митра су га пропратили овим речима:

ГЛАВНИ ШТАБ
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКИХ ПАРТИЗАНСКИХ
ОДРЕДА ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ
Бр. ОЛ.
12 маја 1942 год.

Другу:

Сави Оровићу,
члану Главног штаба

Положај

Од прекинутог писмо добио од тебе никакав извјештај и нисмо тачно обавјештени на којим се тачкама налазе наше снаге, нити смо тачно обавјештени гдје се налазе непријатељске снаге и колике су, као и какве су непријатељске намјере.

Одмах по пријему овог писма, извјести нас тачно о војничкој ситуацији, распореду наших снага, као и о томе шта ти мислиш да предузмеш. Издали смо наређење једном батаљону Зетског одреда да се смјести у Штитово, с тим да контролише правце од Пониквице, као и да стоји у тијесном контакту са нашом четом која се налази у Барама Војовића.

Синоћ смо добио телефонски извјештај да су наши партизани заузели Мојковац и очистили његову најближу околину — Горња и Доња Поља и налазе се на Великим Препланицама-Вјеласица. На страни непријатеља било је 110 мртвих, 30 рањених, 22 заробљена. Од ратног материјала заплијењено је 1 бацац са 17 грснута, један тешки митраљез са 2-3.000 метака, неколико пушкомитраљеза, пушана и муниције. Заплијењено је такође и нешто хамирница. Ми смо у тој бици имали 25 мртвих и 16 рањених. Погинула су нам 3 команданта — Душан Калуђеровић, командант батаљона "Баја Секулића", Љубо Вакоч, командант Мојковачког батаљона и Раде Радовић, командант мјеста. На другим секторима, углавном, нема никаквих промјена.

Слати честе извјештаје, без обзира да ли се мијења или не војничка ситуација, као и о томе какве су снаге и намјере непријатеља.

Добио си велико признање за твој досадашњи патриотски рад у народно-ослободилачкој борби: постао си члан Врховног штаба Н.О.П. и Д.В. Југославије, с тим да задржаваш досадашњи положај. Ми ти од срца честитамо и све нас је обрадовало овакво велико признање. Шаљемо ти још именоване Врховног штаба. У исто вријеме постављени су за чланове Врховног штаба и другови Пеко Дапчевић и Сава Ковачевић, с тиме да и они задржавају своје досадашње положаје. Пеко је дошао и налази се овдје у Штабу.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ

Политички комесар:

Митра Бакића

П.С. О ситуацији на Мојковцу обавјести команданта Зетског одреда, друга Бабића.

за Главни штаб:

Командант:

Тито

Писмо Главног штаба НОП одреда за Црну Гору и Боку са потписима команданта Главног штаба Пека Дапчевића и политкомесара Митра Бакића

Команданту Н.О.А и 2. војске Грчког
Другу Групу

Друштво сам увек жели да сам изабра за сва
Врховна команда. То је велика одлика за нашу српску или
аутоматизовану команду своје војске, у редовним деловима бр-
нословне војске, за ослобађање наше земље од српске фаши-
стичке окупације и за српску дјелотворност наше отаџбине.

Толико пријатељи Врховна команда, а веровно от-
ворене од стране Централног Комитета Н.О.А, нећеће ме
поткопати, а у исто време одлучиће да чиним или чине и
физички или вама друге одлучиће одлучиће у вези са
финансијском цени и одлучиће, нарочито и одлучиће Рому-
нистичке партије.

Увек се так иже ефикасније и брже, за сада
дих имао ово:

1) Једном приликом одлучиће или нешто да се
пријатељи нашим партизанским деловима, са одлучиће
да се нешто чиним да одлучиће за српску војску, али
да нешто и за нешто одлучиће, с једном или нешто

2) Одлучиће одлучиће нешто нешто, које ће, који
својим српским Комитетом одлучиће, одлучиће у одлучиће
одлучиће за одлучиће одлучиће и одлучиће одлучиће

3) Одлучиће одлучиће одлучиће за одлучиће и одлучиће
одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће и одлучиће
одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће

4) Одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће одлучиће

у оскудици хлеба прогласити добровољни мес, који има још
дрова у Чарсу.

5) Образовати војне судове по нашим одредима и
бригадама, пошто се по јединицама често доносе пречайне
и нецелисходне пресуде. Ови судови у будуће судити би и
кривичне политичке бригаде (петоклонашима).

С другарским поздравом:
Смрт фашизму — Слобода народу!

Положај, 15 маја 1942. Пуковник Саво Ј. Оровић

Концепт писма — одговора Титу после саопштења
да сам изабран за члана Врховног штаба (15. маја 1942)

После два дана послао сам Врховном команданту захвалност у писму сле-
деће садржине:

„Команданту Н.О.П. и Д. војске Југославије
Другу Титу

Примио сам извештај да сам изабран за члана Врховног штаба. То је ве-
лика награда за моју скромну, али одиста предану службу своме народу, у ре-
довима херојске партизанске војске, за ослобођење наше земље од мрског фа-
шистичког окупатора и за срећнију будућност наше отаџбине.

Толико признање Врховног штаба, а нарочито поверење од стране Цен-
тралног комитета К. П. Ј, испуњава ме поносом, а у исто време обавезује, да
уложим све умне и физичке силе како бих оправдао очекивања у сарадњи на
племенитом циљу и стремљењу напредне и далековиде Комунистичке партије.

Што се пак тиче сугестије и предлога, за сада бих имао ово:

1) Једним прогласом позвати све четнике да се прикључе нашим парти-
занским редовима, са гаранцијом да се неће узимати на одговор за свој доса-
дашњи рад; ово би важило и за њихове старешине, с једним малим изузетком.

2) Формирати нарочите летеће чете, које ће, попут старих српских комитета
по Македонији, залазити у позадину непријатеља за извршење важних војних
и политичких задатака.

3) Израдити кратак упут за моралну и знанствену наставу код наше На-
родно-ослободилачке партизанске и добровољачке војске. Пројекат за овакав
упут могао бих и ја израдити, пошто имам за то доста искуства и праксе.

4) Наредити брижљиву набавку хране за војску. У оскудици хлеба про-
писати довољно меса, којег има још доста у народу.

5) Образовати војне судове по нашим одредима и бригадама, пошто се по
јединицама често доносе пренагљене и нецелисходне пресуде. Ови судови убу-
дуће судити би и кривичне политичке бригаде (петоклонашима).

С другарским поздравом:

Смрт фашизму — Слобода народу!

Положај, 15. маја 1942.

Пуковник Саво Ј. Оровић“

Винстон Черчил је 10. маја одржао говор преко радија поводом двогодишњице на положају премијера Енглеске, у коме је између осталог рекао: „Руси су, под вођством генијалног ратника Стаљина, поднели жртве и губитке, које ниједна друга земља на свету не би могла издржати. Они, као ни ми, нису попустили. И у оно доба када се још није знало како ће се ствари развијати, ми смо се братски удружили са Русијом у непоколебиви савез за борбу против фашизма”.

Даље, о верзијама да Немци против Совјетског Савеза намеравају да употребе бојне отрове каже: „Енглеска се била одлучила да не употреби отровне гасове, ако не би непријатељ то први учинио. Сада желим изјавити пред целим светом да ћемо такав немачки напад на Русију сматрати као да је уперен директно против наше земље, те ћемо се користити нашом премоћи у ваздуху да извршимо нападе у највећем опсегу против војних циљева у целој Немачкој”.

И, као што је познато, Хитлер ову претњу није пренебрегнуо нити се усудио да оствари и ту злочиначку намеру.

Негде у то време настала је у Црној Гори ова борбена песма:

ЦРНОГОРСКА ПАРТИЗАНКА

На Москву је Хитлер крено,
Ал је тамо нашо гроб,
И ниједан народ више
Неће њему бити роб.

СССР је сад у рату
Побједе му брз је ход,
Од фашизма крвавога
Ослобађа људски род.

Од Норвешке па до Грчке
Гњев је рају диго сву,
Свуд се бојни поклич ори:
Народ зове — ми смо ту.

Радник, сељак свуд се диже
За слободу бије бој
Над фашизмом осветника
Сваког дана расте број.

Малена је Црна Гора,
Ал се храбро дигла сва,
Са свог крша непобједног
Гони окупатора.

Црногорски партизани
Смјело сви у окршај;
Ропству, глади, сиромаштву
Ево најзад стиже крај.

А кад сјутра сунце сване
Са истока свету свом,
Неће више бити рата
Крвника ће стићи слом.

Све ће земље једно бити,
Народи се грлит сви,
И у сложном раду братском
Сви ће сложено живјети.

13 маја. — Пољице — Јасеново Поље. Са мном је као курир ишао један младић из Боке — Милан Вукасовић — који ми се учинио врло интелигентан, био је добро обавештен о спољној и унутрашњој ситуацији, па смо о свему дуго разговарали. Помислио сам да ће, ако преживи рат, далеко дотерати.

Италијани заузели Вардар и потисли наше десно крило, а четници напали преко Лаза и Драговољића.

Ја сам морао да одем на позив Главног штаба на реферисање о ситуацији на фронту. И када сам био на брду источно од Тачевине, застао сам

код једне усамљене куће и догледом посматрао наступање четника од Бршна низ Лаз за Никшићку жупу, са заставом и неким вишим официром са раскопчаним шињелом. Учинило ми се да је то Бајо Станишић, мој негдашњи класни друг са Обилића пољане на Цетинју, а ето куд је заглибио, да постане један од најтипичнијих издајника своје отаџбине и свога народа!

На том делу фронта налазио се IV ударни батаљон Дурмиторског одреда, коме сам написао ово обавештење:

„Пошто ми изгледа да непријатељ спрема општи напад на наше положаје, то сам се задржао овде док видим развој ситуације. Четници се од Пријевора у већим групама пребацују низ Лаз, одакле ће се вероватно развити у напад. Моје је мишљење да се дадне јак отпор и остане на положајима до мрака, а тада, ако непријатељ не буде одбијен, да се одступи на овим позадњим положајима (око Катуне), јер је одступање дању изложено јакој ватри. Ово треба саопштити свима командантима“.

16. маја. — У Главном штабу смо сазнали да је ситуација на фронту, према Колашину тешка и зато је тамо пошао Ђидо. Тога дана био је дошао са терена у штаб Марко Вујачић, који се ускоро враћао натраг. Ја сам искористио прилику да их својим фотографским апаратом снимим заједно, с нарочитом намером да овог буржоаског сенатора вежем за околелог комунисту. (Мало после отишли смо у Босанску крајину, а он је остао дома и следеће зиме боравио на терену злогласног четничког команданта попа Перишића у Гареву код Гацка! А пошто смо се ми 1943. године вратили, он нам се пријавио говорећи: „Иако сам био у цамију, нијесам се потурчио“. И одиста: „Зла година орла наћерала да зимује међу кокошкама“. Он је раније био сенатор и један од земљорадничких вођа и врло популаран у народу. А код попа Перишића био је као код старог пријатеља, а не као код четника.)

17. маја. — Добили смо у Главном штабу извештај од Терзића, који је послат да руководи нападом на Колашин. Он, између осталог, пише: „Ни смо успели заузети Колашин, пошто ниједна нападна колона није извршила добијени задатак нити заузела постављене циљеве. Иако су наше јединице биле тако рећи на вратима Колашина, повукле су се не због неког непријатељског отпора или притиска, већ због неумешности, погрешног схватања владајућих околности, колебаљивости и неодлучности вођства и јединица код све три колоне... Дакле, ситуација се од јуче (нашим неуспехом код Колашина и четничком офанзивом ка Санцаку, Шеховићу и Мојковцу) изменила на нашу штету. Ми ћемо настојати да осујетимо четничке офанзивне намере и да поново преузмемо иницијативу у своје руке“.

Из ових података, као и оних о четничкој офанзиви код Никшића, види се да су четници претходница у овим италијанским нападима, односно трећој непријатељској офанзиви, коју ће бити тешко савладати а да се привремено не напусти територија Црне Горе.

Ноћу 17/18. маја. — Са Главним штабом. Јасеново Поље — Брезна. Брезна су типична црногорска висораван са лепим пашњацима и катуни-

ма. Али је народ на муци без соли које нема ни за себе ни за стоку, па не може да прави сир и кајмак, јер се без соли кваре.

Главни штаб је остао овде десетак дана, али су његови чланови били стално на терену по разним деловима фронта, који се повијао према на-сртању надмоћнијег непријатеља. А то значи да је трећа непријатељска офанзива у пуном развоју са свим последицама. Али је наш народ не-устрашив и упоран. Он верује у коначну победу своје херојске партизан-ске војске, са којом дели зло и добро. Војска и народ заједно подносе патње и муке, заједно прослављају победе и одушевљавају се јуначким песмама уз чаробне звуке јаворових гусала, које плету венце славе хе-ројима, према Његошевим речима: „И наше су утирале сузе вјешти звуци дивнијех гусала“.

Једног дана сам улучио прилику да направим два фотографска снимка; први како народни гуслар Филип Булајић на једној пољани под гором зеленом пева окупљеном народу и партизанима песме о народноосло-бодилачкој борби, а други снимак: група војних и политичких руководи-лаца из Црне Горе. (Сл. 52 и 54)

ПАРТИЗАНСКА НАРОДНА ПЈЕСМА

(одломак песме коју је саставио и уз гусле певао Филип Булајић)

Гусле моје, стара даворијо,
Давно нисам с вама говорио.
Струне ваше умиљато зује;
Уз вас пјесма дивно одјекује.
Ви сте наша успомена биле,
И многе сте борбе запамтиле.
Овјенчајте славом нових дана
Храбре борце вође партизана.
И сплетите вјенце лаворове
За хероје народне синове.
Што су славно у борбама пали
И животе за свој народ дали.
Славна дјела умријет им неће,
Докле сунце плавим небом креће,
И зрацима са висине грије,
Док постоји свјетске историје,
Која ће им описати дјела

И славит их радна маса цјела.
Наша дивна отаџбина мајка,
Слави храбре подвиге јунака,
Кој' дадоше живот за слободу
Да помогну радноме народу,
Који пати стотинама љета
Под папучом богатског свјета.
Крв радничку сише на памуку,
И не плате њихову замуку.
Па немаше довољно ни хљеба
А камоли друго што им треба.
Ал ће скоро зора да заруди,
Успаване да редом пробуди,
И проћи ће помрчина клета
За унапред хиљадама љета.
И ново ће сунце да се роди,
Повољнији живот у природи ...

Док се опева херојска борба партизана, дотле четници примају уцену од Италијана за убијене наше борце, као што показује овај аутен-тични докуменат:

„За убијеног одметника-комунисту — Јагоша Контита, примљена је на каси дивизије „Ферара“ уцјена од 30.000 (тридесет хиљада) лира...

13. маја 1943.

Пуковник Бајо Станишић"

22. *Лаја*. — На рушењу пута Брезна — Јаворак. Пошто је постојала могућност да Италијани продру тенковима преко Јаворка за Брезна, то

смо ангажовали мештане са нешто присутних партизана да поруше пут на том правцу. Како је пут већином водио кроз стару букову шуму, обарали смо велике букве преко њега, тако да тенкови и друга кола не могу саобраћати док се пут не раскрчи, а то би непријатељу одузело доста времена и успорило му наступање.

Међу мештанима на овом послу нашао сам старог познаника, учитеља Станка Дурутовића, са којим сам једновремено службовао у Врањи. У дужем разговору с њим стекао сам убеђење да је партизански настројен; међутим, пошто смо ми одатле одступили и кад је видео да Италијани и четници напредују, он се поколебао и пришао четницима, па је убрзо у борби с партизанима погинуо.

При повратку за штаб, навратио сам у Станкову планинску колибу, где ме његова породица врло лепо почастила. Нису имали хлеба, али је зато кисело млеко помешано са свежим кајмаком било права посластица и за сите, а камоли за гладне.

23. *маја*. — Брезна — Јасенов До — Липова Раван. На обиласку штаба Никшићког одреда. Обавестио сам се о стању на фронту и код јединица. Том приликом нашао сам да треба извршити неке промене у организацији батаљона у овом, Никшићком одреду.

Негде уз пут за Липову Раван срео сам групу жена и девојака са торбама пуним коприва, па сам их сликао (сл. 53). Оне су се као стиделе што носе коприве, а ја сам их похвалио: „Боље је и гладовати него срамотовати; него се продати мрском окупатору за проју и макароне, за бомбоне и за чоколаду, као што понегде неке неваљалице чине и плачу кад се фашисти евакуишу: Ајме мени, мама миа — тениенте шкампавиа." А како су жигосане девојке које су се држале с фашистичким окупаторима, види се по томе што су им партизани шишали косу до главе и певали им погрдне песме као што је ова*):

ВНгаге зе уојне копес,
Узак зе Ieša уезеН:
Рп вазеди тIас!а Мдска
Та 3I I;оša пе жН.
Је IјићДа I;апI;а I^аћа,
ЈМјети је згсе <3аIа.
2<3ај ра заша је оз!аIа ...

Радио-вести показују да Немцима гори тле под ногама упркос њиховом варварском терору. Тако, на пример:

— у Француској је стрељано још 25 родољуба који су оптужени за противнемачко расположење и пружање помоћи непријатељима Немачке;

— у Грчкој је стрељано 100 талаца. Стрељани су одмах по убиству 3 немачка стражара;

*) Када је -Карађорђе 1813. године напустио Србију и Турци почели вршити незапамћена насиља, педесет жена у Скели код Обреновца, не хотећи се изложити срамоћењу, скочило је загрљено и певајући у Саву и нашло смрт у таласима реке.

— у Берлину, Дрездену, ХанOVERу, Келну, Франкфурту и другим немачким градовима тајна полиција је ухапсила читаве групе судија који су оптужени за сувише благо кажњавање незадовољника ратом и Хитлеровим поретком;

— у Бугарској све више расте отпор према окупатору и издајничкој влади. Ухапшено је 5.000 људи. Цар Борис се више нигде не појављује, а влада је приликом скупљања „добровољачког кора“ за борбу против Совјетског Савеза добила свега 12 људи.

24. маја. — Штаб Никшићког одреда — Брезна.

25. маја. — Брезна — Липова Раван. Са Блажом Јовановићем ишао ради реорганизације батаљона Никшићког одреда. Извршено је спајање I и II батаљона са овим штабом: командант Димитрије Булајић, пол. комесар Саво Брковић, заменик команданта Јован Вукотић, а заменик пол. комесара Војо Шобајић.

Задржали смо се неко време на Липовој Равни, код Зетског одреда који се ту беше прикупио по доласку из Бјелопавлића. И ту сам направио неколико лепих и важних снимака.

Снимио сам Блажа Јовановића и Радомира Бабића са групом партизана који се враћају са акције у позадини непријатеља, на територији Пипера и Бјелопавлића (сл. 55, 56, 58 и 59). Тада су упућене још две такве групе, и то: једна за Луково (вођа Раде Кнежевић) а друга за Пјешивце (вођа Митар Вучинић).

Пошто су ове групе партизана имале донекле улогу некадашњих комитских чета, дао сам им овај

КРАТАК УПУТ ЗА РАД КОМИТСКЕ ЧЕТЕ

1. Људство у комитским четама треба да буде необично храбро, одважно, издржљиво и вешто да се сналази у свима могућим ситуацијама.

2. Вођа је душа чете. Он мора бити прави херој, способан за смела предузећа и подвиге. Његов лични пример од пресудног је значаја. Треба да буде бистар, окретан и лукав да увек надмудри, изненади и предухитри непријатеља. О својим друговима у чети води највећу бригу како у погледу исхране, опреме и одјора тако и, нарочито, у погледу безбедности и чувања од излишних губитака. Он сноси сву одговорност за рад чете.

3. Тајност је главни услов за успех. У том циљу никада никоме не повравати свој правац кретања и место преноћишта. Кретање вршити ноћу, избегавајући насељена места, друмове и уопште сумњиве пределе.

4. Преноћишта да буду у забаченим местима, по колибама и усамљеним кућама, односно под ведрим небом (најсигурније), увек са обезбеђењем.

5. Преданке удесити на обзоритим местима, одакле је добро осматрање околине и лако обезбеђење од изненађења. Чувати се од ока мештана, нарочито од чобана, које по потреби задржати неко време код себе да не одаду чету. Преноћишта и преданке редовно мењати.

6. Преко својих повереника (јатака) прикупљати податке о Италијанима и четницима и настојати да им се заседама, препадима, кварењем комуникација итд. нанесу губици и учини штета.

7. Код народа вршити утицај преко повереника растурањем пропагандног материјала и успешним акцијама противу Италијана и петоклонаша.

8. Врбовати поуздано људство за појачање своје чете, као и за партизанске (ударничке) редове уопште.

9. Уогните у раду чете треба да се огледа довитљивост, еластичност, ратно лукавство, дружељубље, узајамно потпомагање и све војничке врлине у највишем степену.

10. Вођа треба да води дневник о раду чете, пазећи да овај нипошто не падне у руке непријатељу, те да се не компромитује рад чете и повереници.

„Вијести" Главног штаба за Црну Гору и Боку за 24. и 25. мај донеле су да је радио-станица „Слободна Југославија" у својој јутарњој емисији за 25. мај 1942. године говорила о партизанским борбама у Црној Гори и Херцеговини, као и о народним јунацима партизанске борбе свих наших земаља, и да је између осталог рекла:

„Страх и трепет немачких и италијанских окупатора и усташа — то су многи и многи наши хероји-партизани. Народни борци Петар Илић и Миро Попара нарочито су се истакли у организацији херцеговачких партизана. Под њиховом командом партизански борци свакодневно уништавају италијанске окупаторе и усташке банде. Међу народним борцима, јунацима наше народноослободилачке борбе, видно место заузима Владимир Зечевић, који се већ годину дана бори за част и понос наше домовине. Народни јунак Петар Лековић један је од првих бораца наше партизанске и добровољачке војске. Он се са своја два сина бори од првих дана наше борбе за слободу. Јуначким држањем пред непријатељем истакао се у борби и партизан Јоже Бошњак, који је у току четири дана борби, привлачећи се са својим митраљезом у непосредну близину непријатеља, уништио 7 непријатељских војника. Када је код задњег окршаја тешко рањен, допузао је натраг да преда свој митраљез својим друговима. Умро је јуначком смрћу и Врховни штаб Партизанске и добровољачке војске прогласио га је за народног хероја.

Црногорски јунаци, пуковник Саво Оровић и Пеко Дапчевић имају великих заслуга за борбу југословенских партизана као и за борбу црногорских партизана. Својом личном храброшћу они бодре партизана и показују како треба уништавати фашистички олош.

Наша ослободилачка борба већ је издигла стотине народних јунака и сваки дан ствара нове хероје и јунаке. Наша храброст, јунаштво наших бораца осигураће победу над фашистичким окупаторима и њиховим плаћеницима".

На блоку из заплењене архиве Р. Рончевића нађен је овај акт који аутентично карактерише четнике:

КОМАНДА НИКШИЋКОГ ОДРЕДА*)

Бр. 39
20. маја 1942.
у 8 ч 10 м.
Гола Брда

КОМАНДАНТУ ПИПЕРСКО-ПОДГОРИЧКОГ ОДРЕДА

БЛАЦА

Овог момента дођоше код потписатог мештани из села Блаца и Драговољца и жале се да Ваш одред пљачка и односи све што нађе. Ја Вас молим У име нашег покрета и у име Никшића да спречите и обуставите пљачку јер

*) реч је р чотничком одреду

она много шкоди нашем покрету и нашем народу. Мештани ме моле да им пружим оружану заштиту, те сматрам да је ово жалосна појава.

Помоћник команданта,
коњички капетан I кл. Рад. Рончевић

Јављају из Врховног штаба да су 17. маја 1942. године два симпатизера народноослободилачког покрета: Фрањо Клуз, ваздухопловни наредник и Руди Чајавец, правник, пребегли са домобранског аеродрома у Бањалуци на слободну територију Босанске крајине и спустили се авионима „Потез“ и „Брегеј“ на помоћни аеродром Урије код Приједора који је 15. маја ослобођен. Тако је наша Народноослободилачка војска у своме саставу добила и авијацију, што је било од великог војног и политичког значаја.

28. маја. — Напад четника на Никшићки одред. Одред потиснут ка Јаворку и Шишману.

Први ударни батаљон преваром неких паникера или, вероватно, петоколонаша да ће бити опкољен, напустио је положај Завршје (Јасеново поље), а затим му је претила опасност да буде заобиђен и нападнут из позадине са падина Војника, те је батаљон, а нарочито његова III чета, доведен у врло незгодан положај. Да би се ситуација поправила, одмах сам наредио да се ангажују два батаљона Зетског одреда, који су ту били застали на одмору по доласку из Бјелопавлића, да посредују. Они су то успешно извршили.

Ја сам до мрака остао на положају код I батаљона и са командантом овог, Булајићем саставио план како да се изврши ноћни противнапад, који би непријатеља одбацио. Али у то стиже наређење из Главног штаба да се Зетски одред „одмах без икаквог изговора“ пошаље у Брезна, што је и учињено. Тако је морао цео положај да се напусти и одступи у правцу Јаворка и Шишмана.

29. маја. — Липова Раван — Заборје — Главни штаб.

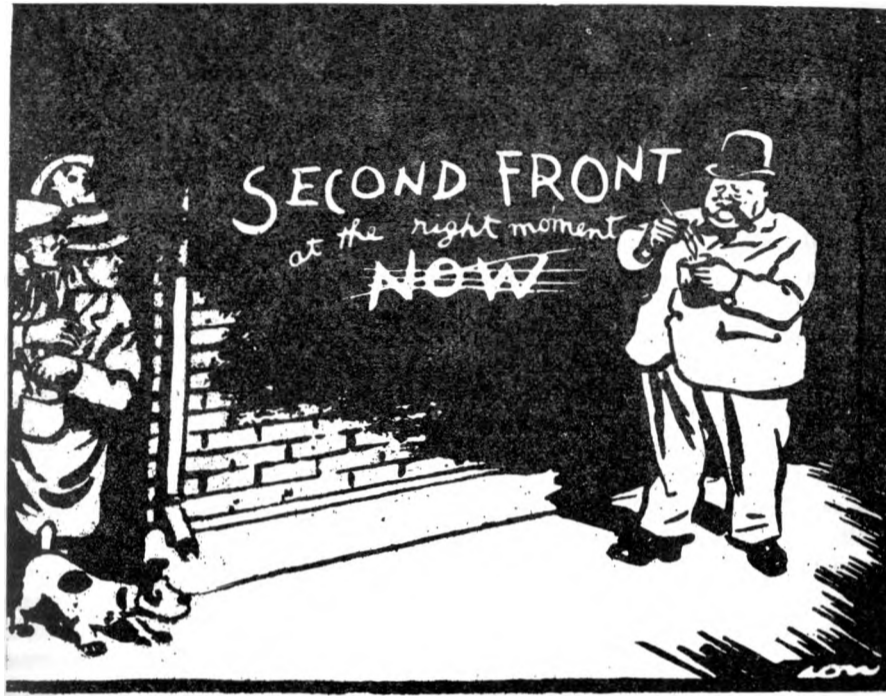
Штаб је био смештен у кући Обрена Благојевића, а ја сам био на стану у суседној кући, код његових родитеља и врло активне сестре Сулумије. У Заборју сам сликао Арса Јовановића, Ивана Милутиновића и Митра Бакића. (Сл. 57)

30. маја. — Пошто смо се Блажо и ја вратили у штаб на саветовање на положај су пошли Арсо Јовановић и Митар Бакић и наредили да се одступи чак северно од Борја са предњим деловима на Будошу и Штаверовцу. Ово ради одмора трупа. Али непријатељ није дао одмора но је одмах наступно даље.

Према радио-вестима, 23. маја је у Манчестру одржан велики раднички збор, на који су радници дошли право из фабрике и на коме је говорио и вођа лабуристичке странке Атли, који је члан енглеског ратног кабинета.

У резолуцији коју су донели на збору радници су поставили захтев да се хитно отвори други фронт. Уз то су нагласили да су примили на знање и да су задовољни владиним обећањем о скором отварању другог фронта па желе да се то обећање одмах оствари. Сличне изјаве дали су и многи народни посланици у енглеском парламенту.

Карикатура из „Еуешип§ 81апс1агс1а“ у којој се приказује како Черчил одлаже у недоглед отварање другог фронта у Европи

Око питања отварања другог фронта мобилише се читава енглеска напредна и родољубива јавност. На допунским среским изборима, који се ових дана одржавају, побеђују такозвани независни кандидати, чија је изборна парола: отворити други фронт у Европи и победити фашистичке освајаче у току 1942. године.

Тако је енглески народ хтео и тако му је обећавано, али је енглеска влада у споразуму са Американцима, из неких посебних рачуна, то непрестано одлагала, тако да је други фронт отворен тек после две године, тј. 6. јуна 1944. године!

Пакт између Совјетског Савеза, Енглеске и Америке

Дана 26. маја склопљен је пакт између Совјетског Савеза и Енглеске а одмах затим споразум између Совјетског Савеза и Америке, у којима се потписнице обавезују:

- 1) да ниједна неће склопити мир ма са којом зарађеном страном без претходног обавештења једне од потписница;
- 2) да ће водити заједничку борбу до коначне победе — уништења хитлеризма;
- 3) да ће у току 1942. отворити други фронт у Европи;
- 4) да ће у тој години коначно поразити фашизам.

Посебно између Совјетског Савеза и Енглеске за послератно време:

- 1) да се ниједна неће мешати у унутрашње ствари и уређење ма које земље;
- 2) да се ниједна неће проширивати на рачун других држава;
- 3) да ће обе помоћи поробљеним народима у њиховом што бржем уздизању.

Трајност уговора је 20 година с тим да се аутоматски продужује за других 20, ако га која не откаже годину дана пре истека рока.

Значај пакта према „Известија“ лежи у томе што он одређује заједничку акцију великих демократских земаља како за време рата тако и после њега. Сама одредба о трајању пакта и процедури овог доказује да велике демократске државе сматрају да су блиска пријатељства, сарадња и узајамна помоћ база новог реда који ће гарантовати безбедност и економски просперитет слободољубивих народа Европе после рата. Тако је тај уговор први камен темељац у згради будућег света и пример нових односа на којима једино може да се успостави праведан и трајан мир. Сам договор и мере које ће проистећи из њега, по речима Молотова, помоћи ће да се убрза пораз нацистичке Немачке и постигне што брже жељена победа.

Како смо доцније сазнали из радио-вести, 27. маја 1942. године, чешки родољуби Јан Кубиш (сл. 63), Јосеф Габчик и Јосеф Валчик смакли су злогласног протектора Чешке и Моравске Хајдриха. Они су из Енглеске долетели и спустили се падобраном у околини Прага, сачекали целата свога народа, а Кубиш је убацио бомбу у његов ауто и убио га.

После извршеног атентата пријатељи су их сакрили у катакомби испод православне цркве, али их је издао црквењак, јер су били уцењени са 20 милиона круна. Издајник се звао Чурда. Он је на крају рата ухваћен и стрељан. Немци су оптужили село Лидице да је помагало атентаторе. И тако су сви мушкарци стрељани, жене интерниране, а 80 деце послато у Пољску, а затим отровано у душегупкама. Куће у селу биле су срањене са земљом и име Лидица избрисано из списка насеља. Зато је убијен прашки православни владика Горазд и стрељано у свему око 30.000 угледних и напредних чешких родољуба.

Из писма једног повереника из Горњег Поља који живи у Никшићу забележио сам ово: „Даници је 22. маја било суђење, осуђена је да буде у затвору до ослобођења. Оровић је уцењен са 250.000 лира, а кажу овде да су Саву Ковачевића заробили“.

2. јуна. — Заборје — Горанско. Са Главним штабом у селу Сињац.

Услед наглог наступања непријатеља штаб је пресељен овде у Сињац, код Горанска и смештен у једну кућу, а ја сам био на стану код породице мога класног друга Војина Мићановића који беше заглавио као четник.

5. јуна. — Данас је стигла на Горанско II пролетерска бригада, која је импозовала својом бројношћу, наоружањем и војничким држањем, те чинила утисак праве регуларне војске. Њен штаб су сачињавали: командант Ратко Софијанић, политички комесар Милинко Кушић, начелник штаба Вељко Илић, заменик команданта Љубодраг Ђурић, заменик политичког комесара Спасенија-Цана Бабовић. Направио сам леп снимак наиласка бригаде. (Сл. 60)

6. јуна. — На манастирској ливади код болнице била је приредба, којој је присуствовала цела бригада, као и дотичне црногорске јединице. Краће пригодне говоре су одржали Милинко Кушић и Митар Бакић, а Веселин Маслеша је опширно изнео историјат партизанских борби у Црној Гори. Остали програм: Интернационала, марш бригаде, још неке партизанске песме и рецитације и на крају игранка. Фотографисао сам митинг за време говора Митра Бакића. (Сл. 61)

Овде смо од другова из Србије добили детаљније податке о зверском злочину Немаца и љотићеваца у Крагујевцу, у коме је стрељано преко 7.000 невиних људи, па чак и школска деца. А то је било овако:

Један батаљон немачке казнене експедиције, под командом мајора Кенига и одред љотићеваца, под вођством Марисава Петровића, опколили су Крагујевац и из њега извели на губилиште не само одрасле људе него и ђаке из гимназије и учитељске школе, те их све по групама стрељали 21. октобра 1941. године.

Најпре су целати искалили свој бес на једној стотини комуниста, које су пре стрељања измрцварили. Они су се при свем том херојски држали, нарочито члан Месног комитета КПЈ Нада Наумовић и секретар комитета Тоза Драговић, који је пре него га је рафал покосио узвикнуо: „Напијте се српске крви, фашистички зверови, али ће вас партизани ускоро уништити!“

Држање Срба на губилишту задивило је и крволочне Немце и њихове помагаче-љотићевце. А нарочито је дивљења достојно било држање директора гимназије Лазара Пантелића, који је могао да се спасе, али није хтео да се одваја од својих колега и својих ђака. Сви професори, загрљени са ђацима и уз песму „Хеј Словени“, изгинули су покошени митраљеском ватром.

Сличан покољ Срба Немци су извршили и у Краљеву и у Шапцу. Али окупатор није постигао свој циљ да застраши српски народ, већ га је још више окренуо против себе.*)

*) Тачно после три године непрестаних борби, Народноослободилачка војска, уз помоћ преживелих грађана, донела је Крагујевцу слободу. А стрељање ђака гимназије и учитељске школе наша позната песникиња Десанка Максимовић овековечила је у овој дирљивој песми:

КРВАВА БАЈКА

Било је то у некој земљи сељака
на брдовитом Балкану,
умрла је мученичком смрћу
чета ђака
у једном дану.

Исте су године
сви били рођени,
исто су им текли школски дани,
на исте свечаности
заједно су вођени,
од истих болести сви пелцовани,
и сви умрли у истом дану.

Било је то у некој земљи сељака
на* брдовитом Балкану,
умрла је мученичком смрћу

чета ђака
у једном дану.

А педесет и пет минути
пре смртог трена
седела је у ђачкој клупи
чета малена
и исте задатке тешке
решавала: колико може
путник ако иде пешке . . .
и тако редом.

Мисли су им биле пуне
истих бројки,
и по свескама у школској торби
бесмислених лежало безброј
петица и двојки.

8. *јуна*. — Терзић је са положаја на Стојковцу послао извештај у коме, између осталог, каже: „Јутрос у три часа скоро цео Пивски новоформиран баталјон се распао — под разорним дејством пете колоне — и самовољно, без ичијег одобрења, напустио је своје борбене положаје и кренуо кућама. Ми смо врло брзо интервенисали и са нашим јединицама Зетског одреда брзо смо их принудили на капитулацију и предају оружја без отпора и све их разоружали... Ова пета колона Пивске жупе хтела нам је забости нож у леђа кад се најмање надамо, али смо је брзом и енергичном интервенцијом угушили и спречили. Ви радите даље све што треба. Ових петоколонаша има око 105 који вам се упућују... Пошто је и IV дурмиторски баталјон петоколонашки настројен (отказују послушност — Пивљани), то ћемо и њега расформирати...“

Ја сам пресекао разоружане партизане Пивског баталјона, одржао им пригодни говор, укорио и саветовао, па су се њих 20 одмах јавили за борбу, а осталима је остављено на вољу да иду својим кућама. До расформирања Дурмиторског баталјона није дошло.

10. *јуна*. — Горанско — Смријечно (са Главним штабом под ватром бацача). Извесне непријатељске снаге четника и Италијана наједном су избиле на косу више Пивског манастира и засуле болницу на Горанску и штаб на Сињу бацачким бомбама. Један сат раније био сам обавештен да ће непријатељ негде у то време стићи на означено место и то сам казао Ивану, али се он насмејао и то назвао паникерским извештајем, не предузимајући ништа ни он ни Пеко. Зато је сада штаб морао наврат-на нос да се евакуише, изложен непријатељској ватри и остављајући извесне ствари да их мештани разнесу.

За све време од половине марта до данас на правцу Бршно — Никшићка жупа — Јасеново Поље — Брезна — Јаворак — Стојковац — Горанско, а тако исто око Шавника, Боана и Жабљака и према Колашину, вођене су непрестане крваве борбе с Италијанима и четницима са узајамним нападима и противнападима и осетним губицима на обе стране. Али се под притиском неупоредиво надмоћнијих снага непријатеља и по броју и, нарочито, наоружању, морало постепено узмицати.

11. *јуна*. — Смријечно — Забрђе (са Главним штабом). Извештени смо да је на Шћепан пољу 1. јуна формирана III санџачка бригада са овим штабом: командант Владимир Кнежевић-Волођа, политички комесар Рифат Бурџевић, заменик команданта Миле Перуничкић, заменик политичког комесара Велимир Јакић.

Прегршт истих снова
и истих тајни
родољубивих и љубавних
стискали су у дну џепова.
И чинило се сваком
да ће дуго,
да ће врло дуго
трчати испод свода плава
док све задатке на свету
не посвршава.

Било је то у некој земљи сељака
на брдовитом Балкану,

умрла је јуначком смрћу
чета ђака
у истом дану.

Дечака редови цели
узели се за руке
и са школског задњег часа
на стрељање пошли мирно
као да смрт није ништа.
Другова редови цели
истог часа се узнели
до вечног боравишта.

12. јуна. — Формирана је у Стабнима V црногорска бригада са овим штабом: командант Сава Ковачевић, политички комесар Радомир Бабић, заменик команданта — још није одређен, заменик политичког комесара Милинко Ђуровић, начелник штаба Велимир Терзић.

13. јуна. — Забрђе — Стабна. Ту је била партизанска болница са др Бором Божовићем. За заштиту ове наређено је Сави да се са бригадом повлачи десним крилом. (У Стабнима сам оставио нешто архиве која ми је сачувана.)

14. јуна. — Повлачење штаба и болнице преко Јазера за Тјентиште. То је био врло тежак марш. Пошли смо рано и одмах нас је ухватила таква провала облака да смо покисли, што се каже, до голе коже, а марш је био дуг 18 часова, већим делом под авионским бомбама. Кад смо пролазили преко висоравни Равно са много лепих пашњака и катуна, тукла нас је италијанска артиљерија од Гацка и Автовца, док су нас планинари издашно гостили млеком и сиром.

На изворном кориту Сутјеске застали смо у шуми да се одморимо и ту су нас засуле авионске бомбе. Нико није погинуо нити рањен, само се мој коњ од непосредне експлозије бомбе поплашио и у највећем трку утекао назад, али су ми га другови ухватили и предали.

Наилазећи у такозвана „врата Сутјеске“, тј. теснац са високим и стрмим странама, застао сам и направио романтичан снимак. Са мном је био Мирко Вешовић, мој племеник, организатор устанка у своме крају. Идући даље низ Сутјеску прошли смо кроз згариште Сухе и навече стигли на Тјентиште које беше такође згариште. И не само оно него сва околина.

На Тјентишту смо остали неколико дана без крова над главом и о „танкоме брашњенику“ или просто без њега, јер смо формално гладовали. Све унаоколо била је пустош, без живе душе. Спаљене куће ухватио коров и као да од туге ни птице не певају. Однекуд су довели једну заосталу козу, мршаву као костур, али смо је заклали, скували и у сласт појели, неславно разуме се.

Јединице су у повлачењу и груписању за привремено напуштање Црне Горе и тражење повољније територије за даље операције.

И баш у тој тешкој и неизвесној ситуацији овде треба да се одржи Друга конференција родољуба Црне Горе и Боке, која је била заказана за данашњи дан на Горанску, али то због неповољне ситуације на фронту није било могуће; одржаће се 16. јуна у 8 часова у оближњем засеоку Мркаље.

Конференцију је сазвао Народноослободилачки одбор за Црну Гору и Боку. Председник Извршног одбора Бошко Љумовић је потписао акт који гласи:

**НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКИ ОДБОР
ЗА ЦРНУ ГОРУ И БОКУ**

Бр. сл.
4. јуна 1942.

САВО ОРОВИЋ
пуковник
Гдје буде

Иницијативом родољуба, а у споразуму са НОО за Ц. Гору и Боку одржаће се, 14. јуна т. г. у 8 сати ујутру, конференција у Горанском (Пива).

Ова конференција претресаће актуелна питања у вези са унутрашњом и спољном ситуацијом.

Због важности саме конференције, Ваше присуство свакако је потребно, па Вас позивамо да се неодложно одазовете овоме нашем позиву и учествујете у раду ове конференције.

За све потребе у путовању, као и за коња, обратите се НО одборима и парт. властима који су дужни да Вам у свакоме погледу изађу у сусрет.

Овај позив послужиће Вам уједно као пропусница за долазак и повратак.

Смрт фашизму — Слобода народу!

НО Одбор за Ц. Гору и Боку,
За Извршни одбор
Б. Љумовић

16. јуна. — Око 8 часова скупили су се позвани делегати у засеоку Мркаље и у једној колиби, застртој дебелим слојем сламе, поседали да одрже заказану конференцију. (Сл. 64 и 65)

Конференцију је отворио пригодним поздравом Стојан Церовић. Краће говоре одржали су Јагош Јовановић и Марко Савићевић, а затим сам ја одржао свој говор, унапред спремљен, с тенденцијом да се разбије тмурно расположење због повлачења из Црне Горе и неизвесности:

ДРУГОВИ!

Оро гнездо врх тимора вије,
Јер слободе у равници није.

Сматрам за особиту част и срећу што ми се даје прилика да и по други пут поздравим окупљене најмјеродавније и најдостојније представнике нашега честитог и јуначког народа и да том пригодом изложим своје мисли и осјећања, као прилог овоме нашем братском и другарском збору и договору.

Послије оне велике и знамените конференције родољуба из Црне Горе и Боке, која је онако свечано и достојанствено одржана у нашем највећем народном светилишту, манастиру Острогу, 8. фебруара о.г., и на којој је изражено традиционално родољубље, слободарски дух и борбено јединство свих којима су част и слобода изнад свега, највећа светиња — ево данас, на падинама горастасног и снежног Маглића опет једне, још шире конференције, на којој су заступљени скоро сви крајеви наше поробљене отаџбине, и на којој има да се поред борбеног јединства изрази непоколебива одлучност за настављање народноослободилачке борбе још већом жестином све док и посљедњег фашистичког окупатора не уништимо или главачке бацимо у море и док не ликвидирамо издајнички четнички-петоколонашки покрет у нашој земљи.

У катастрофалном пожару овога највећег и најкрвавијег рата у историји, у коме су два међународна узурпатора и разбојника, Хитлер и Мусолини, повели своје фашистичке хорде да попут Хуна и Авара прегазе читав свијет и да га обавију мраком фашизма и ропским ланцима, устало је цјелокупно културно човјечанство, на челу са нашом мајком Русијом, и повело гигантску борбу на смрт и на живот против крволочних завојевача. У тој судбоносној борби узима видно учешће и наша земља, наша потлачена отаџбина Југославија, са својом херојском Народноослободилачком партизанском и добровољачком војском, која броји преко 20 батаљона прекаљених бораца, под вођством легендарних јуна(ка) — команданата, као што су другови: Тито, Дапчевић, Ковачевић и др.

Када се бивша југословенска војска издајом, паником и безглавошћу водећих фактора онако нагло расула, те је дошло до срамне капитулације наш витешки и честољубиви народ поцрвенио је од стида и јаукнуо од бола

Сл. 61 — Митинг на Горанском поводом доласка II пролетерске бригаде
(Горанско, 6. јуна 1942)

Сл. 62 — Ратна спрема Сава Оровића у току народнослободилачког рата 1941—1945.

Сл. 63 — Јан Кубиш, антентатор на Хајдриха у Прагу 27. маја 1942.

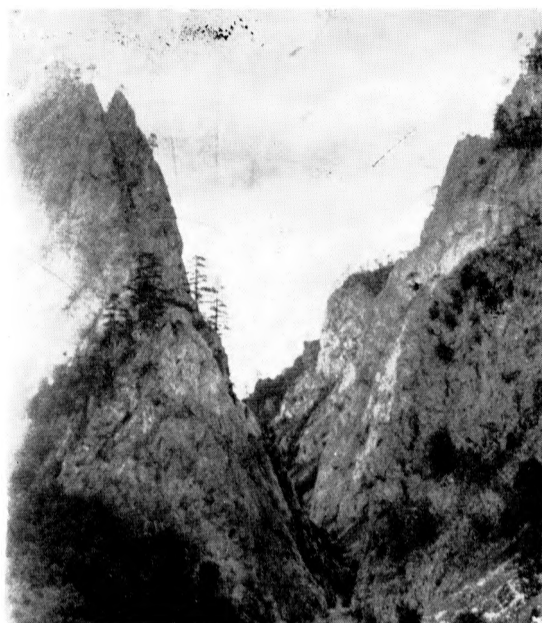

Сл. 64 — Друга конференција родољуба Црне Горе, Боке и Санџака на Тјентишту (зас. Мркаље, 16. јуна 1942)

Сл. 65 — Колиба у којој је одржана Друга конференција (скупштина) родољуба Црне Горе, Боке и Санџака (Тјентиште, зас. Мркаље, 26. јуна 1942)

Сл. 66 — „Врата Сутјеске“ кроз
која су једним делом прошле
јединице НОВЈ у трећој и пе-
тој непријатељској офанзиви
(14. јуна 1942)

Сл. 67 — Пренос рањеника преко Зе-
ленгоре; на челу је тешко рањени
Миљисав Раичевић (Зеленгора, 24.
јуна 1942)

Сл. 68 — Врховни командант Тито диктира заповест за поход у Босанеку Крајину (Врбница, 22. јуна 1942)

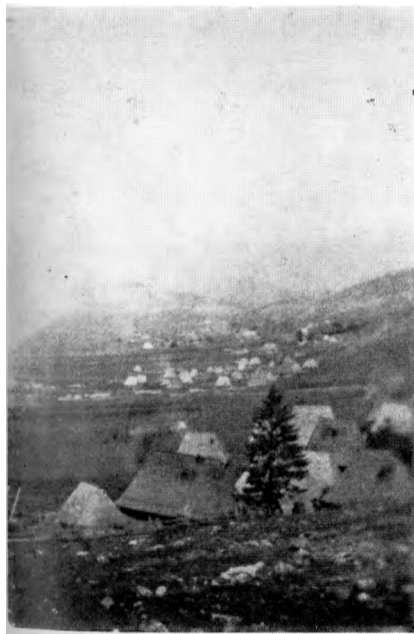
Сл. 69 — Чета домобрана заробљена при прелазу наше колоне преко пруге
Мостар — Сарајево (Градина, 4. јула 1942)

Сл. 70 — Група усташа заробљена у
околини Брадине, родног места њи-
ховог поглавника Павелића (Бради-
на, 4. јула 1942)

Сл. 71 — Вршидба пшенице у Бо-
сни са групом од шест коња —
село Дуга близу Прозора
(15. јула 1942)

Сл. 72 — Село Равно у источној
Восни, у коме су усташе попалиле
све српске куће (18. јула 1942)

Сл. 73 — Коста Нађ у време саветовања
команданата у Врховном штабу (Цинцар,
августа 1942)

Сл. 74 — Митинг у Гламочу, на коме говори Поп-Владо Зечевић
(септембра 1942)

Сл. 75 — Виле „Даница“ и „Миле-
ва“ код Гламоча у којима је био
смештен Врховни штаб
(август 1942)

не могући то да схвати нити да се са тим помири и, ријешен да као вазда часно испуни своју дужност, продужио је рат са непријатељем на своју руку и дигао устанак против окупатора. Овај рат повела је и организовала наша нада, и узданица, народна омладина, на челу са напредном и далековидом Комунистичком партијом којој се придружило све што паметно мисли и поштено осјећа, без обзира на племенско (национално), вјерско и политичко (партијско) обиљежје. Овакав поступак нашег народа одговара његовој свијетлој традицији, његовом светом праву на опстанак и његовим животним интересима у садашњости и будућности. Част за први устанак и почетак ослободилачке борбе у Југославији и код свих потлачених народа припада вјековној заточници слободе, витешкој Црној Гори. А како би могло друкчије и бити обзиром на њену славну прошлост, за коју одавно зна цео свијет и која је толико опјевана. Да наведем само неколико примјера.

Велики енглески песник Тенисон, инспирисан црногорским јуначким ратовима са Турцима за своју независност и за ослобођење поробљене браће, испјевао је 1877. пјесму „Црногорци“ која, у слободном преводу, у прози гласи:

„Уздигоше се на висине у којима кружи њихов краљевски орао, и ту за свагда сачуваше своју вјеру и своју слободу; неокаљани ничим, задовољни малим, дивљи, наоружани и дан и ноћ против Турчина. Никада није туђинска најезда прешла њихове стрме кланце; нога је поклецала, и црвеном крвљу обојен полумјесећ посрћући враћао се из боја; пред њиховим неустрашивим стотинама, хиљаде су бјежале погнуто, низ литице и кроз долове.

0. најмањи међу народима! Храпави камени престоле слободе! Ратници који сте пет вјекова одбијали силне руље турске, велика Црна Гора! Никада откако твоји врхови парају облаке и ломе олујине, никада дисало није племе моћнијих горштака од твојих!”

Том истом приликом и уз ту пјесму написао је чланак о Црној Гори знаменити енглески државник Гледстон у коме је, између осталог, изнео и стари црногорски закон за бјегунце који садржи ова четири параграфа:

1. да за вријеме борбе са Турцима, ниједан Црногорац не смије оставити бојно поље без наредбе својега главара;
2. да се бјегунац за навијек срамом жигоше и на прогонство из земље осуди;
3. да му се тада обуче женско рухо и преслица за појас принаше и
4. да жене са својим пратњачама изјуре такву кукавицу из светога храма слободе!

Његош зато каже:

„Ко ћ’ уфатит’ маглу у висине,
Ко ли Црну Гору покорити!...

Црна Гора је гнездо војинствене гордости, ће се браћа, јединци синови, све радо на жртву дава, да остане непорочна част прадједовска“.

То је отуд што су се Црногорци васпитавали уз чаробне звуке јаворових гусала са девизом: „Боље гроб, него роб“. Мајка је сина на војску испраћала ријечима: „Не враћај ми се без свијетла образа“, као на пр. мајка Живка Сенића:

Нема мајка до мене једнога,
Али она мени говораше:
Ајде пођи, синко, Сенић Живко,
Ако с пута донио срамоту,
Жива тебе мајка не виђела.

Када је једном приликом Омер-паша умирио побуњену Босну, на питао султана куда ће даље с војском, да ли на Србију или на Црну Гору — султан њему тихо одговара:

Прођ’ се свега Омерице стара!
Ти не дирај у Србију, море!
Подалеко клон се Црне Горе,
Те су земље као гњезда оса,
Ја не тражим да сам њихов госа,
Јесу мале, ал су гује љуте,

•*

На слободу своју навикнуте,
Ко их узме и ко их прогута,
Тешко њему по стотину пута,
Велико ће чудо њега снаћи:
Прогришће му трбух на изаћи!

Са таквим свијетлим традицијама и са тако херојским васпитањем наш народ није могао да се помири са ропством, јер, како каже Шантић:

Волови јарам трпе, а не људи,
Бог је слободу дао за човјека

већ је пошао стопама својих славних предака и послушао поклич свога великог барда Ђуре Јакшића, који звучи као војничка труба:

Падајте, браћо! плин'те у крви!
Остав'те села, нек' гори плам!
Бацајте *сами* у огањ децу!
Стресите с себе ропство и срам!

И планула је пушка осветница, залепршала се ослободилачка застава и сврстали су се заточници националне слободе, части и образа у чврсте и непробојне партизанске редове, који, ево, већ годину дана бију љути бој са окупатором, задају му тешке ударце и наносе осјетне губитке, што се види из ове очајничке наредбе крвожедног бијесног пса Пирција Биролија несрећним алпинцима, у којој каже:

„Фронт на Балкану је тежак и мучан. Обраћам се нарочито онима, који у овом страшном партизанском рату, на овом ђаволском терену знају подносити разбојнички систем побуњеника... Немојте се сажалити на биједу народа чију сте земљу окупирали. Милост према онима који су рашчерчили дивизију црних кошуља „Месина“ — злочин је“.

Тако штекће у срдитој немоћи злогласни паликућа Бироли, будући му не помаже ни огромна бројна надмоћност нити сва модерна борбена средства. Не може да савлада партизане, који су као и њихови преци „викли без голема мријет' јада“, премда су у упоређењу са противником били скоро голоруки. Али војна наука налази да је најопаснији непријатељ онај који је решен да погине, а стара је, искуством освештена истина да „бој не бије свијетло оружје, већ бој бије срце у јунака“.

Уколико пак окупатор успијева да мјестимично и привремено поново освоји територију која је била ослобођена, то има да благодари само помоћи наших издајника петокOLONаша, мобилисаних у четничке банде, које код њега играју биједну улогу ловачких керова.

У овој неравној борби наша Народноослободилачка партизанска војска одиста је показала хероизам и пожртвовање коме нема примјера у историји свијета. За такво самопрегоријевање Достојевски каже: „Нема веће идеје од жртвовања сопственог живота у одбрани своје браће и своје отаџбине“.

Виктор Иго то исто вели овим ријечима: „Ништа није узвишеније, него кад се један млад човјек свјесно и добровољно жртвује за једну велику идеју“. А куд ће узвишенија и већа идеја од двоструког ослобођења за које се бори наша партизанска војска, тј. од националног ослобођења испод окупатора и политичког (социјалног) ослобођења од експлоатисања човјека по човјеку, наиме од онакве државне управе гдје државни управљачи сматрају државу као свој пашалук, а државну касу као своју; гдје таштина, пушта самовоља, безумна раскош, ниске интриге, протекција и корупција владају судбином народа; гдје се земља сматра као неки плијен за једну мањину повлашћених, док се огромна већина скоро обесправљених оставља сама себи, у мраку непросвједности и у невољи сиромаштва. Ништа није оправданије но се борити против мрског фашистичког окупатора и његових слугу петокOLONаша, од којих први би хтјели да од нас нагтоаве афричку колонију, а други да и даље јашу на грбачи народа у онаквом трулом и реакционарном режиму какав је био у Краљевини Југославији до њене пропасти.

Ову борбу, као што је познато, наш народ води стотинама година јер су на ову лијепу и богату земљу често насртали завојевачи и са истока и са за-

пада, а домаћих изрода — издајника такође је било прије као и сада. Онда су се они звали Вук Бранковић, Станко Црнојевић итд., за које Његош каже:

Истурчи се плахи и лакоми,
Млијеко их српско разгубало.

А сада су то Милан Недић, Дража Михаиловић, Крсто Поповић, Бајо Станишић, Анте Павелић и многи други, које ће као и њихове претходнике стићи народна клетва и партизанска казна.

Начин наше борбе такође је традиционалан: наша јевојска народна милиција на добровољачкој основи, а наша тактика герилски ратили ононаше старо хајдуковање и комитовање које пјесник овако описује:

Кућа моја чарна гора,
А постеља камен ови,
Моја браћа све одскора
Али прави соколови.
С њима с' вином с ове горе
Као муња, на злотворе.

И завршава, дајући велики значај таквоме ратовању, ријечима:

Нико тебе не ћеде помоћи,
Роде мили у претешкој ноћи,
Ал' с' у гору диже синак пусти,
па дохвати руком мрак тај густе,
Ајдук кликну, шара пушка плану,
А Србији бијел дан освану.

И ми се ето налазимо у тој улози и под таквим околностима. А и сада као увијек наслањамо се на нашу матушку Русију, без чије заштите и помоћи одавно нам се не би трага знало.

Сада велика Русија, препорођена и оснажена октобарском револуцијом, узима у заштиту не само нас, већ спасава цијело човјечанство од фашистичке немани, што се види и из признања Черчилова, који јуначки руски отпор назива „руском вјечном славом“ и каже: „Руси су под вођством генијалног ратника Стаљина подијелили жртве и губитке које ни једна друга земља на свијету не би могла издржати“.

Одиста једино под снажним ударцима херојске Црвене армије претворило се Хитлеров „муњевити рат“ у танкање на мјесту и у страховити пораз његове војске, тако да ова сада једва одолева руским нападима, а када се образује и западни фронт од енглеских и америчких трупа, које су за то припремљене, Хитлер ће бити брзо дотучен и искусиће заслужену казну са свом фашистичком жгацијом. То гарантује, и то ускоро, огромна снага Русије и њен војни савез који је ових дана Молотов склопио у Лондону и Вашингтону.

Што се тиче наше борбе, она има да се настави још упорније и са све већим одушевљењем, обзиром на сигурну и скору побједу. Јер наша и осталих поробљених народа борба увелико олакшава и убрзава побједу и ослобођење, то је једно; а друго, ми нећемо да нам се дарива слобода, већ сами да је извојемо. Само такво гледиште је оправдано и часно. А „ко хоће часно, не може јасно“, то је познато, и зато треба и одсад да све тешкоће ове наше ослободилачке борбе сносимо без роптања, са пјесмом, не губећи из вида узвишеност циља, као и част коју сваки појединац стиче својим учешћем у овој војни. Са коликим ће поносом на пр. сваки од нас моћи да каже: „Ја сам, учествовао на конференцији родољуба на Маглићу за вријеме окупације“. Још под оваквим околностима, када смо привремено морали да узмакнемо и када су малодушни и колебљиви у искушењу да подлегну паници и да <бе осрамоте, заборављајући на Његошеву изреку да „страх животу каља образ често“ и народну пословицу „На муци се познају јунаци“.

Увјерен да сви ви у погледу вјере у коначну побједу и у погледу настављања наше свете ослободилачке борбе имате истоветно и позитивно мишљење,

ја вас позивам да се овдје на овом тимору свечано завјетујемо на истрајност до краја, са све већим залагањем, као што наш велики патриотски пјесник Алекса Шантић вели у овим стиховима, којима ћу и да завршим ово своје излагање:

Ми пут свој знамо, пут Богочовјека,
И јаки као планинска ријека,
Сви ћемо проћи преко оштра кама,
Све тако даље, тамо, до Голготе,
И кад нам мушке узмете животе,
Гробови наши бориће се с вама.

У то име подвикнимо са стиснутом песницом и одлучније него икад: Смрт фашизму! Доље издајници!

И кликнимо из дубине душе:

Живјела наша јуначка Народноослободилачка партизанска војска!

Живјела побједоносна Црвена армија!

Живио генијални вођа и учитељ друг Стаљин!

Одређена комисија је саставила резолуцију која је акламацијом примљена.

Она у целини гласи:

Народноослободилачка борба у Црној Гори, Боки и Санцаку против фашистичких и империјалистичких разбојника јесте саставни дио борбе коју воде сви народи Југославије, народи поробљених европских држава и наши савезници Совјетски Савез, Енглеска и Америка. Ову борбу наш народ води помоћу своје наоружане НОП и ДВ која представља жељу народа да истера окупатора из наше земље, уништи фашизам и ослободи народ. Наш народ је успио у тој борби да ослободи велики дио територије, али баш када су се окупатори налазили у најтежем положају, они су нашли савезника, издајнике нашег народа на челу са пуковником Бајом Станишићем, мајором Ђорђијем Лашићем и Павлом Ђуришићем, капетаном Југословенске војске, за које постоје докази да по наредби генерала Драже Михаиловића воде борбу против нашег народа добијајући помоћ од окупатора. Они су нашли у Црној Гори помоћника у лицу Крста Поповића који већ 20 година служи Италији. Под руководством Драже Михаиловића, о чијем издајству постоје званични документи који су нађени код његовог савезника мајора Тодоровића, воде ови издајници злочиначку противнародну борбу користећи тешко економско стање нашег народа. Невиђеним терором они су натјерали један дио становништва да се са окупатором бори против своје слободе. На тај начин они су омогућили окупатору да одвоји један дио онага за борбу против Совјетског Савеза. Такво стање, које је створено злочиначким радом ових издајника, веома узнемирује нас родољубе из Црне Горе, Боке и Санцака. Због тога што се тај рад води под руководством једног члана владе у Лондону — он добија карактер тешког злочина у историји нашег народа. Ми родољуби из Црне Горе, Боке и Санцака сматрамо да влада у Лондону не зна за тај издајнички рад Драже Михаиловића, јер да зна, она би се вероватно јавно одрекла њега, јер то захтевају огромне жртве и патње нашег народа, наша борба и борба наших савезника на свим фронтима против фашистичких угњетача. У исто вријеме изјављујемо да ћемо одлучно и убудуће наставити ослободилачку борбу против окупатора, његових најамника и свих оних који би им помагали, све до потпуног уништења и истјеривања окупатора из наше земље.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Резолуцију је потписало 39 родољуба, од 75 колико је познато. А остали су се писмено сагласили с њом.

Учесници на Конференцији родољуба Црне Горе и Боке на Тјентишту,
16. јуна 1942. године:

- 1) Стојан Церовић, новинар из Никшића (Савез земљорадника),
- 2) Томо Раичевић из Озринића (.Савез земљорадника),
- 3) Марко Савићевић, публициста из Пећи (Народна сељачка странка),
- 4) Ристо Перовић, потпуковник у пензији из Бјелопавлића,
- 5) Срдан Новаковић, капетан у пензији из Пипера,
- 6) Благога Рамовић, потпуковник у пензији из Загараца,
- 7) Божо Љумовић, прив. намештеник из Подгорице,
- 8) Блажо Марковић, свештеник из Црмнице (судија Духовног суда —
Цетиње),
- 9) Бошко Лазовић, прив. намештеник из Никшића,
- 10) Маријан Лекић, учитељ из Васојевића,
- 11) Ђорђе Калезић, свештеник из Бјелопавлића — Даниловград,
- 12) Јагош Јовановић, професор из Подгорице — Пипери,
- 13) Бошко Милутиновић, учитељ из Пипера,
- 14) Видо Бурић, председник општине из Чева,
- 15) Андрија Прља, бивши шеф пореске управе из Љуботиња,
- 16) Радован Мијушковић, адвокат из Пјешиваца (Народна сељачка странка),
- 17) Мирко Вешовић, адвокат из Васојевића,
- 18) Ђоко Павићевић, капетан у пензији из Никшића,
- 19) Миро Крстајић, капетан у пензији из Жабљака,
- 20) Момчило Павићевић, новинар из Бјелопавлића,
- 21) Саво Оровић, пуковник из Васојевића,
- 22) Митар Вујовић, капетан из Кочана,
- 23) Др Симо Милошевић, проф. универзитета из Боке Которске,
- 24) Др Радоје Мијушковић, лекар из Пјешиваца,
- 25) Др Јован Бијелић, лекар из Боке Которске,
- 26) Др Јован Булајић, лекар из Вилуса,
- 27) Милић Јауковић, председник општине из Дробњака,
- 28) Др Борисав Божовић, лекар из Пипера,
- 29) Др Војислав Ђукановић, лекар из Бањана,
- 30) Војислав Зечевић, новинар из Васојевића,
- 31) Мило Јовановић, сељак из Бјелопавлића,
- 32) Ђорђе Лопичић, професор из Цетиња,
- 33) Вучина Вучинић, учитељ из Пипера,
- 34) Милинко Маројевић, судијски приправник из Жупе никшићке,
- 35) Павле Пенчић, економ болнице,
- 36) Нико Јовићевић, новинар из Ријеке Црнојевића,
- 37) Илија Милутиновић, управитељ грађ. школе из Пипера,
- 38) Вуко Радовић, професор из Колашина,
- 39) Вуко Ђокић, трговац из Колашина.

•И свештеници Црне Горе и Боке у партизанима одржали су своју скупштину истог дана на Тјентишту и донели Посланицу свештенству и народу, у којој апелују на борбу против окупатора и осуђују сваку сарадњу са непријатељем као издају.

Посланицу су потписали чланови скупштине:
прота Јован Жугић из Никшића,

прота Мирчета Головић из Никшића,
свештеник Блажо Марковић, иследни судија Црквеног суда са Це-
тиња и
свештеник Ђорђе Калезић из Бјелопавлића.

17. јуна. — Добио сам преко Павла Пекића, који је био командант базе у с. Мркаље, извештај да сам позван у Врховни штаб. Позвани су такође Стојан Церовић и Марко Савићевић, али Марка позив није стигао, јер је одмах са конференције пошао за Црну Гору, тамо заробљен и стрељан. Фашистички „Глас Црногорца“ донео је вест да је Савићевић тобоже стрељан „зато што је 1918. године учествовао у уједињењу Црне Горе са Србијом у државу Југославију“.

Церовић и ја смо отишли у Врховни штаб, али нисмо путовали заједно.

18. јуна. — Тјентиште — Врбница (у шуми), у Врховни штаб по позиву.

Овога дана рано пошао сам код Пекића, као што ми је писао, да до-
бијем потребне податке за правац кретања и пратиоца који зна пут, а то је био Боро Брајовић, врло отресит и поуздан водич.

Био сам радостан што ћу упознати врховног команданта друга Тита и радознао да видим у чијим је рукама вођство устанка. Знао сам да је политички организатор и руководиоца народноослободилачке борбе Ко-
мунистичка партија, али сам знао и то да је непосредно вођство у сва-
кој организацији увек у крајњој линији оличено у једној особи. Ово по-
готово важи за војску која има изреку: „Где командују двојица, не
командује нико“. Хтео сам, дакле, да знам ко је тај изабрани месија на
челу наших народа у овим судбоносним данима ослободилачког рата и
револуције, када је у питању „бити ил’ не бити“.

Другу Титу ме предвео и представио један од његових главних са-
радника, Иван Милутиновић. Тито је седео у колиби од буквине поред
ватре, на ћебету, са прекрштеним ногама („по турски“) и са малом лули-
цом за цигарете у устима. Пошто смо се поздравили, сео сам на указано
место поред њега. Ту је осим Ивана био и поп Влада Зечевић. Донета је
кафа. Тито се распитивао за борбе вођене у Црној Гори и за одржану другу
конференцију, за коју каже да је својом декларацијом „раскринкала из-
дајнички рад Драже Михаиловића и његових четника“. Похвалио је и
мој говор на конференцији који су пред сам мој долазак били прочитали.

После смо пошли да разгледамо логор и том приликом ми је причао
о свом ранијем животу и раду, о учешћу у октобарској револуцији и о
борбама које су прошле (1941) године вођене у западној Србији која је
била скоро сва ослобођена. У Ужицу су имали фабрику оружја, која је
дневно израђивала по 400 пушака и 70.000 метака. Али су је Немци уз
помоћ домаћих издајника минирали и том приликом је погинуло
120 најбољих радника и изванредан број бораца и грађана, а замало и сам
Тито који се налазио у стану у непосредној близини фабрике. То је био
почетак прве непријатељске офанзиве у којој су партизани Србије пока-
зали невиђену храброст и пожртвовање, али се ипак морало одступити

преко Санцака у источну Босну. То није довело ни до каквог обесхрабрења, већ до подстрека за још замашније потхвате. Вели да је формирање пролетерских бригада велики напредак у народноослободилачком покрету, јер ће ове јединице бити носилац братства и јединства и буктиња устанка широм Југославије. Даље каже да у Совјетском Савезу има сина од 17 година који је у борби изгубио руку и као херој има висока одликовања.

Већ овај први сусрет и разговор с Титом био је довољан да ми улије веру у коначну победу. Његов проицљиви поглед, јасна мисао, брзо схватање ситуације, одлучно решавање проблема, озбиљно узимање своје одговорне улоге и целокупно држање одавали су човека необично бистре памети, јаке воље и неисцрпне енергије, који зна шта хоће и који без компромиса упорно греди постављеном циљу, а то су гаранције успеха и победе. При расстанку помислио сам: Ево изабраника! Судбина устанка, земље и народа у сигурним је рукама.

Том приликом питао сам Тита за право име, али он рече да ће се то доцније знати. И то што се сазнало и како је до тог имена дошло хоћу баш овде да изнесем.

Јосип Броз Тито је као комуниста морао, како у земљи тако и у иностранству, да живи илегално под разним туђим именима. Потписивао се и представљао људима као: Георгијевић, Загорац, Руди, Новак, Валтер; легитимације је имао са именима: инжењер Славко Бабић и инжењер Иван Констањшек; пасоше: шведски са именом Цон Александер Карлсон, канадски као Спиридон Мекас, а чешки као инжењер Колар и инжењер Јосип Томанек.

Име „Тито“ узео је 1934. године. У органу Комунистичке партије Југославије „Пролетеру“ потписивао се са ТТ или Т.Т., а по устанку 1941. године у Билтену Врховног штаба потписује се именом Тито као командант Врховног штаба и секретар КПЈ, и отада се име Тито све више чуло у народу и у свету.

Много је било нагађања откуда је Јосипу Брозу Титу псеудоним Тито. У народу се причало како је он енергично решавао све проблеме и тачно свакоме од својих сарадника одређивао шта има да ради, речима: „ти — то, ти — то“, и по томе су га наводно другови назвали Тито. Код неких савезника име Тито је извођено као верзија од Титуса (римског императора). А фашистичка команда, у тежњи да омаловажи успехе Народноослободилачке војске, тумачила је да име Тито долази од почетних слова ових речи: Тајна — Интернационална — Терористичка — Организација.

Међутим, ни једно, ни друго, ни треће тумачење није тачно. Јер је Јосип Броз Тито узео за свој псеудоним једно име које је у Хрватској, а нарочито у Загорју, његовом завичају, врло често. На пример, то име је имао Тито Дуговић, храбри Загорац који је учествовао у одбрани Беотрада од Турака 1456. године и, када се један јаничар пробио до врха куле да скине заставу, Тито Дуговић је скочио на њега *М* заједно су се «урвали у понор. Исто име носио је Тито Брезовачки, најпознатији кајкавски књижевник из 18. века, чије се комедије и данас приказују. Отац

познатог хрватског писца Ђалског звао се Тито. *И* тако даље, има у Хрватској и данас велики број људи са именом Тито.

По обиласку логора довео је Вељко Драгићевић неколико другова из Пратеће чете ВШ те су ми направили колибу за становање. Храна је овде, после оног гладовања на Тјентишту, а често и раније, била добра, а Стојану и мени слао је Тито појачање из његове кухиње. При том у оближњим крчевинама имаше доста јагода које смо добро користили.

Вељко Драгићевић беше шеф Одсека за везу ВШ. Он је пре рата био пилот цивилног ваздухопловства код „Аеропута“, а уједно и радио-телеграфиста, па га је избегличка влада послала са енглеском Војном мисијом код Драже Михаиловића у којој су били мајори Захарије Остојић и Мирко Лалатовић. Али кад су дошли у Србију и кад је Вељко сазнао ко води борбу против окупатора, а ко је кочи, прикључио се партизанима заједно са радио-станицом која је била намењена Дражи. Њу сада добро користи ВШ за везу са радио-станицом „Слободна Југославија“ са које сам овде први пут чуо позив, којим су се завршавале вести за Југославију. Говорио их је Буро Салај:

„Драги слушаоци, ширите свуда и на сваком месту извештаје Врховног штаба о јуначкој борби Народноослободилачке војске и партизанских одреда.

Родољуби широм земље, ступајте смело у Народноослободилачку војску и партизанске одреде, оружајте се и чистите градове и села од окупатора и издајника нашег народа“.

У ЈБубини, близу Врбине, формирана је 17. јуна 1941. црногорска пролетерска бригада у овом саставу: командант бригаде Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић, заменик команданта Шпиро Мугоша, заменик пол. комесара Бошко Ђуричковић; руководилац политодола Милентије Поповић, чланови: Веселин Маслеша, Радован Зоговић и (касније) Стана Томашевић; интендант бригаде Станко Даниловић.

Штабове батаљона сачињавали су:

1. батаљон: командант ЈБубо Вучковић, политички комесар Велиша Лековић, заменик команданта Мило Јовићевић, заменик пол. комесара Блажо Ломпар;

2. батаљон: командант Нико Стругар, политички комесар Душан Петричевић, заменик команданта Милован Челебић-Кичица, заменик пол. комесара Спасо Дракић;

3. батаљон: командант Василије-Вако Ђуровић, политички комесар Марко Шофранац (и одмах га заменио Буро Чагоровић), заменик команданта Мироје Жарић, заменик пол. комесара Владо Божовић;

4. батаљон: командант Саво Дрљевић, политички комесар Војо Машковић, заменик команданта Милета Ђукић, заменик пол. комесара Бошко Рашовић;

5. батаљон: командант Момчило Полексић, политички комесар Мијуско Шибалић, заменик команданта Вељко Жижич, заменик политичког комесара Филип Бајковић.

Деветнаестог јуна Немци су из авиона бацали летке:

Pozor partizani!

VI VEĆ MJESECIMA STOJITE OVDJE U BOSNI I OČEKUJETE SA OŽENJOM POBJE-
DU MOSKVE. ONO, ČIME SU VAS VAŠE VODJE HRABRILI, BILO JE LAŽ I OPSJENA. ZIM-
SKA BITKA NA ISTOKU ZAVRSILA SE KRVAVIM PORAZOM STALJINA. NAŠA VOJSKA SA
SVOJIM SAVEZNICIMA DANAS JE JAČA NEGO IKADA. KOD KERČA I HARKOVA POLU-
ČILI SMO OČROMNE NOVE POBJEDE NAD BOLŠEVICIMA. TIMOŠENKOVE ALIJIJE RAZBI-
JENE SU.

STALJINA NE MOGU NI CHURCHILL NI ROOSEVELT SE SPASITI TA OD NJIH
KOLIKO PUTA OBECANA POMOĆ IZOSTALA JE. NJEMAČKE PODMORNICE POTOPILE SU
SAMO U SVIBNJU PREKO 200 VELIKIH BRODOVA SA SKUPOCJENIM MATERIJALOM. A
DNEVNO TONU NOVI ENGLEZKI I AMERIKANSKI BRODOVI NA DNO MORA. JAPANCI
STOJE PRED OBALAMA AMERIKE, DOK SU ENGLEZE NA MORU I NA KOPNU HAME-
TOM POTUKLI. NJIHOV PRODOR U INDIJU JE U PUNOM TOKU. NJEMAČKA VOJSKA SA
SVOJIM STRASNIM NOVIM ORUŽJEM NASTUPILA JE NA ISTOKU ZA ODLUCNU LJETNU
OFENZIVU.

I VAMA U ZAPADNOJ BOSNI ZADANI SU TEŠKI UDARCI. PRIJEDOR JE ZAUZET
U PRVOM NALETU, ISTO I RUDNIK LJUBIJA. VI SE NALAZITE U JEDNOM KOTLU, KOJI
JE NJEMAČKIM I HRVATSKIM ČETAMA OPKOLJEN, PRITISAK PREMA SREDINI POJACA-
VA SE UZ DANA U DAN. PODVOZ ORUŽJA I MUNICIJE ONEMOGUĆEN VAM JE.

SVAKO OPIRANJE POSTALO JE BEZMISLENO. VAŠA SE KRV UZALUDNO PRO-
LJEVA.

POLOŽITE ORUŽJE!
PREDAJTE SE!

17. LIPNJA 1942.

Njemačko Vrhovno Zapovjedništvo

Летак који је ширила немачка команда (од 17. јуна 1942)

20. јуна. — У логору код Врбнице Врховни штаб је одржао саветова-
ње са штабовима бригада и дотичним командантима батаљона о даљим
операцијама пошто је у Црној Гори завршена трећа непријатељска офан-
зива.

Поседали смо по ледини у хладу, испод лиснатих букава, а друг Тито
на једној клаци пред нама, и тако је отпочела ова знаменита конфе-
ренција.

Друг Тито је детаљно изложио спољну и унутрашњу ситуацију, па је
онда ставио на дискусију главну тачку дневног реда: Покрет бригада и

њихов непосредни задатак. У дискусији је узело учешћа више присутних. Било је разних комбинација, а у обзир су долазиле ове три:

- 1) да се пође преко Санцака за Србију,
- 2) да се упутимо у правцу источне Босне,
- 3) да се вратимо у Црну Гору.

Пошто је завршена дискусија, друг Тито се није сложио ни са једном комбинацијом из ових разлога: правац преко Санцака и повратак у Србију је скопчан са јачим борбама и преурањен; преко источне Босне — слаба исхрана и тешке борбе без изгледа на већи успех, а повратак у Црну Гору за сада није целисходан из истих разлога. Он је одлучио да се пође преко Калиновика, северним падинама Динарског била, за Босанску крајину до Хрватске, правцем који диктирају како војни тако и политички разлози, то јест: добра прилика за велике диверзантске акције, као што је рушење пруге Мостар — Сарајево, коришћење постојећег расположења народа за устанак, формирање нових бригада и већих јединица, проширење слободне територије итд.

Пета бригада (Саве Ковачевића) да остане у околини Маглића за заштиту рањеника и акције према Пиви и другде, према могућностима. Овој бригади придат је Херцеговачки одред са још неким мањим деловима.

Титова одлука је једногласно прихваћена и он је затим дао упутства за организацију и извршење марша, па је нарочито нагласио: међусобно потпомагање другова и јединица, извлачење рањених и погинулих по сваку цену, евиденцију подвига, вођење јединичних спискова, спискова погинулих и рањених, затим је дао упутства у погледу камуфлаже и тишине на маршу, ограниченог ложења ватри итд.

Затим је начелник Врховног штаба Арсо Јовановић изложио детаљан поступак на маршу према Ратној служби:

Кретање ће се вршити ноћу, без галаме и ватре. Маршеви неће бити дуги. Држање јединица у руци. Међусобно потпомагање. Одмор и преноћиште ван насељених места, у шумама, на високим местима.

Исхрана: за златни и сребрни новац и реквизицијом. Свака бригада да има своје интендантско одељење.

Избегаваће се ситне борбе, а наметнуте одлучно примати. У последње време изгинуло је више другарица због необучености. Извежбати их и штедети.

Знаци распознавања даваће се за по 10—15 дана.

Сигнализација: црвеним барјачићима, ракетама и ватром.

Извиђање на веће даљине, 2—3 км, 20—30 војника.

Обезбеђење на месту: редовно, на доминирајућим положајима.

Поступак са становништвом: пријатељски; настојаће се неутралисати га унапред упућеним прогласима и договором.

Путовође су неопходне, тражити увек поуздане.

Одржавати ред на чесмама и бунарима.

Да се воде спискови људства.

Бележити светле примере.

Чистити оружје. Вршити преглед чешће, нарочито после борбе.

Приправност: увек строга. Јединице груписане.

Пазити да се увек понесе једнодневни оброк хране на рукама, с тим да се не утроши одмах.

Економија снага: чувати људство и стоку од излишног замарања.
Поступак са војницима — другарски.

А ја сам дао следеће напомене:

1. исхрани трупе поклонити велику пажњу, да је глад не дезорганизује (распе) и онеспособи. У том циљу вребати непријатељске магацине, коморе и возове, пленити петоколонуашку имовину и реквизирати стоку У народу;

2. дисциплина да се учврсти по примеру на Црвену армију. Свуда завести прави војнички ред и одговорност. Свака јединица да заведе дежурство;

3. обавештајна служба, извиђање и обезбеђење да се појачају и редовно практикују. Навео пример маричке погибије услед недостатка обезбеђења;

4. обилазак, надзор и контрола од стране старешина као обавезни;

5. да се изради упут за моралну наставу, за обуку и за борбу, као што сам раније предлагао и нудио се да то сам пројектујем. Истакао недостатак војничког знања код омладине, нарочито код другарица;

6. да се нареди обавезно извођење наставе по јединицама кад год је могуће. Особиту пажњу посветити обуци у гађању, а аутоматским оруђима нарочито.

По завршеном саветовању и састављеном плану за предстојећи марш-маневар (од 250 километара) издата је заповест. Тај моменат када врховни командант друг Тито у својој колиби диктира ову значајну историјску заповест снимом сам својим фотографским апаратом. (Сл. 68)

Заповест куца на писаћој машини Титова секретарица Зденка-Даворјанка Пауновић, кћер учитеља из Пожаревца, студент права.

Ово је аутентичан текст те заповести Врховног команданта од 22. јуна 1942*):

1) Прва бригада прикупиће се до пред мрак 24. текућег месеца око коте 1227 и југоисточно од ове коте (ово место налази се 2 километра јужно од села Јелашца). Обезбеђујуће делове истура на Велики рат, као и на Каћун шуму око коте 1405.

Пре доласка главнине на назначену просторију потребно је упутити поједине чете да растерају четничке заседе на том правцу и обезбеде размештај и извиђање главнине.

Правац кретања до наведене просторије извиђати. Изгледа да би био најбољи правац кретања: Замрштен — Воден — Коњске Воде — Ошљи до — с. Јелашца. Благовремено путовању пронаћи.

2) Трећа бригада прикупиће се позади, јужно од Прве бригаде, на просторији око коте 1151.

Долазак на ову просторију правцем: Грандићи — Врбница — Велиновац — Виден — Коњске Воде — Ошљи до. Дужина марша око 9 часова, на према томе подесити час поласка.

По доласку на просторију око коте 1151 потребна су мала обезбеђења у правцу села Јелашца, преко коте 1221.

3) Друга бригада прикупиће се до мрака 24. текућег месеца око коте 1167 (један и по километар западно од села Борија). Обезбеђење истурити: једну чету на коти 1132, мањи део, до једног вода, на Ђурово брдо, а једну чету на коти 1090, коса источно од села Јелашца.

Правац доласка на ову просторију: Врбница — Балиновац — Луга — кота 1313 — Коњске Воде — Ошљи до — Мехачка чесма — кота 1209 — кота 1137 — кота 1167. Дужина марша око 8 часова према чему и подесити час поласка.

*) Заповест је писана у 08.00 ч. у заглављу заповести је речено да података о непријатељу нема и да ће покрет наших снага почети 24. јуна.

Истим правцем, а позади Друге бригаде, кретаће се наш штаб. Бригада ће за назначени правац кретања упутити до седам часова изјутра 24. текућег месеца двојицу путовођа у штаб.

4) Четврта бригада прикупиће се позади, јужно од Друге бригаде и то око коте 1137, до самог пута. Правац кретања: Љубиња — Мрчине Колибе — Језеро — Луг — Коњске Воде — Ошљи до — Мехачка чесма — кота 1209 — кота 1137. Имати у виду да на карти није назначен пут од Улога до Коњских Вода. Према томе овај део пута треба извидети. Ако на том делу нема пролаза, онда покрет извршити преко Видена.

5) Прва и Друга бригада успоставиће патролну везу преко коте 1090. Веза са штабом код коте 1137, где да нам све бригаде упуте курире пошто они буду упознати с местима штабова бригада.

6) На местима преноћишта, односно преданишта, могу се ложити ватре само за кување јела, бирајући заклоњена места.

Сваки покрет војника ка оближњим селима забрањује се.

7) Добавку хране из загорских села регулисаће друг Чича Јанко. Без његовог знања од хране се не сме ништа набављати. Штабови бригада ће се постарати да добију нешто сребрног и златног новца за куповину хране.

8) Пре поласка на марш настојати да се обезбеди храна, бар у месу, за два дана.

9) Становништву загорске општине 23. ов. м. упутити приложени летак.

10) С наведене просторије покрет отпочети у 20 часова 25. ов. м. и то:

Десна колона: Друга бригада, Штаб, Четврта бригада правцем: Зурова брда — Виховац — кота 1124 — Мосоровићи — Влахоље — кота 1186 — Премилово брдо — Бевојачко врело — Врховине — Рађеновићи, у чијој ће близини бити преданак. Покрет с те просторије биће вероватно око подне 25. ов. м., што ће Штаб регулисати на лицу места.

Лева колона: Прва и Трећа бригада правцем: кота 1120 — Подкрај — кота 1001 — Мјеховче — Божановићи — Премилово брдо, а одавде правцем који је назначен за десну колону. Преноћиште југозападно од Рађеновића.

Колона која прва стигне на раскрсницу Премиловог брда биће челна колона. Настојати да то буде лева колона која има краћи пут за покрет. У области села Рађеновића јединице десне колоне сместиће се десно, а јединице леве колоне лево, западно од овог села. Потребна су непосредна обезбеђења.

Вероватно је да ћемо 26. ов. м. по подне извршити покрет на просторију Чемерница — Тужина — Сировица — Шуме. Ово ћемо регулисати на лицу места. Старешинству кадра саопшталати само једнодневне маршове.

11) Код дневних покрета пазити на осматрање из ваздуха, па кретати се по мањим групама (батаљонима). Јединице треба да се камуфлирају а затим и склањају на појаву авиона.

12) При проласку поред Калиновика задржати потпуну тајност. Непријатељски осматрачи са аутоматским оруђима вероватно се налазе на коти 1187, 1138, као и на Врања Глави. Калиновичку посаду сачињава око 300 усташких и домобранских војника.

Становништво око Оцака Бјелимића, југоисточно од Височице, јесте муслиманско, непријатељски расположено према четничким бандама, а вероватно и према нама. Настојаћемо да ово становништво неутралишемо — учинимо безопасним за време покрета. Становништво око Ракитнице, Луковца. Умољана до сада је остало ван догађаја, па није вероватно да ће при нашем брзом пролазу изављати отпор. У противном и тај лео бисмо морали .тти^в-ди^ати. У овим групама насеља налази се по 400—500 муслимана. Настојаћемо да из ових муслиманских насеља купимо нешто хране.

13) Знаци распознавања.....

14) Мере обезбеђења и извиђања регулисаће сами команданти на терену.

15) При преласку преко пута код Калиновика обезбедити се мањим бочним заседама, удаљеним од места прелаза до 500 метара. По прелазу колона одељења ће се свити на зачеља.

Командант
Тито

Трећа непријатељска офанзива имала је за циљ уништење наше главне снаге и ликвидирање њених најјачих упоришта. Отпочела је 15. марта 1942. године и у њој су учествовале 3 немачке и 16 италијанских

дивизија, већи број усташко-домобранских јединица и знатан број четника.

Борбе су почеле у источној Босни и Црној Гори. Непријатељ је јаким снагама продирао према простору Горажде — Чајниче — Фоча. После врло тешких борби, нарочито у Црној Гори и по паду Фоче, наређено је повлачење јединица из Црне Горе и Херцеговине, које су издашно помогле I и II бригада да им не буде пресечена одступница на Сутјесци.

Због све јачих размера устанка у Босанској крајини, Словенији и Далмацији, непријатељ пребацује своје снаге ради уништења нових жаришта народноослободилачке борбе и тако обуставља операције на нашем фронту, закључујући погрешно да је наша главна снага исцрпљена и неспособна за веће акције. То се види и из летка који је тада бацан из авиона, са позивом: „Положите оружје! Предајте се!“

Међутим, главнина партизанских снага још чвршће збија своје редове и предузима поход преко Босне, задајући непријатељу тешке ударце.

После одласка наше војске из Црне Горе тамо је по свим крајевима остало герилаца који су продужили тешку, али значајну и славну борбу. У Васојевићима су том борбом руководили чланови Окружног комитета Комунистичке партије Ђоко Пајковић, Саво Јоксимовић, Радомир Коматина и Вуко Тмушић. Командант Андријевичког батаљона био је Милан Куч, а политички комесар Бранко Делетић, секретар Окружног комитета. Као војни саветник био је Мирко Кршић.

После ослобођења Васојевића, крајем 1944. године, батаљон је ступио у IV црногорску бригаду. Тада је у II корпус ступило 3.000 Васојевића, за које сам од Пека добио поруку на Вису да су му најбољи борци у корпусу. И тиме је опрана љага коју су четници били нанели овоме јуначком племену.

Милан Куч је погинуо и опеван је у народној песми:

ПОГИБИЈА НАРОДНОГ ХЕРОЈА МИЛАНА КУЧА

Са планине вила каже
да Милана Куча траже
То је херој са Пољице
погинуо код Љешнице

Шеснаестог фебруара
фашистичка војска стара
Два шпијуна из Берана
са хиљадом Талијана

Па шпијуни издајнице
воде војску пут Љешнице
У Калудар кад зађоше
земуницу пронађоше

Опколише са свих страна
мисле живих партизана
Задуду им то бијаше
партизани кад усташе

Један обруч већ пробише
Ал их сретe много више

Борећи се у одбрани
Вукадин се млади рани
Другарицу Стану траже
Љуте ране да ублаже

Другарица дође Стана
ал допаде тешких рана
пучу пушке на све стране
паде херој Куч Милане

Паде херој Куч Милане
и Чубоовић Радоване
Није један нит двојица
но другова седморица

Што осташе по планина
као војна позадина •
За слободу да се боре
крз планине ЦРНЕ ГОРЕ.

24. јуна. — Врбница — Зеленгора — Каћуна пл. код Калиновика.
Пошли смо рано из логора преко Зеленгоре, путем са много узбрдица
и низбрдица, што је било тешко нарочито за носиоце рањеника (сл. 67).

Овде је велика јелова шума коју експлоатише шумско предузеће „Варда“. У шуми су радничке бараке и шумска железница. Има лепих пашњака и језера.

Предвече смо стигли на Каћуну, уморни и гладни толико да је наша група, по иницијативи Ивана Милутиновића, заклала једно ждребе, те смо га у сласт појели. Неће то бити једини пут у четворогодишњем рату да се хранимо коњетином.

У околини Калиновика нека села дала су нашим јединицама отпор и зато је конфисковано нешто стоке и других намирница.

Ноћу 25/26. јуна. — Каћуна — Трескавица. Пролазили смо поред Калиновика, из кога су Италијани пуштали покоји рафал из аутоматских оруђа у правцу наше колоне, али више да угуше свој страх него да нама нашkode.

27. јуна. — Трескавица — Ловачка кућа поред језера (спаљена). Запалио је нешто раније Перо Косорић са својим одредом.

Код Ждрела смо претрпели велико авионско бомбардовање, али без последица, јер смо сазнали да је одбегли италијански лекар проказао наш логор, па смо исти благовремено напустили. На преноћишту провала облака, тако да смо покисли па нисмо могли да спавамо и да се одморимо.

28. јуна. — Ловачка кућа поред језера — велика шума на падинама Трескавице.

После напорног марша, нарочито низ једну стрмину са великим серпентинама, стигли смо по великој киши у блатњаву шуму, где се тешко ватра пирила иако је било доста дрва. Те вечери ми је остао у сећању Перо Ђетковић како се марљиво и енергично стара за свој батаљон, соколећи људе да наложе ватре које су биле спас у таквој ситуацији. Никада не могу заборавити Ђанију Поповићу и његовој групи доброту што су мени и мојој озелбој другарици направили место уз њихову добру ватру коју су одржавали до ујутро упркос непрестане кише.

МАСОВНО СТРЕЉАЊЕ РОДОЉУБА У НИКШИЋУ

Уносим овде неколико докумената о терору окупатора и његових помагача:

ВОЈНА КОМАНДА МЈЕСТА НИКШИЋ
Број 907

27. јуна 1942. године XX

Предмет: Атентат против италијанских официра

Националној команди

Страшевина

Као репресалије због атентата извршеног јуче над италијанским официрима, наређено је стријељање 20 комуниста, од којих 17 који се налазе у националистичком затвору*).

Моли се, да се 17 заробљеника, о којима је горе ријеч, предају у 11.30 часова Команди Краљевских карабинијера.

По заповијести
Начелника штаба
мајор Марио Торсијело

*) Атентат на италијанске официре у хотелу „Америка“ у Никшићу извршио је симпатизер народноослободилачког покрета Лујо Давичо, бацивши италијанску бомбу међу 32 официра и том приликом убио два официра и неколико ранио. Он је у хотелу био запослен као келнер, после је ухваћен и стрељан.

КОМАНДА НАРОДНЕ ВОЈСКЕ
ЦРНЕ ГОРЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ
ГЛАВНИ ШТАБ
Бр. 1158
27. јуна 1942. године
Страшевина

Народном војном суду

Никшић

У вези предњег наређења предајте на расположење Команди Краљевских карабинијера, у Никшићу, 15 најопаснијих комуниста, а који се налазе у вашем затвору.

П. З. команданта,
Ђенералштабни капетан I класе
Влад. Ђукић

СПИСАК

стрељаних заробљеника (комуниста) који су се налазили у затвору овог суда. Стрељани на дан 27. јуна 1942. године по изричитом захтеву италијанских власти а узети по наређењу к-та Народ. војске Ц. Г. и Херцег.

Ред. Чин и број звање	Име и презиме	Одакле је		
		Место	Општина	Срез
1 професор	Даница М. Јованић	Хлаче	Сушак	Сушак
2 поручник	Станко М. Грабрић	Пакрац	Пакрац	Пакрац
3 земљорад.	Марко П. Чановић	Косово	Штимље	Неродим
4 суд. припр.	Блажо Б. Ђукић	—	Требјеса	Никшић
5 земљорад.	Милорад Л. Видовић	Трубјела	Трубјела	Никшић
6 поручник	Вељко В. Радовић	Глибавац	Трубјела	Никшић
7 земљорад.	Крсто Мудреша	Баково	Ријечка	Цетиње
8 земљорад.	Коста Ј. Ковачевић	Спиле	Грахово	Никшић
9 земљорад.	Шпиро Л. Видовић	Трубјела	Трубјела	Никшић
10 столар	Мато Н. Дервиш	Цетиње	Цетиње	Цетиње
11 земљорад.	Лазар Л. Трошовић	Бршно	Жупа	Никшић
12 поп	Бошко М. Поповић	Драговољиви	Луково	Никшић
13 домаћица	Милица Г. Ераковић	Велимље	Р. Трпача	Никшић
14 студент	Павле Т. Лазовић	Горње Поље	Требјешка	Никшић
15 студент	Ђорђе Ш. Зајовић	Бршно	Жупа	Никшић

Напомена: У списак је ушло само стријелано особље из затвора овог суда.

29. јуна. — Трескавица (шуме) — Пресјеница (Горње Село). У претходном муслиманском селу Девичићу IV бригада је наишла на отпор те неке усташе побијене. У Пресјеници су Срби, али слабо гостопримни, све наплаћују скупо: 50 динара литар млека, а 40 динара килограм трешања.

Одавде II и IV бригада с Арсом Јовановићем и Лолом Рибаром полазе правцем: Ледићи — Игман — Хаџићи — Лепеница — Враница — Шћит, а I и III правцем: Ледићи — Ракитница — Бјелимићи — Умољани — Брадина — Прозор — Шћит. Лола полази за Сарајево и даље за Загреб да доведе у партизане свога оца др Рибара.

1. јула. — Пресјеница — с. Лукавац. Одавде, из Лукавца, скоро све становништво (Муслимани) побегло и вратило се тек пошто им је дата гаранција да се слободно могу вратити. Село је врло богато, нарочито стоком, те су се ту партизани снабдели храном, а и неки усташки коњи су узети.

2. јула. — Лукавац — пл. Бјелашница (Подвелешки катуни). Ту преданили.

Ноћу 2/3. јула. — Бјелашница — Зелене њиве.

Ноћу 3/4. јула. — Зелене њиве — Реповци (преко жел. станице Брадина, која је освојена и у једном теретном возу заплењена велика количина хране и воћа).

Брадина је заузета после извесног отпора. У њој и у Острошцу заробљено око 120 домобрана и 20 усташа. Домобрани (већином Далматинци) су пуштени кући, а усташе стрељане. Сликао сам и једне и друге (сл. 68 и 70). При пролазу кроз Брадине партизани су запалили и до темеља разрушили кућу поглавника Анте Павелића.

У целини, наше бригаде су у једном налету пресекле железничку пругу Мостар — Сарајево на фронту ширине 80 км, срушени су сви мостови од Хаџића до Раме и уништено је 40 локомотива, већином специјалних, за брдски терен. Осим тога, заузети су Коњиц, Острожац и још нека места. Ово је досад највећа диверзија у нашем рату. Непријатељ је био потпуно изненађен и стекао је утисак да се огромне партизанске масе „ваљају“ према западној Босни. „У страха су велике очи“. А нису се излишно ни бојали, јер ће им овај поход задати много јада и скупо их стати. Ово рушење пруге приписивали су у Лондону четницима, зато је друг Тито дао деманти Врховног штаба који је радио-станица „Слободна Југославија“ синоћ пренела:

„Лондонски радио јавио је 29. јула на енглеском језику да се рушење железничких пруга и борба против окупатора у Југославији води под руководством Драже Михаиловића. У вези с тим Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије сматра да је та изјава лондонског радија као и многе друге у вези с народноослободилачком борбом у Југославији по свој прилици заблуда, јер Дража Михаиловић не руководи никаквим борбама против окупатора. Ове борбе води Штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије, који нема никакве везе с Дражом Михаиловићем. Напротив,

четници Драже Михаиловића чувају пругу, као што је случај с пругом Сарајево — Брод и боре се заједно с окупатором против наше партизанске војске.

За Врховни штаб НОП и ДВЈ
Командант
Тито“

У Реповцима су Муслимани већ показали извесно гостопримство, јер су сазнали да партизани нису кољачи као усташе и четници. И ту смо се два-три дана добро одморили и нахранили од богатог плена са жел. станице Брадина. Много воћа, затим кукурузног брашна, од кога смо правили качамак „осмочен“ чварцима. Било је сланине, шећера итд.

7. јула. — Реповци — Раотићи. Из Раотића је пошао у Словенију досадашњи комесар Пратеће чете ВШ, Албин Пиберник са својим сином од 12 година „Корчагином“ и са још неким друговима.

8. јула. — Раотићи — Буковље — Јасеник. У Буковљу смо добили доста лепих трешања, већином цабе и млека и сира по умереној цени. У оближњем потоку сам се лепо окупао.

10. јула. — Јасеник — Шћит (Лиске). Овде, у засеку Лиске, боловао сам 2—3 дана од срдоболе, коју сам ваљда добио од трешања у Јасенику. Излечио се горком сољу и дијетом.

Манастир Шћит који је од усташа био претворен у бункер (митраљез је био на торњу) морао је у борби да изгори. Фратар дон Петар Перић био је опасан усташа.

За усташе нема светиње. Они злоупотребљавају цркве. Приликом борби око Шћита они су поставили пушкомитраљез на црквени торањ и отварали ватру на партизане. У току борбе црква је запаљена и изгорела. О том случају помоћник жупника у Шћиту фра Виктор Слишкович дао је изјаву у којој, између осталог, каже:

„На неколико дана пре уласка партизана у Шћит, гвардијан (Петар Перић) се са усташама и жандармима договорио о плану одбране самостана, као главне тачке у сешу. Преда мном је било говора о запоседању торња. Ја сам напоменуо да не би било zgodно запосести торањ, јер у борби може бити срушен бацачима. Звоник и самостан били су запоседнути две до три ноћи пре доласка партизана. На звонику су била двојица усташа и два до три жандарма, колико је мени било познато, а у самостану 10 до 15, што жандарма што усташа. За паљење цркве сматрам да су криви они који су поставили митраљез на торањ, јер ви сигурно не бисте палили цркву да није на торњу било војника и митраљеза.

Изјављујем да су се сви партизани према мени хумано понашали како при претресу куће, тако и при саслушању“.

Ова изјава најбоље показује да су усташе и њихови помоћници свесно и намерно од цркве створили тврђаву.

14. јула. — Шћит — с. Дуга. Врло лепо и богато село. Муслимани предусретљиви. На једном великом гувну видели смо како се пшеница врше са запрегом од 6 коња, па сам то као интересантну реткост снимно. (Сл. 71)

15. јула. — Дуга — Прозор (заузет после тродневне борбе).

Трећа бригада и један батаљон I бригаде три дана су водили упорне борбе за ослобођење Прозора. Непријатељ се чврсто држао. Довео је по-

јачања из Бугојна па и Травника. Стигли су и Францетићеви „црнци“. Усташе су биле бројно јаче од наших који су нападали. Имали су двапут више аутоматског оруђа, а користили су систем утврђења, која су Му-солинијеви пионири хитно направили, у очекивању напада партизана.

Пошто наши нису успели да прва два дана напада заузму Прозор, усташе су почеле да стварају легенду о новом Алказару. Али у први мрак 12. јула партизани су добили појачање за одлучан напад.

Прозор је у рупи. Унутрашњи појас утврђења сачињавају два јака фора према северу и Турска кула према југоистоку. Спољни појас тврђаве протеже се просечно на 1.000 метара од унутрашњег. На северу штрче зуби Козје стене са 50 бункера, Дебелог брда и Макљена са 70 бункера. На истоку је оштри каменити брег Крче, а на југоистоку пружају се села Боровница и Паљика, која су као и Крче већ била заузета.

Према издатој заповести партизани су 13. јула пред зору извршили неодољиви налет на непријатељске положаје, и најпре заузели 22 бункера на Козјој стени, а затим преко 50 бункера на Макљену. Тиме је битка била одлучена. Усташе су покушале да противнападима поврате изгубљене положаје, али су сви ти напади одбијени са тешким губицима по непријатеља. Врло добром сарадњом левог крила са јединицама у центру пала су два јака утврђења изнад самог града, а затим се предало последње унутрашње упориште — Турска кула.

Непријатељ је претрпео велике губитке, јер је био опкољен, али је ипак око 200 успело да се код серпентина пробије и умакне ка Г. Вакуфу. На бојном пољу је нађено 140 лешева и заробљено је 40 усташа, већином из Францетићеве „Црне легије“.

Задобијен је добар плен у оружју: 13 пушкомитраљеза, 2 тешка митраљеза, 2 тешка бацача бомби и знатна количина муниције.

Наши губици: 3 мртва и 4 рањена.

У међувремену IV бригада је заузела Горњи Вакуф.

На Бугојно нападала први пут само IV бригада а двапут I, II и IV са по два батаљона. Неуспех оба пута због неизвршења задатка од стране II бригаде. Први пут требало је да пресече пут Бугојно — Доњи Вакуф, а после да напада са два батаљона. Због тога смењен штаб бригаде (командант Ђурић и политички комесар Кушић).

Врховни штаб је одмах, чим су наше јединице ушле у Прозор, стигао тамо и мислило се ту остати извесно време. Али тек смо се мало одморили и снабдели нужним потребама, а после подне фашистичке звери, бесне што су изгубиле битку код Прозора, извршиле су бомбардовање са 3 бомбардера и бациле око 30 бомби средњег калибра на куће у граду који је био пун народа и војске. Погинуло је испод једног мостића 8 партизана и по вароши, која је много порушена, већи број грађана. Зато смо продужили пут одређеним правцем.

Претходно је Врховни штаб упутио апел у виду летка домобранским војницима, подофицирима и официрима да напусте „највећег изрода хрватског народа“ Павелића и обуставе братоубилачку борбу против Народноослободилачке војске.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Vrhovni Štab Narodno-Oslobodilačke Partizanske i Dobrovoljačke Vojske Jugoslavije, obraća se vama sa pozivom, da obustavite bratoubilačku borbu protiv vaše rođene braće partizana, u koju vas gura najveći izrod hrvatskog naroda, Pavelić. Pavelić je njemački i talijanski agent, koji je prodao Hrvatsku vjekovnim neprijateljima hrvatskog naroda. Za koga se vi borite? Vi se borite za Hitlera, za Musolinija. A protiv koga se, vi borite? Vi se borite protiv partizana, koji drže zastavu oslobodilačke borbe protiv najvećih neprijatelja naših naroda, protiv okupatora koji porobiše našu zemlju, koji se bore podjednako protiv ustaških zvijeri, kao i protiv četničkih zvijeri, izdajnika srpskog naroda Nedića, Pećanca, i drugih koji su se stavili u službu okupatora u borbi protiv naše Narodno-Oslobodilačke Partizanske i Dobrovoljačke Vojske Jugoslavije.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Njemački i talijanski fašistički zlikovci izmirili su hrvatske ustaše Pavelića sa srpskim ustašama Nedića, Pećanca i drugih, koji treba zajednički da tamane, po nalogu, Njemaca, prave hrvatske i srpske rodoljube. Srpske ustaše treba da kolju hrvatski i muslimanski živali, a hrvatske ustaše treba da ubijaju srpski živalj i pale srpska sela. Zar ne vidite ovu perfidnu ulogu okupatora, koji ide samo za tim da uništi i Srbe i Hrvate i Muslimane.

Hrvatski vojnici, podoficiri i oficiri!

Mi partizani se borimo za bratstvo svih naroda naše zemlje, mi ne damo ni srpskim ni hrvatskim ustašama da progone stanovništvo drugih vjera i narodnosti. O tome ste se vi već mogli uvjeriti. Zbog toga se okomio sav bijes srpskih četnika Nedića, Pećanca i drugih protiv partizana. Zbog toga se okomio sav bijes hrvatskih ustaša protiv partizana i uzalud nastoje da nas unište. Vas lažu hrvatske ustaše da mi ubijamo zarobljenike. To je najveća laž jer svakome je poznato da mi bratski postupamo sa svima onima koji su zarobljeni ili se sami predali. Mi dapače ne ubijamo ni ustaše koji se sami predaju i koji su bili zavedeni od Pavelićeve klike. Vara se Pavelićeva klika ako misli da nas prevari time što hoće silom da obuče hrvatske domobrane u ustaška odijela. Mi to znamo i mi ćemo takve zarobljenike ili one koji se sami predaju, isto tako bratski primiti kao da imaju domobransko odijelo. Odijelo ne čini čovjeka ustašom već pokvarenost

OKRENI!

Хрватски војници, подофицири и официри!

Pozivamo Vas, da se ne borite protiv nas, da prelazite na našu stranu, da se predajete i mi ćemo Vas bratski primiti, jer smo kruna braća. Mi se borimo za veliku i svetu stvar, Mi se borimo za slobodu i nezavisnost naših naroda. Mi se borimo na strani naših velikih saveznika — bratske Rusije, Engleske i Amerike — koji će sigurno pobijediti fašističke zlikovce. Mi se borimo rame uz rame sa našim velikim saveznicom, sa herojskom Crvenom Armijom.

Dođite, mi Vas čekamo!

DA ŽIVI BRATSTVO HRVATSKOG, SRPSKOG, MUSLIMANSKOG SLOVENSKOG I SVIH OSTALIH NARODA JUGOSLAVIJE!

Vrhovni štab
Narodno-oslobodilačke Partizanske i
Dobrovoljačke Vojske Jugoslavije

Летак Врховног штаба НОП и ДВЈ Павлићевим војницима
(половином јула 1942)

ХРВАТСКИ ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!

Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије обраћа се вама са позивом, да обуставите братоубилачку борбу против ваше рођене браће партизана, у коју вас гура највећи изрод хрватског народа, Павлић. Павлић је њемачки и талијански агент, који је продао Хрватску вјековним непријатељима хрватског народа. За кога се ви борите? Ви се борите за Хитлера и за Мусолинија. А против кога се ви борите? Ви се борите против партизана који дигоше заставу ослободилачке борбе против највећих непријатеља наших народа, против окупатора који поробише нашу земљу, који се боре подједнако против усташких звијери, као и против четничких звијери, издајника српског народа Недића, Пећанца и других који су се ставили у службу окупатора у борби против наше Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије.

ХРВАТСКИ ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!

Њемачки и талијански фашистички зликовци измирили су хрватске усташе Павлића са српским усташама Недића, Пећанца и других, који треба заједнички да тамане, по налогу Њемаца, праве хрватске и српске родољубе. Српске усташе треба да кољу хрватски и муслимански живаљ, а хрватске усташе треба да убијају српски живаљ и пале српска села. Зар не видите ову неофидну улогу окупатора, који иде само за тим да уништи и Србе и Хрвате и Муслимане.

ХРВАТСКИ ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!

Ми партизани се боримо за братство свих народа наше земље, ми не дамо ни српским ни хрватским усташама да прогоне становништво других вјера и народности. О томе сте се ви већ могли увјерити. Због тога се околно сав бијес српских четника Недића, Пећанца и других против партизана. Због тога се околно сав бијес хрватских усташа против партизана и узалуд настоје да

нас униште. Вас лажу хрватске усташе да ми убијамо заробљенике. То је највећа лаж јер свакоме је познато да ми братски поступамо са свима онима који су заробљени или су се сами предали. Ми дапаче не убијамо ни усташе који се сами предаду и који су били заведени од Павелићеве клике. Вара се Павелићева клика ако мисли да нас превари тиме што хоће силом да обуче хрватске домобране у усташка одијела. Ми то знамо и ми ћемо такве заробљенике или оне који се сами предају, исто тако братски примити као да имају домобранско одијело. Одијело не чини човјека усташом већ поквареност.

ХРВАТСКИ ВОЈНИЦИ, ПОДОФИЦИРИ И ОФИЦИРИ!

Позивамо вас да се не борите против нас, да прелазите на нашу страну, да се предајете и ми ћемо вас братски примити, јер смо крвна браћа. Ми се боримо за велику и свету ствар. Ми се боримо за слободу и независност наших народа. Ми се боримо на страни наших великих савезника — братске Русије, Енглеске и Америке — који ће сигурно побиједити фашистичке зликовце. Ми се боримо раме уз раме са нашим великим савезником, са херојском Црвеном армијом.

Дођите, ми вас чекамо!

ДА ЖИВИ БРАТСТВО ХРВАТСКОГ, СРПСКОГ, МУСЛИМАНСКОГ, СЛОВЕНАЧКОГ И СВИХ ОСТАЛИХ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ!

15/16 јула. — Прозор — с. Локва у Варвари.

16/17. јула. — Локва — с. Равно.

У цркви с. Равно поп Влада Зечевић је једног дана крстио 98 деце, јер су православне свештенике поубијале усташе. А пошто је село већином српско, ту су и све српске куће спаљене. (Сл. 72)

19. јула. — Равно — Звијерњача. Село Звијерњача већим делом католичко, са доста усташа који су предводили Италијане када су попалили Равно. Ја сам са другарицом био на стану код Ивана — „Икана“ Товила, богатог домаћина и старешине велике задруге од 35 чланова. Указано нам је врло лепо гостопримство.

27/28. јула. — Звијерњача — пл. Цинцар (на делу Велика Дрежница).

По тихој, топлој месечној ноћи; до Шујице таласастим, каменитим (сем преко Равног) и беспутним тереном, а од Шујице великом узбрдицом до означеног рочишта, где смо стигли око 5.30 часова и ту остали само до подне, а онда продужили напред и после два часа пута улогорили се у шуми Средња гора. Мислило се остати неко време у варошници Шујица али, пошто је јуче бомбардована из ваздуха, продужили смо пут за Цинцар.

На Великој Дрежници друг Тито ми је у разговору изложио ситуацију и намеру да се нападне Ливно, али усташе су баш у то време нападе од Купреса и осујетиле извршење плана, па су још са неколико тенкова преузеле Дувно. Услед тога смо се и ми померили на Средњу гору. Иначе, вели да је ситуација и спољна и унутрашња врло добра. Руси страшно туку Немце и неће им дати да продру ка Кавказу. А Словенци, Крајишници и Далматинци имају велике успехе и отимају се о Врховни штаб и његове бригаде. Одавде па до Лике велики појас слободне Југославије.

28. *јула.* — Велика Дрежница — Средња гора (2 сата пута истом планином). То је планина Цинцар.

30. *јула.* — Средња гора — Ћеића равнине — шума Кујача.

Овде, у Кујачи, 1. августа од бомбардовања из ваздуха убијена два и рањена три наша борца због незаклањања.

2. *августа.* — Друг Тито ме позвао и упознао са члановима штабова Босанске крајине, Хрватске и Далмације.

То су били:

командант Оперативног штаба за Босанску крајину Коста Нађ, бивши југословенски подофицир, учесник у шпанском рату; политички комесар Осман Карабеговић, студент медицине; представник Комунистичке партије Ђуро Пуцар-Стари, по професији ковач (имају 8.000 пушака, 15 топова и доста аутоматских оруђа);

командант Главног штаба за Хрватску Иво Владић*), студент медицине, учесник у шпанском рату; политички комесар Владо Катић**), правник; оперативни официр Милан Кукић, сељак;

командант IV зоне Главног штаба за Хрватску Вицко Крстуловић-„Коштја Јовић“, радник из Сплита; политички комесар Иво Кукоч, типографски радник из Сплита; оперативни официр Макс Баће-„Милић“, професор из Сплита — само он од IV зоне дошао.

Овом приликом измењали смо мисли о спољној и унутрашњој ситуацији и наредним задацима, па смо се сликали са делегатима: друг Тито, Иван Милутиновић, Милован Ђилас, поп Влада Зечевић, Павле Илић и ја. (Фотографија није сачувана.)

„Недељни преглед“ Врховног штаба бр. 2 од 27. јула 1942. године доноси чланак поводом годишњице устанка:

„Највећа победа народноослободилачких снага у нашој земљи јесте што је упркос ђавољих тешкоћа сачувано јединство народа, онемогућена братоубилачка борба Срба и Хрвата, Срба и Муслимана. У већем делу земље петоклонаши, четници и усташе политички су потучени. Упорним радом они су пред народом раскринкани као слуге окупатора. Исто тако, упркос страховитог покоља Срба од стране усташа — на миг окупатора — и језивог зулума четника по муслиманским и хрватским крајевима — опет по налогу Хитлера — ослободилачке снаге спречиле су братоубилачки рат и у знатној мери исковале јединство српских и хрватских маса.

Годишњицу нашег устанка прослављамо са знатно већом ослобођеном територијом, неразлучивим јединством наших народа. Наше је тле постало вулкан који гута окупатора и његове слуге. Фашизму су у току ове године нанесени смртоносни ударци, у првом реду од Црвене армије. Он је сада у самртном грчу, сакупља задње остатке снаге да би некако одгодио смрт. Из окупираних земаља повлачи трупе и журно их шаље на Источни фронт. То ствара нове могућности проширења наше борбе. Дужност нам је да спречимо одлазак окупаторских снага на Источни фронт, јер ћемо тако убрзати победу свих слободољубивих народа. Не дајмо фашистима да живи напусте нашу земљу..

А да је то тако види се из ова два документа четника и усташа који трпе немилосрдне ударце од јуначких партизана.

*) Иван Рукавина

**) Владимир Бакарић

Покровитељ „мајке Србије“ Милан Недић у својој наредби од 1. јула 1942. године пише:

„У захвату нишког, лесковачког, зајечарског и крушевачког округа последњих дана појавиле су се комунистичке банде тероришући поједина села и општине и убијајући поједине сеоске домаћине и председнике општина, палећи архиве, па су чак нападе и железнички воз. Кад би се скупила свеколика снага тих банди не би изнела ни четири стотине. Међутим, наша оружана снага у та четири округа у четницима, добровољачким одредима и Српској државној стражи износи *седам хиљада*. Ових седам хиљада плаћа Србија ради одржавања реда и безбедности, мира својих грађана у поменути четири округа. То треба тако да буде. Међутим, код седам хиљада оружане државне снаге шака комуниста вршља по југоисточној Србији и наноси страшне материјалне и моралне штете нашим и убија углед Србије, представљајући је као земљу нереда, што јој нарочито ствара политичке тешкоће и убија поверење народа у власт, а окупатора у стабилност нашега поретка..

У заплеееној Павлићевој окружници број 7 „Свим хрватским усташким логорима и таборима“, од 26. јуна 1942. године, наређује се:

„У задње вријеме учестали су случајеви да се преминуле усташе припаднике припремних бојни без даљега отпремају у Загреб. Доважањем прекомјерног броја мртвих усташа у Загреб кочи се рад наших јединица, које су у првом реду запослене обраном домовине. Ограничава се и онако малени простор усташког гробља на Мирогоју, ствара се међу загребачким пучанством непотребна паника и говоркање, а непријатељима домовине све то служи у промичбене сврхе..

И да се не би препунило усташко гробље и да народ не би „говорка“ о погибијама усташа, у наређењу се даље вели да се мртве усташе из припремних бојни — више не преносе у Загреб, већ да се покопавају где падну.

А како су пролазили „драговољци“ из НДХ на Источном фронту види се из причања једнога од њих, изнетог у „Недељном прегледу“ Врховног штаба (који излази откуцан на машини, јер других средстава сада немамо).

ЈЕДАН „ДРАГОВОЉАЦ“ ПРИЧА

У селу Љубунцима, код Уздола, срез Прозор, налази се сељак Никола Видовић, који је као „драговољац“ провео девет месеци на Источном фронту у Русији.

— Мене су на превару, прича Никола, одвели у Русију. Налазио сам се у Вараждину, на вежби. Једног дана су покупили сву нашу чету и питали ко хоће у Русију. Јавила су се свега двојица. Остале су довели у Загреб. Нас који нисмо имали породице — послали су на Источни фронт. Тако сам ја достао „драговољац“.

О односу немачких и хрватских војника у Русији Никола вели:

— Ми смо тамо људи другог реда. Немачки војник добија далеко бољу храну, он је господин човек, а нас Хрвате гледају с презиром. Стално нас мотре на сваком кораку. Измешали су нас с немачким војницима. И поред тога покушаји бекства су врло чести. Нас шесторо смо једном побегли код Харкова. Нисмо имали нимало среће, јер су нас ухватили. С обзиром да нисмо скинули униформу нису нас осудили на смрт. Оних пет другова опет су побегли заједно с једним наредником — Хрватом. Чуо сам да су их скривале

Рускиње по селима. Наши војници тешко су настрадали на Источном фронту. У 100. немачкој дивизији 7, 8. и 13. чета биле су хрватске. После шест месеци борбе у првој су остала 3 жива, у другој 12, а у трећој — 8 војника. Сви остали су изгинули... Многи су пропали зимом од хладноће. Чitava војска није имала зимског одела, а Руси обучени у јагњећу кожу, па им само очи вире... Руси се силно боре. Имају страшне топове. Од њих нам је највише људи погинуло. Кад сам пролазио кроз Беч, причао ми је један болничар, познаник, да у томе граду има 80 болница и у свакој по 1.500 до 2.000 рањеника... И хрватски војници у Русији сада увиђају да ће Хитлер изгубити рат, јер су против њега Русија, Америка и Енглеска.

— Јеси ли чуо у Русији о нашим партизанима?

— Како да нисам. Један „драговољац“ је добио писмо од куће. Јавља му мајка да су му три брата, усташе, погинула од партизанске руке... У Русији смо видели такође партизана. Они су нам сваки час дизали пругу у ваздух. Они исто тако јављају радиом где се налази немачка војска, па ујутру руски бомбардери право по нама... Иначе, у руским селима добро се живело док није рат отпочео. Та села су прави градови. Људи су радили свега по осам сати на дан, а од државе су добивали све што треба.

3. *августа*. — Сазнао сам да је на Сињајевини погинуо Милутин Лакићевић, политички комесар Комског партизанског одреда*).

Ослобођење Ливна

4. *августа*. — Данас је почео напад I и III бригаде на Ливно, где се налазило око 700 добро утврђених усташа и домобрана, међу којима и једна група Немаца.

Прва бригада (4 батаљона) нападала је од две куле преко манастира и пољопривредне школе до р. Рибнице, резерва од 2 чете на брегу према манастиру, а Трећа бригада (3 батаљона) на осталом делу фронта. Главни задатак је имала Прва бригада, али је важнију улогу одиграла Трећа бригада, зато што је она осујетила испад непријатеља тим правцем, претрпевши доста осетне губитке — 7 мртвих и 13 рањених.

Борбе су трајале два дана. Италијанске трупе из Сињапокушале су да се пробију кроз наш обруч и да пруже помоћ опкољеном гарнизону у Ливну, али су одбијене.

Непријатељ није дао жилав отпор какав се очекивао, једно због тога што домобрани немају воље за борбу, а друго због забуне која је настала кад су неки наши делови упали усред града и отуд нападали.

*) О држању мајке Милутина Лакићевића, Миљуше — иначе кћерке знаменитог црногорског јунака Дмитра Пунишина Дујовића, из Лијеве Ријеке — говори и једна цртица објављена после рата у македонској ђачкој читанци, под насловом *Мајка Црногорка*:

„У суровој Пиви под Дурмитором, у штаб, у селу Пишће, јуна 1942. године, ушла је ситна, смежураног лица жена, мајка Милутина Лакићевића, политичког комесара Комског одреда.

— Погибе ли мој Милутин? — пита она.

— Погибе — одговори тихо један друг. — Био је јунак.“

Црногорка ни сузу није пустила, само упита:

— Да ли му спасисте пушку?

— Да, спасисмо!

Мајка помуча. Онда стави руку на командантово раме и рече уздигнуте главе:

— Нека је проста његова смрт за слободу, за коју се борите.

И оде тихо, без речи, и изгуби се у дурмиторску маглу.

То није била само мајка Милутина Лакићевића. То је била мајка Црне Горе.“

Најдуже су давали отпор Немци из куће Митровића*), у којој су се забарикадирани, а кад је ова погођена са неколико граната и они су капитулирали.

Уништен је знатан број усташа и нациста, заробљено око 200 војника и запленио 10 митраљеза, 2 бацача са 100 мина, 70.000 пушчане и митраљеске муниције, 1 оклопна кола, 10 теретних камиона и велика количина експлозивног материјала (овде су Немци правили авионске и ручне бомбе).

Болница, у којој су били рањеници са Источног фронта, пала је у наше руке; из градског затвора ослобођено је 50 родољуба, које су усташе биле осудиле на стрељање, као што су уочи самог ослобођења Ливна стрељале 150 Срба, Хрвата и Муслимана.

У заповести за напад на Ливно било је, између осталог, и Титово изрично наређење: „Ливно мора пасти“. А после ослобођења Ливна добио је извештај: „Друже Тито, Ливно је пало“.

Ослобођењем Ливна постигнут је један од највећих успеха у походу за Босанску крајину. Успостављена је непосредна веза крајишких и пролетерских јединица са далматинским одредима и батаљонима, што је било од великог значаја за јачање народноослободилачког покрета у Далмацији. Са подручја Ливна био је велики прилив у партизанске јединице. Тако је Ливно постало једно од јаких жаришта народноослободилачке борбе у западној Босни.

8. августа. — Кујача — Ливно.

У Ливну се беше сместио штаб IV хрватске зоне са командантом Вицком Крстуловићем, полит. комесаром Максом Баће-„Милићем“ и начелником штаба Велимиром Терзићем. Они су ми указали другарску пажњу и гостопримство, па и нешто новца дали, те сам могао да купим неке неопходне ствари.

Командант Ливањског батаљона био је најпре Војин Зиројевић, док га при крају 1941. године нису ухватили четници и предали Италијанима који су га стрељали. Заменио га је Исмет Латифић који је, после преласка Сутјеске, у петој непријатељској офанзиви погинуо код с. Главатицева.

Тада сам се у Ливну срео и упознао са својим племеником Богданом Нововићем који је био један од оног малог броја чиновника из Васојевића који нису залутали у четнике. Погинуо је код Клиса у Далмацији септембра 1943. године, као руководилац политодола I далматинске бригаде. Аутом је наишао на немачку заседу и, пошто је био хром у једну ногу, остао је у ауто. Потпуковнику Биочићу, који је био с њим у колима, рекао је нека се спасава, а он ће му штитити одступницу. И Биочић се са једним куриром спасао, а Богдан се борио, па последњим метком извршио самоубиство да не би жив пао у руке непријатељу.

9. августа. — Ливно — Кујача. Радио станица „Слободна Југославија“ је пре неки дан пренела вест из Лондона да је Черчил примио ништа мање него осам хиљада резолуција радничких синдиката, удружења, политичких и задружних установа свих слојева енглеског народа, у којима је изражена само једна жеља — што пре отворити други фронт!

*) Кућа је била др Митровића кога су усташе убили и бацали у провалију (јаму).

Напад на Купрес

10. августа. — Кујача — Јарам. Упућен сам код Друге и Херцеговачке бригаде као делегат Врховног штаба који је издао заповест да се нападне Купрес ноћу, 11. августа. Са мном је пошао Вељко (Павле Илић), као делегат ВШ код IV пролетерске бригаде. Кад смо дошли близу с. Г. Малована, Вељко је скренуо удесно, правцем за В. Стожер, у штаб IV бригаде. При растанку ми рече да ћу у Маловану наћи Херцеговачку бригаду.

Међутим, у Маловану не само да не беше бригада, но немаше у селу живе душе да се што распитамо. Село беше потпуно пусто, и без кућа и без становништва, јер је недавно Францетићева „Црна легија“ извршила покољ становништва и село спалила.*) Имао сам са собом два пратиоца и сад смо морали ноћу, у непознатом крају, насумице да тражимо Херцеговачку бригаду. Продужили смо путем који је водио ивицом Купрешког поља. У зору на једном месту застанемо да се одморимо и оријентишемо. Пратиоци, млади људи, одмах заспаше, а ја седнем само и наслоним се уз једно дрво. Кад се мало боље раздани, погледам, а око нас се црвене јагоде као у најбољој башти. Одмах пробудим другове те се добро послужисмо, па продужисмо у истом правцу.

Кад дођосмо поред једне чуке у правцу Купреса, другови пратиоци уобразише да мора на њој бити усташка стража, која на 700—800 м „може да нас покоси рафалом аутоматског оруђа“, и никако да пођу напред. Ја им кажем да пре свега није сигурно да на чуки постоји стража, а друго, ми морамо наћи бригаду по сваку цену, јер се довече врши напад на Купрес. Пошто другог правца нема, морамо продужити овим па макар и под ватром. И онда пођем сам напред те без икакве ватре пређем „угрожени“ простор, а онда и пратиоци дођоше за мном мало постиђени.

Ишли смо сат-два напред док наиђосмо на неке косаче који нам рекосе да је Херцеговачка бригада горе на пл. Јарам (1662); упутимо се тамо и дођемо у штаб бригаде, у коме су били: командант Владо Шегрт, мој стари познаник са вежби пре рата, као и из борби у јужној Херцеговини у почетку ове, 1942. године; политички комесар Светислав Стефановић-Ђећа и његов заменик Милија Станишић.

Увече смо сишли на полазни положај ове бригаде, Стражебницу, а код II бригаде нисам могао стићи због удаљености и замора, већ сам их писмено известио о присуству на положају и ободрио на пожртвован рад у нападу.

Напад је најпре текао лако, сем што смо са цркве у Злоселима добили изненадну ватру, али је на Олову учињен застој и сачекан дан, а онда, око 9.30 часова, наједном одступање у нeredу код све три бригаде. Одмах сам издао писмена наређења Херцеговачкој и II бригади да се зауставе и поново заузму раније полазне положаје. То је извршено.

Што се тиче узрока одступања и неуспеха, то није било могуће тачно установити, јер штабови бригада бацају један на другог кривицу, као што се види из ових мојих забележака на лицу места:

„Командант Херцеговачке бригаде као узрок одступања наводи што је заменик команданта II пролетерске бригаде наредио одступање без

*) О томе покољу Ђидо је написао дирљиву репортажу.

ичијег знања и одобрења, а жали се на додељени му II батаљон III бригаде да није ништа добро радио, а I да је без одобрења одступио".

Политички комесар II бригаде, пак, у писму команданту Херцеговачке бригаде каже да Купрес није заузет зато што Херцеговачка и IV бригада нису постигле додељене им циљеве. А Вељко у писму штабу Херцеговачке бригаде каже: „Ноћас у 21 час Четврта бригада вршила је напад на Купрес. Њени батаљони заузели су села: Брда, Макве, Кукавице, Батун, Ожиновићи, Грабовци, Бегово Село. По овлађивању линијом ових села Трећи и Други батаљон ове бригаде заузели су Погану главу до 22 часа и Други батаљон је напао на град Купрес с јужне стране; Први батаљон је по заузећу Бегова Села напао Купрес са западне стране, док је Четврти батаљон због отпора у с. Осипаоници са мало закашњења нападао Купрес с југоисточне стране. Пети батаљон остао је у резерви на В. Стожеру, а Трећи батаљон на Поганој глави (1212).

Између 3 и 5 часова јутрос десило се неочекивано да су се 1, 2. и 4. батаљон повукли са саме ивице Купреса. Они изјављују да су ово морали учинити због наглог повлачења Друге бригаде и Херцеговачке бригаде коју је непријатељ вероватно ударио у леђа.

Четврта бригада држи сада положај: В. Стожер (1758) — Стожер (1578) — с. Купе — с. Макве и Брда“.

13. *августа*. — Стражбеница — Маглај — Растичево, где сам остао код Прве крајишке бригаде, чији командант беше Ивица Марушић-Ратко.

Док су јединице поново заузимале полазне положаје за напад, стигао је друг Сретен Жујовић и казао да долази као појачање I крајишка бригада, па треба сутра увече да се понови напад. Ја сам знао да према војним правилима није препоручљиво вршити одмах, без одмора и знатног појачања, напад на истог непријатеља, јер је он сада много боље припремљен за одбрану. Али наређење — извршење. Пошао сам код II бригаде на Маглај и тамо сачинио заповест за напад, коју смо потписали ја као делегат Врховног штаба и Војислав Ђокић као начелник штаба II бригаде.

Према тој заповести у току следеће ноћи извршен је други напад на Купрес. Предвече, пре него је пошла на полазни положај, обишао сам Прву крајишку бригаду и одржао јој пригодни говор. Али Крајишницима није била потребна никаква морална предика, јер то бејаше тако борбена јединица која је једва чекала да насрне на непријатеља. Чинило се да она сама може заузети Купрес.

Напад је извршен 13/14. августа, са великим еланом и пожртвовањем, нарочито I и IV бригада, али опет без успеха. То ме је запрепастило, нарочито кад сам видео I бригаду страховито искасапљену, око 60 погинулих и више од тога рањених. Зажалио сам што нисам био међу њима да погинем, особито кад није извршен задатак и спонтано сам кренуо према Купресу откуд се бригада враћала, али су ме другови задржали. Четврта бригада је имала исто толико губитака. Неки њени делови били су упали усред Купреса, али узалуд.

Поновни напад није успео из ових узрока (аутентична забелешка):

- „1) Недостатак артиљерије и флаша са бензином за рушење јаких отпора и уништење тенкова и оклопних аутомобила;
- 2) Недостатак јединства командовања и акције;
- 3) Неодржавање везе;

4) Слаб утицај виших старешина на ток борбе (командант IV бригаде на В. Стожеру, а I крајишке у селу Сухова;

5) Неумешност појединих бригада у вођењу борбе ноћу и у населеним местима. Четврта бригада насрнула необазриво те претрпела осетне губитке, па одмах одступила и проузроковала неуспех;

6) Противтенковски топови и бацачи нису искоришћени за непосредно дејство већ остали у позадини одакле нису могли ништа помоћи;

7) И, најглавније, непријатељ је био врло јак и готов да се бори на смрт и живот. Било је преко хиљаду крволочних усташа, који се никако не предају, јер знају да ће као такви бити стрељани; у добрим заклонима 2—3 топа и доста бацача. Осим тога, била је једна чета домобрана и нешто милиционера".

Усташком одбраном Купреса руководио је нарочити опуномоћеник, Павлићев пуковник Фрањо Шимић.

Тако нам је Купрес много јада задао и много јуначке крви просуо; на њему су пали и такви хероји као Шпиро Мугоша и Ђуро Петровић из IV црногорске бригаде и Симо Шолаја и Душан Метлић из I крајишке бригаде. Свакако су и усташе имале велике губитке.

Партизани су знали зашто гину и певали су:

Што се оно брда тресу?
То је борба на Купресу.
На Купрешком равном пољу
За будућност гину бољу
И доносе свјетле зоре
Пролетери Црне Горе.

О храбром Шолаји су сковани ови стихови:

У Босни се подигнула раја,
Подиже је командант Шолаја.

Подиже је против издајца,
Дреновића и Тешановића.

Друг Шолаја водио је борбу,
Да народу оствари слободу.

На Купресу изгубио главу,
Борећи се за народну праву.

Ми ћемо те увјек спомињати
И животе кад устреба дати.

13/14. августа. — Напад на Купрес са појачаним снагама (неуспео), као и напад 14/15. августа.*)

У међувремену Врховни штаб је у свом „Билтену“ дао ово саопштење:

*) Напад 14/15. августа је покушан без учешћа IV бригаде, по наређењу Жујовића, који је био обманут обећањем неких симпатизера из Купреса да ће учинити неке диверзије и олакшати операцију, али од тога није било ништа, па је, разуме се, и овај напад пропао.

САОПШТЕЊЕ

Врховног штаба Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије

Прије три недеље лондонски радио поновио је више пута имена официра који се боре у редовима Партизанске и добровољачке војске против окупатора и навео је да је Југословенска влада лишила те официре војног чина.

У вези с тим Врховни штаб НОП и ДВЈ изјављује не само у име официра лишених чина него и у име стотине других официра који се такође налазе у редовима Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије — а које издајници Дража Михаиловић, Станишић, Бирчанин, Блажо Ђукановић, Јевђевић и остали не знају — да су оптужба и мотивација којом су ти другови лишени чина најгнуснија клевета, достојна једино непријатеља народноослободилачке борбе.

Већ петнаест месеци боре се ти официри часно, као достојни синови свога народа, у редовима Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије. Неки од тих официра, лишених чина, већ су дали своје животе у борби против окупатора, усташа и четника. Наводимо имена само неколицине: потпуковник Радисав Радевић, кога су стријељали четници на захтјев Италијана у Колашину, капетан Андро Петронијевић, кога су стријељали Италијани у Пљевљима, поручник Смиљанић, који је погинуо у борбама с Њемцима, потпоручник Момир Пуцаревић, командант батаљона III ударне бригаде, који је погинуо у борбама око Ливна 5. августа, поручник Васо Јовановић, начелник штаба II ударне бригаде, тешко рањен у борбама са усташама код Купреса, поручник Николић, погинуо у борби с Њемцима, капетан Миливоје Крцић, стријељан од Италијана у Андријевици и стотине других који су се борили и погинули у редовима Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије.

Мотивација којом се ти официри лишавају чина јесте да су они били у служби Гестапоа, да су они издајници српског народа. Ту клевету с великим гнушањем одбија не само сва Народноослободилачка партизанска и добровољачка војска, већ и сав народ који врло добро зна ко је издајник и ко служи окупатору. Он зна да окупатору служе разни четници, међу којима се налазе и четници Драже Михаиловића, који су по команди италијанских окупатора у Црној Гори, Херцеговини и Далмацији убили не стотине већ хиљаде невиних људи и правих родољуба. Ти клеветници су се надали да ове њихове клевете у иностранству могу остати нераскринкане, да њихова злочинства над народима Југославије и њихова сарадња са окупаторима пред иностранством могу остати нераскринкани.

Нас, као и цио наш народ веома чуђи како је Југословенска влада могла донијети такву одлуку и објавити такву клевету против официра који лију крв за ослобођење своје отаџбине од окупатора. Зар заиста Југословенска влада вјерује томе, или је она сама на подао начин преваре^на?

Врховни штаб Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије на најодлучнији начин отклања оптужбу против тих официра и изјављује да је проливена крв неколико десетина хиљада бораца и официра у борби против окупатора најодлучнији одговор свима онима који убудуће буду покушали да клеветају официре и борце наше Народноослободилачке војске.

За Врховни штаб НОВЈ и ДВЈ

Нач. штаба Арсо Јовановић

Командант Тито

Чланови штаба:

Саво Оровић, Е. Кардељ, И. Рукавина, Ф. Лескошек, Милован Ђилас, И. Мачек, Војислав Ђокић, Раде Хамовић, Влада Зечевић, Пеко Дапчевић, Иван Милутиновић, Александар Ранковић, Светозар Вукмановић, Сретен Жујовић, Владимир Поповић, Сава Ковачевић.

14. августа. — Гламоч. До руку су ми дошла два фашистичка летка која су растурана из штаба XVIII италијанског корпуса.

Један летак је упућен „народу“ подручја дивизија „8a83ag1“ и „Bег§ато“ (чији факсимил прилажем), а други је упућен Црногорцима:

ЦРНОГОРЦИ!

Ви се нажалост борите за смисао која жели уништење вјере Христа, оног Христа, чијим су именом ваши оци издржали славну и честиту борбу против Турака. Борба ваших праједова била је створила у вашој Црној Гори мали али храбри народ, БРАНИК И ЗАСТАВНИК КРИГБАНСТВА. Данас, након што су вас отровали до највеће мјере, ваше вође приморавају вас да уништите оно што су ваши оци, са крвавим жртвама, створили за ваше благостање.

Фашистичка Италија дала је Црној Гори слободу за коју се крваво борила кроз вјекове. Данас је Црна Гора слободна и гледа са љубављу и вјерношћу, своју велику кћи: ЈЕЛЕНУ, КРАЉИЦУ И ЦАРИЦУ ФАШИСТИЧКЕ ИТАЛИЈЕ. Краљица и Царица види своју земљу, последице нечовјечје и неправедне југословенске насилне владавине, напосматра слободну и са својим великим и црним очима показује цијелом црногорском народу своју највећу љубав.

Док се сав црногорски народ вратио својим кућама, у крило своје обитељи и раду, да створи нову славу и ново благостање Црној Гори, ви учествујете у једној безбожничкој борби, ваше вам вође кажу да се борите против Италијана, које они називају окупаторима,

али вам не кажу да је Црна Гора СЛОБОДНА.

СЛОБОДНА као свјетлост сунца,

СЛОБОДНА као зрак што се дише,

СЛОБОДНА правом и здравом СЛОБОДОМ!

Уграбили су вас вашој домовини и приморали су вас да се борите против Италијана у Црној Гори и Херцеговини, а сада вас присиљавају да се борите и у Босни, а домало ће вас одвести у Хрватску и Сјеверну Далмацију. Ви се борите за ВЈЕРУ која није ваша, за МИСАО која није такођер ваша. Ви се борите сљепо за успостављање Нове Југославије, која би вас тлачила горе него прије, која би бацила вас и ваша села у скрајну биједу.

ЦРНОГОРЦИ!

НАПУСТИТЕ ВАПТЕ ВОЂЕ, који вас употребљавају само за своје себичне сврхе, за корист јеврејско-англосаксонског злата, за корист комунистичке Русије, која је у распаду. Осовинске снаге налазе се пред вратима Москве, гледају већ обале Каспијског мора и Волге, а освајају дневно оно најглавније — петролејска средишта Кавказа. Руско жито и руски петролеј, па тако и цијела Русија, налазе се у рукама Осовине. Трговачке и ратне

PROCLAMA

alla popolazione dei territori delle Divisioni
„Sassari” e „Bergamo” (2 zona)

Ancora una volta voglio mostrare la magnanimità dell'Esercito Italiano ed il leale desiderio di condurre alla normalità i territori sconvolti da una insensata, inutile e dannosa lotta partigiana.

Continuare in questa lotta vuol dire distruggere tutte le ricchezze della vostra terra, distruggere le vite degli uomini più validi, distruggere le vostre case, le vostre famiglie, portare la carestia e la rovina nei vostri paesi.

La causa dei partigiani è già da tempo perduta; nulla essi potranno fare contro i cannoni, i carri armati, gli aeroplani dell'Esercito Italiano; nessun aiuto potranno mai avere dall'esercito russo, che ogni giorno subisce sconfitte sempre più sanguinose,

Continuare a rimanere con i partigiani è una pazzia; vuol dire andare incontro alla morte sicura ed alla distruzione della propria famiglia.

Per l'ultima volta vi offro la possibilità di salvare la vita e quella delle vostre famiglie.

Tutti coloro che entro il 15 SETTEMBRE p. v. abbandoneranno le file dei partigiani e si presenteranno alle autorità militari italiane, fuori di combattimento avranno salva la vita e potranno ritornare alle loro case, dove riprenderanno le loro occupazioni con tutta tranquillità senza ricevere più alcuna molestia.

È questa l'ultima offerta che vi faccio. Dopo il 15 settembre non sarà usata più alcuna pietà e tutti i ribelli partigiani dovranno sentire il peso della potenza dell'Esercito Italiano e subire il giusto castigo.

Agosto 1942 - Anno XX.

GENERALE
COMANDANTE IL XVIII CORPO D'ARMATA
Umberto Spigo

PROGLAS

narodu područja Divizija
„Sassari” i „Bergamo”

Još jednom hoću da pokažem velikodušnost talijanske vojske i iskrenu želju za uspostavljenje redovitog stanja u pokrajinama koje su uzmućene ludom, uzaludnom i štetnom partizanskom borbom.

Nastavljati ovu borbu znači uništiti sva bogatstva vaše zemlje, uništenje života vaših najsposobnijih ljudi, uništenje vaših kuća, vaših obitelji, stvarati bijedu i propast u vašim selima.

Bezumnna partizanska borba izgubljena je već pred dugo vremena, partizani neće moći ništa protiv topova, protiv bornih kola i aviona talijanske vojske, neće im stići nikakva pomoć sa strane ruske vojske, koja svakodnevno prima sve krvavije i teže poraze.

Ostajati uz partizane predstavlja ludilo, znači ići k sigurnoj smrti i uništenju svoje obitelji.

Za zadnji put vam pružam mogućnost da spasite vaše živote i onaj vaše obitelji!

Svi oni koji će do 15 RUJNA o. g. ostaviti partizanske redove i koji će se predstaviti talijanskim vojnim vlastima izvan borbe, imat će spašen život i moći će se vratiti svojim kućama, gdje će uzeti nanovo, mirno i bez ikakvih neprilika svoja zanimanja.

Ovo vam je zadnja ponuda!

Poslije 15 Rujna neće biti više milosti i svi će partizani imati načina da čute stegu talijanske vojske i da snose pravednu kaznu.

Kolovoz 1942 - XX.

GENERAL
ZAPOVJEDNIK XVIII ARMIJSKOG KORPUSA
Umberto Spigo

англосаксонске морнарице примају свакодневно ненадокнадиве губитке на свим океанима. На Средоземном мору пропала је енглеска поморска сила. Од јуче је вијест, да је један силни енглески конвој уништен са стране талијанско-њемачких зрачно-поморских снага! Сви трговачки пароброди (21 њих на броју), који су били у бродопратњи и који су били натоварени са око 10.000 тона разног материјала, потопљени су. Три крстарице, 2 крсташа и један носач авиона такођер су потопљени. Два носача авиона и двије оклопњаче тешко су оштећени. Ово је истина. Реците вашим вођама да вас пусте слушати и да и они слушају радио Лондон и Москву, али пренос за Енглеze и Русе, јер радио Лондон и радио Москва морају Енглеzима и Русима казати тешку стварност.

ЦРНОГОРЦИ!

Напустите ваше вође и њихове луде планове. Представите се талијанским властима и донесите оружје, бит ће вам спашен не само живот, већ ће вас талијанске власти вратити вашој слободној Црној Гори и допустити вам **ДА УЖИВАТЕ НА ТАЈ НАЧИН НОВУ СЛОБОДУ** на вашим брдима и међу вашим стадима, у крилу ваше обитељи, са вашим женама и вашом дјецом.

ЗАПОВЈЕДНИШТВО XVIII АРМИЈСКОГ КОРПУСА

15. августа. — Бели Поток — Стражебница. У Белом Потоку сам био у штабу I крајишке бригаде, чији командант беше Ивица Марушић, службеник из Загреба, један од најпопуларнијих руководиоца у Босанској крајини. Мало затим је погинуо, код Ситнице (близу Оштреља), када су усташки бомбардери бацили бомбе на тамошњу болницу и на штаб бригаде који се ту налазио. Осим Марушића том приликом је погинуло још пет другова, а петнаест их је рањено.

16. августа. — Стражебница — Шујица. У повратку за Врховни штаб који се преселио у Гламоч.

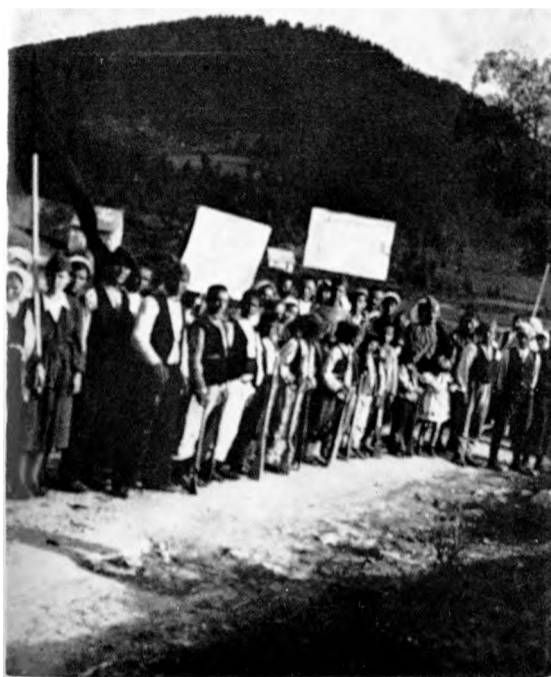
18. августа. — Шујица — Ливно.

19. августа. — Ливно — Гламоч (аутобусом). Врховни штаб је био смештен у две виле, „Даница“ и „Милева“, близу Гламоча (сл. 75). Овде је било добро у погледу смештаја и снабдевања. Одржавали су се митинзи и предавања у оближњој шуми, заклоњени од бомбардовања (сл. 74). Нарочито је било интересантно Махиново предавање, са скицом, о стању и перспективама на Источном фронту.

Италијани су нас Црногорце и овамо пратили лецима и позивом да се вратимо у „слободну“ Црну Гору, као што се види из цитираних летака. Разуме се, ми се тој њиховој глупости смејемо, тим више што знамо шта чека њих и њихове бедне помоћнике — четнике којима и овдашња деца, вежбајући дрвеним пушкама, певају и поручују:

Ој четници ви бандити,
Немате се рашта крити,
Ни (по пољу ни по страни —
Наћи ће вас партизани.

И усташе су бацале летке у којима је стајало:

Сл. 76 — Чета пионира на вежбању са дрвеним пушкама (Гламоч, септембра 1942)

Сл. 77 — Офицрска школа Главног штаба НОВ Хрватске — критика и дискусија после вежби (Д. Лапац, септембра 1942)

Сл. 78 — Група партизана са Мијатом Вулегићем у средини (Млиништа, септембра 1942)

Сл. 79 — Учесници Обла-
сне партијске конферен-
ције за Далмацију (Ливно,
септембра 1942)

Сл. 80 — Тито са глумцима Позоришта народног ослобођења (Млиништа, 1942)

Сл. 81 — С лева: Владо Поповић, Иво Рукавина, Арсо Јовановић, Саво Оровић, Милован Ђилас и Павле Илић (Гламоч, септембра 1942)

Сл. 82а — Врховни командант НОВ Тито разматра ситуацију на карти (Млиништа, 25. септембра 1942)

Сл. 82б — Пратећа чета Врховног штаба са врховним командантом Титом; командир чете био је Момчило Ђурић, полит. комесар Бранка Савић, а Титови пратиоци: Ђуро Вујовић, Раде Ристановић, Никица Прља, Бошко Чолић, Зарија Стругар, Војо Бјековић и Милан Карановић (Млиништа, 25. септембра 1942)

Сл. 83 — Врховни командант НОВ Јосип Броз Тито у ослобођеном Јајцу; у његовој пратњи су Коста Нађ (крајњи лево), Зденка, Лола Рибар, Иван Крајачић, Иван Рукавина и др. (Јајце, 28. септембра 1942)

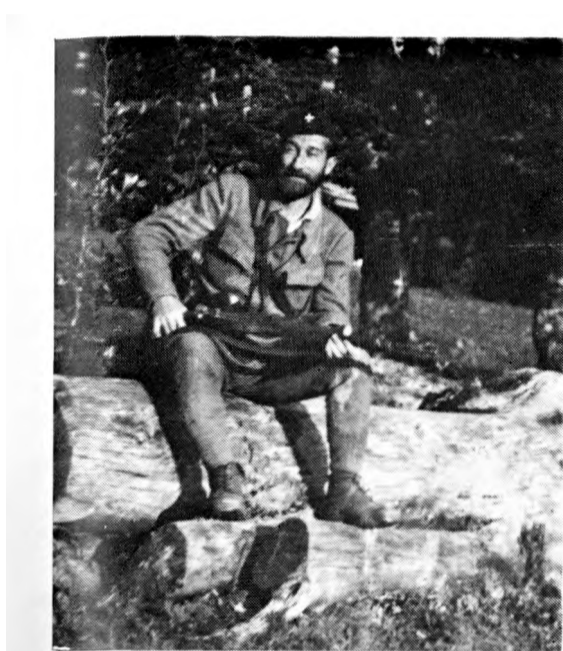
Сл. 84 — Јајце са фабриком соде (29. септембра 1942)

Сл. 85а — Тито на водопаду Пливе (29. септембра 1942)

Сл. 85б — Врховни командант Тито са групом руководиоца у Јајцу.
Десно: Иво Рукавина, а лево др Иван Рибар, Коста Нађ, Иво Лола
Рибар и Иван Крајчић (29. септембра 1942)

Сл. 86 — Поп-Владо Зечевић (Млиништа, септембра 1942)

Сл. 87 — С лева: Ф. Махин, И. Милутиновић, Ј. Романо, С. Церовић и др Симо Милошевић (Млиништа, 1942)

Сл. 88 — Глумци — чланови Позоришта народног ослобођења при Врховном штабу (Млиништа, септембра 1942)

Сл. 89 -- Саво и Јошка
Оровић у логору Мли-
ништа (септембра 1942)

Сл. 90 — Иван Милу-
тиновић на послу ис-
пред свог стана на
Оштрељу (октобра 1942)

ПАРТИЗАНИ!

Зар хоћете наставити безизгледну борбу?
Зар хоћете без користи и смисла жртвовати свој живот?
НЕКА ВАМ КОЗАРА БУДЕ ОПОМЕНА!
Преко 25.000 људи, мушкараца, жена и дјеце својевољно је дошло к нама да спасе живот и иметак. Они, који се нису предали, побијени су до задшега.
Партизани Козаре су уништени!
Хоћете ли да вас снађе иста судбина?
Зар хоћете, да вам жене и дјеца оплакују вашу смрт?
ШТО ЗАПРАВО МИСЛИТЕ ПОСТИЋИ ПРОТИВ НАС И ЊЕМАЧКЕ ОРУЖАНЕ СИЛЕ?
ЗНАТЕ ЛИ, ДА СЕ И ЧЕТНИЦИ НА НАШОЈ СТРАНИ БОРЕ ПРОТИВ ТЗАС? ОСАМЉЕНИ СТЕ!
Хиљаде километара бјеже Совјети пред њемачким војницима. Центар совјетске ратне индустрије Ворошиловград и Ростов у њемачким су рукама.
За кога се заправо борите? Јесу ли вам вође сељаци? Јесте ли их већ видјели гдје рале?
Па то су Жидови, масони, пропали студенти, људи без савјести, којима до ваших живота није стало. Они вас натјерују у смрт, а сами себе правовремено »спасу.
За што се заправо борите? За совјетски рај?
НЕ! Ви се борите само за раздор, глад и биједу, да вас мајке, жене и дјеца оплакују!
СЈЕТИТЕ СЕ ПАДА КОЗАРЕ!
ОДЛУЧИТЕ СЕ ЗА МИР И ПОШТЕН РАД!
ДОБИТЕ К НАМА И ПОНЕСИТЕ СВОЈЕ ОРУЖЈЕ!
ТИМЕ ВАМ ЈЕ ОСИГУРАН ЖИВОТ!

Хвалећи се како су, у заједници с Немцима, бајаги „уништили партизане на Козари и Просари“, позивали су сељаке да се ослободе партизана, али ни Немци немају успеха, јер сељаци из свих крајева попуњавају редове наше Народноослободилачке војске. А на Козари се опет повело козарачко коло и одјекнула херојска партизанска песма „Херојска се борба разиграла, Козара се славом овенчала!“¹¹

Без обзира на саопштење Врховног штаба са потписом свих чланова, којим се одлучно побија клевета официра које је лондонска Југословенска влада деградирала, — ја сам, по сугестији друга Тита, са своје стране посебно одговорио према оном савету Вука Мићуновића „Отпиши зту како знаш, владико, и чувај му образ ка он теби“.

МОЈ ОДГОВОР ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ ВЛАДИ У ЛОНДОНУ

Какво Влаше, крмска потурице!
Ђе издајник бољи од витеза?
Његош

Према саопштењу радио-станице Лондон, Југословенска влада деградирала је мене с извесним бројем млађих официра и прогласила нас просто као издајнике, наводећи за узрок најбезочнију клевету и најдрскију лаж: да смо у служби непријатеља, односно немачког Гестапоа.

На овај срамни поступак Југословенске владе у Лондону, а у интересу истине, правде и морала изјављујем да ову самозвану Југословенску владу сматрам ја, као и сви поштени и родољубиви Југословени, дискредитованом за овакве акте из следећих разлога:

1) Зато што је у судбоносном моменту утекла из земље и оставила свој народ и своју војску на цедилу, без икаквог наређења и упутства, те је због тога дошло до наглог расула и окупације;

2) Што ова влада игра недостојну дволичну улогу, уживајући гостопримство енглеске владе и једновремено шурујући са фашистичким окупатором преко свога министра Ђенерала Драже Михаиловића и његових четника, немачких и италијанских савезника, у борби против сопственог народа;

3) Што третира као издајство херојску борбу Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске против мрског фашистичког окупатора и кажњава заточнике националне части и слободе, док свакодневно унапређује и одликује најодвратније народне изроде, петоколонаше, шпијуне и Бранковиће;

4) Што оваква влада нема корена и подршке у народу који, веран својим светлим традицијама, води свету ослободилачку борбу против зликовачких завојевача и његових слугу, домаћих издајника;

5) Што се ја са својим многобројним друговима, официрима налазим у редовима Народноослободилачке војске у крвавој борби са непријатељем, а не у његовој служби, како то влада подло и злонамерно изврше.

Према свему томе, љага намењена мени и мојим јуначким и родољубивим колегама пада на саму Југословенску владу и њене фашистичке измењаре Дражу Михаиловића, Блажа Ђукановића, Баја Станишића итд. А праведни суд народа и историје наградиће свакога по стварној заолузи. Јер:

Покољења дјела суде,
Што је чије дају св'јема.

Положај
Августа 1942.

Пуковник
Саво Ј. Оровић

Имена деградираних официра:

1. пеш. пуковник Саво Оровић,	6. пеш. кап. I кл. Петар Ђетковић,
2. рез. пуковник Веко Булатовић,	пеш. кап. I кл. Рудолф Сремчек,
3. ниж. тех. мај. Бранко Пољанац, Ј	пеш. поручник Милета Ђукић
4. пеш. кап. I кл. Арсо Јовановић,	9. пеш. поручник Ратко Мартиновић,
5. пеш. кап. I кл. Велимир Терзић,	10. рез. поручник Никола Шекуларац,
	11. коњички пуковник Раде Авшич

24. августа. — Америчка штампа опширно дискутује о поукама напада на Дијеп. Адмирал Стирлинг пише да је напад у рејону Дијепа показао способност савезника за масовну инвазију на континент. „Ако 15 хиљада војника могу извести напад на Дијеп — каже адмирал Стирлинг — онда то значи да савезници могу предузети такве нападе једновремено на десетима места европског континента. Ако буду предузети десети таквих напада једновремено, то ће вероватно неки од њих довести до таквих успеха који ће омогућити осигурање чврстих база за савезнике“.

У Норвешкој хитлеровским окупаторима задаје велике бриге партизански одред под руководством познатог норвешког родољуба Ларсена.

Радио Москва јавља о новим подвизима Ларсеновог одреда следеће: „Партизански одред Ларсена продро је ноћу у штаб немачке јединице, убио десет официра, запленио њихово оружје и документа и ишчезао. Након неколико дана одред је избацио из шина воз у коме су се возили немачки и фински војници. Кад је воз искочио, партизани су отворили ватру на хитлеровце који су искакали из вагона. У току ове операције побијено је преко 150 Хитлерових војника и официра“. А један пољски партизански одред уништио је 40 хитлероваца, дигао у ваздух 6 мостова и уништио 8 немачких аутомобила.

Лондонски радио јавља да су окупационе власти у Норвешкој ухапсиле 26 полицајаца зато што су се држали пасивно према учесницима у демонстрацијама у Ослу на рођендан норвешког краља.

Немачки радио јавља да је на Источном фронту погинуо син и заменик крвника Срба у Војводини, Стефан Хорти, који се налазио у једној мађарској ваздухопловној јединици.

„Србија се умирит не може“. Упркос страховитог терора окупатора у Србији, партизани дају жилав отпор. О томе сведочи сам радио Београд, који је у својој емисији био приморан да призна да партизани спаљују вршалице и не дозвољавају да жито сељака односе Немци и недићевци. У Сврљишким планинама воде се жестоке борбе. Радио Београд се теши да ће те снаге „сигурно бити уништене“. Немцима нису довољне само њихове, недићевске и бугарске јединице, већ у борби против партизана у источној Србији употребљавају и мађарску морнаричку пешадију, што такође радио Београд признаје.

Јединице I крајишке и II српске пролетерске бриваде ослободиле су 24. августа Мркоњић-Град. Напад на непријатељске положаје почео је пред зору и после четворочасовне борбе град је био ослобођен. Убијено је и заробљено око 350 непријатељских војника и заплена велика количина оружја и муниције. Овом победом је завршен знаменити двомесечни марш-маневар наших пролетерских бригада са тромеђе Босне, Херцеговине и Црне Горе за Босанску крајину. Освојени су многобројни градови и села и ослобођена велика територија наше земље — скоро једна петина.

Врховни штаб је издао проглас у виду летка под насловом: „Народу Босанске крајине“, у коме износи резултат херојске борбе Народноослободилачке војске са фашистичким окупаторима и домаћим издајницима, усташама и четницима и позива све родољубе у свету ослободилачку борбу.

Тај апел у целини гласи:

НАРОДУ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ СРБИ, ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ!

Од кад су фашистички завојевачи — уз помоћ издајника из Београда и Загреба — окупирали нашу земљу, настали су тешки дани за све народе Југославије. Србија и Црна Гора су прегажене, Словенија искомадана, Далмација продана, а крвник српског и хрватског народа Павелић учини све што је било у његовој моћи да у Хрватској, Босни и Херцеговини осигура несметано господовање Њемаца и Италијана. Окупатор је преко домаћих издајника — у Загребу Павелића а у Београду Недића, а касније подле груписе избјеглица из Лондона и њиховог министра без војске Драже Михаиловића — покушао на све могуће начине да у нашим народима угуши дух слободе и отпора и исци-

једи богатства наше земље, течена вјековима од наших дједова, знојем и крвљу наших народа. Најприје отпочеше усташки пси у историји незапамћене покоље Срба, а четнички изроди, да би омели борбу српског народа против правих криваца, отпочеше покоље невиног муслиманског и католичког живља. Борба наших партизанских одреда, незапамћена по јунаштву и самопријегору, отворила је очи српском и хрватском народу и показала им да је међусобно клање по жељи туђина — Њемаца и Италијана, а братство и јединствена борба залога слободe и независности наших народа. Тада окупатор, кад није међусобним раздором могао постићи што је желио, поче да ради на слози између четничких бандита и усташких крвника, да на крви хиљада и хиљада невиних српских, хрватских, муслиманских мајки и дјеце, на згариштима хиљада сељачких домова мири изроде хрватског и српског народа. Избјегличка самозвана влада у Лондону, која је кукавички побјегла да би спасла свој голи живот, почела је преко својега представника Драже Михаиловића да прави споразуме на све стране, с Њемцима, Италијанима, усташама, Бугарима, само да би угушили борбу наших народа и омела стварање праве народне војске. Она је то учинила због тога што се побојала да неће послије ослобођења моћи да сједи на грбачи Хрватима, Црногорцима, па и самом српском народу, како су то навикла великосрпска господа кроз двадесет година у Југославији. Она није бринула о тешким данима које проживљују наши народи него само о томе како ће себи да осигура за сјутра господарење над народима Југославије. У тој својој противнародној политици она није имала ни на ког да се ослони сем на Њемце и Италијане и усташке и четничке банде. Она је срамно почела да лаже савезнике и савезничку јавност како њени људи воде борбу против окупатора, а своје је официре и четничке бандите упутила у Недићеву и најзад у Павелићеву војску да ратују против народа и његових најбољих синова, да мучки убијају руководиоце народне борбе и осветнике народа — партизане.

СРБИ, ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ!

Јуначка Народноослободилачка партизанска и добровољачка војска успјела је да ослободи велики дио наше домовине, а скоро и читаву Босанску крајину. Крвник Павелић и избјегличке варалице из Лондона присилно мобилишу за службу туђину, против народа и његове борбе, све способне мушкарце. Само наша Народноослободилачка партизанска и добровољачка војска има право да позове у бојне редове сваког сина наших народа. Наша војска је то право стекла својом непомирљивом и дуготрајном борбом против окупатора. Једино наша Народноослободилачка партизанска и добровољачка војска води данас борбу за народно ослобођење. У тој борби — задајући тешке ударце поробљивачима наше земље — изгинуо је велики број најбољих народних синова. Ове свете жртве за слободу траже од свакога ко је кадар — да понесе оружје, да се настави борба за коначно ослобођење наших народа. Наши савезници, братска Совјетска Русија, Енглеска и Америка немају у нашој земљи ни у иностранству никакве друге војне силе, која би била састављена од припадника наших народа, на коју би се могли ослонити, која би им била савезник у рату против Њемаца и Италијана — сем наше Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске. Ми смо се једини борили за братство и слогу народа Југославије. Све то доказује да смо ми једини у праву и једини који имају за то снаге да у нашу војску окупимо све способне борце, без обзира на националну и вјероку припадност. Све то показује да је сваком родољубу мјесто једино у нашој славом овенчаној Народноослободилачкој војсци.

НАРОДЕ БОСАНСКЕ КРАЈИНЕ!

Босанска крајина и многи крајеви око ње (Банија, Горски котар, Лика, Далмација) слободни су. Али велики дио наше земље стење у ланцима ропства водећи мучну борбу против окупатора и њихових домаћих слугу, усташа и четника. Њемци и њихове слуге, усташе и четници су на сва звона ударили како су на Козари уништили наше партизанске одреде. Они су само успјели да покољу један дио жена и дјеце, а други дио да баце у концентрационе логоре. А што се тиче уништења партизана убрзо су могли осјетити да су се горко пре-

варили: у наше руке пали су многи градови, од непријатеља су очишћени читави крајеви, на Козари наши партизани опет развијају заставу слободе и јуначка борба на Козари даје нове снаге и полета хиљадама нових бораца широм наше земље. Козарским јунацима много дугује сам народ ослобођених крајева за слободу коју ужива. Али та слобода се може сачувати само тако ако устане сав народ на оружје и пренесе пожар народног устанка на друге крајеве. Проширујући редове наше народне војске и сатирући непријатеља тамо гдје се до јуче осјећао сигурним, убрзаће се ослобођење читаве наше земље и осигурати слобода Крајине и других слободних крајева.

СРБИ, ХРВАТИ И МУСЛИМАНИ!

Побједоносна Црвена армија прешла је у велику офанзиву и уништава посљедње дивизије Хитлера и његових помагача. Она је довела Хитлерову ратну машину на руб пропасти. Савезници спремају други фронт у Европи и није далеко час кад ће фашистички злочинци бити поражени и приморани да одговарају за незапамћене злочине које су учинили широм Европе. Ближи се час коначног ослобођења нашег народа. Народи Југославије, остварујући оружано братство против фашистичких завојевача и домаћих изрода, морају напрегнути све снаге да убрзају час свога ослобођења и омету подивљалу фашистичку звијер да у предсмртном грчу не направи још страшније злочине. Дошао је тренутак да се сви народи Југославије уједине у светом рату за чишћење своје нападене груде од завојевача и њихових слугу, усташких целата и великосрпских четничких банди. Наша тешка и неравна борба најзад ће уродити плодом и већ се назире зора слободе и срећнијег живота слободних и равноправних народа Југославије!

4. *септембра*. — Радио станица „Слободна Југославија“ објавила је моју изјаву (одговор Југословенској влади у Лондону) преко дана и увече. То је поновила 5. септембра два пута. Изјава је штампана и у нашем „Војно-политичком прегледу“ бр. 6 од 15. септембра 1942. године.

Негде у те дане срео сам се са другом Ђоком Пилиповићем, који ми рече да долази из Официрске школе Главног штаба Хрватске, која се налази у Доњем Лапцу (Лика), да је он у школи један од наставника и дошао је за набавку разних потреба. Ја сам се интересовао и распитивао о раду школе и после обавестио друга Тита и Арса. Напоменуо сам да би добро било обићи је. Они су се сложили и та је улога мени припала.

7. *септембра*. — Гламоч — с. Прекаја (на путу за Лику ради обиласка Официрске школе). Овде ми рекоше да је неко време у Прекаји боравио Стојан Церовић и код неког од мештана оставио свеску свог дневника, али се то није могло проверити нити свеска пронаћи.

8. *септембра*. — Прекаја — Б. Петровац.

9. *септембра*. — Б. Петровац — с. Врточе (све попаљено, иначе се рано одметнуло, и сва околина, и добро прошло; старешина Општинског одбора Филип Пилиповић) — Д. Лапац.

Доњи Лапац је мала личка варошица која има једну једину, али врло ДУгу улицу. Ослобођен је у првим борбама против усташа. Партизане је предводио храбри Стојан Матић који је том приликом јуначки погинуо. Народ га је опевао у песми.

ПОГИБИЈА СТОЈАНА МАТИЋА

Двадесет седми фебруар освану,
Води Матић чету одабрану,
Силни момци у долини града,

Па љут бојак заметнули сада.
А на челу кобне битке ове
Води Стојан сиве соколове;

Таквог борца нигдје било није:
Смрт га гледа — он се на нџу смије.
Кад сред боја, а у зору рану,
Видјели смо наду покопану.
Аој, мајко, сокола Стојана:
Паде јунак од големих рана.
Кад слобода насмија се граду,
Мртво тјело предали смо хладу:

Црној земљи испод витих јела,
Посред Лапца, посред града б'јела.
Плаче гора, плаче свака грана:
Нема нама Матића Стојана.
Омладино, ти ћеш вјерна бити,
Матићеву главу осветити.
Издајнице, јаћена вам нана —
Платићете Матића Стојана!

Овде сам добио податке и забележио песму о народном хероју Марку Орешковићу који је као истакнути револуционар и шпански борац био један од главних организатора народноослободилачке борбе у Хрватској. По народности Хрват, рођен и одрастао у Лици, био је франиран стравитим злочинима Павелићевих усташа над Србима у Лици, и повео је борбу за њихову заштиту. Али су га на преноћишту у једној сељачкој кући изненадили четници и ухватили. Док су га четници везана и измучена водили, наишли су поред једне чобанице, која је зачуђено гледала ову необичну поворку, а Марко јој је упутно ове своје последње речи:

„... Секо, кад једном побиједимо, кад дође онај љепши нови живот, знаћеш зашто сам погинуо ...“

У народу је достојно ожаљен и опеван.

ЛИЧКОМ ВОЂИ ОД УСТАНКА

Ц'јелој Лици жалост срце бије
Што јој нема дичнога Критије,
Што јој нема вође од устанка,
Првог вође Орешковић Марка.
Друг је Марко хрватскога рода,
Ал' је мајка српскога народа.
Ој, четници, јаћена вам мајка,

Платићете Орешковић Марка.
Четници нам убише јунака,
Храброг борца Орешковић Марка.
Откад јунак у земљици лежи
Наше срце за осветом тежи.
Много их је већ пало за Марка,
А и још ће — жалосна им мајка.

Ја сам у току неколико дана пратио живот и рад школе дајући потребне напомене и поуке, па сам у сагласности са командантом школе поднео Врховном штабу следећи извештај:

Према наређењу од 7. септембра 1942. године, обишао сам Партизанску официрску школу Народноослободилачких партизанских одреда Хрватске у Доњем Лапцу, извршио преглед у току 10. и 11. овог мјесеца и нашао следеће стање:

1) Школа је основана иницијативом команданта Главног штаба НОПОХ друга Иве Владића*) 20. фебруара 1942. године, и то: Нижи једномесечни течај за спремање водника, командира, политичких комесара, оперативних и обавештајних официра и Виши петнаестодневни течај за команданте батаљона.

До сада су одржани ови течајеви:

*) Иво Рукавина

А. Нижи течај

I течај од 20. фебруара	до 22. марта	67	слушалаца
II течај од 1. маја	до 31. маја	88	„
III течај од 10. јуна	до 11. јула	51	„
IV течај од 25. јула	до 29. августа	66	„
V течај од 8. септембра	ДО	72	„

Б. Виши течај

I течај од 14. јула	до 29. јула	14	слушалаца
II течај од 8. августа	до 29. августа	19	„

Командант школе је друг Данило Латас, пеш. капетан I класе Југословенске војске, а наставници: Миле Павичић, ваздухопловни капетан I класе; Илија Павловић, пеш. капетан; Рудолф Вуковић, пеш. поручник; Дане Раичевић, пеш. поручник-планинац; Мартин Дасовић, рез. пеш. поручник; Ђуро Новаковић, пеш. наредник и Ђорђе Пилиповић, пеш. наредник.

2) У школи се предају ови предмети:

А. Нижи течај

1) Тактика (стројна и борбена обука и ратна служба),	7) Фортификација,
2) Топографија,	8) Минерска служба,
3) Партизанска борба,	9) Стражарска служба,
4) Политичка обука,	10) Администрација,
5) Настава гађања,	11) Обавештајна служба,
6) Служба везе,	12) Санитетска служба и
	13) Бојни отрови.

Б. Виши течај

1) Тактика,	4) Организација штабова,
2) Топографија,	5) Фортификација,
3) Партизанска борба,	6) Администрација.

3) Метод рада је, по примеру школа Југословенске војске, на практичној основи са потребном теоријом. Ово је принцип, али је при прегледу примећено да баш као и у Југословенској војсци има доста излишног, теорисања, шаблона и губљења времена у детаље на гатету главног градива, па су дата упутства наставницима да се то исправи.

4) Школа је смегатена у згради месног магацина (силоса), која је за летње време врло подесна, али не и за зиму, погато нема прозора и не може се загревати. Има трпезарију са столовима и клупама, али оскудева у потребном материјалу за извођење наставе, нарочито у материјалу за обраду појединих предмета, у табацима за давање слугааоцима да их користе у гаколи и доцније као старегаине и наставници по јединицама.

5) Војно-партизански дух, морал и дисциплина на достојној су висини. Рад је врло интензиван и марљивост је врло добра како код наставника тако и код слушалаца.

6) Хигијена је добра, али има извештан број слушалаца заражених шугом, па су предузете мере да се излече.

7) Исхрана је релативно врло добра. За доручак пола литре млека, дневно се добија 600 грама хлеба, 300 грама меса, кромпир и пасуљ.

Јело се добро и укусно спрема.

8) Уопште школа чини утисак једне уређене мирнодопске установе и даје врло корисне резултате, па је потребно да јој се обрати већа пажња у погледу снабдевања уопште, а нарочито у погледу материјала потребног за извођење наставе (хартија, шапирограф итд.).

Напомена: Школа нема политичког комесара, већ ту дужност врши један од наставника поред редовне дужности, али су надлежни обећали да ту празнину попуне.

Прилог: Програм и распоред рада са списком наставника у школи.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Командант школе
Данило Латас

Члан Врховног штаба
Саво Ј. Оровић

Доњи Лапац, 12. септембра 1942. године

Ја сам лично овом извештају додао:

„1) Избор слушалаца је слаб, јер дотични надлежни старешине не радо откомандују боље људство. Тако је на садашњи Нижи течај дошло око 20 слушалаца, који нису свршили обуку у кадру, а један је био чак и неписмен, те је на моју примедбу враћен као неподесан за слушаоца школе.

2) Старешински кадар требао би да буде бољи, са више стручне спреме. У школи је сада само један потпоручник из Војне академије, остали наставници су из подофицирске школе и резервни официри.

3) Школа оскудева у материјалним средствима, као: правилима, картама, метама, маневарској муницији, хартији, итд.

4) Мишљења сам да се овој школи као веома корисној установи покљони већа пажња, да јој се појача наставничко особље и да се снабдева потребама што је највише могуће“.

Двојица од наставника Официрске школе у Доњем Лапцу, пеш. поручник Рудолф Вуковић и резервни пеш. поручник Мартин Дасовић, били су доскора у домобранској војсци, познати као симпатизери партизана, па су улучили време и прилику те прешли у редове НОВ и ПОЈ, као и њихови другови, са којима су заједно написали позив Хрватима и Муслиманима у домобранској војсци, да по њиховом примеру напусте срамну и издајничку службу код Павелића. Тај њихов позив, написан у виду летка, са потписом целе групе уносим овде.

ДРУГОВИ ДОМОБРАНИ, ДОЧАСНИЦИ И ЧАСНИЦИ ХРВАТског ДОМОБРАНства!

Пошто смо успјели и након тешких припрема и злостављања од стране крвавога усташког терора да се извучемо и да пребјегнемо на страну правде и народних идеала — друговима партизанима — у свету борбу до коначног

**DRUGOVI DOMOBRANI, DOČASNICI I ČASNICI
HRVATSKOG DOMOBRANSTVA!**

Pašto smo uspjeli nakon teških priprema i zlostavljanja od strane krvavoga ustaškog terora, da se izvučemo i da prebjegnemo na stranu pravde i narodnih ideala - drugovima partizanima - u svetu borbu do ko-
nežnjeg istrebljenja posljednjega ustaše, četnika i okupatora, ovime vas
pozdravljamo. Pozivamo vas kao svijesne Hrvate i rodoljube, koji volite
iznad svega svoju zemlju i koji ne smijete dozvoliti da vašu zemlju
na plaćeničke sluge izdajnika Pavelića, koje platiše okupatori Nijemci
i Talijani i koji Hrvate i ovu našu dјedovinu prodadoše za Juidine sre-
breњake, da dolazite u naše redove. Pozivamo vas da oružjem u ruci
damo smrtni udarac okupatorima, Nijemcima i Talijanima i izdajnicima ro-
da svoga - Pavelića i njegovim krvavim ustašama i četnicima.

DRUGOVI DOMOBRANI, DOČASNICI I ČASNICI! Još jednom vas pozivamo kao
svoju braću, da shvatite naše riječi, koje vam dajemo kao amanet na va-
šu svijest i savjest, da dođete svi u naše redove u redove NARODNO- O-
SLOBODILAČKE VOJSKE - drugovima partizanima, da ponese te vaše oružje i
municiju, da se borimo svi skupa Hrvati i Srbi i naša draga braća Muš-
mani rame uz rame do konačne pobjede protiv okupatora i narodnih izda-
jica ustaša i četnika.

Hrvati, na vama je da spesite svoj narod od pokolja i primite ovo
kao jedino, ŠTO ĆE SPASITI HRVATSKI I SRPSKI NAROD, A NAROD HRVATSKI I
SRPSKI I HISTORIJA BIT ĆE VAM ZAHVALNI.

SMERT FAŠIZMU-SLOBODA NARODU!

djelatni poručnik: R. Vuković, 15. bojna 12 puk.
poručnik pilot: Rudi Čujavec
pričuvni poručnik: M. Dasović, 15. bojna 12 puk.
časnički majesnik pilot: Franjo Klus
vodnik pilot: Jazbec Milutin
djelatni narednik: Nikola Tišac, 14. sat. 12. puk.
" " " " Grahovac Ivan, 14. sat. 12. puk.
domobrani: Turkelj Josip, 14. sat. 12. puk. Bihać
" " : Špoljarić Andrija 14. sat. 12. pk Bihać
" " : Grahovac Luke, 14. sat. 12. puk. Bihać
" " : Skorup Pavao, 14. sat. 12. puk. Bihać
" " : Bronzović Joso, prateća satnija B. Luke
" " : Čulumović Dane - Gospić

Део прогласа домобранских официра, подофицира и војника који су прешли
на страну партизана — „Друговима домобранима, дочасницима и часницима
хрватског домобранства“ (септембра 1942)

истребења последњег усташе, четника и окупатора, овиме вас поздрављамо.
Позивамо вас као свијесне Хрвате и родољубе, који волите изнад свега своју
земљу и који не смјете дозволити да вашу земљу газе плаћеничке слуге из-
дајника Павелића, које платише окупатори Нјемци и Талијани и који Хр-
вате и ову нашу дједовину продадоше за Јудине сребрењаке, да долазите у
наше редове. Позивамо вас да оружјем у руци задамо смртни ударац окупато-
рима, Нјемцима и Талијанима и издајницима рода свог — Павелићу и ње-
говим крвавим усташама као и четницима.

ДОМОБРАНИ, ДОЧАСНИЦИ И ЧАСНИЦИ! Ви знате и осјећате то, каква
се разлика прави између вас и усташа. Да не говоримо о одијелу и вашим
Цивилним службама и првенствима у њима, него једино о вашој свакидашњој

потреби, о — храни. Какву храну имате ви, другови, а какву имају усташе? То сте имали прилике видјети. Не осјећате ли да сте на сваком кораку запостављени и да на вас последњи усташа гледа као на марву, којој је он господар? Зашто да то трпите? Зар усташе представљају народ, а не ви? Зар шака изрода и разбојника да вас, честите синове ове, крвљу од усташких гамади натопљене земље, држи у својој власти и да вам командира. Другови домобрани, промислите добро, чему све то води. Вјерујте овим ријечима, које вам упућују ваши Хрвати, часници, који са зебњом гледамо на ваше муке и ваш положај.

Видите ли ви да сте опкољени са свих страна од другова партизана, који већи дио земље окупиране Југославије држе у својој власти. Ми партизани знамо, да сте ви честити и да сте невини у покољу, који је извршен над недужним српским сељаком — вашим братом, зато вам упућујемо ово, што је у интересу вас и ваших породица и цијеле ове наше нападене земље. Не видите ли како вам се баца луг у очи? Зар су вама ближи по крви и по обичајима Нијемци и Талијани, него браћа Срби? Зашто да се борите против своје савјести и увјерења?

Другови домобрани! Знајте да плаћеничке слуге Нијемаца и Талијана, усташе и четници, иду за тим да се што више униште међусобно Хрвати и Срби и да онда они, којима остане глава на рамену из овога у историји непознатог братоубилачког рата, зајашу на грбачу и сишу крв. Не осјећате ли лудорију и бесмисао, када вас гоне у акције на клоаницу — брат брата да туче. Зар ви имате полета за борбу, другови?

Немате, знамо ми то, али вас они гоне, који су плаћени за то, да ви остављате своје главе за туђе рачуне, да они послуже на вашим костима и сузама ваших мајки, жена и дјеце — пуне своје цепове. Тргните се из сљевила, које вам је навучено на очи, и не дајте да народ страда, јер на вама је, другови **ДОМОБРАНИ, ДОЧАСНИЦИ И ЧАСНИЦИ ДА БРАНИТЕ ОВУ НАШУ СВЕТУ ЗЕМЉУ ОД ДУШМАНА**, који хоће да је прикључе под своје, када вас нестане, када нестане честитог хрватског и српског народа.

Другови! Знајте, да у масама по цијелој земљи прелазе свијесни домобрајни, дочасници и часници на страну партизана — бораца за народне идеале и да смо данас толико јаки, да нема те силе, која нам се може супротставити, јер се боримо за права и правду и за све оно што је лијепо и честито. Ми се боримо за једну заиста независну Хрватску, за једну слободну и сретну Хрватску, за будућност нашег народа.

Немојте вјеровати и насједати разним лажима непријатеља, који говоше да партизани немају соли, гаса, обуће, одјеће итд. **ИМАМО МИ СВЕГА, ВИШЕ НЕГО ВИ ТАМО. ВИ ЈЕДЕТЕ КУКУРУЗ СУХИ, А ОВДЈЕ НАРОД, ХРВАТСКИ И СРПСКИ, ОБЈЕРУЧКЕ ДАЈЕ ПШЕНИЦУ.** Талијане и Нијемце тучемо као стоку, отимамо им читаве транспортне хране, оружја и муниције, тако да данас представљамо једну велику народну војску, која зна зашто се бори, која има идеју водиљу, а зашто се ви борите, другови домобрани, дочасници и часници? Борите се за слугу и плаћеника Талијана и Нијемаца — крвника Павелића, који пустоши ваше домове и у црно завија ваше жене и дјецу.

Ми, док смо још били силом прилика у вашим редовима, такођер нисмо знали да разликујемо партизана и четнике. Знајте и вјерујте нама, вашим бившим часницима, да партизани представљају бедем бранилаца хрватског и српског народа, који туку и сатиру на сваком кораку усташе и четнике, као и окупаторе, Нијемце и Талијане, и да партизани представљају читав хрватски и српски народ, који се бори за своја права. Ми нисмо сами, јер се боримо на страни наше миле браће Руса, а сви под вођством нашега највећег и у историји најгенијалнијег човјека, који се икада родио — друга Стаљина.

Непобједива Црвена армија напредује, а с њом сви народи Европе најтјешње сарађују и боре се за спас народних светиња и народних права.

ДРУГОВИ ДОМОБРАНИ, ДОЧАСНИЦИ И ЧАСНИЦИ! Још једном вас позивамо као своју браћу, да схватите наше ријечи, које вам дајемо као аманет на вашу свијест и савјест, да дођете сви у наше редове, у редове **НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ** — друговима партизанима, да понесете ваше оружје и муницију, да се боримо сви скупа, Хрвати и Срби и наша драга браћа Муслимани, раме уз раме до коначне побједе против окупатора и народних издајца, усташа и четника.

Хрвати, на вама је да спасите свој народ од покоља и примите ово као једино, ШТО ЋЕ СПАСИТИ ХРВАТСКИ И СРПСКИ НАРОД, А НАРОД ХРВАТСКИ И СРПСКИ И ХИСТОРИЈА ВИТ ЋЕ ВАМ ЗАХВАЛНИ.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

дјелатни поручник: Р. Вуковић, 15. бојна 12. пук;
поручник-пилот: Руди Чајавец;
причувни поручник: М. Дасовић, 15. бојна 12. пук;
часнички намјесник-пилот: Фрањо Клуз;
водник-пилот: Јазбец Милутин;
дјелатни наредник: Никола Тичац, 14. сат. 12. пук;
дјелатни наредник: Граховац Иван, 14. сат. 12. пук;
домобрани: Туркаљ Јосип, 14. сат. 12. пук. Бихаћ;
Шпољарић Андрија, 14. сат. 12. пук. Бихаћ;
Граховац Лука, 14. сат. 12. пук. Бихаћ;
Скоруп Павао, 14. сат. 12. пук. Бихаћ;
Бронзовић Јосо, пратећа сатнија Б. Лука;
Ђулумовић Дане — Госпић.

Домобрани се нису нимало с вољом против партизана борили, но су често прелазили у њихове редове и лако се дали заробљавати. А доста су и оружја додали партизанима. То потврђује и ова њихова песма:

Предао сам досад осам карабина,
С деветим њу и ја када дође зима.

Непријатељска офанзива на Козару

Овде у Лапцу сам нашао летке у којима се Немци и усташе хвалишу „уништењем“ Козаре, а уједно прикупио податке о борбама које су прославиле цео народ овога краја.

Велика офанзива на Козару почела је 10. јула 1942. године. Да би уништили прослављени одред „Младен Стојановић“, који је бројао 3—4 хиљаде бораца, окупатори су предузели напад са 80.000 војника под командом генерала Штала. Борбе које су пронеле славу непокорене Козаре широм земље трајале су 36 дана и ноћи. Козара је постала симбол упорности и хероизма наших људи.

Непријатељ није могао да сломи отпор. Ево шта о једној од борби за Козару пише виши војни саветник у немачкој Врховној команди Југоистока Висхаунт: „Борбена група западне Босне, која је кренула у напад против јако пошумљене и испресецане Козаре, наишла је на југу и западу на жилавог и добро наоружаног непријатеља, који се знао врло вешто да брани на брдским ивицама, у својим брдским положајима, прелазећи у противнападе. Чак су и жене учествовале у борби. Кад је I брдска дивизија несметано и неприпремљена ударила на тог јаког непријатеља на западној ивици Козаре, разбио се њен фронт“. У наставку извештаја Висхаунт описује један други моменат борбе на Козари овим речима: „Обухваћени паником, војници су као бујица бежали испред изненадног противнапада непријатеља. Два батаљона изгубила су овом приликом сву своју муницију, све митраљезе и сву опрему“.

Мада опкољени огромним снагама Немаца, усташа, Мађара па и четника, партизани су се упорно држали, задајући нападачима велике губитке, и најзад успели да пробију обруч и одступе у Грмеч.

Немци и усташе су ипак ликовали и писали летке ове садржине:

**ПОРУКА ГЕНЕРАЛ-МАЈОРА ШТАЛА ВОЈНИЦИМА БОРБЕНЕ
СКУПИНЕ „ЗАПАДНА БОСНА“**

Почев од 10. српња нанеле су немачке, хрватске и мађарске јединице у вјерном савезништву оружја тешке поразе комунистичким хордама гдјегод су на њих наишле. Ослободиле су Приједор и Љубиње, савладале су тврђаве Козару и Просару и уништиле непријатеља, који се ту борио.

Под најтежим земљишним приликама и против непријатеља, који се подмукло и жилаво борио, убијено је преко 3.500 партизана, док је око 8.000 што партизана што њихових помагача заробљено.

Довршен је досада највећи и најуспјешнији подухват против комунистичких злочинаца у Хрватској.

Приликом овог поносног успјеха изражавам своје признање и захвалност свима часницима, дочасницима и војницима војске, морнарице и ваздухопловства.

Сада нам требаЈ ову побједу искористити и до краја уништити непријатеља, који је нашим снажним ударцима поколебан.

Напријед к новим побједама за Нову Европу!

Живио Фирер!

Живио Поглавник!

Живио Кр. Намјесник Хорти!

Штал, генерал-мајор
заповједник борбене скупине „Западна Босна“

А усташе су на свој начин описивале ток борби за „потпуно уништење комуниста“ и упозоравале:

„Зато нека ово буде последња прилика онима, који сједе на двије столице, као и онима, који још увијек „нешто очекују“, да више нема оклијевања, да више нема сумње тко ће побиједити: побједа Њемачке и њених савезника, побједа Европе над силама зла и несреће је потпуно осигурана и она је сваким часом све ближа. Ради тога је једно јасно: тко није за Нову Европу, тај је против ње, а самим тим је с њим свршено“.

Заједно са својим партизанима, и народ Козаре подносио је све тешкоће ове офанзиве. Преко 60.000 људи избегло је на Козару у збегове, и ту делило зло и добро са својим борцима. Врхунац борбе био је између 1. и 8. јула у дане пробијања непријатељског обруча. Један део одреда, заједно са делом народа, пружао је и даље отпор непријатељу, који је жене, децу, старце — све живо

— одводио у концентрационе логоре. Козара је у тој офанзиви претрпела осетне губитке, али није покорена, и кратко време по завршетку офанзиве, од бораца Козаре формирана је прослављена V козарачка бригада и Козаром се заорила победоносна песма:

Херојска се борба разиграла,
Козара се славом овенчала.
Нас два брата оба ратујемо,
Не плач', мајко, ако погинемо.
Ми смо браћа испод Козарице,
Бе не рађа мајка издајнице.

Славна епопеја Козаре надахнула је Скендера Куленовића за величанствену поему „Стојанка мајка Кнежопољка“ која је, поред Назорове песме „Титов наприед Ђокићеве „Марије на Пркосима“, Горанове „Јаме“ и Зоговићеве „Пјесме о биографији друга Тита“, најбоља песма из народноослободилачке борбе. Често, врло лепо и дирљиво ју је рецитовала глумица Ивка Рутић.

Због важности ове поеме, пошто је доста дуга, доносим само њен почетак и крај.

СТОЈАНКА МАЈКА КНЕЖОПОЉКА

*Зове на освету тражећи синове
Срђана, Мрђана и Млађена што
погинуше у фашистичкој офанзиви*

Сва три сте ми на сиси чапкала — јој благородно сунце Снежопољско!
Светројици сам повијала ножице румене
у бијеле повоје ланене,
светројици сам прала топле, жуте пелене ...
Јооој,
Срђане,
Мрђане,
Млађане,
јој, три года у мом вијеку,
јој, три првине у мом млијеку,
јој, три саћа тешка, силовита, што их утроба моја изврца,
јој, росни тролисни струче дјетелине Кнежопољске
што процва испод мога срца.

Јооој,
три года српска у мом вијеку,
три Обилића у мом млијеку.
Јој, Срђане — Бурђевдане,
јој, Мрђане — Видовдане,
јој, Млађане — Илиндане;
јој, Крајина извила три бора Козарска,
Стојанка родила три риса партизанска!

Јооој,
гдје сте,
Срђане,
Мрђане,
Млађане,
јооој,
гдје сте,
три илинске пушке прве,
три сузе моје задње? ...

Јој,
кад би се моја материца оплодила
још би три Срђана
и три Мрђана
и три Млађана
породила,
и на љутој дојки одгојила,
и теби поклонила!

Гуди земља,
отискује се војска голема
од московскога Јерусалема,
шири јеле,
зелена селе,
пуштај челичне челе
низ земљу нашу на крваву пашу!

Стисни уста,
обрве мрке скупи осветнички,
цикни стоглаво,
махни косом митраљеском,
партизанском,

стоструко,
остављај за собом откосе скотске,
погане
низ наше Кнежпоље,
јесен стиже, јесен крвава,
нек нам је сретна косидба!

У Доњем Лапцу сам упознао групу глумаца Загребачког казалишта која је дошла у партизане и у Доњем Лапцу се налази од 20. априла. То су били: Вјекослав Афрић, из Далмације, драмски првак и писац; Салко Репак, из Стоца у Херцеговини, стари глумац; Јосип (Јожа) Рудић, из Загорја у Хрватској; Ивка Рудић-Карпош (у болници на порођају); Милан Вујновић, из Лике (рођен у Сењу), драмски писац; Георгије-Жорж Скригин, из Одесе, балетски соло играч и Звонко Цвија, из Међимурја, музичар (остао у Агитпропу).

За време задржавања у Доњем Лапцу они су поред представа одржали и два глумачка курса по 20 дана. На првом курсу је било 12, а на другом 18 курсиста. Од ових су узели четири девојке и два младића за поуну своје групе.

Значај и програм рада партизанског позоришта лепо је изложио Вјекослав Афрић у свом чланку „Партизанско казалиште“ („Народно ослобођење“, тједник Јединствене народноослободилачке фронте Хрватске од 1. септембра 1942. године):

„Ми народни смо звучник, говорник маса смо ми“ — ова два стиха објављују почетак представе Партизанског казалишта. Те две реченице кратко и јасно означају циљ нашег казалишног рада. Никаквог непотребног и бесплодног интелектуализирања и психологизирања. Никаквих обмана и лажи. Никаквих тричарија и салонских досјетака. Казалиште служи народу, помаже му у данашњој великој борби за ослобођење. Свака мисао, свака реченица је једноставна и разумљива сваком. „Приказ је наш: живот свих нас, а циљ: из ове биједи спас“ — ето то је програм рада Партизанског казалишта. У овим стиховима јаоно су одређене смјернице, програм и циљ. Ми нисмо театар, не требају нам „маске“, међу народом, у пољу, на цести, у шуми — ту су наше даске — ту је наша позорница. Ми идемо с народом, пратимо га на његовим састанцима, у његовом раду, у његовој борби. Глумац престаје да буде мистично лице иза велике плишане завјесе са барокним оквиром. Данас, када се народ вуче по шумама, камењу и по снијегу да извојшти своју слободу, да скрши тиранију, када спава под буквама, на голом и влажном камењу, па чак у води и леду, данас ни театар не смије бити у барокном оквиру, у фотељама и затвореним ложама. „Не требамо костима нити паркета, ми градимо живот будућег свијета“.

Наш је репертоар стваран и једноставан. Прикази из свакодневног живота. Истинити доживљаји из данашње велике народне борбе.

А публика? Народ. Народ воли своје казалиште, воли своје глумце, с којима после представе прича, дискутира, игра у колу, јер на нашем ослобођеном територију плеше се и пјева и никаква тежина борбе не може омести наш оптимизам, нашу животну радост, нашу ведрину, нашу сигурност у коначну побједу.

Доцније су се овој групи из Загребачког казалишта придружили уметници који су дошли са окупиране територије или из војних јединица, и то: Оскар Данон, Никола Поповић, ЈБубиша Јовановић, Аника Радошевић, Стеван Радовановић, Јунус Међедовић, Љубо Божановић, Јерман, Синчићева, Потокар и други.

На „даскама“ Позоришта народног ослобођења, поред актуелних рецитација, скечева, једночинки, сценских слика и драмских приказа, да-

ване су и незаборавне представе: „Народни посланик“ и „Сумњиво лице“ од Нушића, „Ревизор“ од Гогоља, „Најезда“ од Леонова итд.

16. септембра. — Доњи Лапац — Дрвар. У повратку за Врховни штаб 16. септембра сам се задржао у команди места Дрвар и ту сазнао да је 10. септембра у малој далматинској луци Подгора организован један морнарички одред као почетак стварања наше партизанске ратне морнарице. Одред је у саставу IV оперативне зоне и за команданта је одређен Велимир Шкорпик, поручник корвете НДХ, који је пребегао у партизане*).

Главни штаб НОВ Хрватске имао је тада овакву војну организацију:

- I зона: Лика, Кордун и Банија,
- II зона: Загреб,
- III зона: Славонија,
- IV зона: Далмација,
- V зона: Приморје.

Зоне су биле подељене на групе, групе на одреде, одреди на батаљоне, батаљони на чете, чете на водове, водови на десетине.

17. септембра. — Дрвар — Гламоч. На путу за Млиништа.

18. септембра. — Гламоч — Млиништа. У саставу Врховног штаба.

По повратку у Врховни штаб реферисао сам о обиласку Официрске школе у Доњем Лапцу, подвукао значај обуке војних старешина у вођењу јединица и предложио да се ова школа прошири и подигне на ранг Војне школе Врховног штаба у којој би се усавршавали војни руководиоци из свих команди, а не само са територије Хрватске. Овај предлог је начелно усвојен, али се реализовао нешто доцније, у почетку новембра. У Гламочу сликао Владу Поповића, Руквину и др. (Сл. 81)

20. септембра. — Млиништа — Гламоч. На путу за ослобођено Ливно по дозволи друга Тита, да набавим штогод од нужних потреба.

21. септембра. — Гламоч — Ливно. Овде је ових дана одржана оснивачка скупштина НОО за Далмацију којој сам присуствовао и направио снимак групе учесника (сл. 79). Говорили су Иван Милутиновић, Вицко Крстуловић и још неки учесници.

Московски радио је у свом ратном извештају са Источног фронта јавио да је у области Моздока погинуо немачки генерал Фон Клајст, који је командовао једном тенковском армијом. То је онај исти генерал који те командовао немачким тенковима када су Хитлерови разбојници, до зуба наоружани, напали Југославију. Генерал Клајст важи у Хитлеровој

*) Прве акције морнара-партизана биле су гусарске акције малим рибарским лађама на добро наоружане непријатељске бродове.

Прва слободна партизанска лука била је Подгора под Биоковом. „Пионир“, мали рибарски брод наоружан пушкомитраљезом, био је страх и трепет фашистичким лађама којих је десетак заробио.

Десетог септембра 1943. године формиран су први морнарички одреди у Подгори. Од њих је Врховни штаб образовао Секцију за ратну морнарицу при штабу IV оперативне зоне Хрватске. За шефа Секције за ратну морнарицу постављен је Велимир Шкорпик који је мало затим погинуо, 7. новембра 1943. године, као начелник штаба III далматинске бригаде.

Десети септембар се прославља као Дан морнарице.

војсци као један од најбољих стратега у вођењу тенковског рата. Стар је 62 године и потиче из немачке породице која је дала Пруској и Немачкој војсци 60 генерала. Пред почетак другог светског рата Клајст је био у пензији, али га је Хитлер активирао и дао му под команду тенковске јединице за операције према Кавказу. Командовао је тенковском групом за време продора код Ростова и својим тенковима доносио смрт слободољубивим народима, али му је славна Црвена армија учинила крај.

24. септембра. — Ливно — Млиништа. Врховни штаб је преко „Слободне Југославије“ објавио овај извештај о делатности партизанских јединица:

„Словеначки партизански одреди су у току друге половине месеца августа и у почетку септембра водили тешке борбе против италијанских дивизија, које су средином августа предузеле офанзиву против централног дела ослобођеног територија у Словенији. После огорчених бојева, који су били нарочито жестоки у Кочевју, у Сухој крајини, наши одреди су под притиском надмоћнијег непријатеља одступили из неколико средова, задавши непријатељу претходно осетне губитке“.

„Слободна Југославија“ је 23. септембра 1942. године објавила овај апел:

„Народна партизанска и добровољачка војска подноси надчовечанске напоре у борби против окупатора и њихових усташких и четничких плаћеника за слободу и независност српског, хрватског и словеначког народа. Приближавање зиме захтева још веће напоре наших бораца за слободу. У тешкој и неједнакој борби можемо и морамо победити, ако мобилишемо све наше народне снаге за пружање помоћи јуначким борцима којима се диви цели свет. Сваки родољуб према својим способностима и према својим могућностима треба да допринесе свој обол у нашој светој, великој ослободилачкој борби.

Да би наша партизанска и добровољачка војска могла да се што успешније бори против непријатеља наоружаног до зуба, наша је задаћа да јој осигурамо најпотребније ствари. Ми смо обавезни да учинимо све што можемо да наши борци, који су дању и ноћу изложени киши и снегу, буду топло одевени, јер ће тиме порастати њихова борбена способност. Изложени свим могућим незгодама рата наше борце треба опскрбити најпотребнијим лековима, завојима, сапуном, рубљем итд. То најмање мора да учини сваки родољуб, јер се партизани боре за нашу заједничку ствар.

Родољуби Срби, Хрвати и Словенци! Стварајте у свим местима, селима и градовима народноослободилачке фондове за помоћ нашим партизанима. Сабирајте топлу одећу, обућу, рубље и чарапе међу вашим познаницима и пријатељима. Скупљајте лекове, завоје и све друго потребно партизанима и дајте у народноослободилачки фонд. Ниједан родољуб не сме остати по страни од ове акције, јер у томе лежи јемство за победу над најљућим непријатељем, немачким и италијанским фашистичким окупаторима и њиховим усташким и четничким плаћеницима“.

И народ се није оглушио о овај и друге сличне апеле, но је свесрдно помагао своју рођену Народноослободилачку војску, своје храбре партизане који му под најтежим условима бране част и слободу, што показују и две песме које сам забележио.

НАША КОМОРА
(Песма о сељачкој торби)

Славна је пушка, гарав другар,
Славна је рогуља, славан анцар,
Ал' од свију сам славнија ја,
Ја скромна торба сељачка.
О пушко моја, о торбо ти,
Ви ћете битку добити!

Било је некад тужних дана,
Кад смо морали преко океана
У клету Америку, даљине маглене,
Гдје наша младост у руднику вене.
О, давни дани прошли у туђини,
О, торбо друже вјерни и једини,
Данас кад дани дођоше славе
И торба крену на путе крваве,
И пјева на њој ситан шарен вез
Када се јави наш пушкомитраљез.
О пушко моја, о торбо ти,
Ви ћете битку добити!

Коморо бојна, знадеш ли ти,
Тебе ће торба надбити,
Хвала и слава до неба њој,
Шареној торби сељачкој.

Сад кад су дошли најтежи дани,
Она нам војску слободе храни,
У рату, у миру, сред добра и зла,
Торба нас свуда пратила.
О пушко моја, о торбо ти,
Ви ћете битку добити!

Иде на фронт на леђима јунака,
Каткад је носи и стара бака,
Ил' сједи чича, ил' брижна жена
Или пак њина дјеца малена.
Храбар партизан далеко је чује
Кад торба на фронт к њему путује.
О пушко моја, о торбо ти,
Ви ћете битку добити!

Фашистичка гамад, шта мисле они,
Храну им довлаче воз и камиони,
Ал' узалуд све то довлачи он —
Јача је торба него камион.
Уз тутањ топова кад почне борба
И воз оклопни превине торба.
О пушко моја, о торбо ти,
Ви ћете битку добити!

ПЕСМА ДРУГАРИЦА НА ПРЕЛУ

Сад се цео народ труда
Да се сруши Хиглер луди,
Па и жене како могу
Хоће борбу да помогну.
Оне журе на све стране
И где сретну партизане
Пружају им помоћ сваку,
Да им борбу створе лаку.
Мало сира мало хлеба

И конака када тоеба
^анак млека, воћа топб^.
То ће помоћ нашу борбу.

Ту се ето ради, збори
И доугарска песма ори;
Ту се помоћ спрема роду,
Што се бори за слободу.

Овде, у логору Млиништа, једног дана је стигао у Врховни штаб др Иван Рибар, стари напредни политичар, кога је сада његов син Лола, секретар ЦК СКОЈ-а, успео да доведе из Земуна. Дочекан је свесрдном добродошлицом — уз музику Краљевачког батаљона, јер је његов долазак много значио за народноослободилачки покрет — као да смо добили појачање од једне добре бригаде! И одиста, он ће одиграти врло значајну улогу у стварању нове Југославије, како у току рата, тако и по свршетку овог.

А треба нешто рећи и о интересантној историји те музике. Када је Краљевачки батаљон био још у формирању, десетак одважних партизана се спустило у Краљево, где су били Немци, и дошло до ватрогасне станице. Уз помоћ неколико ватрогасаца извели су смео подвиг. Сваки од њих је обукао по две-три униформе ватрогасаца (биће добре за другове), узели инструменте и онда свирајући промарширали кроз улице Краљева, изашли из града и прешли мост. А тада је музика засвирала „Партизанку“. Немци су осули митраљеску ватру, али доцкан.

„Слободна Југославија“ је 23. септембра јавила о делатности албанских родољуба који су дигли у ваздух једну војну фабрику код Тиране. Од експлозије је погинуло неколико стотина Италијана.

„Дневне вијести“, издање штаба IV оперативне зоне од 24. септембра 1942. године, донеле су извештај како су омладинци острва Ижа разоружали карабинијере, који су их одводили у интернацију, и прикључили се партизанима. Извештај гласи:

„Ових дана фашистичка посада на отоку Ижу обишла је све сељаке и претражила њихове куће у намјери да пронађе веће количине уља, за које су чули да су га партизани склонили код оточана. Када сељаци нису хтјели да предају уље нити да одају гдје се налази, Талијани су ухапсили 60 младића, које су хтјели да одведу у интернацију, у концентрациони логор у Задру. Приликом превоза моторним чамцем голоруки омладинци напали су своје спроводнике карабинијере, разоружали их и побили. Од 6 Талијана спроводника спасио се само један, који је скочио у море. Омладинци Ижани вратили су се мотором на свој оток и ту се обрачунали са шпијунима који су помагали Талијанима. После тога истим мотором пребацили су се на копно према Биограду на Мору и прикључили партизанској војсци сјеверне Далмације“.

Ослобођење Јајца

25. *септембра*. — Данас је ослобођен најтврђи босански град Јајце, који је имао гарнизон од 1.200 усташа и домобрана под командом усташког потпуковника Шрама, и у коме је било седиште усташке велике жупе Плива и Сана.

Напад на Јајце организовао је и борбом руководио командант Оперативног штаба за Босну и Херцеговину Коста Нађ, а по директиви друга Тита који је нагласио да „ликвидација Јајца представља питање од прворазредне важности“.

У нападу су учествовале I и II крајишка, II пролетерска и IV црногорска бригада, као и неки делови III крајишког одреда. Борба је почела ноћу 23/24. септембра и трајала је више од 20 часова. У неодрживим налетима наших јединица у зору 24. септембра били су заузети сви бункери (око 100) спољних утврђења, а онда је пала и градска средњовековна тврђава. У току дана су пролетери освојили и врло важан усташки положај Ђусину, а II крајишка бригада одбила усташки противнапад и запленила једна оклопна кола, а затим су вођене жестоке уличне борбе.

Немачке јединице, које су на брзу руку послате из Травника у помоћ гарнизону у Јајцу, дочекала је IV црногорска бригада и разбила их на путу Травник—Јајце, па су се Немци са осетним губицима вратили.

Усташки командант је 25. септембра наредио повлачење из града. Покушало се да се поведе и цивилно становништво, јер ће га „партизани све потући“. Али је мали број цивила пошао са усташама, и то само они који су на души имали злочиначка дела.

Усташе су из Јајца безглаво бежале. Велики жупан није стигао ни поверљиву архиву да понесе. Оставио је и признаницу свог пријатеља

Уроша Дреновића, представника четника у овом крају, на 100.000 куна. А у граду је пронађен мајор бивше Југословенске војске Стево Звицер (мој класни друг) који је признао да га је Дража Михаиловић послао усташама у Јајце да се договоре о заједничком раду да се Босанска крајина опет пороби.

На положајима околу и по улицама града наше јединице су нашле око 250 мртвих и заробиле 300 непријатељских војника и официра, а саме су имале 25 погинулих и 50 рањених бораца.

У Јајцу је задобијен велики плен у оружју, разном материјалу и животним намирницама, и то 6 топова разног калибра, неколико бацача мина, велики број митраљеза и пушкомитраљеза, 400 пушака, 4 вагона муниције, 1 оклопна кола, 1 рефлектор, 2 путничка аутомобила, 5 камиона, 4 мотоцикла, 5 локомотива и велики број вагона, затим неколико слагалишта разних намирница. Скоро сав плен је био пренет у Јањ, али је после неколико дана, када су Немци преузели Јајце, већином изгубљен.

У овдашњој фабрици карбита и хлора, односно соде, Немци су правили и бојне отрове.

Иначе, Јајце је једно од најважнијих места у Босни, после Сарајева и Бањалуке, како у економском тако и у стратегијском погледу. Овај лепи град, стари ратник, представља један од најинтересантијих музеја у нашој земљи, примамљив како за историчара и археолога, тако и за љубитеља дивне, неизвештачене природе. Ту вам је Медвед-кула, једна од најстаријих ратних грађевина у Босни; одмах у близини ње интересантни, у стену уклесани споменик Катакомбе; пун естетике торањ св. Луке; затим историјска Тврђава; костур последњег босанског краља Стевана Томашевића у фрањевачком манастиру, као и место где му је био гроб. А од природних лепота — водопад; потом правци: уз Пливу и лепо језеро пуно рибе пастрмке — до варошице Језера; низ Врбас, у правцу Бањалуке, пун дивље романтике и историјских тврђава; најзад правци ка Доњем Вакуфу и Травнику, пуни материјала за љубитеље фотографије и живописа. Уопште, нигде није на тако релативно малом простору збијено више историјских и природних лепота као у овом одиста дивном и знаменитом месту и његовој околини.

Крајем септембра почеле су у околини Млиништа да крстаре групе четника Уроша Дреновића. Друг Тито је са својом пратњом 25. септембра пошао да разгледа околни терен ради заштите логора Врховног штаба. Изашли смо на један вис (к. 1816), одакле је догледом осматрао околину, а затим пред собом раширио топографске карте и студирао ситуацију за доношење целисходних заповести. Ја сам се као стари официр чудило како он зналачки чита карту и помоћу бусоле се оријентише на земљишту лако као да је завршио генералштабну школу. „Имам у мојим сандуцима 200 милиона и све бих их дао за Неја“ — рекао је Наполеон за свога славног маршала, који је од простог војника постао маршал, а шта би се тек могло рећи за Тита који је од обичног радника-металца постао велики револуционар и славни војсковођа.

Том приликом, на осматрачници сам направио снимак друга Тита, нагнутог над картом, у пози даровитог војсковође. А негде у то време снимео сам и Пратећу чету Врховног штаба са другом Титом. (Ст. 82)

Конгрес партизанских лекара у Босанском Петровцу

На ослобођеној територији Босанске крајине, у Босанском Петровцу је 25. и 26. септембра одржан Први конгрес партизанских лекара и санитетских радника, којих је било око 50.

На првом, свечаном делу конгреса упућени су поздравни телеграми другу Стаљину, лекарима Црвене армије, лекарима Енглеске и Америке, Врховном штабу НОП и ДВЈ и Централном комитету Комунистичке партије Југославије. Прочитани су и писмени поздрави упућени конгресу, а на првом месту поздрав врховног команданта друга Тита, који гласи:

ДРУГОВИ ДЕЛЕГАТИ,

У име Врховног штаба НОП и ДВЈ као и у име бораца, командира, команданата и полит. комесара наше Народноослободилачке и добровољачке војске Југославије шаљем срдачне поздраве учесницима овог конгреса. Дубоко сам увјерен да ће овај конгрес уродити dobrим плодовима по питању љекарске заштите најбољих синова нашега народа, који са незапамћеним хероизмом и самопријегором лију своју крв и дају своје драгоцјене животе за слободу и сретнију будућност наших народа.

Изражавам у име читаве Народноослободилачке војске велико признање вашем досадашњем тешком и напорном раду лекара у редовима наше Народноослободилачке војске. Ви сте од првих дана ове велике ослободилачке борбе заједно са борцима пролазили кроз све оне огромне тешкоће кроз које су пролазили наши партизански одреди и партизанске бригаде, издржавајући надчовјечанске напоре при вршењу ваших љекарских дужности.

Изражавамо нашу пошту свим оним палим херојима љекарима који су у тој тешкој борби дали своје животе и чија имена неће никада бити избрисана из срца наших бораца као ни из срца наших народа.

Смрт фашизму — Слобода народу!

Командант
НОП и ДВ Југославије
Тито

У току конгреса реферате су одржали:

Др Гојко Николиш о улози лекара у ослободилачкој борби Југославије, у реферату др Сима Милошевића видно је истакнута улога и велика одговорност коју има лекар-партизан према народу, а о ратној хирургији и осталим медицинским питањима реферате су поднели др Ђуро Мештеровић, др Исидор Папо, др Дејан Поповић и др Борислав Божовић.

После исцрпне дискусије издат је „Проглас учесника Петровачког конгреса“ који су потписали сви присутни овим редом:

Др Гојко Николиш, референт санитета при Врховном штабу,
Др Иван Кнежевић, референт санитета I пролет. бригаде,
Др Васа Бутозан, референт санитета при Оперативном штабу за Босанску крајину,
Др Радоје Мијушковић,
Др Борислав Божовић, управник Централне болнице прол. и НОУ бригада,
Др Слава, референт санитета Личке групе НОПО,

Др Иво Матић, референт санитета Оперативне зоне,
 Др Саша Божовић, шеф ХО,
 Др Фрида Бутман,
 Др Јулка Мештеровић-Пантић,
 Др Стјепан Полак,
 Др Зденко Краус,
 Др Олга Милошевић,
 Др Томислав Кроња,
 Чедомир Касалица, лекар,
 Др Војислав Ђукановић,
 Др Мирослав Винтер,
 Милорад Павловић, лекар,
 Др Љуба Нојман,
 Др Мони Леви,
 Казимир Барула, ст. лекар,
 Др Орест Жунковић,
 Др Ђура Мештеровић, шеф I хирушке екипе,
 Иво Поповић-Ђани, апс. лекар,
 Др Јован Булајић,
 Душан Ђурић, лекар,
 Крешимир Мајер, студ. лекар,
 Др Војислав Дулић, референт санитета II прол. бригаде,
 Фердо Херцгомер, командант болнице II ИКПО,
 Др Јован Бијелић,
 Др Ђура Бајић, реф. сан. при Команди подручја Д.,
 Никола Марић, болничар
 потпис нечитак,
 Смајо Ибраимбеговић, пол. комесар с.м. I, КО,
 Павле Мијовић, студ. лекар,
 Јелена Булатовић,
 Вукосава Кујовић,
 потпис нечитак, студ. мед.
 Јела Жуњић, шеф Централне апотеке VIII,
 Коља, шеф Централне апотеке Личког подручја,
 Јања, шеф. сан. I личког парт. одреда,
 Слава Јовановић, реф. сан. III личког парт. одреда,
 Душан Малбашић, политком сан ...
 Сава Срдић, болничар,
 потпис нечитак,
 Др Милан Спољар,
 Др Стјепан Штајнер,
 Др Зора Голдшмит,
 Др Фрањо Вишњар

30. септембра. — Јајце — Млиништа (Рибар остао у Јајцу).

Овога дана четници су у близини логора Млиништа убили из заседе Мићу Станојловића и лакше ранили др Олгу Милошевић. Др Симо Милошевић са својом другарицом Олгом и другом Станојловићем долазио је из Ливна једним колима и кад су били у близини логора наишли су на четничку заседу. Мића је био у Пратећој чети, као врло храбар и поуздан борац. Знао је веома лепо да пева и сви смо га радо слушали, а нарочито кад би запевао познату шумадијску песму „Ој Мораво, моје село равно“.

У логору на Млиништима тада су поред врховног команданта друга Тита-Старог били: Едвард Кардељ-Бевц, Александар Ранковић-Марко, Моша Пијаде-Чича Јанко, Иван Милутиновић-Милутин, Срет-зи Жујовић-Црни, Милован Ђилас-Ђидо, као његови главни сарадници. Затим: Иво-Јола Рибар, секретар СКОЈ-а; Цана Бабовић, члан ЦК КПЈ; др Гојко Николић, начелник санитета НОВ; др Симо Милошевић, референт са-

нитета Врховног штаба; Павле Савић, шифрант Врховног штаба; Владимир Смирнов-Волођа, начелник техничког одељења Врховног штаба (назван „Мостоубица“ зато што је многе мостове порушио али зато многе и направио); Фјодор Махин, преводилац радио-вести; Влатко Велебит, правни референт Врховног штаба; поп Влада Зечевић, верски референт Врховног штаба; Арсо Јовановић, начелник Врховног штаба; Саво Оровић, члан Врховног штаба; Стојан Церовић; Тодор Милутиновић; Јаша Романо, ветеринар; Момчило Ђурић, командир Пратеће чете; Бранка Савић, политички комесар Пратеће чете; Титова секретарица Зденка Даворјанка Пауновић; у интендантури Врховног штаба: Војо Бјековић, Јошка Оровић, Дева, Ћосић и други; затим Вељко Драгићевић, шеф радио-везе, Јозо Буторац и Тепавчевић-„Енглец“, радио-телеграфисти Врховног штаба итд. Касније је у логор дошао и др Иван Рибар.

У Агитпропу су били Маријан Стилиновић, Зоран Жујовић и др.

У логору Млиништа направио сам неколико врло успешних снимака. (Сл. 86, 87, 88, и 91)

2. *октобра*. — Догодила се једна од најтежих поморских катастрофа у току овог рата — потапање британске крстарице „Кирасо“ од стране прекоокеанског брода „Квин Мери“, приликом превоза америчких трупа у Велику Британију. „Квин Мери“ се сударила у правом углу са крстарицом која је брод пратила. Осматрач на броду је јавио да је примећена подморница. Велики брод се одмах окренуо на десну страну. У истом тренутку „Кирасо“ је пуном паром ишао према подморници. Преко 80.000 тона, које су се кретале брзином од 30 чворова, налетело је на крстарицу. Ништа није могло одолети таквом судару. Крстарица је преполовљена и огромни брод је још знатан део пута вукао са обе своје стране половине раскинуте крстарице. За 5 минута „Кирасо“ је потопљен. Овомприликом погинуло је 338 људи, међу којима је било 25 официра.

4. *октобра*. — Из Јајца су се вратили и другови Марко, Чича Јанко, Арсо, Коста Нађ, др Рибар, Лола Рибар, др Симо и Олга Милошевић са још неколико партизана. Њих су код села Драгнићи напали четници Уроша Дреновића, са којима су водили читав сат борбу, али без губитака. Они су нас известили да Немци поново заузимају Јајце.

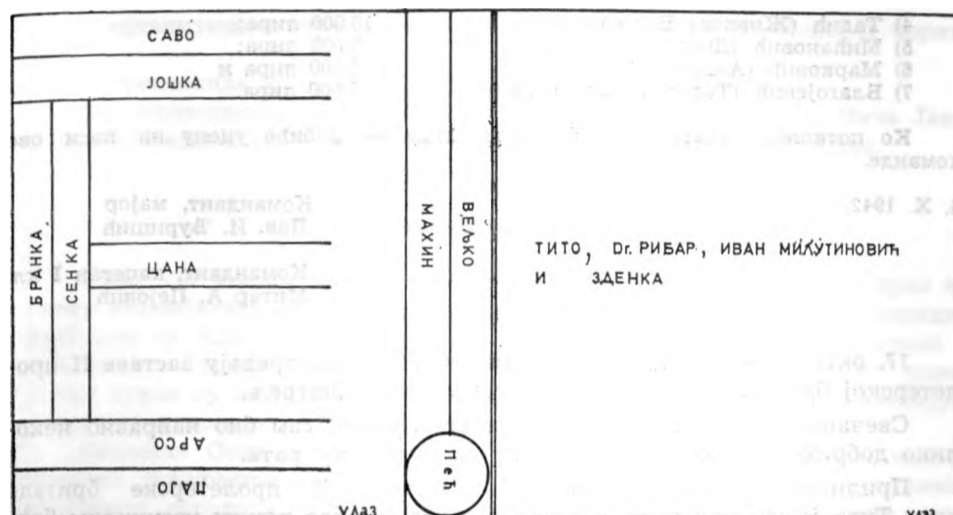
8. *октобра*. — Млиништа — Оштрељ. Премештај Врховног штаба у Оштрељ. Агитпроп и комора пошли у Петровац.

Путовали смо преко Рора и Прекаје. Камион се врло тешко кретао и често кварно преко врлетног и беспутног краја, тако да му је Чича Јанко испевао песму са завршним стиховима:

Та то је, то је он,
Партизански камион.

Од Дрвара даље смо путовали железницом. То је за нас био велики догађај, јер смо у њој видели знак цивилизације. Наши довитљиви партизани оправили су једну стару локомотиву, вагоне и пругу, те саставили читаву композицију. Ложило се дрвима, па је локомотива стењала као сипљива и са доста закашњења стизала, али је ипак добро послужила.

Оштрељ је био насеље за експлоатацију шуме, а сада је пусто згариште без икаквог склоништа. Зато се Врховни штаб морао сместити у железничким вагонима који су претходно за то адаптирани.

Скица вагона шумске железнице на Оштрељу у коме је био смештен
Врховни штаб (октобра 1942)

Распоред у „купеу**“ види се на приложеном плану. Вагон је био подељен на два дела, у десном делу су становали Тито, др Рибар, Иван Милутиновић и Зденка; у левом делу, који је имао лежишта на спрат, Ф. Махин и Павле Илић (Вељко), Јошка и Саво Оровић, Сенка Јовановић и Бранка Савић, Арсо Јовановић и Павле Савић (Пајо) и, на средини, Цана Бабовић.

Смештај у овом нашем стану нимало није био удобан, нарочито када се услед рђавог времена морало и преко дана остати у тако скученом простору, где није било места ни да се комотно седи ни да се што угодно ради. Морало се писати или куцати на коленима, према народној песми „Ситну књигу на кољену шара“, или, по лепом времену, импровизовати писаћи сто напољу као Иван Милутиновић (сл. 90). У оближњој шуми смо ложили ватре те се грејали и спремали што за јело. И ту смо се задржали двадесет дана имајући како-тако „кров над главом“.

За доказ како су четници у Црној Гори, после нашег одласка отуд, палили и жарили може да послужи и овај летак злогласног Дражиног војводе Павла Ђуришића, којим се уцењују истакнути партизански борци, чланови Комунистичке партије, и који је сачуван у оригиналу, те га овде доносим:

ЧЕТОВОЋИ 3. ЧЕТЕ

СЕЉАНИ

ПРОГЛАС

КОМАНДАНТА ЛИМСКО-САНЦАЧКИХ ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА ЗА 4. X 1942.

Као опасни одметници-целати и чланови комунистичке партије уцењени су доле именовани комунисти са територије жупе — Пивске и то:

1) Благојевић (Тодоров) Обрен са	15.000	лира;
2) Дурутовић (Обрадов) Гојко са	5.000	лира;
3) Мићановић (Божов) Вељко са	10.000	лира;

4) Тадић (Живков) Вељко са	10.000 лира;
5) Мићановић (Димитријевић) Милан са	5.000 лира;
6) Марковић (Андрин) Милорад са	5.000 лира и
7) Благојевић (Тодоров) Сулумија са	5.000 лира.

Ко поткаже, ухвати или убије ова лица — добиће уцену на каси ове команде.

4. X. 1942.

Командант, мајор
Пав. И. Буришић

Командант, капетан I кл.
Митар А. Пејовић

17. *октобра*. — Оштрељ — Дрвар. Са Титом на предају заставе II пролетерској бригади; навече се вратили у логор Оштрељ.

Свечаност је обављена по лепом времену па сам био направио неколико добрих снимака, али су ми пропали у току рата.

Приликом предаје застава батаљонима II пролетерске бригаде друг Тито је одржао велики говор, у коме је одао пошту изгинулим борцима у досадашњим борбама и признање борцима бригаде за јуначко држање у борбама и на задобијеним победама, а затим је изложио унутрашњу и спољну ситуацију. Казао је да смо прошли најтеже доба када смо били малобројни и скоро голоруки, а сада имамо не само многобројне народноослободилачке одреде, већ и регуларне јединице, пролетерске ударне бригаде, које преносе пламен устанка и ослободилачке борбе широм Југославије.

Даље је указао на величанствени пример херојске борбе Црвене армије, нарочито на неодољиви отпор немачкој навали код Стаљинграда, тврдећи визионарски: „Стаљин се држи. Стаљин ће се одржати. На Стаљинграду, као и на Кавказу, Хитлерове хорде добиће други смртоносни ударац, још тежи него онај прошлогодишњи под бедемима Москве“.

Што се тиче отварања другог фронта, рекао је да се Совјетски Савез још бори сам, јер у Енглеској и Америци има петоклонашких снага, које намерно чекају да Совјетски Савез искрвари, али ипак тамошњи народи имају превагу над реакцијом у земљи; а ми ћемо се борити до последњег даха, без обзира хоће ли се и када отворити други фронт.

Даље је нагласио да се више не може десити да плодове борбе и жртве наших бораца искористи неко други, а не они који су их заслужили — наши народи.

22. *октобра*. — Оштрељ — Б. Петровац. Код Агитпропа.

При Врховном штабу основан је Привремени управни одсек. Овај одсек радиће при Врховном штабу до стварања Народноослободилачког одбора за целу Југославију, када ће ући у оквир делатности Земаљског народноослободилачког одбора.

Привремени управни одсек има задатак да води унутрашње послове на ослобођеној територији у које спада:

1. организација и контрола позадинских војних власти (команде подручја, команде места, партизанске страже, сеоске страже);

2. давање директива НО одборима и помагање ових да постану стварни органи демократске народне власти и контрола њиховог рада;

3. организација службе безбедности позадине на ослобођеној територији;

4. пропаганда у земљи и иностранству.

За руководиоца Привременог управног одсека одређен је Чича Јанко (Моша Пијаде) који ће потписивати све наредбе и решења одсека.

Савезничка офанзива у Африци

Први пут у овом рату Енглеска и Америка су успеле да потпуно истргну иницијативу из Хитлерових руку. За поприште те своје операције изабрали су Африку. Двадесет трећег октобра 1942. године отпочела је офанзива у Египту против Ромелових снага, а 8. новембра у зору савезничке трупе су се искрцале у западном делу северне Африке, хватајући у клешта осовинске снаге под командом генерала Ромела.

Енглеска Осма армија — у чији састав улазе аустралијске, новозеландске, јужноафричке дивизије, 50. и 51. шкотска дивизија, 42. дивизија енглеских територијалних трупа, енглеске и америчке тенковске групе, 4 индуске дивизије, грчка дивизија и дивизија генерала Де Гола — отпочела је своју офанзиву против Ромелове армије (4 немачке и 11 италијанских дивизија) новом тактиком. Напред је упућена пешадија уз обилну помоћ артиљерије да уништи непријатељска минска поља. Кад је овај задатак био готов, пробиле су се савезнички тенкови који су немилице прогонили Ромела.

Велику улогу у овој офанзиви одиграла је савезничка авијација. Она је искористила слабост у броју осовинских авиона — јер је највећи део Ромелових авиона бачен на Источни фронт — и потпуно завладала небом. Немци су тако имали прилику да осете шта значи надмоћнији непријатељ у ваздуху.

Разбивши осовинске положаје код Ел Аламејна, на стотину километара од Александрије, савезничке снаге су, гонећи Ромела, до 13. новембра у подне већ биле стигле до Тобрука. У овим борбама је убијено, рањено или заробљено 35.000 Немаца и 24.000 Италијана са два немачка и 11 италијанских генерала. Савезнички губици износе 13.600 војника и официра. Највећи део Ромелове авијације и тенкова је уништен, али су ипак силе осовине сачувале део својих снага за отпор на неком другом положају, вероватно између Киренаике и Триполиса.

Инвазија северне Африке, која је отпочела 8. новембра, највећа је операција ове врсте у историји ратова. Пет стотина транспортних у пратњи 350 ратних бродова искрцало је прво америчке дивизије, а затим јединице Прве енглеске армије. Десант је извршен дуж целе обале Алжира и Марока. Изненађење је било потпуно. Прво је освојен Алжир, а затим Оран, док се Казабланка, врло важна лука на атлантској обали, последња предала. После 72 часа борбе читава обала Марока и Алжира била је у рукама савезника.

Значајно је држање Петенових трупа и морнарице у северној Африци. На копну није било јачег отпора, премда су Американци код Казабланке и Орана морали да баце у борбу своје тенкове. Већи отпор је пружио морнарица. Бојни брод (дреднот) „Жан Бар“ од 35.000 тона потопљен је испред Казабланке, а две тешке крстарице теже су оштећене. Два савезничка мања брода су потопљена. Кад је пао Алжир, командант Пете-

нове морнарице Дарлан издао је наређење да се обустави борба. Али највећи део Петенових бродова у Африци углавном је био потопљен или уништен.

За време прва три дана борбе у северној Африци Хитлер није предузео никакве противмере. Четвртог дана немачке и италијанске трупе умарширале су у јужну Француску. Свршено је с комедијом неокухшране Француске. Мусолини је једва дочекао ову прилику да оствари „историјска права“ Италије над Ницом, Савојом и Корзиком! Тиме је уједно била свршена и лакрдија са издајницима из Вишија. Сенилни издајник Петен и његов окретни помоћник Лавал више неће моћи да иступају у име „неокупиране Француске“.

Један део француских бродова потопљен је у борбама са енглеском морнарицом код Орана (1940), код Дакара (1940), један део је склоњен у луку Александрија, али највећи део француске флоте: 3 бојна брода, 1 носач авиона, 4 тешке и 4 лаке крстарице, 25 разарача и 25 подморница — лежи у водама Тулона, потопљен од стране патриотске посаде, што је изазвало дивљење у свету и уздигло славу Француске.

25. октобра. — Б. Петровац — Суваја — Б. Петровац, на народни збор. На збору су били др Рибар, Лола Рибар, Стојан Церовић и др. Збор је био врло добро посећен. Главни и велики пропагандни говор поводом предстојећих избора за народноослободилачке одборе, одржао је др Иван Рибар. На збору су биле Чета пионира и Омладинска радна бригада. (Сл. 94 и 95)

На оближњем гробљу било је сахрањено неколико изгинулих партизана, међу којима и командант I крајишке бригаде Иван Марушић. Њихове гробове је народ закитио цвећем и пешкирима у знак поште и пијетета. (Сл. 93)

26. октобра. — Позвао ме Иван Милутиновић и тражио да направим фотографију његовог брата Илије (Милутиновића), учитеља са вишом педагошком школом, који је лежао толико болестан да би се тешко излечио и под нормалним условима, па да слика остане фамилији за успомену. Направио сам врло успео снимак (сл. 96) а Илија је сутрадан извршио самоубиство, бојећи се да не падне у руке непријатељу. Двадесет осмог октобра је сахрањен на петровачком гробљу. На гробу је врло лепо говорио Стојан Церовић.

Према извештајима, добијеним преко радио-станице „Слободна Југославија“, о борбама на Источном фронту ситуација изгледа овако:

У Стаљинграду се настављају тешки улични бојеви. Поједине улице и домови прелазе по неколико пута из руке у руку. Немци врше јуриш за јуришем и у току ноћи успело им је уз помоћ стотину тенкова да заузму неколико улица. Браниоци града врше снажне контрајурише и уништавају Немце који су успели да се пробију у градска предграђа. У северном делу Стаљинграда браниоци су уништили синоћ 6 тенкова, 14 аутомобила и истребили преко 400 Немаца. У исто време једна руска тенковска јединица уништила је 11 немачких тенкова. Северозападно од града Руси врше снажан притисак на лево крило Немаца и успели су да напредују неколико километара. Немци врше јак отпор и контрајуришима мисле да зауставе даље напредовање. Према подневном ратном извештају Немци су синоћ на том сектору фронта изгубили преко 1.000 војника и официра и били су приморани на неким местима да се повуку.

У рејону Моздока и даље се смењују руски напади и контранапади. Немци настоје да се пробију до петролејских извора у правцу Грозног.

На вороњешком, ржевском и северозападном фронту иницијатива се и даље налази у руским рукама.

Када је Хитлер вероломно ударио на Совјетски Савез он је рачунао да Црвену армију брзо уништи, али је продужење рата то оповргло. Ових дана је иступио преко радија немачки генерал Дитмар да би умирио народ у вези са продужењем рата у Русији. Морао је признати да су се Хитлерови генерали љуто преварили у оцени снага Црвене армије. Он је казао да се не може помислити чак ни на попуштање совјетског морала, а камоли на његово уништење и да је ауторитет командовања у руској војсци безграничан. Даље, он признаје да је руска војска необично упорна и издржљива, а похвално се изразио и о руској тактици вођења рата.

Јуначки отпор Црвене армије присилио је чак и Хитлерове генерале да сасвим друкчијим тоном говоре о њеној тактици и способности вођења рата. Хитлерови генерали почињу увиђати да су потценили руску војску, а то ће их коштати главе. Садашња битка код Стаљинграда може ископати дубоки гроб за фашистичке разбојнике.

Упркос томе што се од 256 дивизије, колико их свега Немачка има, 179 налази на Источном фронту, са 22 румунске, 14 финских, 10 италијанских, 13 мађарских, једном словачком и једном шпанском дивизијом

— свега 240 дивизија, јуначка Црвена армија се држи и сигурно ће се одржати. Под Стаљинградом и на Моздоку Хитлеру „окренуше кола низа страну“ и неће се зауставити док се не стропоштају у Хитлерову јазбину, у Берлин.

У Босанском Петровцу Немци су нас из авиона засипали разним надменим лецима, од којих сам 27. октобра један сачувао и као докуменат га овде уносим.

Војне операције на совјетско-немачком фронту за протеклу годину могу се поделити на два периода: први период, то је углавном зимски период када је Црвена армија, одбивши нападе Немаца на Москву, узела иницијативу у своје руке, прешла у офанзиву, протерала немачку војску и у току четири месеца напредовала местимично више од 400 км; и други период — летњи период, када је немачка фашистичка војска, користећи одсуство другог фронта у Европи, скупила све своје слободне резерве, пробила фронт у југозападном правцу и, преуевши иницијативу у своје руке, прешла местимично, у току од пет месеци око 500 км, избила код Вороњежа, Стаљинграда, Новоросијска, Пјатигорска, Моздока и тако постигла знатне тактичке успехе.

Главни циљ ове немачке офанзиве био је да се заобиђе Москва са истока, да се она одсече од волшке и уралске позадине и затим удари на Москву. Продирање Немаца на југ, у правцу петролејских рејона, као помоћни циљ, било је не само и не толико заузео петролејских рејона, колико одвлачење руских главних резерви на југ и слабљење московског фронта, да би се на тај начин могао лакше постићи успех при удару на Москву. Ово потврђује немачки план, нађен код заробљеног не-

Важне новости!

АКО ЧУЈЕТЕ:

да је Черчил најавио, да енглески губитни у људству у Африци изнашају 80.000,
да је у септембру о. г. потопљен од немачких оружаних снага ЈЕДАН МИЛИЈУН ТОНА енглеских и америчких бродова, чему треба још додати талијанске и јапанске успјехе,
да је совјетски посланик у Лондону жидов Мајски најавио, да болшевици губе дневно на Истоку 6-7.000 људи,
да су у јужној Русији Немци заузели градове: Терек, Владимировск, Дајскоје, Елхотов, Курп и Малгобек и
да су Уједињене војске већ заузеле већи дио Стаљинграда,
да је Совјетима већ одузето 1.000.000 км² земље, што значи 15 пута толико, колика је Хрватска од Дуна-

ва до Јадрана и да је тиме ослобођено од комуниста 90.000.000 становника, што наноси 13 пута толико, колико становника живи у Хрватској и
да сви ови сада раде за Нови Поредак,
да су до сада болшевичке војске нагубиле преко 14.000.000 људи, што мртвих, запобљених и рањених,
да је са заузећем Украјине, богатог Донеца и Донског подручја, са Кримом и плодним кавкаским подручјем, одузето Совјетима 2/3 крушног жита, преко 2/3 опскрбе у месо и скоро читаву опскрбу у шећеру, и
да су тиме одузете и најважније сировинне крвопије Стаљину, који сада на-стаје

уништавалац свих славенских народа

Онда знајте:

да ударци свијетског сата снажно одјекују у свим земљама на Нову Европу! У Њемачкој су у четвртој години рата повишени оборци хране! Цјела Европа постаје из дана у дан у господарском погледу све то јача, а не је већ сада и е п о б ђ е д и в а. ЊЕМАЧКА ВОДИ ЕВРОПУ К СЛОБОДИ, коју ће увјекати сви поштени народи! Већ до данас пуштено је из заробљеништва 600.000 Француза! Сви француски заробљеници на предјелу Диена пуштени су на слободу — у доминону, у знак признања што народ на обала Диена није потпомагао енглеске нападаће. И Французи виде свој спас у томе што неће да дозволе успоставу д р у г е ф р о н т е против Европе, коју су Стаљинови нови капиталистички привјетели тако жељно хтјели створити!
Са Јапаном представља Њемачка и Италија

најјачу свијетску скупину сила!

Нова доба гледа у Европу једну огромну снагу, употребљену у двије fronte: **Прав фронт** је борба на истоку а други фронт је у истину фронт мирнега рада, која стоји чврсто у свим европским земљама за побједу и изградњу.

Код овако повољних изгледа за честите народе у Хрватској и у цијелој Европи, јасно је симла, да ће агенти разарања бити проклети за ова покољења! Против оних бандита, који као партизани настоје спријечити развитак мира и благостања, расте срџба народа на два у дан ЗАДЊИ ПУТА зове сво глас свјестити.
ЗАПИЧНИТЕ НОВ ЖИВОТ! ПРОТЈЕРАЈТЕ ВАШЕ ХУШКАЧЕ, ОНЕ ДОМЕСАРЕ ЂАВОЛА! ДО-ТБИТЕ ПРВИМ БОРЦИМА ЗА СЛОБОДУ, КОЈ НАРОДНО ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ НОВЕ ЕВРОПЕ, СА КОЈОМ И ЧЕТНИЦИ СУРАЂУЈУ У БОРБИ ПРОТИВ КОМУНИСТИЧКИХ ХОРДИ, ИНАЧЕ ЋЕТЕ БИТИ БЕЗ МИЛОСРЂА УНИШТЕНИ!

Изазвани паленем кућа и села предвођени по жидовима и злочинцима комунистима — чисте сада Немци немилосрдно цијелу земљу.

Велики губитци, које су бандити претрпјели код СИТНИЦЕ, ВАРЦАР ВАНУФА, на тешки пораз код ЈАЛЦА из којег су морале уз много жртава побјесни, су мјерило наховог сигурног и виласког уништења. Тако ће то ићи даље, док и задње мјесто не буде ослобођено и посљедњим заслуженим рушатељ народа не буде уништен.

Већ се сви смију глупости бандитских вођа, који још деју отпора, сада, када долази страшна знаа, јер свако ко и мало размишља, може јасно видјети да је Народно ослободилачкој Војсци Нове Европе

п о б ђ е д а о н г у р н а!

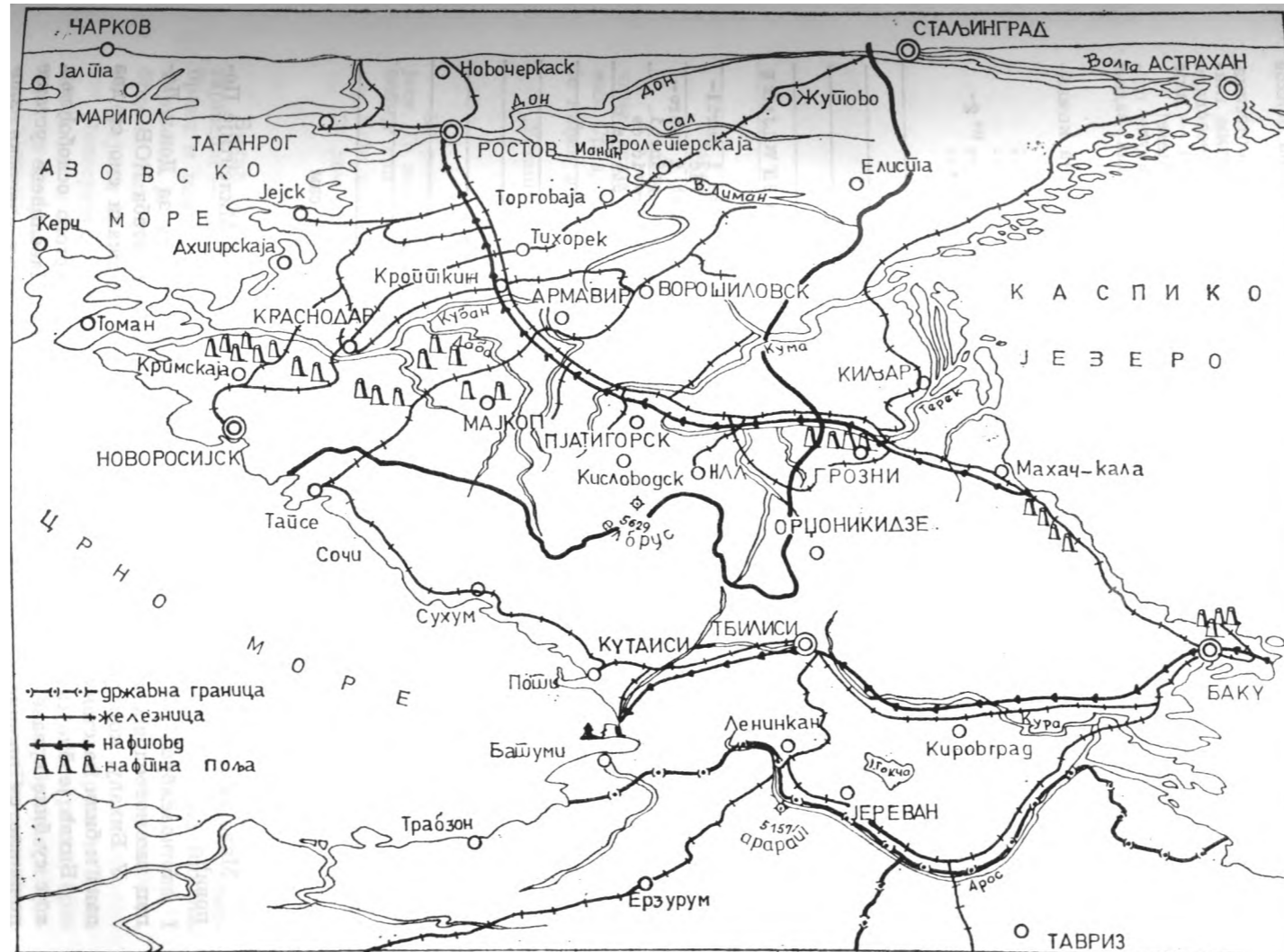
Доље са комунизмом!
Живила побједа чести, рада и слободу и миру!

Летак бачен из непријатељског авиона над Бос. Петровцем (27. октобра 1942)

мачког официра, из којег се види да су Немци намеравали да буду у Борису Гљепсу — 10. јула, у Стаљинграду — 25. јула, у Саратову — 10. августа, у Кујбишеву — 15. августа, у Арзамасу — 10. септембра, у Баку — 25. септембра.

Као одговор на тај немачки неоствариви план, народ је овако певао:

Седамдесет и два дана
Нема пада Стаљинграда,
На мом срцу оста рана,
Није рана од болести,
Већ од туге и жалости.

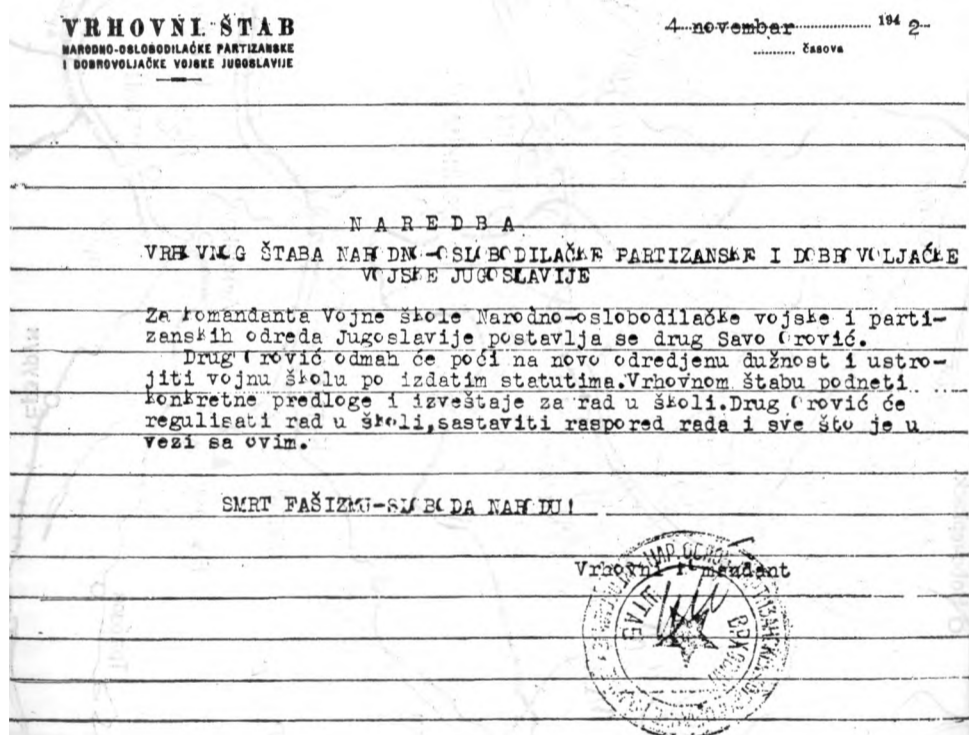
Полеђина летка бацаног 27. октобра 1942: Кавказ и продор **немачких** трупа на јужном фронту

У једном чланку, чини ми се у „Правди“, као одговор Немцима на њихов план неко је писао:

„Ко насрће на планине Кавказа? Бедни Фрицеви, дивљаци са нотесима, у којима бележе број осрамоћених девојака, типови са четвороугластим главама и рибљим очима, прљави кобасичари, који су уобразио да су господари света. Не. — Није за Фрицеве Кавказ! Светиња сакле (колибе брђана) — није за Карлушку — кобасичара, планински рај није за плашљиве Фрицеве!

Заточници Кавказа, вама су поверени не само нафта, луке, цватући шумарци, вама је поверена земља слободе. Ви ћете одсећи Фрицевима задње шапе“.

Наредбом Врховног команданта од 4. новембра одређен сам за команданта Војне школе НОВ и ПОЈ.

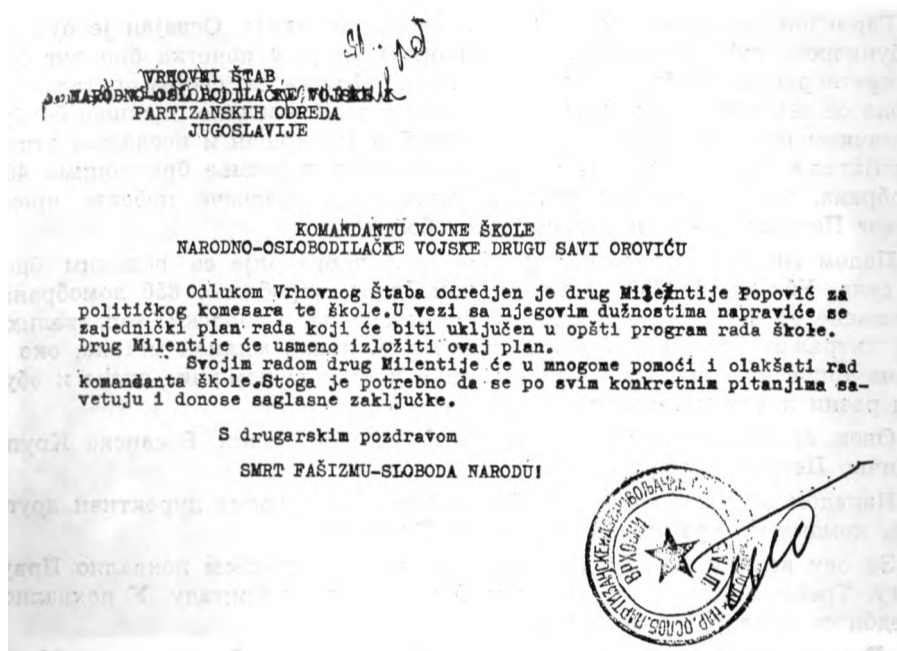
Факсимил наредбе врховног команданта Тита — којом сам постављен за команданта Војне школе НОВ и ПОЈ (од 4. новембра 1942)

Мало затим одређен је за политкомесара Војне школе Милентије Поповић.

5. новембра. — Петровац — Рипачко ждријело, на путу за Доњи Лапац као новоодређени командант Војне школе Врховног штаба НОВ.

У Бихаћу, који је тек ослобођен (6. новембра), задржали смо се два дана и били на стану код Петра Диклића, агронома.

Бихаћ је био сав у ранама од борби вођених за његово ослобођење, које су биле кржаве и трајале два дана и две ноћи. Павелићеве усташе починиле су прошле године, нарочито у јулском покољу, зверске зло-

Факсимил акта којим се Милентије Поповић поставља за политичког комесара Војне школе НОВ (почетак новембра 1942)

чине: истребиле су у самом Бихаћу 3.000, а у бихаћком срезу 12.000 невиних Срба, међу којима и 50 које су били превели 5[^] католичку веру. Тада је нађен докуменат који тај покољ драстично илуструје.

„Усташко-хрватски ослободилачки покрет, логор Бихаћ

Н а л о г

За ројника Раму Мелкоча да има све влахе били сумњиви или не поубијати. То имате извршити јер данас сам добио налог од Великог жупана да се побију сви од 16—100 година. И влахиње које су сумњиве.

Који вам дођу до руку не пушћајте. Видите шта се ради.

За дом спремни!

Усташки логорник"
(потпис нечитак)

Бихаћ је био најјаче упориште у Крајини. У њему се налазио велики гарнизон — око 1.000 усташа из Личког усташког здруга, око 1.000 домобрана и повећи број усташки расположених сељака из околине Бихаћа. Гарнизон је био добро наоружан: 4 хаубице, 3 противтенковска топа, 1 брдски топ, 16 митраљеза, велики број пушкомитраљеза, аутомата итд., са бројним бункерима околу града.

Непосредно на Бихаћ су нападале наше бригаде: Прва, Друга и Трећа крајишка и Осма хрватска (Банијска), а Пета крајишка (Козарачка) бригада на Острожац и околна упоришта (Спилице, Србљане, Орлиће и Миестру). Исте ноћи две личке бригаде нападале су на Личко Петрово Село.

Гарнизон се очајнички бранио уз помоћ авијације. Освајан је бункер за бункером, кућа за кућом. Али фронт, који је с почетка био дуг 100 км, претворио се у обруч око града. Ранко Шипка са својим батаљоном пробио се већ првог дана до центра града и тиме увелико олакшао борбу, а јуначким налетом Крајишника 6. новембра је скршен и последњи отпор непријатеља. Другог дана је у град упало као појачање браниоцима 400 домобрана, али је све било узалуд, усташе су предвече побегле преко Личког Петровог Сел" и Бихаћ је ослобођен.

Падом Бихаћа ослобођено је 500 км² територије са великим бројем села. Убијено је 700 усташа и домобрана, заробљено 850 домобрана; заплењене су 4 хаубице, 3 противавионска топа, 1 брдски топ, велики број митраљеза, пушкомитраљеза и пушака, преко милион метака, око 2 вагона топовских граната и мина, велика количина војничке одеће и обуће и разни други материјал.

Овом приликом поред Бихаћа ослобођени су Цазин, Босанска Крупа и Личко Петрово Село.

Нападом за ослобођење Бихаћа руководио је, према директиви друга Тита, командант крајишких партизана Коста Нађ.

За ову велику победу друг Тито је својом наредбом похвалио Прву, Другу, Трећу и Шесту крајишку и Осму хрватску бригаду. У похвалној наредби се између осталог каже:

„Ви сте часно извршили заповијест Врховног штаба, да у част 25-годишњице велике октобарске социјалистичке револуције освојите од непријатеља град Бихаћ и осветите небројене жртве које су пале у том граду и околини од крвничке руке усташких разбојника. Честитам вам ову највећу досадашњу побједу и желим нове успјехе у вашим будућим бојевима“.

8. новембра — недеља. — Бихаћ — Доњи Лапац.

У Бихаћу нам се придружио Милета Ђукић који је одређен за наставника Војне школе. Путовали смо фијакером, по лепом времену. Крећули у 9, а стигли у 17 часова. У селу Скочај добро угошћени у једној католичкој кући: супа, пилетина, млеко, ораси, јабуке. Ја дао детету 50 куна, колико да не буде све пабе.

9. новембра — понедељак. — Време кишовито.

Примио дужност команданта Војне школе у Доњем Лапцу од ранијег команданта Данила Латаса. Пред слушаоцима одржао пригодан говор, затим обишао смештај.

После подне одржао конференцију са наставницима, поделио улоге и назначио наставнике за Виши курс Војне школе који почиње 16. ов. месеца. Ово регулисао наредбом и написао наредбу о пријему дужности, о отварању школске амбуланте и састављању таблице следовања хране за слушаоце и наставнике.

Војна школа НОВ и ПОЈ отворена је наместо Офицерске школе Главног штаба Хрватске која је ту од пре извесног времена радила. Имаће два курса: један за воднике и командире чета и други за команданте батаљона и бригада. Трајаће по месец дана.

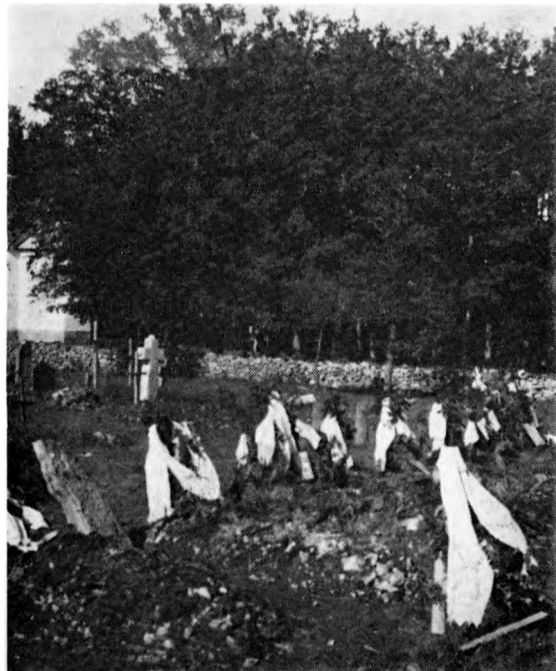
Наредба о отварању Војне школе сачувана је у оригиналу па је као докуменат овде уносим.

Сл. 91 — Павле Савић са својом дру-
гарицом Бранком и Зоран Жујовић
(лагор Млиништа, септембра 1942)

Сл. 92 — Љубинка Милосављевић и
Јудита Аларгић (Оштрељ, октобра
1942)

Сл. 93 — Грбови изгинулих
партизана, које народ кити цве-
ћем и пешкирима у знак поште
и пијетета (Суваја код Б. Пет-
ровца, 28. октобра 1942)

Сл. 94 — Чета пионира (Суваја код Бос. Петровца, 25. октобра 1942)

Сл. 95 — Омладинска радна бригада (Суваја код Б. Петровца, 25. октобра 1942)

Сл. 96 — Илија Милутиновић на болесничкој постели (Б. Петровац, 26. октобра 1942)

Сл. 97 — Усташка упоришта изрешетана нашом артиљеријом приликом борби за ослобођење Бихаћа (Бихаћ, децембра 1942)

Сл. 98 — Другови из штабова V пролетерске (црногорске) и X херцеговачке бригаде; с лева у првом реду: Н. Милачић, Чедо Капор, Блажо Јовановић, Владо Шегрт и (вероватно) Раде Хамовић; у другом реду: Раде Вујачић, Милинко Ђуровић, Сава Ковачевић, Владо Томановић, Радомир Бабић и Војо Поповић (код Прозора, почетком септембра 1942)

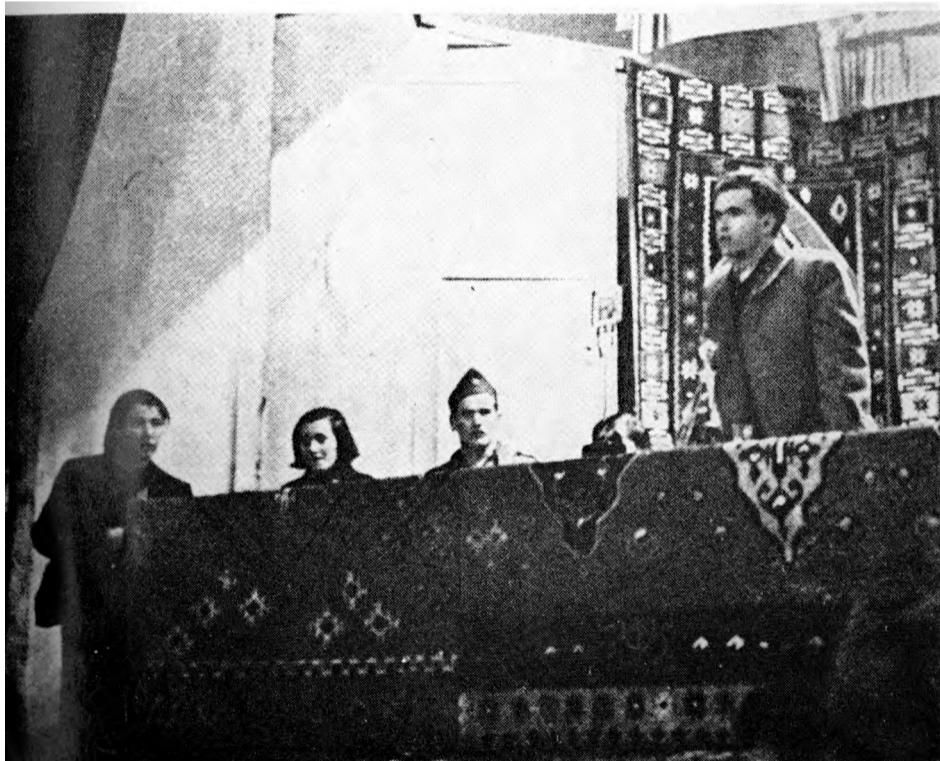
Сл. 99 — Слушаоци Вишег курса Војне школе Врховног штаба (Доњи Лапац, новембра 1942)

Сл. 100 — Штаб Војне школе Врховног штаба и наставници: Мартин Дасовић, Данило Латас, Војислав Ђокић, Саво Оровић (командант), Милентије Поповић (пол. комесар) Миле Павичић, Милета Ђукић, Рудолф Вуковић, Ђоко Илиповић, Илија Павловић. Позади стоје слушаоци.
(Д. Лапац, 3. децембра 1942)

Сл. 101 — Радионица оружја у Лици (Бијели Потоци, 15. децембра 1942)

Сл. 102 — Секретар СКОЈ-а Иво Лола Рибар на Првом конгресу омладине Југославије (у Бихаћу, 27. децембра 1942)

Сл. 103 — Командант совјетских трупа у бици код Стаљинграда маршал
Г. К. Жуков

Сл. 104 — Полазак на Моокву (22. јуна 1941)

Сл. 105 — Повратак са
Моздока (4. јануара 1943)

Сл. 106 — Четници зналачки
поступају по слову „З“

Сл. 107 — Усташки покољ
Срба у Лици

Наредба Бр. 1

Команданта Војне школе Н. О. војске и Ч. одреда Југославије
28. 9. Новембар 1942.

Наредбом Врховног Команданта Н. О. војске и Ч. одреда Југославије од 14. новембра 1942. постављен сам за Команданта ове школе, и примио сам од давешњих дужности од досадашњег команданта владимире одрешинске школе дружа Јане Лабаса.

Сматрам за особину гледајући шта ми је у овим судбоносним врсним, кака се види крвава борба бршаву српских окупатора и њихових мметери дометних изјавки и кака је у њима биша ми не биша, поверење шта деликатна црна: ружичасте устање за усавршење старешинств Казри: Наше херојске херојско ослободилачке војске

Црња старешинств од одреда је ватросит за бавањств једне војске, шта да је давао рече: „Това је сјајна обавља који прелазу лав, као јаво лавова који прелазу овад.“ А да да сјајешинств досадашњ одговорно своје црвнштвом носува шреда да располже порез беспримерних моралних особина, и солидни сабуринств тоаств, јер није довољно хитост и смет, то шреда и шреда: „Вешта гора лопи, а невешта гора лопи“ Кака Наш херој: бес црвнштвом, бес сабуринств и бес војничке вештинств старешинств се не може црвнштвом сталасит у борби, вет мора у својим одлучањима за борбени распоред и дејство трупе да сјај труде: прешке које се у рачуј шлатеу драгоцетну крвљу шрадрна рабањна. Ни брн шта кису ни војнички добро швештати, одде ће шлшине шреше биса још вете. Свои је црвнштвом насотрши да сабуринств сјајна старешинств и војничке буже на саврешинств оскоби и на досадашњ висаши.

У Нашој херојско ослободилачкој партизанској војсци, која имаге располже беспримерних моралом и шотрешинств

не промакне сјајне часе, осети се велики безначајан сјај
 који се налази како код војника, тако и код савршених. Због
 тога је Врховни штаб прихватио одлуку, иницијативу да се у
 целокупну нашу војску, како би се овај безначајан сјај
 и војске остварила да свој уривајући задатак врши заједно
 и са њом мање штркава, док некако укинемо свој, безначајан
 и неуспешан ослобађање наше отаџбине отаџбине.
 Ангажујем како на другове, некако, тако на другове
 слушамо, да својим мерљавошћу и заматаном добротом
 остваримо циљ за који је ова школа намењена.
 Са мном вером и уверењем у успех кажем:
 Да ниле наше јуначке војске ослободилачке бригаде
 наше војске!
 Да ниле наш Врховни Командант друг Јулијан!
 Да ниле легендарни лав и црнац друг Славко!
 Смрт фашизму! — Слобода Војску!

Командант,
 Славко Јулијан

Факсимил Наредбе бр. 1 команданта Војне школе
 НОВ и ПОЈ (9. новембар 1942)

НАРЕДБА БР. 1
КОМАНДАНТА ВОЈНЕ ШКОЛЕ Н. О. ВОЈСКЕ И П. ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЗА 9. НОВЕМБАР 1942.

Наредбом Врховног команданта Н. О. војске и П. одреда Југославије од 4.
 новембра 1942. године постављен сам за команданта ове школе и примио сам
 под данашњим дужином од досадашњег команданта овдашње официрске школе
 друга Данила Јатаса.

Сматрам за особиту част, што ми је у овим судбоносним временима, када
 се води крвава борба противу мрских окупатора и њихових измећара, домаћих
 издајника и када је у питању бити ил' не бити, поверена тако деликатна улога:
 руковођење установе за усавршавање старешинског кадра наше херојске На-
 родноослободилачке војске.

Улога старешине од пресудне је важности за ваљаност једне војске, тако
 да је давно речено: „Боље је стадо овнова које предводи лав, него крдо
 лавова које предводи ован“. А да би старешина достојно одговорио своме уз-
 вишеном позиву, треба да располаже, поред беспрекорних моралних особина,
 и солидним стручним знањем, јер није довољно хтети и смети, но треба и уме-
 ти. „Вешти гору ломи, а невештога гора ломи“ — каже наш народ. Без умешно-

сти, без стручности и без војничке вештине старешина се не може целисходно сналазити у борби, већ мора у својим одлукама за борбени распоред и дејство трупе да чини грубе грешке, које се у рату плаћају драгоценом крвљу храбрих ратника. Ако при том нису ни војници добро извежбани, онда ће излишне жртве бити још веће. Стога је неопходно настојати да стручна спрема старешина и војника буде на савременој основи и на достојној висини.

У нашој Народноослободилачкој партизанској војсци, која иначе располаже беспримерним моралом и пожртвовањем, те постиже сјајне успехе, осећа се велики недостатак стручног знања како код војника, тако и код старешина. Због тога је Врховни штаб проширио овдашњу школу да служи за целокупну нашу војску, како би се тај недостатак отклонио и војска оспособила да свој узвишени задатак врши зналачки и са што мање жртава, до коначног уништења свију непријатеља и потпуног ослобођења наше поробљене отаџбине.

Апелујем како на другове наставнике, тако на другове слушаоце, да својом марљивошћу и залагањем допринесу остварењу циља за који је ова школа намењена.

Са том жељом и уверењем у успех кличем:

Да живи наша јуначка Народноослободилачка партизанска војска!

Да живи наш врховни командант друг Тито!

Да живи легендарни вођа и учитељ друг Стаљин!

Смрт фашизму — Слобода народу!

Командант,
Саво Ј. Оровић

Добио сам фотографију другова из V црногорске и X херцеговачке бригаде, који су се сликали заједно са Блажом Јовановићем који одлази по задатку у Албанију, а ове две бригаде су биле на путу за Босанску крајину. Заједно са њим према Црној Гори су кренули Душан Мугоша, Милинко Ђуровић и још десетак другова. (Сл. 98)

10. новембра — уторак. — До подне киша и повремено снег, после подне облачно.

Тражио актом од дотичне команде подручја да Илија Шашић, који је позван у Команду подручја, остане на дужности интенданта Војне школе.

Предао 42 војна правила, која сам купио по војним командама у Петровцу и Бихаћу, школској библиотеци и наредио да се све књиге попишу и издају на реверс како би се сачувале.

Радио Москва саопштава:

— У току 5. новембра совјетске трупе у рејону Стаљинграда и на централном фронту, савлађујући отпор непријатеља, настављају напредовање.

— Југословенски партизани су за неколико дана бојева у рејону Јајце — Травник истребили 120 немачких војника и официра, уништили 3 тенка и 2 оклопна аутомобила. У граду Босански Нови партизани воде уличне борбе. Заробљено 850 непријатељских војника и официра, зашхењено 5 топова и неколико десетина митраљеза.

— Агенција Ројтер саопштава да је у Софији објављено опсадно стање. Становницима града је забрањено напуштати своје куће. У наредби се каже да „сав приватни живот града мора замрети“. Власти ову неочекивану меру објашњавају тиме да полиција мора извршити масовне претресе да би „отклонила сумњиве елементе“. Сва надлештва и дућани затворени су. Прекинута је телефонска веза. Улицама патролирају војници.

Досписник „Тајмса“ из Стокхолма тврди да су Руси напредовали на свим секторима ратишта. Даље каже да се Руси много боље сналазе у саобраћајним тешкоћама, биле оне цестовне или железничке, него Немци. Руси се боље сналазе при употреби саоница, на које су они толико навикли; спретнији су и у изграђивању залеђених цеста. На пример, Немци током зиме скоро искључиво зависе од преноса својих тенкова и трактора железничким путем, док Руси изграђују сами своје цесте по снегу. Ово се систематски ради помоћу вреле воде из посебних цистерни, иза којих иду ваљци. По таквим залеђеним цестама Руси возе своје тенкове, аутомобиле и тракторе. Значајно је да они воду за поливање по снегу добијају од снега истопљеног у посебним цистернама. Такве цесте се брзо стврду и постану равне као да су ваљане железним ваљком. И уколико се кваре под тешким саобраћајем брзо се могу оправити.

У јеку битке код Стаљинграда, 8. новембра, искрцале су се савезничке трупе на западни део северне Африке и заједно с енглеским трупама са истока отпочеле уништавање војске генерала Ромела.

Британски публициста Холд пише 4. новембра: „Прошле зиме смо читали извештаје о хиљадама смрзнутих немачких војника на Источном фронту. Ево дошла је нова зима. Она ће ове године убрати још богастију жетву жртава. Од леденог мора па све до југословенских планина осовински војници се смрзавају по планинама и шумама на хиљаде. Велики успеси овогодишње зимске офанзиве Црвене армије задивили су цели свет па и самог непријатеља. На Кавказу, код Стаљинграда и на централном фронту непријатељски фронт је пробијен“.

„Правда“ овако описује садашњу огорчену борбу херојске Црвене армије са Немцима:

„Наши су борци пробили правцати зид пламена. Кроз тај зид ватре јуначки совјетски људи настављају уништавање Хитлера и његових бесомучних хорди. Немци врше жестоке противнападе, али бивају одбијени уз велике губитке по непријатеља. Немци се свуда повлаче“.

11. новембра — среда. — Време облачно и доста хладно.

У школу дошли новоодређени наставник Војин Ђокић и политички комесар школе Милентије Поповић. Увече од 18 до 20 часова конференција наставника, на којој је извршена поновна расподела предмета и часова и расправљано о раду у школи. Друг Ђокић се показао веома бунтован и о свему има одвојено и негативно мишљење. На пример, каже да неће да дежура, јер дежурство уопште није потребно.

12. новембра — четвртак. — Време већином облачно.

Политички комесар (старе школе) и Ђоко Пилиповић вратили се из Бихаћа са разним материјалом и са 50.000 куна које је школи послао Оперативни штаб за Босанску крајину.

У 15 часова конференција управе школе на којој је претресана организација школе и разне потребе. Упућена потраживања артикала и материјала од Врховног штаба и Главног штаба за Хрватску, по нарочитим посланицима.

Написао писмо Ивану Рибару да он у име Врховног штаба настане да се школи пошаљу потребе и да нареди комори да ми пошаље коња, и Пиву Караматијевићу да изради штамбиље за школу.

На ослобођеној територији Кордуна, у Горњем Сјеничаку, 10. новембра је формирана XIII хрватска пролетерска бригада „Раде Кончар“. Ова бригада, формирана од најсвеснијих бораца Лике, Кордуна, Баније, Далмације, Хрватског приморја, Горског котара, Жумберка и Загреба, оличење је братства и јединства Хрвата и Срба из Хрватске.

13. новембра — петак. — Време облачно и хладно.

Саставио распоред рада, устројио списак слушалаца, наставника и дневник рада.

Поводом савезничке офанзиве у Африци Стаљин каже да се отвара перспектива распадања италијанско-немачке коалиције у најближе време, да ће ефекат бити значајан и да ће настати извесно смањење притиска на Совјетски Савез. Даље је истакао:

1) Уколико кампања у Африци значи прелаз иницијативе у руке наших савезника, она у корену мења војно-политички положај у Европи у корист енглеско-совјетско-америчке коалиције.

2) Подрива се ауторитет Хитлерове Немачке, деморалишу се савезници Хитлера у Европи.

3) Изводи се Француска из положаја укочености.

4) Стварају се услови за избацивање из строја Италије и изолацију хитлеровске Немачке.

5) Ствара се претпоставка за организацију другог фронта у Европи, ближе животним центрима Немачке.

14. новембра — субота. — Време облачно и хладно.

У 13 часова конференција управе и наставника око одређивања комисије за испит слушалаца. На конференцији дошло до дугог објашњавања са другом Милом Павичићем који у свему опонира и не признаје никакво командовање већ колективно решавање.

Друг Павичић је био врло интелигентан официр, али је колективно командовање буквално схватио. Чак се и у социјализму увидело да је тачна стара војничка изрека „Где командују двојица, не командује нико“, па је у току рата у Црвеној армији укинута двојно командовање и политичким комесарима остављено право саветовања са командантом, који потпуно самостално доноси коначну одлуку, а камоли да цео штаб или наставнички колегијум скупно доноси одлуке, односно издаје наређења.

Битка на Источном фронту, битка милионских армија наставила се с несмањеном жестином у току прошле недеље. Немци су почетком недеље били обуставили јурише крупних јединица на утврђења Стаљинграда. Мраз је био стегао, а немачке трупе су лежале у; отвореним рововима. Немачка Врховна команда је чак у своме извештају од 11. новембра изјавила „да је битка за Стаљинград завршена и да је непријатељ претрпео пораз“, али је „Краснаја звезда“ указала да Немци поново попуњавају јединице и спремају се на још један напад. И стварно, у зору 12. новембра Немци су са четири дивизије на једном узаном сектору, од свега неколико километара, покушали да пробију совјетске линије. Напредовали су свега 150 метара и одбијени уз тешке губитке.

Браниоци Стаљинграда довршавају своју историјску улогу. Немци неће моћи још дуго издржати. Исто тако попуштају борбе на Кавказу, Хитлерове хорде су малаксале на самом домаку кавкаског петролеја. Главу су разбили пред Моздоком, где тапкају више од два месеца, а сада им није успео маневар код Налчика. Сами Немци са стрепњом јављају о јаким концентрацијама совјетских снага на северном и средњем фронту. Упутили су веће скупине авиона да бомбардују совјетску позадину. Енгле-ски стручњаци веле да ће ускоро доћи до велике совјетске офанзиве.

15. новембра — недеља. — Време облачно и хладно.

Испит на Вишем и Нижем курсу раније овдашње школе.

Обишао заробљенике. Има их 57. Тамо је велика беда. Глад, голотиња и босотиња, нечистоћа, око 20 болесних. Кажу да добијају за храну само један хлеб на седморицу и 4 кромпира. Помажу се радом код мештана. Посредовао код надлежних за побољшање.

Командант места у Доњем Лапцу био је Којица Блануша, интендант Војне школе Илија Шашић, члан СКОЈ-а и председник омладине у месту Смиља Рашета. Нисам забележио имена секретара Месног комитета, председника Народног одбора и функционере осталих организација, али се свуда осећао интензиван рад.

16. новембра — понедељак. — Време се проведрило и отоплило.

Завршени испити код Нижег и Вишег курса. Предвече су се управа школе и наставнички колегијум опростили са слушаоцима, званично, пред стројем. Одржао сам пригодан говор. Навече млада глумачка екипа дала приредбу у част одласка свршених курсиста.

Јуче, 15. ов. м., одржана је на слободној територији Подгрмеча, у Српској Јасеници, прва скупштина српско-православних свештеника, учесника и присталица народноослободилачке борбе. На скупштини којој је, поред 24 делегата, свештеника и богослова из партизанских јединица и са ослобођене територије, присуствовао велики број становника из те области, одржан је реферат и усвојена посланица српском народу. Реферат „О улози српске цркве у народноослободилачкој борби у прошлости и садашњости“ одржао је Блажо Марковић, а реферат „О партизанским свештеницима“ Влада Зечевић.

У посланици која је усвојена на овом скупу каже се између осталог:

„Српски народ и његово свештенство остају непоколебиво уз редове Народноослободилачке партизанске и добровољачке војске Југославије и позивају српски народ и свештенство са окупиране територије, као и остале родољубиве и борбене народе Југославије и свештенство осталих вера да им се придруже у светој народноослободилачкој борби“.

Посланицу су потписали:

Прота Ј. Караматијевић из Нове Вароши, верски референт II пролетерске бригаде;

Прота Јагош Симоновић из Колашина, верски референт IV народноослободилачке ударне бригаде;

Поп Влада Зечевић из Србије, верски референт Врховног штаба;

Поп Блажо Марковић, иследни судија Црквеног суда са Цетиња, верски референт I пролетерске бригаде;

Поп Видак Дракић, парох, верски референт X херцеговачке бригаде;

Јеромонах Руфим Ружић, верски референт II пролетерске бригаде;

Стеван Пејић, свештеник из Лике;

Јован Шолаја, свештеник из Далмације;

Блажо Радичевић, свештеник из Босне;

Милан Цигановић, свештеник из Лике;

Крстан Бијељић, свештеник из Босне;
Богдан Вуксан, свештеник из Добросела — Лика;
Мато Антуновић, теолог из Црне Горе, V црногорска бригада;
Радомир Соколовић, богослов из Босне, III крајишка бригада;
Данко Димић, богослов из Лике, IX хрватска бригада;
Веселин Копривица, богослов из Црне Горе, V црногорска бригада;
Радован Стијачић, богослов, V црногорска бригада;
Слободан Савић, богослов из Лике;
Веселин Булатовић, теолог из Санцака, III пролетерска бригада;
Милан Обрадовић, богослов из Санцака, III пролетерска бригада;
Веселин Кујовић, богослов из Санцака, III пролетерска бригада и
Ристан Павловић, богослов из Санцака, III пролетерска бригада.

17. новелбра — уторак. — Снег, северац, хладно.

Почетак рада на Вишем курсу.

Отварање курса и нове Војне школе извршено свечано, у присуству свих наставника. Одржао сам пригодни говор.

Навече одржана конференција на којој су одређени наставници за Нижи курс, одлучено да се омладински течајеви држе у Бихаћу, Личком Петровом Селу и Суваји код Срба, по месец дана.

На предлог политичког комесара одлучено да се два пута недељно одржавају вечерња сијела управе и наставника. За организацију ових састављен одбор — политички комесар школе, Ђокић и Павичић.

Британски радио јавља да се обруч око четврт милиона осовинских војника све више сужава и да њихов положај постепено постаје не-одржив. Сви досадашњи покушаји немачке војске да се пробије у опкољени простор не само да су одбијени, већ је она сада далеко одбачена од простора у којем се налазе опкољене немачке дивизије.

Офанзива Црвене армије даље се развија без предаха, замореним јединицама стално стижу свеже трупе, које их замењују и настављају са све јачим притиском, час на једном час на другом делу големог фронта од Ржева па све до Црног мора. Током јучерашњег дана средиште офанзиве било је на положајима у правцу Ростова и на Кавказу. Уследила су два нова пробоја непријатељских јако утврђених положаја.

18. новелбра — среда. — Снег, северац, врло хладно.

Ишао у команду места те посредовао да се школа уредно снабдева огревом.

Ђокића упозорио да ради по распореду, а не произвољно.

19. новелбра — четвртак. — Облачно и хладно.

Ишао да обиђем оболелог Милету Ђукића који станује у кући Николе Рашете. Сад му је боље, а имао је температуру преко 39°C.

При повратку известио ме је један друг да је заробљеницима храна побољшана и да је предузето прикупљање одеће и обуће од мештана за њих.

Британски радио јавља да се офанзива Црвене армије води без предаха на свим секторима стаљинградског и централног фронта. Поново се појачава отпор немачке војске која тиме трпи само још веће губитке у људству и материјалу. Јављено је да трупе Црвене армије настављају са својим надирањем у свим најважнијим правцима. Са подручја Моздока тј. источно од Кавкаских гора јављено је о новим успесима Црвене армије локалног значаја. Совјети су у току дана оборили 99 немачких авиона.

Иначе, 19. новембар 1942. године сматра се за почетак наступања Црвене армије код Стаљинграда. Овога дана Црвена армија у рејону Калача затворила је клешта оперативног окружења немачке војске код Стаљинграда. Први пут у историји ратова опкољена је армија од 300.000 војника.

Енглески публициста Холд том приликом је рекао: „Сада се у потпуном смислу испољило да је немачку војску водио не само каплар, већ каплар осредњих способности“.

Сада Хитлерови војници имају његово наређење, заправо претњу, да ће бити стрељани ако кокушају да беже, а ако се предају њихове породице ће stradати од гестаповаца. Али то није помагало, јер Швабе сада брже одступају него што су наступале. А и стари Германи су се међусобно везивали конопом да не би кукавице бежале из борбе.

20. новембра — петак. — Облачно, нешто топлије.

Наредио да се изради рељеф и дао упутства за то. Радио Лондон каже да Немци и Италијани евакуишу Бенгази, а Италијани Ђенову. Руси потукли Немце на Кавказу. Немци утврђују поједина места на Балкану, бојећи се савезничког искрцавања.

21. новембра — субота. — Облачно, али доста хладно.

Аранђеловдан, моја крсна слава. Позвао наставнике те их почастио ракијом, уштипцима и цигаретама. Од слушалаца дошао по један са сваког курса, по њима послао два литра ракије за слушаоце.

Према британском радију, за последња 24 часа на средњем току Дона Црвена армија је још више продубила отворе у немачким положајима у северозападном и источном правцу. Лондон цитира немачке извештаје у којима се признаје да су совјетске трупе забиле клин у њихове положаје и да су се немачке трупе тобоже повукле како би скратиле фронт.

На централном фронту наставља се са акцијама уништавања опкољених гарнизона. Ратни дописник са немачке стране јавља да је зима не-обично јака. Свуда су утврђења прекривена дубоким наслагама снега. Војници на стражи морају се чешће смењивати. Када долазе са смене, падају у несвест од бола и слепила.

22. новембра — недеља. — Време топлије и делимично ведро.

Ишао на пијацу, која се одржава у шуми, 3 км од Доњег Лапца, поред пута за Бихаћ. На пијаци много стоке, осталог врло мало. Увече политички комесар Милентије Поповић отпутовао у Бихаћ по позиву, на конституциону конференцију.

Начелник ВШ Арсо Јовановић је са двадесетак другова послат у Словенију за појачање тамошњег старешинског кадра. До његовог повратка заступаће га Велимир Терзић.

23. новембра — понедељак. — Време ведро и топло преко дана, а ноћу мраз, —6°C.

На радију вести да су Руси отпочели офанзиву и код Стаљинграда потисли Немце 60 км, уништили 9 и разбили 11 немачких дивизија и заробили 12.000 Немаца.

24. новембра — уторак. — Време ведро и мраз.

У школу дошли заробљени (у Бихаћу) домобрански поручници Адамик и Црвић које, као раније симпатизере партизана, командант Крајишког корпуса друг Коста шаље на рад у школу.

По наређењу врховног команданта друга Тита 22. новембра су формиране три дивизије на подручју Главног штаба Хрватске: Шеста личка, Седма банијска и Осма кордунашка. Ове дивизије су ушле у састав Првог хрватског корпуса који је истог дана формиран. За команданта корпуса постављен је Иван Гошњак, а за политичког комесара Вјехеслав Хољевац.

25. новембра — среда. — Време ведро и мраз.

На радију вести потврђују руске успехе који се настављају. Број заробљеника нарастао на 40.000, сразмерно и плен. Тако исто савезници у Африци напредују.

Ударац Црвене армије задат је једновремено на разним местима. Непријатељ је ухваћен на спавању. Дат је сјајан пример вештог и еластичног маневрисања, узајамне сарадње јединица, дисциплине и борбеног поретка.

Одбрана градова — то је оно ново што је Црвена армија унела у историју ратова. Било је и у ранијим ратовима примера херојске заштите тврђава. Али никада није било такве одбране неутврђених градова. Пред таквом одбраном никад се нису нашли хитлеровци, на њу они нису били спремни. Кад им је успевало да се приближе било коме граду у западној Европи, они су га сматрали већ заузетим. А сад су, што се каже, нагазили на жежа.

Енглески лист „Ивнинг њус“ пише:

„У току једне и по очајне године Црвена армија је била принуђена издржавати притисак лавине непријатељских трупа. Никад у историји света није се једна армија борила са таквом хладнокрвношћу, са таквом истрајношћу, са таквом непревазиђеном вештином, са таквом неослабљеном снагом као армија руковођена од Стаљина. Хајде да искрено признамо да, кад не би било подвига Црвене армије, судбина слободних народа била би заиста бедна“.

26. новембра — четвртак. — Време облачно и мраз. Изјутра — 7°Ц.

Отварање и почетак рада I нижег курса Војне школе. Пријавило се 53 слушаоца (само из Хрватске и Далмације). Ја отворио курс у присуству наставника са подужим пригодним говором.

По вестима на радију руска офанзива код Стаљинграда и савезничка у Африци успешно се продужују. Руси досад заробили 51 хиљаду и уништили 50 хиљада Немаца.

Ноћу 25/26. новембра утекло од овдашњих заробљеника 6 Италијана.

Према извештајима преко британског радија, Немци су, у настојању да пруже помоћ опкољеним формацијама западно од Стаљинграда, прикупили северно од Котелникова 7 дивизија, од којих 3 тенковске, и те снаге су 12. децембра прешле у офанзиву. Током првих пар дана борбе, Немцима је услед бројне надмоћности пошло за руком да нешто мало потисну Русе и запоседу неколико насељених места. Али су Руси убрзо савладали непријатеља и одбацили га назад, у југозападном правцу, на даљину од 20 до 25 километара.

Град Милерово сада је опкољен са севера, истока и запада. Совјетске трупе су заобиле Милерово у југоисточном правцу и продужују са напредовањем према Ростову, од кога су сада удаљене свега 100 миља.

У току данашњег дана ослобођено је Јајце (по други пут). Ослободиле су га после 24-часовне огорчене борбе јединице I и III дивизије. Нарочито се истакла I далматинска бригада, која је борбом прса у прса ликвидирала најјаче непријатељско упориште Чусију, стуб одбране Јајца. Бригаду је за то похвалио Врховни командант.

27. новембра — петак. — Време облачно и мраз, —5°Ц.

Руска офанзива код Стаљинграда и даље напредује.

Наше јединице ослободиле Топуско.

У 18 часова конференција управе школе и наставника. Договор о предлогу за место и време трајања школе и дискусија о раду школе. На моју примедбу да се не диктирају на часовима читаве странице из тактике и других предмета друг Ђокић се буни. Каже да га то вређа јер сматра да је његов метод најбољи.

28. новембра — субота. Време већином ведро и топлије.

На Вишем курсу одржао сам два часа из политичке и моралне наставе, у одсуству политичког комесара.

Лондонски радио јавља да совјетске трупе продужују са успешним развијањем офанзиве. Главно обележје садашње офанзиве је што Црвена армија не троши своје снаге у освајању јако утврђених градова, већ их смело заобилази и опкољава.

О ваздушној делатности над Источним фронтом говоре нам бројке, које је објавио вечерас совјетски радио. Тамо се каже да је током прошле седмице у ваздушним борбама, противавионском артиљеријом и по аеродромима уништено 176 немачких авиона разних врста, међу којима 70 транспортних авиона, који су покушавали да донесу храну, лекове и пошту немачким армијама генерала Фон Хота, опкољеним између река Дона и Волге. За исто време Немци су оборили или уништили на аеродромима 55 совјетских авиона свих врста.

Даље се износи статистика несрећних случајева у немачкој индустрији, у којој сваког дана погине 5.550 особа. Од тога броја су 2.271 жене, девојке и деца. Тако велики број се приписује великој заморености у раду, слабој исхрани и обављању партијских послова по завршетку редовног рада. Број срчаних обољења знатно је повећан. Исто тако се повећало уживање разних дрога.

Радио из Њујорка јавља да лица која су стигла из Италије кажу како је начелник Гестапоа Химлер обавестио Хитлера о томе да војни и унутрашњи положај Италије позива на узбуну. После саветовања са Химлером, у Италију је послато као појачање италијанској полицији 2.000 гестаповаца. У јужној Италији ухапшено је 70 чланова једне антифашистичке организације, међу њима пуковник Граци, заменик принца Умберта.

29. новембра — недеља. — Време се проведрило и отоплило.

Руска офанзива, проширена на северу код Ржева, снажно напредује.

Држао часове код Вишег курса и дао им тактички задатак.

Познати турски новинар и народни посланик, Јалчин пише у листу „Јени Саба“: „Нико са здравим разумом не жели победу сила Осовине. Победа сила Осовине над демократском коалицијом држава донела би народима света само мрак и ропство, какве историја човечанства није још запамтила“. У наставку Јалчин каже: „Никакве претње, интриге и

притисци нису могли одвојити Турску од њеног савезника Енглеске. Турска остаје верна преузетим обавезама и својим савезницима“.

Черчил је одржао говор у коме је саветовао Италијанима да напусте даљу борбу ако неће да цела њихова земља доживи судбину Милана, Торина и Ђенове који су порушени савезничким бомбардовањем. А спикер лондонске радио-станице каже:

„Италијански радио још труби да Италијани могу поднети такво бомбардовање. Ми их подсећамо да су Британци поднели страховита бомбардовања из ваздуха. Погинуло је 44.000, а рањено 54.000 особа. Ово бомбардовање са свим својим страхотама — тј. разорених 66.000 домова, бачених 190.000 тона бомби — није могло сломити дух британског народа. Ми се питамо хоће ли италијански народ моћи да издржи таква бомбардовања и има ли смисла“.

Према саопштењу ТАСС-а у Атини је дошло до сукоба између италијанских и немачких војника. Сукоб је избио због тога што су немачки војници викали италијанским: „Албанија“, алудирајући тиме на многобројне поразе које су Италијани доживели у Албанији за време грчко-италијанског рата. Италијански војници са своје стране довикивали су Немцима: „Русија“. Дошло је до уличне борбе, у којој су немачки и италијански војници задобили озбиљне повреде.

30. новембра — понедељак. — Време облачно и кишовито.

Политички комесар друг Поповић вратио се прошле ноћи из Бихаћа. Прича о образовању народних већа и народног одбора (као нека привремена скупштина и влада).

Навече у 9 часова дошао извештај из Срба да се групише у оближњој планини 600 четника и да прети опасност тамо од напада. Ради извиђања и осигурања болнице упутио сам вод од 30 слушалаца Нижег курса са Ђоком Пилиповићем до болнице.

Енглески публициста Холд каже: „Победи Црвене армије на бојном пољу тежак су ударац угледу Хитлера не само пред немачким народом, већ његовом угледу као врховног заповеника немачке оружане силе“.

Оснивање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије

За 6 месеци, од краја маја до краја новембра, пролетерске бригаде у своме историјском походу од Црне Горе преко целе Босне до Хрватске, ослободиле су у заједници са Крајишницима и осталим јединицама велику територију, која је обухватала 48 хиљада квадратних километара или једну петину Југославије. Ослобођен је велики број градова: Коњиц, Прозор, Горњи Вакуф, Шујице, Дувно, Фојница, Ливно, Б. Грахово, Б. Петровац, Гламоч, Дрвар, Мркоњић-Град, Јајце, Кључ, Крупа, Цазин, Цетинград, Приједор, Бихаћ и више мањих места, као што су: Козарац, Добрљин, Брадина, Бужин, Кладуша итд. Неки од ових градова (места) ослобађани су по два па и три пута. А осим тога, у нападима на Нови, Сански Мост, Дубицу, Доњи Вакуф, Бугојно — два пута, Купрес — три пута, непријатељу су нанети велики губици, премда тада ови градови нису заузети.

У овим великим бојевима заплена је богат ратни плен, и то: 45 това, 69 бацача, 248 митраљеза, 383 пушкомитраљеза, 9.100 пушака и велика количина остале ратне опреме. А уништено је 19 тенкова и 4 авиона.

У новембру су наше оружане снаге нарасле на 44 бригаде, 79 одреда, 50 самосталних батаљона и велики број других самосталних јединица, тако да смо имали око 150.000 бораца. И да бисмо учврстили постигнуте успехе и задобили нове, нужно је било формирање крупних војних јединица. За ово су били створени сви предуслови, и зато је врховни командант друг Тито приступио формирању дивизија и корпуса. Формирано је 9 дивизија и 2 корпуса и створена је Народноослободилачка војска Југославије, с тим да у њеном саставу и даље остају самосталне бригаде и партизански одреди.

Ове велике војничке победе условиле су и политичке победе, учвршћивање народне власти, што је било од пресудног значаја за даље успешно развијање и јачање народноослободилачке борбе и револуције.

Дана 26. новембра 1942. године састали су се у Бихаћу представници свих народа Југославије и образовали Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ).

За време док је трајало заседање, хиљаде сељака из околине Бихаћа дошло је у град, скупљало се испред зграде где је Веће заседало и манифестовало своју оданост народноослободилачкој борби. Од 71 позваног већника, успела су да се до Бихаћа пробију 54.

У говору, којим је отворио заседање, друг Тито је рекао:

„Резултат дуготрајне, тешке и крваве борбе — неједнаке борбе, јер смо ми у борбу ступили скоро голоруки — резултат те борбе јесте и то што ми данас имамо могућност да се овдје састанемо, да створимо један орган, једно тијело, које ће заједно са Врховним штабом НОВ и ПОЈ, заједно са народноослободилачким одборима, подупирати нашу борбу, организовати позадину, организовати политички и економски нашу разрушену земљу — уколико се то у овим приликама може учинити, да бисмо ову тешку борбу могли довести до побједоносног завршетка“.

На првом заседању донета је резолуција о оснивању Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије и изабран Извршни одбор.

Извршни одбор АВНОЈ-а сачињавали су:

Председник: др Иван Рибар, адвокат, бивши председник Уставотворне скупштине;

Потпредседници: Нурија Поздерац, бивши сенатор из Цазина, члан Главног одбора ЈМО и Павле Савић, професор Универзитета из Београда.

Чланови Извршног одбора:

Иван Милутиновић, приватни чиновник из Пипера, члан Врховног штаба;

Др Симо Милошевић, професор Универзитета из Београда;

Поп Влада Зечевић, свепштеник из Крупња, члан Врховног штаба;

Др Младен Ивековић, секретар Обртничке школе из Загреба;

Веселин Маслеша, публициста из Бањалуке и

Миле Перуничкић из Маоча (Саница), бивши народни посланик Демократске странке, заменик команданта III пролетерске бригаде.

Чланови АВНОЈ-а:

Бакарић др Владимир, адв. приправник из Загреба, полит. комесар НОВ и ПО Хрватске;

Балабан Миле, земљорадник из Петровца, бивши посланик Савеза земљорадника;

Бален Шиме, новинар из Загреба и политички комесар V НО бригаде Хрватске;

Беливуковић Милан-Дева, земљорадник из Мачве;

Бјелајац Симо, председник НОО из Рујишке;

Брстина Душан, марински наредник из Невесиња;

Булајић др Јован, лекар из Вилуса;
 Бурић Видо, сељак и председник општине из Чева;
 Церовић Стојан, професор из Никшића;
 Чагоровић Ђуро, земљорадник из Даниловграда;
 Чолаковић Родољуб, новинар из Бијељине, члан Главног штаба НОВ и ПО
 за Босну и Херцеговину;
 Дедијер Владимир, новинар из Београда;
 Добрашиновић Милоје, професор из Бијелог Поља;
 Драушник Јурица, председник општине Врапче крај Загреба; начелник
 штаба Покупско-жумберачког одреда;
 Дуговић Ратимир, дипломирани правник из Сарајева;
 Гајић Војин, земљорадник из Аранђеловца;
 Гарић Манојло, земљорадник из Праче;
 Грегорић др Павао, лијечник из Загреба;
 Груловић Никола, приватни чиновник из Сремске Митровице;
 Хебранг Андрија, приватни чиновник из Загреба;
 Хумо Авдо, књижевник из Мостара;
 Карабеговић Осман, студент медицине, политички комесар I босанског
 корпуса;
 Караматијевић прота Јевстатије, председник НОО из Нове Вароши;
 Комненић Петар, професор из Бањана, командант Бихаћко-цазинског под-
 ручја;
 Ковачевић Борислав, професор из Дувна;
 Крче Павао, тежак из Сиња, бивши народни посланик ХСС;
 Крстајић Мирко, капетан у пензији са Жабљака;
 Крстуловић Вицко, радник из Силита, командант IV оперативне зоне
 Хрватске;
 Лекић Маријан, учитељ из Андријевице;
 Љумовић Бојо, приватни чиновник из Подгорице;
 Марковић Блажо, свештеник и судија Црквеног суда из Цетиња, верски
 референт I пролетерске НОУ бригаде;
 Мијушковић Радован, адвокат из Уба;
 Мирковић Јосо, трговац из Пљеваља;
 Николиш др Гојко, лекар, референт санитета при Врховном штабу;
 Новаковић Срдан, капетан у пензији из Шшера;
 Опачић Станко-Ћаница, командант Кордунашке групе партизанских од-
 реда;
 Осмић Омер, земљорадник из Прозора;
 Павићевић Марко, радник из Ваљева;
 Павићевић Ђоко, капетан у пензији из Горњег Поља;
 Павловић Ристан, учитељ из Пљеваља;
 Пејиновић Ката, сељанка из Лике, председница АФЖ за Лику;
 Церовић Ристо, потпуковник из Бјелопавлића;
 Петровић Срећко, земљорадник из Дражевца;
 Пијаде Моша, академски сликар и новинар из Београда;
 Поповић Јован, књижевник из Велике Кикинде;
 Поповић Коча, књижевник из Београда, командант I пролетерске НОУ
 дивизије;
 Поповић Милентије, инжењер из Београда, политички комесар Официрске
 школе Врховног штаба;
 Пуцар Ђуро, радник из Грахова;
 Савић Брана, правник из Власенице;
 Симоновић Јагош, протојереј из Колашина, верски референт IV црно-
 торске бригаде;
 Срдић Никола, земљорадник из Јелашинца;
 Стамболић Петар, студент агрономије из Ужица, члан Главног штаба НОВ
 и ПО за Србију;
 Стевић Лука, земљорадник из Мојковца код Рађевине;
 Сучић Флоријан, бивши председник градске организације ХСС из Ливна;
 Тилјак Ђуро, академски сликар из Загреба;
 Вејиновић Светозар, земљорадник из Блатне;
 Вешовић Мирко, адвокат из Андријевице;
 Вујасиновић Тодор, приватни чиновник из Тузле;

Златарић Бранко, чиновник Господарске слоге из Загреба;
Зрењанин Жарко, учитељ из Вршца.

1. децембра — уторак. — Време облачно.

Офанзива у Русији и Африци напредује.

У Италији на помолу расуло. Социјалистичка странка издала проглас којим позива народ у борбу против фашизма и рата.

2. децембра — среда. — Време се проведрава.

Офанзива се како у Русији тако и у Африци успешно продужује.

Прошле ноћи усташе из Удбине извршиле напад у оближња села Висућ и друта, те их попалили, опљачкали и поклали преко 70 становника, а затим се вратили у Удбину.

Ради извиђања ишао данас тамо наставник друг Новаковић са пет слушалаца нашег курса.

Навече прво предавање о марксизму, држао политички комесар друг Поповић.

Преко радија се упорно тврди да италијанска социјалистичка странка потајно шири проглас народу, у којем позива на грађанску непослушност. Осим тога се исмејава Мусолини, за кога се каже да је обећао народу царство, а сам се претворио у колонију. Не зна се колико има немачке војске у Италији, али је сигурно да је има много. Хитлер јасно види опасност да остане изолован и реално гледа на могућност да му се Италија отргне из руку и закључи сепаратни мир. Зато сада, нарочито због опасности да осовинске снаге буду ликвидирани у Африци, што би изазвало побуне у Италији, мора тамо да шаље нова појачања.

3. децембра — четвртак. — Време доста сунчано и топло.

Вести на радију нису се чуле, јер недостају батерије.

О покољу у с. Висућ послат поново исцрпан извештај Врховном штабу с предлогом да се предузму потребне мере да се то више не понови и да се уопште ликвидира разбојничко гнездо у Удбини.

Сликао слушаоце Вишег курса са наставницима.

Наша „Борба“ доноси вест да је у Алжиру убијен адмирал Дарлан. Убио га је један младић чије име још није познато.

4. децембра — петак. — Време облачно.

Радио не служи и нема вести са фронтана.

Слушаоци који долазе за идућу партију кажу да Немци код Босанског Новог врше огорчене противнападе.

По другу Зорићу послао сам писмо другу Терзићу у Врховни штаб и изложио му овамошње стање и потребе школе.

Увече предавање. Друг Поповић: Филозофија.

5. децембра — субота. — Време облачно и хладно.

Радио-вести: Руси продужују офанзиву, прешли реку Дон на три места и угрозили 20 немачких дивизија. Енглези и Американци спремају уништење Ромела.

Уводничар „Правде“, између осталог, пише:

„Зар је зато руски народ, Украјинци, Белоруси и сви народи Совјетског Савеза прешао свој славни историјски пут борбе за слободу да би постао роб полуделог немачког каплара и његових газда, угојених немачких плутократа? Зар смо зато крвљу и знојем полили нашу земљу да би се на њој уселили халапљиви немачки спахије? Зар смо зато исковали нигде виђено у свету пријатељство народа у једној братској, равноправној породици да би наш

народ постао роб, заглупљеног од фаднизма, „немачког господског народа“? Зар је зато израсла блистава руска култура чији најбољи представници оличавају савест човечанства, зар је зато расцвала култура других народа СССР да би је освојили и угушили прљавим, окрвављеним шапама ништавни немачки дивљаци? Зар је зато створен по први пут у историји поредак који је отворио све путеве и видике пред сваким поштеним трудбеником да би над нашим људима успоставили режим губилишта и вешала СС-овци — немачки кучкини синови?

Неће бити немачко-фашистичког јарма над нашом отаџбином!"

У „Правди“ је ових дана писало и ово:

„Кад су Немци окупирали Белорусију, дали су јој име Белорутенија, а затим прикључили четири западне области у такозвану „Оз* — 8ис1 — Ргеиз5еп“, тј. у Источну Пруску. Али Белорусија неће да буде фашистичка колонија „Оз1 — 3М — Ргеизеп“, већ жели да буде совјетска слободна Белорусија. И као одговор на страшни терор Немаца, у Белорусији се води свенародни партизански рат“ — пише Јарославски.

6. децембра — *недеља*. — Време кишовито.

Босански Нови коначно освојен, заробљено 500 Немаца и заплењено 7 хаубица — како се прича.

Словеначки партизани у Љубљани су извршили смртну казну над вођом Беле гарде, бившим баном Натлаченом. Он је убијен у своме стану, у коме га је чувало 30 италијанских фашиста. Наши ударници су се срећно пробиле из куће по извршеном делу.

7. децембра — *понедељак*. — Време ведро и топло.

У правцу Грачаца чују се топови и прича се о борбама између Италијана и четника, па и међусобној борби ових последњих.

Руси успешно одбијају огорчене противнападе Немаца и напредују на сва три фронта: Стаљинград, Ржев и Кавказ.

Енглези и Американци бомбардују стотинама авиона фабрике по Немачкој, Белгији итд. и градове у Италији. Стеже се обруч око Ромела који добија јака појачања.

8. децембра — *уторак*. — Време сунчано — право лето.

Вести врло добре. Немачке дивизије код Стаљинграда као и неке код Ржева веома угрожене; постоји могућност да буду уништене — заробљене.

Завршени испити код слушалаца Вишег курса; они су навече приредили закуску на којој су се опростили с управом школе-наставницима.

СПИСАК СЛУШАЛАЦА I ВИШЕГ КУРСА ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ и ПОЈ:

1. Милорад Лазић, командир чете,
2. Миодраг Пешић, заменик командира чете,
3. Нико Стругар, заменик команданта батаљона,
4. Војин Катнић, командир чете,
5. Јуре Галић, командант батаљона,
6. Петар Богуновић, командант одреда,
7. Вељко Говедарица, водник,
8. Милан Вукаловић, командир курира,
9. Драган Јовановић, заменик команданта батаљона,
10. Петар Граовац, командир чете,
11. Ибрахим Шатор, командант батаљона,
12. Димитрије Булајић, командант батаљона,
13. Никола Видовић, командант бригаде,
14. Милован Планић, командир чете,
15. Халил Хаџимуртезић, командир чете,

16. Никола Буњевац, командир чете,
17. Станко Комбал, заменик командира чете,
18. Јосип Бричић, командир чете,
19. Јосип Мавринац, командац батаљона,
20. Милорад Јанковић, партизан,
21. Димитрије Кољковић, партизан,
22. Богосав Митровић, партизан,
23. Дмитар Мрвош, заменик командира чете.

<

9. децембра — среда. — Време врло лепо.
Вести врло добре. Руси и даље напредују.

Дивизија Пера Ђетковића води успешну борбу са немачком 417. дивизијом на правцу Бугојно — Травник. Дивизија Пека Дапчевића води борбу око Ливна. Ослобођена Врлика. Прекинута пруга код Грачаца и Карловац — Сушак (све ово јавила радио-станица „Слободна Југославија“).

Стари слушаоци Вишег курса отишли већином преко Бихаћа, а са новима отпочео рад.

Навече предавање, Ђокић: Историја материјализма. Уједно одржана и наставничка конференција.

Прва конференција Антифашистичког фронта жена

У дане 6, 7. и 8. децембра одржана је у Босанском Петровцу Прва земаљска конференција АФЖ-а Југославије.

Велики број жена учествовао је директно у борбама у саставу јединица Народноослободилачке војске. Њихова помоћ у болницама, у чувању и лечењу рањеника, преношењу хране и муниције итд. била је од огромног значаја. Жене по селима биле су често једина радна снага за обраду земље; осим тога биле су и диверзанти, курири, одборници итд.

Зато им је врховни командант друг Тито указао пажњу својим присуством на Конференцији и поздравним говором у коме је, поред осталог, рекао: „Ја се поносим што стојим на челу армије у којој има огроман број жена. Ја могу казати да су жене у овој борби по свом хероизму, по својој издржљивости биле и јесу на првом мјесту и у првим редовима, и нашим народима чини част што имају такве кћери“.

На Конференцији је донесена значајна резолуција и изабран Главни одбор АФЖ-а Југославије у овом саставу:

Ката Пејиновић, председница АФЖ за Лику, Драгица Каран, председница АФЖ за Кордун, Ката Вујаклија из Баније, Нада Трбовић из Горског котара, Даница Медан из Босанске крајине, Мика Пећанац из Босанске крајине,	сељанке
Спасенија-Цана Бабовић из Србије, Маца Гржетић из Загреба, Рахида Шакић из Бихаћа, Јудита Аларгић из Војводине, Нада Марковић из Београда,	раднице
Зора Бркић из Мркоњић-Града, Вахида Маглајлић из Бањалуке,	домаћице

Митра Митровић из Београда,
Олга Ковачић из Загреба,
Ванда Новосел из Загреба,
Марија Новак из Далмације,
Стана Томашевић из Цетиња,
Ћина Врбица из Подгорице,
Мира Морача из Босанске крајине,   интелектуалке

10. децембра — четвртак. — Време врло лепо.

Радио-вести и даље врло добре. Руси савлађују противнападе Немаца и напредују. Савезници врше бомбардовања по Француској, Белгији, Холандији и Италији и спремају се за продужење офанзиве у Африци.

Радио-стааница „Слободна Југославија“ неколико пута јавила: „Шаљемо поруку Јанку: непријатељ бежи. Очекујемо Милана. Чекамо резултат. Ми смо опет овде“.

Према британским извештајима већ две ноћи узастопце тешки транспортни бомбардери „Велингтон“ и друге врсте новијих бомбардера извршили су тешко бомбардовање ратних циљева у Тулону. Тврде да су британски бомбардери спуштали бомбе од по 4.000 и 8.000 килограма. По жари које су изазвале ове нове бомбе били су тако велики да су ра-светљавали врхове Алпа и добро су се видели из Швајцарске.

11. децембра — петак. — Време врло лепо.

Радио-вести врло добре, али знатнијих промена нема.

Дошао вод партизана — Личана на стражу код школе.

Вратио се друг Црвић из Бихаћа не обавивши посао, пошто тамо није нашао никога од Врховног штаба.

Навече политичко предавање, друг Мартин Дасовић: Политичка економија.

12. децембра — субота. — Време променљиво — већином облачно.

Радио-вести добре, колико су се чуле због слабе струје.

Друг Павичић упућен у Врховни штаб с требовањем за потребе школе и писмом које сам написао другу Титу.

Концепт овог писма сачувао сам и прилажем га у оригиналу.

Уједно сам једним актом молио Врховни штаб да се интендантски официр Митар Вујовић из V црногорске бригаде одреди за интенданта Војне школе, а користио би се и као наставник.

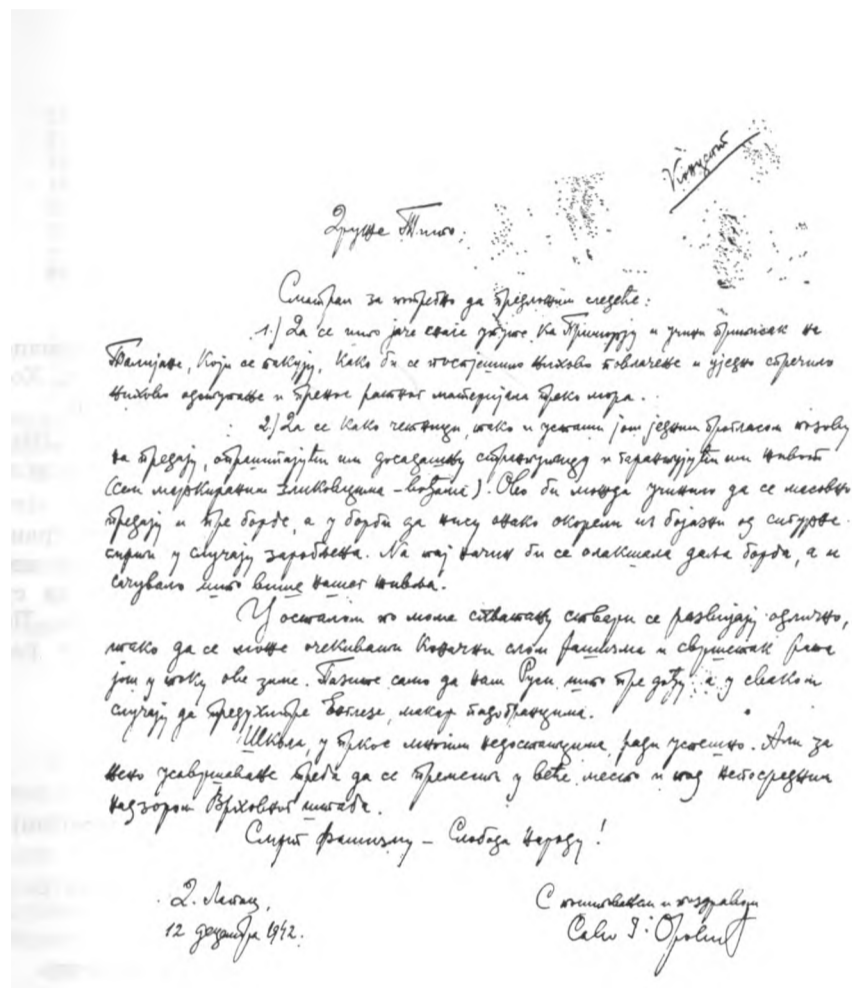
Велика победа Црвене армије у бици код Стаљинграда и њена победоносна офанзива изазвала је велику радост и одушевљење у редовима наше Народноослободилачке војске.

13. децембра — недеља. — Време променљиво — већином облачно.

На фронтовима без већих промена.

Извршени избори за месне НО.

Према радио-вестима, британско министарство војске послало је похвалу југословенским родољубима који се боре у Југославији под вођством армијског генерала Драже Михаиловића. Уједно се додаје да је Југословенска влада одликовала 30 Срба који су погинули у борби против немачких и италијанских окупатора. Југословенско министарство надаље

Факсимил концепта писма Титу (од 12. децембра 1942)

је објавило да је родољубима под вођством генерала Драже Михаиловића успело у неком боју убити 500 немачких војника, дигнути у ваздух неколико окупаторских слагалишта муниције и ратног материјала и да им је пао у руке богат ратни плен.

14. децембра — понедељак. — Време лепо — већином сунце.

Доњи Лапац — Бијели Потоци. Пошао с другом Ђоком Пилиповићем те обишао војне радионице и болнице у Бијелим Потацима (сл. 101). На путу срео др Бора Божовића са једним апотекараром из Сплита и сликао их. Уз пут слушали топовску и митралетску ватру у правцу Ловинца. То су усташе из Удбине напустиле овај град и на путу за Госпић воде борбу са партизанима.

Како радионице, где се израђују одличне ручне бомбе, оправља оружје и други ратни материјал, израђују скије итд., тако и болница, која има хируршко одељење, рендген апарат, електрично осветљење, радио и све остало, остављају леп утисак и испуњавају поносом сваког родољуба с обзиром на садашње прилике.

Према радио-вестима, западно од Стаљинграда је пропао покушај Манштајна да спасе 25 опкољених дивизија Фон Хота. Он је 12. децембра са шест дивизија покушао да пробије обруч северно од Котелникова, али су Руси издржали притисак и снажно пошли у противнапад. Одбацили су Манштајна 25 км и убили му 9.000 војника.

15. децембра — уторак. — Време променљиво — облачно и ветровито.

Вратили се у Доњи Лапац. С нама дошли у посету др Јосип Милуновић, управник болнице и Љубо Чарго, секретар болнице. У управи болнице још су: политички комесар Илија Узелац, дрводеља из Лике; економ Влајко Бањанин, рударски радник из Удбине; лекар Бранко Милетић (син бившег министра Славка Милетића) из околине Задра и лекарски помоћници Јања Хржењак и Деса Марунић.

Надзорник радионице је Владо Вујичић из Коренице, а политички комесар Иво Миљуш из Загреба, са којим сам имао муку око разоружања и фотографисања*). На овом путу сам употпунио сазнање о уништењу читавих српских села покољем и паљевином од стране бесних усташа и о витешком духу и отпору од стране преосталог становништва. Борбеност личких партизана је на врхунцу хероизма, а народ, иако сав у црно завијен, попаљен и опљачкан, није падао у очајање, већ је непоколебиво веровао у коначну победу. Радио је неуморно и све што заради делио с партизанима. Нарочито се личка омладина одликовала неустрашивошћу и оптимизмом. Организована у радне бригаде, она је и ноћу обрађивала своја поља и грабила летину испред усташких кољача који су је вребали. И често, нарочито на митинзима, чула се њена борбена песма, као што је ова која рељефно илуструје херојско држање Лике у народноослободилачком рату:

Аој, Лико, равнија од Срема:
Све зидине, нигде крова нема.
Цјела Лика у пепелу пала,
Ал' се није покорити дала.
Аој, Лико, крвљу натопљена,
Ал' неш бити љуто освећена.

Кршна Лико, пуна си брегова,
Још пунија сивих соколова.
А што роди Лика и Крбава,
То не плаши кошуља крвава.
Партизани, ви сте наша дика,
За слободу захвална вам Лика.

Вести добре. Ромел напустио Ел Аламејн без борбе.

Владимир Назор прешао у партизанске редове.

16. децембра — среда. — Време облачно и ветровито.

Вести добре. Руси стежу опкољене дивизије непријатеља код Стаљинграда и код Ржева. Савезници уобручавају Ромела и бомбардују Италију и друге фашистичке земље.

Амерички лист „Тајмс“ констатовао да у Југославији борбу против окупатора не води Дража Михаиловић већ партизани.

Командант Главног штаба за Хрватску друг Владић (Иво Рукавина), са политичким комесаром I хрватског корпуса, у пролазу за свој штаб свратио у школу (на ручак) и код мене на кафу.

*) Код њих је био забрањен улазак страним лицима с оружјем, као и фотографисање радионице и болнице и једва сам доказао да то за мене не важи, јер сам члан Врховног штаба.

17. децембра — четвртак. — Време променљиво: облачно, киша, ветар.

Вести одличне. Руси на два места код Стаљинграда, код Ржева, у ваздуху и на Црном мору тукли Немце. А Енглези пресекли Ромелу одступницу.

Иди у име енглеске владе изјавио да се има успоставити слободна Албанија.

С обзиром на одлуку Врховног штаба да се школа премести у Бихаћ данас су тамо упућени коначари: другови Миле Павичић и Гвидо Црвић са пет другова слушалаца за уређење додељених зграда за смештај школе.

18. децембра — петак. — Време променљиво.

Вести све боље и боље. Руси напредују. Савезници гоне Ромела. Шубашић и Анђелиновић напустили Југословенску владу у Лондону и проповедају борбу против окупатора.

И Молотов се изјаснио за успоставу независне државе Албаније.

Чешки лист „Млада Чешка“, који излази у Лондону, пише: „Још никад човечанство није знало за такве злочине, за таква зверства, немилосрдност и подмуклост као што су она која су основне методе вођења рата од стране хитлероваца: методе пљачкања, уморства и нечувеног, невиђеног садизма. Тупост и подмуклост то су основне црте хитлеровских целата“.

19. децембра — субота. — Време облачно и јак јужни ветар.

Вести добре. Хитлер узалуд мења команданте да се мере са Ворошиловим: први је био Бот, затим Лист, а сада неки трећи „фон“. Узалуд и појачања шаље са свих страна — Руси и даље напредују на сва три фронта: Стаљинград, Ржев, Кавказ.

20. децембра — недеља. — Време веома кишовито, али топло.

Вести одличне. Руси јужно од Ржева извршили још један продор у дубини од 90 км и уништили преко 20 хиљада Немаца.

Харисон каже да Немци попуштају нагло, преко очекивања, и да је зато у изгледу скоро победа.

21. децембра — понедељак. — Време променљиво. Топло.

Вести све боље. Руси све јаче надиру, Немци узмичу. Савезници око Ромела стежу обруч. Немачка опет бомбардована стотинама авиона.

Шпанија и Португалија се изјасниле за одржање мира на Пиринејском полуострву, што је са задовољством примљено у Лондону.

22. децембра — уторак. — Време облачно.

Вести се слабо чују због недостатка струје.

23. децембра — среда. — Време облачно и захладнело.

Вести се не чују.

Наша данашња „Борба“ доноси извештај да су хрватски партизани у Загорју ослободили из немачког заробљеништва пет совјетских официра. То су: Николај Ростик, старији лајтнант, Данило Гвоздик, лајтнант, Владимир Лепошкин, војни техничар I ранга, Семјон Кухаренко, млађи политрук и Иван Бандура, млађи лајтнант.

24. децембра — четвртак. — Време облачно и по горама иње.
Вести одличне. Руси врло брзо напредују. Масу Немаца заробили.
Ромел и даље одступа.

25. децембра — петак. — Време облачно и по горама иње.
Вести: Руси и даље надиру. У Африци без промене.
Први крајишки корпус води успешне борбе с Немцима код Санског
Моста, оборена 3 авиона. Хрватске партизанске јединице воде борбу на
домаку Петриње.

Енглеско министарство војске на лондонском радију истицало борбу
Драже Михаиловића против окупатора и да су му у тој борби пала два
члана штаба. „Слободна Југославија“ то демантовала.

26. децембра — субота. — Време облачно и хладно.
Вести на радију нема због недостатка струје.
Ловинац ослобођен — доста заробљеника и плена.
Испит код Нижег курса.

27. децембра — недеља. — Време облачно и хладно.
Вести нема на радију. А иначе наши ослободили Сански Мост.
Испит код Нижег курса завршен.

Први конгрес омладине Југославије

У Бихаћу је 27. децембра одржан Први конгрес омладине Југославије,
на коме је извршено спајање омладинских савеза појединих крајева наше
земље у јединствену организацију — Уједињени савез антифашистичке
омладине Југославије (УСАОЈ). Конгресу је присуствовало 365 делегата,
који су представљали 100.000 омладинаца и омладинки, већином припад-
ника партизанских одреда и бригада НОВ, на чијем је челу стајала хе-
ројска организација — Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ).

Родољубива омладина Југославије на челу са СКОЈ-ем прихватила
је одлуку ЦК КПЈ о дизању оружаног устанка. До Првог конгреса у
борби против окупатора и његових домаћих слугу погинуло је 18.000
чланова СКОЈ-а.

Говорећи на Конгресу друг Тито је рекао: „Када је Комунистичка
партија Југославије, од првог дана поробљавања наше земље и напада
на Совјетски Савез, позвала народ у одбрану наших голих живота, у од-
брану наше драге отаџбине Југославије, омладина је пошла прва да пуни
наше мале партизанске одреде, који су постепено нарастали у све веће
и веће јединице, које данас чине ослободилачку армију. Са поносом мо-
жемо констатовати да у нашој НОВ и ПОЈ има 70 до 75 одсто бораца
из младе генерације наших народа“.

За председника нове омладинске организације, УСАОЈ-а — изабран је
досадашњи секретар ЦК СКОЈ-а Иво Лола Рибар.

28. децембра — понедељак. — Време облачно и хладно.

Вести на радију све боље. Руси још на неколико места продрли у немачки фронт и даље напредују у офанзиви.

Испит код Вишег курса. Навече опроштај са пригодним говором и припрема за премештај школе у Бихаћ.

СПИСАК

СЛУШАЛАЦА П ВИШЕГ КУРСА ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ и ПОЈ:

1. Васо Вукобратић, командир чете,
2. Милан Почуча, командант батаљона,
3. Станко Опсеница, командант батаљона,
4. Стојан Чакало, командир чете,
5. Јован Бирач, командант батаљона,
6. Ђуро Божичковић, командир чете,
7. Стојан Радош, командир чете,
8. Петар Секулић, командир чете,
9. Петар Бојација, командир чете,
10. Ђуро Мркшић, командир чете,
11. Драган Паић, заменик команданта батаљона,
12. Миле Ловрић, заменик команданта батаљона,
13. Милан Поштић, заменик командира чете,
14. Драган Ракић, командант батаљона,
15. Милан Иванчевић, заменик командира чете.

Поводом спреге усташа и четника за заједничку борбу против партизана, Радован Зоговић је певао пригодну песму „Срамотна балада“.

СРАМОТНА БАЛАДА

У муклој соби стоје оружане страже,
по зиду висе круне, кукасти крет и кости
и слика Поглавника, и слика Војводе Драже.
За столом, на ком дрхте мокре бутеле и чаше,
сједе, пуше и пију — четници и усташе.

У малом граду је тихо, чује се како чесма плаче.
Кад топ опали — прилике код стола стану
и један чита: Дано из котарске палаче...
савез за скупну борбу... плата у маркама и дувану...
сад су усташе и четници једно, и једна ријеч: уста-че.

Кад топ опали опет, и прхну преплашене птице,
два пера крену — напољу затрубе трупе —
четник потпише „српски“, усташ из латинице,
па се сви руче, и сви се сложено пољубе, —
и тад се Дража и Поглавник помилују лицем у лице.

Усташе скину с пасова чутурице крви српске из Фоче,
четници чутуре хрватске крви са Раме
па једни другима у путуре од лубања наточе;
доспу млетачког вина, подигну путуре пут слика,
и Дража тада наслони главу на раме Поглавника.

Кад топ опали трећом, и трубе поново завију,
тада се чаше куцну, и крв им са рубова пљусне,
па четник куша хрватске, усташа српске чаше, —
а Дража и Поглавник језицима мичу, ко да и они пију
а затим слатко лижу — своје крваве усне.

Према саопштењу ТАСС-а од 26. децембра, хитлеровци су у току од неколико дана покушавали да сакрију од становништва Немачке вести о офанзивни совјетских трупа у рејону средњег Дона. Међутим, свима је познато — „Шило се у врећи не да сакрити“. Тим више није било могуће прећутати чињеницу великог пораза немачко-фашистичких трупа на совјетско-немачком фронту. И ти фашистички лажови на крају су морали да проговоре. Тако је берлински радио ових дана саопштио: „Наше трупе, које оперишу на сектору око средње * тока Дона, већ одавно су припремиле читав ток операција које се воде у овом тренутку. Обавештени војни кругови потпуно су задовољни створеним положајем“.

Немце прате њихови италијански слугани и римски радио јавља: „Руске трупе су задобиле неке успехе, али се може рећи да и они воде своје операције према плану предвиђеном од немачке команде!“

Наша „Борба“ од 27. децембра донела је под насловом „Народ суди Францетићу“ да је злогласни крволок Јуре Францетић завршио онако како је заслужио. Он се 22. децембра у 2 часа после подне морао спустити својим авионом у подножју Мале Капеле, крај села Мочила, попаљеног и покланог од усташке руке. Сељаке који су се упутили авиону Францетић је покушао да растера својом машинком, али су га они ранили метком у трбух, а затим га треснули пет пута секиром по глави. Слично је прошао и заставник који је пилотирао. Оба ова зликовца пренесена су у једну партизанску болницу, али су њихове ране биле смртносне.

Међу Павелићевим типовима Јуре Францетић заузима видно место. Он се за злочине вежбао у Јанка Пусту и логорима у Италији. По доласку у Југославију отпочео је с масовним истребљењем Срба. У том послу ишао је раме уз раме с Лубурићем, командантом Јасеновца. Он је формирао „Црну легију“, с којом је извршио нечувене злочине прво у источној Босни, а затим у другим деловима наше земље. У свим својим акцијама Францетић је са собом водио једног дечака од 13 година који је клао децу, жене, људе — на весеље својим шефовима. У једном тенку Францетић је с тим својим питомцем улетео у Малован 28. јула. Ту је поклано преко 100 душа.

Када је стари Кватерник смењен као „војсковођа“ и када је Павелић, са истим успехом као и Хитлер, узео команду у своје руке, Франце-

тић је добио најодговорнији положај — команданта свих усташких формација. А ових дана он је очекивао да буде постављен за „војсковођу“, али су га снажне народне руке скршиле, као што су наши јуначки партизани тукли његову „Црну легију“ у бојевима код Бугојна, Купреса, Ливна, Посушја и Дувна.

29. децембра — уторак. — Време облачно, хладно и повремено снег.

Премештај школе из Доњег Ланца у Бихаћ, колима. Пут доста тежак због поледице, ранијег разваљивања и хладноће, али се ипак добро и у реду прошло.

Навече се јавио другу Титу и био код њега на вечери с Јошком. Добио по коначарима стан код Хасана Сарачевића.

Вести добре уопште.

Данас је Врховни штаб издао наредбу о образовању војних судова. Ово је учињено у вези с прерастањем партизанских одреда у НОВ, а ради стварања једнообразног судства на читавој ослобођеној територији. И тако су ударени темељи нашем организованом војном судском систему.

30. децембра — среда. — Време променљиво.

Рад на уређењу просторија за школу.

После подне пошао са политичким комесаром, другом Милентијем Поповићем у Врховни штаб где смо утврдили дан позива и број за поједине курсеве следеће партије слушалаца. Расправљало се и о другим питањима и потребама школе.

Вести врло добре.

Радио Москва јавља о акцијама партизана у окупираним земљама Европе:

— У целом низу пољских градова одржане су жестоке противнемачке демонстрације. Вести које стижу преко Стокхолма говоре да је ових дана бачена бомба у кино „Поло“ који су посећивали искључиво немачки официри и подофицири. Од експлозије бомбе погинуло је 20 Немана, а било је много више рањених. Сви покушаји окупатора да пронађу ко је бацио бомбу пропали су. Пољски партизани настављају ослободилачку борбу без предаха. У пољским шумама има преко 20 одреда који су само у току месеца новембра извели преко педесет акција. Побијено је неколико стотина окупатора и њихових слугу и задобијен велики ратни плен.

— У многим градовима Француске с времена на време освешћене масе дижу се на ноге и ступају у противнемачке демонстрације. Вести које стижу из Женева говоре о таквим демонстрацијама у граду Лорану. У њима је учествовало до 15.000 грађана. Поворке људи носиле су натписе: „Доле Хитлер“, „Доле Лавал“, „Доле Петен“. Други су носили пароле: „Живео Де Гол“ Радници су певали Марсељезу. Сличне демонстрације су избиле у Шербуру и Вресту и другим градовима. Демонстрације су избиле приликом покушаја да се прве групе француских радника пошаљу на рад у Немачку.

— У Грчкој велики број студената је ступио у народноослободилачки покрет. Грчка свеучилишта су већ одавно затворена због тобожњег недисциплинованог владања студената. У градовима избијају све чешће противнемачке демонстрације. У индустрији пуно саботажа.

31. децембра — четвртак. — Време променљиво.

Продужено уређење станова и осталих просторија школе. Ја сам се доселио и сместио у школској згради.

Увече друг Тито приредио свечани испраћај старе и дочек Нове 1943. године. На вечеру позвао од школе мене са Јошком, друга Милентија и друга Ђокића, али се он затурио у вароши и није пронађен. Приредба била веома лепа, нарочито после поноћи, када су се придружили сви функционери из Већа и неки глумци. О вечери сам наздравио, а друг Тито одговорио подужим говором. Доцније наздравио друг Рибар и поново говорио друг Тито.

Вести врло добре.

Дуго — око 18 месеци — Немци и Италијани су ћутали о устанку у окупираној Југославији и огорченом рату који воде с партизанима у разним крајевима наше земље. А кад је нацистички Пресбирио упутио овамо своје репортере, један од њих, Ханс Кениг, који се вратио са Источног фронта и искусио борбе са совјетским партизанима, боравио је у Хрватској и Босни и отуд је у нацистичком листу „Бопан 2eИ;ип§“ писао о југословенским партизанима.

„Ово је један од најкрвавијих непријатеља против кога су се икада борили наши војници. Овде, у овим страшним планинама, чак је и природа непријатељска. Ми не можемо употребити своје оклопне јединице, изузев у равницама које су врло ретке. Овде се бори човек против човека. Непријатељ је немилосрдан. Он је као трње које се обавија око нас и дере наша крила. Само јутрос смо нашли неколико усташких извиђача убијених на стражи. Ни један минут стражар не сме да се одмори. Човек не може наћи заклон ни у снегу ни у леду у овој страшној земљи. Наши војници спавају иза камења с пушком у смрзнутим рукама. Када заузмемо које село, ови нам разбојници не оставе чак ни зидове кућа где би се човек могао склонити.

ТТТти дубље напредујемо у црне планине, нове нас клопке чекају. Често кад прелазимо преко каквих мостова експлодирају mine и наши војници гину. Некада нам се деси да нам партизан падне жив у руке. Тада му наредимо да нас води код главних партизанских снага. Али он, уместо да нас одведе на право место — доведе нас на домет партизанске ватре. Само ноћу лукави непријатељ се у светлости наших ракета може видети како скаче између камењара као дивља мачка. А чим сване непријатељ ишчезне без трага“ — завршава немачки новинар Кениг своје јадиковање.

Четничко слово „3“

Четници су 1. децембра 1942. године у једном летку објаснили шта у њиховом речнику значи слово „3“:

„... Генерал Михаиловић проналази одлично средство за борбу против ових зликоваца, издајника. То ново средство је слово „3“. Чим се путем обавештајне службе сазна за некога који ради свесрдно у корист непријатеља, а против интереса народа и четничке организације, одмах се исти ставља под слово „3“ и бива заклан у року од неколико сати или дана, што зависи где се налази и како је чуван. Према подацима којима располажемо постоји мали број сумњивих људи засад још у животу у Босни и Херцеговини. Њихов рад се прати и одмерава, а истрага се води. Буду ли заслужили слово „3“, они ће бити уништени. „Слову „3“ не може нико утећи, јер не постоји место у држави где оно не допире. Усред дана,

ноћу, наред улице или у кући онај који је стављен под слово „3“ мора бити заклан.

Нека овај кратки чланак у виду летка буде објашњење, а уједно и последња опомена свима ...

... Под слово „3“ стављају се сви они који раде противу наше организације...

Шефови „тројки“ на своја места! Тројке на посао!
С вером у Бога, за Краља и отаџбину!

Слободне српске планине,
1. децембра 1942. године“

Година
1943.

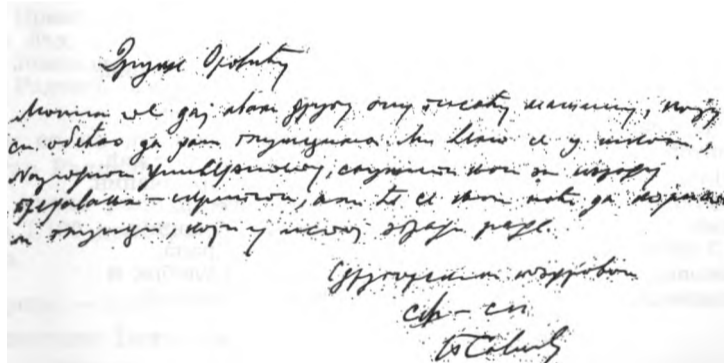
14. Четвртак 14	<p>Време одмора и молитва - 2 с</p> <p>Руси напредују, најјачи су у каснојаву, од Кавказа заузимају нова места и градове. У ваздуху су руски бомбардери на 62 km од обале Франца. Предузимају и нову офанзиву кај Чојровца. Битлези и Американци узимају велика бомбардовања на Немачке одјеле на Немачкој, Холандији, Белгији и Француској. Американци именовано одобравају ваздух у Бредовицу, истражувају и билистеру Баден. Немци изјављују да су вијести о свјетских вјештаца. Тебеле у асау на Немце каже: „Да се одлучим брзој навали, могао сам замишљати и извршити овог свјетских вјештаца“</p> <p>Наше јединице заузимају Јасенице на југу Одринско-Тосанској. На Француској наша „рајска интернационала“ узима велике активности и ослобађа луку</p>
16. Петак 15	<p>Време одмора и молитва - 2 с</p> <p>Руси настављају офанзиву на свима француским лици отаџина уговор са Битлези и Американци у утвр- дама експерименталног</p> <p>Наше јединице узимају велике делове од Дубња и на југу Карпатско-Транска</p> <p>Немци уговоре јединице брзо одрже против партизанских у Србији</p>
17. Субота 16	<p>Време одмора и молитва - 2 с</p> <p>Руси напредују. Северни бомбардују</p> <p>Наше јединице уговоре јединице једна већина партизанских</p>

Факсимил једне стране „Ратног дневника“ С. Оровића (јануар 1943)

1. јануара — петак. — Време облачно.

Рад на уређењу станова и набавци спреме која је недостајала као и на сређивању оцена слушалаца који су завршили курс.

После малог Доњег Лапца, Бихаћ је чинио утисак велеграда, тим пре што је сад у њему био АВНОЈ и Извршни одбор, као привремена скупштина и влада, затим разна надлештва, установе и организације: народни универзитет, позориште итд., тако да је Бихаћ представљао главни град ослобођеног дела Југославије. У њему је одржан и Први конгрес југословенске омладине. И то све усред Павелићеве НДХ и Хитлеровог „новог поретка“ у Европи. Прилог писмо Павла Савића.

Други Друге
Молим се дај, ако си друг, ову писану машиничку, коју
си однео да јој тумичу. Ја знам се у овом,
Народном универзитету, саудионом који се одржава
Бихаћу — српском, да се то и још нешто да се одржава
и тумичу, који у овом, одржајте.

Удруженим поздравима
Срп-срп
Друге

Факсимил писма Павла Савића (у Бихаћу, јануара 1943)

После премештаја Војне школе у Бихаћ, друг Тито се детаљно обавестио о раду школе и обећао да ће јој посветити нарочиту пажњу. Том приликом у разговору о актуелним питањима честитао сам му на постигнутим успесима, како на бојном тако и на политичком пољу. Разуме се да је и друг Тито био задовољан оним што је било до тада изборено, али се нимало није заносио илузијама као да је победа већ на прагу, већ је визионарски предвиђао будући развој догађаја, што га, између осталог, најбоље карактерише као великог војсковођу. Знао је да ће рат још дуго потрајати, да ће доћи до нових непријатељских офанзива и тешких бојева и да ће и после ослобођења наступити мучни период обнове опу-

стошене земље и изградња нове демократске државе. Стога је, дубоко свестан своје тешке историјске улоге, закључно разговор речима: „Што су већи успјеси и виши положај, то су веће дужности и одговорности“.

2. јануара — субота. — Време променљиво.

Завршен испит код слушалаца II нижег курса Војне школе НОВ и ПОЈ који се враћају у своје јединице. Списак 59 слушалаца, као и списак наставника прилажем.

СПИСАК

II НИЖЕГ КУРСА ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ПОЈ:

Буде Ђурић,	Мане Пејновић,
Стојан Ивошевић,	Милан Витас,
Милош Јарић,	Милан Косановић,
Милан Мајсторовић,	Анте Акрап,
Ђорђе Цветић,	Јосип Јеловица,
Дане Стијеља,	Иван Гурдулић,
Лука Анушић,	Милан Бамаћ,
Маријан Кајфеш,	Полдо Микулић,
Петар Подунавац,	Душан Мраовић,
Душан Релић,	Мате Бутковић,
Душан Батиница,	Лука Граховац,
Раде Бомештан,	Дмитар Кричковић,
Дамјан Милеуснић,	Љубивој Мрвош,
Стево Обрадовић,	Стево Ракић,
Мирко Медић,	Илија Буковровић,
Марко Оршулић,	Драго Томас,
Марјан Младенић,	Милан Јанчић,
Марко Матас,	Стеван Грба,
Душан Каран,	Ђуро Пешут,
Иван Пернар,	Стеван Благојевић,
Миле Глушац,	Мирко Бајец,
Јанко Пречаница,	Грујо Царевећ,
Љубан Пинтор,	Џитон Рачки,
Мирко Бајић	Славко Будисељић,
Анте Сесаргић,	Никола Орешчанин,
Илија Радић,	Петар Кесер?
Љубомир Линчић,	Душан Меанџија,
Емерик Јаковац,	Петар Сарапа,
Живко Ивошевра,	Драган Ђулибрк и
	Чедо Драгишић.

СПИСАК

СЛУШАЛАЦА III ВИШЕГ КУРСА ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ПОЈ:

Драгутин Станић,	Илија Пањевић,
Борко Арсенић,	Миодраг Миловановић,
Милан Ступар,	Душан Јечменић,
Радомир Зорић,	Илија Каљевић,
Триво Пралица,	Бошко Куљача,
Бранко Шипка,	Ратко Софијанић,
Драгутин Ђургуз,	Недељко Манојловић,
Душан Рапајић,	Гојко Трикић,
Мале Брека,	Петар Трикић,
Анте Банина,	Александар Мирковић,
Адам Масакања,	Ратко Поповић,
Полдо Микулић,	Никола Кличковић,

Стево Опсеница,
Глиша Раца,
Војислав Стојчић,
Стојан Митровић,
Милан Згоњанин,
Глиго Бунчић,
Богдан Вукша,
Вид Бодирожа,
Данило Саватић,
Влатко Лазаревић,

Душан Малешевић,
Милутин Карас,
Марко Ђуровић,
Бартул Кржанић,
Мирко Батрићевић,
Мирко Вучић,
Иван Фурчић,
Јосип Зокић,
Александар Вуксановић и
Душан Ожеговић.

СПИСАК

УПРАВЕ И НАСТАВНИКА ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ И ПОЈ СА ДОПУНОМ:

Саво Оровић, пеш. пуковник из Лијеве Ријеке, командант школе;
Милентије Поповић, инжењер из Црне Траве, политички комесар школе;
Данило Латас, пеш. капетан из Плачког, заменик команданта;
Војислав Ђокић, пеш. мајор из Сарајева, наставник;
Милета Ђукић, пеш. поручник из Лијеве Ријеке, наставник;
Миле Павичић, вазд. капетан из Сребренице, наставник;
Илија Павловић, пеш. капетан из Будичке Ријеке, наставник;
Дане Рајићевић, пеш. поручник из Дивосела, наставник;
Рудолф Вуковић, пеш. поручник из Загреба, наставник;
Мартин Дасовић, пеш. поручник из Перушића, наставник;
Ђуро Новаковић, пеш. наредник из К. Коса, наставник;
Ђоко Пилиповић, пеш. наредник из Беглука (Лика), наставник;
Франц Ивануша, пеш. поручник из Марибора, наставник;
Ђуро Рогановић, пеш. капетан из Брестике — Никшић, наставник;
Августин Адамик, поручник из Травника, наставник;
Гвидо Црвић, поручник из Барбана, наставник;
Милан Лах, поручник из Ложа, наставник;
Петар Јовановић, пеш. поручник из Никшићке жупе, наставник и
Петар Радовић, вазд. капетан, наставник.

Јавили се на дужност новоодређени наставници, ваздухопловни капетан Петар Радовић и пеш. поручник Петар Јовановић.

Вести преко радија: непознате; преко телефона: ослобођен Теслић, заробљено 1.100 домобрана и заплењено 9 топова и много другог ратног материјала.

3. јануара — недеља. — Време облачно.

Руси заузеле Великија Луку и свуда напредују.

Данас је Врховни штаб донео одлуку да се изда милион куна као помоћ сиромашном становништву Козаре које је тешко настрадало у току непријатељске офанзиве на овај крај.

4 јануара — понедељак. — Време облачно и мраз.

Дошли курири из Србије и кажу да тамо има 6 партизанских одреда, а толико и у Македонији.

У ноћи 1. јануара јединице Првог пролетерског корпуса су извршиле напад на Бањалуку. У четвородневним уличним борбама освојен је град сем неколико утврђених упоришта, али је морао да буде напуштен. Непријатељу су нанети велики губици у људству и материјалу — преко две хиљаде људи избачених из строја и заплењено 9 немачких тенкова и мноштво ратног материјала.

5. јануара — уторак. — Време: ведро и мраз.

Руси заузели Милерово.

У Врховни штаб стигао велики хрватски песник Владимир Назор коме је синоћ Народно веће приредило банкет, а вечерас Бихаћ академију, на којој је говорио и сам Назор врло патриотски и надахнуто. С Назором је дошао и млади талентовани хрватски песник Иван Горан Ковачић.

Шестонедељна совјетска офанзива код Стаљинграда

Средином септембра 1942. године Црвена армија је зауставила немачко-фашистичке трупе код Стаљинграда. У току шест недеља на прилазима Стаљинграда ослобођено је 1.589 насељених места. За време офанзиве од 19. новембра до краја децембра 1942. године Црвена армија је успешно извршила најтеже операције, опколивши 22 непријатељске дивизије код Стаљинграда, разбивши 36 непријатељских дивизија, од којих 6 тенковских. Седам непријатељских дивизија претрпело је тешке губитке.

Графички приказ велике совјетске офанзиве после херојске одбране Стаљинграда (шрафирана површина означава ослобођену територију, а беле стрелице испред Стаљинграда — казан у коме су опкољене 22 дивизије Фон Хота)

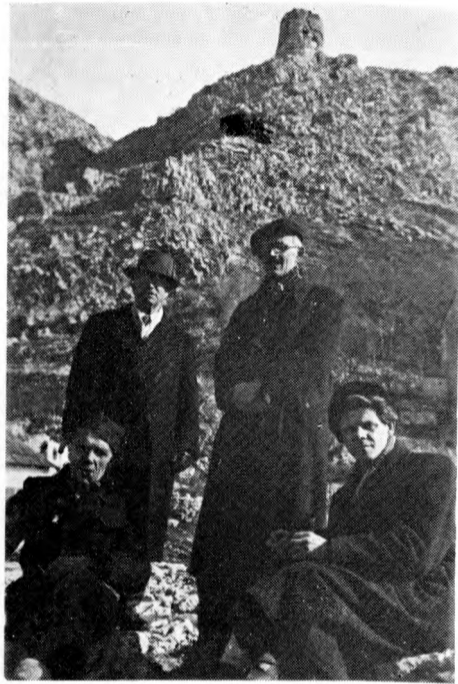
Непријатељски губици износе 175.000 мртвих, 137.000 заробљених. Заплењено је: 542 авиона, 2.064 тенка, 4.451 топ, 2.734 минобацача, 8.181 митраљез, 15.954 аутомобила.

Сл. 108 — Народни херој
Никола Ђурковић, адвокат
из Рисна, погинуо 21. јану-
ара 1943.

Сл. 109 — Четни-
чка и фашистич-
ка банда игра ко-
ло око мртвог
хероја Николе
Ђурковића и ње-
гових другова
(Херцег-Нови, 21.
јануара 1943)

Сл. 110 — С лева: Петар Комненић, Иван Горан Ковачић и (стоје): мештанин Каић и сликар Тиљак (Ливно, фебруара 1942)

Сл. 111 — Звонара манастира Горица код Ливна коју су усташе биле претвориле у митраљеско гнездо (Ливно, фебруара 1943)

Сл. 112 — Пећина у Ливну која је коришћена за заклон од непријатељског бомбардовања и у којој је Горан написао један део „Јаме“ (Ливно, фебруара 1943)

Сл. 113 — Потписивање обвезница Зајма народног ослобођења. С лева: др Иван Рибар, Поп-Владо Зечевић, др Симо Милошевић и Павле Савић (Видоши код Ливна, фебруара 1943)

Сл. 114 — С лева: др Јован Булајић, Душан Ивовић, Радован Мијушковић и Милоје Добрашиновић, већници АВНОЈ-а (на путу Видоши — Прозор, 24. фебруара 1943)

Сл. 115 — Извршни одбор
АВНОЈ-а; с лева седе: Ну-
рија Поздерац, др Иван Рибар
(председник), Павле Савић;
стоје: Младен Ивековић, Ве-
селин Маслеша, Поп-Владо Зе-
чевић, Иван Милутиновић, др
Симо Милошевић, Миле Перу-
ничкић (Грачаница, 5. марта 1943)

Сл. 116 — Др Симо Мило-
шевић и његова супруга др
Олга Милошевић у четвртој не-
пријатељској офанзиви (Грача-
ница на Рами, 5. марта 1943)

Сл. 117 — Знаци пропасти дивизије „Мурђе“ (река Рама, 26. фебруара 1943)

Сл. 118 — Владимир Назор у четвртој непријатељској офанзиви, испред воденице која му служи као заклон од бомбардовања (Грачац, 1. марта 1943)

Сл. 119 — Сретен Жујовић-Црни за време четврте непријатељске офанзиве (Грачац, 2. марта 1943)

Сл. 120 — Павле Илић и Влада Дедијер пишу извештај о пребацивању рањеника преко Прења (Горња Бијела, 18. марта 1943)

Сл. 121 — Пећина код Грачанице пуна заплењене муниције. У првом реду пише „на колону“ Момчило-Момо Полекић (почетком марта 1943)

Сл. 122 — Павле Савић за време четврте непријатељске офанзиве са „партизанком“ на рамену (на путу

Сл. 123 — Један од многих јуначких партизана, који су пали као жртве петог тифуса преко суровог Прења (Прењ, половином марта 1943)

Сл. 124 — Побијена деца у усташком логору Јасеновац, где је током НОР нашло мученичку смрт око 700.000 људи, жена и деце

Уништено је: 1.249 авиона, 1.187 тенкова, 759 минобацача, 5.135 аутомобила и 2.708 митраљеза (из саопштења СИБ од 1. I 1943).

6. јануара — среда. — Снег.

Руси заузели Налчик (у коме су Немци оставили 11.000 лешева), више других места и свуда продужују офанзиву и потискују непријатеља.

7. јануара — четвртак. — Време облачно; ноћу мраз.

Совјетска офанзива се успешно наставља, заузета многа насеља.

У трпезарији наставника колико-толико прослављен Божић бољим и заједничким ручком. Том приликом сам одржао пригодан говор.

После подне посетили ме Стојан Церовић, Радован Мијушковић и Павле Жижих.

Јављају да је данас извршена једна од најтежих диверзија на железничкој прузи у току овог рата. Јединице IV батаљона III одреда IV оперативне зоне Хрватске минирале су железничку пругу Београд—Загреб у области Брода и бациле у ваздух брзи воз са немачким војним транспортом за Африку, у чијем саставу је било око 800 војника. Поред 200 убијених Немаца, уништена је локомотива и 17 вагона.

8. јануара — петак. — Облачно и мраз.

Совјетска офанзива успешно се наставља.

Преко радија се јавља да је јуче, 7. јануара, умро у Њујорку Никола Тесла, велики научник и проналазач, који је од ране младости живео у Америци, али је до краја живота остао добар родољуб и говорио: „Поносим се својим српским именом и хрватском домовином“. А у току другог светског рата и наше народноослободилачке борбе живо се интересовао за свој народ и писао:

„Из овог рата, највећег у историји, мора се родити свет у коме неће бити експлоатисања слабог од јаког, у коме неће бити понижаван сиромашни од силовитости богатих, у коме ће дела ума, науке, уметности служити целини за улепшавање и олакшавање живота, а не појединцима за стицање богатства. То ће бити свет поштовања народа и човека. За такав свет гине мој народ попут јунака, попут витезова из народне песме“.

Носилац Нобелове награде Ф. Армстронг пише: „Свет ће дуго чекати док се појави геније који би могао бити такмац Николи Тесли“. А важност Теслиних научних радова и проналазака (око 1.000) изложио је познати научник и писац др Б. А. Беренд који је рекао: „Када бисмо из нашег индустријског света извукли резултате Теслиних радова, точак индустрије престао би да се окреће, наши електрични возови и трамваји зауставили би се, наши градови би остали у мраку, наше фабрике и радионице морале би обуставити послове. Тако је далекосежно његово дело да је постало основа и потка индустрије. Кад би Теслино дело наједаред ишчезло, преовладао би мрак и ми бисмо поново упали у варварство“.

9. јануара — субота. — Облачно, снег и мраз.

Офанзива у Русији као и у Африци наставља се. Заменик начелника Врховног штаба друг Терзић долазио и одржао конференцију са управом школе и наставницима.

Наређењем Врховног штаба од данас формиран је штаб Војне школе.

ВРХОВНИ ШТАБ
НОВ и ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ
Бр... 43.
9 - I - 1943.

ШТАБУ ВОЈНЕ ШКОЛЕ ВРХОВНОГ ШТАБА НОВ и ПОЈ

По указаној службеној потреби објављује се Штаб Војне Школе Врховног Штаба Народно ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

Штаб Војне Школе сачињавају:
Командант: друг Сава Сровић;
Политком: друг Мелентије Поповић;
Помоћник команданта: друг Војислав Токић;
Референт за наставу: друг Милан Лах.
Штаб школе управља и руководи целокупном наставом код слушалаца у школи. Он разрађује наставне програме и планове, доставља их овоме Штабу на преглед и одобрење и по истима изводи наставу код слушалаца.
Штаб школе је непосредно потчињен и одговоран за свој рад Врховном Штабу.

Као орган за извођење наставе код слушалаца постоји при Штабу школе наставнички кадар, који изводи наставу у духу одобрених наставних планова, а под руководством Штаба школе. Наставнички кадар непосредно је потчињен и одговоран за свој рад Штабу школе.

Извршењу ове наредбе приступити одмах.

С М Р Т Ф А Ш И З М У - С Л О Б О Д А Н А Р О Д У.

Наредба Врховног штаба о образовању Штаба Војне школе НОВ и ПОЈ
(од 9. јануара 1943)

Владимир Назор, кад је из Загреба дошао на слободну територију и видео какав су покољ у Лици, Кордуну и Банији починиле Павлићеве усташе, и у каквој беди живи преостало становништво, ужаснуо се и испевао дирљиву песму „Мајка православна“.

МАЈКА ПРАВОСЛАВНА

Јеси ли се насједила на гаришту куће своје,
— Ох та кућа бидна! —
Тражећ оком и рукама колиевчицу малог Јове,
Иконицу светог Ђорђа и ђерђефић твоје Руже?
Све је сада дим и пепел, све прогута чађа тавна,
Ти сломљена крепка грана, најбједнија међ женама,
Мајко православна!

Јеси ли се находала ногама, што једва носе,
Ох, те ноге болне!
Јеси ли се уморила тражећ Руму, краву своју,
Краву своју, хранитељку старе баке и дјечице?
Да л' је вуци растргоше, ил је сакри шума травна?
Не мучи се! За кога би сада били сир и млеко,
Мајко православна!

Јеси ли се наплакала над судбином друга свога,
О друже љубљени:
Издајом га уловише, као пса га измлатише,
Мучили га, везали га, бацали га у тамнице.
И он, кога срце вукло дјела вршит тешка и славна,
Као хром се богаљ врати, да ти умре на рукама,
Жено православна.

Јеси ли се накукала изнад оне страшне јама,
О јамо проклета!
Гдје с гркљаном пререзаним дјеча твоја сада леже
Покрај баке, и гдје мајку своју зову, за њом плачу;
И боје се, јер је рупа пуна људи, влажна, тавна?
Шутиш. Печат шутње јад је на уста ти ударио,
Мајко православна.

Блидиш, тањиш и кочиш се, но бол немој гушит своју,
Бол ти предубоку!
Пусти, нека тужба твоја одјекује широм земље
И нек траје вјековима. Нека чују, у што сада
Прометну се сјета твоја, твоја туга стара, давна.
Шутиш. Блидиш. И ореол мучеништва већ те круни.
Мајко православна.

10. јануара — недеља. — Облачно и мраз.

Вести врло добре.

Велики успех хрватских партизана код Жумберка.

*11. јануара — понедељак. — Ведро са маглom и великим мразом,
—13°C.*

Руси напредују. Наше трупе такође.

Данас су отпочела рад једновремено оба курса у Војној школи. Рад је отпочет мојим пригодним говором.

Према писању ТАСС-а немачка команда је имала намеру да освоји Баку до 25. септембра 1942. године. Немачки официри су нашироко рекламирали војницима планове освајања Кавказа. Заглупљени војници су летос писали својим рођацима у Немачку писма, у којима су описивали оно што су им говорили официри. У непослатом писму, које је нађено код убијеног фрајтера Георга Бука, каже се: „Сада се налазимо у Мајскоје. Наш је циљ Баку“. Немачки војник Георг писао је 25. августа родитељима: „Ми се котрљамо према... Следеће писмо ћу писати из Баку“.

После нових неуспеха хитлеровци су нешто спустили дурбин и почели завијати. Што даље то теже вести — пишу немачки војници својим рођацима. Немачки фрајтер Фоге у писму од 19. септембра жали се: „Руси чврсто седе на прилазима планина. Воде се тешки бојеви. Ми још не можемо знати чиме ће се то завршити“. Немачки фрајтер Канглер пише 6. октобра своме колеги у Ексбуеру: „Код нас је исто тако гадно. Ми не можемо да се покренемо даље. Сувише су јаке снаге Хуна. Планински рат је најтежи. Свима су нерви пропали“. Војник Готлиб Конт већ не спомиње Баку, пред њим већ не стоје нафтни торњеви, већ крстови

немачких гробова. Он је 7. новембра писао: „На Кавказу је веома много гробова немачких војника, у многим селима видео сам не само гробове, већ читава гробља. Ми морамо бити спремни на најгоре“. Тако су писали хитлеровци пре офанзиве совјетских трупа на Кавказ. Нема сумње да ће сада, одступајући, Немци нешто научити. (Сл. 104 и 105)

12. јануара — уторак. — Време ведро и велики мраз, — 15°Ц.

Руси у свом даљем надирању заузели Георгиевск и још нека важна места.

Јуче (11. јануара) Осма дивизија после жестоких борби ослободила је Личку Јасеницу. Заробљено је преко 200 Немаца и усташа и заплешен велики ратни материјал.

Црвена армија је 19. новембра 1942. године код Стаљинграда прешла у противнапад. Опокољена је немачка VI армија, која је бројала 330.000 војника, под командом фелдмаршала Фон Паулуса.

13. јануара — среда. — Време облачно и хладно, — 5°Ц.

Руси на кавкаском фронту заузели Буђоновск и још нека места. И на осталим фронтовима напредују. При вршењу службе погинула Марина Михајлова Рашкова, ваздухопловни мајор, херој Совјетског Савеза који ју је достојно ожалио.

У Румунији и Италији стање врло ровито: побуне и масовна хапшења.

14. јануара — четвртак. — Време облачно и отоплило, — 2°Ц.

Руси напредују, нарочито у наступању од Кавказа, заузели нова места и градове. У надирању према Ростову дошли на 62 км од овог града. Предузели и нову офанзиву код Вороњежа.

Енглези и Американци врше велика бомбардовања објеката по Немачкој, Холандији, Белгији и Француској. Американци интензивно обучавају војску у превозињу, искрцавању и блиској борби.

Немци траже још војске од својих вазала. Гебелс у апелу на Немце каже: „Да би одолели руској навали, морамо заложити и потоњи атом своје снаге“.

На Приморју наша Ратна морнарица врши успешно акције и ослобађа луке.

Врховни штаб је упутно четницима позив у виду летка да напусте своје вође који служе окупатору и сарађују са крволочним усташама и да пређу на страну партизана који се часно и херојски боре за част, слободу и независност свога народа.

Један примерак тога летка сам сачувао и овде га прилажем.

15. јануара — петак. — Време облачно и ситан снег, — 2°Ц.

Руси настављају офанзиву на свим фронтовима.

Кина потписала уговор са Енглеском и Америком о укидању екстериторијалности.

Наше јединице водиле успешне борбе око Дувна и на прузи Карловац — Плашки.

Немци употребили бојне отрове против партизана у Славонији.

Данас је Извршни одбор АВНОЈ-а донео Уредбу о Зајму народног ослобођења, у којој се каже:

„Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије расписује Зајам народног ослобођења у износу од 500 милиона динара — куна за

ЧЕТНИЦИ!

Обраћао се овим свим поштенim људима међу четницима, свима вама који још нисте свјесни да сте гурнути у братоубилачки рат за рачун окупатора, свима вама који гледате а не видите, свима вама који слушате а не чујете, свима завезаним, свима превареним и силом забитим свјесним. Обраћамо вам се прије него што ће бити касно, прије него што будете изаргути уништењу од јединица наше Народно-ослободилачке војске, која то не жели. Наш једини циљ је истеривање окупатора из земље и уништење свих издајника, који су се свјесно ставили у службу јединица непријатеља нашег народа — италијанских и њемачких окупатора. Обраћамо вам се прије него што уварате ваше руке у братоубилачки рат, који највише жели и који организује окупатор.

Већ година и по дана српски народ води највећинствену и најсудбоноснију борбу у својој историји. Води је за своју слободу и независност, за своју част и достојанство. Води је под руководством Врховног штаба Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда, води је са својим јуначким јединицама Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда.

Шта, међутим, раде ваше данашње вође за то вријеме? Лажу, варују и издају. Лажу непрекидно, неуморно, безочно. Лагали су и лажу, да наш народ нема снаге за борбу против окупатора. Лагали су вас и лажу, да нам наши савезници поручују да није вријеме за борбу. Наш највећи савезник, наш највећи пријатељ, Совјетски Савез, позвао је све поробљене народе у ослободилачку борбу, позвао је и наше народе у борбу. Нашу Народно-ослободилачку војску је савезник Црвене армије, савезник енглеске и америчке армије, и она се труди вашом. Лагали су вас и лажу да су против окупатора. Они су његове слуге, а од вас су направили његове савезнике. Пријаму паре од њега, пију заједно са окупаторским официрима, наоружавају вас с окупаторским оружјем, коју хрватско и муслиманско становништво за рачун окупатора, убијају и муче српске народне борце, припремају помоћу окупатора своју крваву и плачкашу владу. Лажу вас да ће се «Енглеђини искришти и њих довести на власт, лажу, јер «Енглеђини, искришти се или не, неће се «Енглеђини унутрашње ствари других народа јер је то основа савезничке пактнице и свих уговора између савезника.

Варују вас непрекидно, неуморно, безочно. Говоре вам да су партизани заштитници устава, а сами су склопили крвави савез са усташким бандинцима против партизана, који су цијелу усташку државу из темеља пољубили и већ је довели на руб пропасти. Сада им ваше вође покушавају да помогну — и зато вас доводе са свих страна, из Херцеговине, из Црне Горе, из Источне Босне да овде, далеко од ваших кућа, гинете за интересе окупатора и Пашетића, који је поклио на стотине хиљада ваше браће, сестара и синова. Питајте ваше четничке вође, зашто су вас довели, упитајте сами себе зашто сте дошли? Неће вам рећи да ви својим тијелима треба да браните прилазе окупатору Сплиту и усташком Загребу. Наша Народно-ослободилачка војска остварује брјатство Срба, Хрвата и муслимана у борби против окупатора, наше четничке вође остварују брјатство са усташама у борби против народа. И док јединице Народно-ослободилачке војске ослобађају града за градом, срез за срезом, долазе ваше четничке вође коју заједничке планове ов усташама како да их опет поврате у Дивно, Дубно, Главоц, Петровац, Дрвар, Мирновићград, Бихећ, Цазин, Крупу, Пријвор, Тешањ, Желече, Сачињ, Кореницу, Лапац, Удбино и у друге ослобођене вароши. Питајте их ко је био у овим градовима и ко их је ослободио! Питајте их! Неће вам одговорити. Питајте их колико је усташа истребљено у крвавим борбама за ослобођење ових вароши. Знају они то — али вам неће одговорити. Питајте их колико су градова и села ослободиле јединице Драже Михаиловића, њихове јединице! Питајте их — неће вам одговорити, јер не могу. Они не ослобађају, него поробљавају — они су само предавници окупатора.

Шта вам могу казати? Могли би вам рећи колико су муслиманских и хрватских жена и деце поклади, колико су Срба објави, који су били за Народно-ослободилачку борбу. То би вам могли рећи, али ако их питате, неће вам ни на то бити одговорити. Крију они пред нама своје злочине! Приказују их у другој свјетлу! Питајте их: ко је као Србе? Да ли оне невинне жене и деца са Биокова, из Прозора, из Фоче и других мјеста које су авијерски побили ваше вође, или злочинци, са којима ваше четничке вође склапају споразум и савез. Питајте их, али упитајте и сами себе: зар је то достојно српског народа, да се у његово име врши освета над невином дјецом и немоћним женама и старцима.

Питајте их, зашто су склопили савез са усташама. Неће вам одговорити. Варују вас. Али, ми ћемо вам казати. Ваше четничке вође, издајници српског народа, крвници свих народа Југославије, служе своју службу окупатору. Окупатор тражи четничко-усташки савез. Он се нада да ће тако моћи срушити Народно-ослободилачку борбу. Окупатор тражи, издајници саушару!

Питајте их, зашто кољу невином хрватско и муслиманско становништво, браћу нашу. Они вам неће одговорити. Али ми ћемо вам казати. Основни интерес окупатора је да што више затвори наше народе. На њиховој међусобној борби он може да изврши своју владавину. И због тога је наредио усташама, што су они једва дочекали, да кољу Србе, због тога је наредио четницима, што су и они једва дочекали, да кољу и убијају Хрвате и муслимане.

Ову наредбу окупатора ваше четничке вође примиле су објеруче. Она одговара њиховим жељама и жељама њихове избјеглицке владе, да на крвљу и завади народа поново успоставе своју стару, немародну, издајничку власт. И усташе су своју крваву усташку власт покушале да заснују на крви и међусобној мржњи народа Југославије.

Ваши вођи вас издају, непрекидно, неуморно, безочно. Они су вас довели из свих крајева земље, из Херцеговине, Црне Горе и Источне Босне да вас баци пред наше истребљене и пушке, топове и батаче, штедећи тако животе италијанских и њемачких војника. Гурају вас у најсрамнију смрт, због које ће вас се ваша деца стидајти.

Лажу вас, варују и издају! Наша Народно-ослободилачка војска и партизански одреди задају све теже ударце окупатору и његовим слугама. Она чисти нашу земљу од фашистичких окупатора. Она уништава њихове слуге. Народни устанак памти у цијелој земљи. Данас нема више снаге која га може угушити. Данас се, под командом Врховног штаба, боре заједно, равне уз равне и српски и хрватски и савезнички и црногорски и македонски народ за своју слободу и своју будућност. Заједно, склопиво и братски.

Данас, када Црвена армија уништава јадро њемачке ратне машине, када разбија фашистичке снаге, данас када савезничке армије у Северној Африци уништавају осовински афрички корпус, данас, када је час побједи и ослобођења близу: освјестите се. Још није касно!

Не слушајте ваше вође. Они су агенти окупатора. Напуштајте ваше вође! Они су крвници свих народа Југославије. Враћајте се вашим напуштеним домовима! Ваше вође које да ваши домови опусте. Прелазите на нашу страну! Постајте борци за слободу српског народа, за брјатство народа Југославије, за нову, слободу Југославију!

Смрт фашизму — слобода народу!
ВРХОВНИ ШТАБ
 Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда Југославије

Јануара 1943.

Проглас Врховног штаба НОВ и ПОЈ четницима
 Драже Михаиловића (јануара 1943)

потребе Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије, и за села уништена од окупатора, усташа и четника.

Зајам народног ослобођења расписује се на десет година, уз камату од 3 одсто.

Упис Зајма за поједине земље Југославије (Србију, Хрватску, Словенију, Црну Гору, Босну и Херцеговину, Македонију и Војводину) вршиће Антифашистичко веће народног ослобођења дотичних земаља. Уколико у појединим земљама нису формирана земаљска антифашистичка већа, упис ће вршити Извршни одбор АВНОЈ—а, преко Народноослободилачких одбора".

Прилажем плакат-летак „Позив на упис“.

POZIV NA UPIS ZAJMA NARODNOG OSLOBODENJA

Izvršni odbor Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, svojom Uredbom od 10. januara 1943. godine, raspisao je Zajam narodnog oslobođenja u iznosu od 500.000.000 dinara-kuna. Ovo je prvi zajam koji se raspisuje za potrebe Narodno-oslobodilačke vojske i partizanskih odreda i za potrebe postradalog, pogorjelog i opljačkanog stanovništva. Ovo je prvi pravi narodni zajam, prvi apel, prvi neophodni apel svima koji imaju, da i novčanim sredstvima pomognu oslobodilačku borbu naroda Jugoslavije, svoju vlastitu borbu.

Uvršteni zajma su sljedeći:

1. Zajam narodnog oslobođenja raspisan je na 10 godina uz kamate od 3% godišnje, koje će se redovno isplaćivati svakih šest mjeseci (1. juna i 1. decembra svake godine).
2. Zajam je podijeljen u dvije tranše po 250.000.000 dinara-kuna. Za prvu tranšu već su izdane obveznice u komadima od 10.000, 5.000, 1.000, 500 i 100 dinara-kuna.
3. Zajam narodnog oslobođenja upisuju u pojedinim zemljama Jugoslavije zemaljska antifašistička vijeća narodnog oslobođenja dotičnih zemalja, a gdje ova još nisu formirana, upis će vršiti Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije preko Narodno-oslobodilačkih odbora.
4. Zajam se upisuje u dinarima ili u kunama. U onim krajevima naše zemlje, u kojima je okupator zaveo svoju valutu, zajam se može upisivati u toj valuti prema dnevnom tečaju.
5. Zajam narodnog oslobođenja upotrijebiti će se za potrebe Narodno-oslobodilačke vojske i za potrebe selâ uništenih od okupatora, ustaša i četnika.

Zajam narodnog oslobođenja treba da počiva na rodoljubivoj svijesti svih građana oslobođenog i neoslobođenog teritorija, on treba da predstavlja veliki zajednički napor svih naroda Jugoslavije da i ovim putem pomognu svoju narodno-oslobodilačku borbu. Zajam narodnog oslobođenja je narodni zajam, borbeni zajam, čiji upis nije obično rentabilno ulaganje novca, nego udio i sudjelovanje u zajedničkoj borbi.

Obraćamo se svima, seljacima i radnicima, zanatlijama, trgovcima i industrijalcima, činovnicima i namještenicima, svima koji rodoljubivo osjećaju, s pozivom, da upisuju Zajam narodnog oslobođenja. Upis zajma je rodoljubiva dužnost. Nitko nema pravo da danas, u trenucima najvećih i najsvetijih žrtava, prikriva i čuva novac. Svaki dinar, svaka kuna, sve što imamo, mora se staviti na raspoloženje narodno-oslobodilačkoj borbi.

Obraćamo se svima radnicima i seljacima, zanatlijama, trgovcima i industrijalcima, činovnicima i namještenicima, svima koji pošteno misle, s pozivom da izvrše svoju patriotsku dužnost, da pomognu narodno-oslobodilačku borbu, da sudjeluju u njoj.

Oni time ne vrše samo svoju dužnost, kao rodoljubi, nego istovremeno spasavaju i svoj imetak. Vrijednost novca svakim danom sve više pada i nije daleko dan, kada će on predstavljati gomilu bezvrijednog papira. Upisom Zajma narodnog oslobođenja spriječiti ćete da se s vašim novcem ne dogodi to isto. Upisom Zajma spasavate svoj imetak.

Upisivati Zajam narodnog oslobođenja znači, dakle, ne samo posvjedočiti svoju rodoljubivu svijest i svoju vjeru u pobjedu, nego znači i spasavanje vlastitog imetka, da ne propadne s propašću fašizma. Zajam Narodnog oslobođenja donosi i kamate i osigurava vam glavnicu.

Naša Narodno-oslobodilačka vojska stoji pred novim, velikim zadacima i novim, odlučujućim borbama. Stvorimo sredstva za te velike i odsudne bitke! Stvorimo sredstva za ostvarenje najvažnijih zadataka! Upisujemo Zajam narodnog oslobođenja!

Kao široka rijeka treba da struji novac iz svih krajeva naše zemlje, iz svih slojeva našeg društva. Radi se o srećavini za našu vojsku, radi se o olakšanju bijede i nevolje opljačkanog i popaljenog naroda! Sve našu zemlju, svi naši narodi treba da upisom Zajma, da utakmičom u upisu Zajma narodnog oslobođenja potvrde svoju rodoljubivost i svoju privrženost narodno-oslobodilačkoj borbi!

Upisujte prvi pravi narodni zajam — Zajam narodnog oslobođenja!

Sudjelujte u narodno-oslobodilačkoj borbi!

Sve za borbu, sve za pobjedu!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

Februar 1943

IZVRŠNI ODBOR
Antifašističkog vijeća
narodnog oslobođenja Jugoslavije

Позив на упис Займа народног ослобођења
(почетак фебруара 1943)

Уредбу су потписали чланови Извршног одбора АВНОЈ-а: председник др Иван Рибар, потпредседници Павле Савић и Нурија Поздерац и чланови одбора Иван Милутиновић, Миле Перуничкић, др Симо Милошевић, поп Влада Зечевић, Младен Ивековић и Веселин Маслеша. Они су испотписивали и обвезнице, којих је било мноштво, на 100, 500, 1.000 и 10.000 динара (куна), тако да је потписивање трајало више дана, најпре у Бихаћу, а затим (услед четврте непријатељске офанзиве) у околини Ливна.

Иако је Зајам уписиван у току 1943. и 1944. године, када су преко наше земље прешле четири најтеже непријатељске офанзиве, и поред огромних људских и материјалних жртава које су свакодневно давали, наши народи су уписивали своје уштеде не питајући за услове под којима се Зајам уписује. Уписивали су га и на неослобођеним територијама, иако су били свесни да се тиме излажу опасности најтежих репресалија од стране окупатора и домаћих издајника. Без обзира на све тешкоће, под паролом „Све за фронт — све за слободу“, Зајам је уписан и премашен за око 20 одсто.

16. јануара — субота. — Време облачно и ситни снег, +2°Ц.

Руси напредују. Савезници бомбардују.

Наше јединице уништиле један непријатељски воз.

17. јануара — недеља. — Време облачно, +3°Ц.

Руси продужили офанзиву код Вороњежа и надиру успешно на целом фронту. Фон Хотова армија, пошто се није предала, подвргнута потпуном уништењу — од 200.000 сведена на 80.000 људи.

Наше јединице заузеле Прњавор.

Ишао сам у Команду подручја, Агитроп и Дом културе, а увече на предавање Владимира Велебита.

Јуче, 16. јануара, јединице Прве пролетерске дивизије ослободиле Теслић и више места у централној Босни. Тиме је разбијен утицај четничких војвода на том подручју, тако да је народ почео масовно да приступа народноослободилачком покрету.

18. јануара — понедељак. — Време облачно, +2°Ц.

Руси надиру даље.

19. јануара — уторак. — Време ведро, —10°Ц.

Руси напредују и славе победе на све стране.

Јуче, 18. јануара, члан ЦК Свесавезне комунистичке партије (большевика) Мануилски одржао је говор.

Из тога говора сам забележио овај врло лепи, визионарски одломак:

„Немци... као чопор преплашених звери бежаће кроз опустошене земље. И ниједна рука неће им пружити мрвицу хлеба, неће им пружити чашу воде. Чађ попаљених села и насеља изједаће им очи. Ветрови ће их ударати у лица омчама вешала која су подигли у окупираним земљама. Људи ће им плувати у лице, а осиротела деца бацаће се каменицама на њих. Стрељане жртве устаће из гробова и стајаће покрај путева, позивајући на освету. Тада ће они вапити за милост. Тада ће сваки од њих уверавати у своју невиност и бацаће кривицу на другог. Ханс је стрељао децу на купању — не ја! Он је угушио мало дете у колевци, јер му је својим плачем сметало да спава — а не ја! Тада ће они оптуживати свог побеснелог фирера и уверавати да су били преварени. Тада ће они схватити куда су одвели Немачку својим злочиничким остваривањем ђаволског Хитлеровог плана. Не веруј му, друже!

Терај их, друже! Гони их, да једном заувек свршимо са фашистичком погани. Да једном заувек ловци туђе слободе запамте да су у нашој земљи, која се зове СССР, њима затворени сви путеви и то добро затворени.

Гони их, да би јаче сијало сунце над нашом земљом, да се у њој опет упале ватре Дњепрогеса ..., да би донски угаљ опет грејао пећи у читавој нашој земљи, да би се мора пшенице таласала на пољу колхозног сељака. Гони их да више никад не ступи непријатељска нога у древни град Кијев, колевку наше земље, да опет покрај брезовог шумарка чујемо душевну руску песму. Да би у зеленилу наших башта и вртова, у парковима и скверовима наших

градова опет безбрижно могла да се играју наша деца, симбол наше бесмртности. Гони их у име твоје среће, у име наше братске породице народа, у име љубави према отаџбини. Гони их, друже борче“.

Иља Еренбург је у своју књигу „*Рат, април 1942 — март 1943*“ унео и чланак „*Убиј!*“:

„Ево одломка из трију писама нађених код убијених Немаца.

Управник Рајхарт пише поручнику Оту фон Шираху: „Французе су нам одузели за фабрику. Одабрао сам шест Руса из минског округа. Много су издржљивији од Француза. Умро је само један, остали и даље раде у пољу и на фарми. Њихово издржавање ништа не стаје и не треба да нам буде криво што ови зверови чија деца можда убијају наше војнике једу немачки хлеб. Јуче сам лако казнио две руске животиње које су кришом пождерале сурутку, спремљену за крмаче...“

Матеас Цимлих пише свом брату, гефрајтеру Хенриху Цимлиху: „У Лајдену постоји логор за Русе, тамо их можеш видети. Оружја се не боје, али ми са њима разговарамо добром камцијом..“

Неки Ото Беман пише поручнику Хелмуту Вајгенду: „Овде имамо руске заробљенике. Ови типови ждеру кишне глисте на пољани аеродрома, бацају се на кофу са помијама. Видео сам како су јели коров. И кад помислиш да су то људи!...“

Власници робова хоће да претворе наш народ у робове. Увозе Русе у своју земљу, злостављају, доводе их гладовањем до лудила, да људи умирући једу траву и глисте, а погани Немац са смрдљивом цигаром у зубима филозофира: „Зар су то људи?“...

Ми све знамо. Све памтимо. Разумели смо... Немци нису људи. Од сада је реч „Немац“ за нас најстрашније проклетство. Нећемо негодовати. Убијаћемо. Ако у једном дану ниси убио бар једног Немца, дан ти је пропао. Ако мислиш да ће место тебе Немца убити твој комшија, ниси схватио претњу. Ако ти не убијеш Немца, Немац ће убити тебе. Узеће твоје најближе и мучиће их у својој проклетој Немачкој. Ако не можеш убити Немца метком, убиј га бајонетом. Ако је на твом сектору затишје, ако чекаш битку, убиј Немца пре битке. Ако оставиш Немца у животу, Немац ће обесити Руса и обешчастити руску жену. Ако си убио једног Немца, убиј другог. Нема за нас ништа милије од немачких лешева. Не број дане. Не број километре. Број једино Немце које си убио. Убиј Немца! — то моли старица мајка. Убиј Немца! — то те моли дете. Убиј Немца! — то вапије родна груди. Не промаши. Не пропусти. Убиј!“

ПОСТУПАК НАЦИСТА СА РУСКИМ ЗАРОБЉЕНИЦИМА

Нацистички идеолог расизма Розенберг писао је (28. фебруара 1942) Кајтелу:

„Судбина совјетских ратних заробљеника у Немачкој јесте огромна трагедија... Велики део њих умро је од глади или од последица временских непогода. Више хиљада умрло је од тифуса.

Команданти логора забранили су цивилном становништву да ставља храну на расположење заробљеницима и више су волели да их оставе да умру од глади.

У много случајева, када ратни заробљеници више нису могли да издрже због глади и исцрпљености, убијани су пред очима заплашеног становништва и њихови лешеви остајали су на лицу места.

У многобројним логорима уопште није било склоништа за ратне заробљенике. Они су лежали под ведрим небом на киши или снегу. Није било чак ни оруђа да би могли ископати рупе или земунице“.

На подсећање појединаца на Хашку конвенцију, Кајтел је рекао: „Приговоре инспирише војничко схватање витешког рата. Али, овде је

у питању уништавање једне идеологије. Стога ја одобравам и подржавам ове мере“.

„Борба“, орган КПЈ за Црну Гору, објавила је, фебруара 1942, да су немачки заробљеници из Совјетског Савеза упутили међународној организацији Црвеног крста у Женеви протест против зверског поступања немачких власти са совјетским ратним заробљеницима. Протест је упућен с молбом да се достави немачкој влади и да се преда светској јавности. Протест је састављан на састанцима немачких ратних заробљеника разних јединица. У њему се, поред осталог, каже:

„Кукавичко, непоштено, нечовјечно поступање с руским заробљеницима у Њемачкој — срамота је за цијели њемачки народ и штети читавом њемачком народу. Ми, заробљени њемачки војници ужасавамо се над зверствима која чини њемачка влада и њемачка власт према совјетским ратним заробљеницима. Ми, као ратни заробљеници у Совјетском Савезу, уживамо потпуно људски и изванредно мудри однос према себи. Ми овдје живимо у зимским, топлим просторијама, снабђевени смо свим потребама, редовно добијамо топлу храну, па чак и новац за цепарац, што је — прва у свијету — завела совјетска влада. Радно вријеме и вријеме за одмор строго је одређено и никад не прелази преко утврђених граница. Наш рад је овдје — за вријеме рата — краћи него у њемачким предузећима — за вријеме мира. Нама се пружа пуна медицинска помоћ. Ми у логорима имамо културне установе. Нико од нас нити је имао нити је очекивао овакав културни живот, као што га имамо овдје.

Ми, као њемачки грађани и представници њемачке војске, одлучно протестујемо против нечовјечног поступања са совјетским ратним заробљеницима у Њемачкој. Изјављујемо да одговорност за такво поступање, које је последица хитлеровске пропаганде мржње и које срамоти њемачки народ, пада потпуно на њемачку владу“.

Сличне протесте упутили су и мађарски, румунски и фински ратни заробљеници из Совјетског Савеза.

20. јануара — среда. — Време ведро, мраз, —12°Ц.

Руси напредују дуж целог фронта. Разбили блокаду Лењинграда. Тринаест хиљада мртвих Немаца.

Наше трупе ослободиле Жепче.

Српски антифашистички покрет у Америци „Видовдан“ упутио је председнику Извршног одбора АВНОЈ-а др Ивану Рибару поздрав, изражавајући одушевљење поводом образовања Већа и Извршног одбора, као привремене скуштине и владе Југославије.

21. јануара — четвртак. — Време ведро и мраз, —14,5°Ц.

Руси напредују на целом фронту. Досад је у овој офанзиви уништено 540.000 Немаца и избачено из строја још милион Немаца и њихових сателита.

Увече приређена у сали Клоштера свечана академија поводом годишњице Лењинове смрти. Програм слаб, као и реч двојице говорника, док је трећи говорник Милентије Поповић добро говорио.

Наше трупе избиле на Саву код планине Мотајнице.

ПОГИБИЈА НИКОЛЕ ЂУРКОВИЋА

Орјенски батаљон у току треће непријатељске офанзиве није успео да се прикључи нашим главним снагама за поход у Босанску крајину, већ је покушао да се пробије кроз јужну Херцеговину. Али су му Италијани и четници пресекли пут код Требиња и морао је да се врати натраг. У повратку четници су код Зубаца заробили на превару велики број орјенских

партизана и упутили их у италијански заробљенички логор на Мамули, један део се разишао кућама, а само је штаб баталона с малим бројем другова продужио герилску борбу све до 21. јануара 1943. године. А тога кобног дана опколили су их четници и Италијани у селу Подима код Херцег-Новог. Никола Ђурковић, Дашо Павичић, Стјепан Шаренац и Саво Илић су покушали да пробију обруч и том приликом јуначки изгинули.

После рата, на суђењу Кости Тушупу, поднет је и овај италијански докуменат:

Команда баталона В.А.И. Орјен
(анти-комунистичких добровољаца Орјен)

Војна пошта 155, 21 јануара 1943

Предмет: Извјештај о сукобу у зони Поди - одељак Тушупу - између антикомунистичких добровољаца и партизана.

Команди пешадиске дивизије "Бмилија" Орз.І.

Војна пошта 155

Пре десетак дана, по подацима које су доставили повереници преко његове екскеленције которског префекта, дали су повода скоро сигурном мишљењу да се у зони Поди-Намено налази једна група од 6-7 комуниста, међу којима познати прваци Никола Ђурковић, Саво Илић и Степан Шаренац.

Према тим подацима тражили су се и други, тачнији, да се боље одреди предео - а по могућности и место - у којем су се кретали ови одметници. Дана 18 јануара трагање о дотичним вестима било је завршено, а затим био је конкретизован споразум и диспозиција за акцију хапшења или уништења означене групе. Споразум се односио углавном због суделовања у намераваној акцији једног одељења црногорских четника (50 људи граховског баталона), пошто је информације о присуству одметника у тој зони баш прикупила и доставила Команда црногорских националиста; за доставу информација ова је Команда доставила као битни услов да у овој акцији суделује и једно четничко одељење. Диспозиција се односила за учешће анти-комунистичких добровољаца орјенског баталона и италијанских одељења. Зона која је долазила у обзир за извиђање била је ограничена, и то: са севера - од кућа Матковића - цеста Херцеговини - Намено; са југа-истока - од истог предела; са запада - од речене цесте, од тачке мало пре прекизиране, до савјутка према Чела и са југа - од терена непосредно од тврђаве Шпашоле; са запада од потока који од моста Матковића силази пут Топле, (тај ток воде зове се Јути Поток).

Баталонско одељење (свега 150 људи Крушевачке чете) имало је за задатак да затвори горе ограничену територију са северне, западне и јужне стране до кућа Квечића; четничко одељење имало је за задатак да доврши заокруживање ове зоне у преосталом простору. У одређеном часу (6.30 часова 21 јануара) тако затворени круг морао се концентрично сужавати и детаљно извиђати терен. Блокирање зона морало је бити завршено до 8 часова 21 јануара. Са спољне стране овог затвореног појаса који су сачињавали одељења анти-комуниста, био је утврђен и други појас сигурности од стране националистичких делова; који су морали заузети најпогодније положаје да би затворили пукотине првог унутрашњег појаса, и то на такав начин, да се спречи свако бегство или неопашени прелаз људи. Овај задатак био је поверен двома водовима 120 пеш. пука и једном одељењу 155 арт. пука. Ова одељења морали су стигли у одређена места до 6 часова 21 јануара. Односна наређења за покрет добровољаца - од њиховог седишта па све до полазне тачке за извиђање - излао сам њиховим официрима тек у касно после подне 20 јануара да бих спречио и најмању сумњу, било код антикомуниста, било код грађана, о операцијама које су се нараве извршити и о задацима које је требало постигнути. У ту сврху добровољци су морали бити доведени на место дејства, а да не знају куда иду и зашто се упућују. За људство 120 пеш. пука и 155 арт. пука као и поседане одређених положаја, било је означено као ноћна узбуна у сврху вежба. Ово је било учињено да тајност ове акције - неопходан и битан услов за успех - буде загарантована на најпотпунији начин.

Покрет одељења анти-комуниста и националиста односно поседане положаја, одвијао се без најмањег инцидента и то на начин и време како је било унапред предвиђено.

У 6.30 часова почела је акција извиђања. Око 9 сати, када је извиђање скоро било завршено, људство орјенског баталона и четника сучавали су круг према центру речене зоне - како је било предвиђено - и дошли су скоро до додира. Међутим, док је једно одељење четника, потпомогнуто од једног вода орјенских добровољаца, намеравало да претресе кућу Лазара Тушупа, у насељу Челење унутрашњости куће одјекнуо је пуцањ из пиштоља, који је рањео једног четника у раме. Одмах затим изашли су из куће три човека и покушали да побегну

према западу где би им густо жбуње и крајње непроходан терен омогулило да затуре сваки траг. У пушчави која је уследила, један од тројице, (доцнија идентификован као Дашо Павићевић) био је убијен. Други, који је идентификован као Саво Илић, утрчао је нагло у кућу, тамо се затворио и одмах је отворио ватру са другим одметником и то пиштољем и бацањем ручних бомби; трећи који је био препознат као Стефан Шаренац, био је рањен у руку и у лакту, али успио је да побегне. Међутим њега су гонили неколико војника и присилише га да скрене према Италији. Овде, на раскрсници Ломбардица, био је постављен вод 155 арт. пука који је отворио ватру на бегунца и убио га.

Међутим, ова оделена која су извршила извиђања, већ су опколили кућу из које су два одметника наставили да се жестоко бране и то ватром из пиштоља и нееквидентним бацањем ручних бомба. У овом часу, да би се избегао губитак живота од стране нападача потпоручник Касени, командир једног вода анти-комунистичких орјенских добровољаца, затражио је од оближње тврђаве Шнаоле да отвори ватру на кућу и то од оделена бацача од 81 мм 120-ог пеш. пука који је тамо био дислоциран.

Интервенцијом старешине С.М. дивизије, који је био присутан у тврђави, извршена је палба на кућу - десетак бомби из бацача од 81 мм. и неколико плотуна од 47 мм. Једна бомба из бацача погодила кућу и она је почела да гори. Пошто је престала палба, наредио сам оделенима да потпуно затворе круг околу куће. У овој последњој фази акције, суделовао је такође један вод пешака из тврђаве Шнаоле; два преостала одметника покушали су да бегу, али били су убијени или су изашли из куће. Један од њих - како је већ речено - био је Саво Илић; други је био препознат као Никола Ђурковић.

У току ове акције забележио сам и морам истакнути: јаки борбени дух, хладнокрвност, упорност, велику спретност у близини боју и у заседи од стране четничких оделена. Сваки војник поседује одређен осећај, рекао бих скоро инстинктиван, да заузме онај положај са којег му ни једна тачка терена за извиђање не може умакнути а да није осматрана или тучена; (у првој фази налазио сам се са 30 четника које сам лично водио); морам истакнути одушевљење, борбену вољу, апсолутну верност, дух дисциплине и заиста војничку послушност анти-комунистичких добровољаца - то су добровољци које у целини треба похвалити; нажал, личну храброст, примерну хладнокрвност и вештину у редовима професионалних официра; коначно, храброст и срчани дух пешака који су суделовали у овој акцији.

Мајор командант
Потпис нечитљив

*Превод обједеног
орјенца.
Новинар је на италијанском
језику, а преведен од
својих преводилаца.
Оригинални преводилац
Кривошеја Милош
Преводилац
Ј.В. Димитријевић*

Превод италијанског документа о борби у зони Поди и погибији Николе Ђурковића

Четничку банду из Грахова за сарадњу с фашистичким зликовцима око убиства Николе Ђурковића с друговима предводио је проказани из-Род и издајник свога народа поручник Михаило Вујичић, кога још није стигла заслужена казна, јер је утекао са својим господарима у Италију. А као шпијун који је показао поменуте борце за слободу био је оптужен Коста Тушуп из села Пода код Херцег-Новог. Њега је зато Окружни суд У Титограду, на основу доказног материјала о кривици, био осудио на

смрт, али је Врховни суд ту пресуду поништио, па је најпосле ослобођен као невин!

Тако је јуначки Орјенски батаљон обезглављен и једно време престао да постоји. Обновљен је тек после капитулације Италије и повратка заробљеника са Мамуле, а онда је са приливом нових бораца из целе Боке нарастао у Бокешку бригаду, која је узела видног учешћа у коначном протеривању окупатора из Југославије и остварењу идеала за које су се јунаци Орјенског батаљона пожртвовано борили и славно гинули.

Погибија Николе Ђурковића и његових другова била је велики губитак за Народноослободилачку војску. А у личности самог Николе Ђурковића наша земља је изгубила одличног политичког радника и државника. То су фашисти и четници добро знали, па су зато ликујући заиграли руку под руку у Херцег-Новом коло око мртвих хероја.

22. јануара — петак. — Време отоплило, +10°C.

Нису добијене вести. А прича се да су савезници у Африци продужили офанзиву и заузели Триполис.

23. јануара — субота. — Време ведро и топло, +12°C.

Руси заузели Ворошиловск и Остроговск.

Наше јединице заробиле код Војнића 500 Италијана (ово није службено потврђено).

Према извештају Информативног одсека Главног штаба Хрватске, у Бруку (Аустрија) у логору хрватских домобрана (регута) пре неколико дана је дошло до израза велико противнемачко расположење код 7.000 домобрана. Неки су секли сами своје прсте на руци, други су вадили сопствено око. А по свим касарнским зидовима исписане су врло оштре противнемачке паролe, као на пример: „Враг јебал матер Шваби“, „Не бумо се тукли за Швабу“, „Враг однесел Хитлера“, „Не бумо ишли на Источни фронт“ и слично.

24. јануара — недеља. — Време облачно и топло, +10°C.

Руси продужују офанзиву успешно.

Усташе и Немци врше офанзиву од Костајнице и заузели Војнић. Од Петриње стиже доста избеглица.

25. јануара — понедељак. — Бихаћ — Петровац. Услед непријатељске јаке офанзиве школа престаје да ради у Бихаћу. Слушаоци остају као посада при Врховном штабу и АВНОЈ-у док се не евакуишу, а ја са наставницима (сем Милентија, Лаха, Рајчевића и Новаковића) пошао за Петровац. Тада је, за време непријатељског бомбардовања Бихаћа, Милентије Поповић теже рањен у главу једним парчетом бомбе.

Четврта непријатељска офанзива отпочела је 20. јануара 1943. године на слободну територију Кордуна, Баније, Лике и Босанске крајине. Окупатор је планирао разбијање главних снага НОВ да би осигурао своје позиције за случај савезничког искрцавања на Балкану.

26. јануара — уторак. — Петровац — Млиништа. До Оштреља колима, а одатле возом.

Пут је био врло тежак, по снегу и мразу. За војском су се кретале масе народа, који је бежао од немачког и усташког терора. Старци, жене

и деца — голи, боси и гладни — били су очајни, нарочито кад су морали да се растану од јединица и остану на милост и немилост свирепих целата. То је био драматичан приказ који рељефно карактерише ова народна песма:

Прснуло је робље у збјегове
Као овце у планинске кланце
Кад их јадне рашћерају вуци!
Не чека се ће чекања нема!
Не узда се ће уздања нема!
Крвник нема ни срца ни душе —
Залуду је вјере христијанске!
Жари, пали, коље и бешчисти.
Робљем чини што није за робље!
Јадно робље не смјде чекати,

Него погна путем и беспућем:
Старо, младо, болно и жалосно.
Путем мајке дјецу изгубише!
Дјеца мајке, слаби хранитеље;
Старци бони путем остадоше.
Једно с' рађа, а друго умире!
Ничу гробља, ничу колијевке,
Колијевке постају гробови!
Ко ће у збјег дјецу његовати?
Гладне мајке чим их задојити?

У манастиру Горица код Ливна хтели смо сместити школу и предузете су мере да се рад по могућности продужи. Али услед јаке офанзиве од тога није могло да буде ништа. Зато је по наређењу Врховног штаба Ђуро Рогановић упућен на распоред Трећој дивизији; Милета Ђукић је стављен на расположење штабу IV оперативне зоне; Рудолф Вуковић, Ђоко Пилиповић и Гвидо Црвић са стражама и персоналом школе упућени су преко Доњег Лапца Главном штабу Хрватске; сви слушаоци школе су имали да се врате у своје команде. Преостале животне намирнице ставили смо на употребу војној болници. Нисам забележио куд је пошао Војислав Ђокић, а ја сам до даљег наређења остао у Ливну, на стану у кући Петра Готовца, чија фамилија изгледа усташки настројена, али се коректно опходи.

Манастир Горицу код Ливна усташе су биле претвориле у прави бункер. На звонари су имали митраљез и за њега направљен заклон од врећа с песком. Па ипак је партизанско зрно погодило нишанцију и ућуткало митраљез. Снимио сам звонару, на којој се види заклон (вреће пуне песка), а доле по поду чауре од испалених метака и једна црна пруга од крви убијеног усташе нишанције. Веле, поручник је био. (Сл. 111)

Да је тај манастир одиста био зликовачка јазбина види се и по речима његовог старешине фра Д. Срећка Перића, који је са проповедаонице говорио: „Браћо Хрвати, идите и кољите све Србе. Најпре закољите моју сестру која је удата за Србина, а онда све Србе од реда. Када овај посао свршите, дођите к мени у цркву, па ћу вас исповедити и причестити, и онда ће вам сви греси бити опроштени“.

Једног дана смо Комненић, Тилјак, Горан и ја обишли Ливно у друштву мештанина Каића који нам је показивао знаменитости града. Том приликом сам направио снимак, на коме је, поред поменутих, ухваћена кула позната из класичне народне песме „Стари Вујадин“. (Сл. 110)

Такође сам снимиио пећину, коју народ користи као заклон од непријатељског бомбардовања из ваздуха и у којој је Горан написао један део своје поеме „Јама“ (сл. 112). У току борбе и окршаја, потресен великим патњама српског становништва у Хрватској и Босни и Херцеговини под зверским прогонима усташа, он је написао „Јаму“, као „најснажнији људски протест против усташких покоља над Србима“, како је рекао Моша Пијаде.

Горан је био један од најдаровитијих младих књижевника не само у Хрватској већ и у Југославији. Али није стигао да се развије до пуног израза, јер је у тридесетој години погинуо у бици на Сутјесци, када је са рањеним др Симом Милошевићем заостао у једном селу близу Тјентишта. Четници су их пронашли и заклали.

Сазнао сам да се храбри потпоручник Петар Јовановић, после одласка Официрске школе, негде на путу разболео од пегавог тифуса и у ватри извршио самоубиство. Ја сам га у борбама са Италијанима и четницима у околини Никшића запазио као неустрашивог борца и енергичног руководиоца. Најпре је био командант III ударног батаљона и у једној борби је рањен, а чим се мало опоравио пожурио је да се јави на нову дужност. Постављен је за команданта I омладинског батаљона, али је једног дана, када су Италијани бомбардовали из авиона и артиљеријом штаб одреда у Горњем Пољу, поново рањен. Граната му је размрскала кост на ноzi. И тек је почео да се лечи, а непријатељ је предузео своју трећу офанзиву, па је врховни командант друг Тито са својом главном снагом извршио знаменити поход преко Босне чак до Хрватске. На томе походу Јовановић је под најтежим условима пренет на носилима и на коњу. Пролазећи тако кроз окршаје три коња су под њим убијена, а четврти се стропоштао у једну провалију, а Јовановића су присутни другови прихватили.

На ослобођеној територији се био излечио и као реконвалесцент одређен је за наставника у Официрској школи Врховног штаба која је била премештена из Доњег Лапца у Бихаћ.

8. фебруара — понедељак. — Врховни командант НОВ и ПОЈ и председник АВНОЈ-а издали су у виду летка изјаву коју доносим овде у целини.

11. фебруара — четвртак. — Време ведро и доста топло.

По наређењу Врховног штаба прикључио се Извршном одбору и прешао из Ливна у с. Видоши. У путу непријатељски бомбардер два пута прелетао и три пута бомбардовао сељаке који су били пошли за угаљ у оближњи рудник, мислећи да је наша комора. Овде је настављено потписивање обавезница зајма (*сл. 113*). А Горан је одржао мештанима врло леп говор, пледирајући за братство и борбу против окупатора.

Врховни командант друг Тито издао је следећу наредбу:

„Услијед јаке офанзиве уједињених непријатеља, Нијемаца, Талијана, усташа и четника на наш ослобођени териториј у Босни и Лици, наређујем свим партизанским одредима и бригадама у Славонији, Словенији, Србији, Црној Гори, Херцеговини и источној Босни, да одмах отпочну офанзиву против ослабљених гарнизона непријатеља, да уништавају железнички саобраћај, војна слагалишта, цесте, телефонску и телеграфску везу и друге објекте.

Окупатори су довели из свих крајева Југославије своје трупе против нашег ослобођеног територија и ми морамо искористити све наше наоружане одреде ради појачаног напада на окупатора и његове слуге. Наша народна војска већ преко 20 дана бори се против непријатељске офанзиве нечувеним јунаштвом и наноси им огромне губитке. Она испу-

I Z J A V A

Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća NOJ

Usljed toga što okupatori, ustaše i četnici Draže Mihailovića neprekidno na razne načine šire klevete i lažne informacije o narodno-oslobodilačkom pokretu i njegovim ciljevima, smatramo za potrebno da izdamo sledeću izjavu:

Narodno-oslobodilački pokret u Jugoslaviji pod rukovodstvom Vrhovnog štaba NOV i POJ i Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, jeste opštenarodni pokret u kojem učestvuju svi pravi rodoljubi, bez obzira na političko i vjersko ubjeđenje i nacionalnost. Taj pokret ima za cilj:

1. Oslobođenje zemlje od okupatora i izvojevanje nezavisnosti i istinski demokratskih prava svima narodima Jugoslavije;
2. Neprikosновенost privatne svojine i punu mogućnost samoinicijative u industriji, trgovini i poljoprivredi;
3. Nikakvih radikalnih promjena u odnosu na društveni život i djelatnost, osim zamjene reakcionarnih općinskih uprava i žandarma — koji su se bili stavili u službu okupatora — narodno-oslobodilačkim odborima koji imaju istinski demokratski narodni karakter.

Sve važnije mjere, kako u odnosu na društveni život, tako i u državnoj organizaciji, rešavaće posle svršetka rata predstavnici naroda, koje će zaista slobodno birati sam narod;

4. Narodno-oslobodilačkom pokretu koji se bori za slobodu naroda, za socijalna i demokratska prava, jeste tuđe svako nasilje i nezakonitost;

5. Oficirima, koji pristupaju u narodno-oslobodilačku vojsku, zagaran-
tovani su njihovi činovi i položaj koji odgovara njihovim sposobnostima;

6. Narodno-oslobodilački pokret priznaje u potpunosti nacionalna prava Hrvata, Slovenaca, Srba, kao i Makedonaca, Crnogoraca i drugih. Taj pokret je jednako hrvatski kao i srpski i slovenački. Prema tome, on predstavlja garantiju da će biti izvojevana nacionalna prava svim narodima Jugoslavije.

U ime Antifašističkog vijeća NOJ
pretsjednik, **dr. Ivan Ribar**

U ime Vrhovnog štaba NOV i POJ
vrhovni komandant, **Tito**

8-II-1943 godine

Изјава Врховног штаба НОВ и ПОЈ и АВНОЈ-а (од 8. фебруара 1943)

њава своју дужност пред народом, а ту дужност морају одмах испунити сви борци и истински родољуби“.

А Извршни одбор АВНОЈ-а упутно је апел у виду летка свим народима Југославије за устанак против окупатора.

13. фебруара — субота. — Партизанска стража у Подхуму — Дувно оборила је ватром из пушака један немачки тромоторни авион. Посада авиона се спустила падобранима и скривала се неколико дана, али је ипак откривена и похватана.

Ослобођење Прозора

У време четврте непријатељске офанзиве јединице III ударне дивизије ослободиле су Прозор. Упорне борбе су трајале од 16. увече до 18. фебруара изјутра, када је коначно разбијен непријатељски гарнизон који се био јако утврдио у граду. Наше јединице дејством артиљерије и од-

NARODIMA JUGOSLAVIJE!

Počela je i traje već dvadeset dana velika njemačko-italijansko-ustaško-četnička ofanziva protiv naše oslobođene teritorije i naše Narodno-oslobodilačke vojske. Učestvuju oko 100 hiljada neprijateljskih vojnika — Njemaca, Italijana, ustaša i četnika — sa velikim brojem tenkova i aviona, specijalno poslanih za ovu ofanzivu iz Njemačke.

Cilj ofanzive je jasan: uništavanje Narodno-oslobodilačke vojske, krvavo gušenje narodnog ustanka, ropstvo naroda Jugoslavije.

Njemački fašistički psi bacaju ogromne snage na nas, u trenutku kad im je na Istočnom frontu potreban svaki vojnik. Hoće baš sad da nas unište, jer se boje naše snage, kao žive vatre, u događajima koji pretstoje. Front na Balkanu sa Narodno-oslobodilačkom vojskom u pozadini, kao žarištem narodno-oslobodilačkog rata, ne samo u Jugoslaviji, nego na cijelom Balkanu — to je ono čega se Hitler plaši i zbog čega mu se diže kosa na glavi, to je ono zbog čega on na nas baca svoje posljednje podivljale divizije. Ustaški i četnički krvnici mobilisali su sve što su mogli po nalogu svojih fašističkih gospodara i oni bi željeli da unište Narodno-oslobodilačku vojsku. U njenom uništenju ustaše gledaju svoj spas, u njenom uništenju četnici i njihova vlada — ona prokleta šaćica izbjeglica — vide jedinu mogućnost uspostavljanja svoje krvave četničke vlasti, pogoršane stare jugoslavenske vlasti.

Svi — i njemački i italijanski fašisti i ustaše i četnici — ujedinili su se i svi žele jedno: uništenje naše Narodno-oslobodilačke vojske, krvavo gušenje narodnog ustanka, istrebljivanje i ropstvo naših naroda.

Njemačko-italijansko-četničkoj ofanzivi suprotstavili su se naši narodi, suprotstavila se naša junačka, naša rođena, naša jedina Narodno-oslobodilačka vojska.

Vodi se posljednja velika bitka. Još ova ofanziva — i onda više nijedna! Neprijatelj čini posljednji veliki napor. Njegova krv je istekla na Istočnom frontu. Njegova snaga je razbijena i potrošena na širokim prostorima sovjetske zemlje. Ova ofanziva predstavlja posljednji skok pred padom. Ma koliko bila velika, ma kako bila brižno pripremljena — ona neće uspjeti, ona ne može uspjeti, ona već nije uspjela.

Narodno-oslobodilačka vojska je neuništiva. Neuništiva je, jer je postala jedno s našim narodima. Neuništiva je, jer je zadahnuta ljubavlju prema slobodi, vjerom u svoju snagu, sviješću o pravednosti svoje borbe, odanošću saveznicima. Neuništiva je, jer je sjajno organizovana i čvrsto ujedinjena. Neuništiva je, jer zna da ne može biti uništena. Neuništiva je, jer s njom komanduje drug Tito.

Njemački i italijanski fašistički psi neće dobiti čistu pozadinu, ustaške ubice neće spasiti svoju nezavisnu špiju klanja i pljačke, četnički krvoloci neće očistiti teren za povratak izbjegličke vlade i — za vladu svoje kame.

Svi narodi Jugoslavije moraju u ovom trenutku da dadu sve od sebe. Radi se o njihovoj budućnosti, radi se o njihovom opstanku.

SRBI

Dižite se svi na oružje! Samo s puškom u ruci, samo na položaju, u rovu, u vatri, u smrtonosnoj vatri, možete pobijediti smrt i ropstvo. Uništavajte četnike, jer u njihovim rukama nalazi se ustaški nož. Borite se protiv četnika, jer vam oni nose novo ropstvo i novu sramotu. Visoko držite vašu ponosnu zastavu narodno-oslobodilačke borbe.

HRVATI

Dižite se svi na oružje! Samo Narodno-oslobodilačka vojska može spasiti i spasiti hrvatski narod od pokolja koji četnici pripremaju. Uništavajte ustaše, jer u njihovim rukama nalazi se četnička kama. Spas hrvatskog naroda — to je pobjeda Narodno-oslobodilačke vojske. Čast hrvatskog naroda leži u njihovoj borbi protiv okupatora, četnika i ustaša. Ova ofanziva uperena je i protiv vas.

SLOVENCI

Dižite se svi na oružje! Vaš opstanak je u pitanju. Vaša borba spasila vas je do sada od uništenja, i borba, krvava i uporna borba, može vas i konačno spasiti. Ova ofanziva uperena je i protiv vas.

CRNOGORCI

Dižite se svi na oružje! Četnici su pokušali da upričaju vašu čast, čast prvih boraca narodno-oslobodilačke borbe. Četnički zločinci htjeli bi, da ostali narodi Jugoslavije proklinju Crnogorce. To vi ne smijete dozvoliti! Dižite se ponovo svi na ustanak! Sadašnja ofanziva uperena je i protiv vas.

MAKEDONCI

Dižite se svi na oružje! Nastavite započetu borbu. Vaša sudbina, sudbina makedonskog naroda, rješava se; danas na raznim bojištima Jugoslavije. Sadašnja ofanziva uperena je i protiv vas.

MUSLIMANI

Dižite se svi na oružje! Vi ste osjetili što znači ustaška vlast: logori smrti puni su muslimana. Vi znate šta znači četnička vlast: kama, jama i oganj za sve muslimane bez razlike. Zar se i jednog časa smijete kolebati? Samo narodno-oslobodilačka borba može vas spasiti. Ova ofanziva uperena je i protiv vas.

NARODI JUGOSLAVIJE

Svi na oružje! Niko ne smije ostati kod kuće. Sve za borbu! Sve što radite — sve morate raditi za vojsku, za borbu, za slobodu, za život i opstanak naš. Sadašnja ofanziva uperena je protiv svih vas.

Bije se posljednja bitka. Snaga naše Narodno-oslobodilačke vojske, bratsko i borbeno jedinstvo naroda Jugoslavije, zajednički napor svih, i muškaraca i žena, i starih i mladih, svih i svakog; — to su zalozni naše pobjede.

I ova ofanziva svršiće se kao prijašnje. U njoj smo postali jači! Pobjedićemo!

Živjela naša Narodno-oslobodilačka vojska i partizanski odredi!

Živlo drug Tito!

Živjelo bratstvo svih naroda Jugoslavije!

Svi u borbu — sve za borbu!

SMRT FAŠIZMU — SLOBODA NARODU!

IZVRŠNI ODBOR

ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBODENJA JUGOSLAVIJE

9. II. 1943.

Проглас Извршног одбора АВНОЈ-а за време четврте непријатељске
офанзиве (од 9. фебруара 1943)

лучним ударима разбиле су бетонска утврђења и жичане препреке и на јуриш заузели град. У борбама су се нарочито истакле Прва далматинска и Пета црногорска бригада.

Непријатељ је имао велике губитке: 450 убијених војника и официра. Заплењен је огромни ратни материјал и то: 1 тенк, 4 хаубице, 2 противтенковска топа, 4 бацача, 12 тешких митраљеза и велики број пушкоми-

траљеза, 400 пушака, 3 вагона хаубичке муниције, 1 вагон минобацачке, 1 вагон пешадијске, 1.000 граната за противавионске топове, 1 мотоцикл, 2 камионета, 1 трактор, 100 мула са самарима. Сем тога заплењене су велике количине хране, између осталог: 330 сандука конзерви, 174 сандука двопека, 234 сандука макарона, 140 сандука мармаладе, 91 цак пиринча, 22 цака шећера, 430 цакова пшеничног брашна, 19 цакова соли и др.

Јединице II пролетерске дивизије пресекле су 15. фебруара пругу Мостар — Коњиц код Дрежнице, заузеле село Грабовицу и напредују даље.

Италијани су послали у помоћ гарнизону у Прозор транспорт од 23 камиона ратног материјала. Тај транспорт је упао у заседу јединица II пролетерске дивизије и пао им у руке. У борби је убијено 86 италијанских војника и официра и заробљено 230 заједно са једним пуковником. Заплењена су 2 тенка, 10 тешких митраљеза, 14 пушкомитраљеза, 260 пушака и огромни остали плен у камионима.

У даљим борбама у правцу Неретве у потпуности је дотучена италијанска дивизија „Мурђе“ и тада је заплењено 14 тенкова, од којих је формирана чета борних кола под командом Влада Секулића (Перише Грујића). Ова чета је до преласка наших трупа преко Неретве извршила неколико врло важних акција, а онда су тенкови као и топови сурвани у вирове Неретве, јер се преко порушеног моста на Неретви и врлетног Прења једва и пешадија кретала.

У то време су нас усташе засипале лецима пуним шовинистичке мржње према Србима, а четници издавали наређења: „Хватајте и убијајте све муслимане, жене и дјецу“ и томе слично, као што се види из приложених докумената.

Да није те крваве братоубилачке борбе, много лакше и успешније бисмо савлађивали притисак окупатора. А овако смо се уверили да добро народ каже: „Ко ти извади око? — Брат. Зато је тако дубоко.“

ШТАБ БР. 457
ПОВ. БР. СЛ.
10-11-1943.
ПОЛОЖАЈ

Команданту IV батаљона „Бајо Пивљанин“

Положај

Поступајте и даље према већ издатим наређењима. Хватајте и убијајте све муслимане, жене и дјецу.

Држите и даље свој одређени положај и споразумно са Радем Леовцем и осталим четницима држите патроле и засједе. Хватајте ту губу и све убијајте, то је наређење наших највећих старешина и то морамо извршавати.

Радити и само радити, то је наша светиња ових дана.

Наша бригада је одлично прошла у свим борбама и поред жестоке ватре. Свега имамо два лакше рањена и то два Раичевића из Ограђенице.

Ваш син и сви Готовушани одлично, видео сам их. Држали су се одлично у борби и показали смо се сви као јунаци. То нам признају да смо се јуначки држали. Радите и држите засједе и убијајте све што вам дође до руке.

Сада настаје чишћење до краја.

С вером у Бога, за Краља и отаџбину!

Командант-поручник
Јован Јеловац

HRVATI

U PARTIZANSKIM REDOVIMA

Zašto ste napustili svoje domove, svoja sela, ostavili svoje obitelji i pridružili se onima, koji ubijaju hrvatski narod i uništavaju našu zemlju? Odmetnici se ne bore za sigurnost vaših obitelji, niti za očuvanje vaših prava i posjeda, već za moskovske tirane i velikosrbsku kliku, koja mrzi sve, što je hrvatsko.

Pogledajte malo oko sebe, tko su ti vaši vođe! Nisu li to sve listom, iz Srbije ili Crne Gore ubačeni ljudi, koji vas Hrvate, zato jer ste Hrvati, tjeraju pred hrvatske i njemačke strojnice i u sigurnu smrt? Zar vas iskustvo od dvadeset godina nije dovoljno poučilo, da se od Srba nema nitko ništa dobra nadati? Zar ste tako zaboravljivi, da ste prešli preko nedavne crne prošlosti hrvatskog naroda?

Jeste li čitali list »Borbu«, koji opisuje sastanak partizanskih vođa u Bihaću, u kojemu se iznose imena vođa, i gdje se možete susresti sa ovakovim »hrvatskim« imenima:

Savić Pavle	Perović Risto
Milošević Simo	Pijade Moša
Pop Zečević Vlado	Popović Jovan
Karamatićević Jevstatije	Popović Koča
Čolaković Rodoljub	Simonović Jagoš
Opačić Stanko-Čanica	

DAKLE, NITI JEDAN JEDINI HRVAT

Усташки летак бачен из авиона у Ливну
(13. фебруара 1943)

Уништење опкољених Немаца код Стаљинграда

Уништење немачке Шесте армије фелдмаршала Паулуса код Стаљинграда, која је бројала 330.000 војника, отпочело је 10. фебруара 1943. године.

Да би се избегло узалудно проливање крви и уништење опкољених немачких трупа, совјетска команда је 2. фебруара предала Немцима ултиматум да се обустави отпор, под следећим условима:

„1) Опкољене немачке трупе на челу са штабовима одмах обустављају оружани отпор;

2) Ви ћете нам предати све оружје и ратна средства, као и сву другу ратну технику неоштећену.

Вама, официрима и војницима који обуставе отпор, гарантујемо живот и безбедност, а после свршетка рата повратак у Немачку или било коју другу земљу према личној жељи заробљеника. Целокупном заробљеном људству гарантујемо да ће сачувати ратне униформе, чинове и ордене, личну сопственост и драгоцености, а вишим официрима, сем тога, биће остављено хладно оружје. Свим рањеницима биће пружена лекарска помоћ. Свима немачким официрима и војницима биће одмах осигурана храна“.

Рок за одговор био је 9. фебруар у 11 часова.

У саставу опкољених немачких трупа било је генерала и официра који су, видећи безнадност и пропаст опкољених немачких дивизија, били спремни да приме ултиматум совјетске команде и да капитулирају. Али је Хитлер наредио да се држе по сваку цену, уверавајући их да ће Врховна команда предузети мере које ће спасти немачке трупе из совјетског казана.

Зато је ултиматум одбијен и совјетске трупе су отпочеле генерални јуриш за уништење опкољене немачке групације. У току операција уништавања Руси су истребили 52 хиљаде Немаца, а 11 хиљада их је заробљено. Непријатељ је успео да транспортним авионима извуче не више од две до три хиљаде војника и официра из опкољених трупа.

Почев од 5. фебруара немачка команда је одиста покушавала да спасе своје опкољене дивизије. Привукла је са других сектора фронта 8 тенковских дивизија, једну тенковску бригаду са тешким тенковима типа „Тигар“, „Пантер“ и моторизованим топовима „Фердинанд“, неколико пешадијских дивизија и знатне снаге из резерве Главне команде. Пошто их је сконцентрисала на једном сектору, отпочела је уз помоћ 600 бомбардера, ловаца и транспортних авиона очајнички покушај да се пробије до опкољених трупа и да их извуче из обруча (Манштајн).

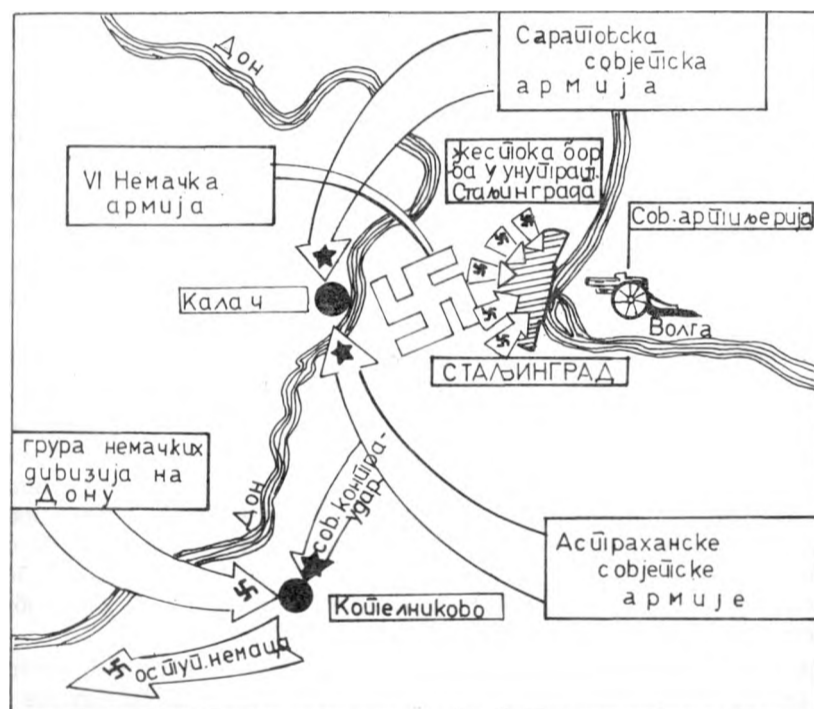
Немцима је успело да се нешто мало уклоне у совјетски фронт, али услед одлучног отпора и великих губитака нису могли да пруже помоћ опкољеним трупама. У том безуспешном покушају немачко-фашистичке снаге су изгубиле у бојевима од 5. до 18. фебруара само убијених 20 хиљада војника и официра. За исто време уништено је 239 немачких авиона, од којих 179 транспортних „ЈУ-52“, преко 600 тенкова и 374 топа, а заплењено 25 немачких тенкова и 134 топа.

Хитлер је, и после краха покушаја да се спасу опкољене трупе, издао још једну наредбу, којом је захтевао да опкољени војници и официри жртвују себе да би својим отпором бар за неко време задржали руске дивизије, јер то, бајаги, захтевају интереси немачког фронта. У додатку наредбе Хитлер је захтевао да опкољени немачки војници и официри врше самоубиства кад њихов положај постане безизлазан.

И одиста је било масовних случајева самоубиства међу војницима и официрима опкољених немачких трупа. Осим самоубиства и стрељања било је и случајева спаљивања, јер су руске трупе наишле на велики број изгорелих аутомобила пуних лешева немачких официра и војника.

Најзад је капитулирао остатак опкољене немачке Шесте армије. Заробљено је 91.000 војника, 2.400 официра и 24 немачка генерала са фелдмаршалом Паулусом. Поводом уништења Шесте немачке армије пред Стаљинградом Хитлер је наредио тродневну жалост у целој земљи. За то време су одјекивали жалосни маршеви преко немачких радио-станица, јер је пропала једна од њихових најбољих армија.

Операцијама за ликвидацију опкољених немачких трупа руководио је армијски генерал Коњев.

Графички приказ опкољавања 300.000 Немаца код Стаљинграда

Уништењем опкољене немачке армије завршена је битка код Стаљинграда, највећа и најзначајнија битка у историји ратова, која је трајала читавих седам месеци (од 17. јула 1942. до 18. фебруара 1943. године) и која је изведена у четири етапе.

Прва етапа — одбрана Стаљинграда од 17. јула до 19. новембра 1942. године. Браниоци су положили заклетву да неће одступити преко Волге, говорећи „На оној обали за нас нема земље“. Борило се не само за сваку улицу, него за сваку кућу и за сваки спрат.

Друга етапа — пробој и окружење немачке Шесте армије од 19. до 30 новембра. Припреме су извршене тајно, пребацивањем трупа ноћу преко замрзнуте Волге, а напад извршен са два краја, од Саратова и Архангелска, у виду клешта која су се затворила код Калача.

Трећа етапа — одбијање трупа за деблокаду, које је предводио немачки генерал Манштајн, од 30. новембра 1942. до 10. фебруара 1943. године.

Четврта етапа — уништење опкољене немачке Шесте армије, од 10. до 18. фебруара 1943. године. Совјетским трупама командовао Рокосовски.

Код Стаљинграда су Немци изгубили 500.000 војника и официра, а са онима у совјетској контраофанзиви, у којој је ослобођено 480.000 км² окупираних територија, немачки губици су износили 1.450.000 најбоље војске.

Хитлер је имао намеру да освајањем Стаљинграда омогући долазак до извора нафте на Кавказу (Баку и Батум) и да обухватом са југоистока заузме Москву. Али је Црвена армија својим херојским отпором и противофанзивом извојевала победу.

Код Стаљинграда су потпуно пропале луде замисли немачких освајача за светским господством. Сахрањен је мит о тобожњој „непобедивости немачке армије“.

Пораз код Стаљинграда био је сигуран знак неминовне Хитлерове пропасти. Битка код Стаљинграда била је прекретница у другом светском рату, почетак победоносног свршетка рата и уништења фашизма. Са гледишта ратне вештине она је превазишла све што је досад познато у историји. По сјајној замисли, замаху и извођењу она надмашује најчувеније операције опкољавања свих ратова у прошлости (Кана, Седан и покушаји на Денкерк и на Москву итд.). Стаљинградска битка је класичан образац савремене операције за опкољавање и уништење непријатеља.

Победила је совјетска научна и методична стратегија — немачку шаблонску и авантуристичку стратегију; победила је савремена, маневарска и еластична тактика — стару, линијску и укочену тактику; победио је иницијативни и свесни совјетски војник — неактивног и тупоглавог немачког робота; победио је руски хероизам — немачки кукавичлук*); победио је словенски човек — немачког нечовека или словенски свечовек — немачког „надчовека“; победио је прогресивни социјализам — мрачну фашистичку реакцију.

Одушевљење поводом ове сјајне победе Црвене армије било је код нас неописиво.

Командант свих снага Црвене армије у стаљинградској бици био је маршал Жуков, а начелник његовог штаба маршал Васиљевски; командант донског фронта маршал Рокосовски; командант југозападнoг фронта генерал-пуковник Ватутин; командант стаљинградског (централног) фронта генерал-пуковник Чујков; командант артиљерије маршал Воронов; командант авијације маршал Новиков.

Ток четврте непријатељске офанзиве

Велике победе наше Народноослободилачке војске по доласку у Босну и ослобођење простране територије (1/5 Југославије) са десетинама градова, закључно са Бихаћем, у коме је створено народно представништво (АВНОЈ) са Извршним одбором као привременом владом, довели су у питање опстанак Павелићеве НДХ и угрозили немачке саобраћајнице

*), „У борби са Римљанима Немци су се обично везивали један за другог да не може неко узмакнути.“ (Љуба Ненадовић)

на Балкану; затим совјетска офанзива, која је одбацила Немце од Стаљинграда и Кавказа; и, најзад, искрцавање савезника у западну Африку и бојазан од искрцавања ових на територију Југославије и других балканских земаља — натерали су Хитлера да предузме велику офанзиву на нашу ослобођену територију ради ликвидирања Титове државе и војске,

И тако је 20. јануара 1943. године отпочела четврта непријатељска офанзива, у којој су учествовале 7. СС („Принц Еуген“), 369 („Вражја“), 714, 717. и 718. немачка дивизија; италијанске дивизије „Ломбардија“, „Пе“, „Мурђе“ и делови дивизија „Бергамо“, „Месина“ и „Марће“ — све ојачане појединим батаљонима и самосталним четама из осталих јединица II италијанске армије. Осим тога, око 20 хиљада четника Драже Михаиловића и усташа Анте Павелића.

Немачки план је био: широко стратегијско опкољавање, које има да пређе у уско тактичко стезање у циљу потпуног уништења наше војске.

Али су Немци погрешно приступили остварењу овог свог плана, предузели су фронтални напад са запада пре него што су спремили напад с југа. Врховни командант је уочио ту грешку, па је оставио Први босански и Први хрватски корпус да заваривају непријатеља и омогуће прикупљање Главне оперативне групе за предузимање контраакције. У ту сврху су I, II и III дивизија хитно пребачене на одређена места, одакле је с њима извршено наступање у правцу Херцеговине и Црне Горе, пре него што су непријатељи извршили груписање да затворе овај правац и изврше намеравано опкољавање.

Прва и Трећа дивизија стигле су врло брзо из централне Босне код Горњег Вакуфа, Прозора и Иван седла, а II дивизија је на свом правцу уништила појачања која су Италијани упутили у помоћ својим трупама у Прозору и заузела Имотски, па избила на железничку пругу на Дрежници близу Мостара.

Заузети су Прозор, Рама, Јабланица, Острожац, Брадина, али не и Коњиц који је био на правцу нашег наступања, те је тако у рејону Раме и Неретве морала да се води тешка борба више од месец дана, названа „битка за рањенике“, јер су наше јединице имале више од 3.000 рањеника који се ни по коју цену нису смели пустити под удар немачких, усташких и четничких кољача, који су овако оштрили своје каме:

— У заповести за четврту офанзиву, бр. 800 од 16. јануара 1943. године, командант III италијанске армије генерал Роата наређује да „сви они који буду ухваћени са оружјем у руци или буду нађени у зони операција, макар и без оружја, буду убијени“.

— Командант црногорских четника, генерал Блажо Ђукановић издао је нарочито саопштење о уништењу партизана у овој офанзиви у коме, између осталог, каже:

„Пала је партизанска престоница Бихаћ. Ту су комунисти имали огромне жртве... Пропаст и потпуно уништење последњих комунистичких јединица, њихово међусобно разрачунавање и страшна освета коју наш народ врши над овим зликовцима најбоље показују бедно и безизлазно стање комуниста — партизана. Њима већ откуцавају последњи часови под силним ударцима четничких бораца, они сигурно нестају и нестају за вечита времена“.

— А начелник четничког штаба Драже Михаиловића мајор Остојић издао је мајору Радуловићу овакво наређење:

„Побите све комунисте у Мостару, Невесињу и осталим варошима... Приредићемо страховито тучење црвеним... Покрени Теткиће (значи Италијане) на офанзиву према моме плану“.

Што се пак Немаца и усташа тиче, зна се и без цитирања њихових наређења како поступају кад су и њихови попови овакви:

„Сине, иди, још ниси свој посао завршио“ — говорио је у Бугојну фра Емануел Рајић једном кољашу, који је, после извршеног покоља, онако крвав дошао да се исповеда.

Али је ипак и ова фашистичка офанзива крахирала, као што ће се видети из даљег излагања.

22. *фебруара — понедељак.* — Ишао из с. Видоши у Ливно и одатле у оближњи заселак Прилуке код Терзића и Марка. На моју жалбу нгто се сада, у време непријатељске офанзиве, налазим уз Извршни одбор без посла, Марко рече да је то привремено, јер за мене засад није било погод-ног места, а да ћу по преласку Неретве добити угледан и одговоран — те-жак положај. Марку сам предао 28.000 куна преосталог новца из школе, од којих ми је вратио хиљаду за трошак. Иначе, дао ми је две књиге о лењинизму, оставио ме на ручак и указао велику пажњу.

24. *фебруара — среда.* — Видоши — Прозор.

Камионом 11 сати, у друштву били: др Јован Булајић, Душан Иво-вић, Радован Мијушковић и Милоје Добрашиновић; негде уз пут сам их фотографисао. (Сл. 114)

25. *фебруара — четвртак.* — Прозор — Грачаница.

Грачаница је сеоце од неколико муслиманских кућа уз реку Раму. На стану код Муја, где смо оставили неке ствари да олакшамо пртљаг.

26. *фебруара — петак.* — Обишао разбојиште низ реку Раму око 5 км и видео како је мноштво Италијана заглавило: испресецали их наши јуначки партизани и све искасапили као вуци овце; по целом путу локве крви, просути мозгови, разбацано оружје, шлемови и остало. Низ реку се виде италијански војници избачени на плићаке. На једном месту оборен камион у воду и под њим се виде два Италијана, камион је свалио у воду италијански тенк. На другом месту кокот код разбијеног шлема и локве крви, кокошар ју је главом платио.

Једну пећину пуну заплећене муниције снимно сам са групом бораца. (Сл. 121)

Владимир Назор је испевао неколико песама, од којих овде наводим две које се често певају у партизанским редовима.

ДРУГ ТИТО

Све што ј' било под пепелом
на дну наших срца скрито,
у ватру је разбуктао

друг нам
Тито,
Тито,
Тито.

Све што ј' текло којекуда
сврну једно у корито,
па велику реку створи

друг нам
Тито,
Тито,
Тито.

Наше брашно просијао
кроз решето и кроз сито,
па хљеб нови за нас меси

друг нам
Тито,
Тито,
Тито.

ПЈЕСМА О ПЕСТИ*)

Уз Тита и Стаљина два јуначка сина, неће нас ни пакао	смест;	тко друкчиле каже, клевеће и лаже осјетит' нашу ће	пест!
ми дижемо чело, ми крочимо смјело и чврсто стискамо	пест.	Све прсте на руци, У јаду и муци, партизанска сложила	свијест;
Род прастари сви смо, а Готи ми нисмо, Славенства смо древног	чест;	па сад када треба, до сунца, до неба, високо ми дижемо	пест!

Овде у Грачаници се задржао и сместио цео Извршни одбор АВНОЈ-а. Једног дана сам то искористио да их све скупа фотографишем на мосту преко реке Раме. Слика ми је добро успела; више оближње куће види се разваљен италијански бункер. (Сл. 115)

А горе на брду, где нам је била радио-станица и одакле смо гледали како јато немачких „Штука“ бомбардује Прозор, пикирајући један за другим и спуштајући бомбе, сликао сам др Симу Милошевића са његовом другарицом, др Олгом. (Сл. 116)

Услед велике важности Коњица за гтродирање наших главних снага тим угодним правцем кроз Херцеговину и Црну Гору, о њега су се отимале и наше и непријатељске јединице.

Штаб I пролетерске бригаде је извршио напад на Коњиц 19. фебруара само са два батаљона, који су успели да упадну у један део града, али су противнападом непријатеља принуђени да се повуку.

Ова иницијатива је испала штетна, јер је тај задатак био поверен V црногорској и X херцеговачкој бригади, које га после ни са три узастопна напада нису могле извршити, јер је непријатељ добио појачања.

„БОРБА“

У ослобођеном Ужицу изишао је 19. октобра 1941. године први ратни број „Борбе“, органа Комунистичке партије Југославије.

Одмах после слома старе Југославије, ЦК КПЈ је одлучио да поново, после прекида од 12 година, почне излазити „Борба“, као илегални лист у окупираном Београду. Међутим, стварањем слободне територије у западној Србији, омогућено је да „Борба“ излази као легалан лист.

*) Усташки попови и фратри, на челу са Шегвићем и Шарићем, у лудој пропаганди верске нетрпељивости и националне мржње између Срба и Хрвата, послужили су се старом причом како бајаги Хрвати нису Словени него Готи (а ту мрачну теорију подржавали су и неки Хрвати од науке и пера, географ Лукач и писац Будак), па према томе немају ништа заједничко ни по крви, ни раси, ни вери. То је на крају довело до зверског истребљивања Срба у Хрватској од стране Павелићевих кољача-усташа.

То је навело Владимира Назора да дигне свој глас против такве злочиначке теорије у својој „Пјесми о пести“.

„Борбом“ је непосредно руководио ЦК КПЈ. Главни уредник био је Едвард Кардељ, а међу члановима редакције били су Владимир Дедијер, Маријан Стилиновић, Митра Митровић и Душан Недељковић.

Уводник за први број „Борбе“, под насловом „Зашто излази „Борба“, написао је друг Тито. У њему се, између осталог, каже: „„Борба“ треба да буде организатор свих народних снага за постигнуће једног великог циља — немилосрдне борбе против окупатора и његовог протјеривања из наше напашене отаџбине, за постигнуће пуне слободе наших народа у својој ослобођеној отаџбини“.

У Ужицу је изишло 18 бројева „Борбе“, а 19. број није изишао због немачке офанзиве. Доцније је „Борба“ наставила да излази на новоослобођеном подручју, у Дринићима (у западној Босни), од 1. октобра 1942. године до 27. фебруара 1943. године*).

Од свог првог броја „Борба“ је постала централни лист ослободилачког покрета и народне револуције у нашој земљи. Она је продирала свуда, у све крајеве Југославије и уливала народним масама веру у коначну победу и потпуно ослобођење.

28. фебруара — недеља. — Данас је наређен јаки противнапад према Горњем Вакуфу.

С каквом намером су четници дошли на Неретву види се из овог летка војводе Павла Ђуришића:

БРАЋО, БОСНА ВАС ЗОВЕ!

У одбрани части, поноса и слободе, прошле зиме устали сте једнодушно и несебично. Устали сте не презајући ни од великих жртава, ни од патња, ни од већих ужаса које сте подносили и као појединци и као целина. С том исполинском борбом, са тако надчовечанским прегалаштвом, са подвизима дивљења достојним, ви сте ослободили Црну Гору од партизанских крволока и обезбедили себи и својим породицама спокојство, уколико је то у ратним приликама могућно.

Но, иако смо Црној Гори дали спокојство и нормалан изглед, то не значи да се по националној и хришћанској дужности не морамо бринути за судбину осталих Срба, који данас пате исто онако тешко као и ви прошле зиме. Један део славне Босне, којом смо се вечито поносили, оне дивне и поносне Босне Гаврила Принципа, још увек се налази под влашћу Мошиних целата, који би хтели да униште и онај остатак Срба који су измакли испод крвавог ножа муслимана и усташа. Тај мали део Босне налази се под тешким приликама. Он у болу крвави. Његови синови убијају се на најгрознији начин. Удружени са Павлићевим усташама и муслиманима дивљацима, партизани хоће бар тамо да остваре оно што нису могли остварити код нас.

Храбри четници Херцеговине, Босне, Динаре и Лике похитали су у помоћ и већ прогоне и уништавају последње остатке те разбијене партизанске војске.

Браћо, и вас Босна зове. И ми морамо узети учешћа у тој борби за крст часни и слободу златну, за славу и понос Српског народа. Уверен сам да ћете и сада показати целом свету ону високу племенитост и словенску душу старог Црногорца, којим се наше славно племе вазда, па и данас поносило. Обзиром на то, наредио сам свима командантима четничких јединица да не ограничавају број добровољаца који је већ и досад велики.

Наш поход благословиће Бог, који је са нама.

Војвода Павле И. Ђуришић

1. марта — понедељак. — Ишао у Грачац и тамо код Махина слушао вести из Лондона. Сликао Назора код једне воденице, где се склонио од

* „Борба“ је почела поново и редовно да излази у ослобођеном Београду, 19. новембра 1944. године, испрва као орган КПЈ, односно СКЈ, а касније као орган ССРНЈ.

"бомбардовања. Рече да ће ту слику дати на корице своје књиге коју сада намерава да штампа (сл. 118). Тамо видео заробљеног четника Радивоја Пејовића из с. Миљаковца — Пива са још два заробљеника — Асим Алуновић, музичар из Б. Новог и Анте Аљиновић, машиниста из Жрновице код Сплита, прва двојица везани.

Овог дана Немци јако наваљивали од Горњег Вакуфа ка Прозору. На моју напомену Црном да треба слати хитно појачања, он рече: „Ха, добро си ме подсетио" и одмах отрча на телефон.

И Црног сам сликао. (Сл. 119)

Овом приликом сам навратио у Врховни штаб и после поздрава питао друга Тита каква је ситуација. Он сетно и срдито рече зашто питам када знам. „Каква је ситуација? — Рањеничка ситуација!" Овај лаконски одговор друга Тита најречитије илуструје тадашњу тешку ситуацију на фронту, и његову бригу и старање да се угрожени рањеници спасу по сваку цену. То је он, са послатим појачањима, поручио дотичним јединицама. Једино је том приликом у наређењу артиљерији употребио паролу КОЈУ СУ фашистичке јединице имале на својим муницијским кутијама: „Не штеди муницију". Тако је, у одлучујућем боју осута урганска ватра на непријатеља, допринела да се он сузбије са правца који је угрожавао рањенике, на Вилића Гувну.

2. марта — уторак. — Опет ишао у Грачац. Група са Одбором се растура по јединицама, па да видим куда ћу ја. Друг Тито ми рече: „За тебе се зна где ћеш, члан си Врховног штаба, па дођи овамо, а по потреби ћеш ићи на фронтове код појединих јединица". Приметио сам да је јуче била криза и прекретница у овој (непријатељској) офанзиви. Он то потврди и рече: „Сада ћемо ми да нападамо“.

У повратку слушао сам вести код Јоза*). Руси и на северном фронту отпочели офанзиву. Савезници бомбардовали Берлин и спремају офанзиву на Ромела.

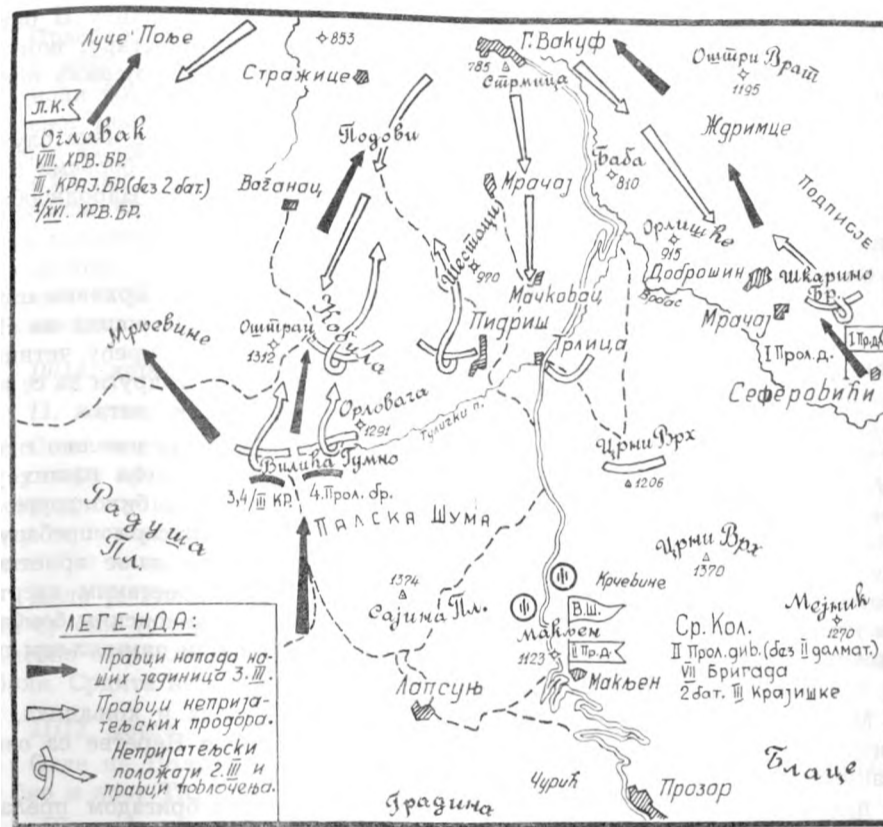
3. марта — среда. — Вести из Лондона: Руси заузели Ржев; Јапанци претрпели велики пораз на мору. Енглези им потопили конвој од 22 брода (од којих 10 бојних), оборили 55 авиона и потопили 15.000 војника.

Бој на Вилића Гувну

Јуче је био врхунац „битке за рањенике“. Када су преморене јединице VII ударне дивизије малаксале у сузбијању 717. немачке дивизије која је у надирању од Горњег Вакуфа угрозила наше рањенике на простору Шнит — Прозор, хитно је са положаја код Коњица упућена у сусрет Немцима IV црногорска са деловима III крајишке бригаде, које су се 2. марта сукобиле с немачким јединицама по снегу и леду на положају Вилића Гувно. У непосредном судару и наизменичним јуришима борба је трајала скоро цео дан. Немци су бесомучно наваљивали, а наши јуначки партизани без узмака их сузбијали девизом: „Неће проћи“, коју су дали на Титову поруку да се рањеници заштите по сваку цену. И одиста су Немци натерани на одступање све до Бугојна и тако је задобијена једна од најзначајнијих победа наших јединица.

*) Јозо Буторац, радио-телеграфиста Врховног штаба

Бор на Вилића Гувну (2. и 3. марта 1943)

На кључу положаја налазио се II батаљон IV црногорске бригаде под командом неустрашивог Ника Стругара који је својим личним примером и утицајем много допринео да се положај одржи. Овај јуначки батаљон је на Вилића Гувну имао око 200 бораца, од којих је погинуло 38, а рањена 42, међу којима и храбри командир III чете Душан Стругар.

За победу на Вилића Гувну врховни командант друг Тито је издао ову похвалу-наредбу:

„2. марта једна њемачка фашистичка колона, са звјерском намјером да се по сваку цијену пробије преко Вилића Гувна према Шћиту и угрози наше рањене другове, била је у последњем моменту дочекана од јединица наше јуначке IV црногорске пролетерске бригаде. У једнодневnoj непрекидној и упорној борби II батаљон ове бригаде уз садејство јединица III крајишке ударне бригаде успио је не само да заустави ову непријатељску колону него да је и потпуно разбије.

Свјесни своје велике одговорности и љубави према нашим рањеним борцима, наши борци IV црногорске бригаде својом крвљу и својим животима испунили су славно своју задаћу. За ово беспримјерно херојство бораца IV црногорске пролетерске бригаде, а нарочито II батаљона, изражавам им своје признање и дубоку захвалност.

Изражавам своје признање и захвалност такође команданту II батаљона IV црногорске пролетерске бригаде, другу Нику Стругару, који је у овој тешкој и крвавој борби као и у свим досадашњим бојевима показао велику храброст, хладнокрвност и јунаштво.

Овај подвиг бораца наше црногорске пролетерске бригаде нека служи као примјер и путоказ у даљим нашим тешким и напорним борбама свима борцима, командирима и политичким комесарима наше Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије.

Слава херојима палим за ову свету ствар!“

Док се водила борба за Коњиц и за заштиту рањеника, Врховни штаб је наредио да се железнички мостови код Јабланице и Острошца на Неретви сруше, зато што је претила опасност да преко њих пређу четници и ударе на наше јединице из позадине, то је један разлог, а други да се непријатељ обмане о даљем правцу покрета наших главних снага.

Пошто Коњиц није заузет због несмотреног напада са недовољно снага и због удара четника под командом Марка Полексића у леђа наших јединица, које су већ биле упале у један део града, сад није било друге но да се наше дивизије са 3—4 хиљаде рањеника и тифусара пребацују преко скелета порушеног моста код Грачанице и крећу даље врлетним и залеђеним падинама сурове планине Прења, под непрестаним насртањем непријатеља на бокове колоне и артиљеријским и авионским бомбардовањем. Да је Коњиц заузет, вероватно бисмо извршили замишљени поход у Србију пре непријатељске пете офанзиве.

Мост је на брзу руку оспособљен за прелаз пешака и коњаника, па је издата заповест јединицама за пробој фронта преко Неретве са овим задацима:

Друга пролетерска дивизија ојачана I пролетерском бригадом прелази Неретву код Јабланице, разбија четнике и наступа преко Прења према Борачком језеру, у циљу отварања пута осталим јединицама и рањеницима за покрет преко Неретве.

Трећа ударна дивизија је добила задатак да, у моменту када II пролетерска дивизија отпочне са прелазом реке, пређе у напад и одбаци 718. дивизију према Коњицу и постављајући се на линији Битовња — Љубина пл. обезбеди леви бок II пролетерске дивизије.

Седма банијска дивизија прелази Неретву код Јабланице и проширује мостобран на југ низ леву обалу Неретве, а затим дејствује преко Прења у правцу Невесиња, обезбеђујући десни бок II дивизије.

Девета далматинска дивизија напушта зону Имотски — Посушје и повлачи се у састав Главне оперативне групе, заузима положај на планини Чврсници са задатком да одбаци четнике ка Дрежници и затвори правце према Јабланици.

Прва пролетерска дивизија са III крајишком и III санџачком бригадом затвара правац Горњи Вакуф — Прозор и правац Равно — Шнит — Прозор, а када се заврши евакуација из прозорске котлине пребацује се преко реке код Јабланице и креће за рањеницима као заштитница.

Ноћу 6/7. марта. — Отпочело је форсирање Неретве преко порушеног железничког моста. Задатак да прва пређе и образује мостобран на левој обали реке добила је II далматинска бригада.

Прво се преко рушевина моста упутила десетина добровољних бомбаша коју је њен десетар Стево Опачић назвао „гром десетина“. У тамној ноћи бомбаша су пузили од једног до другог дела конструкције порушеног моста. На већим размацама полагали су даске како не би пропали у валове Неретве. Услед шума реке и припуцавања на фронту, четници их нису чули кад су се приближавали њиховом бункеру на супротној обали. Опачић је кроз пушкарницу бункера убацио бомбе и заседа је била уништена. Освојен је први мостобран, који је омогућио прелаз већих делова, тако да су четници и њихови штићеници Италијани одбачени од реке, те је тиме обезбеђено несметано пребацивање свим јединицама и рањеницима.

10/11. марта. — Грачаница — Јабланица.

11. марта. — Јабланица — тунел на левој обали Неретве.

Овде сам снимео конструкцију срушеног моста и изгинуле четнике у бункеру на крају моста. У тунелу је било пуно рањеника и тифусара. Тифусари су већином били због високе температуре у несвесном стању и нису се покоравали дисциплини, но су ишли околу и кад се треба склонити због наиласка авиона и бомбардовања.

Било је инвалида са штакама, које сам у покрету хтео да снимим, али су они то одбили вероватно из сујеверја. Изнад тунела четници су намерно оставили наред пута једну партизанку раширених руку коју су убили. Срдита немоћ прокажених изрода.

11/12. марта. — Тунел — Пољана.

Овде на Пољани у неким кућицама остали смо три-четири дана. Ту је био и друг Тито са Назором.

„Штуке“ су често надлетале и бомбардовале покрете наших јединица и Крстац у коме је била наша амбуланта, на коју су пале неке бомбе и убиле око 20 рањеника.

Једног дана сам обишао штаб III крајишке бригаде који се налазио у једном оближњем шумарку. Штаб су сачињавали: командант Никола Карановић, политички комесар Симо Тадић, заменик команданта Владо Бајић, заменик полит. комесара Ђуро Лончаревић. Логор је по свом уређењу лично на мирнодопску команду, што ми се веома допало у тој ситуацији.

13. марта. — Бомбардовање села и положаја на левој обали Неретве према Острошцу са 7 „Штука“ у неколико наврата.

14. марта. — Бомбардовање Острошца и околине са 9 „Штука“.

15. марта. — Бомбардовање положаја и села са 12 „Штука“

Овога дана призвао ме Тито, дао ми неколико хиљада куна за трошак и упутио ме у штаб I пролетерске дивизије са актом у коме је стајало:

„По одлуци овога штаба друг Саво Оровић одређен је за војно-стручног саветника тога штаба. Друг Оровић сарађиваће са тим штабом по свим питањима припреме и извођења операција ваше дивизије“.

Овога дана су Немци бацали из авиона летке, од којих сам један сачувао и прилажем га као ратни докуменат.

Poznajemo svakoga, koji se pridružio partizanima

Zadaća je Njemačke i slobodnih naroda Europe:
— osloboditi svijet od boljševičke kuge.

Onaj, koji se povezao s boljševizmom, smrtni je neprijatelj nove Europe, te ne može računati ni na kakovu milost.

Partizanski razbojnik govore vam o slobodi, ali srušene i popaljene crkve, škole, javne zgrade i obćine, uništene živežne namirnice, opljačkane ljekarne i trgovine te zapaljena sela, pokazuju, kako bi izgledala ta sloboda pod boljševičkim jarmom.

Vjerovati komesaru znači izdavati svoj narod.

Svaki onaj, koji se bilo na koji način prisilno našao u redovima partizana, imade još zadnju mogućnost vratiti se svomu domu. Tko prebjegne, osigurao si je život i omogućio povlašteni postupak.

Smrt svima onima, koji zajedno s partizanima rade protiv naroda.

Čast i poštenje svima onima, koji su za narod, a protiv partizana!

PSK/33

Немачки летак (нађен код Острошца 15. марта 1943)

16. марта. — Пољана — Градац, код с. Добригошће (у штаб I пролетерске дивизије).

Командант дивизије био је Коча Поповић, интелектуалац, учесник у шпанском рату, раније публициста и књижевник. Један од организатора устанка у Србији и један од најбољих команданата у НОВ, кога је Назор лепо окарактерисао у овој песми:

КОЧА

КОЧА? — Знам га. То је чудо међу нама.
Мален, витак. Трепте брчићи му танки.
Грло му је пуно шпањолских пјесама ...

Влиставих очију за стол Титов сједа,
Ко витез-паладин пун Жара и Вјере;
А кад у рат води своје Пролетере,
Читава га Босна, дивећ му се, гледа.

Заменик команданта Мијалко Тодоровић-Плави, интелектуалац, један од организатора устанка у Србији, врло добар и достојан Кочин сарадник.

Политички комесар Филип Кљајић-Фића, обућарски радник, родом из Кордуна, радио у Србији. Најпре био члан Главног штаба Србије, затим комесар I пролетерске бригаде и I пролетерске дивизије. Идеалан политички комесар који је сагоревао на послу.

Санитетски референт била је др Јулка Мештеровић, првоборац и творац партизанске песме „*Пшеница је класала, Шумадија устала*“.*) Врло вредна другарица и добра партизанка.

Сви су ме лепо другарски примили, а Никола Лекић, брат Данилов, који је био при штабу дивизије, уступио ми је свог врло доброг коња „седленика“, којег сам ја после извесног времена дао за рањенике.

Ноћу 16/17. марта. — Градац — Јаворник — Идбар — Вис (колибе).

Ноћ, поледица, под артиљеријским бомбардовањем. Пут прекривен погинулим, рањеним и тифусарима, као и посусталим и угинулим или убијеним коњима. Чуло се запомагање рањеника: „Не оставите ме другови!“

Ноћу 17/18. марта. — Вис — Горња Бијела — Надасковић (најтежи део пута).

У зору 18. марта између 5 и 6 часова, када је пролазила једна колона IV далматинске бригаде са носилима између Виса и Сиљевика, непријатељ је отворио артиљеријску ватру, тукао просторију између кота 1148 и 1314 и нанео нам тешке губитке. Изгубили смо 1 команданта батаљона, 5 бораца и 2 тешка рањеника.

У 8,30 часова (18. марта) четничке банде, 40—50 људи, избиле су на стењак западно од с. Мемеје и, како изгледа, пало им је у руке неколико заосталих рањеника.

Истог дана непријатељска авијација је открила рањенике на овој комуникацији и у два маха бомбардовала их и митраљирала. Према непотпуним подацима имали смо 2 мртва и неколико лакше рањених.

Велики број мртвих-погинулих од бомбардовања и митраљирања из-авиона, од артиљеријске ватре, од изнемоглости и тифусара налазио се-

*) Песма у целини гласи:

Пшеница је класала,
Шумадија устала
Шумадија наша дика
Виће република.

Пошо Хитлер на Руса,
Па се буса у прса:

„Презазићу руског бају
Као српску рају!“

Слуша Стаљин Хитлера,
Полуделог молера,
Па се смеши испод брка
„Швабо, биће трка!“

дуж стазе преко Прења. Честе су појаве да тешки рањеници и тифусари врше самоубиства бомбама или пиштољима. Санитетеке екипе појачане нарочитим одељењима имале су доста посла сахрањујући мртве другове.

Владимир Дедијер и Павле Илић били су одређени да руководе пребацивањем рањеника и тифусара преко Неретве и Прења и они су ту дужност с великим пожртвовањем обављали. У Горњој Бијелој сам их снимео на раду (сл. 120). Из њиховог извештаја који су тада писали Врховном штабу јасно се види под како тешким условима је наша војска прешла сурови планински масив Прења, са више од 3.000 рањеника и великим бројем оболелих од пегавог тифуса. Извештај сам дословно преписао са оригинала и гласи:

„IX дивизија и VIII банијска бригада, а нарочито III и V далматинска бригада, показале су пример издржљивости и љубави према рањеним друговима, сем појединих жалосних случајева. Сами борци су страховито исцрпљени слабом исхраном и напорима, али ипак носе рањене другове. Борци често падају у несвест и не могу да носе даље, али се ипак придижу и настављају пут. Борци носе рањенике без замене, то јест четири борца носе стално једна носила. У VIII банијској бригади има више смртних случајева од изнемоглости. Легне борац крај носила и издахне. Али с друге стране било је извесних жалосних појава. Поједини несвесни партизани не само да су остављали рањенике крај пута, већ су их скривали, како их не би пронашли батаљони које смо ми слали у контролу пута.

У VII дивизији пљачка узела широке размере... Овде је било случајева пљачке самих рањеника и рањеничких комора.

Што се тиче санитета, тј. његовог апарата, он се у овој евакуацији потпуно изгубио. Он не само да се не осећа, већ и кочи сваку акцију која је спала на плећа војске. Интендантура санитета заслужује најстрожију казну.

Услед никакве исхране, напора и рђавог пута, као и од непријатељске артиљерије и авијације, изгубили смо више од половине коња“.

Осуда санитета је претерана, јер је и санитарско особље било проређено губицима, преморено и изгладнело, будући да хране није било, као ни санитарског материјала.

Одавде, из Медасковића, ишли су на преговоре с Немцима код Горњег Вакуфа Коча, Ђидо и Велебит, а једно вече су долазили и немачки преговарачи код нас. Радило се о замени једног немачког мајора, кога су наше јединице заробиле у борбама на правцу Вилића Гувно — Горњи Вакуф, за неке наше из немачких логора.

Слом четника код Главатичева, Ћесима и Калиновика

У Медасковићу штаб I пролетерске дивизије је добио извештај од штаба I пролетерске бригаде, која је била у претходници, о великим победама над четницима које су предводили Бајо Станишић и Павле Буришић.

Због важности овог извештаја, ја сам га у изводу преписао и сачувао, па га као таквог овде доносим:

Сл. 125 — С лева: Милован Ђилас, Филип Кљајић, Мијалко Годоровић и један заробљени немачки мајор у заклону од бомбардовања (Медасковић, 19. марта 1943)

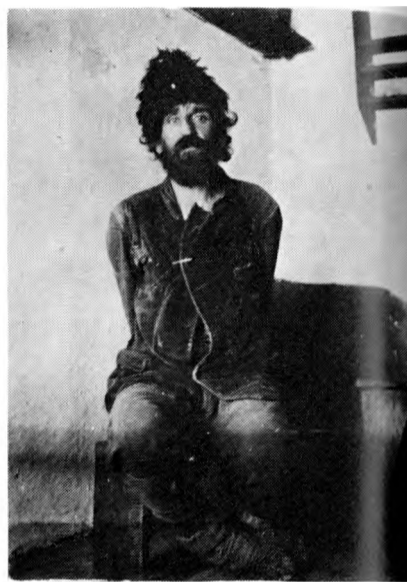
Сл. 126 — Радован Зоговић са својом супругом Вјером (Пољице близу Фоче, почетком априла 1943)

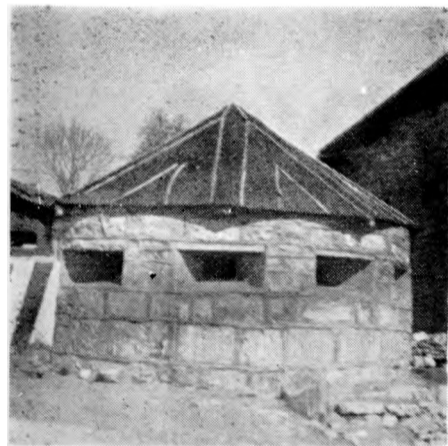
Сл. 127 — Коча Поповић, по преласку наших трупа преко Прења, диктира заповест својој дивизији за даљи покрет. На машини куца Дара Ђетковић (Медасковић, 18. марта 1943)

Сл. 128 — Захид Хавић, хоџа из Фоче, муслиман-аерски референт I пролетерске дивизије (Пољице близу Фоче, 28. марта 1943)

Сл. 129 — Заробљени четник Теофановић (Пољице, почетком априла 1943)

Сл. 130 — Италијански бункер у Гаџком (20. априла 1943)

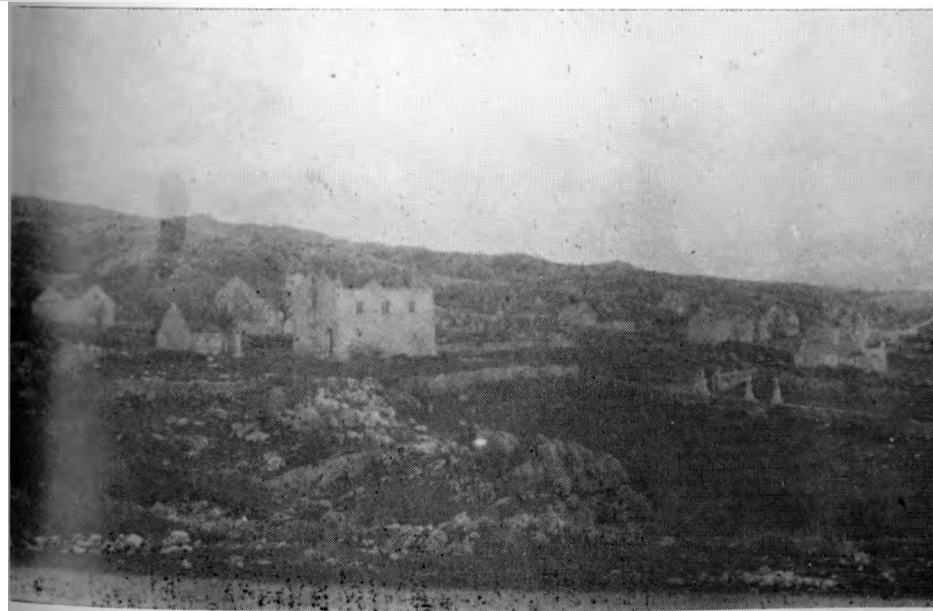

Сл. 133 — Сава Ковачевић, командант
III дивизије, у бици на Сутјесци у
којој је погинуо 13. јуна 1943)

Сл. 132 — Партизанска кухиња у бици
на Сутјесци (Хрчавка, 9. јуна 1943)

Сл. 134 — Згариште села Грачанице у околини Гацка (10. априла 1943)

Сл. 135 — Врховни командант НОВ друг Тито рађен на положају Милин-
кладе, 9. јуна 1943. године; поред њега је председник АВНОЈ-а др Иван
Рибар (Боговићи, 20. јуна 1943)

Сл. 136 — Рањеници и тифусари за време пете непријатељске офанзиве

Сл. 137 — Пионири Бирча (источна Босна) преносе рањенике

Сл. 138 — Група партизакских руководиџаца у Војводини; у првом реду: Стеван Дорошки, Јован Поповић, Јован Веселинов-Жарко, Саво Оровић, Мира Морача, Стеван Јовичић-Максим, Ђорђе Бошковић-Бата; у другом реду: Геза Тиквицки, Срета Савић-Коља, Павле Геренчевић, Никола Груловић-Коста, Аним Груловић-Слободан, Петар Рељић, Станка Веселинов, Лука Мркшић и Љубинка Милосављевић (Фрушка гора, 18. јуна 1943)

Сл. 139 — Штаб III војвођанске бригаде; с лева: Артур Хрибар-Аца, нач. штаба; НоЕак Атанацковић-Дугачки, зам. команданта; Петар Матић-Дуле, командант; Еора Иванишевић, пол. комесар и зам. пол. комесара Урош Остојић-Ђетић; напред седе: командант и начелник Главног штаба Војводине Аним Груловић-Слободан и Саво Оровић

Сл. 140 — Официрска школа Главног штаба НОВ Војводине (Бешеновачки
Прњавор, 26. јула 1943)

Сл. 141 — Бор као партизанска осматрачница,
у одсуству црквених торњава које су Немци
порушили (Прњавор, августа 1943)

Сл. 142 — Бачко-барањски одред; у средини: командант и начелник Главног штаба НОВ Војводине, пред одлазак у Бачку (Фрушка Гора, 16. августа 1943)

Сл. 143 — Сахрана Рагинке Витасовић-Лебарник — „Лепењце“

„... III батаљон (крагујевачки) је упао у с. Главатичево, а да није био примећен од непријатеља. У селу се налазио ратни суд и омладински комитет за пропаганду линије Драже Михаиловића и за борбу против дезертерства, осим осталих четничких снага. Батаљону је успело, захваљујући постигнутом изненађењу, да похвата тај комитет и да опколи зграду у којој се налазио ратни суд, док су остале четничке снаге биле разбијене и најурене. Чланови суда: др Андрић из Београда, главни организатор Ј.Р.О. и повереник Драже Михаиловића и Сретен Шантић, ваздухопловни поручник, ађутант неког команданта корпуса (дошао из Француске у лето 1942). Ови се нису хтели предати услед чега су наше јединице запалиле кућу у којој су исти изгорели (Шантић је извршио самоубиство на вратима зграде). Заробљени омладински комитет сачињавало је 7 чланова, већином из Васојевића и других покрајина Црне Горе, по један из Србије и Херцеговине. Том приликом батаљон је имао једног мртвог и два рањена. Заплењено је 15 пушака, 2.000 метака, 1 револвер и друге ратне спреме...

Око 6 часова 17. ов. м. оба батаљона (I и II батаљон) у колони по један поседала су косе источно и југоисточно од с. Ћесим. То је био управо моменат када је непријатељ јаким онагама наваљивао на јединице X бригаде, када је успео да их одбаци протерујући их према Липети. Ми смо се приближили непријатељу на одстојање ватреног дејства отварајући брзу паљбу из свих аутоматских оруђа, са 6 тешких митраљеза и 28 пушкомитраљеза. Непријатељ је био изненађен, збуњен, не схватајући шта се дешава и читавих 15 минута остаје главнином укочен трпећи бочну и позадинску ватру, а да не реагира ни једним метком. Тек касније отпочело је масовно бекство. Гомилале су се неорганизоване групе бежећи час у једном час у другом правцу, не покушавајући да дају ни најмањи отпор, или да организују повлачење. Тако смо читавих пола сата тукли пуном паљбом из свих оруђа ту огромну обезглављену масу. Непријатељ је панично бежао према с. Г. Зимље. Иако је да га одсече, наша лева побочница, запленила т. бацаче и тукла непријатеља у бекству паљбом из три тешка бацача. Нисмо успели да одсечемо одступницу због великих јаруга које су нас раздвајале, као и због брзине којом је непријатељ бежао после првог удара. На пола сата пре нашег уласка у с. Ћесим побегао је четнички штаб на челу са Бајом Станишићем и др... У овим борбама непријатељ је имао око 100 мртвих и знатан број рањених. Заробили смо 51 непријатељског војника међу којима 6 Италијана, — који су били на тешким бацачима, двојица од ових предати су штабу дивизије, а четворицу је задржала хируршка екипа II дивизије. Запленили смо 7 тешких бацача од којих два неисправна, један тешки митраљез и 3 пушкомитраљеза, 5.000 метака калибра 7,9 мм и друге спреме, хране и одеће. Наши губици: 1 лакше рањен. Јачина непријатеља на овом сектору била је око 2.000 четника (7 бригада) под командом Баја Станишића ...

Наше јединице су убрзаним маршем поселе положаје на коси Присоје — к. 1345 и Ковачеву главу. Док су наше јединице запоседале те положаје, непријатељ се рокирао у десно и посео јачим снагама к. 1403 — Сиљевац к. 1447 и Честаљево к. 1334, а јаким колонама је пошао према Трескавици постављајући се на линију Лукавац — Орла кук — Кутски град. Са таквим распоредом непријатељских снага положај наших јединица био је врло тежак. Непријатељ је држао доминантне положаје, затворио наш правац према Калиновику и ефикасно тучао наше положаје на којима није било никаквих заклона — отворена снежна коса. При првом контакту са непријатељем видело се да су његове снаге јаке и упорне. Непријатељ је већ пре подне отпочео са нападима на целом сектору. Први напади са јуришима извршени су на јединице II далматинске бригаде, које су успеле да одбију непријатеља уз велике губитке по њега. Други напад непријатељ је пренео на лево крило II далматинске и успео да потисне тамошњи батаљон. То је био одлучујући тренутак, јер овлађивањем тих положаја непријатељ би одбацио све наше снаге, набацујући их у јаругу тако да би последице биле врло тешке. Тада је наш II црногорски батаљон са невиђеним херојством читаве јединице као целине, под руководством штаба батаљона, на челу са замеником команданта, другом Војом Грујићем, извршио јуриш на непријатеља који је излазио на положаје напуштене од IV батаљона II далматинске. Једна чета II батаљона извршила је бочни покрет тако да су се у моменту јуриша остале две чете нашле пред

непријатељем на 30 метара. Батаљон — читав — извршио је силовит јуриш обухватно са три стране. Борци су се сударили прса у прса. Непријатељ је сломљен и натеран у бекство. На месту су остала 42 мртва четника, међу којима три командира. Ми смо имали 7 мртвих и 8 рањених. Тада је погинуо Воја Грујић, заменик команданта, погинуо је на челу батаљона у јуришу, пуцао на непријатељску масу из машингевера. Јачина непријатеља била је око 600 — јуришни одред Павла Ђуришића. Овај моменат је у ствари одлучујући у борби са четницима на Калиновику. После тога јуриша борбена способност непријатеља је ослабила, његова упорност нестала. Непријатељ је касније на положаје наших јединица извршио у току ноћи још пет јуриша, али ни једном приликом није успео да напредује ни једне стопе. Ми смо извршили четири јуриша и успели да овладамо к. 1447, 1334 и 1403...

Оцена: борба на сектору Калиновика спада међу најтеже борбе које је наша бригада имала до сада. И у току борбе са упорним и одморним непријатељем, бројно много надмоћнијим, наше јединице су оправдале поверење. А II црногорски батаљон је, једном речју, превазишао самог себе. У тој борби он је био величанствени пример масовног херојства, од руководећег кадра, до нишанције на тешком митраљезу, који се налази у стрељачком строју и у моменту јуриша скида митраљез са постоља, устаје и туче са руку на 50 метара. Други батаљон је заслужио сваку похвалу. Одбио је шест узастопних јуриша и извршио четири успела...

Друг Тито, колико год је био задовољан овим великим успехом у разбијању четника, толико је био дирнут вешћу о погибији главног хероја ове победе Воје Грујића, тако да није хтео да чује позив на вечеру, но је испред штаба нервозно шетао изговарајући речи пуне искреног бола: „Убише ми бандити онаквог команданта!”

Ја сам пратио рад I пролетерске бригаде и њене победоносне борбе са четницима у правцу Невесиња и Калиновика и веома сам био одушевљен колико вештим командовањем Данила Лекића, толико његовим зналачки написаним извештајем, па сам команданту дивизије другу Кочи том приликом рекао: „Море, овај твој командант претходнице (I пролетерске бригаде), Лекић мени изгледа да је после тебе и Пека један од најбољих команданата”. На то је Коча одговорио: „Не после Пека и мене, него заједно с нама, јер смо ми тројица стари и равни другови и по школовању, и по учешћу у шпанском рату и у нашем народноослободилачком рату“. Овај скромни и непристрасни Кочин одговор веома ми се допао, јер га приказује у најлешем светлу као команданта и као човека уопште.

Овде у Медасковићу снимно сам Ђида, Фићу, Плавог и заробљеног немачког мајора испод пећине за време непријатељског бомбардовања (сл. 125). Снимно сам и Кочу како диктира заповест (сл. 127).

20/21. марта. ■— Медасковић — Борачко језеро.

Из Босанске крајине су стигле вести да су ослобођени Дрвар, Б. Петровац, Б. Грахово, Добрљин и да се стеже обруч око Гламоча, Ливна, Санског Моста и Бихаћа.

25. марта. — Борачко језеро - с. Дољани.

Ових дана (око 22. марта) умро је у болници II пролетерске бригаде у близини Калиновика Стојан Церовић. Пао је с коња онако болешљив, угрувао се и ускоро затим умро. Зажалио је само што није дочекао слободу која је на видiku. Стојан је био диван човек, по васпитању прави центлмен, а по карактеру достојан потомак легендарног војводе Новице Церовића (био му је унук).

Негде у исто време умрли су од пегавца др Радоје Мијушковић и Милинко Кушић, комесар II дивизије (извршио самоубиство у бунилу). Обојицу сам познавао као истакнуте руководиоце и људе од велике вредности.

26. марта. — Дољани — Калиновик.

Са ослобођењем Калиновика и, негде у исто време, Невесиња пала су главна упоришта четника који су толико потучени и разбијени да вишг никад неће представљати неку озбиљнију војну снагу. Сам Дража Михаиловић побегао је из Калиновика преко Санџака у Србију са својих 20—30 пратилаца. А Блажо Ђукановић је преузео команду од Баја Станишића, кога су његови четници назвали „баксуз Бајо“ и од војводе Павла Ђуришића, да би спречио расуло „националних снага“. И у том циљу издао је наредбу, у којој безглаво бежање четника испред неодољивог налета партизана назива „повлачењем по плану“:

НАРЕДБА БР. 97

КОМАНДАНТА ГЛАВНЕ НАЦИОНАЛНЕ КОМАНДЕ ЗА ДАН 27. МАРТ
1943. ГОД.

Комунистичке снаге, гоњене од њемачких и италијанских трупа и притијешене снажним налетом наших националних снага у долини Неретве, нашле су јединог спаса да се пробијањем фронта извуку из страшне — по њих — ситуације. Да не буду сви похватани у долини Неретве, пробили су се код Зимља (код Невесиња) и снажним налетом утопљеника који се дави, не прејајући од жртава, успјели су да приморају наше трупе на повлачење.

Ово повлачење националних трупа пуковника Станишића и капетана Ђуришића извршено је по плану и они су заузели погодније положаје за борбу...

Наше трупе под командом пуковника Станишића налазе се на јаким положајима код Гацка. Трупе Ловћенске бригаде затварају правце који воде к Бањанима и Оутној Рудини. Одред мајора Јоксимовића у јачини од 3.000 људи затвара правац ка Голији и Пиви. Нове наше снаге у јачини четири четничка батаљона, једног батаљона Цеклићана, Љуботићана и Цетићана, једног батаљона жандармерије од 400 људи — укупно 2.000 људи, упућују се правцем Никшић — Горанско.

Два батаљона из Катунске и Ријечке нахије у јачини од 1.000 људи упућени су правцем Грахово — Вилусе.

Преузимајући команду над овим трупама

н а р е ђ у ј е м

1) Да се изврше све потребне припреме и да се трупе снабдеју са свима потребама. Уколико се буде имало могућности, људство ће се снабдјети са вешом и осталим потребама од својих кућа.

2) Одржати потпуни ред, мир и спокојство. Дисциплина мора да буде чврста и снажна. Покорност старешинама безусловна.

3) У Никшићу ће се формирати Пријекс војни суд, који ће по кратком поступку кажњавати све оне који се огријеше о прописе Војно-казненог законика.

4) Ступање у редове добровољаца није само добровољно већ и обавезно.

5) Сваки рад уперен противу интереса Националног покрета има се драконским мјерама сузбити. Крваве тековине Националног покрета, мир и спокојство народа, морају се по сваку цијену очувати.

6) Свако неизвршење наређења и самовољно одступање са положаја биће казнијено смрћу.

7) Проношење неистинитих и алармантних вијести, као и свако потпомагање комунистичке акције — казниће се смрћу.

8) Комунисти се не смију пустити на територију Црне Горе, већ се имају енергично сузбити и уништити.

Горње наређење има се безусловно извршавати.

Командант Ђенерал,
Блажо М. Вукановић

У борбама за ослобођење Невесиња погинуо је Перо Ђетковић, командант III дивизије и један од најбољих наших војних руководиоца.*) Као таквог упознао сам га у трећој непријатељској офанзиви.

Пропасть четника на домаку Невесиња и Калиновика и у даљим борбама под ударцима I пролетерске дивизије у садејству са II далматинском бригадом потврђује заповест врховног команданта друга Тита која гласи:

„У име Врховног штаба изражавам признање и захвалност борцима, командантима и политичким комесарима I пролетерске бригаде за сјајно извршење задаће, за храброст и чврстину у бојевима код Главатичева, Калиновика, приликом пребацивања преко ријеке Дрине и у борби са Италијанима на сектору Дрина — Чајниче. У тим бојевима ви сте показали такав хероизам и јунаштво којим се поноси сва наша војска. Исто тако изјављујем признање и захвалност команданту ове бригаде Лекићу Данилу за вјешто руковођење операцијама бригаде“.

27. марта. — Калиновик — Јелашце.

28. марта. — Јелашце — Пољице.

На путу за Пољице сликао сам Павла Савића, а у Пољицу хоу Ха-вића из Фоче. (Сл. 122 и 128)

Наше јединице се спремају за форсирање Дрине, што је врло тежак задатак, јер је вода велика и брза, а непријатељска посада бројна.

Овде је једног дана дошао из штаба VII дивизије, која се налази код Трнова, Радован Зоговић да обиђе своју другарицу Веру која ради у штабу II дивизије (сл. 126). Уз пут је набасао на једног чупавог четника, склептао га и ухватио као зеца. Довео га везана, разуме се. Беда једна која карактерише целу четничку багру. То је био келнер Теофановић, мислим из Травника. (Сл. 129)

Овде су стигли др Никола Николић и Фране Фрол који су срећно измакли из логора смрти у Јасеновцу заменом за заробљене усташе. Они су причали о усташким зверствима у овом злогласном логору, по ужасима равном осталим фабрикама уништења, које су Немци подигли за истребљење народа, у првом реду Словена, јер су им стајали на путу освајања „животног простора“: логору равном Мајданеку, Освјенциму, Бергену, Бухенвалду, Гусену, Маутхаузену, Дахау и многим другим, у којима је десетине милиона невиних људи, жена и дече уморено глађу и жеђу, смрзавањем, вештачким ширењем епидемија, плинским коморама, циклонским хелијама, крематоријумима за мртве и живе и хладним и ватреним оружјем. Они су донели и једну књижицу о јасеновачком логору, из које сам узео за свој дневник одељак „Крематориј“, као илустрацију ове људске касапнице:

*) За команданта III дивизије одређен је Радован Вукановић.

„На јасеновачкој станици стају возови и истоварују робље осуђено да умре у јасеновачкој клоаници. Истоварују возови људе који ће ускоро бити мртви, а утоварују опљачкане ствари, робу оних који су већ мртви.

И јасеновачки логор има „Црну Марицу“ чија сирена увек наговештава покољ и смрт... У „Црну Марицу“ стајало је до 40 лица. Сви доведени завршавали су у „керамици“. И људи, и жене, и дјеца... Пећи су радиле на смјену. У сваку стајало је одједанпут по 40 људи. Људе су убијали маљем, гвозденом шипком, клали, некад живе и полуживе бацали у пећ. Два транспорта дневно. Густ дим ишао је кроз велики фабрички димњак и пробијао кроз кров. Смрад спаљеног људског меса допирао је до Јасеновца. Сви су знали шта се ради у циглани ...

Усташке звјери кољу дјецу пред мајкама, врше мучења каква ниједна машта не може да замисли.

Силовање жена врши се навелико на првом спрату у згради циглане гдје се налази цивилна управа логора. Та управа има тих дана да изађе напоље док се „истрага“ не спроведе. Усташе изведу неколико лепших жена и тада трају оргијања по неколико дана. Те исте жене усташке звјери по задовољењу убијају...

Капацитет пећи на 24 сата — око 160 жртава.

Пенео је бацан у глиб код циглане. У њему су се могле распознати и коске“.

7. априла. — Пољице — Калиновик (за III дивизију).

С обзиром да III дивизија наступа у правцу Црне Горе, мене су из Врховног штаба упутили у штаб ове дивизије као војног саветника, јер познајем тамошње прилике. У Калиновику смо преноћили код породице Цамбић, коју смо познавали из 1933. године када сам овде боравио као слушалац Пешадијске официрске школе или „Школе гађања“, како су је обично називали.

Данас су наше јединице извршиле прелаз преко Дрине, што је велики подвиг, с обзиром на јаку непријатељску одбрану и недостатак превозних пловних средстава. Прва пролетерска дивизија се пребацила преко Дрине код Устиколине. Најпре је прешао на једној сандолини смели омладинац Анте Раштегорац, који је успео да по мраку изненади четнике и да убаци бомбе у њихов бункер. Тако је омогућио долазак појачања, стварање мостобрана и даље одбацивање непријатеља од реке.

Друга пролетерска дивизија форсирала је Дрину код Фоче. Она је олакшала свој подухват извршењем прелаза реке по сванућу, када Италијани и четници то нису очекивали.

8. априла. — Калиновик — Плужине.

У Улогу смо били на ручку код једне партизанске јединице и продужили даље по доста лепом времену, али кад смо ишли преко висоравни Мориња ухватила нас је страховито хладна мећава, тако да сам се побојао да не настрадамо као сватови бега Лакеша, који су ту листом изгинули од хладноће, а баш смо прошли поред њиховог гробља („Сватовско гробље“), које је подсећало на суровост ове планине. При том није било искључено да набасмо на неку четничку заседу, као Павле Ковачевић и Миро Попара баш у ово доба прошле године у селу Слато код Невесиња. Али та могућност је обична ствар при сваком покрету партизана, јер се увек налазе у простору угроженом од окупатора и домаћих издајника, па се на то навикло.

У сами мрак смо једва живи, мокри до голе коже и промрзли до кости, стигли у Плужине. Ту је био штаб већ расформиране IX далматинске ди-

визије, код кога смо се окрепили и задржали и сутрадан због лошег времена, Другови Вицко Крстуловић (командант), Јосип Шкорпик и Јерко Радмиловић указали су нам другарску пажњу и гостопримство.

10. априла. — Плужине — Гацко.

Штаб III дивизије сачињавали су: командант Радован Вукановић, политички комесар Радомир Бабић, начелник штаба Руди Приморац. Овај штаб је чинио утисак једне солидне војне команде.

Сместили смо се на стан у кућу Милке Кекић која је имала сина у четницима. Ту су били резервисали становање већници АВНОЈ-а Мирко Вешовић и Младен Ивековић, али је у међувремену Мирко погинуо, а Младен је нашао други стан.

Ротанда
У кући Милке Кекић соба је
Заврета за вијешнике
Ево јединице одбора АВНОЈ-а
Младен Ивековић Вијешник
5-IV 43 Мирко Вешовић

Факсимил последњег рукописа Мирка Вешовића, књижевника
и већника АВНОЈ-а (5. априла 1943)

Они су имали да заједно пођу на неке зборове по оближњим селима, али су се у последњем моменту предомислили и пошли у разним правцима. Младен је пошао у Фазлагина Кулу, а Мирко на супротну страну. То је било 6. априла.

Мирко Вешовић је ишао у пратњи Гојка Окиљевића и у селу Платици су наишли на четничку патролу коју је предводио неки наредник Милошевић. Мирко је убијен плутоном из заседе, а Окиљевић је успео да побегне.

Колико су ликовале четничке банде због убиства Мирка Вешовића види се из ових редака капетана Ивана Ружића које је писао своме колеги из чије су јединице биле убице наредник Милошевић и други четници у заседи:

„Брате Павле, твоја данашња борба и постигнути резултати представља успех првога реда. Ти и твоји четници сте постигли велики успех. Њихови и твоји данашњи подвизи биће још ноћас предати преко телефона у Пивском манастиру Војводи Ђуришићу и Г. Министру да Вас забележе и заслужено награде“.

Из архиве штаба II дивизије преписао сам извештај Обавештајног центра V црногорске бригаде о хватању четника који су заробили и предали Италијанима у Невесињу на стрељање наше истакнуте руководиоце, Павла Ковачевића и Мира Попару.

Херцеговачки крволочни четници су из заседе убили и другове Драга Алексића и Лазара Перишића. Та погибија оплакана је и опевана у народној песми.

ПОГИБИЈА ДРАГА АЛЕКСИЋА И ЛАЗАРА ПЕРИШИЋА

Поповићу Милораде,
кукавице тако раде;
убила је твоја стража
Слијепчевић друга Блажа

И два млада пролетера
најбољега карактера —
друга Драга Алексића
и Лазара Перишића

Друг је Драго, право реци,
рањен био на Сутјесци
и лежао под ранама
крај Сутјеске у горама.

За пунија десет дана
хранио се листом с грана
и умиво росом с траве
ране тешке и кржаве.

Кад је Драго поћи мога
про Врачара крвавога,
шћаше Драд-о да се мане
про Сомине за Бањане.

Кад Гатачком дође пољу,
ђе четници браћу кољу,
ту га сретe једна тројка
плаћенија крволока.

Мјесто да му ране лече,
немилосно њему брече;
мјесто газе и мелема
крвнички се метак спрема.

Издајничка пушка прасну
укиде му младост красну.
Слава Драту Алексићу
и Лазару Перишићу!

По собама и ходницима касарне у којој је била смештена италијанска посада у Гацком, било је исписано много оваквих и сличних парова: „СгесЈеге, ОћћесНеге, Сотћа1лге“; „Ке1 сотћа1лтеп1;о сМ езна, сас1е“; „ОнапсЈо а11а Ра1;па з1е с1а1;о ШИо, поп зг е с1а1о апсога аћ1>а51;апса“; „ДЈпа (Зел1е пп^Ноп агт1 рег 1а УИ.Лопа е 1а зе\$ге1егга. Тас1!“ И то им је добро, али остало не ваља, јер је било и врло бесмислених плаката и зававања смешним хвалисањем, као:

- срп и чекић прободен са три ножа (немачки, италијански и јапански) кржави;
- италијанска артиљерија немилосрдно туче руске тенкове;
- гомила уништених руских тенкова као челик за израду новог оружја;
- карикатура Черчила и Стаљина како се „лудо“ смеју уображеној победи.

Ови плакати пропраћени су следећим „Вијестима из свијета

ТАЛИЈАНСКО ТОПНИШТВО У БОЈУ ПРОТИВ РУСКИХ ОКЛОПНИХ КОЛА НА ДОНУ

У лудој нади да постигну и ове године успјехествене прошле зиме, Руси су бацили у борбу и повели у навалу против положаја Осовине све њихове најбоље војске, подржаване од снажних постројења оклопних кола.

Особиту жестину су попримили совјетски напади дуж читавог бојишта, што га држе чете талијанске војске, које су побједоносно сузбиле све непријатељске навале, поразно уништиле сву силу руских оклопних кола. Голема средства тих борбених кола узалуд настоји пробити гвоздени обруч одбрамбених положаја талијанских чета. Топови немилосрдно погађају те челичне немани, обарајући их својим точним и убојитим зрном. Славни топници остају чврсто на њиховим бојним положајима чак и онда, кад им се непријатељ опасно приближи, угрожавајући те положаје, пред којима се гомилају хрпе онеспособљених и запаљених непријатељских оклопних кола.

Руси, Енглези и Американци добављају Осовини челик за оружје.

Совјетске војске, големом колико и узалудном употребом безбројних оклопљених кола, добавиле су Осовини непрегледне количине најбољег челика, којим се сада служи Италија и Њемачка у производњи убојитих оружја, те с овим онемогућавају сваки успјешан напор непријатеља на свим бојиштима рата.

На руском бојишту као и у Африци изгубили су непријатељи Осовине на тисуће оклопљених кола, наоружаних аутомобила и аутомобилних средстава, те је све ово големо ратно твориво прикупљено и упућено у велике творнице и талионице сила Осовине да се употреби за производњу новог оружја.

На тај начин, сав онај челик што су га савезници произвели, обраћа се сада против истих савезника, угрожавајући их својим знатним доприносом у извојштењу оне побједи Европе над њима, која не може изостати.

А карикатура Черчила и Стаљина како се смеју пропраћена је овако:

„Глуп се свагда и свему само смије. Али се смијех бездушних и лудих може врло лако и посве ненадано претворити у и те како горки плач“.

Ово овако преведено на српскохрватски језик сигурно је намењено за пропаганду код усташа, а овде у Гацку нарочито код четника, које предводи италијански верни сарадник поп Перишић. И та пропаганда није била без резултата.

18. априла. — Гацко — Невесиње — Фојница.

Одвезао ме један добар партизан мотоциклиста из штаба дивизије, коме нисам име забележио. Хтео сам да видим некога од многобројних познаника и пријатеља у Невесињу, где сам пре рата шест година службовао као командант детаптаног батаљона и места, али скоро никог нисам нашао, јер су многе убиле усташе, а остали отишли у четнике или се склонили у Мостар док се око Невесиња воде борбе.

20. априла. — Један италијански авион је митраљирао кућу у којој сам становао тако прецизно да су меци прошли кроз крозор испред којег сам обично седео за столом. И да мало пред тим случајно нисам изишао из собе вероватно бих тим рафалом био погођен. Мора да је авион предводио четник, познавалац куће, иначе нишанција митраљеза не би гађао баш у тај прозор.

24. априла. — Данас сам написао Невесињцима, преко начелника штаба IX дивизије ЈБубише Урошевића, писмо које прилажем.

ПИСМО НЕВЕСИЊЦИМА

ДРАГА БРАЋО, ЈУНАЧКИ НЕВЕСИЊЦИ!

Истурчи се плахи и лакоми,
Млијеко их српско разгубало!

Његош

У овим судбоносним временима, када је у питању бити ил' не бити, јер се бије љути бој до истраге између мрака и светлости, ропства и слободе, реакције и напретка, зверства и човечности, фашизма и демократије; води се најкрвавији рат у историји између подивљалих освајачких хорда, под вођством побеснелих паса Хитлера и Мусолинија и слободољубивих народа под вођством мудрих државника Стаљина, Черчила и Рузвелта — узима видног учешћа наш племенити, родољубиви и јуначки народ југословенски са својом херојском ослободилачком војском партизанском, која је у неравној борби са многобројним мрским окупаторима и њиховим слугама, крволочним усташама и четницима показала беспримерно пожртвовање, нанела непријатељима огромне губитке и својим подвизима исписала најлепше странице наше иначе славне историје.

У редове Народноослободилачке војске ступило је и ступа све што паметно мисли и поштено осећа, од радника и сељака до официра и професора, од др Сима Милошевића, професора Универзитета из Београда, до највећег хрватског песника Владимира Назора и до муслиманског првака Нурије Поздерца. То је већ утврало огњи народни устанак, који ће заједно са моћним савезницима Русима, Енглезима и Американцима ускоро извојевати коначну победу и златну слободу.

Још од почетка наше народноослободилачке борбе, ја сам радознано пазио како ће се понети моји познаници, браћа и пријатељи, Невесињци и Херцеговци уопште, очекујући од њих да предјаче као вазда, с обзиром на славне традиције из опеваног невестињског устанка. Али је моје разочарење било велико и жалост дубока када сам сазнао да сте ударили странпутицом. А познајући ваш витешки карактер и жарко родољубље знао сам да се ту ради само о нехотичној грешци: наине, ви сте у недоумици замислили да је прави пут баш та странпутица којом су вас повели и завели самозвани вође, било из личних рачуна било што ни сами нису умели да се правилно одреде. И тако сте пошли у једну такву страшну неприлику да се као четници заједно са фашистичким паликућама, па чак и са усташким кољачима, борите противу своје рођене браће — Народноослободилачке војске, случај који не памти историја. Налазећи се међу вама, ја вас братски, пријатељски и другарски упозоравам на тај смртни грех и позивам саветом да одмах напустите четничке редове, пасивно држање и срамну везу са Италијанима и усташама, па да ступите у редове наше херојске Народноослободилачке војске, те да сперете са себе љагу и задобијете част и славу својих витешких предака, као што су били: војвода Петар Радовић, браћа Гутићи, Кико Стевановић, Бошко Гузина, Богдан Зимоњић и толики други херцеговачки хероји гласовите невестињске пушке, која је инспирисала великог песника Алексу Шантића за ону дивну славопојку Невесињу:

Знаш ли оно гнездо соколова,
Знаш ли она поља од покоља,
Што но су их крвљу благородном
Натапала прса од јунака,
Мушка прса слободна горштака,
Знаш ли тамо оно место славно —
Знаш ли брате Невесиње равно?

Ако бар сад, у дванаестом часу, пођете стопама својих дедова и листом
устанете противокупатора и његових измећара, ви ћете испунити своју свету
дужност према народу и отаџбини и ведре чела уживати слободу и њене-

у пуповима љесковим срца
и у ракилама низ обале мезгра сочи **ударају**
прољеће Крајину зајева као
медовина
оре позадина —
овога ћемо прољећа друшкане као
и ви
у земљу сијати крв и шеницу.
Овога прољећа и срца наша Пупају
спремамо се, није да се валимо
да се у градове свалимо
па да онда крвава аљина
слободна поздравља друга Стаљина
и да на јесен јечам Први
и да Прву слободну шеницу мељемо
Румену од крви

А ви друшкане одатуд натисните
сручите се ко ниско вријеме
и потребите то погано сјеме
па да преко Карпата
загри брат брата.

Е мој Кољкане е Мој Слатки **друшкане**
кад год сам у бусији
мислим на те у Русији
и не може ти казати ово грбаво
слово
колико те Воли Станивук Јово
а сад више ништа него **поздрављам**
барјак Црвени
и Срп и Чекић срмени.
Дува румен развигор
молим Брзи одговор

РАПОРТ ЗА ЈЕЗЕРАНЕ

Чути ћете вјести сада
Скупљене из села, града;
Мало шале, мало смјеха,
Гдје је младост нема грјеха.

Усташе су сила били
Крв су многу они лили,
Ал' што ј' летос није лани,
Сад су јачи партизани.

Павелић је дао знати
Да ћ' четнике браћом звати,
Ако кољу народ редом —
Сложила се рђа с бједом.

Спремио је Хитлер напад
Од истока све на запад,
Ал' га збрко Стаљин друже,
Па сад Хитлер гадно струже.

Почели смо с рогљом само,
Данас свашта већ имамо,
Тенк, топ, три аероплана,
Све то дар је Талијана.

Смислили су Талијани
Да нас туку с аероплани,
Бомби пада киша права —
Мртва оста једна крава.

Рус, Енглез и Американац
У братски се сплели ланац
И фашизму спремили буру,
Биће скоро, јој, по туру.

Слобода је све то ближе,
Талијан из земље склиже,
Четници и све усташе
Знаће како враг се јаше.

Састали се Хитлер, Дуче,
Па сваку своју жицу туче,
Али људи сви говоре:
Састало се зло и горе.

Мусолини бедни Дуче
Павелића за нос вуче,
Али оба бригу муче
Како глава да с извуче.

Борба сад се силна води
И близу смо већ слободи,
Против нас су сви фашисте —
Ал' им гаће **нису чисте.**

За сад доста песме ове,
Други пут ће бити нове.
Певали би **више вама,**
Али има још програма.

Војо Николић и Никола Поповић, при пролазу ових дана преко Гацка из Црне Горе за Врховни штаб, причају да су прилике у Црној Гори сада врло добре и народ радо очекује повратак наших јединица из Босне.

У Гацком су Италијани оставили за успомену бункере, а у околини Гацка згаришта, по којима су прозвани „паликуће" (сл. 134 и 130). А у близини овог места је била Фазлаглића Кула, муслиманско усташко упориште слично Борчу, али је много боље прошло од Борча.

29. априла. — Гацко — Михољаче.

На путу бомбардовање из ваздуха и борбе с четницима. У Михољачу се задржали цео дан 30. априла.

1. маја. — Михољаче — Пивски манастир.

У манастиру се сместио цео штаб III дивизије и остао ту читаву недељу дана, уживајући лепо гоетопримство игумана Илариона Мијатовића, родом из Нештина у Срему. Он је као симпатизер партизана премештен овде из манастира Мораче. И одиста је био врло напредан и добар човек, што га је стало главе, јер су га доцније Немци по оптужби четника убили.

Из манастирске књиге посетилаца узео сам ове податке:

Дана 15. децембра 1942. године посетили су манастир четнички главари Захарије Ив. Остојић, мајор Југословенске војске у отаџбини; Миодраг Б. Балшевић, мајор Југословенске војске у отаџбини; Боривоје С. Радуловић, мајор Југословенске војске у отаџбини; Радомир Бекић, војвода златиборски и Мусакадић А. Фехим, капетан I класе.

Ови су овуда тада прошли за Далмацију.

Дана 4. марта 1943. године на путу за Херцеговину — да би се борили с партизанима — и у књигу су се уписали:

Војин М. Андрић, ђак-поднаредник; Светозар В. Илић, ђак-наредник; Михаило Н. Радовић, ђак-редов; Бранко Н. Мартиновић-Кец, ђак-редов; Драгутин Кићовић, ђак-наредник; Владимир Павићевић, ђак-редов; Лазар Максимовић; Душан Бановић из Рогатце; Мирко Радић из Мркоњић-Града; Бранко Коларевић, потпоручник из Цетиња; Петар Вукмировић, редов-ђак из Цетиња; инг. Милорад М. Влаховић, потпоручник из Колашина; Божидар И. Делевић, студ. права из Берана; Велимир Зечевић, редов-ђак из Берана; Мирко Митровић, редов-ђак из Никшића; Никола Томић, редов-ђак из Шавника; Радомир Вукчевић, редов-ђак из Подгорице; Бранко Г. Дрљевић, редов-ђак из Колашина и Вуко Н. Поповић, свештеник, арх. намесник, Колашин.

Пивски манастир је грађен 1573—1574, а завршен 1586. године (сл. 131). О његовом постанку постоји предање:

Два брата Гаговића, Петар и Никола, пошли су у Цариград и тамо се Никола потурчио и доцније постао босански везир, а Петар се заклужерио. Једном приликом је Петар пошао у госте код свога брата везира који му се жалио да га гризе савест што се проверио и питао брата како би могао тај грех искупити. Петар му је предложио да направи манастир у њиховом родном месту, што је он и учинио. Међутим, Петар у њему није остао, већ је под претњом Турака морао да иде одатле и пошао је у Свету Гору, где је остао до смрти.

О томе је постојала и лепа народна песма. Први стихови су јој:

Полећела два сокола сива
Од извора Пиве валовите;
Долећела у Стамболу граду,
На дивану турскоме султану.
То не била два сокола сива,
Већ то била два брата рођена:
Једно Петар, а друго Никола
Од крваве куће Гаговића.

Штаб III ударне дивизије издао је саопштење о борбама на Јаворку и на Гвозду 3. маја 1943. године:

„На простору Јаворак — Сурдуп убијено је 450 италијанских официра и војника. Заробљено је 500 италијанских војника и официра, 200 четника прешло је нашим јединицама.

На Гвозду разбијен један италијански и два четничка батаљона.

Заплењено и уништено:

7 тенкова, 4 топа, 20 камиона, 2 луксузна аутомобила, 2 мотоцикла, 2 радио-станице, 40 тешких и лаких бацача, 70 тешких и лаких митраљеза, 800 пушака, 5 вагона артиљеријске, бацачке и пушчане муниције, 20 револвера, 200 мазги, 10 јахаћих коња и велике количине остале спреме.

Наши губици: 3 мртва и 21 рањени друг.

Наше јединице гоне непријатеља према Никшићу и неке се јединице налазе пред самим Никшићем.

У овим борбама су учествовале II пролетерска и IV и V црногорска бригада".

Баш ових дана смо читали у нашој штампи речи друга Хрушчова које је о Првом мају изрекао уз похвалу нашој народноослободилачкој борби:

„Најлепше искуство борбе, најефикаснији начин отпора, пример оружаног отпора показали су патриоти херојске Југославије. Родољуби ове земље дали су пример свима народима окупиране Европе како се треба борити са непријатељем. То су баш они, партизани Југославије, умели да искористе племениту иницијативу и искуство борбе партизанских одреда на територији Совјетског Савеза која је привремено окупирана од Немаца. Иницијатива југословенских патриота током рата наишла је на најшири одзив и у другим поробљеним земљама. Партизански покрет, који је почео у Југославији, пребацио се у Грчку, Норвешку, Француску, Пољску, Белгију и остале поробљене земље“.

Овако ласкаво признање једног истакнутог совјетског руководиоца испуњавало нас је поносом и подстицало на истрајност и упорну борбу са окупаторима и њиховим помагачима до коначне победе.

Овде, у Пивском манастиру, једног дана сам присуствовао операцији када је др Исидор Папо одсекао ногу изнад колена рањеном партизану, јер је од ране на доњем делу ноге дошло до гангрене*). Операција је извршена на столу, у приземљу манастирске зграде, примитивним хируршким средствима и са недовољно опијума, тако да се рањеник много мучио. Али је спретни Папо ипак све добро обавио. Чудио сам се зашто је доктор пре операције ваљда седам-осам пута опрао руке млаком водом и сапуном. Објаснио је да је то нужно како би се избегло инфицирање ране, тим пре што нема потребних дезинфекционих средстава. Не знам шта је даље било са овим нашим тешким рањеником и жалим што му нисам име запамтио или забележио.

8. маја. — Пивски манастир — с. Пишће.

Био сам одређен да се као делегат Врховног штаба преместим у штаб II пролетерске дивизије, пошто је она наступала према моме племену Васојевићима. Путовао сам заједно са другом Младеном Ивековићем, чла-

*) Тада није било пеницилина.

ном Извршног одбора АВНОЈ-а, који је пре пола године једва изнео живу главу из злогласног усташког логора у Јасеновцу. Он је врло фина интелигенција, ватрени револуционар и врло добар друг. У Пишћу смо преноћили, па је сутрадан Младен пошао у Бањане, а ја за штаб II дивизије.

9. *маја*. — Састао сам се с Пеком и Митром на Пивској планини. Преноћили смо у кући Лазара Цицмила (оца Обрадова) и били веома лепо угошћени.

Пеко и Митар причају да су слушали како су групе васојевићких четника при одступању преко Пивске планине певале:

Бјела вило, кажи право,
Је л' Оровић Саво здраво.

Тако исто и Обрад Цицмил каже да већина Васојевића не воли више да се бије с партизанима. О мени су говорили лепо (сем појединаца, који су претили: „Платиће нам“) и певали:

Ево зоре, ево дана,
Ево наших партизана.
А пред њима оно ко је?
Оровићу Саво то је.

Мени нису ласкале ове четничке славопојке као такве, али су ми биле драге као сигуран знак да су васојевићки четници најзад увидели колико је погрешан и срамотан пут, којим су их водили малоумни каријеристи Павле Ђуришић, Ђорђе Лашић и други издајници, и да ће се укључити у НОВ за традиционалну јуначку борбу за слободу. Они су доиста то масовно и учинили.

Врховни штаб је упутио апел народу Црне Горе, Боке и Санцака да се више не да заваравати и мобилисати у издајничке четничке редове Драже Михаиловића, Станишића, Лашића и других слугу окупатора, већ да ступа у редове славне и победоносне Народноослободилачке војске.

Тај проглас је сачуван у оригиналу и овде га у целини доносим.

НАРОДУ ЦРНЕ ГОРЕ, БОКЕ И САНЦАКА СЕЉАЦИ, РАДНИЦИ И ГРАЂАНИ!

Послије двије године насиља и пљачке италијанских окупатора, после годину дана најцрњег терора, убистава, батинања и пљачке четника Драже Михаиловића, Ђуришића, Станишића, Лашића и многих других народних издајника и изрода, сада се појавио у Црној Гори најсвирепији непријатељ Славенства: крваве њемачке фашистичке хорде.

Тко је омогућио долазак у Црну Гору овим најсвирепијим крвницима народа Југославије, а нарочито српског народа? Омогућили су долазак њемачких хорди у Црну Гору издајници Дража Михаиловић и његови крволочни официри, који су дали поубијати хиљаде највјернијих синова и кћери црногорског народа, који су вас годину дана најбезочније лагали о уништењу ваших црногорских бригада, које су се с невиђеним јунаштом бориле у Крајини, Лици и Далмацији. Издајник Дража Михаиловић и његови официри организовали су заједно са Њемцима, Италијанима и усташама офанзиву против нас, да би нас уништили. Они су вас насилно мобилисали и потјерали на Неретву да се заједно са вашим највећим непријатељима: Њемцима, Италијанима и усташама борите против своје браће. Што сте видјели тамо на

Неретви? Видјели сте да сте преварени, да се морате борити раме уз раме са усташама и окупаторима против оних који су осветлали лице црногорског и осталих народа Југославије, видјели сте непобједиву народну војску која је код Кошица, Прозора, Вакуфа, Јабланице итд. разбила Њемце, Италијане, усташе и четнике, видјели сте Калиновику чија је околица заливана вашом крвљу, видјели сте бурну Дрину, коју је у недољивом налету прегазила наша непобједива народна војска, видјели сте коначно да је ово била безочна лаж што су говорили горе споменути издајници.

**НАРОДЕ ЦРНЕ ГОРЕ, БОКЕ И САНЦАКА!
БРАЋО ИЗ ЧЕТНИЧКИХ РЕДОВА КОЈИ СТЕ БИЛИ ЗАВЕДЕНИ!**

Њемачки окупатор више не може искористити од наше војске разбијеног издајника Дражу Михаиловића и његове офицере. Лукави Шваба сада вас мами разним обећањима да вас разоружа и пошаље у Њемачку на рад или насилно мобилише на Источни фронт против браће Руса.

Њемци долазе у Црну Гору да хватају људе, као што то чине по цијелој Европи, да их пошаљу у своје фабрике у Њемачку, које су непрестано бомбардоване од стране енглеске и совјетске авијације.

Њемци и Италијани претрцјели су у Африци страхан пораз. Њихова армија је уништена и заробљена у Тунису. Наши савезници: Енглеска и Америка спремају се на Балкан и Њемци сада хоће да у Црној Гори организују отпор против искрцавања, зато се они боје наоружаног народа иза леђа и хоће вас разоружати, опљачкати и отјерати из ваше кршне Црне Горе као своје робље у фабрике и руднике.

Народу у Црној Гори и Санцаку прети иста таква судбина као и народу у Србији, ако се на вријеме не уједине све народне снаге за борбу против окупатора. Ни један способан мушкарац, жена или дјевојка не смије дочекати Њемце код куће. Рађе сви у гору заједно са својом стоком и покретном имовином. Сви способни мушкарци треба да ступе у Народноослободилачку војску, без обзира на то да ли су били до сада у редовима четника или не.

Не дајте се преварити ни од Крсте Поповића који вас зове у своје редове, јер и он ће вас једног дана предати Њемцима да вас разоружају и пошаљу у Њемачку на рад и на фронт. Свака помисао на то да је могуће избјећи ову борбу и бити поштеђен од окупатора јесте узалудна и варљива. Њемачки и италијански окупатори доживљују своје последње дане и хоће да увуку заједно са собом у пропаст све народе које су покорили. Но, ми се морамо борити да заједно са савезницима дотучемо ове крволочне звјери.

НАРОДЕ ЦРНЕ ГОРЕ, БОКЕ И САНЦАКА!

Нека нам ови судбоносни дани, када се крвава фашистичка аждаја налази пред коначном пропашћу, буду подстрек да сви пружимо братске руке и раме уз раме пођемо смјело у бој за свој опстанак и за своју слободу. Знајте да су сва обећања ъемачких окупатора обична превара. То је свиреп и бездушан непријатељ, који има за циљ уништење свега што је славенско. Звјерско убиство 140 ваших синова и кћери у Колашину, које је предао издајник Ђуришић Њемцима, јасно показује што чека сваког оног који падне у шаке ових крволока. Нека ово звјерско убиство најбољих црногорских синова у Колашину запали свети пламен мржње против ових огавних ъемачких крвника. На освету, Црногорци, дигните се у свети и најправеднији бој против нашег вјековног непријатеља.

ДА ЖИВИ НАША НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКА ВОЈСКА!

ДА ЖИВЕ НАШИ ВЕЛИКИ САВЕЗНИЦИ — СОВЈЕТСКИ САВЕЗ, ЕНГЛЕСКА И АМЕРИКА!

ДА ЖИВИ БОРБЕНО ЈЕДИНСТВО СВИХ НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

**ВРХОВНИ ШТАБ
НАРОДНООСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ
И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ**

10. маја. — Пишће — Шавник.

Ушао сам у састав штаба II пролетерске дивизије који су сачињавали: командант Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић и привремено Саво Дрљевић.

Сва тројица су интелектуалци и предратни комунисти. Пеко је шпански борац, а у нашој НОВ руководилац од првих дана устанка са много среће и успеха у ратним операцијама. Назор је лепо то исткао у песми:

ПККО
ПЕКО? — Знам и њега. То је онај, који
У свакоме цепу град освојен носи.
Као јаблан, што се вјетрине не боји,
Узрасте на некој црногорској коси.

Отишо је на Југ, гдје на врховима
Старе мрачне куле у кланац обара;
А за његовијем дугим корацима
Нова се легенда партизанска ствара.

На путу преко Пивске планине, поред дурмиторског огранка зебгт-стог Пруташа, ухватила нас је таква зла мећава да бисмо врлослабо прошли да нисмо потрефили једну планинску колибу, у коју смо се склонили, наложили ватру и сачекали док је непогода прошла.

Тада ми је падала на ум народна песма „Женидба краља Вукашина“, у којој Вукашину пише Видосави, жени војводе Момчила који је живео у своме граду на Пирлитору, брду близу Дурмитора:

Видосава, Момчилова љубо!
Шта ћеш у том леду и снијегу?
Кад погледаш с града изнад себе,
Ништа немаш лијепо виђети,
Већ бијело брдо Дурмитора,
Окићено ледом и снијегом
Усред љета као усред зиме;
Кад погледаш стрмо испод града,
Мутна тече Тара валовита,
Она ваља дрвље и камење,
На њој нема брода ни ћуприје,
А око ње борје и мраморје.

11. маја. — Шавник — с. Милошевићи.

Овде смо преноћили у кући Вељка Жижича чија је сестра удата у Лијевој Ријеци за учитеља Мираша Поповића. Указано нам је лепо гостопримство.

Ових дана се вратио из Албаније Блажо Јовановић кога су ЦК КПЈ и Врховни штаб, 3. октобра 1942. године, из Прозора послали у Албанију са задатком да помогне Комунистичкој партији Албаније и народноослободилачком покрету Албаније. Он је тамо пошао са Душаном Мугошом и Војом Тодоровићем, у пратњи 10—15 бораца-партизана. Дотле су главну улогу у том послу имали Миладин Поповић и Душан Мугоша.

12. маја. — Милошевићи — Боан.

Овде је Пеко једну групу заробљених четника поделио на троје, па изрекао три кратке и одмах извршне пресуде: Стрељање! — У јединицу! — Кући! Онај што је одређен за стрељање „снизао се с ногу“!

Добио сам за пратиоца Крста Кнежевића, родом из Лике, који је био врло добар, поштен и поуздан у сваком погледу. Остао је са мном до краја рата.

17. маја. — Боан — Крња Јела (у кући Стевана Пековића).

Стеван Пековић био је један од истакнутих главара — официра црногорских. Његова кућа и породица импоновале су отменошћу и традиционалним гостопримством.

Једног дана сам их упозорио да боље склоне једно лепо златно перо како га не би неко присвојио. Укућани су ми за то били много захвални, јер им је перо било драга успомена од једног члана фамилије који се налази у Америци. А видело се да се чуде што га нисам ставио у свој џеп, као што би учинили четници да су га приметили.

21. маја. — На Крњу Јелу дошла је ова група Ровчана: Миливоје Булатовић, студент права; Беко Булатовић, пеш. потпуковник; Лакић Булатовић, студент права; Стана Булатовић, сестра Лакићева; Јакша Булатовић, професор и Вукајло Радуловић, ђак средње пољопривредне школе.

Од њих сам забележио ове податке:

„Дана 14. маја 1943. године у Колашин дошли Немци и повели око 150 затвореника на стријељање код пиламе Ђуровића. Поређали их испред три митраљеза и, кад су хтјели да отворе ватру, један одважан човјек, Вељко Крстајић из Пашине Воде код Жабљака, подвикнуо је: „Бјежите браћо!“ На тај поклик скочи он и још њих доста у двије групе преко ријеке, али су многи побијени у бјежању. Успело је њима седамнаесторици да умакну:

Вељко Крстајић из Пашине Воде; Коста Ђурић из Комарнице; Милорад Зарубица из Превије; Милорад Јововић из Забрђа, Пивска жупа; Вук Дацић, из Равне Ријеке (са гвожђима); Жарко Лакетић из Мораче; Милун Јањушевић из Роваца; Вукота Шуковић из Мораче; Лазар Шуковић из Мораче; Бранко Рашовић из Мораче; Милован Радовић из Мораче; Михаило Баковић од Пријепоља; Бубања, рањеник из Васојевића; Недовић из Васојевића; Манојло Дожић из Мораче; Радивоје Марковић из Мораче и Радивоје Бакић из Мораче.

Са Нијемцима приликом стријељања била је једна група четника под вођством Радула Радовића, капетана и Александра Лалића, капетана, који су као приврженици Ђуришића калаузили Нијемцима“.

Ових дана је у борбама код Миљевине погинуо од авионске бомбе Војислав Ђокић који је као мајор био осуђен на 15 година затвора због бунта у Мариборском гарнизону 1933. године. Познавао сам га од борби на Купресу, као и из Војне школе Врховног штаба у којој сам био командант, а он наставник и мој заменик. Ђокић је био одушевљени револуционар, храбар ратник и добар друг. Врховни командант га је мртвог унапредно у чин генерал-мајора, ценећи његове заслуге у миру и рату.

Пошто је битку на Неретви решила у своју корист, Оперативна група наших дивизија наставила је наступање ка Дрини. Разбила је главне четничке снаге и до средине маја ослободила знатан део територије Црне Горе, Херцеговине и Санџака.

ГРАЂАНИ И СЕЉАЦИ ЦРНЕ ГОРЕ!

Ваша лепа земља била је последњих година од свих могућих страних елемената одабрана за поприште њихових себичних борба за власт. Једном су то били плаћеници Москве, који су Вашу земљу хтели изручити бољшевицима, други пут чете честољубивог Драже Михајловића, које су Вашу домовину хтеле ставити у службу великокрпских и енглеских интереса. Но сви су Вас они редом уверавали, да Вашој земљи желе донети слободу.

Међутим Вам они нису донели ништа друго, него ропство и немир, невољу и разарање. Сви су они ишли само за тим, да Вас и Ваше синове, а уједно и Ваше животне намирнице жртвују интересима, који су Вашој земљи посве туђи. Сада Вашу земљу кане опет бацити у нову несрећу. Ваша домовина није им била толико вредна, да ју поштеде својом борбом за моћ. Што питају они, не ће ли последица тога бити глад, очај и уништење!

Ви међутим немате никакве вруће жеље, него да Вас коначно оставе на миру. Ви сте својој земљи и својим брдима привржени великом љубави. До стојни својих пређа, Ви би напокон хтели бити слободни од свих тих Вашој земљи туђих вођа, разних банда као што су Тито и Дража Михајловић, који имаду пред очима само своје себичне циљеве. Ви не желите имати ништа посла ни с бољшевицима, ни с интересима енглеског капитала, ни с великокрпским прохтевима за влашћу.

Грађани и сељаци!

Треба напокон начинити крај са свим тим вечним нередом, уништавањем и разарањем. Ваш тешко искушани народ треба да у својој земљи дође најзад до мира и реда.

Немачка оружана сила је последњих месеци већ многа подручја темељито очистила од сила нереди. Сад долази и у Вашу земљу, да и ту направи мир и ред. Свако треба да опет може ићи за својим мирним послом и занимањем. Свако ко нема ништа заједничкога са побуњеничким бандама, био он које му драго вере, бити ће заштићен. Зато сваком појединцу од Вас управљамо позив, да помаже код тог великог дела смирења. Али тешко онима, који нас код тог дела смирења покушају сметати. Немачка оружана сила уништиће сваког онога, који омета у земљи мир и који честито пучанство смета у његовом мирном раду. Ми Вас зато опомињемо, да се клоните сваке суратње с Дражом Михајловићем и с комунистима.

Грађани и сељаци!

На Вама сада лежи, хоћете ли коначно добити мир, за којим већ тако дуго чезнете. Спознајте што Вам налаже овај час и припомогните код тога, да код Вас опет завлада мир и спокојство и да свакога прође воља, да у Вашу земљу изнова уноси јад и невољу.

ПСК/76

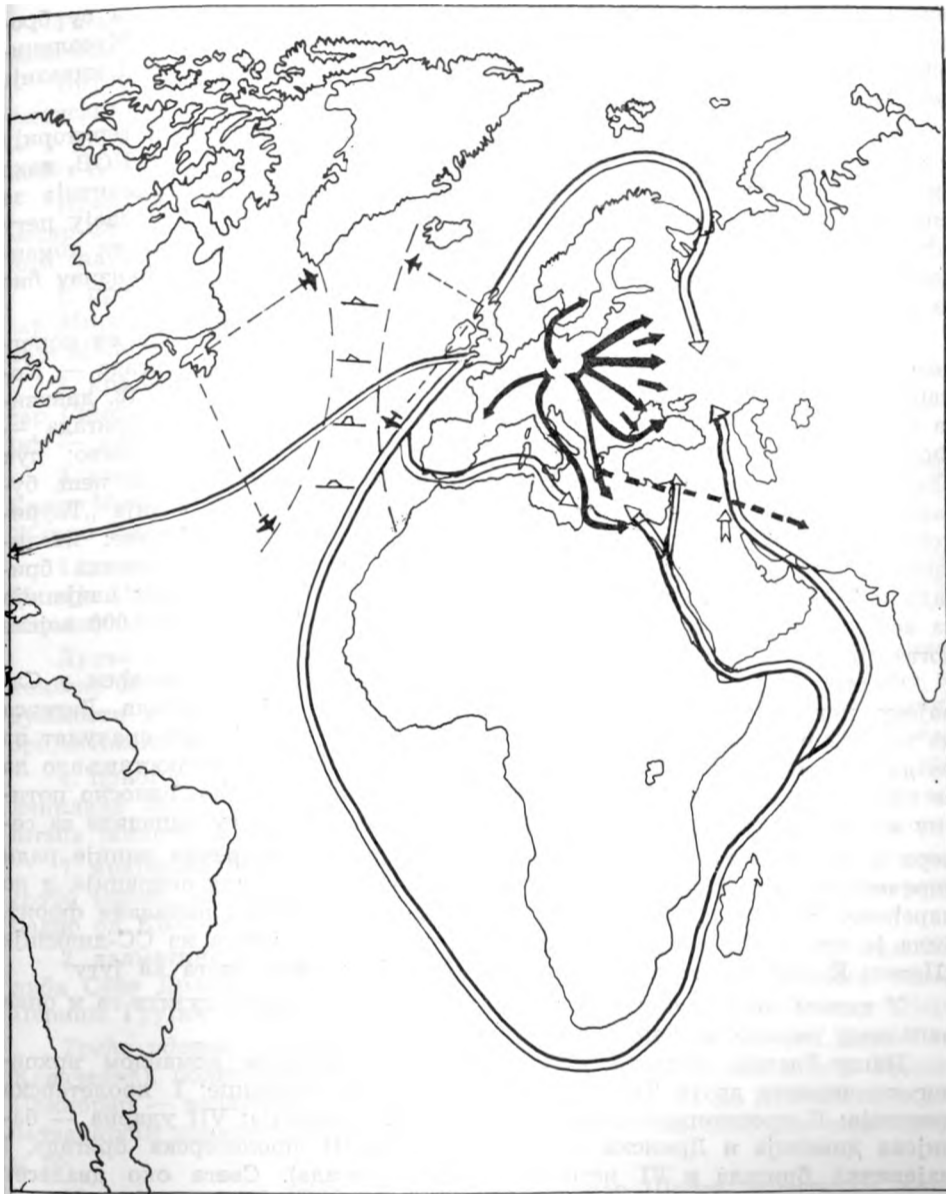
Немачки летак бачен у Боану (око 15. маја 1943)

Пета непријатељска офанзива („Шварц“)

Пета непријатељска офанзива, у ствари наставак четврте офанзиве (која је крахирала и завршила се на Неретви), отпочела је 15. маја.

У ово време Црвена армија је већ увелико преузела иницијативу Немцима и непрекидно их потискивала на запад, док су савезници свр-

Савезничке саобраћајнице преко Рта Добре Наде и Северног Леденог Мора

шши са Ромелом у Африци и напали на Сицилију. Најзад су били у стању да почну са чишћењем Средоземног мора које је већ три године било затворено за савезнички ратни саобраћај услед интервенције фашистичке Италије. А ово је значило да је савезничка саобраћајница за ратно снабдевање до Средњег истока, и до Ирана (Персија) за Русију била скраћена од 12.000 миља (преко Рта Добре Наде у јужној Африци) на 4.000

миља (непосредним путовањем кроз Средоземно море), тако да су бродови за исто време место једног могли три путовања вршити. Мусолинијева фашистичка Италија почела је да се тетурала не само услед инвазије већ и под тежином савезничких напада из ваздуха.

Немци су се побојали од искрцавања савезника на нашу територију и од навале Црвене армије, па су хтели да ликвидирају нашу НОВ, како би осигурали угрожене саобраћајнице и ослободили 20—30 дивизија за употребу на истоку или у Италији, и зато су предузели ову своју пету офанзиву коју је, по Хитлеровом наређењу, организовао немачки командант Југоистока генерал Бадер; командант свију трупа за офанзиву био је генерал ЈГер, а немачких јединица генерал Литерс.

За пету тзв. Шварц операцију одређене су и прикупљене на почетном распореду следеће непријатељске јединице: 1. брдска бригада — Колашин — Мојковац; СС дивизија „Принц Еуген“ — Никшић; 118. дивизија („Вражја дивизија“) — Горажде; 4. домобранска ловачка бригада — Фоча; ојачани 724. пеш. пук (група Фон Лудвигер) — Бродарево; пук „Бранденбург“ — Чајниче; 369. легионарска дивизија; 61. и 63. пеш. бугарски пук (по 2 батаљона) — Бродарево; италијанска дивизија „Тауриненсе“ — Пљевља; италијанска дивизија „Венеција“ — Беране; италијанска дивизија „Ферара“ — Даниловград; 4. домобранска ловачка бригада и 3—4 хиљаде четника у саставу италијанских јединица; авијација са аеродрома у Сарајеву, Мостару и Подгорици. Свега око 120.000 војске богато опремљене и наоружане.

Формални и подробни план немачког напада, који је израђен у Сарајеву, недостаје, али се углавном види из извештаја генерала Литерса на крају офанзиве. У њему се каже: „План операција је био срачунат на то да се униште јаке непријатељске снаге, за које се претпостављало да се налазе на простору Невесиње — Калиновик — Билећа, односно потисну на црногорски планински плато, док су снаге које су нападале са севера и истока имале задатак да поседу повољне запречне линије ради спречавања непријатељског продора према Србији. У току операција, а по наређењу Врховног команданта Југоистока, ослабљујући нападани фронт, била је према Никшићу бачена једна јака борбена група из СС-дивизије „Принц Еуген“ да спречи повлачење непријатељских снага ка југу.

У даљем току операција требало је затворити обруч, сузити га и онда нападима уништити непријатеља у обручу.

Нашу Главну оперативну групу, под непосредном командом врховног команданта друга Тита, сачињавале су ове јединице: I пролетерска дивизија; II пролетерска дивизија; III ударна дивизија; VII ударна — банијска дивизија и Дринска оперативна група (II пролетерска бригада, I мајевичка бригада и VI источнобосанска бригада). Свега око двадесет хиљада бораца заједно с рањеницима, што значи да је непријатељ био бројно јачи шест пута (6 :1). Што се тиче наоружања, остале ратне опреме и исхране ту је сразмера још већа у корист непријатеља. Наше јединице су биле релативно добро снабдеване пешадијским наоружањем, док артиљерије, тенкова и авијације нису имале. Остала ратна опрема крајње оскудна, а о редовној исхрани није било ни говора. Нашу војску је иначе храном снабдевао народ (добровољно) и плен од непријатеља. Сада у окружењу на овом пасивном и опустошеном терену није било ничега, па се формално гладовало.

Главна оперативна група пред почетак пете непријатељске офанзиве налазила се у оваквом распореду:

Врховни штаб: командант Јосип Броз Тито, члан Врховног штаба Александар Ранковић и в. д. начелника Врховног штаба Велимир Терзић — у рејону Маоча (југоисточно од Пљеваља), а касније код Црног језера испод Дурмитора.

Прва пролетерска дивизија: командант Коча Поповић, политички комесар Филип Кљајић, начелник штаба Васо Јовановић — била је са главним снагама оријентисана на фронт Бијело Поље — Мојковац, и то:

1. пролетерска бригада: командант Данило Лекић, политички комесар Мијалко Тодоровић, заменик команданта и в. д. начелника штаба Милоје Милојевић — западно и северозападно од Бијелог Поља;

3. крајишка бригада: командант Никола Карановић, политички комесар Симо Тадић, заменик команданта и в. д. начелника штаба Владо Бајић — северозападно од Мојковца;

3. санџачка бригада: командант Велимир Јакић, политички комесар Божо Милетић (од р. Сутјеске Бошко Ђуричковић), начелник штаба Жарко Видовић — на просторији Коврен — Матаруге;

3. далматинска бригада: командант Бранко Дуде, политички комесар Милија Станишић — југозападно од Пљеваља, затварајући правце према Мељаку и Косаници.

Друга пролетерска дивизија: командант Пеко Дапчевић, политички комесар Митар Бакић, начелник штаба Јован Вуковић и привремено на дужности у штабу Саво Дрљевић — на источним падинама Сињајевине, оријентисана за напад на Колашин и Мојковац, у следећем распореду:

4. црногорска бригада: командант Василије-Вако Ђуровић (од Милниклада ЈБубо Вучковић), политички комесар Војо Николић, начелник штаба Милета Ђукић — у рејону Црквина, југозападно од Колашина;

7. крајишка бригада: командант Раде Марјанац, политички комесар Љубо Бабић, начелник штаба Милан Лах — у рејону Липова, северозападно од Колашина;

2. далматинска бригада: командант Љубо Вучковић (од Лучких Колиба Саво Дрљевић), политички комесар Мато Ујевић, начелник штаба Периша Грујић — у покрету ка Колашину, на просторији Боан — Баре.

Трећа ударна дивизија: командант Радован Вукановић (од Пиве Сава Ковачевић), политички комесар Радомир Бабић, начелник штаба Рудолф Приморац — развучена на широком фронту од Равна до Никшићке жупе, затварајући правце који са запада и југа изводе на слободну територију, и то:

10. херцеговачка бригада: командант Владо Шегрт, политички комесар Чедо Капор, начелник штаба Раде Хамовић — у рејону Равна, затварајући правац Автовац — Горанско;

5. црногорска бригада: командант Сава Ковачевић (од Пиве Саво Бурић), политички комесар Драгиша Ивановић, начелник штаба Нико Мартиновић (од р. Сутјеске Нико Јовићевић) — северозападно од Никшића, затварајући правац према Шавнику;

1. далматинска бригада: командант Глиго Мандић, политички комесар Анте Кроња, начелник штаба Мишо Тартаља — у Никшићкој жупи;

— привремено у саставу III дивизије били су I и II батаљон II пролетерске бригаде који су у рејону Јаворка затварали правац Никшић — Пивска жупа.

Седма ударна банијска дивизија: командант Павле Јакшић, политички комесар Ђуро Кладарин, начелник штаба Миле Павловић — у покрету са просторије Калиновика према Ђуревицу за Санџак, и првих дана офанзиве нашла се у следећем распореду:

16. бригада: командант Анте Банина, политички комесар Урош Слијепчевић, начелник штаба Никола Кајић — југозападно од Пљеваља;

7. бригада: командант Нина Мараковић, политички комесар Урош Крунић, начелник штаба Владимир Бакарић — јужно од Пљеваља;

8. бригада: командант Станко Бјелајац, политички комесар Мирко Бурић, заменик команданта и в.д. начелника штаба Раде Грмуша — западно од Пљеваља, оријентисана ка Ђехотини.

Дринска оперативна група (под командом штаба II пролетерске дивизије) формирана је 10. маја са задатком да затвара правце који са линије Фоча — Горажде изводе на југ и југоисток. Њен састав и распоред био је:

2. пролетерска бригада: командант Љубодраг Ђурић, политички комесар Слободан Пенезић, начелник штаба Средоје Урошевић — налазила се на десној обали Дрине, у рејону Црног врха и Шћепан-поља;

1. мајевичка бригада: командант Перо Косорић, политички комесар Мирко Филиповић, начелник штаба Вукашин Суботић — источно од линије Фоча — Устиколина, у рејону Крушчице и Ифсара;

6. источнобосанска бригада: командант Војо Љујић, политички комесар Цвијетин Мијатовић, начелник штаба Рудолф Петовар — јужно од Чајнича, на линији Црни врх — Метаљка.

Поред напред наведених јединица формирана је и једна *Ударна група батаљона* (III батаљон Четврте и II и IV батаљон Пете црногорске бригаде) која је, под командом Ника Стругара и Драгише Ивановића, продирући са севера ка Подгорици, разбила уз пут четнике и западно од Биоча, у рејону Веље главице, опколила штаб 378. италијанског пука и његов III батаљон, па су у првим данима пете офанзиве те непријатељске снаге уништене. Том приликом је заробљено око 400 Италијана и заплена велика количина оружја и другог ратног материјала.

Ова акција је имала много већи посредни значај. Она је обманула немачку команду о плану нашег покрета. Мислећи да је то наш главни правац пробијања, упутили су тим правцем снаге, које су биле намењене за затварање обруча на Сутјесци и Зеленгори, што је много олакшало наше пробијање из окружења.

Централна болница са око 3.000 рањеника и болесника налазила се на просторији Челебића и Шћепан-поља.

Основна карактеристика овога распореда наших јединица јесте у овоме: пет бригаа из I и II пролетерске дивизије груписано је за напад на Колашин и Мојковац, док су остале снаге — III дивизија на југу, VII дивизија са III далматинском бригадом на северу и Дринска оперативна група на западу — имале да образују слободну територију и створе услове за офанзивна дејства I и II пролетерске дивизије ка Лиму, и даље на исток, у духу основне идеје Врховног штаба.

Али борбе у току четврте непријатељске офанзиве биле су врло оштре и тешке, те се преласком на територију Црне Горе и Санџака морао учинити предах који је трајао месец и по дана. Требало је пребацити велики број рањеника и болесника преко тешко проходног земљишта и припремити се за извршење новог похода преко Санџака и Косова у Србију.

Тај предах су Немци искористили и, као што је речено, довели јаке снаге и распоредили их свуда око нас, нарочито на правцу намераваног похода. У таквој ситуацији прелаз преко Пештери ка Ибарској клисури био је врло ризикант и морао се план мењати, па се одустало и од напада на Колашин који је био заказан за 17. мај.

Премда су Немци ову офанзиву припремали веома тајно, ипак је наш Врховни штаб доста благовремено сазнао за њихову намеру по извештају неких својих јединица, а нарочито из једног обавештења Главног штаба Хрватске који је јављао да непријатељи припремају нову офанзиву на нашу групацију у Црној Гори. Међутим, ми смо се већ нашли у стратегијском окружењу, које ће се постепено претворити у тактичко стезање, на пустом платоу између суровог Дурмитора и дубоких кањона Пиве и Таре, тако да ћемо цео месец дана водити огорчене и крваве борбе на живот и смрт да би се савладала та скоро безизлазна ситуација.

21. маја. — Крња Јела — Боан — Јасиковац — заселак Тимара.

Дакле, враћамо се натраг у Босну. Повратак у Србију био би преурањен, а нисмо га ни предузели по свом плану него под притиском четврте непријатељске офанзиве.*)

Врховни штаб се данас (21. маја) одлучио за продор из обруча правцем Вучево — Сутјеска — Зеленгора — Романија, јер је непријатељ учинио два пропуста: један, што није затворио обруч на левој обали Сутјеске, и други, што није запосео Вучево на левој обали Пиве. То је друг Тито добро уочио и благовремено наредио да се једним одредом поседне тај мостобран на Пиви. То је било од огромног значаја за пробијање из окружења. А све јединице је оријентисао на нови правац с тим да се обрати велика пажња на заштиту бокова и болница.

Прошли смо поред села Тушине, родног места легендарног црногорског војводе Новице Церовића, па у Јасиковцу и околини остали читавих пет дана. Чекало се на најављени долазак енглеске Војне мисије и тако је изгубљено толико драгоценог времена.

При пролазу кроз Боан фашистички авиони су нас засипали ледима у којима се партизани позивају на предају. У једном од њих Главна црногорска национална команда каже да „националисти (тј. четници) према партизанима који се предају поступају са свим човјечним обзирима, поштеђују њихове животе и шаљу их у позадину, ако који од њих неће да се бори против Титових и Мошиних бандита“. А у другом летку, између осталог, стоји: „Знајте да су италијанске војне власти закључиле да исплате сваком ко преда живог или мртвог Пека Дапчевића и Саву Ковачевића-Мизару, или докаже да их је убио, награду од 500.000 лира за првог и 300.000 за другог“.

*) Вероватно да бисмо са онолико жртава колико смо имали на Сутјесци могли отродети и у Србију, али је питање како бисмо се тамо одржали и створили слободну територију, као у Босанској крајини, за одржавање Другог заседања АВНОЈ-а и доношење оних далекосежних одлука на истом (Јајце, 29. новембра 1943).

Партизани!

Кршне црногорске горе постају поново свједоцима једне бесциљне борбе, коју ви водите у овој земљи, гоњени лажном пропагандом, лудилом ваших вођа, надом да остварите недокучиве пројекте, визијом слијепих идеала, који налазе плодно тло само у сулудој машти и у поквареној души оних који не воле свој народ и своју обитељ; оних, који подвргнути бездушним вођама, усхићени обећањима што се никада уистинити неће и руковођени илузијама за будућност, која никада неће стићи — радије се подавају дивљаштву и недјелу него ли посвећују своје енергије мирној и спокојној реконструкцији земље, која је већ у прошлости била поремећена кривњом себичности појединих вођа, продатих и заслијењених туђинским златом.

Оваквим вођама откажите повјерење!

Они вас гоне у смрт, јер узалудном жртвом ваших живота надају се да ће придобити наклоност толико опјеваног „совјетског раја“. Против оваквих вођа морате се борити, избјегавајући њихово наметање и скидајући са њиховог лица лажну маску коју носе. Они, ваши вође, тјерају у пропаст ваше породице и ваше куће.

Не поуздавајте се у њих, не слушајте их, јер слиједити њихову вољу значи задовољавати њихове амбиције и постајати средство њихових персоналних аспирација.

Италијанске трупе, у тијесној сарадњи са националистичким црногорским формацијама, одлучиле су још једном да спасе Црну Гору од комунистичке опасности.

Италијански војници, братским гестом, здружили су се са вриједним и здравим националним борцима, да поново поврате мир што црногорски народ жуди и да разбију ваше редове. Док вас ваши вође тјерају варавим паролама према бодезу италијанског војника, према смртоносној ватри артиљерије, а авиони бијесним шумом својих мотора уништавају ваше редове разорном акцијом са висина, они остају на сигурним мјестима, не излажући свој живот опасности борбе. Тако раде Пеко Дапчевић и Саво Ковачевић-Мизара!

Знајте да су италијанске војне власти закључиле да исплате сваком ко преда живог или мртвог Пека Дапчевића и Саву Ковачевића-Мизару или докаже да их је убио, награду од 500.000 лира за првог и 300.000 лира за другога.

Ко ће бити кадар да елиминише једног од ових двају вођа што вас ласкавим обећањима тјерају у смрт, сем горе споменутих награда у новцу, гарантује му се у исто вријеме и живот.

Италијански летак са уценом за Пека Дапчевића и Саву Ковачевића, бачен у Боану (21. маја 1943)

Преко Радио-вести се сазнаје да је 15. маја Извршни комитет Комунистичке интернационале донео одлуку за распуштање Коминтерне као

Партизани!

Већ двије године водите борбу на штету и вашу личну и цјелокупног нашег народа, а не знате праве циљеве за које се борете.

Ваши вођи, Тито и Моша, бјелосвјетске протуве, успјели су помоћу лажног претстављања ствари да искористе особито тешке прилике послје капитулације, народну необавијештеност, неслогу и мржњу посијану од наших крвника, и да у своја кола упрегну многе синове и кћери овога намученога народа. Они су вас обманули, приказујући да се боре за нашу националну слободу, за социјалну правду и за равноправност. Уствари, њихов је циљ сасвим друкчији: они се боре за туђе интересе, за интересе ко зна каквих мрачних међународних сила. Наш народ је за њих само мртви материјал којим се постижу ти ненародни циљеви.

Пошто не припадају ни крвно, ни осјећајно, ни духовно нашој нацији, Тито и Моша, као и сви њихови крвави доглавници, не би — да има здравога разумијевања код вас — никако могли бити на челу борбе коју називате „народно-ослободилачком.“

Међу вама се, силом околности, најчешће против своје воље, налази и приличан број Срба. Ако то и не знају, они би требали да знају да се партизанском борбом, без обзира на њене објављене или скривене циљеве, у данашњем сплету догађаја и прилика, иде само и једино уништењу нашем, а кад се оно уништи, онда више у нашој земљи неће имати ко да се бори за слободу, за правду, за једнакост и за све лијепе идеале који загријевају људе.

Партизани! Праву борбу, и у данашњим приликама једино могућу, за национално добро и национални опстанак, да би наш народ лакше пребродио тешку садашњицу и спремио се за изградњу боље будућности, воде само црногорски националисти, који, на челу са опробаним људима наше крви, знају шта хоће и за шта се боре. Свима вама који сте досад увидјели да сте, обманути, уведени у крвопролиће и грозоте, који сте увидјели сву лажност и погубност циљева Тита и Моше, а који још нијесте имали могућности да се отргнете из њихових сатанских канџи, — мјесто је међу нама, међу црногорским националистима. Многи од вас већ су досад прешли у наше редове и своје оружје окренули против оних са којима су до јуче присилно били, против партизана, против крвожедних и рушилачких присталица Чивута Тита и Моше. То и ви треба да учините, у првом реду ви код којих нијесу замрли човјечно осјећање и љубав према народу и Отаџбини.

Партизани! Отријезните се, промислите о свему, обухватите духовним погледом сва зла и све несреће које је партизанска борба нанијела нашем народу и помислите на грозоте које ће убудуће та борба наносити нашој земљи и нашој нацији, — помислите на све то, па поступите по разуму и по савјести! Извуците једину праву посљедицу из овога очајног положаја: предајте се националистима, ако не желите да и даље идете злочиначким путевита! Вашом предајом биће сачуване ваше главе, биће поштеђени ваши животи, а и животи многих поштених и невиних припадника наше нације. Они међу вама који то желе, могу да наставе борбу раме уз раме са националистима, против народних крвопија и бјелосвјетских скитница окупљених око срамног Титовог и Мошиног барјака.

Међу вама се проносе, са планом, гласови да националисти муче и убијају предате партизане. Ти гласови нијесу истинити. Међутим, истина је да националисти према партизанима који се предају поступају са свим човјечним обзирима, поштеђују њихове животе и шаљу их у позадину, ако који од њих неће да се бори против Титових и Мошиних банди.

Партизани! предајте се националистима, јер само на тај начин можете спасити своје главе и допринијети ублажењу патњи нашега народа и нашем спашењу.

Цетиње, 6 маја 1943 год.

Главна Црногорска национална команда

Летак нађен у Боану (21. маја 1943)

руководећег центра радничког покрета у свету. Одлуку су потписали чланови ИК КИ: Димитров, Готвалд, Жданов, Пик, Ерколи*) и др., а сгласили су се с њом представници појединих секција Коминтерне: Ракоши, Бјанка, Ана Паукер, Долорес Ибарури и др.

Стаљин је о распуштању Коминтерне казао да је оно дошло у прави час, јер се тиме побијају тврдње да се Совјетски Савез меша у унутрашње прилике појединих земаља; јер се побијају лажи фашиста да поједини националноослободилачки фронтови раде не у интересу свога народа, већ да се њима диригује са стране; јер се тиме омогућава стварање широких ослободилачких фронтова у свакој појединој земљи и, најзад, јер се у међународним сразмерама омогућава још шири антифашистички фронт.

27/28. маја. — Јасиковац — Горња Буковица.

Преноћили смо у селу Г. Буковици. Око 2 часа после поноћи чуо се шум авиона који је летео у правцу Жабљака. Изјутра, 28. маја јавили су из Жабљака да је то био енглески авион, из којег се спустило падобраном 6 чланова енглеске Војне мисије. Они ће остати при Врховном штабу као представници енглеске војске, као и владе, која нас тако

*) Палмиро Тол>ати

признаје за савезника у рату и тражи да и ми одредимо своје делегате код њихове војне команде у Каиру.

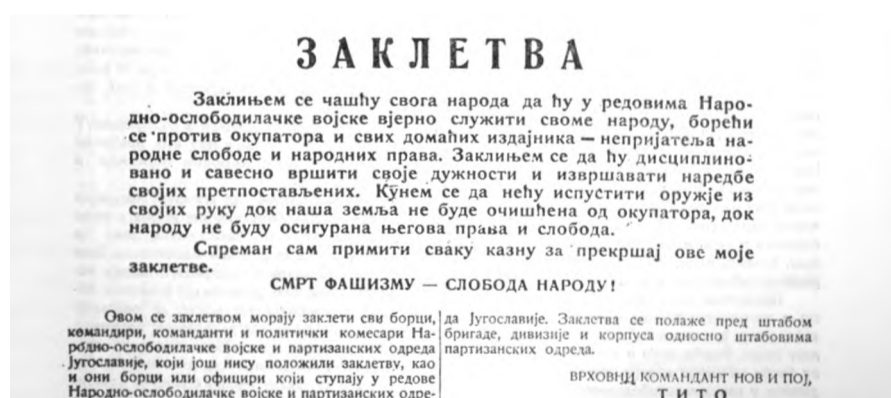
Ова енглеска Војна мисија је упућена из Египта четворомоторним транспортним авионом „Халифакс“ и спустила се код села Негобуђа, у подножју Дурмитора, где су је дочекали изасланици Врховног штаба који су уговореним ватрама показали импровизовани аеродром.

Мисију су сачињавали: капетан Стјуарт, пореклом Канађанин, рођен и одрастао у Сарајеву, где му је отац био конзул, говори одлично српскохрватски; капетан Дикин, доцент Оксфордског универзитета, лични пријатељ Черчиллов; Џонс Старчевић, Хрват, исељеник у Канади; Валтер Ротен, Енглец, телеграфист; Роиз, Јеврејин из Палестине, телеграфист и Камбел, Ирац, марински наредник.

Долазак савезничке Војне мисије за нас је од великог значаја и зато што ће се сазнати да борбу против окупатора у Југославији не воде четници Драже Михаиловића, као што лажно приказује емигрантска Југословенска влада у Лондону, већ наша Народноослободилачка војска, а да су четници слуге и помагачи окупатора.

Истог дана су се вратили из Врховног штаба Пеко и Митар. Они су донели детаљне вести о доласку савезничке Војне мисије, као и о увођењу официрских и подофицирских чинова у НОВ.

Значај увођења официрских и подофицирских чинова у нашој ослободилачкој војсци друг Тито је истакао у „Билтену“ за мај 1943. године у коме је изашао и први Указ о официрским чиновима и текст партизанске заклетве.

Факсимил заклетве бораца НОВ и ПОЈ, објављене у „Билтену“ Врховног штаба НОВ и ПОЈ бр. 28 (маја 1943)

28. маја. — Горња Буковица — Горња Слатина — Пишће. Задржали се у Студеној 6 часова због бомбардовања, и од Пишћа до Војиновића и натраг изгубили много времена у тражењу дивизијског штаба.

Сада, прелазећи преко Пивске планине, не можемо да је познамо. Видимо све сама згаришта. Четници, кивни због пораза на Неретви, Невесињу, Калиновику и Гацком, док смо се ми пробијали према Санцаку

и Црној Гори, попалили су све куће и колибе. У томе су им помагали Немци запаљивим бомбама из авиона.

30. маја. — Пишће — Кнежевићи.

Ноћу 31. маја — 1. јуна. — Кнежевићи — Мратиње.

Ишли смо дугим серпентинама низ стрму обалу Пиве и преко висећег моста на реци који су Немци узалуд тражили авионским бомбама.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

★ Билтен
В Р Х О В Н О Г Ш Т А Б А
НАРОДНО-ОСЛОБОДИЛАЧКЕ ВОЈСКЕ И ПАРТИЗАНСКИХ ОДРЕДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ГОДИНА III	M A J 1 9 4 3	БРОЈ 28 ...
------------	---------------	-------------

Народни официри и подофицири

Увођење официрских и подофицирских чина у нашу Народно-ослободилачку војску Југославије јесте велики и важан догађај у развоју наше Народне армије. Увођење официрских и подофицирских чина јесте логична последица тога развоја, као што је била логична последица то, да смо прије 6 мјесеци, из развијених и саме себе прерасли партизанских одреда, створили Народно-ослободилачку војску када су за то сви услови били сазрели.

У наше партизанске одреде и послје у Народно-ослободилачку војску дошао је релативно врло мали број официра бивше Југославенске војске. Дошли су само они најчеститији, некорумпирани официри — родољуби, који су остали вјерни своме народу, а велика већина, који нису били заробљени, ступили су у службу окупатора и домаћих издајника. Велики дио тих официра, нарочито око издајника Драже Михаиловића, омастили су своје руке народном крвању, чинили су и чине нечувена злочинства, која им народ неће никада заборавити и за које ће кад-тад одговорати народном суду, уколико избјегну осветничкој руци бораца Народно-ослободилачке војске.

Према томе, наша Народно-ослободилачка војска и партизански одреди крај многобројних тешкоћа, имала је потешкоће због недостатака командног кадра. Водећи двије и по године тешку и крваву борбу на живот и смрт, народи Југославије, уједињени у народно-ослободилачку борбу, нису могли, нити су за то имали прилике, да стварају себи дуготрајне војне школе и академије из којих би Народно-ослободилачка војска добијала командни кадар. Командни кадар наше Народне армије и партизанских одреда стварао се у процесу борбе са окупаторима и домаћим издајницима. Гадници и сељаци, студенти и остала поштена интелигенција учили су се ратној вјештини у свакодневним лутим бојевима. Полако, али сигурно, стварао се командни кадар наше јуначке Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда.

Тај се командни кадар стварао и помоћу самих бораца. Борци су из своје средине издвајали и помагали да на њихово чело дођу најспособнији у ратној вјештини. То су данас нови официри наше Народне војске који су произведени декретом Врховног штаба НОВ И ПОЈ 1 маја 1943 године. То су људи прокушани у многим тешким борбама, то су људи из народа, то су сељаци, радници, студенти, интелигенција и онај мали број поштених официра — родољуба, који су дошли у своју Народну војску, да се заједно са народом боре за велику ствар, за слободу и независност свога народа, да се заједно са народом боре против окупатора и свих домаћих издајника.

Ево такви су наши официри и подофицири. У њих имају повјерење борци, у њих има повјерење народ и зато су то прави **народни официри и подофицири**.

Пред нашим младим, али искусним народним официрима — родољубима стоје још велике и тешке задатке. Борба ће још бити тешка, како са окупаторима, тако и са домаћим издајницима. Зато наши народни официри и подофицири морају напрегнути све своје силе да оправдају повјерење бораца Народно-ослободилачке војске, да оправдају повјерење Врховног штаба, да оправдају повјерење народа. Рат је сурова, али најбоља школа за стицање вјештине командовања. Али то не значи да не треба учити и изучавати теорију стратегије и тактике. Напротив, потребно је изучавати теорију ратне вјештине, вјештине модерног ратовања, и то комбиновати са тактиком партизанског ратовања. Наша Народно-ослободилачка војска све је већа и то нам намеће дужност спремати се и за веће и компликованије задатке, за веће и компликованије операције офанзивног карактера. И за такве задатке наш официрски кадар мора бити спреман да их сигурно и са успјехом изврши.

ТИТО

Факсимил прве стране „Билтена“ Врховног штаба НОВ и ПОЈ бр. 28, са Титовим чланком „Народни официри и подофицири“, написаним поводом увођења официрских чина у НОВ (маја 1943)

У К А З

о произвођењу и унапређењу официрских чинова Народно-ослободилачке војске Југославије

У ЧИН ГЕНЕРАЛ-ЛАЈТНАНТА :

1. ОРОВИЋ САВА, начелник Главног штаба за Војводину

У ЧИН ГЕНЕРАЛ-МАЈОРА :

1. ЈОВАНОВИЋ АРСО, начелник Врховног штаба НОВ и ПОЈ
2. ШКОРПИК ЈОСИП, начелник Штаба IV Оперативне зоне
3. БОКИЋ ВОЈИСЛАВ, начелник Штаба VII Дивизије
4. ГОШЊАК ИВАН, командант I Корпуса Хрватске
5. НАЂ КОСТА, командант I Босанског корпуса
6. ПОПОВИЋ-КОЧА, командант I Пролетерске НОУ Дивизије
7. БУЛАТОВИЋ ВЕКО, потпуковник бивше југослаvensке војске
8. АНЂЕЛИЋ МИХАЈЛО, потпуковник бивше југослаvensке војске
9. ДАПЧЕВИЋ ПЕКО, командант II Пролетерске НОУ дивизије

У ЧИН ПУКОВНИКА :

1. ВУКОТИЋ ЈОВАН, начелник Штаба II Пролетерске дивизије
2. ТЕРЗИЋ ВЕЛИМИР, начелник Главног штаба Хрватске
3. ИЛИЋ ПАВЛЕ, помоћник начелника Врховног штаба НОВ и ПОЈ
4. РУКАВИНА ИВАН, командант Главног штаба Хрватске
5. ВУКАНОВИЋ РАДОВАН, командант III НОУ дивизије
6. Др. НИКОЛИШ ГОЈКО, референт санитета при Врховном штабу НОВ и ПОЈ

У ЧИН ПОТПУКОВНИКА :

1. МАНДИЋ ГЛИГО, командант XVII Дивизије
2. ВУЈОВИЋ МИТАР, шеф Економског одеља Врховног штаба НОВ и ПОЈ
3. СМЕРНОВ ВЛАДИМИР, шеф Техничког одеља Врховног штаба НОВ и ПОЈ
4. КУПРЕШАНИН МИЛАН, вршилац дужности начелника Штаба I Хрватског корпуса
5. ТЕТКОВИЋ ВЛАДО, командант VIII Дивизије
6. КОВАЧЕВИЋ ВЕЉКО, командант XIII НОУ дивизије
7. ЕНГЕЛ ИЛИЈА, други помоћник начелника Главног штаба Хрватске
8. МАНДА СРЕЉКО, на служби у Главном штабу Хрватске
9. ОРЕЦШАНИН БОГДАН, шеф Информативног одеља Главног штаба Хрватске
10. ПАВЛОВИЋ ИЛИЈА, шеф Информативног одеља Главног штаба Хрватске
11. БУРИЋ ЉУБО, командант II Пролетерске бригаде II Пролетерске дивизије
12. БУРОВИЋ ВАСИЛИЈЕ, командант IV Пролетерске бригаде II Пролетерске дивизије
13. ВУЧКОВИЋ ЉУБО, командант II Далматинске бригаде II Пролетерске дивизије
14. ЈОВАНОВИЋ ВАСО, начелник Штаба I Пролетерске дивизије
15. МИЛОЈЕВИЋ МИЛОЈЕ, заменик команданта I Пролетерске дивизије
16. ГАВРИЉЧЕНКО АЛЕКСИЈЕ, командир брдског топа I Пролетерске бригаде
17. ЈАКШИЋ ПАВЛЕ, командант VII Хрватске дивизије
18. Др. БОЖОВИЋ БОРИСАВ, референт санитета Главног штаба Хрватске
19. Др. ДУЛИЋ ВОЈИСЛАВ, референт санитета II Пролетерске дивизије
20. Др. КРАУС ХЕРБЕРТ, помоћник шефа Санитетског одеља Врховног штаба НОВ и ПОЈ
21. Др. МЕШТЕРОВИЋ БУРО, референт санитета I Босанског корпуса
22. Др. МЕШТЕРОВИЋ ЈУЛКА, референт санитета I Пролетерске дивизије
23. Др. НИКОЛИЋ НИКОЛА
24. МАРЈАНАЦ РАДЕ, командант VII НОУ бригаде
25. НИКОЛАЈЕВИЋ СИНИША, заменик команданта VII Крајишке НОУ бригаде
26. Др. БУТОЗАН ВАСО
27. МАЖАР ЈОСИП, командант XII Дивизије I Босанског корпуса
28. ПРЕДОЈЕВИЋ БУРИН, заменик команданта XII Дивизије I Босанског корпуса
29. МОРАЧА МИЛУТИН, командант V Дивизије I Босанског корпуса
30. ЛАЗАРЕВИЋ БОЖО, на служби у Штабу III Дивизије
31. СИМОНОВИЋ ЈОВАН, капетан бивше југослаvensке војске
32. ЈАНКОВИЋ БОШКО, командант V Бригаде III Дивизије
33. ЦИЦМИЛ ОБРАД, професор из Пиве

Факсимил друге стране „Билтена“ Врховног штаба НОВ и ПОЈ
бр. 28. са именима првих генерала, пуковника и потпуковника
НОВ (маја 1943)

Колону је предводио Саво Дрљевић који по енергији личи Сави Ковачевићу, па зато нисмо маршевали него просто трчали.

1. јуна. — Мратиње — Јаворак.

До Јаворка смо најпре ишли уз врло стрме падине Маглића. Покушали смо да га заобиђемо са западне стране, али се тамо није могло, па смо морали да се вратимо.

2. јуна. — Јаворак — Мратиње.

3. јуна. — Мратиње — План.

Ишли смо источном страном Маглића уз хладну кишу са градом и преноћили у малим планинским колибама.

4. јуна. — План — Драгош седло.

5. јуна. — Драгош седло — Локва Дернечисте (у ВШ по позиву из Друге дивизије).

6. јуна. — Локва Дернечисте — Драгош седло.

Пошто сам редом био по неколико недеља код Прве, Треће и Друге дивизије, вратио сам се у Врховни штаб. Друг Тито ме одмах пошто смо се поздравили одвео те представио енглеским официрима, истичући да се као пуковник бивше Југословенске војске од почетка устанка налазим у редовима Народноослободилачке војске с пушком у руци и да сам сада унапређен у чин генерала. Ови су то са интересовањем саслушали; провели смо извесно време у разговору. Том приликом ми рекоше да су изненађени јачином и добром организацијом наше војске, те да ће реферисати својој команди ради што скорије помоћи у потребама. За други фронт рекоше да је у припреми и да ће брзо бити отворен.

Овде сам сазнао да је Врховни штаб 3. јуна у Мратињу нашу снагу поделио на две групе, и то:

Прва или Западна група, која ће бити под непосредном командом Врховног штаба и коју сачињавају Прва и Друга дивизија, има задатак да се пробија у Босну. Прва дивизија правцем: Попов Мост — Врбница, и даље за источну Босну, а Друга дивизија правцем: Суха — Горње Баре, и даље преко Зеленгоре за централну Босну.

Друга или Источна група, под командом новоформираног штаба, коју чине Трећа и Седма дивизија са Централном болницом и са извесним бројем чланова АВНОЈ-а, има задатак да се пробије у непријатељску позадину било према Санџаку, било ка Сињајевини и Голији, ради очувања рањеника и развлачења непријатељских снага како би се олакшао пробој Првој групи.

Штаб Друге групе формиран је овако: командант Радован Вукановић, делегат Врховног штаба Милован Ђилас, начелник штаба Руди Приморац.

Дужност команданта Треће дивизије преузео је Сава Ковачевић, а политичког комесара Радомир Бабић.

Ова подела наше Главне оперативне групе на два дела са дејством у дивергентним правцима довољно јасно говори о тежини ситуације у којој смо се налазили.

Али одмах је план морао да се мења. Друга група, по неуспелом покушају да се 5. јуна преко Таре пребаци у Санџак, тражила је да пође

за Првом групом и Врховни штаб се сложио, те је у току дана и ноћи Седма дивизија прешла Пиву. Али је већ 6. јуна наређено да се услед погоршане ситуације код Прве групе заустави даље пребацивање Друге групе преко Пиве; Седма дивизија да одмах хита за Првом групом, а Трећа да посакрива тешке рањенике по катунима и пећинама у рејону Дурмитора и Пиве, па да се пребаци преко Таре у правцу Љубишне планине.

7. јуна. — Драгош седло — Пријевор (1294). Немци изашли на сам врх Маглића.

Овде су стрељана двојица заробљених усташа-есесоваца. Један део усташа и домобрана врбован је за немачку војску, извежан у Немачкој, за попуњавање својих проређених редова. Уосталом, Немци су у Павелићевој НДХ били потпуни господари, као што се види из овог расписа Поглавничког министарства оружаних снага (бр. 5511/тај. од 2/VI 1943):

„Главни стожер увиђа бригу дужностника за побољшање стања у земљи, али се он сам налази у положају да не заповиједа са четима и не руководи акцијама, па не може ни изразити свој пуни утицај. Назову су већ познати заповиједни односи у земљи, па би требало и мјеродавним дужностницима објаснити, да у њемачкој зони са свим нашим и њемачким наоружаним снагама заповиједају виши њемачки заповиједници, а у италијанској зони италијански. Ови заповиједници се опет управљају према смјерницама својих врховних заповиједништава. у чије се одлуке не могу умијешати ни они, а још мање Главни стожер“.

7/8. јуна. — Пријевор — Сушки Поток.

Трећа дивизија је 7. јуна још једном покушала да се пребаци преко Таре у Санцак, али у недостатку средстава за форсирање реке без успеха, и онда, после губитка неколико дана драгоценог времена, 8. јуна је донета, у сагласности са Врховним штабом, одлука да и Трећа дивизија крене преко Пиве за Седмом дивизијом. И већ и^тог дана постте потае. пошто су најтежи рањеници посакривани по пећинама, пребацила се преко Пиве.

8/9. јуна. — Сушки Поток — Сутјеска — Тисово брдо — к. 935. Страшан део марша по беспућу.

Прва дивизија није успела да се пробије преко Поповог Моста и Врбнице за источну Босну, па је 6. јуна од Врховног штаба добила нови правац пробоја: Боровно — Тјентиште — Крекови — Милинкладе, за Зеленгору. Тако исто Друга дивизија није могла да изврши поодирање правцем Суха — Горње Баре — Зеленгора, за централну Босну и зато је по наређењу Врховног штаба, ноћу 8/9. јуна, кренула истим правцем којим и Прва дивизија, дакле једном једином стазом Суха — Тјентиште — Крекови — Милинкладе, и даље преко Зеленгоре.

Налазили смо се у изузетно тешкој ситуацији, када је било у питању бити ил' не бити. Стегнути јаким обручем многобројних немачких крволока, имали смо за пробој само коридор широк свега шест километара, између положаја на Кошуру и Доњим Барама. А да је и толико остало непосреднуто од стране непријатеља има се захвалити двома нашим ранијим акцијама. Наиме, маневар у правцу Подгорице и велика победа

Друге пролетерске и Четврте црногорске бригаде на Јаворку код Никшића одвукли су 7. СС дивизију у том правцу, па је закаснила за затварање обруча на Сутјесци. Тако исто покушајем Прве дивизије да се пробије у правцу Фоче одвучене су 118. и 369. немачка дивизија у страну и зато нису на време извршиле поседање положаја на правцу нашег пробијања.

Али непосредна заштита овог уског грла између Кошура и Доњих Бара пала је у део јединицама које су држале у шаху непријатеља на Кошуру и које су браниле положај на Доњим Барама, а обе су своју улогу извршиле са беспримерним пожртвовањем и хероизмом. На Кошуру су Немце прикивале sukcesивно једна за другом: Друга пролетерска, Шеста источнбосанска и Седма крајишка бригада, тако да је са тог положаја у долину Сутјеске могла да дејствује само непријатељска артиљерија.

На супротној страни коридора, положај Доње Баре бранила је Друга далматинска бригада на коју су насртале пристигле јединице 7. СС дивизије. У жестоких непрекидних окршајима бригада је непоколебиво одолевала, задајући непријатељу тешке губитке, а подносећи их и сама, Нарочито је II батаљон претрпео велике губитке. Извештај штаба овог батаљона, упућен у јеку битке штабу бригаде, представља један од потресних докумената из народноослободилачког рата и најбоље илуструје високу свест и безгранично пожртвовање наших славних партизана. У њему се каже:

„Немци надиру све јачим снагама и све упорније — ми смо изгубили две трећине свога људства — али рачунајте на нас као да смо у пуном саставу”.

И одржали су и реч и положај, упркос бесомучним нападима десет пута јачег непријатеља, све док наша главнина са Врховним штабом није прошла кроз обруч на Сутјесци. Зато им је друг Тито одао високо признање овим речима: „Друга далматинска бригада одиграла је пресудну улогу у повлачењу наше главнине преко ријеке Сутјеске и показала дивне примјере упорности и хероизма“. А то је трећи пут да ова бригада извршава тако тешке задатке. Она је прва прешла преко порушеног моста на Неретви и, без пловних средстава, Дринуу четвртој непријатељској офанзиви, одбацујући четнике и Италијане и стварајући мостобране.

Када смо ноћним маршем ишли кроз кањон Сутјеске, били смо стално под непрекидном артиљеријском ватром са Кошура; експлозије граната су језиво одјекивале у мрачној ноћи и густој шуми, наносећи губитке у људству и коњима, који нам сада служе само за исхрану, јер је уочи поласка у пробој, по наређењу Врховног штаба, закопано све теже оружје (топови, бацачи, митраљези) и сва сувишна опрема да би се лакше пробијало и маршевало. Наша колона (VIII, Пратећи батаљон, Четврта црногорска бригада) је брзо ишла, пазећи на одржавање везе и користећи колико-голико заклоњене правце, којих у ствари није било, а једина стаза се тешко распознавала. Једном смо залутали и морали да се враћамо назад и једва смо, пипајући рукама, нашли траг коња куда су прошли неки предњи делови. А артиљерија са Кошура је неуморно бомбардовала, мењајући одстојања да би нас што боље уракла. На једном месту смо толико засути гранатама да смо инстинктивно застали да се заклонимо за оближње букве које су само привидно штитиле. Мене

Сл. 144 — Политичка школа Главног штаба НОВ Војводине приликом полагања испита (Прњавор, 31. августа 1943)

Сл. 145 — Конференција војних и цивилних руководиља Војводине у Фрушкој гори, на којој су донесене значајне одлуке за организацију народне власти и разгарање народноослободилачке борбе у Војводини (Фрушка Гора, Фештерај, 10. септембра 1943)

Сл. 146 — Конференција војних и
вилних руководиљаца у Фруш-
Гори (Фештерај код Лежими-
на ручку, 10. септембра 1943)

Сл. 147 — Група руководиљаца и бо-
раца из Војводине у току неприја-
тељске офанзиве на Срем; у средини
Никола и Ахим Груловић (Броац,
септембра 1943)

Сл. 148 — С лева: Срба Јосиповић, Милосав Милосављевић,
Саво Дрљевић, Саво Радојичић и Ратко Софијанић, при про-
лазу из Босне за Србију (Босутске шуме у Срему, септембра
1943)

Сл. 149 — Два харбра црвеноармејца, који су као заробљеници искочили из немачког воза и придружили се сремским партизанима: Скрипченко (лево) и „Миша“ (Фрушка гора, августа 1943)

Сл. 150 — Ибрахим Камерић, домбрански водник, који је јединицама НОВ доставио план одбране Бијелине и тиме олакшао напад за ослобођење града (Бијелина, 25. септембра 1943)

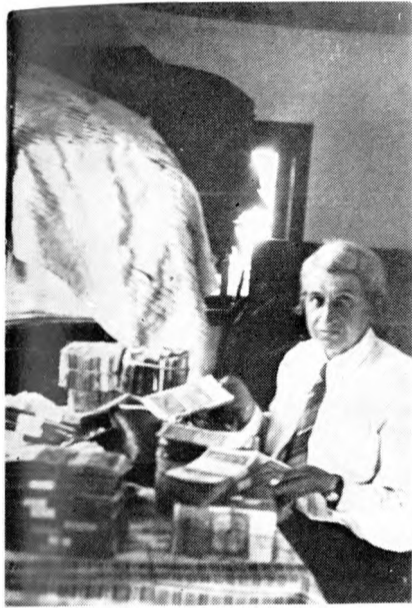

Сл. 151 — Гађање непријатеља бацачем приликом напада за ослобођење Бијељине (Бијељина, 23. септембра 1943)

Сл. 152 — Др Иво Бабоселац превија рањенике у току борбе за ослобођење Бијељине (Патковача, 24. септембра 1943)

Сл. 153 — Јошка Оровић, благајник Главног штаба Војводине, пребројава милионе куна, заплењене при ослобођењу Бијељине (Модран, септембра 1943)

Сл. 154 — Превожење партизана и њихових коња преко реке Саве (крајем септембра 1943)

Сл. 155 — Група мађарске омладине, која је из Будимпеште дошла у Срем и ступила у партизане (Сремска Рача, 1. октобра 1943)

Сл. 156 — Десно: Шеф Енглеске војке мисије У Војводини мајор Базил Давидсон (Црквеште, Срем, октобра 1943)

Сл. 157 — С лева: Живко Ковачевић, командант диверзантског батаљона и диверзант Тончи Милиновић (Срем, октобра 1943)

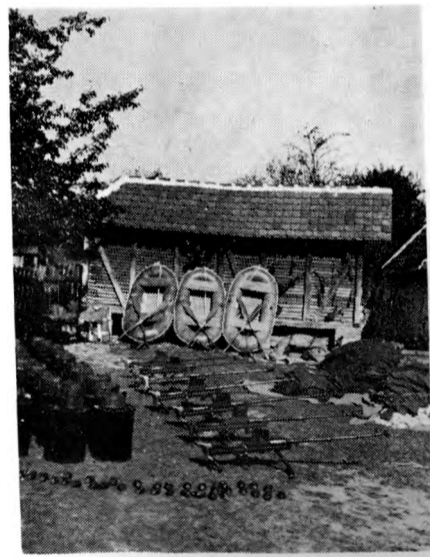
Сл. 158 — Превоз жита преко Саве из Војводине за исхрану Народноослободилачке војске у источној Босни (Домускела, Срем, септембра 1943)

Сл. 159 — Жртве немачког бомбардовања мирних села у Срему (Гуња, 20. октобра 1943)

Сл. 160 — Бомбаш Павле Милутиновић из Купинова (Гуња, 20. октобра 1943)

Сл. 161 — Део ратног материјала дотуреног енглеским авионима (Горња Буковица, 22. октобра 1943)

Сл, 162 — Сахрана погинулог Љубише Урошевића, на доњој слици:
посмртни говор држи Данило Лекић

је једно парче гранате погодило у чело, али је потрефило у петокраку звезду те ме је то и капа сачувало од теже озледе. Једино сам за извесно време остао ошамућен и задуго ме глава болела.

Тек ујутро, 9. јуна, наишли смо на бољи терен, те смо лакше продужили покрет преко Тисовог брда и спустили се у долину реке Хрчавке. Друг Тито са својим пратиоцима и енглеском Војном мисијом заостао је на Милинкладама. Непријатељски бомбардери су од раног јутра пратили наше колоне на правцу кретања, бацајући на њих у покрету и на застанку бомбе за живе циљеве (10—20 кг) које су засипале терен као град.

Једна од ових бомби пала је близу друга Тита, који се био склонио поред једне изваљене букве, и парче те бомбе ранило га је у мишицу леве руке. А можда би га друго парче много теже ранило да се није задржало у глави његовог верног пса Лукса, који се уплахирен прибио уз свога господара и тако га случајно заклонио, а сам био убијен. Од исте бомбе погинуо је шеф енглеске војне мисије капетан Стјуарт, погинуо је и Титов пратилац Ђуро Вујовић, стаг>и комуниста и шпански борац и неколико бораца из Пратећег батаљона Врховног штаба. У току дана од бомбардовања из ваздуха је погинуло и рањено доста другова, нарочито из Четврте црногорске бригаде, која је изгубила и свога команданта Василија-Вака Ђуровића. Он је тешко рањен и, док су га преносили, извршио је самоубиство на носилима — да узалуд не оптерећује своје другове. Исто тако тешко је рањена др Олга Дедијер, хирург, која је умрла кад смо ишли преко Романије.

У долини Хрчавке је од авионских бомби уништена аптека Врховног штаба, коју је врло марљиво и зналачки водила другарица Јела Жуњић, апотекарка, коју сам упознао још у трећој непријатељској офанзиви, када би често кликнула заносне стихове: „Е сад могу, е сад смијем црвен барјак да развијем!“

Овде је авионским бомбама убијено и неколико коња који су коопшћени за храну изгладнелих бораца. Једну такву партизанску кухињу тада сам снимно и сачувану фотографију прилажем. (Сл. 132)

9/10. јуна. — к. 935 — Врбничке Колибе.

Пошто је Прва група прешла преко р. Сутјеске и наступила преко Зеленгоре, наша целокупна снага се налазила у врло критичној ситуацији, развучена кроз уски коридор дужине око 25 км, од Пиве до Зеленгоре, и подељена на неколико одвојених група без међусобне тактичке везе. изложена снажним непријатељским нападима са земље и из ваздуха. Немачка 369. са деловима 118. дивизије покушала је да створи нови обруч око наше Прве групе на Зеленгори и да је у рејону Лучких Колиба уништи.

Имајући то у виду командант Прве пролетерске дивизије Коча Поповић, у недостатку везе са Врховним штабом, наредио је по својој иницијативи дивизији напад на непријатеља и о томе известио друга Тита преко команданта Друге пролетерске дивизије Пека Дапчевића. Друг Тито је био у недоумици, с обзиром на околност да је Друга група са рањеницима далеко заостала и овако је резонувао: „Двије и по хиљаде људи су тамо, а ми не можемо даље остати и држати ове положаје, јер смо сви у опасности. Изгубићемо пуно људи. Никад нисмо били у тежој

ситуацији". Али је увидео да је Кочина иницијатива умесна и сложио се с тим да се за прихват Друге групе одреди нека јединица.

10. јуна. — Врбничке Колибе — Зеленгора.

Прва дивизија, која је оперисала десном страном коридора и нешто унапред, извршила је неодољиви налет на непријатеља пред собом, разбила га и заузела Балиновац, што је било од изванредног значаја за исход битке на Сутјесци.

Друга дивизија је оставила V батаљон Четврте црногорске бригаде на Тисовом брду за прихват Седме банијске дивизије, која је пристизала, с тим што је положај ЈБубин гроб посела Четвртом црногорском, а Кошуту Другом пролетерском бригадом. Обе ове бригаде су биле изложене жестоком нападом са земље и из ваздуха. А најкрвавије борбе су вођене на положају ЈБубин гроб.

Борци II чете III батаљона Четврте црногорске бригаде упутили су штабу батаљона писмо у коме се каже:

„Положај на Љубином гробу држаћемо све докле док на њему буде живих пролетера. Кад Немци продру, знајте да на Љубином гробу нема више живих комуниста“.

И херојски су одржали реч. Не само што су одбили навале непријатеља него су издржали и сва митраљирања и бомбардовања „Штука“ које су брисале положај рафалима и бомбама и „скидале борцима капе с главе“. Чета је претрпела веома тешке губитке: од ионако малог бројног стања — 40 бораца — пало је 27 пролетера. Али чета је часно и витешки извршила задатак.

Те сталне побочнице по странама обруча — као што су: батаљони Друге пролетерске бригаде на Вучеву, Друга пролетерска и Шеста источнобосанска на Крековима, испред Кошура, Друга далматинска боигада на Доњим Барама, Четврта црногорска бригада на Љубином гробу, Друга пролетерска бригада на Кошуту и V батаљон Четврте црногорске бригаде на Тисовом брду — одиграли су одлучујућу улогу у осигурању коридора за пробијање главнине Оперативне групе из обруча на Сутјесци.

А сва та чуда од хероизма, издржљивости и истрајности вршена су под условима које не би могла да поднесе ни једна друга војска. Наши борци и руководиоци били су, даноноћним покретима по врлетном терену и непрестаним борбама, неспавањем и глађу, исцрпени толико да су постали сама кост и кожа. Глад је била страховита. У ионако пасивном крају непријатељ је све опустошио. Чак и изоловане колибе на голим планинским падинама биле су уништене запаљивим бомбама из авиона, што је генерал Бадер правдао тобожњим спречавањем заразе тифуса.

Борци су одржавали живот покојим парчетом неслане коњетине, разним шумским травама или њиховим корењем и мезгром од букове коре. Од глади су имали масовне халуцинације: причињавало им се као да им се дели храна. Догађало се да стану у ред испред неког дрвета пружајући порције да добију обед. То показује слика изгладнелих бораца на Зеленгори. (Сл. 136)

Ови скоро голоруки, голи и боси, гладни и жедни, преморени војници слободе не маласкавају ни физички ни душевно. Они су свесни да бране част, слободу и независност своје отаџбине и да се боре за бољу будућност свога народа. И поносни су што ових дана сав слободољубиви свет с уздржаним дахом прати њихову херојску борбу, неравну борбу

Давида и Голијата и што ће након непријатељског неуспеха задовољно одахнути: „Тито се пробио!“, како су гласили написи у савезничким војним билтенима. А тај драматични пробој се може добро схватити и правилно оценити када се упореди са капитулацијом немачке Шесте армије од 300.000 модерно наоружаних војника код Стаљинграда.

Треба нагласити да је упркос толиким патњама и штрапацама морал код наших јединица увек остао на достојној висини. Место очајања и гунђања чула се ведрата шала на рачун коњетине, сријемуше и мезгре, а често и песма. У партизанским редовима стално се орила песма и то је била благодет за њих. Уз песму се заборављало и на глад, и на умор, и на све. Док нема песме — покисли и промрзли, гладни и жедни, уморни и поспани, а кад се заори песма — све као да се руком однесе. А тај високи морал наших бораца и у ситуацијама, које су наизглед биле безизлазне, највише је одржавала непоколебива вера у свога врховног команданта, друга Тита (давио је утврђено да је вера у победу половина победе). Та непоколебива вера је лако схватљива по песми *Титов „Наприед!“* од Назора.

ТИТОВ „НАПРИЕД!“

I

Друг Тито јаше на челу колоне
Уз уску стазу планинску.

Високо

На врху, лед. Крш, блато наоколо.
Доље, у кланцу, мутан поток шуми.
Облаци тмасти вуку се по небу,
А прамен магла као див се диже
Из шуме јела, букви и оморика.
— Он јаше; све то не види, не чује.
Камо га Мисо пренијела? У ком
Свијету живи? Од чега је бора
На челу и грч око тврдих уста?
Ал наједном је стао; тргнуо се.
Авет је пред њим. Сва је од блата смрзнута,
Од сниега и мрза. Стоји, студен шири
И вели:

„Куд ћеш, дрзниче? Ја владам
У тој планини. Окрени се, гледај
Те јадне момке, које овуд водиш,
Голи су, боси, биједно људско месо,
Невољна крв, што мој је дах смрзава.
Камо их водиш у патњу и у смрт?
Кипове од леда направит ћу од вас,
И стајат ћете крути, непомични,
У тамни ноћној и у свиетлу дањем
На овим горским стазама, знамење
Веље ми моћи, људма опомена,
Да човјек не см'је преко неких граница.
Окрени се и врати у низине.
Да кости гријеш и код огњишта свога,
Покоран и тих; — највећи је закон
Човјечји: живјет, ма и како било!“
То авет рече; он очима бљесне
И ватру проспе из пламених зјеница;
Ошину коша и неман прегази,
На викну с виса:

„Наприед!“

II

Друг Тито јаше на челу колоне
Стазом све тврђом, мрзлијом.
Страшило ново сада пред њим стоји
И затвара му пут, Ох, грдно ли је!
Мршаво, жуто. Кожа на њем виси:
Клепећу у њем кости ко ораси
У празној врећи. Говори му:

„Стани!

Гледај ме. Давно већ ме знаш, ал никада
Читави лик ми још не видје страшни.
Онај сам, који већ те дуго прати
По опљачканим земљама, ко сјена;
И сједи у сваком дворишту, на сваком
Огњишту, у свакој штали; и руку тура
У сваку торбу и зовем се Глад.
Сјаши с тог коња; ја ћу да га јашим!
Па нека водим твоје биедне момке
По шумама и кланцима и пустињом,
У којим само кос и вјеверица
Налазе хране. Скини црвен-заставу
Са стијега и дигни црни барјак мој!
Побједу и славље ја ту славим. Стани!
Окани се свих сања и врати се
Доље на равни. Ори, сиј и жањи,
Јер ништа нема важније до хљеба,
И највећа је срећа трбух пун!
Те узде дај ми и нестани!“

Тито

Са коња сиђе, ал се не окрену.
Пригну се земљи, зграби груду блата;
У прах је смрви и у жвало баци
Немани оној, кликну:

„Наприед! Наприед!“

III

Дтзуг Тито стиже на челу колоне
Под врх планине.

Литица и магла

Врхунац крију. Ондје, гдје би могло
Уз напор проћи, нова авет сједи
На литици и гледа у дошљака.
Очи су њене ко у сове, њушка
Лисичја, зуби као у штакора,
А сваки зглоб је грбава јој тиела
Угласт и драчав. Гледа и говори:
„Откуд дође, пустилове? Куд ћеш?
Знаш ли ме? Ја сам отац свију сумња,
Несреће вјесник, претеча кајања.
Онај сам, који оштре нокте има,
Да њима копа у савјести вашој
Гроб, гдје ће трунут луда сања људска.
Што хоћеш? Чему дигну сву ту чељад,
Да трпи и страда? Идеал је воће,
Што зре на грани, коју никад неће
Дохватит рука човјечја; врхунац
Планине ове сиже до небеса.
Окрени се и сиђи, пустилове,
Па чин свој мјери према својој снази
И земљом ходај ситним корацима.“

Ал грмну гром на врху планинскоме;
И вјетар духну, и магла се дигну.
Закришти оро под облаком; засја
Сунце, што славно сја и храни и грије;
И Титов глас се просу као дажд
На измучену чељад, увiek жедну
Његових ричи:

„Наприед!”

11/12. јуна. — Зеленгора — Миљевина.

У великој шуми од 6 до 20 часова непрестано бомбардовање, али наш логор потрефили тек пошто смо га напустили.

12/13. јуна. — Миљевина — Текеуша.

Седма банијска дивизија пристиже Прву групу, прихваћена од V батаљона Четврте црногорске бригаде који је том приликом на Тисовом брду у борби с Немцима претрпео осетне губитке — 12 погинулих и преко 20 рањених. За другарску помоћ батаљон је од штаба Седме дивизије (командант Павле Јакшић, политички комесар Ђуро Кладарин) добио признање следеће садржине:

„Драги другови! На нашем путу из Црне Горе за источну Босну, кад смо се под најтежим околностима пробијали кроз непријатељске линије, ви сте нас прихватили у најтежем моменту на ријеци Хрчавки. Ваше јуначко држање и другарска пажња нашој дивизији подстиче све наше борце и руководиоце да у име дивизије изразимо захвалност”.

Са Седмом дивизијом стигли су др Рибар, песник Назор, сликар Де-тони, Младен Ивековић, Добривоје Видић и још неки чланови АВНОЈ-а и ЗАВНОХ-а. А Трећа дивизија, која је оптерећена великим бројем тешких рањеника, годе могла да пристигне Седму дивизију и биће принуђена да се сама пробија кроз нови обруч на Сутјесци.

13/14. јуна. — Текеуша — с. Срнета (преспавали) — Дуге Њиве. Из Текеуше морали поћи наврат-нанос због навале непријатеља, па ту на једном застанку поред речице претрпели веома интензивно бомбардовање. Овде је извршио самоубиство жандармеријски капетан Бергинац зато што је био тешко оболео.

14/15. јуна. — Дуге Њиве — с. Божановићи, где смо дошли погрешно, уместо у Божиновиће. Остали без везе са Врховним штабом 15. и 16.

16/17. јуна и 17/18. јуна. — Дуги и тешки марш да бисмо стигли Врховни штаб и прешли пругу Сарајево — Прача.

18/19. јуна. — Стигли у с. Марковиће, где су нас око 17 часова изненада напали Немци, те је настала паника и покрет у неред. Том приликом нама је неко повео коње и пропале су нам скоро све ствари.

То је било овако: кад су запуцале пушке, ја сам искочио из куће и спазио како се наши борци повлаче под ватром непријатеља са оближњих висова, па сам им пошао у сусрет и наредио да се зауставе и задрже непријатеља док се не евакуише село, што је и учињено. А кад сам се вратио нисам више никог од друштва затекао, па ни своју другарицу и курира, те сам морао сам да се некако евакуишем. Одвезао сам два коња и потерао их низ једну страну ка реци, у правцу општег покрета, а пртљаг свукао до реке. Одатле насумице нашао штаб Четврте

бригаде, који ми је помогао да прикупим пртљаг, а како ми је коње нека од јединица нашла и присвојила, то сам добио једног из дивизијске коморе.

И баш кад сам хтео да потоварим пртљаг на коња, затражено је да га уступим за радио-станицу, што сам и учинио. У исто време сам обавештен да је погинуо Сава Ковачевић, и то ме је толико поразило, да сам напустио даље старање о пртљагу у коме су ми биле многе потребне ствари.

Трећа дивизија се налазила 10. јуна у потпуном окружењу између река Пиве, Дрине и Сутјеске и планине Маглић. Генерал Литерс, као руководилац операцијом „Шварц“, мислио је да је ту наша главнина, па је издао ово наређење:

„Јаке непријатељске снаге, сабијене на најужи простор Сутјеска — Пива; међу њима се налази Тито, што је тачно утврђено. Тиме је наступила последња фаза борбе — час уништења Титове армије до последњег човека. Ниједан човек способан за војску не сме жив напустити опкољени простор. Жене прегледати да нису преобучени мушкарци. — Ово наређење мора се поново заштрићи код трупе. Тито са својим пратиоцима наводно у немачким униформама. Контролисати војне исправе“.

После пробоја главнине на Сутјесци, непријатељ је успео да затвори обруч испред Треће дивизије. Ситуација код ње је била изванредно тешка. Припремање за прелаз Сутјеске вршено је 11. јуна и упућена је Прва далматинска бригада у претходницу, с тим да пређе реку Сутјеску и образује мостобран за прелаз осталих бригада и болнице. Али је бригада при извршењу задатка била разбијена и претрпела велике губитке — сама река је однела 38 другова и другарица — тако да се једва по деловима, користећи ноћ, пробила кроз непријатељске положаје, не успевши да о томе извести штаб дивизије.

Пошто је веза са Првом далматинском бригадом прекинута, одлучено је да главнина дивизије отпочне пребацивање предвече 12. јуна, како би се у току ноћи заједно са рањеницима пребацила преко реке и дохватила гребена на њеној левој обали. Али док су се јединице припремале за прелаз, Немци су извршили удар у десни бок дивизије правцем Мркаље — Боровно — Драгош седло, и зато је прелаз морао бити одложен све док се тај напад не одбије. Због тога и спорог формирања колоне за покрет ноћу прелаз реке Сутјеске је извршен тек у зору 13. јуна, што је било кобно за дивизију. Пошто у току осматрања, 12. јуна, нигде на супротној страни реке нису примећени Немци, то а и недостатак извештаја од Прве далматинске бригаде протумачено је као да је она лако прошла и да непосредно испред дивизије нема непријатеља.

Зато је доста неопрезно извршено наступање по прелазу реке, од које су Немци имали положаје удаљене око 2 км и ту притајени сачекали Трећу дивизију. Напред је ишла Пета црногорска бригада на челу са штабом дивизије. Немци су сачекали наше јединице на свега неколико десетина метара и наједном отворили јаку ватру из свих аутоматских оруђа, поређаних у бројним бункерима. Бригада је том ватром прикована на месту са осетним губицима. Пошто је прошло прво изненађење, уследили су јуриши на непријатељске положаје који нису освојени. Пристизале су и остале бригаде, али обруч није пробијен, а губици су се непре-

стано повећавали. Водила се очајничка борба на живот и смрт. Сава је заузео први ред бункера, ликвидирајући њихову посаду. У једном тренутку зграбио је непријатељски пушкомитраљез, јурио на следећи ред бункера и — пао смртно погођен.

Пробој на Сутјесци како је приказан у енглеском војном часопису „Парада“

После Савине погибије проређене јединице су се разбијале у мање групе које су самостално покушавале да се пробију из обруча. Некима је то тек у току следеће ноћи успело. Дивизија је изгубила 50 одсто свог састава. Од рањеника се спасао само један мали део. Сматра се да су Немци у долини Сутјеске убили око 1.000 рањеника, као и оне који су били посакривани око реке Пиве. Помоћу специјалних извиђачких патрола и дресираних паса, Немци су неколико дана претресали сваку шумицу, пећину и увалу на бојишту и пронађене рањенике и болеснике на зверски начин убијали. Али су се понегде и рањеници борили, убијајући врх себе своје крвнике, који су због тога губили вољу за претраживање терена.

Један део преживелих бораца и руководиоца вратио се натраг преко Сутјеске и пошао према Изгорима, где се прикупило неколико стотина. Већина је отишла са Иваном Милутиновићем и Радомиром Бабићем у Црну Гору, а остали са Радованом Вукановићем, Ђиласом и Рајом Нелковићем у Босну, за Врховним штабом. Остаци Треће санџачке бригаде пошли су за Санџак.

Страдање Треће дивизије и губитак толиког броја храбрих бораца и врсних руководиоца болно су одјекнули у целој НОВ, а нарочито херојска погибија прослављеног команданта Саве Ковачевића, који је био необично храбар и неустрашив руководилац, оличеше хероизма наше Народноослободилачке војске. Зато је постао легендарна личност, опеван у више народних песама, од којих наводим две најпопуларније.

ПЈЕСМА О САВИ КОВАЧЕВИЋУ

Крај Сутјеске хладне воде,
Барјак части и слободе
Лепрша се изнад главе
Команданта друга Саве.

А около гуја љута
Опасала по три пута.
Фашистичке прне чете
Огањ сипљу и пријете.

Па пролазе уске бране
Да униште партизане,
Док граната земљу стреса
Кроз гомиле људског меса.

Митраљеви брзо косе,
Ручне бомбе смрт доносе,
И у ове тешке муке
Смртоглаве пиште „штукџ“.

Ал' је Сава херој прави,
На чело се војске стави,
Па повика из свег гласа,
Зеленгору заталаса:

Јуриш моји батаљони,
Сад у овој страшној зони.
Хајд, напријед партизани,
Борци моји одабрани!

Запуцаше пушке танке,
Осветнице партизанске,
Крв се проли по пољани,
Продријеше партизани.

Ту нам паде херој Сава,
Дивизије треће глава:
Немачки га „шараџ“ проби,
Јуначко му срце здружи.
Ао Сава, ој хероју,
Што у сваком бјеше боју.

Нема таквог срца врућа,
Ни јунаштва и прегнућа:
Нема таквог храбра борца
Ни бољега Црногорца,
Ка' што бјеше херој Сава,
Дивизије треће глава.

Док Сутјеска вода тече
Сави име мријет неће,
И у Дрину док увире
Не да Сави да умире.

Кад слободе дођу дани,
Сјећаће се партизани
И са њима народ цио,
Да је Сава херој био
На Сутјесци да је пао,
За слободу живот дао.

(Народна песма)

ПЈЕСМА О САВИ

Са крај Босне до мора
Зна га земља сва:
Свуд се славом прочуо
Командант Сава.

Хеј, хеј, хеј, хеј,
командант Сава.

Ч

Водио је бригаде
Преко поља, тора,
Разгонио банде
Мрскијех злотвора.
Хеј, хеј, хеј, хеј,
мрскијех злотвора.

Хучи, тече Сутјеска,
Крв плива по њој —
Дивизија Савина
Бије тешки бој.
Хеј, хеј, хеј, хеј,
бије тешки бој.

Швапске хорде кржаве
Надиру кроз ноћ.
„Јуриш моји јунаци,

Ми морамо проћ“.
Хеј, хеј, хеј, хеј,
„Ми морамо проћ“.

Што то тужи Сутјеска
У тај позни сат?
Мртав крај ње лежаше
Славни командант.
Хеј, хеј, хеј, хеј,
славни командант.

(Пуниша Перовић)

Трећа дивизија је у савесном и пожртвованом вршењу добијеног задатка на Сутјесци претрпела тежак пораз из следећих узрока:

1. Велика надмоћност непријатеља у свему сем у моралу.
2. Недоследност у доношењу одлука, а нарочито што се није остало при одлуци да за Првом групом пође једновремено цела Друга група, а не најпре само Седма дивизија, а Трећа дивизија после кад је већ било касно („Огц1ег коп1;га Огц1ег = Безогц1ег“).
3. Одсутност начелника Врховног штаба (који је у то време био у Словенији) који би најбоље знао да Титове директиве спроводи у дело.
4. Колективно командовање. Наиме, дејством Друге групе дириговали су, поред Врховног штаба, Радован Вукановић као командант Друге групе, Милован Ђилас као делегат Врховног штаба и Сава Ковачевић као командант Треће дивизије.
5. Ни Друга група као целина, нити после сама Трећа дивизија нису се озбиљно заложиле за пребацивање преко Таре у Санцак, иако су тамо у то време биле непријатељске снаге слабе борбене вредности (италијанска дивизија „Тауриненсе“).
6. Трећа дивизија је вршила пробој дању и, што је најзначајније, притицала је око две хиљаде рањеника, који се нису смели оставити својој судбини ни по коју цену, јер би то значило изневерити традиције. А при том ваља имати на уму да треба две године да се спреми једна дивизија док за стварање традиције треба неколико векова.

19/20. јуна. — Марковићи — Мједеник (Боговићи).

Овде код једне пећине, која је коришћена за време авионског бомбардовања, први пут сам срео друга Тита откако је рањен, па сам му по народном обичају при поздраву честитао ране. Он је после о томе причао да се чудно како му честитам што држи руку о грлу, те не може да узјаше коња. „Нисам, вели, знао за тај народни обичај“.

Како сам при поласку у партизане понео собом и један фотографски апарат, то сам у току рата настојао да направим што више фотографских снимака, знајући да ће то бити не само драге успомене за учеснике и њихове рођаке и пријатеље, него и врло драгоцени документи из НОР. А сада ми се пружила прилика да направим један од најзначајнијих снимака из НОР — фотографију рањеног Врховног команданта са руком о грлу (сл. 135). И када сам за то спремао апарат, друг Тито је у шали рекао: „Хоћеш ли да ме овјековјечиш?“ На то сам одговорио: „Сам си се овековечно, али хоћу да забележим како је и наш Врховни командант

био рањеник и носио руку о грлу“. При томе се уз њега нашао др Рибар, ослоњен на мотку, те тако фотографија сликовито изражава нашу мучну и херојску борбу у НОР уопште, а у бици на Сутјесци нарочито.

20/21. јуна. — Мједеник (Боговићи) — Шахбеговићи.

Ових дана је Десета херцеговачка бригада упућена за акције на свом терену у Херцеговини. Она има изврсно руководство: командант Владо Шегрт, кога знам као челична јунака из борби у Херцеговини 1942. године; Чедо Капор, шпански добровољац, добар и храбар политички комесар; Раде Хаморић, енергичан и гр-о способан на^ел^ик шта^а; а додатим је и Војо Ковачевић, један од најбољих политичких инструктора, кога сам први пут упознао у штабу Орјенског батаљона 1942. године.

После оног непојатељског препада у с. Марковићима, повећа група другова, међу којима је био и Моша Шгјаде, успела је да се без губитака извуче из угроженог рејона, „благодарећи Савиној интервенцији“, како је друг Моша констатовао. Од њих су неки, што су дошли у Врховни штаб, причали да се моја другарица Јошка на маршу, у току ноћи, изгубила, па сам пошао да је тражим. У међувремену она је стигла и причала другу Марку и осталима шта је било с њом. Наиме, није могла да издржи брзи покрет, но је у току ноћи заостала и сама ишла напред док је дошла до једне куће, пред којом се задржала до зоре. Онда су јој укућани дали нешто да једе и показали у ком ће правцу наћи партизане. И нашао их је, питајући за Врховни штаб. Њима се то учинило сумњиво па су почели да је третирају као шпијунку, али су је после објашњења пустили те је стигла у Врховни штаб пре него сам се ја из потраге вратио.

Нешто личних ствари из пртљага, који ми је остао код штаба Друге дивизије, послао ми је друг Назор, коме их је неко предао мислећи да су његове. Остало нисам пронашао, као ни коње.

Ове наизглед ситне детаље износим само зато што и они доприносе да се добије јасан појам о трновитом партизанском ходу кроз битку на Сутјесци.

21/22. јуна. — Шахбеговићи — Медоевићи.

Пошто су Прва и Друга дивизија разбиле непријатеља на прузи Фоча — Калиновик и Врховни штаб се ноћу 18/19. јуна пребацио преко пруге, као и Седма дивизија, која је пристигла, то је данас наша Главна опеоативна гр\па избила на линију Калиновик — Жљебови — Буковик — Калаузовићи, па је са ове линије упућена Прва дивизија у наступање правцем Хан-Пијесак — Власеница; Друга дивизија правцем Олово — Кладањ, а између њих Седма дивизија правцем Буковик — Кнежина — Жеравице. Мајевичка и Шеста источниобосанска бригада дејствовале су заједно са Првом дивизијом.

24/25. јуна. — Медоевићи — Крајшићи.

Пошто су наше три дивизије прешле и последњу непријатељску баријеру обруча Вишеград — Сарајево, то је битка на Сутјесци победоносно завршена.

Врховни командант друг Тито одао је признање својим херојским јединицама овим речима:

„Беспримјерно херојство наших бораца и сналажљивост нашег командног кадра савладали су скоро немогуће запреке. Пета непријатељска

офанзива и њен крах дигао је пред читавим свијетом углед наше славне Народноослободилачке војске на виши степен... Моје признање и захвалност борцима, командирима, командантима и политкомесарима Прве, Друге, Треће и Седме дивизије и Прве мајевичке и Шесте источnobосанске бригаде. Слава херојима палим у тој великој и славној борби“.

Истог дана штабу Босанског корпуса Тито је послао следеће наређење:

„1. Наредили смо Пеку да ликвидира Олово и Кладањ, а Кочи Хан-Пијесак и Власеницу.

2. Наше бригаде обеју група исцрпљене и гладне — услед тога слабе борбене способности. Потребан им је одмор и хлеб.

3. Будно мотрити на пругу Зеница—Добој. Пошто непријатељ већ празни гарнизоне са тог сектора пруге и упућује те снаге против нас, ви треба да извршите притисак са запада на те гарнизоне и онемогућите им маневровање.

Ми се налазимо око Олова“.

И сами немачки команданти опавали су тттризнање нашем борачком и руководећем саставу. Тако, на пример, командант немачких трупа, генерал Лиртер у свом извештају вишој команди, између осталог, каже:

„Ток борбе је показао да су комунистичке снаге под Титовом командом одлично организоване, вешто вођене и да располажу борбеним моралом који изазива чуђење. Непријатељско командовање било је изванредно покретно и — такође у одбрани — активно.

Карактеристични су били масовни напади прикупљеним снагама на једном месту, извођени под атмосферским приликама повољним за непојатеља (кад је немогућ рад авијације) и то тамо где наша артиљерија није могла добро да дејствује. Командантима је увек полазило за руком да изједначе свој недостатак тешког наоружања и да, користећи мрак, маглу и кишу, дођу на одстојање блиске борбе прса у прса. При овоме су се показали као фанатици, крајње упорни, добри борци који одлично познају планинско земљиште.

Несумњиво је да су комунисти веома живав противник коме је дорасла само јединица која је опремљена и наоружана свим потребама за вођење борбе у планинама и која је навикнута на натвећа телесна напрезања“.

А за пробој фронта на комуникацији Фоча — Калиновик генерал Фон Лер је извештавао:

„У одлучној бици партизани су успели да изврше продор између Јелеча и Калиновика. Хитно су биле у том правцу упућене резерве 104. ловачке и 369. дивизије, које су у борбама прегажене. На тај начин успело је партизанима да измакну из обоуча и повуку се према северу. Првобитни задатак — признаје добро Фон Лер — да се, наиме, ослободе немачке снаге, које су биле везане у Југославији, и пошаљу на Источни фронт, уопште није постигнут него, напротив, било је потребно на крају акције довести нове немачке снаге и формирати нове јединице“.

Најзад, ево како су наши савезници ценили допринос наше Народноослободилачке војске у савлађивању фашистичких завојевача, посебно у вези са четвртм и петом офанзивом.

Енглеска војна ревија „Глас победе“ донела је из пера својих стручњака о тим борбама, између осталог, ове оцене:

— „Ромел се пребацио у Африку са натбољим трупама, које је Немачка могла створити. но, на срећу, њих није било много. То што Немци нису могли да му у већој мери помогну има се у приличној мери захвалити дејству партизана Југославије“.

— „Окупирањем Бихаћа и околине, ометањем немачког транспорта и покрета немачких трупа, угрожавањем пруга Загреб — Ријека — Огулин — Сплит партизани су осовинском новом поретку у Европи упутили изазов који Хитлер није могао а да не прихвати. Он је на Балкан могао да упути трупе помоћу којих је могао походе на другим ратиштима да заврши у своју корист“.

— „У току целе те године (1943) савезнички посматрачи су са дивљењем гледали како Тито и његове армије прикивају дивизију за дивизијом немачких трупа које би иначе у Русији или Италији веома неповољно утицале на савезничко напредовање“.

— „Хитлер је у југословенским планинама губио месечно око 10—12.000 људи, док је са оних 120.000, којима је у лето 1943. године узалуд покушао да уништи партизанае, могао да спасе Напуљ“.

Ми смо у бици на Сутјесци, односно у петој непријатељској офанзиви претрпели врло велике губитке од око 8 хиљада бораца док се непријатељски губици цене на преко 10 хиљада. Међу нашим жртвама налази се дивна плејада истакнутих револуционара, руководилаца и јавних радника, као што су: чланови АВНОЈ-а Веселин Маслеша, др Симо Милошевић и Нурија Поздерац, командант Треће дивизије Сава Ковачевић, команданти бригада Вако Ђуровић и Нина Марковић, талентовани песник Иван Горан Ковачић и многи други.

У току народноослободилачког рата и социјалне револуције, наша највећа и најславнија операција била је битка на Сутјесци, где је коначно доказано како су узалудни сви покушаји непријатеља да уништи нашу ослободилачку војску и пороби наше народе.

На Сутјесци се родила најлепша легенда нашег НОР и револуције. Епопеја Сутјеске вечито ће живети у срцима будућих поколења као химна захвалности херојима са легендарне Сутјеске.

Битка на Сутјесци је златна страница наше историје, величанствени пример како се неустрашиво и херојски бори и без поштеде жртвује за националне и људске идеале.

Трновита и крвава стаза преко горостасних планина Си Бајевине, Дурмитора, Маглића, Зеленгоре, Јахорине и Романије и прзко дубоких кањона валовитих река Таре, Пиве и Сутјеске — то је историјски пут слободе. Дивовска попришта: Вучево, Крекови (Кошур), Доње Баре, Љубин гроб, Кошута, Балиновац и многа друга — то су монументални споменици беспримерног хероизма. А крваво разбојиште у кланцу Сутјеске — то су југословенски Термопили које врло лепо карактерише песма „Сутјеска“ Танасија Младеновића.

СУТЈЕСКА

Отворите широм прозоре —
Очи Евроне гледају на нас,
Сутјеска бучи, пјенуша и кипи —
Губи се и јавља њен шумни глас.

Отворите широм прозоре —
Нек дође, нек допре олутни хук.
Станите. Слушајте. — То топови

Из шума извире борбени звук.

Колоне иду у сусрет бури.. .
Завеса ноћи покрива све.

Тишина. Пунањ. Колоне хрле:
Пада се, диже, рањава и мре.

Како си брза и ледена, водо,
Како си стрма и врлетна, реко,
Како си скупа, жуђена слободо.
Како је тешко прећи сад преко.

тутње.

Европо, гледај! Руку на поздрав!
Ни сузе нећеш видети код нас!
Сутјеска бучи, пенуши и кипи —
Губи се и јавља њен шумни глас.

25/26. јуна. — Око 11 часова у с. Крајшићима два енглеска авиона су донела и бацила са 18 падобрана експлозив за наше потребе и неке ствари за енглеску Војну мисију.

26/27. јуна. — Крајшићи — Дуганчићи, у плани Марка Марковића. Овде су се сместили на одмор др Иван Рибар и Владимир Назор. Спавало се врло неугодно, а преко дана није било за храну ничег, сем некаквих дивљих сувих крушака. Сви смо били штрапацима и глађу страшно исцрпени. Већ је недеља дана да се нисам бријао, а тако су изгледали и остали. Видећи нас у таквом стању друг Тито нам је говорио: „Сад је криза пребројена и за који дан ћемо доћи у једно мјесто гдје ћемо се добро одморити и нахранити^{1).}*) И он је за све време рата делио са својом војском патње и невоље, па је такође изгледао изнурен и изгладнео. И кад нас је соколио да истрајемо, лично је на Колумба, који је соколио посаду на издржљивост, обећавајући скору појаву копна и искрцавање у нову земљу.

27/28. јуна. — Дуганчићи — Ковачићи.

Овде, у једној великој шуми, био је логор неке јединице Четврте дивизије која је била ослободила Кладањ. И ту смо преноћили.

28/29. јуна. — Ковачићи — Кладањ.

У Кладању беше Пеко, који ми је дао једног коња, а Милета Ђукић нешто ствари за личне потребе. Ту сам са Иваном Милутиновићем ишао код неких мештана које смо саслушавали о држању усташа. Ова иначе доста лепа касаба је бедно изгледала, руинирана. Она је потврђивала народну изреку „Тешко земљи куда војска прође“.

29. јуна. — Кладањ — Плаховићи.

Данас су Немци и усташе 7 пута бомбардовали Кладањ, али нисам сазнао са каквим последицама.

У току ноћи 29/30. јуна два енглеска авиона поново долетела и дошла за напугу војску санитарски и други матершал.

Ових дана су овде дошли неки другови из Војводине са извештајем о тамошњем развоју НОБ и захтевом да се образује главни штаб за Војводину. Врховни командант друг Тито је то усвојио и штаб формирао у овом саставу: командант Аћим Груловић-Слободан, политички комесар Слободан Башћ, помоћник команданта Срета Савић-Коља, начелник штаба Саво Оровић. Значи нема одмора!

2. јула. — Плаховићи — Шеховићи, заселак Мркајићи. у саставу Главног штаба за Војводину, као начелник штаба.

Пошли смо заједно командант Слободан Сремчић (Аћим Груловић), комесар Слободан Бајић, Исо Јовановић, Максим Горановић са другарицом Мери, мој пратилац Крсто Кнежевић, ја и моја другарица Јошка. И нисмо одмакли више од неколико километара, а били смо засути митраљеским рафалима из једне немачке или усташке „Роде“, те су нам убијена два коња и мој пратилац је рањен лакше у ногу.

Наишли смо преко Бирча, који је од почетка устанка био најјаче жариште народноослободилачке борбе у источној Босни, што му и по традицији припада, јер је познат по хајдуцима, бунама и устанцима против ага и бегова из турског доба. Овде је формирана и позната Шеста источнобосанска бригада. А и деца су се такмичила са својим старишма ко ће више помоћи војсци. На фотографији пионири Бирча (источна Босна) преносе рањенике. (Сл. 137)

У засеоку Мркајићима смо остали неколико дана, највише чекајући друга Бајића, који је пошао у неко село и није се враћао. После смо саз-

*) Мислио је на Кладањ.

нали да је погинуо. То је био велики губитак за Војводину, јер је био врло добар политички радник и друг. Пошто смо стигли у Фрушку гору заменио га је Стеван Јовичић-Максим.

Састав Главног штаба НОВ и ПО Војводине сада је следећи:
Аћим Груловић-Слободан Сремчић, командант Главног штаба;
Срета Савић-Коља, помоћник команданта Главног штаба;
Стеван Јовичић-Максим, политички комесар Главног штаба;
Саво Оровић, начелник Главног штаба;
Јован Бељански-Лала, члан Главног штаба;
Миливој Савић-Трива, члан Главног штаба;
Димитрије Шешеринац-Геца, обавештајни официр Главног штаба;
Максим Горановић, шеф интендантског одсека Главног штаба и
Олга Јовичић-Беба, шеф санитетског одсека Главног штаба.

У Главном штабу су радили још и: Јошка Оровић, благајник и шифрант; Стеван Крцалић, шеф штаба; Жика Стојановић, секретар штаба; Обрад Матић, технички секретар; Душан Милеуснић, радиотелеграфиста; Вера Механчић, стенограф и Мери Горановић у интендантури.-

7/8. јула. — Мркајићи — Трнава. При прелазу преко пута Зворник — Тузла тенкови и препад од стране Муслимана, а испред Угљевика од стране четника.

Ово је био врло дуг (31 час) и тежак марш, на коме су нам се придружили Владимир Назор, у пратњи Оскара Данона, Душан Недељковић, Боко Ивановић и Глиго Мандић, који је имао са собом једну чету бораца (ваљда је ишао као заштита штаба и Назора).

У Трнави смо становали два-три дана код старе удове Славке Симић, која је све партизане својски примала и свесрдно помагала, и зато је добила назив „партизанска тетка“.

Овде смо сазнали да је код Зворника погинуо Филип Кљајић-Фића, кога сам упознао за време док сам у четвртој непријатељској офанзиви био у штабу Прве пролетерске дивизије као делегат Врховног штаба. Био је политички комесар дивизије, и то идеалан комесар са свим особинама које тај веома важни и одговорни положај захтева. Његова погибија је велики губитак за нашу НОВ.

11. јула. — Од 17 до 24 часа Трнава — Црњелово. Према радио-вестима савезничке трупе су се јуче искрцале на Сицилију.

Овде смо се ја и моја другарица Јошка измерили. Показало се да ја имам 63, а она свега 45 килограма. Толико смо били исцрпени од глади и од штрапаца. А то је слика свих који су прошли кроз калварију и епопеју Сутјеске.

13/14. јула. — Црњелово — шума Царина (преко Саве). Путовали смо и превезли се преко Саве по великом ветру и киши, па у Царини код једног партизанског логора остали до предвече, а онда продужили пут и превезли се преко Босута.

14. јула (у 4.30) — 15. јула (у 6 часова). — Царина — Ђипша у Фрушкој гори. Око поноћи смо прешли преко железничке пруге и рано стигли у прво фрушкогорско село Ђипшу. Од Семберије доведе допратно нас је Родољуб Чолаковић, родом из Бијељине, кога сам сада први пут упознао, а после сам дознао да је завршио факултет у Југославији и поли-

тичке науке у Совјетском Савезу, те да је стари комуниста и познати револуционар. Он је био учесник у организовању убиства министра Милорада Драшковића (који је донео фамозну Обзнану о забрани Комунистичке партије Југославије) кога је убио Алија Алијагић и за то осуђен на смрт и обешен у Загребу. Чолаковић је био осуђен на 14 година робије, коју је издржао, затим је био у Шпанији, а по повратку у земљу — један од организатора устанка у Србији и Босни.*)

15. јула. — Ђипша — Цигански логор (Фрушка гора). Колима око сат и по пута.

16. јула. — Цигански До — Јабука.

17. јула. — Јабука — Бешеновачки Прњавор. На стану код богатог, али негостољубивог домаћина Живковића.

Овде, на падинама Фрушке горе имао сам прилику да упознам главну групу тадашњих партизана Војводине, војних и политичких руководиљаца, па сам направио први од многобројних фотографских снимака у Срему, у коме сам за то имао боље услове но другде. (Сл. 138)

19. јула. — Прњавор — Јабука. Сместили смо се под шаторима у једној густој шуми, у којој је било толико ројева комараца да се од њих не само није могло спавати него ни опстати.

21. јула. — Јабука — Цигански логор — Јабука. (Са командантом Главног штаба обишао штаб бригаде и положаје код Свилоша према непријатељу, на линији Кувездин — Сусек.) Штаб III бригаде се види на слици. (Сл. 139)

На конференцији коју смо том приликом одржали са руководиоцима бригаде, ја сам у име новоформираног Главног штаба Војводине и као начелник штаба одржао пригодно предавање о спољној и унутрашњој ситуацији и актуелним задацима јединица и установа Срема и Војводине уопште.

Сачувао сам забелешку по којој сам говорио и која садржи дванаест тачака: 1) Решавајућа фаза рата, 2) Значај Војводине и формирање Главног штаба, 3) Спасовање летине, 4) Мобилизација, 5) Диверзије — рушење пруга и других објеката, 6) Завођење војничког реда, духа и дисциплине, 7) Настава и политичко васпитање, 8) Чување и чишћење оружја, 9) Санитетска служба, 10) Интендантура, 11) Једнообразност: поздрављање руком и речима, сатови и 12) Администрација.

На конференцији је, између осталог, решено да се отпочне са паљењем вршањих машина и зрелог жита у оним крајевима који нису под нашем контролом. Вршаће машине у близини слободне територије треба да се извуку на сигурна места и спреме за рад. Наша војска има да спасе народу плодове крвљу и знојем стечене, а непријатеља да удари по његовој пљачкашкој њушци.

После ове одлуке сремска равница је сваке ноћи била добро осветљена пожарима које су изазивали храбри партизани из јединица и по-

*) Како у рату, тако и после овог рата Родољуб Чолаковић је узимао високе положаје у друштву, а уједно је и плодан писац. У својим „Записима из ослободилачког рата“ зналачки и верно је интерпретирао догађаје из наше народноослободилачке борбе и социјалне револуције, као што је Прота Матија Ненадовић описао борбу за ослобођење Србије испод Турака.

задинци. Паљена су жита и вршалице на очиглед немоћног непријатеља, под паролом „Ни зрно жита окупатору!“

Жарко и Станка, Исо, Мира, Љубинка, Јово и још неки су пошли на своја радна места, а ми смо подигли шаторе и улого или се.

Први партизански одред у Срему организован је 14. августа 1941. године под руководством Покрајинског комитета, на челу са учитељем Жарком Зрењанином. Ово оснивање одреда на Фрушкој гори и у Срему било је скопчано са многим тешкоћама. Овамо је беснео немачко-ушашки терор, а у прво време чак није било ни везе са Врховним штабом. Ову везу је успоставио славни курир Бошко Палковљевић-Пинки и преко њега је руководство у Срему добило потребне директиве и упутства.

Фрушкогорски партизани су помогли да се из Митровачке робијашнице спасу затвореници-комунисти које су ненародни режими били осудили на дугогодишњу робију и које је у фашистичким рукама чекала сигурна смрт. А онда су ступили као борци у сремске партизанске редове. Наиме, ноћу између 21/22. августа 1941. године ослобођна су из Митровачке казнице 32 политичка затвореника, међу којима су битги и Јован Веселинов, Станко Пауновић, Јован Трајковић, Пашко Ромац, Слободан Бајић, Иван Мачек, Маритан Стилиновић, Трајко Стаменковић, Спасоје Стејић (који је извршио атентат на краља Александра) и други. Овом акцијом су руководили Станка Веселинов-Сека, Роса Вилић-Нада, ЈоЕан Штокавац-Цоје, Марко Перичин-Камењар и Бошко Палковљевић-Пинки.

Мала је планина Фрушка гора, са највишим врхом Чотом — 539 метара. Раван и без шуме Срем, испресецан добрим друмовима; узан је простор између Саве и Дунава за партизанско ратовање и маневрисање. Али јуначким Сремцима, који су устали на оружје, то не смета да немилосрдисе задају ударце фашистичком окупатору и Павлићевим разбојницима. Срем, богат житом и стоком, тај масни залогај, за који су се пограбчили Немци и усташе, запао им је у грлу. Један усташа је писао своје другу: „У Срему пуца из сваког кукуруза“.

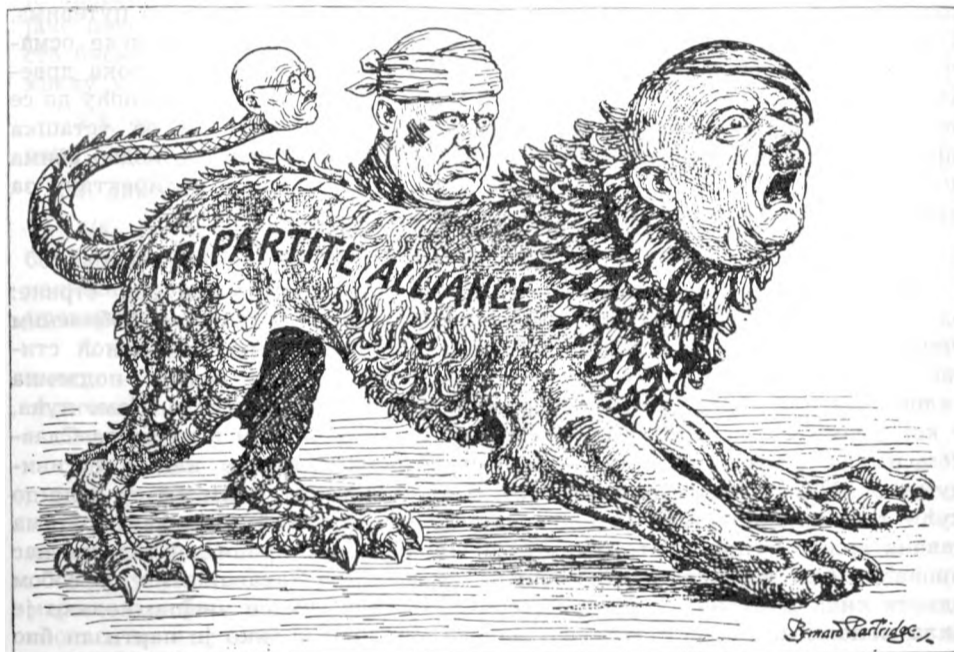
26. јула. — Јабука — Прапатски До (близу Граба).

Наредбом Главног штаба Војводине бр. 2 од 26. јула 1943. године, која почиње овако: „Пошто је народноослободилачка борба у Војводини, нарочито у Срему, узела велике размере, тако да је већ формирана и једна војвођанска дивизија, поред неколико одреда, који сваким даном расту придоласком нових снага из народа, то се са порастом војске проширују и њени задаци, чије решење захтева способне руководиоце (воднике, командире и команданте)“ — формирана је Официрска школа НОВ и ПО Војводине. За управу школе и наставнике одређени су: командант Милван Ковачевић-Тарас (доцније Артур Хрибар-Аца); политички комесар Новак Михајловић-Богдан (доцните Блажо Радуновић-Цвикепати); наставници (поред команданта и политкомесара школе): Светислав Стојановић-Стојан и Вукашин Биволаревић-Волф.

У школи су предавани ови предмети: 1) Ратна служба са решавањем тактичких задатака, 2) Пешадијска егзерцирна правила, стројна и борбена обука са партизанским начином ратовања, 3) Топографија, 4) Настава гађања, 5) Наоружање, 6) Служба везе, 7) Фоптификција (утврђивање и маскирање) и 8) Политичко и морално васпитање.

Негде у исто време основана је и Политичка школа Главног штаба Војводине, чији је руководилац и главни наставник био Јозеф Марчок-Драгутин.

Сазнајемо преко радија да је Мусолини (25. јула) био приморан да поднесе оставку и да је власт у Италији преузео маршал Бадолџо. Значи, пуца фамозна осовина Рим — Берлин и победа је потпуно сигурна и блиска.

У Енглеској је после свргавања Мусолинија са власти (25. јула 1943) настала ова карикатура о Тројном пакту са насловом „Химера“ и питањем: „Како се усуђују да нагрћу на мог драгог Бенита?“

Овај дан (26. јул 1943. године) за мене је врло значајан: постао сам члан Комунистичке партије Југославије, коју сам ја од ране младости емпатисао, а нарочито откако сам провео четири године (1910—1914) као организовани радник у Јужној Америци, већином као каменорезац, и у штрајковима учествовао. У партијску ћелију ме увео и по једнодушном гласању чланова мој пријем у Комунистичку партију објавио друг Исо Јовановић срдечно ми честитајући.

27. јула. — Данас смо добили још једну радосну вест: крахирао је и последњи покушај Немаца да заузму Москву офанзивом преко тзв. Курске избочине. За ову „ерзац-офанзиву“, која је почела 5. јула, Хитлер је ангажовао 38 дивизија од којих 1[^] тенковских и 3 моторизоване и употребио је нове тешке тенкове „Тигар“ и моторизоване топове „Фердинанд“. Али је Црвена армија убрзо савладала и ову немачку навалу, а затим прешла у општу офанзиву дуж целог фронта. Услед ове совјетске офанзиве Хитлер није могао да повећа помоћ фашистичкој Италији која је зато морала да капитулира.

29. јула. — Према најновијим извештајима фашистички разбојници су појачали реакцију у доњем Срему и у многим тамошњим селима извршили ових дана ужасан терор. Убили су, поклали и повешали велики број мирног становништва, од овога половину жена и деце; тако исто врше масовно интернирање па и паљење кућа. При овоме непријатељ се служи новом тактиком: више мањих моторизованих група једновремено изненада напада село пуцајући, а када народ нагне у бекство, онда гађа народ; затим се привидно повуче да опет наватти, понављајући то по неколико пута. Осим тога крстари по њивама, поставља заседе по путевима, и руши црквене торњеве, да се не би користили као партизанске осматрачнице. Зато су партизани после користили за осматрање висока дрвећа као што је био бор у Прњавору (сл. 141). С обзиром на вероватноћу да се непријатељски терор прошири на цео Срем и могућност да се усташка офанзива из Семберије пренесе у Војводину, Главни штаб је издао свима потчињеним јединицама наређење за строгу приправност и директиву за даље управљање према развоју ситуације.

31. јула — 1. августа. — Прапатски До — Ривица (база таван).

Немци су 31. јула извршили напад на Фрушку гору са три стране: од Граба, Ирига и Прњавора. Јединице су давале отпор по добивеним упутствима, а Главни штаб је предвече напустио логор и у поноћ стигао у Ривицу. Разместили смо се по кућама, које су имале подземна склоништа или „базе“ за случај наиласка непријатеља у село. Само кућа, у којој сам био смештен ја са својом другаричом Јошком и куриром Славком, имала је место подземне — базу на тавану. Сутрадан, кад су у Ривицу упали Немци из Врдника, попели смо се на таван, а Швабе су доле по кући галамиле и остале око два сата. За то време ја сам над вратима тавана држао пушку на готовс и одшрафљену бомбу ради дејства ако нас пронађу. Али пљачкаши нису извршили преглед тавана, само су собом одвели сина домаћина куће Кора^{ев}ћа. И тада сам се уверио колико је била монолитна патриотска свест народа Срема и колико је партизан био сигуран у њиховој средини, у којој ни деца никад никог нису одала.

Окупатору није успело да слањем Недићевих и Дражиних агената разбије јединство народа. А и настојање да се распири мржња између разних народности у Срему све мање успева. У редовима партизана осим Срба, Хрвата и Словака има и Мађара и Немаца. Готово сви Мађари из села Петровца одведени су у концентрациони логор. После Стаљинграда Швабе су изгубиле веру у Хитлерову победу. Све чешће партизани разоружавају културбундовце „без иједног метка“; у једном селу су сви похатпени „због избегавања војне обавезе“; пазовачки Немци спавају у атару да би избегли „тоталну мобилизацију“, Хрвати из Никинаца спајају се врелом водом по ногама да одложе одлазак у Павлићеву војску.

Ни стотине бомби бачених из авиона на село Михаљевце, ни стрељање три хиљаде људи у Сремској Митровици прошле јесени, ни спаљивање до темеља села Манђелос, ни масовна убијања у Прогару од усташких паса, ни насиља над девојкама из Сурчина, ни хапшења и одвођење на принудни рад нису сломили борбени дух народа. Народ Срема јуначком борбом брани своја огњишта и осваја слободу. Мржња према непријатељу и жеља за коначним обрачуном разгара се још јаче. Парола је: „Пушку, па у Фрушку“. То расположење добро је изразила и једна

сељанка из Карловчића пркосним одговором непријатељима: „Можете ме убити, али ме не можете преокренути“.

1/2. августа. — Ривица — М. Радинци (база кукуруз).

Преданили смо у кукурузу, који нас је својом високом добро скривао од непријатеља, удаљеног од нас око 1 км. И да нас је приметио, не би се ни тенковима усудио да наступи кроз кукуруз који се простирао у доглед. Бојао би се да не наиђе на mine или друге замке. Али нам је опаснија од непријатеља била жега. Био је Илиндан, када сунце најјаче пече и, да нам суседни сељаци нису целог дана доносили воду, просто бисмо настрадали од жеђи. Наравно да су нам осим воде доносили и храну у којој у Војводини партизани нису оскудевали.

2/3. августа. — Мали Радинци — Брестач. Овде смо у породици Живана Јовичића били врло лепо примљени и угошћени.

5. августа. — Брестач — Карловчићи.

5/6. августа. — Карловчићи — Михаљевци. Преданили смо у овом бомбардовањем порушеном селу, у коме смо грешком месне страже имали излишну узбуну. Наиме, стража је известила да наилазе Немци, али се преварила.

7. августа. — Михаљевци — Прхово — Пећинци — Добринци — Краљевци — Мали Радинци. Из Прхова сам повео собом за Главни штаб одличног дактилографа Обрада Матића који се показао и врло марљив и савестан па је много штабу користио.

Ишли смо већином на колима. Између села Краљевци и Мали Радинци нисмо могли да пређемо железничку пругу на одређеном месту због осветљења од запаљеног жита по оближњим њивама, па смо у тражењу другог згодног места за прелаз изгубили везу коју смо после једва по мраку ухватили. Уопште је одржавање везе у ноћним партизанским маршевима био тежак проблем, јер је губитак везе значајно већу опасност и за одсечени део и за целину колоне. Зато се ради одржавања непрекидног контакта на магистру употребљавала парола „Веза, веза“, разуме се ниским гласом да се одржи конспирација.

8/9. августа. — Мали Радинци — Прњавор.

Овде сам сазнао да је погинуо Милован Шарановић, начелник Главног штаба Словеније. Он је као поручник бивше Југословенске војске од првог дана устанка био у партизанским редовима.

У борбама са Италијанима и четницима око Никшића, у мају 1942. године, запазио сам га као необично храбра и способна команданта баталјона. Новембра 1942. године, са још десетак одабраних официра, упутио га је Врховни штаб у Словенију као појачање тамошњег војног руководећег кадра. Тамо је 31. јула 1943. године јуначки погинуо заједно са политичким комесаром Главног штаба Словеније Иваном Кавичем и командантом XV дивизије Драганом Јефтићем.

9. августа. — Прњавор — Краљевац (логор у Фрушкој гори).

Шаторе смо подигли усред шуме високих храстова. Овде ми је Максим Горановић довео из неке швапске штале врло лепог јахаћег коња, „Витеза“, а Новак Атанацковић-Дугачки доделио је Јошки једног малог здепастог коњића са погрдним именом „Хитлер“, на коме је она при покретима носила штапску благајну у бисагама.

10. августа. — Диверзанти су минирали брзи воз између Инђије и Старе Пазове у 8 часова. Уништена је локомотива са 10 вагона. Промет заустављен за два дана.

Овде смо остали десетак дана. У то време је наишла из Београда преко везе другарица Лепа Пи/аде и остала у нашем логору инкогнито два-три дана. Ишла је у Босну, за Врховни штаб. С њом је била још једна другарица, којој сам заборавио име. Кажу да је у Београду велики терор окупатора, недићеваца, љотићеваца и четника.

16. августа. — Формиран је овде, на Широком Долу, Бачко-барањски одред, већином од Бачвана који су прешли у Срем да се боре у Фрушкогорским јединицама против окупатора. Одред је упућен преко Дунава у Бачку да би развио партизанске акције на терену Бачке и Барање. У одреду је било 15 другова и једна доугарица као болничарка, чија се имена са подацима налазе на приложеном списку који ми је саставио заменик команданта одреда Богдан Стојаковић-Ђорђе, поручник бивше Југословенске војске. (Сл. 142)

Пошто се пребацио у Бачку, одред је појачан са неколико тамошњих другова, па се поделио у неколико група ради дејства на ширем терену. И ове групе су извеле више значајних диверзантских акција, као што су паљење кудељара у Бачкој Паланци, Торжи и Бачу, са великом количином кудеље спремљене за мађарску војску; напад на железничку станицу у Филипову, превртање брзог Еоза пуног немачких офинира на прузи Нови Сад — Суботица; ликвидирање неколико шпијуна и изврвенске војске (сл. 142).

У Бачкој и Барањи услови за партизанско ратовање били су много тежи него у Срему, где су јединице имале ослонац на Фрушку гору, а повремено и на Босутске шуме и, преко Саве, на Мајевицу. Борбу у Бачкој и Барањи нарочито је ометала домаћа реакција, као што су били ренегати: Милан Л. Поповић, мађарски посланик; Богдан Дунђерски, велепоседник и индустријалац; Ђорђе Лазич, трговац из Новог Сада; Милош Петровић, бивши градоначелник Новог Сада; Тодор Милић, архијерејски намесник итд.

Они су писали огавна писма против сремских партизана. А Милан Л. Поповић је у мађарском парламенту говорио чак „да би пучанство не-мађарског подријетла требало да призна своју припадност мађарској нацији“!

Уз подршку ових ноторних издајника Мађари су у Бачкој, нарочито у околини Бечеја и Новог Сада, извршили масовни покољ становништва. Ови злочини су извршени над појединим породицама у њиховим становима, у групама на улици, на гробљу, бацањем под лед у Дунав и Тису. У пролеће (1942), када се лед отопио, Дунав је код новосадског моста био закрчен лешевима. А најгрознији покољ су извршили у Чуругу, због чега је Мађарима и после рата забрањен приступ у ово место.

Прилажем списак бораца који одлазе у Бачку, према запису зам. команданта III бачко-барањског одреда, друга Ђорђа, од 14. августа 1943.

СПИСАК ДРУГОВА КОЈИ ИДУ У БАЧКУ

- 1) Величков Светислав „Цвета“ — командант одреда, рођен у Жабљу
2. VII 1923. године, ступио у партизански одред 1. III 1942. године.
- 2) Стојаковић Богдан „Ђорђе“ — заменик команданта одреда, рођен у Стари Паланци 30. III 1917. године, ступио у партизански одред 6. V 1943. године.
- 3) Војновић Данило „Брка“ — командир, рођен у Мазину — Лика 8. VIII 1917. године, ступио у партизански одред 15. XI 1942. године.
- 4) Остојић Иван „Лола“ — заменик командира, рођен у Силбашу 13. I 1911. године, ступио у партизански одред 22. XII 1943. године.
- 5) Доротић Душан „Јоџика“ — водник, рођен у Крчедину 10. X 1922. године, ступио у партизански одред 10. II 1942. године.
- 6) Чобановић Сава „Беља“ — политички комесар чете, рођен у Војки 24. I 1922. године, ступио у партизански одред 3. X 1942. године.
- 7) Видовић Милош „Ратко“ — десетар, рођен у Крчедину 11. IX 1922. године, ступио у партизански одред 10. V 1942. године.
- 8) Пајић Славко „Страша“ — десетар, рођен у Силбашу 24. VIII 1911. године, ступио у партизански одред 26. IV 1943. године.
- 9) Демировић Мирослав „Бели“ — политички делегат вода, рођен у Београду 16. VIII 1922. године, у партизанским одредима од 2. XI до 6. XII 1941. године и од 4. IV 1943. године.
- 10) Пашић Марко „Шваба“ — борац, рођен у Новом Саду 15. VI 1924. године, у партизанском одреду од 12. VII 1941. до 12. II 1942. године и од 8. III 1943. године.
- 11) Остојић Рајко „Реља“ — борац, рођен у Силбашу 20. X 1898. године, ступио у партизански одред 22. XII 1942. године.
- 12) Продановић Марко „Маријан“ — борац, рођен у Новом Саду 28. XI 1920. године, ступио у партизански одред 17. IV 1943. године.
- 13) Водарски Ђурица — борац, рођен у Ст. Паланци 31. I 1917. године, ступио у партизански одред 15. II 1943. године.
- 14) Гавриловић Тоша „Рило“ — рођен у Новом Саду 21. VI 1920. године, ступио у партизански одред 11. IV 1943. године.
- 15) Ђорђевић Ђорђе „Баја“ — рођен у Новом Саду 18. I 1922. године, ступио у партизански одред 16. IV 1943. године.
- 16) Пајић Лепосава „Баба“ — болничарка, рођена у Деронима 3. I 1920. године, ступила у партизански одред 26. IV 1943. године.

21. *августа.* — Миниран је транспортни воз између Инђије и Старе Пазове у 7.35 часова. У возу је била фашистичка војска. Уништена локомотива и 12 вагона. Цела композиција се преврнула. Саобраћај ће бити обустављен 2—3 дана. Рањенике су одвезли камионима, а мртве спалили на лицу места.

23. *августа.* — Краљевац — Широки До. — Немци су ушли у Бешеново и артиљеријом гађали наш логор на Краљевцу.

24. *августа.* — Јединице III војвођанске бригаде поставиле су заседу код немачког вежбалишта на 1,5 км од Нештина и, када је једна инжењеријска чета наишла, изненада је обасута ватром из бацача, митраљеза и пушака. Чета је дала изванредан отпор, али је убрзо савладана и скоро сва уништена, имала је 85 мртвих и 24 заробљена војника; успео је да умекне само командир чете на поплашеном коњу и неколико војника. Заплењена су 2 немачка „шарца“, 74 пушке, 1 апарат за тражење мина, 6 нагазних мина и друга ратна опрема.

Наши губици: 2 мртва и 5 рањених.

У овој акцији се нарочито истакао црвеноармејац Петар Ивановић Скрипченко. Тако исто су се истакли својом храброшћу другарица Јања и другови Цига и Брка. А од два погинула један је била млада скојевка

Ратника Витасовић-Лебарник (Лепењица) коју смо сахранили на Фрушкој гори. Поред њеног мртвачког сандука, на фотографији с погребом, с пушком у рукама и бомбом о појасу, види се њен брат, славни диверзант Трива Лебарник (сл. 143), коме су неки пребацили да сахрањује своју сестру без суза у очима као да је не жали. А он је на то одговорио да ће је ожалити осветом која ће одјекнути по целом Срему.

25. августа. — Широки До — Прњавор — Широки До (у обилазак Официрске школе).

26. августа. — Први батаљон III војвођанске бригаде са једном диверзантском групом заузео је положај код Стејановца у близини Митровице и поставио мину на прузи Београд — Загреб. При наиласку воза мина је експлодирала, раскомадала машину и преврнула 3 вагона. Воз је био натоварен барутом, експлозивом, артиљеријском муницијом и бурдима бензина, а у три вагона били су немачки војници. Сав материјал и већина војника су изгорели, а један део војника је побила наша заседа. Мали број непријатеља се могао спасти. Експлозије су трајале 6 часова.

У овој акцији се нарочито истакао Трива Витасовић-Лебарник, који је хладнокрвно и храбро поставио „паклену машину“ пред наилазак воза, на 20 корака од немачке страже, а да га ова не примети. Тако је славни диверзант Лебарник светио своју погинулу сестру.

28. августа. — Широки До — Прњавор, с командантом и политичким комесаром у обилазак Официрске школе.

29. августа. — Миниран је транспортни воз са материјалом између Вогња и Митровице, на прузи Београд — Загреб, у 21 час. За пар секунди налетео је из супротног правца транспортни воз са војском на рушевине овога воза и уз велику ломњаву и галаму завршио свој пут. Уништене су 2 локомотиве, а према непотпуним подацима и 22 вагона. Број мртвих непознат. Мина је постављена у непосредној близини митровачког гробља и поред блокаде пруге, осигуране истог дана када је миниран воз са муницијом.

Као што се види за Немце је путовање преко Срема било скопчано са великим жртвама у људству и материјалу. Отуда је настала партизанска песма:

к

Ала муку муче Немци,
Подигли се Сремци,
Ћуприје и пруге руше,
Ко да су без душе.

31. августа. — Широки До — Прњавор, са командантом и комесаром на испит слушалаца Политичког курса. Курс се завршио врло добрим успехом. Њиме је руководио друг Малчок, Словак, који је доцније погинуо, откривен у подземној бази. На фотографији у белој кошуљи. (Сл. 144)

4. септембра. — Широки До — Прњавор, обишао Официрску школу.

Овога дана наше јединице су вршиле неуспео напад на Купиново. Било је много погинулих и рањених — 24 мртва, 10 рањених и 3 нестала, међу њима командант IV батаљона Шмућа, заменик политичког комесара Сиви, командир II чете Цига, заменик командира II чете Мицко, заменик

политичког комесара II чете Даша, један водник и један десетар II чете. Непријатељ је имао 29 мртвих, а о рањенима нема података.

Неуспех овога напада и велики губици последица су несавесног вршења задатака одговорних руководиоца.

5. *септембра*. — Широки До — Дванаест храстова (испод Циганског логора).

9. *септембра*. — Дванаест храстова — Куштељ (Фештерај близу Лежмира).

Јављено преко радија да је Италија јуче капитулирала и тако се разбио тројни пакт Немачка — Италија — Јапан. Хитлер је изгубио свога главног иако слабог и непоузданог савезника.

Овде у Фештерају, у близини Лежмира и на падинама Фрушке горе, одржана је 9. и 10. септембра конференција војних и цивилних руководиоца Војводине (сл. 145), на којој су браћа Никола и Аћим Груловић одржали веома дуге реферате, први о политичкој, а други о војној ситуацији, а поздравни говор као члан Врховног штаба и начелник Главног штаба Војводине одржао ја. Тај мој говор сам сачувао и прилажем га као аутентични докуменат у целини.

ДРУГОВИ И ДРУГАРИЦЕ!

„Договор кућу гради“

Веома ми је мило и сматрам за особиту част и срећу што ми се, у овом бурном и судбоносном времену, дала прилика да присуствујем овако елитном збору и договору вођа и првоборца нашег павног, родољубивог и јуначког Срема, па користим прилику да вас у име Врховног штаба, као његов члан, поздравим са неколико пригодних речи и пожелим успех и сваку добру јуначку срећу у вашем племенитом народном послу. уверавајући вас да би се наш врховни командант друг Тито са члановима штаба и друг Рибар са Антифашистичким већем из свег срца радовали кад би видели како сте се, игноришући многобројне непријатељске посаде, сјатили као соколови, на оео значајно већање.

Кад су међународни разбојници и хоштаплери, Хитлер и Мусолини, сковали уроту и одметнули своте надуване народе од свију божих и људских закона, од овију скрупула, од свију обавеза и од сваког морала, па насрнули на мирољубиве и слободољубиве народе Евоопе, у пакленој намери да њих и цео цивилизовани свет подјарме, опљачкају, ставе под своју чизму и врате у мрачно средњовековно ропство, онда је наш че^тити и јуначки напад југословенски заведен од своје издајничке владе „за Голеш планину“ и доведен до оне срамне капитулације без икаквог озбиљног отпора. Народ је тиме био запрепашћен, јаукуо је од бола, поцрвенео од стида и није на то пристао, но је предузео вршење своје патриотске дужности по сопственој иницијативи, идући стопама својих славних предака у бескомпромисној борби за своју слободу и за своју независност.

Наша напредна, далековида и херојска Комунистичка партија, чим је нападнута наша матушка Совјетска Русија, развила је у јулу 1941. ослободилачку заставу, под којом се окупило и окупља све што паметно мисли и поштено осећа, без обзира на Еерску, националну и политичку припадност, те води крваву неравну борбу са мрским окупаторима и њиховим измећарима Павлићем, Недићем, Михаиловићем и њиховим прокаженим бандама и у тој херојској борби својим беспри^ерним пожртвовањем, ненадмашним подвизима и сјајним успесима задивљује и пријатеље и непријатеље, пишући тако најлепше странице наше иначе славне историје. Наша витешка партизанска народноослободилачка војска, израсла од малих, скоро голоруких чета и одреда у бригаде, дивизије и корпусе, добро у борби наоружане и очеличене, непрестано задаје непријатељу тешке ударце и ослобоћа читаве покрајине и велике

градове, у којима се постављају наше народне војне и грађанске власти. Али то више нису оне старе реакционарне установе бивше Краљевине Југославије, које су уредовале са пендреком у руци, већ је то права демократска народна власт, поникла из народа да служи народу. То су антифашистичка већа места ранијих скупштина, команде подручја места окружних команди (војних округа), команде места аналогне ранијим таквим командама и народноослободилачки одбори који замењују све раније многобројне управне и судске власти. Разуме се, то је привремена прелазна власт до формирања редовних власти после рата, а према облику праве демократске владавине коју народ својом слободном вољом усвоји.

Све ове привремене, али значајне, народне установе треба да се поносе својим положајем и да озбиљно схвате своју узвишену улогу у светој ослободилачкој борби. Оне су уточиште потлаченог народа, упоришта народноослободилачке војске, заточници националне чисте и залога победе и срећне будућности народа. Оне треба да развијају политичку свест, патриотизам, љубав за слободу, мржњу према окупаторима, одвратност према издајницима и ратоборност у народу. Треба да се старају о свим народним потребама и нада све да мобилишу народ у борби са непријатељима, са паролама: „На оружје!“ и „Све за фронт!“ То јест све што је способно за борбу да се увршћује у борачке јединице, а сви остали да буду што издашнији и да не поштеде ништа што је потребно за издржавање војске.

Рат је при крају, чим је осовина прела, један точак отпао, а други се усамљен котрља низ брдо, док не заглави у поток под снажним ударцима Црвене армије и притиском осталих савезника. Зато треба напрегнути све своје силе да се рат што пре и што славније по наш народ оконча. Свако треба да испуни своју патриотску дужност сада док рат траје. Јер „после боја копљем у трње“, каже се, и питаће се сутра, кад се сврши рат, шта је ко допринео за ослобођење своје отаџбине, па ће сваки бити награђен тачно по заслуги.

Треба се сетити наше славне традиције, која нас је учила и научила да је „Боље гроб, него роб“, „Боље је умрети стодећи, него живети клечећи“, „Боље поштено умрети, но срамно живети“. Треба и сад да важи као позив на општи народни устанак клетва слична овој Лазаревој:

Ко не дош'о на бој на Косово,
Од руке му ништа не родило,
Ни у пољу бјелица пшеница,
Ни у брду винова лозица;
Не имао од срца порода,
Ни мушкога ни девојачкога,
У кући му чедо не плакало,
Пред кућом му коло не играло,
Више куће стадо не блејало —
Рђом кап'о док му је кољена!

Треба да послужи пример Бошка Југовића, који није хтео остати по дозови цара Лазара „сестри рад заклетве“, већ је одговорио:

Иди, сестро, на бијелу кулу,
А ја ти се не бих повратио
Да ми царе поклони Крушевац,
Да ми рече дружина остала:
Где страшљивца Бошка Југовића,
Где не смједо поћи на Косово,
За крст часни крвцу прољевати
И за вјеру с браћом умријети.

Ви овде у Срему имате леп пример и из скорије прошлости: из славне борбе 1848. под заставом националног вође, трибуна и јунака Светозара Милетића за стварање слободне Војводине. И ви сте, као уосталом сви наши крајеви, превазишли своје претке, тако да ваш други Светозар Милетић, командант Главног штаба Војводине, друг Слободан Сремчић, није у очајању под окупатором извршио самоубиство као некад војвода Рајко под Турцима када

је безнадежно говорио: „Шта ћу себи шта ли ћу Сријему, а шта ли ћу у Сријем Турцима!“, но је повео немилосрдну борбу за слободу Срема (отуда и његов псеудоним Слободан Сремчић) и целе Војводине у чему успева и постићи ће потпун успех. А његове сестре и другарице из Срема такође не парају ножем своја срца од жалости као Маргита Дјевојка, већ као амазонке окрећу смело своје оружје против мрског окупатора и јуначки се боре раме уз раме са својом браћом за слободу свога народа и своје отаџбине.

Што се Срем тако сјајно показује у овој светој борби за златну слободу није чудо, када се има на уму сва његова светла прошлост, као и оне знамените речи песника Бранка који вели:

Ао, Сремче, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута!

Надати се да ће се после ове конференције пламен народног устанка у Срему још јаче разбуктати, да ће се пренети у Банат, Бачку и Барању и да ће тако Војводина ускоро избацити фашисте из своје земље, те постати опет потпуно слободна у сваком погледу: од окупатора и од експлоататора. А то је сигурно, обзиром на нагло напредовање Црвене армије и капитулацију Италије.

На крају да нагласим неопходну потребу чврсте дисциплине, стахановске вредноће и највеће савесности. У сваком форуму, у свакој команди и свакој народној установи мора да влада примеран ред, дисциплина, брига за народне и војничке потребе и савесно вршење службе, тако да народ осети ту присност и разлику између својих власти и бирократске и ненародне југословенске владавине.

Апелујући да као праве народне вође и одабране старешине уложите све своје умне и физичке снаге у организовање народа за тоталну борбу против свирепог окупатора, ради коначног ослобођења, ја вас позивам да из дубине душе кликнемо:

Живела наша херојска Народноослободилачка војска!

Живела наша народна демократска власт!

Живео наш врховни командант, легендарни јунак без страха и мане друг Тито!

Живела славна и победоносна Црвена армија!

Живео генијални вођа и војсковођа маршал Совјетског Савеза друг Стаљин!

Смрт фашизму — Слобода народу!

А затим су у дискусији претресана ова питања: 1) Прехрана сиромашних, 2) Колективни рад, 3) Прикупљање хране и др. за војску, 4) Просветни рад: школе, митинзи, приредбе, 5) Сузбијање четника, 6) Збрињавање жртава рата, 7) Питање односа између војних позадинских власти и народноослободилачких одбора, 8) Извештаји — нетачни иако је за њих било доста времена, 9) Неумесно трошење прилога и насилна мобилизација, 10) Нечување и развлачење имовине, 11) Сарадња са женским организацијама да буде боља и да се њихов рад не потцењује, 12) Сарадња омладине са народноослободилачким одборима слаба. Има омладине четнички настројене, 13) Потцењивање позадине, 14) Ненадлежно и нетактично снабдевање, 15) Пуцање и стварање забуне у народу, 16) Алкохол, 17) Пљачкање црква*), 18) Позадинске страже слабе и раскалашне, насилне. Народ их нерадо гледа и исхрањује, назива их жандармима, 19) Исхрана и 20) Има четничких појава.

*) Ово се састојало у томе што се са одежда узимао материјал (ширити) за израду ознака за новодобијене официрске чиновне.

Команда подручја има 374 стражара, 6 база за људе и 60 за храну, 215 оваца, 55 коња, коже за 30 опанака и више у изради. Даље има радионицу бомби и за оправку оружја, а досад је мобилисала 1.824 војника.

У 8 срезова (130 општина) има 103 народноослободилачка одбора.

Политички рад слаб, али се мисли појачати стварањем пропагандних одбора.

Културни рад тек сад у зачетку.

На крају ове врло успешне конференције донете су значајне одлуке за организацију власти, културно-просветни рад и политичко васпитање, а посебно за разгарање народноослободилачке борбе у Срему и целој Војводини.

Том приликом направио сам снимак учесника конференције, а исто тако на заједничком ручку. Са снимка се види да у богатом Срему није било глади ни у току рата, иако је непрестано био под ударцима непријатељских офанзива, казнених експедиција и свакојаким пљачкашких банди. (Сл. 146)

11. септембра. — Куштиљ — Дванаест храстова.

Инструктор за диверзије Живко извештава да је 8. септембра минирани теретни воз између Голубинаца и Путинаца у 1 час ујугоо, уништена локомотива и промет обустављен за 10 сати. А 10. септембра у 23 часа минирани транспортни воз с војском и материјалом, уништена локомотива и 15 вагона преврнуто у јарак, остали подаци нису прикупљени.

12. септембра. — Дванаест храстова (раскршће) — Пњавор, на испити у Официрској школи. Навече митинг на коме сам говорио.

13. септембра. — Пњавор — Дванаест храстова.

Већи део Фрушке горе припадао је једном италијанском грофу, који се звао Дескалски и живео у своме дворцу у Илоку, а овамо имао велика ловишта разне дивљачи. Овог месеца паре се телени, па се по целу ноћ у близини нашег логора чује њихова рика и јурњава што је ометало спавање. Зато смо 14. септембра приретили лов у околности. Али смо се невешто распоредили по неким путевима и пропацима, док није на мене наишао један мештанин, сигурно ловац, који рече да тако нећемо никад ништа уловити и онда ме поведе и показа једну шикару, где се јелени обично склањају да пределе. Треба, каже, да их неко с оне стране поплаши, а ви се распоредите по овој коси куда ће наићи да прескоче у другу густу шуму, и том приликом можете их пресрести и уловити. То сам пренео друговима, који су залуду чекали у заседи, па смо поступили по упутству оног мајстора Сремца и одмах се показао добар његов савет. Јелени су наишли и том приликом сам једнога убио, и то врло лако, јер сам одличан стрелац, а мета је била велика колико добро теле. Да смо били, као обично, негде у пасивном крају, тим ловом бисмо се гостили као да је јагњетина, а овде га нико није окусио, пошто има другог јела изобилља.

Наш обавештајца Тулика послао нам је јуче са терена извештај:

„I — Немачка офанзива на наше ослобођено подручје у Срему почиње између 13. и 15. септембра 1943. Водиће је СС тоупе уз помоћ хрватских жандарма, под командом немачког генерала Камерхофера. Јачина снага је око једне дивизије за такозвану „акцију чишћења“ (код Италијана газ:rellatenlo,

код Немаца Заиђегип§зак(;шп). Таква „акција чишћења“ изводила се опкољавањем подручја против кога су предузете ове мере и постепеним стезањем обруча да би се уништили не само борци народне војске, него често и цивилно становништво које се нађе на подручју непријатељског дејства.

Назив „акција чишћења“ непријатељ користи да би своје поступке категорисао као полицијске мере, како би прикрио размер и карактер наротно-ослободилачког рата пред светском јавношћу, наоко су ове „акције“ често представљале праве војне операције, као што је и садашња. (Непријатељ је сматрао себе на тај начин ослобођеним и међународних обавеза о поступку према противничким борцима као припадницима ратујуће стране, да би несметано примењивао своје зликовачке методе за угушење народноослободилачког рата.)

Тактика која ће се применити:

Затворити све излазе из Срема којим би се партизани могли пребацити у Босну или Мађарску, затим фронталним нападом са три или четири стране кренути према средини у циљу укотвавања наших снага.

Немци су наоружани тенковима и другим модерним оруђима. Изгледа да ће Немци наступати у два до три таласа, да би се спречило да се партизани пробију и зађу Немцима иза леђа и тако се извуку из борбе. Цивилно становништво скупаће и слати у логор и на рад у Немачку.

Акција ће се провести на територији целе жупе Вука.

П — У вези акције под I) Немци су јутоос коенули тенковима из Београда у Јаково, Бољевце, Купиново, Прогар и даље. Они имају задатак да натерају партизанае у правцу Митровице, да их тамо дочекају главнине немачких снага и потуку.

Данас је у Јакову ухваћено око 100 лица, мушкараца и жена, и налазе се у Сурчину логоровани, дочим су Немци продужили даље“.

На основу овог извештаја издата су потребна наређења јединицама за приправност и готовост за борбу, као и директива како да се осујети намера непријатеља.

У међувремену добили смо детаљније податке о капитулацији Италије (8. септембра 1943). У слому Италије наша војска је одиграла врло крупну улогу. Од првог дана устанка па до капитулације Италија је била присиљена да на територији Југославије стално држи око 20 својих одабраних дивизија, што је износило више од трећине њених снага, а тај број је већи и од броја дивизија које је Италија имала на фронту у Африци. Од првог дана устанка наше јединице су наносиле италијанским дивизијама тешке губитке. У јулском устанку црногорски устаници су разбили и скоро потпуно уништили дивизију „Месина“. Само за ослобођење Даниловграда и Берана заробљено је и убијено близу две хиљаде Италијана и заплена велика количина оружја. У четвртој офанзиви разбијена је и скоро потпуно уништена у долини реке Неретве италијанска дивизија „Мурђе“, а на Дрини је претрпела тешке губитке дивизија „Тауриненсе“. Исто тако наше јединице су наносиле тешке губитке Италијанима у Херцеговини, Далмацији, Лици, Кордуну, Хрватском приморју, Горском котару и у Словенији. Губици Италије у људству у Југославији износе преко 100.000 војника и официра, а то је био велики допринос наших народа борби против фашизма.

У време капитулације Италије наше јединице су разоружале 12 италијанских дивизија и тим оруђем су наоружале многе наше јединице. Уједно је омогућено формирање нових бригада, дивизија и корпуса, па су и једна комплетна италијанска дивизија „Венеција“ и делови дивизије „Тауриненсе“ ушли у састав нашег II корпуса за борбу против Немаца као партизанска дивизија „Гарибалди“. Одмах после капитулације Ита-

лије из Енглеске је дошао као шеф енглеске и америчке Војне мисије код Врховног штаба генерал Маклин који се спустио код Мркоњић-Града и дошао код Тита у Јајце. Он се заузео за дотурање помоћи партизанима и постао велики Титов пријатељ.

О капитулацији италијанске дивизије „Бергамо“ на нашој територији сачињен је у Сплиту докуменат који су потписали наши, савезнички и италијански овлашћени руководиоци и који прилажем.

Превод италијанског документа о предаји (капитулацији) у Сплиту:

„Овај докуменат потврђује формалну предају целокупног оружја и ратног материјала пешадијске дивизије „Бергамо“ и разних делова армијског корпуса који су се налазили у сплитском гарнизону, како је предвиђено у клаузулама уговора о примирју потписаног дана 8. септембра 1943. године између савезничких влада и италијанске владе. Поменута предаја извршена је оружаним снагама Н. О. В. Ј. по споразуму између војних представника савезничке Врховне команде, који су овлашћени за извршење саме предаје, команданта пешадијске дивизије „Бергамо“ и представника Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије.

Утврђено је:

1) Официри задржавају пиштољ на дату реч генерала, команданта дивизије и биће им дата објава која ће их омогућити да се могу слободно кретати кроз град Сплит.

2) Штаб Народноослободилачке војске Југославије обавезује се да ће, у границама својих могућности, снабдевати живежним намирницама италијанске јединице и италијанске грађане и старати се о њиховом транспорту за Италију.

3) Чланови Савезничке војне мисије код Врховног штаба Народноослободилачке војске Југославије обавезују се да ће обавештавати своју команду о ситуацији код италијанских трупа у циљу исходавања да се шаљу пловна средства под пратњом, у циљу транспорта италијанских трупа за Италију и њиховог снабдевања, док поменути транспорт не буде остварен.

4) Италијански војници, пошто су пристали на услове примирја, треба да се сматрају као пријатељи, а не као непријатељи. Услед тога је гарантована њихова лична сигурност, са изузетком појединих елемената који се сматрају ратним злочинцима.

5) Дозвољено је наоружање пушкама да би се одржао ред и дисциплина у логорима-бивацима.

6) Команди дивизије „Бергамо“ остају пет аутомобила и два камиона."

Народи Југославије, који су били под окупацијом Италије, тријумфовали су. Неће више имати у својој средини крволочне паликуће као што су били Мацолини, Бироли, Бастианини, Ђунта, Роата и многобројни други фашистички целати; неће више ићи пред преки суд — „суд смрти“, који је постојао за систематско истребљивање наших народа; биће слободни од фамозног „габлгеппашеп1:о“, тога злогласног фашистичког специјалитета за крваве хајке на голоруки народ и његову имовину, за зверска мучења и убијање невиних људи, жена и деце; неће више бити логора названих „гробнице живих“, којих је само у Италији набројано 195 са преко 100.000 интернираних који су немилосрдно морени тортуром, глађу и болестима; свршено је са срамним стрељањем недужних таоца; дошао је

Questo documento ratifica la consegna formale di tutte le armi e materiali di guerra della Divisione di Fanteria "Bergamo" e reparti vari di Corpo d'Armata esistenti nella Piazza di Spalato, come previsto dalle clausole dell'armistizio firmato il giorno 8 settembre 1943 fra i Governi Alleati ed il Governo Italiano. La detta consegna è stata fatta alle forze armate dell'Esercito della liberazione nazionale jugoslava in accordo tra i rappresentanti militari del Comando Supremo Alleato che sono elementi autorizzati della esecuzione della consegna stessa, il Comandante della Divisione Fanteria "Bergamo" e il Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale jugoslava.-

E' stato convenuto:

- 1)- Gli ufficiali conservano la pistola sulla parola del Generale Comandante la Divisione, e saranno muniti di un tesserino con l'autorizzazione di circolare per la città di Spalato.-
- 2)- Il Comando dell'Esercito di liberazione nazionale jugoslava si impegna, nei limiti delle sue possibilità, di provvedere al vettovagliamento della popolazione civile italiana e delle truppe italiane, ed al trasporto di esse in Italia.-
- 3)- I componenti della missione militare Alleata presso il Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale jugoslava si impegnano di tenere informato il loro Comando sulla situazione delle truppe italiane, allo scopo di ottenere l'invio di mezzi navali scortati per il trasporto in Italia delle truppe italiane ed al loro vettovagliamento, finchè il detto trasporto non sia stato effettuato.-
- 4)- I militari italiani, dato che hanno ottemperato alle condizioni di armistizio, sono da considerarsi amici e non nemici. E' garantita perciò la loro incolumità personale fatta eccezione per qualche elemento che sia da considerarsi un criminale di guerra.
- 5)- E' concesso l'armamento di fucili per mantenere l'ordine e la disciplina negli accantonamenti.-
- 6)- Al Comando Divisione "Bergamo" rimangono 5 automobili e 2 autocarri.-

Gen. Emilio Secuzzi Com/te
Divisione "Bergamo"

Emilio Secuzzi

Gen. Costantino Popovic
Rappresentante del Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale jugoslava

C. Popovic

Magg. Guglielmo Deakin, capo della Missione inglese

G. Deakin

Cap. J.E. Burke capo della Missione inglese per la Dalmazia

J. E. Burke

Dott. Ivo Ribar, delegato del Comando Supremo dell'Esercito di liberazione nazionale jugoslava

I. Ribar

Cap. M.O. Benson, rappresentante americano presso la Missione militare inglese

M. O. Benson

Факсимил дела документа о капитулацији италијанских јединица у Југославији (септембар 1943)

крај зверској банди у црни^ кошуљама, који су својим нечовештвом, кукавичлуком и неморалом осрамотили своју нацију пред историјом.

Том приликом савезнички командант на Средњем истоку, генерал Вилсон слао је у Југославију поруке у виду летка, од којих сам један примерак сачувао у оригиналу.

**ПОРУКА ВРХОВНОГ
КОМАНДАНТА
САВЕЗНИЧКИХ СНАГА НА СРЕДЊЕМ ИСТОКУ**

● Италијани су бачени на колена. Потписано је примирје између њих и Уједињених Народа. Храбро дело ваших чета и ваших подземних организација, које су пореметиле планове Осовине, помогли су великој победи Савезника у Италији. Италијани су били принуђени да прихвате примирје, иначе би морали да претрпе муке и казну. Италијанске трупе на Балкану сада се покорављају мојим наредбама, а не немачким. Према мојим наредбама италијанске трупе морају да прекину непријатељства према Југословенима. Њихови бродови морају бити предати Уједињеним Народима, а њихови авиони морају да одлете на савезничке аеродроме. Они не смеју да предају оружје или опрему или брањене положаје Немцима. И даље траје борба против Немаца, који су прави непријатељи и који покушавају да одложе ослобођење ваше земље.

Свима вама који сте наши пријатељи, ја поручујем:

1. Не спречавајте Италијане да се враћају кући.
2. Немци ће покушати да изазову крвопролиће између вас и Италијана, да би тако осигурали свој положај. Нека вас не превари ова немачка игра.

Вама који се борите отворено против Осовине ја поручујем. Учините све што можете да добијете без борбе италијанско оружје и опрему, које ће вам омогућити да продужите вашу славу борбу против непријатеља са још већим успехом.

Онима који чекају да виде како ће догађаји да се развију, ја поручујем. Одлучите се сада, или ћете бити сви увучени у пропаст, која ће снаћи Немце.

Свима нашим пријатељима, који се још нису показали, ја поручујем. Немци ће сада покушати да лукавством прерано открију ваше тајне планове и организације. Тако они намеравају да вас униште једног по једног. Не допустите да вас преваре оваквим триком. Час коначног ослобођења је много ближи, али није још куцнуо. Очекујте наш знак за општи устанак. За то време борба Уједињених Народа против Немаца се наставља. Немци ће бити потпуно уништени.

ГЕНЕРАЛ Х. М. ВИЛСОН

Врховни Командант на Средњем Истоку

Порука генерала Х. М. Вилсона, врховног команданта
савезничких снага на Средњем истоку, поводом
капитулације Италије (септембра 1943)

А Немци су одговорили лецима у којима су, између осталог, писали:

„Срби! Непријатељски авиони бацали су последњих дана летке, којима су вас позивали на устанак против немачке окупаторске власти. Плутократски ратни подстрекачи из Лондона и крвожедне звери из Мо-

скве покушавају да вас поново заведу и да вас изложе смртним опасностима. Шта је њима стало до ваше крви! Они не питају колико ће то вас стајати“.

16. *септембра (у 16 часова)*. — Дванаест храстова — Лисник (Домускела).

Под притиском непријатељске офанзиве рокирамо се према Сави преко које ћемо, изгледа, прећи у Семберију. Војвођански одреди и јединице Прве бригаде и раније су тамо били и воцили борбе са непријатељима, посебно са четницима, о чему је испевана и лепа песма коју сам сада први пут чуо и забележио.

Кад су Сремци кренули
Из те Фрушке горе,
И отишли у Босну
Тамо да се боре;
Кад су дошли до воде,
До те воде Саве,
Видели су Мајевицу,
Брда јој се плаве.

Ој ти Босно поносна
Високих брегова,
Ево теби у помоћ
Сремачких синова,
Да бијемо фашисте,
Да их опајамо,
А кад буде готово
На траг се враћамо.

17/18. *септембра*. — Лисник — Брисњача бара.

18. *септембра*. — Брисњача бара — Марошевчев салаш (Млака).

Ових дана Немци су нас засипали лецима, позивајући нас „пријатељски“ да се јавимо у добровољну помоћну службу немачких чета у Хрватској и шаљу нам своје пропуснице! За ове огавне листиће партизани су имали прикладан назив: „клозет папир“.

20. *септембра*. — Марошевчев салаш — Страшинци (велико хрватско село).

20/21. *септембра*. — Страшинци — Домускела (Лисник).

Овде беше врло добро уређена команда места Шид. Из Босне је наишла група руководиоца који су били упућени у Главни штаб Србије Том приликом сам их фотографисао. (Сл. 148)

21. *септембра*. — Домускела — Бродац (велико српско село). Овде сам направио снимак једне групе руководиоца и бораца из Војводине. (Сл. 147)

22. *септембра*. — Бродац — Модран — Српска Трнава. Прошли смо преко с. Амајлије где беше смештен болешљиви брат проте Караматијевића.

У Трнави смо нашли команданта XVI војвођанске дивизије Данила Лекића са целим штабом дивизије, чији смо били гости. Навече је позоришна група, коју је предводио талентовани управник Жика Чукулић из Краљева, дала успелу приредбу.

23. *септембра*. — Српска Трнава — Модран.

23/24. *септембра*. — Модран — Патковача. Напад на Битељину, која је заузета 24. навече. Уочи борбе за Бијељину (коју су нападале и ослободиле јединице XVI дивизије под командом Дачила Лекића) добичи смо извештај од домобранског прредника Ибрахима Камерића са подацима о броју, наоружању и распореду усташа и домобрана у граду, што је олакшало извршење нашег напада. У Бијељини су тада браниоци имали 2 бојне VIII ловачке пуковније — 430 војника наоружаних са 4 тешка бацача, 6 лаких бацача, 6 тешких и 18 лаких стројница. А у Босан-

ској Рачи је било 180 војника, 3 лака бацача, 2 тешке и 9 лаких стројница.

На крају извештаја Камерић каже: „Ово извештајемо јер се осјећамо родољуби Народноослободилачке војске. Молимо извештај о нападу, пошто сам ја заповједник стројничког вода, а уједно имам дужност вођења људи у цамију. Ви нам јавите тачан ваш долазак, а то би могло бити у 9 сати ноћу, тако да ја могу што већи број људи извести у цамију и ту ћемо имати најмање 60 бораца мање“.

Патриотски осећај овог домобранског наредника много ми се свидео, па сам направио његову фотографију. (Сл. 150)

24. септембра. — Патковача — Бијељина (на положај код бацача). За време борбе за ослобођење Бијељине Главни штаб Војводине и штаб XVI дивизије налазили су се у с. Патковачи. Наши борци су већ ослободили већи део града и браниоци су се већином сабили у касарне и бункере око њих. Како виши штабови регуларних јединица, тако и наших партизанских, обично су по издатим заповестима остајали на одређеним командним местима у позадини, што је врло погрешно, јер сваки старешина треба да буде на месту догађаја, како би могао благовремено утицати на ток борбе. Зато сам, без знања осталих другова у штабу, упао у ослобођени део града и дошао код једног бацача и његове посаде, распитао се о току борбе, дао извесне напомене и направио снимак бацача који се види у дејству. На фотографији лево, с пушком о рамену и бомбом о појасу, види се командант бригаде Радослав Јовић-Мишко. (Сл. 151)

По повратку с положаја у Патковачу, присуствовао сам превијању рањеника и направио снимак са превијања једне рањене другарице. (Сл. 152)

Овога дана увече Бијељина је ослобођена, пошто су браниоци напустили даљи отпор и, користећи мрак, већином умакли из вароши. Заплењено је, између осталог, 5—6 милиона куна.

25. септембра. — Бијељина — Модри, управо Патковача — Модран, јер смо из Патковаче поново дошли и преноћили у Модрану.

25/26. септембра. — Модран — Бијељина — Модран (на приредбу). Приредба је одржана у соколани. У свом родном месту Родољуб-Роћко Чолаковић одржао је диван пригодан говор, а затим је на тражење публице врло добро говорио црвеноармејац Скрипченко и побрао одушевљене аплаузе. На фотографији су он и његов друг Миша. Били су међу нама радо виђени јер су били храбри борци, али нису крај рата дочекали, већ су у борбама оба погинули. (Сл. 149)

26. септембра. — Модран — Бијељина. За набавку филмова и неких ситница за личну потребу.

Од Врховног штаба смо добили ову радио-депешу: „Вршите мобилизацију иако немамо за сада оружја. Добићемо га или горе од браће или од непријатеља када се буде распадао“.

Овде, у Бијељини нашао сам један примерак усташког формулара за прикупљање података од становништва о расној, аријевској припадности, као што се то ради у хитлеровској Немачкој. А то је Павелићу и његовим усташама одговарало с обзиром на њихову сулуду теорију да Хрвати нису Словени него Готи. Тај фамозни формулар прилажем овде у оригиналу као куриозитет и докуменат.

Сл. 163 — Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943

Сл. 164 — Народни херој Иво-Лола Рибар,
погинуо 27. новембра 1943.

Сл. 165 — Стаљин, Рузвелт и Черчил на Техеранској конференцији (1. децембра 1943)

Сл. 166 — Черчил предаје Стаљину челични мач којим је енглески краљ Ђорџе одликовао становнике Стаљинграда за херојску одбрану овог града (на конференцији у Техерану, 1. децембра 1943)

Сл. 167 — Оправка порушеног насипа у Сремској Рачи (јануара 1944)

Сл. 168 — Партизанска печеница за Божић у Срему (Црквиште, 7. јануара 1944)

Сл. 169 — Штаб (зграда) II сремског одреда на Црквишту (почетком јануара 1944)

Сл. 170 — Група партизана из II сремског одреда; у средини Воја Живановић-Цоксеј (Црквиште, јануара 1944)

Сл. 171 — Командант VI војвођанске бригаде Жарко Самарин-Баћа, полит. комесар бригаде Радивоје Голубовић-Техничар и курир Павле Прокић (Црквиште, јануара 1944)

И. 172 — Саво Оровић на путу за Сремску Рачу на прилику формирање VI војвођанске бригаде (Црквиште, 17. фебруара 1944)

Сл. 173 — Прва и друга страна летка у виду новчанице (америчког долара) које су Немци бацали из авиона нашим јединицама позивајући их да „пребегну“ (Срем, јануара 1944)

Сл. 174 — С лева: Срега Савић-Коља, Базил Давидсон, Саво Оровић, Данило Лекић-Шпанац, Максим Горановић и Стенли, радиотелеграфиста енглеске Војне мисије (Сремска Рача, јануара 1944)

Сл. 175 — Долазак совјетске Војне мисије код Врховног штаба НОВ (Медино Поље, код Б. Петровца, 22. фебруара 1944)

Б и ј е љ и н и

IZJAVA O RASNOJ PRIPADNOSTI
što ne odgovara preortati!

Podpisani / ime i prezime /: .....
polažaj i čin: .....
rođen dne: .....
vjera: ..... prijašnja vjera: .....
svijestan, da bi neispravni podatci i prešućivanje poznatih mi podataka povukli za sobom kaznu zatvora od najmanje 3 mjeseca i gubitak službe, odnosno prava na vršenje svanja, izjavljujem prema svome najboljem znanju i po savjesti i pozivom na svoju službenu prisegu, da među predcima nema osoba nearijskog porijekla i to:
Roditelji: .....
Predci II. koljena: .....
Predci III. koljena: .....
te moj bračni drug /ime i prezime/: .....
rođen dne: .....
vjera: ..... prijašnja vjera .....
s kojim sam vjenčan dana: .....
među svojim predcima nema osoba nearijskog porijekla i to:
Roditelji /bračnog druga/: .....
Predci II. koljena /bračnog druga/: .....
Predci III. koljena /bračnog druga/: .....
da među predcima mog pokojnog /bivšeg/ bračnog druga /ime i prezime/: .....
rođ. u .....
vjera: ..... prijašnja vjera/ .....
nema osoba nearijskog porijekla i to:
Roditelji /bivšeg bračnog druga/: .....
Predci II. koljena /bivšeg bračnog druga/: .....
Predci III. koljena /bivšeg bračnog druga/: .....
Djeca /koliko/ ..... iz prvog braka žive - ne žive saanom u zajedničkom kućanstvu.

U ....., dne ..... 194. god.

Podpis:

Opazka poglavara: .....
Naziv ustanove-ureisa.

Mjesto: .....

Podpis poglavara:

Zig.

Svrnjeno i sa izvornikom suglasno.

U Bijeljini, dne ..... 1943.

Upravitelj Sumarije:
/Ing. T. Vuković/

Факсимил упитника за „Изјаву о расној припадности“
нађеног у Бијељини

27. септембра. — Бијељина — Домускела (Лисник). Како се наша војска у Семберији и целој источној Босни већином снабдевала храном, а и разним деловима одела и обуће из Срема, то су лађе одлазиле преко Саве пуне жита и других потреба, које је родољубиви народ Срема добровољно скупљао и давао за своју јуначку војску. За ово прикупљање и пребацавање преко реке марљиво се старао Максим Горановић као

интендант Главног штаба Војводине. Овом приликом сам снимео један „конвој“ за Семберију.

Од сремских партизана слушао сам и забележио ову песму:

Кад бригада преко Саве крене, Шири руке, мајко, ево мене; Ево мене сина издалека, Изграђена новог човека. Мила мајко, ти не рони суза,	Лепо стоји Стаљинова блуза, И на блузи неколико знака: Срп и чекић, звезда петокрака; Петокрака то је наша сеја, Срп и чекић — фамилија цела.
--	---

Преко Саве смо се превозили на малим чуновима, за које су били прикачени и наши коњи да се пливањем пребаце на другу обалу, као што се види на приложеном снимку. (Сл. 155)

29. септембра. — Домускела — Сремска Рача. Дакле, опет смо у Рачи која нам је више пута указала уточиште и гостопримство. Ми (ја и моја другарица) били смештени код доброг домаћина Антонића, где смо се осећали као код куће.

Данас је једна чета I сремског одреда напала на један камион немачких војника на друму између Ирига и Каменице. Непријатељ је имао 15 мртвих и 9 рањених.

30. септембра. — Један вод истог, I сремског одреда напао је и уништио непријатељски камион на друму између Илока и Шида.

Концем септембра 1943. године владе Велике Британије и САД споразумеле су се да у Врховни штаб НОВ и ПОЈ упуте јединствену англо-америчку Војну мисију. Војна мисија коју је предводио Фицрој Маклин (Maclean) — а у којој су били пуковник Мур (Moog), мајор Стрит (Steele); мајор Њеникер (Шапшкер), капетан Кнајт (Knight), капетан Елстон (Alston), капетан Витерли (Wheeler), наредник Данкен (Bishop), каплар Диксон (Oxton), каплар Килај (Kelly), — спустила се почетком октобра падобранима у западну Босну. Њој се придружила раније упућена војна мисија Велике Британије под руководством потпуковника Била Дикина.

1. октобра. — У Сремској Рачи смо нашли једну групу омладине из Будимпеште која је успела да дође у Југославију и ступи у редове наших партизана за борбу против фашистичког окупатора. Они су заједно са својим сународницима из Војводине формирали најпре водове и чете, затим батаљоне и најзад бригаду „Шандор Петефи“.

На снимку који сам направио види се та лепа група напредне и одважне мађарске омладине коју смо ми другарски и срдечно примили. (Сл. 154)

Данас је једна чета I сремског одреда напала војнички воз на прузи између Беочина и Петроварадина. Локомотива је потпуно уништена, а у вагонима је убијено митраљеском ватром доста војника.

Добили смо извештај да су 2. октобра јединице III корпуса ослободиле Тузлу, у којој се налазила посада од 4.000 Немаца и домобрана са 30 топова. Непријатељ је претрпео велике губитке. Заробљено је 2.300 војника и официра и заплена велика количина ратног материјала.

4. октобра. — Формирана је 31. словеначка приморска дивизија. Народ Словеначког приморја, после дугогодишњег ропства под италијанским фашистима, дигао се масовно да оружјем у руци извојује своју слободу.

У току народноослободилачког рата 31. дивизија дејствовала је углавном на територији Словеначког приморја, Горењског и на Доломитима. Значајни су њени успеси на Коритници, Црном врху, Сухом долу, а нарочито њена успешна активност на важној непријатељској железничкој прузи Љубљана — Трст, као и на прузи према Горици.

Свој борбени пут дивизија је завршила крајем априла 1945. године херојским борбама за ослобођење Горице, Тржича и Небрежине.

У Словенији устанак је почео 22. јула 1941. године.

Тамо су били главни руководиоци: Едвард Кардељ-Бевц, Борис Кидрич, Франц ЈТескошек, Едвард Коцбек, Душан Кведер, Јанез Хрибар, Богдан Осолник, Вида Томшич, Франц Розман-Стане и др.

Главни жариште устанка била је јуначка Бела крајина, где је био стан Главног штаба Народноослободилачке војске Словеније и седиште ЦК КП Словеније.

5/6. октобра. — Једна чета I сремског одреда напала је општинску зграду у Добановцима која је била утврђена са три бункера и брањена од месних петоколонаша и жандарма. После три и по сата упорне борбе наши борци су ликвидирали бункере, продрли у зграду и запалили је. Непријатељ је имао 2 мртва и 3 рањена. Заплењено је 18 пушака и 5.500 метака, 1 пушкомитраљез, 2 бицикла, 2 писаће машинице, 41.000 куна и др.

12. октобра. — Радио преноси вести о активности совјетских партизана, који су за две године истребили око 300.000 хитлероваца, међу њима 30 генерала и официра. Уништили су 1.520 аутомобила, око 500 авиона, 900 база и слагалишта оружја и муниције итд.

Јединице II сремског одреда дочекале су у заседи једну већу групу белогардејаца који су пошли из Градине у правцу села Вашица. После краће борбе непријатељ је панично побегао у село Вашице изгубивши 1 мрвог и 4 рањена. Заплењен је један пушкомитраљез „шарац“ са муницијом.

Истог дана диверзантска група II сремског одреда минирала је непријатељски брзи воз са официрима на прузи Београд — Загреб, између Илаче и Бановаца. Уништена је локомотива и неколико вагона. Непријатељ је имао велики број жртава.

Обавештајни официр Павле јавља да у Руми има 5.000 белогардејаца који треба да иду у Босну против партизана. Највише је коњице, а има нешто и моторизације. Немаца има 1.000 војника.

Војска је, вршећи репресалије, прошла кроз земунски и румски срез. Главни им је циљ био пљачка и рушење црквених торњева да не би служили за осматрачнице партизанским стражама које су по селима објављивале наилазак непријатеља. Ово су, изгледа, били „власовци“, који су добили налог да пљачкају и убијају, како би код нашег народа омразили Совјетски Савез и Црвену армију, али постижу супротан резултат.

Овде, у Рачу, стигла је енглеска Војна мисија при Главном штабу Војводине, коју сачињавају: мајор Базил Давидсон, његов радио-телеграфиста Стенли и тумач Стево Сердар, Личанин, који је дуго живео у Америци, а сада су га ангажовали Енглези у њиховој војсци. Давидсон је сарадник листа „Економист“ и био је напредан човек који је симпатисао не само нашу ослободилачку него и револуционарну борбу. Брзо је научио наш језик и показао се као врло добар и храбар човек. (Сл. 156)

Пропагандни одсек Врховног штаба издао је као брошуру чланак Георги Димитрова „Куда иде Бугарска“, у коме, између осталог, каже да су бугарски управљачи „заболи нож у леђа Југославији и Грчкој“, омогућивши хитлеровским хордама да разбију југословенску и грчку војску. На Хитлеров захтев, бугарски управљачи објавили су у децембру 1944. године рат Енглеској и Сједињеним Америчким Државама, двома светским велесилама. Међутим, Бугарска није могла да упути своје трупе на совјетско-немачки фронт, захваљујући јакој опозицији народа и војске против таквог потхвата, али она зато, каже Димитров, игра улогу Хитлеровог жандарма на Балкану. Бугарске трупе налазе се као окупатори у Југославији и Грчкој. Цар Борис је ставио Немцима на располагање бугарске дивизије, које су замениле немачке дивизије, упућене на немачко-совјетски фронт. Али је најзад видео да игра на погрешну карту, па је хтео да се извлачи, што је Хитлер осетио и, после царевог пута у Берлин, дошло је до његове изненадне смрти. „Очигледно је да тај веома здрави човек у напону снаге, тај изврсни спортиста, није умро без помоћи Берлина“ — констатује Димитров. У даљем излагању саветује Бугарима да дигну устанак, за који ће имати подршку Народноослободилачке војске Југославије и грчких партизана.

17. октобра. — Сремска Рача — Јамена. Овде је др Фундук, као веома активан лекар, врло добро уредио партизанску болницу са лепим купатилом које смо радо користили. После сам сазнао да је Фундук, који се толико марљиво борио против епидемије пегавог тифуса, најпосле и сам од ове опаке болести умро.

Сазнали смо да је погинуо Љубиша Урошевић, помоћник начелника штаба III корпуса, а да је тешко рањен Јован Вукотић, начелник штаба III корпуса. Они су из штаба III корпуса упућени са Мајевице у Тузлу, која је била ослобођена, да организују њену одбрану од непријатељског напада за поновно преузимање града. На путу, у селу Букиње код Лукавца, наишли су на непријатељску заседу од чије ватре су страдали.

Урошевић је био официр бивше Југословенске војске, у партизанима је од првог дана устанка, на разним дужностима које је савесно, зналачки и храбро обављао. Сахрањен је са свим одговарајућим почастима, као што се види на приложеним фотографијама. Посмртни говор је одржао Данило Лекић. (Сл. 162)

18. октобра. — Јамена — Д. Црњелово. Услед велике непријатељске офанзиве на Срем, Главни штаб је поново прешао у Семберију, где се налазила XVI дивизија. Данас је штаб дивизије издао заповест за напад на Брчко, како би се осујетила сарадња непријатеља из Брчког са онима што врше напад у Срему и блокирање Саве.

19. октобра. — Д. Црњелово — Гуња, ради учешћа у нападу на Брчко и Гуњу.

Док сам боравио у Гуњи, тешко су је бомбардовали непријатељски авиони. Једна бомба је пала у кућу која је била уз ону где сам ја био. Кад сам изишао, видео сам суседну кућу потпуно демолирану са убијеном породицом. Снимак који сам тада направио показује језиви приказ (сл. 159). И у целом селу било је доста људских жртава. Овде сам фотографисао Павла Милутиновића из Купинова као типичног бомбаша. (Сл. 160)

19/20. *октобра*. — Покушали смо са неким јединицама прелаз преко моста код Брчког, али смо наишли на јаку одбрану, која се није могла савладати нашим снагама. Претрпели смо извесне губитке, али напад није био узалудан, већ је колико-толико олакшао борбу јединица XVI дивизије око Брчког. Ту је погинуо друг Дугачки.

20. *октобра*. — Гуња — Д. Црњелово. Сазнали смо да је 13. октобра Италија објавила рат Немачкој.

Многи амерички листови у уводним чланцима пишу о јуначкој борби наше НОВ и најпохвалније се изражавају о храбрости наших бораца и вештини и стручности наших команданата. Тако, на пример, „Њујорк тајмс“ између осталог каже: „Колику важност Хитлер придаје југословенском фронту види се по томе што је морао да на северни фронт постави свог најомиљенијег генерала, Ромела, с тим да уједно врши надгледање рада генерала Максимилијана у Италији. Имајући у виду да је југословенска Народноослободилачка војска својом храброшћу и упорношћу у борби доказала да ни најмање не изостаје иза савезничких армија, то је сасвим јасно да армија којом сада командује Ромел неће бити боље среће“.

А један њујоршки радио-коментатор, говорећи о борбама у Југославији, нарочито се осврће на борбе у Далмацији. Он за наше борце каже: „Ти највећи јунаци једва да имају и пушке, а тако задају Немцима и усташама страховите ударце. Да, они немају пушке, али имају јуначко срце“.

21/22. *октобра*. — Д. Црњелово — Г. Буковица. Пре поласка, два енглеска авиона бачила већу количину ратног материјала. (Сл. 161)

Сачувао сам списак примљеног материјала са ова два авиона: војничких шињела — 26, војничких блуза — 27, војничких панталона — 28, војничких кошуља — 28, пуловера (џемпера) — 35, мајица — 72, ћебади — 69, противтенковских пушака — 7, метака за противтенковске пушке — 340, шаржера за противтенковске пушке — 39, пушака „маузер“ 7,9 мм — 10, метака за пушку „маузер“ 7,9 мм — 2.100, ручних бомби — 100, експлозива — 23 мет. бурета, санит. материјала — 169 првих завоја, гумених чамаца — 4, штампарија са прибором — 1 и падобрана свилених — 47.

Овај материјал је одмах раздвојен јединицама, штабовима и установама на употребу.

Осим тога, за економат Главног штаба Војводине:

разних конзерви — 2 мет. бурета, цигарета — 500 комада, шибица — 50 комада, шећера — 2 кгр, кафе — 2 кгр, чаја — 1 кгр и чоколаде — 6 табли.

25. *октобра*. — Буковица — Тутњевац. На путу су нас напали четници, али су их партизани натерали у дивље бекство. Били смо заједно са командантом дивизије, Лекићем.

Како је капитулацијом Италије било ослобођено скоро читаво југословенско Приморје, од Тршћанског залива до ушћа Бојане, и том приликом заплењен изванредан број пароброда, око 200 моторних једрењака и нешто моторних рибарских лађа, то су наше снаге на мору, дремда без ратних бродова, знатно нарасле, тако да су могле да обезбеђују наша острва и осигурају пловидбу за дотур материјала за нашу војску, коју су у то време почели да нам испоручују наши савезници преко Барија. Зато је наредбом Врховног штаба од 24. октобра формиран Штаб морнарице

НОВЈ у овом саставу: командант Јосип Черни, заменик команданта Срећко Манола, политички комесар Перо Радовић, заменик политичког комесара Иво Рандић, а начелник штаба Урош Мардешкић.

30. *октобра*. — Тутњевац — Г. Буковица. Овде су стигли из Срема другови Аћим Груловић и Стефан Митровић, који због непријатељске офанзиве нису могли да се пробију, док за њих није пошао курир Жика.

4. *новембра*. — Г. Буковица — Свињаревац.

5. *новембра*. — Од Врховног штаба је другу Жарку дошла ова депеша:

„У вези са догађајима у свету и нашој земљи и покушајем Југословенске избегличке владе и краља да на преваран начин искористе споразум у Москви и дођу у земљу, потребно је најхитније сазвати пленум АВНОЈ-а за доношење важних одлука. Пошто ситуација не дозвољава ни најмање одлагање, то предлажемо да се још до пленума образује привремена влада, која ће се звати Национални комитет народног ослобођења Југославије, а коју би пленум само потврдио“. Даље се саопштава састав Националног комитета, исти који је после објављен на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу, 29. новембра 1943. године, па додаје: „АВНОЈ ће бити као највише законодавно и политичко тело народа, а имаће президијум од 45 до 50 чланова, на челу са председником др Рибаром и потпредседницима Мошом Пијаде, Антуном Аугустинчићем и Јосипом Русом.“

Тако ће избегличка југословенска влада у Лондону бити предухитрена и њен намерава повратак у земљу онемогућен.

6. *новембра*. — Свињаревац — Бијељина (на прослави).

7. *новембра*. — Бијељина — Свињаревац. Овде један енглески авион дотурио извесну количину материјала за нашу војску.

8. *новембра*. — Врховни штаб јавља да су после неколико дана упорних бојева наше јединице заузеле град Прибој. Окупатор, недићевци и четници претрпели су велике губитке. Заробљен је велики број војника и официра. Заплењено је 20 вагона ратног материјала, 4 складишта са храном, 1.000 пари униформи и цокула и 10 теретних аутомобила. Ослобођено је 800 италијанских војника које су Немци и четници држали у заробљеништву.

— У Црној Гори се воде жестоке борбе са Немцима. Јединице II корпуса приликом бојева око Колашина и Матешева потукле су до ногу немачке окупаторе и натерале их у дивље бекство. Велики број Немаца се разбежао и скрива се по шумама око Колашина, где их наши борци и месно становништво лове. Зетски партизански одред заузео је Биоче.

— У источној Босни су наше јединице заузеле варошицу Соколац. Код Брача је потопљен један непријатељски пароброд.

— На Источном фронту Црвена армија је 6. новембра на јуриш ослободила главно место Украјине, Кијев. Ту се у борби истакла чехословачка бригада и одликована орденом Суворова II реда.

Лист Антифашистичког фронта за источну Босну број 1 од 7. новембра 1943. године донео је овај извештај:

„Из Загреба је на ослобођену територију стигао познати академски вајар Антун Аугустинчић, који је изјавио да није могао више да издржи загушљиву атмосферу Загреба који је претворен у концентрациони логор“.

10. новембра. — Јединице 28. славонске дивизије и Друге оперативне зоне ослободиле су стари хрватски град Копривницу и тиме постигле највећи војнички и политички успех у северној Хрватској.

12/13. новембра. — Један енглески авион дотурио нам је са 21 падобраном 25 малих металних буради експлозива и нешто другог материјала.

Наредбом Главног штаба Војводине од 14. новембра 1943. године формиран је диверзантски батаљон овог штаба (сл. 157). Задатак му је да обједини рад свих диверзантских група у Срему за вршење диверзантских акција, нарочито за рушење пруга и ометање непријатељског саобраћаја. Штаб батаљона сачињавају: командант Живко Ковачевић-Жика, политички комесар Михајло Вукша, заменик команданта Франц Кирил, заменик политичког комесара Аврам Ивановић-Гарави.

Друг Жика је досад био инструктор диверзаната и његовом заслугом доста је немачких возова у Срему одлетело у ваздух заједно са људством и материјалом.

У многобројним диверзантским акцијама у Срему нарочито су се истицали и у њима јуначки изгинули Сиви, Стево, Куса, Чика Мија, Максо, Шмелинг, Шиља, Чаруга, Обрад, чија права имена нисам забележио.

14/15. новембра. — Свињаревац — Сремска Рача. Превезли смо се на Домускели по великој киши. Два енглеска авиона спустила у Рачу већу количину ратног и другог материјала за наше борце.

Добили смо један примерак Саопштења штаба II ударног корпуса о великој победи Пете црногорске бригаде над четницима у Острогу 18. октобра 1943. године.

16. новембра. — Сремска Рача — Јабука (близу Лисника).

Из неделног четничког билтена „Слободне српске равнице и горе“, који издаје делегат за Националну организацију Срема, Бачке и Баната (година I, бр. 1, од 15. новембра 1943. године, а власник му је и уредник „Шумски“), написао сам ово глупо и смешно самохвалисање народних изрода и издајника:

„Ми смо југословенска војска у Отабини, ми смо они, који су смрт претпоставили робовању и лагерима, прогонима и служењу непријатеља своје земље; ми смо они, који лелек увешених и увређених хтедохе да умире, а слабе охрабре и узму у заштиту; ми смо они, који у пркос свију зала, што им душмани наносе на родном огњишту, поносно и гордо закорачише у планине и кланце, шуме и горе, и с пушком у руци понеше испуштenu заставу славе нашег нападеног народа; ми смо они, који не дадохе злотвору да каже: „Покорили смо их и уништили“ — већ као претећи облак, пун грома и буре, надвијамо се над њихове главе чинећи да они дрхте за своје бедне животе; ми смо они, који утиру пут ка новијој и срећнијој будућности свога народа. Ми смо, на крају, они, који извршују наређења и жеље свога Краља, а под заповедништвом армиског генерала Драже Михаиловића. Ми смо борци за слободу и препород свога народа.

Целокупан наш рад значи: ослобођење од тираније силом наметнутих завојевача и свих оних који искористише несрећу једног изгубљеног периода рата да насилним путем поставе себе на чело народа.

Живео краљ Петар II Обновитељ!

Живела слобода народа!

Живео првоборац за народне слободе и прави ђенерал Дража!"

Сматрам да овоме није потребан коментар.

Ноћу 16/17. новембра. — Примљена је једна количина материјала из савезничких авиона, што се види из приложеног списка:

митралеза тешких „шварцлозе“ — 2 ком.; пушака „маузер“ — 30 ком.; муниције „маузер“ 7,9 мм. — 5.400 ком.; муниције „манлихер“ — 5.800 ком.; противтенковских пушака — 4 ком.; муниције за противтенковске пушке — 560 ком.; радио-станица — 2 ком.; ручни динамо — 1 ком.; ручних бомби (красавих) — 96 ком.; ручних бомби (нови тип) — 30 ком.; акумулатора (већих) — 6 ком.; акумулатора (мањих) — 4 ком.; бензина — 50 лит.; противколских граната — 96 ком.; експлозивног материјала — 14 канти; противтенковских мина — 45 ком.; прибора за чишћење пушака — 1 канта; ћебади — 60 ком.; кишних кабаница — 17 ком.; шаторских крила — 5 ком.; војничких блуза — 40 ком.;

САОПШТЕЊЕ

Штаба II ударног корпуса Нов Југославије

БЛАЖО БУКАНОВИЋ, претседник националног одбора, генерал и бивши бан зетске бановине, **БАЈО СТАНИШИЋ**, пуковник, командант четничког одреда, **ЈАНКО ПАЈОВИЋ**, мајор, начелник интенданшуре Националног одбора, **РАДОЈЕ ЋЕТКОВИЋ**, капетан, из Љешанске нахије, **БОШКО БОЈОВИЋ**, адвокат и савјетник штаба Баја Станишића, др. **ЈОВО ТОШКОВИЋ**, професор, делегат Драже Михаиловића, **БОРБЕ БЕЦИЋ**, пешадиски капетан из Пилгера, **ВЛАДО ДАМЈАНОВИЋ**, средњи начелник, са својом највернијом праћом, састављеном од разних жандара и полицајаца, екуа са 58 Њемаца, осам фашистичких Италијана, на дан 18 окт. платили су главом за сва недеља и издаје које су починили црногорском народу. Измијешала се је поганска издајничка крв Блажова и Бајова са крвљу њемачких разбојника и италијанских фашиста. Три разне животињске врсте: издајце црногорског народа, њемачки разбојници и италијански фашисти измијешали су своју крв под ударцима јуначке и прослављене V црногорске ударне бригаде.

1942 године ови исти зликовци приликом посјете Пирција Биролија манастиру Св. Василије — Острогу, изјавили су гувернатору и гробару црногорске слободе, да је ово највећа посјета, виша од посјете свих краљева која је учињена манастиру Острогу. А ми сада кажемо црногорском народу, народу жељном слободе и освете, да је ово највеличанственија посјета, коју су икада учињели синови црногорског народа историском манастиру, манастиру Острогу и моштима Св. Василије Острошког. Јер, на вратима тога светог дома за који су везане свијетле традиције црногорског народа, платила је главом издајничка банда, која је скривала тај свети дом и радила о глави црногорском народу. Са врати тога светог дома одјекну су вуцци из руку наших народних осветника и црногорски народ је преко својих синова гласно рекао: да издајцима нема места у нашим брдима и да ће на исти начин платити за своја недеља Још преостале издајце и изроди црногорског народа.

Док су наши борци јуринали ка вратима Острога, да похваљају и униште ову банду, из Данилова Града и Никшића, поиле су њемачке колоне у заједници са Јеврејом Шаулићем и Симом Мијушковићем са тенковима и топовима, да пружи помоћ овој разбојничкој банди. Ни Њемци, ни четници, ни италијански фашисти, ни тенкови и хаубице, ни њемачки „месериниши“ нијесу могли пружити помоћ овим крвницима и изродима. Борба је трајала три дана на вратима Острога, и наши борци нијесу ни у једном минуту помислили да отступе, јер су ношени великом идејом народног ослобођења, врлоком љубављу за свој нападени народ и немилосрдном мржњом према тим највећим и најодвратнијим зликовцима и слугешинама фашистичких поробљивача.

Позивамо све наше борце, поштене патриоте ове земље, да пођу стопама V црногорске бригаде, да чисте своју рођену грудом од срамних и проклетих издајника; да наставе Још жељу и немилосрдну борбу противу њемачких империјалистичких разбојника; јер само кроз немилосрдну и безпоштедну борбу противу окупатора и чишћење своје земље од домаћих издајца, остварићемо борбено јединство црногорског народа и извојевати вуну слободу.

Смрт и проклетство издајцима и изродима црногорског народа!

Смрт и проклетство њемачким разбојницима!

Живјела јуначка, прослављена и осветничка V црногорска ударна бригада!

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

Пљевља,
24 октобра 1943 год.

Саопштење штаба II ударног корпуса НОВЈ о ликвидацији
Блажа Букановића, Баја Станишића и других вођених
издајника црногорског народа (18. октобра 1943)

војничких панталона — 40 ком.; војничких шињела — 29 ком.; војничких кошуља 61 ком.; зимских гаћа (кратких) — 81 ком.; зимских мајица — 89 ком.; цемпера — 18 ком.; рукавица — 7 пари; чизама — 4 пара; ципела — 7 пари; свећа 25 ком. и гумених чачаца — 2 ком.

21. *новембра*. — Јабука — Грк. Становали у кући једног старог пара назарена.

У Грку је живео после угушења првог српског устанка Филип Вишњић и овде умро и сахрањен (1835). Захвални народ му је 1887. године на гробу подигао споменик као славном гуслару и творцу народне песме „Почетак буне против дахија“ и многих других, које се убрајају међу најбоље у нашој епској поезији. По њему се Грк сада зове Вишњићево. На споменику Вишњићу урезане су гусле са гудалом и Змајеви стихови:

Благо гробу и у тами што се сјаји,
Где кандило припаљују нараштаји! 5
Кандило је жар, што српске груди краси;
Вишњић га је чув'о да се не угаси.
Ми ти гробу камен дасмо. То можемо.
Венац прави твојој слави — јоште дугујемо.

23. *новембра*. — О успешним борбама наших војвођанских јединица радио-станица „Слободна Југославија“ је данас донела овај извештај:

„Јединице XVI дивизије у својој десетодневној борби код Брчког и Грачанице разбиле су немачко-усташку офанзиву. У овим борбама непријатељ је изгубио 500 мртвих, углавном Немаца, а уништена су 3 и оштећена 4 тенка. Својом храброшћу и борбеношћу наша I војвођанска бригада и овде се истакла на челу са својим командантом другом Марком Перичином“.

Сремске бригаде су тада на Сави дочекале и три непријатељска брода. Један ратни брод је потопљен, један оштећен, а запленио је теретни брод са много материјала, између осталог: 28.000 сандука бутера, неколико стотина врећа жита, шећера итд. Изгледа да је у руке војвођанских бригада пао плен који су хитлеровски разбојници опљачкали у Банату.

Од Свесловенског комитета добијен је братски поздрав:

ГЕНЕРАЛИМА, ОФИЦИРИМА И ВОЈНИЦИМА НАРОДНООСЛОБОДИ- ЛАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ И ПАРТИЗАНИМА ЈУГОСЛАВИЈЕ

Драга браћо! Кроз грмљавину канонаде, кроз пожаре и грохот незапамћених бојева, обраћамо вам се речима љубави и поздравима.

Међу нама лежи огњена линија фронта, али нас она не раздваја. Ми живимо истим осећањима, истим мислима као и ви, ми тежимо једном циљу — ослободити свет од хитлеровске куге, дати слободу поробљеним словенским народима. У ватри великог рата, у патњама нашег народа, у пламену свете мржње према немачким отимачима закалила су се сва срца Словена!

Ми знамо да нас очекују још тешки бојеви и тешка искушења, али ми се надамо и с увереношћу гледамо у будућност. Ми верујемо, ми

знамо — над светом је већ зарудила зора слободе. Ту победу носи на својим заставама Црвена армија која задаје непријатељу тешке ударце. Ту победу убрзавате ви, драга браћо, својим срчаним јуначким борбама.

Ми знамо да су народи Југославије уједињени у својој борби против немачких угњетача. И то јединство неће разбити, неће разрушити ни зверства немачких целата, ни лажи Гебелсових агената, ни подле провокације народних издајника — Хитлерових најмљених плаћеника, ни четници Драже Михаиловића који се две године боре са окупатором против верних синова сопственог народа.

Целокупно слободољубиво човечанство с поносом и радошћу прати вашу јуначку борбу. Ваши успеси надахњују народе других земаља које је Хитлер поробио. Ваши су батаљони, бригаде и одреди, за време најљућих битака за Москву, везивали за себе у западној Србији 4 немачке моторизоване дивизије. Ви сте присилили хитлеровску команду да — у току савезничких офанзивних операција у северној Африци — пребаци у централну и западну Босну јединице и ратну технику, намењене за североафричке операције.

Слободољубиви народи неће никада заборавити да је јуначка Народноослободилачка војска, пуне две и по године, прикивала и десетковала преко 30 фашистичких дивизија.

Приближује се светли дан победе. Па, учинимо све, не пожалимо животе своје ни крв своју, да би засијала радошћу и миром Југославија, да би се опет у препорођеним градовима и селима заорила поносита слободољубива словенска песма, песма братства и победе.

Уложимо све за слободу и част велике словенске породице.

Живели народни осветници — партизани Југославије!

Живела јуначка Народноослободилачка војска Југославије!

Живео њен командант и вођа народне борбе Тито!

Смрт немачким окупаторима!

Шести пленум

Свесловенског комитета

Москва, 17. октобра 1943.

24/25. новембра. — Грк — Бродац. Овде је било изванредно добрих јабука; шеф енглеске Војне мисије Давидсон каже да нигде такве није видео.

Прва војвођанска бригада добила је наређење Главног штаба Војводине да се, уз сарадњу I и II сремског одреда, врати у Срем:

„Непријатељ је у току своје последње и дуготрајне офанзиве на Срем извршио нечувени терор и зверства: масовно убијање и одвођење људи, силовање жена и девојака, паљење села, пљачкање до опустошења итд. Ово се догодило у одсуству војвођанских бригада, које су све биле ангажоване у борбама у Босни, тако да се народ нашао скоро потпуно незаштићен, те је с извесним правом протествовао („Ми имамо своју јаку дивизију која брани друге покрајине пре него нас“ и т.сл.) и доста клонуо духом.

У циљу одмазде непријатељу, враћања морала код народа и заштите овог од даљег терора, ангажује се I војвођанска бригада уз садејство I и II сремског одреда, и за предстојеће операције даје ова директива:

„1) I бригада пребациће се чим пре у Фрушку гору и одатле једним жестоким, али смишљеним и планским нападом ликвидирати гарнизоне

у селу Гргуревцима и Чалми, било одједном било Гргуревце па онда Чалму, као најкрвавија фашистичка упоришта и најгори извор зала за наша тамошња села.

Даљи рад бригада ће подесити према ситуацији, с тежњом да се непријатељ што оштрије казни за почињена недела и да му се зада страх да не насрће на наша села бар мањим снагама, а народу да се да сати-сфакција и окуражи за даљу борбу до коначног ослобођења.

2) I и II одред садејствоваће операцијама бригаде на тај начин што ће једновремено са овом вршити енергичне акције на својим теренима, како би се и тамо непријатељ казнио и угрозио, да не може концентри-сати своје снаге против I бригаде.

3) Једновремено са акцијама како одреди тако и бригада продужиће мобилизацију свега људства способног за борбу да би се то људство сачувало од уништења и мобилисања од стране непријатеља и да би се наша војска ојачала за последње ударце по окупатору и за његово истеривање из наше земље.

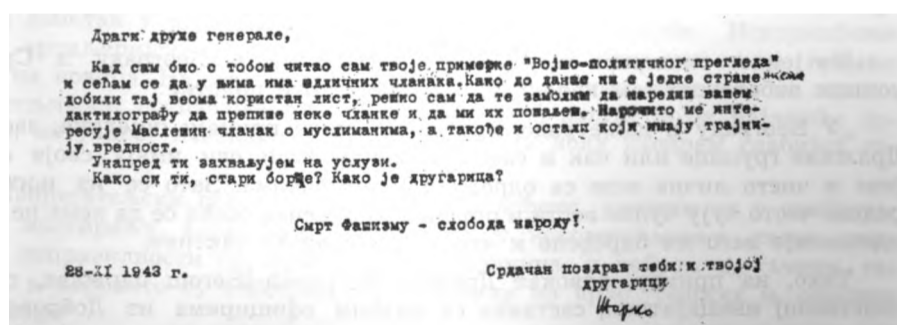
Транспортовање мобилисаних вршиће I и II одред према досадашњем.

4) Плен такође транспортовати упоредо са мобилисаним, уколико се не употреби и не базира на терену“.

Поменуте јединице су са великом вољом и еланом поступиле према добијеном наређењу. Извршиле су више врло успешних акција на разним странама, а нарочито је велико одушевљење у читавом Срему изазвао муњевити напад I бригаде на Гргуревце, гестаповско гнездо, где је прошле године убијено 350 Срба и Српкиња. Гарнизон је ликвидиран, бункери савладани. Фашисти су имали 150 мртвих. Заплењена су 2 противтенковска топа, неколико митраљеза и 150 пушака. Акцијом је руководио енергични командант I војвођанске бригаде Марко Перичин-Камењар који је родом из Гргуреваца. Добро је осветио невине жртве свога места.

25. новембра. — Послао сам Врховном штабу ову радио-депешу: „Молим да се за начелника овог штаба одреди млађи официр, а ја да останем као војни саветник до новог распореда. Предлажем да начелник буде капетан Буда Будисављевић, сада наставник овдашње официрске школе“. И добио сам потврдан одговор: „Слажемо се да начелник штаба буде Будисављевић, а друг Оровић представних Врховног штаба и саветник“.

28. новембра. — Од друга Жарка сам добио писмо.

Факсимил писма Јована Веселинова-Жарка
(од 28. новембра 1943)

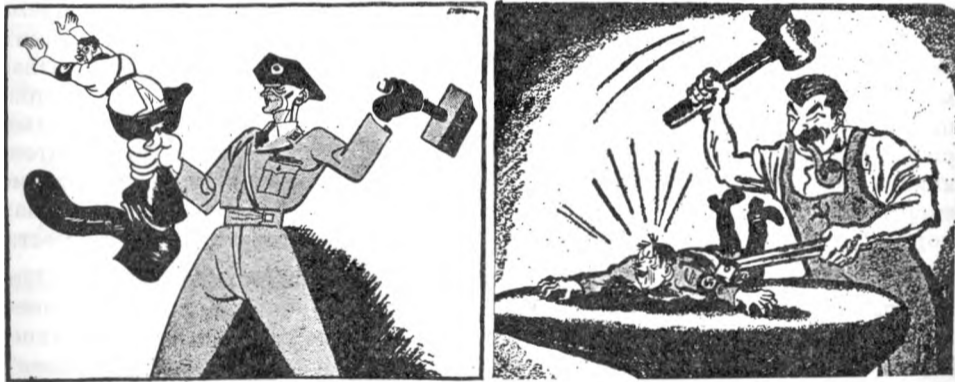
Одлуком Врховног штаба од 25. октобра признат је назив народног хероја Станку Пауновићу, металском раднику из Србије; Јанку Чмилику, сељаку из Старе Пазове; Радивоју Ћирпановићу, раднику из Новог Сада; Бошку Палковљевићу, ђаку и Соњи Маринковић из Сурдука, који су се одликовали изванредном пожртвованошћу, били пример држања једног народног јунака и дали своје животе за слободу свога народа.

На захтев друга Жарка дао сам да се прекуцају тражени чланци и послао их по куриру.

29. новембра. — Радио „Слободна Југославија“ јавља да Руси гоне Немце све даље на запад. У Белорусији, северозападно од Гомела, између река Сош и Дњепар, настављајући офанзиву, совјетске трупе су заузеле преко 200 насељених места.

Радио Лондон јавља да су јединице VIII британске армије учврстиле своје мостобране на реци Сангро и врше успешне нападе. Америчка V армија је такође доста напредовала.

Успехе Црвене армије и англо-америчких снага добро илуструје приложена карикатура.

Две карикатуре објављене у савезничкој штампи: на првој Монтгомери истерује Немце из „чизме“ (Италије) а на другој Стаљин „удешава“ Хитлера (септембра 1943)

Из једног опширног извештаја о приликама у Београду и Србији уопште забележио сам као карактеристичне две податке:

„У Београду и даље раде, али много више причају поједине, засебне Дражине групе или чак и само појединци који сви имају своје одвојене и чисто личне везе са одредима и штабовима. Зато се из њихових редова често чују чудне вести и опречна мишљења; осећа се да нема не само идеологије него ни одређене и чврсто руководеће тактике.

Тако, на пример, адвокат Драшко Петровић-Његош одржава, према сопственој иницијативи, састанке са млађим официрима из Добровољачког корпуса, који би желели да се сви „национални елементи“ уједине под Дражином фирмом. Драшко је против сваке акције, сматра да по-

следњи догађаји у Црној Гори и Санџаку могу бити фатални по Дражин покрет, јер губи територијалну базу, а није покретљив као партизани. Он очекује дугу и тешку борбу против Немаца, слом данашњег режима у Русији „можда још пре ове зиме“. Попут многих дражиноваца, придаје велики значај Власову и његовој акцији и страшно је против југословенских комуниста, за које тврди да превазилазе у затуцаности и оне праве у Русији. Петровић захтева стварање јаке централне организације у Београду, која би водила надзор над свим осталим одвојеним групама и која би могла парирати комунистичкој пропаганди у граду и партизанској активности у околини; исту приписује искључиво локалном сеоском становишту, јер сматра да због самог терена у београдској околини не би могли опстати прави партизански одреди. Мисли да би морао отићи на састанак са Дражом или бар Пилетићем и да им у једном опширнијем реферату изнесе своје идеје пошто они, као професионални војници а не политичари, могу направити у овим судбоносним тренуцима непоправљиве грешке. Напомињемо да је Пилетић његов лични пријатељ и да стално захтева његов долазак у одред.

Други дражиновци, као на пример судија Ђура Остојић, помирљивији су и мисле да ће после последњих догађаја доћи до сарадње са партизанима и заједничке акције против непријатеља, наравно под Дражиним вођством“.

30. *новелбра*. — Информативни билтен Хрватског корпуса НОВ преноси немачко схватање наше борбе:

„Командант 714. немачке дивизије саопштио је искуства из борби са партизанима у Славонији: Партизани по могућности избегавају отворену борбу по дану, када наша надмоћност као и наше наоружање, које њима мањка, најбоље може доћи до изражаја, и воде своје нападе по ноћи, према потпуно одређеним објектима, према којима изненађење и многострука чисто пешадијска надмоћност обећавају успех уз сразмерно мале губитке. Напади успевају највише пре пола ноћи, да би потхват прије сванућа могао бити довршен. Пошто је партизанима због њихове везе са становништвом тачно познато откуда нападнутима може доћи помоћ, то они у извесној удаљености од нападнутога објекта руше цесте и т. т. везе, које к истом воде. Обзиром на величину подручја које ми осигуравамо упућена помоћ долази обично прекасно и док она дође до изражаја дотле непријатељске главне снаге успевају повући се. Дању нам успева највише зауставити њихове заштитнице, које тада, водећи борбу за добитак у времену, настоје да се на терену изгубе. Искоришћење наше артиљеријске надмоћности своди се тада, више-мање, на пуцањ топа на врапца. Највећа предност коју партизан има јесте његова велика покретљивост, познавање тешког земљишта и, пошто је он најчешће нападач, могућност изненадног убацивања снага ноћу наспрам слабијих тачака.

Непријатељски делови су врло вешто вођени, умешни су у оријентацији, маскирању, коришћењу земљишта, у искоришћавању сваке учињене неправилности од стране наших јединица, у добром и тачном гађању, а нарочито су способни да се извуку из врло тешких и опасних ситуација“.

Све ово је „ђаво Шваба“ добро запазио и објективно приказао.

Из једног писма штаба XVI дивизије забележио сам ове констатације:

— Мајор Артур Хрибар и поред свог војног знања испољио је брзоплетост, површност и недовољну савесност у решавању војних задатака.

— У јединицама наше дивизије сусрели смо се са извесним неправилним појавама у сексуалним односима и са извесним случајевима опијања алкохолним пићем, што ни у једној нама познатој јединици не постоји као проблем. Интересовањем за то дошли смо до закључка да су то „старе сремске навике“. И по тим питањима води се кампања и заводе се оштре дисциплинске мере.

Да је чистунство у односима између мушкараца и жена у редовима наше НОВ било одиста опште усвојено правило, потврђује и енглески мајор Балантин који је као заробљеник успео да умакне Немцима и да подуже остане код наших партизана. Он пише:

„Виђао сам приличан број младих жена у партизанским јединицама. Оне су логоровале са нама и живеле исто онако као и мушкарци. То ће вам дати извештај о пуританском духу овога покрета и о снажном националном осећању које чини да мушкарци и жене воде борбу заједно, не мислећи ни на шта друго но на ослобођење своје земље“.

То потврђују и ове две партизанске песме:

I

Романијо, језером се звала,
Ти си наше јабуке обрала,
Све јабуке, нежењене момке,
Све девојке удајте се редом,
Нас је Тито оженио „Бредом“,
Пушком „Зорком“ најлепшом

девојком

Цуром фином лаким карабином;
За дјевера — кратка леворвера,
Фишеклије — свастике и прије,
Мјесто попа — граната од топа,
Старог свата — „Шарац“ око врата.

II

Од љубави нема збора,
У борбу се ићи мора.
Мјесто твога лица фина
Грлим пушку карабина,

Мјесто твоје руке двије
Стегле су ме фишеклије.
Мјесто твојих пољубаца
Бројим чете од бораца.

*

1. децембра. — Овде смо сазнали за трагичну погибију Ива-Лоле Рибара, секретара СКОЈ-а, односно председника УСАОЈ-а, који је био одређен за шефа прве Војне мисије Врховног штаба од Савезничке команде за Средњи исток. У мисији су као чланови били Влатко Велебит, Макс Баће и Милоје Милојевић.

Уговорено је било да шеф енглеске Војне мисије при Врховном штабу Маклин дође авионом из Барија на импровизовани аеродром у Гламочу и превезе нашу мисију у Каиро. Маклин је три пута покушао да долети у Гламоч, али се услед облака и мећаве изнад Динаре враћао натраг а да није обавио посао. Трећи пут су били дошли изнад самог Гламоча, али пилот није успео да се пробije кроз облаке и спусти на одређено место. А онда је делегација, нестрпљива, одлучила да одлети немачким авионом

„Дорније”, којим је Клуз прешао из Павлићеве војске к нама. Са мисијом су били Милентије Поповић, који је ишао на лечење од ране у главу, задобијене приликом бомбардовања у Бихаћу, затим члан енглеске Војне мисије Диклен са још два енглеска официра.

И баш кад су почели да се укрцавају, налетео је изнад њих немачки извиђачки авион „Хајкел” који је бацио шест бомби, од којих је једна убила Лолу, два енглеска официра, Доналда и Кнајта, и десетара аеродромске десетине Божа Уршића, а рањен је Милоје Милојевић. Утврдило се да је неки издајник обавестио непријатеља о месту полетања авиона са делегацијом.

Мало затим Маклину је пошло за руком да са Гламоча пребаци делегацију у Италију, а из Италије у Каиро. Место Лоле одређен је Велебит. Лолу су пренели у Јајце, где се при његовој сахрани, између осталих, с њиме опростио увцељени отац др Рибар овим дирљивим речима:

„Сине, хоћу да и ја, твој отац кажем неколико речи над твојим ковчегом. Кад си био мали, ја сам те хранио и повијао. Ја сам те одгајао и касније. У гимназији, пустио сам тебе и твог млађег брата Јурицу да се слободно развијате. И ви сте пошли својим путем.

Ти, Лоло, често си ми, кад смо разговарали, говорио: „Никаква жртва за домовину није велика”. И ја, твој отац, данас над твојим ковчегом нећу да те изневерим. Остаћу чврст и храбар, ценећи сву твоју и твога брата жртву за домовину... Кад си под тешким условима дошао по мене у Земун, када си ме водио кроз Босну у партизане, и онда си, подносећи са мном све тешкоће, увек истицао, да никаква жртва за домовину није толико велика да се не би могла поднети

И ево, данас, у тешком часу, ја нећу, сине мој, да те изневерим. Заклињем ти се, сине, да ми ни од сада никаква жртва за домовину није и неће бити тешка! Твоја и Јуричина смрт, ваша смрт, децо моја, за мене као оца је тежак ударац. Али ви сте пали за домовину, ја то схватам. Ви ћете, Лоло и Јурице, синови моји, у мени вечно живети. Ја ћу наставити путевима којима сте ви пошли и ишли. Ја ћу ступити на ваша места и ви ћете живети у мени“.

Оваквим стоичким држањем и чврстином у великом болу за изгубљеним синовима, изазвао је дивљење свих присутних, на челу са другом Титом.

Иво Лола Рибар је био један од истакнутих младих револуционара, члан Врховног штаба и дугогодишњи пламени вођа југословенске омладине; његова смрт је огромни губитак за народноослободилачки покрет и нашу земљу уопште. Зато је опеван у више народних песама.

ПОГИБИЈА ДРУГА ЛОЛЕ РИБАРА

Другарице, јеси л' чула,
Два цвијета увенула?
Погинула два другара,
Два хероја, два Рибара,
Два сокола из планина,
Иванова оба сина.

То је било о јесени,
У новембру тој студени,
Кад се црни глас сазнао
Да је Иво Лола пао,
Да је млади живот дао,
Да би нама показао

Како треба умирати,
Домовину поштовати.
Друже Лоло, храбри борче,
УСАОЈ-а ствараоче,
И велики вођо СКОЈ-а,

Проглашен си за хероја.
Куне ти се омладина
Свију наших покрајина,
Да ће тебе осветити,
Твоје дело наставити.

Одавде, из Бродца, упутио сам 1. децембра Врховном штабу по Николи Груловићу-Кости, који тамо одлази, фотографије које сам досад у току рата својим фото-апаратом направио (било их је 124). Пошљку сам пропратио писмом другу Титу које уносим овде:

„Друже Тито,

Ево Вам шаљем тражене слике из партизанских акција, управо из партизанског живота, јер се акције изводе већином ноћу, па се тако не могу снимати најлепши и најзначајнији моменти борбе. Ја шаљем скоро све што сам сликао и сачувао, без обзира на важност, а један део ми је пропао (остао) код фотографа у Бихаћу и Ливну. Има у тој збирци одишта драгоцених снимака, као на пример: Ваша слика с рањеном руком о грлу у друштву дра Рибара, Назорова слика, слика Извршног одбора АВНОЈ-а када су сви чланови били скупа, слика дра Сима Милошевића итд. Ја се надам да ће се ове и овакве фотографије брижљиво чувати и целисходно искористити како за садашњу борбу, тако и за нашу славну историју, као светао пример будућим поколењима.

Иако нисам имао прилике да Вам се који пут јавим, ја сам стално на Вас и на цео наш дични Врховни штаб мислио и пратио вас духовно на тешком али славном и победоносном путу ка остварењу народних идеала.

Онда у Кладњу примио сам без речи положај начелника Главног штаба Војводине, схватајући Ваше интенције да се помогне нови штаб и распламти народноослободилачка борба у овом крају, и помогао сам колико се могло. Успело се доста овде у Срему, нарочито у погледу мобилизације и диверзантских акција, а у Бачкој и Банату врло тешко се лед пробија, јер су тамо услови много гори, па ипак и у тим крајевима се пири ватра, која ће се ускоро претворити у велики пожар у коме ће сагорети како крволочни окупатори тако и њихови бедни измећари, четници и усташе ...

Нисам могао да и даље останем на положају начелника штаба, углавном зато што је овај штаб незгодно састављен, особито у погледу полит. комесара. Штаб је много изгубио погибијом друга Паје, ранијег политичког комесара, а тај се губитак није попунио, јер нови политком није дорастао за овај положај — млад је, неискусан и неактичан — да не употребим тежу реч. О томе проговорите са другом Костом који тамо долази. Осим тога, ја сам већ отежао за овакав подређени положај, нарочито кад има више надлежних, а неувиђавних шефова (командант, заменик, политком), па сам зато тражио замену и велика хвала што сте одмах уважили моју молбу. Али за новог начелника изгледа бићу се преварио у оцени (нисам га изближе познавао, а полагао сам на његово широко образовање) и бојим се неће задовољити, но у том случају — смениће се. А ја ћу и надаље настојати да својим присуством што више користим овоме штабу, све док добијем други одговарајући положај.

Уосталом, честитам на све већим војним и политичким успесима, са жељом да Вас и убудуће прати добра јуначка срећа на част, славу и бољу будућност наше отаџбине, слободне и препорођене Југославије.

Примите, друже Команданте, срдачни другарски поздрав са свима у Штабу.

Смрт фашизму — Слобода народу!

1. децембра 1943.

Ваш одани
Саво Ј. Оровић“

Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу

Извештај о Другом заседању АВНОЈ-а, одржаном у Јајцу 29. и 30. новембра 1943. године, добили смо 5. децембра. Већници АВНОЈ-а су прешли стотине километара, већином пешке, пробијајући се кроз непријатељске заседе и са великим напорима дошли у Јајце — њих 142 делегата, а један број није успео да се пробије, нарочито делегати из Македоније.

То је било у јеку другог светског рата, у време када је највећи део Европе био под контролом војне силе Немачке и њених сателита. Био је то јединствен пример у поробљеној Европи па и у свету да, поред окупационе војне силе, и против ње, постоји једна власт, народноослободилачка, са својом војском, власт која полаже темеље будућој држави.

У то време народноослободилачка власт је функционисала на територији већој од половине земље, а Народнослободилачка војска је имала 8 корпуса, 26 дивизија, 10 самосталних бригада, 108 партизанских одреда и низ других јединица.

У свом извештају при отварању заседања друг Тито је рекао: „Могу смјело тврдити да је стварање народне војске, под оваквим увјетима под каквим се стварала наша, јединствен примјер у историји. Из голоруких партизанских редова, без икаквих творница оружја и муниције, без магацина и разних војних резерви намирница, без ичије помоћи било с које стране, створена је армија од близу четврт милиона, али не у мирном периоду, већ у периоду најстрашније и најкрвавије борбе, коју су икада народи Југославије водили. То је тековина којом се народи Југославије могу поносити и којом ће се поносити будућа њихова покољења“.

На историјском заседању у Јајцу донето је десет далекосежних одлука:

Одлука бр. 1: о врховном законодавном и извршном народном представничком телу Југославије и Националном комитету ослобођења Југославије као привременим органама врховне народне власти у Југославији за време народноослободилачког рата.

Одлука бр. 2: о одузимању права законите владе Југославије такозваној Југословенској влади у иностранству и о забрани повратка у земљу краљу Петру II Карађорђевићу, с тим да питање краља и монархије реши сам народ својом сопственом вољом после ослобођења читаве земље.

Одлука бр. 3: о изградњи Југославије на федеративном принципу, који ће обезбедити пуну равноправност Срба, Хрвата, Словенаца, Македонаца, односно народа Србије, Хрватске, Словеније, Македоније, Црне Горе и Босне и Херцеговине.

Одлука бр. 4: о признању и захвалности Народнослободилачкој војсци.

Одлука бр. 5: о увођењу назива маршала Југославије у Народнослободилачкој војсци Југославије.

Одлука бр. 6: о одобравању одлука, наредаба и изјава Извршног одбора АВНОЈ-а и Врховног штаба НОВ и ПОЈ.

На овом заседању је изабрано Председништво АВНОЈ-а у овом саставу:

председник др Иван Рибар, адвокат из Београда;
потпредседници: Моша Пијаде, новинар и сликар из Београда; Антун Аугустинчић, вајар из Загреба; Јосип Рус, судија са Бледа; Марко Вујачић, бивши сенатор из Црне Горе; Димитар Влахов, публициста из Македоније;
секретари: Родољуб Чолаковић, публициста из Бијелине и Радоња Голубовић, адвокат из Васојевића.

Председништво АВНОЈ-а донело је 30. новембра ове четири одлуке:

Одлука бр. 1, која гласи: „У циљу одавања заслуженог признања за генијално руководство операцијама НОВ и ПОЈ и за способност и истрајност коју је показао у њеном стварању и у њеном војничком и политичком подизању, да се Јосипу Броз Титу, врховном команданту НОВ и ПОЈ, додели назив маршала Југославије“.

Одлука бр. 2: о именовању Националног комитета ослобођења Југославије.

Одлука бр. 3: о прикључењу Словеначког приморја, Бенешке Словеније, Истре, Задра и јадранских острва Југославији.

Одлука бр. 4: о образовању државне комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

У Национални комитет народног ослобођења Југославије ушли су ови већници:

председник Националног комитета и повереник за народну одбрану, маршал Југославије Јосип Броз Тито;
потпредседници Националног комитета: Едвард Кардељ, Владислав Рибникар и Божидар Маговец;

повереници: за спољне послове — др Јосип Смодлака, за унутрашње послове — Влада Зечевић, за просвету — Едвард Коцбек, за народну привреду — Иван Милутиновић, за финансије — инж. Душан Сернец, за саобраћај — др Миливој Јамбришек, за економску обнову — Тодор Вујасиновић, за социјалну политику — др Антон Кржишник, за судство — Фране Фрол, за исхрану — Миле Перуничкић, за грађевине — др Раде Прибићевић и за шуме и руде — Сулејман Филиповић.

Национални комитет, као прва народна влада, прогласио је, први пут, општу мобилизацију свих пунолетних мушкараца на слободној територији од 18 до 50 година, с тим да се јединице и даље могу попуњавати добровољцима из ослобођених, полуослобођених и окупираних крајева земље.

Одлуке донете на Другом заседању АВНОЈ-а у Јајцу, 29. и 30. новембра 1943. године, о одузимању права Југословенској влади у Лондону, о забрани повратка у земљу краљу Петру, о изградњи Југославије на федеративном принципу, а нарочито о додељивању врховном команданту, ДРУГУ Титу звања маршала Југославије примљене су овамо, у Војводини, као и у целој земљи са изванредним одушевљењем.

Наши храбри партизани су одмах са поносом запевали:

То је нама наша борба дала,
Да имамо Тита за маршала ...

А ја лично, схватајући огромни значај тога високог чина, који крунише херојску борбу наше Народноослободилачке војске, послао сам преко радија другу маршалу Титу у епском народном десетарцу ову честитку:

Друже Тито нашег рода дико,
Обилића слико и прилико!
Твоја слава у засенак баца
Карађорђа, Зрињскога и Гупца.
Наш поносе и светли образу,
Ти показа вечне славе стазу
И видике за живот срећнији
Народима у Југославији,
Којима си лаице покидао
И слободу златну исковао,
Са оштрицом мача пламеног
У десници генија смелог;
Ти утрије мржњу и проклетство,
А оствари братство и јединство.
Нек ти буде сретан чин маршала,
Што ти рука харног пука*) дала,
Јер све редом разби насилнике
И домаће казни издајнике:
Павелића, Недића и Дражу,
Што фашисте служе и помажу.
Социјалне правде заточнице,
Сав ти народ усхићено кличе:
Здраво Тито! Дуго поживио!
Палице се златне**) наносио!

Техеранска конференција

У Техерану су последњих дана новембра 1943. године конферисали Рузвелт, Стаљин и Черчил, па су 1. децембра исте године донели следећу декларацију:

Председник Сједињених Држава, Председник Владе Велике Британије и Председник Владе Совјетске Уније, састајали су се ова последња четири дана У овој престоници нацрт савезника, Ирана, и дали смо облик нашој заједничкој политици и потврдили је:

Дајемо овим израза нашој решености да ће наши народи радити заједно у рату и у миру који ће да га следи.

У погледу рата — наши војни стручњаци суделовали су у нашим разговорима за округлим столом, и ми смо ускладили наше планове за уништење немачких снага. Ми смо постигли потпуни споразум у погледу начина и величине операција које ће се предузети са истока, запада и југа и доба када ће то уследити.

Узајамни споразум који смо овде постигли гарантује да ће победа бити наша.***)

У погледу мира — ми смо уверени да ће нам слога донети трајни мир. Ми смо потпуно свесни највише одговорности наше и свију уједињених народа за стварање једног мира који ће да ужива добру вољу велике већине свих људи на свету и који ће да одстрани ужас и страхоту рата за многа поколења.

*) харног пука — захвалног народа

**) палица златна — маршалски знак

***) За нас је од нарочите важности одлука ове конференције да се пружи помоћ Народноослободилачкој војсци Југославије. У првој тачки закључака о војним питањима каже се између осталог: „Конференција одлучује да партизани у Југославији треба да буду потпомогнути у највећој могућој мери у снабдевању и материјалу, као и операцијама командоса“. То је, у ствари, значило прво званично признање наше борбе од великих сила, које пада у време историјског заседања АВНОЈ-а.

Поводом Техеранске конференције у нашој штампи је објављена ова карикатура са потписом: „Наши ће ударци бити немилосрдни и све јачи“.

Са нашим дипломатским саветницима проучили смо питања будућности. Ми ћемо тражити сарадњу и активно суделовање свих народа, великих и малих, чији су људи, као што су и наши, срцем и духом посвећени уклањању тираније и ропства, тлачења и нетрпељивости. Ми ћемо их срдечно примити, како се који одлучи да приђе, у један светски круг демократских народа.

Никаква сила на свету не може да нам спречи уништење немачких армија на копну, њихових подморница на мору и њихових ратних постројења у ваздуху.

Наш напад биће немилосрдан и сваким даном јачи.

После ових срдачних разговора ми поуздано очекујемо дан када ће сви народи света моћи слободно да живе, заштићени од тираније, сваки по својој жељи, и по властитој свести.

Ми смо дошли овамо са надом и решеношћу у нашим срцима. Ми одлазимо као пријатељи на делу, у духу и у нашим циљевима.

У Техерану, 1. децембра 1943.

Франклин Д. Рузвелт
Јосип В. Стаљин
Винстон С. Черчил

За време конференције у Техерану Черчил је предао Стаљину лични мач који је британски краљ Ђорџе VI поклатио становницима Ста-

љинграда у знак дивљења британског народа за њихово држање за време немачког великог напада на тај град (сл. 166). Примајући мач, Стаљин га је узбуђеним гестом подигао и пољубио његову оштрицу.

На мачу је био овај натпис:

„Храбрим Стаљинграђанима челична срца“.

Рузвелт је за време свечане предаје рекао: „Да, заиста челична срца...“

5. децембра. — Бродац — Сремска Рача.

6. децембра. — Сремска Рача — логор Јабучје (Кузмински Кованлук).

Овде у овим Босутским шумама направили смо од старе храстове и брестове горе колибе и настанили се. Но, како је било зимско доба, а загревање немогуће, ту је било мучно становање. Једне ноћи, кад је јак ветар оборио огромни брест, замало нисмо од њега страдали. Брест је пао поред наше колибе и смлатио неколико великих свиња, које су биле у једном брлогу занониле. Ипак смо ту остали две недеље. Зла година орла наћерала да зимује међу кокошкама.

8. децембра. — XVI муслиманска бригада ослободила Кладањ.

13. децембра. — Добили смо од врховног команданта, маршала Тита поводом немачке шесте офанзиве заповест у којој се наређује да се предузму енергичне акције како би се и овом приликом показало свету да је наша НОВ непобедива. И у смислу те заповести Главни штаб Војводине издао је подручним јединицама ово наређење:

1) I, II и III одреду да одмах предузму низ напада на мања непријатељска упоришта и фабрике, препаде и заседе на непријатељске колоне, као и са диверзантским акцијама комбиноване заседе на железничким пругама, друмовима и воденим путевима.

2) Свим јединицама Ударног диверзантског батаљона да одмах на свим друмовима, железничким пругама и осталим непријатељским комуникацијама отпочну са појачаним диверзантским акцијама, немилосрдно уништавајући непријатељске трупе и њихов ратни и други материјал.

3) Акције саботаже у непријатељским упориштима, саобраћајним центрима и фабрикама непријатеља што је више могуће појачати.

16. децембра. — Добили смо од повереника податке о смештају немачких трупа у Београду. Те детаљне податке, послате 13. децембра 1943, као интересантне овде у целини доносим.

ОПШТИ ПОДАЦИ О СМЕШТАЈУ НЕМАЧКЕ ВОЈСКЕ У БЕОГРАДУ

Трупе

Смештање немачке војске начелно се врши по школама и другим јавним зградама са већим салама. Трупе су смештене у школе, а официри увек у приватним становима у оближњим зградама око трупа. Станови официра са трупама повезани су са непосредном телефонском везом коју одмах поставља сама војска. Трупе су смештене претежно у основним школама, гимназијама и другим средњим школама. За пасивну противавионску одбрану и за склониште служе се подрумима дотичних зграда које се преудешавају на доста примитиван начин за одбрану.

а) Школе и друге јавне зграде

Већи објекти који су стално заузети са трупама су следећи:

1. Трећа женска гимназија (Краљице Наталије улица — пешадија).
2. Женска учитељска школа (Краљице Наталије улица — пешадија).
3. Основна школа у Краљице Наталије улици — ваздухопловство (трупе).
4. Правни факултет (нова зграда, Краља Александра улица — пионери).
5. Средња техничка школа (нова зграда, Душанова улица — пешадија).
6. Средња техничка школа (стара зграда, Поенкареова улица — пешадија).
7. Преостали (непорушени) део Војне академије (преко пута Министарства пољопривреде) — пешадија.
8. Студентски дом — Краља Александра улица — пешадија.
9. Трговачка академија — Кнеза Павла улица — СС-пешадија.
10. Дом трговачке омладине — Хилендарска улица — пешадија.
11. Основна школа у Дечанској улици — пешадија.

б) Болнице

1. Машинска лабораторија иза Техничког факултета, Краљице Марије улица.
2. Основна школа Краља Петра, Краља Петра улица.

в) Касарне

1. Касарне Краљеве гарде у Топчидеру. У њима су смештене мешовите немачке трупе и руски Заштитни одред („Шуцкор“). Са овим трупама су заузете касарне на западној и на северној падини Топчидерског брда (коњичке и артиљеријске касарне Краљеве гарде). У касарнама на Дедињу су смештени концентрациони логори Специјалне полиције, где се налазе многи наши ухапшени другови.
2. Касарне у граду нису заузете са војском. У касарни Краљеве гарде у Таковској улици налази се затвор за политичке кривце Управе града и смештене су полицијске трупе. У горњем граду налази се немачка војска, пешадија и противавионска артиљерија.

Команде и војна немачка надлештва

У месецу децембру у Београду смештена су била следећа важнија војна немачка надлештва и команде:

1. Команда ваздухопловне флоте „80(3-081“ — Поштаноска штедионица — Краља Александра улица.
2. Команда транспорта „3Г1<3-054“ — Министарство социјалне политике — Милоша Великог улица.
3. Командујући генерал у Србији (командант Србије) — Топчидерско брдо — Гимназија и интернат Краља Александра — Војни штаб команданта Србије.
4. Управни штаб команданта Србије — Парламенат — Краља Александра улица.
5. Команда службе везе за морнарицу — Редарско главарство — Светосавска улица.
6. Виши полицијски заповедник у Србији (командант полиције СС и Гестапоа) — палата „Призда“ (код Управе града, нове) и Ратнички дом на Позоришном тргу.
7. Генерални опуномоћеник за привреду у Србији — нова зграда Министарства грађевина — у Милоша Великог улици, преко пута Министарства саобраћаја.
8. Завод за израду војне одеће — Душанова улица.
9. Команда за дислокацију трупа (Тропие.Б^еИе) — Хотел Петровград, преко пута железничке станице.
10. Уредништво војних радио-станица за Југоисток (Радио Београд, Солун и Атина) — четврти спрат Министарства пољопривреде у Милоша Великог улици.

Смештај официра немачких

Официри и војно особље надлештава су смештени увек у приватним становима. За њих се заузимају или појединачне собе, или цели станова, а врло често и целе зграде уз заплону целокупног приватног намештаја у њима. Често се заузимају цели блокови или целе улице за смештај официрских станова, менажа и касина. За путујуће официре који се у Београду задржавају само неколико дана служе специјални хотели:

Хотел Инвалидски дом, на углу Немањине улице, преко пута железничке станице.

Хотел „Стеван Немања“, утао Немањине и Сарајевске улице.

Хотел „Касина“, на Теразијама.

За приватне станове и за менажу заузете су све веће зграде у Милоша Великог улици, од Министарства пољопривреде до Министарства социјалне политике.

На Топчидерском брду заузета је цела Румунска улица и падина са вилама од Румунске улице наниже до Генерала Ковачевића улице за официре из штаба Команданта Србије. У овим улицама само су зграде заузете, а саобраћај на улицама је дозвољен.

У току месеца октобра и новембра заузет је и блокиран са бункерима и жичаном оградом на Дедињу предео између Булеvara кнеза Александра Карађорђевића, Железничке болнице па све наниже до игралишта Југославије и БСК-а. У основној школи која се налази на том пределу (Дедињска основна школа) смештен је Београдски тенковски одред. Тенковски одред има око 10—14 тенкова. Тенкови припадају лаким тенковима застарелог типа „Хочкинс“ и „Рено“ а потичу од Југословенске војске. Цео тај предео утврђен са бункерима, делом од бетона, делом од земље, и ограђен оградом од бодљикаве жице. Приступ у улицама је забрањен грађанима.

Противавионска одбрана

Противавионска одбрана Београда састоји се из 4—6 батерија противавионских топова или 85 или 88 мм и од 20—30 лаких контраавионских топова 37 мм, односно контраавионских митраљеза.

Велики ризик и напор је био прикупљање оволиких података.

18. децембра. — Заробљени бугарски војници у Македонији формирали су бугарски партизански батаљон „Христо Ботев“.

Истог дана је ослобођена Подгорица у Црној Гори.

21. децембра. — Кованлук — Црквиште (шуме Жеравина, код одреда).

Штаб одреда је био смештен у једној приземној згради испред које се налазио бунар са ђермом, толико карактеристичним за Војводину. Командант одреда био је Илија Богдановић-Чича, а политички комесар Војо Живановић-Цокеј. Ту је био један митраљески вод, радничка чета и радио-телеграфско одељење које је зналачки водио Душан Милеуснић.

Ових дана је у штаб одреда однекуд донет један поверљиви летак са скроз шовинистичком усташком садржином која је у дијаметралној супротности са нашом партизанском идеологијом братства и јединства свих народа Југославије, посебно Срба и Хрвата, које је тај отровни шовинизам довео у овом рату до међусобног клања. Зато сам летак преписао и сачувао као докуменат који упозорава да се брижљиво бди над идејом братске слоге и јединства и сузбија сваки шовинизам да се не би слабио интегритет југословенске заједнице и дошло опет до међусобне суревњивости, мржње и крви.

Текст тог летка у целини доносим:

ДРУГОВИ ХРВАТИ,

Догађаји који се сада развијају такве су природе, да они прете да ми хрватски партизани изгубимо свој престиж у народу, наполе у покрету. Ми си не смемо дозволити да нас догађаји претекну. Анпак онеспособе сасвим. Идеја наша коју смо си поставили за циљ мора да живи и она ће живјети само тако, ако сви Хрвати буду уједињени у једну заједничку акцију са геслом: Слобода великој Хрватској!

На нашу радост у посљедње вријеме нами приступају и усташе са оружјем који су хрватски синци били заблудјели, па сада увиђају нашу свету борбу за велику хрватску домовину.

Војводина је Хрватска, то другови не смију заборавити, а будемо ли наставили са радом као до сада у смислу стварања једне југословенске комунистичке државе, онда је Војводина за нас навјек изгубљена. Јер, ако се на мировној конференцији постави питање националности и евентуалног плебисцита у Војводини, Боани, Херцеговини и свугдје гдје ми аспирамо, онда смо крахирали, јер проклетих српских нациста још увјек има толико, да нам се могадну на супрот ставити.

Уништити свакога тко другачије мисли и осјећа, па ма ко то био, значи бити достојан син велике Хрватске домовине која мора постојати и повратити стари сјај и славу некадашње моћи Хрватске.

Другови, у вама хрватски народ гледа своје спасиоце. Потискујте са свих важнијих мјеста у својим редовима Србе, јер би они у даном моменту могли да буду опасни и на тај начин спријечити нас да нађемо прави пут и праву борбу за славу и величину миле нам домовине Хрватске.

Сјени наших неумрлих великана очекују дјела!
Живјела велика Хрватска домовина!
Живјели Хрвати!

Хрвати родољуби и партизани Војводине

Чувати да овај лијетак не падне у руке Срба!

25. децембра. — Црквиште — Кованлук.

Поново у своје колибе! Опет смо провели неколико дана у овим тесним и хладним колибама. (Сл. 169)

31. децембра. — Кованлук — Црквиште. Један део Главног штаба пошао у Фрушку гору, а ја са енглеском Војном мисијом и радио-станицом опет на Црквиште.

Шеста непријатељска офанзива

Шеста непријатељска офанзива је отпочела половином месеца октобра 1943. године, дакле непуна 4 месеца после завршетка пете офанзиве, када је пропао покушај непријатеља да уништи нашу главну снагу на тремећи Црне Горе, Херцеговине и Босне. У овом кратком времену одиграли су се крупни догађаји, у којима је наша војска играла значајну улогу.

У двогодишњим жестокима окршајима, без ичије помоћи, са оружјем отетим од непријатеља, наша војска је истребила 100.000 италијанских фашиста и то је доста допринело да Италија под ударцима савезника капитулира. Тада су Немци појурили са свих страна моторизованим дивизијама да окупирају нашу територију и разоружају италијанску војску. Али су их у томе спречиле наше снаге, које су до тада ослободиле три четвртине наше земље, од Ђевђелије до Соче, у дужини преко 700 и дубини до 400 км. Словеначко приморје, Истра, далматинска острва били

су слободни. Цела земља је била у знаку мобилизације нових снага за борбу против мрског фашизма. Италијанско оружје и техника пали су у руке искусних и одважних ратника који ће га знати ефикасно искористити.

Тако нарасла и наоружана, наша армија предузела је на све стране офанзивне операције. Све комуникације које су из дравског и савског базена водиле у Италију и на Јадран биле су прекинуте, а готово исто тако и веза с Албанијом и Грчком. Тако је цео немачки организам на југоистоку Европе био укочен. Маневрисање немачких снага на овом ратишту било је скучено и уопште угрожен Хитлеров положај на Балкану. Зато је дошла шеста офанзива.

У шестој офанзиви, за разлику од првих пет, непријатељ није покушао да „системом опкољавања“ уништи нашу војску, јер је већ знао из искуства да је то немогуће, па је смислио други план:

Ослабити ударну моћ НОВ. У том циљу јаким оклопним и моторизованим јединицама брзо се пробити и овладати комуникацијама, уништити базе НОВ, цепајући њене снаге на поједине изоловане групе, набацити их у планине и почесно тући.

У Врховном штабу била су у разматрању два плана:

а) Користећи велике природне препреке, прихватити фронталну битку и спречити или онемогућити за дуже време прелаз непријатељевих снага преко ослобођене територије. Овај план могао се прихватити само у склопу развоја опште савезничке стратегије у циљу обезбеђења десантних операција на обалском подручју или уопште ради добитка у времену за какве друге маневре. Али таква ситуација није била.

б) Комбинујући дејство дубоко и широко распоређених самосталних оперативних група, задавати непрекидне ударце непријатељу на дугачким операцијским правцима, стварајући услове за прелаз у противофанзиву. Дакле, пореметити план брзог надирања и избећи удар надмоћнијих непријатељских снага. Усвојен је овај други план.

У овој офанзиви учествовале су трупе II немачке оклопне армије балканске групације фелдмаршала Фон Вајкса као и део снага италијанске групације генерала Кеселринга. Било је око 25 немачких дивизија, не рачунајући снаге сателита: Павлића, Недића, Михаиловића и Рупника, који су били редовни прирепци оваквих предузећа.

Почињући офанзиву, Немци су прво напали наше крилне групе у Словенији и Македонији. За Словенију издвајају са подручја Италије три дивизије (71, 199. и оклопну дивизију „Херман Геринг“), а за Македонију из Албаније и Грчке (100. пешадијску и I алпску дивизију).

Затим је Лику, Банију и Кордун непријатељ хтео одсећи од Босанске крајине, па је ове области подухватио двоструким нападом из долине Купа—Сушак (371, 392, 199. и I коњичка) и долине Уна—Книн (373. и 114. дивизија).

Мало затим, децембра месеца 1943. године, операције се преносе на источну Босну, где је извршена најгушћа концентрација непријатељских снага.

Док су још вођене борбе на осталим секторима, Немци припремају офанзиву на Босанску крајину и централну Босну, које су намеравали опколити са свих страна.

На свим овим оекторима немачка офанзива је претрпела неуспех. Немци не само што нису остварили свој план него су открили своју велику слабост и недостатке: слаба борбена вредност трупа разних народности, многобројна дезертерства, слаба исхрана и одећа, неспособност за операције ван комуникација. Они су рачунали на брз успех, а једва су успели да после четири месеца офанзиве, од половине октобра 1943. до половине фебруара 1944. године, уз велике губитке, овладају уским приморским појасом и задрже под својом контролом неке комуникације које са обалског појаса воде у унутрашњост. Међутим, наша НОВ изашла је из ове офанзиве ојачана са три корпуса (IX, X и XI).

У међувремену Врховни штаб је прешао из Јајца у Дрвар.

Г одина
1944.

3. *јануара*. — Крајем децембра 1943. Гебелсова пропаганда је на сва уста трубила како немачка војска на Источном фронту напредује и да ће ускоро повратити изгубљени Кијев. Међутим, они су вршили „планско одступање“ на целом фронту, и о томе је Шчербаков у свом реферату, одржаном 2. јануара на свечаној комеморативној седници поводом 20-годишњице смрти Владимира Илича Лењина, рекао и ово:

„Заплићући се у сопственој лажи, хитлеровци су непрестано измишљали све глупље узроке одступања немачке војске. После разбијања немачке војске под Стаљинградом, хитлеровци су говорили: „Пораз под Стаљинградом нема велики значај. Е, кад би совјетске трупе освојиле Кубан или донске рејоне, то би већ била друга ствар!“ После истеривања Немаца из Кубана и Дона, немачки лажови су говорили: „Губитак Дона и Кубана не значи ништа! Е, кад би совјетске трупе освојиле Донбас, то би већ била друга ствар.“ Кад су их совјетске трупе најуриле из Донбаса, Немци су се јадали: „У Донбасу смо имали незгодне положаје. Е, кад би Руси прешли преко Дњепра, то би, наравно, била сасвим друга ствар.“ Тако су Немци под ударцима совјетске војске „скраћивали“ линију фронта зими 1941, наставили да је „скраћују“ зими 1942. и лети 1943, да је још више „скраћују“ и зими 1943. године. Али лепо каже народна пословица: „Скратиш — не вратиш“, а наша армија и наш народ уверени су да ће хитлеровци скраћивати свој фронт све дотле док им се та линија, та најкраћа њихова линија не буде поклопила са реком Спре, на којој лежи Берлин“.

А наши партизани на хвалисање Немаца да ће поново заузети Кијев и да ће у њему славити Божић, у „Фронту слободе“ су направили згодну карикатуру са натписом: „Али, пош’о Швабо у Кијев по јелку, па добио — батину“.

4. *јануара*. — Јединице XVI дивизије (три бригаде) у току последњег месеца разбиле су четнике и зелени кадар на сектору Требава — Посавина, чистећи тај сектор од линије Брчко — Тузла, све до реке Босне. Сада се налазе на сектору Сапна — Лопаре — Челић — Хумци. Жале се на оскудицу у храни, нарочито у обући (1.200 бораца због босотиње упућено у болнице).

Данас, око 15 часова, наишла су 24 енглеска бомбардера и бацили бомбе по насипу поред Саве, па одлетели према Тузли. Сигурно су има-

ГЕБЕЛСОВА ПРОПАГАНДА: „Божји ћемо
светковати у Кијеву!“

Али, пошто Швабо у Кијев по јелку, па
добило — батину.

Карикатура објављена у „Фронту слободе“, бр. 3
(од јануара 1944)

ли задатак да поруше железнички мост код Брчког, па су погрешно бацили бомбе на железнички мост у Рачи који је у нашим рукама. Али га срећом нису погодили, него насип поред реке који су радничке бригаде из Сремске Раче хитно поправљале да не би место било поплавлено. (Сл. 167)

6. јануара. — Повереник за народну одбрану маршал Тито упутио је упозорење грађанима који се налазе у служби код окупатора:

„Свима војницима, официрима и подофицирима хрватског домобранства, а такође и онима који се налазе у дивизијама где командују њемачки официри и подофицири, предлаже се да напусте непријатељске редове и да се јаве најближој јединици Народноослободилачке војске Југославије. Сваки даљи рад у корист окупатора и домаћих издајника Павлића, Недића и Рупника сматраће се као издаја своје домовине и свога народа и повићи ће за собом најстрожије казне — све до лишења грађанских права и смртне казне.

Сва лица која су способна да се боре, али која се колебају и шпекулишу, такође служе интересима непријатеља, против свога сопственог народа. Многи од њих или су силом мобилисани или добровољно уврштени у јединице њемачке војске или пак раде у њемачким фабрикама

Сада, господо, само још један осмех, молим (The Zipsky Express, 2. јануар 1944)

и на тај начин постају оружје у рукама окупатора против свога народа. Због тога они треба смјеста да ступе у Народноослободилачку војску и партизанске одреде Југославије да на тај начин избјегну судбину која ће задесити издајнике народа после ослобођења наше земље.

Позивам све поштене Србе који су силом уврштени у одреде Не дића и Михаиловића, а такође и оне Словенце који се налазе у одре дима генерала Рупника, да смјеста прелазе на страну Народноослободи лачке војске Југославије да оперу са себе ову срамоту.

Опомињем хрватске официре, подофицире и војнике свих родова оружја, који се налазе у служби окупатора и издајника Павелића да је ово посљедња могућност опрати своју срамоту“.

Данас је наложен бадњак. На великој логорској ватри сремски парти зани су окретали одједном неколико пецива на ражњу, по чему се ви дело да у богатој Војводини, поред све пљачке окупатора, није било глади. Направио сам интересантан и успео снимак {сл. 168} и одржао при годни говор — божићну честитку, а Радничка чета II сремског одреда је дала успелу приредбу. Сачувао сам текст те честитке:

ДРУГОВИ!

Светли божићни празници, које славимо, потичу још из прастарих вре мена када су наши преци живели у Закарпатској Русији и када су исповедали многобожачку веру. Тада су бадњаци и јелке представљали домаћа божанства, која се спаљују да се из свог пепела као феникс изнова подмлађена роде.

А оно залагање бадњака вином и јестивом и кићење јелке разним слаткишима намењено јесимболички за миле и драге покојнике, чије се душе у народу обично замишљају у виду птице и кокоши, па се оним квоцањем домаћице и пијукањем дечице приликом посипања сламе по кући на Бадње вече душе умрлих позивају на гозбу. Доцније, са примањем хришћанства тај празник је спојен са рођењем богочовека Исуса Христа, који је за спас човечанства страдао и разапет био.

Наш највећи песник Владика Раде-Његош, прослављајући Божић на Арарату слободу нашег народа, горостасном Ловћену, овако је говорио:

Нема дана без очнога вида,
Нити праве славе без Божића!
Славио сам Божић у Витлејем,
Славио га у Атонску Гору,
Славио га у свето Кијево;
Ал' је ова слава одвојила
са простотом и са веселошћу.
Ватра плама боље него игла,
Прострта је слама испред огња,
Прекрштени на огњу бадњаци;
Пушке пучу, врте се пецива,
Гусле гуде, а кола пјевају,
С унучађу ђедови играју,
По три паса врте се у коло,
Све би реко једногодишњаци,
Све радошћу дивном наравњено;
А што ми се највише допада
Што свачему треба наздравити!

И ми, верни традицијама својих славних предака, ево углавном, према приликама, на исти начин прослављамо овај прадедовски велики празник и дан рођења Исуса Христа, који је донекле био претеча Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина, јер је као и они проповедао братство, слободу, правду и једнакост међу људима.

Осим тога, ми овог дана прослављамо истрагу потурица у Црној Гори коју је генијални Његош у „Горском вијенцу“ онако сјајно опевао. Тамо се из клетве која је извршена приликом доношења одлуке за устанак против потурица види како народ гледа на иницијаторе и зачетнике свете борбе за слободу, а како на изроде, издајнике и петокOLONаше, јер клетва сердара Вукоте, коју народ аминuje, гласи овако:

У памет се добро, Црногорци!
А ко чиња бити ће најбољи,
А ко изда онога те почне,
Свака му се сатвар скаменила!
Бог велики и његова сила
У њиву му сјеме скаменио,
У жене му дјецу скаменио,
Од њега се изглегли губавци,
Да их народ по прсту кажује!
Траг се грдни његов ископао,
Као што је шареним коњима;
У кући му пушке не висило,
Главе мушке не копа од пушке,
Жељела му кућа мушке главе!
Ко издао, браћо, те јунаке
Који почну на наше крвнике,
Снопала га брука Бранковића...
Рђа му се на дом распртила;
За његовим трагом покајнице
Све кукале, довијек лагале!

По учињеном договору, који је притврђен овом клетвом, на Бадње вече 1702. дигнут је устанак против домаћих изрода, који су примајући турску

Сл. 176 — Савезнички и непријатељски команданти у марту 1944 (објављено у „Гласу Победе“)

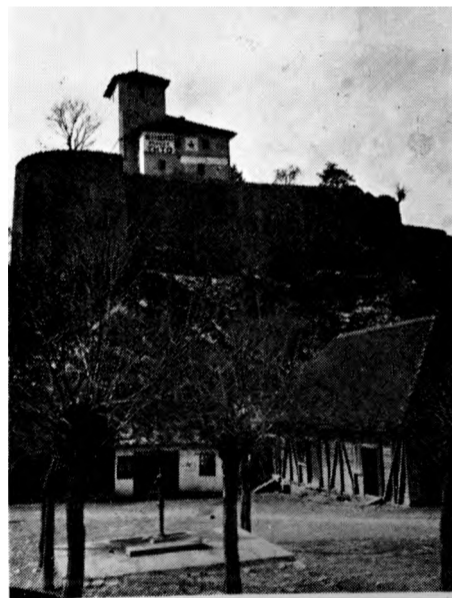
Сл. 177 — С лева: Јован Вукотић, Данило Лекић и Аћим Груловић прате борбу својих јединица са непријатељем на Мајевици (Мезграја, 18. марта 1944)

Сл. 178 — Официрска школа Главног штаба НОВ Војводине — полагање испита; школа је била засута митраљеском ватром из непријатељског авиона (Мајевица, 12. марта 1944)

Сл. 179 — Потомци Хусеин-капетана Градашчевића — „Змаја од Босне“; с десна: Осман и Мухарем Ибрахимбеговић са својом сестром Бемилом (Градачац, концем марта 1944)

Сл. 180 — Тврђава Хусеин-капетана Градашчевића — „Змаја од Босне“ (Градачац, 30. марта 1944)

Сл. 181 — Група руководилаца у Градачцу; у првом реду: Едхем Чамо, Саво Оровић (у пролазу) и Џемо Биједић; у другом реду: Омер Глухић, Муј-бег и др. (Градачац, почетком априла 1944)

Сл. 182 — Штаб XI дивизије; с лева: Блажо Ђуришић, Саво Оровић (на пролазу), Милош Шилековић, командант дивизије, Милош Пајковић, полит. комесар; у горњем реду: Ранко Шипка, др Ј. Бијелић и други (Митровићи код Прњавора, 13. априла 1944)

Сл. 183 — Маршал Тито на Другом конгресу омладине у Дрвару (2. маја 1944)

Сл. 184 — Пионер Драшко Лајић (Мркоњић-Град, 28. септембра 1942)

Сл. 185 — Александар Миливојевић-„Курир Миша“ (Мајевица, 18. марта 1944)

Сл. 186 — Превозење преко Врбаса на примитивним сплавовима од облица; при дну лево је др Душан Недељковић, проф. универзитета (Баљвина, 20. априла 1944)

Сл. 187 — С лева: Милош Радовић, др Бора Божовић, Митар Вујовић и Ристо Стефановић (Дрвар, половином маја 1944)

Сл. 188 — Краљ Петар II и грчка принцеза Александра
(Лондон, марта 1944)

Сл. 189 — Прва војна мисија НОВ код савезника: генерал-мајор
В. Велебит и мајор Д. Вогелник у Лондону (5. маја 1944)

Сл. 190 — Пећина у Дрвару у којој је био Врховни штаб у време немачког ваздушног десанта (Дрвар, маја 1944)

Сл. 191 — Немачки авиони над Дрваром приликом ваздушног десанта (25. маја 1944)

веру постајали веће крвопије свога народа од самих Турака; тада је извршена знаменита истрага потурица у Црној Гори, те је тако на Ловћену сачувана луча слободе, која је вековима зрачила у тами ропства и то је био почетак борбе за ослобођење Југословена испод тешког туђинског јарма.

Ми у томе као у свему племенитом и узвишеном идемо стопама својих дедова, јер су ето и сада најбољи синови нашег народа почели крваву борбу за слободу коју херојски воде како против мрских окупатора, Мусолинијевих фашиста-паликућа и Хитлерових нациста-разбојника, тако и против њихових измећара четника, усташа, и осталих петоколонијаша, који под вођством нових Бранковића: Анте Павелића, Милана Недића, Драже Михаиловића и Баја Станишића служе непријатељу и боре се у његовим редовима против свога рођеног народа.

Прослављајући овај светли празник ми уједно славимо и нову истрагу нових потурица, јер овај Божић проводимо у знаку победе како над спољним тако и над унутрашњим непријатељима. Наша славом овенчана Народноослободилачка војска немилосрдно туче и Немце, и Италијане, и четнике, и усташе тако да је већ ослобођена читава петина наше земље, а благодарени херојском залагању наше војске и нарочито победоносном наступању Црвене армије ускоро ћемо славити коначну победу и потпуну слободу целокупне наше отаџбине Југославије.

У то име и са тим убеђењем ја друговима православцима, а и католицима, накнадно, честитам Божић са уобичајеним народним поздравом: Христос се роди!, са жељом да идући Божић прославите у миру и рахатлуку у кругу својих милих и драгих и позивам вас да кликнемо:

Живела наша херојска Народноослободилачка војска!

Живела победоносна Црвена армија!

Живео мудри и генијални војсковођа друг Стаљин!

Живео наш јуначки врховни командант друг Тито!

9. јануара. — Извештени смо да се 5. јануара једна минерска група од једанаест истарских партизана провукла у Рудник живе у Идрији који је због своје важности за немачку ратну привреду био јако утврђен. На дубини од 300 метара под земљом миниране су цркве. Тиме је онеспособљен други по величини рудник живе у свету и онемогућено његово коришћење од стране фашиста.

Тако исто сазнали смо да је 4. јануара Црвена армија прешла западну границу СССР-а из 1939. године.

У току ноћи је стигла нова пошиљка ратног материјала од савезника, на једном четворомоторном авиону типа „Халифакс“, на салашу код Псремског одреда — Црквиште.

10. јануара. — Два енглеска авиона бацила су 42 пакета разне робе

Овог дана сам упутио Врховном штабу овај радио-телеграм:

„Циркулација немачке војске највише се запажа према Загребу, наводно за Италију. Немачки главни штаб за Балкан смештен је у В^аковару, где је долазио и Ромел. Рушење пруге наставиће се чим стигне нова пошиљка експлозива, на томе стално инсистирам“.

13. јануара. — Добили смо обавештајни извештај са подацима од стране сремских партизана који су, прогонећи четнике, прелазили преко Саве на територију Србије. Извештај гласи:

„Бања Ковиљача — 300 белогардејаца. Наоружање на сваких 10 војника по 1 пушкомитраљез.“

У Лозници имају 10 минобацача, 5 брдских топова малог калибра, 5 тешких митраљеза који су смештени у бункере. На лагеру имају 100 брд-

ских топова који су смештени у авлијама: те топове сада не употребљавају нити за њих имају војске.

Оперативни подаци:

- 1) Чување и одржавање реда у местима.
- 2) Утврђивање места.
- 3) Намере и покрет — саобраћање камионима и железницом у циљу превозења материјала и намирница као и потреба за руднике.

Морално стање окупатора. Морал код Немаца није најбољи, код белогардејаца врло слаб. Код официра и подофицира као и код војника. Војници се чешће опијају и краду све што им под руку дође и продају цивилима. Војно руководство говори да нико Русију не може победити. То се често чује и од војника. Односи војника и официра нису рђави. Примећује се код Немаца да су често уплакани и морал им опада. Борбена вредност и способност слаба с обзиром да још нису учествовали у борбама. Квалитет код официра и белогардејаца је врло слаб. То су већином царски официри, који нису упознати са савременом тактиком ратовања. Стога се сада усавшавају на курсевима. Већина царских официра носи подофицирске чинове (наредника и поднаредника).

О рату говоре официри и војници да ће Русија да победи цео свет. Односи према нама непријатељски. О нама говоре да је наша војска лудачки храбра и да има способно руководство. Њихово је гледиште према нама да ћемо их све поубијати.

Срез подгорски (округ Ваљево). Подгорска четничка бригада броји 4 батаљона, око 500 бандита. Заступник команданта бригаде Остојић... Четничке банде приликом свог бежања испред наших снага заклале су 30 омладинаца цивила близу брчанске цесте и у Обарској — 7 омладинаца“.

17. *јануара*. — Црквисте — Сремска Рача. Дошао сам из Главног штаба у Сремску Рачу да присуствујем формирању VI војвођанске бригаде од два батаљона II сремског одреда у овом саставу: командант бригаде Жарко Самарџић-Баћа, политички комесар Воја Живановић-Цокеј, заменик команданта Радивоје Голубовић-Техничар; командант I батаљона Вукашин Биволаревић-Волф, политички комесар Васа Весковић; командант II батаљона Никола Стојановић-Караџић, политички комесар Бошко Јовановић-Попа. (Сл. 171 и 172)

Том приликом ја сам одржао следећи говор:

ДРУГОВИ И ДРУГАРИЦЕ!

Приликом ове лепе, велике и значајне свечаности нашега равног Срема и наше славне ослободилачке војске, у часу када се формира и шеста војвођанска бригада, дошао сам да вам у име Врховног штаба честитам и упутим неколико пригодних речи.

Када је бивша Југословенска војска под навалом хитлеровске хорде онако неочекивано брзо капитулирала, због кукавичког и издајничког држања Краљевске владе и вишег војног командовања, онда је наш витешки народ јакнуо од бола и поцрвенео од стида, и није се помирио са срамном капитулацијом нити пригнуо шију под тешким фашистичким јармом, већ је продужио борбу на своју руку и на свој традиционални, герилски или партизански начин.

Као што су се наши стари одупирали завојевачима, који су наваљивали час с једне час с друге стране, са лозинком: „Боље гроб, него роб“, тако је и наше поколење, „поколење за пјесму створено“, показало песницу новим побљивачима и мрским окупаторима, надувеним и крволочним Немцима, као

и њиховим прирепинама: Талијанима, Мађарима и Бугарима. Под руководством наше далековиде Комунистичке партије и под мудрим вођством генијалног војсковође друга Тита наша Народноослободилачка војска расла је од малих голоруких четица до ударних бригада, дивизија и корпуса. Нарасла до 300.000 добро опремљене и најхрабрије војске у свету, она задаје непријатељима тешке ударце, ослобађа велике делове наше поробљене отаџбине и увек доприноси савезничкој борби у савлађивању хитлеризма, јер држи противу себе око 30 дивизија немачке војске, а то је више него што има према себи ма која савезничка земља осим Русије. А осим тога бори се са домаћим издајницима под новим Бранковићима: Павелићем, Недићем и Михаиловићем.

Тахвом херојском борбом наша војска је исписала најлепше странице наше историје, задивила пријатеље и непријатеље и прославила наше народе широм света. А као последица те победоносне борбе постоји већ на ослобођеној територији народно представништво — Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије и народна влада у лицу Националног комитета, признати од стране савезника као истински представници народа и његове воље.

Упоредо са развојем борбе и порастом војске у осталим покрајинама наше отаџбине Југославије, ширио се ослободилачки покрет и у Војводини, нарочито у вашем равном и јуначком Срему, тако да се, ето, већ формира и шеста бригада ваше херојске XVI дивизије која се толико прославила у борбама са Немцима и четницима по Семберији, Мајевици и Срему. У нову, Шесту бригаду, у саставу те славом овечане дивизије, ви данас имате част и срећу да уђете; то треба да високо цените и да будете горди тим заслуженим унапређењем.

То је одиста велика част, али и обавеза да се доседују ове војничке врлине:

1. *Безусловна послушност* и оданост својим руководиоцима, јер на томе почива целокупна војничка снага, а и наш народ је то добро оценио кад каже: „Где се старији не слушају ту бог не помаже“.

2. *Гвоздена дисциплина*, која се састоји у тачном познавању и савесном вршењу свих наређења, правила, прописа и свих својих дужности тачно, с вољом и на време. У нашој војсци нема никакве ропске покорности нити безразложног сецања већ се она темељи на осећању дужности и добровољном потчињавању војничком реду из убеђења да је то неопходно потребно и да од тога зависи успех и победа наше славне ослободилачке борбе.

3. *Безгранична храброст* која смело гледа и смрти у очи у борби са непријатељем и при вршењу својих задатака уопште. У том погледу нека сваки има на уму да „нема смрти без суђена дана“ и да је „боље поштено умрети, но срамно живети“. А срамно је живети у ропству не борећи се за своје ослобођење, као што је срамота бити кукавица и плашљивац у борби са непријатељем. У Црној Гори раније, кад би сестра испраћала брата на војску, говорила му је: „Немој ти, брато, бити страшљив да ти се не рутају људи, а за погибију како Бог суди“. А мајка је сину говорила: „Сине, не враћај ми се без светла образа“, или како песма каже:

Нема мајка до мене једнога,
Али она мени говораше:
Хајде збогом синко, Сенић Живко,
Ако с пута донио срамоту,
Жива тебе не виђела мајка!

А против кукавица и бегунаца постојао је овакав закон од четири параграфа:

- да за време борбе са Турцима ниједан Црногорац не смије оставити бојно поље без дозволе својега главара;
- да се бегунац за навек срамом жигаше и на прогонство из земље осуди;
- да му се тада обуче женско рухо и преслица за појас припаше; и
- да жене са својим пратњачама изјуре такву кукавицу из светога храма слободе.

Са таквим васпитањем Црногорци су увек били пример чојства и јунаштва. А ако би се ипак нашао који неваљалац и показао се у борби кукавица, он је био презрен чак и од своје породице. Тако постоји прича како се један

војник слабо понео у борби, а то су чули његови укућани, па се деца међусобно питала, како да га убудуће зову: „Да га зовемо тата, много му је; да га зовемо мама, мало му је, но ћемо га звати стрина“.

Вама Сремцима јунаштво је такође урођено, као што ваш велики песник Бранко Радичевић каже:

Ао, Сремче, гујо љута,
Сваки јунак по сто пута.

А ви то, другови и другарице, у потпуности свакодневно потврђујете и доказујете да сте достојни синови својих славних предака.

4. *Дружелубље* треба да буде на највећој висини, јер се само сложним радом и узајамним потпомагањем могу издржати све тешкоће војничког живота у рату и осигурати успех и победа у борби. Дружелубље треба да влада како између појединих другова тако и међу јединицама свагда и у свим приликама, а нарочито у борби. У њој се сваки немар да се прискочи у помоћ друговима, односно јединицама сматра свесним или несвесним издајством и зато повлачи тешке последице.

5. *Издржљивост и истрајност*. — Све тешкоће војничког живота треба сносити стрпљиво, мушки и без роптања. Наполеон је казао: „Прави је војник — кад је гладан да не једе, кад је жедан да не пије, кад је поспан да не спава, кад је уморан да не може никуд даље, да још и рањеног друга носи“. Ма колико рат и његове тегобе да трају, не треба малаксати, јер „ко издржи, победу одржи“.

6. *Иницијатива*. — То је војничка врлина, коју савремена борба са растреситим распоредом неодложно налаже, а наша партизанска војска поготову намеће, јер старији не могу за све прилике издати целисходна наређења, већ млађи често морају да раде према своме нахођењу и према датој ситуацији, а у духу задатака и у прилог постигнућа циља.

7. *Осећај дужности и савесно вршење службе*. — Без ових врлина војник није прави војник, јер није тачан и поуздан у извршавању добивених задатака. Зато сваки треба да ради тако као да га претпостављени и сви његови другови гледају и као да од тога што он ради све зависи. Дакле без надзора, као и под надзором.

8. *Пристојно опхођење* са друговима и другарицама и коректно владање у грађанству — са цивилима увек треба да је тако да то служи на част и славу наше војске и наше борбе, а никако да се којекаквим недостојним и недопуштеним поступцима штете интереси и срамоти светло партизанско име.

9. *Чистоћа тела, одела и оружја*. — То захтевају углед, лепо васпитање и хигијенски разлози, а што се тиче оружја, од његове чистоће и исправности зависи и његова способност за дејство. Ово важи нарочито за аутоматска оружја, која су врло деликатна и захтевају редовно чишћење и подмазивање — иначе лако затаје у најкритичнијим моментима.

Искључити вашљивост као знак крајње алкавости, некултурности и незнања. Колико је то ружно и опасно, нарочито опасно због негавог тифуса, који се само вашима преноси!

10. *Стручна спрема*, која треба да се непрестано усавршава, како искуством у борби, тако и вежбањем у сваком затишју. Сваки борац треба да постане мајстор у руковању својим оружјем; добар стрелац и вештак да надмудри и уништи непријатеља.

Толико у погледу главних војничких врлина, које сачињавају морал једне војске, а од морала зависе три четвртине победе.

Уверен сам да ћете ви озбиљно схватити своју дужност и да ћете оправдати поверење које се у вас полаже формирањем у ударну бригаду. Ви ћете настати да се и ова VI бригада покаже способна да туче непријатеља и задобија победе као и остале бригаде херојске XVI дивизије и да ће са евоје стране све учинити да се што пре истрају крвави фашисти из наше земље како би сишло сунце златне слободе. На то се неће дуго чекати с обзиром на победоносно наступање братске Црвене армије, која је сломила кичму Хитлеру и која ће, уз садејство верних савезника Енглеске и Америке, које са по 1.000 авиона бомбардују Немачку, у најскорије време дотући фашистичку неман.

С тим уверењем и у тој нади ја овај свечани чин формирања бригаде честитам како јуначком команданту и политичком комесару бригаде тако и свима осталим старешинама и друговима, већ прокушаним и прекаљеним борцима. Желим да вас и убудуће прати добра јуначка срећа, да послужите на част и славу наше витешке Народноослободилачке војске и на понос и дику нашег родољубивог народа.

У то име ја вас позивам да кликнемо:

Да живи наша непобедива Народноослободилачка војска и партизански одреди!

Да живи победоносна Црвена армија!

Да живи генијални вођа и војсковођа, маршал Совјетског Савеза друг Стаљин!

Да живи наш врховни командант, маршал Југославије легендарни друг Тито!

Смрт фашизму — Слобода народу!

18. јануара. — Добио сам писмо од Максима Горановића. Из њега сам сазнао доста повољних података о приликама у Црној Гори.

У писму, између осталог, каже:

„Прекјуче сам у Бијељини видео друга Ђока Ивановића, који је сад начелник економског одељења III корпуса. Поздравио је много другарицу и тебе. Са њим је био и политком корпуса Поповић (Владо). Пошли су на задатак, о коме ти је говорио друг Максим (политички комесар Главног штаба Војводине).

Друг Зоко је добио кад су били тамо око Сребрнице писмо од Радомира Бабића. Између осталог Радомир пише да је он сада потпуковник и заменик команданта II пролетерске дивизије, и тада се налазио у Вишеграду. Тада је ситуација била у Црној Гори и Санџаку врло повољна. У последњој немачкој офанзиви сачувани су и војска и огромно оружје са којим она сад располаже. Приликом капитулације Италије и разбијања немачких гарнизона у Санџаку и Црној Гори постигнут је огроман плен у оружју, муницији и одећи. Изгледа на стотине топова. Војска је скоро сва униформисана. Бригаде и дивизије су много нарасле, тако на пр. V црногорска бригада данас броји преко 4.000 бораца. Основана је и VI бригада. Херцеговачка дивизија броји преко 10.000 војника.

Четници су уништени, после оне велике битке код Острога, када су погинули Станишић, Ђукановић и оних 50 официра. У тој бици уништена је главнина четника који су били остали верни Станишићу. Популарност V црногорске бригаде је огромна. Народ је масовно поново пришао у редове НОВ као у времену кад си ти био тамо. Створена је земаљска влада за Црну Гору, Боку и Санџак, у коју су ушли: Иван Милутиновић, Марко Вујачић, Гојко Гарчевић, Иван Вујошевић и други. Пред том владом и пред АВНОЈ-ем у Пљевљима свечано је положила заклетву VI црногорска бригада.

На нашој страни се налази и јуначки се бори талијанска дивизија „Гарибалди“, која је одлично наоружана. Другови, генерал Анђелић и потпуковник Симоновић, које ти познајеш, одвезли су се аутомобилом из Власенице све до Пљеваља и присуствовали су овој паради. О Сави Ковачевићу и V бригади певају се песме у народу“.

20. јануара. — На Петровачком пољу у Босни спустио се падобраном из авиона син Винстона Черчила, Рандолф и ушао у састав британске Војне мисије при Врховном штабу.

21. јануара. — У Сремској Рачи причају да је у Лаћарку дошао на одсуство један поручник Шваба који говори својим сународницима: „Није сигурно да ћемо добити рат, зато треба да са Србима, својим суседима живите у миру и љубави као вазда“. Касно су се сетили ови „културтрегери“. Сада фашисти руше мостове да им се не може прићи, и радо иду „у биоскоп“ у Сремску Митровицу, где и ноћивају, бојећи се партизана.

22. јануара. — Данас сам Врховном штабу послао овај телеграм:

„Формирана је и Шеста војвођанска бригада која сада дејствује у западном Срему. Мајор Давидсон пошао за Фрушку гору ради пребацивања у Бачку, односно Мађарску“.

25—27. јануара. — Био сам на конференцији штабова у Сремској Рачи. Расправљало се и договарало о предстојећим акцијама и нарочито о формирању XXXVI војвођанске дивизије, о чему је достављен предлог Врховном штабу, а извршена је и реорганизација бригада у вези с тим, о снабдевању јединица итд.

27. јануара. — Црвена армија је разбила блокаду Лењинграда и ослобођен је овај херојски град, који је издржао пуних 29 месеци тешке блокаде. Прве гранате пале су на град 5. септембра 1941. године, а већ 15. септембра у Берлину је изјављено: „Борба за Лењинград је добијена“. Град је ускоро био опкољен, али се није предао. Хитлер је 8. новембра 1941. године јетко рекао: „Они који су јуришали од граница источне Пруске до на 10 километара до Лењинграда, способни су да пређу и преосталих 10 км“. И заиста, Немци су их прешли, али тек у јануару 1944. године као заробљеници. У борачким јединицама учествовало је 200.000 Лењинграђана. Целокупно становништво је радило на изградњи утврђења и барикада. И старо и младо радило је по фабрикама и дању и ноћу. Чак и деца су помагала купећи по улицама комаде немачких граната. А за време блокаде овај град-херој је претрпео огромне жртве. У борбама, од бомбардовања, од глади, зиме и болештине изгинуло је око 450.000 људи, жена и деце. Одбраном је руководио генерал Жданов који је направио ледени друм преко Ладшког језера — „Пут живота“ и нафтовод за 26 дана.

Између више десетина разних врста летака, којима су нас Немци и усташе засипали из авиона по Срему, један је од најинтересантијих летак о интерпретацији имена друга Тита: „Тајна интернационална терористичка организација“. То и разни клеветнички и сензационалистички памфлети о пореклу, животу и раду друга Тита, објављени у фашистичкој штампи у Берлину итд., и преко радио-станица и реакционарних листова у Лондону, Њујорку и Цириху, инспирисали су нашег песника Радована Зоговића да напише величанствену „Пјесму о биографији друга Тита“, коју овде у целини доносим, као и поменути летак. Песма је посвећена Првој пролетерској бригади о двогодишњици њеног оснивања.

ПЈЕСМА О БИОГРАФИЈИ ДРУГА ТИТА

ПЈЕСМА ПРВА

За вас,
не — на вас,
на Берлин ваш, Гебелсово племе Титових биографа,
и вас у Лондону,
и вас у Цириху —
палим овај врели рафал,
овај — рафал у стиху!

T TAJNA

Tajna?

Da! — Jer javnost ne smije ništa doznati ni o njezinom vodstvu, ni o njezinim članovima i jer nitko ne smije doznati, iz koje inozemne centrale ta organizacija dobiva svoj novac.

I

INTERNACIONALNA

Internacionalna?

Dakle ne nacionalna, nego internacionalna organizacija, nikakav hrvatski, nego protuhrvatski pokret! Pristup u nju slobodan je svakom ciganinu, svakom židovu, pa čak i svakom Crncu! Zato i mora ta organizacija ostati tajna! Zar bi joj se inače priključio makar samo i jedan jedini Hrvat!

T

TERORISTIČKA

Teroristička?

To znači, da ona svoju akciju provodi: nasiljem, pljačkom i razaranjem. To znači da ona tu svoju akciju provodi: bodežima, puškama, bombama, dinamitom, krvlju i požarom. To konačno znači: što više hrvatske krvi poteče — tim bolje!

O

ORGANIZACIJA

Organizacija?

Da, ali za uništenje svih zdravih narodnih snaga, narodne svijesti, narodne predaje i nepih narodnih običaja — ukratko za uništenje kćme žitavog hrvatstva i zdravog života hrvatskih seljaka.

TA „TAJNA INTERNACIONALNA TERORISTIČKA ORGANIZACIJA“ VODI
„Narodnu Oslobođilačku Vojsku“, koja je utjelovljena u osobi jednog jugoslovenskog generala po milosti Engleza

TO JE DAKLE „TITO“

Tajna Internacionalna Teroristička Organizacija

— ovo se skriva pod imenom TITO!

Нацистичко тумачење Титовог имена на једном летку нађеном у Срему — са једне стране текст а са друге — цртеж (јануара 1944)

А за нас,
          народе-борче,
  када пропјевам о Титу,
срце моје стаће
          ко соко
  теби на руку,
и пјеваће —
          о бритком оку,
  о гњеву плаховиту,
о вјеђама Титовим —
  напетом луку.

Пјеваће о Загорју,
о мајци Марији,
краљевичком доку,
и како су
очински бржне
Титове реченице и боре;
пјеваће —
о тихој сузи,
што видјех у Титову оку
послије приче
о борцима с Фрушке горе.

Пјеваће о тамници,
у којој
неуморни сужањ
на Марксу и шаху
учи
како се руководи битком;
пјеваће...
и ја остајем дужан
пред својим срцем
и Титом.

А на њих —
подло
Гебелсово племе биографа,
што шнија
и лаже
око Титовог имена и пута, —
пркосно палим
бритки,
врели рафал,
рафал стихова
и барута!

ПЈЕСМА ДРУГА

Питате о Титу:
ко је? —
Машино, машинко моја,
пиши!
Тито —
то смо ми,
сви, —
ви знате наш куршум и славу!
И он је пун нас,
и велик,
и ми у њему виши,
биши
за људску главу!

Оца Титовог знате,
и мајку што роди Тита.
Знате их,
и знаћете их,
и знати! —
Тита је родно у гњеву,
у чежњи стварања
титан-
народ,
и борба-
мати!

Он се родио свето
И родио се опет,
И рађа се снова
са сваком
новом
бригадом.

из прве хелије Капе.
на Виру и Убу,
с првом устаничком гранатом.
с бригадама Коче и Пека,

И живи у сваком борцу.
Јуриша с њим,
И пун је нас.
Виши —

Под срцем му
и дијели
И велик.
за људску главу!

мисли и дише.
и тугу,
и хљеб,
и славу.
И ми у њему виши.

ПЈЕСМА ТРЕЋА

Ти трагаш за Титом
а лик
Чујте!
овдје је био написан

у тому шпијунске картотеке,
и име Тита
освиће вам на сваком зиду!
Ви малтер гребете,
ал кличу голе опеке:
поклик Титу!

Трагаш
расту
Нагни се
спазићеш —

по тексту лажи. —
отиснута
над наша врела,
образ Тита!

На стијењу Прења,
Зеленгоре
Титовог коња копита.
над бистре, студене изворе —

И само на трен.
и скрије
О, гледај,
када нас

И извор ће да се замути,
слику Тита
од твојег ока.
пред смрт,
у нас — када смо пркосни и љути,
од вас дијеле
само оштрице шиљбока

спазићеш — слику Тита.
У зјени нам гори златом жаркасте ковине!
Погледај, смртно рањен,
заставе наше са Раме,
Горице и Сплита,
погледај кад их вјетар
разлистава као новине, —
видјећеш — слику Тита!

ПЈЕСМА ЧЕТВРТА

Читајте двостих о Титу —
два стиха на бијелој цести,
гледај шаржере слова,
послушај бритки ритам!
То иду маршем,
то ће се Прва и Прва радна
сусрести
стократим сликом Тита!

О Титу зборе
на моби над стравом згаришта
блање,
и жуборе зрело
крај стража наших
жита.
И орач наш кад оре
и сјеменом засипа орање —
он сије
животопис Тита!

И скупови наши,
и клупе,
главе,
препуне собе, дворане,
то су
шифови о Титу,
слог на четрдесет цицера.
Друже мајсторе,
дођи
и сломи слог у стране,
у стихове
челика и бисера!

Гледајте барјаке наше,
над гором људи,
над скупом светковине,
барјаке жарке из Јајца,
Бихаћа
и Сплита, —
гледајте
кад их вјетар разлиста као новине —
ту пише
животопис Тита!

ПЈЕСМА ПЕТА

Питате о Титу: ко је? — Машино, машиНко моја, пиши!

Тито — то смо ми, све! — и војска, и земља, и гора!

Он је — ваш ужас, он — заносни наши јуриши
по простирци ваших шињела и шатора!

Поглавља књиге о Титу — то је ваша прва, ваша друга, четврта, пета,
офанзива — ми ни једном нисмо остали без штита!

Отшкрините ваше заставе, изрешетане ко решета, —
читајте: ту пише — животопис Тита!

Наслови поглавља — мостови ваши, полегли по води Неретве.
Строфе митраљеске стоје вам по сваком зиду.

Читајте! — И листе својих мртвих! И наше побједе и освете! —

То је — животопис о Титу!

Читајте! Наставци сљеде ... И када сјутра у вече
зрак рефлектора нашег почне по вама да титра,
по тамници вашој — да искри, по лицима вашим — да пече,
писаће име Тита!

Сачувао сам и летак у облику новчанице од 10 долара са „пребјегличком легитимацијом“. (Сл. 173)

Наши револуционари и чланови АВНОЈ-а Никола Груловић, Јован Поповић и Никола Петровић упутили су апел „Војвођанска интелигенција — уз народ!“ из којег један пасус гласи:

„Зар се може по цену губљења сваког моралног достојанства, по цену издајства према свом позиву „спасавати глава“ и „сачувати хлеб“? Зар може свештеник у име Христово благосиљати недела? Зар може лекар вршити своју

VOJVODANSKA INTELIGENCIJO — UZ NAROD!

Trogodišnja borba naših naroda zadivila je celi svet. Čudo našega otpora pretstavljaju blistave stranice u istoriji čovečanstva. U ovoj teškoj ali veličanstvenoj borbi protiv okupatora i njihovih podlih pomagača ostvaruje se prvi put u istoriji pravo jedinstvo i bratstvo naših naroda udaraju se temelji pravoj narodnoj državi već je izniklo pravo narodno predstavništvo i rođena prva zaista narodna vlada od najboljih sinova naših naroda, na čelu sa legendarnim herojem, genijalnim vojskovođom i dalekovidnim državnikom, Josipom Brozom — Titom.

Velika su bila stradanja naših naroda, ali još veće njihove pobede, još veća njihova slava, i još lepša će biti njihova budućnost. U tim stradanjima, u tim poredinama, u toj budućnosti ima velikog udela narodna inteligencija, koja se oružjem u rečju duhom i delom bori za ostvarenje najviših ciljeva naših naroda. Naša narodna inteligencija dala je divne borce sposobne vojne i političke rukovodiocce dala je narodne predstavnike u organima narodne vlasti, od narodno-oslobodilačkih odbora do Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i do Nacionalnog komiteta. U veličanstvenoj borbi za oslobođenje naroda učestvuju predano ljudi kao Ivan Ribar, Vladimir Nazor, Vladislav Ribnikar, Božidar Magovac, Eduard Kardelj, Antun Augustinčić, Andrejević Kun i stotine istaknutih pravnika, lekara, profesora, književnika, inženjera, sveštenika i hiljade studenata. Svoje dragocene živote dali su za narodno oslobođenje, među ostalim nezabornim žrtvama, naučnik i profesor univerziteta, Sima Milošević, publicista Veselin Masheša, književnici Ivan Goran Kovačić, Hasan Kikić i Đorđe Jovanović, lekari kao Miloš Pantić, Ružica Rip, Dejan Popović i Olga Dedijer, — da ne pominjemo one koji su krvnički ubijeni zbog njihovog poštenog držanja. Žrtve naše inteligencije zanavek su sjedinile narodnu inteligenciju sa svim trudbenicima naših naroda ustalih u borbu.

No, nažalost, među boricima za slobodu u redovima naših partizanskih odreda i u našoj vojsci, u našim antifašističkim organizacijama, i u narodno-oslobodilačkom pokretu uopšte, nalazi se vrlo mali deo vojvodanske inteligencije. Utoliko je svetlija uloga onih inteligentna i javnih radnika Vojvodine koji su stali u prve redove narodne borbe. Ali je žalosna i moramo reći, sramna uloga onih koji su sve dosad ostali pa-

U veličanstvenoj narodno-oslobodilačkoj borbi izriče se istina, vrši se pravda, gradi se zgrada budućnosti, stvaraju se novi, pravični zakoni, vaspitavaju se naraštaji i niču legende. Tu vi pomozite, lekari, osposobljavajući borce da nastave borbu! Tu vi učite i poučavajte, nastavnici! Tu se učite pravu i zakonima, da ih možete braniti i izricati, pravnici! Tu vi gradite, a ako treba da rušite, inženjeri i tehničari, da bi se digla zgrada buduće sreće! Tu se nadahnjujete, umetnici, tu shvatajte zakone istorije, naučnici! Vaše je mesto uz narod, jedino uz narod, inače prestajete biti intelektualci i javni radnici, a postajete potkuše i budžacke ništarije! Krajnje je vreme, ali još nije kasno. Pridite pravедnoj stvari, pridite narodu, svi poštjeni intelektualci, svih naših slovenskih naroda i svi antifašisti ostalih narodnosti!

Nas tri sina Vojvodine, koji smo smatrali svetom dužnošću da od prvog dana učestvujemo u narodno-oslobodilačkoj borbi, a kojima je dodeljena čast da predstavljamo narode Vojvodine u Antifašističkom veću narodnog oslobođenja Jugoslavije, pozivamo vas, s tugom što ste se dosad oglasili, no s nadom da ćete se odazvati: stanite na svoja mesta, podite jedinim putem časti, putem svoga poziva! Setite se divnih sinova Vojvodine, Zarka Zrenjanina, Svetozara Markovića, Branka Bajića, Sonje Marinković, Jovana Trajkovića, Pavla Papa, Klare Feješ, Otmara Majera pored stotina drugih heroja koji su prvi pošli tim putem i paui, da bi svima prokrčili put! Uvoj borbi stvara se ne samo nova demokratska Jugoslavija, nego i mogućnost da se intelektualni poziv vrši ponosno, slobodno i dostojanstveno, da se kulturno stvara za čitav narod!

Januara 1944.

Nikola Grulović
Jovan Popović
Nikola Petrović

Делови прогласа војвођанској интелигенцији (јануара 1944)

хуману дужност лечећи крвнике да их оспособи за нова зверства? Зар може правник да брани право под бесправљем кукастог крста, законима највећих крвника човечанства? Зар може инжењер да гради, да подиже творевине ко-рисне човечанству у систему рушења и убијања? Зар може уметник да ствара

лепоту, научник да тумачи истину у „Новом поретку“ ругобе, лажи и варварства? И зар за чанак сочива продати наслеђе?”

А Покрајински комитет Комунистичке партије Југославије за Војводину упутно је Србима Баната ову поруку:

„Крвави старац и проклети изрод српског народа Недић по налогу свога господара Хитлера почео је да врши мобилизацију банатских Срба за такозвану српску војску... Хитлер хоће да ви замените Швабе у нашој земљи, које он хоће да баци на фронт против наших савезника — Совјетског Савеза, Енглеске и Америке ...

Не идите у недићевско-хитлеровску војску, не продужавајте ропство своје домовине и свог народа који је већ на домаку слободе. Ни један честити Србин, ни један поштен родољуб не сме се одазвати позиву издајника Недића... Не у издајничку војску и робијашке редове код Шваба — већ у партизана, у редове наших јуначких родољуба, ту се брани слобода и част нашег народа...“

С Р Б И М А Б А Н А Т А

Б р а ћ о !

Крвави старац и проклети изрод српског народа Недић, по налогу свога господара Хитлера, почео је да врши мобилизацију банатских Срба за такозвану српску војску.

Зашто је Хитлеру потребна ова мобилизација?
Мобилизација му је потребна зато што јуначка Црвена армија залаје смртоносне ударце разбојничким фашистичким хордама на Истоку, потребна му је зато што је Црвена армија избацила из строја и уништила милионе фашистичких глдова којима Хитлер тражи замену. Мобилизују вас крокол Хитлер жели да ви замените швабе у нашој земљи које он хоће да баци на фронт против наших савезника — Совјетског Савеза, Енглеске и Америке.

Мобилизација је потребна Хитлеру, даље, због тога што се у нашој земљи све више распаљивају народни устанци против швапских окупатора и домаћих издајника — Недића, Драже Михајловића, Павлица и осталих. Хитлер хоће преко издајника Недића да мобилише вас банатске Србе и да вас баци у борбу против наше јуначке Народно-ослободилачке војске и партизанских одреда, против најбољих синова и кћери српског народа. Хитлер хоће преко Недића да вас баци у братоубилачко клање. Ви треба да замените швапске жандарме и полицајце, ви треба да поттиснете ђелати свог сопственог народа. Хитлер хоће да нас дави нашим сопственим рукама.

Б р а ћ о С р б и !

Ослободилачка Црвена армија немилосрдно уништава фашистичке окупационе, читава совјетска земља брзо се ослободила, Црвена армија већ куца на врата Аутомобилне Румуније и Хортијеве Мађарске. Војске наших енглеских и америчких савезника све напредују према Хитлеру у Италији, а немачки индустријски и саобраћајни центри свакодневно су нападнути од совјетских бомбардовања. Брзина ослободилачке војске, наша Народно-ослободилачка војска, која је новоздобила свој велики војсковођа команданта другог Тита, постала је моћан фактор не само у нашој земљи, већ и у међународним размерама. Цео ослободивши свет дини се нашим јунаштву. Дажује се у борбу против Хитлера сви народи поробљене Европе. На све стране врше се припреме за последњи уништавајући ударца против окупационог немачког фашизма и његових помагача. Дан потпуног ослобођења није далеко.

Б р а ћ о С р б и !

Зар у овом тренутку да помогнете свог највећег душманина Хитлера и његовог верног пса Недића? Не, то не смеете учинити!

Не идите у недићевско-хитлеровску војску, не продужавајте ропство своје домовине и свог народа, који је већ на домаку слободе. Ни један честити Србин, ни један поштен родољуб не сме се одазвати позиву издајника Недића. Ићи у швапско-недићевску војску значи учинити издају према отаџбини.

Не у издајничку војску и робијашке редове код шваба — већ у партизана, у редове наших јуначких Војвођанских бригада, у редове наше славне Народно-ослободилачке војске! Ту је место сваког правог родољуба, ту се брани слобода и част нашег народа. Они који се већ налазе у војсци издајника Недића нека прелазе заједно с оружјем на страну партизана.

У бој, на оружје, у партизана! У борбу за слободу, народну, демократску федеративну Југославију!

Доле хитлеровско-недићевска мобилизација!
Живела наша славна Народно-ослободилачка војска и партизански одреди, живеће јуначке Војвођанске бригаде!

Живео наш вољени командант НОВ и ПОЈ, маршал Југославије и председник Националног комитета ослобођења Југославије — Т и т о !

Живела Комунистичка партија Југославије!
Смрт окупаторима и домаћим издајницима!

С м р т ф а ш и з м у — с л о б о д а и н р о д у !

Јануара 1944. ПОКРАЈИНСКИ КОМИТЕТ
КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ЗА ВОЈВОДИНУ

Проглас Покрајинског комитета КПЈ за Војводину
„Србима Баната“ (јануара 1944)

Док смо били на конференцији у Сремској Рачи и на разним другим местима, глумачка екипа, под руководством талентованог Жике Чукулића, давала је за наше борце и за остали народ врло успешне приредбе са интересантним актуелним репертоаром, као што се види из приложеног разговора фашистичких главешина у пропадању, под насловом „Хитлер — Мусолини“.

Тај „разговор“ овде у целини доносим.

I

ХИТЛЕР, МУСОЛИНИ

Хитлер:

А мој црни побро Мусолини,
Ала цумбус направисмо фини
Убијасмо никог не жалисмо;
Сву Европу у црно зависмо.
Ал' сад нама црни часи стижу:
Партизани већ се свуда дижу.
Ко зверови ти у борбу лете
И баш за све хоће да се свете.

Мусолини:

Ко је знао за ту банду клету
Да је има толико на свету?

Хитлер:

На истоку снашла нас је беда
Рус нам ока отворити не да.

Мусолини:

Ти си вик'о — сва те земља чула:
„Совјетија држава је трула.
И њу ћемо, кб год и Валкана
Прегазити за 15 дана.“

Хитлер:

Ал' је, побро, тамо пропаст наша:
У њих нема петокOLONаша.
Иду мудро, а не гину лудо,
Ал' с нашим починише чудо.
Природа је савезница њина,
Зими — зима, а лети — врућина.
Још даљине праве неприлике,
Све то наше сатире војнике;
Партизани наносе нам јаде:
С позадином нашом чуда раде.
Руше пруге, храну отимају,
Градове и села освајају
И у њима постављају власти.
Од Енглеца не могу се спасти,
Бомбардују и ноћу и дању
Немачка је у ужасном стању.

Мусолини:

Е, мој побро, ти си добре среће,
Код мене су невоље још веће:
Ево има двадесет година

Како поче моја владавина
Све у знаку прућа и секире,
Да се мени нико не опире,
Већ да слуша да ме зове Дуче,
Да се с другим народима туче.
Ја фашизам заведе сам први
И почео проливање крви,
Да узмем за своју империју,
Албанију и Абисинију.
Али крајња била ми је мета
Да освојим макар пола света.
Но, код мојих, побро, Талијана
Велика се показала мана:
Ништ' од мене нису научили,
Већ су ме из земље изјурили.
Сад државе немам ни војника,
Па се само играм председника.

Хитлер:

Мој Бенито, ти си права шмоља.
Зашто пусти онога Бадоља
Да без борбе Италију преда,
Да се наша још повећа беда?
Твоја војска, дуж целог Јадрана,
Наоружа чете партизана,
Па сад твојим оружјем нас бију
И помажу Совјетску Русију.
Руси опет у стопу нас гоне
И довлаче нове милионе.
Немам више одмора ни санка
Због ширења народног устанка
У Француској, Пољској, на Балкану.
Куд ћу, Боже, на који ли страну?

Мусолини:

Ко ће тол'ку силу победити?
Црни побро, шта ће с нама бити?

II

НЕДИЋ, ПАВЕЛИЋ, пређашњи

Недић:

Спасавajte, ево партизана,
Навалише на ме са свих страна.
Ког' ухвате с њиме се не шале,
Убијају чак и генерале.

Хитлер:

Стајни, брате, шта се пренемажеш?
Треба прво „здрaво“ да нам кажеш.

Недић:

Какво „здрaво“ однео вас ђаво,
Кад је мојој глави дошло јао.
Партизан ће брзо да завлада,
Сутра доћ' ће и до Београда.
А да знате колико их има?
Прексутра ће доћи и до Рима.
А да знате како само гину?
До недеље биће у Берлину.

Мусолини:

Што си онда на радију њако:
Партизане српске већ сам смако.

Недић:

Јесте, брате, побио сам много,
Ал' ко би их све побити мого?
Ко да сваки мртав васкрсава,
За једну се десет диже глава.

Павелић:

Све је тако, Милан има право.
Жилави су, однео их ђаво.
Ти већ мислиш да ниједног нема,
А он тајно нову буну спрема,
Већ су тол'ко заузели маха,
Да нас свуда туку без предаха.

Хитлер:

Па где су ти те твоје усташе?

Недић:

Ти се сенке партизанске плаше.
Тај ти сваки, без срама и стида,
Кукавички, безобзирце кида,
Чим примети да се борба спрема,
Али тамо где одбране нема,
Храбро пале, плачкају и кољу.

Павелић:

А ти, можда, имаш војску бољу?
Твоји кобајаги добровољци
Уништиће Србију ко мољци.

Хитлер:

А што Љотић „збораше“ не спрема?

Недић:

Њих уопште у Србији нема.
Две-три луде око Мите има,
Али поштен неће нико с њима.

Павелић:

Ал' је много уништио света
Тај највећи европски профета.

Недић:

Све предвиди, све унапред знаде,
Само ове не прорече јаде.

Хитлер:

За помоћ се обратите Дражи.

Недић:

Код народа ништа он не важи.
Кад видеше да с нама пактира,

Брзо народ Дражу изгустира.
Сад не вреде батине ни кама,
Неће народ ни с Дражом ни с нама.

Хитлер:

Сад ја видим нашу пропаст вељу —
Што дирнусмо у тог српског сељу —
То вечито колено хајдука.

Мусолини:

Фашизам ће од њих да закука.

Павелић:

Та Срби ме нису залудили,
Одвек су бунтовници били.
Ал' ми чудо за моје Хрвате:
Откуд они пушке да се лате?
Откуд њима да омили буна?
Не поможе звонимирска круна;
Не поможе ни краљ Италијан,
Сваки Хрват постаде партизан.
Не поможе ни стара култура,
Ни усташе, ни строга тортуре,
Ни Кватерник, па ни Миле Будак.

Мусолини:

Ти Адолфе, и ти беше лудак.
Што си дирио у Југославију.
Ти ће, брате, све да нас побију.
Та се земља не мож' умирити.

Недић:

Браћо моја, шта ће с нама бити?

III

ЛАВАЛ, РИТИ, ТИСО, пређашњи

Хитлер:

Здраво да си, председник Лавале.
Добре вести ти носиш, без шале.
Де, какве су код тебе прилике?

Лавал:

Французи су сви уз савезнике.
За фашизам баш нико не мари.
Свако ти се сећа својих старих.
Који некад подизаше буне,
Заводише братства и комуне,
Борише се за правду, слободу,
И једнакост целоме народу.
Убијаше министре, краљеве ...

Мусолини:

Црвених је тамо као плевe.

Хитлер:

А код тебе шта је ново, Рити?

Рити:

Сви су Финци рата сасвим сити.
Мир с Русијом они стално траже.
Ту никакво средство не помаже.
Са Русима неће да се боре,
О Русији најлепше говоре.

Хитлер:

Са Словачком шта је, патер Тисо?

Тисо:

Моју војску Рус је скоро збрисо.
Једни беже други се предају,
Ал' за борбу никако не хају.
Позадина црвен барјак вије
Наше људе прогони и бије.

IV

РОЗЕНБЕРГ, пређашњи

Розен берг:

Ја долазим, вођо, из Русије
Носим вести од наше армије
И из свију источних земаља.

Мусолини:

Сигуран сам да ништа не ваља.

Тисо:

Језик ти се, Дуче, пресекао,
Што си глупост такву изрекао.

Хитлер:

Да чујемо, министре Остланда,
Је л' црвена уништена банда?

Розен берг:

Свуд на фронту Руси напредују,
Преко Дњепра трупе пребацују
И нико их не задржа више.
Неке банде с леђа ударише,
Наше власти брзо похваташе:
Гестаповце, петокOLONаше;
Кланицу су начинили праву
Једва живу ја изнесох главу.

Хитлер:

Изгубисмо битку на мејдану.

Мусолини: Окренуше кола низа страну.

Рити: Браћо моја, то је грозно стање.

Недић: Спремајте се, људи, за бежање.

Павелић: Али куда, главетино луда?
Видиш да су противници свуда.
Куд год макнеш, свугде ће те наћи;
Из те коже не можеш изаћи.

Хитлер: Ја од Бога још се надам спасу:
Носио сам њега на појасу.

Мусолини: И ту нећеш бити сретне руке,
Што на крсту ти начини куке.

Павелић: Бог ће њега да узме за краља
Свих пространих небеских земаља.

Лавал: Види ове усташке будале.
Ми гинемо — а њему до шале.

Тисо: А-у, људи, грднога ужаса.

Недић: Па зар, браћо, нигде нема спаса?

Хор: Разбојници вама спаса нема.
Освета се за недела спрема.
Крв невина тражи да се спере,
Народ ће вам кожу да одере.
И зато вам дајем веру чврсту
Умрећете на кукастом крсту.

1. фебруара. — Црквиште — Сремска Рача.

Путовали смо по врло лепом времену и у Рачи се настанили опет код гостољубивих Антонића.

Од Врховног штаба Главни штаб Војводине добио је овај радио-телеграм:

„Изменити у сваком погледу тон штампе и агитације у том смислу да се свим питањима прилази са становишта једне нове, самосталне државне творевине која није ничија филијала него дело наших народа. Наши непријатељи у земљи су многобројни и био би злочин према нашим народима кад бисмо разним испадима давали непријатељима оружје у руке да убијају расположење демократских маса и јавности у свету за нас. То утолико пре што је нашим настрадалим народима потребна помоћ — свестрана — и сада и после рата. У погледу краља и монархије држати се одлука АВНОЈ-а. Не претеривати и не придавати краљу већи значај него га има, а избегавати ситне полемике и чувати достојанство и на зборовима допустити народу да каже своје мишљење о краљу.

Ићи за тим да се укину разни окружни листови, који пишу без веће контроле и обично уносе забуну, а проблеми тих крајева да улазе у централну земаљску штампу, која више пажње да посвећује конкретним питањима него „високој“ политици Запада. Задржати листове који су везани за поједине историјске и из устанка крајеве, као Лика, Кордун, Загорје, Санџак, Метохија, Крајина, Истра, Срем итд. Ти листови да се баве само питањима тога краја, а у општим питањима да се држе само централне земаљске штампе. За неспровођење ових директива партијског руководства биће строго узета на одговорност.

Кад се говори о заједничким одлукама савезника, на пример, Техерану и сл. треба истицати све савезнике, а не само СССР. Не критиковати унутрашње уређење савезничких држава. Редовно доносити извештаје са англо-америчких фронтова, нарочито бомбардовање, које чини огромне услуге“.

6. фебруара. — Добијен је од Врховног штаба овај телеграм:

„Официри савезничких мисија могу присуствовати операцијама ваших јединица, треба да се увере у пожртвованост и храброст наших бораца и да осете тешкоће нашег ратовања. Ови официри треба да иду са најистакнутијим деловима, не плашећи се њихових жртава, заседе, стрелачког строја, препада на пруге итд. По оперативним штабовима не задржавати их. Њима објаснити конкретне задатке, не упуштајући се у наше оперативне идеје, велике покрете итд.“

12. фебруара. — Од Врховног штаба је добијена Наредба о организацији војне власти у позадини од 7. фебруара 1944. коју овде доносим.

НАРЕДБА

О ОРГАНИЗАЦИЈИ ВОЈНЕ ВЛАСТИ У ПОЗАДИНИ

Формација штаба корпуса — командант, комесар, заменик команданта, начелник, помоћник начелника. Штаб има:

1. Оперативни део са одсецима: оперативни, за везу, обавештајни, за наоружање, интендантуру, санитет, војни суд.

2. Корпусна војна област — на пример војна област III корпуса — са одсецима: за мобилизацију, за саобраћај, економски — радионице, фабрике, магацини итд. — санитетски, за заштиту народа, обласни војни суд.

У случају одласка оперативног штаба и јединица корпуса, заменик команданта и органи корпусне војне власти остају на својој територији и обављају све војне службе, а под корпусном војном облашћу у том случају потпадају и они одреди, односно јединице, остављене за безбедност те територије.

3. Корпусне области морају се разграничити.

4. Извршни органи корпусне војне власти су команде подручја, односно команде места. Команде подручја треба да представљају економску терито-

ријалну целину која обухвата сва добра среза. Команду подручја сачињавају: командант, политички комесар и заменик команданта и потчињени му референти — мобилизацијски официр, референт санитета, интендантски официр, саобраћајни официр, опуномоћеник за заштиту народа. Мобилизацијски официр је уједно и заменик команданта. Команде места сачињавају: командант, заменик и пол. делегат.

5. За организацију одсека за заштиту народа послаће се специјално упутство.

6. Начелно, територијална Еојна власт спада у надлежност корпуса. Али оне дивизије, које су везане за неку територију, обавезно морају успоставити војну област онако како је то предвиђено за корпусе.

7. Наредба ступа одмах на снагу и њом се укидају све раније издате наредбе о организацији војне власти у позадини.

8. Одмах нам предложите заменике команданата корпуса, односно самосталних дивизија.

9. Главни штаб за Војводину образоваће војну област како је то предвиђено за корпус.

22. фебруара. — Черчил је у Доњем дому одржао говор у којем је, у вези с нашом борбом, између осталог, рекао:

„Генерал Михаиловић, ја жалим што то морам да кажем, заузимао је постепено став у коме су неки од његових команданата начинили нагодбе са италијанским и немачким трупама и зато остали усамљени у извесним брдским крајевима и не раде ништа или врло мало против непријатеља.

Међутим, нови и много већи борац појавио се на бојишту. У јесен 1941. године партизани маршала Тита отпочели су жестоки и огорчени рат за опстанак, против Немаца и стали су отимати оружје из немачких руку. Њихов је број брзо растао. Никакве репресалије, ма како кржаве биле, ни против талаца и сељака нису их зауставиле. За њих је та борба значила смрт или слободу. Ускоро су почели задавати тешке губитке Немцима и загосподарили су пространим крајевима. Вођени великом вештином и организовани по герилскоме принципу, постали су наједаред недостижни и смртоносни.

Не губећи своје герилске особине, ови људи организовани су у знатан број дивизија и корпуса. Ове трупе у овоме тренутку држе у шаху не мање од 14 до 20 дивизија на Балкану. Око и у оквиру ових јуначких бораца развио се национални и уједињавајући покрет. Комунистички елементи имали су част да буду зачетници, али уколико се покрет развијао по снази и бројно дошло је до еволуције и уједињавања и национално схватање додато је покрету. У маршалу Титу партизани су нашли изванредног вођу, прослављеног у борби за слободу.

Има доста времена како се нарочито интересујем за покрет маршала Тита. Покушавао сам и сад покушавам на сваки начин да му помогнем. Маршал ми је послао телеграм за време моје болести и отада сам у сталној и пријатној преписци са њим. Ми не желимо и немамо намеру да натурамо своје идеје ма којој другој земљи. Грчка, Југославија и Италија, уколико се нас тиче, биће све савршено слободне да изаберу свој облик владавине кад се воља народа буде могла изразити под мирним условима“.

Једва једном су наши западни савезници прозрели прљаву политику издајничке емигрантске Владе у Лондону и њеног фамозног генерала Драже Михаиловића. И од сада нас сматрају као поуздане савезнике и доста издашно помажу у оружју и другој ратној спреми.

Ових дана је са великим одушевљењем у војсци и у народу примљена вест да у наш Врховни штаб долази совјетска Војна мисија. Чланови мисије су до Барија у Италији дошли преко Каира, Триполиса, Туниса и Алжира. А из Барија су долетели преко Јадранског мора и Динарских планина и спустили се падобранима код села Медино Поље у близини Босанског Петровца. Ту их је дочекао командант V корпуса Славко Родић. (Сл. 175)

Са каквом су радом браћа Руси дочекани у Босанском Петровцу описао је Фране Фрол овим речима:

„Дне 22. фебруара 1944. године освануо је ведар и сунчан дан. Међу нама пронео се глас — данас долазе. Сви пропиткују и с великим узбуђењем очекују када ће видети и поздравити своју браћу.

Коначно су стигли. Сав народ из ближе и даље околине Босанског Петровца у близини места где су се спустили — мушко и женско, младо и старо, здраво и болесно, дочекало их је с огромним одушевљењем. Сви су хтели да их виде и да се на властите очи увере да су нам заиста дошли. Народ, сав раздраган, клицао је Црвеној армији, маршалу Стаљину, Совјетском Савезу, солидарности словенских народа итд. Било је дирљивих призора. Многи од узбуђења плачу и љубе се. Маса народа је провела целу ноћ будна, у весељу и песми, кличући непрестано руској браћи. Шеф делегације био је генерал Корњејев“.

У „Гласу победе“, органу британско-америчке војске, пренета је из „Дејли мела“ карикатура која показује како Немци у Титовој Југославији пролазе. Карикатура приказује два немачка генерала, од којих је један, са штаком, осакаћеном левом ногом, пребијеном десном руком о грлу и главом у завојима, каже своме колеги: „Међу нама буди речено најшао сам на Тита“.

И зато што Немци слабо пролазе у Југославији трпећи велике губитке, Хитлер је уценио врховног команданта НОВ, маршала Тита са 100.000 немачких марака у злату, као што показује овај летак који сам нашао у Срему и сачувао.

Поводом 26-годишњице Црвене армије, у Москви је 23. и 24. фебруара одржан митинг Словена — ратника који је организовао Свесловенски комитет у Москви. Митинг је упутио проглас Словенима читавог света, позивајући их на свеопшту и немилосрдну оружану борбу против немачких окупатора и њихових најамника. Један део прогласа који се односи на Југословене гласи:

„Браћо и витешки ратници Народноослободилачке војске Југославије! Ваша самопрегорна борба против мрских освајача и њихових измећара — издајника народа, изазива усхићење свеколиког слободољубивог човечанства. Борбено братство југословенских народа, учвршћено у заједничкој борби против поробљивача — то је тврди бедем будуће моћне, слободољубиве и демократске Југославије.

Херојски ратници војске маршала Тита! Појачајте своје ударце по омрзнутом непријатељу. Нека, као топовски плотуни у част херојских Словена, одјекну нове ваше експлозије немачких касарни и слагалишта. Нека пут народних јунака осветљава пламен запаљених немачких тенкова и возова. Нека ваша освета над Немцима буде немилосрдна и неуморна...“

Проглас су потписали:

Александар Гундоров, генерал-лајтнант, Николај Лукин, херој СССР, Александар Молодчиј, херој СССР, Габрил Половичев, херој СССР, Зигмунд Берлинг, генерал, командант Пољског корпуса, Францишек Тужа, капетан Пољског корпуса, Лудвиг Свобода, генерал, командант Чехо-

„Међу нама буди речено наишао сам на Тита“ — каже се испод ове карикатуре у „Дејли Мелу“ за разговор двојице немачких генерала (фебруара 1944)

словачке бригаде, Михал Петра, потпоручник исте бригаде, Марко Месић, потпуковник, командант Југословенске војне јединице у СССР, Димитрије Цветков, православни свештеник, мајор исте јединице, Милутин Перичић, капетан исте јединице, Антон Шторник, редов исте јединице, Андреј Дитхор, члан Савеза пољских патриота у СССР, Алексеј Толстој, руски књижевник и академик, Николај Тихонов, руски књижевник, Димитрије Шостакович, руски композитор, Николај Державин, руски академик, Владимир Омин, секретар Свесловенског комитета, Јакуб Кола, белоруски песник, Ванда Васиљевска, пољска књижевница, Здењек Неједли, чехословачки јавни радник; затим југословенски јавни радници: Божидар Масларић, Велимир Влаховић*), Радуле Стијенски, Димитрије Влахов, Иван Регент, као и бугарски јавни радници: Стела Благоева, Фердинанд Козловски и Александар Стојанов.

А ову 26-годишњицу свога постанка Црвена армија слави у јеку величанствених победа дуж целог фронта, од Балтичког до Црног мора, уз

NAGRADA
100.000.- NJEMACKIH MARAKA
(U ZLATU)

Tko na ovoj slici desno prikazanog komunističkog poglavicu

zvanog »**TITO**«
izruči njemačkim oblastima živog ili mrtvog, dobit će nagradu od

100.000.-RM

(slóvima: sto tisuća rajhsmaraka u zlatu)

Ona mu, bio on tko mu drago, zajamčuje svaku zaštitu.

Osim toga jamči mu njemačka oružana sila život i slobodu.

Zlocinac Tito je za Vašu zemlju nesreća. On kao boljševički agent hoće Vašu lepu zemlju milošću Moskve pretvoriti u sovjetsku republiku i uništiti u Hrvatskoj svaki narodni i posebnički samosvojni život.

Уцена за Тита износила је 100.000 рајхсмарака у злату

победоносну и славодобитну рику топова са бедема стародревног Кремља, уз заносну песму срећних народа Совјетског Савеза, уз одјек страшне ломљаве Хитлеровог „новог поретка“ и уз посмртно звоно мрачног и крвавог фашизма. Али немачки стратеги безглаво повлачење из Совјетског Савеза на запад називају „планским повлачењем“, „скраћењем фронта“ и „еластичном одбраном“.

*) Велько Влаховић

1. марта. — Данас сам Врховном штабу упутио овај радио-телеграмс „Нужно је да издејствујете дотур материјала за Срем. Од 15. новембраг овамо дошао само један авион, и то без главних артикала, експлозива ж лекова“.

Према одлуци Врховног штаба данас је формирана XXXVI војвођанска дивизија са следећим дивизијским руководством: командант мајор Марко Перичин, политички комесар Стефан Митровић, начелник штаба Антун Кулунџић, заменик команданта мајор Душан Вукасовић; руководилац политодјела Марко Лакић а чланови: Петар Вујовић, Мишко Радловић и Јубица Ђорђевић.

Тако исто је постављен политодјел XVI дивизије, и то: руководилац Арсо Мијовић, а чланови: Милић Максимовић, Љубица Станимировић и Богдан Перовић.

С обзиром да је већина руководилаца за XXXVI дивизију узета из штабова бригада то су за попуну ових постављени следећи руководиоци:

- за команданта I војвођанске бригаде Илија Богдановић, а за политкома исте друг Џозе;
- за команданта II војвођанске бригаде капетан Саво Согић, а за политкома Пајо Капиџић;
- за команданта III војвођанске бригаде капетан Ђорђе Бикиџки;
- за политкома IV војвођанске бригаде Бранко Радомировић;
- за политкома V војвођанске бригаде Стеван Крнета, а за заменика истог Владо Поповић.

9/10. марта. — Сремска Рача — Бродац (са Главним штабом због офанзиве на Босутске шуме).

Из Немачке у Срем је пребачена, специјално обучена за борбу против партизана, 13. СС*) легионарска „Ханџар“ дивизија са зеленим фесовима?. Командни кадар је немачки, а борацки састав усташе — Муслимани и Хрвати, већином са територије Босне и Херцеговине. Задатак им је чишћење Срема и Семберије у циљу спречавања продора партизанских јединица у Србију.

Војници ове такозване босанско-херцеговачке дивизије, која броји око 19.000 људи, долазе, тобоже, да донесу домовини мир. Долазе као војници Адолфа Хитлера, наоружани његовим оружјем и предвођени његовим командантима. Ова дивизија се концентрише на сектору Шамцах и Жупање и располаже извесним бројем камиона-амфибија.

Наше главне снаге су под заштитом неких јединица и мрака 10/ГГ. марта код с. Јамена и Домускеле пребачене чамцима и скелама у источну Босну за дочек ове дивизије на бољим положајима него што је сремска равница.

Преко шефа енглеске Војне мисије мајора Давидсона добио сам једнут страницу из „Гласа победе“ за март 1944. године са фотографијама главних команданата савезничких и немачких снага коју прилажем. (Сл. 176)

Када сам одлазио из Сремске Раче за Семберију 9. марта саветовао сам своје домаћину старом Антонићу и мештанима да иду с нама, јер наилази војска, која је гора од свих досадашњих и пред њом нису сигурни ни голоруки и мирни цивили. Али су они оклевали и мало их је прешло преко Саве, а побеснели Хитлерови питомци из Босне и Херце-

*) СС — одреди су немачки јуришни одреди или „корпуси јаничара“

СА — заштитни одреди, лична Хитлерова војска

говине, када су мало затим стигли у Рачу, направили су прави покољ становништва (око 350 душа) и пљачком опустошили ово село као и многа друга по Срему. Они су то у једном летку, који су ових дана бацали из авиона, приписали нашој војсци! У томе фамозном летку се, између осталог, каже и ово:

У летку кажу да ће да ослободе своју домовину од нашег терора. Међутим, они врше нечувени терор и у Босни, тамо где су успели да кроче, исто као што су чинили у Срему.

Летак показује колико се може ниско пасти служећи заклетом непријатељу свога народа.

„Када је становништво одбило овај захтев бандита, навалили су они најокорелији у мирне домове и без смиловања поклали жене, дјецу и старце. Затим су кренули из села понијевши са собом све што су могли понијети.

Masovno ubijstvo u Rači

У кријемском селу Раћи боравили су неколико тједана бандити комунистичких окупатора. Забринато, а без ријечи, проматрало је голоручко становништво то комунистичко гошодство, отимајућу пљачку њиховог, крвљу и знојем стечениог иметка. Срећном ошјика дошло је у редовима комунистичких бандита до панике, јер им је јављено да се једнице босанско-муслиманских SS-трупа приближују Раћи. Тек тада је наступила подпуна пљачка и свега онога што су бандити у свом лицемерном, тобожњем демократизму били оставили становништву. Осим тога су на силу захтјевали да становници Раће пођу с њима, јер су знали да они неће имати ништа добро да причају.

Када је становништво одбило овај захтјев бандита, навалили су они најокорелији у мирне домове и без смиловања поклали жене, дјецу и старце. Затим су кренули из села понијевши са собом све што су могли понијети.

Када су босанско-муслимански добровољци ушли у село, затекли су грозну слику покланог становништва. Само су оних неколико жидова, што их је било у селу, поšli са бандитима. Страшни се приказ поклоља не да описати. Доиста, он представља право лице комунистичке борбе за слободу!

Ткогод каже да је комуниста крив је за ову невину пролиvenu крв.

Ткогод диене руку против свог vlastitог народа, његов је крвник а не ослободитељ.

Бјежите из редова комунистичких банди!

Пријавите се одмах онима, који ће вас заштитити: немачкој војсци и trupama реда, које се боре на њеној страни.

ДОЛЈЕ КОМУНИЗАМ, СЛОБОДА НАРОДУ!

Нека вас патње и невоље, бол и смрт невиних жртava сједине, док отровна комунистичка змија у нашем народу не буде сатрта!

БОРЦИ ЗА ПРАВУ СЛОБОДУ

Проглас СС „Ханцар“-дивизије која је извршила покољ становништва у Сремској Рачи па тај злочин цинички приписује партизанима (15. марта 1944)

Када су босанско-муслимански добровољци ушли у село, затекоше грозну слику покланог становништва. Само су оних неколико Жидова, што их је било у селу, пошли са бандитима. Страшни се приказ покоља не да описати. Доста он представља право лице комунистичке борбе за слободу!"

Колико цинизма и лажи код овог олоша!

Тада су нам нацисти слали „пребегличке легитимације“ са сликом како „све путеве Тита прати благослов Стаљина“.

Sve puteve Tita prati blagoslov Staljina.

To znači, sva politička poduzeća, za kojima stoji boljševik i krvnik milijuna Staljin, svršavaju sigurnim gubitkom narodne slobode zaštićenih Ali Tebe i Tvoj život štiti ova prebeglička legitimacija

Überläufer-Ausweis

Nicht erschliessen, sondern zur nächsten Deutschen Kdo-Stelle bringen und gut behandeln.

Prebeglička legitimacija

Ne strieljati, predati najbližem Njemačkom zapovjedništvu. Dobro postupati.

Пребегличка легитимација. Не стрелјати, предати најближем Немачком заповедништву. Добро поступати.

PKV 303

Нацистички легак као „пребегличка легитимација“
нађен у Сремској Рачи

Народноослободилачки одбор за Војводину добио је распис председника Националног комитета ослобођења Југославије, маршала Тита, у коме се наређује да се при извршним одборима народноослободилачких одбора образују привредне комисије са задатком:

1. Да организују обраду све зиратне земље и засејавање житарицом и усевом који одговара земљишту.
2. Да организују обраду напуштене земље у корист народноослободилачког фонда. Напуштеном земљом сматрати ону чији су власници поубијани, или су побегли код непријатеља и немају никог код куће.
3. Да на време изврше мобилизацију и правилну расподелу радне стоке, волова, коња и друге стоке способне за пољопривредни рад.
4. Да се побрину да пољопривредни алат, плугови, ралице, дрљаче, мотике, српови, косе и др. буду на време оспособљени и правилно расподељени у овогодишњој пољопривредној кампањи.
5. Да одмах приступе прикупљању и набавци разноврсног семена за овогодишњу сетву.

Распис се завршава тим да овогодишња пољопривредна кампања треба да се спроведе под паролом „Све за победу“.

Из овога се види благовремена брига за привреду нове Југославије која се рађа из ослободилачког рата и револуције. Да, револуције, јер се једновремено са борбом за ослобођење наше земље од фашистичких окупатора врши и револуција која, по речима Виктора Игоа, „искорењује у краљу краљевство, у племству аристократију, у војнику деспотизам, у свештенику сујеверје, у судији варварство, једном речју све што је тиранија у ономе који је тиранин“.

13. марта. — Бродац — Босанска Рача и натраг (обилазак положаја).

Наше јединице су држале десну обалу Саве и преко ње се препуцавале са есесовцима под плавим фесовима који су се мувалк левом обалом реке.

Из „Гласника Уједињених нација“, који Енглеска мисија добија авионима, сазнајемо о тешком бомбардовању Берлина из америчких летећих тврђава дању и енглеске авијације ноћу. По 850 ових америчких огромних бомбардера, у пратњи многобројних ескадрила ловачких апарата, одједном напада Берлин и на њега баца по 2.000 тона експлозива. А ни енглеска авијација им са ноћним бомбардовањем не остаје дужна. Немци се буне и такво бомбардовање за уништење мирних градова називају варварством, а на то им се одговара зашто на варварство нису мислили кад су рушили Београд, Варшаву и многе друге мирне градове по Европи.

14. марта. — Бродац — Забрђе (са Главним штабом код штаба XVI дивизије). Непријатељска офанзива на Семберију отпочела.

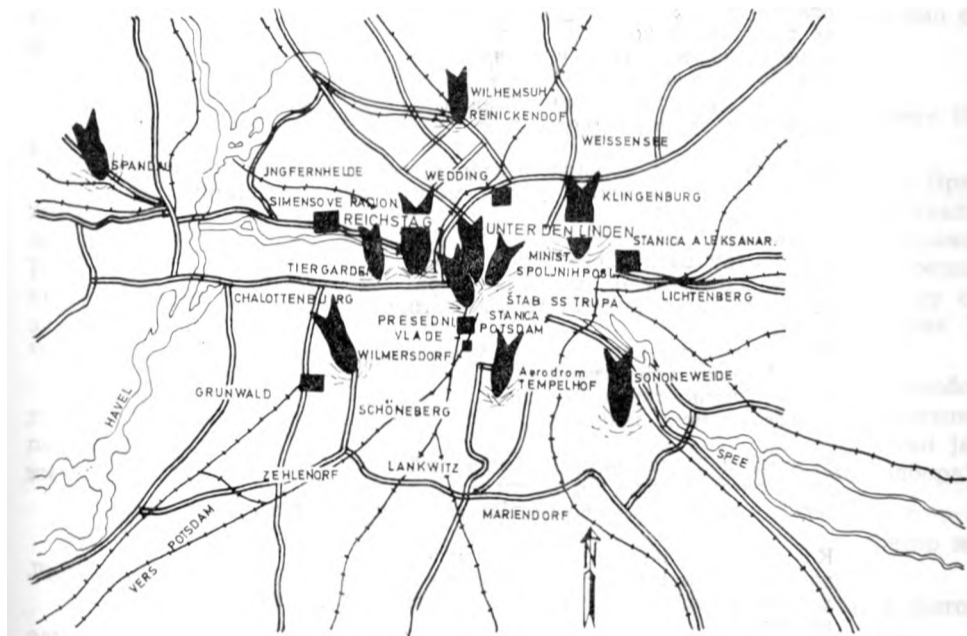
15. марта. — Забрђе — Малешевци.

16. марта. — Малешевци — Мезграја (заселак Араповић).

18. марта. — Били смо на осматрачници и посматрали развој борбе на падинама Мајевце. Ту су били Аћим Груловић, Данило Лекић и Јован Вукотић које сам снимео и направио фотографију. (Сл. 177)

19. марта. — Био сам на полагању испита слушалаца Официрске школе. Без обзира на непријатељску офанзиву и борбу која се у близини

води, испити су се одржавали, и то на отвореном пољу, иако је то могло имати рђаве последице. Јер, у току рада испитне комисије наишао је један непријатељски авион и засуо школу митраљеском ватром, али срећом нико није био ни рањен. Одмах се потражило скровитије место за

Савезничко бомбардовање Берлина (марта 1944)

продужење испита. И ту сам направио снимак, који показује интензиван рад на усавршавању кадрова и у тако тешким условима. (Сл. 178)

Овде су четири енглеска авиона дотурила доста разне ратне опреме која је одмах раздељена по јединицама.

20. марта. — Араповић — Чаклавица.

У Чаклавици је наше партизанско позориште под управом Жике Чукулића дало успелу приредбу, на којој је рецитована и песма „Совјетски пасош“ од Мајаковског:

К'о вук бих загриз'о бирократизам
За чиновне немам ни слова поште.
До сто врајних врагова нек иде свакоја хартија.
Ал' ова ...

По дугом фронту кајита долази
чиновник смеран у лицу.
Дају пасоше и ја дајем
своју првену кожни пасошину.

На једне пасоше нежно се смеше
на друге покажу немар
с поштовањем узму енглески

на коме је лавовски брачни пар
уз поглед дједа духа
не престаје да се клања
прима ко да прима бакшиш пасош Американа.

На чешки зуре ко коза у плакат
на пољски избече очи:
откуда молим, шта треба да значе
те географске новости
и не окрећући купусну главу
и тупа празна погледа
узме не трепнув пасоше Данаца
и разних других Шведа.

Ах! гле! Ко да коприва искриви уста господину.
Та господин чиновник узима моју црвену пасошину
узима к'о бомбу
узима к'о жежа
к'о бритву са две оштрице
узима к'о змију од два километра
што палаца с тридесет и два жалца.

Мига значајно носач према мени
требаће скинути ствари
агент упитно гледа жандаре
у њега упитно жандари.

О каквом би насладом избичеван био
да паднем у руке тој касти
јер у руци држим свој совјетски пасош српасто чекићасти.

К'о вук бих загриз'о бирократизам
за чиновне немам ни слова поште
до сто врајних врагова нек иде свакоја хартија
ал ова ...

Ја извлачим из широког цера
дупликат црвена повеза
читајте
завидите
ја сам грађамин
Совјетског Савеза.

Добио сам наређење да се вратим у Врховни штаб, коме треба да се јави и Никола Петровић (доцније смо сазнали да смо намењени за нашу војну мисију у Америци).

Један канадски војник изнео је у „Дејли воркеру“ како је Радио Москва пренела своја запажања о нашим партизанима:

„Јуче сам доживео оно чему се никад не бих надао. Сусрео сам се са југословенским партизанима. Био сам у њиховој бараци и тамо сам остао читав дан. То је био незабораван дан. Такво одушевљење као партизанско нисам никад ридео. Жене носе исту униформу као и мушкарци. Изгледа да су исто толико способне као и они. Навече је одржана велика забава, уобичајена ствар сваке недеље. Читане су ратне вести, дат је мали концерт. Сада се рише не чудим кад читам о победама Југословена. Они сматрају Тита својим херојем. Њихова организација такве је врсте каквој бих ја желео да припадам“.

Он је на крају рекао да је на њега оставило највећи утисак то како партизани умеју да се боре.

24. марта. — Чаклавица — Мачковац.

25. марта. — Марковац — Хумци.

У Хумцима смо преноћили у штабу XXXVI дивизије. Ту су били политички комесар Стефан Митровић и начелник штаба Антун Кулунџић, а командант Камењар беше у обиласку положаја. Штаб је у домањају непријатељске артиљеријске ватре, која је целе ноћи гувала, али смо се налазили у мртвом углу тако да нас није могла закачити.

26. марта. — Хумци — Сребреник.

Овде сам забележио извештај који је Команда места за Мајевцу 19. марта упутила Команди места Сребреник. Тај извештај гласи:

„Извештавам вас да је дана 17. и 18. марта ове године дошла у Вражиће непријатељска војска са 5 тенкова. Застали су неко време, позвали људе из села на збор, коме се одазвало и дошло на збор око 40 сељака. Када су се исти скупили, постројили су сељаке и из „шараца“ редом исте покосили. Пет до шест сељака успело је да побегне. Фашисти су се задржали још неко време у Вражићима и одмах се повукли натраг у Челић и Брњик. Даље нам није ништа познато шта је било.

Мишљења смо да би требало преко команди места и народноослободилачких одбора обавестити становништво да се не одазива на њихове позиве и да што више бежи од фашистичке војске. То ћемо ми сами јавити на сектору наше општине преко народноослободилачких одбора“.

Извештај је потписао заменик команданта В. Лукић.

Овде, у Сребренику је командант места Мухамед Гагић, професор из Ливна, а његов заменик Ахмед Лончаревић, геометар из Травника.

Командант места Брезик је Вехид Бегич, судија из Кораја, а његов заменик Ферхад Азабагић, трговац и млинар из Тузле.

Секретар Окружног комитета КПЈ Тузла је Мустафа Виловић, студент права

27. марта. — Сребреник — Градачац.

Сместили смо се и уживали врло лепо гостопримство код Ибрахимбеговића (сл. 179). Они су, веле, потомци легендарног Хусеин-капетана Градашчевића — „Змаја од Босне“, који је бранио самоуправу Босне и повео своје присталице против турске војске баш на Косово, певајући: „Да идемо на Поље Косово, гдје нам стари вјеру изгубише, стару нашу вјеру прадједовску“. (Сл. 180)

Ту су била три брата Ибрахимбеговића: Мухарем, Суљо и Осман и њихова сестра Ђемила. Сви су се држали достојно својих славних предака, Осман је ступио у партизане и постао официр, а даље не знам шта је с њима било.

У Градачцу смо остали читавих једанаест дана, заједно са већом групом омладинаца из Срема и источне Босне. Они су ишли на Други конгрес југословенске омладине који ће се одржати у Дрвару.

28. марта. — Месна омладинска организација је приредила успелу академију која је била врло добро посећена.

30. марта. — Сва омладина, која се наша заједно у Градачцу, приредила је велики банкет и културно вече са одабраним програмом.

31. *ларта*. — Банкет добро припремљен и пропраћен извесним про-
н-рамом; приредиле су га месне власти.

У току боравка овде упознао сам и забележио извештај број овда-
шњих војних и политичких руководиљаца, као што су: командант места
Зжитат Муратбеговић, учитељ из Градачца; командант подручја Бора
Шоповић, правник из Обудовца код Брчког; члан АВНОЈ-а Едхем Чамо,
шетеринар из Рогатице; председник Окружног НО Мустафа Рустенбего-
вић (Муј-бег) из Оцака; партијски повереник Цемо Биједић, правник из
Мостара; Фердо Халакијевић, судија; управник болнице др Хамдија Бра-
шо из Сарајева; командант Тузланског одреда Омер Глухић, учитељ из
Тузле; Муратбег Захимовић, индустријалац из Тузле; хоџа Касим Ибри-
пимовић, родом из Челића. (Сл. 181)

Не само ови истакнути руководиоци и народни прваци, него и цело-
:жупно грађанство остављало је изванредно добар утисак својим одушев-
лвењем за беспопштедну борбу до коначног ослобођења од фашистичких
гзликвачких хорди.

2. *априла*. — Прелетело је преко Градачца 56 савезничких авиона.

■3. *априла*. — Сто савезничких бомбардера отишло у „госте“ Немцима.

5. *априла*. — Прегледали смо бању Илицу и млин.

6. *априла*. — Били смо на ручку код команданта места, учитеља
Шуратбеговића, који нас је (мене и моју другарицу Јошку) врло лепо
Зшгстио, а уз то смо добили новац за путни трошак и ми и делегати Дру-
ггог конгреса омладине Југославије.

9. *априла*. — Градачац — Модрича.

У Модричи смо остали два дана на стану код породице Оцаковић. Ту
јје приређен банкет са академијом, на којој је један лекар (жалим што
шу име нисам забележио) изванредно лепо певао, уз гитару, дивну еле-
шничну песму „Хусински рудари“:

Коњух планином вјетар шуми, бруји,
Лишће пјева жалостиве пјесме,
Борови и јеле, }
Јавори и брезе, } *двапут*
Свијају се једно уз другога.

Ноћ је у црно сву шуму завילה,
Коњух стење, руши се камење,
Мртвога другара }
Хусинског рудара } *двапут*
Сахрањује чета партизана.

Кише јесење по гробу се слиле,
Буре сњежне кости су разнеле,
Од крви румене }
Хусинског рудара } *двапут*
Црвено је шума процвјетала.

Коњух планином вјетар шуми, бруји,
Лишће пјева жалостиве пјесме,
А на врх планине }
Застава се вије, } *двапут*
Црвена од крви пролетера

Сл. 192 — С лева: Арсо Јовановић,
Иван Милутиновић и Крсто По-
пивола (Дрвар, маја 1944)

Сл. 193 — Вељко Драгићевић са сво-
јом супругом Зором (предратни сн-
мак)

Сл. 194 — Маршал Тито после десанта на Дрвар. Десно: Иван Милутиновић, а лево: Едвард Кардељ, Саво Оровић, Јошка Оровић, Цана Бабовић и Зденка (Клековача, 29. маја 1994)

Сл. 195 — „Група бр. 2“ за одлазак авионом са Купрешког поља за Бари у Италију; седе: Срећен Жујовић (пише), позади њега Цана Бабовић, а лево (у белом) Јошка Оровић; стоје у првом реду: Едвард Коцбек, Саво Оровић, Арсо Јовановић, Славка Ранковић и др. (Виторог планина, 3. јуна 1944)

Сл. 196 — Генерал Ајзенхауер

Сл. 197 — Генерал Монтгомери

Сл. 198 — Преговори Тито—Шубашић на Вису (16. јуна 1944)

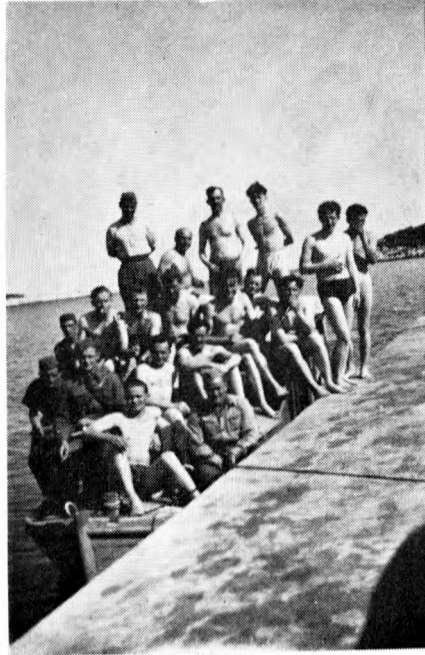
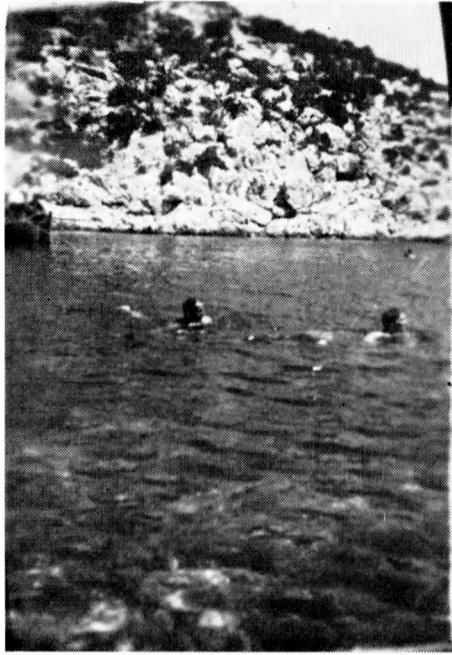

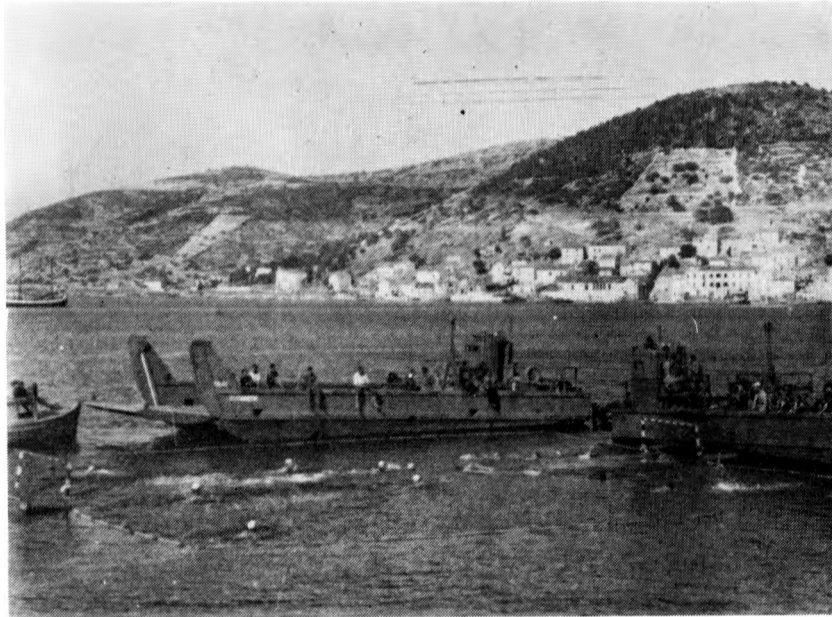
Сл. 199 — Маршал Тито показује др Шубашићу златом оковану сабљу, коју је добио на дар од Совјетског Савеза (Вис, 16. јуна 1944)

Сл. 200 — Чланови Националног комитета и Председништва АВНОЈ-а приликом преговора са др Шубашићем. С лева: др Шубашић, маршал Тито, др Ранковић, Владимир Бакарић, Поп Владо Зечевић, Иван Милутиновић, Едвард Кардељ, Милован Ђилас, Владислав Рибникар и Едвард Коцбек (Вис, 16. јуна 1944)

Сл. 201 — Купање у слободном плавам Јадрану; лево: Тито, Кардељ и Бакарић; десно: Милутиновић, Попивода, Ћилас и др. (Лука Рукавац на Вису, јуна 1944)

Сл. 202 — Наши морнари играју ватерполо на ослобођеном Јадрану (Вис, септембра 1944)

Сл. 203 — Слика лево: маршал Тито, адмирал Морган и Велебит при преласку из Комиже на енглеско морнаричко гађање. Слика десно: маршал Тито са нашим и савезничким официрима посматра гађање (Острво Св. А ДР Ј, р јуна 1944)

Сл. 204 — Адмирал Кевен врши смотру командоса (Комижа, јула 1944)

Сл. 205 — Борци 12. бригаде 26 дивизије полазе у акцију; горе десно нагнут командант бригаде Боро Арсенић (Комижа, јула 1944)

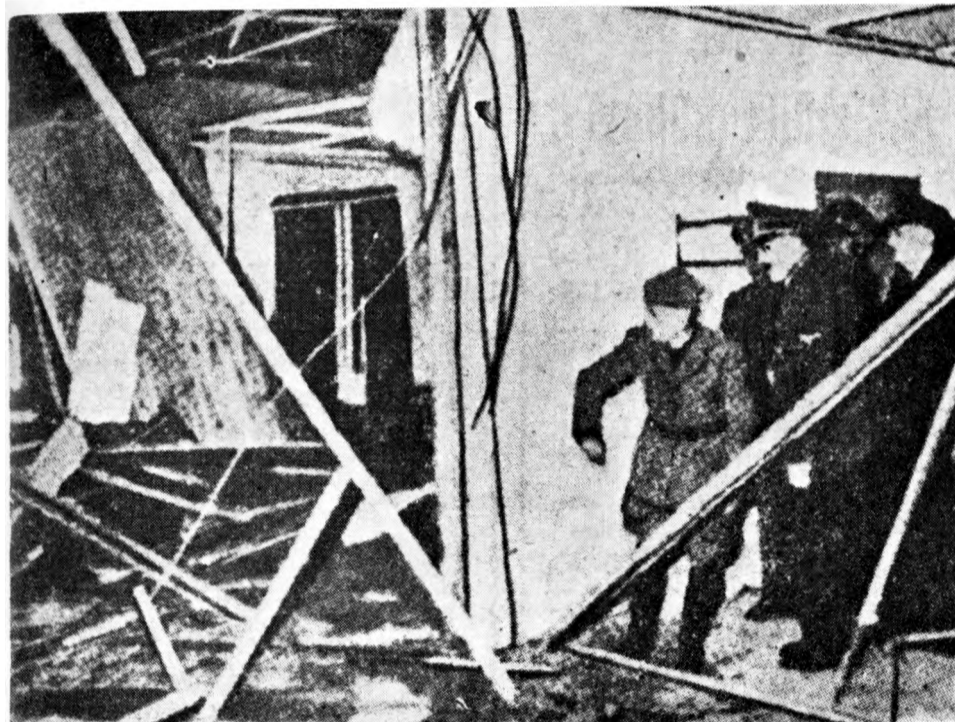
Сл. 206 — Маршал Тито са својим и савезничким официрима; с лева седе: генерал Корњејев, генерал Черчил, адмирал Кевен, маршал Тито, адмирал Морган, генерал Оровић; стоје у средини генерал Јовановић и адмирал Черни...
(Вис, концем јула 1944)

↑
Сл. 207 — Долазак и срдчан дочек санитетске војне мисије Совјетског Савеза код НОВЈ (Комижа, 27. августа 1944)

→

Сл. 208 — Неуспео агентат на Хитлера

Сл. 209 — Мусолинија је немачка ваздушна пешадија 12. септембра 1943. ослободила и авионом пребацила у Немачку, али је бивши диктатор постао безначајна Хитлерова лутка без моћи и утицаја

Овде, у овом малом месташцу постоји огромна католичка црква — права катедрала коју је дао саградити аустро-угарски цар Фрањо Јосиф I, сигурно из неких политичких рачуна.

11/12. априла. — Модрича — Лескове Воде.

Ујутро, на путу за Лескове Воде нашли смо се међу две ватре. Наиме, једна немачка колона кретала се подаље косом, напоредо с нама и као побочницу имала једно одељење војника, на које смо наишли. Издао сам наређење и показао како да се изврши напад на Немце испред нас да бисмо осигурали себи пут без задржавања. Али то наређење није извршено, него је покрет скренуо у лево. Тамо су нас дочекали четници са којима се водила борба скоро цео дан.

Осигурање преко територије угрожене од стране четника вршила је XIII хрватска бригада под командом Фрање Херљевића, али се наишло на јаке четничке снаге, па су у борби узели учешћа и омладинци. У овој борби са четницима погинуо је делегат Вајазит Кешетовић, гимназиста из Тузле и неколико другова из пратеће јединице. Ја сам са коњем наишао на неко муљевито земљиште у које се мој дивни „Витез“ заглибио толико да га није било могуће извући у току борбе. Остао је са пртљагом као плен проклетим четницима.

Вођа делегата за Други конгрес омладине из источне Босне и Војводине био је Нијаз Диздаревић-Диздар из Фојнице код Сарајева. Били су организовани као чета. Командир чете био је Драго Стефановић-Шицо, политички комесар Мића Ракић, а заменик комесара Јован Бућан-Лазича, кога сам познавао из Војводине као врло активног младог партизана; нарочито се одликовао као даровити говорник на митинзима.

12/13. априла. — Лескове Воде — Цврчковци.

13. априла. — Цврчковци — Митровићи — Прњавор.

У Митровићима смо се задржали у штабу XI дивизије, чији је командант био Милош Шиљековић. Остали смо на ручку а др Војо Бијелић поклатио ми је свога коња „Черкеза“. Направио сам снимак штаба дивизије који прилажем. (Сл. 182)

У Прњавору смо се лепо одморили и окупали у купатилу месне болнице.

16. априла. — Прњавор — Кулаши — Чечево.

17. априла. — Чечево — Масловари — Котор-Варош.

18. априла. — Котор-Варош — Кулен-Вакуф.

У Кулен-Вакуфу је усташки логорник, како причају мештани, много клао Србе и вадио им очи, тако да је Павелићу за његов рођендан послао 7 килограма српских очију.

Ту су вршена и друга зверства: рогља кроз троје деце прободена, а она су још ногама мрдала; живим људима је кожа с главе дерана; у све зглобове клинци су забадани.

19. априла. — Кулен-Вакуф — Баљвине (Врбас).

Преноћили смо у штабу XIII бригаде, чији командант беше енергични Милан Жежељ, који нам је указао велику пажњу и гостопримство.

20. априла. — Баљвине — Мркоњић-Град.

Изјутра у Баљвине непријатељски авиони бацили бомбе на болничку чету и изазвали неке жртве. Преко Врбаса смо се пребацили на примитивним сплавовима од облица, које су сплавари с муком одржавали да

се не преврну, а било је, веле, и тога. По преласку на другу страну на-
правно сам фотографски снимак тога превозења (сл. 186), на коме се у
дну лево види друг Душан Недељковић, професор универзитета.*)

Ocevi i majke!
Braćo i sestre!
i Vi, naša draga djeco!
Ljudi i žene Herceg-Bosne!
Sada smo tu!

Naši neprijatelji, zlikovci Josip Broz i njegove krvničke sluge su Vam
govorili: Nikada više nećete vidjeti svoje sinove, očeve i muževe. Oni su
topovsko meso za istočno bojište, oni bjedno propadaju u francuskim rudnicima,
oni robuju u tvornicama.

Lažali su u strahu od nas! Neka znaju naši prijatelji i neprijatelji: **M I
s m o t u!**

Vratili smo se u našu domovinu, da je oslobodimo od terora.

Donosimo našoj domovini opći mir.

Dolazimo kao hrabri, slobodni, ponosni vojnici **ff**-oružja, povezani sa
našim njemačkim drugovima.

Naš vodja, Adolf Hitler, obećao nam je najbolje oružje. Dobili smo ga.
Još više od toga: On je stvorio od nas vojnike, poštene borce za Domovinu.
Mi štitimo svakog stanovnika bosanske Domovine.

Sa nama nastupa novo doba.

Mi pozdravljamo Domovinu, pozdravljamo Vas sve!

Dodajte svi i poduprite nas!

****ff**-Vojnici bosansko-hercegovačke Divizije**
(Hrvatska)

**Летак припадника тзв. босанско-херцеговачке СС дивизије
по повратку са Источног фронта**

*) ДРУГ Недељковић је у партизанским редовима од првог дана устанка у Србији.
Он је у Ужицу био један од оснивача, уредника и сталних сарадника „Борбе“, органа
Комунистичке партије Југославије. Стизао је по задацима у разне крајеве наше земље,
држао предаваша, прикупљао и штампао збирке партизанских песама, преводио и штампао
дела из марксистичке литературе, а при крају рата био је председник Државне комисије
за утврђивање злочина окупатора и шихових помагача, и тај посао је зналачки обавио.
Уопште, др Душан Недељковић је у НОП-у одиграо врло значајну улогу.

У „Гласу победе“, издању британско-америчке војске, изашао је чланак мајора Елиота, у коме се одаје признање нашој НОВ, па се, између осталог, каже:

„Када се буде узимало у обзир колико је који народ, велики или мали, допринео поразу Немачке, пуно заслужено признање одаће се југословенским борцима. Шта је југословенска ослободилачка војска учинила да помогне ствар Удружених народа? Она је задржала у Југославији око 300.000 непријатељске војске; она је уништила укупно 217 немачких возова, који су носили трупе и материјал према југу, док су се савезници борили у Тунису; она је држала у шаху 7 немачких дивизија док су савезници водили борбу за Сицилију. Чак и у фебруару 1944. године она је још везивала више Немаца него што су укупно имале пред собом удружене Пета и Осма армија у Италији. Под вођством неустрашивог маршала Тита Југословени су одржали, па чак и појачали свој притисак против непријатеља. Данас они играју важну улогу у борби за Балкан“.

А орган Комунистичке партије Хрватске „Напријед“ од 13. априла 1944. године донео је изјаву Рандолфа Черчила који се већ три месеца налази у Југославији.

Она у изводу гласи:

„Оно што су учинили маршал Тито и партизани требало би да послужи као узор и као примјер свим поробљеним европским земљама. Они су усавршили технику герилског ратовања, како је то ријетко до сада било виђено. Једна красна романтична прича је начин на кој су, почевши ни од чега, изградиле овако сјајну војску, с тако сјајном организацијом. И то је оно што је изазвало највеће дивљење свих народа у Енглеској и Америци... Маршал Тито показује да је исто тако велики државник као и ратник, и ја сам сигуран да ће принципно толеранције и либерализма, који су тако карактеристични за народноослободилачки покрет, осигурати сретну будућност Југославије“.

„Гласник Уједињених народа“ од 19. ов.м. забележио је смрт Ватутина овим речима:

„Руси оплакују рану смрт генерала Ватутина који је умро у Кијеву после опасне операције. Ватутин је син Украјине, дете револуције, један од најспособнијих генерала, међу толиким способним генералима Црвене армије. Изумео је нарочити начин борбе артиљеријом, одликовао се у борбама код Стаљинграда, Бјелгорода, Курска, Кијева, Житомира, Бердичева и Ровна. Имао је многа руска војна одликовања, међу којима орден Суворова I реда и Кутузова I реда. За два часа је поред његовог одра прошло у поштовању преко 10.000 лица, радника, генерала и војника“.

21. априла. — Мркоњић-Град — Рибник.

На путу из Мркоњић-Града, код Подрашнице смо нашли штаб I пролетерске дивизије и ту смо код другова Коче Поповића, Мијалка Тодоровића и Моме Марковића били на ручку. Кад је Коча чуо где смо преноћили, казао је да су нас тамо замало затекли Немци који наступају од Јајца и сигурно су већ у Мркоњић-Граду.

У Рибнику је био штаб V корпуса, којим је командовао наш најмлађи генерал Славко Родић. Ту смо били лепо примљени и први пут видели и упознали другове Немању Марковића и Авда Хума.

22. априла. — Рибник — Потоци.

Овде су биле неке болнице и разна слагалишта.

22/23. априла. — Потоци — Дрвар.

Путовали смо „возом“, који нас је подсећао на цивилизацију, иако је воз шумске железнице ишао мало брже од пешака, јер је локомотиваложена дрвима место угљем.

Локомотиву је Ђопић лепо опевао у песми „Пјесма машинисте на дрварској локомотиви“, од које једна строфа, која је карактерише, гласи:

Малена си ми, Локомотиво, Слична играчки, Али ти срце Брекће јуначки. Јуримо, јуримо,	Грмимо све јаче, Кроз шуме Грмеча И Клековаче, Искрајма Крајину палимо, Заједно горимо, заједно горимо.
--	---

Сместили смо се на стан и храну код Економског одсека Врховног штаба чији је начелник био Митар Вујовић, у засеоку Прњавору.

Из „Гласника Уједињених народа“ од 5. априла 1944. године забележио сам изјаву шефа енглеске Војне мисије, генерала Маклина о нашој НОВ коју је дао новинарима. Он је рекао:

„Када сам се падобраном спустио у Југославију пре шест месеци, нашао сам да је народноослободилачки покрет, како војно тако и политички, много значајнији него што се то сматрало у иностранству. Од неколико група људи, који су се борили по шумама и по планинама, Народнослободилачка војска је израсла, под блиставим руководством маршала Тита, у велику, дисциплиновану, увежбану снагу, формирану у многобројне корпусе и дивизије, вођену искусним командујућим кадром, а која се наоружава и снабдева на рачун непријатеља.

Толика је вештина партизанских вођа, јунаштво и одлучност бораца да је непријатељ принуђен да држи у Југославији многе дивизије, које би иначе биле употребљене на другим фронтovima. Немци са тим дивизијама нису могли учинити више него да држе слободне комуникације између себе. Они трпе тешке губитке под ударцима НОВ која ослобађа све веће делове земље и уводи у њима ефикасну власт“.

Свака част овом проницљивом и објективном Шкотланђанину који је нашу борбу добро оценио и приказао. Тек откако је он дошао код Врховног штаба, савезници су дигли руке од Драже и његових четника, а нашу војску на челу са маршалом Титом признали за пуноправног савезника и почели да је помажу у ратној опреми.

Имамо податке да су остаци Беле и Плаве гарде, сакупљени у догобранској војсци издајника Рупника, положили 20. априла о.г. после свечане мисе, коју је одржао љубљански бискуп др Рожман, овакву заклетву:

„Присижем Богу свемогућему да ћу бити веран, храбар и својим претпостављеним покоран, да ћу, у заједничкој борби с немачком оружаном силом, СС четама и полицијом, против бандита и комунизма, као и његових савезника, своју дужност савесно испуњавати, за своју словеначку домовину као део слободне Европе. За ту сам борбу спреман жртвовати и свој живот. Тако ми Бог помогао!“

Овој фамозној заклетви верног слуге разним деспотима и поробљивачима Леа Рупника не треба други коментар, сем карикатуре Николаја Пирната, која се овде прилаже.

Карикатуриста Николај Пирнат је лепо приказао „каријеру“ верног слуге Леа Рупника („Борба“ од 1. фебруара 1945)

„Југословенска војска у отаџбини“ донела је у својим билтенима за март 1944. године ове и овакве вести:

„Ми смо у својим билтенима наглашавали да сваки рат носи изненађења, а овај нарочито. Увод у та изненађења, зар није ово:

Њ. В. Краљ Југославије Петар Други, у тишини, сходно данашњим приликама у његовој земљи, а по претходној сагласности свога народа и своје војске, венчао се у Лондону са грчком принцезом Александром. Кумује му владар Велике Британије, а венчању присуствује некада најмлађи министар на свету, симпатија свих слободних народа, садањи министар спољних послова Велике Британије, Антони Идн. Разуме се да су венчању присуствовали и изасланици генерала Михаиловића, као представници народа и Југословенске војске у отаџбини, командант санџачког корпуса мајор Војо Лукачевић и други.

Када се добро зна, да један владар не може да се жени кад хоће ни с ким хоће, специјално у садашњим приликама — а кад се такође зна, шта значи кумство владара Велике Британије и присуство Антони Идна венчању — онда је и детету јасно да је ово увод у велике историјске догађаје и изненађења која предстоје. И то се дешава кад Јосип Броз Тито мисли да је врховни командант у Југославији, а Моша и Рибар да су влада. Какав ли би још доказ требао онима што симпатишу Броза и Мошу?“

На ова наклапања сулудих четничких главешина наши партизани су одговорили врло прикладном крилатицом:

„Краљ се женио — Тито се борио“.

„Глас Уједињених народа“ од 26 априла пише:

„Лондонски радио је упозорио становништво Југославије да избегава железнице, фабрике, главне путеве, мостове, касарне, слагалишта и сличне војне објекте који могу бити бомбардовани из ваздуха сваког часа, дању и ноћу“.

Ово упозорење напшх савезника није користило, јер се баш њихови пилоти нису њега придржавали, него су, ако не намерно, а оно немарно спуштали бомбе највише тамо где није било војних објеката — по стамбеним рејонима — те су тако опустошили не само читаве четврти, као у Београду, него и целе вароши као што су Подгорица, Лесковац итд. са мноштвом становништва, што је за сваку осуду.

1. маја. — Данас сам поднео Врховном штабу извештај о ситуацији у Срему следеће садржине:

„1) Срем је релативно добро организован и мобилисао је досад око 10.000 бораца (XVI и XXXVI дивизија, I и II сремски одред, Диверзантски батаљон и разне позадинске јединице). Може да мобилише још толико, али је то сада закочила фашистичка офанзива.

2) Банат и Бачка тек у последње време почињу успешан рад — формирање одреда и извођење акција. У Банату, нарочито јужном, сметају четници и недићевци из Србије, а у Бачкој домаћа реакција: владица Иринеј, Дунђерски, Поповић итд.

3) Главни штаб Војводине треба реорганизовати, с тим да се постави начелник који недостаје.

4) Треба издејствовати бомбардовање Брчког и Сремске Митровице, да би се омогућио контранапад на фашистичке трупе у Семберији и повратак Главног штаба Војводине са неким бригадама у Срем за извођење већих акција, продужење мобилизације и извлачење хране за трупе у источној Босни.

5) Кад би савезници дотурили оружја и хране, наша војска би нагло знатно нарасла приливом новомобилисаних, али се многи млади људи устручавају прићи баш због нестапнице хране и оружја.

6) Осећа се велика оскудица у санитарском материјалу, што се не може опростити савезницима. Зашто су бар у томе толико шкрти? Могло се очекивати да ће догурити лекове и за народ, који много страда од тифуса и других болештина, а они ни војску не опскрбеше макар најнужнијим средствима.

7) Четничке банде у источној и централној Босни увелико сарађују са окупатором и наносе нам осетну штету, предводећи фашисте и садејствујући с њима против нас, нападајући курире и мања одељења, убијајући рањенике, чланове народне власти итд. Ово нарочито четници попа Сава у Требави.

8) Путовао сам са делегатима за омладински конгрес из Срема и источне Босне, којима је на многим местима уз пут приређиван срдчан дочек уз велике овације маршалу Титу и II конгресу. На банкетима, као и на једном великом народном збору у Градаццу, поред мештана и омладинаца држао сам и ја пригодне говоре, који су праћени са великим одушевљењем за наш покрет и за маршала Тита.

9) У Срему, источној Босни, па и у централној Босни осећа се оскудица у материјалу и упутствима за рад. Треба што пре и што више ту празнину попунити. Тако исто потребно је умножити слику друга Маршала и послати да је има и најмања јединица и последња команда и установа. Дирљиво је колико и војска и народ желе да га бар на слици виде, кад лично не могу.

10) Још се на многим местима секташи и политички уопште грешу. У том погледу требало би опет издати извесна наређења и целисходна упутства".

Други конгрес југословенске омладине у Дрвару

Други конгрес југословенске омладине почео је 2. маја. У обновљеној хали фабрике „Шипад“ окупило се 816 делегата из свих крајева Југославије, који су представљали пола милиона чланова Уједињеног савеза антифашистичке омладине Југославије (УСАОЈ-а), чији је председник после погибије Лоле Рибара постао Рато Дуговић. Из НОВ, у којој има око 200.000 омадинаца и омладинки, на конгрес је дошло 388 делегата.

Састав омладине на конгресу био је следећи: 582 омладинца и 234 омладинке, а од тога: Срба 398, Хрвата 218, Словенаца 96, Муслимана 47, Црногорца 32, Македонца 2, Италијана из њихових јединица у нашој НОВ 13, Јевреја 4, Чеха 2, Словак 1, Пољак 1, Рус 1, Мађар 1.

Међу њима било је сељака 350, радника 216, интелектуалаца и ђака 230 и других професија 11.

Делегација из Македоније због велике удаљености и изванредно високог снега није успела да се пробије но се морала вратити.

Делегат албанске омладине стигао је до Херцеговине, ту се разболео и био принуђен да остане.

При пробијању из источне Босне погинуо је (као што је речено) делегат Бајазит Кешетовић, а два су рањена.

Црногорска делегација је пошла на пут 27. марта и путовала до 1. маја, што значи 36 дана, док је делегација из Србије и Косова и Метохије провела на путу око 50 дана.

После отварања, конгрес је поздравио маршал Тито (сл. 183) који је, између осталог, рекао:

„Овај ваш конгрес није само смотра постигнутог јединства и братства, у чијем сте ширењу и јачању ви предњачили у овој борби. Овај конгрес треба да буде уједно и мобилизација свих оних који стоје по страни или су заведени од окупатора и боре се било против свог народа било на другим бојиштима против наших савезника. Пробудити ту омладину, привући је у наше редове, јесте један од најважнијих ваших задатака“.

Конгрес су поздравили представници организација из разних крајева наше земље и савезничких омладинских организација, који су присуствовали конгресу: совјетске, британске и италијанске омладине.

Совјетски генерал-мајор Иван Васиљевич Сахаров је у поздраву у име совјетске омладине рекао:

„Ви сте борбена авангарда омладине окупираних земаља Европе. Ви дајете омладини Пољске, Чехословачке, Грчке, Албаније, Француске, Белгије, Норвешке и Данске пример како се бори за слободу“.

Председник омладине САД Хенри Валас послао је конгресу овај телеграм:

„Председништву југословенске омладине, која се састала на борбеном земљишту, шаљем своје срдачне честитке. Изражавам наду да ће ускоро доћи до ослобођења земље храбрих Јужних Словена“.

У телеграму Одбора Светске омладине се каже:

„Поносимо се и радосни смо што смо позвани да присуствујемо величанственој смотри јуначке слободољубиве омладине Југославије у њеној борби за слободу своје земље и срећнију будућност свога народа. Родољубива омладина читавог света поздравља своју браћу и сестре у херојској Југославији вашом познатом борбеном лозинком: „Смрт фашизму“.

У поздравном телеграму совјетске омладине се каже:

„Совјетска омладина увек је с будном пажњом и дубоким усхићењем пратила ратне подвиге своје југословенске браће по оружју. Ми се поносимо вама — срчаним борцима НОВ — када под руководством маршала Тита успешно разбијате Немце и њихове недићевске, павелићевске и остале прирепке“.

Херој Совјетског Савеза, снајпер ЈБудмила Павличенко:

„Шаљем пламени поздрав одважним младим ратницима НОВЈ. Ми смо одушевљени хероизмом младих синова и кћери југословенских народа. — Борбени сарадници! Ја имам на личном рачуну 309 убијених Немаца. Али ја нисам закључила тај рачун. Желим вам, пријатељи, нове успехе у борби за слободу Југославије“.

Реферате о раду омладине између два конгреса поднели су Славко Комар и Брана Перовић, па је настала врло жива дискусија, у којој су омладинци и омладинке тако смишљено, речито и са таквим ентузијазмом излагали успехе својих јединица у борбама са непријатељем или радних бригада у скупљању летине испред непријатеља и додавању хране партизанима, да је то било за дивљење.

Конгрес је трајао три дана (2, 3. и 4. маја). У паузама је одржано физкултурно такмичење у гађању, трчању, бацању кугле и навлачењу конопца (екипе по десет другова или другарица); приређена је и изложба штампе и фотографија. А чуле су се и многе партизанске песме, нарочито „Омладинска химна“, пуна револуционарне садржине:

Омладинци, омладинке, Велик нас је број; Против рата и фашизма Пошли смо у бој. Низ планине реке слазе, Нове путе, нове стазе, Омладинске ноте газе, Ето нас. Хеј засуцимо рукаве знојне, Изградићемо новог човека.	Против свега што не ваља Дижемо свој глас, Ми у раду и слободи Видимо свој спас. Низ планине реке слазе Нове путе, нове стазе, Омладинске ноте газе, Ето нас. Хеј, засуцимо рукаве знојне Изградићемо новог човека.
--	--

Значајна је херојска одлука омладине Југославије, изражена у заклетви II конгреса маршалу Титу овим речима:

„Заклињемо ти се патњама и надама наших народа и наше омладине да нећемо жалити ни своје животе ни своје снаге у борби против немачких ђелата и свих домаћих непријатеља јединства и слободе наших народа — у борби за гвоздено свеобухватно јединство југословенске омладине, за нову Демократску Федеративну Југославију“.

5. маја. — Позориште народног ослобођења дало је свечану представу у част II конгреса југословенске омладине. То је била „Протеција“ од Бранислава Нушића. Сачувао сам један примерак оригиналног програма, из кога се види учешће глумаца и њихове улоге при извођењу комада.

KAZALIŠTE NARODNOG OSLOBODJENJA

PETAК, 5 MAJA 1944

SVEČANA PRETSTAVA U ČAST
DRUGOG KONGRESA USHOJ-a

NA PROGRAMU

PROTEKCIJA

Komedija u 5 činova od Branislava Nušića — Režija: Nikola Popović

L I C A :

Aćim Kukić, pretsjednik Okružnog suda	LJUBIŠA JOVANOVIĆ
Saveta, njegova žena	IVKA KROPŠ
Julka, kći	MIRA PEJIĆ
Svetislav, sin	BRASLAV BOROZAN
Manojlo, Aćimov brat	JUSUF MUSABEGOVIĆ
Jovanka, njegova kći	MILENA BARIĆ
Ministar	NIKOLA POPOVIĆ
Persida, njegova sestra	NADA BRNIĆ
Draginja, kći	MIRA SANJINA
Mladen Đurić, ...	JUNUS MEĐEDOVIĆ
Sava Savić	JOSIP RUTIĆ
Administrator novina	ZAHID NALIĆ
Praktikant	SALKO REPAK
Momak kod Ministra	VELJKO ČANKOVIĆ

Događase u Beogradu

Факсимил плаката за позоришну представу у Дрвару
(од 5. маја 1944)

Радио Москва јуче је поново опоменула сателитске земље да иступе из рата, док не буде сувише касно. Румунија, Мађарска, Финска и Бу-

гарска не смеју још дуго чекати ако мисле да се извуку из рата. Оне морају сместа напустити Хитлера. Само на тај начин оне се могу надати да ће савезници према њима имати извесних обзира.

А радио-станица „Слободна Југославија“ јуче је јавила да су наше трупе опколиле Сплит и Загреб. Генерал Вилсон, командант савезничких оружаних снага у басену Средоземног мора, упутио је телеграм маршалу Титу у коме поздравља одлучне операције југословенских трупа приликом искрцавања на острва Корчулу и Мљет. У телеграму се каже: „Молим Вас, предајте мој поздрав официрима и војницима који су учествовали у тим операцијама“.

Недићевско „Ново време“ од 4. маја донело је ову notiцу:

„Национални четници су се у великом броју ставили под немачку команду за борбу против бољшевичких Титових банди које су током последње две недеље узалудно покушавале да из источне Босне продру у српску област. Четници се боре раме уз раме са одредима Српског добровољачког корпуса. Они и као извиђачке снаге чине добре услуге пошто добро познају терен. Услед бољшевичке опасности скупиле су се на тај начин све националне снаге српског народа за заједничку борбу против главног непријатеља — бољшевизма“.

Један југословенски новинар о доласку наше Војне мисије у Лондон јавља: „И поред свих важних ратних извештаја и вести и, што је још важније, сумњиве атмосфере у очекивању великих догађаја, британска штампа је ових дана објавила вести о веома важном догађају у вези са Југославијом. Пре неколико дана у Лондону су по први пут представници маршала Тита. „Партизани у Лондону“, „Титови људи у Лондону“, генерал маршала Тита у Енглеској“, такви су наслови које објављује енглеска штампа у вези са доласком представника маршала Тита у Лондон. Уз чланке и извештаје о овом доласку британски листови доносе фотографије генерала Велебита и мајора Вогелника. (Сл. 189)

У једном од највећих лондонских хотела сакупило се око 70 савезничких новинара који су генерала Владимира Велебита дочекали бурним аплаузом и кишом питања у Југославији. Овде желим истаћи да је генерал Велебит оставио изванредан утисак на савезничке новинаре. Он је одушевио слушаоце својим одговорима и држањем. И, ако се узме да новинаре није лако задовољити, онда можемо установити да је прва мисија маршала Тита забележила сјајан успех“.

Како сам био назначен за шефа наше Војне мисије у САД, то сам по доласку из Војводине овде, у Дрвар, одмах отпочео да учим енглески језик. Учио сам заједно са својом другарицом, сматрајући да ће и она поћи са мном. Набавили смо однекуд неке граматике и речнике, а наставник нам је био радио-телеграфиста Јозо Буторац који је дуго година живео у Америци и добро знао енглески језик.

8. маја. — Шеф совјетске Војне мисије генерал-лајтнант Корњејев приредио је вечеру. На вечери смо били Кардељ, Марко, Црни, Рођко, Арсо, Рибникар, Коцбек, Вакарић, Филиповић, Вујасиновић и ја, као и неколико чланова совјетске Војне мисије. Друг Маршал није присуствовао, јер је био нешто болестан.

На вечери сам одржао ову здравицу:

ДРУГОВИ ОФИЦИРИ РУСКЕ МИСИЈЕ! ДРУГОВИ!

Сматрам за особиту част и срећу што се налазим у кругу елитних официра славне и победоносне Црвене армије, у друштву наше браће по крви и по оружју, које смо толико жељно очекивали, као своје вековне заштитнике и као веснике златне слободе и срећне будућности наших народа.

Сви савезници и сав напредни, слободољубиви свет са великим интересовањем, симпатијама и одобравањем прати наше надчовечанске напоре у светом ослободилачком рату, у неравној борби са крвавим окупатором и домаћим издајницима, али нико нас неће тада потпуно разумети нити толико својски помоћи колико наша велика, наша драга матушка Русија.

Ми смо као Словени поносни што је братска Русија успела да за 20 и неколико година свога препорода учини толики напредак у сваком погледу, да је не само стигла, већ умногоме и претекла најкултурније народе света и да је тако постала лучиноша, заточник и носилац слободе, правде и прогреса читавог човечанства.

Наши слободољубиви народи Југославије и наша херојска Народноослободилачка војска, под мудрим руководством нашег легендарног маршала, друга Тита, готови су као запета пушка да у последњем, смртоносном ударцу који се спрема на Хитлерову већ уздрману тврђаву, насрну и допринесу што већи удео у борби за коначну победу и слободу која се као сунце рађа на истоку.

Господе делегати, добро нам дошли као своји код својих!

Друг Црни је приметио да сам као из његове душе говорио и сви присутни су здравицу с одобравањем саслушали, а генерал Корњејев се у својој здравици захвалио и истакао велики значај наше народноослободилачке борбе, како за југословенске народе, тако и за савезнике.

Каква су банда четници Драже Михаиловића види се из акта његовог команданта, генерала Трифуновића који је писао:

„Неки команданти скупуљају око себе похварене жене, са њима праве блуд јавно пред борцима и народом, а ово исто дозвољавају и својим потчињенима. Неки команданти и њихови потчињени приређују раскошне гозбе какве се ни у мирно доба нису приређивале Пијанчење, опијање и коцкање честе су појаве код њихових старешина. Поједини команданти батинају народ где год стигну, наређују самовољно контрибуције, убијају без суда и пресуде“.

Темељећи свој рад на резолуцији Московске декларације, по целој нашој земљи већ раде комисије за испитивање ратних злочина. Тако су већ неколико њих добили своју заслужену казну. Међу овима се налази и усташки квислинг Мартин Грабовец који је одговарао за смрт 1.500 српских људи, жена и деце. Наше власти су после исцрпног процеса у селу Перна, где је био његов главни штаб, Грабовца јавно обесили.

„Ослобођењем Кордуна открило се масакрирање 40.000 Срба, које су извршили усташе“ (новинар С. Прибићевић).

Роланд Робинсон, ваздухопловни потпуковник, члан енглеског Доњег дома пише:

„Ја сам разговарао са 12-годишњим дечаком, који је оружан пошао у извидницу и вратио се са два немачка заробљена официра.

Видео сам избеглице са окупиране територије... Они су доживели страшне тренутке под окупатором. Видео сам младића коме су биле одсечене обе ноге и два дечака без руку. Једном 6-годишњем дечаку било је ископано око.

Титова је борба наша рођена борба. С њим иду људи свих народности и вероисповести, који се боре за исте циљеве као и ми и зато ми

морамо да чврсто идемо с њим. Ми морамо заједно ићи с Титом исто онако као што идемо с Русијом”.

Одушевљен великим успесима II корпуса под командом енергичног Пека Дапчевића, ја сам Пеку одавде, из Дрвара, послао писмо у којем му честитам победе. Концепт тога писма сам сачувао, па га овде у целини доносим:

Друже Пеко, сабљо од мегдана!

Позват од Врховног штаба да се вратим из Војводине, мислио сам да ћу доћи тамо код вас, у свој драги завичај, али сам добио распоред на другу страну. Зато, ево, бар да се писмом јавим и да честитам теби и твоје херојском корпусу на толиким подвизима и победама у историјском походу преко Херцеговине, Црне Горе и Санџака, које сте већим делом очистили од мрских окупатора и домаћих издајника.

Честитам на ослобођењу Колашина,^{*)} Берана, Бијелог Поља и толико других наших лепих градова и места!

Честитам на масовном приступању у редове херојске Народноослободилачке војске и оних Црногораца, Херцеговаца и Санџаклија који то раније, из било каквих разлога, нису учинили, а који су, према славним традицијама, могли поспрути, али не и пасти!

Честитам нарочито прилазак народноослободилачком покрету моје браће Васојевића и поносим се сазнањем да су они најбољи борци у твоје јуначком корпусу. Та Васојевићи су одувек били дична српска перјаница. Они се с пушком и са гулама у рукама рађају и умиру!

Честитам на прикомандовању италијанских јединица, које се, ослобођене од Мусолинијевог фамозног фашизма, сада тако јуначки боре за Гарибалдијеве светле идеале: националну слободу и демократију!

Честитам на одважном уништењу четничког штаба у Црној Гори, ликвидирањем обер-издајника Блажа Ђукановића и Баја Станишића и њихове велике тевабије, у нашем народном светилишту манастиру Острогу, који су они као народни издајници својим присуством скрнавили!

Честитам на коначном поразу црногорских Бранковића, срамотној погибији мајора Лашића са остатком од десетак других четничких главешина, под окупаторским скутом у Подгорици!

Честитам... Честитам на свему твоје витешком држању, зналачком командовању и бриљантним успесима — светли образу Црне Горе

Честитам по сто пута и другарски поздрављам како тебе и твога достојног сарадника друга Митра, тако и све остале јуначке другове припаднике славом овенчаног II корпуса, са жељом да вас и убудуће служи добра јуначка срећа, тако да ускоро и последњег Хитлеровог фрица уништите или главачке избаците из наше земље, посвећене проливеом крвљу наших најбољих синова, као што сте раније учинили са Дучеовим црним кошуљама!

„Виле ће се грабит у вјекове,
Да вам вјенце достојне саплету“.

Смрт фашизму — Слобода народу!

20/У 1944.
Положај

Саво Ј. Оровић
генерал-лајтнант

21. маја. — Посетио сам Официрску школу која се налазила у селу Шиповљанима недалеко од Дрвара. Она је после расформирања у четвртој непријатељској офанзиви обновљена и сада врло лепо ради. Командант школе је мајор Вранко Пољанац, а комесар Владо Дапчевић који ми на питање је ли он брат Пеков, одговори кочоперно: „Не него је Пеко мој брат!“ Распитао сам се о програму школе и условима рада и дао неке напомене и поуке, доводећи то у везу са успехом ове школе која је, под мојим руководством, отворена у Доњем Лапцу (Лика) 1942. године.

^{*)} Колашин је 23 пута прелазно из руку непријатеља у руке партизана.

Негде у те дане направио сам фотографију старог револуционара Ристе Стефановића — чика Ристе, са још два-три друга. (Сл. 187)

24. маја. — Радио Лондон јавља:

„За последња 24 часа преко 4.000 савезничких авиона напало је разне објекте у Западној Немачкој, Белгији и Француској. Јуче је највећи број ловаца, од почетка рата, пратио савезничке бомбардере приликом напада на објекте у Западној Немачкој. У нападу је учествовало преко 1.000 ловаца који су пратили 750 бомбардера. Међу нападнутим објектима су Дортмунд, Брауншвајг, Бронсвик и Лудвигсхафен. Бачено је преко 3.000 тона бомби. Са ових напада није се вратило 35 савезничких авиона”.

Негде ових дана сам направио фотографски снимак пећине у којој је смештен Врховни штаб. Пећина се налази у брду Градини, око 500 м северно од самог Дрвара. У горњем делу пећине направљена је колиба у којој је радио маршал Тито са својим сарадницима и особљем штаба. На фотографији се види замаскиран предњи део колибе са стражаром на улазу, као и слат воде који, кад је кишовито време, избија из доњег дела пећине. (Сл. 190)

Тада сам направио и снимак на коме се налазе: Арсо Јовановић, Иван Милутиновић и Крсто Попивоца. (Сл. 192)

За месец дана од повратка из Срема написао сам чланак „Четници и партизани” и послао га начелнику Врховног штаба Арсу Јовановићу. Пропратио сам га овим писмом:

„Ево шаљем унеколико прерађен и допуњен овај чланак ради штампања у „Новој Југославији”. Види с другом Марком да ли ваља, па ако задовољава, дајте га другу Зоговићу*) на надлежност.

Бојим се да Вам се не учини предуг и преоштар. Али није. И то је мало. Јер „према свецу и тропар”. Злом погрда, добром похвала. Зато гледајте да ми неким кресањем не сакатите тај чланак, за који ја све мичем на душу и одговарам морално и материјално.

Намера ми је била да једним метком бар гађам, ако не убијем, не само два но и три зеца. Наиме:

— Утицај на народ да напусти четнике, да престане да се колеба и да прелази у партизане;

— Утицај на партизане у погледу подизања њиховог поноса и борбености и

— Утицај на савезнике да сасвим напусте четнике и њихову владу и да признају наш Национални комитет као једину југословенску владу“.

Како је чланак, који је у току рата штампан као брошура, предугачак да уђе у овај дневник, то сам за дневник издвојио само један мали извод, у ствари закључак чланка.

ЧЕТНИЦИ И ПАРТИЗАНИ

Не пада снијег да помори свијет
Већ да свака звјерка сеој траг покаже

*) Радован Зоговић је био уредник „Нове Југославије“.

Четници су банда народних издајника. То је друштвени олош, разни шпекуланти и криминални типови, који су спремни да за свој лични интерес убију и свог рођеног оца; то су крвави агенти немачког поробљивачког фашизма, пси на ланцу судудог људождера Хитлера, који проповеда и спроводи морал цунгле: „Не штеди ближњег“, „Ја ослобођавам људе понижавајуће заблуде, која се зове савест“; четници су оруђе капитулантских избегличких клика, које све дубље западају у блато издаје само да одрже омрзнути реакционарни режим националног угњетавања и полицијског кундака. То су саможиви себичњаци, без поштења и карактера, чанколизи, који бестидно и безобзирно траже само личне користи; људи чије је начело: „Појем богу мојему за готове новце“. За такве продане душе велики грчки историчар Тукидид каже: „Не кудим пожуде оних који хоће да деспотују, колико ниски дух оних који су готови да робују“.

Партизани су народна гарда, која се бори за народне идеале. То су одважни заточници народне части, државне независности и социјалне правде, који су на непријатељска насиља и зверства смело одговорили јуначким отпором и одмаздом: „Крв за крв! Смрт за смрт!“ Они се херојски и беспоштедно боре за своју слободу, не чекајући да им је други извојује и на тањир донесе, јер то не би било ни часно ни поштено, а нити сигурно. Јер: „Слобода се не добија, него се осваја“. Партизани неће више стару, преживелу, реакционарну и диктаторску владавину, већ напредни режим равноправности, без хегемоније, корупције и протекције; где се свако награђује по својој способности, а свака способност по своме раду.

У партизанским редовима, односно у редовима Народноослободилачке војске и партизанских одреда налазе се најбољи синови српског, хрватског, словеначког и осталих народа Југославије, из свих народних слојева.

Сам народ овако упоређује четнике и партизана:

Четници су срамни издајници	-	Партизани	славни осветници.
Четници су гробари	народу	Партизани	борци за слободу.
Четници су црне кукавице		Партизани	наше узданице.
Четници су банде разбојника	-	Партизани	отаџбине дика.
Четници су хуље к'о усташе	-	Партизани	витезови наши.
Четници су немачки пандури	-	Партизани	народни бојури.
Четници су Дражина жгадија	-	Партизани	Титова армија.
Четници су сулуди мрачњаци	-	Партизани	свесни напредњаци.
Четницима нико се не јавља	-	Партизани	цео свет поздравља.
Четницима у торби је глава	-	Партизани	чека част и слава.

Ваздушни десант на Дрвар

Овај гангстерски напад Хитлер је смислио уочи савезничког отварања другог фронта, у пакленој намери да уништи Врховни штаб на челу са маршалом Титом и тиме обезглави и дезорганизује нашу НОВ која му већ три године потреса бедем европске тврђаве и наноси огромне губитке у људству и материјалу. Овај деликатан задатак поверен је „пустинском вуку“, генералу Ромелу који је зато дошао у Книн да из непосредне близине руководи извођењем операције.

За ваздушни десант припремљен је у највећој тајности 500. СС-падобрански батаљон, коме је било придодато 40 четника Драже Михаиловића, који су, поред прикупљања података за рачун Немаца, једним делом узели учешћа и у самом десанту.

Овај батаљон су сачињавали Немци из разних јединица, и то већином деградирани официри и подофицири и кажњени војници, тако да је

као целина представљао једну криминалну банду која је имала да се кроз ову гангстерску операцију откупи.

Људство је вежбано дуже времена у Краљеву на одређене циљеве под околностима сличним стварном десанту и није се знало где ће се овај вршити све до самог поласка на летиште. Непријатељ је претходно снимео Дрвар и на снимцима тачно уцртао места спуштања падобранаца, па је са тим и са фотографијом маршала Тита снабдео вође група и велики број војника.

Интересантно је да је на три дана пре десанта члан енглеске Војне мисије Вивиан запазио један немачки авион како дуго кружи изнад Дрвара, на висини око 600 м, а нити баца бомбе нити митраљира. Он је то протумачио да врши фотографско снимање пред неку већу операцију. Зато се мисија преместила на два-три километра одатле, на брег изнад села, и тако се спасла.

Батаљон је 24. маја био доведен на аеродроме код Бањалуке и Загреба, са којих је имао да полети при извршењу десанта. Добио је задатак да муњевитим дејством уништи Врховни штаб и зароби маршала Тита, зароби или уништи штабове јединица, политичка руководства и савезничке војне мисије у Дрвару и, уопште, „да поубија све што му падне под руку“.

Батаљон је био подељен у два таласа: један са једрилицама, а други са падобранцима.

Једрилицама су пребачене ове групе:

1. Група „Пантер“ — шест одељења, 110 људи — са задатком да заузме „Град“, место где се по њиховим обавештењима налази наш Врховни штаб на челу са маршалом Титом, и да организује одбрану „Града“;

2. Група „Штирмер“ — два одељења, 50 људи — да заузме „Москву“ (совјетску Војну мисију), на раскршћу путева, образујући фронт ка истоку;

3. Група „Драуфенгер“ — три одељења, 70 људи — заузима раскршће путева северозападно од „Западног крста“, брани заузето раскршће фронтом североисток-северозапад; врши борбено извиђање ка Млинском мосту и Млинској клисури, као и друмом ка северозападу;

4. Група „Грајфер“ — три одељења, 40 људи — заузима „Лондон“ (групу кућа где се налази енглеска Војна мисија), а по извршењу овог задатка надире заједно са групом „Бенаџер“ на Капелу;

5. Група „Брехер“ — четири одељења, 50 људи — заузима „Америку“ (групу кућа где се налази америчка Војна мисија), затим вис Паук и образује фронт ка северозападу;

6. Група „Бенаџер“ — 20 људи — заузима „Варшаву“, а потом се потчињава вођи групе „Грајфер“.

Други талас, који су сачињавали падобранци, био је формиран у три групе и то:

Падобранска група „Плави“ — 100 људи — заузима источни део Дрвара и по заузећу брани га заједно са групом „Зелени“;

Падобранска група „Зелени“ — 95 људи — заузима североисточни део Дрвара и „Моста на капији“ и са групом „Плави“ брани источни део Дрвара;

Падобранска група „Црвени“ — 85 људи — заузима „Гостионицу“ и служи као батаљонска резерва у рејону „Град“.

У даљем делу наређења дата је инструкција да се заробљеници по потреби вежу и у случају опасности стрелјају, а да се саслушања морају обавити безобзирним изнуђивањем и да се преко њих мора доћи до тачних података. У ту сврху били су придодати обавештајци и тумачи.

Десант је планиран баш на рођедан маршала Тита, 25. маја, а уочи овог дана другови из Врховног штаба, који је био смештен у пећини поред Дрвара, задржали су друга Маршала да не иде у свој стан у Вастасима, неколико километара од Дрвара, већ да преноћи у штапској пећини ради прославе његовог рођендана.

Рано изјутра 25. маја наишли су најпре немачки авиони који су у више таласа бомбардовали Дрвар. Затим је наишло 6 огромних авиона један за другим, из којих су се спуштали падобранци и, најзад, једрилице које су доносиле топове, муницију и појачање падобранцима. Једна једрилица се спустила поред саме зграде у којој је раније била енглеска Војна мисија, а једна се срушила на пољани испод пећине у којој је био Врховни штаб са другом Титом, и сва посада је изгинула.

По повратку из Војводине био сам се сместио код Економског одсека Врховног штаба у засеоку Прњавор, на супротној страни пећине. Када су изнад Прњавора наилазиле једрилице у ниском лету, гађао сам их из своје брзометке, до тренутка кад смо приметили падобранце у нашем правцу. Тада смо евакуисали насеље и уз оближњу страну изашли на брег праћени рафалима из немачких „шараца“. Одатле сам као на длану посматрао даље спуштање падобранаца и борбу која је вођена у Дрвару. Направио сам један снимак када немачки авиони при бомбардовању прелећу изнад Дрвара (сл. 191). Могао сам направити више, али ми је нестало филма.

Немци су се највише груписали на гробљу, на коме су организовали положај за борбу. А ту их је један бацач са брега изнад пећине тукао тако прецизно да је било милина гледати. Али сам се зато пренеразио кад сам угледао како фашистички крволоци воде читаву колону заробљеника и народа које су наговорили да довикују нашим борцима да не пуцају како их не би побили. После сам дознао да су позади гробља целу колону стрелјали. Вероватно је ту био Месни комитет КП и остали руководиоци разних организација у Дрвару, које сам ту скоро био посетио, као и шеф екипе за везу Врховног штаба радио-телеграфиста, мајор Вељко Драгићевић и његова другарица Зора, тај дивни пар у нашим партизанским редовима (сл. 193). Погинуо је и шеф Фото-секције Врховног штаба Шварц Барба. Он је био узео и неколико мојих филмова на развијање, који су са њим пропали. Погинуо је радио-телеграфиста Јозо Буторан и преводилац Александар Тепавчевић-„Енглец“.

Ми у Дрвару нисмо имали ниједну од борбених јединица. Знало се да непријатељ припрема и седму офанзиву, па су све трупе биле упућене на фронт, тако да су у почетку борбу примили само Пратећи батаљон Врховног штаба и Официрска школа која се налазила у селу Шиповљани јужно од Дрвара. А затим је стигла III бригада VI личке дивизије. Она је трчећи прошла поред мене и једва сам успео да укратко обавестим њеног команданта друга Шијана о ситуацији у Дрвару. Истина, Пратећи батаљон и Официрска школа успешно су одбијали Немце који су наваљивали на пећину (Врховни штаб), али да нису стигли храбри Личани ко зна шта би до краја било. А кад су ови извршили јуриш на ра-

Дружина партизанских и партизанских
 Драги Драгић 15778
 10 месеци одржавали су партизански радио у овом месту
 су неке тежакте и друге које ми саобраћамо
 боримо и раде. Уборили у своју думину, и парти-
 ских нападених у борби противу фронта партизана.
 Наша воља је све обрнуто као што је мачи, тако
 се бори и наша.
 У овоме вом прозимо велике опасности сва
 партизанске јединице, који нису караваније на
 велике поборе својим партизанским.
 1-5-1942
 Драги Драгић
 Партизански радио у овом месту

Факсимил писма Вељка Драгићевића (од 1. новембра 1942)

струшене падобранце, ови су одступили ка гробљу и ка пилани. Они су пре тога били заробили мајора Луку Стевића и америчког новинара Стојана Прибићевића које су хтели одмах да стрељају, на што се Стојан успротивио позивајући се на међународне уговоре, те су одустали од своје злочиначке намере и употребили их за ношење рањеника и муниције, али кад су Немци стругнули испред Личана, ови су сачekali ослободиоце. Том приликом је Прибићевић међу падобранцима запазио и неке четнике.

Борба у Дрвару вођена је цео дан. У време десанта Кардељ, Ранковић, Арсо и Кун били су у кућици поред реке, ниже пећине, где су ноћили и одмах су изашли у пећину. Кад су се после спустили у доњи део пећине ради изласка на брдо заклоњеним правцем, пала је испред њих мина, али срећом није експлодирала.

Из пећине су најпре изашли на брег Марко, Арсо, Жујовић и Титов пратилац Никица Прља. А нешто доцније пошли навише Тито, Кардељ и Кун, али су се услед јаког авионског бомбардовања морали вратити поново у пећину и тамо остати све до 11,30 часова, када су изашли заклоњеним правцем.

На стражарском месту пред Врховним штабом погинуо је Кардељев курир Владо, звани „Словенче“. Метак га је погодио у главу, па му је мозак цурио, али је још био жив. Никица га је, по наређењу старијих, усмртио једним метком из пиштоља да се не мучи и да не падне жив у руке непријатељу.

Немци нису успели у своме подухвату и падобрански батаљон је само једним малим делом спасла тенковска колона која је дошла од Петровца.

Наши губици су велики. Пратећи батаљон је имао око 60 бораца избачених из строја, а Официрска школа 7 мртвих и 13 рањених. А у свему је у Дрвару пало војника и цивила преко 400.

Ову немачку акцију карактерише масовна употреба авијације. Официри савезничке Војне мисије говорили су да за све време рата нису видели толико масовну и тако активну авијацију.

Немци су глупо извршили овај десант на сам Дрвар као малу котлину, а не и на околна узвишења и то нам је умногоме олакшало ситуацију.

И тако Немци нису успели да униште наше војно и политичко руководство, а нама је првима успело да тучемо хитлеровце у десантним операцијама.

25/26. маја. — Дрвар — Каменица.

Ово родно место опеване хероине Марије Бурсаћ целог дана је бомбардовано. Више кућа је погођено и жртава нането. Пошто нисам могао да пређем на супротну страну Дрвара и прикључим се Врховном штабу, заноћио сам у Каменици, с тим да сутрадан пођем у штаб VI личке дивизије који се налазио недалеко, у Коритима. Са мном је била само моја другарица Јошка и пратилац Крсто Кнежевић. И овог пута смо остали без коња који су се данас од великог бомбардовања поплашили и некуд побегли те их нисмо могли пронаћи.

Ујутру рано на брегу више села су се зачули неки пуцњи пушака. Претпостављали смо да су то партизани, али нас мештани упозорише да су то сигурно четници, па да пожуримо са евакуацијом села, кроз које ће они наићи на путу за Дрвар. Ми смо одмах пошли из села у коме смо замало заглавили.

26. маја. — Каменица — Корита (код VI личке дивизије).

У штабу VI личке дивизије били су: командант пуковник Ђоко Јованић, политички комесар потпуковник Драгослав Мутаповић, начелник штаба мајор Душан Дотлић, оперативни официр мајор Лаза Радаковић, као и лекари др Ернест Крезмир, хирург и др Алфред Штајнер. Штаб чини добар утисак, а нарочито командант као већ прослављени јунак.

Били смо лепо примљени и набавили су нам коње да не тапкамо пешке.

27. маја. — Корита — Ромић. Овде смо преданили.

27/28. маја. — Ромић — Речковац.

Услед дневног надлетања „штука“ и бомбардовања наших јединица, морали смо маршевати ноћу.

28. маја. — Речковац — Оташевац — Потоци (код Врховног штаба).

Уз пут сам нашао Титовог коња, који се звао „Мали“, којега сам познао и одвео му га. Друг Тито је најпре имао бедевију „Власту“, која је раније припадала бану Шубашићу; она је негде угинула, а „Мали“ је пређе припадао једном Муслиману из Шахбеговића.

Врховни штаб се налазио у планини Клековачи, на месту које се зове Потоци. Ту сам направио последњи Титов снимак у Босни. Налазили смо се у врло тешкој ситуацији, јер је ваздушни десант на Дрвар био почетак седме непријатељске офанзиве која се разгарала свуда унаоколо. На једном је дошао код мене Иван Милутиновић и запито ме шта мислим да би најбоље било предузети у овој прилици. Одговорио сам да Врховни штаб на овај начин, повлачећи се непрестано по горама, не може успешно руководити операцијама својих јединица широм Југославије, зато мислим да би најбоље било да се пребаци негде на потпуно слободни део наше територије.

Ова моја сугестија је усвојена. Друг Тито је преко савезничке Војне мисије уговорио да се за Врховни штаб из Барија упуте два авиона који

ће га са Купрешког поља пребацити у Бари, а оданде ће отићи на наше слободно острво Вис. И то је испало одлично решење, као што ће се видети из даљих догађаја.

29/30. маја. — Потоци — Шатор-планина.

30. маја — 1. јуна. — Шатор — Црна гора.

Ова два ноћна марша преко беспутних планина била су врло напорна.

1. јуна. — Црна гора — железничка станица Лисина.

Са Лисине смо мислили да идемо пругом шумске железнице до Виторога, али су је већ били заузели четници и морали смо се вратити.

1/2. јуна. — Лисина — Црна гора.

2. јуна. — Црна гора — Чардак.

Имали смо да пређемо преко наших познатих Млиништа, где су сада наваљивали Немци да нам на путу, који туда пролази од Гламоча за Јајце, пресеку покрет и доведу нас у тешку ситуацију. Наш покрет је штићено Коча са својим јединицама, али је непријатељски положај био тако близу да су мине немачких бацача летеле преко нас. На то сам ја приметно: „Шта ради овај Коча, хоће да пусти Немце да нас пресеку? То се Пеку не би десило.“ Друг Тито се осмехну и каже: „Неће ваљда ни Кочи“. И одиста је главнина наше колоне успела да пређе пут пре него су њиме наишли немачки тенкови, али је ипак један део остао да се доцније пребаца.

2/3. јуна. — Чардак — Виторог планина.

Наши савезници никада нам нису дотурали тако обилну помоћ као за време ове, седме офанзиве. Наше јединице на борбеним положајима примале су падобранима санитарски материјал, муницију и другу ратну опрему. А савезничка авијација је садејствовала непосредно у операцијама, митраљирала непријатељске колоне и бомбардовала непријатељске базе и упоришта. А што је најважније отерала је непријатељску авијацију и омогућила покрете и дању, без губитака од њеног бомбардовања.

Овде је извршена подела Врховног штаба на две групе за пут авионима са Купрешког поља у Италију. У групу бр. 1 су одређени друг Тито са главним сарадницима и савезничким војним мисијама, а у групу бр. 2 начелник Врховног штаба Арсо Јовановић, ја и особље. Групу бр. 2 сам успео да снимим. (Сл. 195)

3. јуна. — Виторог — Благај (Купрешко поље).

Када смо увече стигли на Купрешко поље које је, по договору, требало да послужи као аеродром за савезничке авионе, који ће доћи за нас, и на коме су гореле ватре за оријентацију пилотима, било је облачно, па смо се побојали да се авиони неће спустити.

И одиста су извесно време авиони кружили изнад нашег аеродрома, као да се кане да ли да се спусте или да се врате. Други би се сигурно вратили, али су ово били совјетски пилоти, који су наједанпут пробали густе облаке и атерирали на одређено место. То су били Витрук и Шорников.

3/4. јуна. — Благај — Бари (авионом).

Укрцали смо се по групама у два авиона типа „Дакота“ и за два-три сата лета стигли у Бари где смо се задржали три дана.

6/7. јуна. — Бари — острво Вис.

Превезли смо се на енглеском разарачу Њ. М. С. Блекмур којим је командовао поручник бојног брода Карсон. Он нам је на броду указао лепо

гостопримство и уједно приказао вежбу посаде у одбрани против немачких подморница: гађање из свију оруђа са осветљавањем, што је у мрачној ноћи било врло импресивно. А могло се и стварно наићи на немачке подморнице. У неко време, када смо већ спавали, наређено је да изађемо на палубу и да све буде у приправности — за сваки случај. То је било најугроженије место на путу за Вис.

Моја другарица Јошка морала је да остане у нашој бази у Барију, смештена у вили „Ла Вела“, у којој је било више другова и другарица. Она се тешко са тим мирила, али је тако морало да буде.

Отварање Другог фронта

Шестог јуна савезнички врховни штаб издао је ово историјско саопштење:

„Под командом генерала Ајзенхауера отпочела је морнарица, потпомогнута јаком авијацијом, са искрцавањем савезничких трупа, у уторак ујутро, на северној обали Француске“.

Слушајући то, помислило се у целом свету једно исто: „Најзад“. И тако је једва једном, са закашњењем од две године, отворен Други фронт искрцавањем савезничких трупа на сектору Авр — Шербур, и ударом на Хитлеров „непробојни атлантски зид“.

До сада, осим Црвене армије, која је избацила из строја скоро 8 милиона фашистичких војника и официра, једина савезничка војска на континенту Европе била је наша НОВЈ, под командом маршала Тита, која је својом борбом везивала 20—30 непријатељских дивизија.

Ова, у историји ратова највећа операција искрцавања имала је назив „операција Оверлорд“. За њено извођење именован је врховни штаб у који су ушли:

генерал Двајт Ајзенхауер, врховни командант;
сер Артур Тедер, заменик врховног команданта;
генерал сер Бернард Монтгомери, главни командант британских снага;
генерал Омар Н. Брэдли, главни командант америчких снага;
адмирал сер Бертрам Рамси, командант савезничке флоте;
сер Трафорд Ли-Малори, командант савезничког ваздухопловства и
генерал Валтер Бедел Смит, шеф штаба Врховне савезничке команде.

Припреме за десант вршене су врло брижљиво. Тако, на пример, америчким трупама био је уступљен већи део обале Девона у циљу извођења маневара и вежбања. Становници те области су исељени и територија је претворена у огледно бојиште.

Пре него су инвазионе трупе отпочеле искрцавање на северној француској обали, сваком војнику је предата узбудљива дневна заповест генерала Ајзенхауера која гласи:

„Ви се искрцавате на велику крсташку војну, за којом смо толико жудели. У вас су уперене очи целог света. Упоредо с тиме иду наде и молитве народа који воле слободу. Заједно са другим народима, браћом по оружју, на другим фронтима, ви ћете уништити немачку ратну машину, одстранити нацистичку тиранију, непријатеља потлачених народа и постићи сигурност у слободном свету. Ваша задаћа неће бити лака. Ваш непријатељ је добро увежбао, опремљен и окорео у бојевима. Борба ће бити огорчена. Али ово је 1944. година. Много тога се догодило од нацистичког тријумфа 1940—1941. године, Уједињени

народи су поразили Немце у отвореним борбама између човека и човека. Знатно су смањене непријатељске снаге у ваздуху и способност да воде рат на западу. Наши напори дали су нам огромну преоћ у оружју и муницији, ставили нам на располагање резерве људи извезбаних за борбу. Сада је на нас ред. Слободни народи целог света иду према победи. Имам поуздање у вашу оданост, дужност и вештину у борби. Ми нећемо друго него само потпуну победу. Добру срећу у борби. Молим да свемоћни Бог благослови овај велики и племенити подухват".

Данашње искрцавање на северној француској обали долази тачно после четири године од дана када су последње британске трупе евакуисале Денкерк и писале по зидовима: „Ми ћемо се вратити“.

Британско министарство за информације објављује занимљиве појединости форсираног искрцавања на француској обали са нарочитим освртом на улогу морнарице.

У овом искрцавању учествовало је око 4.000 бродова и више бродића и чамаца. Пред армадом је пловило око 200 британских и америчких хватача мина са свеукупном посадом од 10.000 официра и морнара. Око 2.800 тона жице са дужином од преко 100 км било је на овим чистачима мина; жицом су хватали мине и отварали пролаз осталим бродовима. Кроз те отворе, означене разнобојним заставицама, запловили су бродићи са морнарима, саперима и пешацима, по 35 људи на сваком бродићу. После њих пловиле су нешто веће лађе са пешадијом, а са њима посебно удешени чамци за искрцавање, са 25 људи. Око ових кружили су наоружани чамци као њихова заштита, са посадом од дванаест људи, а иза њих, опет, пловиле су посебне лађе са тенковима, топовима и осталом спремом.

Више од 50 врста лађа и лађица суделовало је у том великом поморском походу. При изради ових послужила су ранија искуства, нарочито она стечена приликом инвазије Сицилије прошле године. Армаду је чинило 60 одсто британских и 40 одсто америчких лађа. Све оне биле су сврстане, опремљене и снабдеване у британским лукама, а да готово месец дана немачки авиони — захваљујући будности савезничке авијације — нису могли дању да завире у те припреме које су трајале неколико месеци.

Према службеном извештају, око 11.000 авиона било је одређено да потпомаже стратегијско искрцавање на француску обалу. Након што је ова авијација недељама пре тога рушила мостове, разарала железничка чворишта, станице, аеродроме и разна друга постројења непријатеља у Француској и дуж читаве атлантске обале, сада је имала задатак да заштити само искрцавање. То јој је, према оцени меродавних кругова у Лондону, „тријумфално успело“.

Од сувоzemне војске у овој операцији учествују I америчка и II британска армија. Свега 2.870.000 војника, 12.837 авиона, 1.203 ратна и 4.126 десантних транспортних бродова.

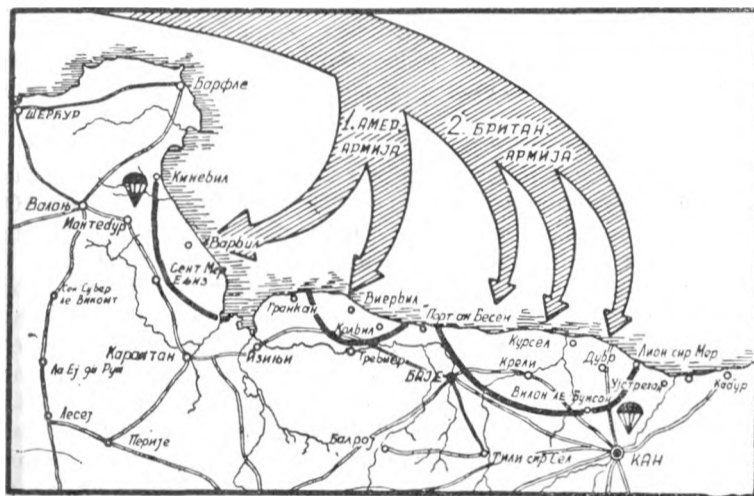
Против ових савезничких снага стајао је јако утврђени немачки „атлантски бедем“ и на њему 27 дивизија XV и VII немачке армије.

Узбуркано море и високи таласи знатно су отежавали искрцавање, али су савезничке трупе савладале немачки отпор и у току дана је успостављен мостобран према Кану и Баји. Тиме су савезници ступили на европски континент. Отворен је Други фронт.

За успешно извршење десанта савезника у Нормандији добро су послужили изуми, као што су вештачке луке („дудови“), тенкови-амфи-

бије, тенкови британске инжињерије и оклопно „млатило“ које је одлично послужило приликом чишћења минских поља на обали.

Приликом искрцавања на француској обали први пут су употребљене такозване ракетне лађе. Према опису британске обавештајне службе, оне се, снабдевене великом количином експлозива, упућују према непријатељској обали и ту тај експлозив избаце великом брзином. Страховита експлозија има, поред великог разорног дејства, и велики морални учинак на читаво једно подручје.

Искрцавање савезника — Други фронт

Отварањем Другог фронта Немачка је принуђена да води рат на два фронта, оно што је по Бизмарковом савету по сваку цену требало избећи. Али уображени немачки управљачи су мислили да ће у критичном моменту извршити одлучујући напад на савезничке трупе у Француској и бацити их у море. Међутим, немачка стратегијска резерва није могла да ступи у дејство, а ни Луфтвафе није могла да одигра своју улогу. Зато генерал Дитмар каже: „Виши официри још увек верују да је споразум у Техерацу само блеф. А сада је тај блеф стварност“.

Недостатак пешадије био је главни узрок пораза Немаца у Нормандији јер су они веровали да ће десант бити извршен у области Па де Калеа, због чега је XV немачка армија била задржана источно од Сене и није учествовала у критичној фази операције.

Маршал Стаљин је за успешан десант савезничких трупа у Нормандији рекао:

„Мора се признати да историја ратова не познаје сличног потхвата по ширини замисли, по грандиозности размера и мајсторству извођења. Историја ће забележити ову операцију као успех вишега реда“.

13. јуна. — Немци су упутили на Енглеску своје прве летеће бомбе — V-1 (Фау-1), назване „оружје одмазде“. То је, у ствари, мали авион без пилота којим се управља помоћу радија. Носи око 1.000 кг експлозива. Домет ове бомбе износи 200—300 километара. Креће се релативно

споро (око 300 км на сат), а за собом оставља светао траг, те ју је лако приметити, дати узбуну и ставити у дејство одбрану. Ове бомбе су пресретали енглески ловачки авиони и обарали пре него што би стигле до циља.

Оружје У-2 („стратегичка граната“) има све особине ракете велике брзине и домета. Ово представља тријумф науке, али уједно и неуспех с војничког гледишта, јер резултати нису били ни издалека у сразмери с оним што је у ову ствар уложено.

Немци су изградили и У-3, а то је торпедо са бацилима, али нису стигли да га употребе.

Ових дана завршена је седма немачка офанзива која је отпочела ваздушним десантом на Дрвар. Немци нису успели да униште наше војно и политичко руководство. Тако се овај њихов подухват претворио у велики војно-политички пораз Хитлера.

Водећи борбу против наше армије, Хитлер је говорио да води борбу против бандита. Али је нарочито у овој, седмој офанзиви себе демантовао. Применио је сва средства модерног ратовања: тенкове, авијацију, ваздушни десант, ангажовао велике снаге — осамнаест немачких дивизија, девет бугарских и све сателитске снаге, па је и поред тога и ова његова офанзива, која је обухватала целу нашу земљу, крахирала пред неодољивим отпором наших снага.

После ове офанзиве још више је порастао међународни углед наше борбе и схваћена права снага наше армије. Кроз ове тешке борбе наша армија ојачана је са 5 нових дивизија на важном српском оперативном подручју, а редови осталих јединица знатно су се попунили новим борцима.

АТЕНТАТ НА ХИТЛЕРА

Почетком месеца јуна 1944 г. дошло је до такозване „јункерске завере“ против Хитлера. Група официра, увиђајући кобне последице Хитлерове сумануте владавине, решила је да га се ослободи. Атенатат је извршио пуковник гроф Фон Штауфенберг, инвалид без десне руке, шеф штаба команде резервних трупа, 20. јуна. Тога дана у једној дрвеној бараци требало је да генерал Хојзингер одржи реферат о стању на Источном фронту, у присуству Хитлера.

Том приликом пуковник Штауфенберг дошао је на редовно извештавање Хитлеру. У његовој ташни, поред уобичајених докумената, налазила се и бомба са упаљачем на темпирање. Кад је ступио пред Хитлера, он је ставио ташну испред стола за којим ће да се држи конференција. То није било упадљиво, јер је затим стао „мирно“ и поздравно својом једном руком, па је било природно да мора претходно да негде стави ташну, као што није било сумњиво ни то што је, под изговором да мора још нешто да телефонира, брзим корацима изишао напоље.

Кад је мало затим одјекнула заглашна експлозија, цела барака је претворена у гомилу рушевина. Али они који су притрчали, могли су убрзо кроз дим и прашину да угледају Хитлера како се извлачи из групе мртвих и рањених. Неко је при седењу за столом случајно одгурнуо ташну подаље од Хитлера.

У тренутку експлозије Хитлер се био нагнуо изнад дебеле плоче стола, прекривене војним мапама, и остао је неповређен, тако да је само

■-Ј неколико фластера на лицу могао свечано да дочека Мусолинија, који је тог дана стигао пошто су раније немачки падобранци успели да га претму из руку италијанских партизана, да га одведе пред срушену бараку и да узвикне патетично: „Провиђење!“

У Берлину су биле спремне трупе да похapse Хитлерове министре и одштампан проглас народу, али је неуспех атентата пореметио све планове завереника, међу којима су били фелдмаршали Клуге и Ромел и генерал Бек (бивши начелник Генералштаба) који су извршили самоубиство. А Гестапо је отпочео да чисти армију. Због атентата је ликвидирано 4.980 лица, међу којима највише официра, а у војсци је уведен нацистички поздрав као обавеза.

У оеоцету Жена Глава остали смо само неколико дана, распоређени по кућама: Рибникар са својом другарицом Јаром, поп Влада, Коцбек, Бакарић и ја, па смо се преселили код Врховног штаба, који је био смештен у пећинама и под шаторима испод брда Хума. Добио сам место у шатору где су били Иво Рукавина, Павле Илић и Вјекослав Клишанић. Шатори су били велики, па је било довољно комоције.

Острво Вис је постало права Малта. Добро је брањено авијацијом, топовима и митраљезима, а има и војске доста: око 3.000 Енглеза и Американаца и наша XXVI дивизија. Командант XXVI дивизије био је Божо Божовић, пол. комесар Душан Кораћ, начелник штаба Анте Биочић. Команданти бригада: I бригада Богдан Ступар, XI бригада Марко Атлагић, XII бригада Борко Арсенић, XIII прекоморске бригада Богдан Вискић. Командант артиљерије на Вису био је Карел Левишник.

Секретар Котарског комитета КПХ Вељко Брајичић, а Округног комитета КПХ Јуре Франичевић-Плочар. Секретар Обласног комитета КПХ Вицко Крстуловић.

Командант места у Комижи био је Анте-Стипица Кларић, а политички комесар Петар Мишетић. Командант подручја Анте Војковић.

Споразум Тито — Шубашић на Вису

Шеф енглеске Војне мисије при Врховном штабу генерал Маклин добро је уочио и објективно обавестио своју владу о ситуацији на ратишту у Југославији. Видео је да тамо четници Драже Михаиловића отворено сарађују с Немцима и њиховим сателитима, док Народноослободилачка војска, под командом маршала Тита, формирана већ у бројне дивизије и корпусе, задаје непријатељу огромне губитке у људству и материјалу. Зато је настао преокрет у држању енглеске владе: да се убудуће ће помаже Дража Михаиловић и његови четници, већ маршал Тито и његови храбри партизани.

^ то време склопљен је споразум између СССР и Енглеске о подели интер^{сних} сфера на Балкану без знања заинтересованих држава. Споразум се састојао у томе да се Румунија и Бугарска препуштају Совјетском Савезу, Грчка Енглеској, а у Југославији да обе имају подељен утицај на принципу „ЈШу-6Иу“, тј. 50 :50 процената.

Уједно је донета споразумна одлука да се од Југословенске владе у Лондону и Националног комитета ослобођења Југославије образује заједничка влада у циљу обједињавања снага за ослободилачку борбу.

На основу те одлуке по Черчиловом савету је на челу Југословенске владе место Божидара Пурића дошао др Иван Шубашић, који ће по договору Черчила и Тита бити упућен на преговоре са Националним комитетом.

16. јуна. — Шубашић је стигао на Вис заједно са енглеским амбасадором код избегличке владе Стивенсоном или, како је Черчил јављао Титу: „Долази вам г. Стивенсон и у његовој пратњи г. Шубашић!” Он је примљен са постројеном четом у његову част, а од цесте стазом према седишту Националног комитета и Врховног штаба ја сам га допратио и у разговору нагласио да је свака политика која се не поклапа са тежњама и интересима народа погрешна и осуђена на неуспех, зато увек: с народом и за народ.

Преговори су вођени 16. јуна у седишту Врховног штаба у једној пећини испод брда Хума која је била адаптирана за официрску трпезарију. Недалеко одатле налазила се друга пећина у којој је био стан и радни кабинет маршала Тита, а чланови Врховног штаба и Национални комитет са персоналом били су смештени под великим шаторима.

Шубашић је као гост први добио реч. Полазећи са позиција одбране монархије и позивајући се на ваљаност Устава Краљевине Југославије од 1931. године, Шубашић је, величајући улогу династије као тобожњег заступника народних интереса, позвао НОВЈ да призна краља као врховног команданта и предложио да се формира заједничка команда југословенске војске за јединице изван отаџбине (којих није било више него неколико стотина војника) и НОВЈ у земљи.

У име НКОЈ-а први је говорио повереник за спољне послове др Јосип Смодлака. Он је оштро реаговао на тако надмено иступање Шубашића, који игнорише нашу трогодишњу херојску борбу, којом смо ослободили већи део своје земље и створили народну армију од 300.000 војника и народну власт на челу са НКОЈ, док су краљ и његова влада живели у избеглиштву и преко свог министра Драже Михаиловића сарађивали са окупатором. „И сад ви који немате ни народ, ни војску, ни територију, хтели бисте да диктирате услове за заједничку владу. На тој основи не може да се преговара” — завршио је јетко стари Смодлака.

Тако је почетак преговора Тито — Шубашић био врло хладан и опречан, као што показује приложена фотографија на којој се преговарачима очи „гдно сусретају” као Црногорцима и потурицама на преговорима у Шегошевом „Горском вијенцу”. (Сл. 198)

Међутим, у даљој дискусији дошло се до тога да је Шубашић признао НКОЈ као једину власт у Југославији, а нашу НОВ под командом маршала Тита као једину војску у земљи која води борбу за слободу. И постигнут је споразум да у Шубашићеву владу уђу Сретен Вукосављевић и Драго Марушић, али не као представници Националног комитета, већ као угледни и демократски настројени људи из народа.

Врховни командант маршал Тито је за свој рођендан 25. маја добио од Совјетског Савеза златом и дијамантима украшену сабљу са угравираним натписом на једном месту: „Маршалу Јосипу Брозу Титу на дан рођења од Президијума Врховног совјета СССР-а — 25. 5. 1944”. А дуж балчака наша борбена лозинка: „Смрт фашизму — Слобода народу”. Док су за време паузе у преговорима маршал Тито и др Шубашић са видним задовољством разгледали овај значајни и драгоцен дар, ја сам направио успео снимак. (Сл. 199)

Текст споразума између Националног комитета и владе др Шубашића, који је потписан на крају преговора, гласи:

1. Југословенска краљевска влада треба да буде образована од прогресивних и демократских елемената, који нису били компромитовани у току борбе народноослободилачког покрета. Задаћа владе треба да буде организација помоћи Народноослободилачкој војсци, а такође и свима онима који ће се убудуће с таквом истом одлучношћу борити против заједничког непријатеља наше домовине, с тим да све снаге буду уједињене у један народни фронт. Важна задаћа те владе јесте брига око снабдевања становништва Југославије и координација рада представништва у иностранству и рада у међународним комисијама о заштити наших народних права и Народноослободилачке војске у самој земљи.

2. Национални комитет ослобођења Југославије и Шубашићева Краљевска влада треба да одреде органе за сарадњу у борби против непријатеља и да помогну да се по могућству у што скоријој будућности образује јединствена државна влада.

3. Национални комитет ослобођења Југославије сматра да у садашње време није потребно покретати и заоштравати питање краља и монархије, пошто то питање не смета Националном комитету да сарађује са Шубашићевом владом, јер су се обе стране споразумеле да дефинитивну одлуку о државном уређењу донесе сам народ после ослобођења.

4. Влада Шубашића треба да изда декларацију у којој ће да Изјави:

а) Признање национално-демократских тековина народа Југославије у току три године борбе, којом је ударен темељ демократско-федеративној организацији наше народне породице и која је створила привремену управу земље на основу организације Антифашистичког већа и Националног комитета ослобођења Југославије као његовог извршног органа.

б) Одати пуно признање борећим се народним снагама, које су организоване у НОВ под командом маршала Тита, и осудити све издајце који су јавно или тајно сарађивали са непријатељем.

в) Позвати сав народ и све снаге које се боре да се уједине са Народноослободилачком војском у један јединствени фронт.

Маршал Тито као председник Националног комитета треба да објави своје стране изјаву о сарадњи са Шубашићевом владом и подвуче, да Национални комитет за време трајања рата неће постављати питање о дефинитивној државној организацији.

На ослобођеној територији Југославије, 16. јуна 1944. г.

Председник
Југословенске краљевске
влде
др Шубашић

Председник
Националног комитета ослобо-
ђења Југославије
маршал Тито

ИЗВОД ИЗ ДЕКЛАРАЦИЈЕ ДР ШУБАШИЋА

Краљевска влада признаје привремену управу, коју представљају АВНОЈ и Национални комитет, као потребу за одржање унутрашњег реда и мира и народне помоћи борцима НОВ, док се не образује јединствено представништво ЗЕМЉЕ.

Сва зла која је непријатељ учинио, сматрамо за тешке злочине који морају бити примерно кажњени. Све оне који су јавно или прикривено сарађивали са непријатељем осуђујемо, јер су учинили највећи злочин према народу. Они ће бити предани народном суду као издајници.

Краљевска влада позива све народе Југославије да се уједине у борби под вођством маршала Тита, да би се што брже извојевала победа и приступило мирном раду на обнови земље и да би се усредоточиле све снаге на изградњи унутрашњег мира у Федеративној Демократској Југославији, организованој слободном вољом југословенских народа.

ИЗВОД ИЗ ДЕКЛАРАЦИЈЕ МАРШАЛА ТИТА

Сврха споразума јесте: ојачати ослободилачке напоре народа Југославије у крвавом рату против окупатора и његових помагача, мобилисати у тој борби све који данас још стоје по страни, организовати највећу могућу материјалну помоћ нашим борцима на фронту и народу у позадини, онемогућити издајницима наших народа, као што је Дража Михаиловић, да покривају своја издајства ауторитетом легитимне владе, и коначно још чвршће повезати нашу ослободилачку борбу са општим савезничким фронтом против Хитлера, још више помоћи савезничке напоре за уништење тог највећег непријатеља човечанства.

У споразуму су заштићене све националне и демократске тековине које су наши народи извојевали у току своје више но трогодишње борбе против окупатора и његових помагача. У тим тековинама имају наши народи гаранцију да се ништа неће учинити против њихове воље. Споразум са председником владе у Лондону др Иваном Шубашићем дошао је управо као последица победа које су извојевали наши народи против окупатора и њихових помагача. Зато он представља један важан корак унапред ка коначној ликвидацији подле и злочначке уроте отворених и слабо замаскираних уротника од Недића и Павелића до Драже Михаиловића, који су примили оружје од окупатора да би се њиме борили против НОВ и народа.

На крају преговора и постигнутог споразума направио сам фотографски снимак Националног комитета заједно са др Шубашићем.

По повратку у Лондон Шубашић је образовао владу у овом саставу: др Иван Шубашић, министар-председник, министар иностраних послова и војске и морнарице; др Драго Марушић, министар саобраћаја и правде; др Јурај Шутеј, министар финансија и индустрије и трговине; др Саво Косановић, министар унутрашњих послова, социјалне политике и народног здравља; Сретен Вукосављевић, министар пољопривреде, снабдевања и исхране и шума и руда; др Изидор Цанкар, министар просвете и пошта, телеграфа и телефона.

Један званични савезнички представник рекао је да сада немачке подморнице успевају да потопе мање од 1 одсто од свих савезничких бродова који су упућени преко Атлантика. А Немци губе више од једне подморнице за сваки савезнички транспортни брод који потопе. Значи да су Немци и на мору крахирали.

У слободним часовима користили смо боравак на Вису за купање, пливање, ватерполо итд. у нашем слободном плавам Јадрану. Сви смо знали да пливамо осим друга Ивана Милутиновића, кога смо зато с правом дирали пребацујући му што није научно, а родио се и одрастао поред Зете и Мораче.*)

Око 23. јуна. — У Врховни штаб дошао је Блажо Јовановић — долетео авионом из Берана на Вис. Био је скоро у Лијевој Ријечи и каже да су моји тамо сви живи и здрави и да су се одлично држали. То ме много обрадовало. Радивоје ради у подручју, а једна од његових сестара (сигурно Јела) отишла је у неку бригаду. Рече да се одмах враћа у Црну Гору па да напишем писмо Војину и он ће га понети. Радо сам то учинио.

25. јуна. — Вис — Бишево — Вис.

Бишево је омање наше острво на Јадрану у близини Виса, чувено колико по добром грођу и вину, толико по Модрој шпиљи која је от-

*) То што није знао да плива стаће га, неколико месеци касније, живота. Јер да је знао пливати не би се утопио кад је лађа, којом се превозио из Баната у тек ослобођени Београд, наишла на мину и разбила се.

кривена и описана 1884. године. Кажу да у Европи постоји само једна пећина која по лепоти не заостаје за вишком Модром шпиљом, а то је Плава пећина на острву Капри код Напуља.

Улаз у Модру шпиљу је са морске стране и широк је свега 2,5 метра. У њу се може ући једино када је море мирно. Узаним и мрачним каналом стиже се до шпиље која је дуга око 30, широка 15 и висока 6 метара. На месту где се кроз подводни отвор, између 9 и 11 часова, пробијају сунчеви зраци, види се чудна и занимљива игра преламања светлости, ствара се цео спектар боја, од којих они који ту пливају добијају фантастичан изглед од прелива свих боја. Није чудо што је сваки посетилац Модре шпиље одушевљен њеном лепотом.

30. јуна. — Вис.

Уносим овде данашње радио-вести, према Билтену:

„Успјеси Црвене армије показују како се високо уздигла њена ратна вјештина, како се је усавршила тактика наших трупа, како је порасла њихова способност маневрисања и покретност. Љетња офанзива Црвене армије 1944. године карактеристична је баш по тим особинама.

Совјетски народ топло се радује свакој новој побједи своје рођене Црвене армије. Тријумфални московски поздрав одјекује читавом земљом. Поздрављајући своје борце народ их благосиља на нове ратне подвиге у име брзе и коначне побједи над непријатељем“.

РУЗВЕЛТОВЕ ПОВЕЉЕ СТАЉИНГРАДУ И ЛЕЊИНГРАДУ

Ванредни и опуномоћени амбасадор САД господин Хариман предао је 26. јуна у Кремљу предсједнику Совјета народних комесара Совјетског Савеза, другу Ј. В. Стаљину двије почасне повеље предсједника Рузвелта граду Стаљинграду и граду Лењинграду ради обиљежавања јуначке одбране тих градова. Повеље је господин Рузвелт потписао у име народа САД. Предаји почасних повеља присуствовао је народни комесар иностраних дјела Совјетског Савеза друг Молотов.

ПИСМО ПРЕДСЈЕДНИКА САД Г. ФРАНКЛИНА РУЗВЕЛТА ДРУГУ Ј. В. СТАЉИНУ.

Мој драги маршале Стаљине!

Шаљем Вам двије повеље за Стаљинград и Лењинград, градове који су побудили искрено усхићење америчких народа. Јуначко становништво ових градова и ратници који су их тако јуначки бранили надахнули су и одушевили народе САД и улили им жељу да се још више учврсти пријатељство наших двају народа. Стаљинград и Лењинград постали су симболи моћи, издржљивости и непоколебљивости коју су нам дали. Надам се да ћемо убудуће још успјешније тући наше заједничке непријатеље и да ће наши људи одржати и развијати узајамно пријатељство, које нам је донијело толико користи. Предајући ове повеље тим градовима сматрам за сретан случај да још једном изразим моје лично усхићење према њиховој храбрости и да изразим наду за скоро успјешно крунисање наших заједничких напора.

17. маја 1944.
Вашингтон

Искрено Ваш
Франклин Д. Рузвелт

ПОВЕЉА ГРАДУ СТАЉИНГРАДУ ОД ПРЕДСЈЕДНИКА САД Г. ФРАНКЛИНА РУЗВЕЛТА

У име народа САД предајем ову повељу граду Стаљинграду, да би се обиљежило наше усхићење према његовим личним браниоцима чија ће храброст, издржљивост и пожртвованост, коју су показали у тешким данима од 13. септембра 1942. до 31. јануара 1943. вјечно надахњивати срца свију слободољубиваца.

бивих људи. Њихова славна побједа зауставила је талас најезде и постала прекретницом у рату савезничких народа против сила агресије.

17. маја 1944.
Вашингтон

Франклин Д. Рузвелт

Сличну повељу г. Рузвелт упутио је и јуначким браниоцима Лењинграда.

ИЗЈАВА ДРУГА СТАЉИНА ПРИЛИКОМ ПРЕДАЈЕ ПОВЕЉЕ ПРЕДСЈЕДНИКА РУЗВЕЛТА

Примам повеље председника Рузвелта као симбол сложене сарадње између наших држава, која се остварује у име слободе наших народа и напретка човјечанства. Повеље ће бити предате представницима Лењинграда и Стаљинграда.

„Глас Уједињених народа“ ових дана пише:

„Иако на Западном фронту нема Југословена, они су ипак играли једну важну улогу у стварању Западног фронта. Велико савезничко искрцавање на француску обалу делимично је и југословенски успех. Немачка одбрана је слабија и данас у Француској има мање Немаца него што би било да су се Југословени покорили и брзке примили Хитлеров „нови поредак“. Југословени могу с правом да кажу да они суделују у савезничким успесима на Западном фронту“.

Ово је поштена и објективна оцена наше пожртвоване и херојске борбе против фашистичких освајача, борбе која је одиста крупан допринос у задобијању победе над фашистичким освајачима.

Крајем јуна. — Енглези су планирали извођење једног поморског гађања и позвали маршала Тита да са својим сарадницима присуствује тој вежби. Друг Маршал се одазвао па смо се одвезли на оближње острво Св. Андрија, одакле смо заједно са савезничким руководиоцима посматрали како морнари топовима са ратних бродова гађају једно пусто острвце које им је представљало непријатељску крстарицу. Најпре су мету гранатама ураклили, а онда је засули тачним погоцима. Тако је ово гађање било успешно и, нарочито за нас сувоземце, врло интересно. И овом приликом сам направио два фотографска снимка: један при поласку из Комиже, а други на Св. Андрији при посматрању гађања. (Сл. 203)

8. јула. — Московска „Правда“ пише да су совјетске трупе у својој снажној офанзиви у Белорусији ослободиле Борисов, Минск, Полоцк, Молодечно и преко 4.700 других настањених места; истиче велики значај ослобођења Минска, најважнијег стратегијског чвора немачке одбране у западном правцу; каже да рат корача даље на запад, тамо где је започео и где ће се завршити великом и страшном одмаздом.

Црвена армија је у току последњих дана опколила и уништила преко 200.000 немачких војника. Међу заробљеницима су и три немачка генерала. Дописник „Правде“ са фронта саопштио је и ово: „На путу напредовања Црвене армије, поред лешева немачких војника, разбијене и потпуно читаве немачке технике, тенкова, топова, минобацача и аутомобила, леже и хиљаде сандука са холандском чоколадом, данским млеком, француским коњаком, вреће са белоруским житом, вагони са официрским униформама. Све је то већ сада у дубокој позадини наших трупа, а по околним шумама лутају немачки војници или преобучени немачки потпуковници. Њих лови или, изгладнели, они сами излазе дижући у вис руке које дрхте“.

„Историја се понавља“. И овом приликом могу се применити речи маршала Кутузова које је изрекао посматрајући беду и пропаст француских војника при одступању из Русије 1812. године: „А најпоследње — ко их је шибао по ушима да нам долазе. Запамтиће Русију, мајку им њихову“.

Амерички лист „Њујорк хералд трибјун“ истиче да је победа Црвене армије у Белорусији једна од највећих победа у данашњој светској борби и да је то победа свих савезника.

Наша НОВ такође је последњих дана постигла значајне успехе.

У Босни и Херцеговини су ослобођени Дервента, Калиновик, Трново и Прозор. Непријатељ је претрпео тешке губитке. Заплењено је и много ратног материјала.

У Горском котару словеначке и хрватске јединице ослободиле су градић Босилево на граници Словеније и Хрватске. Убијено је 150 непријатељских војника и официра, заробљено 30 и заплењена извесна количина ратног материјала.

У Црној Гори и Санџаку иницијатива је у рукама наше војске.

У Србији јединице НОВ задобиле су нову победу на сектору Јабланице. Потучене бугарске трупе после тешких губитака су присиљене на повлачење.

У Хрватској и Словенији воде се борбе локалног карактера које су местимично врло жестоке.

Осим тога, настављају се напади на непријатељски саобраћај. Због акција наших јединица оштећене су железничке пруге Загреб — Карловац, Љубљана — Јесенице, Марибор — Љубљана — Крањ, Загреб — Љубљана, Велика Кикинда — Бечкерек. На многим пругама бачени су у зрак мостови и влакови који су превозили непријатељску војску и ратни материјал.

Савезничка авијација помаже акције наше војске бомбардујући непријатељска упоришта и саобраћај. Значајно је што се у овој авијацији налазе наши авијатичари који лете на авионима са ознаком наше петокраке звезде.

14. јула. — Позвао ме друг Маршал и наименовао за команданта Официрске школе, која има да се отвори овде на Вису, како за пешадију тако и за артиљерију, па и за тенкисте. Школа би трајала подуже, бар три Месеца, и остала би на Вису и пошто се Врховни штаб пребаци на копно.

Што се тиче комбинације за Војну мисију у Америци, то остаје, али ко зна, вели, када ће се то с Американцима уредити. А, међутим, треба да се ради.

Каже да сада могу своју другарицу Јошку довести из Барија на Вис. Она је тамо остављена само зато што се није знало какве су прилике за смештаци на Вису.

Одмах сам направно програм и план рада за Официрску школу и извршио остале припреме, али је сметње правио начелник штаба Арсо Јовановић, тако да је то одлагано све док је ослобођен Београд, у коме

сам отворио уместо официрске школе Војно училиште са преко 2.300 питомаца.

Негде у ово време дошао је на Вис, на повратку из Македоније, друг Темпо*).

Акције наших и савезничких снага са Виса

Ослобођењем скоро читавог нашег Приморја, од Трста до ушћа Бојане, после капитулације Италије, септембра 1943. године, наша партизанска морнарица знатно је појачана. Заплењено је или ослобођено неколико већих пароброда, као што су „Морава“, „Макарска“, „Галеб“, „Бакар“, „Ситница“, „Љубљана“ итд., затим око 200 моторних једрењака и рибарских лађа. Формиран је штаб морнарице и за команданта морнарице наименован Јосип Черни, за пол. комесара Милисав Раичевић, за зам. пол. комесара Иван Рандић. Задатак морнарице је био да, ослањајући се на VII корпус, обезбеђује острва, осигурава пловни пут и врши допремање материјала за нашу војску из луке Бари и превози наше трупе са копна на острва и обратно.

У току шесте непријатељске офанзиве, која је почела половином октобра 1943. године, Немци су, међутим, овладали великим делом нашег Приморја и свим острвима осим Виса, који је одржан помоћу савезничких поморских и ваздухопловних снага. И Вис је тако постао база поморских, ваздухопловних и сувоземних снага за операције у правцу далматинских острва и саме Далмације и за снабдевање наших јединица на обалном подручју од Горског котара до Дубровника.

Командант савезничке морнарице на Вису био је адмирал Морган Цијелс, а командант морнаричке пешадије генерал Том Черчил.

Енглези из своје морнаричке пешадије формирају нарочите одреде од по 500 добровољаца. Ови одреди називају се „командоси“ (јединица: СоттапсЈо). Они као и њихови официри су специјално извезбани за извршење тешких задатака, као што су изненадни продор у непријатељску позадину и удар на његове животне секторе, вршење саботаже, ликвидација непријатељских штабова. Тим акцијама они олакшавају операције главних снага. Командоси служе и као амфибијске јуришне јединице при десантима.

Савезнички командант Средоземља генерал Вилсон упутио је на Вис три одреда командоса (1.500 бораца). Међу њима је био и један стари адмирал, Валтер Кеван, који је пензионисан још 1931. године, али се сада уврстио у командосе. Овај „морски вук“ подвизима у борбама служи за пример својим млађим друговима. Друг Тито га је призивао и волео, а он је Тита просто обожавао.

Ови командоси су сарађивали са нашим јединицама на Вису при нападима на Немце ради ослобођења суседних острва. По оцени наших партизана то су били поуздани ратни другови и у свим акцијама су се показали као врло храбри и вешти борци.

*) ДРУга Светозара Вукмановића-Темпа је Врховни штаб упутио из Босне у Македонију и Албанију да тамо помогне организовање народноослободилачког рата. А колико је он тамо помогао и како је значајну улогу играо у нашем ослободилачком рату и револуцији уопште, може се судити по речима једног посланика Савезне скупштине из Македоније (нисам му име забележио) који ми је у разговору рекао дословно ово: „Нисмо се знали снаћи, а сметали су нам и бугараша. Али дође Темпо па организова и повуче са собом као магнет“. Ово је карактеристично за Темпову активност.

Средином јула направио сам снимак XII бригаде XXVI дивизије при поласку у акцију на неко од оближњих острва и смотре јединице командоса од стране адмирала Кевана. (Сл. 204 и 205)

Негде око 20. јула 1944. године савезничке јединице су имале неку смотру, на коју је позван друг маршал Тито, његови сарадници и совјетска Војна мисија. Савезничка војска је чинила леп утисак. На крају сам направио снимак наших и савезничких руководиоца на Вису. (Сл. 206)

21/22. јула. — Вис — Бари.

Пребацио сам се на једном енглеском авиону у Бари да отуд доведем на Вис своју другарицу Јошку. Нашао сам је у вили „Ла Вела“ у којој је тада било на краћем или дужем боравку више другова и другарица. Ту су били поп Влада Зечевић, Влада Рибникар, Едвард Коцбек, Фјодор Махин, Раде Прибићевић, Радован Лалић, Мијат Вулетић, Десанка Јовановић, Мурат Шахирагић, Зденка и др. Ту се више није гладовало, јер су нам савезници дотурали, као и на Вису, доста јела и пића.

Обишао сам 22. јула огромни савезнички аеродром, који сам и снимно. Али Енглези су ми одузели апарат и једва ми га вратили, разуме се пошто су филм из њега извадили.

24. јула. — Ишао сам у Гравину да обиђем наше рањенике у тамошњој болници. Њих су савезнички авиони у ову и друге болнице у последњем моменту стигли да пребаце из Горњих Брезана. Рањеници су удобно смештени и врло добро неговани.

Овде је била и наша Прва тенковска бригада, која је формирана баш у Гравини пре недељу дана, 16. јула 1944. године. Штаб бригаде сачињавају: командант потпуковник Војо Радић, политички комесар потпуковник Марко Вулетић, заменик команданта мајор Јосип Куштрим, заменик комесара мајор Радомир Ђурић, начелник штаба капетан Владо Секулић, оперативни официр Влајко Влајисављевић.

Посаду бригаде сачињавали су тенкисти из појединих мањих тенковских јединица наших корпуса, који су овамо пребачени, излечени рањеници и добровољци из прекоморских бригада.

Бригада је имала 56 тенкова „Стјуарт“, 24 оклопна аутомобила и неколико десетина осталих возила.

Пут од Барија до Гравине (70 км) и натраг био је врло пријатан, широком асфалтираном аутострадом, кроз питоме пределе који су обрађени марљиво као башта. Око виле „Ла Вела“ у Барију, која припада неком бујеру, видео сам огромне плантаже јужног воћа, на којима раде врло сиромашне породице, што сведочи да у Италији још влада средњовековни феудализам поред капитализма.

Ових дана су стигли овде, на повратку за Врховни штаб, Влатко Велебит и Милоје Милојевић, који су чланови наше Војне мисије код савезника. Они су своју улогу врло успешно обавили; нарочито се Велебит, који је био примљен код Черчила, показао као професионални дипломата.

При повратку за Вис направио сам код виле „Ла Вела“ снимак свога доброг ратног друга и пријатеља Фјодора Махина (сл. 210). Његову фотографију као успелу уносим у овај дневник.*)

*) Фјодод Махин је пореклом из козачке породице на Уралу. Био је генералштабни официр царске руске војске, широке културе, са знањем више страних језика. Учествовао је у првом светском рату, а по свршетку овог, емигрирао најпре у Јапан, затим у Фран-

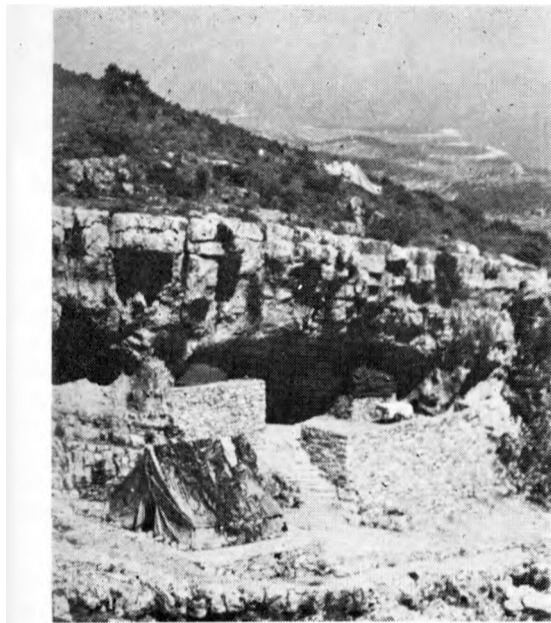
Сл. 210 — Генерал-лајтнант
Фјодор Махин (Бари, јула 1944)

Сл. 211 — Улаз у Плаву шиљу на острву
Бишеву (јула 1944)

Сл. 212 — У средини лево гене-
рал-мајор Гојко Николиш, начел-
ник санитета ВШ НОВЈ и пуков-
ник Антоније Казански, шеф сов-
јетске санитарске војне мисије
(Комижа, 27. августа 1944)

Сл. 213 — Титова пећина на Вису
(Вис, септембра 1944)

Сл. 214 — Припадници Ваздухопловства НОВ марљиво слушају предавање у једном британском центру за обуку ваздухопловаца у Италији

Сл. 215 — Ескадрила НОВ у британском ваздухопловству

Сл. 216 — Противавионски митраљез са посадом на осматрачници
Хуму (к. 583) (Вис, септембра 1944)

Сл. 217 — Маршал Тито врши смотру I. далматинске бригаде; лево од Маршала: Александар Ранковић, Божо Божовић и Саво Оровић (Вис, 12. септембра 1944)

Сл. 218 — Маршал Тито говори на прослави двогодишњице формирања I. далматинске ударне бригаде. „Ми туђе нећемо, али своје не дамо“ (Вис, 12. септембра 1944)

ПРИМИТЕ БОРБУ ЗА ЧАСТ СРПСКОГ НАРОДА

Д
Р
А
Ж
А
М
И
Х
А
И
Л
О
В
И
Ћ

П
У
Т
С
А
О
Б
О
Д
А

Сл. 219 — Главна снага „Југословенске војске у отаџбини“: Краљ Петар, Дража Михаиловић, четници и попови — заједно (снимци нађени у четничкој архиви у Аранђеловцу, новембоа.1944)

Сл. 220 — Одушевљени дочек слободе после четворогодишњег робовања. Париза под свирепим немачким окупаторима (на слици кличе једна припадница „Макија“)

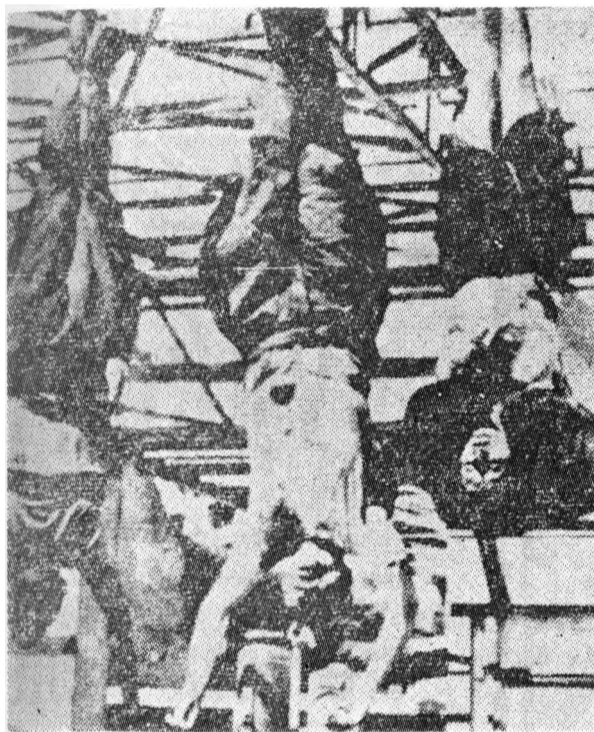
Сл. 221 — Срдачан дочек првог совјетског авијатичара у Србији (око 15. септембра 1944)

Сл. 222 — На полагању заклетве прве класе Војне академије; маршал Тито, Саво Оровић, Митар Бакић, др Рибар и Арсо Јовановић (Београд, 23. фебруара 1945)

Сл. 223 — Група делегата на Свесловенском сабору у Софији; с лева: др Јеврем Недељковић, Саво Оровић, Владимир Поповић (посланик у Софији), Милован Ђилас и генерал Гундоров (Софија, 4. марта 1945)

Сл. 224 — Бенито Мусолини и Клара Петаччи обешени за ноге у Милану; лево један од њихових пратилаца (Милано, 29, априла 1945)

Сл. 225 — Фелдмаршал Харолд Александер

25. јула. — Бари — Вис. Пошто овог дана није било путничког авиона за Вис, укрцао сам се са својом другарицом Јошком на један енглески бомбардер, чији нас је пилот примио да нас пребаци на острво Вис, куда је службено полазио. У бомбардеру, разуме се, нисмо имали фотеље за седење, но смо се како-тако сместили у његовом репу. Али пошто летење траје свега један сат, било би добро да није страховите хуке мотора, од које може да се оглуви.

Пре годину дана, на данашњи дан (25. јула 1943), срушио се као кула од карата фамозни фашистички режим у Италији. Нови премијер Бадолоњо отпочео је преговоре са савезницима о условима прекида рата. Мусолини је под јаком стражом и у апсолутној тајности одведен до масива Гранд Сасо. Место је било неприступачно, али је пуковник Ото Скорцени ипак успео да до њега дође. Он је по личном Хитлеровом наређењу са једном групом диверзаната атерирао близу хотела у коме се налазио фашистички диктатор, разоружао стражу и у једном малом авиону пребацио Дучеа код Фирера у Немачку, 12. септембра 1943. године.

По повратку из Барија настанили смо се у Комижи код породице Мардеших.

Комижа има око 3.000 становника, који се претежно баве риболовом, те снабдевају фабрику рибљих конзерви која се налази у самом месту. Комижа има добро пристаниште бродова, лепу плажу и стару општинску зграду сличну тврђавици.

Крајем јуна 1944. године у Врховни штаб на Вис дошли су на саветовање делегати из Македоније, Грчке и Албаније.

Из Македоније: Методије Андонов-Ченто, крчмар из Прилепа, председник Иницијативног одбора за сазив Антифашистичког већа Македоније; Киро Петрушев, штампарски радник из Бевђелије.

Из Грчке: Андреа Ђимас Василис, адвокат, делегат Политичког комитета народног ослобођења Грчке (ЕАМ).

Из Албаније: Нести Кернађи, студент из Корче и Алчи Конди, студент из Арђирокастра.

Састанак Тито—Черчил

Како енглеска влада није била задовољна споразумом између Тита и Шубашића на Вису, јер није образована јединствена југословенска влада, као што су у Лондону очекивали, то је још 15. јула упућен позив

цуску и Чехословачку и најзад се задржао у Југославији. Увек и свуда добар руски патриота и симпатизер совјетске власти, писао је чланке и књиге у прилог Совјетског Савеза.

У нашој Народноослободилачкој војсци Махин је учествовао од почетка до краја рата. Радио је у пропагандном одељењу Врховног штаба и сарађивао у разним партизанским листовима и часописима и припремао материјал за радио-станицу „Слободна Југославија“. Четници су га два пута заробили, али је оба пута успео да им побегне. За заслуге у рату добио је чин генерал-лајнанта и више одликовања.

После рата ишао је код својих у Русију, али га нико није познао сем његове жене („Јесилити, Фјодоре?“). Иначе је тамо био добро примљен, с обзиром на његово коректно и храбро држање, али се ипак вратио у Југославију. По повратку, једном приликом се обратио мени да му помогнем да пређе у наше држављанство — и то црногорско, на што сам му одговорио да ће се та његова жеља лако испунити. Али је убрзо умро, 3. јуна 1945. године, и врло свечано сахрањен.

маршалу Титу да посети Италију. У исто време тамо је упућен краљ Петар не би ли се посредовањем генерала Вилсона састао са маршалом Титом. Али је Национални комитет ослобођења Југославије одговорио да Врховни командант НОВ и председник НКОЈ не може нићи у посету команданту савезничког сектора (Вилсону), без званичног позива од стране владе.

О томе да се није дао навести на танак лед Тито је говорио: „Мој здрави загорски разум говорио ми је да не идем. Да сам отишао, морало би доћи до слома“.

Онда је Черчил одлучио да се са Титом састане лично приликом своје посете Италији, па је енглеска влада преко Вилсона позвала Тита да посети Италију. Позив је прихваћен и Тито је почетком августа пошао са својом малом пратњом са Виса.

6. августа. — Маршал Тито је стигао у Казерту и тамо се састао са генералом Вилсоном у његовом штабу.

7. августа. — Тито је посетио савезнички фронт код Боленског језера и том приликом се састао са командантом савезничких снага у Италији, генералом Александером.

8. августа. — На повратку са фронта Тито се задржао у Риму и разгледао његове знаменитости, у пратњи двојице партизана са машинкама. А кад је излазио из Колосеума, препознали су га неки Италијани, па су почели да машу рукама и да вичу: „Тито! Тито!“

12. августа. — Срели су се у Напуљу Тито и Черчил. Састанак је одржан у вили бивше енглеске краљице Викторије, „Ривалта“. Без утврђеног дневног реда, без посебних формалности, чак и без записничара, разговори су се водили у атмосфери срдачности и разумевања. Првом састанку присуствовао је само преводилац — другарица Олга Нинчић, ^{КОЈУ} је Черчил чудећи се запитао откуд зна тако савршено енглески језик. Она му је објаснила да је као кћи бившег министра иностраних послова Момчила Нинчића школована у Лондону.

Другом састанку су с југословенске стране присуствовали Владимир Велебит, др Шубашић, Сава Косановић и др. Черчил је хвалио нашу НОВ и жаљиво што је остарио те не може да скаче падобраном, иначе би дошао у Југославију да се бори у редовима јуначких партизана, на што му је Тито рекао: „Па ви сте послали свога сина Рандолфа!“

У току дводневних разговора Черчил је покушавао да придобије Тита за преговоре са Дражом Михаиловићем и за пријем краља Петра као борца у НОВЈ. Али је маршал Тито одлучно одбио и једно и друго, јер се мора покоравати одлукама Другог заседања АВНОЈ-а о забрани повратка у земљу краљу Петру, а народи Југославије ће после ослобођења слободном вољом одлучити о своме друштвеном и државном уређењу. Том приликом су прихваћене Черчилове препоруке да се што пре формира јединствена југословенска влада и испуне обавезе преузете споразумом на Вису.

Разговори у Напуљу значили су нашу значајну победу на међународном плану. Маршал Тито је показао велику дипломатску вештину у преговорима са искусним и даровитим државником као што је Черчил и није допустио да му овај краља Петра угура као „тројанског коња“ у редове НОВЈ.

Иначе, Тито и Черчил су после ових подужих и често опречних разговора остали врло добри пријатељи, што се види и из здравица које су на свечаном обеду један другом одржали.

ЗДРАВИЦА МАРШАЛА ТИТА

Господине председниче, осећам велику радост и особиту част што имам прилику да вас лично поздравим у име народа наше напаћене земље и у име наше Народноослободилачке војске. Сви ми гледамо у Вама не само великог енглеског државника који је знао да спасе своју земљу у тешким часовима, него и човека који с надљудском упорношћу и смелошћу води енглески народ ка победи. Наши народи кроз читаву борбу и у најтежим условима овога рата на страни својих савезника, Енглеске, Америке и Совјетског Савеза, дају све од себе за победу над непријатељем. Истовремено, наши народи желе да све до свршетка рата, као и у миру после њега, одрже чврсто савезништво са Енглеском, Америком и Совјетским Савезом; они желе да Југославија буде важан фактор у европској заједници народа.

Скоро три и по године наши народи воде врло тешку и непоштедну борбу против немачких и других окупатора, као и њихових слугу. Наш циљ је: ослобођење наше земље и стварање јаке Демократске Федеративне Југославије. Наша војска наставиће започету борбу до уништења последњег трага нацизма, а у складу са плановима наших великих савезника.

Овом приликом желим да Вам изразим захвалност за помоћ коју су наша Народноослободилачка војска и наши народи примили од Велике Британије. Захваљујем Вам за лично интересовање које сте показали у питању Југославије, као и за симпатије које сте више пута изразили према народноослободилачкој борби.

Надам се да ћете још много година управљати савезничком Енглеском на срећу и добро енглеског народа и на задовољство свих савезника.

Испијам ову чашу у Ваше здравље, господине председниче, и у здравље Његовог Величанства Ђорђа VI.

ЗДРАВИЦА Г. ЧЕРЧИЛА

Господе, особито сам срећан што могу да поздравим маршала Југославије, вођу југословенских народа у борби за ослобођење њихове земље. Ми правилно оцењујемо велике напоре и жртве, које су храбри борци југословенске Народноослободилачке војске дали у овом рату на страни савезника. Маршал Тито се показао не само као велики војсковођа, већ и као значајан државник који је огромно допринео уједињењу југословенских народа.

Тешку борбу, која је вођена без икакве помоћи и без средстава, можемо оценити нарочито ми Енглези, јер смо били у сличном положају после пада Француске 1941. године. Ми смо се онда потпуно осамљени супротставили далеко надмоћнијем непријатељу, решени да бранимо тековине цивилизације и наше демократије од нападача. Истичем да је Енглеска једина земља која учествује у овом рату а да није била прва нападнута од стране Немачке. Енглеска је ступила у рат да искупи реч дату Пољској. Она је заратила и узела на себе све тешкоће рата само да очува своју част. Она не води рат из себичних интереса, већ да покаже свету да појам чести још увек чврсто стоји. Када је Немачка вероломно напала Совјетски Савез 1941. године, ми смо добили првог великог савезника; а мучки напад Јапана на наше пријатеље САД донео нам је нашег другог моћног савезника. Тако је створена коалиција досад најјача на свету која ће сигурно извојевати победу.

Наша је жеља да се створи моћна и уједињена Југославија и верујемо да смо на најбољем путу да постигнемо свој циљ. Жалим што нису овде сада моји пријатељи, Рузвелт и маршал Стаљин, јер сам сигуран да би и они поздравили ово наше дело. Поново изражавам своје задовољство што сам се могао лично састати са маршалом Титом и стога вас позивам да кликнете са мном у здравље маршала Тита и Југославије.

Обе здравице су присутни топло поздравили, а целокупна савезничка штампа их у целини преноси са најповољнијим коментарима.

15. *августа.* — Седма америчка армија извршила је искрцавање на југу Француске, између Тулона и Нице. У саставу ове армије биле су знатне француске снаге, VI амерички корпус и британске падобранске јединице. Савезници су натерали Немце на одступање.

23. *августа.* — Ослобођен је главни град Француске, Париз. То је прва савезничка престоница на западу која је ослобођена после немачке катастрофе у Нормандији. Париз је сам савладао немачке посаде и са огромним одушевљењем дочекао своје ослобођење. То показује и слика Парижанке из редова „макија“ у којима је било више од 250.000 организованих бораца. (Сл. 220)

Данас је капитулирала Румунија која се од 1941. године налазила у рату на страни Немачке. За време рата Румунија је послала десет-петнаест својих дивизија на Источни фронт и оне су учествовале заједно са Немцима у освајању Одесе, Крима, у нападу на Стаљинград и у окупацији освојених руских и украјинских крајева.

27. *августа.* — Стигла је код нас совјетска Санитетска мисија, коју је предводио санитетски пуковник Антоније Казански. Мисија је са великом радошћу дочекана, као што показује слика у којој су се совјетске санитарке и наше партизанке одмах по искрцавању из брода помешале и изљубиле. (Сл. 207)

На броду, на коме смо били у друштву са совјетском Санитетском мисијом направио сам снимак друга Гојка Николиша и шефа мисије друга Антонија Казанског. (Сл. 212)

Једног дана у почетку септембра направио сам снимак Титове пећине на Вису. То је право орловско гнездо, тим више што се налази у стени званој Орловица испод виса Хума (к. 583). Маршал Тито је имао у унутрашњости пећине своју „спаваћу собу“, а у предсобљу радни „кабинет“ са столом и столицом. Испред пећине лево је шатор његових пратилаца, а десно шатори сарадника. Као што се види, сви шатори су добро маскирани, иако се немачки авиони откако смо дошли овамо никако не појављују. (Сл. 213)

Истовремено сам обишао осматрачницу на Хуму, где се налазио један наш противавионски митраљез који сам снимих заједно с посадом. (Сл. 216)

29. *августа.* — Пред долазак совјетских трупа избио је у Словачкој устанак против Немаца и квислиншке владе злогласног попа Тисоа. Све досад је у Словачкој било релативно мирно, а словачке трупе су учествовале у борбама на Источном фронту заједно с Немцима.

Овде, на Вису, налазе се две ескадриле „Спитфајера“ и „Харикена“; прве је командир Милета Протић, а друге Хинко Шоћ. Оне су у саставу савезничког „Балканског ваздухопловства“ које дејствује на територији Југославије, Албаније и Грчке. Наши пилоти су завршили пилотске курсеве у школама енглеског ваздухопловства у Италији. Носе енглеске униформе с титовком и петокраком звездом на глави. Тако исто је на њиховим авионима преко знака енглеског ваздухопловства утиснута наша црвена звезда. (Сл. 214 и 215)

Наши и други авиони „Балканског ваздухопловства“ нападају немачке возове и друмске транспорте, руше саобраћајне линије и тако спречавају бекство Немаца, који су се нашли у балканској клопци. Тако

исто помажу нашим трупима у операцијама. А један од њихових подвига јесте евакуација наших рањеника — њих око 1.000 једног дана — из Црне Горе у Италију на лечење, тако рећи испред носа немачких кољача. Командант ове авијације је ваздухопловни вицеадмирал Вилем Елиот.

5. *септембра*. — Совјетски Савез је објавио рат Бугарској. Молотов је том приликом казао ове одиста дипломатске речи: „Совјетски Савез, с којим је Бугарска у ратном стању већ више од три године, сматра да је такође од сада с Бугарском у ратном стању“.

6. *септембра*. — Трупe Црвене армије стигле су до југословенске границе код Турн-Северина.

Сазнајемо да је Похорски партизански одред у Словенији извршио један напад на Немце и ослободио 622 енглеска ратна заробљеника који су се налазили на раду на прузи између Марибора и Дравограда.

7. *септембра*. — Почела је рад комисија за одликовања, коју сачињавају Родољуб Чолаковић, Митар Бакић, Душан Кведер и ја.

9. *септембра*. — Бугарски народ, под вођством Отчественог фронта, свргао је издајничку владу Муравјева. Одмах је формирана влада Отчественог фронта која је објавила рат Немачкој.

Организација Отчественог фронта формирана је у Бугарској 17. јуна 1942. године на иницијативу великог бугарског револуционара Георгија Димитрова који се налази у емиграцији у Совјетском Савезу.

12. *септембра*. — Прва далматинска бригада је прославила двогодишњицу свога формирања.

На прославу је дошао врховни командант маршал Тито који је извршио смотру постројене бригаде. Ова, у многобројним борбама прослављена бригада остављала је одличан утисак и својим војничким држањем и наоружањем и оделом. То су већ били прекаљени ратници, који су своје наоружање и осталу опрему отели од непријатеља на бојном пољу. Детаљ смотре лепо се види на приложеној фотографији. (Сл. 217 и 218)

По завршеној смотри маршал Тито је одржао један врло леп и значајан говор који у краћем изводу гласи:

„Другови борци, официри, подофицири и политички комесари Прве далматинске бригаде и осталих јединица XXVI дивизије! Овај данашњи дан је дан рођења је^не од најбољих наших јединица — годишњица стварања славне Прве далматинске бригаде.

Прије него што наставим, одајмо пошту херојима који су дали своје животе у борби за слободу свога народа у Првој далматинској бригади.

Прва далматинска рађала се из малених партизанских одреда, који су имали смјелости да се дигну против мрског окупатора још првих дана окупације 1941. године. Славан је пут којим је прошла Прва далматинска бригада. Створена прије двије године из већ прекаљених партизанских одреда Далмације, она има иза себе сјајне војне подвиге. У многобројним бојевима дала је огромне жртве, дала је тако велике жртве да данас међу вама има врло мали број оних који су сачињавали вашу бригаду у вријеме њеног стварања. Борба код Ливна, борба код Јајца, борба у централној Босни и сјајан марш по највећој студени и снијегу долином Неретве, гдје се у четвртој непријатељској офанзиви развио један од најсјајнијих бојева у нашој ослободилачкој борби, борба за освајање силно утврђеног Прозора, да би се отворио пут и спасили наши рањеници; онда дуготрајна борба код Коњица, па борба на снијжном Прењу по највећој зими, без хране и топле одеће; борбе у Хечеговини и Цоној Гори, при разбијању одвратних народних издајника — четчика Драже Михаиловића — силно су очеличиле Прву далматинску бригаду која је стала у ред наших најбољих ударних пролетерских бригада ...

Прва далматинска бригада имала је велик значај за устанак народа Далмације. Својом борбом она је не само освјетлала лице слободарског народа из Далмације, него је била и пионир ослободилачке борбе Хрвата, јер су се баш синови Далмације први дигли у Хрватској и прва је Далмација дала своје најбоље синове на олтар слободе ...

Данас се приближава час када ће морати да се говори о границама наше земље. Ми нисмо о томе никада, у току читавог овог рата, говорили. Али ја о томе морам да кажем неколико ријечи. Наш народ се борио за своју слободу, за своју независност, за бољу и срећнију будућност, али он се бори и за ослобођење оне наше браће која су деценијама стењала под туђинским јармом. Овом борбом наша браћа у Истри, у Словеначком приморју, у Корушкој морају бити и биће ослобођена и живјеће слободна у својој домовини, са својом браћом. То је жеља свих нас, то је жеља и свих њих тамо. Ми туђе нећемо — но своје не дамо ...

Војничка пobjеда над немачким освајачем и његовим прирепцима биће брза. Али немојте мислити да ће фашизам тиме бити уништен. Биће потребна дуга и упорна борба са њим у многим земљама. Он је у цијелом свијету повезан и настојаће да се поново придигне, ако му се не зада потпуни смртни ударац. То је један од најважнијих задатака, и сваки народ који жели да спрјечи убудуће такве катастрофе какве смо доживјели у овом рату мора га извршити ...

Идемо у сусрет великим данима, великим данима слободе, али и великим данима нових напора, нове борбе у стварању наше нове Југославије. Ја сам увјерен да ће наши борци, борци Народноослободилачке војске и партизанских одреда, знати не само пobjедом докочати ову тешку борбу, него да ће знати и убудуће сачувати ове тековине, кадо им нико не би могао одузети оно што су сами извојевали.

Нека живи наша нова демократска федеративна и срећна Југославија!

Нека живе наши велики савезници Совјетски Савез, Енглеска и Америка!

Нека живи пobjедоносна, братска херојска Црвена армија која данас стоји на нашим границама!"

14. *септембра*. — Данас су се срели, код Клокошевца, делови совјетске 113. дивизије са деловима наше XXV дивизије. Негде у исто време спустио се и један совјетски авијатичар на нашу територију. Колико је одушевљење било код војске и код народа при сусрету са браћом из Совјетског Савеза показује приложена фотографија како српски сељаци носе руског авијатичара на својим раменима и рукама. (Сл. 221)

А ту радост још речитије изражава песма Бранка Ћопића „Ој, Соколе“:

Ој, соколе, мој соколе,
не слијећи ми под прозоре
са високе Грмеч горе,
не ломи ми вите гране
под прозором расцвјетане,
и не буди прије дана
мога сина Радована,
мога младог партизана,
синоћ ми је доходио,
а сјутра се у бој спрема.

Већ година трећа има,
он се свети душманима:
много пруте разорио,
и тврђаве сагорио,
и силнике оборио,
ал се није уморио.

Ој, соколе, мој соколе,
синоћ стиже син из горе,

поче са мном разговоре:
Пробуди ме рано мати,
сјутра морам путовати,
родне горе остављати.

Ој, старице, мајко мила,
када прве магле мину,
ти се погни на планину.
Па кад прву пјесму чујеш,
то ће проћи моја чета,
наше војске претходница:
сто момака нежењених,
крз гору ће процјевати,
препознаћеш свога сина
танко грло дјевојачко,
душа ће ти заиграти.

А кад другу пјесму чујеш,
то пролази наша војска,
партизанске дивизије,
пред сваком се барјак вије.

Тад расплети, стара мајко,
сиједу косу низ рамена,
спусти косу до кољена,
нека војску срећа прати,
нек се пути не заплићу.

А кад трећу пјесму чујеш,
из даљине са Истока,
то ће доћи руска војска,
три ће дана пролазити,
друмови ће пропјевати.

Тад се крени, стара мајко,
пођи стрмо низ планину,
од камена до камена,

бери смиље и ковиље
чим ћеш браћу заштити,
а у вране коњске гриве
плети ћуле и невене,
танке гране боснока.
Нека наша браћа виде:
то говори земља наша,
то мирише душа наша,
то брат брата дочекује.

Ој, соколе, мој соколе,
не слијећи ми под прозоре,
не буди ми прије дана
мога сина Радована.

15. септембра. — Делови Прве далматинске бригаде извршили су десант на острво Хвар, југоисточно од Богомље и наступајући ка истоку разбили Немце и ослободили Сучарај. После четвородневних борби, јединице I и XII бригаде XXVI дивизије ликвидирале су и последње непријатељско упориште на острву Брачу — Сумартин. Немци су имали велики број мртвих и рањених а заробљено је 590 хитлероваца.

Ослобођењем целог острва Брача добијен је полазни положај за ослобођење Далмације.

Како је Комисија за одликовања радила у граду Вису, а ја сам становао у Комижи, и како смо се редовно скупљали предвече, за мене су долазила кола да ме одвезу на састанак комисије. Међутим, 14. септембра нису ми из Врховног штаба послали кола, већ ми је преко телефона Кведер поручио да кола тражим од дотичне енглеске команде. После много изговарања и договарања послали су један цип којим сам пошао. Али на путу за Вис, близу аеродрома, цип се на једној окуци сурвао под пут, преврнуо и поклопио ме, а шофер је благовремено искочио. Срећом, тога момента наишли су однекуд неки наши другови те су ме извукли испод кола. Био сам осетно повређен по лицу, по левој руци и на леђима. Енглези су ми доносили понуде и распитивали се да ли ћу да их тужим, као да су се осећали криви. Одговорио сам им да је то обична саобраћајна несрећа, без тежих последица, па зато не кривим никога.

16. септембра. — Долазио је Иван Милутиновић да ме као озлеђеног посети и том приликом казао ми да је погинуо Милета Ђукић*) што ме је јако ожалостило.

17. септембра. — Јединице III дивизије ослободиле су Андријевицу у Црној Гори.

*) Потпуковник Милета Ђукић, начелних штаба XII војвођанског корпуса, приликом прикупљања одређених снага за ослобођење Београда, погинуо је код села Пецке, пресечен рафалом, из једне куће. Када је повео колону, после предаха, на коњу који се једва дао узјачати, Милета је добацио друговима у шали: „Већ ме бришите из списка живих!“ Сахрањен је на месту погибије, а доцније пренет у родно место Лијеву Ријеку (Црна Гора), у спомен-гробницу, заједно са својим братом Шћепаном Ђукићем, народним херојем. Имао је све услове за сјајну војничку каријеру.

Истог дана јединице 27. дивизије, после оштре двочасовне борбе, ослободиле су Тузлу, важан индустријски центар у Босни. Губици непријатеља били су: 150 мртвих и 500 заробљених.

У Србији је ослобођено Ваљево, а у Далмацији Пељешац.

19. септембра. — Долазио је Арсо Јовановић да ме посети. Каже да је Титу врло жао што су случајно пропустили да ме предложе за совјетско одликовање (Орден Суворова), али да ће то накнадно учинити. У исто време Арсо каже да ћемо ми из Врховног штаба (ја, Арсо, Милутин, Ђидо итд.) у следећој партији добити Орден црвене звезде I реда.*)

Радио Москва данас јавља да је маршал Тимошенко командовао операцијама у којима је уништено 15 немачких дивизија, између Кишејева и Јашија, од 20. августа до 1. септембра. За ту своју акцију маршал је одликован Орденом Суворова I реда, највећим совјетским одликовањем за команданте армија. Радио Москва је одала признање маршалу Тимошенку.

Ноћу 21/22. септембра. — Транспортним авионом Совјетског ратног ваздухопловства маршал Тито је отпутовао преко Румуније у Совјетски Савез. С Титом су пошли повереник за финансије НКОЈ Иван Милутиновић и секретар маршала Тита Митар Бакић.

Тито је стигао у Москву 23. септембра; сутрадан га је примио Стаљин. У Кремљу су вођени разговори о заједничким операцијама Црвене армије и наше НОВ у борби за ослобођење Београда и о помоћи Совјетског Савеза војсци и народу Југославије.

Национални комитет ослобођења Југославије и влада Совјетског Савеза споразумели су се да се Југославији на име материјалне помоћи испоручи 100 вагона животних намирница и комплет наоружање за 10 дивизија. На крају преговора дато је званично саопштење у коме се каже:

„Пре неколико дана Совјетска команда, имајући у виду интересе развијања борбених операција против немачких и мађарских трупа у Мађарској, обратила се Националном комитету ослобођења Југославије и Врховном штабу НОВ и ПОЈ с молбом да даду пристанак за привремену улазак совјетских трупа на југословенску територију која граничи с Мађарском. Совјетска команда саопштила је том приликом да ће совјетске трупе, пошто изврше своје оперативне задатке, бити повучене из Југославије.

Национални комитет и Врховни штаб Југославије пристали су да удовоље молби Совјетске команде. Совјетска команда је примила услов који је постављен с југословенске стране — да ће на територији Југославије, у области где ће се налазити јединице Црвене армије, деловати цивилна администрација Националног комитета ослобођења Југославије“.

Овде уносим наднадно пронађену наредбу Павла Ђуришића за мобилизацију четника, као још један пример четничке, злочиничке и глупе политике:

*) Негде у то време штампана је у Барију (Италија) моја брошура „Четници и партизани“. Ђидо ме је о томе обавестио са напоменом да ће већи број примерака брошуре бити послат у Србију, а један на адресу Милана Гавриловића, министра избегличке Југословенске владе у Лондону.

НАРЕДБА БР. 72

Команданта Југословенске војске у отаџбини за Црну Гору, Боку и Стари
Рас за 13. септембар 1944. године

I

Обзиром на предстојеће спољнополитичке догађаје, а на предлог Начелника штаба Врховне команде и Министра војске, морнарице и ваздухопловства армијског ђенерала Дража Михаиловића, Стр. Пов. Број 1254 од 5. септембра 1944. године, Врховни командант Њ. В. Краљ Петар II својим

у к а з о м

од 4. септембра 1944. године наредио је општу мобилизацију свих годишта од 17 до 55 година старости способних за борбу и рад у трупи. Ко се не одазове овом Указу, одговараће по одредбама Војно-кривичног законика за мобилно и ратно доба, а којим је одредбама предвиђена *смртна казна*.

II

Поред обвезника наведених у горњим границама старости, под општу мобилизацију спадају и сва остала лица испод и изнад означених годишта, без обзира на пол, а способни су за вршење службе у позадини. Тако исто општа мобилизација обухвата сва самоуправна, државна и приватна надлештва са њиховим особљем. Поред људства мобилишу се и сва превозна средства потребна јединицама војске.

III

На основу предњег Указа Њ. В. Краља Петра II и наређења Министра војске, морнарице и ваздухопловства Југословенске војске у отаџбини армијског ђенерала г. Дража Михаиловића

н а р е ђ у ј е м

да одређени органи за извршење мобилизације на подручној ми територији исту заврше до 20. септембра 1944. године у 9 часова, од ког времена ће следовати наређење за даљи рад.

Командант, потпуковник,
Пав. И. "Буришић

25. септембра. — Радио Београд у данашњој емисији доноси вест да је јуче говорио преко радија министар просвете Велибор Јонић, поводом говора краља Петра II. У свом говору министар Јонић је изјавио да се партизанска војска састоји од несрпских елемената и у великој већини од непријатеља Србије. „Један мали број Срба, због своје комунистичке идеологије, одрекао се својих сународника и пришао партизанским снагама. Ова војска жели да уништи српски народ да би модернизовала децу српског народа... Због тога су англо-америчке намере да дозволи народу слободан избор владе илузорне. Одлука се мора спровести сада, јер касније... Зато се сви Срби морају ујединити у један јединствени фронт. Они ће или победити, или проживети још једну косовску битку”.

Јонић је преклињао краља да престане позивати Србе да приступе партизанима, јер се они не могу томе одазвати. „Срби умиру у борби као што су увек радили. Легенда каже да краљ учествује у судбини свог народа. Краљево присуство даће снагу националном покрету, ублажиће трагичну страну легенде, допринеће победи“. Он је затим молио краља да се врати јер, ако дође, неће бити само краљ, већ и спасац свога народа.

Овај Јонићев апел уследио је сигурно поводом декларације коју је краљ Петар дао још 1. јуна када је др Шубашић именован за председника Краљевске владе, с тим да склопи споразум с маршалом Титом за обједињавање свих снага у Југославији за ослободилачку борбу.

Ево те декларације:

„У овом судбоносном часу историје наше отаџбине са све већим дивљењем пратим херојске подвиге оних људи и жена који се боре и који одбијају да сарађују са непријатељем и његовим помагачима, а да се помире са поробљавањем наше љубљене отаџбине, те који су се удружили да би се одупрли и борили против немачког завојевача, кадгод и гледод то буде могуће. Али ако њихов хероизам и пожртвованост имају да донесу пуне плодове, онда је важно да међу свима нама, који смо се посветили светој дужности ослобођења, буде јединства.

Ја због тога позивам сав мој народ да остави по страни све опреке и да одложи сва унутрашња политичка питања до после ослобођења земље, када ће имати могућности да изрази своју вољу у погледу унутрашњег уређења државе, у којој жели да убудуће живи. У томе, као и у свему осталом, ја се стављам свом народу на расположење.

Да нико не би могао посумњати у искреност мојих жеља и мојих нада, ја сам одлучио да образујем нову владу, која ће, бранећи колико је то год могуће права и интересе свих мојих народа, без обзира на политичке погледе, посветити се узвишеном циљу сарадње са свим оним елементима у нашој земљи који се активно боре против непријатеља.

Ја сам поверио дру Ивану Шубашићу, бану Хрватске, задатак да води ту владу. Она ће, међутим, моћи да изврши свој задатак у потпуности једино у сарадњи, те уз помоћ и подршку свих елемената отпора у Југославији. Ја сам због тога упутио Бана Хрватске да успостави додир са свим тим елементима, пре него се одлучи на коначни састав владе.

Ма какве биле наше политичке тежње, и ма какве ми наде имали у погледу будућности наше земље, ми смо најпре и надасве Југословени, и наша је прва дужност према нашој земљи и њеном ослобођењу од завојевача. Тој племенитој сврси посвећујемо се поновно ја сам и моја влада“.

1. *октобра*. — Из Варшаве генерал Бор-Комаровски, командант свих пољских оружаних снага, објавио је у свом саопштењу да су Немци поново освојили предграђе Варшаве Мокатов. Борба у Варшави траје већ два месеца. Положај становништва у Варшави је врло тежак. Исцрпљене су све резерве хране и осећа се велика несташница воде. Совјетски авијатичари који су летели над Варшавом причају да се читав град налази у рушевинама и да је једнак Стаљинграду. Совјетске трупе напредују источно од Кенигсберга.

Радио Бари о италијанском фронту саопштава да су трупе Пете армије заузеле стратешке тачке око Болоње, а трупе Осме армије на јадранском сектору напредовале су даље од Риминија и на широком фронту дошле на реку Пјумићино.

Француске власти откривају свакодневно нове доказе о окупностима које су Немци починили пре него што су се повукли. Службени извештај наводи да је на подручју Тулузе откривен велики број немачких злочина које су они вршили због све веће активности француских патриота. Они

су палили, затварали, мучили и стрљали. Откривен је гроб у којем су нађени лешеве 60 људи живих закопаних.

„Слободна Југославија“ данас јавља (према Билтену радио-вести):

Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије објавио је следећи ратни извештај:

У Санаку, развијајући офанзивне операције, наше јединице ослободиле су целу лимску долину и заузеле вароши Пријепље, Прибој и Рудо. Истребљено је преко 350 непријатељских војника. Настављају се офанзивне операције према Пљевљима. Град је опкољен са свих страна.

У западној Србији, настављајући своју офанзиву, наше јединице очистиле су Мачву и заузеле место Мишар код Шапца. Непријатељ довлачи јака појачања и мобилише све цивилно становништво у Шапцу за копање ровова и утврда око града.

У Шумадији наше јединице настављају ширу делатност и гоне непријатеља и при том су уништиле 3 тенка, 25 моторизираних возила и истребиле 150 непријатељских војника.

На сектору Расине разбијено је десно крило непријатељске групаије које је покушало да пређе Расину с југа.

На сектору Лесковац — Ниш уништена су 4 тенка, 11 камиона и убијено 95 Немаца.

На сектору Власотинце у вишедневним борбама наше јединице овладале су положајима око града и продрле у само Власотинце где воде жестоке борбе с Немцима.

На сектору Прешево — Враће наше јединице потукле су непријатељске трупе и заузеле град Милановац.

У источној Босни наше јединице очистиле су Мајевицу и заузеле једно непријатељско упориште.

У Херцеговини на сектору Требиње — Билећа настављају се жестоке борбе с Немцима и четницима.

У Далмацији наше јединице гоне непријатеља из цетинске долине и продрле су у предграђе Дрниша. Све везе Дрниша са Приморјем и Сињем прекинуте су. У северозападној Далмацији наше јединице опколиле су Задар са копна.

У Славонији, на сектору Вировитица — Чађевица убијено је 159 усташа. Наше јединице избиле су на мађарску границу у ширини од 40 км. Убиле су 330, а заробиле 137 усташа. Велики део усташа удавио се у Драви. Заплењен је велики плен, између осталог 4 тона.

На сектору Сисак — Костајница настављају се жестоке борбе. Између Суње и Костајнице разбијене су непријатељске јединице. Наше јединице овладале су железничком пругом у дужини од 20 км.

У Словенији, железничка пруга Цеље — Дравоград — Целовец порушена је на више места. Бачен је у ваздух један воз.

Совјетски информациони биро јавља да су трупе Црвене армије форсирале Дунав код Турн-Северина и ступиле на нашу територију. После првих сукоба с Немцима који су одбачени натраг, совјетске трупе заузеле су Неготин, Кладово, Брзу Паланку, Милутиновац, Вел. Каменицу, Мироч, Радујевац и низ других места.

Данас преко радија сазнајемо да је вашингтонски хроничар у листу „Њујорк тајмс“ од 24. септембра писао да је председник Рузвелт спремно врло „тежак“ поступак према пораженој Немачкој. Он тврди да је Рузвелт свој план замислио тако да неће бити никакве двосмислености. У извештају се даље каже да се Рузвелт већ једном приликом изразио да је потпуно неисправан предлог неких људи да се покуша с обновом Немачке као што се то намерава учинити с Белгијом и Холандијом. Поменути хроничар на крају каже како Рузвелт сматра да према Немачкој треба тако поступити да цео немачки народ схвати да је поражен и да

му никада више не падне на ум да понови свој наказни злочин према човечанству.

Председништво АВНОЈ-а одликовало је Орденом братства и јединства за заслуге у народноослободилачком рату народа Југославије наше истакнуте исељенике у САД: књижевника Луиса Адамича, свештеника Војислава Гаћиновића и музичара Златка Балоковића.

5. *октобра.* — Маршал Тито је потписао уговор са владом Отачественог фронта Бугарске о заједничкој борби против немачких окупатора.

Јединице VI корпуса, после 40 часова огорчених борби, ослободиле су Вировитицу и потпуно ликвидирале посаду у њој. Убијено је 790, а заробљено 220 непријатељских војника. Заплењено је 5 брдских топова, 9 минобацача, 29 митраљеза, 4 противавионска топа, 602 пушке, 110 хиљада метака и већа количина артиљеријске муниције.

11. *октобра.* — Четнички лист „Ловћен“ донео је на првој страни крупним словима овај извештај:

„ВИСОКО ОДЛИКОВАЊЕ
потпуковника Павла И. Ђуришића

Четнички командант г. Павле Ђуришић којег је ђенерал Недић недавно промакнуо у чин потпуковника и повјерио му дужност помоћника команданта Добровољачког корпуса, добио је од стране Врховне команде немачких оружаних снага нарочито признање за своје војничке врлине, те је одликован од Фирера Орденом жељезног крста“.

Овога обер-издајника одликовала је и емигрантска влада Карађорђевог звездом зато што верно служи све непријатеље свога народа, почев од Драже и Недића до Мусолинија и Хитлера!

15. *октобра.* — Комижа — вишки аеродром — Бари, авионом. НКОЈ и Врховни штаб враћају се са Виса на копно — у ослобођени део Србије.

15/16. *октобра.* — Бари — Ваљево, авионом.

17. *октобра.* — Ваљево — Аранђеловац, возом.

20. *октобра.* — Ослобођен је Београд.

У операцијама за ослобођење Београда учествовале су две армијске групе НОВЈ. Прва група у чијем су саставу били I пролетерски и XII корпус, под командом генерал-лајтнанта Пека Дапчевића, имала је задатак да директно напада на Београд. Друга група, XIII и XIV корпус, под командом генерал-лајтнанта Коче Поповића, имала је задатак да затвори долину Мораве како би спречила повлачење Немаца из Грчке у правцу Београда и да прихвати снаге Црвене армије из Бугарске и Румуније ради организовања заједничког дејства.

У београдској операцији учествовале су и совјетске снаге под командом генерала Жданова: IV оклопни корпус и јединице 68. корпуса. Главни задатак совјетских јединица био је обезбеђење јужног бока главнине совјетских снага које су надирале кроз Румунију и Мађарску. Извршавајући тај задатак оне су уједно знатно помогле снагама наше Армије у ослобођењу Београда. По својој брзини, енергији и смелости, продор совјетског мотомеханизованог корпуса, под командом одважног генерала Жданова, у Београд представља редак пример у историји ратова. Овај корпус се пробио веома тешким тереном, правцем: Видин — Жагубица

— Паланка — Младеновац — Београд, остављајући на својим боковима и у позадини јаке немачке снаге. Муњевитим продором он је потпуно дезорганизовао непријатељску одбрану на правцу наступања, а затим садејствовао с нашим снагама приликом ослобођења Београда.

Немачке снаге, груписане у армијску групу „Фелхер“, имале су задатак да помогну извлачење групе армија „Е“ из Грчке и да до доласка тих снага по сваку цену задрже Београд.

Београдска операција имала је три етапе. Прва етапа почела је 11. октобра, а завршила се избијањем јединица НОВЈ и јединица Црвене армије на одбрамбене положаје Немаца на периферији Београда; друга етапа — од 14. до 18. октобра, у којој су разбијене немачке снаге из Смедерева и отпочеле борбе у граду; и трећа етапа — од 18. до 22. октобра, у којој је завршено разбијање непријатељских снага код Авале и ослобођени Београд и Земун.

У току прве етапе пешадијске дивизије Прве армијске групе у снажном налету избиле су за свега четири дана борби са полазних положаја Обреновац — Младеновац на главне положаје немачке одбране истовремено са совјетским моторизованим јединицама. Оне су створиле пространу слободну територију и тиме истовремено спречиле благовремено пристизање немачких појачања из Смедерева у Београд, а то је у даљим операцијама имало ванредно велики значај.

По наредби штаба Прве армијске групе отпочео је 14. октобра напад са четири колоне наших снага на град. У току уличних борби немачке снаге из Смедерева покушале су да се пробију у Београд ради појачања одбране. У оштрим борбама наше јединице су одбиле и великим делом уништиле немачка појачања.

Уличне борбе су биле веома жестоке и кржаве. У појединим деловима града вођене су борбе за сваку кућу и за сваки спрат, при чему су борци наших бригада и дивизија показали ванредно пожртвовање и храброст. Наше пешадијске јединице, подржаване неодољивим еланом совјетске моторизације, упорно су ломиле отпор Немаца, освајајући улицу по улицу. При томе су им велику помоћ пружили грађани Београда, који су се наоружавали и под борбом прикључивали борбеним јединицама.

Преко три хиљаде Београђана, нарочито радника, узело је активног учешћа у борбама и помагало борцима у преношењу рањеника, разоружавању Немаца и извршавању разних других задатака.

Последње борбе у граду завршене су 20. октобра ујутро ликвидацијом немачке одбране на Калемегдану и Савском мосту.

Ослобођење главног града Југославије Београда, које је имало ванредно велики политички и војни значај, поздравили су са неописивим одушевљењем Београђани, борци наше НОВ и сви наши народи. Оно је дало још већи подстрек напорима за коначно ослобођење целе земље.

У борбама за ослобођење Београда погинула су 2.953 борца из јединица НОВ и 976 бораца из јединица Црвене армије. На Гробљу ослободилаца Београда сахрањено је 1.395 бораца НОВЈ и 808 бораца Црвене армије.

У заповести маршала Тита од 20. октобра каже се:

„Ова велика побједа над највећим непријатељем наших народа, немачким окупатором, нарочито је значајна по томе што су у борби за осло-

бођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шумадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе, синови бијелог Загреба и Хрватског загорја, синови кршине Лике, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније ..

Истог дана кад је ослобођен Београд, 20. октобра, погинуо је командант VIII корпуса генерал-мајор Владо Ћетковић, поручник из шпанског рата. Погинуо је несрећним случајем у авиону, којим је из Хрватске ишао службеним послом и сусрео се са једним енглеским авионом, чији авијатичар је затражио знаке распознавања и пошто их није добио (јер их Владо није имао) мислио је да је авион непријатељски, па је отворио на њега ватру и оборио га. То је био тежак губитак за НОВ, јер је генерал Ћетковић важио за једног од наших врних војних руководиоца.

23. октобра. — Утопио се у Дунаву Иван Милутиновић, члан Политбироа ЦК КПЈ. Он је ишао у Румунију, на састанак са совјетским штабовима. И отуд пожурио да што пре дође у ослобођени Београд и извести друга Тита о разговорима са совјетским командантима.

У Панчеву је зауставио шлеп „Костолац 14“ и, упркос упозорења пристанишних радника на опасност од подводних мина, жури према Београду. Увече (23. октобра) одјекнула је експлозија немачке пловачке мине и разбила шлеп. Са даском у рукама Иван се бацио у воду. Чуо се глас: „Другови, ја не знам да пливам“. Међутим, по мраку се спасавао како је ко знао, а Ивана је смрт задесила кад јој се најмање надао. Радио Београд је јавио о несрећи, а јединице ЈНА са искусним рибарима непрестано низ Дунав трагају за телом генерал-лајтнанта Ивана Милутиновића, великог револуционара, високог руководиоца у НОР и несудбеног великог државника нове Југославије.

26. октобра. — Аранђеловац — Топола — Аранђеловац. Мене и моју другарицу Јошку одвезао колима пуковник Керековић у Тополу. Обишли смо цркву, касарну и врло леп споменик Карађорђу, затим задужбину краља Петра на Опленцу. То је споља једна од најимпозантнијих, а изнутра лепша од свих српских цркава, јер је у њој концентрисана уметност из свих наших средњовековних манастира.

Обишли смо виноград краља Александра, читавих 20 хектара, као и његов подрум са десетинама огромних бачава вина и ракије. Чудили смо се зашто се краљ бавио производњом и трговином алкохолних пића.

Док смо боравили у Аранђеловцу, нашао сам у кући где смо становали једну серију четничких фотографија, од којих сам три најкарактеристичније сачувао за свој ратни дневник. Овде их прилажем без коментара. (Сл. 219)

27. октобра. — Аранђеловац — Београд.

На прилазима Авали још је било много закопаных немачких војника из оне јединице која је, наступајући од Смедерева, хтела да притекне у помоћ Немцима у Београду, па је ту до ногу потучена. И овде су ми долазиле на ум Кутузовљеве речи: „А најпосле — ко их је шибало по ушима да нам долазе!“

После подне у 14 часова извршен је реви трупа (око 10 хиљада добро наоружаних бораца) на Бањици. Присутствовали су и чланови савезничких војних мисија. Маршал Тито је одржао говор у коме је, између осталог, рекао:

„Београд, наш главни град Југославије, тек од сада заиста постаје град свих Југословена, град који ће вољети сви народи Југославије, град за који су проливали крв сви синови Југославије. Одавде, из Београда, треба да зраче оне идеје водиле које су нас носиле кроз ове тешке године — идеје братства и јединства и идеја велике и срећније Југославије”.

Затим је извршен врло успео парадни марш. Филмски репортери су све снимили.

28. *октобра*. — Маршал Тито је приредио вечеру у Белом двору, на коју су били позвани совјетски и наши команданти и стране војне мисије.

Тамо сам дошао пре страних гостију и при поздраву са другом Маршалом рекох му у знак саучешћа неколико пригодних речи о томе како нас задеси велика несрећа те изгубисмо Ивана. А он ми на то тронутим гласом одговори: „Не питај, не прође ни пет минута а да са ужасом не помислим како он сада лежи мртав негде на дну Дунава, док се ми овде окупљамо без њега као на какву забаву!”

За време вечере маршал Тито је неколико пута говорио поздрављајући госте. А једном је подигао чашу за покој палих другова (по народном обичају кад неко из породице умре). лепе говоре су такође одржали шефови совјетске, енглеске и америчке војне мисије.

Кад човек чита стихове из „Пјесме о биографији друга Тита“ од Радована Зоговића:

„Пјеваћу о тихој сузи, што видјех у Титову оку,
Послије приче о борцима у Фрушкој гори“,

мислио би да је реч „суза“ у Титовом оку више песничка машта него стварност, али сам се осведочио да је Титово племенито срце одиста толико осетљиво кад су у питању губици његових ратних другова.

Кад су, по народној песми, питали рањеног сокола како му је без сломљеног крила, он је одговорио да му је без крила као другу без својега друга. И мени је друг Тито, онако потиштен целе вечери, изгледао без својега врсног друга Ивана баш „као соко без својега крила“.

Јуче, 27. октобра, јединице XIII ударног корпуса ослободиле су Руму, а прекјуче, 26. октобра, јединице VIII далматинског корпуса ушле су у важну базу на Јадрану и јако непријатељско упориште — Дивуље, пошто су дан раније, 25. октобра, ослободиле главни град Далмације — Сплит.

2. *новембра*. — Између Националног комитета ослобођења Југославије и председника владе др Ивана Шубашића потписан је нови споразум.

Тај споразум гласи:

„Стојећи на принципу државног континуитета Југославије са међународно-правног гледишта и на јасно израженој вољи свих народа Југославије у њиховој четворогодишњој борби за једну нову, на принципима демократије изграђену независну федеративну државну заједницу, желимо и настојимо да народна воља буде на сваком кораку и од сваке стране поштована колико у погледу унутрашње државне организације, толико и у погледу облика владавине. И стога стојимо на становишту: придржавати се темељних и општих начела о уставности, која је својствена свим истинским демократским државама.

Пошто је Југославија призната у друштву Уједињених народа у свом старом облику, и као таква функционише, ми ћемо тако нашу земљу представљати и даље у вањском свету и у свим актима спољне политике, док наша државна заједница, будућа демократска федеративна Југославија не добије, слободном вољом народа, свој дефинитиван облик владавине.

До тога часа, да би се избегло свако могуће заоштравање односа у земљи, споразумели смо се да краљ Петајр II не улази у земљу док народ о томе не донесе своју одлуку, а у његовој одсутности краљевску власт врши Краљевско намесништво.

Краљевско намесништво поставља се уставним актом Краља на предлог Краљевске владе, а по споразуму председника Националног комитета ослобођења Југославије маршала Јосипа Броза Тита с председником Краљевске владе др Иваном Шубашићем. Краљевско намесништво полаже заклетву Краљу, а влада полаже заклетву народу".

У споразуму је утврђен састав владе (председник, потпредседник и 26 министара).

Овај споразум су одобриле владе Совјетског Савеза и Велике Британије и тиме је споразум Тито — Шубашић добио и формално признање међународних фактора, што је од особите важности за признање нове Југославије.

Данас (2. новембра) ослобођен је Задар који је 24 године чамно под италијанском окупацијом.

8. *новембра*. — Јединице 50. македонске дивизије ослободиле су Штип после вишедневних жестоких борби против немачких трупа групе армија „Е“.

12. *новембра*. — Данас, после 15 дана откако се Иван Милутиновић утопио у Дунаву, пронађен је његов леш 6 км испод Смедерева, поред десне обале реке. Код њега су нађена два револвера, Орден Кутузова I реда, један поверљиви докуменат на руском језику, бележница, златан цепни сат, упаљач, муштикала, наливперо, перорез, увеличавајуће стакло и три марамнице. Истог дана посмртни остаци друга Ивана су превезени у Београд и изложени у Официрском дому, а сутрадан, 13. новембра, обављена је свечана сахрана уз највеће почести.

13. *новембра*. — Јединице Приморске групе, после тешке дводневне борбе, ослободиле су Цетиње. Овом победом наше војске спречено је извлачење 181. немачке дивизије приморским појасом.

14. *новембра*. — Ослобођено је Скопље, главни град Македоније.

19. *новембра*. — Маршал Тито је проглашен за народног хероја: за свој револуционарни рад пре рата, за стварање плана оружаног устанка после окупације Југославије и руковођење борбом наших народа коју је довео до победоносног завршетка. Тито је „кроз народноослободилачки рат, као непосредни руководилац борбе, везао за своје име све славне битке ослободилачког рата“ — каже се, између осталог, у образложењу.

Тек данас сам детаљније сазнао о трагичној погибији команданта Главног штаба Словеније, генерал-лајтнанта Франца Розмана-Станета. Он је 7. новембра отишао са једном групом официра да изврши опите са новим минобацачима. Две мине су избачене и експлодирале правилно, али је трећа експлодирала у самом минобацачу, док је Розман са групом стајао крај њега. Смртно рањен од експлозије, друг Стане је подлегао ранама истог дана. Он је учествовао у шпанском рату, у коме је добио чин капетана, био командант батаљона и од Шпанске Републике одликован високим одликовањем. Погибија генерала Розмана велики је губитак за нашу војску и наше народе.

ОРГАНИЗАЦИЈА ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ 1944. ГОДИНЕ

Према наређењу Врховног штаба од 21. новембра 1944. године приступило се формирању Војне академије Демократске Федеративне Југославије у Београду (Топчидер).

Било је предвиђено да се у Академију прими око 2.000 питомаца, не само са ослобођене територије, већ и из свих осталих крајева наше земље. Поједине групе омладинаца, који су се јавили или били изабрани као најбољи од стране руководиоца, пробијале су се кроз непријатељске редове, често кроз сам фронт, с пушком у руци, да би стигле у ову војну школу.

Требало је да настава у Академији отпочне 1. јануара 1945. године. Због тога је предузето низ организационих и других мера да се створе материјални, наставни и остали услови за функционисање једне овако велике установе. Стање касарне било је такво да је изискивало велику радну снагу, много материјалних и превозних средстава ради оспособљења стамбених, радних и осталих просторија и за припрему неопходног инвентара за отпочињање наставе. Постојећи инвентар касарна у Топчидеру био је уништен за 80 одсто; зграде су биле скоро све без прозорских стакала, без врата, велики број оштећења од бомбардовања; свуда се осећа траг фашистичког разарања и борби које су прошле кроз Београд.

Штаб Академије су сачињавали: командант, генерал-лајтнант Саво Оровић; политички комесар, потпуковник Мирко Калезић; начелник штаба, потпуковник Дане Раичевић.

Попуна осталог старешинског кадра и наставника ишла је тешко и споро. Узимани су официри и професори, који су се ставили на расположење, а добро се држали за време окупације; а доцније и они који су се враћали из заробљеништва и такође без примедбе у погледу патриотског држања.

Наредбом бр. 1 од 8. децембра 1944. године наређено је:

1. Друг пуковник Маријан Ђорђевић вршиће пријем и смештај питомаца, које ће поделити у четири групе (четири будућа батаљона), и то равномерно по покрајинама и школским квалификацијама. За привремене старешине назначити расположиве официре и подофицире, с тим да се још испетка заведе строги ред и чврста дисциплина.
2. Друг пуковник Војислав Петровић настаће да се Академија одмах снабде потребном количином грева (угља и дрва) и да се доведу у ред инсталације парног грејања, водовода и осветљења.
3. Друг поручник Владо Радаковић вршиће дужност интенданта и стараће се о благовременом снабдевању људства храном и осталим потребама.
4. Друг поручник Радун Краговић у својству помоћника интенданта вршиће и дужност благајника, с тим што ће исплаћивати само оне рачуне који буду од моје стране одобрени.
5. Друг инжењер Јован Дринчић руководиће радовима на оправци, уређењу и чишћењу касарне (двеју великих зграда), с тим да радови буду завршени најдаље до краја овог месеца.
6. Друг инжењер Влажо Вукићевић руководиће радовима на уређењу команде Академије, Официрског дома и официрских станова, и организоваће хитну израду школских клупа, табла и војничких сандука (за 2.000 питомаца), тако да све буде готово најдаље до 28. ов. месеца.
7. Друг др Богдан Петровић организоваће санитарску службу и предузете енергичне мере да се у Академији заведе и одржава примерна чистоћа. У том циљу наредити редовно купање и пресвлачење људства, као и парење спреме сваке долазеће партије питомаца".

У спровођењу припремних мера узели су учешћа и придошли питомци са малим бројем руководилаца који су ударничким радом помогли да се оспособе касарне, рашчисте рушевине, изради најнужнији инвентар итд.

Врховни штаб, Команда града Београда и Команда базе I реда помогли су свим расположивим средствима. Управа добара Војводине издашно је помогла Академију разним материјалом (намештајем, постељном спремом и др.). Но, поред свега тога, иницијатива и самопомоћ играли су у прво време главну улогу.

ПРИЈЕМ ПИТОМАЦА И ФОРМИРАЊЕ БАТАЉОНА

За прве питомце Војне академије били су примљени одабрани омладинци — борци и учесници народноослободилачког рата.

Према њиховом придоласку, крајем новембра 1944. године, почело је њихово формирање у чете, а потом у батаљоне, тако да су у другој половини јануара 1945. године формирана четири батаљона од по пет чета, са бројним стањем 70—100 питомаца у једној чети. Редовна настава није могла почети како је првобитно планирано из два разлога: прво, што још нису биле довршене све припреме за солидан почетак, и друго, што сви питомци нису били пристигли, а нарочито они који су се пробијали из удаљених крајева, као на пример из Словеније.

Први штабови батаљона били су следећег састава:

1. батаљон: командант мајор Михајло Килибарда, политички комесар капетан Момчило Вујисић;
2. батаљон: командант мајор Никола Бјелајац, политички комесар капетан Радомир Балетић;
3. батаљон: командант мајор Владимир Жугић, политички комесар капетан Лука Лекић;
4. батаљон: командант потпуковник Михајло Блажевић, политички комесар капетан Миодраг Поповић.

ПРЕГЛЕД ПРИМЉЕНИХ ПИТОМАЦА

а) по школској квалификацији

Батаљон	Основна школа	Г И М Н А З И Ј А									Укупно
		I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	матура	
1.	151	31	65	54	93	47	39	40	10	25	555
2.	148	42	55	56	79	41	32	44	9	28	534
3.	149	41	52	61	82	38	40	42	10	26	541
4.	151	18	54	58	87	47	52	37	10	24	538
Укупно:	599	132	226	229	341	173	163	163	39	103	2168

б) по националности

Батаљон	Срба	Хрвата	Словенаца	Црногораца	Босанца и Херцеговаца	Македонаца	Албанаца	Укупно
1.	247	68	54	89	41	39	17	555
2.	255	93	63	48	39	27	9	534
3.	232	86	47	67	30	61	18	541
4.	271	77	35	79	29	37	10	538
Укупно:	1005	324	199	283	139	164	54	2168

СПИСАК НАСТАВНИКА У I КЛАСИ ВОЈНЕ АКАДЕМИЈЕ

Историја	професори: Милан А. Костић, др Александар М. Драгић и Стеван М. Белић
Историја југ. књижевности	професори: Добривоје Алимпић и Милија П. Станић
Историја југ. народа	професори: Војислав М. Буљановић и Јагош Ј. Јовановић
Војна историја	пуковници Петар Томац и Драгослав 'Бурић
Руски језик	професори: Блажо Вукићевић, Сретен Невенић, Милан Јовановић, Владимир Пожидајев и Лука Иличковић
Енглески језик	професори: Албин Вилхар и Радомир Ећимовић
Француски језик	професори: Александар Станојевић и Гргур Берић
Математика	професори: Риста Илић, Милутин Шћепановић, Мирко Папић и др Драгољуб Милосављевић
Физика	професори: Марко Царић и Зарија Булатовић
Нацртна геометрија	професори: Винко Ђуровић и инжењер Милован Јовановић
Хемија	професори: Ђуро Катарић и Станко Перуновић
Фискултура	наставници: Фрањо Жиц и Рафаел Бан
Географија	генерал бивше Југословенске војске Живан Ранковић, мајор Томислав Чуљат и капетан Никола Станисављевић

Тактика	генерал бивше Југ. војске Лазар Милосављевић, пуковници бивше Југ. војске Милан Пенчић и Антон Швајгер и мајор Милан Јовановић
Фортификација	пуковник Душан Гложански
Наоружање	генерали бивше Југ. војске Милош Обрадовић и Драгољуб Динић и потпуковници Драгољуб Поповић, Адам Зајелац, Борис Румјанцев и Георгије Никитин
Топографија	професор Војислав Светличић
Хигијена	др Михаило Бабовић и Динко Штамбук
Настава гађања и пешадијско наоружање	мајор Анђео Дрњевић и пуковник др Никола де Марки
Егзерцир и борбена обука	војни руководиоци — командири водава, чета, батаљона
Ратна служба	војни руководиоци — командири водава, чета, батаљона

3. *децембра*. — После тродневних жестоких борби јединице НОВ ослободиле су Чачак. Том приликом уништен је јак немачки гарнизон. Победом у борби за овај важан саобраћајни чвор отворени су путеви за брзо надирање наших јединица ка западу.

Истог дана јединице VIII ударног корпуса, после тешких осмодневних борби, ослободиле су град Книн, најјаче и последње непријатељско упориште у Далмацији. Том приликом пао је у руке наших јединица велики ратни плен. Овом значајном победом завршено је потпуно ослобођење Далмације од фашистичких окупатора.

6. *децембра*. — Јединице НОВ ослободиле су Гучу, Ариље и Ивањицу. Ова места су Немци огорчено бранили, јер се налазе на важној саобраћајној артерији којом су се немачке трупе повлачиле из Грчке.

7. *децембра*. — После дводневних тешких борби, савлађујући густа минска поља и дубоки непријатељски појас пољских утврђења, јединице Прве армијске групе пробиле су непријатељску одбрамбену линију Сремског фронта на сектору Визић — Мартинци и ушле у насеља Шот, Ердвик, Мартинци, Кузмин, Кукујевци, Босут и Ардашевац. У овом пробоју, у коме је успешно дејствовала наша авијација, непријатељ је имао велике губитке, а заплена је и велика количина ратне опреме.

9. *децембра*. — Јединице XI ударног корпуса, после вишедневних жестоких борби, ослободиле су град Грачац. Том приликом је уништена једна јака немачка група.

Истог дана јединице X црногорске и I бокелске бригаде, у борби са 118. немачком дивизијом, ослободиле су Даниловград и наставиле гоњење непријатеља за коначно ослобођење Црне Горе.

19. децембра. — Херцеговачке дивизије, после разбијања четника у области Калиновика, ослободиле су Калиновик, Трново, Фочу и Устиколину, протерујући разбијене групе четника према Сарајеву и Рогатици.

Истог дана је ослобођена Подгорица у Црној Гори.

20. децембра. — Црвена армија је прешла границу Чехословачке.

23. децембра. — Совјетске трупе су прешле немачку границу у источној Пруској.

Немачка противофанзива у Арденима

Док су савезничке снаге избијале широким фронтом на западне границе Немачке и припремале се за пробој Сигфридове линије, Немци су, тајно користећи ноћ и шуме, прикупили 14 пешадијских и 10 тенковских дивизија и 16. децембра предузели противнапад на америчко-британске трупе у наступању.

Немачка противофанзива у Арденима била је „Хитлерова последња игра“, која је имала за циљ да муњевитим ударом пробије савезнички фронт, продре до Антверпена, главне луке за снабдевање савезника, раздвоји савезничке снаге на два дела и почесно их туче. План је био: одлучна победа на западу стварањем новог Денкерка, а затим пребацивање јачих снага на исток за сузбијање совјетске офанзиве. Осим тога, Хитлер се надао да ће великим тактичким успехом поколебати код савезника веру у тоталну победу и натерати их да одустану од захтева за безусловну капитулацију Немачке.

Ова офанзива је представљала огромно изненађење за савезнике, јер нико није ни помислио да су Немци способни ма за какву нападну акцију. Што су у почетку постигли успех то је зато што су изненадили савезнике, нападом на брдском терену, зими, и на месту где су савезници имали свега 4 дивизије на фронту од 150 км, а користили су и маглу због које савезничка авијација није могла да дејствује.

Идеја за ову операцију била је одлична и Немци су продрли у дубину до 100 км у виду клина, али за остварење постављеног циља није било довољно снага и средстава. И тада је савезнички врховни командант Ајзенхауер одлучио да удари у бокове немачког клина. Напад су извеле I и III америчка армија, које су располагале огромном техником, уз подршку 12.000 авиона. Ово оружје створило је пустош у немачким моторизованим колонама које су биле великим делом уништене.

Својим испадом Немци су успорили савезничко наступање на исток за шест недеља и омели њихову авијацију да бомбардује важне објекте по Немачкој. Али су зато претрпели велике губитке: 220.000 људи, од којих 110.000 заробљених, 600 тенкова, 1.620 авиона итд. А још већи губитак за Немце је било дубоко разочарање када су увидели да им је и овај последњи очајнички покушај пропао.

Шеф енглеске Војне мисије при Врховном штабу Маклин пише да су савезници за нашу Народноослободилачку војску у 1944. години дотурили овај ратни материјал: 100.000 пушака, 50.000 лаких митраљеза и

пушкомитраљеза, 1.380 бацача, 324.600 мина за бацаче, 636.000 граната, 95.500.000 метака за лако оружје, 700 радио-станица, 175.000 униформи и 265.000 ципела.

Одиста су нас савезници у последње време издашно помагали, па је осим горњег било и другог, нарочито санитетског материјала.

Велике победе Црвене армије у 1944. години

Током 1944. године Црвена армија је нанела непријатељу десет одлучних удараца којима је завршено протеривање Немаца из совјетске земље. То је била година одлучујућих победа.

Први ударац нанет је у јануару када је Црвена армија сломила дугу одбрану Немаца код Лењинграда и Новгорода, ослободила лењинградску област и одбацила Немце од Прибалтика.

Другим ударцем, у фебруару и марту, Црвена армија је одбацила Немце преко Дњестра и ослободила Украјину између Дњепра и Дњестра.

Трећим ударцем, у априлу и мају, ослобођени су Крим и Одеса.

Четврти ударац нанет је током јуна у рејону Карелије.

Петим ударцем потпуно су ослобођене у јуну и јулу Белорусија и знатан део Пољске.

Шестим ударцем ослобођена је западна Украјина.

Седми ударац нанет је августа месеца у рејону Кишињев—Јаши. Као резултат овог удараца избачене су из строја Румунија и Бугарска које су објавиле рат Немачкој. Отворен је пут за Мађарску и створена могућност да се пружи помоћ Југославији.

Осми ударац нанет је између септембра и октобра у Прибалтику када је избачена из строја и Финска.

Девети ударац нанет је у октобру у области Мађарске. Захваљујући овом ударцу, совјетске трупе биле су у могућности да пруже непосредну помоћ Чехословачкој, а и нама у Југославији.

Десетим ударцем, такође у току октобра, немачке трупе на крајњем северу избачене су из области Печенега.

Само у току 27. јула Немци су изгубили шест најважнијих бастиона: Двинск, Резекне, Шарљај, Бјелосток, Станислав и Лавов и то је био, по речима западне штампе, „црни дан Хитлерове армије“.

Треба истаћи неколико најкарактеристичнијих црта оперативне вештине Црвене армије које су је довеле до блиставих успеха у 1944. години, а то су пре свега:

— Велика вештина повезаности фронтова. Ударци су следили наизменично на појединим фронтовима, тако да су увек долазили неочекивано за непријатеља. Немачка команда је била принуђена да раштрка своје резерве и није могла да их уведе у акцију као организовану масу. Зато чак ни велике непријатељске резерве нису могле осетити да утичу на ток догађаја.

— Друга особина совјетске ратне вештине састоји се у томе што је Црвена армија решавала задатак продора фронта са сигурношћу, а то је из темеља рушило све непријатељске планове. То је сломило основу Хитлерове стратегије којом је хтео да доведе рат у позицијске форме.

— Трећа црта оперативне умешности Црвене армије састоји се у вештом привођењу у дело маневра окруживања. Идеја битке код Кане, коју је остварио Ханибал над римском војском (216 пре н.е.), претворена је у свакодневну стварност војсковођа Црвене армије.

— Овоме треба додати стално коришћење широког маневра и муњевиту брзину офанзиве.

У овоме је главна превага Црвене армије над непријатељем у сваком погледу. Совјетска школа ратне вештине далеко је превазишла много рекламирану вештину немачке ратне школе.

МОЈА БРОШУРА „ЧЕТНИЦИ И ПАРТИЗАНИ“ У АМЕРИЦИ

Из једног чланка Јована Радомана под насловом „Генерал Саво Оровић је достојан син Црне Горе“, који је изишао у листу „Слободна реч“ од 7. децембра ове, 1944. године, види се да је моја брошура „Четници и партизани“, која је штампана код нас, изазвала жучну полемику између две фракције наше емиграције у Северној Америци — између напредних Југословена који подржавају нашу ослободилачку борбу и реакционарних елемената који су против партизана, а за четнике и друге слуге окупатора.

Тако Радоман, одговарајући Луки Пејовићу, који ме напада у реакционарном органу „Србобран“, пошто је изнео моје порекло и мој рад пре овог рата, каже:

„Није дакле чудо да се је Саво Оровић одмах ставио на страну народа у најкритичнијим часовима наше новије историје; у часовима када се је оно што је у Југославији било најчеститије, предвођено Комунистичком странком под генијалним вођством маршала Тита, дигло у борбу против зликовачких фашистичких освајача, да са поштеног народног образа скине срам и стид нанесен од стране издајничких предатних југословенских режима. Убрзо је Оровић произведен у чин генерала и постављен за организатора и управника прве Официрске школе Народноослободилачке војске — положај веома важан и пун одговорности.

Било је очекивати да ће Оровић након публикације његове брошуре бити подлачки нападнут од стране одбранашког органа „Србобран“...

Назад извесног времена стигла је била једна вијест из Берна (Швајцарска) да је маршал Тито дао погубити генерала Оровића. Знајући да је Бери центар међународне шпијунаже и да су се многе вијести оданде показале неистините, нијесам томе поклатио никакве пажње. Но, „Србобран“ је ту вијест узео здраво за готово. Вјерујући да је напакон нагнао „адут“ са којим ће тући напредне Црногорце, за неко вријеме нас је, са злурадом насладом, готово из броја у број, цинички питао: „Гдје вам је Саво Оровић?“

Вијест о Оровићевој „смрти“ толико је растужила и „болећиво срце“ Луке Пејовића да није могао одољети својој „дубокој тузи“, а да преко „Србобрана“ не напише један нарочити чланак, проливши потоке крокодилских суза. Са примјером Оровића Лука је настојао указати „јадним Црногорцима“ каква трагична судбина чека оне „неразумне“ Црногорце, који ступе у партизане!

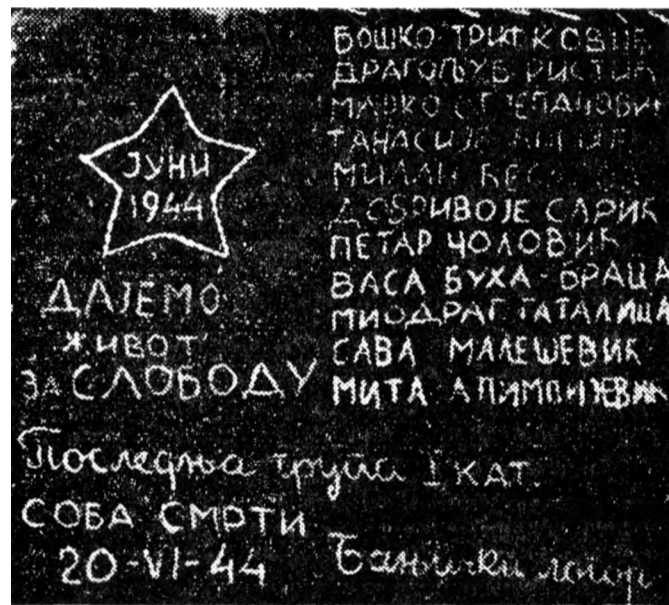
Мени је мило што могу рећи моме комшији Луки Пејовићу: „Утри своје сузе жалоснице! Генерал Саво Оровић је жив и здрав“ („апс! уегу шисч зо“). Не само да је жив и здрав, већ је он један од најглавнијих неимара нове, боље, веће, праведније и срећније Југославије која је сада у стварању“ — завршава Радоман.

Сличну полемику водио је Јован Ђајић, уредник „Српског гласника“, који излази у Канади, са попом Милованом Шундићем.

Бањички логор

Кућа смрти на Бањици, бела зграда логора окружена жицом и пушкарницама, сведок је изванредне храбрости људи и жена који су у њој боравили, а који су из ње полазили најчешће на свој последњи пут, у смрт за слободу и част отаџбине.

Сачуван је комад црвеног платна, извезен именима људи који су боравили у логору на Бањици, као и једно писмо.

Последња порука из Бањичког логора, извезена на комаду црвеног платна (јуна 1944)

На црвеном комаду платна извезена је петокрака звезда у којој је забележен датум: јун 1944, затим испод звезде, исто тако, извезене речи: „Дајемо живот за слободу. Последња група, I категорија, соба смрти. Бањички логор, 20. VI 1944“. А са десне стране белим концем извезена су имена: „Бошко Трифковић, Драгољуб Ристић, Марко Стјепановић, Таназије Ђирић, Милан Ђесаров, Добривоје Сарич, Петар Чоловић, Васа Буха — Браца, Миодраг Гаталица, Сава Малешевић, Мита Алимпијевић“. Црвени комад платна као комад живог срца палих бораца за слободу.

Осим ове реликвије, било је приложено и писмо првога из ове групе, Бошка Трифковића некоем од својих другова:

„Драги друже!

Ево ти пишем баш после виђења са тобом. Извини што ти пишем баш последњег дана. Досада нисам хтео да ти пишем да не би имао неприлике. Сада морам да те поздравим последњи пут и да ти дам ову нашу заједничку успомену коју треба да чуваш као очи у глави. Можеш да поклониш најбољим друговима. То чувај као успомену до момента када треба да се докумен-

тује све што је овде урађено. То ти шаљем као добром и исправном другу омладинцу, то тако сакриј да можеш, када ти се укаже прилика, да дадеш на сигурно место. А у опасности по тебе да можеш да даш своме најбољем другу. Видиш, мене су оставили последњег и још тројицу из наше групе, мислећи да ће нас деморалисати ако нас одводе десет по десет најбољих другова. Али они су се преварили. Ми смо још јачи и још једном смо се уверили у исправност онога пута којим смо пошли. Гледајући другове како храбро одлазе са друговима — јунацима, ми добијамо још већу снагу и са осмехом чекамо онај моменат када треба да дамо оно што нам је драго за вољени покрет и за срећу целог радног народа. Надам се да ћемо и ми после ових група изаћи онако храбро као и остали наши најбољи другови.

Поздрављам све другове, а тебе много воли твој друг Бошко Трифковић“.

Овај злогласни концентрациони логор на Бањици Немци су образовали у јулу 1941. године. Из Бањичког логора родољуби су одвођени на некадашње војно стрелиште у Јајинцима, где је уништено око 70.000 логораша.

Г одина
1945.

Пропаст београдских Јевреја

Једног дана у почетку јануара 1945. године присуствовао сам ексхумацији и сахрани Јевреја које су Немци стрељали на Јеврејском гробљу у Београду. То је био тужан моменат. Било је то, у ствари, тотално уништавање и истребљење овог невиног народа од Немаца свуда где су стигли, па и овде у Београду.

Др Фридрих Попс, познати београдски адвокат и председник Јеврејске црквене општине, захваљујући добрим пријатељима успео је да сачува живот. За време окупације крио се не у неком забаченом селу него — насред Теразија. Дочекао је дан слободе и сада се брине о својим преосталим сународницима. Он нам са великом тугом каже да је од 12.000 београдских Јевреја преживело калварију једва 1.000.

Пуковник Исак Бераха, кога су Немци поштедели као српског активног официра, прича такође о страдању Јевреја под окупацијом. У Београду су Јевреји прво ишли са жутом Соломоновом звездом пришивеном спреда и страга на капуту.

Већ првих дана окупације позвани су сви Јевреји у Пожарну команду и наређено им је да сами издвоје стотину, понеког од сваке професије. Та стотина је одведена у Јајинце и ту побијена.

Септембра месеца 1941. године покупили су све мушкарце и одвели у Топовске шупе и ту их држали четири месеца, па их отерали у Бубањ поток, Јајинце, Раковички манастир и село Јабуку, све на стрељање. Пре стрељања су морали да скину одела и ципеле.

Кад више није било мушкараца, позвали су све жене с децом, без обзира колико деца имају година. Те године владала је страховита хладноћа. На Сајмишту су Немци спремили три спрата кревета од дасака без игде ичега. Ту је дневно умирало десет до петнаест жена и деце. Од хране су добијали по малу кришку проје од једва сто грама.

У марту месецу 1942. године Гестапо је увео у Београду свој нови проналазак — гасни аутомобил. Јевреје су водили у херметички затвореном камиону по два пута дневно као да их пресељавају, а међутим тровали су их угљен-моноксидом. Тако су скоро све са Сајмишта одвели и потрвали. Тако исто су болеснике из Јеврејске болнице заједно са болничким особљем одвезли и уморили.

Срби су сматрали за своју људску и грађанску дужност да крију своје суграђане Јевреје. Тако је мали број Јевреја ипак спасао свој живот. Овде треба напоменути да су се у Србији сви Јевреји називали Србима Мојсијеве вере, а то су објашњавали тиме што их Срби сматрају посве равноправним грађанима, какав случај није у другим земљама.

11. јануара. — Јединице 37. дивизије, гонећи последње остатке непријатељских трупа из Санџака, ослободиле су два града, Пријеполје и Прибој. У овим борбама непријатељ је претрпео осетне губитке.

Краљ Петар је 11. јануара, без знања владе, предао новинарима писмену изјаву у којој се АВНОЈ-у не признаје право да представља народе Југославије и којом се оспорава други споразум Тито — Шубашић. Тај краљев поступак је осуђен од светске јавности као акт насиља ради спасавања престола без обзира на вољу народа.

Черчил је 12. јануара саветовао краљу да у интересу монархије прихвати споразум Тито — Шубашић и да краљевску власт пренесе на намеснике. Краљ је привидно пристао, али је и даље водио борбу против другог — београдског — споразума.

Идн је краљеву изјаву од 11. јануара назвао идиотском, а Черчил је 18. јануара у Доњем дому осудио поступак краља Петра и рекао:

„Ми немамо никаквог нарочитог интереса у политичком режиму који преовладава у Југославији. Међутим, пошто су Краљ и југословенска Краљевска влада нашли уточиште код нас, у време немачке инвазије, ми смо добили извесну дужност према влади и народу на другој страни Јадрана. Ова дужност може бити испуњена једино на коректан, формалан начин, какав би, на пример, могао бити постигнут помоћу плебисцита.

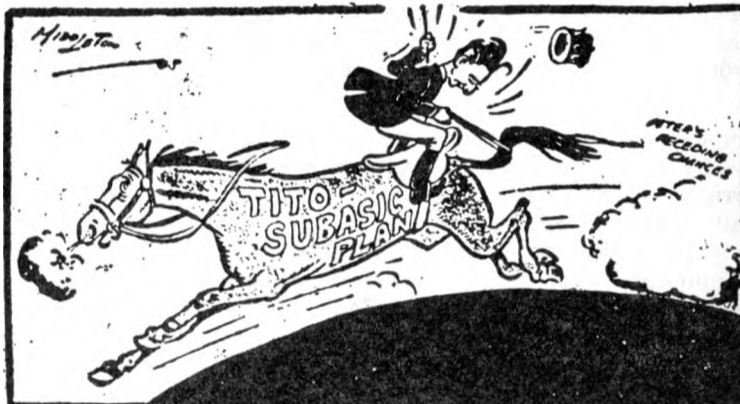
Моја је искрена нада да ће се маршал Тито показати као спасилац и ујединитељ земље као што је он данас несумњиво њен неоспорни господар.

Ми смо дали пристанак за споразум између Титове владе и југословенске Краљевске владе којој је седиште у Лондону и коју признајемо и ми и, како ја верујем, све државе Уједињених народа. Маршал Стаљин и британска влада сматрају да је тај споразум у целини мудар. Ми верујемо да су одредбе споразума Шубашић — Тито најбоље које су се могле учинити за будућност Југославије. Оне задржавају облик и принцип монархије и предвиђају одржавање непристрасног и слободног плебисцита чим то прилике буду допустиле.

Краљ Петар се слаже у принципу са овим споразумом, али прави извесне примедбе. Како дознајемо, управо сад се налазе у разматрању садржај и последица ових приговора. У питању је свега неколико дана, у коме року мора бити донесена одлука о овој ствари. Ако будемо тако несрећни да не успемо добити пристанак краља Петра, ствари ће се развијати тако како да је он дао свој пристанак“.

Нећкање краљево да призна споразум Тито — Шубашић приказано је у енглеским новинама карикатурама које драстично потврђују краљев „идиотизам“. А народи Југославије на многобројним митинзима оштро су осудили овај подмукао и дрзак напад на крваво стечене тековине. Они су осетили да краљева изјава — баш у време када треба мобилисати све снаге за борбу против немачких завојевача који још увек пале и жаре по нашој земљи — представља покушај разбијања народних снага и да иде једино у прилог окупатору. Зато су се на демонстрацијама чули поклици:

- Доле фашистички помагачи!
- Доле разбијачи борбеног јединства наших народа!

Краљ Петар у карикатурама енглеских листова: 1. „Манчестер Ејшпек Кејз”: — Е, баш нећу; 2. „Вјетнаг Сагеие”: — И поред опозиције краља Петра, план ће се остварити; 3. „Ејелтс АсЈуеиЗег”: — Кад младић сече грану...

Као и паролe:

„Нећемо краља,
хоћемо Тита —
народ се пита!“

17. *јануара*. — Немци су са неколико дивизија прешли у напад на Сремском фронту. После упорних борби и великих губитака успели су да заузму Шид. Али ускоро јединице I армије прелазе у противнапад, заустављају немачко надирање и ослобађају Шид. У овим борбама југословенско ратно ваздухопловство успешно је садејствовало с нашим трупама на земљи, уништавајући непријатељске тенкове, моторна возила и живу снагу.

Овог дана (17. јануара) Црвена армија је ослободила Варшаву.

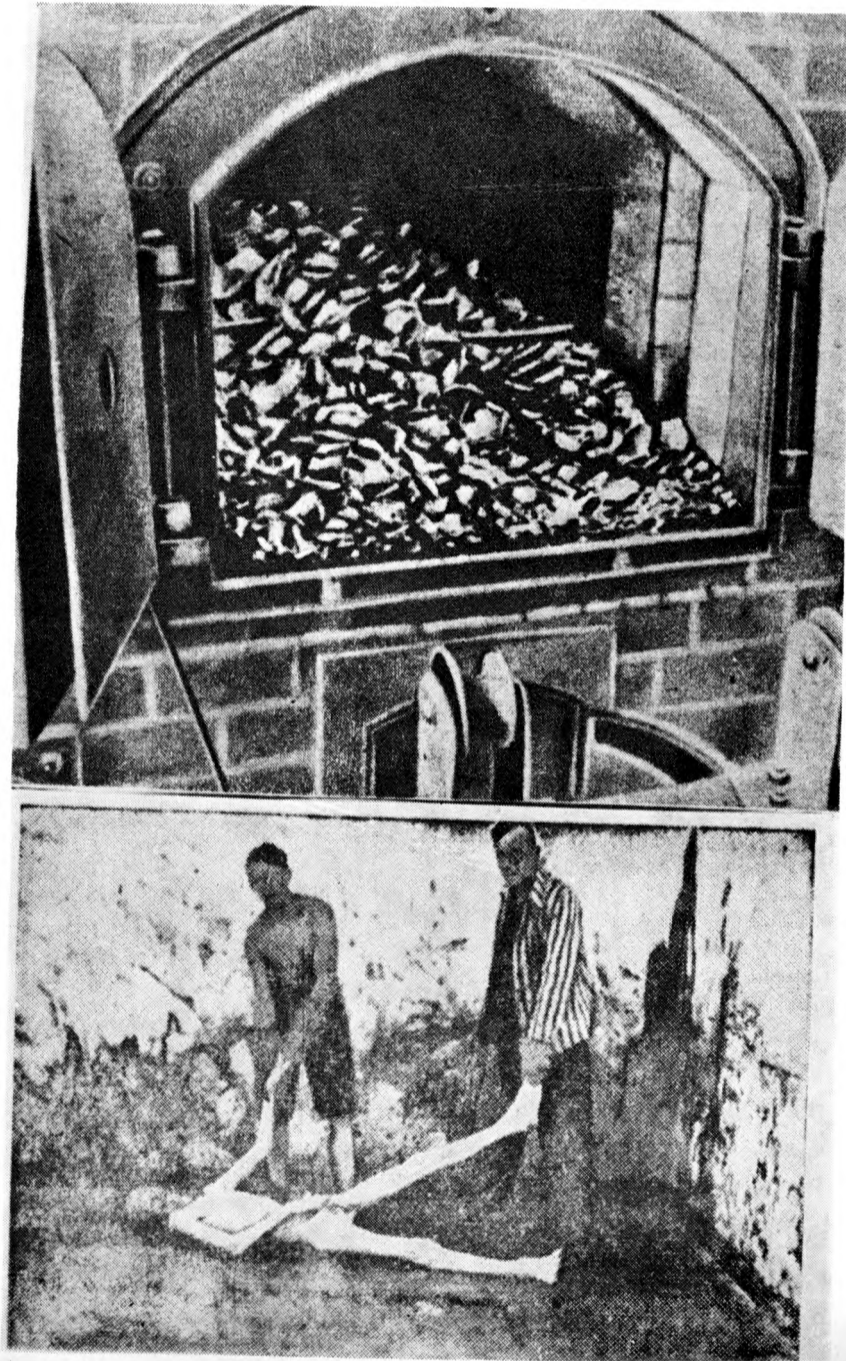
18. *јануара*. — 16, 36. и 51. дивизија III армије извршиле прелаз преко реке Драве у рејону Вировитице и образовале широки мостобран са јединицама VI и X корпуса. Са вировитичког мостобрана предузета су успешна офанзивна дејства у бок и позадину непријатељских снага, које су код Осиека, Винковаца и Брода штитиле извлачење немачких јединица долином Саве према Загребу. У овим операцијама непријатељу су нанети губици од близу четири хиљаде мртвих и рањених и заплена је велика количина ратног материјала.

29. *јануара*. — Југословенска дирекција за информације објавила је саопштење да је председник Југословенске владе у Лондону др Шубашић предао оставку свога кабинета краљу Петру који је оставку прихватио и одмах му поверио образовање нове владе. Нова влада је овако састављена: др Иван Шубашић, министар-председник, министар спољних послова и министар рата; др Драго Марушић, министар саобраћаја, министар правде и министар просвете; Сава Косановић, министар унутрашњих послова, министар социјалне политике и народног здравља и министар за јавне радове; др Јурај Шутеј, министар финансија, министар индустрије и министар пошта и телеграфа; др Сретен Вукосављевић, министар за пољопривреду и снабдевање и министар шума и руда.

Цео свет са напрегнутом пажњом прати ток огромне совјетске јануарске офанзиве у којој је Црвена армија ослободила од фашистичког ропства милионе Пољака, Чеха и Словака. За време ове офанзиве ослобођено је 25.000 насеља, међу којима скоро 19.000 пољских градова и села.

Енглеска и америчка штампа подвлаче да у историји ратова није било ничег сличног офанзиви совјетских трупа, коју упоређују са „циновским ваљком за чишћење снега“. А московска „Правда“ пише:

„Читав фронт — од Балтичког мора до Карпатских гора — стављен је у покрет. Победничка грмљавина совјетских топова одјекује на територији источне Пруске, у западној Пољској, у немачкој Шлеској, у Чехословачкој, на мађарским равницама. У циновској офанзиви узимају учешћа јаке тенковске, стрељачке и артиљеријске формације, авијација, моторизована пешадија, инжињеријске трупе, трупе за одржавање везе. Не одвајајући се од трупа у наступању, креће се позадина која снабдева покретне јединице свим што је неходно. Читав огроман, необично компликовани апарат савремене армије ради сложено као јединствени механизам, осигуравајући муњевитост и пораст снаге нечувено моћне офанзиве“.

Сл. 226 Пећ у којој су немачки крвници спаљивали своје усрђене
жртве (из „Логора уништен>а“ од Симонова)

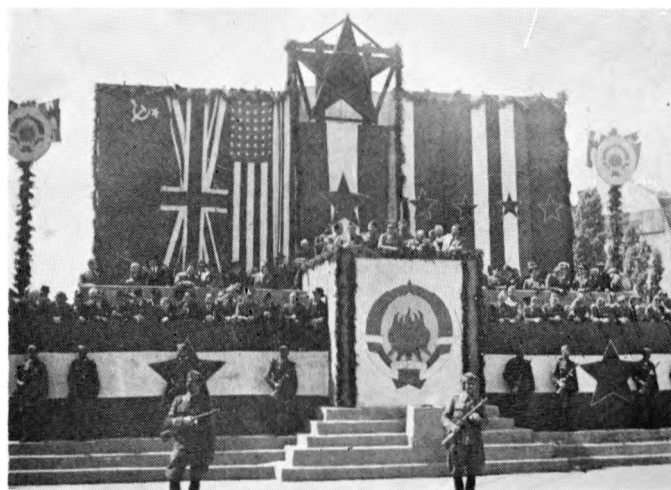
Сл. 227 — Наши тенкисти пред полазак на Сремски фронт. У средини командант батаљона Никола Рукавина, лево комесар Шако Вучковић, десно техн. официр Радован Оровић (Београд, марта 1945)

Сл. 228 — Ексхумација и сахрана стрељаних родољуба на јеврејском гробљу у Веограду (почетком 1945)

Сл. 229 — На заседању Народне скупштине Црне Горе; с десна: Сениша Станковић, Саво Оровић, Јован Вукотић, Милош Рашовић, Глиго Мандић, Радоје Дакић, Драгиша Ивановић, Пуниша Перовић (Цетиње, 18. априла 1945)

Сл. 230 — Прослава 1. маја 1945. године

Сл. 231 — Акт о капитулацији Немачке потписали су маршал Жуков и фелдмаршал Кајтел (Берлин, 9. маја 1945)

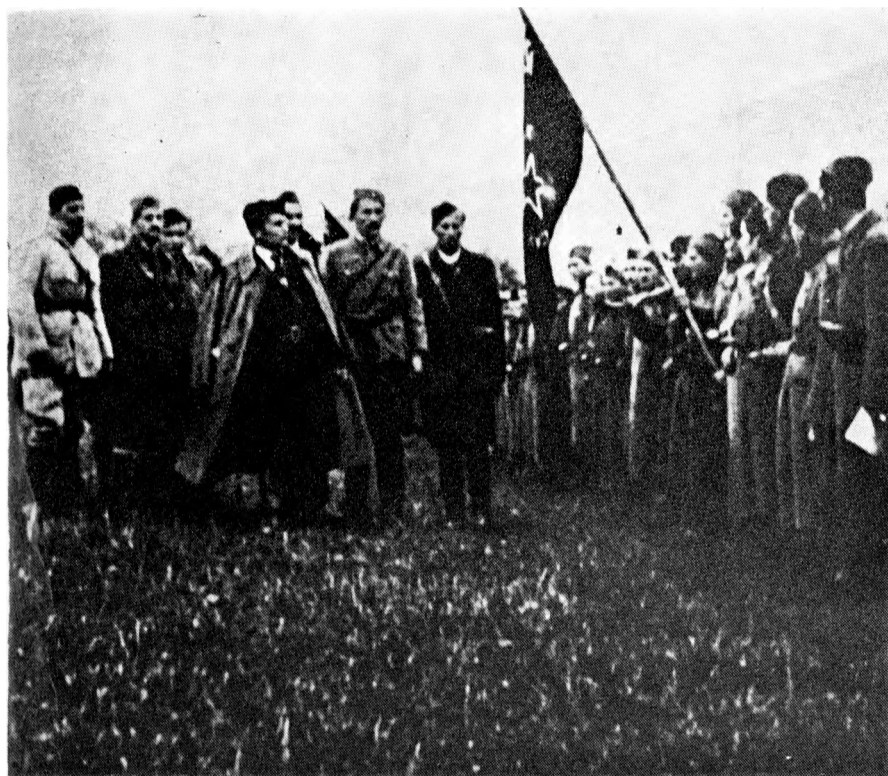

Сл. 232 — Цар Хирохито, за-
ступник јапанских богова на
земљи, који је одобрио и изгу-
био рат са Савезницима

Сл. 233 — Из редова самурија су регрутовани „камиказе“

Сл. 234 — Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито предао је војничку заставу I пролетерској бригади у Босанском Петровцу 7. новембра 1942. године; с лева: Коча Поповић, Филип Кљајић — Фића, Јосип Броз — Тито, Данило Лекић — Шпанац, Мијалко Тодоровић — Плави

Сл. 235 — Штаб, наставници и особље Пешадијског војног училишта (Београд, 1947)

Сл. 236 — Председник Скупштине Србије др Синиша Станковић
чита текст Декларације о проглашењу Републике (29. новембра 1945)

Сл. 237 — Председник Савезне владе маршал Јосип Броз Тито потписује
Декларацију о проглашењу Републике (29. новембра 1945)

То је велики, препорођени и победоносни руски народ, о коме је Херцен сањао и пророковао пре осамдесет година овим речима:

„Руски је народ велик и снажан по својој безграничној обдарености и енергичној природи. И упоредо с тим он је добар, пријатан, скроман, гостољубив. Ено руског човека усред разиграних стихија природе, усред буре и оркана — погледајте га како са величанственом дрскошћу и смелошћу лети у сусрет опасности... Ено га празником, у друштву иде улицом, пева, виче, звижди, бучи — и у свему томе изобилје весела, снаге и ведрине... Немац о таквом весељу ни у сну не би могао сањати. И све то видимо код руског човека у тренуцима када је поглачен и потиснут... А кад ли ће он збацити ланце ропства, када ће се расцветати у свој својој младалачкој снази и лепоти, када ће стати ппред свет као један од најснажнијих, најнагреднијих и највећих народа?! Хтео бих, дете, да те видим као младића, али ми није суђено да то дочекам, стога те благосиљам, макар и из гроба“. Херцен је добро пророковао!

Немци у Босни, кроз коју би хтели да се пообиту на север одакле су и дошли, али су у том покушају тачени од наших јединица, бацају летке у кошма траже слободан пролаз. Тако у једном летку који се појавио око

1. фебруара пишу:

„Партизани! Зашто се борите? Да ли за ослобођење ваше домовине? Ми ништа од ваше домовине не тражимо! Ми из ње одлазимо! Наш одлазак можете и без борбе имати! Зашто се борите против нас?... Дајте немачкој војсци слободан пролаз!“

Некада, непосредно после окупације, Немци су с нама у својим лецима разговарали врло кратко. У данима у којима су по целој Европи припремали прославу за пад Моекве, Немци су у својим лецима бесомучно урлили о победи, позивали нас на безусловну предају, грмели да ће за сваког убијеног Немца „стрелјати стотину“ итд. Данас по Немцима пљуште ударци са свих страна. Рат се више не води у далеким равницама Русије и у Африци, него на домаку Берлина, у самој Немачкој. Некада осорни, немилосрдни, пруски претећи тон у садашњим лецима звучи сасвим друкчије.

Немачка звер, којој је мало било што је прогутала целу Европу него је хтела да подјарми читав свет, сада — тражи само да је пропустимо да бежи без борбе. Али не могу нас преварити, не могу нам подвалити. Ми добро знамо с ким имамо посла. Нема слободног пролаза из наше земље!

Кримска конференција

У Јалти на Криму, од 4. до 11. фебруара, уочи слома хитлеровске Немачке, одржава се Кримска конференција између Стаљина, Рузвелта и Черчила. На овом састанку утврђен је војни план за коначан пораз заједничког непријатеља. Ту је такође одлучено о четворној окупацији Немачке и о репарацијама које Немачка мора да плати „у природи до највеће могуће мере“. Исто тако, овом приликом је постигнута сагласност великих сила да се за 25. април ове, 1945. године сазове конференција Уједињених нација у Сан Франциску (САД), ради израде Повеље која ће послужити касније као темељ Организације Уједињених нација. Кримска

декларација је, осим тога, поново потврдила ранију одлуку трију великих сила о јединству у миру као и у рату.

У Декларацији Кримске конференције донете су о Југославији следеће одлуке:

„Сложили смо се да препоручимо маршалу Титу и др Шубашићу да споразум који је постигнут између њих буде сместа остварен и да нова влада буде образована на бази тога споразума. Ми такође препоручујемо да нова влада, чим буде образована, објави следеће:

1) Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије (АВНОЈ) треба да буде проширено тако да у њ буду укључени чланови последњег југословенског парламента (скупштине) који се нису компромитовали сарадњом са непријатељем, да тако образовано тело буде признато као привремени парламенат.

2) Законодавни акти које је донело Веће народног ослобођења биће поднесени на накнадну ратификацију уставотворној скупштини.

Такође су узета у општа разматрања и друга балканска питања“.

„Политика“ од 1. фебруара доноси податке о страшном покољу Срба у Чуругу 1942. године када је мађарска војска, уз помоћ Мађара мештана, у дане православног Божића, зверски масакрирала око 1.300 невиног српског становништва. Зато је војна управа за Банат, Бачку и Барању, на предлог Комисије за утврђивање злочина окупатора, одлучила да се из Чуруга иоели становништво мађарске народности.

13. *фебруара.* — Црвена армија је ослободила главни град Мађарске Будимпешту.

16. *фебруара.* — Јединице VIII корпуса и 29. херцеговачке дивизије ослободиле су Мостар, Невесиње и Благај. Операцијом за ослобођење Мостара руководио је генерал-лајтнант Петар Драпшин, командант IV армије.

20. *фебруара.* — Наше јединице су ослободиле Зворник после огорчене борбе и отпора 22. немачке дивизије. Јака непријатељска појачања упућена преко Брчког, Бијељине и Јање успела су да у последњем тренутку спасу остатке ове дивизије.

Јављено је из Дебрецина у Мађарској да је у Будимпешти ухапшен полицијски потпуковник Геза Батор, један од главних организатора покоља у Новом Саду. По иницијативи његовој и других мађарских официра много хиљада Југословена, људи, жена и деце опљачкано је и убијено у Новом Саду и околини. Убице су бацале стотине цивила у руке које су усред зиме направљене у леду на Дунаву.

Добио сам писмо са Цетиња од мога рођака инжењера Ивана Оровића који у самом почетку писма каже:

„Ево, после дугог времена, да ти се јавим. Веома сам срећан што си, после толиких мука и борби, остао жив — мада су те наши непријатељи и изроди били, колико ја знам, пет пута усмртили. И са каквим су ми фарисејским лицем прилазили да ми ту „тужну“ вест јаве. Али сам ја имао поуздани начин да дознам истину: да си жив и те још како жив! И да те баш због тога, нарочито тебе, често убијају, бар на папиру, кад већ не могу у ствари. Да би поред тога, твојим рођацима и пријатељима задали што више бола и изазвали код њих малодушност. А, напротив, изазвали су код нас гађење на њихове бедне измишљотине и лажи...“

23. фебруара. — Питомци Војне академије положили су војничку заклетву (сл. 223). Овоме значајном и свечаном чину присуствовали су врховни командант маршал Тито, председник АВНОЈ-а др Рибар, др Шубашић, представници савезничких војних мисија и више других високих руководилаца и гостију.

У својству команданта Академије одржао сам пригодни говор:

„Друже Маршале!
Друже председниче АВНОЈ-а!
Господине председниче Краљевске владе!
Господине представници савезничких војних мисија!
Другови повереници, генерали и гости!

У име штаба, наставника и питомаца Војне академије имам особиту част да вас поздравим и да вам најсрдачније захвалим што сте својим присуством увеличали ову нашу свечаност.

Другови питомци!

Кроз који моменат имаћете част и срећу да, као прва класа Војне академије наше нове препорођене државе, Демократске Федеративне Југославије, положите војничку заклетву на верност своме народу и својој отаџбини.

Данашњи дан је по томе један од најзначајнијих у вашем животу и један од историјских датума за нашу војску и најше народе уопште.

Ви данас свечано ступате на позорницу као нова снага, нада и узданица народа и отаџбине. А војска у вама добија своје будуће офицере и старешине који ће је јуначки и зналачки водити путем части, славе и победе.

„На млађима свет остаје“ — каже наш народ. Ви сте као цвет наше херојске омладине изабрани за питомце наше нове напредне Војне академије која, за разлику од оне старе, реакционарне, има да буде жариште националне свести и патриотизма, нооилац идеје братства и јединства надшх народа, поборник свесловенске солидарности и расадник војничких врлина и савремене стручне спреме у војсци, са задатком да се очувају тековине народноослободилачке борбе и осигура слобода, мир и благоданство нашим народима.

Вудите поносни, другови, на ту велику част и на свој узвишени војнички позив, а тако исто будите свесни да вас свете речи заклетве, које ћете сада изговорити, обавезују до гроба. Ви се заклињете:

— да ћете верно служити своме народу;

— да ћете се борити за слободу и народна права, противу завојевача и домаћих издајника; и

— да ћете бити дисциплиновани и савесни у вршењу своје службе.

И у обичним приликама дата реч је обавеза за сваког честитог човека, и каже се „Уже веже коње и волове, а поштена ријеч витезове“. А већ овако свечано дато обећање, у виду заклетве, не сме се изневерити по цену живота. Јер сваки онај, који погази своју заклетву, чини највећи, смртни грех и добија на чело срамни жиг издајника, кога прати свеопште презрење и вечно народно проклетство, као што песма каже:

„Проштено је грешницима,
Зулумћару, убојици,
Проштено је свима, свима,
Само није издајци“.

Или:

„Бог убио Вука Бранковића,
Проклет био и ко га родио,
Проклето му племе и кољено“.

Зато нека вам у вашој часној војничкој служби и целом животу ова заклетва, коју ћете овде положити, увек буде звезда водиља да би достојно испунили своје свечано обећање и оправдали поверење које вам даје народ и наде које у вас полаже отаџбина. При томе треба да се угледате на своје јуначке претке који вечно живе уз чаробне звуке јаворових гусала.

Угледајте се на Старца Вујадина, Сењанин Тадију, Јанковић Стојана, Баја Пивљанина и друге осветнике из доба црног робовања под Турцима, на ондашње наше партизане, хајдуке и ускоке, који су стотинама година, поред ни-

кад непокорене витешке Црне Горе, били једини заточници националне части и слободе и за које песник каже:

„Нико тебе не хтеде помоћи,
Роде мили, у претешкој ноћи,
Ал' с' у гори диже синак пусти,
Па дохвати руком тај мрак густ:
Хајдук кликну, шара пушка плану,
А Србији бијел дан освану“.

Угледајте се на Милоша Обилића, Николу Зрињског, Карађорђа, Хусеин-капетана Градашчевића, Гаврила Принципа, Владимира Гортана и остале такве витезове из историје наших слободољубивих и јуначких народа.

Угледајте се на славног пунтара Матију Гупца који је пао мученичком смрћу у борби за народне слободе и правце и за кога песма каже: „Нема сељака, нема јунака, као што је био Губец Матија“.

А надасве угледајте се на величанствен пример најбољег међу најбољима, најславнијег јунака данашњице, маршала Тита, под чијим је генијалним руководством наша херојска Народноослободилачка војска својим подвизима задивила свет и исписала златним словима најлепше странице наше југословенске историје. Она је у неравној борби са многобројним страним и домаћим непријатељима потукла и још немилосрдно туче и немачке хорде сулудог Хитлера, и мизерне паликуће надувеног Мусолинија, и фашистичке бедне прирепке и сателите, и домаће издајнике Павелића и Недића, Михаиловића, Рупника и њихове јамаре, кољаче и петоколонаше. Тако да већ „Зора пуца, биће дана“ и потпуно ослобођење је сасвим близу.

На тај начин остварује се вековни сан наших народа: слобода, без које нема живота, као што народ каже: „Боље гроб, него роб“; цементира се народно братство и јединство, без ичије хегемоније, без националног угњетавања и без економског експлоатисања, са девизом: „Брат је мио, које вјере био“; и добија се права народна власт која гарантује једнакост и социјалну правду, правду која држи земље и градове.

Ове сјајне победе и драгоцене тековине на бојном и на политичком пољу наша херојска Народноослободилачка војска задобила је непоколебивом верношћу својој заклетви, овој истој коју ви полажете, затим чврстом вером у коначну победу своје праведне ствари и, нарочито, беспримерним пожртвовањем које је потврдило речи великог песника Мажуранића: „Бој се онога, тко је вик'о без голема мријет јада“.

За ове величанствене успехе у чишћењу своје земље од мрског окупатора и његових измећара, усташа и четника, наша славодобитна Народноослободилачка војска има доста да захвали и помоћи коју је добила од стране савезника, а нарочито обилној помоћи од стране братске Црвене армије, чију 27-годишњицу баш данас, са највећим усхићењем, слаavimo и ми и цео напредни слободољубиви свет, као спасиоца културе и цивилизације од фашистичког варварства, и под чијим се циновским ударцима немачка крволочна звер повлачи пребијене кичме да угине у својој пакленој јазбини — на срећу човечанства.

Другови!

Уверен сам да сте ви по своме родољубљу и хероизму достојни синови својих славних предака, што сте већ доказали и својим активним учешћем у народноослободилачком покрету и сигуран сам да ћете бити будни чувари и поуздани браниоци наше миле отаџбине Демократске Федеративне Југославије која се рађа из мора племените крви и натчовечанских напора најбољих синова наших народа.

С тим убеђењем ја вам, у име штаба Војне академије, честитам свечани чин полагања војничке заклетве, са жељом да вас увек и свуда прати добра јуначка срећа, да послужите на дику и понос свога врховног команданта маршала Тита, на част и славу Народноослободилачке војске и на добробит својих народа и своје отаџбине.

У то име позивам вас да из дубине душе кликнемо:

Да живи наша славом овенчана Народноослободилачка војска!

Да живи херојска победоносна Црвена армија!

Да живе херојске армије Велике Британије, Америке и свију наших савезника!

Да живи наш врховни командант, легендарни народни херој, маршал Југославије Јосип Броз Тито!

Смрт фашизму — Слобода народу!"

Свечаност је завршена парадним маршем питомца испред маршала Тита и осталих присутних гостију.

ФЕЛДМАРШАЛ АЛЕКСАНДЕР У БЕОГРАДУ

24. фебруара. — У Београд је допутовао авионом врховни савезнички командант на Средоземљу фелдмаршал сер Харолд Александер. Био сам одређен да га дочекам на аеродрому и поздравио сам га партизански: „Друже фелдмаршале, здраво!“ Он је са осмехом одговорио врло разговетно и јасно: „Здраво!“, па смо се одвезли у Врховни штаб, где га је одмах примио друг Тито.

Истог дана је фелдмаршал Александер положио венац на Гроб незнаног јунака на Авали. Увече је у његову част генерал Маклин приредио пријем у Официрском дому. На пријему су одржали здравице, прво Маклин, а затим Александер и Тито. Тако исто здравице су одржали шеф совјетске Војне мисије генерал-лајтнант Кисељев и амерички генерал-мајор Лемницер.

Генерал Маклин је, између осталог, рекао:

„Вечерас морам да извршим две дужности: једну пријатну и једну тужну. С једне стране имам пријатну дужност да у име британских снага које служе у овој земљи поздравим фелдмаршала Александера, савезничког врховног команданта на Средоземном мору. С друге стране дошло је време да се, по свршетку своје мисије, опростим од маршала Тита и многих других добрих пријатеља које сам стекао откако сам 1943. године први пут стигао у Југославију.

Посета фелдмаршала Александера маршалу Титу заиста је велики догађај. То није само сусрет између двојице највећих војсковођа које је рат дао. То је састанак двојице војника из прве линије. Ми који смо служили са њима знамо да је мало војсковођа видело праву борбу и провело толико времена у непосредној близини непријатеља као војсковође који се вечерас налазе међу нама. Фелдмаршал Александер провео је читав прошли рат на фронту. Од 1939. године борио се на сваком ратишту. Маршал Тито са своје стране водио је скоро четири године у брдима и шумама своје домовине огорчени рат истребљења, против непријатељских окупаторских снага. Обојица су у пуној мери делили са својим трупама тежбе и опасности рата.

Нико не зна боље од чланова моје Мисије како је велики био допринос Народноослободилачке војске савезничком ратном напору. Не само људи него и много хиљада дечака и младих девојака спремно је дало своје животе за отаџбину. Становништво им је давало сваку могућу помоћ и делило с њима опасности и тежбе" ...

Затим је узео реч фелдмаршал Александер:

„Дуго времена жељно сам очекивао ову посету. Кад сам постао врховни командант на Средоземном мору, у децембру прошле године, решио сам да у најкраћем року обновим познанство са маршалом Титом.

Маршал ме је почаствовао својом посетом моме Врховном штабу у Италији прошлог лета, у време нашег победоносног похода од Рима до Апенина. Сусревши га, осетио сам да овај човек није само наш пријатељ већ и **ДОУТ** по оружју који као велики војсковођа успешно води своје трупе у борби против заједничког непријатеља.

Све војнике чврсто везује братство по оружју и у томе духу поново сусрећем данас Маршала и обнављам срећно познанство које ми је прибавило толико задовољства у прошлости_____

Ја сам као и сви други пратио ток ваше херојске борбе и дивио се сјајним особинама, храбрости и одлучности да се никада не покорите. Желео сам вам добро и молио се за вас ...

Успешним методама герилског рата ви сте задржавали и десетковали непријатељску снагу од 15 до 20 дивизија, која је иначе могла бити употребљена против нас или против савезника на неком другом фронту..."

Здравица маршала Тита (у изводу):

„Дозволите ми да данас овдје, на овом прекрасном пријему, поздравим мога ратног друга и пријатеља с којим сам се упознао 1944. године у Италији. Морам да кажем отворено: чим сам се срео са г. маршалом Александром, осјетио сам у њему не само великог војника него и прекрасног човјека који одмах осваја чим се човјек с њим упозна ...

Када смо године 1941. ступили у борбу, знали смо да велики терет при-мамо на себе. Али ми смо ступили у борбу са великом свешћу да се не само боримо за једну праведну ствар, а то је за свој опстанак, за своју слободу и свој народ, него да се боримо на страни наших великих савезника Енглеске, Совјетског Савеза и Америке. То је било оно што нам је уливало вјеру да ће победа бити на нашој страни...

Ја морам да кажем да смо сви ми, и на фронту и у позадини, и Народно-ослободилачка војска и наши народи, са великом радошћу и усхићењем пратили борбе у Африци, а нарочито величанствену побједу код Ел Аламејна чији протагониста данас овдје сједи: маршал Александер ...

Пред нама је сада борба за коначно уништење немачке ратне машине. И овај долазак г. маршала Александра овдје има значење у томе да још више учврсти не само наше пријашње познанство и ратно другарство, него и да убудуће наши планови буду још јединственији и савршенији, како би и успјех био што бољи...

Жао ми је што одлази од нас један значајан савезнички официр, г. генерал Маклин, шеф британске Војне мисије. Он је дошао 1943. године к нама и његов долазак имао је велики значај за помоћ нашој армији у материјалу. Ја сам захвалан г. генералу Маклину на оној улози коју је он овдје одиграо. Он је освојио симпатије не само у личном контакту с нашим руководећим лицима, он је освојио симпатије свих. Желим да генерал Маклин при свом одласку однесе осјећај наших симпатија и наше благодарности за рад који је овдје извршио ..."

28. фебруара. — Данашња „Политика“ доноси извештај из Москве да се на пропаст осуђени хитлеризам припрема за ратовање помоћу терористичке подземне организације. Немци сматрају да ће то бити добра припрема за трећи светски рат.

На брзу руку се врши обука официра за терористичке јединице. Истовремено Немци већ снабдевају будуће ратно поприште ратним материјалом и оружјем. Граде се тајна слагалишта оружја, муниције, одећа и хране, полажу се тајне телефонске и телеграфске линије и томе слично.

Упоредо с овим Немци припремају цео подземни апарат за најразноврснију терористичку акцију и фашистичку пропаганду. Цела немачка територија подељена је на секторе с густом мрежом нацистичких подземних организација које се састоје од много хиљада тајних ћелија. У ову „шесту колону“ изабрани су само најпоузданији хитлеровци, а за њеног вођу одређен је крвожедни шеф Гестапоа, творац разних система масовног уништавања, називаних „уклањање излишних људи“ — Химлер.

Да би сачували свој нацистички кадар од одговорности за почињене злочине, хитлеровски шефови припремају сада разноврсне методе за камуфлирање. Они своје људе шаљу у концентрационе логоре и затворе тобоже као „антинацисте“. За друге опет Гестапо саставља нарочита до-сијеа у којима се ови лажно представљају за „праве“. У појединим слу-чајевима извесне нацисте Гестапо обележава у списковима као „несигурне

Химлер, шеф Гестапоа (карикатаура у енглеској од 2. септембра 1943)

„News Review“

политичке елементе" или као прогоњене од судова. С друге стране, многе антифашисте стављају у положај „дезертера“. У целој Немачкој хитлеровци добијају лажна документа, мењају имена и станове.

1. *марта*. — Наредбом врховног команданта друга Тита Народноослободилачка војска Југославије добила је назив — Југословенска армија, морнарица НОВЈ назив — Југословенска морнарица, а Врховни штаб назив — Генералштаб Југословенске армије. Том приликом маршал Тито је у својој наредби рекао:

„Наша Народноослободилачка војска рођена је у ослободилачкој борби наших народа, извршавајући дело ослобођења наше отаџбине постала је стварна и једина оружана сила Демократске Федеративне Југославије.

Наша војска изграђена је на братству и јединству наших народа и представља моћан фактор за даље учвршћивање тога братства.

По својој зрелости, ратном искуству и вештини, наша војска остварује улогу једне савремене регуларне армије“.

Истог дана наредбом Врховног команданта формирана је и Четврта армија.

2. *марта.* — Краљ Петар је у свом Указу о наименовању Намесништва рекао:

„Желећи дати израза Нашој одлуци да народи Југославије слободно и преко демократски изабране уставотворне скупштине изразе своју суверену вољу о коначном уређењу државе, одлучили смо да Нашу краљевску власт до одлуке уставотворне скупштине пренесемо на Краљевско намесништво“.

Тим указом су за краљевске намеснике именовани др Срђан Будисављевић, бивши министар, др Анте Мандић и инж. Душан Сернец, бивши министар и повереник финансија Националног комитета.

4. *марта.* — На Свесловенском сабору, који је почео данас у Софији, Југославију је представљала делегација од око 100 чланова из свију крајева Југославије. Бугари су имали троструки празник: 67-годишњицу ослобођења испод Турака, ослобођење од Немаца и први Свесловенски сабор одржан у њиховој престоници. Нашу делегацију је предводио Милован Ђилас, а састављена је била од људи из свих покрајина Југославије: народни херој Бошко Каралић; генерал-лајтнант Саво Оровић; др Златан Сремец; у име Свесловенског комитета Југославије: професор др Јеврем Недељковић, др Васо Чубриловић, Димитар Влахов и Радован Лалић; у име југословенских књижевника: Десанка Максимовић и Радован Зоговић; у име АФЖ-а Ружа Прибићевић, глумце представља Вјекослав Афрић, а сликаре Исмет Мујезиновић; омладину предводи Михаило Швабић; радничке синдикате — Катић. Са делегацијом су били и новинари, представници „Танјуга“, „Борбе“ и „Политике“.

Од представника осталих словенских народа сабору су присуствовали председник Свесловенског комитета генерал-лајтнант Гундоров, академик Николај Державин, Николај Тихонов, Павао Тичина и академик из Украјине Зебрах. Из Пољске професор Банах, а у име Чехословачке Марија Швермова.

Представници свих словенских народа одржали су на заседању пригодне говоре, па сам и ја одржао следећи говор:

БРАЋО БУГАРИ!

БРАЋО СЛОВЕНИ!

Сматрам за особиту част и срећу што ми је пало у део да вас, драгу браћу из свих словенских земаља, синове једне мајке Славе, које је овде окупила једна иста мисао свесловенског братства, слоге и јединства, поздравим у име народа из моје уже домовине Црне Горе.

Најпре браћи Бугарима честитам двоструки празник ослобођења — 67-годишњицу ослобођења испод тешког турског ига и скорашње ослобођење испод немачких поробљивача.

Црногорци су одувек гајили најлепше симпатије према вредном, честитом и јуначком бугарском народу и искрено су се радовали сваком његовом напретку, па се од срца радују и садашњем потпуном ослобођењу братске Бугарске.

Црногорци добро знају цену слободе. Они су у току петвековне мрачне турске владавине на Балкану непрестаном, неравном борбом сачували неугашену лучу слободе на Ловћену, одакле је загревала срца поробљене раје и осветљавала пут ка слободи. Као што наш највећи песник Његош каже:

„Што утече испод сабље турске,
Што на вјеру праву не похули,
Што се не шће у ланце везати,
То се збјеже у ове планине,
Да гинемо и крв проливамо,

Да јуначки аманет чувамо,
Дивно име и свету слободу".

Тамо је била девиза „Боље гроб, него роб“, па су по тој витешкој традицији и у овоме рату Црногорци први дали сигнал за устанак против окупатора, чим је матушка Русија била нападнута од хитлеровске Немачке.

Црна Гора се радује сваком кораку који води ка зближењу и јединству словенских народа, па са усхићењем поздравља и овај свесловенски митинг који се одржава у престоници братске Бугарске. Она је увек ватрено проповедала слогу и јединство не само Срба и осталих народа Југославије, већ и братску солидарност свију словенских народа.

Црногорци су тачно увиђали да без братске руске заштите и помоћи не би више било ни Црногораца, ни Срба, ни Бугара, нити осталих Словена, већ би све давно било уништено или претопљено у суседне империјалистичке народе.

Велики бугарски син и велики Словен Александар Стамболиски, када му је Фердинандова клика у скупштини довикнула да је издајник и да је Србин а не Бугарин зато што је заступао слогу Бугара и Срба, он је достојанствено и широкогрудо одговорио: „Ја нисам ни Србин ни Бугарин — ја сам Југословен“.

У томе смислу, ја бих своје расположење могао да искажем парафразом: „Ја сам прво Словен, па тек онда Југословен, Србин и Црногорац“. Јер одиста су моји стари били Словени још онда када ових других имена није ни било.

Генијални песник Пушкин рекао је: „Сви ће се словенски потоци слити у руско море, или ће оно пресушити“. И нас је, браћо, то исто сазнање сакупило; сазнање да се судбина једног словенског народа не може одвојити од судбине осталих словенских народа; сазнање и убеђење, да и кад не би постојала идеја свесловенског братства и солидарности, требало би је створити — ако нећемо да се остваре паклене жеље Немаца за уништење Словена.

Али, шта је све претрпело Словенство док је код свих словенских народа усвојена та тако проста и спасоносна истина? Морало је да се стотинама година робује разним завојевачима: Татарима, Турцима, Немцима и коме све не; требало је да сви словенски народи, не само мали но и највећи, дођу на ивицу пропасти и да пролију море племените крви својих најбољих синова, па да то најзад увиде и да се сложено ухвате за један штап којим ће размрскати разбојничку главу заједничком и заклетом непријатељу, нечовеку, Немцу и осигурати своју будућност у миру и благостању. Јер „Од слоге бољег града нема“. И зато су Римљани, Германи и сви непријатељи Словенства имали и практиковали лозинку „Подели па владај“, у чему су, на жалост, врло често успевали.

Велика је срећа словенских народа што у овим судбоносним временима, када је у питању бити ил' не бити, имају на челу великог генјалног човека, наиме, великог вођу и војековођу маршала Совјетског Савеза Стаљина.

Маршал Стаљин, са својом славном и победоносном Црвеном армијом, спасио је Словенство од коначне пропасти и цео свет од фашистичког ропства и тираније.

А наш маршал Тито, са својим херојским партизанима, ослободио је, уједино и препородио народе Југославије и показао пут осталим поробљеним словенским народима за ослободилачку борбу и за јединство на принципу потпуне слободе и равноправности. Он је дао најлепши пример како се бескомпромисно и самопрегорно бори за националне и човечанске идеале: за правду и слободу.

Интереси Словенства нису у томе да се једно словенско племе претопи у друго или сва заједно у једно. Напротив! Баш у томе да свако словенско племе очува све своје дивне, узорите и красне народне особине.

Чувајући свој језик, своје песме и друге народне умотворине, своје обичаје и све своје племенске одлике, тиме уједно свако словенско племе очуваће свој народ и неће допустити да се на рачун словенске народности увећавају словенски непријатељи и да освежавају своју изрођену крв свежеом словенском крвљу.

Као што се дивна кита цвећа не гради само од племенитих ружа, него се у ту киту умеће разнолико друго мирисаво и шарено цвеће, па се, да би још лепша била, унаоколо облаже и бујним зеленилом, тако и потпуно слободни и

самостални словенски народи, са свим својим очуваним племенским одликама и народним лепим особинама, морају ући у једну братску духовну заједницу.

Победоносна Црвена армија, славна Југословенска армија и јуначке армије Чехословачке, Пољске и Бугарске, борећи се раме уз раме против заједничког непријатеља, уз садејство великих армија Енглеске и Америке, ускоро ће до-тући немачку крвожедну бесну звер у њеној пакленој јазбини. Њихова племена крв, проливена у заједничкој борби за исте идеале, цементираће заувек братство и јединство словенских народа.

Слободни словенски народи и слободне словенске државе као бистри и набујали „словенски потоци“ слиће се у једну велику, бујну и непрелазну реку, преко које неће смети нити моћи да наилази мрски непријатељ Словенства и осталих слободољубивих народа.

Свест и самопоуздање Словена у велику и лепу будућност нашли су из-раза у Пушкиновим пророчанским стиховима, који треба свима Словенима да лебде пред очима, и којима ћу ја да завршим овај свој говор:

„Од Јадранског сињег мора,
Где пламено сунце сја,
До сибирских крајњих гора
Господар сам само ја.
Наше жеље нису бајке,
Нису празан ташти сан —
Зазвониће балалајке
Балканом на судњи дан.“

А данас треба додати:

„Зазвониће балалајке
Берлином кроз који дан“.

С чврстом вером да ће овај митинг допринети јачању братских осећања међу словенским народима и тако убрзати остварење Пушкинова сна, ја из дубине душе кличем:

Да живи братство и јединство словенских народа!

Да живи Свесловенски комитет!

Да живи генијални вођ свих словенских народа маршал Стаљин!

Да живи легендарни творац Демократске Федеративне Југославије маршал

Тито!

Да живе наши моћни савезници Велика Британија и Америка!

Да живи братски бугарски народ!

Смрт фашизму — Слобода народу!

Под насловом „Словенски народи и рат“ француски лист „Монд“, од 9. маја 1945. године, објавио је чланак Жоржа Лисијена који каже да су словенски народи платили рат више него што је спадало у њихов део. Људске жртве и материјална штета су страховити. Писац наводи дела Хитлера и Розенберга о зверској теорији политике истребљења Словена, истиче страховито поступање према заробљеницима Словенима и доноси статистичке податке о њиховим губицима.

Чланак се завршава мудрим пријатељским саветом: „Овај рат је за све словенске народе био страховито искушење. Али тај рат треба и да их врати јединству, јер су они разједињени пропадали један за другим. Пошто их је спасао највећи словенски народ, они треба да се уједине ако не желе да се једног дана нађу поново пред смртоносним опасностима. Наметнувши им страховите услове који су водили уништењу, сам непријатељ им је и против своје воље указао на пут братства и слоге. Нека Словени никад не скрену с тог пута“.

Врло поучна опомена. То потврђује касније оживљавање нацизма, као што показује и овај текст из „Политике“.

ЉУДИ И ДОГАЂАЈИ ОЖИВЉАВАЊЕ НАЦИЗМА

У западнонемачким демократским круговима изазвали су забринутост успеси Националистичко-демократске партије Немачке на општинским изборима у Баварској. Ова странка (са иницијалима на немачком НДП) сматра себе наследницом Хитлерове нацистичке странке и њени руководиоци били су готово без изузетка нацисти а многи и есесовци. Они агитују паролама: обнова Немачке (слично нацистичком „буђењу Немачке“), разбијање лажи о одговорности једино Немачке за рат, повратак Немачкој одузетих територија, рехабилитовање нациста осуђених за ратне злочине и томе слично. На изборима за Бундестаг прошле јесени странка је добила укупно само 2,5 процента гласова, али прошлог месеца на општинским изборима у Баварској она је утростручила број својих гласача а у неким општинама за њене кандидате гласало је и 90 одсто бирача. Листови истичу да је Баварска била гнездо рађања Хитлерове странке. На овом снимку видимо „Фиререра“ нове нацистичке странке Адолфа фон Тадена другог председника, Флоријана Винтера, организационог секретара, и Фридриха Тилдена, првог председника, како на тамничком гробљу у Ландсбергу склоњених руку одају пошту нацистима осуђеним на смрт од савезничких судова за ратне злочине и сахрањеним овде, а за чију се рехабилитацију они залажу.

После двадесет година од пораза Хитлерове Немачке, у Немачкој оживљава нацизам („Политика“, 10. априла 1966)

5. марта. — Влада др Шубашића поднела је Намесништву оставку „пошто је извршила свој задатак у смислу Споразума од 2. новембра 1944“. Истог дана и Национални комитет ослобођења Југославије поднео је оставку Председништву АВНОЈ-а, да би се омогућило образовање једин-

ствене владе Демократске Федеративне Југославије у духу Споразума од 2. новембра 1944. године“.

7. *марта*. — Данас је образована влада Демократске Федеративне Југославије у следећем саставу:

председник владе и министар народне одбране — Јосип Броз Тито,
потпредседник владе — др Милан Грол,
потпредседник владе и министар за конституанту — Едвард Кардељ,
министри:
иностраних послова — др Иван Шубашић,
без портфеља — др Јосип Смодлака,
унутрашњих послова — Влада Зечевић,
правосуђа — Фране Фрол,
просвете — Владислав Рибникар,
финансија — Сретен Жујовић,
без портфеља — др Јурај Шутеј,
саобраћаја — Тодор Вујасиновић,
индустрије — Андрија Хебранг,
трговине и снабдевања — инж. Никола Петровић,
пољопривреде — др Васо Чубриловић,
шумарства — Сулејман Филиповић,
рударства — Бане Андреев,
колонизације — Сретен Вукосављевић,
социјалне политике — до Антун Кржишник,
народног здравља — др Златан Сремец,
пошта, телеграфа и телефона — др Драго Марушић,
грађевина — др Раде Прибићевић,
информација — Сава Косановић,
за Србију — Јаша Продановић,
за Хрватску — др Павле Грегорић,
за Словенију — Едвард Коцбек,
за Босну и Херцеговину — Родољуб Чолаковић,
за Македонију — Емануел Чучков и
за Црну Гору — Милован Ђилас.

Пошто је прочитан Указ намесника о именовану привремене владе ДФЈ, нова влада је пред Намесништвом и АВНОЈ-ем положила заклетву, коју је председник АВНОЈ-а др Иван Рибар прочитао, а за њим су је чланови владе, реч по, реч поновили:

„Заклињем се чашћу свога народа да ћу верно и неуморно служити народу, да ћу своту дужност по законима вртити савесно и непристрасно, чувајући и бранећи тековине народноослободилачке борбе — за срећу и напредак Демократске Федеративне Југославије“.

13. *марта*. — Убијен је од стране албанских фашиста Миладин Поповић, један од организатора народноослободилачког покрета на Косову и Метохији, као и у Албанији.

Године 1941, при повлачењу из Пећи за Црну Гору, био је заробљен и одведен у концентрациони логор Пекина, у Албанију. Из логора је убрзо побегао, повезао се са напредним снагама у Албанији па, заједно са Душаном Мугошом, радио на организовању албанске Комунистичке партије и на покретању партизанске борбе против окупатора у Албанији. У Југославију се вратио 1944. године и радио на Косову и Метохији као секре-

тар Обласног комитета Комунистичке партије. Погинуо је неочекивано у својој канцеларији у Приштини. Његовом смрћу наша земља је изгубила изврсног народног трибуна и политичког руководиоца.

26. марта. — Стигла је из Совјетског Савеза наша II тенковска бригада, која је формирана 8. марта на војном полигону Тесниское код Туле. Посаду бригаде сачињавају наши борци пребачени на обуку совјетским авионима и један број који се тамо налазио. Обука је трајала 6 месеци. Бројно стање око 600 тенкиста. Наоружање: 65 тенкова Т-34, најбољих у овом рату, 3 оклопна аутомобила и око 160 неборачких возила. Штаб бригаде сачињавају командант потпуковник Војо Радић (ранији командант I тенковске бригаде), комесар потпуковник Ђурић-„Дућо“, заменик комесара мајор Иван Ромац, начелник штаба поручник Мирко Кржељ-„Шпа-нац“.

Док се задржавала у Београду, бригада је била смештена у Топчидеру код Војне академије и том приликом сам направио снимак групе тенкиста. (Сл. 228)

28. марта. — Јединице Југословенске армије ослободиле су Бихаћ. У овим борбама нарочито су се истакли тенкисти IV армије, који су, савлађујући својим тенковима наизглед непролазно земљиште, изненадили непријатеља и нанели му тешке ударце.

31. марта. — Однекуд ми је дошла до руку једна наредба колико неваљалог толико лудог Секуле Дрљевића који у коначном пропадању фашизма још сања о успостави самосталне државе са њим на челу.

Та Секулина „Дневна заповијед Црногорској народној војсци“ гласи:

ОФИЦИРИ, ПОДОФИЦИРИ И ВОЗНИЦИ!

Ваш командант ппуковник Павле Ђуришић преко својих опуномоћених изасланика дошао је у везу са мном, као председником Црногорског државног вијећа. Споразумијели смо се да се убудуће зовете и да будете Црногорска народна војска. Циљ је наше борбе успостава самосталне црногорске државе. Племенитост тога циља уостручиће нашу снагу у борби. Нашли сте се на подручју Независне Државе Хрватске у рату већем од свих, коти је икада водио род људски. Дала вам се прилика да непосредно осјетите топлину пријатељства хрватског народа и његовог великог Поглавника према црногорском народу и његовој државној слободи. Борит ћете се раме уз раме са туначком хрватском војском противу заједничког непријатеља. Добили сте могућност да се такмичите са хрватским јединицама. Слава Вучјег дола и многобројних осталих црногорских ратишта тражи од вас, да и овом приликом потврдите своје право на њу.

Јунаци, никада не заборавите да без гвоздене стеге нема успеха. Моја је заповијед да се покоравате наредбама потпуковника Павла Ђуришића, које ће издавати у моје име и по мојим упутствима.

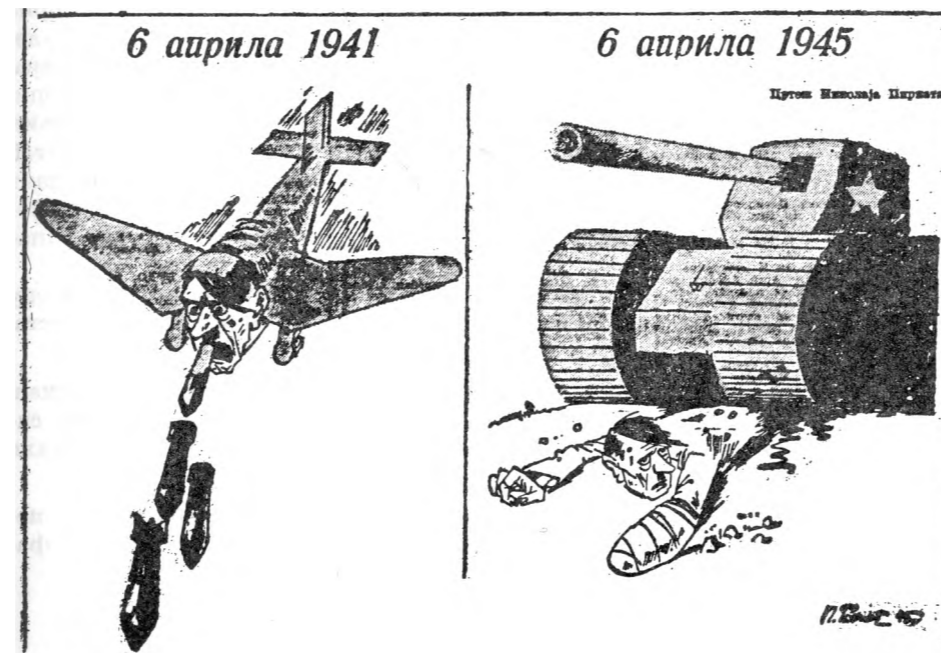
Нека вам је Бог у помоћ!

Загреб
22. март 1945

Председник
Црногорског државног вијећа
врховни командант Црногорске народне војске
Секула Дрљевић

6. априла. — Јединице II, III и V корпуса Југословенске армије, после вишечасовне борбе на прилазима града, ослободиле су Сарајево, главни град Босне и Херцеговине. Ослобођење Сарајева је значајан допринос завршној борби за ослобођење земље од окупатора.

У данашњим новинама нашао сам врло успелу карикатуру Хитлера у 1941. и 1945. години, из пера нашег познатог карикатуриста Николаја Пирната.

Две карикатуре Николаја Пирната („Политика“, 6. априла 1945)

Истичући значај ослобођења Сарајева, врховни командант маршал Тито је у својој данашњој наредби рекао:

„У вишедневним жестоким борбама на ширем подручју Сарајева, под врло тешким условима планинског земљишта, наше трупе сломиле су спољне одбране сарајевског утврђеног рејона и, стегнувши обруч око самог града, данас, 6. априла, на јуриш су заузеле Сарајево, главни град Босне и Херцеговине ... Изражавам своју захвалност свима борцима и руководиоцима јединица које су извојевале ову сјајну победу“.

Маршал Тито је добио од команданта I бугарске армије Владимира Стојчева следећи телеграм:

„Прва бугарска армија, која има част да се бори против вековног непријатеља наших братских народа и целог Словенства, од 2. априла гони тога потученог непријатеља на југословенској територији у Међимурју, на Мури и Драви. Поново ће бугарска и југословенска војска, раме уз раме са славном Црвеном армијом, заједнички водити борбу за коначно протеривање злочиначког освајача из ваше земље који се у овом тренутку још налази као окупатор у њој.

Ступајући на вашу земљу, ја сам срећан што могу у име целог бугарског народа и мојих јунака из Прве бугарске армије да пошаљем Вама и Вашој војсци и целом слободољубивом југословенском народу борбени поздрав“.

Формирање и пробој Сремског фронта

Ослобођењем Београда немачке војне снаге су изгубиле главни комуникациони чвор за извлачење својих снага са Балкана на север, а група армија „Е“ у јачини од око 350.000 војника набачена је на комуникације које воде кроз планинско и тешко пролазно земљиште Косова и Метохије, западне Србије и Босне. За извлачење немачких снага овим правцем надирање Југословенске армије кроз Срем, ка Славонском Броду, било је веома опасно. Зато Немци још првих дана децембра приступају успостављању Сремског фронта и убрзаном извлачењу својих снага преко Брода и њиховом пребацивању на Сремски фронт. У огорченим борбама са јединицама I пролетерског и XII ударног корпуса немачке снаге су биле принуђене на узастопно повлачење ка западу, и тек крајем децембра, довођењем 41. гренадирске, 7. СС, 117. и 11. пољске ваздушне дивизије успели су да стабилизују фронт на линији Сотин — Берак — Оток — река Спачва — река Сава.

После вишемесечних борби, 12. априла овај фронт је разбијен.

Сремски фронт су Немци дуго времена утврђивали, тако да су у дубини од 30 километара створили читав сплет ровова и јако брањених положаја. Задатак пробоја тог јако утврђеног фронта добиле су I пролетерска и XXI сремска дивизија које су неодољивим јуришом сломиле непријатељски отпор на првим положајима и, подржаване тенковском бригадом и авијацијом, продирале великом брзином у дубину одбране. До 13 часова сломљен је непријатељски фронт, а остаци немачких и усташких јединица безглаво су одступали према Винковцима.

Пробијање Сремског фронта заједно са форсирањем Драве од стране јединица наше III армије омогућило је успешно гоњење непријатеља, његово уништење и потпуно ослобођење наше земље. Битка за пробој Сремског фронта једна је од највећих битака које је водила наша војска, како по својој јачини, опсегу и постигнутим резултатима, тако и по мајсторству њеног извођења.

Јединице IX дивизије IV армије и Кварнерски одред Југословенске ратне морнарице ослободиле су после успешног десанта острво Раб. Наше главне јединице пружале су непосредну заштиту десантним групама и штитиле их од непријатељских бродова који су се налазили у Ријечком заливу.

Иља Еренбург пише о огорченој одбрани коју Немци пружају на Источном фронту и о њиховој спремности да се предају на Западу:

„Треба се сетити страшних рана које је Русија добила и које сада многи заборављају. Кад су Немци стрељали неколико британских заробљеника, цела је британска штампа с правом говорила о томе варварству. А колико је руских заробљеника стрељано? Милиони и милиони. Зато нас се Немци толико плаше. Зато је лакше заузети десет градова у Вестфалији него једно село на Одри“.

Напомињући да савезничке војне власти на Западу нису толико строге према Немцима, Еренбург наставља: „Фашисти не виде своје заштитнике на Истоку и зато се Кенигсберг није предао преко телефона и Беч није заузет фотографским апаратом“.

У Москви је 11. априла потписан Уговор о пријатељству, узајамној помоћи и послератној сарадњи између Совјетског Савеза и Југославије.

12. априла. — Преко радија је пренета вест да је умро Франклин Делано Рузвелт, председник Сједињених Америчких Држава и један од вођа антихитлеровске коалиције. Умро је непун месец дана пре завршетка рата. Амерички народ сматра Рузвелта за једног од својих највећих државника поред Вашингтона, Цеферсона и Линколна.

Черчил поводом Рузвелтове смрти каже:

„Тежак је губитак за човечанство што је срце Франклина Рузвелта престало заувек да куца. Његови физички недостаци тешко су га притискивали. Заиста је чудновато како је он и поред тих недостатака пребродио толике године немира и буре. У десет милиона људи са истим недостацима не би се пронашао једзи који би потушао да се баци у живот, да поднесе толике физичке и душевне напоре и да проведе толике године у политичкој борби. У целој генерацији не би се нашао човек који би под тим околностима успео да буде одлучан и да постане господар ситуације“.

А Морис Шуман каже: „Хитлер ће се сутра питати: да је Рузвелт умро пре пет година, ја бих можда добио опкладу?“

13. априла. — После успешно извршеног пробоја Сремског фронта, XXI српска и 48. македонска дивизија ослободиле су важну саобраћајну раскошницу — Винковце. У ослобођењу Винковаца нарочито су се истакли тенкисти који су први продрли у град и до доласка пешадије уништили највећи број непријатељских бункера.

14. априла. — Танјуг преноси вести из „Дејли мела“ из којих се види да је од бомбардовања У-бомбама у Лондону погинуло 8.600 људи.

Данас је Црвена армија ослободила Веч. А јединице наше III армије Осиек, главни град Славоните.

16. априла. — Јединице III армије ослободиле су Нашице, после огорчених борби, јер је непријатељ покушавао да убацивањем нових снага организује фронт и заустави напредовање наших трупа. Међутим, јединице XVI и 36. дивизије, заузимајући кућу по кућу, освојиле су град и нанеле тешке губитке XI немачкој дивизији.

Дописник „Дејли мела“ из Сарајева доставио је свом листу следеће податке о борбама за ослобођење Сарајева:

„Битка за Сарајево сјајно је изведена. Офанзива је почела код Соколца који је у току четири године прелазно 51 пут из руке у руку. Град је заузет пре него што сам стигао, после педесет дана опсаде. Немци су за то време потели све мачке у граду. Ја сам лично видео остатке мачјих костију и коже покрај разорене војничке кујне“.

Танјуг је 13. априла пренео из Варшаве ове податке о немачком злочину у Освјенциму:

„Отпочела је са радом специјална комисија за испитивање немачких злочина почињених у Освтенциму. На челу те комисије налди се министар правде Пољске Републике Залески. Комисија је посетила Освјенцим да би упознала садање стање у овом „логору смрти“. Комисија је пронашла да су немачки фашистички злочинци дигли у вчздух собе са гасом и крематоријуме, али ће ипак на основу исказа преживелих заробљеника из овог логора моћи у потпуности да се реконструише права слика њихових злочина. Комисија је установила да су се ту налазила четири крематоријума на самом земљишту логора, у кошма су свакодневно спаљивана тела заробљеника отоованих гасом. Тровање гасом у специјалним одељењима обично је трајало три минута, али, да би се осигурао успех, жртве су

обично држане по пет минута, после чега су лешеви избацивани напоље. Четрдесет зубних лекара вадило је златне зубе и крунице из уста лешева, бербери су секли косу уморених жена, а затим су њихова тела спаљивана у пећима конструисаним специјално за ту сврху. Крематоријуми су функционисали даноноћно. „Сировина“ из њих избацивана је и одашиљана специјалном железницом. Укупно више од четири и по милиона људи спаљено је у пећима у Освјенциму“.

18. априла. — Од 15. априла одржава се на Цетињу четврто заседање Црногорске антифашистичке скупштине народног ослобођења. Заседању су присуствовали др Иван Рибар, председник АВНОЈ-а и делегати Србије и Хрватске (сл. 230). Донета је одлука да се Антифашистичка скупштина народног ослобођења претвори у Народну скупштину Црне Горе, као и одлука о присаједињењу бјелопољског и пљеваљског среза Црној Гори. Последњег дана заседања, 18. априла, образована је прва влада федералне Црне Горе у следећем саставу:

председник владе — Блажо Јовановић,
потпредседник владе — Петар Комненић,
министар пољопривреде и шумарства — Јован Ђетковић,
министар трговине и снабдевања — Вељко Зековић,
министар правде — Јефто Павић,
министар грађевина — Петар Томановић,
министар индустрије и рударства — Владо Лазаревић,
министар просвете — Пуниша Перовић,
министар финансија — Гојко Гарчевић,
министар социјалне политике и народног здравља — Михаило Вицковић,
министар унутрашњих послова — Радоња Голубовић.

Ја сам као народни посланик до Подгорице путовао авионом. Кад сам био изнад овог града, мислио сам да се налазим над рушевинама старога града Дукље, јер је Подгорица од савезничког бомбардовања тако изгледала. Из Подгорице сам продужио пут аутом и кад сам био преко ЈБешанске нахије угледао сам дирљив приказ који је убедљиво сведочио колико је Црна Гора исцрпавила у овом рату. На Ријечи Црчовића био парзни дан, на који је народ масовно ишао да што прода, односно купи. Ишле су само жене, јер су људи били још у рату, а жене су биле све у короти, па су изгледале као црне чавке.

Тајјут донеси даас, 18 апила, вести о ужасним немачким злоступствима у заробљеничком логору код Белсена које саопштава ратни дописник листа „Нисе кроникл“, Колин Вилс:

„Овај допис пишем у немачком концентрационом логору код Белсена у области Хановера. У великом логорском кругу налази се 60 000 људи и жена разних националности. Сви су они измучени глађу. Буквално, умиру у овом тренутку. Око стотину људи умире овде свакога дана; њихова нага, измршавела тела леже у великим гомилама на отвореним двориштима. Дрски немачки чувари, које су британски војници разопужали, нису имали времена, а ни горивог материјала да спале лешева. У ствари, они су прекјуче повећали ову страховиту костурницу стрељајући многе заробљенике.

Заробљеници су имали следовање од килограм и по хлеба на 14 дана и две порције чорбе дневно. Петорица пољских официра су писмено из-

јавили да су људе који су помрли од глади појели други заробљеници. Остали заробљеници су то потврдили”.

21. априла. — Јединице Четврте армије ослободиле су Сушак, важну луку у Хрватском приморју.

Истог дана IX дивизија IV армије и јединице Кварнерског одреда Југословенске ратне морнарице ослободиле су, после успешног десанта, острва Црес и Лошињ и тиме је завршено 27-годишње робовање народа ових наших острва под италијанском окупацијом.

22. априла. — Јединице II армије ослободиле су Бањалуку, главни град Босанске крајине.

У току народноослободилачког рата наше јединице су се два пута бориле за Бањалуку:

— децембра 1943. године Крајишка дивизија и III личка бригада продрле су у град и тиме омере извођење немачких планова у шестој офанзиви, а затим се по извршеном задатку повукле;

— октобра 1944. године IV, 39, и 53. дивизија у тешким борбама ослободиле су целу Бањалуку, сем Старог Каштела, и заробиле самог команданта немачких снага у граду, генерала Фон Деница.

25. априла. — Према вестима Танјуга целокупна париска штампа коментарише долазак Петена у Француску и сви листови се слажу да његов случај представља само један перфидан маневар Немачке која жели да разједини француско јавно мњење.

Жорж Кањо пише у листу „Иманите“: „Смрт Петену издајници који је издао француски народ као што је то учинио и маршал Базен кога је ондашња Француска осудила на смрт!“ Кањо се противи и протестује против начина на који се Петен вратио и пише: „Петен — Базен постао је Шваба. Он је хитлеровски ратни злочинац. Он треба да буде заробљен заједно са швапским злочинцима. То је једини поштен начин да се до њега дође“.

Емануел Дастије у листу „Либерасион“ пише да ће Петеново суђење отворити очи свима који су веровали да према њему треба благо поступити. „Када се тиче здравља и части једнога народа“ — пише Дастије — „не сме да преовлада никакав опортунизам“.

Данас (25. априла) се одржава у Сан Франциску прва конференција Организације Уједињених нација.

26. априла. — Данас је на конференцији Уједињених нација у Сан Франциску донета Повеља коју су потписали представници педесет земаља.

Уводна преамбула *Повеље Уједињених нација* гласи:

„Ми, народи Уједињених нација решени

да спасемо будућа поколења ужаса рата, који је двапут у току једног људског века нанео човечанству неописиве патње, и

да поново потврдимо веру у основна права човека, у достојанство и вредност људске личности, у равноправност људи и жена и нација великих **И** малих, **И**

да створимо неопходне услове под којима ће моћи да се очувају правда и поштовање обавеза које проистичу из уговора и других извора међународног права, као и

да радимо на друштвеном напретку и побољшању животних услова у већој слободи

и, имајући у виду те циљеве,

да будемо трпљиви и да заједно живимо у миру једни с другима у духу доброг суседства,

да сјединимо своје снаге ради одржавања међународног мира и безбедности,

да зајемчимо, да, прихватимо начела и установимо методе који ће зајемчити да ће се оружана сила употребљавати једино у општем интересу, и

да користимо међународним установама у сврху помагања привредног и друштвеног напретка свих народа, —

одлучили смо да удружимо наше напоре ради остварења тих циљева ..

28. априла. — Швајцарска влада је издала ово саопштење:

„Јутрос је у царинску постају Кијасу дошло неколико аутомобила. Италијански официри који су их пратили изјавили су стражарима на граници да се у колима налази Бенито Мусолини, његова супруга Рашела са сином и кћерком као и жена једног италијанског министра. Осим њих у колима се налазило још осам других личности, чији се идентитет није могао утврдити. Они су тражили дозволу за улазак у Швајцарску. Сходно инструкцијама швајцарских власти, царински чиновник је одбио да изда дозволу, после чега се овај конвој италијанских фашиста вратио у Италију“.

29. априла. — Мусолинија и његову пратњу заробили су италијански партизани у граду Донго на језеру Комо. Ухваћени су у кући на једном сељачком имању. Одатле су их повезли аутомобилом и путем погубили. Затим су им лешеве пренели у Милано, град у коме се родио фашизам. Мусолинијево тело, како су причали очевици, лежало је на ивици гомиле лешева његове пратње. Његова глава је била на грудима његове љубавнице Кларе Петачи која је била млађа чак и од његове кћери. Маса света је наваљивала да баци последњи поглед на тог човека који је у Милану, пре него што је постао вођ фашистичке странке, живео и радио као уредник једног малог листа. Партизани су покушавали да је одбију, али нису потпуно успевали. Огорченом народу се чинило да није мртав и довољно обешчашћен и два младића су се пробили и ритнули Мусолинија ногом у главу.

Али се деградација Мусолинијевог леша и његове љубавнице Кларе Петачи и њихових фашистичких пратилаца није тим завршила. Одмах после 10 часова шест лешева, међу којима Мусолинијев и сињоре Петачи, били су обешени за ноге жицом на једној истуреној челичној греди некадашње бензинске станице која се налазила недалеко од места на коме су најпре били изложени. (Сл. 225)

Прича о Мусолинијевом коначном паду, о покушају да бежи, о заробљавању и смакнућу ући ће у историју као крај једне тираније ужаснији него што га је икоји тиранин доживео.

Према вестима Танјуга лист „Окланд трибјун“ из Калифорније на адресу Јапана пише:

„Пустошења у Немачкој, за која су сами Немци криви, треба да служе као опомена Јапанцима. Судбина Немачке показује шта чека Јапан ако не пристане да се преда.

Нацисти не могу ништа добити, али су они ипак изабрали продужење бесмислене борбе која служи само кратком продужењу њихових бедних живота које они стављају изнад судбине своје земље.

Јапан, у то можемо бити сигурни, зна шта се догађа у Немачкој. Нека му то служи као опомена шта му се све спрема док не буде побеђен и уколико не престане са својим безнадним ратом“.

Тајуг 28. априла извештава да су се 25. априла у западном делу града Торгауа, западно од Лабе, совјетске извиднице састале са војницима америчке патроле. Ово је било историјско спајање совјетских трупа са савезничким трупама и тиме је разбијен непријатељски фронт, а хитлеровске армије у северној Немачкој одсечене од оних у јужној Немачкој.

Тајуг доноси данас, 29. априла, вест да је у нацистичким круговима у Лајпцигу завладала права епидемија самоубиства. Познато је за преко сто случајева. Самоубиства су вршена револвером, вешањем или сечењем вена на руци. Ова серија самоубиства наставак је оне од пре десет дана када је ланцишки председник општине, заједно са својом женом и кћерком, извршио самоубиство у самој општини.

Валтер Шенеман, управник концентрационог логора у Бухенвалду, убио се револвером негде изван своје куће. Оставио је писмо својој жени, у коме каже: „Био сам веома суров према многим заробљеницима и принудним радницима. Увиђам да се за то мора плаћити. Изабрао сам овај пут у жељи да нико више не буде кажњен. Због тога нећу да именујем друга лица која су запослена у Бухенвалду“.

Сазнаје се да је извршио самоубиство вешањем и др Петер Хелд, директор фабрике за стерилизацију у Нотенбергу, која се званично звала „Социјални здравствени центар“. Затим се убио и вођа нацистичке странке у Лајпцигу. А главни директор једне велике фабрике у Лајпцигу извршио је самоубиство на тај начин што је дигао фабрику у ваздух и том приликом и сам погинуо.

Југословенска армија је на свим секторима наставила гоњење непријатеља, ослобађајући подручја између Саве и Драве, чистећи од непријатеља јужну обалу Саве и јадранску обалу. Она се у својој претходној етапи борила да би паралисала снажан део фашистичких снага и везала их за Балкан, а сада се придружује својим савезницима ради коначног уништења непријатеља. Вршењу овог задатка Југословенска армија приступа реорганизована, синглевена ратном техником и са извезбаним кадром. Њена оперативна вештина се нарочито испољила у току бита^а које су отпочеле нашом офанзивом код Мостара, Сарајева, на Сремском фронту и дуж јадранске обале. Карактеристично је да непријатељ на југословенском сек^ору пружа крајњу упорност у одбрани својих положаја. Али, без обзира на јак отпор Немаца и њихових помагача, трупе наше армије настављају своје напредовање на свим секторима.

1. маја. — Објављена је вест о смрти Адолфа Хитлера. У склочишту зграде Државног канцеларства у Берлину, петнаест метара испод земље, налазио се фирер Трећег Рајха Адолф Хитлер са својом љубавницом Евом Браун, са којом се тек венчао, и са неколико најоданијих пријатеља

и гардиста. Јединице Црвене армије налазиле су се свега неколико блокова од зграде немачког Државног канцеларства. У 15 часова Хитлер је прешао у једну споредну собу из које се зачуо револверски пуцањ. Кад је један стражар ушао, затекао је Хитлера мртвог, испалио је револверски метак себи у уста. Поред њега је лежала Ева Бранун која је прогутала отровну пилулу.

У истом врту Хитлеров министар пропаганде Гебелс отровао је своју жену и четворо деце, а затим себе.

Данас су ослобођени Трст, Горица и Тржич.

2. маја. — Маршал Стаљин је објавио у својој заповести да је Црвена армија после жестоке борбе истакла заставу победе над јазбином немачког империјализма, Берлином. Други мај ући ће у историју човечанства као датум победе, слободе и цивилизације над крвавим хитлеровским империјализмом. Берлин је пао. Бесомучној фашистичкој звери задат је ударац у њеном родном брлогу. Куцнуо је најзад час који су слободољубиви људи целог света пуних пет година и осам месеци у ропцу очекивали. Стотине хиљада људи, жена и деце издисали су у највећим мукама у Мајданеку, у Дахау, у Јасеновцу, у Јајинцима и безбројним другим концентрационим логорима уз језиво проклињање Берлина. Седам страшних офанзива издржале су гладне, голе и босе јединице наше Народно-ослободилачке војске, верујући да ће на крају ипак бити побеђен Берлин. И побеђен је. Нема више Хитлера, нема више Берлина. Свет је опет слободан.

За време борби у Берлину немачки спикери су лагали јављајући како су Руси окупирали Турску, да Енглеска и Америка отказују савез, да је готово „тајно оружје“ итд. А по зидовима кућа били су натписи: „Берлин остаје немачки“, „Руси неће никад бити у Берлину“, а испод тога одговор руског Еојника: „А ја сам ипак у Берлину — Сидоров“.

Немци су у Берлину давали очајнички отпор, али су ипак за релативно кратко време савладани. Велика ратна вештина Црвене армије овде је савршено поимењена. На првом месту изненађење: ноћни напад тенковима, велики број рефлектопа за осветљавање пута тропима и за слепавање непријатеља; затим обухват и окружење и пробијање кроз рупе у зидовима и кроз подруме који су били везани саобраћајницама.

3. маја. — Јединице IV грмате су ослободиле Ријеку, коју су Немци упорно бтзанили, али су били принуђени на повлачење, па је XIII приморско-горанска дивизија ослободила Ријеку која је дуго робовала туђину.

Истог дана јединице XV словеначке дивизије ослободиле су град Жужемберг, а јединице II армије Хрватску Дубицу и Костајницу.

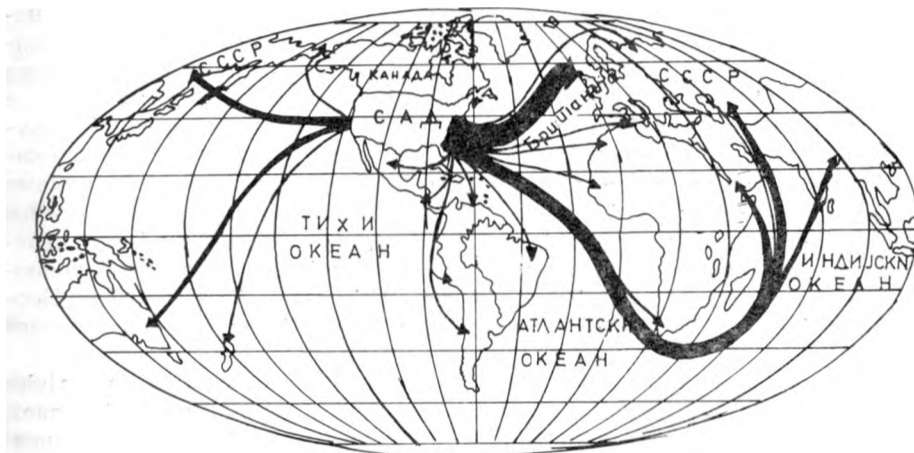
5. маја. — Ослобођена је утврђена ратна лука Пула.

Наше јединице, искрцане на источној обали Истре, брзим продором су спречиле немачко повлачење из Пуле према Трсту. Око града је стегнут обруч и после комбинованих напада са копна и мора Немци су капитулирали. Ова победа наше морнагичке пешадије над јаком непријатељском групацијом у рејону Пуле један је од најзначајнијих успеха младе Југословенске морнарице, створене у тешким условима народно-ослободилачког рата.

У историји поморских ратова, за најдужу и најтежу поморску операцију сматра се *битка за Атлантук* која је трајала од 15. августа 1940. до 5. маја 1945. године.

У овој поморској операцији савезници су успели да одрже слободу мора која им је била потребна за превозење трупа и материјала. Промет је био огроман: океаном је прошло 75.000 савезничких (теретних и путничких) бродова, формираних у 2.200 конвоја, са просечним губитком од једног брода на 131 конвој.

Овим конвојима превозен је ратни материјал из Америке за савезничке земље по целом свету, на основу Уговора о зајму и најму, што је било од огромног значаја за победу савезника у другом светском рату.

Путеви конвоја којима је из Америке превозен материјал за савезничке земље

7. маја. — Ослобођена је Љубљана, главни град Словеније. Јединице XVIII дивизије после дводневних борби ушле су у Љубљану. У овим борбама непријатељ је претрпео велике губитке. Заплењена је огромна количина ратног материјала: 120 топова, 110 бацача, 500 пушкомитраљеза, 580 аутомата, 225 камиона, 30 трактора, 5 комплетних возних композиција са ратним материјалом и опремом.

8. маја. — Јединице I и II армије ослободиле су Загреб, главни град Хрватске. Снажним јуришом јединице I армије сломили су утврђени усташки појас непосредно пред градом, а II армија истовремено је разбила немачке положаје код Сиска и Велике Горице. У великим борбама за ослобођење Загреба непријатељ је имао око 15.000 мртвих и 18.000 заробљених. Заплењено је 39 авиона, 240 топова, 231 бацач, преко 8.000 пушака, 600 моторних кола и много друге опреме.

9. маја. — Најзад је Немачка капитулирала. Први покушај Немаца да склопе сепаратно примирје са западним савезницима, да би све своје снаге усмерили против Црвене армије, учињен је преко енглеске амбасаде у Стокхолму 26. априла о.г. Понуду за примирје поднео је Химлер преко грофа Бернадота. Она је била одбијена и о томе је обавештен Стаљин. Затим је преко Швајцарске дошла понуда команданта немачких снага у Италији Кесерлинга. У вези са том понудом дошло је до извесне

затегнутости између западних савезника и Совјетског Савеза, али је она убрзо одстрањена. Коначно, 5. маја, представник адмирала Деница, кога је Хитлер оставио за наследника, дошао је у Ајзенхауеров штаб. Након дводневних преговора, 7. маја у зору потписан је акт о немачкој капитулацији, по коме је непријатељства требало да престану 8. маја у поноћ. Са совјетске стране том акту је присуствовао генерал Иван Суслепаров.

Акт о безусловној капитулацији Немачке ступио је на снагу 8. маја у 23 часа. Званични протокол потписао је 9. маја после поноћи у Берлину у име Немачке фелдмаршал Кајтел, од стране савезника: за Совјетски Савез маршал Жуков а за западне силе маршал авијације Тедер у присуству генерала Спаца и Тасинија. (Сл. 232)

Предало се око 1,500.000 немачких војника. Борбе су настављене још у Југославији и местимично у Чехословачкој.

У току целог другог светског рата три четвртине целокупне немачке ратне машине било је на совјетском фронту и све је смрвљено под цинковским ударцима Црвене армије.

Главни творци победе, поред маршала Стаљина, јесу ови славни совјетски маршали:

— Борошилов, Буђони и Тимошенко, Стаљинови сарадници у Врховној команди;

— Жуков, командант I белоруског фронта;

— Рокосовски, командант II белоруског фронта;

— Коњев, командант I украјинског фронта;

— Малиновски, командант II украјинског фронта;

— Толбухин, командант III украјинског фронта;

— Јеременко, командант IV украјинског фронта;

— Говоров, командант Лењинградског фронта;

— Мерецков, командант Карелијског фронта;

— Васиљевски, командант трупа против Јапана;

— Воронов, главни командант артиљерије;

— Валелејејев, командант ваздухопловства;

— Новиков, командант авијације у стаљинградској бици;

— Федоренко, командант тенковских јединица.

Врховни командант Црвене армије маршал Стаљин је изјавио:

„Дошао је велики дан победе над Немачком. Фашистичка Немачка, коју су наше трупе и трупе наших савезника бациле на колена, признала је да је побеђена и потписала је безусловну капитулацију... Велики отаџбински рат завршен је потпуном победом. Завршен је период рата у Европи. Отпочело је доба мирног развитка... Вековна борба словенских народа за свој опстанак и своју независност завршила се победом над немачким освајачима и немачком тиранијом. Од сада над Европом више се велика застава слободе и мира међу народима”.

Црвена армија је у другом светском рату носила главни терет рата и својим победама над Немачком спасла човечанство од хитлеровске куге која је у логорима смрти, душегупкама и крематоријумима уништила 25 милиона потпуно невиних људи.

Врховни командант Југословенске армије маршал Тито је на данашњи дан победе рекао: „Некада страшна и непобједива сила данас је скршена. Побједила је праведна ствар Уједињених народа над оним

разорним силама које су хтјеле наметнути човјечанству такозвани нови поредак, поредак ропства и патњи... Девети мај 1945. године јесте дан заједничке побједе свих Уједињених народа. Желимо да овај велики дан буде дан надахнућа и тежњи свих Уједињених народа на трајном миру и разумијевању".

Данас, 9. маја, победоносно је завршен устанак у Прагу, за чију судбину се цео свет био забринуо.

У току целог рата, иако под необично тешким условима, Чеси су давали отпор окупатору. И поред великог терора, они су већ 1939. године основали „револуционарне синдикалне савезе“ (геуоллист осљогоуе ћпи-И) по свим фабрикама. На челу свих савеза ста^ао је Главни одбор, чији су чланови били познати синдикални борци Першина, Кубат, Југман, Кнап и Жирашек. То су биле организације фабричких радника, које су биле повезане с партизанским групама на чешко-моравској висоравни. Ове групе, које су бројале по 10—15 људи, множиле су се тако да је у њима 1944. године било око 10.000 бораца.

У договору са илегалним фабричким организацијама партизани су упадали у фабрике и ту вршили разне саботаже. На пример, у лето 1944. године дигли су у ваздух велику фабрику муниције „Бојковице“. Готово сваког дана су на појединим местима рушили пруге или минирани мостове.

Нарочито важну улогу су фабричке организације одиграле у ширењу илегалне штампе. Оне су имале свој лист „Убој“, а за читаво време окупације излазио је орган Комунистичке партије Чехословачке „Руде поаво“, чијих 12 редактора су Немци у току окупације стрелили. Међу њима су били главни уредник Фучик, затим Едуард Уркс, Јан Крејчи и Курт Конрад.

Отпор народа био је из дана у дан све већи и из тог отпора изникло је „Чешко народно веће“ (Сезка пагос!а гас!а) које је одиграло знатну улогу у окупљању народа и давању отпора Немцима. Тај отпор је најјаче дошао до изражаја за време прашког устанка од 5. до 9. маја 1945. године.

Устанак је трајао до 9. маја, када су у Праг стигле тенковске јединице Црвене армије под командом маршала Рибалка, које су у последњем моменту помогле Пражанима и спасле Праг од уништења које су Немци спремали.

У овој неравној борби с Немцима погинуло је 3.000 Чеха, а теже и лакше рањених било је око 10.000. Немаца је било 600 мртвих, а заробљено их је 30.000 и предато Црвеној армији.

Устанак у Прагу имао је прави народни карактер. Он је избио спонтано, њим је руководило Народно веће, и стога је тај устанак велики догађај у животу чешког народа и гаранција његовог бољег живота у будућности.

Специјални дописник „Ројтера“ при америчкој Седмој армији јавио је да је фелдмаршал Рундштет, савезнички заробљеник, дао следеће изјаве:

— „Никад није учињен неки истински покушај да се освоји Велика Британија. Прављени су планови и жељели смо да дође до инвазије, али, у ствари, никад није извршен покушај. Немци су били сувише слаби на мору да би смели ово подузети“.

— „Инвазија континента није изненадила Немце, они једино нису знали где ће се она одиграти. Они су веровали да ће се инвазија извршити између Сене и Соме“.

— „Монтгомери је доказао у Либији, у Тунису, на Сицилији, у Италији као и од почетка офанзиве на континенту да је најбољи генерал Велике Британије“.

Рундштет је сем тога изјавио да је његова офанзива у Арденима, прошлог Божића, „имала за циљ да олакша притисак, да заузме Лијеж и да држи фронт на реци Мези. Ова офанзива је пропала услед бомбардовања путева за снабдевање“.

Тајјуг у вестима из иностранства износи немачка зверства о којима је говорио начелник града Гдањска: да је у Хигијенском институту у Гдањску пронађена једна радионица сапуна, у којој су откривени лешеви допремљени из логора смрти у близини Гдањска. Пронађено је 350 лешева пољских и совјетских ратних заробљеника које су Немци малтретирани и мучили. Исто тако је пронађен котао са комадима куваног људског меса, једна корпа са људским костима, комадићима преосталих руку, ногу, људске коже и истопљеног сала.

Ханс Франк, бивши Хитлесов гувернер такозваног „генералног гувернемана“, један од организатора масовног убијања пољског становништва, пао је у руке савезника и Пољско национално веће тражи да се преда пољском суду.

ПРОСЛАВА ДАНА ПОБЕДЕ У БЕОГРАДУ

Београд је 9. маја прославио Дан победе величанственим манифестацијама, у којима учествује целокупно грађанство и сељаци из околине. Цео град је окићен безбројним југословенским, совјетским и савезничким заставама, ћилимима, цвећем, зеленилом и транспарентима. Целог дана огромне поворке народа — под југословенским и савезничким заставама, носећи слике маршала Тита, маршала Стаљина, председника Черчила, председника Рузвелта и председника Трумана, истичући многобројне транспаренте, кретале су се улицама града, сливајући се на Теразије. Топовске салве су објавиле почетак величанствене прославе.

Маршал Тито је на митингу одржао велики говор у коме је, између осталог, рекао:

„Војници, подофицири и официри! Радници, сељаци и гоађани!

Данас, 9. маја, тачно 49 мјесеци и 3 дана од напада на Југославију, највећа агресивна сила у Европи — Немачка капитулирала је. Осмог маја у 23 часа немачка Врховна команда потписала је у Берлину акт о капитулацији.

Четрдесет девет мјесеци надчовјечанских напора и пролијевања крви наших народа уродило је плодом, уродило је пуном победом ... Хероизам и пожртвовање од почетка рата 1941. године па до данас, под најстрашњим условима у борби са неупоредиво надмоћнијим силама непријатеља, био је примјер за све поробљене народе у Европи. Надахнути ријешеношћу да браните до последње капи крви своју поробљену домовину, надахнути дубоком вјером у побједу своје праведне ствари, ви сте од 1941. године немилосрдне и жестоке ударце задавали заједничком непријатељу Уједињених народа. Ви сте часно извршавали свој дуг према својој домовини. Ваша бесмртна дјела вјечно ће живјети у срцима наших народа и њихових будућих покољеша. Попришта славних битака на Сутјесци, Зеленгори, Козари, на Неретви итд. остат ће вјечити споменици хероизма вашег и ваших палих другова. Они ће надахњивати

будућа покољења наших народа како се воли своја отаџбина и како се умире за њу. Они ће бити споменици нашег народног поноса у борби за своју слободу и независност."

Дописник Танјуга при штабу II армије јавља:

Јединице II армије пре неколико дана ушле су у Јасеновац и затекле овај злогласни усташки логор потпуно пуст и до темеља порушен. Затвореници су 22. марта видели да усташе минирају све баракe у логору, па свесни да не губе ништа, а да могу добити све — и живот и слободу, неколико стотина људи, жена и деце јурнуло је према утврђеној логорској капији, коју су под митраљеским рафалима успели да сломе и да се њих око 150 дочепа слободе. Оне који нису успели усташки злочинци су одводили у групама на обалу Саве и ту их поклали. Бандити су затим минирали цео логор и попалили све баракe. Остаци угљенисаних лешева људи, жена и деце виде се и данас по целом логору.

Спасени затвореници сматрају да је у логору у Јасеновцу за време језиве усташке владавине побијено око 800.000 људи.

10. маја. — Радио Лондон јавља:

Последњи немачки војни извештај објављен је синоћ преко радија Фленсбург. У њему се вели да су обустављена непријатељства по наређењу Хитлеровог наследника адмирала Деница. „Ми смо постигли велике победе, али такође смо претрпели и тешке губитке. Полажемо оружје с чашћу" — изјавио је спикер тужним гласом гушећи се од суза.

11. маја. — Добијени су подрбни подаци о ослобођењу Трста.

Борба за ослобођење Истре, Трста и Словеначког приморја

За ослобођење Истре, Трста и Словеначког приморја маршал Тито је већ марта месеца одредио IV армију и VII и IX словеначки корпус. Главну ударну групу сачињавале су јединице IV армије, које су се у то време налазиле у Далмацији, док је непријатељ држао већи део Лике, Горски котар и Хрватско приморје. Дакле, IV армија је имала да претходно ликвидира сва та јака упоришта да би могла непосредно отпочети битку за Истру, Трст и Словеначко приморје. И, заиста, она је у једном брзом налету ослободила Бихаћ, Госпић, Огулин, Горски котар, Хрватско приморје и сва острва у северном Хрватском приморју и већ 25. априла избила на Речину.

Кад је IV армија избила у област Горња Купа — Ријека, VII корпус је штитио армијски бок на линији Ново Место — Кочевје, док је IX корпус био у Словеначком приморју, на Трнавском Гвозду и Наносу. Брзо избијање IV армије у овај простор изазвало је снажну реакцију са непријатељске стране од правца Карловца ка Огулину, од Новог Места преко Чрномља ка Виници, од ЈБубљане и Ракека преко Ложа и Чабра ка Делницама и од Трста ка Ријечи. Гро својих снага Немци су довукли на сектор Опатија — Ријека — Клана. Користећи стара југословенска и италијанска утврђења, они су затварали овај најпречи правац ка Трсту. Заробљени немачки официри касније су изјавили да су Немци имали задатак да затварањем овог правца по сваку цену спрече улазак Титове армије у Трст. Изгледало је да се IV армија налази обухваћена непријатељским снагама. Али све ово није поколебало штаб армије и борце у

чврстој намери да изврше задатак који су добили од Врховног команданта.

Правац Ријека — Трст био је врло тежак. Нападати фронтално овим правцем значило би изгубити драгоцену време и не извршити задатак. Зато је армијски штаб предузео следећи план акције: помоћни напад управо је на непријатељски фронт Опатија — Ријека — Клана. Снаге овог правца имале су задатак да што енергичнијим нападом приведу за себе гро непријатељских снага. Главни маневар је упућен правцем Делнице — Чабар — Лож, са задатком да јединице овог правца, преко Снежника и Пивке, избију на важне раскрснице Свети Петар и Илирску Бистрицу, одакле би се отиснуле у Трст. Помоћна маневарска група искрцана је са Кварнерских острва у Истру, са задатком да преко Пазина, са јужне стране, опколи непријатељску групу на сектору Ријека

— Клана. За време извођења тог маневра, VII корпус је имао задатак да енергичним дејством правцем Кочевје — Рибница — Љубљана обезбеђује десни армијски бок, док је IX корпус имао задатак да, дејством правцем Горица — Тржич, обухвати Трст са западне стране.

Маневар преко планинског терена Снежника и Пивке био је врло тежак, али смео маневар, који је у случају изненађења осигуравао најбоље резултате. Овај правац од самог почетка није могао примити крупне армијске снаге. Зато је штаб армије на овом правцу формирао два нападна ешелона: први, састављен од покретних елемената, пешадије, моторизоване артиљерије и тенкова, који је имао задатак да се хитно пробије ка Трсту, и други ешелон који је био састављен од стрељачких дивизија и који је имао задатак да постепеним пристизањем на правац Свети Петар — Трст обезбеђује бокове напред упућеног покретног ешелона.

Маневар десног армијског крила потпуно је успео. Брзи ешелон, пошто је разбио непријатељски отпор код Делница, Чабра и Презида, продором преко Снежника, после жестоког непријатељског отпора, заузео је већ 27. априла важне тачке, раскрснице Свети Петар и Илирску Бистрицу, што је било одлучујуће у бици за Трст. На сектору Свети Петар — Илирска Бистрица непријатељ је имао свега два пука, јер је гро његових снага био привезан на линији Ријека — Клана. Истовремено је јужна маневарска група, по искрцавању на сектору Учка планина, предузела брзи покрет ка северу за опкољавање непријатељске групе на сектору Ријека. На десном маневарском крилу армије, дивизије из другог ешелона маршовале су дугим колонама из долине Горње Купе ка Церкници и Снежнику, и самим тим покретом све више обезбеђивале северни бок армије.

Непосредна битка за Трст је текла овако:

Са сектора Свети Петар — Илирска Бистрица први ударни ешелон наставио је незадрживо надирање према Трсту и у току 28. и 29. априла разбио сав непријатељски отпор источно од Трста, и ноћу између 29. и 30. априла отпочео уличне борбе у граду Трсту. Борбе у Трсту трајале су две ноћи и два дана и последњи непријатељски отпор био је ликвидиран 1. маја. За то време јединице IX корпуса ослободиле су Толмин, Горицу и Тржич и избиле широким фронтом на реку Сочу, где су се 2. маја састале са савезничким снагама. Први ударни ешелон надирало је ка Трсту не заштићујући крила лево и десно. А за време његовог надирања

пристижале су стрелачке дивизије армијског десног крила и предузимале акцију ка северу, правцем Постојна — Ракек — Љубљана и ка југу, правцем Илирска Бистрица — Ријека, дајући на тај начин стабилност предузетој операцији.

Борбе у Трсту биле су врло огорчене. Непријатељ је бранио сваку улицу и свако упориште. Нарочито је била жестока ватра непријатељске артиљерије са обалских форова и са немачких ратних бродова. Та артиљерија са бродова правила је један снажан бараж на косама источно од Трста, да би задржала упад наших јединица у град. Али ни ово није помогло, јер су наше јединице налетом прешле тај страховити бараж и пробиле се у град, где су отпочеле борбе. Кад је Трст био сасвим ослобођен, ти разбојнички немачки бродови кукавички су утекли и предали се савезницима у Венецији.

Кад су извесне савезничке снаге стигле у Трст 2. маја, да би користиле луку за снабдевање својих трупа које су надирале према Аустрији, у Трсту су Немци држали још само два мала, потпуно опкољена упоришта — једно у граду, а друго на периферији — која су убрзо ликвидирани. Дакле, битку за Истру, Трст и Словеначко поиморје извојевале су надчовечанским напором, храброшћу и пожртвовањем наше јединице, без ичије помоћи, положивши за те наше крајеве у овој бици преко 8.000 жртава. У борбама за Трст нарочито су се истакли наши млади тенкисти.

После ослобођења Трста јака немачка групација са сектора Ријеке, која је бројала преко 16.000 војника, покушала је да се пробије ка Трсту, под изговором да се преда савезницима. Јединице IV армије опколиле су ову немачку групацију по типу „Кане“ на маневарском земљишту код Илирске Бистрице и потпуно је разбиле у току 4, 5. и 6. маја, а њени бедни остаци су се предали нашим јединицама у току 7. маја.

Тако је на подручју Истре, Трста и Словеначког приморја потпуно уништен 67. немачки армички корпус, који је имао преко 60.000 војника. Кад су наше јединице избиле на сектор Ријеке, непријатељ је из северне Италије, од Удине, пребацио целу 188. дивизију на овај сектор, да би спречио наш продор према Трсту. На сектору Ријеке сем ове дивизије била је још и 237. као и делови 392. немачке дивизије.

У овим борбама непријатељ је имао преко 20 000 губитака, а наше јединице заплениле су огроман ратни материјал, разна слагалишта оружја, муниције, хране и неоштећене фабрике и бродоградилница на целом овом подручју.

Ове операције IV армије и словеначких корпуса ући ће у историју наших ратова међу најзначајнијим по својој стратегијској и војно-политичкој важности.

У току борби Трст је претрпео само местимичну штету, нарочито код оних упоришта у којима су се Немци борили до последњег. Та упоришта су била потпуно уништена нашом артиљеријом.

Становништво Трста, које је у самом граду у већини италијанско, а тек на самој периферији града у већини словеначко, дочекало је врло срдечно наше јединице, указујући на разне начине своју помоћ приликом борби за ослобођење града. Становништво је нашим трупима износило храну и чинило друге услуге. А уједињене словеначко-италијанске групе Ослободилачког фронта у самом Трсту, што треба истаћи, потпомагале су наше јединице у заузимању појединих упоришта у граду која су нам

показивали сами становници Трста. Становништво Трста види да је њихов град тесно везан са својим југословенским залеђем и да је правилан развитак и привредни напредак Трста једино у склопу Југославије. Али за сада је то подручје само под војном окупацијом Југословенске армије док ће се коначно то питање решити на мировној конференцији.

Настале су компликације са савезницима. Супротно стварности, фелдмаршал Александер је већ 2. маја издао коминике у коме се нетачно наводи да је II новозеландска дивизија ослободила Трст. А Генералштаб ЈА издао је 3. маја саопштење: „Луку Трст, Горицу није могла окупирати наведена дивизија, јер је те градове, након крвавих и тешких борби, ослободила Југословенска армија“.

Черчил је, на основу споразума „Шту — Шту“ са Стаљином, сматрао да спорна територија спада у његову интересну сферу, па је зато 6. маја фелмаршалу Александеру послао следеће инструкције: „Преговоре може да обавља само влада, не ви, поготово ако нисте у стању постићи задовољавајући споразум с Титом о укључењу Истре или ма ког дела предратне Италије у његову „нову Југославију“. Судбина ових делова света решиће се на конференцији за мир и ви треба да му на то обратите пажњу“. Још је наредио да се према нашим трупима праве демонстрације у циљу претње. А круна свега била је дрска изјава фелдмаршала Александера који је борбу Југословенске армије за Истру и Словеначко приморје упоредио са фашистичком агресијом Јапана и Немачке у другом светском рату.

Међутим, Хариман је с правом писао: „Југословени гледају на Истру на исти начин као што би Американци гледали кад би неко оспоравао њихово право на Флориду“.

Маршал Тито је, одговарајући на Александерове оптужбе с индигнацијом изјавио: „Оваква се оптужба може бацити у лице само непријатељу, а не једном измученом, искрвављеном народу“.

Подржан од председника Трумана, Черчил је обавестио Александера да би у случају оружаног сукоба са Југословенском армијом могао рачунати са употребом 18 дивизија: 6 британских, 1 британско-индијском, 1 бразилском, 7 америчких и две пољске емигрантске дивизије.

Али до оружаног сукоба није дошло. Преговорима је територија Истре и Словеначког приморја подељена такозваном Моргановом линијом на две зоне: зону А коју су окупирале англо-саксонске трупе и зону Б коју су задржале југословенске јединице. Зона А обухвата места Трст, Тржич, Горицу, Трбиж и Пулу, а све остало зона Б. Коначно решење овог питања донеће се на мировној конференцији.

Танјуг од 11. маја саопштава да је завршено суђење групи издајника црногорског народа са Новицом Радовићем на челу. Ово суђење је отпочело 26. марта пред војним судом Војне области II ударног корпуса и коначна пресуда је донесена 9. маја.

На смрт стрељањем су осуђени: Новица Радовић, Перо С. Перовић, Војислав Гојнић, Богдан Ивановић, Ђуро Лубарда, Миленко Гилић, Петар Шоћ, Живко Анђелић, Лука Митушковећ, Арсо Мартиновић, Петар Ђуришић и Марко Полексић. А на робу: Јово Поповић 5, Михаило Ивановић 10, Длгшан Вучинић 6, Петар Пламенац 10, др Иво Јовићевић 15, Миливоје Матовић 10, Милан Бошковић 3 и Стево Греговић 7 година.

16. маја. — И после објављивања капитулације Немачке, непријатељске снаге у Југославији — Немци, усташе и четници — продужили су и даље отпор, са намером да се повуку у Аустрију.

Претпоследњег дана непријатељског отпора дивизије наше I армије разоружале су на подручју горњег тока реке Драве 19.000 Немаца који су покушавали да се извуку из обруча наших трупа. А јединице III армије опколиле су непријатеља на простору Градац — Дравоград и после жестоких борби, које су трајале од 13. до 15. маја, непријатељ је присиљен на предају. Петнаестог маја заробљен је и генерал Лер, командант групе армија „Е“, са својим штабом и последњим остацима јединица армијске групе. У времену од 9. до 15. маја, ломећи отпор непријатеља, Југословенска армија је заробила и уништила на подручју Словеније преко 150.000 непријатељских војника, Немаца, усташа и четника.

Извештај Генералштаба Југословенске армије за 15. мај, говорећи о овим победама, каже: „Овим су ликвидиране последње непријатељске снаге које су пред нашим трупама још пружале организовани отпор“.

Генералштаб Југословенске армије издао је 16. маја последњи ратни извештај који гласи: „Престао је организовани отпор непријатеља пред нашим трупама. Завршава се разоружавање и уништавање мањих, растурих непријатељских група“.

Хитлеровски концентрациони логор

Према најновијим вестима, 5. маја је ослобођен злогласни концентрациони логор *Маутхаузен*, последњи нацистички логор смрти, у коме је помрло и побијено око милион интернираца, међу њима близу 13.000 Југословена. За 7 година постојања логора Маутхаузен, у њему се налазило на присилном раду преко пола милиона људи и жена, заведених у логорским књигама, док је више стотина хиљада из свих крајева окупираних Европе побијено одмах по доласку у логор, те о њима нема никаквих података. Зна се, међутим, да је 1941. и 1942. године побијено неколико стотина југословенских партизана, међу њима и једна група жена са Бањице. Од близу 14.000 Југословена који су допремљени у логор Маутхаузен — почев од шпанских бораца — 1941. па до октобра 1944. године, када је стигао последњи транспорт са Бањице — једва је 700 доживело дан ослобођења.

У логору *Освјенцим* нацистички „научници“ употребљавали су жене за вивисекцију, као заморчад, за вршење експеримената стерилизације и за експерименте како се лечи рак итд. Једном, када није било довољно места у гасној соби у Освјенциму, други затвореници били су приморани да поспу петролејем око 400 лица која су остала напољу. Ови несрећници су затим запаљени и живи изгорели.

Дописник „Ројтера“ при Првој америчкој армији јавља (20. априла) да је више од 200 интернираних Руса, Пољака и Француза спаљено у концентрационом логору код Лајпцига, од стране СС-оваца (у фабрици муниције у Лајпцигу пре него што су Американци ушли у град). Ово је изјавила једна жена родом из Глазгова. Она је даље рекла: „Немци су одвели интернирце у баракe ограђене бодљикавом жицом, закључали врата, поставили унаоколо канте са петролејем и запалили. Само неколицина је успела да избегне страховиту смрт, остали су изгорели“.

Танјуг преноси (20. априла) из Њујорка вест о *логору Бухенвалд*: „Истина о страховтама којима су биле изложене хитлеровске жртве превазилази својом свирепости све што је досад познато... Зар Немци нису ништа знали о свему томе? Они тврде да нису знали... Немачки народ је намерно затварао очи пред истином. Према томе његово прева-спитавање представља огроман задатак. Да би се то учинило како треба, прво треба да сиђемо на ниво невероватне глупости самозваног Неггел-уолк-а“.

Р. В. Томпсон, специјални дописник „Сандеј тајмса“, пише о *логору Белсен*: „Треба да опишем нешто што је изван човечије маште. Не знам како да почнем. Могу само да кажем да су жене СС-овке везивале тело живог човека са мртацем, запалиле га као буктињу око које су играле и певале, и у томе налазиле нарочито уживање“.

Наредник Цојс, који се налази на челу британске страже код логора Белсен, изјавио је: „Ово је нечовечно, ово је најгоре што сам видео у целом рату, ово превазилази свако људско разумевање. Оно што смо видели учинило је да омрзнемо Немце. То можете видети на лицима људи који чувају стражу. Нисам никад волео Немце, а сада је мој бес према њима десетострук. Мислим да је овај логор типичан производ немачке расе“.

Стражар Кендарик је рекао о истом логору: „Ја сам један од оних који никад није веровао у приче о зверствима. Сада сам потпуно оне-мео“, док је наредник Лестон изјавио: „Моја мржња према Немцима је неопсива. Ове страхоте су само они могли учинити“.

17. маја. — Танјуг данас саопштава да „Иманите“ доноси чланак Марсела Кашена у коме се тражи што скорији повратак политичких издајника. У истом броју листа Флоримон Бонте протестује против „специјалног третирања“ које треба да се примени на нацистичке вође и узвикује: „Они су бандити и гангстери. Прекрили су Европу вешалима и гилјотинама. Истребили су и уништили читаве народе. Они су хапсили, депортирали, изгладњавали, мучили, стрељали, гушили, спаљивали милионе људи. Понашали су се као бесни пси, као звери. Међутим, иде се догле да се пружи рука тим грубијанима, одговорним за сва ужасна дела, којима су руке црвене од крви мученика — бораца за слободу. Ми се пред тим згражамо. Доста је учтивости, куртоазије и праштања за нацистичке варваре. Намеће се бескомпромисна казна која треба да послужи за пример. Без одлучних мера правде неће се постићи тотално уништење фашизма“.

18. маја. — Према вестима Танјуга талас самоубистава преплављује и немачку војску и немачко становништво Чехословачке. Серију самоубистава започео је Конрад Хенлајн, нацистички гаулајтер Судетске области. Он се завио у ћебе удаљивши се од других заробљеника; пронађен је сав у крви са исеченим венама бријачем и убрзо је умро. Многи немачки официри извршили су самоубиство пре или после предаје.

Има много самоубистава Немица, које су поубијале своју децу и себе у градовима између Плзња и Прага. Тако, на пример, у градићу Рокицани једна Немица је заклала своје шесторо деце, а затим се сама убила. У једној другој улици истог дана савезнички војници су наишли на жену која је давила у води двоје мале деце.

28. *лаја.* — Танјуг доноси опширан закључни коминике бугарске Главне команде о учешћу бугарске војске у рату против Немачке. Тамо се, поред осталог, каже:

„Учешћем бугарске војске у рату против Немачке постигнути су следећи резултати:

1) Ослобођени су цела Македонија, цела Србија и знатан део остале Југославије.

2) Немци су били принуђени да брзо напусте Грчку и да оставе много људства и материјала на острвима.

3) Привучене су знатне снаге противника са других фронта.

4) Указана је драгоценца сарадња совјетској војсци која је оперисала на средњем току реке Дунава.

5) Ослобођен је један део Мађарске.

6) Успостављањем контакта са британском војском на аустријској територији коначно су уништене немачке оружане снаге, чиме је бугарска војска допринела ослобођењу Аустрије.

7) У заједничкој борби и заједнички проливином крвљу изграђено је братство и вечно другарство са Црвеном армијом и народима великог Совјетског Савеза и армијом маршала Тита и народима Југославије”.

У коминикеу се даље каже:

„У томе рату Бугарска је учинила велике ратне и привредне напоре. У исто време, у своје победоносном маршу она је дала и драгоцене жртве. Од почетка рата до његовог завршетка, бугарска народна армија имала је више од 32.000 убијених и рањених. Насупрот овим поднетим губицима, бугарска војска је нанела противнику ове губитке: више од 60.000 убијених, рањених и заробљених; заплешено и уништено: 3.724 моторна кола, 46 борних кола, 21 авион, 405 топова, 340 бацача мина, 1.984 митраљеза, 13.746 пушака, 71 локомотива, 5.679 вагона и много другог ратног материјала“.

Коминике се завршава овим речима:

„Поднетим жртвама, ратним и привредним напорима и реалним ратним резултатима, Бугарска је заслужила да буде у редовима уједињених демократских држава. Зато она има пуно права да се заједно са њима радује победи и да спокојно и с надом очекује закључење мира“.

На то самохвалисање о бугарском учешћу при крају рата на страни савезника, у чланку солунског листа „Македонија“ од 20. априла 1945. године се каже:

„Да би Бугарска постигла свој циљ, видимо бугарске дивизије да ратују на страни југословенске и совјетске војске на територији коју су пре тога насилнички заузеле и опљачкале. Затим да исте ове бугарске дивизије имају част да буду често помињане у извештајима совјетске Врховне команде и да се бугарске јединице боре данас у Југославији и на аустријској територији.

Бугарска, после тога ратног доприноса, после проливања неколико капи крви које једва могу да испуне једну кафену шољицу, жели сада да се забораве реке крви које су проливане у Грчкој и мученичкој Југославији. Она жели високу част да се укључи као земља сабораца против насиља, истог оног насиља којим се она сама служила и које је опевала”.

29. маја. — Танјуг преноси вест из Париза да је једно ново име додато дугачкој листи високих нацистичких личности које су у последње време извршиле самоубиство. То је име маршала Ритера фон Грајма, који је као шеф немачког ваздухопловства наследио Геринга априла месеца. Он се убио у болници у Салцбургу и то вероватно на исти начин на који је и Химлер извршио самоубиство попивши цијанкалиј.

30. маја. — Начелник штаба за репатријацију политичких интернираца и ратних заробљеника, капетан Рудолф Пицулин дао је сараднику Танјуга обавештење о стању наших интернираца у немачким логорима.

Упркос великим напорима које је наша комисија ставила себи у задатак да би рашчистила ситуацију наших интернираца у немачким логорима, још увек немамо детаљне слике која би обухватила све логоре у којима живе Југословени. Како смо сазнали Југословени се налазе у неколико стотина логора. По досадашњим подацима налази се 314.000 Југословена у немачким логорима и то: у Шлезвиг-Холштајну 6.000, у Мекленбургу и Померанији 4.000, у источној Пруској 7.000, у ХанOVERу 29.000, у Бранденбургу 25.000, у централној Немачкој 9.000, у Вестфалији 26.000, у Рајнској области 39.000, у Есену 12.000, у Саксонији и Судетима 7.000, у Шлезији 3.000, у Вестмерну 14.000, у Баварској 35.000 и у Аустрији 98.000.

Овим цифрама обухваћени су и наши присилно одведени радници. Подробије извештаје имамо о концентрационим логорима у Дахау, Маутхаузену, Ебензеу и Бухенвалду. Тако, на пример, у концентрационом логору у Дахау налази се укупно 3.650 Југословена, од којих 2.005 у самом Дахау, а у његовим споредним логорима Алаху 700, Шлајсхајму 315 и у двема болницама 590.

Здравствено стање наших интернираца доста је тешко. Исхрана пре ослобођења била је испод минималне. У логорима код Дахауа исхрана је износила само 850 калорија, што је имало за последицу општу исцрпљеност. Када су после ослобођења интернирци примили неколико конзерви, реакција је била тако тешка да су многи почели умирати. И пегавац је нанео велике жртве.

У Немачкој код села Еденштајна откривен је концентрациони логор, још страшнији од логора у Бухенвалду. Тамо се налази 16.000 људи из безумљених и измучених глађу. Месец дана раније у логору је било 28.000 људи, а за четири недеље помрло је од глади, обешено, стрељано или пребијено до смрти 12.000. Када су у логор почели да стижу гласови да се приближавају Американци, заробљеници су напали стражу и полицијског пуковника — начелника логора, којег су извукли из стана и довели до крематоријума, отворили врата једне од мноштва пећи и бацили га унутра. Сада на улазу логора стоји велика табла са натписом: „Ово је успомена нацистичке цивилизације и доказ немачких зверстава“.

11. јуна. — Данашња „Политика“ донела је податке које је дао маршал Жуков о бици за Берлин:

„Битка код Берлина била је одлучујућа. Ми смо извели у том циљу врло озбиљну припрему. Пред ову завршну битку сакупили смо велика средства и због тога нам је исход ове операције био сигуран. Ми смо концентрисали ради ове операције толико техничких средстава, авијације, тенкова, артиљерије, да бисмо у најкраће време сломили противнички отпор и што брже освојили сам Берлин. Операција је била у свим

детаљима врло прецизно припремљена. Нарочита пажња поклоњена је узајамној сарадњи трупа свих врста оружја.

Немци су очекивали наш удар баш у берлинском правцу. Ми смо мислили дуго о томе како да организујемо удар неочекиван за противника. Да буде изненађење за Немце што веће, ја сам, као командант, изабрао начин изненадног ноћног напада на целом фронту. Пре свега, ми смо спровели ноћну артиљеријску припрему, што, према изјавама заробљеника, Немци нису очекивали. Они су, додуше, мислили да ћемо напасти ноћу, али нису веровали да ће то бити главни напад.

Иза артиљеријске припреме дошао је тенковски напад. У овај смо напад убацили преко 4.000 тенкова, уз потпору 22.000 артиљеријских цеви и минобацача. Удар је из ваздуха био потпомаган са 4—5 хиљада авиона, који су још преко ноћи отпочели са активношћу. Авијација је долазила на бојно поље у таласима. У току ноћи прошло је хиљаду бомбардера, а остатак ујутру и преко дана. За свега 24 часа било је изведено преко 15.000 летова.

Да би се тенкови могли и ноћу оријентисати, применили смо јако ноћно осветљавање рефлекторима које досад још није било примењивано. Примењујући овај начин, ми смо ишли за тим не само да помогнемо нашим тенковима и пешадији, већ и да заслепимо непријатеља и онемогућимо да се послужи прецизном артиљеријском ватром на малим даљинама. Било је 200 рефлектора распоређених на сваких 200 метара у правцу главног удара. У берлинској одбрани са немачке стране учествовало је преко пола милиона војника. Од тога броја смо заробили преко 300.000, најмање 150.000 било је побијено, а остало се разбежало".

18. јуна. — Енглески лист „Обсервер" објавио је чланак у коме се каже:

„Британска влада је учинила демарш код чехословачке владе по питању депортације 2,000.000 Немаца са чешке територије: британска влада није сагласна са политиком масовног депортовања, а затим у сваком случају британска влада сматра да то спада у надлежност контролних сила Русије, Француске, Америке и Британије, а не само чехословачке владе“.

Као што је познато, судетски Немци су у својој огромној већини пристали уз Хенлајнов нацистички покрет. Својим петоклонашким радом помогли су Хитлеру агресивну политику против Чехословачке. У јесен 1938. године дошло је до Минхенске конференције која је уз пристанак тадашњих влада Енглеске и Француске прикључила Судетске области Немачкој. И после тога фашистичка активност судетских Немаца није престала, већ је послужила Хитлеру при окупацији Чешке и Моравске у марту 1939. године. У тада образованом Протекторату судетски Немци су се показали, слично нашим културбундовцима, као најгори фашистички угњетачи чешког народа. То су разлози зашто чехословачка влада настоји да се судетски Немци врате у Немачку.

Танјуг је донео вест о пријему новинара код маршала Жукова у Берлину. Жуков је примио совјетске дописнике и дописнике страних листова и на њихово питање о појединостима из његове биографије он је рекао:

„Рођен сам 1896. године у једном селу рејона Угодски Завод у околини Москве. Моји родитељи били су сељаци. Кад сам дошао у Москву, имао сам 15 година и радио сам као ћурчија док нисам био позван у војску. Ускоро сам био произведен за подофицира, учествовао сам у борбама против Немаца

и одликован сам са два крста Светог Ђорђа и са две медаље. Крстове сам добио за заробљавање немачких официра у току ноћних операција. Отада се налазим у војсци.

Моју породицу сачињавају моја жена, којом сам ожењен већ 22 године, и моје две кћери, од којих старија има 16 година. Питате ме хоће ли моја жена доћи у Берлин. Доћи ће чим прилике дозволе. Да ли сам био у иностранству? Не, ја сам се посветио војној вештини у својој отаџбини. Да ли познајем који страни језик? Не говорим ниједан страни језик, али читам немачки и француски са речником. Шта сам радио од првих дана рата до одбране Москве? Био сам прво командант фронта чији је задатак био да одбрани совјетску престоницу. У септембру и октобру 1941. командовао сам лењинградским фронтом. Кад смо зауставили Немце пред Лењинградом, вратио сам се на западни фронт, где се спремала одбрана Москве. После познатих операција код Москве отишао сам пред Стаљинград, где сам организовао одбрану и остварио по наређењу маршала Стаљина план о одбрани Стаљинграда. Те функције вршио сам у својству помоћника врховног команданта.

Питате ме да ли сам завршио студије на војној академији? Не, нисам их завршио због прилика. После грађанског рата завршио сам коњичку школу и вишу школу за официре. Ви кажете да су Немци у току рата тврдили да сам ја војну вештину научио у Немачкој. Нека кажу Немци шта хоће. Ја сам студирао Немце као евентуалне противнике исто као што сам студирао војну историју уопште, али ја налазим да су наша тактика и руска оперативна вештина далеко изнад немачке тактике и вештине војних операција. То је доказао овај рат“.

Према писању савезничке штампе маса четника бежи испред партизана у правцу Аустрије, мотивишући то само једним разлогом: да се предају Енглезима.

„Многи су од њих изненађени што их Енглези разоружавају. Генерал који је командовао четницима, који су се борили против маршала Тита а за краља Петра, рекао је Енглезима да ће његови људи извршити самоубиство ако добију наређење да положи оружје; и заиста четири су човека извршила самоубиство. Ова војска од неких 15.000 људи интернирана је на север Италије и начин на који ће се с њима поступати је један од многобројних проблема овог дела Европе“.

2. *јула.* — Амерички лист „Чикаго сан“ од 15. маја 1945. године донео је од свог дописника из Београда М. В. Фодора чланак „О Титовој федеративној Југославији“ у коме, између осталог, каже:

„Не постоји никаква сумња да је Титова политика федерације спасла Југославију. Српска демократија у прошлости није била ни од какве помоћи. За време овога рата појачале су се страсти између Срба и Хрвата, између Македонаца и Срба, па чак и између Словенаца и Срба. Група српских реакционара са бившим југословенским амбасадором у Вашингтону Константином Фотићем проповедала је „отцепљење“, што значи одвајање Хрватске... и сањала о великој Србији.

Тада је наишао Тито са федеративним решењем. Нова Југославија обухвата шест равноправних и аутономних покрајина: Србију, Хрватску, Босну и Херцеговину, Црну Гору, Словенију и Македонију.

Квислиншка Хрватска Анте Павелића обухватила је Босну и Херцеговину. Ова Хитлерова креатура тврди да су босански Муслимани Хрвати. Фотић и екстремни Срби су увек тврдили да је Босна српска. Али Босна је вековима имала сопствени пут развоја. Једино Титова политика нашла је право решење.

Титова идеја федерације васкрсла је земљу из мртвих. Југославија је била осуђена на пропаст, она је била на прагу да се разбије у мале државе, неспособне за самосталан живот.

Маршал Тито је прави државник. Он је, изгледа, високо образован. Ја не знам да ли његово знање долази од читања или од универзитетских студија. Његово широко познавање проблема изненађује. Он је отприлике висине маршала Стаљина и необично је леп. Његове слике нису верне. Треба видети његово снажно лице са проседом косом и плаво-сиву униформу са златним маршалским ознакама”.

4. јула. — За првог војног саветника при Војној академији постављен је херој Совјетског Савеза, потпуковник Димитрије Ковешников, а у току истог месеца дошао је мајор Димитрије Ткаченко.

7. јула. — Данашња „Политика“ је донела карикатуру „Седми јул 1941“ од великог уметника Пјера Крижанића, у којој је рељефно изражено под каквим је условима почео и вођен ослободилачки рат у Југославији.

Карикатура Пјера Крижанића („Политика“, 7. јула 1945)

14. јула. — Поводом народног празника Црне Горе, 13. јула, маршал Тито је упутно следећи телеграм Председништву Народне скупштине Црне Горе:

„Драги другови,

Дозволите ми да преко вас изручим црногорском народу најлепше честитке поводом четворогодишњице устанка који је имао велики значај за ослободилачку борбу свих народа Југославије.

Тринаести јул ће за Црну Гору остати велики хисторијски датум који ће будућим покољењима казивати о дивном херојству и пожртвованости коју су показали најбољи синови Црне Горе у тој величанственој борби. **Малена**

Црна Гора дала је свој велики допринос у крви не само за своју слободу већ и за слободу свих народа Југославије.

Важни државни послови спречавају ме да будем на тај велики дан са вама и да заједно са вама дијелим радост коју је херојски народ Црне Горе са пуним правом заслужио . . .”

31. јула. — Наређењем Генералштаба од данас Војна академија је расформирана као општевојна установа, а створена су посебна војна училишта по родовима војске.

Формирање училишта види се из овог прегледа:

Назив училишта	Училиште		
	Југословенско	СССР	Свега
Пешадијско	453	–	453
Артиљеријско	437	107	544
Инжињеријско	50	50	100
Тенковско	35	–	35
За везу	60	47	107
Укупно питомца	1035	204	1239

У Совјетски Савез је осим ова 204 упућено у априлу још 500, а нешто доцније 234, дакле свега 934 питомца.

После реорганизовања Академије, од укупно 1.239 питомца, колико је завршило прву наставну годину, остала су у Пешадијском војном училишту 453 питомца, а убрзо је примљено из трупе још 248, па су сви формиран у 3 батаљона.

I батаљон

Командант потпуковник Михаило Блажевић; политички комесар капетан Миолраг Поповић; помоћник команданта мајор Јосип Крашовец; ађутант капетан Новица Вејиновић.

Командир 1. чете капетан Борис Шобер; политички комесар капетан Богдан Шмитран; водници: поручник Мирослав Деспотовић; поручник Радован Турковић и потпоручник Чедомир Витомир.

Командир 2. чете капетан Никола Перовић; политички комесар Мирко Бабић; водници: капетан Војислав Вујовић; поручник Бошко Чавић и потпоручник Ђуро Васић.

Командир 3. чете поручник Младен Веселиновић; политички комесар поручник Миле Кукољ; водници: поручник Јордан Михаиловић; заставник Љубомир Ђуришић и заставник Чедомир Новаковић.

Командир 4. чете капетан Миомир Делевић; политички комесар (?); водници: капетан Никола Јовановић, капетан Јован Мандаловић и капетан Борис Мази.

На расположењу поручник Радослав Влаховић.

Омладински руководиоци: Данило Шпадијер и Идан Мирошевић.

II батаљон

Командант мајор Никола Бјелајац; политички комесар Момчило Вујисић; помоћник команданта мајор Милорад Јовановић; ађутант капетан Милош Вујошевић.

Командир 5. чете капетан Ђоко Поповић; политички комесар Славко Мартан; водници: поручник Љубомир Станић; поручник Радомир Маловић; поручник Петар Косановић и заставник Крсто Ристић.

Командир 6. чете поручник Атанас Ристовски; водници: поручник Милош Цакула, поручник Радосав Бошковић; потпоручник Мухарем Џавић и потпоручник Михаило Вукчевић.

Командир 7. чете капетан Милорад Новосел; политички комесар капетан Љубомир Бркић; водници: поручник Дутнан Тодоровић; потпоручник Милан Лончар, поручник Љубодраг Стаменковић, потпоручник Петар Даковић.

Командир 8. чете капетан Саво Младеновић; водници: поручник Војислав Ацић; поручник Дане Пејновић; потпоручник Јанко Маленчић; потпоручник Гојко Митровић; поручник Божидар Лукић, у болници.

III батаљон

Командант мајор Јово Самарџић; политички комесар капетан Лука Лекић; ађутант капетан Ђорђе Максим; официр за наставу капетан Јакша Поповић.

Командир 9. чете поручник Војин Поповић; политички комесар капетан Новак Вучинић; водници: поручник Драгојло Радојчић; потпоручник Арсеније Поповић; без чина Велимир Јаковљевић; без чина Вукашин Дејановић.

Командир 10. чете капетан Јован Чешљар; политички комесар капетан Марко Јакшић; водници: поручник Божидар Плавшић; потпоручник Душан Грбић; потпоручник Радослав Трновац; потпоручник Бранко Жегарац.

Командир 11. чете поручник Ненад Бировљев; водници: поручник Миле Десница; поручник Војислав Новаковић; потпоручник Вукашин Радојчић; потпоручник Павле Мрваљевић; поручник Петар Вукчевић.

Командир 12. чете капетан Гојко Микић; политички комесар капетан Милош Пауновић; водници: поручник Данило Сфорцан; поручник Добрило Терзић; поручник Благоје Пешић; поручник Стеван Коларевић.

Капитулација Јапана

6. августа. — После тешког бомбардовања Токија и осталих јапанских градова, Американци су у 8,15 часова бацили атомску бомбу на јапански град Хирошиму. Велики део града претворен је у рушевине. Од 90.000 зграда експлозија је разорила 62.000. Погинуло је 79.150 становника, нестало 13.983 и скоро толико теже рањено.

8. авг-уста. — Совјетска влада је објавила рат Јапану, што је представљало спровођење у живот ранијих савезничких закључака у Јалти.

9. августа. — Бачена је друга бомба, на град Нагасаки. Ова је бомба била другог типа и имала много јаче разорно дејство. Уништила је скоро трећину града, и то важни индустријски квартал у коме су се налазиле фабрике авиона. Порушено је 1.300 зграда, 5.500 оштећено и онеспособљено за становање. Погинуло је 36.000 људи, док је 40.000 било повређено.

14. августа. — Јапан је капитулирао. Безусловна капитулација Јапана убрзо после објаве рата од стране Совјетског Савеза и бачених америчких атомских бомби на јапанске градове Хирошиму и Нагасаки догађај је од изванредне важности. Са капитулацијом Немачке овај догађај обележава коначну победу слободољубивих народа над силама фашизма и фашистичке тираније. О томе је Стаљин рекао:

„Капитулација Јапана значи не само крај рата, који су јапански милитаристи мучки започели против Сједињених Држава и Енглеске децембра 1941. године, већ и крај такође мучког рата који они воде против кинеског народа још од 1931. године, када су њихове трупе на препад биле заузеле Манџурију и од ње створиле прву фашистичку сателитску државу“.

Напад на америчку флоту код Перл-Харбура 8. децембра 1941. године био је вешто смишљен и брижљиво припремљен од стране „осовине“ Берлин — Рим — Токио. То је био део једног великог плана чији је крајњи циљ била коначна победа фашистичких сила у целом свету. Мучким нападом код Перл-Харбура Јапанци су намеравали да задају смртонсни ударац флоти Сједињених Држава, а затим да се докопају острвља у Тихом и Индијском океану и да продуже офанзиву према Индији. У исто време требало је да им Немци дођу у сусрет после замишљених победа код Стаљинграда и у Египту.

Положај Јапанаца био је безнадежан и пре употребе атомских бомби. Амерички генерал ваздухопловства Ченолд каже: „Улазак Совјетског Савеза у рат против Јапана био је одлучујућа чињеница која је убрзала крај рата на Пацифику, што би се догодило и без употребе атомских бомби“.

Али су атомске бомбе ипак убрзале предају Јапанаца који су се на захтев цара излишно жртвовали. Они су имали и велики број (око две хиљаде) добровољних пилота самоубица који су својим авионима пикирали и падали на непријатељске бродове те их палили и потапали. Звали су се *камиказе*. То је цар Хирохито играо на своју последњу карту и није хтео да капитулира све док на Хирошиму и Нагасаки нису бачене атомске бомбе.

И тако је са капитулацијом Јапана завршен други светски рат у коме је учествовао велики број држава са укупно милијарду и седам стотина хиљада становника. Било је мобилисано 110 милиона људи. У рату је погинуло 55—60 милиона. Рањено и осакаћено 29,5 милиона. Насилно пресељено 7,441.000. Изгубило је сва материјална добра више од 21 милион породица.

Према подацима поднетим Међусавезничкој репарационој конференцији у Паризу, губици Југославије и појединих савезничких земаља у рату против Немачке и њених европских сателита били су следећи:

Југославија.....	1,706.000
Индија.....	759.000
Француска	653.000
Грчка	558.000
Белика Британија.....	368.000
Чехословачка	250.000
Холандија.....	200.000
САД	187.000
Белгија	59.000
Албанија.....	28.800
Аустралија	12.000
Нови Зеланд	10.000
Норвешка.....	8000
Јужноафричка Унија.....	6.000
Луксембург.....	5.000
Египат	3.000
Данска.....	25

Совјетски Савез и Пољска нису учествовали на Париској репарационој конференцији, зато подаци о њиховим губицима недостају. Али су сигурно огромни. Пољска преко 6, а Совјетски Савез преко 20 милиона.

Југословенски губици износе 34 одсто, то јест више од једне трећине свих губитака 18 савезничких земаља које су учествовале на Међусавезничкој репарационој конференцији у Паризу. У свих 18 наведених земаља узетих заједно нестао је у овом рату сваки сто тридесет трећи човек, а у Југославији је као жртва рата изгубио живот сваки девети човек.

Државе које су биле у рату с Немачком: Британија, Француска, Совјетски Савез, Сједињене Америчке Државе, Костарика, Куба, Сан Доминго, Аустралија, Канада, Нови Зеланд, Јужноафричка Унија, Бразил, Гватемала, Хаити, Хондурас, Мексико, Никарагва, Панама, Сан Салвадор, Кина, Чехословачка, Пољска, Белгија, Холандија, Југославија и Грчка.

Државе које су биле у савезу с Немачком: Јапан, Италија, Мађарска, Тисоова Словачка, Павелићева Хрватска, Манџурија и Бугарска.

Подела Немачке

Према одлуци Кримске конференције и према доцнијем споразуму између влада Совјетског Савеза, Велике Британије, Сједињених Држава и Француске од 5. јуна 1945. године у Немачкој су створене четири окупационе зоне. При том је немачка престоница постала седиште савезничког Контролног савета и с тим у вези град су запоселе трупе све четири силе које окупирају Немачку. Ево кратког описа окупационих зона:

СОВЈЕТСКА ОКУПАЦИОНА ЗОНА

Површина износи 121.600 квадратних километара, становништво 17,3 милиона. У ову зону су ушле бивше пруске провинције Бранденбург, Саксонска и земље: Тирингија, Мекленбург, Саксонска-Анхалт. А нова подела зоне је следећа:

1. Земља Мекленбург (главни град Шверин).
2. Земља Бранденбург (главни град Потсдам).
3. Земља Саксонска-Анхалт (главни град Хале).
4. Земља Саксонска (главни град Дрезден).
5. Земља Тирингија (главни град Вајмар).

БРИТАНСКА ОКУПАЦИОНА ЗОНА

Површина захвата 97.246 квадратних километара, а становништво броји 22,7 милиона. Зону сачињавају бивше пруске провинције Шлезвиг-Холштајн, ХанOVER и Вестфалија, северни део Рајске провинције, земље Брауншвајг, Липе, Шаумбург-Липе, Олденбург и слободни град Хамбург. А по новој подели зона је подељена на три земље:

1. Земља Шлезвиг-Холштајн (главни град Кил).
  2. Земља Саксонска (главни град ХанOVER).
  3. Земља Северна Рајна — Вестфалија (главни град Диселдорф).
- А слободни град Хамбург има статус земље и он је политички центар зоне.

Подела Немачке на окупационе зоне

АМЕРИЧКА ОКУПАЦИОНА ЗОНА

Зона се простире на 116.670 квадратних километара, а становништво броји 16,7 милиона. Америчку зону сачињавају бивше пруске провинције Хесен и земље Баварска, Хесен, Виртемберг и Баден. Зона се дели на три земље:

1. Земља Хесен (главни град Франкфурт на Мајни). 2. Земља Баварска (главни град Минхен). 3. Земља Виртемберг-Баден (главни град Штутгарт). Осим тога зони припада сектор града Бремена.

ФРАНЦУСКА ОКУПАЦИОНА ЗОНА

Француска зона простире се на 58.995 квадратних километара и има 5,9 милиона становника. Зона је створена од јужног дела Рајнске провинције, земаља Пфалц, Хоенцолери-Зигмаринген и јужних рејона земаља Виртемберг и Баден. Зона је подељена на три земље:

1. Земља Рајнланд-Пфалц (главни град Мајнц). 2. Земља Јужни Баден (главни град Фрајбург). 3. Земља Јужни Виртемберг-Хоенцолери (главни град Тибинген).

Аустроја је такође била подељена између савезника на четири зоне.

Подела Аустрије на окупационе зоне

ВЕЛИКИ БЕРЛИН

Велики Берлин захвата 900 квадратних километара, а има 3,2 милиона становника.

Подела Берлина на окупационе зоне

Од 20 градских рејона Берлина совјетском сектору припада 8 рејона (источни део), енглеском сектору 3 рејона (западни део), америчком сектору 7 рејона (југозападни део), француском сектору 2 рејона (северозападни део).

Техничка и друга изненађења у другом светском рату

У току другог светског рата уследили су разни проналасци у ратној техници и нови поступци у борби, који су изазвали већа или мања изненађења, а то су:

1. Експлозив који уништава и најјача утврђења.
2. Гумени понтонски и други чамци.

3. Тенкови амфибије који савлађују водене препреке.
4. Сирене на авионима и тенковима за изазивање панике.
5. Ваздушна пешадија (падобранци и трупе преносене авионима и једрилицама).
6. „Запаљиве плочице¹¹ за изазивање пожара.
7. Ракетни топ звани „каћуша“ који се показао као одлично и ефикасно оруђе.
8. Разне врсте тешких тенкова као што су: Т—34, „Тигар“, „Пантер“ и др.
9. Радар помоћу кога се откривају подморнице, ратни бродови и авиони по сваком времену (густ мрак, олуја, магла).
10. Дириговани пројектили који се воде циљу помоћу радара и телевизије.
11. Летеће бомбе У-1, У-2 и У-3 са аутоматским управљањем.
12. Авионске бомбе огромне разорне моћи.
13. „Торпедо смрти“, у Јапану, са једним човеком посаде, који се добровољно жртвује, водећи торпедо на непријатеља.
14. „Камиказе“, јапански авијатичари који се са авионом устремљују на непријатељске бродове и по цену свог живота их уништавају,
15. Атомске бомбе огромне разорне моћи.

Додатак

Развој Народноослободилачке војске

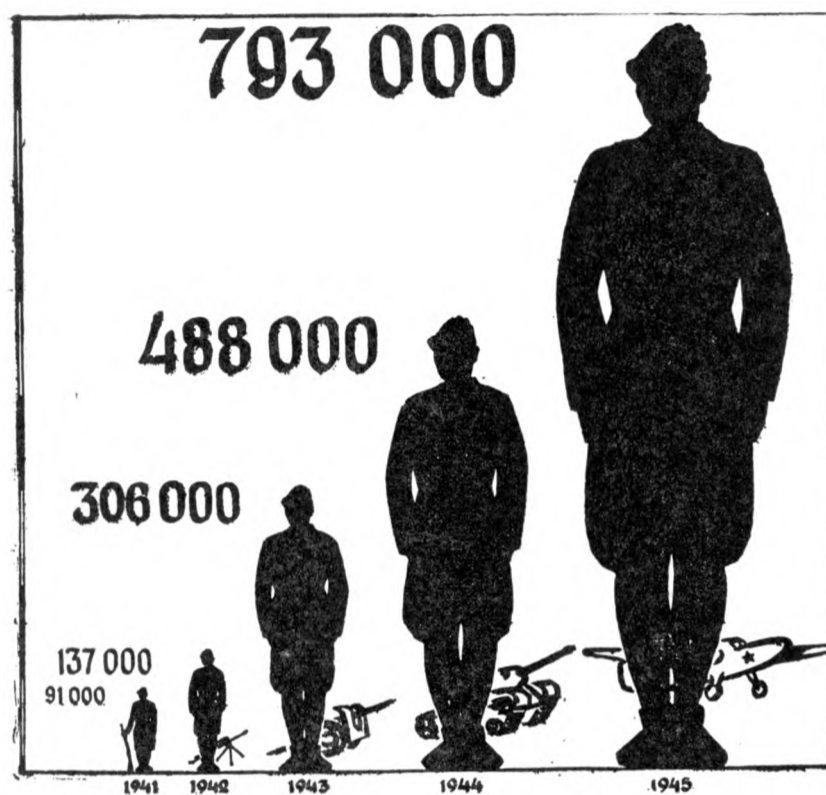
Крајем 1941. г. у Југославији су дејствовала 92 партизанска одреда са око 91.000 партизана. Ове снаге имале су према себи 24 окупаторске дивизије са 390.000 војника. Осим тога, окупатор је располагао са 2 непотпуне дивизије, 5 бригада, 11 пукова и око 67 самосталних батаљона. Павелићевих домобрана било је 90.000 и око 15.000 усташа. Дакле, однос снага био је 1:6 у корист непријатеља.

У 1942. ми смо имали 79 партизанских одреда, 2 корпуса са девет дивизија, 36 бригада, 70 самосталних батаљона и 15 самосталних чета. Укупна јачина 137.000 бораца. У исто време окупатор и домаћи издајници имали су око 800.000 војника, од чега су окупатори имали своје 34 дивизије, 1 непотпуну дивизију, 5 бригада, 15 пукова и 140 батаљона. Однос снага и у овој години био је приближно 1 : 6 у корист непријатеља. Треба подвући да је то најтежи период развоја Народноослободилачке војске, па ипак је она расла.

У 1943. години ми већ имамо 9 корпуса са 27 дивизија, 8 самосталних бригада, 123 партизанска одреда и 13 самосталних батаљона. У свему 306.000 бораца. На крају 1943. г. јачина окупаторских и квислиншких снага (без италијанских, јер су ове разоружане) износи 612.000 војника. Однос снага се знатно поправио иако је он још увек нешто већи од 1 :2 у корист непријатеља.

У 1944. г. ми имамо 17 корпуса са 51 дивизијом, 23 самостална батаљона и 107 партизанских одреда, што укупно износи 488.000 бораца према 480.000 непријатељских војника, што значи да се однос снага изменио у нашу корист.

У завршним операцијама за ослобођење земље Народноослободилачка војска је прерасла у Југословенску армију која је формирана 1. марта 1945. године. Југословенска армија бројала је тада 793.000 војника и имала у свом саставу четири армије и неколико самосталних дивизија које су представљале резерву Врховне команде. Врховни штаб је реорганизован у Генералштаб. Јединице у саставу армија сада су преформирани и попуњене тако да су дивизије бројале просечно око 10.000 бораца. Ударна моћ и оперативна способност јединица сада је знатно већа тако да су те јединице биле у стању да воде сложене операције као што

Бројно стање Југословенске армије по годинама, 1941—1945

•су: пробоји непријатељске позиционе одбране, форсирање великих река, гоњење, операције окруживања крупних непријатељских снага итд. Тако је, на пример, I армија успешно извршила пробој непријатељског фронта у Срему, III армија форсирање Драве и Дунава, IV армија је окружила и присилила на капитулацију 97. немачки армијски корпус код Илирске Бистрице у Истри итд.

ВРХОБНИ ШТАБ НОВ И ПОЈ И ШТАБОВИ АРМИЈА, КОРПУСА И ДИВИЗИЈА*)

А. Врховни штаб

Састав Врховног штаба НОВ и ПОЈ у току народноослободилачког рата 1941—1945. sukcesивно се допуњавао и на крају је изгледао овако:

врховни командант Јосип Броз Тито;

начелник Врховног штаба Арсо Јовановић;

чланови Врховног штаба: Сретен Жујовић-Црни, Едвард Кардељ-Бевц, Александар Ранковић-Марко, Иво Лола Рибар-Фишер, Светозар Вукмановић

*) крајем 1944. и почетком 1945. године

вић-Темпо, Милован Ђилас-Ђидо, Иван Милутиновић-Милутин, Пеко Дапчевић, Саво Оровић, Сава Ковачевић, Владимир Поповић, Радивоје Јовановић-Брадоња, Поп Влада Зечевић, Петар Илић (Петар Драпшин), Раде Хамовић, Војислав Ђокић, Франц Лескошек, Угљеша Даниловић и Иван Мачек.

Б. Армије

I армија

Формирана је 1. јануара 1945. године, састава: 1, 5, 6, 11. и 21. дивизија. Почетком маја 1945. године у њеном саставу било је седам дивизија: 1, 5, 6, 11, 21, 42. и 48. У априлу 1945. године имала је око 66.000 бораца.

Командант генерал-лајтнант Пеко Дапчевић.

Политички комесар пуковник Мијалко Тодоровић.

Истакла се у разбијању немачке офанзиве у Срему у времену од 17. до 24. јануара; у пробоју немачког утврђеног фронта у Срему 12. априла, а потом у гоњењу непријатеља левом обалом Саве кроз Славонију до р. Илове, у времену од 14. до 27. априла; у пробоју немачког фронта на р. Илови, у времену од 27. априла до 2. маја; у операцијама за ослобођење Загреба, у времену од 2. до 9. маја и у опкољавању, заробљавању и уништењу Групе армија „Е“ у Словенији, у времену од 9. до 15. маја.

II армија

Формирана је 1. јануара 1945. године, састава: 17, 23, 25, 27, 28, 38. и 45. дивизија, са око 66.000 бораца. У њен састав ушле су 22. априла дивизије II и V корпуса: 3, 4, 10, 29, 37, 39. и 53. тако да је у почетку маја имала око 110.000 бораца.

Командант генерал-лајтнант Коча Поповић.

Политички комесар пуковник Блажо Ломпар.

Истакла се у операцијама против делова Групе армија „Е“ у источној Босни на правцу Власеница — Зворник — Бијељина, у времену од 1. јануара до 20. фебруара 1945. године; у операцијама за разбијање немачке офанзиве на сектору Бијељина — Брчко — Грачаница, у времену од 19. марта до 1. априла 1945. године; у операцијама при форсирању р. Босне 16. и 17. априла и р. Врбаса 22. априла; у разбијању немачких и усташко-домобранских снага у доњем току р. Уне и ослобођењу Карловца, у времену од 22. априла до 6. маја; у операцијама за ослобођење Загреба од 6. до 8. маја и у операцијама за уништење Групе армија „Е“ у Словенији од 9. до 15. маја.

III армија

Формирана је 1. јануара 1945. године, састава: 12, 16, 32, 33, 36, 40. и 51. дивизија, јачине око 50.000 бораца. Почетком маја изашле су 32. и 33. дивизија, а ушла 17. дивизија, те је армија тада имала око 60.000 бораца.

Командант генерал-лајтнант Коста Нађ.

Политички комесар пуковник Бранко Петричевић.

Истакла се у борбама на тзв. вировитичком мостобрану против делова Групе армија „Е“, у времену од 20. јануара до 7. фебруара 1945. године; у борбама на немачком мостобрану код Валпова, у времену од 6. до 22. марта; при форсирању р. Драве 12. априла; у операцијама приликом гоњења немачких и усташко-домобранских снага долином десне обале р. Драве, у времену од 14. до 25. априла; у пробоју непријатељског фронта на Билогори, у времену од 26. априла до 2. маја; у операцијама за опкољавање и заробљавање немачке Групе армија „Е“ и усташко-домобранско-четничких снага у простору Сл. Градец — Гуштањ — Плиберк — Дравоград, у времену од 10. до 15. маја.

IV а р м и ј а

Формирана је 1. марта 1945. године, састава: 9, 13, 15, 18, 19, 20, 26, 35. и 43. дивизија, јачине око 65.000 бораца. Касније, у састав армије су ушле 30. и 31. дивизија, а затим 7, 8. и 29. дивизија. У мају армија је имала око 120.000 бораца.

Командант генерал-мајор Петар Драпшин.

Политички комесар пуковник Бошко Шилеговић.

Истакла се у пробоју непријатељског фронта у Лици, разбивши 15. немачки брдски армијски корпус и ослободивши Лику са Госпићем и Бихаћ, у времену од 20. марта до 4. априла 1945. године; у операцијама за ослобођење Хрватског приморја са острвима, у времену од 4. до 16. априла; у бици за Ријеку од 16. априла до 3. маја; у пробоју непријатељског утврђеног положаја на старој југословенско-италијанској граници, на линији Снежник — Ријека, 27. априла; у развоју операција за ослобођење Трста, у времену од 28. априла до 1. маја и у опкољавању и уништењу 97. немачког армијског корпуса у простору Илирска Бистрица, у времену од 3. до 7. маја 1945. године.

V. Корпуси*)

I пролетерски корпус

Формиран је 5. октобра 1943. године. За команданта је постављен Коча Поповић, а за политичког комесара Мијалко Тодоровић-Плави.

II ударни корпус

Формиран је 11. септембра 1943. године. За команданта је постављен Пеко Дапчевић, за политичког комесара Митар Бакић, а за начелника штаба Рудолф Приморац.

III корпус

Формиран је 5. октобра 1943. године. За команданта је постављен Коста Нађ, за политичког комесара Осман Карабеговић, а за начелника штаба Бранко Пољанац.

*) Почетком 1945. корпуси су укинута и прерасла у армије, сем Корпуса народне одбране. Овде су дата имена првих чланова штаба, јер су касније вршене промене.

IV корпус

Формиран је најпре као I хрватски корпус 22. новембра 1942. године. За команданта је постављен Иван Гошњак, а за политичког комесара Вјеслав Хољевац. Седамнаестог октобра 1943. године I хрватски корпус добио је назив IV корпус.

V корпус

Формиран је најпре као II босански корпус 11. маја 1943. године. За команданта је постављен Славко Родић, а за политичког комесара Веља Стојнић. Дванаестог октобра 1943. године II босански корпус добио је назив V корпус.

VI корпус

Формиран је најпре као I славонски корпус 17. маја 1943. године. За команданта је постављен Петар Драпшин, за политичког комесара Душко Бркић, а за начелника штаба Мате Јерковић. Касније, 20. јуна је именован као II хрватски корпус, а 17. октобра 1943. године добио је назив VI корпус.

VII корпус

Формиран је 3. октобра 1943. године. За команданта је постављен Рајко Танасковић, а за политичког комесара Јоже Брилеј.

VIII корпус

Формиран је 7. октобра 1943. године. За команданта је постављен Павле Илић, за политичког комесара Иво Кукоч, а за начелника штаба Макс Баће.

IX корпус

Формиран је 22. децембра 1943. године. За команданта је постављен Владо Амброжич, а за политичког комесара Јанез Хрибар.

X корпус загребачки

Формиран је 19. јануара 1944. године. За команданта је постављен Владимир Матетић, за политичког комесара Иван А. Шибл, а за начелника штаба Јосип Рукавина.

XI корпус

Формиран је 30. јануара 1944. године. За команданта је постављен Павле Јакшић, за политичког комесара Артур Туркулин, а за начелника штаба Мате Јерковић.

XII корпус

Формиран је 1. јула 1944. године. За команданта је постављен Данило Лекић, а за политичког комесара Стефан Митровић.

XIII корпус

Формиран је 7. септембра 1944. године. За команданта је постављен Јубо Вучковић, за политичког комесара Васо Смајевић, а за начелника штаба Момчило Полексић.

XIV корпус

Формиран је 6. септембра 1944. године. За команданта је постављен Радивоје Јовановић, за политичког комесара Раја Недељковић, а за начелника штаба Светислав Татарац.

XV корпус

Формиран је 6. децембра 1944. године. За команданта је постављен Тихомир Милошевски, а за политичког комесара Наум Наумовски.

XVI корпус

Формиран је септембра 1944. године. За команданта је постављен Петар Брајовић, а за политичког комесара Боро Чушкар. Овај корпус је ускоро, 6. децембра 1944. године, расформиран.

Брегалничко-струмички корпус

Формиран је 3. октобра 1944. године. За команданта је постављен Пеце Трајков, за политичког комесара Војчо Стефковски, а за начелника штаба Вујадин Поповић. Овај корпус је ускоро, 6. децембра 1944. године, расформиран.

Г. Дивизије

1. пролетерска дивизија

Формирана је 1. новембра 1942. године. За команданта је постављен Коча Поповић, а за политичког комесара Филип Кљајић.

2. пролетерска дивизија

Формирана је 1. новембра 1942. године. За команданта је постављен Пеко Дапчевић, а за политичког комесара Митар Бакић.

3. црногорска дивизија

Формирана је 9. новембра 1942. године. За команданта је постављен Перо Ђетковић, а за политичког комесара Радомир Бабић.

4. крајишка дивизија

Формирана је 9. новембра 1942. године. За команданта је постављен Јосип Мажар-Шоша, а за политичког комесара Милинко Кушић.

5. крајишка дивизија

Формирана је 9. новембра 1942. године. За команданта је постављен Славко Родић, а за политичког комесара Илија Дошен.

6. личка пролетерска дивизија „Никола Тесла“

Формирана је 22. новембра 1942. године. За команданта је постављен Срећко Манола, а за политичког комесара Раде Жигић.

7. банијска дивизија

Формирана је 22. новембра 1942. године. За команданта је постављен Павле Јакшић, а за политичког комесара Ђуро Кладарин.

8. кордунашка дивизија

Формирана је 22. новембра 1942. године. За команданта је постављен Владимир Ђетковић, а за политичког комесара Артур Туркулин.

9. далматинска дивизија

Формирана је 14. фебруара 1943. године. За команданта је постављен Вицко Крстуловић, а за политичког комесара Иво Кукоч (Јордан).

10. дивизија

Формирана је 13. фебруара 1943. године. За команданта је постављен Веља Кнежевић (Милорад Мијатовић), за политичког комесара Немања Влатковић, а за начелника штаба Месуд Хотић.

11. дивизија

Формирана је 1. јуна 1943. године. За команданта је постављен Јосип Мажар-Шоша, а за политичког комесара Жарко Згоњанин.

12. дивизија

Формирана је 7. јануара 1943. године. За команданта је постављен Петар Драпшин, а за политичког комесара Јефто Шашић.

13. приморско-горанска дивизија

Формирана је 24. априла 1943. године. За команданта је постављен Вељко Ковачевић, а за политичког комесара Артур Туркулин.

14. ударна дивизија

Формирана је 16. јуна 1943. године. За команданта је постављен Мирко Брачић, а за политичког комесара Јоже Брилеј-Бољка.

15. ударна дивизија — словеначка

Формирана је око 17. јула 1943. године. За команданта је постављен Драган Јефтић, а за политичког комесара Виктор Авбељ.

16. дивизија

Формирана је 2. јула 1943. године. За команданта је постављен Данило Лекић-Шпанац, за политичког комесара Стефан Митровић, а за начелника штаба ЈБубиша Урошевић.

17. дивизија

Формирана је 2. јула 1943. године. За команданта је постављен Глиго Мандић, за политичког комесара Бранко Петричевић, а за начелника штаба Синиша Станковић.

18. дивизија

Формирана је 14. септембра 1943. године. За команданта је постављен Раде Пехачек, за политичког комесара Иван Хрибар, а за начелника штаба Сава Конвалинка.

19. северно-далматинска дивизија

Формирана је 4. октобра 1943. године. За команданта је постављен Милан Купрешанин, а за политичког комесара Петар Бабић.

20. дивизија

Формирана је 10. октобра 1943. године. За команданта је постављен Велимир Кнежевић, за политичког комесара Живко Живковић, а за начелника штаба Фрањо Биочић.

21. дивизија (првобитно 1. српска)

Формирана је 20. маја 1943. године. За команданта је постављен Риста Антуновић, а за политичког комесара Драгољуб Петровић-Раде.

22. дивизија (првобитно 2. српска)

Формирана је 22. маја 1944. године. За команданта је постављен Милан Зечар (Живојин Николић), за политичког комесара Васо Смајевић, а за начелника штаба Лакић Вуксановић.

23. дивизија (првобитно 3. српска)

Формирана је 28. маја 1944. године. За команданта је постављен Радован Петровић, за политичког комесара Крсто Филиповић, а за начелника штаба Светислав Татараци-Тане.

24. дивизија (првобитно 4. српска)

Формирана је 28. маја 1944. године. За команданта је постављен Живојин Николић-Брка, за политичког комесара Живојин Ђурчић-Срђа, а за начелника штаба Максим Ђуровић.

25. дивизија

Формирана је 25. јуна 1944. године. За команданта је постављен Милан Зечар, за политичког комесара Радош Јовановић-Оеља, а за начелника штаба Петко Вуковић.

26. дивизија

Формирана је 14. октобра 1943. године. За команданта је постављен Нико Мартиновић, а за политичког комесара Војин Поповић.

27. дивизија

Формирана је 11. октобра 1943. године. За команданта је постављен Перо Косорић, а за политичког комесара Хасан Бркић-Аца.

28. дивизија (првобитно 10. славонска)

Формирана је 17. маја 1943. године. За команданта је постављен Вицко Антић, за заменика Радојица Ненезић, за политичког комесара Владо Јањић-Цапо, а за начелника штаба Гедеон Богдановић-Гецо.

29. дивизија — херцеговачка

Формирана је 22. новембра 1943. године. За команданта је постављен Владо Шегрт, за политичког комесара Драгиша Ивановић, а за начелника штаба Раде Хамовић.

30. дивизија

Формирана је 27. септембра 1943. године. За команданта је постављен Алберт Јакопич-Кајтмир, а за политичког комесара Руди Махник-Бркин.

31. дивизија

Формирана је 3. октобра 1943. године. За команданта је постављен Душан Швара-Дуле, а за политичког комесара Метод Кержич-Ћирил.

32. дивизија

Формирана је 10. децембра 1943. године. За команданта је постављен Изидор Штрок, а за политичког комесара Иван Робић.

33. дивизија

Формирана је 9. јануара 1944. године. За команданта је постављен Јосип Антоловић, а за политичког комесара Владо Мутак.

34. ударна дивизија

Формирана је 30. јануара 1944. године. За команданта је постављен Мартин Дасовић, за политичког комесара Франц Кнебл, а за начелника штаба Душан Пекић.

35. дивизија

Формирана је 30. јануара 1944. године. За команданта је постављен Перица Клеут, а за политичког комесара Миливој Рукавина.

36. дивизија

Формирана је 3. марта 1944. године. За команданта је постављен Марко Перичин-Камењар, за политичког комесара Стефан Митровић, а за начелника штаба Антун Колунџић.

37. дивизија

Формирана је 29. фебруара 1944. године. За команданта је постављен Жарко Видовић, за политичког комесара Мило Јовићевић, а за начелника штаба Раде Кнежевић.

38. дивизија

Формирана је 10. марта 1944. године. За команданта је постављен Милош Зекић, за политичког комесара Владо Роловић, а за начелника штаба Хусеин Крупић.

39. дивизија

Формирана је 20. марта 1944. године. За команданта је постављен Војо Тодоровић-Лерер, за заменика Милан Зорић, а за политичког комесара Нико Јуринчић.

40. дивизија

Формирана је 20. јула 1944. године. За команданта је постављен Вељко Ковачевић, а за политичког комесара Иван Вондрачек-Вања.

41. дивизија

Формирана је 25. августа 1944. године (најпре као Тиквешка оперативна дивизија). За команданта је постављен Тихомир Милошевски-Тићо, а за политичког комесара Наум Наумовски-Борче.

42. дивизија

Формирана је 8. септембра 1944. године. За команданта је постављен Коста Јашмак, а за политичког комесара Боро Чушкар.

43. дивизија

Формирана је 29. августа 1944. године. За команданта је постављен Саво Вукелић, за политичког комесара Јожа Скочилић, а за начелника штаба Шиме Морковић.

45. дивизија

Формирана је 4. септембра 1944. године. За команданта је постављен Раде Зорић, за политичког комесара Сава Радојчић, а за начелника штаба Милан Абрамовић.

46. дивизија

Формирана је 20. септембра 1944. године. За команданта је постављен Томо Поповић, за политичког комесара Милија Станишић, а за начелника штаба Дукљан Вукотић.

47. дивизија

Формирана је 1. октобра 1944. године. За команданта је постављен Саво Кесер, за политичког комесара Јеврем Поповић, а за начелника штаба Новак Кнежевић.

48. дивизија

Формирана је 25. септембра 1944. године. За команданта је постављен Петар Брајовић, за политичког комесара Перо Тиквар, а за начелника штаба Вуко Турковић.

49. дивизија

Формирана је 6. октобра 1944. године. За команданта је постављен Васко Кара-Ангелоски, за политичког комесара Жорж Симоновски, а за начелника штаба Владимир Стрезовски.

50. дивизија

Формирана је 17. септембра 1944. године. За команданта је постављен Боро Милевски, за политичког комесара Боро Чаушев, а за начелника штаба Дако Кундачина.

51. дивизија

Формирана је 30. октобра 1944. године. За команданта је постављен Срета Савић, а за политичког комесара Ђуро Меденица.

52. дивизија

Формирана је 14. фебруара 1945. године. За команданта је постављен Петар Брајовић, за политичког комесара Ацо Вукотић, а за начелника штаба Вуко Турковић.

53. дивизија

Формирана је јула месеца 1944. године. За команданта је постављен Ђурађ Предојевић, а за политичког комесара Симо Тадић.

Кумановска дивизија

Формирана је 10. октобра 1944. године. За команданта је постављен Методије Поповски, а за политичког комесара Крсто Булајић. Ова дивизија је расформирана 6. децембра 1944. године.

Д. Бригаде

Формирано је свега 275 бригада: у Србији 76, у Хрватској 82, у Словенији 37, у Босни и Херцеговини 36, у Македонији 31, у Црној Гори, Боки и Санцаку 13.

Преглед бригада

С Р Б И Ј А

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
1. пролетерска	21. XII 1941.	пет	1.000	
2. пролетерска	1. III 1942.	четири око 1.000		
1. војвођанска	11. IV 1943.	три	568	18. војвођанска од 10. IV 1953.
2. војвођанска	20. IV 1943.	три	563	
3. војвођанска	2. VI 1943.	три	око 550	
1. шумадијска	5. X 1943.	два	250	Фебруара 1944. заједно са 1. јужноморавском формирала 3. српску
4. војвођанска	7. X 1943.	три	око 700	
1. јужноморавска	11. X 1943.	три	570	Фебруара 1944. заједно са 1. шумадијском формирала 3. српску
5. војвођанска	17. XI 1943	три	око 800	
4. српска	21. XI 1943.	три	350	2. јужноморавска
5. српска	14. I 1944.	три	око 250	3. јужноморавска
6. српска	16. I 1944.	четири	750	Расформирана марта 1945.
6. војвођанска	17. I 1944.	два	око 400	
7. српска	4. II 1944.	три	550	5. јужноморавска
3. српска	10. II 1944.	три	500	19. пролетерска од 7. X 1953.
8. српска	6. III 1944.	три	600	6. јужноморавска
9. српска	11. III 1944.	четири	350	
21 српска	25. IV 1944.	два	око 300	2. шумадијска расформирана 13. I 1945.
10 српска	9. V 1944.	три	614	7. јужноморавска
11 српска	средином маја 1944.	четири	500	

Назив бригаде	Дан форлшрања	Број батаљона	Број 1 борада	Примедба
17. српска	2. VI 1944.	два	око 200	
12. српска	10. VI 1944.	три	800	
13. српска	13. VI 1944.	четири	2.272	
16. српска	половином јуна 1944.	три	око 300	
14. српска	17. VI 1944.	три	око 800	
25. српска	18 — 20. VI 1944.	четири	око 500	
1. косовско- -метохијска	24. VI 1944.	три	око 300	
18. српска	јуна 1944.	три	око 350	
19. српска	јуна 1944.	четири	око 900	
7. војвођанска	2. VII 1944.	три	600	
20. српска	21. VIII 1944.	четири	380	
25. српска	6. IX 1944.	четири	око 900	
2. косовско- -метохијска	9. IX 1944.	четири	око 600	
8. војвођанска	11. IX 1944.	три	790	
9. војвођанска	11. IX 1944.	три	730	
10. војвођанска	11. IX 1944.	три	1.074	
11. војвођанска	11. IX 1944.	два	311	Расформирана 2. IV 1945.
23. српска	12. IX 1944.	четири	преко 1.000	
26. српска	12. IX 1944.	три	710	
3. косовско- -метохијска	16. IX 1944.	три	450	
27. српска	21. IX 1944.	четири	1.991	
22. српска	септембра 1944.	три	око 1.000	Космајска
5. косовско- -метохијска	24. IX 1944.	два	око 300	
24. српска	28. IX 1944.	три	око 600	
28. српска	септембра 1944.	три	око 900	
29. српска	1. X 1944.	три	950	
31. српска	3. X 1944.	четири	око 1.200	
32. српска	6. X 1944.	три	око 1.000	Мачванска; на 7. III 1945.
12. војвођанска	8. X 1944.	пет	око 2.500	расформира-
4. I косовско- -метохијска	13. X 1944.	три	око 400	

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број ј бораца	Примедба
13. војвођанска	14. X 1944.	иет	4.800	
14. војвођанска	11. XI 1944.	три	1.837	1. словачка; расформирана марта 1945.
Артиљеријска 51. дивизије војвођанске		три дивизиона		
Артиљеријска 16. дивизије	18. XI 1944.	три дивизиона		
Артиљеријска 1. пролетерске дивизије	21. XI 1944.	четири дивизиона		
7. кос.-метохијска	децембра 1944.		око 4.000	
6. кос.-метохијска	13. XII 1944.	три	око 1.000	
Артиљеријска 36. дивизије	16. XII 1944.	три дивизиона		
8. кос.-метохијска	20. XII 1944.		око 2.000	
Артиљеријска 21. дивизије	20. XII 1944.	три дивизиона		
Артиљеријска 23. дивизије	новембра 1944.	четири дивизиона		Од јануара 1945 — 2. артиљеријска 14. корпуса
Артиљеријска 2. дивизије	15. III 1945.	четири дивизиона		
Артиљеријска 22. дивизије	17. III 1945.	три дивизиона		

Х Р В А Т С К А

1. личка	8. VII 1942.	четири	око 1.000	Од 19. III 1942 — Пролетерска
2. личка	августа 1942.	четири	900	Од 19. III 1944 — Пролетерска
4. кордунашка	20. VIII 1942.	три	800	Раније 1. па 3. кордунашка
7. банијска „Васиљ Гаћеша“	септембра 1942.	три	око 850	Од септембра 1943 — 1. бригада 7. дивизије
8. банијска	септембра 1943.	три	око 1.000	Од септембра 1943 — 2. бригада 7. дивизије. Расформ. 6. XII 1944.
1. далматинска	6. IX 1942.	четири	око 1.000	Од септембра 1944 — Пролетерска
3. личка	септембра 1942.	четири	око 800	Од 19. III 1944 — Пролетерска
5. кордунашка	16. IX 1942.	три	око 700	

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
2. далматинска	3. X 1942.	четири	око 780	Од 23. VIII 1944 — Пролетерска
12. славонска	11. X 1942.	четири	958	Од 26. X 1944 — Пролетерска
Приморско- горанска	12. X 1942.	четири	1.147	Касније 1. бригада 13. дивизије
13. „Јосип Краш“	7. XI 1942.	три	700	Од 11. XII 1942. пр летерска „Раде Конч
3. далматинска	12. XI 1942.	три	560	
14. приморско- горанска	26. XI 1942.	три	599	Касније 2. бригада 13. дивизије
15. плешћанска	5. XII 1942.	три	око 1.300	Касније 3. бригада 8. дивизије
16. банијска	26. XII 1942.	три	759	Расформирана 30. VI 1943.
17. славонска	29. XII 1942.	три	око 600	
16. омладинска „Јожа Влаховић“	29. XII 1942.	три	око 750	
4. далматинска	6. I 1943.	четири	550	
18. славонска	11. II 1943.	три	око 750	
3. бригада 7. дивизије	1. V 1943.	три	982	
21. славонска	17. V 1943.	три	око 500	
4. бригада 7. дивизије	30. VI 1943.	три	874	
„Браћа Радић“	4. IX 1943.	три	700	
8. далматинска	10. IX 1943.	четири	890	Шибенска
9. далматинска	септембра 1943.	четири	788	Трогирска
10. далматинска	14. IX 1943.	четири	795	Цетинска
2. бригада 2. опе- ративне зоне	21. IX 1943.	четири	700	Мославачка; расфор мирана 19. I 1944.
12. далматинска	21. IX 1943.	три	1.380	1. оточка
3. приморско-горан- ска 13. дивизије	септембра 1943.	три	око 950	Расформирана 3. IV 1945.
„Владимир Гортан“	24. IX 1943.	четири	око 700	Истарска
2. истарска	25. IX 1943.	три	око 600	
Бродска	29. IX 1943.	три	око 680	
4. приморско-горан- ска	септембра 1943.	четири	1.250	Расформирана 16. IV 1944.

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
13. далматинска	септембра 1943.	четири	око 1.350	Јужнодалматинска; рас формирана марта 1945.
11. далматинска	2. X 1943.	три	800	Биоковска
6. далматинска	септембра 1943.	четири	1.256	
7. далматинска	октобра 1943.	четири	1.420	Расформирана 3. IV 1945.
Чехословачка „Јан Жишка“	26. X 1943.	два	око 500	
„Матија Губец“	12. XII 1943.	четири	око 650	
1. бригада 35. дивизије	1. I 1944.		око 1.100	
„Фрањо Огулинац- Село“	8. I 1944.	три	829	
1 (мославачка) 33. дивизије	19. I 1944.	четири	883	
2 (мославачка) 33. дивизије	19. I 1944.	три	668	
1. муслиманска	8. II 1944.	три	око 800	Расформирана око 1. III 1945.
Осјечка	1. III 1944.	три	око 600	
2. муслиманска	2. III 1944.	три	око 800	Расформирана око 1. III 1945.
Карловачка	5. III 1944.	четири	640	
1. загорска	10. V 1944.	три	око 500	
14. далматинска	28. VI 1944.	четири	око 600	Буковичка
3. бригада 13. дивизије	25. VII 1944.	три	око 900	
Вировитичка	24. VIII 1944.	четири	1.316	
Жумберачка	27. VIII 1944.	три	983	
3. истарска	29. VIII 1944.	три	643	
„Никола Демоња“	25. IX 1944.	три	око 900	
4. бригада 12. дивизије	29. IX 1944.	три	924	
Артиљеријска 28. дивизије	13. XI 1944.	четири дивизиона		Доцније 3. артиљ. 14. корпуса
„Павлек Миховил Мишкина“	19. XI 1944.	три	око 800	
Артиљеријска 6. дивизије	децембра 1944.	шест дивизиона		
Артиљеријска 6. корпуса	децембра 1944.	три дивизио- на и допунски дивизион		
Артиљеријска 8. корпуса	децембра 1944.	четири дивизиона		

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
Муслиманска	око 1. III 1945.	три]	око 1.300	
Артиљеријска 4. корпуса	марта 1945.	три дивизиона		

С Л О В Е Н И Ј А

1. „Тоне Томшич“	16. XII 1942.	три	око 400	Од 2. XI 1941 — 14. пролетерска
2. „Матија Губец“	4. IX 1942.	три	око 450	Од јула 1943 — 4. бри- гада „Матија Губец“
3. „Иван Цанкар“	23. IX 1942.	три	око 400	Од јула 1943 — 5. бри- гада „Иван Цанкар“
4. „Љубо Шерцер“	6. X 1942.	три	око 600	Од јула 1943 — 2. бри- гада „Љубо Шерцер“
5. „Симон Грегорчич“	10. IV 1943.	три	око 350	Од августа 1943 — 3. бригада „Иван Градник“
6. „Иван Градник“	10. IV 1943.	три	око 400	Од августа 1943 — 3. бригада „Иван Градник“
7. „Франце Прешерн ¹ “	12. XII 1943.	три	око 550	
8. „Славко Шландер“	6. VIII 1943.	три	око 700	
Рабска	9. IX 1943.	два	око 900	Расформирана 2. X 1943.
10. Љубљанска	11. IX 1943.	два	око 900	
8. „Фран Левстик“	12. IX 1943.	четири	око 1.400	
9.	12. IX 1943.	четири	око 1.000	
15. белокрањска	15. IX 1943.	четири	око 500	
Снежнишка	17. IX 1943.	два	око 900	Расформирана 17. X 1943.
13. „Мирко Брачић“	23. IX 1943.	три	450	До средине септембра Лошка
„Симон Грегорчич“	23. IX 1943.	три	700	Расформирана октобра 1943.
17. „Симон Грегорчич“	23. IX 1943.	четири	око 1.100	Од краја октобра 1943 — 1. сошка
19. „Сречко Косовел*“	23. IX 1943.	три	око 1.100	
Горишка	23. IX 1943.	три	око 600	Расформирана 3. XI 1943.
12.	24. IX 1943.	пет	око 1.700	
14. железничарска	25. IX 1943.	три	око 600	Расформирана 18. XI 1943.
16. „Јанко Премрл- -Војко“	26. IX 1943.	три	око 600	
Тржашка	септембра 1943.	три	око 500	Касније „Гарибалди“ — Трст
18 (2. сошка)	1. X 1943.	четири	око 900	касније— 18. басовишка

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
Идријска (Толминска)	1. X 1943.	три	око 50	Расформирана 25. X 1943.
20 (у почетку 3. сошка)	19. X 1943.	два	око 250	Расформирана 27. XI 1943.
11. „Милош Зиданшек“	7. I 1944.	три	320	
20. штабна	априла 1944.	три	834	касније — 14. бригада
1. артиљеријска	7. V 1944.	три дивизио- на и заштитни батаљон		Артиљеријска 7. корпуса
Артиљеријска 9. корпуса	јуна 1944.	два дивизиона		Расформирана Јануара 1945.
24. „Ромапог“	16. XII 1944.	три	840	

Б О С Н А И Х Е Р Ц Е Г О В И Н А

1. крајчка	21. V 1942.	четири	око 1.200	Касније 16. пролетерска
6 источnobосанска	2. VIII 1942.	три	око 550	Од 29. X 1945 — Проле- терска
2. крајишка	2. VIII 1942.	три	око 1.000	
10. херцеговачка	10. VIII 1942.	три	око 550	Касније 17. пролетерска
3. крајишка	2. VIII 1942.	три	око 700	Од 13. IX 1943 — Про- летерска
4. крајчка	9. IX 1942.	три	747	
5. крајишка	23. IX 1942.	четири	око 1.100	
6. крајишка	14. X 1942.	четири	око 1.400	
7. крајишка	17. XII 1942.	четири	око 650	
8. крајишка	28. XII 1942.	четири	око 800	
9. крајишка	22. I 1943.	четири	око 700	
10. крајишка	4. II 1943.	три	око 900	Расформирана 14. III 1945.
12. крајишка	20. II 1943.	два	око 600	
15. мајевичка	25. III 1943.	четири	око 700	
13. крајишка	септембра 1943.	три	око 900	
11. крајишка	септембра 1943.	три	1.259	
16. муслиманска	21. IX 1943.	четири	око 700	
17. мајевичка	10. X 1943.	три	око 700	
18. источnobосанска	10. X 1943.	три	око 600	
14. средњebосанска	16. X 1943.	три	око 800	

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
19. бирчанска	24. X 1943.	три	око 700	
11. херцеговачка	22. XI 1943.	три	око 500	
12. херцеговачка	22. XI 1943.	три	око 500	
15. крајишка	26. III 1944.	четири	1.243	
16. крајишка	5. V 1944.	три	1.759	
17. крајишка	14. V 1944.	три	око 500	
20. романијска	20. V 1944.	три	око 350	
13. херцеговачка	13. VI 1944.	три	око 350	
18. средњобосанска	јуна 1944.	три	око 600	
14. херцеговачка	10. IX 1944.	четири	око 500	
21. источнобосанска	19. IX 1944.	три	око 400	
19. средњобосанска	1. X 1944.	четири	1.304	
20. крајишка	12. X 1944.	три	1.624	
Артиљеријска 17. дивизије	октобра 1944.	четири дивизиона		
Артиљеријска 5. дивизије	30. XI 1944.	три дивизиона		
1. артиљеријска 5. кориуса	децембра 1944.	три дивизиона		
Артиљеријска 29. дивизије	27. II 1945.	три дивизиона		
Артиљеријска 38. дивизије	10. III 1945.	два дивизиона		
Артиљеријска 4. дивизије	маја 1945.	два дивизиона		

М А К Е Д О Н И Ј А

1. македонско- косовска	11. XII 1943.	четири	700	Касније Косовско-метохијска; од 2. XI 195 — 15. пролетерска
2. македонска	20. XII 1943.	три	480	
3. македонска	26. II 1944.	три	око 500	
1. македонска	8. VI 1944.	три	око 220	
4. македонска	24. XII 1944.	три	око 220	
5. македонска	2. VIII 1944.	три	758	
9. македонска	22. VIII 1944.	четири	око 450	
10. македонска	22. VIII 1944.	четири	око 420	
4. шиптарска	26. VIII 1944.	два	258	Од децембра 1944 — маке лонско-шиптарска

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
7. македонска	августа 1944.	три	око 400	У децембру 1944. расформирана
11. македонска	августа 1944.	четири	1.305	
8. македонска	2. IX 1944.	четири	око 950	
13. македонска	4. IX 1944.	четири	779	
6. македонска	6. IX 1944.	три	око 450	
12. македонска	12. IX 1944.	четири	око 450	
14. македонска	17. IX 1944.	четири	око 700	
15. македонска	25. IX 1944.	четири	1.011	Расформирана 6. XII 1944.
16. македонска	6. X 1944.	четири	2.212	
17. македонска	8. X 1944.	четири	1.074	
18. македонска	октобра 1944.	четири	1.185	Расформирана 6. XII 1944.
Артиљеријска 50. дивизије	октобра 1944.		250	Дејствовала као пеш. јединица
19. македонска	10. X 1944.	четири	1.144	Расформирана 6. XII 1944.
20. македонска	18. X 1944.	четири	око 700	
21. македонска	18. X 1944.	четири	око 700	
Артиљеријска 51. струмичке дивизије	октобра 1944.	четири батерије		
Артиљеријска 42. дивизије	18. II 1945.	три дивизиона		
Артиљеријска 48. дивизије	18. II 1945.	три дивизиона		

Ц Р Н А Г О Р А , Б О К А И С А Н Ц А К

3. санџачка пролетерска	5. VI 1942.	пет	око 750	
4. црногорска пролетерска	јуна 1942.	пет	око 1.080	
5. црногорска пролетерска	12. јуна 1942.	четири	око 600	Пролетерска од 13. VII 1944.
6. црногорска	14. XI 1943.	четири	око 530	
4. санџачка	1. XII 1943.	четири	око 550	
7. црногорска	30. XII 1943.	четири	око 800	
8. црногорска	25. II 1944.	четири	око 900	
9. црногорска	1. IV 1944.	четири	око 540	
5. санџачка	21. VIII 1944.	четири	око 500	
40 Ратни дневник		^25		

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
10. црногорска	18. IX 1944.	пет	око 1.500	
1. бокелска	5. X 1944.	четири	око 800	
Артиљеријска 3. дивизије	20. IV 1945.	три дивизиона		
Артиљеријска 37. дивизије	23. IV 1945.	три дивизиона		

О С Т А Л Е Б Р И Г А Д Е

1. прекоморска	20. X 1943. у Италији	четири	око 1.250	Расформирана јануара 1944.
2. прекоморска	октобра 1943. у Италији	четири	око 1.000	Расформирана јануара 1944.
3. прекоморска	фебруара 1944. у Италији	четири	око 1.650	
4. прекоморска	око 1. јула 1944. у Италији			
5. прекоморска	у јесен 1944. у Италији	четири	око 2.100	Расформирана априла 1945.
1. инжињеријска	марта 1944.	четири		
1. југословенска	1. VI 1944. у СССР-у	два	око 1.500	
1. тенковска	12. VIII 1944. у Гравини у Италији	четири		
Инжињеријска 14. корпуса	новембра 1944.	три		Од 1. I 1945. у 2. армији
1. коњичка	15. IX 1944.	два дивизиона		
Железничка	21. XI 1944.	три		
2. тенковска	8. III 1945. у СССР-у	три		
Инжињеријска 1. армије	23. III 1945.	три		
Инжињеријска 4. армије	марта 1945.	три		

И ТА Л И Ј А Н С К Е Б Р И Г А Д Е У С А С Т А В У Н О В Ј

1. бригада „Гарибалди“	2. XII 1943.	четири	[1.300	
2. бригада „Гарибалди“	2. XII 1943.	четири	1.300	
3. бригада „Гарибалди“	2. XII 1943.	четири	1.300	
бригада „Италија“	29. X 1944.		2.283	
156. бригада „Бруно Боуци“	1944.		око 400	„Вгипо Вои22Х“

Назив бригаде	Дан формирања	Број батаљона	Број бораца	Примедба
157. бригада „Гвидо Пичели“	1944.		око 400	„ОикЗо ИссеШ“
158. бригада „Антонио Грамши“	1944.		око 400	„Амошо ОгатбС1“

НАПОМЕНА: Поред наведених, формиране су у току НОР ("углавном 1944) још 23 бригаде КОРПУСА НАРОДНЕ ОДБРАНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ (КНОЈ), просечно састава 4—5 батаљона.

Ђ. Одреди

Народноослободилачких одреда је на територији Југославије формирано и оперисало свега 328. Од тога у Србији 88, у Хрватској 96, у Словенији 34, у Босни и Херцеговини 69, у Македонији 24 и у Црној Гори, Боки и Санџаку 17.

Е. Остале јединице у НОВ

У саставу наше НОВ формиране су и бориле су се против окупатора и јединице састављене од припадника других народа:

Б а т а љ о н и

Албански: „Бајрам Цури“ и „Шаљски“
Бугарски: „Христо Ботев“ и „Раковски“
Мађарски: „Шандор Петефи“
Три руска батаљона састављена од одбеглих заробљеника
Један аустријски батаљон.

Б р и г а д е

Чехословачка „Јан Жишка“
Три бугарске: 1. и 2. софијска и „Георги Димитров“.

Д и в и з и ј е

Италијанска дивизија „Гарибалди“
Постојала је и једна чета Немаца „Ернест Телман“.

Прва класа Пешадијског војног училишта

Прву класу Пешадијског војног училишта завршила су 702 питомца са следећим успехом: одличних је било 134 (19%), врло добрих 481 (68%), добрих 87 (12%).

Најбољи успех у настави показала су ова петнаесторица:

Кавгић Милан, Папић Симо, Кежић Стјепан, Ракочевић Бранко,

Вучуровић Божидар, Миловановић Добривоје, Цуцић Средоје, Мишација Мина, Зечевић Миладин, Божић Јосо, Секулић Миро, Цигановић Никола, Хујић Иван, Дубљевић Радован и Вицо Јован.

Сви су добили извесне награде, а имена првих пет исписана су на почасној плочи Титових питомаца.

На завршетку школовања прве класе питомаца приређена је 26. јуна 1947. године пригодна свечаност, на којој је прочитана наредба о производству, односно унапређењу свршених слушалаца.

После подне предате су физкултурне значке и изведене вежбе на стадиону, а одржана је и приредба у испитној сали.

Приредби су присуствовали председник Президијума ФНРЈ др Иван Рибар, изасланик Врховног команданта генерал-лајтнант Иван Гошњак, представник Генералштаба генерал-мајор Рудолф Приморац, генерал-мајор Милоје Милојевић, генерал-мајор Ратко Мартиновић, председник Извршног одбора града Београда, представници страних војних делегација, представници школа и училишта, старешински, питомачки и борачки састав училишта, као и представници штампе.

Дана 27. јуна 1947. године одлучено је да се Пешадијско војно училиште премести у Крагујевац и за команданта одређен генерал-мајор Ратко Мартиновић, а ја сам стављен на располагање, што сам обзнанио својом наредбом од 29. јуна 1947. године која гласи:

„Наређењем Персоналне управе Југословенске армије Пов. број 2539 од 27. јуна 1947. године стављен сам на располагање Министарству народне одбране, а за команданта овог училишта одређен је генерал-мајор друг Ратко Мартиновић коме данас предајем дужност.

Остављајући Пешадијско војно училиште, којему сам имао част да будем командант скоро 3 године, и којему сам за то време посветио све своје биће, сву своју бригу и старање и све своје знање и умење, да би се што пре уздигло на степен једне добро уређене и савремене војне школе — ја одлазим срећан и поносан што је овај циљ, упркос свим ратним и послератним тешкоћама, у великој мери постигнут.

На растанку осећам потребу да изјавим дужно признање и срдачну благодарност свима својим вредним сапалницима на томе впло важном и тешком послу, и то: руководиоцима, наставницима и службеницима за њихово ревносно залагање и беспштедно пожртвовање, а питомцима и борцима за њихово примерно владање, марљиво учење и савесно вршење службе, чиме смо сви успели да ово Училиште постане извор херојског војничког духа, ковница гвоздене свесне дисциплине, расадник савремене стручне спреме и жариште политичке свести и патотизма.

Дубоко сам убеђен да ће Пешадијско војно училиште убудуће не само очувати задобијени реноме најбољег нашег училишта, већ стално ићи напред у свом даљем усавршавању, по угледу на војна училишта братске Совјетске армије, те служити на част, славу и величину наше Армије и наше отаџбине ...“

Са свршеним питомцима опростио сам се овим говором:

„Другови млади официри!

Његош на једном месту у „Горском вијенцу“ каже за херојско одушевљење, полет и славољубље омладине ово:

„Тек соколу прво перје никне,
Он не може више мировати,
Него своје размеће гнијездо;
Грабећ' сламку једну и по једну,
Па пут неба бјежи цијучући”.

Тако ето и ви, чим сте се наоружали потребном спремом за руководиоце и наставнике, сви ћете се разлетети из свог заједничког гнезда, Пешадијског училишта, као јато соколова по разним јединицама широм наше отаџбине, да код својих потчињених пренесите овде стечено знање и да тако изграђујете нашу херојску Армију, а себи ревноним радом течете каријеру и славу.

Иако сте срећни што сте завршили школовање, знам да ћете у најлепшој успомени задржати Училиште, јер сте у њему провели у марљивом учењу и веселом другарству најлепши део свога живота.

Ја сам назад скоро четрдесет година био у вашем садашњем положају и појмим добро колико су високи ваши идеали и како све гледате кроз ружичасте наочари. А тако и треба да буде, јер без идеала и вере у успех и победу нема успеха у животу нити победе у рату. Али ипак треба увек да рачунате са многобројним препрекама и тешкоћама, које су неизбежне и које треба мушки савлађивати. И, уколико будете нлеме-нитији и бољи, утолико често можете рачунати са више непријатеља. Јер „Свет је овај тиран тиранину, а камоли души благородно!“, каже наш највећи мислилац и песник владика Раде Његош, а што потврђује и други наш генијални песник Ђура Јакшић кад каже:

„Међу људима си, међу ближњима,
Ал' зло је мајко бити међ' њима:
Под руку с злбом пакост путује,
С њима се завист братски рукује,
А лаж се увек онде находи
Где их по свету подлост проводи,
Ласка их двори, издајство служи,
А невера се са њима дружи.“

Мени је све то добро познато из горког искуства, али знам и то да истина и правда на крату коатева побеђују. Зшто у свим згодама и незгодама са којима се будете сретали током живота држите се ове искуством осветтане народне поуке: „У добру се не почеси, а у злу се не поништи“, па ћете увек добро и часно проћи. Зато што сам се тога златног правила држао, ја сада, на крају своје војничке каријере, у којој ништа нисам добио што нисам поштено и крваво заслужио, могу поред све своте скромности, мирне душе и савести, да своје спокојство изразим стиховима из народног десетерца:

„Е сад, роде, више ме не дужи,
Нек ти свако овако послужи,
Биће доста за тебе поштења”.

А сад дижем ову чашу за ваше здравље, са жељом да вас у часној служби наподу и отаџбини увек прати добоа јуначка срећа, да служите на понос Врховног команданта, на част Југословенске армије и на срећу народа и отаџбине. И кличем вам: Живели”.

Важнији процеси ратним злочинцима
(издајства и злочини се плаћају)

ПРЕСУДА НЕМАЧКИМ ЗЛОЧИНЦИМА У НИРНБЕРГУ

У Московској декларацији од 30. октобра 1943. године, коју су потписали Стаљин, Рузвелт и Черчил, између осталог стоји:

„Они немачки официри и војници, као и чланови нацистичке странке, који су одговорни за ова зверства, покоље и погубљења, или су добровољно у њима учествовали, биће враћени у земље у којима су извршена њихова одвратна недела, како би им се могло судити и казнити их по законима тих ослобођених земаља и слободних влада које буду у њима образоване... Предња Декларација не прејудуцира случај главних немачких злочинаца чији злочини нису везани за неко одређено место и који ће бити кажњени заједничком одлуком савезничких влада“.

На основу ове одредбе Московске декларације одређен је Међународни војни суд, који је заседао у Нирибергу (Немачка) скоро годину дана, то јест од 20. новембра 1945. до 1. октобра 1946. године, у следећем саставу:

председник судија лорд Лауренс — представник Уједињеног Краљевства Велике Британије и Северне Ирске; његов заменик судија Биркет;

судија Френсис Бидл — представник Сједињених Америчких Држава; његов заменик судија Џон Паркер;

судија професор Донедије д Фабр — представник владе Француске Републике; његов заменик саветник Фалко;

судски генерал-мајор И. Т. Никиченко — представник Савеза Совјетских Социјалистичких Република; његов заменик потпуковник А. Ф. Вочков.

На суду је 1. октобра 1946. године донета пресуда којом су осуђени:

на смрт вешањем:

Херман Вилхелм Геринг, Вилхелм Кајтел, Јоахим фон Рибентроп, Ернест Калтенбрунер, Алфред Розенберг, Ханс Франк, Вилхелм Фрик, Јулиус Штрајхер, Фриц Заукел, Алфред Јодл, Артур Саис-Инкварт и Мартин Борман.

на временске казне:

Рудолф Хес — доживотни затвор, Валтер Функ — доживотни затвор, Балдур фон Ширах — 20 година, Алберт Шпер — 20 година, Константин фон Нојрат — 15 година и Карел Дениц — 10 година.

ослобођени:

Хјалмар Шахт, Франц фон Папен и Ханс Фриче.

ПРЕСУДА ДРАЖИ МИХАИЛОВИЋУ И ЊЕГОВИМ САРАДНИЦИМА

Судило је Војно веће Врховног суда Федеративне Народне Републике Југославије у овом саставу:

председник — пуковник Михаило Ђорђевић;

судије — потпуковници Милија Лаковић и Михаило Јанковић;

војни тужилац — пуковник Милош Минић, а његов заменик — капетан Милош Јовановић.

Суђење је одржано у великој сали Војне академије у Топчидеру а претрес је трајао од 10. јуна до 11. јула 1946. године, јавно и уз велики публицитет. Осуђени су:

на казну смрти стрељањем:

Драгољуб-Дража Михаиловић, Младен Жујовић, Радослав-Раде Радић, Милош Глишић, Петар Живковић, Драгомир-Драги Јовановић, Таназије Динић, Велибор Јонић, Ђура Докић, Коста Мушицки и Бошко Павловић.

на казну лишења слободe са принудним радом:

Стеван Мољевић — 20 година, Ђуро Виловић — 7 година, Славољуб Враћешевић — 20 година, Коста Кумануди — годину и по и Лазар-Лазина Марковић — 6 година.

на казну лишења слободe са принудним радом — у одсуству:

Живко Топаловић — 20 година, Слободан Јовановић — 20 година, Божидар Пурић — 16 година, Момчило Нинчић — 8 година, Радоје Кнежевић — 5 година, Милан Гавриловић — 8 година, Живан Кнежевић — 20 година и Константин Фотић — 20 година.

ПРЕСУДА УСТАШКИМ ЗЛОЧИНЦИМА*)

У Загребу је од 12. јула до 27. августа 1948. године било суђење десеторици усташких кољача, који су 1945. године успели да умакну из Југославије и да се ставе под заштиту савезника који су били дужни да их изруче нашим властима. Место тога они су их ангажовали за шпијунско-терористички рад код нас. Али су одмах сви похватани од стране органа Управе државне безбедности и предведени на оптуженичку клупу да одговарају за своје злочине у току народноослободилачког рата и покушај нове разорне делатности.

Судско веће су сачињавали: председник др Жарко Вимпулшек и судије др Чедо Рајачић, др Стјепан Межнарић; допунски судија Иван Пиркер, а записничар секретар Врховног суда НРХ др Бранко Базала.

Оптужбу су заступали јавни тужилац ФНРЈ др Јосип Хрнчевић и његови помоћници Јосип Брнчић и Томислав Марковић.

Оптужене терористе бранило је по службеној дужности девет загребачких адвоката.

Пресуда је изречена 27. августа 1948. године а њоме су осуђени:

на казну смрти вешањем:

Јубо Милош, Анте Врбан, Никола Пехар, Адам Милићевић, Мате Васиљ, Јаков Мартиновић, Божидар Кавран, др Владимир Саболић, Вје-

*) Већи део чланова усташке владе (сем Павелића, Артуковића и још неких), на челу са председником те владе, Мандићем, ухваћен је приликом ослобођења Загреба и одмах осуђен.

кослав Блашков, инж. Мима Росандић, Јосип Томљеновић, Исидор Генц Стрмецки, Едуард Кршуљ, Јулије Шпаљ, Рудолф Срнак, др Емил Тук, Бранко Куштро, Бариша Жилић, Иван Шоп и Божидар Мићић.

на казну смрти стрељањем:

инж. Божидар Петрачић, Ивица Гржега, Мијо Јагаринец, инж. Јосип Јесовшек, Владимир Храниловић, Стјепан Крижанић, Вјекослав Шпаничек, Желимир Лико, Тодор Панић, Павле Вукић, Иван Враголовић, Милан Прибанић, Душан Тошић, Тахир Алагић, Иван Шмид, Јосип Матијашкић, инж. Фрањо Петек, Мартин Месић, Ђуро Преко, Михаило Чота, Едуард Прибловић, Јаков Медонић и Леон Златар.*)

на казну доживотног лишења слободe:

Винко Дундовић и Јуре Брозовић.

на казну 20 година лишења слободe:

Никола Станић и Никола Рупчић.

на казну 18 година лишења слободe:

Звонко Брезовић, Перо Дујмовић и Марко Јуришић.

на казну 15 година лишења слободe:

Винко Павлаковић, Милко Жилић, Иван Перанић, Стјепан Рундић и Иван Прусац.

Проглашење Републике

Уставотворна скупштина, изабрана 11. новембра, састала се 29. новембра 1945. године. У Скупштини народа председавајући др Јосип Видмар дао је реч др Синиши Станковићу који је са говорнице рекао:

„Другови народни посланици, у име својих другова са територије Србите, част ми је поднети Народној Скупштини предлог о проглашењу Федеративне Народне Репубттике Југославије с тиме да по усвајању тога предлога у оба већа буде сазвана заједничка седница за расправу овога предлога”.

Др Станковић је прочитао предлог Декларације о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије који у целини гласи:

ДЕКЛАРАЦИЈА УСТАВОТВОРНЕ СКУПШТИНЕ ДЕМОКРАТСКЕ ФЕДЕРАТИВНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ О ПРОГЛАШЕЊУ ФЕДЕРАТИВНЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Кроз двадесет и две године постојања Југославије пре рата, њени народи нису могли остварити своје вековне тежње: националну равноправност и социјалну правду. Уместо да буде остварено њихово братско је-

*) Прибанић, Мићић и Тошић осуђени су као припадници четничко-мачековске терористичке организације.

динство на основу равноправности, ненародна владавина једне хегемонистичке клике стварала је међу њима све дубљи јаз и међусобни раздор. Таква политика угњетавања појединих народа и њиховог разједињавања, као и брутална политичка и социјална реакција коју су спроводиле реакционарне слике са монархијом на челу, ослабила је државу изнутра као и према спољњем свету, што је довело до катастрофалних последица у време најезде фашистичких сила на Југославију априла 1941. године.

За време априлске најезде Немачке и других фашистичких сила на Југославију, Петар II Карађорђевић није имао ни способности ни воље да организује отпор народа против окупатора, већ је побегао у иностранство, а народе Југославије препустио њиховој судбини.

Својим поступцима за време народноослободилачке борбе Петар II Карађорђевић ослабио је отпор народа према окупатору. Он је свим средствима помагао издајнике који су од 1941. непрекидно водили борбу против Народноослободилачке војске, односно против ослободилачког покрета народа, а сарађивали са окупатором.

Народи Југославије устали су у борбу против фашистичких окупатора и домаћих издајника, чврсто решени да бране своју независност и слободу и да допринесу свој удео општим напорима Уједињених нација против заједничког непријатеља. У четворогодишњој борби народи Југославије остварили су своје чврсто јединство и братство. Они су крвљу и животима својих најбољих синова не само победили окупатора и њихове домаће сараднике, него су уклонили све оно што их је у прошлости раздвајало. Они су чврсто решили да створе такав унутрашњи поредак који ће им омогућити миран развитак и остварење боље и срећније будућности.

Народи Југославије уверили су се, како у периоду од првог до другог светског рата, тако и у самом току четворогодишње ослободилачке

Грб и застава нове Југославије према Уставу ФНРЈ из 1946.

борбе, да је монархија била највећа сметња стварању нове Југославије, братске и демократске заједнице равноправних народа, Они су се уверили да је монархија главни кривац и за све поступке ненародних режима и пре рата као и за оно што су наши народи морали подносити од домаћих издајника који су били помагани од монархије.

На основу тога и сагласно слободно израженој вољи свих народа Југославије, Уставотворна скупштина на заједничкој седници Савезне скупштине и Скупштине народа решила је и решава у име народа и на основу законских одлука оба дома:

I

Демократска Федеративна Југославија проглашује се народном републиком под именом

ФЕДЕРАТИВНА НАРОДНА РЕПУБЛИКА ЈУГОСЛАВИЈА

Федеративна Народна Република Југославија је савезна народна држава републиканског облика, заједница равноправних народа који су слободно изразили своју вољу да остану уједињени у Југославији.

II

Овом одлуком коначно се у име свих народа Југославије укида монархија у Југославији, а Петар II Карађорђевић са целом династијом Карађорђевића лишава се свих права која су њему и династији Карађорђевића припадала.

Пошто је прочитао Декларацију др Сениша Станковић је рекао:

„Другови народни посланици, сматрам да у овоме свечаном тренутку није потребно давати никакво нарочито образложење овоме предлогу. Прихватајући овај предлог Скупштина народа у суштини потврђује ову велику стварност коју су борбом наши народи исковали својим рукама и животима.

И зато молим Скупштину народа у име својих другова да усвоји једногласно овај предлог” — завршио је свој говор др Сениша Станковић уз буран аплауз целе дворане. Посланици су неколико минута френетичним плеском поздрављали предлог о проглашењу Републике.

Уставотворна скупштина, на предлог народних посланика Србше, са одушевљењем једногласно је усвојила Декларацију о проглашењу Федеративне Народне Републике Југославије. И то је био велики тријумф лобеле наших народа.

СПИСАК ФОТО-ПРИЛОГА*)

- Сл. 1 — Мусолини и Хитлер, „јемци мира“, како су их називале немачке и италијанске новине
- Сл. 2 — Хитлер са председником Хинденбургом, када је постао канцелар пошто је добио већину у парламенту, 1933.
- Сл. 3 — Тевтонско беснило Адолфа Хитлера у време док је побеђивао
- Сл. 4 — Хитлер, Мусолини, Чемберлен и Даладје потписују Минхенски споразум
- Сл. 5 — Хершел Гриншпан, пољски Јеврејин који је убио саветника немачке амбасаде у Паризу (7. новембра 1938) због прогона Јевреја у Немачкој
- Сл. 6 — Председник Бенеш (у емиграцији) приликом одликовања чехословачких pilota ловачких авиона у саставу британског ваздухопловства
- Сл. 7 — Хитлер са Герингом (лево) и Кајтелом кроји планове за поробљавање Европе
- Сл. 8 — Потписивање совјетско-немачког пакта у Кремљу (23. августа 1939)
- Сл. 9 — Одвођење Јевреја из Варшаве у концентрационе логоре после окупације Пољске
- Сл. 10 — За време пољско-немачког „пријатељства“ Мошчицки у лову са Герингом
- Сл. 11 — Винстон Черчил, председник британске владе
- Сл. 12 — Хитлер поскакује од радости на глас да је капитулирала Француска
- Сл. 13 — Група од пет немачких авиона пада оборена успешном енглеском одбраном Лондона (1940)
- Сл. 14 — Стојадиновић код Мусолинија и Ђана (1938)
- Сл. 15 — Принц Павле код Хитлера (1. јуна 1939)
- Сл. 16 — Франклин Делано Рузвелт је и по трећи пут изабран за председника САД (5. новембра 1940) и тиме је осигурано ангажовање Сједињених Америчких Држава у рату против Немачке
- Сл. 17 — Маршал Петен се покорава Хитлеру, кратковидо верујући у могућност споразумевања са нацистичком Немачком

*) У загради је курзивом означено које је снимке направио сам аутор „Ратног дневника“ С. Оровић.

- Сл. 18 — Бугарски цар Борис код Хитлера
- Сл. 19 — Група официра на вежби приликом активирања јединица уочи немачког напада на Југославију (Грбаљ, 1940) (С. Оровић)
- Сл. 20 — Једна од активираних чета (Грбаљ, 1940) (С. Оровић)
- Сл. 21 — Цветковић и Цинцар-Марковић на повратку из Берхтесгадена, где су преговарали са Хитлером
- Сл. 22 — Вођа хрватских усташа Павелић и његов заменик Кватерник
- Сл. 23 — Дан када је народ одбацио пакт с хитлеровском Немачком и срушио петоклонашку владу Цветковић-Мачек (27. марта 1941. у Београду)
- Сл. 24 — Пуковник Саво Ј. Оровић (Котор, 1941)
- Сл. 25 — Штаб 151. пеш. пука; у средини командант-пуковник Саво Оровић, лево помоћник команданта—потпуковник Ђуро Вукотић, а десно пуковски свештеник—прота Јагош Симоновић (Суторина, 8. априла 1941) (С. Оровић)
- Сл. 26 — Покрет јединица 151. пеш. пука од Црквица за Рисан и даље на одређене положаје (7. априла 1941) (С. Оровић)
- Сл. 27 — Италијанске заставе у Котору (Котор, маја 1941) (С. Оровић)
- Сл. 28 — Долазак италијанског префекта и саобраћајац на „добошу“ у Котору (Котор, маја 1941) (С. Оровић)
- Сл. 29 — Лијева Ријека 1941. године (С. Оровић)
- Сл. 30 — Кућа Владе Рибникара на Дедињу у којој је Централни комитет КПЈ 4. јула 1941. године донео одлуку за устанак против окупатора (С. Оровић)
- Сл. 31 — Хотел „Славија“ (С. Оровић)
- Сл. 32 — „Бајова кула“ (С. Оровић)
- Сл. 33 — Доњи Ораховац (С. Оровић)
- Сл. 34 — Прослава 24-годишњице Црвене армије; јединице Никшићког одреда дефилију испред свога команданта Саве Ковачевића (Горње Поље, 23. фебруара 1942) (С. Оровић)
- Сл. 35 — Ј. В. Стаљин
- Сл. 36 — Народни херој Стеван Филиповић непосредно пред вешање кличе Комунистичкој партији (22. маја 1942)
- Сл. 37 — „Генерал Време“ ради за нас, „генерал Зима“ нам не може шкодити — хвалио се Хитлер, док су се на совјетском фронту мрзле хиљаде и хиљаде слабо обучених Немаца, а у позадини је војска просила од народа топао веш, скије и кожухе
- Сл. 38 — Група партизана Никшићког одреда са запленим италијанским тенком и мотоциклом (Осјеченица, 4. децембра 1941) (С. Оровић)
- Сл. 39 — Сава Ковачевић на осматрачници (Црквице, 11. децембра 1941) (С. Оровић)
- Сл. 40 — Јосип Броз Тито — врховни командант Народноослободилачке војске — на осматрању (С. Оровић)
- Сл. 41 — Гађање Италијана у Никшићу запленим топом; на фотографији: Јован Вукотић, Никола Перовић, Јанко Мићуновић, нишанџија и др. (Кулина, 16. марта 1942) (С. Оровић)

- Сл. 42 — Група руководиоца из Црне Горе; с лева: Ђоко Павићевић, Саво Оровић, Иван Милутиновић, Милован Ђилас, Митар Бакић, Сава Ковачевић, Радоје Дакић и Божо Љумовић (Горње Поље, фебруара 1942) (С. Оровић)
- Сл. 43 — Ђоко Павићевић и Срдан Новаковић, официри бивше Југословенске војске, као партизани (Горше Поље, марта 1942) (С. Оровић)
- Сл. 44 — Горње Поље код Никшића (марта 1942) (С. Оровић)
- Сл. 45 — Иван Милутиновић полази из Горњег Поља за Врховни штаб, у Фочу (марта 1942) (С. Оровић)
- Сл. 46 — Станко Даниловић, интендант Гл. штаба за Црну Гору (Горња Брезна, маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 47 — Анте Павелић у разговору са митрополитом тзв. „Хрватске православне цркве“, Гермогеном
- Сл. 48 — Херојска омладина Лијеве Ријеке; с лева: Мило Вешовић, Радуле Поповић, Мирко Вешовић, Деса Ацић, Ђуро Вешовић, Шћепан Ђукић, Бошко Томовић (Лијева Ријека, 1941 године)
- Сл. 49 — Народни митинг у с. Шипачно поводом прославе 1. маја 1942 (С. Оровић)
- Сл. 50 — Јованка — Јока Балетић (слика и забелешка из четничког листа „Пакао“)
- Сл. 51 — Нико Стругар, командир Ловћенске ударне чете (Драговољићи, Пољце код Никшића, 10. маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 52 — Група берачица коприва у Горњим Брезнима (маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 53 — Народни гуслар Филип Булајић пева народу и партизанима јуначке песме уз гусле (Г. Брезна, маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 54 — С лева: Мирко Бурић, Блажо Јовановић, Митар Бакић, Пеко Дапчевић, Иван Милутиновић, Саво Оровић, Нико Стругар; доле: Ђуро Ђуровић, Мирко Рачић и др. (Г. Брезна, маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 55 — С лева: Андро Мугоша, Драгиша Ивановић, Блажо Јовановић, Љубица Поповић, Радомир Бабић, Милован Шарановић, Ратко Радовић (Липова Раван, 25. маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 56 — С лева: Мирко Станишић, Радомир Бабић и Блажо Јовановић, Ратко Радовић; у другом реду: Адам Лучић, Лидија Јовановић, Коста Шарановић, Бранко Савичевић, Љубица Поповић, Мирко Рачић (Липова Раван, 25. маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 57 — Арсо Јовановић, Иван Милутиновић и Митар Бакић у почетку треће непријатељске офанзиве (Заборје, северно од Никшића, маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 58 — Први батаљон Зетског одреда; напред седе: Саво Оровић, Драгиша Ивановић, Блажо Јовановић, Радомир Бабић и Милован Шарановић (Липова Раван, 25. маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 59 — Други батаљон Зетског одреда (Липова Раван, 25. маја 1942) (С. Оровић)
- Сл. 60 — Долазак II пролетерске бригаде на Горанско (5. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 61 — Митинг на Горанском поводом доласка II пролетерске бригаде (Горанско, 6. јуна 1942) (С. Оровић)

- Сл. 62 — Ратна спрема Сава Оровића у току народноослободилачког рата 1941—1945.
- Сл. 63 — Јан Кубиш, атентатор на Хајдриха у Прагу, 27. маја 1942.
- Сл. 64 — Друга конференција родољуба Црне Горе, Боке и Санцака (на Тјентишту, зас. Мркаље, 16. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 65 — Колиба у којој је одржана Друга конференција родољуба Црне Горе, Боке и Санцака (Тјентиште, зас. Мркаље, 16. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 66 — „Врата Сутјеске“, кроз која су једним делом прошле јединице НОВЈ у трећој и петој непријатељској офанзиви (14. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 67 — Пренос рањеника преко Зеленгоре; на челу је тешко рањени Милисав Раичевић (Зеленгора, 24. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 68 — Врховни командант Тито диктира заповест за поход у Босанску крајину (Врбница, 22. јуна 1942) (С. Оровић)
- Сл. 69 — Чета домобрана заробљена при прелазу наше колоне преко пруге Мостар — Сарајево (Градина, 4. јула 1942) (С. Оровић)
- Сл. 70 — Група усташа заробљена у околини Брадине, родног места њиховог поглавника Павлића (Брадина, 4. јула 1942) (С. Оровић)
- Сл. 71 — Вршидба пшенице у Босни — село Дуга близу Прозора (15. јула 1942) (С. Оровић)
- Сл. 72 — Село Равно у источној Босни, у коме су усташе попалиле све српске куће (18. јула 1942) (С. Оровић)
- Сл. 73 — Коста Нађ за време саветовања команданата у Врховном штабу (Цинцар, августа 1942) (С. Оровић)
- Сл. 74 — Митинг у Гламочу, на коме говори Поп-Владо Зечевић (септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 75 — Виле „Даница“ и „Милева“ код Гламоча, у којима је био смештен Врховни штаб (августа 1942) (С. Оровић)
- Сл. 76 — Чета пионира на вежбању са дрвеним пушкама (Гламоч, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 77 — Официрска школа Главног штаба НОВ Хрватске — критика и дискусија после вежби (Д. Лапац, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 78 — Група партизана са Мијатом Вулећићем у средини (Млиништа, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 79 — Учесници Обласне партијске конференције за Далмацију (Ливно, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 80 — Тито са глумцима Позоришта народног ослобођења (Млиништа, 1942)
- Сл. 81 — С лева: Владо Поповић, Иво Рукавина, Арсо Јовановић, Сава Оровић, Милован Ђилас и Павле Илић (Гламоч, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 82а — Врховни командант Тито разматра ситуацију на карти (Млининга, 25. септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 82б — Пратећа чета Врховног штаба са врховним командантом Титом; командир чете био је Момчило Ђурић, полит. комесар Бранка Савић, а Титови пратиоци: Буро Вујовић, Раде Ристановић, Никица Прља, Бошко Чолић, Зарија Стругар, Војо Бјековић и Милан Карановић (Млиништа, 25. септембра 1942) (С. Оровић)

- Сл. 83 — Врховни командант НОВ Јосип Броз Тито у ослобођеном Јајцу; у његовој пратњи су Коста Нађ (крајњи лево), Зденка, Лола Рибар, Иван Крајачић, Иван Рукавина и др. (Јајце, 28. септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 84 — Јајце са фабриком соде (Јајце, 29. септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 85а - Тито на водопаду Пливе (29. септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 85б - Врховни командант Тито са групом руководиоца (Иво Рукавина, Иван Рибар, Коста Нађ, Иво Лола Рибар и Иван Крајачић) (Јајце, 29. септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 86 — Поп-Владо Зечевић (Млиништа, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 87 — С лева: Ф. Махин, И. Милутиновић, Ј. Романо, С. Церовић и др Симо Милошевић (Млиништа, 1942) (С. Оровић)
- Сл. 88 — Глумци — чланови Позоришта народног ослобођења при Врховном штабу (Млиништа, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 89 — Саво и Јошка Оровић у логору Млиништа (септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 90 — Иван Милутиновић на послу испред свог стана на Оштрељу (октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 91 — Павле Савић са својом другарицом Бранком и Зоран Жујовић (логор Млиништа, септембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 92 — Љубинка Милосављевић и Јудита Аларгић (Оштрељ, октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 93 — Грбови изгинулих партизана, које народ кити цвећем и пешкирима у знак поште и пијетета (Суваја код Б. Петровца, 28. октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 94 — Чета пионира (Суваја код Бос. Петровца, 25. октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 95 — Омладинска радна бригада (Суваја, код Б. Петровца, 25. октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 96 — Илија Милутиновић на болесничкој постељи (Б. Петровац, 26. октобра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 97 — Усташка упоришта изрешетана нашем артиљеријом приликом борби за ослобођење Бихаћа (Бихаћ, децембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 98 — Другови из штабова V пролетерске (црногорске) и X херцеговачке бригаде; с лева у првом реду: Н. Милачић, Чедо Капор, Блажо Јовановић, Владо Шегрт и (вероватно) Раде Хамовић; у другом реду: Раде Вујачић, Милинко Ђуровић, Сава Ковачевић, Владо Томановић, Радомир Бабић и Војо Поповић (код Прозора, почетком септембра 1942)
- Сл. 99 — Слушаоци Вишег курса Војне школе Врховног штаба (Доњи Лапац, новембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 100 — Штаб Војне школе Врховног штаба са групом наставника; седе: М. Дасовић, Д. Латас, В. Ђокић, С. Оровић, М. Поповић, М. Павичић, М. Ђукић, Р. Вуковић, Ђ. Пилиповић и И. Павловић, а позади стоји група слушалаца (Д. Лапац, 3. децембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 101 — Радионица оружја у Лици (Бијели Поточи, 15. децембра 1942) (С. Оровић)
- Сл. 102 — Секретар СКОЈ-а Иво Лола Рибар говори на Првом конгресу омладине Југославије (у Бихаћу, 27. децембра 1942)

- Сл. 103 — Командант совјетских трупа у бици код Стаљинграда маршал
Г. К. Жуков
- Сл. 104 — Полазак на Москву (22. јуна 1941)
- Сл. 105 — Повратак са Моздока (4. јануара 1943)
- Сл. 106 — Четници зналачки поступају по слову „3“
- Сл. 107 — Усташки покољ Срба у Лици
- Сл. 108 — Народни херој Никола Ђурковић, адвокат из Рисна
- Сл. 109 — Четничка и фашистичка банда игра коло око мртвог херој Николе
Ђурковића и његових другова (Херцег-Нови, 21. јануара 1943)
- Сл. 110 — С лева: Петар Комненић, Иван Горан Ковачић и (стоје): мештанин
Канћ и сликар Тиљак (Ливно, фебруара 1942) (С. Оровић)
- Сл. 111 — Звонара манастира Горица код Ливна коју су усташе биле претво-
риле у митраљеско гнездо (Ливно, фебруара 1943) (С. Оровић)
- Сл. 112 — Пећина у Ливну, која је користила за заклон од непријатељског
бомбардовања и у којој је Горан написао један део „Јаме“ (Ливно,
фебруара 1943) (С. Оровић)
- Сл. 113 — Потписивање обвезница Зајма народног ослобођења; с лева: др Иван
Рибар, Поп-Владо Зечевић, др Симо Милошевић и Павле Савић (Ви-
доши код Ливна, фебруара 1943) (С. Оровић)
- Сл. 114 — С лева: др Јован Булајић, Душан Ивовић, Радован Мијушковић
и Милоје Добрашиновић, већници АВНОЈ-а (на путу Видоши — Про-
зор, 24. фебруара 1943) (С. Оровић)
- Сл. 115 — Извршни одбор АВНОЈ-а; с лева седе: Нурија Поздерац, др Иван
Рибар (председник), Павле Савић; стоје: Младен Ивековић, Ве-
селин Маслеша, Поп-Владо Зечевић, Иван Милутиновић, др Симо
Милошевић, Миле Перуничкић (Грачаница, 5. марта 1943) (С. Оровић)
- Сл. 116 — Др Симо Милошевић и његова супруга др Олга Милошевић у четвр-
тој непријатељској офанзиви (Грачаница на р. Рами, 5. марта 1943)
(С. Оровић)
- Сл. 117 — Знаци пропасти дивизије „Мурђе“ (река Рама, 26. фебруара 1943)
(С. Оровић)
- Сл. 118 — Владимир Назор у четвртој непријатељској офанзиви, испред воде-
нице која му служи као заклон од бомбардовања (Грачац, 1. марта
1943) (С. Оровић)
- Сл. 119 — Сретен Жујовић-Црни у четвртој непријатељској офанзиви (Грачац,
2. марта 1943) (С. Оровић)
- Сл. 120 — Павле Илић и Влада Дедијер пишу извештај о пребацивању рање-
ника преко Прења (Горња Бијела, 18. марта 1943) (С. Оровић)
- Сл. 121 — Пећина код Грачанице пуна заплењене муниције. У првом реду пише
„на колону“ Момчило-Момо Полексић (почетком марта 1943) (С. Оровић)
- Сл. 122 — Павле Савић у четвртој непријатељској офанзиви са „Партизанком“
на рамену (на путу Калиновић — Фоча, 28. марта 1943) (С. Оровић)
- Сл. 123 — Један од многих јуначких партизана који су пали као жртве пе-
гавог тифуса преко суровог Прења (Прењ, половином марта 1943)
(С. Оровић)
- Сл. 124 — Побијена деца у усташком логору Јасеновац, где је током НОР нашло
мученичку смрт око 700.000 људи, жена и деце

- Сл. 125 — С лева: Милован Ђилас, Филип Кљајић, Мијалко Тодоровић и један заробљени немачки мајор у заклону од бомбардовања (Медаскозић, 19. марта 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 126 — Радован Зоговић са својом супругом Вјером (Полице близу Фоче, почетком априла 1943)
- Сл. 127 — Коча Поповић, по преласку наших трупа преко Прења, диктира заповест својој дивизији за даљи покрет; на машини куца Дара Ћетковић (Медасковић, 18. марта 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 128 — Захид Хавић, хоа из Фоче, муслимански верски референт I пролетерске дивизије (Полице — близу Фоче, 28. марта 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 129 — Заробљени четник Теофановић (Полице, почетком априла 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 130 — Италијански бункер у Гацком (20. априла 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 131 — Пивски манастир (5. маја 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 132 — Партизанска кухиња у бици на Сутјесци (Хрчавка, 9. јуна 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 133 — Сава Ковачевић, командант III дивизије, у бици на Сутјесци у којој је погинуо 13. јуна 1943)
- Сл. 134 — Згариште села Грачанице у околини Гацка (10. априла 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 135 — Врховни командант НОВ Јосип Броз Тито рањен на положају Милнклада 9. јуна 1943 године. Поред њега председник АВНОЈ-а др Иван Рибар (Боговићи, 20. јуна 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 136 — Рањеници и тифусари у петој непријатељској офанзиви
- Сл. 137 — Пионири Бирча (источна Босна) преносе рањенике
- Сл. 138 — Група партизанских руководиоца у Војводини; у првом реду: Стеван Доронић, Јован Поповић, Јован Веселинов-Жарко, Саво Оровић, Мира Морача, Стеван Јовичић-Максим, Ђорђе Бошковић-Бата; у другом реду: Геза Тиквицки, Срета Савић-Коља, Павле Геренчевић, Никола Груловић-Коста, Аћим Груловић-Слободан, Петар Рељић, Станка Веселинов, Лука Мркшић и Љубинка Милосављевић (Фрушка гора, 18. јуна 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 139 — Штаб III војвођанске бригаде; с лева: Артур Хрибар-Аца, нач. штаба; Новак Атанацковић-Дугачки, зам. команданта; Петар Матић-Дуле, командант; Бора Иванишевић, пол. комесар и зам. пол. комесара Урош Остојић-Ђетић; напред седе: командант и начелник Главног штаба Војводине Аћим Груловић-Слободан и Саво Оровић (С. *Оровић*)
- Сл. 140 — Официрска школа Главног штаба Војводине (Бешеновачки Прњавор, 26. јула 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 141 — Бор као партизанска осматрачница, у одсуству црквених торњева које су Немци порушили (Прњавор, августа 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 142 — Бачко-барањски одред (у средини командант и начелник Главног штаба Војводине, а четврти с десна — Богдан Стојковић-Ђорђе) пред одлазак у Бачку (Фрушка гора, 16. августа 1943) (С. *Оровић*)
- Сл. 143 — Сахрана Ратинке Витасовић-Лебарник — „Лепешице“ (С. *Оровић*)

- Сл. 144 — Политичка школа Главног штаба Војводине приликом полагања испита (Прњавор, 31. августа 1943) (С. Оровић)
- Сл. 145 — Конференција војних и цивилних руководилаца Војводине у Фрушкој гори, на којој су донете значајне одлуке за организацију народне власти и разарање народноослободилачке борбе у Војводини (Фрушка гора — Фештерај, 10. септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 146 — Конференција војних и цивилних руководилаца Војводине у Фрушкој Гори — за време ручка (Фештерај код Лежимира, 10. септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 147 — Група руководилаца и бораца из Војводине у току непријатељске офанзиве на Срем; у средини Никола и Аћим Груловић (Врдац, септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 148 — С лева: Срба Јосиповић, Милосав Милосављевић, Саво Дрљевић, Сава Радојичић и Ратко Софијанић, при прелазу из Босне за Србију (Босутске шуме у Срему, септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 149 — Два храбра црвеноармејца, који су као заробљеници искочили из немачког воза и придружили се сремским партизанима, Скрипченко (лево) и „Миша“ (Фрушка гора, августа 1943) (С. Оровић)
- Сл. 150 — Ибрахим Камерић, домобрански водник, који нам је доставио план одбране Бијељине и тиме олакшао напад за ослобођење града (Бијељина, 25. септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 151 — Гађање непријатеља бацачем приликом напада за ослобођење Бијељине (Бијељина, 23. септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 152 — Др Иво Бабоселац превија рањенике у току борбе за ослобођење Бијељине (Патковача, 24. септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 153 — Јошка Оровић, благајник Главног штаба Војводине, пребројава милионе куна, заплењене при ослобођењу Бијељине (Модран, септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 154 — Превожење партизана и њихових коња преко реке Саве (крајем септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 155 — Група мађарске омладине која је из Будимпеште дошла у Срем и ступила у партизана (Сремска Рача, 1. октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 156 — Шеф Енглеске војне мисије у Војводини мајор Базил Давидсон (Црк-виште, Срем, октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 157 — С лева: Живко Ковачевић, командант Диверзантског батаљона и диверзант Тончи Милиновић (Срем, октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 158 — Превоз жита преко Саве из Војводине за исхрану Народноослободилачке војске у источној Босни (Домускела, Срем, септембра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 159 — Жртве немачког бомбардовања мирних села у Срему (Гуња, 20. октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 160 — Бомбаш Павле Милутиновић из Купинова (Гуња, 20. октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 161 — Део ратног материјала дотуреног енглеским авионима (Горња Буковица, 22. октобра 1943) (С. Оровић)
- Сл. 162 — Сахрана погинулог Љубише Урошевића; посмртни говор држи Данило Лекић

- Сл. 163 — Друго заседање АВНОЈ-а (у Јајцу, 29. новембра 1943)
- Сл. 164 — Народни херој Иво-Лола Рибар, погинуо 27. новембра 1943.
- Сл. 165 — Стаљин, Рузвелт и Черчил на Техеранској конференцији (1. децембра 1943)
- Сл. 166 — Черчил предаје Стаљину челични мач, којим је енглески краљ Ђорђе одликовао становнике Стаљинграда за херојску одбрану овог града (на конференцији у Техерану, 1. децембра 1943)
- Сл. 167 — Оправка порушеног насипа у Ср. Рачи (јануара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 168 — Партизанска печеница за Божић у Срему (Црквиштз, 7. јануара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 169 — Штаб (зграда) II сремског одреда на Црквишту (почетком јануара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 170 — Група партизана из II сремског одреда, у средини Воја Живановић-Џокеј (Црквиште, јануара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 171 — Командант VI војвођанске бригаде Жарко Самаршић-Баћа; полит. комесар бригаде Радивоје Голубовић-Техничар и курир Павле Прокић (Црквиште, јануара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 172 — Саво Оровић на путу за Сремску Рачу на формирање VI војвођанске бригаде (Црквиште, 17. фебруара 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 173 — Летци у виду новчаница које су Немци бацали из авиона нашим јединицама са позивом да „пребегну“ (Срем, јануара 1944)
- Сл. 174 — С лева: Срета Савић-Коља, Базил Давидсон, Саво Оровић, Данило Лекић-Шпанац, Максим Горановић и Стенли, радиотелеграфист енглеске Војне мисије (Сремска Рача, јануара 1944)
- Сл. 175 — Долазак совјетске Војне мисије код Врховног штаба НОВ (Медино Поље, код Б. Петровца, 22. фебруара 1944)
- Сл. 176 — Савезнички и непријатељски команданти у марту 1944 („Глас победе“)
- Сл. 177 — С лева: Јован Вукотић, Данило Лекић и Аћим Груловић прате борбу својих јединица са непријатељем на Мајевци (Мезграја, 18. марта 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 178 — Официрска школа Главног штаба Војводине — полагање испита (Мајевца, 12. марта 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 179 — Потомци Хусеин-капетана Градашчевића — „Змаја од Бооне“; с десна: Осман и Мухарем Ибрахимбеговић са својом сестром Ђемиллом (Градачац, концем марта 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 180 — Тврђава Хусеин-капетана Градашчевића — „Змаја од Босне“ (Градачац, 30. марта 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 181 — Група руководиоца у Градачцу; у првом реду: Едхем Чамо, Саво Оровић (у пролазу) и Џемо Биједић; у другом реду: Омер Глукић, Муј-бег и др. (Градачац, 1. априла 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 182 — Штаб XI дивизије; с лева: Блажо Ђуришић, Саво Оровић (на пролазу), Милош Шилеговић, командант дивизије, Милош Пајковић, комесар; у горњем реду: Ранко Шипка, др Ј. Бијелић и други (Митровићи код Прњавора, 13. априла 1944) *(С. Оровић)*
- Сл. 183 — Маршал Тито говори на II конгресу омладине (Дрвар, 2. маја 1944)
- Сл. 184 — Пионир Драшко Лајић (Мркоњић-Град, 28. септембра 1942) *(С. Оровић)*
- Сл. 185 — Александар Миливојевић-„Курир Миша“ (Мајевца, 18. марта 1944) *(С. Оровић)*

- Сл. 186 — Превозење преко Врбаса на примитивним сплавовима од облица; при дну лево је др Душан Недељковић, проф. универзитета (Баљвина, 20. априла 1944) (С. Оровић)
- Сл. 187 — С лева: Милош Радовић, др Бора Божовић, Митар Вујовић и Ристо Стефановић (Дрвар, око 10. маја 1944) (С. Оровић)
- Сл. 188 — Краљ Петар II и грчка принцеза Александра (Лондон, марта 1944)
- Сл. 189 — Прва војна мисија НОВ код савезника: генерал-мајор Владимир Велебит и мајор Долфе Вогелник (Лондон, 5. маја 1944)
- Сл. 190 — Пећина у Дрвару у којој је био Врховни штаб у време немачког ваздушног десанта (Дрвар, маја 1944) (С. Оровић)
- Сл. 191 — Немачки авиони над Дрваром приликом ваздушног десанта (25. маја 1944) (С. Оровић)
- Сл. 192 — С лева: Арсо Јовановић, Иван Милутиновић и Крсто Попивоца (Дрвар, маја 1944) (С. Оровић)
- Сл. 193 — Вељко Драгићевић са својом супругом Зором (предатни снимак)
- Сл. 194 — Маршал Тито, Иван Милутиновић (десно), Едвард Кардељ (лево), Саво Оровић, Јошка Оровић, Цана Бабовић и Зденка (Клековача, 29. маја 1944) (С. Оровић)
- Сл. 195 — „Група бр. 2“ за одлазак авионом са Купрешког поља за Бари у Италију; седе: Сретен Жујовић (пише), иза њега Цана Бабовић, а лево (у белом) Јошка Оровић; стоје у првом реду: Едвард Коцбек, Саво Оровић, Арсо Јовановић, Славка Ранковић и др. (Виторог планина, 3. јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 196 — Генерал Ајзенхауер
- Сл. 197 — Генерал Монтгомери
- Сл. 198 — Преговори Тито — Шубашић на Вису (16. јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 199 — Маршал Тито показује др Шубашићу златом оковану сабљу, коју је добио на дар од Совјетског Савеза (Вис, 16. јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 200 — Чланови Националног комитета и Председништва АВНОЈ-а приликом преговора са др Шубашићем; с лева: др Шубашић, маршал Тито, др Смодлака; стоје: Александар Ранковић, Владимир Бакарић, Поп-Владо Зечевић, Иван Милутиновић, Едвард Кардељ, Милован Ђилас, Владислав Рибникар и Едвард Коцбек (Вис, 16. јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 201 — Купање у слободном плавам Јадрану; лево: Тито, Кардељ и Бакарић; десно: Милутиновић, Попивоца, Ђилас и др. (лука Рукавац на Вису, јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 202 — Наши морнари играју ватерполо на ослобођеном Јадрану (Вис, септембра 1944) (С. Оровић)
- Сл. 203а - Маршал Тито, адмирал Морган и Велебит при преласку из Комиже на енглеско морнаричко гађање. (С. Оровић)
- Сл. 203б - Маршал Тито са нашим и савезничким официрима посматра гађање (острво Св. Андрија, крајем јуна 1944) (С. Оровић)
- Сл. 204 — Адмирал Кевен врши смотру командоса (Комижа, јула 1944) (С. Оровић)
- Сл. 205 — Борци XII бригаде 26. дивизије полазе у акцију: горе десно нагнут командант бригаде Борко Арсенић (Комижа, јула 1944) (С. Оровић)

- Сл. 206 — Маршал Тито са својим и савезничким официрима; с лева седе: генерал Корњејев, генерал Черчил, адмирал Кевен, маршал Тито, адмирал Морган, генерал Оровић; стоје у средини: генерал Јовановић и адмирал Черни... (Вис, крајем јула 1944) (С. Оровић)
- Сл. 207 — Долазак и срдчан дочек Санитетске војне мисије Совјетског Савеза код НОВЈ (Комижа, 27. августа 1944) (С. Оровић)
- Сл. 208 — Неуспео атентат на Хитлера
- Сл. 209 — Мусолинија је немачка ваздушна пешадија 12. септембра 1943. ослободила и авионом пребацила у Немачку
- Сл. 210 — Генерал-лајтнант Фјодор Махин (Бари, јула 1944) (С. Оровић)
- Сл. 211 — Улаз у Плаву шпиљу на острву Бишеву (јула 1944) (С. Оровић)
- Сл. 212 — У средини (лево генерал-мајор Гојко Николиш, начелник санитета ВШ НОВЈ и пуковник Антоније Казански, шеф совјетске Санитетске војне мисије (Комижа, 27. августа 1944) (С. Оровић)
- Сл. 213 — Титова пећина на Вису (Вис, септембра 1944) (С. Оровић)
- Сл. 214 — Припадници ваздухопловства НОВ марљиво слушају предавање у једном британском центру за обуку ваздухопловаца у Италији
- Сл. 215 — Ескадрила НОВ у британском ваздухопловству
- Сл. 216 — Противавионски митраљез са посадом на осматрачници Хуму (к. 583) (Вис, септембра 1944) (С. Оровић)
- Сл. 217 — Маршал Тито врши сморту I. далматинске бригаде; лево од Маршала: Александар Ранковић, Божо Божовић и Саво Оровић (Вис, 12. септембра 1944)
- Сл. 218 — Маршал Тито говори на прослави двогодишњице формирања I. далматинске ударне бригаде: „Ми туђе нећемо, али своје не дамо“ (Вис, 12. септембра 1944)
- Сл. 219 — Главна снага „Југословенске војске у отаџбини“
- Сл. 220 — Одушевљени дочек слободе после четворогодишњег робовања Париза под свиреним немачким окупаторима (на слици кличе једна припадница „Макија“)
- Сл. 221 — Срдчан дочек првог совјетског авијатичара у Србији (половином септембра 1944)
- Сл. 222 — На полагању заклетве прве класе Војне академије; маршал Тито, Саво Оровић, Митар Бакић, др Рибар и Арсо Јовановић (Београд, 23. фебруара 1945)
- Сл. 223 — Група делегата на Свесловенском сабору у Софији; с лева: др Јеврем Недељковић, Саво Оровић, Владимир Поповић (посланик ДФЈ у Софији), Милован Ђилас и генерал Гундоров (Софија, 4. марта 1945)
- Сл. 224 — Бенито Мусолини и Клара Петачи обешени за ноге у Милану; лево један од њихових пратилаца (Милано, 29. априла 1945)
- Сл. 225 — Фелдмаршал Харолд Александер
- Сл. 226 — Пећ у којој су немачки крвници спаљивали своје усмрћене жртве
- Сл. 227 — Наши тенкисти пред полазак на Сремски фронт; у средини командант батаљона Никола Рукавина; лево комесар Шако Вучковић; десно техн. официр Радован Оровић (Београд, марта 1945) (С. Оровић)
- Сл. 228 — Ексхумација и сахрана стрељаних родољуба, на Јеврејском гробљу у Београду (почетком 1945) (С. Оровић)

- Сл. 229 — На заседању Народне скупштине Црне Горе; с десна: Синиша Станковић, Саво Оровић, Јован Вукотић, Милош Радовић, Глиго Мандић, Радоје Дакић, Драгиша Ивановић, Пуниша Перовић (Цетиње, 18. априла 1945)
- Сл. 230 — Прослава 1. маја 1945. године
- Сл. 231 — Акт о капитулацији Немачке потписали су маршал Жуков и фелд-маршал Кајтел (Берлин, 9. маја 1945)
- Сл. 232 — Цар Хирохито, заступник јапанских богова на земљи, који је одобрио и изгубио рат са савезницима
- Сл. 233 — Из редова самураја су регрутовани „камиказе“
- Сл. 234 — Врховни командант НОВ и ПОЈ Јосип Броз Тито предаје војничку заставу I пролетерској бригади у Босанском Петровцу 7. новембра 1942. године; с лева: Коча Поповић, Филип Кљајић-Фића, Јосип Броз-Тито, Данило Лекић-Шпанац, Мијалко Тодоровић-Плави
- Сл. 235 — Штаб, наставници и особље Пешадијског војног училишта (Београд, 1947)
- Сл. 236 — Председник Скупштине Србије др Синиша Станковић чита текст Декларације о проглашењу Републике (29. новембра 1945)
- Сл. 237 — Председник савезне владе маршал Јосип Броз Тито потписује Декларацију о проглашењу Републике (29. новембра 1945)

С А Д Р Ж А Ј

	Страна
ПРЕДГОВОР (Милинко Ђуровић).....	VII
УВОД.....	3
Немачка традиционална агресивност и постанак фашизма	5
Припреме и увод у други светски рат.....	9
Абисинија	10
Шпанија.....	11
Аустрија.....	12
Прогоњање Јевреја	13
Чехословачка	13
Албанија.....	17
Напад на Пољску — почетак другог светског рата.....	18
Данска и Норвешка	21
Немачки поход на Запад	22
Француска.....	24
Напад Италијана на Грчку	25
Битка за Британију	26
Стара Југославија.....	29
„Док сам био на служби у Боки Которској.....	38
<i>Хитлерова филозофија и назори о моралу.....</i>	39
Мартовски догађаји 1941. године.....	50
Десетодневни рат старе Југославије	60
ГОДИНА 1941.....	63
<i>Распоред непријатељских и наших снага .....</i>	66
Безусловна капитулација Југословенске војске.....	75
Рад и кретање владе за време ратне кризе	82
Раскомадање окупиране Југославије	83
Немачки напад на Совјетски Савез.....	88
<i>Састав Централног комитета КПЈ .....</i>	90
<i>Припреме КПЈ за устанаке .....</i>	91
Одлука за устанак и почетак устанка	95
Италијанска и квислиншка власт у Црној Гори	97

	Страна
<i>Погибија доктора Крдића и мајора Јанковића</i>	102
Одлазак Главног штаба НОПОЈ на ослобођену територију и саветовање	
у Столицама.....	104
Прва непријатељска офанзива	108
<i>Контраофанзива Црвене армије пред Москвом</i>	112
<i>Са Савом Ковачевићем у Никшићком партизанском одреду</i>	117
Напад на Пљевља	123
Формирање и састав Прве пролетерске бригаде	127
ГОДИНА 1942	131
<i>Формирање Оперативног штаба за Херцеговину</i>	133
<i>Напад на италијанску колону на правцу Требиње — Билећа</i>	136
<i>Преговори са Италијанима из Требиња</i>	138
<i>Суђење групи четника у Грахову</i>	145
Друга непријатељска офанзива	152
<i>Прва конференција родољуба Црне Горе и Боке</i>	155
Моје „Писмо Васојевићима“	166
<i>Саопштење о акцијама партизана</i>	171
<i>Ликвидација лајора Бошка Тодоровића са друштвом</i>	179
<i>Жалопојка мајке Пунише Далатовића</i>	180
<i>Обилазак Орјенског батаљона</i>	184
<i>Образовање „Хрватске православне цркве“</i>	194
Пораз четника на Бршну	199
Уништење Борча	212
Погибија војног и политичког руководства у Лијевој Ријечи	214
Петоколонишке главешине у Црној Гори	217
<i>Мој избор за члана Врховног штаба и писмо другу Титу</i>	224
Пакт између Совјетског Савеза, Енглеске и Америке	235
<i>Друга конференција родољуба Црне Горе и Боке</i>	239
<i>Позив у Врховни штаб и мој први сусрет са Титом</i>	246
<i>Покрет према Босанској крајини</i>	249
<i>Масовно стрељање родољуба у Никшићу</i>	254
<i>Ослобођење Прозора</i>	257
Ослобођење Ливна	264
Напад на Купрес	266
<i>Саопштење Врховног штаба поводом деградирања официра од стране из-</i> <i>бегличке владе</i>	269
<i>Мој одговор Југословенској влади</i>	273
Непријатељска офанзива на Козару	283
Ослобођење Јајца	290
Конгрес партизанских лекара у Босанском Петровцу	292
Савезничка офанзива у Африци	297
<i>Организација Официрске школе Врховног штаба у Д. Лапцу</i>	302
<i>Ослобођење Бихаћа</i>	303
<i>Скупштина православних свештеника</i>	310
Оснивање Антифашистичког већа народног ослобођења Југославије . . .	315
Прва конференција Антифашистичког фронта жена	320

	Страна
Први конгрес омладине Југославије.....	325
Првмештај Војне школе у Вихаћу.....	328
Четничко слово „З“	329
ГОДИНА 1943.....	331
<i>Рад Војне школе у Вихаћу.....</i>	<i>333</i>
Шестонедељна совјетска офанзива код Стаљинграда.....	336
Упис Зајма народног ослобођења.....	340
Поступак нациста са руским заробљеницима.....	344
Ослобођење Прозора.....	352
Уништење опкољених Немаца код Стаљинграда.....	354
Ток четврте непријатељске офанзиве.....	357
Бој на Вилића Гувну.....	362
Слом четника код Главатичева, Ћесима и Калиновика.....	368
Моје „Писмо Невесињцима“	376
Пета -непријатељска офанзива	386
Увођење официрских и подофицирских чинова у НОВ.....	395
Битка на Сутјесци.....	398
Назорова песма „Титов напред“	403
Одређен сам за начелника Главног штаба Војводине.....	413
Са сремским партизанима	415
Бачко –барањски одред	420
Конференција војних и цивилних руководиљаца Војводине.....	423
Прелазак у Семберију и повратак у Срем.....	431
Друго заседање АВНОЈ-а у Јајцу.....	449
Техеранска конференција	451
Шеста непријатељска офанзива	456
ГОДИНА 1944.....	459
Бадње вече 1944.....	463
Формирање Шесте војвођанске бригаде.....	466
Зоговићева „Пјесма о биографији друга Тита“	471
Черчилово признање партизанима	485
Формирање XXXVI војвођанске дивизије	489
Повратак из Војводине у Врховни штаб у Дрвар.....	494
Мој извештај Врховном штабу о ситуацији у Срему.....	502
Други конгрес југословенске омладине у Дрвару.....	503
Изводи из чланка „Четници и партизани“	509
Ваздушни десант на Дрвар	510
Пребацивање на острво Вис.....	514
Отварање Другог фронта	516
Атентат на Хитлера.....	510
Споразум Тито—— Шубашић на Вису.....	520
Рад у Врховном штабу на Вису.....	523
Акција наших и савезничких снага са Виса	527
Састанак Тито — Черчил.....	529
Прослава Прве далматинске бригаде	533
Тито путује у Совјетски Савез.....	536

	Страна
<i>Операција за ослобођење Београда</i>	540
<i>Трагична смрт Ивана Милутиновића</i>	542
<i>Формирање Војне академије</i>	545
Немачка противфанзива у Арденима	549
Велике победе Црвене армије у 1944. години	550
Бањички логор	552
ГОДИНА 1945	555
Пропаст београдских Јевреја	557
<i>Краљ против споразума Тито— Шубашић</i>	558
Кримска конференција	561
<i>Полагање заклетве питомца Војне академије</i>	563
Фелдмаршал Александер у Београду	565
Реорганизација Народноослободилачке војске у Југословенску армију .	567
<i>Свесловенски сабор у Софији</i>	568
<i>Образовање Привремене владе ДФЈ</i>	571
Формирање и пробој Сремског фронта	575
<i>Образована влада федералне Црне Горе</i>	577
<i>Усвојена је повеља Уједињених нација</i>	578
<i>Пад Берлина и капитулација Немачке</i>	579
Борба за ослобођење Истре, Трста и Словеначког приморја	586
Хитлерови концентрациони логори	590
<i>Реорганизација Војне академије</i>	597
Капитулација Јапана	598
<i>Подаци о учешћу држава у другом светском рату и о жртвама рата</i> .	599
Подела Немачке	600
Техничка и друга изненађења у другом светском рату	602
ДОДАТАК	605
Развој Народноослободилачке војске	607
а) Врховни штаб	608
б) Армије	609
в) Корпуси	610
г) Дивизије	612
д) Бригаде	617
ђ) Одреди	627
е) Остале јединице у НОВ	627
Прва класа Пешадијског војног училишта	627
Важнији процеси ратним злочинцима	630
Проглашење Републике	632
СПИСАК ФОТО-ПРИЛОГА	635

САВО ОРОВИЋ
РАТНИ ДНЕВНИК
1941—1945.

*

Издавач

Новинско-издавачко предузеће

ХРОНОМЕТАР

Београд, Обилићев венац 4

1972.

*

Штампа

Графичко предузеће

ПРОСВЕТА

Београд, Ђуре Ђаковића 21